

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІЦІЯ УКРАЇНИ**

ДОВІДНИК СЛІДЧОГО

Практичний посібник

За загальною редакцією І. Вигівського та М. Цуцкірідзе

Київ 2025

Рецензенти:

- Антонюк Н.О.** – заступник голови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, секретар Першої судової палати, д.ю.н;
- Баулін Ю.В.** – професор кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, суддя Конституційного Суду України у відставці, д.ю.н, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік НАПрН України.
- Гловнюк І.В.** – професорка кафедри кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ, д.ю.н., професорка, заслужена юристка України;
- Мустеца І.В.** – заступник Генерального прокурора України, к.ю.н., заслужений юрист України;
- Погорецький М.А.** – проректор з науково-педагогічної роботи Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д.ю.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України.

Авторський колектив:

Розділ 1 (Національна поліція України): *Цуцкірідзе М.С.*, д.ю.н., проф.; *Дрозд В.Г.*, д.ю.н., проф.; *Шевчишин А.В.*, д.ю.н., проф.; *Дударець Р.М.*, к.ю.н.; *Бурнос О.О.*; *Бурлака В.В.*, к.ю.н.; *Віткалова А.Є.*; *Романов М.Ю.*, д.ф.

Розділ 2 (Донецький державний університет внутрішніх справ): *Удод А.М.*, к.ю.н.; *Федорчак І.В.*; *Данилевська Ю.О.*, к.ю.н., с.н.с.; *Кривонос М.В.*, к.ю.н., доц.; *Пилипенко Д.О.*, д.ю.н., доц.; *Лоскутов Т.О.*, д.ю.н., доц.; *Крушеницький А.В.*, д.ф. (право); *Волобуєв А.Ф.*, д.ю.н., проф.; *Литвиненко О.Г.*, д.ф., доц.; *Груздь О.І.*, к.ю.н.

Розділ 3 (Дніпровський державний університет внутрішніх справ): *Бабанін С.В.*, к.ю.н., доц.; *Бідняк Г.С.*, к.ю.н., доц.; *Єфімов М.М.*, д.ю.н., проф.; *Кривошук О.Г.*; *Павлова Н.В.*, к.ю.н., доц.; *Пиріг І.В.*, д.ю.н., проф.; *Плетенець В.М.*, д.ю.н., проф.; *Розальська В.В.*, к.ю.н., доц.

Розділ 4 (Харківський національний університет внутрішніх справ): *Гусева В.О.*, д.ю.н.; *Кікінчук В.В.*, к.ю.н., доц.; *Книженко С.О.*, к.ю.н.; *Лизогуб Я.Г.*, к.ю.н., доц.; *Орлов Ю.В.*, д.ю.н., проф.; *Орлова Т.А.*, к.ю.н., доц.; *Пчеліна О.В.*, д.ю.н.; *Романюк В.В.*, к.ю.н., доц.; *Фоміна Т.Г.*, д.ю.н., проф.; *Черевко К.О.*, к.ю.н., доц.; *Яценко А.М.*, д.ю.н.

Розділ 5 (Одеський державний університет внутрішніх справ): *Волошанівська Т.В.*, к.ю.н., доц.; *Федоров І.В.*, к.ю.н.; *Конопельський В.Я.*, д.ю.н., проф.; *Чекмарьова І.М.*, к.ю.н., доц.; *Тетерятник Г.К.*, д.ю.н., проф.; *Янковий М.О.*, к.ю.н., доц.

Розділ 6 (Львівський державний університет внутрішніх справ): *Благута Р.І.*, к.ю.н., проф.; *Хитра А.Я.*, к.ю.н., доц.; *Газдайка-Василюшин І.Б.*, к.ю.н., доц.; *Авраменко О.В.*, к.ю.н., доц.; *Гарасимів О.І.*, к.ю.н., доц.

Розділ 7 (Національна академія внутрішніх справ): *Тарасенко О.С.*, д.ю.н., проф.; *Антощук А.О.*, к.ю.н., доц.; *Симоненко Н.О.*, к.ю.н.; *Таран О.В.*, д.ю.н., проф.; *Стрільців О.С.*, к.ю.н.

Д58 Довідник слідчого [Текст] : практ. посіб. / кол. авт. ; за заг. ред. І. Вигівського та М. Цуцкірідзе / Головне слідче управління НПУ. – Київ : 7БЦ, 2025. – 960 с.

ISBN 978-617-549-455-4

У практичному посібнику авторами опрацьовано питання здійснення досудового розслідування слідчими Національної поліції України. Видання стане корисним для практичних працівників органів охорони й захисту правопорядку України, практикуючих юристів, а також науково-педагогічних працівників закладів освіти правничого фаху та здобувачів вищої освіти.

ЗМІСТ

Перелік скорочень.....	7
Передмова.....	8

Розділ 1. Історичні, організаційно-правові та криміналістичні аспекти функціонування слідчих підрозділів Національної поліції України

1.1. Генеза становлення слідчих підрозділів в органах внутрішніх справ (нині – Національній поліції України).....	10
1.2. Правова характеристика статусу слідчого Національної поліції України.....	28
1.3. Правові та організаційні засади планування досудового розслідування кримінальних правопорушень у діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України.....	35
1.4. Інформаційно-довідкові матеріали загального характеру...	52

Розділ 2. Особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом в Україні та забезпеченням обороноздатності

2.1. Кримінально-правова характеристика та класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом та забезпеченням обороноздатності.....	53
2.2. Кримінально-процесуальні засади досудового розслідування слідчими Національної поліції України кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом на початковому етапі, та основи його здійснення в складі міжвідомчих слідчих груп.....	81
2.3. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111-1 КК України.....	105
2.4. Початковий етап досудового розслідування колабораційної діяльності.....	155
2.5. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій і ухвалення процесуальних рішень під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом та забезпеченням обороноздатності.....	165
2.6. Використання спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом та забезпеченням обороноздатності та використання техніко-криміналістичного забезпечення.....	214

Розділ 3. Методика досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи

3.1. Кримінально-правовий зміст і підходи до класифікації резонансних кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи.....	236
3.2. Криміналістична характеристика резонансних правопорушень проти життя та здоров'я особи.....	262
3.3. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи.....	298
3.4. Початковий етап досудового розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи.....	309
3.5. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій і прийняття процесуальних рішень у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи.....	322
3.6. Використання спеціальних знань та техніко-криміналістичних засобів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи.....	355

Розділ 4. Методика досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, а також проти її статевої свободи та статевої недоторканості

4.1. Кримінально-правовий зміст і підходи до кваліфікації резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, її статевої свободи, статевої недоторканості та моральності.....	374
4.2. Криміналістична характеристика резонансних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, а також проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.....	420
4.3. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи, статевої недоторканості особи та моральності.....	452
4.4. Початковий етап досудового розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, а також проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.....	488
4.5. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій і ухвалення процесуальних рішень у досудовому розслідуванні резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності.....	517

4.6. Використання спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, а також проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, моральності та використання техніко-криміналістичного забезпечення.....	568

Розділ 5. Методика досудового розслідування поширених і резонансних майнових кримінальних правопорушень

5.1. Кримінально-правовий зміст і підходи до класифікації поширених і резонансних майнових кримінальних правопорушень	590
5.2. Криміналістична характеристика резонансних майнових кримінальних правопорушень.....	600
5.3. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних майнових кримінальних правопорушень.....	622
5.4. Початковий етап досудового розслідування резонансних майнових кримінальних правопорушень.....	636
5.5. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій і ухвалення процесуальних рішень у досудовому розслідуванні резонансних майнових кримінальних правопорушень.....	659
5.6. Використання спеціальних знань під час досудового розслідування резонансних майнових кримінальних правопорушень та використання техніко-криміналістичного забезпечення.....	681

Розділ 6. Методика досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту

6.1. Кримінально-правовий зміст і підходи до класифікації резонансних кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту.....	702
6.2. Загальна криміналістична характеристика резонансних кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту.....	717
6.3. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту.....	732
6.4. Початковий етап досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту.....	736
6.5. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій та ухвалення процесуальних рішень у досудовому розслідуванні резонансних кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту.....	741

6.6. Використання спеціальних знань під час досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту та використання техніко-криміналістичного забезпечення.....	751

Розділ 7. Методика досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення

7.1. Кримінально-правова характеристика, загальні питання кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення.....	758

7.2. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення.....	785

7.3. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення.....	794

7.4. Призначення та проведення судових експертиз під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення.....	812

Список використаних джерел.....	822
Інформація про авторів.....	885
Додатки.....	890

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

ВС	– Верховний суд
ГСУ	– Головне слідче управління
ГУНП	– Головне управління Національної поліції
ЄРДР	– Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄС	– Європейський Союз
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
ККС ВС	– Касаційний кримінальний суд Верховного суду
КК України	– Кримінальний кодекс України
КМ України	– Кабінет Міністрів України
КП	– Кримінальне провадження
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України
МВС України	– Міністерство внутрішніх справ України
НП України	– Національна поліція України
ОГП	– Офіс Генерального прокурора
ППВС (України)	– Постанова Пленуму Верховного суду (України)
СОГ	– слідчо-оперативна група
СРД	– слідчі (розшукові) дії
СРСР	– союз радянських соціалістичних республік
УД	– Управління дізнання Національної поліції України
УРСР	– Українська радянська соціалістична республіка

**інші скорочення в тексті посібника використовуються відповідних Законів України та підзаконних нормативно-правових актів в значенні яких, вони застосовуються.*

Шановні читачі!

Сучасні безпекові реалії вкрай негативно впливають на стан забезпечення прав і свобод людини і громадянина, а оскільки основним завданням діяльності Національної поліції України є охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави – основні зусилля всіх без винятку поліцейських спрямовані на якісне виконання покладених обов'язків і визначених законодавством України завдань у межах компетенції.

Слід зауважити, що в умовах російської агресії та введеного на території України правового режиму воєнного стану сили Національної поліції України залучаються до найрізноманітніших завдань для захисту суспільства і держави від кримінальних правопорушень і протиправних посягань, чільне місце серед яких посідає здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень підслідних органам досудового розслідування Національної поліції України, які є найбільш численними з-поміж інших державних правоохоронних органів.

Ефективізація процесу здійснення досудового розслідування найбільш резонансних і складних кримінальних правопорушень є прерогативою як практичних працівників, що безпосередньо виконують ці функції, так і наукової спільноти, що опрацьовує основні проблемні питання, пов'язані з правозастосуванням норм кримінального й процесуального законодавства України.

Це видання є першим у незалежній Україні практичним посібником, що

обґрунтовано й об'єктивно роз'яснює особливості кримінально-правової кваліфікації резонансних кримінальних правопорушень, висвітлює алгоритми здійснення їх досудового розслідування, програми дій слідчих у конкретних, найбільш типових слідчих ситуаціях.

Саме через багатокомпонентність та складність цієї тематики авторами опрацьовано вказані питання з урахуванням практичної діяльності слідчих і дізнавачів Національної поліції України, що позитивно вплине на результати практичної діяльності.

Автори переконані, що ті практичні та наукові досягнення, які містяться в цьому виданні, стануть в нагоді слідчим і дізнавачам не лише органів досудового розслідування Національної поліції України, а й Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки, Національного антикорупційного бюро України.

Іван Вигівський

*Голова Національної поліції України,
к. ю. н., генерал поліції третього рангу*

Шановні читачі!

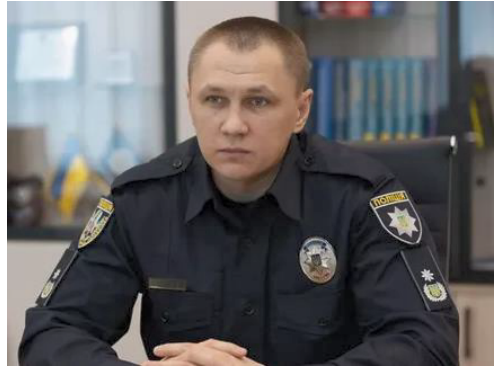
У цей складний для держави час кожен із тих, хто дотичний до захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні, має докласти всебічних і комплексних зусиль до процесів забезпечення правопорядку в державі.

Органи досудового розслідування Національної поліції України налічують близько 15 тисяч працівників, до числа яких входять як слідчі, так і дізнавачі, й у період сучасних безпекових викликів, що постали перед державою та суспільством, кожен з указаних суб'єктів має працювати найбільш ефективно, не шкодуючи своїх сил і знань.

Щоденна кропітка робота, пов'язана з документуванням фактів російських звірств, учинених на території України, у межах розслідування у відповідних кримінальних провадженнях, а також досудове розслідування інших кримінальних правопорушень і протиправних посягань, що вчиняються стосовно осіб, є основними завданнями органів досудового розслідування, зокрема й Національної поліції України.

На сьогодні слідчі документують правопорушення в умовах постійної ракетної небезпеки, артилерійських обстрілів, ворожих куль. Об'єкти, що оглядаються слідчими на деокупованих територіях України, як правило заміновані ворогом і становлять серйозну загрозу як для потерпілих від таких військових злочинів осіб, так і для слідчо-оперативної групи, що працює на місці.

Саме тому надання чітких інструкцій та практичних рекомендацій щодо здійснення досудового розслідування

загалом, проведення слідчих (розшукових) дій і прийняття процесуальних рішень є пріоритетним напрямом сучасних теоретичних і практичних досліджень учених.

Важливим елементом цього посібника є те, що він насичений актуальною слідчою та судовою практикою, містить як бланки процесуальних документів, так і посилання на чинні нормативно-правові акти, що регулюють діяльність органів досудового розслідування Національної поліції України.

Видання стане корисним для практичних працівників органів охорони та захисту правопорядку України, юристів, а також науково-педагогічних працівників закладів освіти правничого фаху й здобувачів вищої освіти.

У праці використано законодавство України, якщо інше спеціально не застережено, станом на 31.12.2024.

Максим Цуцкірідзе

Перший заступник Голови Національної поліції України – начальник Головного слідчого управління, д. ю. н., професор, заслужений юрист України, генерал поліції третього рангу

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

1.1. Генеза становлення слідчих підрозділів в органах внутрішніх справ (нині – Національній поліції України)

Діяльність органів попереднього розслідування України в 1917–1920 роках у період Української Центральної Ради, Гетьманату, Директорії і до встановлення радянської влади характеризують як пошук нових форм на фоні розпаду державного апарату та суду колишньої Російської та Австро-Угорської імперій (до складу яких входила територія нинішньої України) та намагання влади в умовах революції та війни створити новий державний апарат та органи правосуддя.

25 листопада 1917 року Центральна Рада ухвалює рішення про те, що на території Української Народної Республіки продовжують діяти всі закони і постанови, які діяли до 27 жовтня 1917 року, якщо вони не змінені і не скасовані в установленому порядку, а також визначає, що «до прийдешніх змін законодавчим порядком залишаються в силі й усі державні уряди і установи, які залишалися на території Української Народної Республіки до дня 7 листопада 1917 року з дотеперішнім їх ділокругом, урядженням і штатами, як уряди і установи Української Народної Республіки». Тобто Статут кримінального судочинства 1864 року продовжував діяти на окремих територіях України, де ще не була встановлена радянська влада, хоча окремі питання діяльності органів дізнання, попереднього слідства та прокурорського нагляду все ж таки зазнали деяких змін.¹

У період Гетьманату при Державній варті Української Народної Республіки засновано органи ведення кримінальних справ, які при проведенні дізнання у злочинах підпорядковувались органам прокурорського нагляду та судовим слідчим, останні підпорядковувались Міністру судових справ.

24 вересня 1918 року Рада Міністрів УНР ухвалила «Тимчасову постанову про міри проти осіб, загрожуючих державній безпечності Української держави і правопорядку», у якій визначено порядок проведення окремих слідчих дій, затримань, арештів, обшуків органами, на які покладали проведення дізнання. Правила кримінального судочинства, зокрема проведення

¹ Вісник Генерального секретаріату Української Народної Республіки. 1917. № 3. 1 грудня.

попереднього розслідування у кримінальних справах, визначав Статут кримінального судочинства.

Закон УНР «Про відновлення гарантій недоторканості особи на території Української Народної Республіки», ухвалений Радою Народних Міністрів 28 лютого 1919 року встановлював, що «в разі виявлення адміністративною владою передбаченого карним законом вчинка, припинення його проводиться лише згідно з правилом ст. 257 Уставу карного судочинства і злочинець по негайнім пред'явленні фактів і підстав затримання, зі справою, протягом не більше 3-ох діб неодмінно передається в розпорядження відповідної судової влади для переведення у законний спосіб належного судового переслідування».

Після жовтневого перевороту 1917 року в росії і подальшого встановлення радянської влади в Україні ліквідовано наявну судову систему та органи попереднього розслідування і запроваджено «пролетарське розслідування злочинів» комісарами при Радах або військово-революційних комітетах. Утім розслідування злочинів доручали й окремим особам на підставі тимчасових повноважень – «мандатів», які видавали багатьом органам влади. Розслідуванням злочинів займалася робітничо-селянська міліція, Червона гвардія, надзвичайні комісії.

Перший досвід організації розслідування злочинів після встановлення радянської влади узагальнено в Декреті Ради Народних Комісарів РРФСР «Про суд» № 1, опублікованому 24 листопада 1917 року. Щодо слідчого апарату та попереднього слідства Декрет встановив: скасувати наявний інститут судових слідчих і прокурорського нагляду, «надалі до перетворення всього порядку судочинства» попереднє слідство у кримінальних справах покласти на місцевих суддів одноосібно, а у справах, які підсудні трибуналам, – на спеціально створені особливі слідчі комісії при Радах для провадження колегіального попереднього слідства у справах про контрреволюційні злочини. Передачу функцій попереднього слідства місцевим суддям і поєднання в такий спосіб в одній особі функцій слідчого та судді розглядали як тимчасовий захід, викликаний недостатньою кількістю кваліфікованих кадрів та умовами громадянської війни. Проте на практиці попереднє слідство в основному було зосереджено в слідчих комісіях, які розв'язували всі правові питання, зокрема й передачу до суду. Слідство здійснювали колегіально, що, на думку тодішнього Народного комісара юстиції Д. Курського, було єдиною можливою формою за відсутності кваліфікованих пролетарських кадрів і саботажу з боку слідчих скасованого буржуазного суду.

Необхідно зазначити, що впродовж грудня 1917 року, крім створення органів попереднього слідства, уживали й заходів щодо регламентації їх діяльності. 19 грудня 1917 року НКЮ РРФСР видав Інструкцію «Про революційний трибунал, його склад, справи, які підлягають його веденню,

покарання, які їм накладаються і про порядок ведення його засідань». У частині, що стосується попереднього розслідування, ця Інструкція містила такі положення:

1) для провадження попереднього розслідування при революційному трибуналі утворюють слідчу комісія у складі шести осіб, яких обирають ради;

2) при надходженні повідомлення або скарги слідча комісія протягом 48 годин розглядає їх і виносить постанову про закриття справи, якщо не буде знайдено складу злочину, або направляє справу за підсудністю, або призначає до слухання в засіданні революційного трибуналу;

3) постанова слідчої комісії про арешти, обшуки, виїмки та звільнення заарештованих чинна лише у випадку, якщо вона ухвалена колегіально у складі комісії із трьох осіб. У невідкладних випадках запобіжні заходи можуть бути уживані одноосібно кожним членом комісії з подальшим затвердженням запобіжного заходу наступною комісією протягом наступних 12 годин;

4) слідча комісія має право: вимагати від усіх відомств та посадових осіб, органів влади, державних і громадських установ і організацій необхідні їй відомості, документи, а також справи, не закінчені провадженням; через своїх уповноважених знайомитися зі справами всіх вищезазначених установ і організацій для отримання необхідних відомостей;

5) розпорядження слідчої комісії приводять до виконання Червона гвардія, міліція, війська та виконавчі органи;

6) скарги на постанови слідчої комісії подають революційному трибуналу через його голову і розглядають у розпорядчому засіданні трибуналу.

Декрет про суд № 1 та зазначені нормативні акти стали зразком для інших радянських республік, зокрема й для України. 4 січня 1918 року Народний Секретаріат Української Народної Республіки видав постанову «Про введення народного суду». Це перший законодавчий акт радянської влади в Україні з питань судоустрою і попереднього слідства. Більшість його норм запозичена з Декрету РНК РРФСР про суд № 1. Цією постановою Народного Секретаріату УНР було скасовано всі судові настанови, які діяли до цього часу, ліквідовано було також і інститут судових слідчих.

На підставі цього на місцях почали створюватися слідчі комісії. Наказом Полтавської Ради робітничих, солдатських та селянських депутатів від 27 січня 1918 року обрано слідчу комісію у складі 6 осіб, «яка є єдиним правомочним органом провадження попереднього слідства в усіх справах, зокрема й контрреволюційних замахів, мародерстві, спекуляції і саботажі». Куп'янський виконавчий комітет Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів 1 березня 1918 року затвердив Інструкцію про порядок ведення слідства, у якій зазначено, що «слідча комісія при Радах працює тимчасово, до організації

слідчого і судового відділів при народному суді», «у своїй роботі комісія керується чинними законами і своєю совістю».

Крім слідчих комісій, були створені й інші слідчі органи. Зокрема в наказі № 2 коменданта м. Харкова від 7 серпня 1918 року зазначено, що обшуки та арешти мають право здійснювати, крім слідчих комісій при революційному трибуналі, також слідчий комісаріат народного суду та відділ з боротьби із контрреволюцією при надзвичайному штабі». Це пояснювалося тим, що поряд із створеними слідчими комісіями в окремих місцях ще продовжували діяти судові слідчі, реорганізовані у слідчі комісаріати, створювалися революційні трибунали. Ще 23 січня 1918 року (більшовицький уряд на той час знаходився у м. Харкові) Народне секретарство у кримінальних справах Української Народної Республіки затвердило Положення про революційні трибунали. Крім того, згідно з декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 11 грудня 1918 року «Про введення в Українській Радянській армії особливих військових трибуналів» через повстання Директорії проти влади гетьмана Павла Скоропадського в країні були введені особливі військові трибунали. Досудове слідство у військових трибуналах здійснювала військово-слідча комісія, яка складалася зі слідчих, призначених відповідним трибуналом. Розслідування завершували наданням трибуналу всіх зібраних матеріалів, а сама процедура слідства носила спрощений характер, у результаті чого грубо порушували права учасників судочинства.

Водночас недосконалість наявного на той час в Україні інституту розслідування злочинів вимагала його перебудови. У процесі розвитку державності кримінально-процесуальне законодавство поповнювали нові норми, у яких у тій чи тій формі регламентували порядок здійснення попереднього слідства. При створенні власної правової бази в цей період радянська Україна практично запозичувала положення нормативно-правових актів більшовицької росії. До цих документів належать Декрет Всеросійського центрального виконавчого комітету (ВЦВК) «Про суд» № 2 від 7 березня 1918 року, Декрет ВЦВК РРФСР від 5 травня 1918 року «Про революційні трибунали», Декрет ВЦВК РРФСР від 30 листопада 1918 р. «Про народний суд РРФСР (положення), Декрет ВЦВК РРФСР від 12 квітня 1919 року «Про революційні трибунали (положення)».

Декрет про суд № 2 розширив інститут попереднього розслідування, підтвердивши принципово важливе положення про те, що попереднє слідство проводять виборні слідчі. У той же час він установлює, що поряд із колегіальним слідством слідчими комісіями у складі 3-ох осіб попереднє слідство може проводитись одноосібно. У цьому випадку один із членів слідчої комісії за дорученням окружного суду має право виконувати слідчі дії одноосібно. Крім того, Декрет про суд № 2 підтвердив, що встановлення істини у справі є

основним змістом слідчої діяльності. Збережено право обвинуваченого на захист, проте участь захисника на попередньому слідстві за постановою слідчої комісії могла бути обмежена, якщо того вимагали інтереси слідства.

21 квітня 1918 року відбувся 1-й Усеросійський з'їзд обласних та губернських комісарів юстиції. З'їзд ухвалив резолюцію про створення слідчих комісій із трьох досить досвідчених для ведення слідства осіб; про провадження попереднього слідства у справах, підсудних місцевому суду у зв'язку з розширенням підсудності останнього; про зміну порядку виборів складу слідчих комісій. Декрет про суд № 3, ухвалений РНК РРФСР 20 липня 1918 року, також підтвердив колегіальність розслідування, установивши таке правило: питання про направлення справи в слідчу комісію на розслідування вирішує остаточно лише місцевий народний суд.

Про диференціацію розслідування в цей період свідчить і заснування інституту дізнання, яке проводили органи міліції, утвореного 17 жовтня 1918 року постановою Народних комісарів із внутрішніх справ та юстиції «Про організацію радянської робітничо-селянської міліції», пунктами 27 і 28 якої на міліцію покладено обов'язок розшуку і дізнання у кримінальних справах та правопорушеннях під керівництвом та за вказівками народних суддів та слідчих комісій, виконання доручень судових та слідчих органів.

Цим документом у своїй роботі керувалася й утворена Декретом Ради Народних Комісарів України від 9 лютого 1919 року робітничо-селянська радянська міліція Української СРР. Лише 29 березня 1919 року Циркуляр Народного комісаріату внутрішніх справ Української СРР затвердив Інструкцію з організації Радянської робітничо-селянської міліції УРСР. Відповідно до пункту 11 § 17 і § 18 цієї Інструкції на міліцію покладено завдання проводити дізнання у кримінальних справах під керівництвом та за вказівками народних суддів та слідчих, а також за власною ініціативою. Про кожний факт затримання підозрюваних міліція повинна була не пізніше однієї доби повідомити слідчу інстанцію, направивши до неї матеріали про затримання. На міліцію України також покладали обов'язки щодо доставки до суду обвинувачених та інших осіб, взяття їх під варту за наявності відповідної постанови, виклик та привід осіб, указаних судом або слідчим, вручення судових повісток, зберігання речових доказів до передачі їх судовим органам.

Декрет Ради Народних Комісарів України від 18 квітня 1919 року «Про організацію судово-кримінального розшуку» при Контрольно-слідчому відділі Народного комісаріату юстиції та контрольно-слідчих підвідділах губернських, повітових та міських виконкомах Рад створив секції карного розшуку, на які також покладали провадження дізнання у кримінальних справах.

Отже, найбільш характерною особливістю розслідування злочинів у перші роки радянської влади була його колегіальність та диференційність. У той же час умови громадянської війни визначали необхідність внесення змін в організацію і порядок діяльності слідчих комісій та революційних трибуналів.

Постановою Революційної Військової Ради РРФСР від 4 лютого 1919 року затверджено Положення про революційні військові трибунали, які скасовували колегіальність розслідування справ, підсудних військовим трибуналам, а провадження попереднього слідства покладали на військових слідчих. Положення про трибунали, опубліковане в «Известиях» 12 квітня 1919 року встановлювало призначення слідчих комісій трибуналом, обмежувало їх самостійність у розв'язанні головних питань слідства, розширювало контрольні права трибуналів. Декрет ВЦВК РРФСР від 18 березня 1920 року «Про революційні трибунали» скасував слідчі комісії при трибуналах і принцип колегіальності в розслідуванні справ, підсудних революційним трибуналам. Попереднє розслідування в цих справах зосереджувалося лише в надзвичайних комісіях, особливих відділах, комісіях із боротьби з дезертирством.

Перехід у 1919 році від колегіального до одноосібного ведення слідства був характерним не лише для військової юстиції. Процес формування інституту одноосібних слідчих почався одразу після створення слідчих комісій, які в більшості випадків ведення слідства доручали спеціально визначеним для цього особам. Тодішній Народний комісар юстиції Д. Курський із цього приводу зазначав: «Колегіальність слідства, проведена у формі слідчих комісій, які спільно вирішували найважливіші питання слідства, була цілком доречною і неминучою в період, коли ще не було підготовлених технічних сил із середовища пролетаріату. При саботажі з боку слідчих скасованого суду колегіальність в організації слідства до відомого ступеня допомогла розібратися у складних питаннях слідства і в той же час формувала майбутніх самостійних слідчих. Процес виділення єдиноначальності в галузі слідства пришвидшувався необхідністю виїздів окремих членів слідчих комісій на місце, де необхідно було ухвалювати самостійні рішення лише з подальшою санкцією всієї комісії».

Декрет ВЦВК від 30 листопада 1918 року затвердив Положення про народний суд РРФСР, у якому уточнено організаційну структуру попереднього розслідування і функції слідчих комісій. У положенні визначено, що попереднє слідство проводять в обов'язковому порядку лише у справах про найбільш тяжкі злочини, у всіх інших випадках суд міг обмежитися проведенням міліцією дізнанням. Від народного суду також залежало доручення провести слідство народному судді чи передати справу для розслідування слідчим комісіям. Останні створювалися при кожній слідчій дільниці, на які відповідною радою була розділена територія повіту чи міста. У складі кожної дільничної слідчої комісії було три члени, провадження окремих слідчих дій (допит, огляд місця

події тощо) комісія могла доручити окремим її членам, але найважливіші питання попереднього слідства – порушення й закриття кримінальної справи, обрання запобіжного заходу та віддання до суду – вирішував увесь склад комісії.

Сприймавши основні ідеї із зазначених документів, Рада Народних Комісарів Української Народної Республіки 14 лютого 1919 року своїм декретом затверджує «Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали» та Інструкцію до цього положення. Для провадження досудового слідства у кримінальних справах, підсудних народним судам, при юридичних відділах відповідних повітових та міських виконкомів Рад уведені посади народних слідчих. Для провадження досудового розслідування у справах, підсудних революційним трибуналам, при юридичних відділах губернських виконкомів вводили посади особливих народних слідчих. Крім того, право проводити досудове слідство у справах було надане народним суддям загального суду.

Попереднє розслідування й діяльність органів, які його здійснювали, в Україні також регулювала Інструкція Народного Комісаріату Юстиції від 12 травня 1919 року з питань судоустрою та судочинства.

26 жовтня 1920 року Рада Народних Комісарів Української РСР затвердила Положення про народний суд. На території України із цього часу запроваджують народні слідчі при народних судах.

До нормативних документів, які регламентували діяльність органів досудового слідства цього часу, необхідно також віднести Інструкцію для народних слідчих, затверджену колегією Народного комісаріату юстиції Української РСР 18 червня 1921 року та циркуляр НКЮ УРСР від 25 жовтня 1921 року «Про провадження кримінальних справ в нарсудах».

Отже, до початку 1922 року система органів попереднього розслідування злочинів організаційно була сформована. Вона будувалася в такий спосіб: кримінальні справи, підсудні військовим трибуналам, розслідували військові слідчі; справи про державні та інші особливо небезпечні злочини, які розглядали військові трибунали, розслідували надзвичайні комісії; справи, віднесені до компетенції народних судів, розслідували або органи дізнання (переважно міліція), або народні слідчі, які входили до системи органів юстиції і працювали під контролем народних судів.

Поразка Української революції, завершення військових дій, нова економічна політика обумовлювали необхідність деякої демократизації, зміцнення законності (яку на той час називали «революційною», а в подальшому – «соціалістичною»), забезпечення захисту встановленого порядку та гарантій прав громадян.

6 лютого 1922 року Декрет ВЦВК РРФСР скасував органи надзвичайних комісій у росії, а 22 березня 1922 року Постанова ВУЦВК скасувала

Всеукраїнську надзвичайну комісію. Значну частину справ, які раніше розслідували ці органи, передали слідчим органів юстиції. Однак попри те, що компетенція слідчих органів юстиції була розширена, їхня роль у боротьбі зі злочинністю в 1921–1922 роках не була значною. За більшістю злочинів кримінальні справи порушували в органах дізнання, якими на той час була міліція та створене замість надзвичайних комісій Державне Політичне Управління (ДПУ). Саме ці органи виконували основну роботу щодо справ. Лише після закінчення слідства пред'явлення обвинувачення справи передавали до слідчих органів юстиції.

На IV Усеросійському з'їзді діячів юстиції, що відбувся в січні 1922 року, робота слідчих, які належали до складу органів юстиції, була піддана критиці. Основні претензії стосувалися того, що ці слідчі фактично лише оформлювали справи, які надходили від міліції та ДПУ, здебільшого закриваючи їх провадженням. З'їзд висловив низку рекомендацій, спрямованих на те, щоб підвищити роль та значення народних слідчих у боротьбі зі злочинністю.

Із метою зміцнення законності при здійсненні кримінального судочинства, зокрема під час попереднього розслідування, 28 червня 1922 року постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) в Україні створено органи прокуратури.

Питання вдосконалення організації й проведення розслідування злочинів отримали своє продовження й були закріплені в Кримінально-процесуальному кодексі РРФСР, ухваленому 25 травня 1922 року, а також у першому Кримінально-процесуальному кодексі Української РСР, затвердженому 13 вересня 1922 року.

Дехто з українських процесуалістів того часу, характеризуючи кримінальне судочинство України цього періоду, вважає, що розшуково-дознавальна форма досудового провадження у кримінальних справах остаточно сформувалася саме у Кримінально-процесуальному кодексі Української РСР 1922 року.

В адміністративному плані слідчі підпорядковувалися відповідному суду, який здійснював функції підбору й розстановки слідчих кадрів, перевірку та ревізії слідчих дільниць, відповідав за фінансування та звітність слідчого апарату. У той же час суд не мав права давати будь-які вказівки слідчим про спрямування слідства чи про порядок виконання слідчих дій. Функції з оперативного керівництва та нагляду за законністю розслідування були покладені на органи прокуратури. Отже, слідчий апарат перейшов у подвійне підпорядкування.

В Основах кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, прийнятих 31 жовтня 1924 року, та Основах судоустрою Союзу РСР і союзних республік, які визначали принципи радянського кримінального процесу,

обов'язкові на всій території Радянського Союзу, була закріплена єдина організація слідчого апарату, основною структурою якого був народний слідчий, що обслуговував певну територію в районі. Крім того, термін «слідчий» охоплював не лише народних слідчих, а й старших слідчих при губернських судах, слідчих в особливо важливих справах при Народному комісаріаті юстиції і Верховному Суді та слідчих військових трибуналів.

Необхідно зазначити, що хоча роль і місце слідчого апарату, його функції та основні положення попереднього слідства в СРСР вже були законодавчо закріплені, проте попри недоліки в його практичній діяльності, які більшість дослідників того часу пояснювала тим, що в процесуальній галузі слідство підпорядковувалося прокуратурі, а в господарсько-адміністративній – судам, знов розпочалася дискусія з питань організації слідчого апарату. У 1924 році на V Усеросійському з'їзді діячів юстиції обговорювали питання про передачу слідчого апарату в адміністративне підпорядкування органів прокуратури. За свідченням низки дослідників, поряд із дискусією про перепідпорядкування слідчого апарату з установ юстиції до прокуратури пропонували проєкти формування так званої «судової міліції», залишаючи за міліцією адміністративні функції. Запорукою успіху цього нового слідчого органу прибічники ідеї його створення вважали поєднання слідчо-розшукової діяльності й надання міліції більш широких процесуальних повноважень при провадженні дізнання, зокрема право пред'явити обвинувачення, на що згідно з чинними нормами процесуального закону мав право лише слідчий. При обґрунтуванні цієї пропозиції велике значення мало те, що звичайною практикою на той час було проведення розслідування в більшості кримінальних справ органами дізнання, зокрема міліцією. За таких обставин слідство у цих справах не обмежувалося виконанням слідчих дій до пред'явлення обвинувачення, як цього вимагав закон, але й продовжувалося з виконанням цієї слідчої дії. Слідчий, отримавши таку справу від органу дізнання, завершував у ній провадження, лише передаючи справу до суду або закриваючи її.

Згідно з п. 4 ст. 24 Кримінально-процесуального кодексу Української СРР, ухваленого 20 липня 1927 року, слідчим визнавали «народного слідчого, старшого слідчого, слідчого в особливо важливих справах і військового слідчого військового трибуналу». Водночас відповідно до ст. 106 цього кодексу попереднє слідство передбачалося як обов'язкове лише за 22-ма складами злочинів і ще за 22-ма статтями Кримінального кодексу, де його проводили при кваліфікації злочинів за 2 і 3 частинам. За даними І. Гончарова, на долю слідчих прокуратури припадало не більше 20-25 % розслідуваних кримінальних справ, оскільки у справах про державні злочини розслідування проводили органи ОДПУ, військові злочини розслідували військові слідчі, усі інші злочини –

міліція. М. Строгович, наголошуючи на недопустимості тенденції зрощення дізнання та попереднього слідства, наводить приклади того, що в низці кримінально-процесуальних кодексів того часу, зокрема Узбецької РСР та Туркменської РСР, обидва терміни були об'єднані в назві однієї частини «Попереднє розслідування», і цей термін надалі в законі та на практиці використовували як уніфікований, без будь-яких розрізень.

Практичне нівелювання різниці між діяльністю слідства та дізнання стало однією з причин того, що цей період у подальшому увійшов в історію як «період правового нігілізму та спрощення». При обговоренні в 1927 році проєкту реформи кримінально-процесуального законодавства зазначали, що «буквальне дотримання закону відсторонює на останній план безпосередню правотворчість, а іноді й розуміння простого здорового глузду, що підказує правильне за своєю суттю рішення».

Необхідно наголосити, що зазначений період характеризували не тільки недоліками правового регулювання, а й незадовільним кадровим та матеріально-технічним забезпеченням попереднього слідства. На 2-й сесії Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) IX скликання 25 жовтня 1925 року при обговоренні доповіді генерального прокурора Української РСР М. Скрипника звернули увагу на «недостатності штатної чисельності слідчих та їх матеріальної забезпеченості», «україн незадовільному стані приміщень, займаних нарсудами та нарслідчими». Одним із виходів із такої ситуації вбачали «посилення централізації органів прокуратури в галузі порушення слідчих та судових справ».

Зі створенням у 1933 році Прокуратури СРСР слідчий апарат централізують при цьому органі в масштабах Союзу РСР, а слідчі підрозділи Прокуратури Української РСР стають лише її окремими ланками і повністю підпорядковуються у своїй діяльності зазначеному органу. Саме бажання сконцентрувати весь контроль над попереднім слідством в одному органі, зробити його більш керованим, залежним не від закону, а від адміністративного впливу, з огляду на реалії того часу, було основною причиною цієї реформи. За визначенням М. Строговича, «в умовах загострення класової боротьби, викликаній опором експлуататорських класів заходам радянської влади, така реформа мала підстави». Із цих міркувань у сталінський період органи прокуратури в СРСР задумували і створювали як державну надцентралізовану систему, яка стоїть над усіма іншими державними владами, як знаряддя в установленні й підтримці авторитарного й абсолютного режиму. У цьому й полягала основна мета здійсненої реформи.

Водночас підпорядкування слідчих органам прокуратури не розв'язало поставлених перед слідчим апаратом завдань, визначених у кримінально-процесуальному законі, оскільки як якість, так і законність попереднього

слідства на той період були на дуже низькому рівні. У резолюції 1-ої Всесоюзної наради судово-прокурорських працівників (1934 р.) наголошено на необхідності термінового здійснення заходів, спрямованих на звільнення слідчих від невластивих їм прокурорських функцій, на підвищенні їх ділової кваліфікації, на зміні методів керівництва роботою слідчими. Проблема підвищення якості попереднього слідства, усунення дефектів та порушень законності в розслідуванні справ отримала на той час ще один аспект, пов'язаний із тим, що діяльність слідчих охоплювала лише ті справи, у яких в силу закону попереднє слідство було обов'язковим, а в усіх інших справах розслідування обмежувалось дізнанням. Тенденція обмеження переліку складів злочину, у яких обов'язковим є попереднє слідство і, відповідно, розширення кола справ, розслідування у яких в повному обсязі здійснювали органи дізнання, а саме міліція, призводили до того, що в певних (іноді значних) межах дізнання підміняло собою попереднє слідство.

Варто зазначити, що вже в 1929 році (через рік після перепідпорядкування слідчих органам прокуратури) прокурорам було надано право доручати міліції розслідування будь-якого злочину. На практиці це призвело до того, що впродовж подальших 30-ти років міліція, не будучи за законом органом попереднього слідства, здійснювала в повному обсязі розслідування кримінальних справ усіх категорій.

Власне «слідчими» працівників органів внутрішніх справ вперше стали називати з 1934 року при реформуванні Об'єднаного Державного Політичного Управління (ОДПУ) в Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС), де були створені відповідні підрозділи як у міліції (на чолі зі слідчим відділом Головного управління міліції НКВС), так і в органах безпеки (ці дві структури поряд з іншими були на той час об'єднані в одне відомство). В архівних нормативних документах НКВС зустрічаються назви цих підрозділів – «слідчі відділи», «слідчі частини» НКВС, УНКВС, а також посади їх працівників – «старші слідчі», «слідчі», «молодші слідчі». При цьому «слідчі апарати» в органах НКВС були створені відомчими наказами. Також відомчі накази і розпорядження регламентували на той час діяльність цих органів.

Такий порядок поряд з іншими грубими порушеннями норм закону, на жаль, був характерною ознакою того часу і в інших категоріях справ. При розслідуванні, судовому й позасудовому розгляді таких справ грубо нехтували елементарні норми кримінального судочинства. Вершиною цього свавілля стали утворені для масових репресій спеціальні несудові органи, які були наділені правом розгляду окремих категорій справ (переважно про державні злочини). До них належали: 1) судові колегії ОДПУ (утворені постановою ЦВК СРСР від 15.11.1923 р., скасовані постановою ЦВК СРСР від 10.07.1934 р.);

2) Особливі наради при НКВС СРСР (утворені постановою ЦВК та РНК СРСР від 5.11.1934 р., скасовані Указом Президії Верховної Ради СРСР від 01.09.1953 р.); 3) «Трійки» НКВС-УНКВС в областях і краях (утворені циркулярами ОДПУ від 29.10.1929 р. і від 08.04.1931 р.) та «двійки» (утворені наказами НКВС від 11.08.1937 р. та від 20.09.1937 р., ліквідовані наказом НКВС № 00762 від 26.11.1938 р.).

Водночас низка дослідників наголошує, що в судово-слідчій практиці того часу в кримінальних справах звичайної категорії, які розслідували органи міліції, не було таких серйозних викривлень, як у політичних процесах та у справах про державні злочини, які розслідували органи державної безпеки. Суди та наглядові органи, зокрема Головне управління міліції НКВС, продовжували боротися за якість розслідування загальнокримінальних злочинів, дотримання процесуальних строків у справах, обґрунтованість порушення кримінальних справ, законність притягнення в них осіб як обвинувачених, затримання підозрюваних, зокрема неповнолітніх тощо.

Наприкінці 1950–1960 рр. у засобах масової інформації та наукових виданнях знову розгорнулася дискусія про місце слідчого апарату і про можливість законодавчого врегулювання питання щодо надання права проведення розслідування в повному обсязі не тільки органам прокуратури, а й органам внутрішніх справ. Одні науковці та практичні фахівці висловлювалися за слідство в органах внутрішніх справ, інші їм заперечували, наполягаючи на збереженні функції попереднього розслідування лише за органами прокуратури.

Численні пропозиції дослідників та практиків щодо необхідності наділення правом провадження слідства органи внутрішніх справ одразу не знайшли свого відображення в Основах кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, прийнятих Верховною Радою СРСР 25 грудня 1958 року. Відповідно до ст. 29 Основ наказом міністра внутрішніх справ Української РСР № 54 від 16 березня 1959 року слідчі апарати міліції були перейменовані на відділи (відділення) дізнання, посади слідчих та старших слідчих – на слідчі відділи (відділення), слідчі апарати міських, районних та селищних органів міліції – на посади оперуповноважених.

Після прийняття кримінально-процесуальних кодексів союзних республік, зокрема КПК Української РСР, затвердженого Законом УРСР 28 грудня 1960 року і введеного в дію з 01 квітня 1961 року, монопольне володіння слідством органами прокуратури було нетривалим. Уже 21 липня 1961 року Указ Президії Верховної Ради Союзу РСР право провадження слідства надав органам Комітету Державної Безпеки (КДБ) при Раді Міністрів СРСР. У цьому відомстві запроваджені посади слідчих та визначена підслідність кримінальних справ, які вони розслідують. У зв'язку із цим внесено відповідні зміни в Основи та КПК союзних республік.

Утворення слідчих підрозділів в органах внутрішніх справ. 06 квітня 1963 року Президія Верховної Ради Союзу РСР видала Указ «Про надання права провадження попереднього слідства органам охорони громадського порядку (як тоді називали органи внутрішніх справ)». Цей Указ в системі МВС із метою посилення боротьби зі злочинністю створював самостійний слідчий апарат. 19 квітня 1963 року зазначений Указ оголошений наказом Міністерства охорони громадського порядку Української РСР № 187.

13 червня 1963 року Президія Верховної Ради Української РСР видала Указ, який вносив відповідні зміни до Кримінально-процесуального кодексу УРСР. Цей Указ набув чинності з 01 липня 1963 року.

14 червня 1963 року відповідно до зазначеного Указу та відповідного розпорядження Ради Міністрів УРСР від 13 червня 1963 року № 827-97рс Міністерство охорони громадського порядку Української РСР видає наказ № 0189, яким затверджує штат слідчого управління Міністерства охорони громадського порядку і наказ № 0190, яким оголошує посадові оклади працівникам слідчих апаратів МОГП УРСР.

Із метою організації і керівництва слідчою роботою наказом МОГП УРСР № 290 від 21 червня 1963 року «Про організацію і завдання слідчих апаратів в системі Міністерства охорони громадського порядку Української РСР» у МОГП утворено слідче управління, а в обласних управліннях ОГП при виконкомах обласних Рад депутатів трудящих, при управліннях міліції міст, районів, залізничних та водних відділах міліції – слідчі відділи (відділення, групи). Цей наказ затверджує Положення «Про організацію і діяльність слідчого апарату в органах МОГП УРСР», структуру і штати слідчих апаратів органів охорони громадського порядку. Спеціальні апарати, які раніше здійснювали дізнання у кримінальних справах в органах міліції були скасовані, а його провадження покладено на оперативно-начальницький склад органів міліції по лініях служб, зокрема й на дільничних інспекторів міліції.

Отже, слідчі підрозділи в органах внутрішніх справ офіційно створені 01 липня 1963 року.

Ще при утворенні слідчого апарату в системі МВС було зазначено, що відповідно до ст. 30 Основ кримінального судочинства Союзу РСР та союзних республік і ст. 114 КПК УРСР він є самостійним структурним підрозділом. Слідчі всі рішення про спрямування слідства та провадження слідчих дій ухвалюють самостійно, за винятком випадків, коли закон передбачає отримання санкції від прокурора, який несе повну відповідальність за їх правильне та своєчасне проведення.

Слідчі органів внутрішніх справ як у центрі, так і на місцях були самостійними у розв'язанні процесуальних питань при розслідуванні

кримінальних справ. Начальники територіальних та транспортних органів міліції не мали права давати слідчим вказівки щодо порядку розслідування, а також залучати їх до виконання будь-яких дій, які не пов'язані з розслідуванням кримінальних справ.

Одразу після створення слідчий апарат підтвердив доцільність та правильність такого рішення. Лише протягом 2 місяців, після утворення слідчих підрозділів органів внутрішніх справ, у їх провадженні знаходилося 24033 кримінальні справи, із яких 8926 справ (або 37,1 %) закінчено розслідуванням, 6174 справи направлено прокурорам для передачі до суду, до кримінальної відповідальності притягнуто 7545 осіб, зокрема заарештовано 3348 обвинувачених. Упродовж липня – серпня 1963 року на додаткове розслідування повернуто лише 27 кримінальних справ. За вказаний період слідчі МОГП прийняли до провадження 2937 справ про розкрадання державного і колективного майна, 1644 справи – про крадіжки особистого майна громадян, 2433 справи – про хуліганство, 561 справу – про спекуляцію, 1587 справ – про автошляхові пригоди, 269 справ – про заподіяння тяжких тілесних ушкоджень. Питома вага кримінальних справ, які розслідували слідчі системи МОГП СРСР, у 1963 році становила 57 % усіх справ, у 1964 році – вже 65 %, у 1967 році – 73,5 %, у 1968 році – 74 %. Наприкінці 90-х років слідчі органів внутрішніх справ України розслідували вже понад 92 % усіх кримінальних справ у державі.

У подальші роки функціонування слідчого апарату у структурі МВС налагоджено чітку систему реагування на заяви і повідомлення про злочини, забезпечено безпосередню участь слідчого в їх розкритті й розслідуванні, починаючи з огляду місця події спільно з працівниками оперативних й інших служб, аж до завершення слідства та ухвалення рішення про притягнення винного до встановленої законом відповідальності.

Чергові зміни у процесі становлення та розвитку слідчих підрозділів правоохоронних органів відбулися з проголошенням незалежності України та прийняттям Конституції України. Конституція України проголосила принцип змагальності сторін і, відповідно, закріпила його на конституційному рівні (ст. 129). Крім того, у прикінцевих і перехідних положеннях Конституції України поставлене завдання зі створення системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування.

Проголосивши незалежність у 1991 році, Україна фактично успадкувала органи попереднього слідства, які існували в УРСР. Міністерство внутрішніх справ України, зі свого боку, успадкувало підрозділи попереднього слідства системи органів внутрішніх справ УРСР. Зрозуміло, що нормативно-правові акти, регульовані їхньою діяльністю, вимагали суттєвих змін.

Загальне керівництво органами попереднього слідства системи МВС України було покладено на Слідче управління, яке входило до структури

МВС України, реформоване в 1992 році в Головне слідче управління МВС України, а в 2015 році – у Головне слідче Управління Національної поліції України. За часи незалежності України Головне слідче управління очолювали М. Бурлаков (1985 – 1995 рр.), О. Штанько (1995 – 1999 рр.), В. Захаров (2004 – 2005 рр.), В. Боднар (2006 – 2007 рр.), В. Коляда (1999 – 2004 рр., 2005 – 2006 рр., 2007 – 2010 рр.), В. Фаринник (2010 – 2013 рр.), М. Чинчин (2013 – 2014 рр.), В. Сакал (2014 – 2015 рр.), О. Вакуленко (2015 – 2017 рр.), В. Невгад (2017 – 2019 рр.).

Із березня 2019 року Головне слідче управління Національної поліції України очолив Максим Цуцкірідзе, який керує ним і до тепер.

У подальшому слідча діяльність набула свого розвитку в процесі судово-правової реформи. Згідно з положеннями Закону України від 30 червня 1993 року «Про внесення в деякі законодавчі акти України змін і доповнень щодо вдосконалення досудового слідства» дізнання в Україні набуло статусу первинної форми досудового розслідування та зумовило обов'язковість проведення досудового слідства практично в усіх кримінальних справах.

На важливості вдосконалення кримінально-процесуального законодавства України наголошено не лише у вітчизняних концепціях, а й у Висновку Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995 р.) «Щодо заявки України на вступ до Ради Європи», де однією з умов надання Україні статусу «повноправного членства» визначено необхідність «протягом року із дня вступу до Ради Європи» прийняти новий Кримінально-процесуальний кодекс, що було реалізовано, хоча й протягом тривалого часу.

На відміну від Кримінально-процесуального кодексу 1960 року новий КПК України до органів досудового розслідування зараховує не службових осіб – слідчих відповідних правоохоронних органів, а державні установи – слідчі підрозділи (наявність слідчих підрозділів у цих органах передбачена відповідними законами України).

Зміни у складі органів досудового розслідування відбулися з набуттям чинності Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII, згідно з яким окремим підрозділом поліції є органи досудового розслідування. Слідчі підрозділи органів Національної поліції здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, крім тих, які віднесені до підслідності інших органів досудового розслідування. Тому відповідні зміни були внесені й до положень КПК України.

У подальшому для регламентації діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України з метою вдосконалення діяльності органів досудового розслідування, належного виконання ними законодавства про кримінальне провадження були видані накази Міністерства внутрішніх

справ України від 06.07.2017 № 570 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України» та від 07.07.2017 № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні».

Слідчий апарат Національної поліції України після проведеного в останні роки реформування кримінальної юстиції та процесуального законодавства, на жаль, іноді не дуже вдалого та продуманого, вимушений працювати в надзвичайно складних умовах.

Зокрема значно ускладнилася процедура досудового розслідування окремих видів злочинів, оскільки злочинність набуває дедалі більш вираженого професійного, організованого і групового характеру. З'явилися й нові види злочинів, розслідування яких потребує досконалих спеціальних знань та досвіду практичної роботи. Це не могло не позначитися на якості слідчої роботи загалом.

У середньому один слідчий зараз розслідує від 200 до 250 кримінальних проваджень (для прикладу в 2011 році за рік розслідували 60 кримінальних справ), а в окремих регіонах рівень навантаження на одного слідчого становить від 300 до 350 кримінальних проваджень на рік.

Більшість слідчих – це молоді люди віком до 30 років (52 %), які ще не мають значного досвіду роботи. Стаж роботи на слідстві до 3 років мають лише 42 % слідчих, ще 22 % працюють слідчими від 3 до 5 років. При цьому слідчі-жінки складають майже половину особового складу (42 %).

Усвідомлюючи, що в сучасних умовах розв'язання питання щодо зменшення навантаження на слідчих за рахунок збільшення їхньої чисельності є вкрай проблематичним, керівництво Національної поліції вважає, що єдиним виходом із ситуації, яка склалася, є підвищення якісного складу слідчого апарату, а також удосконалення законодавства.

Насамперед це стосується професійної підготовки слідчих, оскільки практика свідчить, що велика їх кількість ще не відповідає поставленим вимогам. Для цього потрібне реформування системи підготовки кадрів для слідства, метою якого повинно стати вдосконалення практичної підготовки слідчих у сучасних умовах модернізації правоохоронних органів, удосконалення самої системи підготовки слідчих кадрів, підвищення ефективності діяльності підрозділів досудового слідства.

Із метою усунення наявних проблем у правозастосовній практиці фахівці Головного слідчого управління Національної поліції брали участь у роботі робочої групи Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності щодо напрацювання системних змін до КПК України.

Також за ініціативою Головного слідчого управління проблемні питання, що виникли при застосуванні змін до КПК України, розглядали на спільних нарадах із керівниками регіональних прокуратур, представниками територіальних управлінь Державної судової адміністрації України, головами апеляційних і місцевих судів, та визначили алгоритм спільних дій, спрямованих на усунення наявних недоліків та недопущення порушень вимог кримінального процесуального законодавства в подальшому. Крім того, Національна поліція звернулася до Вищої ради правосуддя з метою сприяти розв'язанню зазначених питань у межах повноважень, визначених у законодавстві України.

22 листопада 2018 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», із набуттям чинності якого розвантажено слідчий апарат та надано можливість зосередити його діяльність на розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів. За таких обставин здійснювати досудове розслідування у формі дізнання можуть не лише слідчі та дізнавачі, а й уповноважені на це працівники інших підрозділів Національної поліції.

Потребують коригування й окремі норми процесуального права, які негативно впливають на стан досудового розслідування. На сьогодні суттєвою проблемою є призначення експертиз. Унесеними в 2017 році змінами до законодавчих актів визначено, що експертизи проводять лише за дорученням слідчого судді, а слідчий самостійно їх призначити не може. Це значною мірою обмежує його в ухваленні рішень та знижує ефективність проведення досудового розслідування. Ухвалений 04 жовтня 2019 року Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення окремих положень кримінального процесуального законодавства» дає змогу певною мірою спростити ці процедури та зменшити зайві витрати часу слідчих.

Відповідно до завдань, визначених у Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ до 2025 року, МВС України і Національна поліція вживають заходів із розроблення й упровадження єдиної електронної системи роботи з даними і матеріалами досудових розслідувань у партнерстві з органами прокуратури і судами (e-Case management system). Це також уможливило забезпечення належного досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Національна поліція України вживає й інших заходів, спрямованих на вдосконалення діяльності органів досудового розслідування.

Із метою реалізації Програми Європейського Союзу з підтримки реформ у сфері права, що впроваджують у тісній співпраці з Консультативною місією Європейського Союзу в Україні, на сьогодні проводять експеримент з

об'єднання функцій слідчих та оперативних працівників із метою подальшого реформування блоку кримінальної поліції та органів досудового розслідування (реформування блоку кримінальної поліції, створення служби детективів).

На початку 2017 року такий експеримент розпочато в Київській області в Бориспільському відділі поліції (далі – ВП), а в травні 2017 року – ще в семи головних управліннях Національної поліції, зокрема в Харківській (Чугуївський ВП), Запорізькій (Енергодарський ВП), Львівській (Дрогобицький ВП), Одеській (Подільський ВП), Полтавській (Миргородський ВП), Сумській (Охтирський ВП) та Хмельницькій (Хмельницький ВП) областях.

Завдяки створенню слідчих груп із числа слідчих та колишніх оперативних працівників, призначених на посади слідчих, значно покращено взаємодію під час реагування на вчинення злочинів та їх розкриття «по гарячих слідах». Зменшено обсяг паперового документообігу, пов'язаного з наданням та виконанням доручень слідчих, а також проведенням слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Майже в усіх підрозділах слідчі з числа колишніх оперативників уже самостійно вносять клопотання про отримання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій та отримують ухвали на їх проведення. За період роботи налагоджено тісну взаємодію зі слідчими з числа колишніх працівників кримінального блоку, що дозволило об'єднати процеси розкриття та розслідування злочинів.

Крім того, у структурі Головного слідчого управління Національної поліції створено управління з розслідування особливо тяжких злочинів, до складу якого входять відділи розслідування злочинів, виявлених департаментами карного розшуку, захисту економіки, внутрішньої безпеки, боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, кіберполіції та протидії наркозлочинності. Слідчі цього управління розслідують кримінальні правопорушення, які набули суспільного резонансу та які потребують проведення значного обсягу слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

У структурі слідчих управлінь головних управлінь Національної поліції в областях та м. Києві утворено відділи з розслідування особливо тяжких злочинів із залученням працівників слідства (40 %) та кримінальної поліції (60 %).

Із метою забезпечення ефективного здійснення документування воєнних злочинів російської федерації у структурі Головного слідчого управління створено управління організації розслідування злочинів, учинених в умовах збройного конфлікту та управління документування злочинів, учинених в умовах збройного конфлікту.

1.2. Правова характеристика статусу слідчого Національної поліції України

Слідчий – це службова особа органу Національної поліції України, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК України, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень.

Відповідно до національного класифікатора ДК 003:2010 «Класифікатор професій», затвердженого наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.07.2010 № 327, зі змінами, у слідчих підрозділах Національної поліції України наявні такі посади: старший слідчий в особливо важливих справах, старший слідчий та слідчий.

Правове регулювання діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України – це постійна (безперервна) діяльність держави, її органів як суб'єктів права в межах їх компетенції з проведення правових заходів, спрямованих на впорядкування суспільних відносин із забезпечення правопорядку через закріплення, реалізацію, гарантування охорони і захисту прав і свобод громадян та створення відповідних умов для ефективної процесуальної діяльності.¹

Призначення на посади слідчих ГСУ та звільнення з посад здійснюють згідно з наказом Голови Національної поліції України за поданням заступника Голови Національної поліції України – начальника Головного слідчого управління, а слідчих слідчих управлінь ГУНП, територіальних органів поліції та територіальних (відокремлених) підрозділів поліції – згідно з наказами начальників ГУНП в областях, м. Києві, Автономній Республіці Крим та м. Севастополі за поданням заступників начальників ГУНП – начальників слідчих управлінь із дотриманням вимог законодавства України.

В умовах реформування правової системи України і побудови правової держави роль і значення правового регулювання діяльності слідчих підрозділів Національної поліції набуває особливої актуальності. Від досконалості нормативної регламентації діяльності поліції загалом і її підрозділів досудового розслідування зокрема, чіткості правових приписів вітчизняних і міжнародних правових норм, наявності розвинутої системи законодавства й відповідних підзаконних актів у цій сфері залежить ефективність досліджуваного виду діяльності. Насамперед важливого значення у цьому аспекті набуває категоріально-понятійний апарат, оскільки дає змогу як дослідникам у цій галузі,

¹ Дрозд В. Г., Пономаренко А. В., Абламський С. Є., Л. В. Гаврилук Л. В. Організаційно-правові засади діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : монографія. Державний науково-дослідний інститут. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 352 с.

так і практичним працівникам однозначно розуміти весь спектр досліджуваних понять і проблем. Чітке розуміння і тлумачення понятійного апарату – один з головних інструментів наукового дослідження, оскільки становить узагальнені результати пізнання суттєвих властивостей, зв'язків і відносин державно-правових явищ.

На працівників слідчих підрозділів із числа поліцейських поширюються правові та соціальні гарантії, передбачені в Законі України «Про Національну поліцію», а на інших працівників слідчих підрозділів поширюються гарантії, установлені в Кодексі законів про працю України, у Законі України «Про державну службу».

Наразі правове регулювання діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України здійснюють на основі Конституції України, законів та кодексів України, міжнародно-правових актів, згоду на які надала Верховна Рада України і які стали частиною національного кримінального процесуального законодавства, а також цілою низкою підзаконних нормативних актів Президента України, Кабінету Міністрів України та нормативних актів Генеральної прокуратури, Конституційного Суду України, Верховного суду України, а також іншими нормативно-правовими актами з питань досудового розслідування. Як бачимо, основою правового регулювання цих органів є система законодавчих та нормативно-правових актів. Проте їх вивчення та аналіз дає змогу дійти висновку, що суттєвим недоліком системи правового регулювання діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України є їх регламентація різними чисельними законодавчими та нормативно-правовими актами, що недостатньо пов'язані та узгоджені між собою, мають суперечливий характер і не мають чіткого механізму їх реалізації, особливо стосовно міжнародної правової її частини.¹ Із цього приводу А. Голубов слушно зауважив, що на цей час, на відміну від суду, органів прокуратури, органів пробації, органів кримінально-виконавчої служби, адвокатури, які отримали належне нормативно-правове опосередкування свого положення у відповідних законах та в цій системі, органи досудового розслідування ще й досі залишаються без належної правової бази, яка б на законодавчому рівні визначала їхнє місце, уточнила функції та статус.²

Слідчий під час досудового розслідування самостійно ухвалює процесуальні рішення, крім випадків, коли законом передбачено винесення рішення слідчого судді, суду або згода прокурора чи погодження керівника

¹ Дрозд В. Г., Пономаренко А. В., Абламський С. Є., Л. В. Гаврилюк Л. В. Організаційно-правові засади діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : монографія. Державний науково-дослідний інститут. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 352 с.

² Голубов А. Є. Щодо визначення місця та функцій органів досудового розслідування в системі органів кримінальної юстиції. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування* : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Харків : ХНУВС, 2015. С. 119–122.

слідчого підрозділу або якщо рішення про його проведення ухвалює виключно прокурор, і є відповідальним за законне та своєчасне виконання цих рішень.

При виконанні своїх службових обов'язків слідчий уповноважений:

- починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених у КПК України;
- проводити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, установлених у КПК України;
- доручати проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;
- звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді із клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;
- повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру;
- за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокуророві на затвердження;
- ухвалювати процесуальні рішення у випадках, передбачених у КПК України, зокрема щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених у ст. 284 КПК України;
- здійснювати інші повноваження, передбачені у КПК України.

При виконанні своїх службових обов'язків слідчий зобов'язаний:

- дотримуватися вимог Конституції України, КПК України та законів України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, інших актів законодавства;
- забезпечувати повне, усебічне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень у межах установлених у КПК України строків;
- виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються в письмовій формі;
- забезпечувати реалізацію в повному обсязі прав і законних інтересів усіх учасників кримінального провадження;
- не розголошувати відомості, що становлять державну чи іншу таємницю, які охороняє закон, інформацію про приватне (особисте і сімейне) життя особи та інші відомості, отримані при розслідуванні кримінальних правопорушень;
- не вчиняти будь-яких дій, що ганьблять звання слідчого і можуть викликати сумнів у його об'єктивності та неупередженості;

- за наявності підстав, передбачених у ст. 77 КПК України, заявляти про самовідвід від участі в кримінальному провадженні в порядку, визначеному у ст. 80 КПК України.

Службові особи органів та підрозділів поліції, крім безпосередніх керівників слідчих підрозділів, вищих керівників слідчих підрозділів, які діють у межах повноважень, визначених у КПК України, не можуть мати доступу до матеріалів кримінальних проваджень, витребувати їх у слідчого для перевірки стану розслідування кримінального правопорушення, вивчення і надання вказівок, визначення кваліфікації кримінального правопорушення чи в будь-який інший спосіб втручатися в процесуальну діяльність слідчого.

Втручання в процесуальну діяльність слідчих осіб, що не мають на те законних повноважень, заборонено.

Залучення слідчих до виконання функцій, не пов'язаних із розслідуванням кримінальних правопорушень, заборонено.

Доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого.

Рішення слідчого судді, суду, письмові доручення і вказівки прокурора та вказівки керівника слідчого підрозділу, які не суперечать рішенням та вказівкам прокурора, надані в межах їхньої компетенції і в установленій законодавством формі, є обов'язковими для виконання слідчим.

У випадках відмови прокурора у погодженні клопотання слідчого до слідчого судді про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право звернутися до керівника органу досудового розслідування, який після вивчення клопотання за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому, перед прокурором вищого рівня, який упродовж трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє в його погодженні.

Варто звернути увагу на рішення Конституційного Суду України, які він видає з метою офіційного тлумачення окремих положень Конституції України, законів України, які, відповідно, урегульовують діяльність слідчих підрозділів національної поліції та окремих напрямів їх процесуальної діяльності в Україні. За період своєї діяльності Конституційний Суд України неодноразово ухвалював рішення щодо таких питань. До таких рішень належать:

- Рішення Конституційного суду України від 12.04.2012 № 9-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича

щодо офіційного тлумачення положень ст. 24 Конституції України (справа № 1-10/2012 про рівність сторін судового процесу);¹

- Рішення Конституційного суду України від 18.04.2012 № 10-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Кузьменка Віталія Борисовича щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 364 Кримінального кодексу України (справа щодо застосування кваліфікуючої ознаки «працівник правоохоронного органу» до працівника державної виконавчої служби (Справа № 1-13/2012));²

- Рішення Конституційного суду України від 23.11.2017 № 1-р/2017 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення ч. 3 ст. 315 КПК України (Справа № 1-28/2017);³

- Рішення Конституційного суду України від 24 квітня 2018 р. № 3/р-2018 «У справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) ч. 6 ст. 216 КПК України», Справа № 1-22/2018 (762/17)⁴ та деякі інші Рішення Конституційного Суду України, положення яких слідчі підрозділи Національної поліції України мають урахувувати й дотримуватися у своїй процесуальній діяльності під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень.

Зазвичай такі рішення Конституційного Суду України стосуються забезпечення прав і свобод громадян у процесі кримінального судочинства. Конституційний Суд України у Рішенні від 01.06.2016 № 2-рп/2016 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення

¹ Справа за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України» (Справа № 1-22/2018 (762/17)); рішення Конституційного суду України від 24 квітня 2018 р. № 3/р-2018. *Офіційний вісник України*. 2018. № 41. Ст. 1459.

² Справа за конституційним зверненням громадянина Кузьменка Віталія Борисовича щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 364 Кримінального кодексу України (справа щодо застосування кваліфікуючої ознаки «працівник правоохоронного органу» до працівника державної виконавчої служби (Справа № 1-13/2012); рішення Конституційного суду України від 18 квітня 2012 р. № 10-рп/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 33. Ст. 1234.

³ Справа за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України (Справа № 1-28/2017); рішення Конституційного суду України від 23 листопада 2017 р. № 1-р/2017. *Офіційний вісник України*. 2017. № 98. Ст. 3001.

⁴ Справа за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України» (Справа № 1-22/2018 (762/17)); рішення Конституційного суду України від 24 квітня 2018 р. № 3/р-2018. *Офіційний вісник України*. 2018. № 41. Ст. 1459.

третього речення ч. 1 ст. 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) зазначив: держава, виконуючи свій головний обов'язок – утвердження і забезпечення прав і свобод людини, – повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією; із цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини; при цьому посилена увага має бути зосереджена на особливо вразливих категоріях осіб» (абзац 1 пункт 3 мотивувальної частини).¹

Другий рівень складають міжнародно-правові акти, положення яких регламентують основні ключові питання кримінального судочинства, які складають звід його міжнародних стандартів у галузі дотримання основних прав та свобод особи. У руслі загального процесу правової інтеграції України в міжнародну правову систему зближення вітчизняного законодавства із цими стандартами на сьогодні є природним і вкрай необхідним. Визнання у світі верховенства міжнародного права передбачає подальший розвиток національних конституційних правових систем на основі міжнародних стандартів. Реалізація цього процесу закладена в Конституції України, зокрема у ст. 9 чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, що суперечать Конституції України, можливе тільки після внесення відповідних змін до Конституції України. Ці положення безпосередньо відображені у ст. 1 КПК України, відповідно до якої «порядок кримінального провадження на території України визначений лише кримінальним процесуальним законодавством України. Кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України». ^{2, 3}

¹ Справа за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу): рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016. *Верховна Рада України*. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16>

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

³ Дрозд В. Г., Пономаренко А. В., Абламський С. Є., Л. В. Гаврилюк Л. В. Організаційно-правові засади діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : монографія. Державний науково-дослідний інститут. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 352 с.

Упродовж багатьох років зберігається необхідність уніфікувати правовий статус слідчого, що передбачається досягти з ухваленням Закону України «Про статус слідчого», у якому необхідно передбачити єдині вимоги до кандидатів на посаду слідчого (щодо освіти, віку, стажу роботи, необхідних ділових та моральних якостей), права і обов'язки, гарантії незалежності, матеріального та соціального забезпечення тощо. Проте на сьогодні такий Закон досі не ухвалено, незважаючи на наявність багатьох законопроектів, жоден із яких не отримав підтримки законодавця з огляду на зіткнення міжвідомчих корпоративних інтересів при їх розробці.

Говорячи про КПК України як основу бази правового забезпечення діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, потрібно звернути увагу на думку М. Корнієнко та В. Тертишника, які зазначають, що важливим етапом судово-правової реформи в Україні є ухвалення 13 квітня 2012 року в «рекордний» за швидкістю час та «майже рекордною» кількістю депутатів в залі парламенту, за «модною» традицією – за одну ніч, нового КПК України, у правовому полі якого з тих пір трудяться, долаючи в муках сумління бюрократичні прірви, слідчі, детективи, прокурори та судді. У новому КПК України характерне для деяких європейських країн поліцейське розслідування втиснули в рамки традиційного для нашого правового поля інституту досудового слідства зі збереженням основного суб'єкта цієї стадії судочинства – слідчого.¹

Робота над проектом Закону України «Про статус слідчого» є тривалою.

Її початком можна визначити реєстрацію на сайті Верховної Ради України проекту Закону України «Про статус слідчого» від 25.01.2008 реєстр. № 1437, який виніс на розгляд народний депутат України Г. Москаль.

Після довготривалих дискусій та ухвалення нового КПК України, який так і не розв'язав питання щодо «статусу слідчого», продовжилася робота на цьому напрямі.

А. Аваков, А. Геращенко та інші народні депутати України внесли на розгляд Верховної Ради України проект Закону «Про систему досудового слідства України та статус слідчих» реєстр. 1187 від 02.12.2014, який 29 серпня 2019 року був відкликаний.²

За цей час було проведено понад 10 робочих зустрічей із членами профільного комітету Верховної Ради України щодо вдосконалення цього проєкту Закону та його ухвалення. Комітет Верховної Ради України з питань

¹ Корнієнко М. В., Тертишник В. М. Доктринальні проблеми інституту негласних слідчих (розшукових) дій. *Верховенство права: міжнародний науковий журнал*. 2018. № 4. С. 62.

² Проєкт Закону «Про систему досудового слідства України та статус слідчих» реєстр. 1187 від 02.12.2014. URL : <http://surl.li/yzkqix>

правової політики та правосуддя дійшов висновку, що проєкт Закону «Про систему досудового слідства України та статус слідчих», поданий А. Геращенко та іншими народними депутатами України, не суперечить положенням Конституції України.

У 2019 та 2021 рр. Головне слідче управління Національної поліції України неодноразово ініціювало питання щодо необхідності ухвалення відповідного проєкту Закону України до Офісу Генерального прокурора, правоохоронних органів, Верховної Ради України, Офісу Президента України.

1.3. Правові та організаційні засади планування досудового розслідування кримінальних правопорушень у діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України

Інститут планування є невід'ємним складником ефективного досудового розслідування, оскільки розуміння процесу складання планів дає змогу визначити порядок здійснення сукупності послідовних слідчих (розшукових) та негласних (слідчих) розшукових дій із метою збирання, систематизації та аналізу доказів.

І. Беспалько, досліджуючи питання засад кримінального провадження, акцентує увагу на тому, що засади в праві – це вихідні положення, що юридично фіксують об'єктивні закономірності суспільного розвитку.¹ Поряд із цим, у вітчизняних словникових виданнях термін «організація» витлумачують як «дію зі значенням організувати», що, зі свого боку, характеризується як чітке налагодження, належне впорядковування чого-небудь.² Тобто формальний зміст понять, закладених в основу категорії «організаційно-правові засади», свідчить про те, що організацією, тобто процесом упорядкування, налагодження в праві є створення належних умов функціонування об'єктивних закономірностей, що, зі свого боку, дає підстави стверджувати, що вони є основою функціонування будь-якого динамічного інституту права.

Крім цього, цілісна категорія «організаційно-правового забезпечення» чи «організаційно-правових засад» неодноразово досліджувана в наукових студіях. Д. Приймаченко та Р. Ігонін у контексті співвідношення термінів «забезпечення» та «управління» аргументують, що організаційне забезпечення органів судової влади є сукупністю адміністративних, фінансових, інформаційних, організаційних та матеріально-технічних заходів, які реалізує Державна судова адміністрація, мають позапроцесуальний характер впливу і спрямовані на

¹ Bespalko I. Definition of the concept of general principles of criminal proceedings. *Enterprise, Economy and Law* № 5, 2018. P. 242–247. URL : <http://pgpjourn.kiev.ua/archive/2018/5/48.pdf>

² Busel V. Large explanatory dictionary of modern Ukrainian language. Kyiv, Irpin : Perun. 2005.

створення та підтримання належних умов для ефективного функціонування органів судової влади.¹ Автори чітко встановлюють «непроцесуальність» таких дій, декларують їх суто організаційно. Це насамперед свідчить про те, що будь-які елементи, що стосуються організаційно-правових засад, мають носити забезпечувальний характер, утворювати юридичний і організаційний фундамент для реалізації певних дій, що, зі свого боку, матиме процесуальний характер.

П. Шаганенко, досліджуючи питання організаційного забезпечення діяльності органів прокуратури наголошує, що серед інших, ознаками такого процесу є наявність кадрових заходів; інформаційними та оперативними заходами.² На нашу думку, такі елементи, попри те, що можуть бути поглинуті іншими запропонованим ознаками, не належать до одного синонімічного ряду, а навпаки є частково взаємоглинаючими.

Д. Заброда, досліджуючи адміністративно-правові засади на дисертаційному рівні, указував, що організаційно-правові засади містять обов'язкові (правова основа (законодавство); об'єкт правового регулювання; пріоритетні напрями, принципи; суб'єкти та їх завдання, функції та повноваження; засоби (заходи та методи), за допомогою яких здійснюють регулювання суспільних відносин, зокрема й відповідальності та механізми контролю й нагляду) та факультативні (організація міжнародної співпраці у відповідній сфері (галузі); інформаційне забезпечення; специфіку фінансування; особливості взаємодії та координації в певній сфері (галузі) елементи).³ Наведена позиція найбільш чітко диференціює як поняття, так і ознаки, указує безпосередньо на те, що питання функціонування організаційно-правових засад як дієвий інструмент ефективного забезпечення досягнення поставлених цілей може бути оптимізовано за допомогою синергування його з інститутом планування.

Положення ст. 2 КПК України визначають завдання кримінального провадження, зокрема захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений,

¹ Pryimachenko D., Ihonin R. The ratio of the concepts of “organizational support of courts”, “organizational management in courts” and “judicial management. *Word of the National School of Judges of Ukraine*. № 1, 2013. P. 57–66. URL : <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/3274>

² Shahanenko P. The concept of organizational support for the Prosecutor's Office. *Journal of Kyiv University of Law*. № 4, 2015. P. 144–147.

³ Zabroda D. Administrative and legal principles: the essence and content of the category. *Scientific and practical journal of Taras Shevchenko Ntional University of Kyiv*. № 2, 2013. P. 45–51.

жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Для досягнення поставленого завдання стосовно забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування необхідним є здійснення комплексного досудового розслідування, що потребує здійснення планування процесуальних дій слідчого під час досудового розслідування.

Ураховуючи, що у ст. 40 КПК України визначено, що слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог цього кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, заборонено, слідчий уповноважений самостійно ухвалювати рішення щодо порядку здійснення слідчих (розшукових) та негласних (слідчих) розшукових дій, і, відповідно, складати план досудового розслідування.

В. Ньюман, зазначає, що в контексті дослідження методів управління організацією багато науковців не відокремлюють планування від менеджменту, стверджуючи, що як планування, так і менеджмент (управління) – це по суті одне й те саме: ухвалення рішень щодо майбутньої діяльності.¹ У той же час, ми підтримуємо позицію автора, щодо відмінності зазначених термінів, оскільки з логічного погляду управління характеризує діяльність тут і зараз, а планування дає змогу в умовах певних перемінних попередньо опрацювати ухвалення управлінських рішень в майбутньому.

Такої думки дотримуються й інші дослідники, визначаючи, що планування – це отримання контролю над майбутнім; не тільки розмірковування щодо перспективи, а й активні, спрямовані на нього дії.² Озвучена ще в 1949 році концепція не втрачає актуальності й до сьогодні. Окреслена позиція дає підстави обґрунтувати, що плануванням є активний, динамічний процес управління певним процесом із урахуванням перемінних і різних чинників, зокрема ухвалення рішень, де кожне наступне є або частково впливає з попереднього.

Р. Акоф та Н. Снайдер вважають, що планування – це розроблення майбутнього, а також способів, якими його можна було б реалізувати, що охоплює визначення альтернативи, аналіз кожної з них і вибір найкращих.^{3, 4} Тобто з погляду організаційно-правового забезпечення планування законодавець повинен насамперед передбачити можливість реалізації механізму притягнення до відповідальності в такий спосіб, щоб він функціонував як ціла й неподільна

¹ Newman W. Administrative Action : The Techniques of Organization Management. Englewood Cliffs. NJ : 1951. 2nd ed., 1963. 56 с.

² Fayol H. General and Industrial management. London: Pitman. 1949 (first published in 1916). 43 с.

³ Ackoff R. Concept of Corporate Planning. New York : Wiley, 1970. P. 1

⁴ Snyder N. How Managers plan – The Analysis of Managerial Activities. *Long Rang Planning*. 1980, February. P. 70–76.

система, що, зі свого боку, дає змогу планувати таку діяльність. В умовах правової визначеності та дії сталих юридичних традицій (урахування рішень суду щодо ключових питань розслідування в діяльності відповідних органів) можливим і досить перспективним видається здійснення планування, що дасть змогу оптимізувати процес досудового розслідування у спосіб групування проблемних питань, розподілу основних завдань, а також установа чітких термінів виконання.

Г. Мінцберг, досліджуючи механізм стратегічного планування, зазначає, що аналогічно цьому в певних джерелах державного сектору термін «планування» використовували як синонім «ухвалення рішень» і «проектний менеджмент».¹ Крім цього, дослідники стратегічного планування розвитку підприємств вкладають власний специфічний, проте загальноприйнятий сенс у термін «планування» та розуміють його як одну з основних функцій управління, процес визначення цілей, які підприємство передбачає досягти за певний період, а також засобів, шляхів та умов їх досягнення.² Тобто розглядаючи досудове розслідування за спрощеною процедурою, що, зі свого боку, є невід'ємним складником інституту забезпечення прав і свобод людини і громадянина та в контексті існування процесуальних строків, одним із основних питань є провадження сталого й ефективного проектного менеджменту.

Чітко визначивши структурні елементи планування, з'ясувавши відповідні підходи до планування досудового розслідування, пропонуємо в подальшому застосувати їх до встановлення структурних особливостей планування досудового розслідування за спрощеною формою.

Грунтовний аналіз дефініції «планування» дає змогу констатувати, що поняття планування досудового розслідування в криміналістичних працях розглядають дещо по-іншому, тому пропонуємо інтегрувати його в матеріали нашої наукової праці.

П. Тарасов-Родіонов свого часу стверджував, що правильне планування розслідування в кожній справі забезпечує виконання всіх основних принципів розслідування: об'єктивності, усебічності, повноти, швидкості, ініціативності, активності розслідування, а отже, високої якості розслідування. Це, на нашу думку, чітко відображає сутність планування в досудовому розслідуванні, що, зі свого боку, не може бути ототожненим із плануванням в інших галузях, оскільки завдання матеріального збитку чи фінансової шкоди діяльності підприємства через неефективний менеджмент (планування діяльності з управління) є

¹ Мінцберг Г. Зліт та падіння стратегічного планування. Київ : Вид-во О. Капусти. 2008. С. 9.

² Міняйленко І. В., Гайжук О. В. Теоретичні аспекти стратегічного планування розвитку підприємств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015, випуск 5. С. 512–515. URL: <http://surl.li/yufbfo>

предметом дисциплінарної чи цивільно-правової відповідальності, а неналежне здійснення слідчим, дізнавачем досудового розслідування тягне за собою не лише дисциплінарну, а й кримінальну відповідальність, оскільки такі дії можуть мати, крім причин низької компетентності, також корупційних підтекст чи службову недбалість.

Учені акцентують увагу на тому, що процес планування досудового розслідування відрізняється від типового планування насамперед тим, що має певні обмеження, а також низку обов'язкових елементів, успішне виконання яких, зі свого боку, призводить до уможливлення подальшої реалізації запланованих заходів (чіткою аналогією є необхідність внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що відкриває можливості до проведення інших слідчих (розшукових) дій, крім огляду місця події).

Це дає підстави відмежовувати термін «організація досудового розслідування» та визначати, що планування дійсно є елементом організації, що, зі свого боку, дає змогу прогнозувати результати досудового розслідування, що є надзвичайно важливим в умовах скорочених строків у формі дізнання.

Водночас, на нашу думку, планування не може охоплювати найдоцільніші строки проведення необхідних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, оскільки процес досудового розслідування є більш комплексним, ніж просто проведення процесуальних дій, а визнання планування пізнавальним процесом частково суперечить механізму реалізації цього заходу, оскільки за своєю суттю планування здійснюють за допомогою наявної інформації, що дає змогу вибудовувати подальші дії та прогнозувати, наприклад ризики і небезпеки (тобто такий процес реалізується завдяки вже проаналізованій наявній в досудовому розслідуванні інформації).

Отже, за наявності чи відсутності певних зафіксованих обставин і фактів у досудовому розслідуванні планування є певним процесуальним алгоритмом покрокового наближення до кінцевої його стадії. Водночас, маючи деякі особливості та обмеження, цей алгоритм є поліфункціональним, оскільки в процесі здійснення досудового розслідування за спрощеною формою дізнавач може досягти ефективності не лише в одному кримінальному провадженні, а й у декількох. Одночасне здійснення досудового розслідування, навіть за спрощеною процедурою, видається можливим і більше того – ефективним в умовах правильного планування на основі наявних обставин і фактів, що в жодному разі не зашкодить інтересам сторони обвинувачення.

Планування досудового розслідування загалом і такий процес за спрощеною формою зокрема мають кілька складників, до визначення змісту яких дослідники мають авторські позиції.

Надзвичайно позитивним, на нашу думку, у контексті ефективного планування досудового розслідування за спрощеною процедурою є

встановлення першочергового елемента правопорушення – обставин і факту його вчинення, що, зі свого боку, уможливило встановлення відповідно до зазначеного мети і основних завдань. Належить підкреслити, що залежно від обставин учинення кримінального правопорушення змінюються також форми й методи досудового розслідування, що тісно пов'язані із самим процесом здійснення досудового розслідування. Ураховуючи часткову однотипність запропонованих підходів, ми вважаємо, що ще однією особливістю планування досудового розслідування за скороченою процедурою є необхідність передбачення його гнучкості та композитності, оскільки відповідний процес є досить динамічним, у процесі можуть бути тимчасово обмежені права і свободи людини і громадянина, а за результатом досудового розслідування – правопорушника буде притягнуто до кримінальної відповідальності, що лише підвищує супротив у здійсненні такого процесу з боку сторони захисту.

Отже, організаційно-правовими засадами планування досудового розслідування за скороченою процедурою є такі засади правового характеру, що уможливають закономірне та стабільне функціонування процесів із визначення основної мети досудового розслідування, виокремлення з неї завдань, формування основних подальших кроків і заходів, що однозначно сприяють досягненню бажаного результату у визначений законодавством України строк і з урахуванням регламентованих вимог.

Окреслена теоретична категорія, на нашу думку, може бути спрощена в разі висвітлення особливості процесу спрощеного досудового розслідування та вказання, що саме потребує планування та які процеси в той чи інший спосіб можуть слугувати чинниками впливу на відповідний процес.

Планування є обов'язковою умовою розслідування, оскільки воно полягає у виборі напряму й оптимізації тактичних завдань, засобів і методів для їх вирішення відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства.¹ Водночас питання з дослідження засад щодо здійснення спрощеного досудового розслідування та звичного його порядку неодноразово порушували у своїх працях вітчизняні дослідники. В. Дрозд, В. Бурлака та В. Гаврилюк звертають увагу, що діяльність слідчого під час досудового розслідування повинна відповідати визначеним Кримінальним процесуальним кодексом України загальним засадам кримінального провадження, що є підґрунтям для усвідомлення європейських стандартів щодо процесу доказування в кримінальному провадженні.² Аналогічне необхідно також

¹ Салтєвський М. В. Криміналістика : навчально-довідковий посібник. Київ, 1996. 159 с.

² Drozd G., Burlaka. V., Gavrilyuk L. Inadmissibility of evidence in criminal proceedings: Analysis of investigative practice through the lens of court decisions : monograph. Kharkiv National University of Internal Affairs; State Research Institute. Kyiv : FOP Maslakov, 2021. 420 p.

застосовувати щодо здійснення досудового розслідування за скороченою процедурою – у формі дізнання, хоч зазначена форма й має свої процесуальні особливості, що суттєво впливають на її планування.

В. Черней і С. Чернявський стверджують, що генеза та сучасний досвід застосування інституту спрощеного провадження як у нашій державі, так і в іноземних країнах засвідчує необхідність подальшого вдосконалення цієї процесуальної форми.¹ Це обумовлює необхідність подальшого опрацювання проблемних питань, пов'язаних із організаційно-правовим забезпечення функціонування відповідного механізму.

Дізнавачі здійснюють розслідування кримінальних проступків за скороченою процедурою, тривалість якої не має перевищувати один місяць із дня вручення особі повідомлення про підозру², оскільки саме часовий проміжок за який дізнавач зобов'язаний здійснити всі процесуальні дії, сутнісно вирізняє дізнання як організаційний процес від досудового слідства. На нашу думку, питання організації (необхідність завчасного планування, стратегічної мислення, здатності ефективно розподілити завдання та надати доручення) досудового розслідування у стислі терміни та забезпечення прав і свобод людини і громадянина в цьому процесі під час характеристики дізнання з погляду адміністративного права є ключовим. Також у попередніх наукових дослідженнях висновковують, що дізнанням із погляду форми організації роботи є комплекс визначених у чинному законодавстві дій і рішень, що вчиняє та ухвалює уповноважена на це особа, спрямованих на досягнення завдань кримінального провадження у визначений законодавством строк.³

Поняття «визначений законодавством строк» є основним аргументом до використання механізму планування в досудовому розслідуванні, оскільки Кримінальний процесуальний кодекс України встановлює його чіткий обсяг.

У ст. 219 (Строки досудового розслідування) та ст. 298⁴ (Особливості повідомлення про підозру) КПК України визначено, що із дня повідомлення особі про підозру дізнання повинно бути закінчено протягом 72 годин (загальний строк), протягом 20 діб (якщо підозрюваний не визнає вину; існує необхідність проведення додаткових слідчих (розшукових) дій; кримінальний проступок вчинено неповнолітнім), протягом 1 місяця, якщо особою заявлено клопотання про проведення експертизи впродовж 48 годин із моменту повідомлення їй про

¹ Cherniei V., Cherniavskiy S. Initiation of the Institute of Criminal Offenses in the Context of Reforming the Preliminary Investigation System in Ukraine. *Naukovij visnik Nacional'noi akademii vnutrisnih sprav.* 2019. № 3 (112). URL : <https://doi.org/10.33270/01191123.7>

² Cherniavskiy S., Tsutskiridze M., Dudarets R. Dosudove rozsliduvannya kryminalnykh prostupkiv [Pre-trial Investigation of Criminal Offenses: Guidelines]. 2019. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav.

³ Romanov M. Concept, Essence and Significance of the Activity of the Units of Knowledge. *Naukovij visnik Nacional'noi akademii vnutrisnih sprav.* 2021. № 2 (119), P. 102–106. URL : <https://doi.org/10.33270/01211192.102>

підозру з одночасним ознайомленням її з результати медичного освідчування та/або висновком спеціаліста в разі їх наявності.¹ Тож процес планування скороченого досудового розслідування має внутрішньоструктурні особливості, оскільки до моменту повідомлення особі про підозру термін його здійснення є значно більшим за той, що передбачений після повідомлення особі про підозру, оскільки у разі визнання нею вини, він загалом складає 72 години, що потребує максимально послідовного й планомірного здійснення всіх необхідних слідчих (розшукових) дій і ухвалення необхідних процесуальних рішень для забезпечення притягнення такої особи до кримінальної відповідальності, що є неможливим без застосування механізму планування.

Отже, обґрунтована важливість інституту планування в контексті здійснення досудового розслідування за скороченою процедурою. Планування є необхідним інструментом досягнення позитивного результату досудового розслідування та дієвим способом організації повсякденної діяльності дізнавача в умовах одночасного досудового розслідування декількох кримінальних проваджень за скороченою процедурою.

Водночас науковці звертають увагу, що планування розслідування в кримінальному провадженні необхідно відрізнити від планування окремої слідчої (розшукової) дії, тактичного прийому, тактичної комбінації, тактичної операції. Планування розслідування злочину охоплює: 1) визначення завдань розслідування з урахуванням вчиненого злочину; 2) побудову (висування) слідчих версій; 3) аналіз версії та визначення обставин (питань), які необхідно встановити; 4) визначення слідчих (розшукових) дій, оперативних засобів та інших перевірочних і профілактичних заходів, необхідних для встановлення запланованих обставин; 5) вибір конкретних виконавців і термінів виконання.² Розділяючи спрощений процес досудового розслідування на «до повідомлення про підозру» та «після повідомлення про підозру», вважаємо, необхідно наголосити, що їх відмінність полягає в необхідності організації різного темпу такого розслідування. До моменту повідомлення про підозру в дізнавача є можливість лавірувати та визначати інструментарій у відносно спокійному, зваженому режимі, проте з того моменту, як конкретні особі буде повідомлено про підозру в учиненні кримінального проступку, починає діяти раніше окреслена норма КПК України щодо строку закінчення такого розслідування в 72 години.

¹ Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 13, 2012. № 4651-VI. *The Verkhovna Rada of Ukraine*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

² Чаплинський К. О., Лускатов О. В., Пиріг І. В., Плетенець В. М., Чаплинська Ю. А. Криміналістика: підручник для студентів вищих навчальних закладів. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ; Ліра ЛТД, 2014. 380 с.

Аргументуючи таку позицію, необхідно звернути увагу, що науковці та практики неодноразово наголошували на відмінності обсягу наявних доказів для повідомлення особі про підозру від обсягу необхідних доказів для направлення обвинувального акта до суду.¹ На це вказує також лист Офісу Генерального прокурора від 17 серпня 2020 року № 13/4-565вих-328окв-20, направлений до регіональних прокуратур, та низка рішень Європейського суду з прав людини, де зазначено, що факти, які дають підставу для підозри на момент затримання, не мають бути такими самими, як ті, що необхідні для обґрунтування обвинувального вироку або навіть притягнення до відповідальності, що настає на наступному етапі процесу кримінального розслідування.^{2,3,4} Це цілком обґрунтовує позицію щодо необхідності диференціації процесу планування досудового розслідування до і після повідомлення конкретній особі-правопорушнику про підозру, яка уможливить створення умов для ефективного здійснення досудового розслідування за спрощеною процедурою на його фінальній і найбільш швидкій у контексті темпу стадії.

Водночас міжнародна наукова думка стосовно питання планування розслідування, зокрема за спрощеною процедурою, хоч загалом і відповідає загальнонауковому вітчизняному концепту, проте має певні особливості.

М. Тунлі та А. Віттакер стверджують, що план розслідування – це запис того, що суб'єкт має намір зробити, хто що буде робити, чому це відбувається, як це має бути зроблено, яку інформацію потрібно зібрати, на що сподівається суб'єкт у процесі досягнення і коли це потрібно зробити. Чіткий і детальний план розслідування допомагає суб'єктові виконувати різноманітні зобов'язання незалежно від їх обсягу.⁵ Окреслена характеристика, незважаючи на хаотичний порядок, на нашу думку, найбільш детально визначає структурні елементи плану, виконання і зазначення яких дасть змогу успішно його виконати.

Деякі міжнародні організації та установи вказують, що планування має відбуватися до початку розслідування, у спосіб чіткого визначення звинувачень, визначення відповідних джерел інформації (свідки, наявні записи, які можуть бути у роботодавця чи іншої особи тощо), призначення завдань і визначення

¹ Цуцкірідзе М. С., Дударець Р. М., Горяченко Р. І. Кримінальні процесуальні, організаційні та кримінально-правові засади діяльності службових осіб, відповідальних за перебування затриманих: методичні рекомендації. Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. 82 с.

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Фокс, Кемпбелл і Хартлі проти Сполученого Королівства» від 27 березня 1991 року. № 12244/86. § 42. 1991. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164787>

³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «О'Хара проти Сполученого Королівства» від 16 жовтня 2001 р. № 37555/97. 2001. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59721>

⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Міурей проти Сполученого Королівства» від 28 жовтня 1994 р. № 14310/88. § 72. 1994. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164401>

⁵ M. Tunley, A. Whittaker, J. Gee, M. Button Organising and Planning an Investigation. *The Accredited Counter Fraud Specialist Handbook*. 2014, chapter 4. URL : <https://doi.org/10.1002/9781119017257.ch4>.

приблизних термінів. Також корисним є визначення людей або установ, до яких можна звернутися за порадою у процесі розслідування.¹ Ми цілком підтримуємо таку пропозицію, оскільки визначення чіткого переліку суб'єктів, із якими ймовірно налагодження взаємодії, позитивно вплинуло б на процес досудового розслідування, значно спростило б цю комунікацію та не дало б випустити з поля зору важливі факти. Водночас необхідність здійснення планування до початку досудового розслідування не є виправданою, оскільки факт унесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань означає початок досудового розслідування відповідно до ст. 214 (Початок досудового розслідування) КПК України й дає підстави, визначивши конкретно вчинене суспільно небезпечне діяння як кримінальне правопорушення (таке, що завдає шкоди охоронюваним законодавством України інтересам), планувати проведення слідчих (розшукових) дій і ухвалювати процесуальні рішення в такому розслідуванні. Здійснення цих заходів до моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань суперечить нормам КПК України та частково Конституції України.

Поряд із цим, Дж. Томпсон, звертає увагу, що розслідування необхідно проводити, знаючи, що в якийсь момент у майбутньому кожний зроблений нотаток та кожну розмову можна передати іншим уповноваженим слідчим. Слідчий повинен намагатися звести до мінімуму залякування свідків, розподілити обов'язки між слідчою групою, установити часові межі розслідування, визначити будь-які спеціальні методи розслідування, які необхідно використовувати та кого потрібно допитати, обрати місце та спланувати порядок проведення такого допиту.^{2;3} Такий підхід із психологічного та організаційного погляду, на нашу думку, суттєво міг би позитивно вплинути на якість здійснення досудового розслідування за спрощеною формою, оскільки в певному кримінальному провадженні є комплекс обставин, подій і фактичних даних, що потребують беззаперечної фіксації в матеріалах провадження, а також слугуватимуть аргументами в процесі судового розгляду. Тому стратегічний і багатокомпонентний типовий план досудового розслідування дозволив би уніфікувати відповідну стадію кримінального процесу та уможливити в разі несподіваної відсутності того чи того дізнавача передоручити здійснення досудового розслідування за спрощеною формою іншій уповноваженій на це особі, яка навіть цілком не орієнтується у матеріалах, із оперттям на план і нотатки до нього, могла б продовжити здійснення дізнання не менш ефективно.

¹ Planning and conducting an investigation. *Office of the Children's Guardian*. URL : <http://surl.li/cymkgz>

² John D. Thompson Planning the Investigation. *The Compliance Response to Misconduct Allegations*. 2013, P. 17-26. URL : <http://surl.li/bevewq>

³ Mainland D. The planning of investigations. *Methods in medical research*. 1954. 6. 138-45.

Водночас деякі норми щодо здійснення планування під час досудового розслідування, зокрема за спрощеною процедурою, містяться й у положеннях законодавства України.

Розділ VI (Організація діяльності працівників Управління дізнання та відділів (секторів) дізнання ГУНП, які виконують організаційно-методичні функції) Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України визначає, що працівник відділу (сектору) дізнання Головного управління Національної поліції, який виконує організаційно-методичні функції, «перевіряє планування роботи у відділах (секторах) дізнання територіальних (відокремлених) підрозділів поліції, стан виконання планових заходів, їх відповідність планам відділу (сектору) дізнання ГУНП, ГУНП та Національної поліції України, наявність індивідуальних планів роботи дізнавачів, планів розслідування в кримінальних провадженнях і стан виконання цих планів; у разі виявлення недоліків у складанні планів роботи надає практичну і методичну допомогу щодо їх усунення; з урахуванням зміни оперативної обстановки вживає заходів щодо внесення корективів у плани роботи».¹

Жодних інших інструкцій чи коментарів, що стосуються процесу планування здійснення досудового розслідування за спрощеною формою, у зазначеному положенні не визначено. Натомість необхідно підкреслити, що цей нормативно-правовий акт характеризує поняття планування в різний спосіб: як план роботи відділу (сектору) дізнання ГУНП; як план роботи відділу (сектору) дізнання; як індивідуальний план роботи дізнавача; як план розслідування в кримінальному провадженні.

Поряд із цим, суміжне та близьке за змістом здійснення досудового розслідування злочинів (тобто класична процедура досудового розслідування) також передбачає певні засади планування, що викладені в Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України.

Зокрема в п. п. 4 і 5 розділу II (Планування, аналітична, методична і статистична робота слідчих підрозділів та координація їх діяльності) Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України встановлено, що «слідчий планує свою роботу так, щоб забезпечити своєчасність виконання необхідних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у всіх кримінальних провадженнях, в яких він проводить досудове розслідування. Із цією метою він складає загальний календарний план-графік роботи в усіх кримінальних провадженнях, а також плани розслідування в кожному кримінальному провадженні та «плани роботи, а також документи, що свідчать про виконання планових завдань (копії аналітичних документів,

¹ Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine № 405. On the statement of the Situation on the organization of the activity of the investigative divisions of the organs of the National Police of Ukraine. *Official Web site of the Verkhovna Rada of Ukraine*, May 20, 2020. Available online. URL : <http://surl.li/vbvnc>

узагальнень, протоколів оперативних нарад, довідок про результати перевірок тощо), зберігаються в наряді організації роботи і планування слідчого підрозділу».¹

Водночас необхідно підкреслити, що хоч окреслені положення й фактично задекларовані, практично відповідно до інформації Головного слідчого управління Національної поліції України в середньому один слідчий здійснює досудове розслідування в 373 кримінальних провадженнях², що є критичною кількістю проваджень на одного слідчого, негативно впливає на якість досудового розслідування та зводить нанівець імовірність успішного його розкриття та притягнення до відповідальності правопорушників.

У той же час інститут планування досудового розслідування, зокрема за спрощеною процедурою, дає можливість належно організувати свій робочий час й ефективно здійснювати покладені на слідчого та дізнавача законом обов'язки. Утім, наприклад, у зазначеній вище Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, у п. 4 додатку (Перелік справ та журналів, обов'язкових для ведення в слідчих управліннях, відділах, відділеннях), не визначено навіть плану досудового розслідування в конкретному кримінальному провадженні та індивідуального плану слідчого в змісті Справи з організації роботи й планування, а в Положенні про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України такі норми загалом відсутні.

Положення Наказу МВС України від 06.07.2017 «Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України» (zareestrovaniy в Міністерстві юстиції України від 27 липня 2017 р. за № 918/3078) визначає трирівневу структуру слідчих підрозділів: 1) Головне слідче управління Національної поліції; 2) слідчі управління головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях та місті Києві; 3) слідчі відділи (відділення) територіальних (відокремлених) підрозділів поліції. Відповідно, діяльність, спрямована на ефективне досудове розслідування кримінальних правопорушень, вимагає чіткої організації та планування на різних рівнях діяльності, пов'язаних із документуванням, тактикою та послідовністю проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій і запобіганням вчиненню нових кримінальних правопорушень.

Доречно наголосити, що наказ МВС України від 07.07.2017 № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового

¹ Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06 липня 2017 року № 570. Офіційний вісник України. 2017, № 72, с. 65, ст. 2212, код акта 87173/2017. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>

² З початку року слідчі Нацполіції забезпечили відшкодування на понад мільярд гривень збитків у кримінальних провадженнях. Офіційний сайт Національної поліції. URL : <http://surl.li/ahnjvy>

розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» (зареєстрований у Міністерстві юстиції України 31 липня 2017 року за № 937/30805) визначає порядок організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України, тож його положення необхідно враховувати під час здійснення планування та формування такого документа як план досудового розслідування.

Важливим критерієм ефективності та комунікації є планування досудового розслідування. Під час здійснення досудового розслідування кількома правоохоронними органами відповідно до положень ч. 4 ст. 39 КПК України керівник органу досудового розслідування під час дії воєнного стану має право своєю вмотивованою постановою, погодженою з керівниками відповідних органів досудового розслідування, утворювати міжвідомчі слідчі групи та визначати у їх складі старшого слідчого, який керуватиме діями інших слідчих.

Необхідно зазначити, що наказ МВС України від 07.07.2017 № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» (зареєстрований в Міністерстві юстиції України від 31 липня 2017 р. за № 937/30805) передбачає випадки здійснення керівництвом та безпосередньо слідчим планування досудового розслідування, а також випадки створення слідчо-оперативних груп для розслідування кримінальних правопорушень.

У п. 4 розділу VII (Організація взаємодії при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій та виконанні заходів забезпечення кримінального провадження) Наказу МВС України від 07.07.2017 № 575 зазначено, що керівник територіального органу, підрозділу поліції на першочерговому етапі кримінального провадження зобов'язаний, зокрема в кримінальних провадженнях, у яких не встановлено осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, невідкладно організувати складення узгодженого плану слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на їх встановлення. При цьому виконання зазначеного плану контролюють керівники органу досудового розслідування та відповідні оперативні підрозділи за напрямками роботи.

Поняття слідчо-оперативних груп визначено в розділі V (Організація роботи СОГ під час досудового розслідування кримінальних правопорушень) Наказу МВС України від 07.07.2017 № 575, зокрема, зазначено, що діяльність СОГ здійснюють на підставі плану проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, який розробляють з урахуванням наданих обґрунтованих пропозицій усіх працівників, включених до складу СОГ. У зазначеному плані відображено версії вчинення кримінального

правопорушення, заходи, спрямовані на їх перевірку, а також визначено конкретних виконавців та строки виконання. План погоджують керівники органу досудового розслідування і оперативного підрозділу та затверджує керівник територіального органу, підрозділу поліції. Якщо план проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій виконано, а кримінальне правопорушення залишається нерозкритим, розроблюють план додаткових заходів. Відповідно, виконання таких планів контролюють керівники органу досудового розслідування та відповідні оперативні підрозділи за напрямками роботи.

Оперативний супровід досудового розслідування забезпечують із моменту створення слідчо-оперативної групи і до ухвалення судом вироку або постановлення ухвали, які набули чинності, або в разі закриття кримінального провадження.

У розділі IV (Створення СОГ для досудового розслідування кримінальних правопорушень) наказу МВС України від 07.07.2017 № 575 визначено, що для всебічного, повного й неупередженого досудового розслідування у складних та великих за обсягом кримінальних провадженнях, а також щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, учинених в умовах неочевидності, кримінальних правопорушень, які набули суспільного резонансу або вчинені на території декількох адміністративно-територіальних одиниць України, утворюють слідчо-оперативну групу.

Метою створення та діяльності слідчо-оперативної групи є здійснення ефективної взаємодії слідчих та працівників оперативних підрозділів поліції під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях, де доручення щодо здійснення досудового розслідування можуть надавати Генеральний прокурор України, його заступники, керівники регіональних прокуратур за вмотивовані постанови (у разі неефективного досудового розслідування).

Слідчо-оперативні групи утворюють за наказом Голови Національної поліції України, першого заступника Голови Національної поліції України, заступника Голови Національної поліції України – начальника Головного слідчого управління, керівника територіального органу поліції, керівника територіального (відокремленого) підрозділу поліції або осіб, які виконують їхні обов'язки.

Слідчо-оперативні групи, утворені за наказом керівника територіального органу поліції, керівника територіального (відокремленого) підрозділу поліції, погоджують із керівником органу досудового розслідування.

Слідчо-оперативні групи за участі оперативних працівників міжрегіональних територіальних органів Національної поліції України та їх територіальних (відокремлених) підрозділів утворюють за спільним наказом

керівника органу досудового розслідування та керівника відповідного міжрегіонального територіального органу або його територіального (відокремленого) підрозділу.

До складу слідчо-оперативної групи можуть залучати працівників структурних підрозділів апарату центрального органу управління поліцією, територіальних органів поліції, зокрема міжрегіональних територіальних органів поліції, їх територіальних (відокремлених) підрозділів.

Керівником слідчо-оперативної групи є слідчий, визначений керівником органу досудового розслідування для проведення досудового розслідування кримінального правопорушення.

Заборонено здійснювати заміну оперативних працівників, що занесені до складу слідчо-оперативної групи, без узгодження зі слідчим (керівником групи) або керівником органу досудового розслідування.

Контроль за роботою слідчо-оперативної групи покладають на керівника органу досудового розслідування, який за погодженням із керівником територіального органу підрозділу поліції, має право організовувати проведення оперативних нарад за участі слідчих та працівників інших органів, підрозділів поліції з питань виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, зокрема стану виконання доручень слідчих та взаємодії служб.

Для організації розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів, скоєних у минулі роки, керівник територіального органу підрозділу поліції, за погодженням керівника органу досудового розслідування, своїм наказом створює спеціалізовані постійно діючі слідчо-оперативні групи.

Для досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених на території декількох районів області (міста), начальник Головного управління Національної поліції, за погодженням начальника слідчого управління Головного управління Національної поліції, може створити своїм наказом слідчо-оперативну групу Головного управління Національної поліції. Контроль за її роботою покладають на слідче управління Головного управління Національної поліції.

Для досудового розслідування кримінальних правопорушень, учинених на території декількох областей (регіонів), Голова Національної поліції України або заступник Голови Національної поліції України – начальник Головного слідчого управління своїм наказом може створити міжрегіональну слідчо-оперативну групу. Контроль за її роботою покладають на Головне слідче управління Національної поліції України.

При плануванні зазначені підстави, обставини та вимоги нормативно-правових актів обов'язково повинні враховуватися, оскільки від них залежить формування тактики збирання доказової бази, вчасного проведення слідчих

(слідчих) та негласних (слідчих) розшукових дій, а також в окремих випадках їх допустимість зібраної доказової інформації.

Здійснюючи планування під час досудового розслідування, рекомендують будувати визначену логічну структуру. У структурі доречно охоплювати низку взаємопов'язаних процесуальних дій, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, поділяючи їх на окремі етапи відпрацювання версій, дотримуючись необхідного для впорядкування логічного розумового процесу відповідної послідовності збирання доказів у кримінальному провадженні.

Варто зазначити, що під час планування в окремих випадках пропонують використовувати такий інструмент, як тактичні операції, тобто охоплювати цілий комплекс здійснення процесуальний дій.

Також під час побудови плану досудового розслідування доцільним є врахування порядку відпрацювання висунених версій, зазначення обставин, які потрібно додатково з'ясуванню (підтвердити чи спростувати), установлення найдоцільніших (розумних) строків проведення необхідних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів.

Під час планування досудового розслідування також варто враховувати таку діяльність, як взаємодія між слідчим, оперативними працівниками, прокурором, судом; організація проведення регулярних (проміжних) оперативних нарад групи розслідування; систематичний обмін інформацією та звітності про результати роботи проведеного розслідування (кожного слідчого); раціональне використання часу слідчих; порядок збирання доказів із метою визначення оптимальних строків проведення слідчих (розшукових) дій та для забезпечення ефективного використання ресурсів.

При розслідуванні складних, багатоепізодних кримінальних правопорушень підготовка плану досудового розслідування обов'язково повинна бути конкретна, деталізована (точна), із здійсненням розподілу обов'язків між окремими слідчими та оперативними працівниками визначаючи конкретний (індивідуальний) комплекс організаційних заходів.

Важливим елементом організації досудового розслідування відповідно до положень кримінального процесуального законодавства України є створення оптимальних умов праці для слідчого, зокрема розпорядок дня, обладнання робочих місць, технічна підтримка, секретарське обслуговування.

Більше того, слідчий зобов'язаний планувати свою роботу відповідно до відомих нормативно-правових актів, які регулюють роботу слідчого, зокрема свою повсякденну діяльність та розслідування конкретного кримінального провадження.

Саме планування повсякденної діяльності слідчого може бути виражене як в усній, так і письмовій формі. Усний план слідчий, відповідно, складає в усній формі, здебільшого для перевірки нескладних слідчих, оперативних версій (висловлювання, поради, рекомендації). У той же час письмовий план слідчий складає як при плануванні повсякденної роботи загалом, так і в кожному конкретному кримінальному правопорушенні під час досудового розслідування. Саме таке планування допоможе слідчому ефективно використовувати свій робочий час й уникати різних непорозумінь, які можуть виникнути через значне навантаження на слідчого в повсякденній діяльності.

При встановленні послідовності здійснення процесуальних дій, строків і виконавців намічених слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій повинно забезпечуватися паралельне відпрацювання висунутих версій і завершення досудового розслідування в установлені строки. Також необхідно враховувати можливу необхідність коригування плану досудового розслідування у зв'язку з отриманою інформацією та необхідністю здійснення додаткових процесуальних дій чи навпаки недоцільність їх виконання.

Результатом діяльності слідчого щодо планування досудового розслідування з визначенням порядку виконання відповідних процесуальних дій та здійснення комунікації з іншими підрозділами Національної поліції є складання письмового плану.

Необхідно зазначити, що на сьогодні нормативно-правові акти не визначають єдиної або загальнообов'язкової форми оформлення плану досудового розслідування. Залежно від ступеня складності його створюють у вигляді переліку запланованих заходів та поставлених завдань, виконавців і строків виконання. За QR-посилання пропонуємо ознайомитися з орієнтовним планом досудового розслідування.

1.4. Інформаційно-довідкові матеріали загального характеру

QR-посилання на нормативно-правові акти, що регулюють здійснення досудового розслідування Національною поліцією України; QR-посилання на процесуальні документи для дізнавачів і слідчих Національної поліції України; QR-посилання на перелік кримінальних проступків підслідних Національній поліції України.

QR-посилання на нормативно-правові акти, що регулюють здійснення досудового розслідування Національною поліцією України	
QR-посилання на процесуальні документи для слідчих Національної поліції України	
QR-посилання на процесуальні документи для дізнавачів Національної поліції України	
QR-посилання на перелік кримінальних проступків і злочинів підслідних Національній поліції України	

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ЗІ ЗБРОЙНИМ КОНФЛІКТОМ В УКРАЇНІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ

2.1. Кримінально-правова характеристика та класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом та забезпеченням обороноздатності

Із початку відкритого широкомасштабного військового вторгнення російської федерації на територію України, розпочатого 24.02.2022, масового характеру набули випадки вчинення збройними силами держави-агресора воєнних злочинів та інших кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом.

Винятково важливе значення має фіксація таких злочинів із метою притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності як на національному, так і на міжнародному рівні.

До кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом та забезпеченням обороноздатності, необхідно зараховувати:

- посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України);
- державна зрада (ст. 111 КК України);
- колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України);
- пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України);
- диверсія (ст. 113 КК України);
- несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, учинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2 КК України);
- терористичний акт (ст. 258 КК України);
- незаконне переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК України);
- порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї (ст. 332-1 КК України);

- ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (ст. 336 КК України);
- виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України);
- планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни (ст. 437 КК України);
- воєнні злочини (ст. 438 КК України);
- найманство (ст. 447 КК України).

Зазначені вище кримінальні правопорушення відповідно до ст. 216 КПК України майже всі (крім ст. ст. 332, 336 КК України) підслідні слідчим органів безпеки. Однак найвагоміший пласт роботи в напрямі документування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом та забезпеченням обороноздатності на початковому етапі, «лягає тягарем на плечі» саме слідчих Національної поліції України.

Відповідно до статистичних відомостей із 24.02.2022 до 01.08.2023 слідчі Національної поліції України розпочали досудове розслідування в понад 88 тисячах кримінальних проваджень за фактами вчинення на території України злочинів військовослужбовцями збройних сил російської федерації та їх пособниками.

Пропонуємо розглянути кримінально-правову характеристику кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 111-1, 114-2, 332, 336, 436-2, 438 КК України.

Кримінально-правова характеристика колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України).

Основний безпосередній об'єкт – правовідносини у сфері основ національної безпеки. Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» визначення поняття «національна безпека України» трактують як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз¹.

У ч. 8 ст. 111-1 КК України виступає також додатковий об'єкт як життя та здоров'я людей та право власності².

¹ Буряк О. О., Букрєєв О. І., Олейніков Д. О., Членов М. В. Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації: практич. посібник / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. — Харків : Право, 2022. — 98 с.

² Письменський С. О. Колабораційна діяльність (ст. 111 КК) // Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану: наук.-практ. комент / за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Черня. — Київ : Норма права, 2022. — С. 79—121. — ISBN 978-617-7850-52-5.

Суб'єктом відповідно до ч. ч. 1, 2, 3, 5, 7, 8 ст. 111-1 КК України є громадянин України, для інших частин цієї статті – загальний. Крім того, в окремих частинах йдеться про спеціальний суб'єкт. За загальним правилом, кримінальна відповідальність настає з 16 років.

Суб'єктивну сторону кримінального правопорушення характеризують прямий та непрямий умисли. Тобто суб'єкт злочину ставився з відповідною байдужістю до настання наслідків.

У ч. ч. 2, 5, 7 ст. 111-1 КК України йдеться, що особа, учиняючи правопорушення, добровільно здійснювала колабораційну діяльність. У разі примусу її до такої діяльності склад кримінального правопорушення відсутній.

Необхідно зазначити, що всі правопорушення, зазначені у ст. 111-1 КК України, окрім ч. 1, здійснюються на тимчасово окупованих територіях України. Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» тимчасово окупованою територією вважають частини території України, у межах яких збройні формування російської федерації та окупаційна адміністрація російської федерації встановили та здійснюють фактичний контроль або в межах яких збройні формування російської федерації встановили та здійснюють загальний контроль із метою встановлення окупаційної адміністрації російської федерації.

Державою-агресором виступає та країна, яка перша почала збройний конфлікт.

У ч. 1 ст. 111-1 КК України передбачено відповідальність за дії у вигляді публічних висловлювань (зокрема в мережі «Інтернет»), заперечень та / або закликів (як поодиноких так і спільних) у таких формах:

- заперечення здійснення збройної агресії проти України;
- заперечення встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України;
- заклики до підтримки рішень та / або дій держави-агресора, збройних формувань та / або окупаційної адміністрації держави-агресора;
- заклики до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та(або) окупаційною адміністрацією держави-агресора;
- заклики до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України.¹

Кримінально-карані дії за вказані заклики можуть бути поширені де завгодно, зокрема, на вулиці, у магазинах, парках, тобто там, де є скупчення людей; на кваліфікацію не впливає, чи почули ці висловлювання інші особи, головне – сам факт такого висловлювання. Щодо наслідків від цих публічних дій,

¹ Кравчук О. Стаття «Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 Кримінального кодексу України». URL : <http://surl.li/umybgf>

то вони не є необхідними, адже склад кримінального правопорушення є формальним.

Розповсюдження вищезазначених висловлювань у мережі «Інтернет» та соціальних мережах призводить до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 111 – 1 КК України.

Згідно з рішенням суду за розміщення контенту в соціальній мережі громадянка України ОСОБА_3, перебуваючи в селі Харківської області, відзняла відео з публічними закликами до співпраці з державою-агресором російською федерацією та виклала його до публічного доступу в мережі «ТікТок» на сторінку свого акаунту «ОСОБА_6», воно перебувало в публічному доступі протягом березня–квітня 2022 року.

З'ясовано, що своїми діями ОСОБА_3 вчинила кримінальне правопорушення – проступок, передбачений ч. 1 ст. 111-1 КК України, тобто публічне заперечення громадянина України щодо здійснення збройної агресії проти України, публічні заклики до підтримки рішень та дій держави-агресора (колабораційна діяльність).¹

Відповідно до ч. 2 ст. 111-1 КК України кримінальна відповідальність настає за обіймання посад, які не пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у незаконних органах влади на тимчасово окупованих територіях.

Обіймання посади має бути добровільним без будь-якого примусу. Примус може виступати в такій ситуації як загроза життю або здоров'ю як самої особи, так і її близьким родичам, або інші протизаконні дії, які можуть бути застосовані до особи. Із приводу самих посад необхідно зазначити, що їхній перелік може бути різноманітний, але головною умовою є те, що вони не повинні бути пов'язані з керуванням людьми або якимись суспільними процесами, управлінням, розпорядженням комунальним, державним майном тощо.

Період роботи в незаконних органах влади значення для кваліфікації немає, кримінальне правопорушення вважають закінченим із моменту обіймання такої посади, тобто видання наказу про призначення особи.

Також відповідальність за вчинення кримінального правопорушення настає відповідно до ч. 3 ст. 111-1 КК України, коли суб'єктом є громадянин України, що здійснює пропаганду в закладах освіти (від дошкільного до закладів вищої освіти) не залежно від форм їх власності (приватна, комунальна чи державна).

До пропаганди можна віднести й активну дію, яка охоплює передачу недостовірної, перекрученої або обмеженої інформації, направленої на хибне

¹ Вирок Нововодолазький районний суд Харківської області від 20.04.2022 справа № 631/219/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104894305>.

сприйняття інформації особами, до яких застосовують це протиправне діяння. Метою такої пропаганди є сприяння здійсненню збройної агресії проти України; встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України; уникнення відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України.¹

Спосіб здійснення пропаганди в закладах освіти може бути різним: словесна передача інформації або з демонстрацією відповідної презентації, фото-, відеофрагментів тощо. Отже, якщо особа продемонструвала або словесно виказувала пропагандистську інформацію із вище зазначеною метою у закладах освіти, злочин вважають закінченим.

Щодо стандартів освіти держави-агресора виникає запитання, що саме можна назвати стандартом освіти. Відповідно до Закону України «Про освіту» державний стандарт освіти – це вимоги до обов’язкових результатів навчання та компетентностей здобувача загальної середньої освіти відповідного рівня. Із урахуванням вищезазначеного національне законодавство встановлює до навчання відповідні вимоги щодо формування необхідних компетентностей у здобувачів освіти, а також критерії їх оцінювання та тематику навчання. Зокрема в разі внесення в робочі чи методичні плани змін, які відповідають стандартам освіти держави-агресора, вбачають вчинення злочину відповідно до ч. 3 ст. 111-1 КК України.

У ч. 4 ст. 111-1 КК України передбачена відповідальність за господарську діяльність із державою-агресором та/або з незаконними органами влади і передача їм матеріальних ресурсів як цим незаконним органам, так і будь-яким воєнізованим формуванням на тимчасово окупованих територіях.²

До господарської діяльності необхідно віднести дії, зазначені в Господарському кодексі України. Господарська діяльність – діяльність суб’єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Саме тому будь-яка господарська діяльність із незаконними органами влади чи воєнними формуваннями утворює склад злочину.

Суб’єктами в цій частині також виступають керівники або представник юридичної особи, які здійснювали відповідну діяльність. Також потрібно звертати увагу й на інших працівників юридичної особи та розглядати питання щодо їхньої співучасті в зазначеній частині статті з огляду на те, що можливе залучення працівників підприємства на добровільній основі до праці з державою-агресором або військовими формуваннями. Особи, що виконували

¹ Кравчук О. Стаття «Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 Кримінального кодексу України». URL : <http://surl.li/umybgf>

² Там само.

технічні функції (продавці, комірники), залежно від їх умислу, можуть бути пособниками в такому злочині, або їхні діяння можуть не підпадати під ознаки об'єктивної сторони злочину (здійснення господарської діяльності).

Передача матеріальних ресурсів окупаційним формуванням настає й за передачу будь-яких матеріальних цінностей (напої, тютюн, матеріальні цінності, транспорт, місце проживання, місця схову тощо). Важливо, щоб усі ці дії були добровільними, у разі примушування у будь-який спосіб до вказаних дій склад злочину не утворюється.

Судова практика підтверджує, що вчинення відповідних дій повинно бути добровільним.

Вирок суду встановлює, що особа, реалізуючи свій злочинний умисел, направлений на вчинення умисних дій, спрямованих на надання матеріальних ресурсів військовослужбовцям держави-агресора (російської федерації) ОСОБА_5, у період з 17 до 25 березня 2022 року, за місцем свого мешкання, як на підвір'ї, так і біля свого домоволодіння за АДРЕСОЮ_1, діючи умисно, з власної ініціативи, та підтримуючи збройну агресію російської федерації на території України, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, передбачаючи настання суспільно небезпечних наслідків та бажаючи їх настання, маючи демонстративний та відкритий перед населенням громади села постійний зв'язок з військовослужбовцями держави-агресора (російської федерації), неодноразово, добровільно та безоплатно надавала в розпорядження матеріальні ресурси раніше не знайомим військовослужбовцям, кожної ротації окупаційних військ російської федерації, зокрема наявні в неї алкогольні та тютюнові вироби, які, зі свого боку, у період окупації вказаного населеного пункту не надавала місцевим мешканцям, тим самим інтереси та потреби окупантів ставила в пріоритет перед односільчанами.¹

Рішенням Лебединського районного суду м. Суми засуджено особу за надання місця проживання, збору і передачі вогнепальної зброї представникам окупаційних військ держави-агресора. Суд установив, що особа, не відмовляючись від свого злочинного умислу, направлено на колабораційну діяльність, що полягала в незаконному передаванні будинку у володіння представникам збройних чи воєнізованих формувань держави-агресора на тимчасово окупованій території, останній, не отримавши чіткої відповіді від ОСОБА_6 щодо передаванні у володіння його будинку, перебуваючи за АДРЕСОЮ_3, знайшов ключі, відкрив вхідні двері вищевказаного будинку та передав його в користування представникам збройних та воєнізованих формувань держави-агресора, які користувалися зазначеним будинком у період

¹ Вирок Зарічний районний суд м. Суми від 25.07.2022 справа № 588/466/22 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105414607>

тимчасової окупації села з 18.03.2022 до 25.03.2022 для ночівлі, організації процесу управління окупаційним підрозділом, допитів місцевих мешканців. Також, діючи умисно, на виконання злочинного завдання щодо передачі матеріальних ресурсів представникам держави-агресора, усвідомлюючи, що збір і передача мисливської зброї сприяє забезпеченню діяльності збройних формувань держави-агресора на території с. Малий Висторон, ОСОБА_3 як староста села, користуючись авторитетом представника органу місцевого самоврядування, в усній формі повідомив місцевим мисливцям, а саме: ОСОБА_9, ОСОБА_10, ОСОБА_11, ОСОБА_12, ОСОБА_13, ОСОБА_14 про необхідність здати мисливську зброю, що знаходиться у їх власності чи користуванні для передачі представникам збройних формувань держави-агресора, що тимчасово окупували село.

Того ж дня зазначені жителі села передали ОСОБА_3 свою мисливську зброю. Зібравши яку, діючи умисно, на виконання злочинного завдання представника збройного формування держави-агресора, ОСОБА_3 зателефонував з власного номера мобільного телефона НОМЕР_1 військовослужбовцю російської федерації та повідомив про часткове виконання попередньо отриманого завдання. У телефонній розмові з вищевказаним військовослужбовцем держави-агресора ОСОБА_3 отримав вказівку чекати приїзду представників окупаційних військ. Прибувши за адресою: АДРЕСА_4, військовослужбовець держави-агресора на ім'я ОСОБА_7 наказав ОСОБА_3 організувати завантаження зібраної мисливської зброю та сісти в автомобіль марки «Форд», на якому останній приїхав разом з іншими військовими російської федерації, на що ОСОБА_3, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, погодився.¹

Склад кримінального правопорушення, передбачений ч. 5 ст. 111-1 КК України, подібний до ч. 2 ст. 111-1 КК України, його відмінність полягає лише в тому, що особа добровільно обіймає посаду в незаконних органах влади на тимчасово окупованих територіях, яка пов'язана з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. Також добровільне обрання до таких незаконних органів влади (до обласних, місцевих або селищних рад) на тимчасово окупованих територіях і добровільна участь в організації та проведенні незаконних виборів та / або референдумів на тимчасово окупованій території, публічних закликів до проведення таких незаконних виборів та / або референдумів на тимчасово окупованій території.

Ч. 6 ст. 111-1 КК України передбачає кримінальну відповідальність за такі дії:

¹ Вирок Лебединського районного суду Сумської області від 03.07.2022 справа № 950/974/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105542282>

- організація та проведення заходів політичного характеру. Відповідно до ч. 2 примітки до ст. 111-1 КК України під такими заходами потрібно розуміти з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо;
- активна участь у вищезазначених заходах, тобто здійснення виступу, впливу на думку інших громадян під час політичного заходу. Активна участь – поняття суб'єктивне, відповідним чином треба оцінювати саму мету учасника такого заходу, водночас участь у заході повинна бути добровільна;
- здійснення інформаційної діяльності є також доволі широкою оціночною категорією. По суті це будь-яка діяльність із поширення, пошуку, отримання, споживання, зберігання інформації.¹

Ця діяльність, окрім проведення відповідних політичних заходів, має на меті ще одну дію, направлену на уникнення відповідальності за збройну агресію проти України. У такому випадку це здійснення відповідних інформаційної дії з приводу того, що держава-агресор та її незаконні органи влади на тимчасово окупованій території здійснюють політику визволення від так званої «злочинної влади», і створення ілюзії того, що населення на окупованій території радіють так званому визволенню.

Суб'єкт злочину в цій частині – загальним, тобто незалежний від громадянства України.

Кримінальна відповідальність за дії, передбачені в ч. 7 ст. 111-1 КК України, склад яких схожий із ч. 2 та 5 ст. 111-1 КК України, але з відповідною особливістю: особа обіймає посади у створених на тимчасово окупованих територіях незаконних органах, які здійснюють правоохоронну функцію (незаконних органах поліції, прокуратури, органах, що здійснюють розвідку або контррозвідку, органах з виконання покарань та незаконних збройних формувань тощо). Диспозиція статті також охоплює й посади в незаконних судових органах, які так само створено на тимчасово окупованих територіях.

Щодо надання допомоги незаконним збройним чи воєнізованим формуванням у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, то кримінальне правопорушення може вчиняти й на території України у формі передачі інформації, де знаходяться позиції військовослужбовців України або іншої

¹ Дорогих С. О. Сутність та визначення понять «Інформаційна діяльність» та «Інформаційна діяльність органів влади». *Інформація і право*. 2013. №3(9). С. 74-82. URL : <http://ippi.org.ua/sites/default/files/13dsodov.pdf>

інформації, що потенційно може нести загрозу для життя та здоров'я військовослужбовців України.

Відповідно до вироку Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області у другій декаді квітня місяця 2022 року, більш точний час не встановлено, у ОСОБА_3, який знаходився на території м. Лисичанська Луганської області, під час спілкування із використанням мобільного телефону, зі встановленим мобільним додатком «Телеграмм», з невстановленою в ході досудового розслідування особою з ніком «ОСОБА_6» (матеріали відносно якого виділено в окреме кримінальне провадження), виник умисел на надання допомоги незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території та / або збройним формуванням держави-агресора у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, вчиненого за попередньою змовою групою осіб.

Реалізуючи вказаний умисел, ОСОБА_3 протягом часу з 15 до 16 квітня 2022 року, діючи умисно, протиправно, за попередньою змовою групи осіб, переслідуючи єдиний намір, направлений на надання добровільної згоди, здійснив збір інформації на території міста Лисичанськ щодо місць розташування військових та техніки ЗСУ, яку за допомогою мобільного телефону марки «Samsung Galaxy J1» IMEI 1: НОМЕР_1 , IMEI 2: НОМЕР_2 , з абонентським номером мобільного оператора ПрАТ «ВФ Україна». Отже, ОСОБА_3, вчинив кримінальне правопорушення, передбачене в ч. 2 ст. 28, ч. 7 ст. 111-1 КК України, а саме: надання незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та / або збройним формуванням держави-агресора допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, учинене за попередньою змовою групи осіб.¹

Суб'єкт злочину в цій частині – загальний і лише громадянин України.

Відповідальність відповідно до ч. 8 ст. 111-1 КК України настає, якщо суб'єкт злочину, перебуваючи добровільно на посаді, яка пов'язана з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій (ч. 5 ст. 111-1 КК України) або перебуває на посаді в судових, правоохоронних органах, чи в незаконних збройних формуваннях (ч. 7 ст. 111-1 КК України), та / або особа, яка організовує та / або бере активну участь у політичних заходах

¹ Вирок Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від 09.07.2022 справа № 188/674/22 Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105647198>

(ч. 6 ст. 111-1 КК України), вчинила дії або ухвалила рішення, що призвело до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків (потерпіла особа в результаті цього злочину отримала інвалідність, учинила самогубство тощо).

Кримінально-правова характеристика несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших, утворених відповідно до законів України, військових формувань, учинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 114-2 КК України).

Основний безпосередній об'єкт – національна безпека, зокрема у воєнній та інформаційній сферах.

Предмет цього злочину зазначений безпосередньо у диспозиції ч. 1 статті. Ним є інформація про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, зокрема про їх переміщення територією України, якщо така інформація не розміщувалася (не поширювалася) у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України чи Службою безпеки України або в офіційних джерелах країн-партнерів.

Інформація – будь-які відомості та / або дані, що можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Інформація про направлення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну – будь-які відомості про ухвалене рішення щодо постачання / передачі / продажу зброї, озброєння та бойових припасів в Україну; щодо підготовчих дій до направлення (пакування, відвантаження).

Інформація про переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, зокрема про їх переміщення територією України – будь-які відомості про рух зброї, озброєння та бойових припасів територією інших держав до кордону з Україною та в межах України.

Відповідно до Закону України «Про оборону України» терміни «зброя» та «озброєння» є синонімами. Озброєння – стрілецьке та артилерійське озброєння, системи (комплекси) ракетні і ракетно-космічні, керовані (некеровані) ракети та їх складники, комплекси (установки) для їх запуску та складові одиниці до них, засоби керування зброєю (вогнем), системи дистанційного керування ракетами, обладнання для транспортування і обслуговування ракет, апарати торпедні та бомбомети для глибинних бомб (Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затверджений наказом Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 14.01.2021 за № 52/35674).

Відповідно до зводу відомостей, що становлять державну таємницю, боєприпаси – артилерійські та стрілецькі одиниці, бомби авіаційні та їх складові одиниці, гранати, бойові частини, боєголовки та вибухові компоненти керованих (некерованих) ракет та снарядів, міни наземні та фугаси, міни морські та їх компоненти, торпеди та їх компоненти, бомби глибинні та їх компоненти, військова піротехніка, пристрої підривні, речовини вибухові та порохи, піропатрони та пристосування приводні та їх складові одиниці, інструменти та обладнання спеціальні для знешкодження наземних та підводних боєприпасів, капсулі, підривники, вибухові компоненти та інше приладдя для боєприпасів, спеціальне обладнання для експлуатації та обслуговування боєприпасів (Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затверджений наказом Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 14.01.2021 за № 52/35674).

Як ми зазначали раніше, інформація про направлення чи переміщення військової техніки (танків, гелікоптерів, літаків, безпілотних літальних апаратів) не є предметом цього злочину.¹

У цьому контексті заслуговують на увагу не зовсім точні та юридично коректні формулювання, викладені в описово-мотивувальній частині вироку Жовтневого районного суду м. Харкова від 14.10.2022 у справі № 639/2718/22.

ОСОБА_4, перебуваючи за місцем свого мешкання, за адресою: АДРЕСА_1, діючи умисно, 03.07.2022 о 04.41 год., за допомогою мобільного пристрою Iphone 11, IMEI: НОМЕР_1, IMEI2: НОМЕР_2, здійснив відеозапис, на якому зафіксував переміщення та рух військової техніки Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань по вул. Чуваській у м. Харкові, а також розташування такої техніки на території ІНФОРМАЦІЯ_3. Здійснюючи зазначений відеозапис, ОСОБА_4 були зафіксовані об'єкти інфраструктури м. Харкова та панорама міста, за якими стає можливим проведення ідентифікації розташування зазначеної техніки на місцевості.

Продовжуючи реалізацію свого злочинного умислу, у цей же день близько 13.30 год., знаходячись у м. Харкові, ОСОБА_4, за допомогою мережі «Інтернет» на сторінці соціального сервісу обміном інформації «Instagram», в якій він зареєстрований під ім'ям «ОСОБА_7», розмістив створений ним відеозапис, на якому зафіксоване переміщення та рух військової техніки Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань за АДРЕСОЮ_2, а також розташування такої техніки на території Військового інституту танкових військ НТУ «ІНФОРМАЦІЯ_3»,

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «К Н Т». 2023. 932 с. С. 217.

тим самим викривши зазначені місця розташування та переміщення військових об'єктів.

Нижче, в описово-мотивувальній частині цього ж вироку вже йдеться про те, що суд кваліфікує цей злочин за ч. 2 ст. 114-2 КК України як поширення інформації про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України або іншими уповноваженими державними органами, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану.¹

Обов'язковою ознакою зазначеної інформації є те, що вона не розміщувалася (не поширювалася) у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України чи Службою безпеки України або в офіційних джерелах країн-партнерів.

Предметом злочину, передбаченого у ч. 2 ст. 114-2 КК України, є інформація про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України або іншими уповноваженими державними органами.

Інформація про переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань – будь-які відомості про рух (переміщення) або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань.

Збройні Сили України – військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладають оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності (Закон України «Про Збройні Сили України»).

Інші утворені відповідно до законів України військові формування – Державна спеціальна служба транспорту, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також відповідні правоохоронні органи.

Обов'язковою ознакою зазначеної інформації є те, що вона:

¹ Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова від 14.10.2022 справа № 639/2718/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106749518>

- повинна надавати можливість ідентифікації на місцевості Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань.

- не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України або іншими уповноваженими державними органами.

Вироком Шевченківського районного суду м. Києва ОСОБА_6 засуджено за ч. 3 ст. 114-2 КК України, а саме за поширення інформації про розташування Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості, якщо така інформація не розміщувалася у відкритому доступі Генеральним штабом Збройних Сил України, Міністерством оборони України або іншими уповноваженими державними органами, учинене в умовах воєнного стану, з метою надання такої інформації представнику держави, що здійснює збройну агресію проти України. Так, ОСОБА_6 надала представнику держави, що здійснює збройну агресію проти України, а саме – ОСОБА_7, відеозаписи через мобільний додаток «Telegram», на яких відображено місце у Святошинському районі м. Києва, де вказане розміщення інших утворених відповідно до законів України військових формувань у м. Києві, на території якої знаходилась камуфльована маскувальна сітка. Крім цього, ОСОБА_6 також направила повідомлення через мобільний додаток «Telegram» у вигляді скриншоту, зробленого з мобільного додатку «Google maps», на якому міститься інформація про розміщення інших утворених відповідно до законів України військових формувань у м. Києві. При цьому ОСОБА_6 на зазначеному скриншоті відмітила червоною лінією місце з таким надписом: «Тут сидит всу один и сетка армейская закрыта».¹

Об'єктивна сторона цього злочину – дії у формі поширення вищезазначеної інформації.

Поширення – повідомлення інформації невизначеному колу осіб (хоча б одній особі) незалежно від способу такого повідомлення (усно, письмово, за допомогою засобів зв'язку, надіслання чи передачі фото- чи відеоповідомлення, репост інформації, яка вже була оприлюднена).

Вироком Заводського районного суду м. Миколаєва ОСОБА_3 засуджено за ч. 3 ст. 114-2, ч. 2 ст. 436-2, ч. 3 436-2 КК України. Допитана у судовому засіданні ОСОБА_3 свою вину у пред'явленому їй обвинуваченні визнала частково, а саме визнала вину за ч. 2 ст. 436-2 КК України. За ч. 3 ст. 114-2 КК України та за ч.3 ст. 436-2 КК України не визнала та зазначила, що дійсно була учасником телеграм-каналу «ІНФОРМАЦІЯ_2» із чатом для спілкування

¹ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 20.02.2023 справа № 759/13037/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109105854>

«ОСОБА_9», використовуючи власний мобільний телефон з мобільним додатком «Telegram», в якому зареєстрована, долучилась до вищезазначеного телеграм-каналу з чатом для спілкування «ОСОБА_9», де обрала собі «нік нейм» «ОСОБА_10» і дійсно у вищевказаному чаті у період травень – червень 2022 року розміщувала повідомлення, перерепости повідомлень інших осіб та коментарі до них, які їй інкримінуються обвинуваченням, однак вона це здійснювала без мети поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів територією України та розташування Збройних Сил України з метою надання такої інформації російській федерації, яка здійснює збройну агресію проти України. Крім того, вона фактично коментувала пости інших користувачів про переміщення та дислокацію військ Збройних Сил України та зброї і не була їх безпосереднім автором.¹

Збирання (фото-, відеозйомка), зберігання зазначеної інформації без її поширення не можна кваліфікувати за ст. 114-2 КК України, за певних підстав такі дії можуть розглядати як інші злочини проти основ національної безпеки України.²

Наслідків та причинного зв'язку як обов'язкових ознак об'єктивної сторони цього злочину у вищезазначених формах не передбачено.

Лише в ч. 3 цієї статті як кваліфікаційну ознаку зазначено тяжкі наслідки, які спричинені вчиненням злочину, передбачених ч. ч. 1, 2 цієї статті.

Також суттєвою ознакою об'єктивної сторони є обстановка вчинення – воєнний або надзвичайний стан.

Воєнний стан – особливий правовий режим, що запроваджують в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, який передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (Закон України «Про правовий режим воєнного стану»).

¹ Вирок Заводського районного суду м. Миколаєва від 06.03.2023 справа № 487/2555/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://surl.li/abjgex>

² Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України : правотворчі та правозастосовні проблеми: монографія. Київ : Норма права, 2022. 244 с.; Вознюк А. А., Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Чернявський С. С. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : науково-практичний коментар. Київ : Норма права, 2022. 278 с.

Надзвичайний стан – особливий правовий режим, який можуть тимчасово запровадити в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України через насильство, який передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану»).

Суб'єкт цього злочину – фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності.

Суб'єктивною стороною злочину є вина у формі умислу. Якщо дії, передбачені ч. ч. 1, 2 цієї статті, учинені з корисливих мотивів чи з метою надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням, за відсутності ознак державної зради або шпигунства, то такі дії необхідно кваліфікувати за ч. 3 ст. 114-2 КК України.

Отже, мотив та мета є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 3 ст. 114-2 КК України.

Кваліфікаційними ознаками такого злочину є:

- попередня змова групи осіб;
- корисливі мотиви;
- надання інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням;
- спричинення тяжких наслідків за відсутності ознак державної зради або шпигунства.

Тяжкі наслідки охоплюють заподіяння смерті чи тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній особі, зрив поставок озброєння, знищення озброєння, знищення чи пошкодження військової чи цивільної інфраструктури тощо.

Кримінально-правова характеристика незаконного переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК України).

Основний безпосередній об'єкт визначають як суспільні відносини з охорони суверенітету України, цілісності та недоторканості державного кордону, відповідний порядок перетину державного і митного кордону України.

Об'єктивна сторона може бути виражена в реалізації таких дій:

- незаконному переправленні осіб через державний кордон України, тобто переведенні, перевезенні через державний кордон осіб поза митним або прикордонним пунктами;
- організації незаконного переправлення осіб через державний кордон України;
- керівництві такими діями;
- сприянні їх вчиненню порадами, указівками, наданням засобів або усуненням перешкод.

Злочин із усіченим складом не залежно від того, чи відбувся перетин кордону чи ні, вважають закінченим із моменту підготовки до нього, тобто при формуванні групи осіб, виїзді до самого кордону або з наданням засобів для перетинання кордону тощо, у зв'язку з чим, немає необхідності, щоб хтось перетнув кордон для того, щоб злочин вважали закінченим.

Суб'єктивна сторона реалізована у формі прямого умислу.

Суб'єкт – особа, настання кримінальної відповідальності якої починається з 16-річного віку. У разі вчинення кримінального правопорушення службовою особою суб'єктом злочину є спеціальний суб'єкт; у разі необхідності злочин потребує додаткової кваліфікації відповідно до ст. 364 КК України.

Кваліфікаційними ознаками такого злочину є:

- повторність – учинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті;
- небезпечний спосіб для життя чи здоров'я особи. У такому випадку мають на увазі, що обраний спосіб переправлення через державний кордон є небезпечним для особи, щодо якої здійснюється незаконний перетин кордону. Або в ході здійснення відповідних дій особа отримала тілесні ушкодження чи могла загинути (особа, поміщена в коробку, в якій швидко закінчилося повітря, або при транспортуванні коробки з особою їй спричинені тілесні ушкодження);
- незаконний перетин кордону кількома особами;
- попередня змова групи осіб;
- використання службового становища (визначення службової особи міститься у примітці до ст. 364 КК України);
- злочини, учинені організованою групою, зокрема стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких

злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації кримінально-протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально-протиправних груп;

- корисливі мотиви, зокрема оплата за незаконний перетин кордону або представлення послуг як законних, так і незаконних. За переправлення особи через державний кордон особа, яку переправляють, повинна сплатити (необов'язково готівкою, це може бути, крім матеріальних цінностей, надання послуги перед вчиненням перетину або після перетину тощо) за незаконну дію.

Кримінально-правова характеристика ухилення від призову на військову службу під час мобілізації на особливий період на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (ст. 336 КК України).

Основний безпосередній об'єкт визначають як суспільні відносини у сфері забезпечення обороноздатності країни і відповідне правове комплектування військових формувань (Збройні Сили України, Національна гвардія України тощо) військовослужбовцями під час особливого періоду.

Особливий період – період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій (Закон України «Про оборону України»).

Відповідно до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» особливий період – це період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Мобілізаційна підготовка – комплекс організаційних, політичних, економічних, фінансових, соціальних, правових та інших заходів, які здійснюють у мирний час із метою підготовки національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального

призначення, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та Державної спеціальної служби транспорту, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій до своєчасного й організованого проведення мобілізації та задоволення потреб оборони держави і захисту її території від можливої агресії, забезпечення життєдіяльності населення в особливий період (Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»).

Мобілізація – комплекс заходів, здійснюваних із метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу (Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»).

Мобілізацію можуть проводити відкрито чи приховано, вона може бути загальною або частковою, а також цільовою. Цільову мобілізацію можуть проводити в мирний час із метою ліквідації наслідків стихійного лиха, аварій та катастроф.

Під час мобілізації громадяни зобов'язані з'явитися до військових частин або на збірні пункти територіального центру комплектування та соціальної підтримки у строки, зазначені в отриманих ними документах (мобілізаційних розпорядженнях, повістках керівників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки), або у строки, визначені командирами військових частин (військовозобов'язані, резервісти Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, військовозобов'язані Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту – за викликом керівників), відповідно до ч. 3 ст. 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію».

Суб'єктивною стороною є форма прямого умислу щодо ухилення від мобілізації, вона має дві форми вираження – активну і пасивну дію.¹

Активна дія проявляється у здійсненні відповідних маніпуляцій з отриманням незаконного бронювання від мобілізації чи намаганні в будь-який інший спосіб уникнути отримання повістки.

У пасивних діях передбачено nereагування на отриману повістку або іншого документа, що, зі свого боку, призведе до відповідної неявки до місця збору резервістів або надумуванні відповідних причин, що призвели до такої неявки.

Щодо причин неприбуття за повісткою, на відміну від випадків призову військовозобов'язаних та резервістів на збори та призову резервістів на військову службу за призовом в особливий період (ст. ст. 29, 39-1 ЗУ «Про військовий

¹ Порядок проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації URL : <http://surl.li/npuyim>

обов'язок та військову службу»), у ст. 39 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу», Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та / або інших нормах чинного законодавства не передбачено випадків наявності поважних причин для неприбуття військовозобов'язаного чи резервіста під час мобілізації до військових частин або на збірні пункти територіального центру комплектування та соціальної підтримки у строки, зазначені в отриманих ними документах (мобілізаційних розпорядженнях, повістках керівників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки), або у строки, визначені командирами військових частин.¹

Об'єктивна сторона передбачає ухилення від призову в будь-який спосіб, створення відповідних перепон щодо отримання повістки.

Суб'єкт – громадяни України чоловічої або жіночої статті, які є військовозобов'язаними, що перебувають як на території України, так і за її межами.

Вік, із якого може наставати кримінальна відповідальність, розпочинається з 18-ти років і до граничного віку, який встановлено в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу».

У ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» наявний перелік осіб (військовозобов'язаних), які не несуть кримінальну відповідальність за ухилення від мобілізації та не підлягають призову на військову службу під час мобілізації, зокрема:

- заброньовані на період мобілізації та на воєнний час за органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, а також за підприємствами, установами і організаціями в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;
- визнані в установленому порядку особами з інвалідністю або відповідно до висновку військово-лікарської комісії тимчасово непридатними до військової служби за станом здоров'я на термін до шести місяців (з подальшим проходженням військово-лікарської комісії);
- жінки та чоловіки, на утриманні яких перебувають троє і більше дітей віком до 18-ти років;
- жінки та чоловіки, які самостійно виховують дитину (дітей) віком до 18-ти років;
- жінки та чоловіки, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, які виховують дитину з інвалідністю віком до 18-ти років;
- жінки та чоловіки, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, які виховують дитину, хвору на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання,

¹ Вирок Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 16.01.2023 справа № 583/1225/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108400370>

онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, що підтверджує документ, виданий лікарсько-консультативною комісією закладу охорони здоров'я в порядку та за формою, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, але якій не встановлено інвалідність;

- жінки та чоловіки, на утриманні яких перебуває повнолітня дитина, яка є особою з інвалідністю I чи II групи;

- усиновителі, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, на утриманні яких перебувають діти-сироти або діти, позбавлені батьківського піклування, віком до 18-ти років;

- зайняті постійним доглядом за хворою дружиною (чоловіком), дитиною, а також батьками своїми чи дружини (чоловіка), які за висновком медико-соціальної експертної комісії чи лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я потребують постійного догляду;

- які мають дружину (чоловіка) з числа осіб з інвалідністю та / або одного зі своїх батьків чи батьків дружини (чоловіка) з числа осіб з інвалідністю I чи II групи за умови, що такі особи з інвалідністю не мають інших працездатних осіб, зобов'язаних відповідно до закону їх утримувати;

- опікуни особи з інвалідністю, яку суд визнав недієздатною; особи, зайняті постійним доглядом за особою з інвалідністю I групи; особи, зайняті постійним доглядом за особою з інвалідністю II групи або за особою, яка за висновком медико-соціальної експертної комісії або лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я потребує постійного догляду, у разі відсутності інших осіб, які можуть здійснювати такий догляд;

- жінки та чоловіки, які мають неповнолітню дитину (дітей) і чоловіка (дружину), який (яка) проходить військову службу за одним із видів військової служби, визначених у ч. 6 ст. 2 ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу»;

- народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

- працівники органів військового управління (органів управління), військових частин (підрозділів), підприємств, установ та організацій Міністерства оборони України, Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Національної поліції України, Бюро економічної

безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, Державної виконавчої служби України, Управління державної охорони України;

- інші військовозобов'язані або окремі категорії громадян у передбачених законом випадках;

- здобувачі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, асистенти-стажисти, аспіранти та докторанти, які навчаються за денною або дуальною формами здобуття освіти;

- наукові і науково-педагогічні працівники закладів вищої та фахової передвищої освіти, наукових установ та організацій, які мають вчене звання та/або науковий ступінь, і педагогічні працівники закладів професійної (професійно-технічної) освіти, закладів загальної середньої освіти, за умови що вони працюють відповідно у закладах вищої чи фахової передвищої освіти, наукових установах та організаціях, закладах професійної (професійно-технічної) чи загальної середньої освіти за основним місцем роботи не менш як на 0,75 ставки;

- жінки та чоловіки, чий близькі родичі (чоловік, дружина, син, донька, батько, мати, дід, баба або рідний (повнорідний, неповнорідний) брат чи сестра) загинули або пропали безвісти під час проведення антитерористичної операції з числа:

- військовослужбовців або працівників утворених відповідно до законів України військових формувань, що захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, які загинули або пропали безвісти під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення;

- працівників підприємств, установ, організацій, які залучалися до забезпечення проведення антитерористичної операції та загинули або пропали безвісти під час забезпечення проведення антитерористичної операції безпосередньо в районах та у період її проведення;

- осіб, які загинули або пропали безвісти під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, за умови що в подальшому такі добровольчі формування були включені до складу утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів;

- осіб, які загинули або пропали безвісти під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи

безпосередньо в районах її проведення у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, але в подальшому такі добровольчі формування не були включені до складу утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів, і виконували завдання антитерористичної операції у взаємодії з утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами;

- жінки та чоловіки, чії близькі родичі (чоловік, дружина, син, донька, батько, мати, дід, баба або рідний (повнорідний, неповнорідний) брат чи сестра) загинули або пропали безвісти під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій та Луганській областях, а також під час забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України під час дії воєнного стану.

Варто зауважити, що якщо відсутні дані про вручення повістки чи фіксацію відмови щодо її отримання, то відсутні й дані про доведеність винуватості в ухиленні від призову за мобілізацією.¹

Кримінально-правова характеристика виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України).

Основний безпосередній об'єкт – мир як складник міжнародного правопорядку – стан у державі та світі за відсутності війни.

Предмет цього злочину є обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого в ч. 2 ст. 436-2 КК України, що прямо зазначено в диспозиції цієї норми: матеріали, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої у 2014 році, зокрема через представлення збройної агресії російської федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації частини території України, а також глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію російської федерації проти України, розпочату в 2014 році, представників збройних формувань російської федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих російською федерацією, а також представників окупаційної адміністрації російської федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних російській федерації

¹ Постанова Верховного Суду від 28.01.2020 справа 759/5435/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87424193>

самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України.

Термін «матеріали» в такому ж сенсі законодавець уживає у диспозиціях норм ст. ст. 109, 110, 171, 258-2, 295, 299, 422, 435-1, 436, 442 КК України. Через узагальнення наукових думок та доктринального тлумачення цього терміна під матеріалами потрібно розуміти інформацію, зафіксовану на певному носіїві (допис у соціальній мережах, повідомлення в месенджерах, на паперових носіях тощо).

Незважаючи на використання законодавцем терміна «матеріали» у множині, для кваліфікації дій за ч. 2 ст. 436–2 КК України достатньо установити один факт виготовлення чи поширення матеріалу з відповідною інформацією.

Якщо ж виготовлення чи поширення матеріалу відбулося більше ніж один раз – доцільно кваліфікувати такі дії за ч. 3 ст. 436-2 КК України за ознакою повторності.

Аналіз судової практики свідчить, що предметом злочину, передбаченого у ч. 2 ст. 436-2 КК України, переважно є інформація, яку оприлюднюють через відповідні дописи в соціальних мережах чи у вигляді повідомлень у месенджерах (Viber, Telegram тощо). У цьому сенсі «нетиповим» предметом злочину є плакат.¹

Вироком Київського районного суду м. Харкова 13.06.2022 у справі № 953/3282/22 ОСОБУ_5 засуджено за ч. 2 ст. 436-2 КК України за виготовлення та поширення матеріалів, в яких міститься виправдовування та визнання правомірною збройної агресії російської федерації проти України, глорифікація осіб, які здійснюють збройну агресію російської федерації проти України, представників збройних формувань російської федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих російською федерацією. Зокрема ОСОБА_5, переслідуючи мету підтримки осіб, які здійснюють збройну агресію російської федерації проти України, у період 05.03.2022 виготовив плакат із текстом «За Русь Харьков 05.03.2022», який містив символ «Z», що використовується військами держави-агресора для ідентифікації власних сил, задіяних в агресії проти України.

Далі, ОСОБА_5 у той же період, реалізуючи свій вищевказаний кримінальний протиправний умисел, використовуючи власний мобільний телефон, здійснив відеозйомку вказаного виготовленого плакату, а відео поширив на Telegram «ІНФОРМАЦІЯ_2» (<https://t.me/ruwhisper>), чим здійснив дії, направлені на виправдовування та визнання правомірною збройної агресії

¹ Р. О. Мовчан «Воєнні» новели Кримінального кодексу України : правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. С. 184; Вознюк А. А., Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Чернявський С. С. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : науково-практичний коментар. Київ : Норма права, 2022. 278 с. С. 225.

російської федерації проти України, глорифікацію осіб, які здійснюють збройну агресію російської федерації проти України, представників збройних формувань російської федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих російською федерацією.¹

Об'єктивну сторону злочину, передбаченого у ст. 436-2 КК України, характеризують діями у формі:

- 1) виправдовування:
 - збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої в 2014 році,
 - тимчасової окупації частини території України;
- 2) визнання правомірною:
 - збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої в 2014 році,
 - тимчасової окупації частини території України;
- 3) заперечення:
 - збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої в 2014 році, зокрема й через збройну агресію російської федерації проти України, представлену як внутрішній громадянський конфлікт,
 - тимчасової окупації частини території України;
- 4) глорифікація осіб, які здійснювали збройну агресію російської федерації проти України, розпочату в 2014 році, представників збройних формувань російської федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих російською федерацією, а також представників окупаційної адміністрації російської федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників, підконтрольних російській федерації, самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України.

Вищезазначені дії утворюють склади злочинів, передбачених ч. 1 ст. 436-2 КК України.

У ч. 2 ст. 436-2 КК України як предмет злочину визнано виготовлення та поширення матеріалів, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої в 2014 році, зокрема й через представлення збройної агресії російської федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту, виправдовування, визнання правомірною, заперечення тимчасової окупації

¹ Вирок Київського районного суду м. Харкова від 13.06.2022 справа 953/3282/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104738073>

частини території України, а також глорифікацію осіб, які здійснювали збройну агресію російської федерації проти України, розпочату в 2014 році, представників збройних формувань російської федерації, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих російською федерацією, а також представників окупаційної адміністрації російської федерації, яку складають її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних російській федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України.

Виправдовування – доведення правильності, можливості, дозволеності вищезазначених дій як до відома однієї особи, так і до відома невизначеного кола осіб (усно, письмово, через репост публікацій відповідного змісту тощо).

Вироком Знам'янського міськрайонного суду Кіровоградської області від 07.02.2023 у справі № 389/2663/22 ОСОБУ_4 засуджено за ч. 1 ст. 436-2 КК України в частині виправдовування збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої в 2014 році. Так, ОСОБА_4 у приватному листуванні через мобільний додаток «Messenger» з іншим користувачем надсилала повідомлення, які за висновком спеціаліста визнані такими, що виправдовують збройну агресію російської федерації проти України, розпочату в 2014 році.¹

Іншу особу, яка усно, під час спілкування з різними людьми, у своїх висловлюваннях виправдовувала, визнавала правомірною, заперечувала збройну агресію російської федерації проти України, так само було засуджено за ч. 1 ст. 436-2 КК України.²

Визнання правомірною – ствердження, що вищезазначені дії є законними.

Заперечення – невизнання, непогодження, висловлювання протилежної думки щодо вищезазначених дій.

Глорифікація – прославлення вищезазначених осіб.

Крім доволі громіздкого переліку фактів чи осіб, викладених у диспозиції ч. 1 ст. 436-2 КК України, ще однією її особливістю є те, що для такої дії як «заперечення збройної агресії російської федерації проти України, розпочатої в 2014 році» законодавчо закріплений один зі способів вчинення – через представлення збройної агресії російської федерації проти України як внутрішнього громадянського конфлікту.

¹ Вирок Знам'янського міськрайонного суду Кіровоградської області від 07.02.2023 справа № 389/2663/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://surl.li/mdycty>

² Вирок Білопільського районного суду Сумської області від 06.07.2022 справа № 573/572/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://surl.li/hrfttg>

Виготовлення – відтворення на будь-яких матеріальних носіях вищезазначеної інформації. На нашу думку, під виготовленням також потрібно розуміти розміщення відповідних текстів власного авторства (зокрема матеріалів, про які йдеться у ст. 436-2 КК України) на сторінках соціальних мереж. Утім сформована судовою практика такі дії кваліфікує лише як поширення відповідних матеріалів.

Поширення – передача одній особі чи невизначеному колу осіб у будь-який спосіб вищезазначеної інформації.

Наслідки, причинний зв'язок, місце, час, обстановка, знаряддя та засоби вчинення не є обов'язковими ознаками об'єктивної сторони вказаних злочинів.

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності.

Суб'єктивну сторону цього злочину характеризує вина у формі умислу. Мотив та мета не є обов'язковими ознаками.

Кваліфікаційними ознаками вчинення дій, передбачених у ч. ч. 1, 2 цієї статті, є:

- службова особа;
- повторно;
- організована група;
- використанням засобів масової інформації.

Аналіз матеріалів судової практики свідчить, що суди не в усіх випадках кваліфікують дії, передбачені у ч.ч. 1 чи 2 ст. 436-2 КК України, за ознакою повторності. В описово-мотивувальній частині вироку йдеться про неодноразові випадки, зокрема поширення відповідних матеріалів, які мають ознаки, зазначені у ст. 436-2 КК України, а кваліфікують та засуджують особу за ч. 2 ст. 436-2 КК України без урахування повторності таких дій.¹

Кримінально-правова характеристика порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України).

Основний безпосередній об'єкт визначають як суспільні відносини у сфері миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Додатковим об'єктом виступає життя та здоров'я людей, статева недоторканість та правовідносини у сфері власності.

Об'єктивна сторона може бути виражена в реалізації таких дій:

- жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням;
- вигнання цивільного населення для примусових робіт;

¹ Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 13.09.2022 справа. № 686/18119/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106274272>.

- розграбування національних цінностей на окупованій території;
- застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом.
- інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надає Верховна Рада України;
- наказ на вчинення зазначених вище дій.

Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням виражене в погрозах вчинити вбивство одного або декількох людей, у ненаданні продуктів харчування або зменшенні норми харчування до відповідних потреб, катуванні, нарузі над честю особи або загалом населення, нестерпних умовах для проживання тощо.

Вигнання цивільного населення для примусових робіт проявляється в примушуванні у будь-який спосіб до виконанні робіт, які не оплачують, а також в задіянні місцевого населення в бойових діях. Водночас, статтею 40 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни передбачається, що «Особи, що перебувають під захистом, можуть бути зайняті на примусових роботах виключно настільки, наскільки й громадяни держави - сторони конфлікту, на території якої вони перебувають».

Під розграбуванням національних цінностей на окупованій території потрібно розуміти викрадення в будь-який спосіб цінностей, які мають культурну, національну або історичну цінність, і привласнення всього цього майна на свою користь. Захист зазначених цінностей передбачено Конвенцією про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954, проте, слід урахувати, що підходи до тлумачення цієї форми об'єктивної сторони різні, і не пов'язуються лише з указаним документом.

Під застосуванням засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом розуміють використання відповідних приладів, газів або спеціальної техніки чи засобів, які призначені для знищення ворога або подолання його здатності до опору. Також ці заборони можуть стосуватися такого виду озброєння, яке визнано як негуманне або яке шкодить довкіллю чи населенню, що проживає на такій території.

Заборони застосування певних засобів ведення війни закріплені, зокрема, у Гаазькій декларації про заборону застосування куль, які легко сплющуються і розвертаються в тілі людини (від 29.07.1899), Гаазькій конвенції про закони і звичаї сухопутної війни (від 18.10.1907), Гаазькій конвенції про встановлення підводних мін, що автоматично вибухають від доторку (від 18.10.1907), Женевському протоколі про заборону застосування на війні задушливих, отруйних та інших подібних газів і рідин та бактеріологічних засобів (від 17.06.1925), Женевських конвенціях про захист жертв війни (від 12.08.1949) і

Додатковому протоколі I (від 10.06.1977), Конвенції про заборону розробки, виробництва і нагромадження запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (від 10.04.1972), Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (від 10.12.1976), Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що заподіюють надмірні пошкодження або мають невибірккову дію (від 10.10.1980) і Додатковому протоколі IV про засліплювальну лазерну зброю (від 13.10.1995), Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення (від 13.01.1993), Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення (від 18.09.1997).

Інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, у такому випадку зазвичай здійснюють у спосіб відповідного забороненого методу, зокрема віроломства, дії якого спрямовані на те, щоб викликати довіру противника і змусити його повірити, що він має право на захист і зобов'язаний надати такий захист згідно з нормами міжнародного права, застосовуваного в період збройних конфліктів, із метою обману такої довіри.

Віроломством, зокрема, здійснюють через намір вести перемовини під прапором перемир'я або симулювання капітуляції; симуляції поранення або хвороби; симулювання володіння статусом цивільної особи або некомбатанта тощо.

Наказ про вчинення дій, передбачених у ст. 438 КК України, здійснює особа, яка наділена правом віддавати накази й доручення про вчинення відповідних дій.

До інших видів порушення законів і ведення війни зараховують:

- використання голоду серед цивільного населення;
- бомбардування й атаки незахищених міст, селищ, помешкань і будівель;
- умисний напад на цивільне населення чи осіб, які надають гуманітарну допомогу;
- депортація або насильницьке переміщення населення окупованої території;
- учинення нападу на установки і споруди, що містять небезпечні сили (греблі, дамби, атомні електростанції), якщо це може викликати звільнення небезпечних сил і подальші тяжкі втрати серед цивільного населення.¹

¹ Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Т. 2 : Особлива частина. Харків : Право, 2013. 1040 с.

Суб'єктивна сторона виражена у формі прямого умислу.

Суб'єкт злочину є загальним – особа, яка досягла 16 років. Щодо особи, яка має права надавати накази про вчинення дій, передбачених у ст. 438 КК України, то це спеціальний суб'єкт – або військовослужбовець, або цивільна особа. Кваліфікаційною ознакою в ч. 2 ст. 438 КК України є ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини. Строк давності щодо осіб, які вчинили такі кримінальні правопорушення, відсутній.

2.2. Кримінально-процесуальні засади досудового розслідування слідчими Національної поліції України кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом на початковому етапі, та основи його здійснення в складі міжвідомчих слідчих груп

Документування наслідків військової агресії росії проти України є дуже важливим аспектом для притягнення до відповідальності держави-агресора у МКС.

Заснований на положеннях Римського статуту¹, який прийнято в 1998 році, МКС – перший правовий інститут, що постійно діє з липня 2002 року, до компетенції якого входить переслідування осіб, відповідальних за геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності. Саме такі злочини належать до кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом.

Більшість кримінальних правопорушень зазначеної категорії належить до підслідності органів служби безпеки. Водночас саме слідчі підрозділів Національної поліції України прибувають першими на місце події за фактами обстрілів цивільної інфраструктури, документують факти зникнення безвісти, а зібрані в такий спосіб фактичні дані в подальшому використовують як докази за фактами загибелі цивільного населення внаслідок порушення законів та звичаїв війни (катувань та вбивств цивільних) тощо.

Значне зростання кількості кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки в 2014 році пов'язано з діяльністю незаконних збройних формувань на Донбасі. Протягом наступних п'яти років, як зазначають у монографічному дослідженні М. Вербенський, О. Кулик, І. Наумова, тенденцією та закономірностями кримінальної ситуації в Україні за період 2013–2021 рр. є різке зменшення кількості диверсій, випадків перешкоджання законній

¹ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : Міжнародний документ від 17.07.1998. UR L: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

діяльності Збройних сил України та інших військових формувань, але значною залишається чисельність фактів державної зради; дій, спрямованих на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади; посягань на територіальну цілісність і недоторканість України; фінансування дій, учинених із метою повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України.¹ Повномасштабне вторгнення окупаційної армії росії на територію України повністю змінило тенденцію щодо зниження кількості зазначених кримінальних правопорушень, діаметрально протилежно змінивши кримінальну ситуацію у цьому напрямі.

Неналежне й несвочасне виявлення колаборантів, зокрема у структурах управління місцевої влади, територіальних громад, низька роз'яснювальна та профілактична робота, особливо у районах, територіально наближених до росії, з глибокими історичними та родинними зв'язками, призвела до високого відсотку підтримки населенням окупаційної влади під час повномасштабного вторгнення.

Кардинальне скорочення кількості таких діянь є можливим лише після перемоги над окупантом.

Перегляд ситуації, яка відбувалась протягом 2014 року і триває дотепер, коли на зміну незаконним збройним формуванням на Донбасі пришла окупаційна регулярна армія росії, вимагає висновків про неналежну роботу оперативних та слідчих підрозділів правоохоронних органів на початковому етапі документування таких правопорушень.

Важливою гарантією швидкого та якісного здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом, а також виконання завдань кримінального провадження виступають кримінальні процесуальні засади (принципи), які є генетичною основою всього процесуального права.

В. Тертишник дефінує принципи кримінального процесу як сформовані в процесі розвитку правосвідомості та природного права і закріплені в законі, правових позиціях ЄСПЛ чи інших джерелах процесуального права основоположні правові ідеї, морально-правові засади, найзагальніші положення, що визначають сутність, зміст і направленість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності та здійснення правосуддя, створюють систему гарантій встановлення істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя.²

¹ Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні : основні тенденції. 2021 рік : монографія. Вінниця : Твори, 2022. 340 с. С. 73.

² Тертишник В. М. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Алерта, 2017. 840 с. С. 92.

Оскільки кримінальний процес становить систему правових норм, окремо визначено основні вихідні положення, загальні правила та засади, яких, безумовно, необхідно дотримуватися.

У ст. 7 КПК України закріплено двадцять дві «загальні засади кримінального провадження» та визначено, що «зміст та форма кримінального провадження повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, до яких належать: верховенство права; законність; рівність перед законом і судом; повага до людської гідності; забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; невтручання у приватне життя; недоторканність права власності; презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; забезпечення права на захист; доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості; безпосередність дослідження показань, речей і документів; забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; публічність; диспозитивність; гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; розумність строків; мова, якою здійснюється кримінальне провадження».¹

Незважаючи на те, що в КПК України закріплено чимало процесуальних гарантій для недопущення порушень процесуального закону чи ухвалення незаконних і неупереджених рішень, на практиці, як відзначає В. Назаров, більшість помилок у роботі органів розслідування, прокуратури чи суду виникає саме через недотримання засад провадження. Порушення однієї засади кримінального провадження автоматично призводить до порушення інших засад.²

Початковий етап досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом, як і будь-якого іншого складу кримінального правопорушення – визначений період кримінального провадження, який починається від моменту внесення відомостей до ЄРДР, під якого час з'ясовують важливі ознаки та обставини кримінального правопорушення за допомогою проведення необхідних організаційних заходів та процесуальних дій, першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а закінчується накопиченням достатньої доказової

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

² Назаров В. В. Засади кримінального провадження та проблеми їх реалізації під час досудового розслідування. *Правова держава*. 2019. № 34. С. 77.

інформації для повідомлення особі про підозру або затриманням підозрюваної особи.¹

За своєю правовою суттю саме першочергові слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, що проводять на початковому етапі розслідування, містять найбільш імовірні ризики протизаконного та необґрунтованого обмеження прав і свобод людини у кримінальному провадженні.² Саме тому при їх проведенні обов'язково мають бути дотримані як загальні засади кримінального провадження (ст. 7 КПК України), так і встановлена КПК України відповідна процесуальна форма, порушення якої впливає в цілому на ефективність досягнення завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України).

Одним із засобів для досягнення внутрішньої мети права, а також правової системи загалом є забезпечення пріоритету природних прав людини, де провідне місце належить принципу верховенства права. Зазначений принцип охоплює не лише змістовний аспект (правових відносин між людиною і державою на засадах визнання людини як вищої соціальної цінності), а й процедурний, який базований на вимогах відповідності правотворчої та правозастосовної практики певним стандартам, як-от: заборона зворотної дії закону, вимога ясності та несуперечності закону; вимога щодо однакового застосування закону; застосування покарання винятково на підставі закону тощо.³

М. Погорецький зазначає, що успішність розслідування та судового розгляду кримінального правопорушення багато в чому залежить від правильного професійного процесуального оформлення його початкового етапу, а також виконання завдань кримінального провадження, властивих цьому етапу.⁴

Помилки, допущені на початковому етапі розслідування, матимуть невідворотні наслідки при оцінці зібраних у справі доказів та винесенні вироку суду. Саме тому основний акцент роблять на аналізі можливих помилок при організації та проведенні досудового розслідування кримінальних

¹ Завидняк В. І., Пушина Н. Л. Особливості початкового етапу досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 199.

² Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні : мультимедійний навчальний посібник. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2017. URL : https://arm.naiu.kiev.ua/books/slidchi_rozdii/info/vstup.html

³ Кучинська О. П., Фулей Т. І., Бараннік Р. В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія. Ніжин : ТОВ «Видавництво «АспектПоліграф», 2013. 228 с. С. 54–55.

⁴ Погорецький М. А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 93-103.

правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом на вищевказаному етапі в частині дотримання основних засад кримінального провадження.

Важливу роль у документуванні кримінальних правопорушень відіграють органи досудового розслідування різних правоохоронних структур. Проте майже завжди такі повідомлення надходять за скороченим номером екстреного виклику поліції «102», після чого відбувається їхня реєстрація в ІТС ПНП з автоматичним присвоєнням порядкових номерів ЄО відповідно до положень наказу Міністерства внутрішніх справ України від 08.02.2019 зі змінами № 100 «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події».

Заяви (повідомлення), що надійшли до чергових служб центрального органу управління поліцією, головних управлінь Національної поліції телефоном чи під час особистого звернення громадян, уповноважені службові особи реєструють в ІТС ПНП (журналі ЄО) та невідкладно передають до органів (підрозділів) поліції нижчого рівня, на території обслуговування яких сталася подія, із зазначенням в ІТС ПНП (журналі ЄО) номера реєстрації в ЄО відповідного органу (підрозділу) поліції.

Про зареєстровані в ІТС ПНП (журналі ЄО) заяви (повідомлення) уповноважена службова особа невідкладно з моменту реєстрації інформує керівництво відповідного органу поліції та невідкладно, але не пізніше 24 годин з моменту реєстрації надсилає такі заяви і повідомлення та рапорти до органів (підрозділів) поліції нижчого рівня за місцем учинення кримінального правопорушення та іншої події.

Орган (підрозділ) поліції, на території обслуговування якого сталася така подія, також невідкладно реєструє вказане повідомлення до ІТС ПНП (журналі ЄО).

Передавати з одного територіального (відокремленого) підрозділу поліції до іншого територіального (відокремленого) підрозділу поліції матеріали з відомостями, що вказують на кримінальне правопорушення, незалежно від місця його вчинення, без їх реєстрації в ІТС ПНП (журналі ЄО) та внесення цих відомостей до ЄРДР заборонено».¹

Далі черговий майже одночасно доповідає про отриману інформацію керівництву та направляє на місце події слідчо-оперативну групу територіального підрозділу, а слідчий, що входить до її складу, починає проведення огляду місця події, проведення якого дозволено до внесення відомостей до ЄРДР, а в разі наявності підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК

¹ Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : Наказ МВС України від 08.02.2019. № 100. URL : <http://surl.li/reejvt>

України, – до винесення постанови про початок досудового розслідування.

У Положенні про слідчі підрозділи Національної поліції України, яке затверджено наказом Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 № 570, окремо зазначено, що «діяльність слідчих підрозділів здійснюється відповідно до принципів верховенства права, законності, рівності перед законом і судом, поваги до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, недоторканності житла чи іншого володіння особи, таємниці спілкування, невтручання в приватне життя, недоторканності права власності, презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення, забезпечення права на захист, змагальності сторін кримінального провадження та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, безпосередності дослідження показань, речей і документів, забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, публічності, диспозитивності, розумності строків досудового розслідування».¹

Незважаючи на специфіку кримінальних правопорушень цієї категорії, найбільш типовими джерелами інформації про вчинення кримінального правопорушення, як і в усіх інших випадках, є:

- заяви (повідомлення) осіб, які надходять до органу (підрозділу) поліції, особи, уповноваженої на здійснення досудового розслідування, або службової особи, уповноваженої на прийняття та реєстрацію заяв (повідомлень);
- самостійно виявлені слідчим (дознавачем) або іншою посадовою особою органу (підрозділу) поліції з будь-якого джерела обставини кримінального правопорушення;
- повідомлення осіб, які затримали підозрювану особу під час учинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, чи під час безперервного переслідування особи, яку підозрюють у його вчиненні;
- інше.²

Отже, усі відомості про події, які надходять до чергової частини, мають розглядати відповідно до чинного законодавства, а всі рішення щодо них – ухвалювати відповідно до закону.

¹ Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України : Наказ МВС України від 06.07.2017

№ 570. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>

² Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : Наказ МВС України від 08.02.2019. № 100. URL : <http://surl.li/reejvt>

Про початок досудового розслідування, підставу початку досудового розслідування та інші відомості, передбачені в ч. 5 ст. 214 КПК України слідчий, дізнавач невідкладно в письмовій формі повідомляє керівникові органу прокуратури.

Відповідно до положень ч. 2 ст. 218 КПК України якщо слідчому із заяви, повідомлення або інших джерел стало відомо про обставини, які можуть свідчити про кримінальне правопорушення, розслідування якого не віднесене до його компетенції, він зобов'язаний протягом п'яти днів із дня встановлення таких обставин письмово повідомити про них прокурора та проводити розслідування доти, доки прокурор не визначить іншу підслідність.

Прокурор, зі свого боку, розглядає письмове повідомлення слідчого протягом десяти днів із дня його отримання та в разі підтвердження наведених у ньому обставин зобов'язаний прийняти постанову про визначення підслідності.

Водночас в абзаці 1 ч. 5 ст. 36 КПК України передбачено, що Генеральний прокурор (особа, яка виконує його обов'язки), керівник обласної прокуратури, їх перші заступники та заступники своєю вмотивованою постановою мають право доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, зокрема слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування або за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування відповідного органу досудового розслідування чи здійсненням ним досудового розслідування в умовах воєнного стану.

Право та заборона доручати здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень окремої категорії передбачена в абзацах 2–4 ч. 5 ст. 36 КПК України.

Варто зазначити, що порушення правил підслідності не може мати як наслідок автоматичне визнання доказів недопустимими, оскільки такі висновки можуть ґрунтуватися винятково на підставі встановлення істотного порушення прав та свобод людини. Тобто у випадку внесення органом досудового розслідування до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення, не підслідне йому, слідчий має про це повідомити процесуальному керівникові, який відповідно до положень ст. 218 КПК України має вжити заходів щодо зміни підслідності.

Згідно з правовим висновком, викладеним у постанові Верховного Суду України від 16.01.2023 у справі № 369/13131/18, розв'язуючи питання про вплив порушень порядку проведення процесуальних дій на доказове значення отриманих у їх результаті відомостей, слідчий повинен насамперед з'ясувати вплив цих порушень на ті чи ті конвенційні та конституційні права людини, зокрема встановити, наскільки процедурні недоліки «зруйнували» або звузили ці

права або ж обмежили особу в можливостях їх ефективного використання.¹

У наведеному вище рішенні суд зазначає, що формулювання п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК України «здійснення повноважень, не передбачених КПК України» – одна з основоположних засад принципу законності (який характеризує правовий режим точного й обов'язкового додержання законів у правозастосовній практиці, що дістає вияв у кримінальному провадженні, обмежує дискреційні повноваження органів досудового розслідування, прокуратури та суду²), не охоплює випадків, коли орган досудового розслідування чи прокуратури здійснює повноваження, які передбачені КПК України, проте з певними процедурними відхиленнями, зокрема, щодо правил підслідності. Інше розуміння цієї норми, на переконання суду, не відповідатиме формулюванню закону.³

Варто зауважити, що не можна оцінювати недопустимість доказів через призму їх збирання без дотримання належної правової процедури.

Відповідна правова концепція («належна правова процедура») загалом являє собою юридичну вимогу, згідно з якою держава повинна поважати (гарантувати та захищати) всі юридичні права, які належать особі.

На початку досудового розслідування за наявності відомостей щодо, наприклад, вимагання неправомірної вигоди, вирішальною для викриття злочинної діяльності є швидкість вчинення первинних процесуальних дій, що обумовлює стрімкий розвиток подій. Передача ж матеріалів кримінального провадження з одного органу до іншого могла призвести до упущення моменту вчинення злочину – «передачі грошей» та неможливості викриття злочинної діяльності загалом.

Сторона захисту стверджувала про недопустимість доказів сторони обвинувачення з підстав їх отримання внаслідок порушення встановленого КПК України порядку проведення процесуальних дій.

Утім невідповідність тим чи тим вимогам закону нівелює доказове значення відомостей, одержаних у результаті відповідних процесуальних дій, не в будь-якому випадку, а лише в разі, якщо вона призвела до порушення прав людини і основоположних свобод або ж ставить під сумнів походження доказів, їх надійність і достовірність.⁴

¹ Постанова Верховного Суду від 16.01.2023 у справі № 369/13131/18. URL : <http://surl.li/pgmwsn>

² Скрябін О., Санакоєв Д. Особливості реалізації принципу законності в кримінальному процесі України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 255.

³ Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 16.01.2023. № 369/13131/18. URL : <http://surl.li/zehtwx>

⁴ Вирок Вищого антикорупційного суду від 31.01.2023 у справі № 991/2685/21. URL : <http://surl.li/jkvdam>

Окремої уваги потребує питання законності проведення таких слідчих (розшукових) дій як огляд при документуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом. При надходженні до підрозділу поліції заяви чи повідомлення про вчинення такого кримінального правопорушення працівник чергової служби негайно направляє на місце події СОГ. Підставою для проведення огляду місця події є інформація про вчинення злочину. Залежно від об'єкту огляду (саме місце події (місцевість або приміщення); місцевість або приміщення поза місцем події; живі особи; предмети (знаряддя та сліди злочину, злочинця); труп; документи; тварини та їх трупи; транспортні засоби), слідчий одразу приступає до його проведення або отримує письмовий дозвіл власника житла чи іншого володіння особи на проведення слідчої (розшукової) дії без звернення до слідчого судді для отримання ухвали про надання дозволу на проведення огляду. Подібні ситуації проведення огляду пов'язані з ризиком визнання отриманих доказів недопустимими (особливо в ситуаціях сумнівів щодо наявності та / або добровільності згоди володільця майна).

Зі змісту ст. 237 КПК України вбачають, що огляд є слідчою (розшуковою) дією, спрямованою на виявлення та фіксацію відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення. Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється за правилами КПК України, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи.

У ч. 1 ст. 30 Конституції України зазначено, що не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.¹

У ч. 1 ст. 233 КПК України передбачено, що ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених у ч. 3 цієї статті.

Слідчий / прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише в невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні злочину (ч. 3 ст. 233 КПК України)². У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися із клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Навіть у ситуаціях, коли такий огляд підпадав під визначення «невідкладного випадку» у значенні ч. 3 ст. 233 КПК України, звернення до слідчого судді постфактум для його

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <http://surl.li/mgjhui>

² Кримінальний процесуальний кодекс України: URL: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <http://surl.li/sutajo>

«легалізації» є обов'язковим.¹ За відсутності ухвали слідчого судді, отриманої в порядку, що передбачений у КПК України, результати такого огляду не можуть бути визнані як допустимі докази. У ході огляду також може бути здійснено тимчасове вилучення майна, яке було використано як засіб чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегло на собі його сліди. У випадку вилучення такого майна під час проведення огляду без відповідної ухвали суду про надання дозволу на його проведення їх вважають тимчасово вилученими, і слідчий має в обов'язковому порядку вирішити питання про їх арешт.²

Водночас у разі введення воєнного стану та якщо відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень, передбачених у ст.ст. 140, 163, 164, 170, 206, 219, 232, 234, 235, 245-248, 250 та 294 КПК України – такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або слідчого, погодженим із прокурором. Рішення керівник органу прокуратури ухвалює у формі постанови, воно має містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України).

Засади верховенства права, законності й презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини – майже основні три кити правосуддя, на яких тримається обвинувачення.

Відповідно до змісту ст. 19 Основного Закону України «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».³ Наведене положення Конституції України, на думку С. Січко, «має бути безумовно враховане під час визначення компетенції всіх державних органів та їх посадових осіб, зокрема й органів досудового розслідування. Одним із ключових елементів системи компетенції органів досудового розслідування є визначення їх предмета відання».⁴

С. Січко у своєму дослідженні «Актуальні питання підслідності кримінальних проваджень» підтримує позицію М. Городецької, яка, на його думку, цілком слушно зауважує, що правильне визначення предмета відання окремого суб'єкта в законодавстві вже є запорукою ефективного кримінального провадження. Правильне визначення предмета відання суб'єкта під час

¹ Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 22.08.2020 року у справі № 159/451/16-к. URL: https://zakon.cc/court/document/read/91958602_65f2b331

² Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 2018 року по жовтень 2020 року. URL : <http://surl.li/ftuip>

³ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁴ Січко С. О. Актуальні питання підслідності кримінальних проваджень. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 1. С. 32.

правозастосовної діяльності стане підґрунтям для здійснення провадження «законним» суб'єктом, що є умовою забезпечення права людини на справедливий суд¹.

До вищенаведеного, на думку С. Січко, позицію якого ми підтримуємо, «варто додати, що здійснення провадження саме належним суб'єктом є важливою умовою допустимості отриманих доказів у кримінальному провадженні. На жаль, не є унікальними у правозастосовній практиці ситуації, коли зібрані в кримінальному провадженні докази, суд визнавав недопустимими саме через порушення встановлених кримінальним процесуальним законодавством правил підслідності»².

*Кельменецький районний суд Чернівецької області у справі № 722/28/17 установив, що стороною обвинувачення не доведено правомірність проведення слідчих (розшукових) дій військовим прокурором та слідчим військової прокуратури Чернівецького гарнізону в межах досудового розслідування цього кримінального провадження, яке, на думку суду, не було підслідне та піднаглядне військовій прокуратурі Чернівецького гарнізону, з 05.09.2016 до 14.09.2016, тобто до моменту визначення підслідності заступником прокурора в установленому законом порядку. Із цієї ж підстави суд визнає недопустимим доказом протокол огляду місця події від 08.09.2016, який складений слідчим військової прокуратури Чернівецького гарнізону, хоча ця слідча дія фактично є дослідною і визначення підслідності на неї процесуально не впливає. Суд визнає недопустимим доказом свідчення понятих, оскільки такі особи були присутні як поняті під час проведення неповноважним суб'єктом слідчої (розшукової) дії. Відповідно така слідча (розшукова) дія, як допит особи, має вже бути проведена за законних підстав, тобто після визначення підслідності. За результатами судового розгляду суд ухвалив виправдувальний вирок.*³

Ураховуючи вищевикладене, можна констатувати, що правильне визначення підслідності кримінального провадження має важливе значення як для реалізації прав та законних інтересів особи, так і для реалізації завдань кримінального судочинства в частині притягнення винних до відповідальності.

Особливо не варто варіювати проведення слідчих (розшукових), а тим більше негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, коли завідомо встановлено факт необхідності зміни правової кваліфікації у кримінальному правопорушенні і, як наслідок, – зміни підслідності в ньому за іншим органом

¹ Городецька М. С. Природа та структура предмета відання у кримінальному процесі. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1. С. 183–189; Січко С. О. Актуальні питання підслідності кримінальних проваджень. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 1. С. 32–33.

² Січко С. О. Актуальні питання підслідності кримінальних проваджень. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 1. С. 33.

³ Вирок Кельменецького районного суду Чернівецької області у справі від 12.10.2018 у справі № 722/28/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77098737>

досудового розслідування іншого правоохоронного органу.

Не варто забувати, що відповідно до ст. 1 КПК України порядок кримінального провадження на території України визначає лише кримінальне процесуальне законодавство України. Кримінальне процесуальне законодавство України містить відповідні положення Конституції України, міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надає Верховна Рада України, КПК України та інші закони України¹.

У ч. 1 ст. 214 КПК України визначено положення про те, що для початку досудового розслідування слідчий, дізнавач, прокурор мають виявити обставини (підстави), що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення. Такі обставини можуть міститися в заявах, повідомленнях про вчинене кримінальне правопорушення або будуть установлені означеними вище суб'єктами з будь-якого іншого джерела відомостей.² В юридичних наукових студіях та судовій практиці є різні погляди щодо змісту таких підстав. Наведемо окремі приклади.

В. Вапнярчук наголошує, що «обставини, які свідчать про вчинення кримінального правопорушення, насамперед повинні підтверджувати наявність таких елементів складу кримінального правопорушення, як його об'єкту і об'єктивної сторони. Для початку досудового розслідування інформація про інші елементи складу кримінального правопорушення є не обов'язковою (хоча щодо окремих із них вона повинна бути, наприклад, відомості про суб'єктів злочинів, передбачених у ст. ст. 393–394 КК України). При цьому акцентують увагу, що до ЄРДР вносять відомості про попередню кваліфікацію кримінального правопорушення».³ Наведена позиція вченого була піддана обґрунтованій критиці⁴, однак вона заслуговує на увагу.

У листі Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12.01.2017 р. №9-49/0/4-17 «Узагальнення про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування» окремо зазначено, що «обов'язок слідчого або прокурора не вимагає оцінки цими суб'єктами такої заяви (повідомлення) на предмет наявності ознак складу злочину для того, щоб

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

³ Вапнярчук В. В. Сутність початку досудового розслідування за новим КПК України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 179–180.

⁴ Погорецький М. А., Ленко М. О., Сергеева Д. Б. Процесуальні та криміналістичні засади початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою: монографія. Київ : Алерта, 2014. С. 94. Погорецький М. А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 99.

вчинити процесуальну дію, яка полягає у внесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР».¹ «Зазначені положення спрямовані на реальний і ефективний захист потерпілих від кримінальних правопорушень та досягнення завдань кримінального провадження, на що окремо вказує у своєму дослідженні В. Михайленко»,² позицію якої ми також підтримуємо.

Із цього приводу також висловився М. Погорецький, який зауважив, що «підстави для початку досудового розслідування є оціночною правовою категорією, тому наявність таких підстав, а саме обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, визначає уповноважена особа залежно від результатів зіставлення наявних даних, що містяться у відповідних приводах до початку досудового розслідування, та ознак кримінального правопорушення».³ Аналізуючи наведену позицію, О. Кривокурс висновковує, «що автор фактично пропонує встановлювати наявність чи відсутність підстав початку досудового розслідування на розсуд уповноваженої особи, яка ухвалює рішення про внесення відомостей до ЄРДР, керуючись результатами, отриманими при зіставленні наявних даних та ознак злочину. Залежно від кожної окремої ситуації підстави початку досудового розслідування можуть різнитися».⁴

Крім цього, М. Погорецький окремо наголошує, що «враховуючи, що рішення про внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення ухвалюють на підставі ймовірних знань, то для того, щоб виконати вимоги п. 5 ч. 5 ст. 214 КПК України щодо внесення до ЄРДР відомостей щодо попередньої кваліфікації кримінального правопорушення і зазначення статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, такі відомості повинні вказувати на обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення – на ознаки конкретного злочину», наприклад «порушення законів та звичаїв війни, що проявилось у створенні місця несвободи, куди поміщали незаконно затриманих цивільних осіб, застосовуючи до них катування та нелюдське поводження тощо».⁵ «Установлення таких ознак, зокрема через

¹ Узагальнення про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування: Лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12.01.2017 р. №9-49/0/4-17. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00212>

² Михайленко В. Проблеми судового контролю при оскарженні бездіяльності щодо внесення відомостей у ЄРДР. Юридична газета онлайн. 2020. № №17 (723). URL : <http://surl.li/zhuagu>

³ Погорецький М. А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 99.

⁴ Кривокурс О. Г. Особливості початку досудового розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 420.

⁵ Пашковський М. І. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Незаконне позбавлення волі та катування: методичні рекомендації, 2023. С. 29. URL : <http://surl.li/trvjza>

огляд місця події чи опитування очевидців тощо, сприяє встановленню сукупності окремих елементів складу цього кримінального правопорушення, а також створює можливість для визначення окремих ознак цих елементів».¹

Зі свого боку, судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду констатують, що «підставою початку досудового розслідування є не будь-які прийняті та зареєстровані заяви, повідомлення, а лише ті з них, у яких вбачають вагомні обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, короткий виклад яких разом із прізвищем, ім'ям, по батькові (найменуванням) потерпілого або заявника, серед іншого, вносять до ЄРДР».²

З огляду на викладене, можна дійти висновку, що отримання заяви, повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного зі збройним конфліктом чи його безпосереднє виявлення уповноваженою особою, є юридичним фактом, що породжує кримінально-процесуальні та інші правовідносини, на чому наголошує М. Погорецький.³

Зі свого боку, слідчий прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після отримання заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення, пов'язане зі збройним конфліктом або після самостійного виявлення ним із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про таке правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР (у разі наявності підстав, що передбачені в п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, винести постанову) та розпочати розслідування⁴, що сприятиме реалізації засади публічності в кримінальному провадженні.

Слідчого, який здійснюватиме досудове розслідування, визначає керівник органу досудового розслідування (ч. 1 ст. 214 КПК України). У випадку реєстрації такого кримінального правопорушення слідчим органу досудового розслідування поліції прокурор має вжити заходів щодо встановлення підслідності відповідно до вимог ст. 218 КПК України, а за необхідності – організації створення міжвідомчої слідчо-оперативної групи, через винесення наказу, погодженого першими керівниками обох правоохоронних органів, для всебічного, обґрунтованого проведення досудового розслідування слідчими двох відомств, при цьому краще, якщо слідчі поліції виконуватимуть доручення на проведення окремих слідчих (розшукових) дій від слідчого органу безпеки.

¹ Погорецький М. А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 99.

² Постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду у справі № 556/450/18 (провадження № 51-4229км20 від 30.09.2021 року). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109396>

³ Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система: монографія Харків : Арсіс ЛТД, 2002. 160 с.; Погорецький М. А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 95-96.

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

Отже, у разі виникнення запитань у сторони захисту, буде відкинута можливість спору про підслідність загалом.

З активних напрямів діяльності міжвідомчих слідчо-оперативних груп є розслідування організованої злочинності як найбільш небезпечної та складної форми злочинності, що орієнтована на системну, масштабну та багатоаспектну кримінальну діяльність із підвищеною злочинною кваліфікацією, високою латентністю, розгалуженими транснаціональними зв'язками, зумовленими особливим геополітичним положенням України.

Із метою підвищення ефективності координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії організованій злочинності та посилення дієвості міжвідомчих робочих груп у цьому напрямі Офіс Генерального прокурора та Харківська обласна прокуратурою за участі Консультативної місії Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки України оновили методичні рекомендації із цих питань, які презентовано в листопаді 2021 року для використання у практичній діяльності.¹

Прокурор координує діяльність правоохоронних органів у сфері протидії організованій злочинності винятково на загальнодержавному (центральному) та регіональному рівнях.

Суб'єктами координації є керівник прокуратури, його перший заступник та заступники, органи досудового розслідування (ст. 38 КПК України), органи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність (ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»), а за необхідності – інші державні органи за їхньою згодою.

До суб'єктів координації діяльності не належать правоохоронні органи (органи правопорядку), не включені до системи кримінальної юстиції і не наділені функціями здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання та досудового розслідування, перелік яких наведено у ст. 2 ЗУ «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», ст. 255 КупАП, зокрема військова служба правопорядку у Збройних Силах України, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Основною формою координації є проведення координаційних нарад із керівниками правоохоронних органів, на яких заслуховують інформацію щодо їх діяльності у сфері протидії організованій злочинності. Інші форми координації затверджені наказом Генерального прокурора «Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності» від 08.02.2021 № 28. До них, зокрема, належать:

¹ Методичні рекомендації «Координація прокурором діяльності правоохоронних органів у сфері протидії організованій злочинності шляхом створення міжвідомчої робочої групи», схвалені рішенням науково-методичної ради ОГПУ (протокол від 28.10.2021 № 8). Київ, 2021. 55 с.

- проведення спільних нарад керівників правоохоронних та інших державних органів;
- створення міжвідомчих робочих груп;
- здійснення спільних виїздів у регіони для проведення узгоджених дій, перевірок і надання допомоги правоохоронним органам у протидії організованій злочинності;
- обмін аналітичною інформацією з питань протидії організованій злочинності;
- проведення спільних аналітичних досліджень у сфері протидії організованій злочинності;
- розробка спільних наказів, а також підготовка листів інформаційного характеру і документів організаційного та методичного спрямування;
- розробка і забезпечення виконання спільних планів із запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, учинених організованими групами і злочинними організаціями, усунення причин та умов, які сприяли їх вчиненню;
- взаємне використання можливостей з підготовки і навчання кадрів, організація та проведення спільних тренінгів, семінарів, конференцій та інших заходів із метою підвищення кваліфікації працівників органів прокуратури та правоохоронних органів у сфері протидії організованій злочинності;
- розробка пропозицій із питань удосконалення системи кримінальної юстиції та правового регулювання у сфері протидії організованій злочинності;
- ініціювання проведення наукових досліджень у сфері протидії організованій злочинності.

За наявності підстав керівництво органів прокуратури за участі правоохоронних та інших державних органів відповідного рівня може проводити інші узгоджені заходи, зокрема:

- підготовка і направлення інформацій за результатами виконання спільних узгоджених заходів із питань протидії організованій злочинності Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, іншим державним органам, а також органам місцевого самоврядування з метою їх відповідного реагування;
- узагальнення практики виконання міжнародних договорів і угод з іноземними державами та міжнародними організаціями з питань співпраці в галузі протидії організованій злочинності і підготовки відповідних пропозицій;
- вивчення позитивного досвіду та новітніх технологій із питань протидії організованій злочинності, упровадження їх у практичну діяльність правоохоронних органів, зокрема через підготовку листів інформаційного характеру;

- спільна робота з роз'яснення законодавства та інформування громадськості про стан законності, правопорядку та заходи, що вживають із метою їх забезпечення у сфері протидії організованих злочинності (в органах прокуратури регламентовано наказом Генерального прокурора «Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури» від 11.11.2020 № 520);

- спільне вивчення громадської думки з приводу ефективності протидії організованих злочинності.

Вибір форм та періодичності вжиття заходів із координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії організованих злочинності забезпечує керівництво відповідного органу прокуратури з урахуванням пропозицій керівництва правоохоронних органів, а також сукупності об'єктивних чинників, які характеризують стан, структуру, динаміку злочинності, інших чинників, що впливають на вчинення кримінальних правопорушень.

Основними завданнями міжвідомчої робочої групи можуть бути:

- розробка та впровадження в діяльність правоохоронних органів та органів прокуратури пріоритетів кримінально-правової політики, сучасних підходів до протидії організованих злочинності;

- визначення основних напрямів та проблем у правозастосовній і правоохоронній діяльності щодо запобігання та протидії організованих злочинності на основі аналізу її структури, динаміки та прогнозування тенденцій, підготовка пропозицій щодо шляхів вирішення відповідних проблем з метою сприяння у виконанні завдань кримінального провадження;

- розробка, узгодження і реалізація спільних заходів, спрямованих на запобігання, виявлення, розкриття, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, учинених у складі організованих груп, злочинних організацій та злочинних спільнот, причин та умов, які сприяли їх учиненню;

- підготовка пропозицій з удосконалення законодавства у сфері протидії організованих злочинності.

Відповідно до покладених завдань можна виокремити основні напрями, за якими здійснюють роботу міжвідомчої робочої групи з координації діяльності правоохоронних органів. Зокрема, міжвідомча робоча група:

- 1) вивчає та аналізує стан організованої злочинності, її структуру та динаміку (характеристику організованих груп, злочинних організацій, злочинних спільнот, дані про кримінальні правопорушення, учинені у складі організованої групи, злочинної організації, злочинної спільноти та осіб, які їх вчинили, тощо), прогнозує тенденції розвитку;

- 2) вивчає та аналізує практику:

- застосування правоохоронними органами законів щодо боротьби з організованою злочинністю, запобігання, виявлення, розкриття і розслідування

кримінальних правопорушень, учинених у складі організованих груп, злочинних організацій та злочинних спільнот;

- виконання міжнародних договорів і угод з іноземними державами та міжнародними організаціями з питань міжнародної співпраці у сфері протидії організований злочинності;

- взаємодії правоохоронних органів з органами державної влади та органами місцевого самоврядування у сфері протидії організований злочинності;

- координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії організований злочинності;

3) визначає проблемні питання запобігання і протидії організований злочинності, взаємодії на цьому напрямі з органами державної влади та органами місцевого самоврядування;

4) визначає основні напрями діяльності правоохоронних органів у сфері протидії організований злочинності;

5) готує інформаційні, аналітичні та інші матеріали для організації та проведення спільних нарад керівників правоохоронних органів із питань протидії організований злочинності, організовує їх проведення, готує проєкти рішень (постанов) спільних нарад;

6) розробляє заходи із запобігання, виявлення, розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, учинених у складі організованих груп, злочинних організацій та злочинних спільнот, усунення причин та умов, що сприяли їх вчиненню, припинення злочинної діяльності організованих угруповань, готує проєкти спільних планів з цих питань, бере участь у виконанні таких заходів (планів);

7) розробляє пропозиції до проєктів державних і регіональних програм боротьби зі злочинністю, зокрема організованою, організовує виконання передбачених такими програмами заходів;

8) розробляє пропозиції щодо вдосконалення діяльності правоохоронних органів із протидії організований злочинності;

9) розробляє пропозиції органам державної влади та органам місцевого самоврядування щодо покращання стану законності й підвищення ефективності боротьби з організованою злочинністю; пропозиції компетентним органам щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання протидії організований злочинності;

10) готує проєкти спільних наказів, інформаційних листів, інших документів організаційного та методичного спрямування;

11) вивчає та організовує впровадження позитивного досвіду з питань запобігання і протидії організований злочинності та новітніх технологій, що сприятимуть оптимізації діяльності правоохоронних органів у цій сфері;

12) ініціює наукові дослідження з проблем протидії організованих злочинності, бере участь у їх проведенні, організовує взаємодію з цих питань із науковими та науково-дослідними установами;

13) ініціює, організовує проведення семінарів, конференцій та інших заходів із метою підготовки та навчання співробітників правоохоронних органів, підвищення їх кваліфікації з питань протидії організованих злочинності;

14) організовує роботу з роз'яснення законодавства, інформування громадськості про стан протидії організованих злочинності та заходи, що вживають із метою забезпечення законності й правопорядку.

Міжвідомча робоча групи може здійснюватися своєю діяльністю і за іншими напрямками з урахуванням криміногенної ситуації, пріоритетів діяльності правоохоронних органів, інших чинників.

У разі необхідності з метою забезпечення ефективної роботи за певним напрямом (напрямами) та виконання покладених завдань рішенням міжвідомчої робочої групи можуть створювати робочі підгрупи, на які покладають проведення певної роботи та підготовку відповідних матеріалів для розгляду на засіданні групи.

Діяльність міжвідомчої робочої групи припиняють згідно з наказом керівника органу прокуратури на підставі обґрунтованого рапорту її голови щодо виконання покладених на таку робочу групу завдань.¹

Здійснення досудового розслідування до внесення відомостей до ЄРДР або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, установлену законом. Закон допускає, що огляд місця події в невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до ЄРДР (винесення відповідної постанови у порядку п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України), що здійснюють негайно після завершення огляду. У разі виявлення ознак кримінального правопорушення на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України, досудове розслідування розпочинають негайно; відомості про нього вносять до ЄРДР за першої можливості (ч. 3 ст. 214 КПК України).²

Керуючись положенням ч. 3 ст. 214 КПК України у практичній діяльності слідчих підрозділів СБУ та слідчих підрозділів Національної поліції України зазвичай до внесення відомостей до ЄРДР про терористичний акт, учинений із застосуванням вибухового пристрою, здійснюється огляд місця події³. **Error! Bookmark not defined.**

Внесення відомостей до ЄРДР визначає момент початку досудового

¹ Порядок координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності : Наказ Генерального Прокурора України від 08.02.2021 № 28. URL: <http://surl.li/kjriem>

² Бандурка О. М., Блажівський Є. М., Бурдоль Є. П. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Харків : Право, 2012. 768 с. URL : <http://surl.li/vosiwe>

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <http://surl.li/mcwjir>

розслідування. Тому, одержавши від керівника доручення про проведення досудового розслідування, слідчий повинен внести відомості до ЄРДР.¹ Відповідно до ч. 5 ст. 214 КПК України до ЄРДР вносять такі відомості:

1) дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

2) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника;

3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела;

5) попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

6) прізвище, ім'я, по батькові та посада службової особи, яка внесла відомості до реєстру, а також слідчого, прокурора, який вніс відомості до реєстру та / або розпочав досудове розслідування;

7) інші обставини, передбачені положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань.²

Принципи верховенства права та законності, які тісно переплітаються між собою у процесуальному полі, є взаємопов'язаними, а кожна окрема норма має свій унікальний зміст, який поширюється на суть і форму кримінального провадження.

Вимога непорушності прав і свобод людини та створення надійних умов для їх захисту є визначальним критерієм засади верховенства права. Зазначений базовий принцип становить основу для реалізації всіх без винятку процесуальних дій та ухвалення процесуальних рішень, пов'язаних насамперед з обмеженням прав і свобод людини у кримінальному провадженні.

Ураховуючи, що під час проведення досудового розслідування не виключені порушення конституційних прав людини, особливу увагу мають приділяти виявленню доказів, отриманих унаслідок істотного порушення прав і свобод людини (катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження, а також порушення права особи на захист, отримання показань від особи, яка не

¹ Ухвала Першотравневого районного суду м. Чернівців від 19.01.2018. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/71691406>

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань, а також отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним) та недопущення їх використання у кримінальному провадженні.

Отже, у засаді верховенства права закладена вимога процесуальної неупередженості, яка формально зв'язана із раціональними й розумними обмеженнями, установленими законом¹.

Розглянемо реалізацію засади кримінального провадження в частині доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень.

Необхідно врахувати, що певна частина території України є тимчасово окупованою, а інша – ні, тобто підконтрольною органам державної влади України. На тимчасово окупованій території суди не виконують своїх повноважень загалом.

Уперше відповідно до Закону України «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції», розпорядженням ВСС України від 02.09.2014 № 27/0/38-14 змінено територіальну підсудність судових справ, підсудних розташованим у районі проведення Антитерористичної операції місцевим загальним та апеляційним судам.²

Після повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року Верховний Суд України видав розпорядження «Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану» від 06.03.2022 № 1/0/9-22 відповідно до ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» з огляду на врахування неможливості судів здійснювати правосуддя під час воєнного стану.³

У випадку деокупації території і можливості повноцінного функціонування судів, видано відповідне розпорядження. Так, наприклад, востаннє видано розпорядження Верховного Суду України «Про відновлення роботи та зміну територіальної підсудності судових справ судів Херсонської області» від 10.01.2023 № 2⁴, однак через нестабільну оперативну обстановку та масові обстріли території окупаційними військами видано рішення Вищої ради правосуддя «Про відтермінування початку відновлення роботи та зміни територіальної підсудності судових справ судів Херсонської області»

¹ Гузела М., Несімко О. Верховенство права в системі засад кримінального провадження. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2020. № 2. Т.7. С. 231-235.

² Про визнання територіальної підсудності: Розпорядженням Вищого спеціалізованого суду України від 02.09.2014 № 27/0/38-14. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/rozp_27_0_38_14_2014_09_02.pdf

³ Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану : розпорядження Верховного Суду від 06.03.2022 № 1/0/9-22. URL : <http://surl.li/bsjjmk>

⁴ Про відновлення роботи та зміну територіальної підсудності судових справ судів Херсонської області : Розпорядження Верховного Суду від 10.01.2023 № 2. URL : <http://surl.li/vchqtu>

від 30.03.2023 № 282/0/15-23.¹

Забезпечення функціонування судів у штатному режимі дає змогу органам досудового розслідування повноцінно проводити першочергові слідчі (розшукові) дії, особливо у випадках, коли є необхідність здійснення судового контролю – отримання дозволу на проведення обшуку, тимчасового доступу до певної інформації, речей і документів.

За таким самим принципом уперше від початку Антитерористичної операції, у жовтні 2014 році, видано доручення ГУ МВС України в Донецькій області та ГУ МВС України в Луганській області, відповідно до яких, за узгодженням із прокуратурою Донецької та Луганської області змінено територіальну підслідність місця проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях, які вчинено на території проведення АТО (тимчасово невідконтрольованих органам державної влади України). У подальшому такі розпорядчі документи набули форми спільного наказу прокуратури області та ГУНП в Донецькій та Луганській областях. Зміст наказів змінювався відповідно до оперативної ситуації, ураховуючи деокупацію певної території.

Щодо предмета та меж доказування у кримінальних провадженнях, наприклад, про злочини проти життя та здоров'я особи, учинені на тимчасово окупованих територіях, то вони залишаються без змін відповідно до норм кримінального та кримінального процесуального законодавства.

Обставинами, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини проти життя та здоров'я особи, що вчинені на тимчасово окупованих територіях (відповідно до ст. 91 КПК України), насамперед є події кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення).

Оскільки місцем вчинення злочину є тимчасово окупована територія України, його документування ускладнене відсутністю можливості провести огляд місця події, вилучити речові докази, оглянути труп та отримати висновки щодо причини смерті, ступеню тяжкості тілесних ушкоджень, встановити та опитати свідків, очевидців тощо. Якщо такий злочин вчинено на невідконтрольованих територіях, його документують так звані правоохоронні органи «лнр», вони затримують злочинців і фактично проводять власне розслідування з посиланням на норми закону, які діють на тих територіях. У випадку, коли заявник паралельно ще звертається до правоохоронних органів на відконтрольованій території або коли труп чи потерпілого є можливість оглянути

¹ Про відтермінування початку відновлення роботи та зміни територіальної підсудності судових справ судів Херсонської області : Розпорядження Вищої ради правосуддя від 30.03.2023. № 282/0/15-23. URL : <http://surl.li/nvdrsl>

на підконтрольній території представниками обласного бюро судово-медичної експертизи, злочин документувати простіше. Потерпілі, яких визнано потерпілими й у псевдореспубліці, можуть заявити клопотання про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, зробити копії його документів та надати їх до кримінального провадження, яке розслідують в Україні. На жаль, відсутній механізм визнання таких матеріалів документами, що підтверджують злочин, проте їх можна використовувати з інформативною метою. Відомості, викладені в таких матеріалах, дозволяють установити первинні дані про злочин. Їх долучають до матеріалів кримінального провадження за клопотанням чи заявою потерпілого (свідка), інших учасників процесу.

Важливо пам'ятати, що будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважають незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені в порядку, не передбаченому законом, а будь-який акт (рішення, документ), виданий такими органами та / або особами, є нечинним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додають до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану (ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»).

Зазвичай осіб, що вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини, затримують так звані правоохоронні органи «лнр»/ «днр» та позбавляють волі.

Вид та розмір шкоди, завдані в таких кримінальних провадженнях, зазвичай установлюють зі слів потерпілих та за допомогою фото-, відеофіксації, наданих потерпілими (свідками). Установлення такої шкоди є досить відносним. За матеріалами, наданими свідками чи потерпілими, проводять товарознавчу чи інші експертизи, проте потрібно досить критично ставитися до таких експертних висновків.

Щодо призначення судово-медичних експертиз та отримання висновків експерта встановити наявність тілесних ушкоджень, причини смерті, ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, за наявності самого об'єкта дослідження не є проблематичним. Коли перепоховання чи поховання відбувається на території, підконтрольній органам державної влади України, чи потерпілий (свідок) звертається до правоохоронних органів особисто, надаючи медичну документацію, то проводять повторний (чи первинний) огляд особи, повторний розтин трупу із зазначенням у висновку експерта наявності ознак анатомічних розрізів та розтину трупу, підтверджують чи спростовують причину смерті особи.

Документи про смерть особи, висновки експертів, видані спеціалістами

на території, тимчасово непідконтрольній органам державної влади України, доказом у кримінальному провадженні не є. Вони можуть бути визнані такими лише за наявності відповідної ухвали суду (пунктом 8 частини 1 статті 315 ЦПК України передбачено, що суд розглядає справи про встановлення факту, зокрема, смерті особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту смерті).

В окремих випадках, за наявності висновків судово-медичних експертів, які працюють на тимчасово непідконтрольних територіях, проте без наявності об'єкту дослідження, не забороняють призначення судово-медичної експертизи за матеріалами кримінального провадження, де на дослідження надається й сам висновок, отриманий від потерпілого, свідка чи внаслідок проведення НСРД. У такому разі висновок українського судового медика може бути лише ймовірним.

Жоден так званий процесуальний документ, винесений «правоохоронними органами «лнр»/ «днр», не є чинним на території України, проте його можна використовувати як джерело орієнтувальної інформації.

Оцінку доказів у кримінальних провадженнях про злочини проти життя і здоров'я особи на територіях, тимчасово непідконтрольних органам державної влади України, необхідно робити, виходячи з можливості та законності їх отримання. Збирання таких доказів ускладнене неможливістю проведення слідчих (розшукових) дій на територіях, тимчасово непідконтрольних органам державної влади України.

Із метою забезпечення ефективності здійснення кримінального провадження та реалізації повноважень поліції в умовах воєнного стану Верховна Рада України прийняла низку законів, які набули чинності 01.05.2022, зокрема й Закон України «Про внесення змін до КПК України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного часу», у якому, із поміж іншого, ст. 39 КПК України доповнено ч. 4, де йдеться про надання права керівникові органу досудового розслідування під час дії воєнного стану своєю вмотивованою постановою, погодженою з керівниками відповідних органів досудового розслідування, утворювати міжвідомчі слідчі групи та визначати у їх складі старшого слідчого, який керуватиме діями інших слідчих.

Створення таких груп має на меті реалізацію цілої низки послідовних і взаємопов'язаних процесуальних дій та заходів, спрямованих на максимальне досягнення завдань кримінального провадження.

Процесуальною підставою для створення міжвідомчих слідчих груп є насамперед особлива складність кримінального правопорушення, яка залежить не тільки від необхідності проведення великого обсягу слідчої роботи (від обміну

інформацією до проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій тощо з урахуванням підслідності та необхідності оперативного супроводу процесу розслідування), паралельної перевірки багатьох версій, дослідження епізодів злочинної діяльності, притягнення великої кількості осіб, а й від категорії злочинів, які розслідують.

Правові засади розслідування міжвідомчої слідчої групи охоплюють:

- законність створення і припинення діяльності групи;
- процесуальні повноваження слідчих під час групового провадження;
- поєднання колегіальності розслідування з особистою

відповідальністю.

Як підсумок, зазначимо, що скасування процесуальних рішень є одним із основних процесуальних наслідків недотримання та порушення засад кримінального провадження, адже саме засадами кримінального провадження встановлюють такі основні вимоги, що визначають правомірність, належність кримінальної процесуальної діяльності, законність, ухвалених під час її здійснення процесуальних рішень і вчинених процесуальних дій.

2.3. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111-1 КК України

Відповідно до статистичних даних із 24.02.2022 до 01.03.2023 судами першої інстанції засуджено 1011 осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, пов'язані зі збройним конфліктом.

За 2 місяці 2023 року засуджено 248 осіб, 103 із яких судами призначено основне покарання у вигляді реального позбавлення волі (що становить 41,5 % від загальної кількості засуджених). Рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням ухвалено судами стосовно 73 осіб (29,4 %), додаткове покарання у вигляді конфіскації майна застосовано до 63 осіб.

Через затвердження судами угоди про визнання винуватості до відповідальності притягнуто 74 особи.

Станом на 01.04.2023 за колабораційну діяльність засуджено до позбавлення права обіймати певні посади 94 особи. Покарання у вигляді позбавлення волі призначено судами Луганської (3), Сумської (2) та Чернігівської (1) областей. Ще 8 осіб засуджено до покарання у вигляді штрафу. Найбільше осіб притягнуто до відповідальності за ч. 1 ст. 111-1 КК України судами Житомирської (32) та Харківської (16) областей.

Водночас установлено 13 випадків ухвалення вироків за ч. 4 ст. 111-1 КК України (Сумській – 8, Миколаївській, Харківській, Чернігівській областях – по 1 та м. Київ – 2), а також 2 випадки за ч. 7 ст. 111-1 КК України (Луганська область).

Вироком Петропавлівського районного суду Дніпропетровської області від 29.09.2022 затверджено угоду про визнання винуватості, укладену між прокурором Лисичанської окружної прокуратури Луганської області та ОСОБОЮ_1, підозрюваною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 28, ч. 7 ст. 111-1 КК України, якого визнано винним та призначено покарання із застосуванням ст. 69 КК України у вигляді 12 років позбавлення волі з конфіскацією майна.

Згідно з вирокom місцевого суду, починаючи з 15.03.2022, ОСОБА_1, надавав збройним формуванням держави-агресора допомогу у веденні бойових дій проти Сил оборони України.

Зокрема ОСОБА_1 на території міст Привілля та Рубіжне здійснював збір інформації щодо місць розташування української військової техніки, її пересування, чисельності особового складу, видів озброєння та за допомогою телефону передавав указану інформацію противникові.

Незважаючи на те, що ОСОБОЮ_1 вчинено особливо тяжкий злочин за попередньою змовою групою осіб, у мотивувальній частині вироку суд, обґрунтовуючи законність укладення угоди про визнання винуватості не врахував вимоги п. 3 ч. 4 ст. 469 КПК України та не навів доводів щодо наявності у кримінальному провадженні доказів про викриття підозрюваним інших осіб. Водночас саме ця умова є підставою для укладення відповідної угоди у разі вчинення особливо тяжкого злочину. Проте суд у рішенні послався лише на п. 1 ч. 4 вказаної статті, згідно з яким угода про визнання винуватості може бути укладена у кримінальному провадженні щодо тяжких злочинів¹.

Верховна Рада України доповнила КК України низкою нових статей Особливої частини, зокрема ст. 111-1 (Колабораційна діяльність), а також Загальної частини, що регламентують кримінально-правові заходи (ст. ст. 55, 93 – 3, 96–9), зокрема покарання (відповідно, позбавлення права обіймати певні посади та займатися певною діяльністю тепер призначається як основне, так і додаткове, у разі вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України на строк – від 10 до 15 років, а також заходи щодо юридичних осіб (якщо фізична уповноважена особа вчинила від імені юридичної

¹ Бондар В. С. Обставини що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111-1 КК України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2023. Том XXXII. С. 3–14.

особи кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України, крім іншого, можлива й ліквідація юридичної особи за цією підставою).

Певних змін зазнали й ординарний та диференційовані процесуальні порядки досудового розслідування кримінальних правопорушень, зокрема кримінальних проступків та злочинів, передбачених ст. 111-1 КПК України, а відповідно, й кримінальні процесуальні особливості.

З огляду на специфіку таке кримінальне правопорушення підслідне слідчим органів безпеки (ч. 2 ст. 216 КПК України). Згідно з доповненнями ст. 297-1 КПК України, внесеними Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» щодо злочинів, передбачених цією статтею, стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду на тимчасово окупованій території України, на території держави-агресора, із метою ухилення від кримінальної відповідальності та / або оголошений у міжнародний розшук, із дозволу слідчого судді можливо проводити спеціальне досудове розслідування (*in absentia*). Згідно з ч. 3 ст. 323 КПК України щодо таких підозрюваних із дозволу суду можливо проводити спеціальне судове провадження.

До КПК України також унесені такі зміни й доповнення:

- конкретизовано умови застосування запобіжних заходів під час дії воєнного стану до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених у ст.ст. 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 437–442 КК України, за наявності ризиків, зазначених у ст. 177 КПК України (ч. 6 ст. 176 КПК України), – тримання під вартою;

- закріплено право слідчого судді, суду під час дії воєнного стану при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, ураховуючи підстави та обставини, передбачені ст.ст. 177 та 178 КПК України, не визначити розмір застави у кримінальному провадженні щодо злочину, передбаченого у ст.ст. 109–114-2, 258–258-6, 260, 261, 402–405, 407, 408, 429, 437–442 КК України (п. 5 ч. 4 ст. 183 КПК України);

- надано можливість Генеральному прокуророві (особі, яка виконує його обов'язки), керівникові обласної прокуратури, їх першим заступникам і заступникам своєю вмотивованою постановою доручати здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, зокрема слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування, а також за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування відповідного органу досудового розслідування чи здійсненням ним досудового розслідування в умовах введення воєнного стану (ч. 5 ст. 36 КПК України);

- надано право керівникові органу досудового розслідування під час дії воєнного стану своєю вмотивованою постановою, погодженою з керівниками відповідних органів досудового розслідування, утворювати міжвідомчі слідчі групи та визначати у їх складі старшого слідчого, який керуватиме діями інших слідчих (ч. 4 ст. 39 КПК України);
- закріплено можливість зупиняти досудове розслідування після повідомлення особі про підозру, якщо наявні об'єктивні обставини, що унеможливають подальше проведення досудового розслідування в умовах введення воєнного стану (п. 4 ч. 1 ст. 280 КПК України);
- визначено умови відновлення зупиненого досудового розслідування, зокрема якщо припинено чи скасовано воєнний стан, обмін підозрюваного як військовополоненого проведено тощо (ч. 1 ст. 282 КПК України);
- визначено порядок продовження запобіжного заходу в суді у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в умовах воєнного стану (ч. 4 ст. 331, ст. 615 КПК України);
- визначено умови використання показань, отриманих під час допиту свідка, потерпілого, підозрюваного, зокрема одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюють в умовах воєнного стану як доказів в суді (ч. 11 ст. 615 КПК України);
- передбачено обов'язок слідчого чи прокурора зберігати в себе в електронній формі копії матеріалів кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснюють в умовах введення воєнного стану¹ (ч. 14 ст. 615 КПК України).

Структура ст. 111-1 КК України охоплює вісім частин: ч. ч. 1–7 передбачають основні склади кримінального правопорушення, ч. 8 – кваліфікований склад, а також з чотири примітки із тлумаченням деяких термінів колабораційної діяльності.

Проведене досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, можливо вважати здійсненим швидко, повно і неупереджено, якщо встановлено всі обставини, які складають предмет доказування та мають значення для кримінального провадження (ст. 91 КПК України).²

¹ Мірковець Д. М. Розслідування кримінальних правопорушень слідчими ДБР в умовах воєнного стану. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану: матеріали науково-практичної конференції*. Київ, Національна академія внутрішніх справ. С. 155–159.

² Бондар В. С. Про основи методики досудового розслідування колабораційної діяльності. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. Вип. 3. 2023. С. 115–124.

Відповідно до класифікації кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості діяння, відповідальність за які встановлена у ст. 111-1 КК України, класифікують на такі види:

- кримінальні проступки (ч. ч. 1, 2 ст. 111-1 КК України), через те, що санкції передбачають покарання у вигляді позбавлення права обіймати посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років або без такої;

- нетяжкі злочини (ч. ч. 3, 4 ст. 111-1 КК України), адже їх санкції передбачають покарання у вигляді: а) виправних робіт на строк до 2 років або арешту на строк до 6 місяців, або позбавлення волі на строк до 3 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років (ч. 3 ст. 111-1 КК України); б) штрафу до 10 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк від 3 до 5 років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років та з конфіскацією майна (ч. 4 ст. 111-1 КК України);

- тяжкий злочин (ч. 5 ст. 111-1 КК України), за вчинення якого передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 5 до 10 років та з конфіскацією майна або без такої;

- особливо тяжкі злочини (ч. ч. 6, 7, 8 ст. 111-1 КК України), адже їх санкції передбачають покарання у вигляді: а) позбавлення волі на строк від 5 до 10 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 5 до 10 років та з конфіскацією майна або без такої (частина 6); б) позбавлення волі на строк від 12 до 15 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 5 до 10 років та з конфіскацією майна або без такої (ч. 7 ст. 111-1 КК України); в) позбавлення волі на строк 15 років або довічне позбавлення волі, із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 5 до 10 років та з конфіскацією майна або без такої¹.

Ст. 298-1 КПК України передбачає, що процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених у ст. 84 цього кодексу, також є пояснення осіб, результати медичного освідування, висновки спеціаліста, показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функцію фото- і кінозйомки, відеозапису чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису.

Автори коментаря цілком слушно виокремлюють класифікацію форм

¹ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практичний poradник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. С. 107, 115; Письменський Е. О., Головкін С. В., Коваленко А. В., Коваленко В. В. Розслідування колабораційної діяльності : практичний посібник. Івано-Франківськ : ФОП Голіней, 2023. С. 44.

колабораційної діяльності, яка містить:

- ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: здійснення пропагандистської та іншої інформаційної діяльності, спрямованої на встановлення та утворення тимчасової окупації частини території України тощо (ч. ч. 1, 3, 6 ст. 111-1 КК України);
- адміністративний та воєнно-політичний колабораціонізм: участь у діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (ч. ч. 2, 5 і 7 ст. 111-1 КК України);
- господарський (економічний) колабораціонізм: матеріальне та інше забезпечення діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (ч. 4 ст. 111-1 КК України).¹

Кримінальне провадження, центральною частиною якого є доказування, з огляду на його завдання та значення як для конкретних осіб, так і держави, має цілеспрямований характер, оскільки спрямоване на встановлення обставин, які мають як кримінально-правове (для кваліфікації), так і кримінальне процесуальне значення (для прийняття проміжних, а також остаточних процесуальних рішень). Сукупність таких обставин у теорії доказів отримала назву предмета доказування.

Чітке визначення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини зазначеної категорії сприятиме формуванню окремої методики їх розслідування.

Відповідність типових криміналістичних моделей розслідування предмета доказування й диспозиції статті КК України є ключовим принципом формування окремих криміналістичних методик розслідування кримінальних правопорушень.

У ч. 2 ст. 91 КПК України елементами доказування названо збір, перевірку та оцінку доказів із метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. В юридичній наукових студіях наявні різні визначення процесу доказування, зокрема:

1) здійснювана в установлених законом процесуальних нормах складна діяльність прокурора, органів розслідування, а також інших учасників кримінального процесу, які залучаються або допускаються ними, що полягає в дослідженні фактів для пізнання істини в учиненому (або передбачуваному) злочині, про його причини та обставини, що сприяють йому з метою здійснення завдань кримінального судочинства;

2) здійснювана в передбаченому законом порядку діяльність органів

¹ Вознюк А. А., Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Чернявський С. С. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : науково-практичний коментар. Київ : Норма права, 2022. 278 с.

розслідування, прокурора та суду зі збирання, перевірки та оцінки доказів із метою встановлення істини у кримінальних справах, яка являє собою окремий випадок застосування теорії пізнання.

Через те, що перелік обставин, які підлягають установленню у кримінальному провадженні, викладених у ч. 1 ст. 91 КПК України, є універсальним, при їх доказуванні слідчий (дізнавач) повинен виходити з того, що всі вони є рівнозначними, тому недоведеність хоча б однієї з них, тягне за собою визнання всієї сукупності доказів недопустимими. Поряд із загальною матричністю зазначених обставин стосовно досудового розслідування кримінальних проваджень про злочини, передбачених у ст. 111-1 КК України, вони мають і певні особливості, які зумовлені поняттям кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 11 КК України), підставою кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 2 КК України) або звільнення від кримінальної відповідальності (ст. ст. 45–49, 97, ч. 4 ст. 401 КК України); обставинами, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, отримані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та / або доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та / або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; обставинами, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру; загальними засадами призначення покарання (ст. 65 КК України); ознаками інших складів злочинів (у сфері національної безпеки України).

У структурі предмета доказування (послідовності розміщення і обґрунтування обставин), сформованої в законі, насамперед знаходить відображення склад кримінального правопорушення. Перші два пункти вказаних у ст. 91 КПК України (подія кримінального правопорушення, вина), а також частина третього та четвертого (обставини, які характеризують особу обвинуваченого, розмір шкоди) у своїй основі – це факти, з яких складається кримінально-протиправне діяння і яке охоплює об'єктивні та суб'єктивні елементи складу кримінального правопорушення¹.

Визначений у законі алгоритм установлення обставин предмета доказування є однаковим для всіх процесуальних порядків кримінального провадження, він відповідає послідовності з'ясування питань у суді під час ухвалення вироку (ч. 1 ст. 368 КПК України) з урахуванням висновків щодо

¹ Бондар В. С. Обставини що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111-1 КК України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2023. Том XXXII. С. 3–14.

застосування відповідних норм права, викладених у правових позиціях Верхового Суду.

Водночас процесуальні рішення, які ухвалює слідчий суддя під час судового контролю на досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень, процесуальні рішення прокурора, які впливають із його повноважень, пов'язаних із наглядом за дотриманням законів під час проведення досудового розслідування, а також процесуальні рішення слідчого, розв'язують питання, які виникають щодо співвідношення приватних та публічних інтересів у кожному випадку застосування заходів забезпечення кримінального провадження, при розгляді питань щодо надання дозволу на проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій щодо збирання сторонами, насамперед стороною обвинувачення, доказів щодо розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора тощо. Предмет доказування для кожного з цих питань є специфічним. Він може містити як фактичні обставини інкримінованого особі діяння, так і обставини процесуального характеру, які отримані через доказування як підстави для ухвалення проміжних (допоміжних) рішень, зокрема:

- винесення постанови про зупинення досудового розслідування у зв'язку з тим, що підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні, вимагає від слідчого, прокурора встановлення відповідних обставин на підставі належних та допустимих доказів (п. 1 ч. 1 ст. 280 КПК України);

- ухвалення слідчим та прокурором рішення про зміну порядку досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру можливе у випадку, якщо будуть встановлені передбачені законом підстави (ч. 2 ст. 503 КПК України);

- розгляд прокурором вищого рівня скарг підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, інших осіб, права чи законні інтереси яких обмежують під час досудового розслідування, недотримання слідчим, прокурором розумних строків під час здійснення досудового розслідування є неможливим без оцінки фактичних обставин кримінального провадження на предмет відповідності критеріям розумності строків, визначених у ст. 28 КПК України (ст. 308 КПК України);

- ухвалення слідчим, прокурором рішення про застосування заходів безпеки до осіб можливе за наявності даних, що свідчать про наявність реальної загрози їх життю, здоров'ю, житлу або майну (ст. 20 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»);

- в ухвалі слідчого судді, який, здійснюючи на підставі п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України судовий контроль за дотриманням прав і законних інтересів осіб у

кримінальному провадженні, оцінюючи надані йому матеріали кримінального провадження та пояснення особи, яка звернулася з клопотанням, повинен врахувати низку обставин, які мають ключове значення для ухвалення рішення, зокрема тривалість перебування особи під контролем правоохоронного органу. Зокрема мають бути враховані обставини кримінального провадження та відомості про особу – суб'єкта розробки, групу осіб чи організації. Якщо питання стосується розвідки, контррозвідки, дій особи, професійно обізнаної з навичками конспірації, яка володіє методикою виявлення й припинення злочинів, неможливість отримання протягом перших місяців інформації, яка має значення для провадження, може мати об'єктивне пояснення. Надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій у таких випадках може бути виправданим. Інший бік – наявність у кримінальному провадженні достатніх доказів для викриття, затримання та оголошення про підозру особи і намір сторони обвинувачення додатково закріпити певні обставини чи задокументувати ще декілька додаткових епізодів кримінально-протиправної діяльності.

Отже, слідчим рекомендують взяти до уваги, що при формулюванні підстав ухвалення окремих рішень законодавець вдається до визначення вичерпного або орієнтовного кола фактичних обставин, що мають бути встановлені:

1) у межах однієї статті КПК України викладено фактичні обставини, які має враховувати слідчий суддя при наданні дозволу на проведення обшуку в житлі або іншому володінні особи (ч. 5 ст. 234 КПК України), зокрема:

обставини, що є підставою для ухвалення слідчим суддею рішення про допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні (ст. 225 КПК України);

обставини, які підлягають установленню при розгляді слідчим суддею клопотань про проведення експертизи (ст. 244 КПК України);

обставини, які підлягають установленню при розв'язанні слідчим суддею питання щодо продовження строку досудового розслідування (ст. 295-1 КПК України);

обставини, які підлягають установленню під час розв'язанні слідчим суддею питання щодо надання дозволу на здійснення спеціального досудового розслідування (ст. 297-1 КПК України);

обставини, які підлягають установленню при наданні судом дозволу на проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження (ч. 4 ст. 333 КПК України)¹;

¹ Завтур В. А. Методологічні та праксеологічні засади вчення про локальний предмет доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. № 19. 2019. С. 149–156.

2) у межах декількох рівнів викладають фактичні обставини, що складають локальний предмет доказування при розгляді слідчим суддею та судом клопотань про обрання, зміну або скасування запобіжних заходів:

- обставини, передбачені ч. 3 ст. 132 КПК України;
- обставини, що вказують на наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України;
- обставини, що мають бути враховані при обранні будь-якого запобіжного заходу (ст. 178 КПК України);
- обставини, що вказують на можливість застосування конкретного запобіжного заходу.

Отже, особливості предмета доказування у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення зазначеної категорії можна охарактеризувати в такий спосіб:

1. Доказування у таких кримінальних провадженнях в окремих випадках становить різновид доказування про сукупність кримінальних правопорушень, основне «ядро» яких можуть містити однорідні за кримінально-правовими ознаками та тотожні за елементами кримінального процесуального предмета доказування, за криміналістичними засобами та прийомами виявлення їх джерел делікти.

Зокрема «здійснення збройної агресії проти України» (ч. ч. 1, 3 ст. 111-1 КК України, діяльність «органів влади, створених на тимчасово окупованій території» (ч. ч. 2, 5, 7 ст. 111-1 КК України), «збройні чи воєнізовані формування, створені на тимчасово окупованій території» (ч. ч. 4, 7 ст. 111-1 КК України можуть у певних ситуаціях поєднуватися зі «збройним конфліктом» у першій формі державної зради (ст. 111 КК України), «умови воєнного стану» (ч. 2 ст. 111 КК України), що є підставою для кваліфікації вчиненого за сукупністю цих кримінальних правопорушень злочину.

У випадках, коли присутній умисел на державну зраду при вчиненні дій, передбачених у ч. 6 ст. 111-1 КК України, надання допомоги як форма державної зради може поєднуватися у межах сукупності кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 111 та ч. 6 ст. 111-1 КК України послідовно, із позиції суб'єктивної сторони складу.

Послідовне вчинення першої та третьої форм державної зради та дій, передбачених у ч. 6 ст. 111-1 КК України, не виключає їх сукупності з позиції об'єктивної сторони.

Крім того, у випадках вчинення кримінальних правопорушень у формах

виправдовування, визначення правомірною, глорифікації учасників агресії російської федерації проти України, передбачених у ч. 1 ст. 436-2 КК України – сукупність кримінальних правопорушень, передбачених у ч. 1 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 436-2 КК України.

Варто погодитися із обґрунтованою позицією Є. Письменського та Р. Мовчана, відповідно до якої, «якщо виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікацію її учасників здійснює громадянин України в межах пропаганди в закладах освіти (один із складників такої пропаганди), то кваліфікація вчиненого має відбуватися за ч. 3 ст. 111-1 КК України згідно з правилами кваліфікації кримінального правопорушення у разі конкуренції частини та цілого, відповідно до яких перевагу надають кримінальному правопорушенню в цілому. Водночас, ураховуючи, що норма про «частину» становить більш небезпечне діяння, то вчинене потребує кваліфікації за сукупністю ч. 3 ст. 111-1 КК України та відповідної частини ст. 436-2 КК України».¹

Н. Антонюк із цього приводу зазначає, що «коли особа паралельно з діяннями, спрямованими на організацію незаконних виборів чи референдумів, активно долучалася до організації та проведення заходів політичного характеру, зокрема різноманітних з'їздів, зборів, мітингів, походів, демонстрацій, конференцій, круглих столів тощо політичного спрямування, то її дії необхідно кваліфікувати за сукупністю ч. 5 та ч. 6 ст. 111-1 КК України. Обидва діяння, які містяться у цих частинах статті, є самостійними складами злочину».²

Обвинувачений ОСОБА_4 у період із 22.03.2022 до початку червня 2022 року на території Конотопського району Сумської області, зокрема у м. Конотоп та у с. Денішівка, із метою схиляння інших людей до своєї проросійської позиції, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій та бажаючи настання негативних наслідків, діючи умисно, з мотивів явної зневаги до української державності, достовірно знаючи, що деякі його співрозмовники не поділяють антиукраїнських думок та тверджень, ініціативно, активно, з використанням різних аргументів та власного авторитету, під час переписки за допомогою месенджера «Viber» 06.05.2022 о 15:11 год., 19.05.2022 о 15:14 год. та 18:14 год. з ОСОБА_8, 22.03.2022 о 06:12 год. та 06.05.2022 о 15:10 год. з ОСОБА_9,..., а також під час особистого спілкування з мешканцями с. Денішівка Конотопського району, зокрема у квітні 2022 року з ОСОБА_17, у кінці березня 2022 року з ОСОБА_18, ОСОБА_19 та ОСОБА_20, формував у

¹ Письменський Є., Мовчан Р. Ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: окремі проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 8–16.

² Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 63.

адресатів антивладні та проросійські настрої, виправдовував дії збройних сил російської федерації проти України, стверджував, що збройний конфлікт між Україною та російською федерацією є внутрішнім громадянським конфліктом, заперечував факт того, що збройні сили російської федерації здійснюють обстріли цивільної інфраструктури на території країни, тим самим неодноразово виправдовував, визнавав правомірною збройну агресію російської федерації проти України, розпочату в 2014 році.

Крім того, обвинувачений ОСОБА_4, на початку квітня 2022 року, перебуваючи у храмі Різдва Пресвятої Богородиці в с. Дептівка Конопотського району, де останній з 17.03.2015 значився настоятелем вказаної церкви, діючи умисно, вчинив глорифікацію осіб, які здійснювали збройну агресію російської федерації проти України, розпочату в 2014 році, представників збройних формувань російської федерації.

Отже, ОСОБА_4, усвідомлюючи протиправний характер власних намірів, зокрема сформованих в умовах швидкого розвитку інформаційного суспільства в Україні та глобального інформаційного простору, використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у всіх сферах життя, де особливого значення набувають проблеми інформаційної безпеки як складника державної безпеки України, здійснював діяння, пов'язані з виправдовуванням, визнанням правомірною збройної агресії російської федерації проти України, а також глорифікацією її учасників.

Крім того, обвинувачений ОСОБА_4 у період з 25.02.2022 до початку квітня 2022 року, будучи прихильником військової агресії російської федерації проти України та активно розповсюджуючи у суспільстві ідеї правомірності вчинюваних державою-агресором дій, діючи добровільно, вирішив вчинити дії, направлені на підтримку збройних формувань російської федерації, якими здійснювалося блокування частини території Сумської області, а саме: с. Дептівка, Конопотського району. Реалізуючи злочинний умисел, діючи умисно, з мотивів явної зневаги до української державності, з метою підтримки збройних формувань російської федерації на території України, наприкінці березня 2022 року у с. Дептівка Конопотського району Сумської області ОСОБА_4, маючи, як настоятель храму Різдва Пресвятої Богородиці, авторитет серед місцевих мешканців, зокрема осіб похилого віку, приховуючи від останніх свої дійсні наміри, здійснював збір із них продуктів харчування, а також особисто придбавав товари у продовольчому магазині за АДРЕСА_2, які у подальшому передавав представникам збройних формувань держави-агресора, а також надавав останнім у користування власний автомобіль марки «Volkswagen Transporter» номерний знак НОМЕР_1 для переміщення

територією села. За таких обставин, дії ОСОБА_4 кваліфіковано за ч. 4 ст. 111-1, ч. 1 ст. 436-2 КК України.¹

Складником єдиного предмета доказування може бути не тільки, участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та / або в збройних формуваннях держави-агресора (ч. 7 ст. 111-1 КК України), а й участь в об'єднанні, створеному з метою здійснення терористичних актів та / або терористичної діяльності, що створює ідеальну сукупність кримінальних правопорушень, передбачених у ч. 7 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 258-3 КК України.²

2. Оскільки елементи системи, що являють собою серійні злочини, це окремі злочини, учинені підозрюваним, та у зв'язку з кожним із цих злочинів відкривали кримінальні провадження, що в подальшому об'єднані в одному провадженні, то доказування здійснюють за кожним із них, адже вони мають власний предмет. Насамперед це стосується фактів вчинення злочинів зазначеної категорії, які кваліфікують за ознаками реальної сукупності (злочини, передбачені ч. 5 та ч. 6 ст. 111-1 КК України).

3. Загиней-Заболотенко, кваліфікуючи дії колаборантів за ч. ч. 2, 5 та 7 ст. 111-1 КК України, пропонує виходити з того, що в них передбачена кримінальна відповідальність за обіймання відповідних посад у незаконно створених органах, а не за саму діяльність. Якщо після призначення на посаду, передбачену у ч. ч. 2, 5, 7 ст. 111-1 КК України, особа здійснює відповідну професійну діяльність, виконує посадові обов'язки в незаконному органі влади, створеному на окупованій території, то її дії кваліфікують за сукупністю ч. ч. 2, 5 або 7 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 111 КК України. Відповідна діяльність є однією з форм державної зради, зокрема надання допомоги іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України чи перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту.³

Водночас з'ясування обставин, які складають предмет доказування у кримінальному провадженні, та позначення їх у тій термінологійній формі, яку встановив законодавець, у практичній діяльності розслідування злочинів завжди супроводжується відшукуванням та перевіркою різних пов'язаних із ними фактів.

¹ Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 17.10.2022 справа № 577/2669/22. Провадження № 1-кп/577/309/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106828264>.

² Письменський Є. О. Підстави кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем : проблеми, тенденції, перспективи. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 2. С. 179 – 197.

³ Загиней-Заболотенко З. А. Добровільне зайняття громадянином України посади у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, а також в незаконних судових або правоохоронних органах як форми колабораційної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 320.

Кожен із них є фактом меншого рівня та може бути як складником однієї конкретної обставини із числа названих у ч. 1 ст. 91 КПК України, так і декількох одночасно. Зокрема установлення факту знаходження підозрюваного в районі вчинення злочину в певний проміжок часу, який збігається за своїми параметрами із часом вчинення злочину, може за певних обставин розглядатись:

- як обставина, що вказує на можливу причетність даної особи до злочину;
- як обставина, яка сприяла конкретизації часу вчинення цього злочину.

Не надавати значущості такого роду фактам, вважаємо, помилковим. З іншого боку, подібні факти самі собою в розрізненому вигляді істотного доказового значення не мають, набуваючи його лише після об'єднання в певні сукупності, зокрема позначені тими термінами, якими законодавець позначає обставини, які підлягають установленню у кримінальному провадженні.¹

Варто зазначити, що діяння, передбачені в ч. 1 та 2 ст. 111-1 КК України, є кримінальними проступками, тому вирoki можуть постановляти із застосуванням консенсуальних процедур, а процес доказування у кримінальному провадженні на підставі угод має певні особливості, пов'язані з:

- нормативною вимогою щодо невідкладного направлення до суду обвинувального акта з підписаною сторонами угодою;
- можливістю відкласти направлення до суду обвинувального акта лише до отримання висновку експерта або завершення проведення інших слідчих (розшукових) дій, необхідних для збирання та фіксації доказів, які можуть бути втрачені зі впливом часу, або які неможливо буде провести пізніше без істотної шкоди для їх результату;
- обов'язком суду досліджувати лише локальний предмет доказування – добровільності укладення угоди, із цією метою суд має право витребувати документи, зокрема скарги підозрюваного чи обвинуваченого, подані ним під час кримінального провадження, та рішення за наслідками їх розгляду, а також викликати на судові засідання осіб та опитувати їх (ч. 6 ст. 474 КПК України). У разі затвердження угоди в судовому засіданні не досліджують і не оцінюють.²

Домовленості сторін можуть стосуватися визначення обов'язків, які бере на себе підозрюваний, обвинувачений щодо співпраці з правоохоронними органами; розміру, форми, строку відшкодування шкоди потерпілому або

¹ Бондар В. С. Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені злочинними спільнотами. *Київський часопис права*. 2024(1). С. 252–265.

² Гловюк І. В. Судове провадження щодо кримінальних проступків у суді першої інстанції : теорія та практика. *Право України*. 2021. № 3. С. 61–72.

державі; виду і розміру покарання, звільнення від відбування покарання із випробовуванням тощо.

Водночас подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення), винуватість обвинуваченого в учиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення, вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат та інші обставини предмета доказування не можуть бути встановлені на підставі домовленостей сторін і підлягають доказуванню.

До обставин спеціального предмета доказування у кримінальному провадженні на підставі угод необхідно віднести обставини, передбачені:

- у ч. 7 ст. 474 КПК України (які можуть бути підставами для відмови у затвердженні угоди);
- у ч. ч. 4 і 5 ст. 474 КПК України (щодо правильного розуміння сторонами угоди сутності обвинувачення, певних прав та наслідків укладення й затвердження угоди).¹

Відповідно до ч. 1 ст. 474 КПК України, якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, обвинувальний акт із підписаною сторонами угодою невідкладно надсилають до суду. Прокурор має право відкласти направлення до суду обвинувального акта з підписаною сторонами угодою для виконання окремих процесуальних дій. Це означає, що процес доказування після укладення угоди на стадії досудового розслідування може продовжуватися. Перед складанням обвинувального акта дізнавач, слідчий та / або прокурор повинні переконатися, що розслідування проведено повно.²

Умовами застосування спрощеного провадження в суді першої інстанції є такі положення (ст. ст. 302, 381 КПК України):

- наявність клопотання прокурора про розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні, яке має міститися в самому обвинувальному акті;
- наявність письмової заяви підозрюваного, у якій останній беззаперечно визнав свою винуватість у вчиненні кримінального проступку, погодився із обставинами, установленими досудовим розслідуванням, надати згоду на розгляд обвинувального акта у спрощеному порядку та засвідчити факт ознайомлення із обмеженням права на потенційне апеляційне оскарження судового рішення. Така заява має бути складена у присутності захисника, що є додатковою гарантією добровільності згоди підозрюваного на розгляд

¹ Беспалько І. Л. Деякі проблемні питання доказування у кримінальному провадженні на підставі угод. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2022. С. 357–361.

² Задоя К. П. Спрощене провадження щодо кримінальних проступків за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року та законодавством європейських держав. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 29–30; Гловюк І. В. Судове провадження щодо кримінальних проступків у суді першої інстанції : теорія та практика. *Право України*. 2021. № 3. С. 61–72.

обвинувального акта у спрощеному порядку;

- наявність письмової заяви інших учасників провадження, зокрема потерпілого, який теж має погодитися із обставинами, установленими досудовим розслідуванням, надати згоду на розгляд обвинувального акта у спрощеному порядку та засвідчити факт ознайомлення із обмеженням права на потенційне апеляційне оскарження судового рішення¹.

Верховний Суд у своїй постанові від 17.06.2021 у справі № 397/784/20 зауважив, що підставою для розгляду обвинувального акта щодо вчинення кримінального проступку у спрощеному провадженні є встановлення прокурором під час досудового розслідування, що підозрюваний беззаперечно визнав свою винуватість, не оспорує встановлені досудовим розслідуванням обставини і згоден з розглядом обвинувального акта за його відсутності, а потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження, не заперечує проти такого розгляду. У такому випадку прокурор має право надіслати до суду обвинувальний акт, у якому зазначає клопотання про його розгляд у спрощеному порядку без проведення розгляду в судовому засіданні.

Отже, до обставин, які підлягають установленню (доказуванню) у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 111-1 КК України, можна віднести:

- подію кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення), тобто переважно обставини, які підпадають під ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Час, місце, спосіб та інші обставини вчинення правопорушення встановлюють незалежно від того, чи зазначені вони як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення в законі про кримінальну відповідальність. Питання, наскільки точно має бути встановлений цей комплекс обставин, залежить від конкретних складів кримінальних правопорушень – способу вчинення злочину як комплексу дій правопорушника, послідовність яких призводить до протиправного результату.

Отже, із моменту реєстрації кримінального правопорушення в ЄРДР дізнавачеві, слідчому, прокуророві необхідно невідкладно встановити форму об'єктивної сторони колабораційної діяльності, тобто для початку досудового розслідування належить установити обставини, що свідчать про вчинення саме колабораційної діяльності (ч. 1 ст. 214 КПК України), і насамперед ці обставини повинні підтверджувати наявність таких елементів складу кримінального правопорушення, як об'єкт і об'єктивна сторона. Визначення місця і часу

¹ Беспалько І. Л. Деякі проблемні питання доказування у кримінальному провадженні на підставі угод. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2022. С. 357–361.

вчинення кримінального правопорушення – найважливіше завдання слідчого (дознавача), якому потрібно встановити зв'язок діяння зі встановленими обставинами.

Із об'єктивної сторони ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм у формі здійснення пропагандистської та іншої інформаційної діяльності, спрямованої на встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України тощо, характеризуються альтернативним вчиненням таких видів дій:

1) публічне заперечення громадянином України:

- здійснення збройної агресії проти України;
- установа та утвердження тимчасової окупації частини території України (ч. 1 ст. 111-1 КК України);

2) публічні заклики громадянина України до:

- підтримки рішень та / або дій держави-агресора, збройних формувань та / або окупаційної адміністрації держави-агресора;
- співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та / або окупаційною адміністрацією держави-агресора;
- невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України (ч. 1 ст. 111-1 КК України);

3) здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, установа та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України (ч. 3 ст. 111-1 КК України);

4) учинення дій громадянами України, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (ч. 3 ст. 111-1 України), зокрема через участь у розробці навчального плану або / та освітньої програми (з відповідними додатками), їх затвердження, надання вказівок щодо їх реалізації відповідно до змісту освітньої діяльності. У цьому контексті треба акцентувати увагу на тому, що суб'єктом впровадження у вказаних закладах стандартів освіти держави-агресора є не лише службові особи, котрі виконують організаційно-розпорядчі функції, а й педагогічні працівники, які могли сприяти окупаційній владі в розробленні навчального плану та / або освітньої програми держави-агресора. Тому безпосереднє викладання вчителями (викладачами) предметів на основі вже впроваджених відповідними службовими особами стандартів країни-агресора на окупованих територіях не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України¹;

5) організація та проведення заходів політичного характеру у співпраці з

¹ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практичний poradnik z kримінально-правовою оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. С. 120.

державою-агресором та / або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та / або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України (ч. 6 ст. 111-1 КК України);

б) здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та / або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та / або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України (ч. 6 ст. 111-1 КК України);

7) активна участь у зазначених заходах політичного характеру, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та / або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України (ч. 6 ст. 111-1 КК України).¹

З об'єктивної сторони адміністративний та воєнно-політичний колабораціонізм у формі участі в діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором, характеризуються альтернативним вчиненням таких видів дій:

1) добровільне обіймання громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора (ч. 2 ст. 111-1 КК України);

2) добровільне обіймання громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора (ч. 5 ст. 111-1 КК України);

3) добровільне обрання громадян України до таких органів (ч. 5 ст. 111-1 КК України). Необхідно зазначити, що участь у виборах як кандидата на посаду до незаконних органів влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора, залежно від інших обставин є замахом на вчинення злочину, передбаченого в ч. 5 ст. 111 КК України;

4) участь в організації та проведенні незаконних виборів та / або

¹ Письменський С., Мовчан Р. Правове забезпечення протидії російській військовій агресії в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 8–16; Вознюк А. А., Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Чернявський С. С. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : науково-практичний коментар. Київ : Норма права, 2022. 278 с.; Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практичний посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. С. 139.

референдумів на тимчасово окупованій території (ч. 5 ст. 111-1 КК України);

5) публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та / або референдумів на тимчасово окупованій території (ч. 5 ст. 111-1 КК України);

6) добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території (ч. 7 ст. 111-1 КК України);

7) добровільна участь громадянина України у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, утворених на тимчасово окупованій території, та / або у збройних формуваннях держави-агресора (ч. 7 ст. 111-1 КК України);

8) надання таким формуванням, утвореним на тимчасово окупованій території, та / або збройним формуванням держави-агресора допомоги у веденні бойових дій проти ЗСУ та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України (ч. 7 ст. 111-1 КК України)¹.

Під час кваліфікації діянь, пов'язаних із передачею, пересиланням, поширенням інформації про розташування воєнізованих формувань України, необхідно враховувати зміст інформації, яку передають, періодичність, систематичність, спосіб та потенційні наслідки такої передачі чи поширення, коло осіб, які таку інформацію отримують, умисний або необережний характер дій особи, її мети та мотиви.

З об'єктивної сторони господарський (економічний) колабораціонізм у формі матеріального та іншого забезпечення діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором, характеризується альтернативним учиненням таких видів дій:

1) передача матеріальних ресурсів (ч. 4 ст. 111-1 КК України):

- незаконні збройні чи воєнізовані формування, створені на тимчасово окупованій території;

- збройні чи воєнізовані формування держави-агресора.

Передача ресурсів – надання в безповоротне або постійне користування, права на тимчасове користування зброєю, боєприпасами до неї, засобами логістики незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та / або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора. Винятком є надання медичних послуг незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та / або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (ст. 51 Конвенції про захист цивільного населення);

¹ Вознюк А. А., Дудоров О. О., Мовчан Р. О., Чернявський С. С. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : науково-практичний коментар. Київ : Норма права, 2022. 278 с.

2) добровільне провадження господарської діяльності у взаємодії з:

- державою-агресором;
- незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема окупаційною адміністрацією держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК України) тощо.

Передача ресурсів – добровільна, з власної волі діяльність громадянина України (особисто або через створену ним господарську організацію), що провадиться у взаємодії з державою-агресором, і яка пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу.

Усі основні склади кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, сконструйовані як формальні. Колабораційну діяльність вважають закінченим кримінальним правопорушенням із моменту вчинення відповідних дій, визначених у ч. ч. 1-7 ст. 111-1 КК України, незалежно від того, чи спричинили вони суспільно небезпечні наслідки.

Колабораціонізм у формі публічних закликів до підтримки рішень та дій держави-агресора необхідно вважати закінченим кримінальним правопорушенням із моменту висловлення особою такого заклику, спрямованого на його сприйняття відносно широкою аудиторією.

Закінченою форма об'єктивної сторони колабораційної діяльності у вигляді обіймання посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території буде з моменту обіймання зазначеної посади (тобто призначення на неї або початку виконання функціональних обов'язків, які відповідають посаді). У тих випадках, коли діяння визначені в альтернативній формі, момент їх закінчення пов'язують із учиненням будь-якого з діянь. На думку О. Букреєва, «сама участь у виборах як кандидата на посаду до незаконних органів влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора, залежно від інших обставин справи, може розглядатись як замах на вчинення злочину, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України»¹.

Обіймання посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади – це обіймання такої посади в органах, що виконують функції влади та утворені всупереч передбаченому в Україні порядку, обов'язки за якою не передбачають здійснення: керівництва діяльністю інших осіб; управління або розпорядження майном.

¹ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії : практичний poradnik з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. С. 135.

Прикладами таких посад можуть бути юрисконсульт, бухгалтер, працівник апарату, працівник підрозділу кадрів, інспектор з цивільного захисту.

Осіб, які виконують суто професійні (лікар, статистик, соціальний працівник тощо), виробничі (водій, ювелір, або працівник житлово-господарського сектору, інших подібних муніципальних структур), технічні (друкарка, технічний секретар, охоронник, провідник вагонів та ін.) функції, *de jure* можуть визнавати особами, які обіймають посади, не пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій (якщо ці посади передбачені у структурах та підрозділах незаконних органів влади). Однак, оскільки вони реалізують другорядні (допоміжні) функції, то відповідні дії можуть оцінюватися як малозначні згідно з ч. 2 ст. 11 КК України.

Обіймання посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади – це обіймання такої посади в органах, що виконують функції влади та утворені всупереч передбаченому в Україні порядку, обов'язки за якою передбачають здійснення: керівництва діяльністю інших осіб; управління або розпорядження майном.

Прикладами таких посад можуть бути керівник незаконних органів влади та його заступники, головний лікар поліклініки, генеральний директор підприємства, управління якого належить до сфери діяльності незаконного органу влади, керівник підрозділу кадрів, керівник фінансового відділу, головний санітарний лікар, завідувач лабораторії ветеринарної служби, відомчий ревізор.

Обрання до незаконних органів влади передбачає обіймання певних посад у незаконних органах влади, щодо яких проводять вибори замість призначення на них відповідно до встановленого державою-агресором порядку. Зазначені вибори необхідно розглядати як незаконні – вони можуть лише імітувати усталений у демократичному суспільстві процес волевиявлення громадян.

Участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території становить таку поведінку, що проявляється в роботі так званих виборчих комісій будь-яких рівнів (керівництво, членство, спостереження від кандидата за виборчим процесом).

Обіймання посади в незаконних судових органах – це обіймання такої посади в органах, що виконують функції судової влади та утворені всупереч передбаченому в Україні порядку, обов'язки за якою передбачають здійснення діяльності, характерної для суддів, народних засідателів та присяжних, а також забезпечення судової діяльності (працівники структур на кшталт судової адміністрації тощо). Як слушно зауважує Н. Антонюк, у цій частині йдеться про

обіймання не лише посади судді, адже в судових органах чітко поділена компетенція між тими, хто безпосередньо здійснює правосуддя, тобто суддями, та апаратом судів (секретарі судового засідання, помічники судді, судові розпорядники тощо), які забезпечують організаційний складник у діяльності суддів.¹

Обіймання посади в незаконних правоохоронних органах – обіймання такої посади в органах, що виконують правоохоронні функції та утворені всупереч передбаченому в Україні порядку, обов'язки за якою передбачають забезпечення правопорядку в суспільстві. Зокрема йдеться про працівників прокуратури, поліції, органів безпеки, податкової адміністрації, органів з охорони кордону та митної справи. Чіткого переліку таких органів визначити неможливо, але «установлюючи належність того чи того органу до правоохоронного, необхідно виходити з того, що такі органи повинні здійснювати правоохоронну функцію, яка є основною для них».²

Участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях – перебування у складі таких формувань. Таке перебування передбачає, що особу прийняли до його складу за згодою відповідних керівників та організаторів. Учасник незаконних збройних чи воєнізованих формувань самостійно або разом з іншими учасниками вчиняє різноманітні дії у межах виконання функцій таких формувань (наступальні операції, обстріл позицій Збройних Сил України тощо).

Надання незаконним збройним чи воєнізованим формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, означає будь-яке сприяння цим формуванням у здійсненні відповідної діяльності, за винятком передачі матеріальних ресурсів, відповідальність за яку має самостійну підставу (ч. 4 ст. 111-1 КК України). Зокрема йдеться про усунення перешкод у діяльності незаконних збройних чи воєнізованих формувань, надання їм потрібної інформації, транспорті послуги, ремонтні роботи, фінансування тощо.

Для дій у межах ідеологічного та культурно-освітнього колабораціонізму обстановка кримінального правопорушення є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу, що проявляється в їх вчиненні публічно.

¹ Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 63.

² Загине́й-Заболотенко З. А. Добровільне зайняття громадянином України посади у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, а також в незаконних судових або правоохоронних органах як форми колабораційної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 320.

Згідно з приміткою 1 ст. 111-1 КК України публічним вважають поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема в мережі «Інтернет» або за допомогою ЗМІ: виступи на зборах, мітингах, демонстраціях, інших масових заходах. Установлюючи ознаку публічності, необхідним є врахуванням сукупності обставин, що характеризують час, місце, обстановку здійснення відповідних закликів. Кількість (коло) осіб, яка може характеризувати публічність, мінімально має становити не менше двох осіб. Предмет публічного заперечення становлять: факти збройної агресії проти України; факти встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони адміністративного та воєнно-політичного колабораціонізму (крім п'ятого, сьомого та восьмого видів дій) є місце вчинення злочину – тимчасово окупована територія України, інша територія України, територія інших держав, зокрема держави-агресора. Тільки на тимчасово окупованій території України (місце вчинення) можуть бути вчинені кримінальні правопорушення, передбачені у ч. ч. 2, 3, 5 (крім публічних закликів до проведення незаконних виборів і референдумів на тимчасово окупованій території) і в ч. 7 (склад злочину – добровільне обіймання посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, – матиме місце лише в разі обіймання в таких незаконних органах посад, що передбачають наявність організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. Обіймання посад, що не передбачають таких функцій, належить кваліфікувати за ч. 2 ст. 111-1 КК України. Для цього складу злочину важливим для кваліфікації є місце його вчинення – тимчасово окупована територія України, для решти складів, передбачених у ч. 7 ст. 111-1 КК України, – місце вчинення значення не має) ст. 111-1 КК України.

Тимчасово окуповані території України – території, тимчасово окуповані державою-агресором, до яких зараховують:

- до 24.02.2022 – територію АР Крим та окуповані райони в Донецькій та Луганській областях (ст. 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» та Указ Президента України «Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях» від 07.02.2019 № 32/2019);

- з 24.02.2022 – території, які були тимчасово окуповані впродовж

нетривалого часу¹.

Наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 22 грудня 2022 року № 309 визначає перелік територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокування). Зокрема йдеться про територіальні громади, які знаходяться на території таких областей України: Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Сумської, Харківської та Херсонської. Слідчий (дознавач) згідно із зазначеним переліком має встановити, чи перебуває певна визначена територія під тимчасовою окупацією та в оточенні (блокуванні) з боку російської федерації та незаконного збройного формування, так званого «лнр» / «днр».

Для третього та четвертого видів дій у межах ідеологічного та культурно-освітнього колабораціонізму місце злочину, яким визначено заклади освіти (незалежно від типів та форм власності), є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину – заклад освіти (незалежно від типів та форм власності).

Згідно з пунктом 6 частини 1 ст. 1 Закону України «Про освіту» від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII заклад освіти – юридична особа публічного чи приватного права, основним видом діяльності якої є освітня діяльність, яка відповідно до пункту 17 частини 1 ст. 1 зазначеного закону спрямована на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу у формальній та/або неформальній освіті. Своєю чергою, освітній процес – це система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості через формування та застосування її компетентностей (п. 16 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту»). Тип (школа, ліцей, гімназія, коледж, університет тощо) та форма власності закладу освіти на кваліфікацію не впливають.

Щодо окупованої території, то освітній заклад – це будь-яка установа, утворена для здійснення освітньої діяльності.²

Установленню підлягає місце, де затримані особи, яких підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення (за відсутності відомостей у матеріалах провадження щодо місця затримання). Також у процесуальному

¹ Бондар В. С. Обставини що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111-1 КК України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2023. Том XXXII. С. 3–14.

² Письменський Є. О., Головкін С. В., Коваленко А. В., Коваленко В. В. Розслідування колабораційної діяльності : практичний посібник. Івано-Франківськ : ФОП Голіней О. В., 2023. С. 14–30; Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практичний poradnik з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. С. 117; Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів: навчальний посібник / за заг. ред. В. А. Колесника. Київ : 7 БЦ, 2022. С. 8–23; Письменський Є., Мовчан Р. Ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм : окремі проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 8–15.

сенсі місце вчинення кримінального правопорушення має значення для визначення (зміни) підслідності та територіальної підсудності (ст. ст. 32, 218 КПК України).

Місцем учинення кримінального правопорушення, передбаченого в ч. 4 ст. 111-1 КК України, може бути як тимчасово окупована територія, так і інша територія України.

Місцем учинення дій, відповідальність за які передбачена в ч. 6 ст. 111-1 КК України, може бути як тимчасово окупована територія України, так і територія України в межах кордону України.

Важливість визначення часу вчинення кримінального правопорушення, зокрема, впливає зі змісту ч. 2 ст. 4 КК України, згідно з якою злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначає закон про кримінальну відповідальність, що був чинним на час вчинення цього діяння. Так само це має значення при розв'язанні питання щодо зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі та про застосування строків давності (ст. ст. 5, 49 КК України), зокрема ч. ч. 1–6 ст. 111-1 КК України, становлячи положення закону, який пом'якшує кримінальну відповідальність, визначають, що він повинен мати зворотну дію у часі, тобто поширюватися на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності. Положення ч. 7 ст. 111-1 КК України, будучи такими, що посилюють кримінальну відповідальність, не мають зворотної дії в часі (ст. 5 КК України).

Збройна агресія російської федерації є продовжуваним діянням, яке розпочалось 20 лютого 2014 року і триває до тепер.

Час вчинення не є обов'язковою ознакою для складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. Проте якщо родове поняття колабораційної діяльності пов'язувати з окупацією території України, то час відповідає періоду окупації території, тому в процесуальних документах час має бути визначений у відповідний спосіб. Подібної логіки доцільно дотримуватись під час опису часу як елемента процесу доказування. Наприклад, якщо йдеться про призначення на якусь посаду в окупаційній адміністрації, час повинен встановлюватись якомога більш точно (о 16.00 год. 05.08.2022), тоді як у кримінальних провадженнях про триваючі злочини, час вчинення таких дій може бути визначений менш чітко (в червні–липні 2018 року) залежно від форми діяння (ч. ч. 1–7 ст. 111-1 КК України).

Наявність у структурі ст. 111-1 КК України кваліфікованого складу (частина 8), який утворюють ознаки, що визначають суспільно небезпечні наслідки у вигляді загибелі людей як наслідку поведінки осіб, що визначена у ч. ч. 5–7 ст. 111-1 КК України, а також можливість вчинення колабораційної діяльності у співучасті (як у простій (група осіб), так і складеній (організована група, злочинна організація) формах (ч. ч. 2–4 ст. 28 КК України), в умовах дії

воєнного стану, також залежить від часу вчинення злочину. Наприклад, час досягнення змови є ключовим моментом у кримінально-правовій ознаці попередньої змови групи осіб. Домовленість може бути досягнута як за тривалий час до вчинення суспільно небезпечного діяння, так і за кілька годин, хвилин чи секунд¹, а детальна та елементарна попередня змова може охоплювати домовленість щодо часу вчинення злочину. Крім того, об'єднаність єдиним планом, відомим усім учасникам організованої групи є обов'язковою кримінально-правовою ознакою цього об'єднання, закріпленою у ч. 3 ст. 28 КК України, а план як засіб вчинення злочину може містити інформацію про час вчинення злочину.²

Слушною є думка О. Букрєєва, що «головною обставиною, яку необхідно враховувати у ході розв'язання питання про застосування відповідної норми КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за певну форму злочинної колаборації, є наявність чи відсутність збройної агресії на час вчинення діяння з ознаками відповідного кримінального правопорушення, а також яка саме країна виступає державою-агресором. У разі відсутності збройного конфлікту на момент вчинення кримінального правопорушення, воєнного або надзвичайного стану дії особи можуть бути кваліфіковані лише за ч. 1 ст. 111 КК України у формі шпигунства чи надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, за ч. 1 ст. 111-1 КК України – у формі публічного заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, установлення та утворення тимчасової окупації частини території України».³

Крім того, встановлено час затримання осіб, підозрюваних у скоєнні злочину, у випадку затримання законного затримання без ухвали слідчого судді, суду, постанови керівника органу прокуратури уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК України) та будь-якою іншою особою будь-яку особу (за винятком осіб, зазначених ст. 482 КПК України – судді й народного депутата) (ч. 2 ст. 207 КПК України) за наявності визначених у законі підстав. Варто зауважити, що перелік підстав для процесуального затримання особи, передбачених у ст. 208 КПК України, менший за обсягом, ніж у ст. 207 КПК України, адже уповноважена службова особа може затримати особу тільки за злочин, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі, а

¹ Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2015. С. 74.

² Бондар В. С. Обставини що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111-1 КК України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2023. Том XXXII. С. 3-14.

³ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії : практичний посібник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В.В. Малока. Київ : Алерта, 2023. С. 135.

затримання громадянином можна здійснити як за вчинення кримінального проступку, так і злочину.

Строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду чи постанови керівника органу прокуратури під час дії воєнного стану обчислюють із моменту затримання, установленому у ст. 209 КПК України, зокрема з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою. Згідно з ч. 5 ст. 208 КПК України момент фактичного затримання (дата і точний час (година і хвилини) фіксують у відповідному протоколі. Обчислення 216 годинного строку затримання здійснюють з урахуванням положень ч.ч. 2, 6, 7 ст. 115 КПК України.¹

Винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форму вини, мотив і мету вчинення кримінального правопорушення. Довести винуватість означає зібрати докази, на підставі яких може бути виявлена винуватість. У загальному плані це означає необхідність зібрання доказів, на підставі яких може бути сформульований категоричний висновок про те, що кримінальне правопорушення вчинене конкретною особою. Особу підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 111-1 КК України, вважають установленною, якщо орган досудового розслідування виконав відповідний алгоритм проведення слідчих (розшукових) дій, за допомогою яких особу було ідентифіковано як таку, що вчинила це кримінальне правопорушення. Наприклад, проведено тимчасовий доступ до банківської таємниці за рахунками, відкритими підозрюваним (обвинуваченим) в банківській установі, за результатами якого вилучено копію паспорта громадянина України, огляд наявної в мережі «Інтернет» інформації про причетність підозрюваного (обвинуваченого) до колабораційної діяльності, за результатами якого знайдено особу з відповідними даними (фотозображення особи жіночої статі, зовні схожої на підозрюваного, та інформація про її ім'я і домашню адресу), висновок судово-портретної експертизи.

Установивши причетність особи до події кримінального правопорушення, необхідно з'ясувати, чи має вона ознаки суб'єкта правопорушення:

- чи досягла віку кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 18, ст. 22 КК України);
- чи є осудною, обмежено осудною (ст. ст. 19, 20 КК України);

¹ Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану : науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 2. Електронне видання. Дніпро-Львів-Одеса-Харків, 2022. С. 32–33.

- чи відповідає визначенню спеціального суб'єкта (ч. ч. 2, 3 ст. 18, ч. ч. 2, 3 ст. 401 КК України) – громадянина України;

- суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення. Обов'язковим при цьому є доведення вини. Необхідно врахувати, що відсутність (недоведеність) вини виключає кримінальну відповідальність.

Суб'єктивною стороною колабораційної діяльності може бути вина у формі умислу (як прямого, так і непрямого).

Учинення колабораційної діяльності з прямим умислом зазвичай є характерним для тих громадян України, які у співпраці з ворогом (окупантом) мають політико-ідеологічну мотивацію. Водночас вчинення таких дій із непрямим умислом більш властиве для іншої категорії осіб, які діють із корисливих мотивів та інших меркантильних або низьких переконань (деяких осіб приваблювала досить легка можливість побудувати кар'єру, що з'явилась з урахуванням переміщення з окупованої території найбільш професійно успішної частини населення).

Поряд із доказуванням вини підлягає встановленню мотив і мета вчиненого кримінального правопорушення, що впливають на визначення ступеня тяжкості вчиненого діяння, на ступінь вини особи у скоєному і тим самим – на індивідуалізацію покарання. Особливо це актуально для правопорушень, учинених у співучасті (ст. 29 КК України). Мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони таких видів колабораційної діяльності, як:

- здійснення пропаганди у закладах освіти, метою якої визначено сприяння здійсненню збройної агресії проти України, установленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України (ч. 3 ст. 111-1 КК України);

- будь-які дії, метою яких є впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК України);

- організація та проведення заходів політичного характеру, метою яких є підтримка держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та / або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України (ч. 6 ст. 111-1 КК України);

- здійснення інформаційної діяльності, метою якої є підтримка держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та / або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України (ч. 6 ст. 111-1 КК України).¹

¹ Письменський Е. О., Головін С. В., Коваленко А. В., Коваленко В. В. Розслідування колабораційної діяльності : практичний посібник. Івано-Франківськ : ФОП Голіней, 2023. С.14-30;

Для інших форм колабораційної діяльності ані мета, ані мотив не є обов'язковими ознаками, що визначають наявність складу правопорушення, проте вони неодмінно потребують установлення, зокрема сприяння: а) здійсненню збройної агресії проти України; б) установлення та утвердження тимчасової окупації частини території України; в) уникнення відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України здобувають чимале значення інших кримінально-правових та кримінальних процесуальних питань (насамперед, пов'язаних із призначенням покарання). Для того, щоб визначитись, за якою статтею кваліфікувати вчинене, необхідно встановити всі ознаки суб'єктивної сторони кримінального правопорушення. Якщо, передаючи матеріальні ресурсу або активи, суб'єкт мав на меті завдання шкоди Україні (на що можуть вказувати обставини вчиненого чи матеріали досудового розслідування), його дії необхідно кваліфікувати за ст. 111-2 КК України. У разі відсутності такої мети вчинене мають кваліфікувати за ч. 4 ст. 111-1 КК України.¹

Відсутність події кримінального правопорушення, відсутність у діянні особи складу кримінального правопорушення, установлені під час досудового розслідування, тягнуть за собою закриття кримінального провадження та реабілітацію підозрюваного. Якщо ці обставини будуть установлені під час судового розгляду, прокурор повинен відмовитися від підтримання публічного обвинувачення, інакше суд зобов'язаний буде ухвалити виправдовувальний вирок (п. п. 1, 2, ч. 1, ч. 6 ст. 284, ч. 1 ст. 340, ч. 1 ст. 373 КПК України).

При встановленні підстав, передбачених у п. п. 4–7 ч. 1 ст. 284 КПК України, а також у випадку, коли після проведеного досудового розслідування не встановлено достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді й вичерпано всі можливості їх отримати (п. 3 ч. 1 ст. 284 КПК України), – провадження підлягає закриттю.

Відомості, які характеризують особу підозрюваного (обвинуваченого). Такий підхід ґрунтований на загальних засадах призначення покарання (ст. 65 КПК України), зокрема від суду вимагають індивідуального підходу, урахування особи винного та обставин справи, що пом'якшують або обтяжують покарання. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України в кожному кримінальному провадженні підлягають доказуванню обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу підозрюваного, пом'якшують чи обтяжують покарання, анкетні дані, особисті та професійні характеристики, фізіологічний та психологічний стан).

Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів: навч. посіб. / за заг. ред. В.А. Колесника. Київ : 7 БЦ, 2022. С. 8–23.

¹ Злочинна колаборація в умовах збройної агресії : практичний poradnik з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. С. 135.

До обставин, які характеризують особу підозрюваного, пом'якшують чи обтяжують покарання і підлягають доказуванню, зараховують усі наявні у провадженні обставини, які пом'якшують покарання або обтяжують його (ст. ст. 66, 67 КК України). На сьогодні суди напрацьовують практику щодо врахування обставин, які обтяжують покарання, учинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України).

Луцький міськрайонний суд Волинської області від 13.02.2023 у справі № 161/12980/22 засудив до покарання у вигляді 15 років позбавлення волі з конфіскацією всього майна з ОСОБУ_1, який, поділяючи ідеї військово-політичного керівництва російської федерації щодо політичної, ідеологічної, національної нетерпимості та ненависті до Української нації і державності, відокремлення від України частини її території та населення, а також з корисливих мотивів та хибного почуття кар'єризму в травні 2022 року вирішив використати факт установа окупаційної влади на території Марківської територіальної громади Старобільського району Луганської області у своїх особистих інтересах та обійняв посаду в незаконно створеному органі, наділеному функціями незаконного правоохоронного органу – «прокуратурі Марківського району лнр» (ч. 7 ст. 111-1 КК України). Тож суд призначив максимальне основне покарання в межах санкції ч. 7 ст. 111-1 КК України. Під час призначення покарання суд врахував обтяжувальну обставину, передбачену п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, зокрема вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій.

Урахування в суді вказаної обставини, що обтяжує покарання, узгоджене з правовою позицією Верховного Суду, викладеною в постанові від 14.12.2022 у справі № 725/1658/22, у якій Касаційний суд погодився із застосуванням п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України судами першої та апеляційної інстанції під час призначення покарання за вчинення особою шахрайських дій у період з 24.02.2022 до 08.03.2022.

Отже, під час складання обвинувальних актів про вчинення особою після початку дії правового режиму воєнного стану кримінального правопорушення, у якому вчинення діяння в умовах воєнного стану не є кваліфікаційною ознакою (ч. 4 ст. 67 КК України), за наявності відповідних ознак необхідно враховувати обставину, що обтяжує покарання, передбачену в п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, – учинення злочину з використанням воєнного стану.

Також необхідно враховувати й інші обставини, зокрема:

- обставини, які становлять соціально-психологічну характеристику підозрюваного;

- обставини, що впливають на забезпечення в процесі доказування реалізації підозрюваним своїх законних прав (наявність фізичних або психічних вад; володіння державною мовою тощо);
- стать, вік, національність, наявність осіб, які знаходяться на утриманні, родинне положення;
- чи є підозрюваний учасником бойових дій, чи брав участь у ліквідації наслідків на ЧАЕС, чи має державні нагороди;
- вікові обмеження, які встановлює законодавство для обіймання посад державної служби та місцевого самоврядування.

Шевченківський районний суд м. Запоріжжя 19.09.2022 засудив ОСОБУ_1, 28.09.1951 р.н., за ч. 1 ст. 111-1 КК України до 10 років позбавлення права обіймати посади в органах державної влади, місцевого самоврядування та в органах, що надають публічні послуги на строк 10 років.

З огляду на досягнення ОСОБОЮ_1 70-ти річного віку на час ухвалення стосовно нього вироку, обвинувачений відповідно до ч. 4 ст. 83 ЗУ «Про державну службу» та ч. 3 ст. 18 ЗУ «Про службу в органах місцевого самоврядування» й без встановлення судових обмежень не має права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування.

Вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, незалежно від того, чи впливає вона на кваліфікацію, а також розмір процесуальних витрат з метою відшкодування завданих правопорушенням збитків та усунення суспільно небезпечних наслідків.

Поняття шкоди кримінальний процесуальний закон окремо не визначає. За змістом ч. 1 ст. 55, ч. 1 ст. 61 КПК України правопорушення може заподіяти фізичної, моральної та майнової шкоди. Кваліфікований склад колабораційної діяльності (ч. 8 ст. 111-1 КК України) утворюють такі ознаки, які визначають суспільно небезпечні наслідки:

- загибель людей як наслідок поведінки осіб (ч. ч. 5–7 ст. 111-1 КК України), що означає спричинення смерті щонайменше двом особам;
- настання інших тяжких наслідків як наслідок цієї ж поведінки – передбачає заподіяння такої шкоди, що згідно з приміткою 4 ст. 111-1 КК України в 1 тис. і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян.

Водночас, ураховуючи, що тяжкі наслідки прив'язують за змістом до загибелі людей, під іншими тяжкими наслідками треба так само розуміти й іншу шкоду, зокрема фізичного характеру. Ідеться про смерть однієї людини, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам, виникнення масових безпорядків;

Процесуальні витрати, перелік яких наведено у ст. 118 КПК України, повинні бути документально підтверджені.

Предметом колабораціонізму у формі матеріального забезпечення діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань є матеріальні ресурси, які утворюють базу для їх ресурсного забезпечення та з-поміж іншого охоплюють: ремонтні матеріали, сировину, напівфабрикати, електроенергію, паливо, будівлі, споруди, машини, механізми, устаткування, засоби телекомунікацій та електричного зв'язку, транспорт, зброю тощо.

У кожному випадку досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, необхідно встановлювати, що із зазначеного та в якій кількості є предметом кримінального правопорушення, точне найменування цих предметів, номер та стан; маркування. Також необхідно встановити, наприклад, чи була вогнепальна зброя (бойові припаси), вибухові пристрої на момент вчинення злочину придатні для функціонального використання (для проведення пострілів).

Передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора – це надання матеріальних ресурсів відповідним формуванням у володіння для тимчасового користування чи використання за цільовим призначенням.

До обставин, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, а також обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження, зараховують:

- обставини, що виключають злочинність діяння (кримінальну відповідальність) відповідно до ст. ст. 36–43-1 КК України (правопорушення вчинено під фізичним або психічним примусом, унаслідок виконання наказу або розпорядження, пов'язане з ризиком, при виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України);

- обставини, що є підставою для прийняття судом рішення про звільнення підозрюваного (обвинуваченого) від кримінальної відповідальності на підставі ч. 2 ст. 44, п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України, у випадках, передбачених у ст. ст. 45–49 КК України, п. 1 ч. 2 ст. 284 КПК України, у випадках, передбачених у ст. ст. 45–49, п. 1 ст. 97 КК України (у зв'язку з дійовим каяттям, за примиренням винного з потерпілим, у зв'язку з передачею на поруки, внаслідок зміни обстановки, після закінчення строків давності, із застосуванням примусових заходів виховного характеру);

- на підставі яких особу може бути звільнено судом від покарання відповідно до ч. 4, 5 ст. 74, ч. 2 ст. 86, ч. 1 ст. 105 КК України (особа перестала

бути суспільно небезпечною, внаслідок закінчення строків давності, на підставі акта про амністію, у зв'язку із застосуванням примусових заходів виховного характеру).

Учинення колабораційної діяльності за наявності для того підстав можуть розглядати як малозначне діяння відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України, що означає виключення кримінальної відповідальності за вчинене. Малозначною можуть визнавати таку поведінку, яка не становить належного рівня суспільної небезпеки, притаманного кримінальному правопорушенню, зокрема:

1) провадження некомерційної господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади (якщо вчинене не містить ознак іншого складу кримінального правопорушення);

2) провадження окремих видів комерційної господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади (торгівля роздрібними товарами на ринку, надання медичних послуг населенню, виконання дрібних ремонтних робіт тощо);

3) здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та / або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора тощо, у вигляді збирання та зберігання відповідної інформації без її використання або поширення;

4) добровільне обіймання певних посад, не пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території (діловод, прибиральник службових приміщень, підсобний робітник тощо).

Факт співучасті у вчиненні злочину. Якщо має місце співучасть у вчиненні злочину (за попередньою змовою групою осіб, організованою групою, злочинною організацією (ст. 28, ст. 111-1 КК України), повинно бути чітко встановлено, які конкретно злочинні дії скоєні кожним зі співучасників злочину. Поняття співучасті у злочині розкрито у ст. 26 КК України: «співучастью у злочині є умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину». Водночас необхідно мати на увазі, що вчинення злочину у складі організованої групи має місце, коли дії виконані за наявності ознак, які характеризують організовану групу та вказані у ч. 3 ст. 28 КК України, зокрема:

1) у підготовці або вчиненні колабораційної діяльності брали участь три і більше осіб, наділених ознаками суб'єкта злочину;

2) ці особи організувалися для вчинення не лише конкретного злочину, передбаченого у ст. 111-1 КК України, а й інших злочинів (передбачених у ст. 111 КК України та тих, що передбачені іншими статтями Особливої частини КК України);

3) учасники організованої групи діяли за єдиним планом, відомим усім

учасникам групи, наприклад:

- утвердження тимчасової окупації певної території Щастинського через ефективне функціонування незаконного органу влади, створеного на тимчасово окупованій території України;

- організація на відповідній території роботи з виконання тимчасового основного закону (Конституції) («лнр», законів «лнр», указів і розпоряджень «голови лнр», постанов та розпоряджень «ради міністрів лнр», інших «нормативно-правових актів лнр»);

- підшукування та оформлення з числа мешканців тимчасово окупованої території України працівників на відповідні посади в так звані «адміністрації», що, зі свого боку, забезпечить безперервну діяльність зазначеного незаконного органу на тимчасово окупованій території України;

- постійну взаємодію з представниками окупаційних органів влади російської федерації в питаннях, пов'язаних із забезпеченням функціонування незаконного органу влади, створеного на тимчасово окупованій території України;

- проведення агітації, спрямованої на паспортизацію населення певної території для отримання так званого «громадянства російської федерації»;

- організація та здійснення заходів із територіальній оборони тощо;

- розподіл функцій між учасниками групи, спрямований на досягнення цього плану. При цьому не має значення, чи була спрямована діяльність організованої групи на один і той самий предмет, на однотипні предмети, на предмети різних типів.

Якщо протиправні дії, передбачені у ст. 111-1 КК України, учинені групою осіб із розподілом ролей, то необхідно встановити:

1) час, місце, ініціаторів та попередню змову (домовленість) на створення групи для вчинення таких злочинів;

2) структуру групи (склад, ієрархію, характер зв'язків, які поєднували підозрюваних між собою). Зокрема функції керівника організованої групи можуть полягати:

- у здійсненні загального керівництва і координації діяльності учасників організованої групи, наданні вказівок та пропозицій членам організованої групи;

- з урахуванням сфери діяльності членів організованої групи, їхніх умінь та навичок призначення та переміщення на посадах в окупаційних адміністраціях;

- у здійсненні в межах своєї компетенції загального керівництва структурними підрозділами окупаційних адміністрацій;

- в організації і контролі в межах своєї компетенції виконання нормативних документів окупаційних адміністрацій та власних розпоряджень на відповідній території;
- у виданні в межах своєї компетенції правових актів (у формі розпоряджень) і нормативно-правових актів;
- у розпорядженні фінансовими ресурсами окупаційних адміністрацій;
- в організації та забезпеченні мобілізаційної підготовки та мобілізації на тимчасово окупованій території;
- в координації взаємодії так званих «адміністрацій» із «судовими органами», «органами внутрішніх справ», «прокуратури»;
- представлення інтересів відповідної території в органах державної влади, судах, у взаємодії з державними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, політичними партіями і громадськими організаціями, а також у взаємодії із підприємствами, організаціями, установами, громадськими об'єднаннями;
- у створенні консультативних, нарадчих, допоміжних органів, служб і комісій так званих «адміністрацій» окупованих територій, їх очолюванні, а також у визначенні завдань, функцій і персонального складу цих комісій;
- в організації роботи з питань розвитку підприємництва, комунальної власності територіальної громади, використанні земельних та водних ресурсів, організації, транспорту і транспортного обслуговування населення міста, зв'язку, охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю та корупцією;

3) час і місце вступу до групи кожного її члена;

4) розподіл ролей учасників групи при вчиненні ними різних злочинів (хто планував дії групи та окремі злочини; хто керував діями учасників групи; хто та які саме дії вчиняв; хто та в який спосіб розподіляв доходи від кримінально-протиправної діяльності);

5) характеристику підозрюваних як членів групи і психологічного мікроклімату групи (наявність суперництва, конфліктів; родинних, дружніх чи інших відносин);

6) тривалість існування групи (стабільність її складу, тісний взаємозв'язок між членами, узгодженість їхніх дій, сталість форм і методів злочинної діяльності; кількість учинених учасниками групи злочинів);

7) у чому конкретно полягали дії кожного учасника групи:

- при підготовці до вчинення злочинів;
- при безпосередньому вчиненні незаконних дій;
- у приховуванні слідів злочинної діяльності групи.

Ефективна протидія колабораційній діяльності не є можливою без ретельного негласного документування фактів такої кримінально-протиправної

діяльності для ухвалення в подальшому обґрунтованих процесуальних і тактичних рішень. Отриманням, добуванням, документуванням, аналітичною обробкою, систематизацією та зберіганням інформації про колабораційну діяльність окремих груп та осіб займаються підрозділи Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України, а також контррозвідувальні підрозділи Служби безпеки України.

Підстави для використання результатів контррозвідувальної діяльності залежно від обов'язковості ухвалення рішення суб'єктом кримінального провадження класифікують у такий спосіб:

- підстави для ухвалення рішення про початок кримінального провадження відповідно до ст. 214 КПК України;
- підстави для ухвалення інших рішень під час розслідування.

У разі виявлення у процесі контррозвідувальної діяльності ознак кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 111-1 КК України, контррозвідувальний підрозділ зобов'язаний вжити заходів щодо оформлення зібраних матеріалів та підготовки їх для ухвалення процесуального рішення відповідно до чинного законодавства. Із цієї метою необхідно:

- виділити з матеріалів контррозвідувальної справи відповідні матеріали (рапорти оперативних співробітників про виявлені у процесі контррозвідувальних та оперативно-розшукових заходів факти, які вказують на протиправні діяння, довідки, фото-, аудіо-, відеозаписи тощо);
- зареєструвати у встановленому порядку такі матеріали;
- надати такі матеріали уповноваженій особі – слідчому, прокуророві відповідно до підслідності.

Підставою для використання результатів контррозвідувальної діяльності є виявлення контррозвідувальним підрозділом у процесі контррозвідувальної діяльності ознак відповідного складу колабораційної діяльності і необхідність початку досудового розслідування.

У разі виявлення ознак злочинів, передбачених у ст. 111-1 КК України, під час проведення оперативно-розшукових чи контррозвідувальних заходів, що тривають, і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження, керівник контррозвідувального підрозділу повідомляє відповідному керівникові органу досудового розслідування та керівникові органу прокуратури про виявлення ознак злочину, завершує проведення оперативно-розшукових заходів, після чого направляє зібрані матеріали, де зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена у ст. 111-1 КК України, до органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому у КПК України.

У процесі реалізації контррозвідувальної інформації для відкриття кримінального провадження керівники відповідного оперативного підрозділу та органу досудового розслідування ухвалюють спільне рішення щодо внесення даних до ЄРДР і початку досудового розслідування або ж відтермінування такого рішення відповідно до рекомендованого алгоритму:

- комплексний аналіз матеріалів, одержаних за результатами контррозвідувальних та оперативно-розшукових заходів, доцільності та напрямів їх використання в досудовому розслідуванні;
- визначення кола осіб, які становлять оперативний інтерес, їхніх кримінальних, ділових, дружніх та інших зв'язків;
- організація перевірки зазначених осіб за оперативними та криміналістичними обліками;
- організація орієнтування конфіденційних джерел на збирання відомостей стосовно певних осіб, особливо даних, які свідчать про підготовку до вчинення колабораційної діяльності.

Органами правопорядку вже апробовані можливості OSINT (Open Source Intelligence) як дієвого інструментарію збирання релевантних відомостей щодо того чи того об'єкта, який становить оперативний інтерес, зокрема: агрегація актуальних новин щодо певної події, аналіз профілів та публікацій, шаблонів поведінки людини в соціальних мережах, визначення тональності текстових повідомлень у соціальних мережах, чатах, на форумах чи блогах, інтерпретація результаті пошуку у вигляді посилань на відповідні вебсайти, статті та звіти, формулювання ключових слів та фраз, що допоможуть здійснювати подальший пошук, а також запитів Google Dork (спеціальних пошукових операторів), аналіз зображень – визначення об'єктів на фото, розпізнавання осіб, інтеграція завдяки плагінам до браузерів Google Chrome та Microsoft Edge для комплексного опрацювання інформаційних запитів користувача в процесі припинення та документування колабораційної діяльності.¹

Із опертям на завдання органу досудового розслідування інформаційні джерела подібного характеру виступають як база, що містить доказову інформацію як щодо отримання самостійних джерел електронних доказів, так і щодо сприяння перевірці за їх допомогою інших доказів, отриманих з інших джерел. Згідно з Листом-орієнтуванням Офісу Генерального прокурора від 28.08.2021 № 18/1-386 «процесуалізація» таких джерел має здійснюватися через огляд слідчим носіїв цифрової інформації з вивченням її змісту. Такий вид

¹ Червяков О. І., Зоренко Д. С. Використання можливостей чат-боту штучного інтелекту ChatGPT для потреб OSINT-досліджень. *Актуальні питання використання методів і засобів OSINT у роботі підрозділів захисту національної державності: збірник матеріалів круглого столу* (Київ, 31 березня 2023 р.): у 2-х ч. Ч. 2. Київ : НА СБУ, 2023. С. 4–5; Електронні докази у кримінальному провадженні : поняття, збирання, використання в доказуванні : монографія / І. В. Гора, В. А. Колесник, В. В. Малюк, В. О. Ходанович, А. М. Черняк, Л. І. Щербіна. Київ : 7БЦ, 2024. С. 149.

слідчого огляду має проводитися з урахуванням стандартів так званого Протоколу Берклі як рекомендаційних керівних принципів міжнародних стандартів із методики і процедур збирання, аналізу, зберігання й використання в кримінальному провадженні цифрової інформації.¹

Оперативний моніторинг відкритих джерел інформації мережі «Інтернет», який здійснюють відповідні уповноважені оперативні підрозділи, є систематичною діяльністю зі спостереження за об'єктами, явищами і процесами в мережі «Інтернет», що ведуть суб'єкти контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності, котрі застосовують спеціальні методи. До них зараховують:

1) формування переліку критеріїв пошуку (ключових фраз або слів), визначення інформаційної бази, масиву пошуку: тематичні портали, чати, соціальні мережі, блоги – відповідно до ознаки публічності, передбаченої у ст. 111-1 КК України;

2) звернення оперативного працівника за допомогою до регіональних адміністраторів відповідних соціальних мереж, або самостійне (чи за допомогою спеціалістів) застосування визначеної пошукової програми;

3) систематизація отриманих матеріалів відповідно до ключових показників у якісні та кількісні оцінки;

4) розв'язання питання про передачу матеріалів до органів досудового розслідування для ухвалення рішення про початок кримінального провадження.

Під час розслідування колабораційної діяльності у вигляді добровільної участі громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та / або у збройних формуваннях держави-агресора, як і під час розслідування участі осіб у терористичній групі чи терористичній організації, для встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення необхідним є проведення таких слідчих (розшукових) дій та НСРД:

1) установлення та проведення допитів свідків, яким можуть бути відомі обставини щодо підтвердження участі осіб у відповідних злочинних об'єднаннях;

2) проведення огляду інформації, яка міститься у відкритій мережі «Інтернет», зокрема акаунтів у соціальних сторінках осіб, причетних до участі в незаконних злочинних об'єднаннях;

3) призначення судових експертиз: портретних, судової експертизи відео-, звукозапису; судових лінгвістичних експертиз мовлення (семантико-текстуальних та авторознавчих), почеркознавчих, фототехнічних, технічної

¹ Лист-орієнтування «Про організацію проведення слідчих дій зі збору та збереження цифрової інформації з відкритих джерел». Офіс Генерального прокурора від 28.08.2021 № 18/1-386 вих. 515окв-21.

експертизи документів, судово-товарознавчих, транспортно-товарознавчих, судово-психологічних, судово-медичних.¹

Через те, що в багатьох кримінальних провадженнях і як привід та підстава для початку їх відкриття, і як джерела отримання орієнтовної й доказової інформації використовують матеріали оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності, у досудовому розслідуванні злочинів, передбачених у ч.ч.3–8 ст.111-1 КК України, необхідно враховувати особливості технічних засобів, приладів, устаткування, застосовуваних для їх отримання, відповідні технічні характеристики та характерні ознаки власне отриманих матеріалів, оскільки їх залучення до кримінального провадження потребує відповідної перевірки та процесуального оформлення. Тому окремі судово-експертні дослідження мають на меті перевірку доказів, отриманих слідчим від уповноважених оперативних підрозділів, джерелами яких у кримінальному провадженні визнають матеріали, де зафіксовано фактичні дані про кримінально-протиправні діяння, зібрані оперативними підрозділами, із дотриманням вимог Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», якщо вони відповідають кримінальним процесуальним вимогам. Зазначені матеріали після перевірки визнають як документи, що можуть використовувати у кримінальному провадженні як докази (ч. 2 ст. 99 КПК України). Якщо більш точно дотримуватися положень ч. 2 ст. 84 КПК України, то такі матеріали оперативні підрозділи мають визнавати як документи, зокрема як процесуальні джерела доказів. Саме з метою перевірки таких доказів і можуть призначати судово-експертні дослідження, потреба у яких викликана необхідністю повноти встановлення й перевірки доказів учинення злочинними групами відповідних кримінальних правопорушень.

Як приклад, отримані в законному порядку оперативними підрозділами під час проведення відповідних оперативно-розшукових заходів електронні носії із записами розмов осіб, котрих підозрюють у вчиненні злочину, підлягають огляду слідчим із метою встановлення змісту розмов та віднесення до події, розслідують. Надалі у процесі досудового розслідування можуть бути призначені спеціальні дослідження для ідентифікації голосів учасників спілкування, з'ясування точного змісту розмов та встановлення, кому саме ці слова належать, а також розв'язання інших завдань, що мають значення для кримінального провадження про вчинення кримінального правопорушення злочинною групою. Зазначені дані можна встановити за допомогою проведення комплексу експертиз. Водночас для проведення останніх слідчому, а згодом і суду потрібна інформація щодо самих технічних засобів, які застосовували для запису, та умов у яких його проводили. Використанню в доказуванні матеріалів

¹ Письменський Е. О., Головін С. В., Коваленко А. В., Коваленко В. В. Розслідування колабораційної діяльності : практичний посібник. Івано-Франківськ : ФОП Голіней, 2023. С. 289.

звукозапису телефонних розмов має передувати експертиза матеріалів та засобів звукозапису, яка може надати відповіді на такі запитання: кому із числа перелічених осіб належать окремі вислови, що містяться на фонограмі, голосом конкретної особи; чи зазнавала змін ця фонограма; чи мають місце ознаки монтажу фонограми; чи є, і які саме ознаки механічного та електронного монтажу фонограми; чи велась зафіксована на фонограмі розмова телефоном тощо.

Експертизу матеріалів та засобів звукозапису здійснюють із метою дослідження відповідних записів дій та переговорів осіб, причетних до вчинення злочину у складі організованої групи, злочинної спільноти, або відео-, звукозаписів, отриманих під час здійснення вчинення безпосередньо особою злочину, із метою встановлення дослівного змісту розмов та ідентифікації особи. Об'єктом дослідження можуть бути як аудіо-, так і відеозаписи дій та переговорів осіб, причетних до вчинення державної зради або її форми – колабораційної діяльності. Експертиза вирішує питання щодо встановлення технічних умов і технології отримання відеозвукозапису, а також ототожнення особи за фізичними параметрами голосу.

Щодо судово-експертного дослідження під час досудового розслідування матеріалів, отриманих уповноваженими оперативними підрозділами із застосуванням спеціальних технічних засобів, є певне застереження. Відомості про окремі технічні засоби, оперативно-тактичні прийоми їх застосування, маскування, певні технічні параметри, дані про осіб, котрі виконують таку роботу, та їхніх помічників становлять державну таємницю і не підлягають розсекречуванню без отримання відповідних дозволів. Деякі з таких даних не можуть бути повідомлені навіть у разі розслідування та судового розгляду у кримінальному провадженні з дотриманням вимог таємного діловодства в порядку, установленому у ч. 40 КПК України. Із оперттям на цю інформацію, за потреби встановлення достовірності окремих доказів, отриманих від уповноважених оперативних підрозділів, потрібно дотримуватися принципу розумного балансу доцільності й можливості розкриття таємних відомостей, крім того, здійснювати пошук додаткових джерел доказів, за допомогою яких можна встановити ті самі фактичні дані.

Об'єктами комп'ютерно-технічної експертизи у кримінальних провадженнях за фактами вчинення кримінальних правопорушень злочинними групами зазвичай виступають: електронно-обчислювальні засоби, ноутбуки, сервери, планшети, мобільні телефони; периферійні пристрої, які використовували під час виходу електронного засобу в мережу «Інтернет»; усі носії інформації, зокрема накопичувачі на жорстких оптичних і лазерних дисках, флеш-накопичувачі, HDD та SSD бокси та інші носії цифрової інформації.

Для дослідження інформації, що міститься на комп'ютерному носіїв, експертові надають цей носій, а за потреби – комплекс комп'ютерних засобів, до складу якого входить досліджуваний носій інформації¹;

4) проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема:

- зняття інформації з електронних комунікаційних мереж – контроль за телефонними розмовами, іншої інформації та сигналів, які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюють, зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 263 КПК України) з метою: а) вжиття негайних заходів з протидії злочину, який готується, проведення інших гласних слідчих (розшукових) дій або НСРД; б) отримання інформації про можливі носії доказової інформації та їх місцезнаходження (осіб, які мають певні відомості), а також притаманні ознаки даних носіїв інформації (про кримінальні, родинні, ділові та інші зв'язки підозрюваного, його взаємовідносини з іншими особами); в) прогнозування тактики допиту в умовах протидії розслідуванню з метою її нейтралізації; г) установлення умислу осіб на добровільне вчинення кримінального правопорушення та для підтвердження інших обставин його вчинення²;

- зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК України) з метою встановлення: а) отримання інформації, розміщеної особою в соціальних мережах, тематичних форумах; б) установлення ідентифікаційних ознак електронної інформаційної системи за допомогою спеціальних програмних утиліт; в) ознайомлення з інформацією на комп'ютері особи, за умови, що користувач не використовує системи логічного захисту інформації;

- зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ яких не обмежений її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК України);

- установлення місцезнаходження радіобладнання (радіоелектронного засобу) відповідно до ст. 268 КПК України з метою розв'язання розшукового завдання, яке обіймає: а) установлення місцезнаходження в певний час або проміжок часу в конкретному місці радіоелектронних засобів та інших радіовипромінюваних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) електрозв'язку, що належать та (або) були у користуванні в цей час в осіб, що можуть бути причетними до вчинення колабораційної діяльності; б) установлення актуального місцезнаходження радіоелектронних засобів та інших

¹ Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів : навчальний посібник / за заг. ред. В.А. Колесника. Київ : 7 БЦ, 2022. С. 258.

² Тализіна Я. О. Негласні слідчі (розшукові) дії: науково-практичний коментар глави 21 КПК України з постатейними правовими позиціями Верховного Суду. Київ : Юрінком Інтер, 2024. С. 383.

радіовипромінюваних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) електрозв'язку, що належать та (або) знаходяться в користуванні осіб, що можуть бути причетними до вчинення колабораційної діяльності;

5) проведення тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, зокрема до інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок винної особи з метою підтвердження її місцезнаходження, зокрема на тимчасово окупованих територіях України, а також її зв'язків із представниками незаконних збройних чи воєнізованих формувань та / або збройних формувань держави-агресора;

6) проведення за можливості обшуку за місцем проживання особи з метою отримання доказів щодо її причетності до участі в зазначених вище формуваннях, зокрема: виявлення та вилучення зброї; комп'ютерної техніки та мобільних пристроїв, на яких може міститися інформація щодо підтвердження зв'язків такої особи з представниками таких формувань; документів, виданих представниками зазначених вище незаконних формувань, тощо.

Практика діяльності уповноважених оперативних підрозділів Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України та Департаменту захисту національної державності Служби безпеки України у сфері протидії кримінальним правопорушенням, передбаченим у ст. 111-1 КК України, свідчить про те, що їх виявлення та розслідування потребує залучення оперативних можливостей у межах комплексу негласних оперативно-розшукових заходів чи негласних слідчих (розшукових) дій.

До процесуальних форм взаємодії, вважаємо, необхідно віднести:

– доручення дізнавача, слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (ч. 3 ст. 40-1, ч. 4 ст. 40, ч. 3 ст. 41 КПК України):

1) за місцем проведення досудового розслідування (п. п. 3, 4, 5, 17, 19 ч. 2 ст. 36, п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України);

2) поза місцем проведення досудового розслідування (ч. 6 ст. 218 КПК України).

Порядок надання й виконання доручень регламентує розділ III «Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні».

У досліджуваних кримінальних провадженнях доручення слідчого охоплюють розв'язання різних завдань, зокрема й завдань щодо проведення слідчих (розшукових) дій та здійснення тимчасового доступу до речей і документів. У такому випадку необхідно встановити:

– коло активного спілкування фігурантів, де планують проведення слідчих (розшукових) дій (обшуку, різних видів слідчого огляду);

- відомості щодо представників незаконних збройних формувань «луганська народна республіка» та «донецька народна республіка», окупаційних військ російської федерації та її спецслужб, які причетні до вчинення визначених злочинів (анкетні дані; документи, що посвідчують особу; абонентські номери; електронні скриньки; профілі в соціальних мережах; місце знаходження на цей час; відомі родичі / друзі / знайомі таких осіб; підрозділи лнр / днр / зс російської федерації з конкретною назвою та місцем дислокації їх озброєння тощо);
- відеозаписи, фотокартки, публікації (посилання на них у мережі «Інтернет»), на яких зафіксовані обставини вчинення кримінального правопорушення;
- відомості про свідків-очевидців учинення вказаних кримінальних правопорушень;
- повні анкетні дані, адресу реєстрації та фактичного проживання, номери мобільних телефонів (можливо додаткових) особи, яка в матеріалах НС(Р)Д проходить під певним ім'ям або використовує мобільний телефон із певним номером, або особи, на яку зареєстрована відповідна банківська картка;
- повні анкетні дані, адресу реєстрації та фактичного проживання, номери мобільних телефонів осіб із найближчого кола спілкування підозрюваного, з якими він може здійснювати колабораційну діяльність, шпигунство та інші злочини проти основ національної безпеки;
- повні анкетні дані, адресу реєстрації та фактичного проживання, наявність у власності об'єктів рухомого та нерухомого майна, номери мобільних телефонів та посад співробітників органів правопорядку, органів державної влади чи місцевого самоврядування, під прикриттям яких особи здійснюють колабораційну діяльність у відповідних сферах;
- наявність рухомого й нерухомого майна у власності особи, яка здійснює здійснюють колабораційну діяльність в ідеологічній та культурно-освітній сферах тощо;
- фактичне місце проживання осіб, які здійснюють колабораційну діяльність в ідеологічній та культурно-освітній сферах тощо;
- місця, де особи, які здійснюють колабораційну діяльність в ідеологічній та культурно-освітній сферах, можуть зберігати предмети й речі, які можуть мати значення під час здійснення досудового розслідування у даному кримінальному провадженні.¹

¹ Бондар В. С., Ріпа Ф. В. Взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність у виявленні та розслідуванні колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сферах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 461–466.

Під час дослідження кримінального провадження необхідними є й такі дії:

- аналіз руху віртуальних активів та встановлення балансу гаманця;
- установлення зв'язків гаманця з іншими гаманцями, які належать, зокрема, криптовалютним біржам, які здійснювали транзакції виводу активів;
- підготовка запитів до представників криптовалютних бірж (криптовалютної біржі Binance);
- підготовка запитів до компаній (Tether) з метою інформування про ймовірну належність коштів USDT, що знаходяться на гаманцях;
- установлення осіб, яким відома причетність підозрюваного до вчинення кримінального правопорушення, що розслідують у цьому кримінальному провадженні;
- установлення осіб, яким відомо про зв'язки підозрюваного з працівниками органів правопорядку, залучених до механізму кримінально-протиправної діяльності;
- установлення інформації про вихідні, вхідні з'єднання та sms-повідомлення із зазначенням IMEI коду та номерів учасників з'єднань, дати, часу, типу (вихідні, вхідні дзвінки, SMS, MMS, GPRS, переадресація), тривалості з'єднання (зокрема нульових з'єднань) певних абонентських номерів.

Крім того, слідчий (дознавач) у межах цього ж тимчасового доступу до документів може отримати фактичні дані про:

- 1) з'єднання встановлених ним сім-карт з іншими мобільними або міськими телефонними номерами;
- 2) ідентифікаційні ознаки кінцевого обладнання телекомунікацій (абонентський номер, сім-карти, IMEI, MAC-адреса, IP-адреса тощо);
- 3) попереднє (до вчинення кримінального правопорушення) місце перебування ідентифікованого кінцевого обладнання телекомунікацій (за азимутом) у зоні певних базових станцій у певний час або його проміжок;
- 4) прізвища, імена, по батькові та інші відомості про споживачів телекомунікаційних послуг та абонентів зазначеного кінцевого обладнання телекомунікацій (за умови наявності в операторів та провайдерів телекомунікацій таких даних);
- 5) маршрути переданої інформації незалежно від виду телекомунікаційної мережі;
- 6) вихідні з'єднання – номери абонентів, із якими зв'язувалися, навіть якщо зв'язок не було встановлено;
- 7) початок, кінець та тривалість з'єднань без розкриття змісту переданої інформації;

8) фактичне місце призначення та проміжний абонентський номер, якщо зв'язок був переадресований, тощо.

У досліджуваних кримінальних провадженнях слідчий повинен розв'язати завдання щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема:

- виконання ухвал слідчого судді Апеляційного суду та проведення НС(Р)Д (зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, аудіо,-відеоконтроль особи, візуальне спостереження за особою та річчю тощо);
- складання за результатами проведення НСРД протоколів із додатками, які відповідно до вимог ст. 104 КПК України повинні містити конкретну послідовність дій,
- отримання в результаті процесуальної дії відомостей, важливих для конкретного кримінального провадження (складання стенограм аудіозаписів);
- інформування в разі виявлення під час НСРД обставин, які мають значення для кримінального провадження або вимагають нових процесуальних рішень слідчого або прокурора;
- планування, підготовка та реалізація окремо взятих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій у виконанні заходів забезпечення кримінального провадження. При цьому кожного, хто бере участь у слідчій (розшуковій) чи іншій процесуальній дії, необхідно обов'язково вказувати в протоколі, який фіксує його перебіг (п. 1 ч. 3 ст. 104 КПК України);
- забезпечення взаємодії при зупиненні досудового розслідування, зокрема здійснення розшуку підозрюваного оперативним підрозділом (ч. 3 ст. 281 КПК України): про заведення справи облікового нагляду на підозрюваного, у межах якої здійснити розшукові заходи, спрямовані на встановлення місцезнаходження та зв'язків підозрюваного;
- безпосереднє проведення негласних слідчих (розшукових) дій уповноваженими оперативними підрозділами Національної поліції (ч. 6 ст. 246 КПК України).¹

Ухвалення процесуальних чи тактичних рішень, розв'язання тактичних завдань досудового провадження потребують належного інформаційно-аналітичного забезпечення та звернення до джерел, зокрема й до оперативної інформації.

Під час збору інформації про факт колабораційної діяльності правоохоронним органам необхідно отримати відомості щодо подій,

¹ Бондар В. С. Взаємодія слідчого (дознавача) з підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, у криміналістичному та кримінальному процесуальному вимірах (методологічні та праксеологічні проблеми). *Київській часопис права*. 2022. № 2. С. 141–153.

правопорушень, осіб, речей, документів, цінностей та іншого майна, які підлягають обліку, та зв'язків між ними і підозрюваною особою.¹

Звичайно, в умовах розвитку збройного конфлікту до чинної системи інформаційно-аналітичного забезпечення виявлення та розслідування злочинів цієї категорії були доповнені такі об'єкти оперативного контролю:

- військовослужбовці зс російської федерації;
- колаборанти;
- інформатори, посібники;
- зрадники, зокрема із числа правоохоронних органів;
- члени ДРГ.

Запроваджено додаткові критерії оброблення інформації, які необхідні для розв'язання завдань органів правопорядку:

- документування військових злочинів, скоєних окупантами (мародерства, зґвалтування, катування, масові вбивства цивільного населення);
- установлення місць скоєння зазначених злочинів та осіб, причетних до їх вчинення, місць масових поховань;
- ідентифікація окупантів (установлення частин, де проходять службу, рід військ, місця перебування та даних їхніх близьких осіб, банківські реквізити);
- визначення психологічного стану зазначених осіб;
- установлення об'єктів воєнної логістики (складів із технікою та озброєнням, штабів управління, місць дислокації, ремонтних баз тощо);
- контроль вищого командного офіцерського складу військ російської федерації (переміщення, розташування тощо).

Крім того, в умовах збройного конфлікту суттєво змінено функціонал інформаційно-аналітичного забезпечення, зокрема:

- організовано аналітичне відпрацювання абонентських номерів, якими можуть користуватися колаборанти;
- пошук для встановлення нових абонентських номерів колаборантів та інших осіб, зокрема з відкритих джерел;
- запроваджено в роботу всіх ПОТЗ аналітичне відпрацювання інформації, отриманої за результатами заходів зі зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, із візуалізацією на карті місць дислокацій колаборантів, інформаторів тощо.

За допомогою продукту (телеграм БОТ) WAR-analytics здійснюється перевірка громадян на причетність до воєнних злочинів, виявлення

¹ Бондар В. С., Ріпа Ф. В. Взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність у виявленні та розслідуванні колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сферах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 461–466.

колаборантів, військовослужбовців російських окупаційних військ та їх посібників, розшук злочинців, безвісти зниклих осіб, викрадених транспортних засобів, телефонів тощо.

Особу перевіряють за інформацією, що міститься на інформаційних ресурсах МВС України, НП України, а також у відкритих джерелах, зокрема з інформаційних ресурсів ПОТЗ:

- в аналітичній інформаційно-пошуковій системі «Антарес б», яку використовують працівники ДОТЗ НП України;

- у відокремлених інформаційних системах:

- 1) «Безпечне місто» (проект КМДА в м. Києві комплекс із 5823 камер відеоспостереження та програм із застосуванням відеоаналітичних можливостей);

- 2) «Аркан» (інтегрована міжвідомча система обміну інформацією з питань контролю осіб, транспортних засобів та вантажів, які перетинають державний кордон);

- 3) «Армор» (інформаційний портал Національної поліції України з доступом через WEB інтерфейс);

- 4) «ДМС» (база даних Державної міграційної служби з доступом WEB інтерфейс);

- мобільні телефони;
- транспортні засоби у розшуку;
- зв'язки з РОВ та НЗФ, РФ;
- розшук тих, хто переховується від органів влади;
- зброя у розшуку;
- перевірка легітимності довідки про судимість;
- викрадені та втрачені паспорти громадян України;
- офіційні інтернет-ресурси СБУ, ГУР МОУ, МінЮст;
- Центр «Миротворець»;
- Ресурс – ОРКІВ.НЕТ;
- Пошук фотозображення в мережі «Інтернет»;
- <https://2ip.ua/ua> – установлення IP-адрес;
- <https://www.imei.info/> – перевірка по IMEI;
- <https://5sim.net/> – оренда віртуальних номерів;
- <https://sitereport.netcraft.com/> – аналіз вебресурсів (хостінг, технології, тощо);

- <https://www.robtex.com/> – аналог попереднього;
- <https://haveibeenpwned.com/Passwords> – перевірка на компрометацію паролів;

- <https://iknowwhatyoudownload.com/> – перевірка IP-адрес, що завантажувалось.

Певну роль у процесі ухвалення та реалізації слідчими (дізнавачами) процесуальних і тактичних рішень відіграє й інша інформація, яка міститься в таких джерелах:

1) автоматизованих інформаційних систем, зокрема інформаційно-телекомунікаційній системі «Інформаційний портал Національної поліції України», яка за своєю сутністю є інструментальним програмним засобом, що забезпечує інформаційно-аналітичну діяльність Національної поліції України – формування баз (банків) даних, визначених у ст. 26 Закон України «Про Національну поліцію», та надає доступ до інформації, яка сформована та об'єднана в Єдиній інформаційній системі МВС України за певними ознаками.

Інформаційний портал Національної поліції України охоплює такі підсистеми:

- «Гарпун» – метою є об'єднання інформації про розшук транспортних засобів та номерних знаків, забезпечення оперативного реагування, моніторинг тимчасових потоків даних про номерні знаки, що надходять із систем відеофіксації на предмет їх розшуку, одночасного перебування на різних транспортних засобах (номерні знаки – двійники), використання номерних знаків, що, за даними Єдиного державного реєстру транспортних засобів МВС України, знищено, а також забезпечення взаємодії з державними та приватними виконавцями під час розшуку транспортного засобу боржника у виконавчому провадженні;

- «Дорожньо-транспортна пригода» – метою є автоматизація процесів оброблення органами (підрозділами) поліції інформації про дорожньо-транспортні пригоди, забезпечення проведення оцінювання стану аварійності тощо;

- «Атріум» – метою є формування та наповнення електронного журналу контролю за прибуттям та взяття на облік раніше судимих осіб за встановленою формою, контролю за поведінкою осіб, щодо яких встановлено адміністративний нагляд, за прибуттям осіб, звільнених із місць позбавлення волі, до обраного ними місця проживання;

- «Слід» – метою є облік інформації про об'єкти, вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій, у єдиному інформаційному просторі, та встановлення зв'язків між даними, що мають значення для кримінального провадження; забезпечення оброблення інформації про об'єкти, вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій, наповнення та підтримання в актуальному стані інформаційних ресурсів баз (банків) даних, що входять до системи «Інформаційний портал Національної поліції України»;

2) довідкова та консультативна інформація, отримана від працівників експертно-криміналістичних та інших судово-експертних установ, осіб, які володіють спеціальними знаннями;

3) інформація про трафік та контент, що міститься у відкритих базах даних та ресурсах (телеграм-боти: @info_baza_bot; @HowToFind_RU_bot; @vkfindface_bot; Опендатабот; @getfb_bot; пошукові системи людей в мережі «Інтернет» за ім'ям, ніком, школою, адресою, електронною адресою, номером телефона та іншими параметрами: peekyou.com; rip1.com; webmii.com; ussearch.com; spokeo.com; infobel.com; zabasearch.com; paginebianche.it; yasni.de).

Потрібну інформацію також можливо отримати в результаті пошуку на облікових записах у соціальних мережах. Насамперед необхідно зазначити, що існують сайти, котрі здійснюють пошук імен та прізвищ одразу за всіма або декількома соціальними мережами, що істотно полегшує завдання пошуку:

- social-searcher.com – пошук профілів у мережах за прізвищем, ім'ям у реальному часі;

- uvgx.com – пошук Google за окремими соціальними мережами¹.

Звичайно, такі пошукачі за соціальними мережами не охоплюють абсолютно всі соціальні мережі, тому в окремих випадках більш раціонально здійснювати пошук напряду через перехід на сайти соціальних мереж, зокрема Xing, Linked in, Twitter тощо;²

4) інформація, що міститься в мережі «Інтернет», окрім «видимої», має також «невидиму» частину, тому важливо звернути увагу на те, що в разі необхідності збирання інформації в «невидимому» сегменті мережі, необхідно використовувати спеціалізоване програмне забезпечення;

5) інформація, розповсюджена різними ЗМІ;

6) інформація, отримана від представників громадськості, правозахисних організацій тощо;

7) відомості, надані органами влади та управління;

8) інформація, отримана від осіб та організацій, які здійснюють приватну охорону та детективну діяльність.

¹ Бондар В. С., Рибалкін А. О. Інформаційне забезпечення досудового розслідування колабораційної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія Право*. № 79. Ч. 2. 2023. С. 225–231; Ковальова О. В. Засоби інформаційного забезпечення під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. *Українська поліцейстика : теорія, законодавство, практика*. № 1 (3). 2022. С. 30–38.

² Додаткову інформацію про пошук у відкритих джерелах надано в таких публікаціях:

Investigation, Prosecution and Adjudication of Foreign Terrorist Fighters Cases for South-East Asia, UNODC 2018.

Foreign Terrorist Fighters, Manual for Judicial Training Institutes South-Eastern Europe, UNODC, 2017, chapter 4.2, On-Line Investigations Open Source Investigations.

Electronic Evidence Guide – A Basic Guide for Police Officers, Prosecutors and Judges, Council of Europe, 2014.

Найважливішими щодо подання доказів у Міжнародному кримінальному суді є такі принципи:

- прокурор має надати на обґрунтування обвинувальної тези такі докази, які виключають розумні сумніви;
- релевантність, доказова сила та вагомість доказів є базовими критеріями, які дозволяють Суду встановити, чи була доведена прокурором обвинувальна теза;
- перед використанням доказів під час судового розгляду справи вони мають бути визнані прийнятними;
- докази можуть бути визнані прийнятними лише після доведення їхньої автентичності і розкриття обставин їх отримання;
- інформація та докази, подані прокуророві Міжнародного кримінального суду, можуть бути надані іншим органам Суду, зокрема стороні захисту;
- слідчий (дознавач) повинен досліджувати інформацію або докази, які не лише вказують на вину відповідальних осіб, але й виправдовують їх;
- опосередковані докази є прийнятними для Міжнародного кримінального Суду.¹

Необхідно зазначити, що жодних формалізованих вимог до інформації, яку подають до Міжнародного кримінального суду, немає.

Визначення обставин, які підлягають установленню (доказуванню) під час розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії, має важливе методичне значення, оскільки це сприяє конкретизації окремих завдань розслідування та вибору правильних напрямів роботи щодо їх розв'язання на основі системного підходу до цієї діяльності, зокрема, для того, щоб:

- 1) виокремити факти, які підлягають дослідженню як елементи обставин, які складають предмет доказування з кожного епізоду, що розслідують;
- 2) виявити основні ознаки цих фактів;
- 3) конкретизувати сфери та засоби діяльності з виявлення джерел на носіїв інформації про ці факти.

¹ Авдошин І. В., Заболотний О. І., Звонарьов О. Ю. Воєнні злочини : навчальний посібник. Київ : 7БЦ, 2023. С. 204–219.

2.4. Початковий етап досудового розслідування колабораційної діяльності

Початковий етап досудового розслідування колабораційної діяльності є вкрай важливим для досягнення мети досудового розслідування та судового розгляду щодо вказаного виду злочинної діяльності. Від ефективності здійснення процесуальних дій на початковому етапі досудового розслідування залежить результативність усього кримінального провадження щодо колабораційної діяльності. Тому працівники правоохоронних органів мають володіти теоретичною та практичною компетентністю щодо здійснення процесуальної діяльності на початковому етапі досудового розслідування колабораційної діяльності.

У попередніх розділах зазначено, що колабораційна діяльність відповідно до ст. 111-1 КК України може здійснюватися в таких формах:

- публічне заперечення громадянина України щодо здійснення збройної агресії проти України;
- установа та утвердження тимчасової окупації частини території України;
- публічні заклики громадянина України до підтримки рішень та / або дій держави-агресора, збройних формувань та / або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та / або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України;
- добровільне обіймання громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора;
- здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, установа та утвердження тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України;
- дії громадянина України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти;
- передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та / або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора;

- провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема окупаційною адміністрацією держави-агресора;
- добровільне обіймання громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів;
- участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території;
- організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах;
- добровільне обіймання громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території;
- добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.¹

Залежно від форми здійснення колабораційної діяльності на початковому етапі досудового розслідування необхідно проводити різноманітні слідчі (розшукові) дії для збору та перевірки доказової інформації з метою встановлення обставин складу злочину, передбаченого у ст. 111-1 КК України.

Для забезпечення повного та швидкого розслідування колабораційної діяльності на початковому етапі кримінального провадження необхідно здійснювати процесуальні дії, що вже запропоновані на рівні теорії щодо

¹ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

конкретних видів колабораційної діяльності¹ та апробовані практикою кримінального провадження:

- огляди та аналіз відкритих даних, що знаходяться в інтернеті, зокрема на сайтах, сторінках соціальних мереж тощо для виявлення та фіксації інформації щодо здійснення колабораційної діяльності;
- оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії, що спрямовані на документування доказових фактів стосовно здійснення колабораційної діяльності;
- пояснення та допити осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження щодо колабораційної діяльності;
- огляди та обшуки житла чи іншого володіння осіб, у приміщенні яких може знаходитися доказова інформація щодо здійснення колабораційної діяльності;
- огляди комп'ютерних даних, мобільних терміналів, радіоелектронних засобів, що можуть містити фактичну інформацію стосовно колабораційної діяльності;
- пред'явлення для впізнання особи, зокрема за фотознімками, матеріалами відеозапису для встановлення доказів стосовно здійснення колабораційної діяльності;
- тимчасовий доступ до речей і документів, які містять інформацію щодо причетності конкретної особи до вчинення колабораційної діяльності, зокрема даних, які знаходяться в операторів та провайдерів телекомунікацій, свідчать про зв'язок винної особи з метою підтвердження місцезнаходження такої особи, зокрема на тимчасово окупованих територіях України.²

Під час проведення вказаних процесуальних дій на початковому етапі розслідування потрібно враховувати наявність фактичної ситуації стосовно обставин колабораційної діяльності, обмеженість у часових межах, що вимагають раптовості та невідкладності початкового розслідування, а також особливості правової регламентації кримінального провадження в період воєнного стану.

На початковому етапі досудового розслідування колабораційної діяльності, яка здійснюється на тимчасово окупованій частині території

¹ Мальгіна А. С. Використання методики розслідування участі у терористичній групі чи терористичній організації під час розслідування колабораційної діяльності. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 21 липня 2022 р. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 63–64.

² Мальгіна А. С. Використання методики розслідування участі у терористичній групі чи терористичній організації під час розслідування колабораційної діяльності. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Одеса, 21 липня 2022 р. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 64.

України, доцільним є проведення оглядів відкритих даних, що знаходяться в інтернеті, з метою встановлення доказової інформації про склад кримінальних правопорушень, що регламентує ст. 111-1 КК України.

Такі огляди відкритих джерел інтернету бажано проводити із залученням осіб, які можуть додатково вказати на просторо-часові прояви колабораційної діяльності. Залучення для здійснення огляду відкритих даних, що знаходяться в інтернеті очевидців та свідків, може суттєво збільшити ефект зазначених процесуальних дій.

Через проведення оглядів відкритих даних мережі «Інтернет» на початковому етапі досудового розслідування можна документувати важливу фактичну інформацію щодо здійснення колабораційної діяльності, що виявляється у різних формах протиправної діяльності, установлених у ст. 111-1 КК України.

Обов'язковою умовою фіксації та збереження інформації з відкритих джерел про факт колабораційної діяльності має бути складання слідчим чи прокурором відповідного протоколу огляду з урахуванням особливостей, передбачених у Протоколі Берклі, що забезпечить захист, збереження відповідної інформації та можливість безпосереднього дослідження такої інформації під час подальшого судового розгляду кримінального провадження.¹

На початковому етапі досудового розслідування колабораційної діяльності важливим є проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій для доведення різних форм учинення кримінальних правопорушень, що закріплені у ст. 111-1 КК України.

Для документування різноманітних проявів колабораційної діяльності на початковому етапі встановлення фактичних обставин відповідних кримінальних правопорушень оперативні підрозділи можуть реалізовувати такі права:

- опитування осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу;
- порушення в установленому законом порядку питання про проведення перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та осіб, які займаються підприємницькою діяльністю або іншими видами господарської діяльності індивідуально, та брати участь в їх проведенні;
- ознайомлення з документами та даними, що характеризують діяльність підприємств, установ та організацій, виготовлення копій із таких документів, на вимогу керівників підприємств, установ та організацій –

¹ Жидков В. Проблеми доказування злочинів про колабораційну діяльність: аналіз прокурора Офісу Генерального прокурора. Українська Гельсінська спілка з прав людини. 01.02.2023. URL : <http://surl.li/jayywk>

винятково на території таких підприємств, установ та організацій, а з дозволу слідчого судді (у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України) – витребування документів та даних, що характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а також спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні кримінального правопорушення, джерело та розміри їх доходів, із залишенням копій таких документів та опису вилучених документів особам, у яких вони витребувані, та забезпеченням їх збереження і повернення в установленому порядку. Вилучення оригіналів первинних фінансово-господарських документів заборонено, крім випадків, передбачених у КПК України;

- проведення операцій із захоплення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, припинення кримінальних правопорушень, розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб;
- відвідування жилих та інших приміщень за згодою їх власників або мешканців для з'ясування обставин злочину, що готується, а також збирання відомостей про протиправну діяльність осіб, щодо яких провадиться перевірка;
- негласне виявлення та фіксування слідів тяжкого або особливо тяжкого злочину, документів та інших предметів, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, зокрема через проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи згідно з положеннями ст. 267 КПК України;
- виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації згідно з положеннями ст. 272 КПК України;
- здійснення аудіо-, відеоконтролю особи, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж згідно з положеннями ст. ст. 260, 263–265 КПК України;
- накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмка згідно з положеннями ст. ст. 261, 262 КПК України;
- здійснення спостереження за особою, річчю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця згідно з положеннями ст. ст. 269, 270 КПК України;
- здійснення установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу згідно з положеннями ст. 268 КПК України;
- використання конфіденційної співпраці згідно з положеннями ст. 275 КПК України;
- отримання від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформації про кримінальні правопорушення, що готуються або вчинені, та про загрозу безпеці суспільства і держави тощо.¹

¹ Закон України Про оперативно-розшукову діяльність від 18 лютого 1992 року. URL : <http://surl.li/esyvrx>

Використання згаданих засобів оперативно-розшукової діяльності уможливить результативне встановлення об'єктивних та суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень, що складають колабораційну діяльність.

Крім оперативно-розшукових заходів, для доведення фактів вчинення колабораційної діяльності на початковому етапі розслідування можуть здійснювати негласні слідчі (розшукові) дії. Зокрема у процесі доказування обставин скоєння кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 111-1 КК України, можуть проводити такі негласні слідчі (розшукові) дії:

- аудіо-, відеоконтроль особи;
- накладення арешту на кореспонденцію, огляд і виїмка кореспонденції;
- зняття інформації з електронних комунікаційних мереж;
- зняття інформації з електронних інформаційних систем;
- обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи;
- установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу);
- спостереження за особою, річчю або місцем;
- аудіо-, відеоконтроль місця та інші.

В умовах воєнного стану, за відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею повноважень щодо надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ст. ст. 246–248, 250 КПК України), виконання таких повноважень кримінальний процесуальний закон покладає на керівника відповідного органу прокуратури. Останній здійснює повноваження слідчого судді щодо надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій після подання клопотання прокурором або слідчим, погодженого з прокурором (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України).

Ураховуючи специфіку колабораційної діяльності, а також той факт, що її вчиняють спільно з іншими особами, протиправні дії яких могли фіксувати за допомогою проведення негласних (слідчих) розшукових дій в іншому кримінальному провадженні, відповідно, отримані матеріали негласних слідчих (розшукових) дій у такому кримінальному провадженні дають змогу встановити інших осіб, причетних до таких злочинів, протиправна діяльність яких може досліджуватися в іншому кримінальному провадженні, як це відбувається у практичній діяльності.

Передує такій роботі попереднє встановлення слідчим та прокурором кола осіб, які могли також вчинити колабораційну діяльність або державну зраду, та з якими взаємодіє підозрюваний, факт протиправної поведінки якої досліджують у певному кримінальному провадженні. Після встановлення таких

осіб та з'ясування, який саме орган досудового розслідування здійснює досудове розслідування у такому кримінальному провадженні, слідчий або прокурор мають ужити заходів для отримання відомостей щодо проведення негласних (слідчих) розшукових дій стосовно певних осіб та можливості їх використання в іншому кримінальному провадженні. Отримання відповідної інформації про проведення негласних (слідчих) розшукових дій стосовно певних фігурантів можливе через витребування або отримання в порядку тимчасового доступу до речей і документів слідчим або прокурором таких відомостей від слідчого або прокурора, які ініціювали проведення таких дій у межах іншого кримінального провадження. Після отримання запитуваних відомостей доречним є ініціювання перед прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням в іншому кримінальному провадженні, звернення до слідчого судді із клопотанням про дозвіл на використання матеріалів негласних слідчих (розшукових) дій в іншому кримінальному провадженні відповідно до ст. 257 КПК України.

Початковий етап досудового розслідування передбачає відібрання пояснень та проведення допитів осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження щодо колабораційної діяльності.

Під час отримання особистих свідчень стосовно здійснення колабораційної діяльності мають з'ясовуватись обставини предмета доказування конкретного виду злочинної діяльності, унормованої у ст. 111-1 КК України.

Проведення допитів свідків на початку досудового розслідування колабораційної діяльності має важливе доказове значення, оскільки в період воєнного стану такі «досудові» показання можуть брати за основу кінцевого судового рішення без перевірки у перебігу судового розгляду (ч. 11 ст. 615 КПК України). Тому органам досудового розслідування навіть на початковому етапі провадження необхідно ретельно готуватися до процедури одержання показань з приводу здійснення колабораційної діяльності.

З огляду на те, що кримінальні правопорушення, передбачені у ст. 111-1 КК України, можуть вчиняти на тимчасово окуповані території України, під час отримання особистих свідчень доцільно застосовувати норми ст. 232 КПК України, що уможливають здійснення допитів у дистанційному форматі. Проведення допиту в режимі відеоконференції в ході досудового розслідування колабораційної діяльності дасть змогу співробітникам правоохоронних органів дистанційно одержати важливі показання щодо вказаного виду злочинної діяльності.

Пояснення як джерело доказів на початковому етапі досудового розслідування щодо колабораційної діяльності можуть використовувати до таких кримінальних правопорушень:

- публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, установлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та / або дій держави-агресора, збройних формувань та / або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та / або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України;

- добровільне обіймання громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора.

Відповідно до санкцій ч. ч. 1–2 ст. 111-1 КК України зазначені форми колабораційної діяльності зараховують до кримінальних проступків, розслідування яких здійснюють у формі дізнання, що передбачає можливість використання пояснень як джерела доказів (ст. 298-1 КПК України).

Водночас у кримінальних провадженнях вказаної категорії не завжди можливо отримати показання очевидців, свідків, тому встановлення таких осіб є першочерговим завданням слідства, що передбачає вжиття різного роду заходів. Такими заходами можуть бути витребування відомостей у порядку ст. 93 КПК України або тимчасового доступу до речей і документів від органів державної влади (військово-цивільних адміністрацій, правоохоронних, судових та контролюючих органів) та місцевого самоврядування щодо працівників, які виїхали з тимчасово окупованої території України, а також працівників, що залишились на цій території. Подальший допит осіб, які виїхали з тимчасово окупованої території України, може призвести до отримання свідчень від безпосередніх очевидців факту колабораційної діяльності.¹

Для початкового етапу досудового розслідування колабораційної діяльності також є характерним проведення оглядів та обшуків житла чи іншого володіння осіб, у приміщенні яких може бути доказова інформація щодо здійснення злочинної діяльності, що регламентовано у ст. 111-1 КК України.

¹ Жидков В. Проблеми доказування злочинів про колабораційну діяльність : аналіз прокурора Офісу Генерального прокурора. Українська Гельсінська спілка з прав людини. 01.02.2023. URL : <http://surl.li/nfnpbm>

У ході проведення цих слідчих (розшукових) дій можуть бути виявлені документи або інші речі та предмети, що підтверджують здійснення особою окремих форм колабораційної діяльності, зокрема:

- здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, установленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти;

- добровільне обіймання громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та / або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та / або референдумів на тимчасово окупованій території;

- організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та / або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та / або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України;

- добровільне обіймання громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та / або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

У результаті проведеного огляду та обшуку щодо перевірки даних про вчинення фактів колабораційної діяльності можуть бути виявлені комп'ютери, мобільні термінали, радіоелектронні засоби, що можуть містити відомості стосовно колабораційної діяльності. Зазначені засоби повинні оглядатися з урахуванням змісту ст. 237 КПК України та вилучатися з огляду на положення ст. 168 КПК України.

Під час здійснення огляду та обшуку щодо фактів колабораційної діяльності всі докази, що свідчать про злочинну діяльність, мають бути

належним чином зафіксовані та вилучені із зазначенням про це у змісті відповідного протоколу, що складається згідно зі ст. 104 КПК України.

В умовах правового режиму воєнного стану, якщо відсутня можливість скласти протоколи про здійснення огляду та обшук, то зазначені процесуальні дії мають фіксуватися через використання доступних технічних засобів із метою подальшого складання відповідного процесуального документа, але не пізніше 72 годин із моменту закінчення таких дій (п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України).

Особливістю здійснення огляду та обшуку в умовах воєнного стану є можливість здійснення цих процесуальних дій без участі понятих, якщо залучення останніх є неможливим з об'єктивних причин чи існує загроза життю або здоров'ю (п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України).

У межах початкового етапу досудового розслідування колабораційної діяльності може здійснюватися пред'явлення особи для впізнання. Ураховуючи, що особи, яких підозрюють у вчиненні кримінальних правопорушень за ст. 111-1 КК України, можуть знаходитися на тимчасово окупованій території України, участь таких осіб у пред'явленні для впізнання є малоймовірною. Водночас пред'явлення для впізнання осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території України, може відбуватися за фотознімками, матеріалами відеозапису.

Положення ст. 232 КПК України встановлюють можливість здійснення впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування колабораційної діяльності. Використання зазначеної норми в ході розслідування кримінальних правопорушень за ст. 111-1 КК України уможливить ефективне проведення пред'явлення для впізнання, ураховуючи обстановку небезпеки на тимчасово окупованій території України.

Отже, необхідно підсумувати, що початковий етап досудового розслідування колабораційної діяльності має істотне значення для встановлення обставин вчинення кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 111-1 КК України. На початковому етапі досудового розслідування колабораційної діяльності проводять важливі процесуальні дії для доведення обставин предмета доказування вказаної злочинної діяльності. Залежно від прояву колабораційної діяльності необхідно обирати систему оперативно-розшукових заходів та слідчих (розшукових) дій, які потрібно провести для підтвердження складу кримінального правопорушення, що охоплює колабораційна діяльність.

Початковий етап досудового розслідування колабораційної діяльності безпосередньо впливає на подальший етап досудового розслідування та судовий розгляд обставин кримінальних правопорушень, регламентованих у ст. 111-1 КК України.

2.5. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій і ухвалення процесуальних рішень під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом та забезпеченням обороноздатності

Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених у ст. ст. 111-1 і 436-2 КК України.

Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях за ст. ст. 111-1 і 436-2 КК України¹ обумовлюють такі чинники:

1) схожість формулювань у визначенні об'єктивної сторони кримінальних правопорушень (способів вчинення), передбачених у ч. 1 ст. 111-1 і ст. 436-2 КК України, що є основою для визначення обставин, які підлягають установленню під час проведення СРД;

2) схожість матеріальних слідів зазначених кримінальних правопорушень:

- текстова інформація (на паперових носіях, у соціальних мережах);
- цифрова інформація (номери мобільних телефонів, із якими правопорушник здійснював зв'язок);
- зображення (малюнки, плакати, фотографії, відеозаписи);
- технічні засоби, які використовували для передачі, розповсюдження інформації;
- комп'ютерна інформація (електронна інформація на жорстких дисках);

3) різний ступінь суспільної небезпеки зазначених кримінальних правопорушень, що обумовлює особливості процесуальної процедури досудового розслідування (дізнання чи досудове слідство);

4) різні види та міра передбаченого кримінального покарання за вказані правопорушення, що потребує роз'яснення їхнього впливу на процесуальну процедуру й ухвалення процесуальних рішень під час проведення СРД за участі сторони захисту.

Особливості проведення процесуальних дій при розслідуванні кримінальних проступків, передбачених у ч. ч. 1, 2 ст. 111-1 КК України.

¹ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (з наступними змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

Ураховуючи наведені чинники, потрібно зазначити, що відкриття кримінального провадження за ст. 111-1 КК України може бути пов'язане з виявленням такого кримінального правопорушення за заявою фізичної особи, повідомленням від юридичної особи або в результаті діяльності відповідних підрозділів правоохоронних органів. Після отримання таких відомостей та їхньої оцінки як кримінального проступку за ч. 1 або ч. 2 ст. 111-1 КК України, повинно бути проведене досудове розслідування у формі дізнання, що здійснює орган дізнання (дізнавач) або уповноважена особа іншого підрозділу правоохоронного органу (ст. 38 КПК України).¹ Варто наголосити, що дізнання є спрощеною формою досудового розслідування, метою якої є скорочення процедури і строків проведення, зменшення навантаження на слідчі підрозділи, уникнення поліцейської і судової тяганини.

Відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку до внесення відомостей до ЄРДР, окрім огляду місця події, можуть бути здійснені такі процесуальні дії, результати яких згідно з ч. 1 ст. 298-1 КПК України визнають як джерело доказів:

- 1) відібрано пояснення;
- 2) проведено медичне освідчування;
- 3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;
- 4) вилучено знаряддя й засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей.

Під час здійснення досудового розслідування кримінальних проступків, передбачених у ч. 1 або ч. 2 ст. 111-1 КК України, характерним є проведення відповідних процесуальних дій до внесення відомостей до ЄРДР.

Відібрання пояснення. Ця процесуальна дія дізнавача полягає в проведенні опитування певної особи, яка в тому чи іншому обсязі володіє відомостями про обставини колабораційного діяння.

Такими особами можуть бути:

- ті, хто безпосередньо сприймав проголошення заперечення здійснення збройної агресії проти України, публічні заклики до підтримки рішень чи дій держави-агресора тощо (зазвичай вони можуть надати й задокументовані дані);

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (з наступними змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

- ті, хто володіє інформацією про особистість правопорушника як проросійськи налаштованого, що проявлялося у побутових висловлюваннях. Ці особи в подальшому можуть бути допитані як свідки.

Результати опитування (показання) дізнавач відображає у протоколі відібрання пояснення, який підписують опитана особа й дізнавач. Структура протоколу містить:

- вступну частину (назва протоколу; місце і час проведення; посада, прізвище, ім'я та по батькові дізнавача; анкетні дані опитуваної особи);
- описову частину (повинна містити повідомлені особою відомості про об'єктивну сторону колабораційного діяння);
- заключну частину (має містити відомості про спосіб ознайомлення зі змістом протоколу і підписи опитаної особи й дізнавача).

Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Така процесуальна дія у кримінальних провадженнях про колабораційну діяльність може бути проведена для отримання фото- і відеодокументів, які збереглися у смартфонах, відеокамерах, відеореєстраторах очевидців діянь, передбачених у ч. 1 або ч. 2 ст. 111-1 КК України. Зняття цих показань може здійснюватися у присутності дізнавача через самостійне їх копіювання особою, яка є власником або володільцем відповідних приладів та засобів. Копіювання може здійснюватися такою особою й за участі спеціаліста на носії, який надає дізнавач. Надання таких копій на носіях особи, яка є власником або володільцем відповідних приладів та засобів, може здійснюватися й за бажанням цієї особи. Здійснення зняття показань із зазначених технічних засобів повинно бути зафіксовано у відповідному протоколі.

Затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, вилучення речей і документів та їх огляд. Відповідно до ст. 298-2 КПК України дізнавач має право без ухвали слідчого судді затримати особу, підозрювану в учиненні кримінального проступку, у випадках, передбачених у п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, а саме: якщо цю особу застали під час вчинення кримінального проступку або замаху на його вчинення; якщо безпосередньо після вчинення кримінального проступку очевидець, зокрема потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила кримінальний проступок, і лише за умови, що ця особа:

- відмовляється виконувати законну вимогу уповноваженої службової особи щодо припинення кримінального проступку або чинить опір;
- намагається залишити місце вчинення кримінального проступку;

- під час безпосереднього переслідування після вчинення кримінального проступку не виконує законних вимог уповноваженої службової особи;

- перебуває у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння та може завдати шкоди собі або оточенню.

За загальним правилом затримання особи, яка вчинила кримінальний проступок, здійснюються не більш як на 3 години з моменту фактичного затримання. У випадку знаходження особи у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння та коли вона може завдати шкоди собі або оточенню, вона може бути затримана до 24 годин.¹

Під час затримання та особистого обшуку затриманої особи виявлені речі й документи, що є знаряддям та / або засобом вчинення колабораційного діяння, повинні бути вилучені та оглянуті. Типовими речами у таких кримінальних провадженнях є смартфони і планшети, у яких зберігається інформація, що свідчить про діяння, передбачені об'єктивною стороною кримінального проступку, передбаченого у ч. 1 або ч. 2 ст. 111-1 КК України. Ці речі повинні бути оглянуті (бажано за участі спеціаліста) на предмет виявлення доказової інформації. Результати такої досить багатоскладової процесуальної дії фіксують у протоколі затримання особи.

Вилучені під час обшуку затриманої особи речі й документи визнають як речові докази, про що дізнавач виносить відповідну постанову та приєднує їх до матеріалів кримінального провадження. Ці речові докази зберігає орган, що їх вилучив, до розгляду провадження про кримінальний проступок по суті в суді (ст. 298-3 КПК України).

Отримання висновку спеціаліста. Зазначена процесуальна дія може бути проведена до внесення відомостей до ЄРДР і фактично є спрощеною формою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. У кримінальних провадженнях про колабораційну діяльність висновок спеціаліста може бути отриманий щодо зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису.

Іншим випадком використання спеціальних знань є допомога спеціаліста щодо лінгвістичної оцінки задокументованого публічного заперечення громадянином України здійснення збройної агресії, тимчасової окупації її територій, публічного заклику до підтримки рішень та дій держави-агресора тощо. Ідеться про змістовну оцінку фахівцем виявлених документів, отриманих пояснень для встановлення ознак об'єктивної сторони кримінального проступку, передбаченого у ч. 1 ст. 111-1 КК України. Спеціаліст-лінгвіст – це фахівець в

¹ Чернявський С. С., Цупкірідзе М. С., Дударець Р. М. Досудове розслідування кримінальних проступків : методичні рекомендації. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2019. 160 с.

галузі мовознавства, яким може виступати особа з вищою освітою за спеціальністю «Філологія» (викладач мови, перекладач та ін.).¹

Отримання висновку спеціаліста повинно бути зафіксовано у відповідному протоколі, де, окрім вступної частини, повинен міститися опис дослідження речі, документа й висновок щодо наявності ознак, які вказують на діяння, відповідно до ч. 1 ст. 111-1 КК України.

Варто наголосити, що розглядані процесуальні дії можуть бути проведені до внесення відомостей про кримінальний проступок в ЄРДР не пізніше 24 годин із моменту їх отримання (ч. 1, 3 ст. 214 КПК України). Після внесення відомостей про кримінальний проступок в ЄРДР дізнавач у разі необхідності проводить слідчі (розшукові) дії, передбачені у ч. 20 КПК України.

Зазвичай проведення розгляданих процесуальних дій дає змогу встановити особу, яка вчинила кримінальний проступок у вигляді колабораційних дій і зібрати достатньо доказів для складання повідомлення про підозру і вручення його в порядку, передбаченому у ст. 298-4 КПК України. Після цього проводять допит підозрюваного, метою якого є роз'яснення прав підозрюваного у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків та отримання правдивих показань. Вважаємо, що при допиті підозрюваного у вчиненні кримінального проступку, передбаченого у ч. 1 або ч. 2 ст. 111-1 КК України, важливим тактичним аспектом є роз'яснення підозрюваному:

- що в результаті проведення процесуальних дій зібрані докази вчинення ним колабораційних дій (підозрюваного інформують про результати процесуальних дій з дотриманням процедури ч. 2 ст. 298-4 КПК України);
- що ч. 1, 2 ст. 111-1 КК України не передбачає покарання у вигляді позбавлення волі, а тільки позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років;
- що у випадку беззаперечного визнання своєї винуватості підозрюваним (не оспорує встановлені обставини) є можливість розгляду обвинувального акта в суді у спрощеному провадженні за відсутності обвинуваченого (ст. 302 КПК України);
- що в разі незгоди підозрюваного з результатами проведених процесуальних дій до внесення відомостей до ЄРДР і поданні клопотання про проведення експертиз в порядку, передбаченому в ч. 2 ст. 298-4 КПК України (може тягнути за собою й проведення інших слідчих (розшукових) дій) можливою є перекваліфікація діяння за ст. 436-2 КК України, яка передбачає покарання у вигляді позбавлення волі, що унеможливило спрощене кримінальне провадження.

¹Федоренко О. Ф., Сухорольська С. М., Руда О. В. Основи лінгвістичних досліджень : підручник. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 296 с.

Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 436-2 КК України.

Починаючи кримінальне провадження щодо правопорушень, передбачених у ст. 436-2 КК України, незважаючи на їх велику схожість з об'єктивної сторони на кримінальні проступки, що передбачені у ч. 1 ст. 111-1 КК України, потрібно мати на увазі, що їх розслідування здійснюють в іншому процесуальному режимі, зокрема у формі досудового слідства. Ця обставина обумовлює можливість проведення слідчим до внесення відомостей до ЄРДР тільки огляду місця події. У подальшому ж проводять такі СРД:

Огляд (ст. 237 КПК України). Особливості в проведенні цієї слідчої (розшукової) дії обумовлені тією обставиною, що злочинні діяння, передбачені у ст. 436-2 КК України, переважно відображені в навколишньому середовищі у вигляді текстових повідомлень, фото- та відеозображень у соціальних мережах та в інтернет-виданнях.

Сутність огляду полягає в безпосередньому виявленні і сприйнятті слідчим зазначених відомостей на матеріальних носіях, що містять виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України. Завдання полягає у виявленні таких відомостей, їхній фіксації та подальшому використанні як джерела доказів.

Відповідно до оновленої редакції ст. 237 КПК України огляд може бути проведений не тільки щодо місцевості, приміщення, речей та документів, але й комп'ютерних даних. При цьому джерело комп'ютерної інформації має кримінально-правове значення. Якщо викладення, поширення матеріалів, у яких міститься виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, здійснювалося з використанням інтернет-видання (електронного ЗМІ), то такі дії підлягають кваліфікації за ч. 3 ст. 436-2 КК України (тяжкий злочин). Зазначена інформація може міститися на фізичних носіях інформації, у відкритому доступі в мережі «Інтернет» чи на хмарних сервісах зберігання інформації. Залежно від цього вона має проходити специфічні процедури слідчого огляду та попереднього дослідження.¹

Огляд комп'ютерних даних проводять через відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їхнього змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або в паперовій формі) (ч. 2 ст. 237 КПК України). Отже, копії інформації, що містяться на комп'ютерних носіях і

¹ Коваленко А. В. Особливості тактики огляду електронних документів під час досудового розслідування посягань на життя та здоров'я журналіста. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 1 (88). 2017. С. 182–191.

виготовлені слідчим (прокурором) із залученням спеціаліста, суд визнає як джерело доказів і як оригінал документа. У зв'язку із цим потрібно звернути увагу, що у ст. 245-1 КПК України передбачена окрема слідча (розшукова) дія «Зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису». Ця СРД полягає в отриманні копій фото, кінозйомки, відеозапису, здійснених у публічно доступних місцях (кінозйомку й відеозапис можуть проводити в автоматичному режимі). Здійснюють її на підставі постанови слідчого, прокурора та, за необхідності, за участі спеціаліста. Результати фіксують у відповідному протоколі за загальними правилами.¹

Зазвичай предметом огляду можуть бути й певні звичайні речі, зокрема символіка держави-агресора, друковані видання, відповідна література, листівки, малюнки тощо. Їхній огляд проводять за загальними правилами огляду речових доказів.

Обшук (ст. 236 КПК України). Проведення обшуку ґрунтоване на тих самих положеннях, що й огляд, із тією відмінністю, що він є примусовим обстеженням житла чи іншого володіння особи, і його проводять на підставі ухвали слідчого судді (дозволу), прийнятої за клопотанням слідчого, прокурора (ст. 236 КПК України).

В умовах воєнного стану за відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею вказаного повноваження дозвіл на проведення обшуку може надавати керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, через винесення постанови про проведення обшуку (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України). *У постанові має бути вказано строк її дії (не більше місяця з моменту винесення до дати проведення обшуку), місце проведення обшуку та що саме відшуковують.* Також потрібно звернути увагу, що у випадку, коли залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, обшук проводять без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку, обшуку особи в обов'язковому порядку фіксують доступними технічними засобами через здійснення безперервного відеозапису (абз. 3 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України).

Потрібно враховувати, що до ст. 236 КПК України внесено істотні зміни і доповнення Закону України «Про внесення змін до КПК України» та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від

¹ Обшук мобільних телефонів і комп'ютерів та інші зміни до КПК. Публікація інтернет-видання «Антидот». URL : <http://surl.li/zqshur>

22.03.2022.¹ Зокрема змінено процедуру проведення обшуку житла та іншого володіння особи, пов'язану з можливістю доступу до комп'ютерних систем або їхніх частин та мобільних терміналів під час проведення обшуку. Згідно з ч. 6 ст. 236 КПК України слідчий / прокурор під час проведення обшуку має право не лише відкривати закриті приміщення, сховища та речі, але й долати системи логічного захисту комп'ютерних систем або їхніх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, навіть якщо особа, яка присутня при обшуку, відмовляється зняти (деактивувати) таку систему. Не є перешкодою для зняття системи логічного захисту відсутність особи, яка володіє приміщенням і комп'ютерними системами. При цьому слідчий / прокурор має право на місці проведення обшуку здійснити пошук, виявлення та фіксацію комп'ютерних даних навіть якщо для їх виявлення не надано дозволу ухвалою слідчого судді, але щодо яких є достатні підстави вважати, що інформація, яка на них міститься, має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим варто підкреслити, що в такому випадку термін «дозвіл» дефінують як ухвалу слідчого судді, в якій повинні міститися відомості про речі, документи або осіб, для виявлення яких проводять обшук (ч. 2 ст. 235 КПК України). Отже, під час обшуку орган досудового розслідування наділений правом без будь-якого санкціонування чи судового контролю отримувати доступ до комп'ютерів, планшетів і мобільних телефонів особи, щодо якої проводять обшук. Також варто звернути увагу, що ч. 6 ст. 236 КПК України доповнено новим абзацом, у якому йдеться, що під час обшуку особи, що володіють інформацією про зміст комп'ютерних даних та особливості функціонування комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, можуть повідомити про це слідчого, прокурора. Повідомлена інформація підлягає внесенню до протоколу обшуку. Звісно, що це положення передбачає відповідне звернення до таких осіб з боку слідчого, прокурора. Поняття «зміст комп'ютерних даних» та «особливості функціонування комп'ютерних систем» охоплюють увесь масив інформації, а також паролі доступу та інші системи логічного захисту, що встановлені на конкретному засобі чи обладнанні. Це є досить важливим доповненням, оскільки, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК України, комп'ютерні дані можуть бути в подальшому використані як документальне джерело доказів.²

¹ Закон України від 15.03.2022 року № 2137-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам». URL : <http://surl.li/ynxseg>

² Обшук мобільних телефонів і комп'ютерів та інші зміни до КПК. Публікація інтернет-видання «Антидот». URL : <http://surl.li/bezrfv>

З урахуванням розгляданих положень можна констатувати обов'язковість залучення до обшуку спеціаліста в галузі комп'ютерних технологій і рекомендувати такий алгоритм дій під час проведення обшуку з метою виявлення, фіксації та використання комп'ютерних даних щодо виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України:

- 1) пошук комп'ютерних носіїв інформації;
- 2) установлення наявності паролю доступу до комп'ютерних даних і подолання системи логічного захисту;
- 3) сприйняття й фіксація комп'ютерних даних;
- 4) вилучення носіїв комп'ютерних даних (телефонів, планшетів, комп'ютерів) як засобів вчинення кримінального правопорушення.

Уважаємо, що розглядані особливості обшуку у кримінальних провадженнях зазначеної категорії мають бути враховані при реалізації деяких тактичних рекомендацій загального характеру. Зокрема це стосується рекомендацій послідовності обстеження приміщень у житлі (квартирах, котеджах), де радять починати обшук із нежитлових частин, наприклад, з приміщень загального користування (санвузлів, ванних кімнат тощо).¹ Якщо брати до уваги, що комп'ютерні дані можуть бути легко видалені з відповідних носіїв інформації, то при розв'язанні питання про черговість обстеження об'єктів обшуку потрібно це враховувати.

Предметом пошуку, як і при огляді, можуть бути й певні речі, які несуть у собі інформацію про вчинення злочину, передбаченого у ст. 436-2 КК України (символіка держави-агресора, друковані видання, відповідна література, листівки, малюнки тощо). Їх відшукування, огляд і фіксацію здійснюють за загальними правилами поведіння з речовими доказами у кримінальному провадженні. У протоколі обшуку обов'язково вказують повністю і конкретну (деталізовану) інформацію стосовно речей і документів, що вилучають.

Допит свідків (ст. 224 КПК України). Відповідно до ч. 1 ст. 65 КПК України свідок – це фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань. У кримінальних провадженнях зазначеної категорії такими свідками можуть бути дві категорії осіб:

- 1) особи, які безпосередньо сприймали виправдовування, визнання правомірною чи заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікацію її учасників (свідки-очевидці);

¹ Волобуєв А. Ф., Даньшин М. В., Іщенко А. В. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1. МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2018. 384 с. С. 329.

2) особи, які володіють інформацією про особистість правопорушника як проросійськи налаштованого, що проявлялося у побутових висловлюваннях (інші свідки).

Допит свідків-очевидців має на меті отримання достовірних даних про місце, час, обстановку та зміст висловлювань правопорушника, які утворюють об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 436-2 КК України (або у ст. 111-1 КК України).

Громадянин України ОСОБА_3, знаходячись біля під'їзду житлового будинку у м. Харкові, на привітання інших мешканців цього будинку (ОСОБИ_4, 5 і 6) відповів нецензурною лайкою. Після цього ОСОБИ_4, 5 і 6 зробили йому зауваження, що нарізі йде війна з російською федерацією і м. Харків обстрілюють війська цієї держави з метою вбивства українців. На це ОСОБА_3 почав гучно і публічно переконувати мешканців будинку, що все це брехня і місто спеціально обстрілюють війська України, щоб думали, що це роблять російські війська. Крім цього, ОСОБА_3 публічно заявив, що він чекає, коли російська федерація захопить м. Харків та встановить у ньому «руський мир», і він бажає, щоби це сталося якнайшвидше.¹ Під час досудового розслідування ОСОБИ_4, 5 і 6 були допитані як свідки, показання яких не оспорювали учасники судового провадження.

Як свідки-очевидці можуть бути допитані журналісти і блогери, які виявили в межах своїх розслідувань у соціальних мережах висловлювання (тексти), що підпадають під об'єктивну сторону зазначених кримінальних правопорушень. У такому випадку їхні показання є додатковим доказом до документальних даних (комп'ютерних даних).

Допит інших свідків, якими можуть бути особи з оточення правопорушника (сусіди, знайомі, колеги), проводять із метою встановлення тієї обставини, що висловлювання правопорушника були не випадковими, а мали конкретну мету, визначену у ст.ст. 111-1, 436-2 КК України. Важливим тактичним аспектом допиту таких свідків є не тільки повідомлення про їхні обов'язки і права, але й роз'яснення їм сутності вчиненого кримінального правопорушення, його суспільної небезпеки в умовах воєнного стану і ведення бойових дій. Роз'яснення загрози, яку несуть у собі публічні виправдання збройної агресії з боку російської федерації, окупації частини території України (чи їх заперечення) для суспільства загалом й окремих громадян зокрема має на меті спонукати до правдивих і повних показань та засудження дій правопорушника.

¹ Вирок Держинського районного суду м. Харкова від 14.09.2022 справа № 638/5008/22, кримінальне провадження №1-кп/638/1223/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106292756>.

Проведення експертиз (ст.ст. 242-245 КПК України). З огляду на специфічний механізм учинення кримінальних правопорушень, передбачених у ст.ст. 111-1, 436-2 КК України, для отримання доказів під час їх досудового розслідування необхідним є використання спеціальних знань у формі експертизи.

Комп'ютерно-технічна експертиза. Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5¹, ця експертиза містить дослідження комп'ютерної техніки й програмних продуктів.

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії комп'ютерно-технічну експертизу призначають у випадку, коли під час обшуку не вдалося отримати доступ до електронних інформаційних систем або їхніх частин, комп'ютерних систем, мобільних телефонів (було відмовлено їх власником, володільцем або утримувачем або пов'язано з подоланням системи логічного захисту). У такому разі носій комп'ютерної інформації вилучають у порядку, передбаченому у ч. 2 ст. 168 КПК України, в абзаці другому якої зазначено, що забороняється тимчасове вилучення електронних інформаційних систем, комп'ютерних систем або їхніх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, крім випадків, коли їх надання разом з інформацією, що на них міститься, є необхідною умовою проведення експертного дослідження, або якщо такі об'єкти отримані в результаті вчинення кримінального правопорушення чи є засобом або знаряддям його вчинення, а також якщо доступ до них обмежується їхнім власником, володільцем або утримувачем чи пов'язаний з подоланням системи логічного захисту.

Основним завданням комп'ютерно-технічної експертизи у кримінальних провадженнях такої категорії є виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях. Експертові ставлять такі запитання:

Чи міститься на цьому носії інформація у вигляді тексту, фото- чи відеозапису і який зміст цієї інформації?

Чи містить носій досліджуваного комп'ютера ознаки пересилання (розповсюдження) зазначеної інформації користувачем?

Чи піддавався досліджуваний накопичувач певним процедурам із метою знищення чи зміни вказаної інформації?

¹ Наказ МЮ України 08.10.1998 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» (у редакції наказу МЮ України від 26.12.2012 № 1950/5). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

Чи могла бути створена зазначена інформація на цьому комп'ютері чи вона перенесена з іншого носія?

У який спосіб інформація перенесена на досліджуваний комп'ютер (носії)?

Яка технологія та хронологія створення електронного документа, що містить зазначену інформацію?

Які атрибути (час друку, редагування, створення, видалення тощо) файлів, що містять інформацію?¹

Матеріали для проведення комп'ютерно-технічної експертизи, оформлені відповідно до вимог Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затвердженої наказом МВС України від 17.07.2017 № 591,² направляють до науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (НДЕКЦ). Зазвичай доцільним є попереднє консультування з цього приводу з керівником відповідної лабораторії (сектору), експертом.

Лінгвістична експертиза мовлення. Зазвичай таку експертизу призначають одразу після виявлення тексту, який містить ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 КК України. Лінгвістична експертиза мовлення належить до класу криміналістичних експертиз та отримала назву криміналістичної лінгвістики.

Криміналістична лінгвістика – це розділ прикладної лінгвістики, який розробляє й досліджує методи атрибуції текстів сучасних документів із метою використання отриманих результатів у слідчих діях під час досудового розслідування та судового провадження. Завданням лінгвістичної експертизи є оцінка тих чи тих фактів мовлення в контексті наявної в суспільстві системи мовних норм і приписів з опертям на отримані теоретичною лінгвістикою знання про структуру й функціонування мови.³

Лінгвістичну експертизу мовлення поділяють на авторознавчу експертизу писемного мовлення та семантико-текстуальну експертизу писемного та усного мовлення.

¹ Наказ МЮ України 08.10.1998 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» (у редакції наказу МЮ України від 26.12.2012 № 1950/5). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

² Наказ МВС України від 17.07.2017 № 591 «Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17>.

³ Ажнюк Л. В. Лінгвістична експертиза : статус і методологічні презумпції. *Мовознавство*, 2012. № 3. С. 47–64.

У кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку призначають семантико-текстуальну експертизу писемного та усного мовлення для дослідження текстів щодо закликів до насильницької зміни державного ладу, зміни державних кордонів, виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, глорифікації її учасників тощо.

Семантико-текстуальною експертизою є необхідною для розв'язання завдання із встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень, використаних у наданих для дослідження текстах або усних повідомленнях (за їх текстовими відтвореннями). Визначають також їх стилістичну забарвленість, смислове навантаження, характер інформації, що міститься в них (чи можна таку інформацію розглядати як виправдання агресії, глорифікації її учасників, чи містить вона заперечення агресії та інші прояви колабораційності тощо). Тобто така експертиза розв'язує питання мовленнєвого характеру, не пов'язані із встановленням фактичних даних про автора.

Об'єктом семантико-текстуальної експертизи може бути як текст (промова), так і його (її) фрагменти, окремі висловлювання, слова, написи, текстові відтворення усного мовлення тощо. Якщо постає завдання здійснити семантико-текстуальну експертизу усномовленнєвого повідомлення (промови, висловлювання), то замовник цієї експертизи разом із цифровим (чи аналоговим) записом промови має надати дослівне текстове відтворення її змісту (стенограму), здійснене власними засобами.¹ Також *предметом дослідження* такої експертизи є дослідження діалогічного тексту (записів переговорів, розмов, інтерв'ю, обмінів СМС-повідомленнями тощо). Завданням є виявлення висловлювань, що спонукають адресата до здійснення певних оцінок щодо російської агресії чи певних дій; виявлення прихованих засобів мовленнєвого впливу на особу, встановлення, у чому полягає такий вплив тощо. Крім тексту, специфічним об'єктом дослідження можуть бути малюнки, плакати, фотографії, а також значення жестів, якими супроводжували словесні засоби в процесі спонтанного спілкування. Поставлені завдання експерт розв'язує за допомогою спеціальних знань у галузі лінгвістики на основі загальних і окремих норм мови з використанням посібників, академічних наукових праць, словників, довідників та інших наукових джерел. Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії експертові ставлять запитання, на які він має надати відповіді в межах семантико-текстуальної експертизи, зокрема:

¹ Наказ МЮ України 08.10.1998 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» (у редакції наказу МЮ України від 26.12.2012 № 1950/5). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

Які значення мають слова, словосполучення, фрази, зафіксовані в тексті або повідомленні, промові, що підлягають дослідженню?

Яким є об'єктивний зміст досліджуваного словосполучення, речення, тексту, групи текстів, повідомлення, промови?

Чи є зміст досліджуваного словосполучення запереченням певної події?

Чи є зміст досліджуваного тексту виправданням певних рішень або дій?

Чи міститься у досліджуваному тексті глорифікація (славлення) певних осіб?

Чи містяться у тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі закликів до певних дій? Якщо так, то до яких саме дій, чи є ці заклики публічними та яка їх форма вираження?¹

Для проведення дослідження експертові надають об'єкт дослідження (текстовий документ), а також протоколи: огляду, обшуку, зняття показань технічних приладів чи засобів. У випадку необхідності дослідження відео-, звукозаписів розмов експерту потрібно надати протокол огляду та прослуховування відео-, звукозаписів досліджуваних розмов із текстовим відтворенням їх змісту стенограмою, оформлених відповідно до процесуальних вимог. Встановлення текстового змісту розмов, що зафіксовані у відео-, звукозаписі, не є окремим експертним завданням, оскільки не потребує застосування спеціальних технічних знань. Потрібно підкреслити, що висновки експерта (відповіді на питання) за результатами семантико-текстуального дослідження не є правовою кваліфікацією, а є лише констатацією об'єктивного змісту тексту з позиції спеціальних знань у галузі лінгвістичних досліджень.²

Криміналістична експертиза відео-, звукозапису. Така експертиза під час досудового розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії може бути призначена для ототожнення особи за фізичними параметрами голосу або за лінгвістичними ознаками усного мовлення. Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії експертові ставлять такі запитання:

Скільки осіб брало участь у зафіксованій на фонограмі розмові?

Чи брали зазначені особи участь у зафіксованій на фонограмі розмові та які конкретно слова та фрази вони промовляли?

Чи зафіксовано мовлення особи на звукозаписі? Якщо так, то які саме слова й висловлювання вона промовляла?

¹ Лінгвістична експертиза мовлення: матеріали з офіційного сайту Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України. URL : <http://surl.li/yzdmnp>

² Лінгвістична експертиза мовлення: матеріали з офіційного сайту Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України. URL : <http://surl.li/yzdmnp>

Потрібно зазначити, що окреслена експертиза може бути призначена й щодо встановлення технічних параметрів і характеристик засобів здійснення відео-, звукозапису та їх ідентифікації.

Допит підозрюваного. Допит підозрюваного проводять одразу після вручення повідомлення про підозру, роз'яснення прав підозрюваного (ст. 42 КПК України). Коло обставин, які містять предмет допиту, визначає характер вчиненого діяння, передбаченого ст. ст. 111-1, 436-2 КК України. Потрібно підкреслити, що ймовірність отримання правдивих показань підозрюваного значною мірою залежить від обрання правильної тактики допиту, яка повинна ґрунтуватися на встановленні психологічного контакту з підозрюваним та його захисником і роз'яснення можливості укладення угоди між прокурором та підозрюваним про визнання винуватості в порядку, зазначеному у ст. ст. 468–470 КПК України. Як показує слідчо-судова практика, досягнення цього результату є досить вірогідним у кримінальних провадженнях зазначеної категорії.

Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 114-2 КК України.

Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях відповідно до ст. 114-2 КК України обумовлені насамперед тими ключовими обставинами, що є предметом доказування такої категорії кримінальних проваджень і на встановлення яких спрямовані СРД:

1) спосіб дій суб'єкта – поширення в умовах воєнного або надзвичайного стану інформації, яка є потенційно небезпечною для обороноздатності України, її здатності для відсічі збройної агресії:

- стосовно переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну;
- стосовно переміщення, руху або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, за можливості їх ідентифікації на місцевості;

2) несанкціонованість поширення такої інформації, тобто її відсутність в офіційних повідомленнях уповноважених державних органів України (Генерального штабу, Міністерства оборони, Головного управління розвідки Міністерства оборони, Служби безпеки) або в офіційних джерелах країн-партнерів;

3) наявність кваліфікаційних обставин поширення такої інформації:

- попередня змова групи осіб;
- корисливі мотиви;
- мета надання такої інформації державі, що здійснює збройну агресію проти України, або її представникам, або іншим незаконним збройним формуванням;

- спричинення тяжких наслідків (втрата озброєння та бойових припасів, загибель чи поранення військовослужбовців).

Ураховуючи наведені обставини, потрібно зазначити, що відкриття кримінального провадження відповідно до ст. 114-2 КК України зазвичай здійснюють за даними моніторингу засобів масової інформації, соціальних мереж із подальшим проведенням негласних слідчих (розшукових) дій. На цій основі може бути визначений певний алгоритм дій під час досудового розслідування, а також особливості проведення НСРД. У зв'язку з цим видається доцільним аналіз конкретного кримінального провадження, яке завершилося обвинувальним вироком суду.

26.12.2022 Індустріальний районний суд в м. Дніпрі розглянув на відкритому судовому засіданні кримінальне провадження за обвинуваченням ОСОБИ_5 (уродження с. Комсомольський Скопинського району Рязанської області російської федерації, громадянина України) у вчиненні злочину, передбаченого у ч. 3 ст. 114-2 КК України. На основі аналізу наданих стороною обвинувачення доказів суд установив, що в березні 2022 року в соціальній мережі «Однокласники» ОСОБА_5 погодився надавати інформацію щодо розташування та переміщення особового складу та техніки ЗС України ОСОБИ_6 представнику збройних формувань окупаційної адміністрації російської федерації на тимчасово окупованій території Донецької області. Із цією метою ОСОБА_5 самостійно збирав і передавав за допомогою поштового клієнта mail.ru інформацію про дислокацію підрозділів ЗС України та інших військових формувань України, розташованих у містах Краматорськ та Слов'янськ Донецької області, маршрути їх руху. Була здійснена передача інформації у вигляді скріншотів програми Google Maps картографічних позначень розташування блокпостів на території міст Краматорськ і Слов'янськ із відповідними координатами.

ОСОБА_5 під час досудового розслідування і судового провадження свою вину у пред'явленому йому обвинуваченні за ч. 3 ст. 114-2 КК України не визнавав і показував, що записи, які були виявлені в його комп'ютері, його не стосуються, що в його акаунт заходила невідома особа, а встановлений на його комп'ютері VPN використаний ним лише для перегляду новин. Захисник обвинуваченого, підтримуючи позицію свого клієнта, заявив суду, що обставини, які викладені в обвинувальному акті, є надуманими, а всі докази знайдені з невідомих джерел і є сфальсифікованими. Ураховуючи позицію сторони захисту, суд провів ретельне дослідження поданих до суду доказів і, перевіривши їх за критеріями належності, допустимості й достовірності, визнав такими, що доводять

винуватість ОСОБИ_5 у вчиненні злочину, передбаченого у ч. 3 ст. 114-2 КК України.¹

На основі викладених у вирокі матеріалів і мотивації ухваленого в суді рішення можна зробити висновок щодо проведених НСРД під час досудового розслідування, у результаті яких зібрані належні, допустимі й достовірні докази.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України). Цей спосіб отримання доказів належить до категорії НСРД і полягає в негласному доступі до електронної інформаційної системи або її частини, а також отриманні таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача. Використовують його на підставі ухвали слідчого судді (процесуальна підстава). У кримінальних провадженнях зазначеної категорії цю НСРД використовують для отримання доказів несанкціонованого поширення інформації про Збройні Сили України в умовах воєнного або надзвичайного стану з використанням електронних інформаційних систем. Зазвичай фактичною підставою для її проведення є виявлення ознак вказаного кримінального правопорушення в соціальних мережах і внесення таких відомостей в ЄРДР (початок досудового розслідування). Метою є встановлення факту надходження, зберігання, відправлення вказаної інформації з конкретної електронної поштової скриньки запідозреної особи. Інформація може бути представлена у вигляді текстових, фото- чи відеофайлів, які вказують на факт її передачі (надання) від однієї особи іншій (в наведених матеріалах кримінального провадження від ОСОБИ_5 ОСОБИ_6).

Витребування та отримання в порядку, зазначеному у ч. 2 ст. 93 КПК України, документів (відомостей) від певної відповідальної службової особи Збройних Сил України про фактичне знаходження (переміщення) військових підрозділів, озброєння, боєприпасів у місці (координатах), зазначеному в інформації, яку поширювали або передавали конкретній особі. Таким документом може бути відповідь на запит (витребування) слідчого, у якому міститься підтвердження зазначеного факту, а також висновок, що передача вказаної інформації представникам спецслужб збройних формувань російської федерації чи окупаційної адміністрації російської федерації могло заподіяти шкоди державній безпеці України, підірвати стан боєготовності військових формувань України чи нести загрозу життю та здоров'ю військовослужбовців.

Огляд (ст. 237 КПК України). Особливості в проведенні огляду обумовлені тією обставиною, що злочинні діяння, передбачені у ст. 114-2 КК України, відображені переважно у віртуальному середовищі у вигляді

¹ Вирок Індустріального районного суду м. Дніпро від 26.12.2022 справа № 202/7404/22, кримінальне провадження № 1-кп/202/475/2022. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://surl.li/iketbg>

текстових повідомлень, фото- та відеозображень. Відповідно до оновленої редакції ст. 237 КПК України огляд може бути проведений не тільки щодо місцевості, приміщення, речей та документів, але й комп'ютерних даних, що знаходяться на інтернет-сторінках.

Огляд інтернет-сторінок за допомогою інтернет-браузера Google Chrome, відкритих із використанням вихідних даних щодо особи (її ПІБ), яка отримувала інформацію щодо Збройних Сил України. Зміст огляду полягає у здійсненні послідовного пошуку інформації про особу, яка отримувала зазначену інформацію, із метою встановлення статусу цієї особи як представника держави, що здійснює збройну агресію проти України або представника незаконних збройних формувань (офіцер російських спецслужб чи збройних сил, російський найманець, учасник незаконних збройних формувань тощо).

Огляд інтернет-сторінок офіційних вебсайтів, а також офіційних сторінок у соціальних мережах «Facebook» та «Instagram» Генерального штабу Збройних Сил України, Міністерства оборони України за певний період із метою виявлення офіційної публікації інформації про переміщення зброї, озброєння та бойових припасів, переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших військових формувань у місцях, які вказані в інформації, яку передавали. Доказом є фіксація у протоколі огляду відсутності у вказаних джерелах зазначеної інформації за певний період.

Тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159 КПК України). Тимчасовий доступ до речей і документів у такій категорії кримінальних проваджень здійснюють на підставі ухвали слідчого судді чи суду щодо мобільних терміналів систем зв'язку через зняття копії інформації стосовно з'єднання телефонних номерів запідозрених осіб за певний період. Метою зазначеної процесуальної дії є вилучення (здійснення виїмки) вказаної інформації, зафіксованої на відповідному носіїві (оптичному диску), який є процесуальним джерелом доказів здійснення контактів (розмов) певних осіб із використанням мобільного зв'язку. Носій скопійованої інформації є об'єктом огляду як під час досудового розслідування, так і під час судового провадження.

Обшук (ст. 236 КПК України). Обшук є примусовим обстеженням житла чи іншого володіння особи і проводиться на підставі ухвали слідчого судді (дозволу), прийнятої за клопотанням слідчого, прокурора. В умовах воєнного стану за відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею вказаного повноваження дозвіл на проведення обшуку може надавати керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором, через винесення постанови про проведення обшуку (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України). У постанові має бути вказано строк її дії (не більше місяця з моменту винесення до дати проведення обшуку), місце

проведення обшуку та що саме відшукують. Також потрібно звернути увагу на такий нюанс: якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язаний із потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, обшук проводять без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку, обшуку особи в обов'язковому порядку фіксують доступними технічними засобами через здійснення безперервного відеозапису (абз. 3 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України).

У зазначеній категорії кримінальних проваджень обшук проводять із метою виявлення речей і документів, які можуть слугувати джерелом доказів несанкціонованого поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення збройних сил України чи інших військових формувань, учиненого в умовах воєнного або надзвичайного стану. Такими джерелами доказів зазвичай є:

- мобільні телефони із вбудованими сім-картками і флеш-накопичувачами, у яких можуть міститися відомості про збирання, поширення чи цілеспрямована передача вказаної інформації;
- комп'ютерні системні блоки, ноутбуки, планшети з вказаною інформацією;
- паперові документи (окремі аркуші, зошити, записники тощо), у яких зафіксовані відомості щодо телефонних абонентів, електронних скриньок, отриманих коштів тощо.

Потрібно підкреслити, що слідчий має право на місці проведення обшуку здійснити пошук, виявлення та фіксацію комп'ютерних даних навіть якщо для їх виявлення не надано дозволу ухвалою слідчого судді (постанови керівника прокуратури), але щодо яких є достатні підстави вважати, що інформація, яка на них розміщена, має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим, варто зазначити, що в такому випадку поняття «дозвіл» розуміють як ухвалу слідчого судді, у якій повинні міститися відомості про речі, документи або осіб, для виявлення яких проводять обшук (ч. 2 ст. 235 КПК України). Отже, під час обшуку орган досудового розслідування наділений правом без будь-якого санкціонування чи судового контролю отримувати доступ до комп'ютерів, планшетів і мобільних телефонів особи, у якої проводять обшук.

Вилучені під час обшуку речі й документи фіксують у протоколі обшуку, але можуть бути піддані окремим оглядам під час досудового розслідування (зі складанням відповідних протоколів) для більш детального аналізу відомостей, які вони містять. З огляду на значущість обшуку у кримінальних провадженнях такої категорії, що закладає підвалини для проведення інших СРД і формування доказової бази, рекомендують фіксувати його проведення не тільки через застосування відеозйомки, але й додатково здійсненням фотозйомки. У протоколі обшуку обов'язково вказують повністю і конкретно

інформацію стосовно речей і документів, які вилучають. Якщо вилучають технічні пристрої, має бути вказана їхня модель, марка, колір, серійний номер.

Однією з особливостей проведення обшуку під час воєнного стану є можливість слідчого здійснювати фіксацію доступними технічними засобами без складання відповідного протоколу (абз. 2 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК). Однак у подальшому він має бути складений протягом 72 годин. У судовому засіданні результати обшуку, зафіксовані у протоколі, піддають за участі сторін ретельному дослідженню, де відеозапис проведеної слідчої дії відіграє особливо важливу роль (під час воєнного стану він повинен бути безперервним).

Допит (ст. 224 КПК України). У кримінальних провадженнях зазначеної категорії допити, зазвичай не мають того значення, як в інших кримінальних провадженнях. Це пов'язано з тим що злочини, передбачені у ст. 114-2 КК України, мають специфічний механізм вчинення неочевидного характеру. Зазвичай сліди злочинних дій залишають переважно у віртуальному середовищі, які для сприйняття вимагають спеціальних знань. Тому можна констатувати, що під час досудового розслідування допити свідків є досить рідкісними. На увагу заслуговує тільки допит підозрюваного, який проводять одразу після складання й вручення особі повідомлення про підозру. Для допиту підозрюваного характерною є ситуація його відмови відповідати на запитання, давати показання (згідно з ч. 4 ст. 224 КПК України слідчий зобов'язаний зупинити допит одразу після отримання такої заяви) або заперечення своєї вини з посиланням на «хакерський» злам акаунта, що може супроводжуватися звинуваченнями слідчого у фальсифікації доказів, які слугували підставою для складання повідомлення про підозру. Тим не менш допит підозрюваного потрібно проводити, зокрема з метою ретельної фіксації у протоколі його позиції (лінії захисту) та її аргументації з урахуванням того, що злочини, передбачені в ч. 2 і 3 ст. 114-2 КК України, є тяжкими та особливо тяжкими.

Проведення експертиз (ст. 242-245 КПК України). З огляду на специфічний механізм вчинення злочинів цієї категорії для отримання доказів під час їх досудового розслідування необхідним є використання спеціальних знань у формі експертизи. При формулюванні питань (завдань) експертові потрібно спиратися на положення Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій із питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5.¹

¹ Наказ МЮ України 08.10.1998 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань

Також важливим є дотримання правил, викладених у Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затвердженої наказом МВС України від 17.07.2017 № 591.¹

Комп'ютерно-технічна експертиза. Таку експертизу проводять для дослідження носіїв комп'ютерної (електронної) інформації, зокрема вилучених під час проведення обшуку в порядку, зазначеному у ч. 2 ст. 168 КПК України, оскільки вони були засобом або знаряддям вчинення кримінального правопорушення. Таким знаряддям є мобільні телефони з вбудованими сім-картками і флеш-накопичувачами, а також комп'ютерні системні блоки, ноутбуки, планшети. Основним завданням комп'ютерно-технічної експертизи у кримінальних провадженнях цієї категорії є виявлення інформації та програмного забезпечення на вказаних носіях, що може містити ознаки зберігання, пересилання (поширення) відомостей щодо Збройних Сил України. За рішенням експерта ставлять такі основні запитання:

Чи знаходиться у робочому стані наданий для дослідження пристрій (мобільний телефон, флеш-накопичувач, ноутбук, планшет, комп'ютерний системний блок)?

Чи існує технічна можливість використання наданого для дослідження пристрою для з'єднання з мережею «Інтернет», чи є сліди з'єднання з нею? Якщо так, то яка історія відвідувань вебсторінок мережі?

Чи міститься на зазначеному пристрої (носії) інформація у вигляді тексту, фото- чи відеозапису і який зміст цієї інформації?

Чи містить представлений носій ознаки пересилання (розповсюдження) зазначеної інформації користувачем?

Чи піддавався досліджуваній накопичувач певним процедурам із метою знищення чи зміни вказаної інформації?

Потрібно підкреслити, що не допускають формулювання запитань, які не належать до компетенції експерта (щодо дислокації та пересування військової техніки та військовослужбовців Збройних Сил України, про представників терористичних організацій «донецька народна республіка» та «луганська народна республіка», щодо карт (планів, схем тощо) місцевості, записів географічних координат, переліку військової техніки та озброєння, записів тактико-технічних характеристик військової техніки та озброєння тощо). З метою уникнення зайвих витрат сил і часу як слідчого, так і експертів при

підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

¹ Наказ МВС України від 17.07.2017 № 591 «Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України» URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17>.

підготовці і проведенні експертизи доцільним є попереднє консультування з відповідним фахівцем (експертом, керівником відділу, сектору НДЕКЦ).

Почеркознавча експертиза. У кримінальних провадженнях цієї категорії таку експертизу проводять при виявленні й вилученні рукописних документів, у яких містяться записані конкретною особою відомості, пов'язані з вчиненням дій, передбачених у ст. 114-2 КК України.

За фабулою наведеного кримінального провадження ОСОБА_5 під час досудового розслідування і судового провадження свою вину у пред'явленому йому обвинуваченні не визнавав і показував, що записи, які були виявлені в його комп'ютері, його не стосуються, вважає, що в його акаунт заходила невідома особа, а встановлений на комп'ютері VPN він використовував лише для перегляду новин. Очевидно, що така позиція сторони захисту була обрана за участі адвоката підозрюваного (обвинуваченого), який у суді заявив, що обставини, які викладені в обвинувальному акті, є надуманими, а всі докази отримані з невідомих джерел і є сфальсифікованими.

Така позиція сторони захисту була спростована низкою доказів, серед яких важливу роль відіграв висновок почеркознавчої експертизи, яку проводили стосовно рукописного зошиту підозрюваного під назвою «Тетрадь для записей по страницам, почтам, кошелькам и заработкам», вилученого під час проведення обшуку.

Експерт установив, що викладені в зошиті записи щодо паролю до поштової скриньки ОСОБИ_5 та інші рукописні записи виконані саме цією особою. Після цього проведено огляд – здійснено вхід до поштового клієнта Mail.ru, уведено адресу поштової скриньки та указаний в зошиті пароль, після чого здійснено вхід до пошти ОСОБИ_5, де виявлені листи, зокрема лист із поштової адреси Адміністрації президента російської федерації.¹

При призначенні почеркознавчої експертизи може виникнути низка запитань щодо того, які матеріали необхідно підготувати для проведення цієї експертизи. Насамперед потрібно наголосити, що для почеркознавчого дослідження рукописних записів потрібно надавати винятково оригінали досліджуваних документів. Окрім того, для ідентифікації особи – виконавця рукописного тексту (підписів) необхідні зразки почерку чи підпису особи, стосовно якої розв'язують це питання. Для проведення дослідження експертові потрібно надати вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку особи, стосовно якої ставлять ідентифікаційне завдання.

¹ Вирок Індустріального районного суду м. Дніпро від 26.12.2022 справа № 202/7404/22, кримінальне провадження № 1-кп/202/475/2022. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://surl.li/bryysc>

Вільними зразками вважають рукописні тексти, які достовірно були виконані певною особою до відкриття кримінального провадження і не пов'язані з його обставинами (анкети, заяви, автобіографії, службові записки за місцем роботи тощо). Бажано, щоб вільні зразки за можливості були якнайближче за часом виконання (із розривом в межах одного року) та іншими параметрами (формою документа, змістом, цільовим призначенням).

Умовно вільними зразками є зразки, виконані певною особою не для експертизи, а у зв'язку з кримінальним провадженням (заяви, скарги, клопотання тощо).

Експериментальні зразки почерку – це такі зразки, які були виконані за пропозицією слідчого спеціально для цієї експертизи в порядку, визначеному у ст. 245 КПК України. Важливими є вимоги до обсягу зразків (бажано надавати не менше ніж на 15 аркушах).

Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 336 КК України.

Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях відповідно до ст. 336 КК України¹ обумовлені насамперед обставинами (передбаченими в чинному законодавстві), що є предметом доказування цієї категорії кримінальних проваджень і на встановлення яких спрямовані СРД. Ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період містить обставини, які підлягають доказуванню:

1) проходження військово-лікарської комісії з визнанням особи придатною до військової служби;

2) відсутність підстав для відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, передбачених у ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»;

3) отримання повістки під особистий підпис про обов'язок особи прибути до територіального органу комплектування;

4) неприбуття особи до територіального органу комплектування в час, визначений у повістці.

Початок досудового розслідування пов'язують із надходженням до органу досудового розслідування повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення від територіального органу комплектування (військового комісаріату), яке вносять до ЄРДР відповідно до ст. 214 КПК України. Після цього проводять СРД, на особливості яких впливає те, що кримінальне

¹ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (з наступними змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

правопорушення, передбачене у ст. 336 КК України, є нетяжким злочином, обставини якого відображені в документах.

Особливості механізму вчинення вказаних правопорушень і певний алгоритм у проведенні СРД може бути визначений на основі аналізу типових матеріалів кримінальних проваджень, які завершилися обвинувальними вироками судів.

15.03.2022 ОСОБА_3, будучи військовозобов'язаним і перебуваючи в приміщенні пункту постійного збору військовозобов'язаних, пройшов військово-лікарську комісію, за результатами проходження якої його визнано придатним до військової служби. У подальшому ОСОБА_3, будучи придатним до військової служби військовозобов'язаним і перебуваючи на території пункту постійного збору військовозобов'язаних, під особистий підпис отримав повістку про прибуття 04.05.2022 на 10.00 до територіального органу комплектування для вибуття на військову службу. Однак ОСОБА_3, будучи призваним на військову службу за мобілізацією та належним чином повідомлений про дату, час та місце прибуття, до органу комплектування не прибув, і в такий спосіб ухилився від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період. Суд під час розгляду справи визнав ОСОБУ_3 винним у тому, що він, не бажаючи виконувати свій конституційний обов'язок та проходити військову службу і будучи придатним за станом здоров'я для проходження військової служби та не маючи правових підстав для відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, ухилився від призову на військову службу за мобілізацією, на особливий період. Тим самим ОСОБА_3 порушив вимоги ст. 65 Конституції України, положення ст. 39 ЗУ «Про військовий обов'язок та військову службу», ст. 1, 22 ЗУ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та вимоги Указу Президента України «Про загальну мобілізацію» № 69/2022 від 24.02.2022 року.¹

Варто зазначити, що суд відповідно до ч. 3 ст. 349 КПК України визнав недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніхто не оспоровав, з'ясувавши, що учасники правильно розуміють зміст цих обставин, і немає сумнівів у добровільності їхньої позиції, а також роз'яснив їм, що в такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку.

На основі узагальнення матеріалів кримінальних проваджень зазначеної категорії можуть бути визначені відповідні СРД, проведення яких дає змогу отримати належні, допустимі і достовірні докази.

Витребування та отримання в порядку ч. 2 ст. 93 КПК України документів. Таку процесуальну дію проводять одразу після отримання

¹ Вирок Іршавського районного суду Закарпатської області від 19.07.2022 справа № 301/1982/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105304364>.

повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення від військового комісаріату. Її предметом є:

1) копії нормативних документів, якими керуються військові комісаріати щодо призову за мобілізацією;

2) довідка військово-лікарської комісії про придатність особи до військової служби;

3) медична картка (обстеження та медичного огляду) військовозобов'язаної особи;

4) корінець повістки про виклик особи до територіального органу комплектування з підписом військовозобов'язаного про те, що його попереджено про день і час явки у військовий комісаріат;

5) заяву особи про надання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації з доданими документами, що підтверджують відповідні підстави (якщо таку заяву подавала військовозобов'язана особа до територіального органу комплектування);

6) рішення органу комплектування про відмову у наданні відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації з обґрунтуванням такого рішення.

Огляд документів. Отримані від військового комісаріату документи потрібно оглянути в порядку, передбаченому у ст. 237 КПК України, із метою фіксації в протоколах їх наявності і змісту, оскільки саме вони містять зафіксовані за допомогою письмових знаків відомості, які доводять наявність обставин ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. У протоколах огляду зазначених документів потрібно зафіксувати найменування, зміст та інші реквізити цих документів (бажано дослівно, з огляду на їхній невеликий обсяг).

Потрібно зазначити, що заяви про надання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації іноді подають військовозобов'язані, проте зазвичай без документів, що підтверджують відповідні підстави (відповідно, їх відхиляють органи комплектування). У зв'язку з цим необхідно звернути увагу, що згідно з чинним законодавством правом на відстрочку від призову на підставі ст. 23 ЗУ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» можна скористатися лише до моменту набуття статусу військовослужбовця (заяву подають при отриманні повістки).

Допит. У кримінальних провадженнях зазначеної категорії допити зазвичай не мають такого значення, як в інших справах. Це пов'язано з тим, що злочин, передбачений у ст. 336 КК України, має специфічний механізм відображення переважно в документах. Тому допити проводять для

підтвердження обставин складання, вручення та отримання відповідних документів.

Допит свідків проводять стосовно працівників військового комісаріату, які складали й вручали повістки про виклик військовозобов'язаної особи до військового комісаріату. У такому випадку потрібно з'ясувати, чи робив військовозобов'язаний заяву про своє право на відстрочку та чим її обґрунтовував, якою була реакція службових осіб військового комісаріату.

Як свідки можуть бути допитані особи з найближчого оточення військовозобов'язаного для отримання інформації про наявність чи відсутність обставин, які надають право на відстрочку (щодо складу сім'ї, наявності хворих, які потребують догляду тощо).

Для допиту підозрюваного типовою є ситуація, коли він пояснює своє ухилення від призову на військову службу сімейними обставинами («догляд за хворою матір'ю похилого віку», «утримання сімох дітей» тощо). У такій ситуації рекомендують проводити тактику допиту на основі використання двох аргументів.

По-перше, на роз'ясненні чинних нормативно-правових актів, якими регулюють порядок призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. Особливо детально потрібно роз'яснити положення ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», де визначено підстави для надання відстрочки від призову, а також порядок отримання такої відстрочки.

По-друге, потрібно звернути увагу що злочин, передбачений у ст. 336 КК України, є нетяжким, й існують всі передумови для укладання угоди між прокурором та підозрюваним про визнання винуватості (ст. ст. 468–470 КПК України). Як показує слідчо-судова практика, при укладанні такої угоди суди беззаперечно затверджують її й призначають мінімальне покарання за ст. 336 КК України із застосуванням ст. 75 КК України «Звільнення від відбування покарання з випробуванням» (з іспитовим строком).

У зв'язку з показаннями підозрюваного може виникнути необхідність у витребуванні додаткових документів для перевірки наявності чи відсутності підстав для відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації (передбачені у ст. 23 ЗУ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію»):

- про склад сім'ї військовозобов'язаного;
- про лікування військовозобов'язаного чи його близьких родичів (чи потребують вони постійного догляду);
- про навчання чи науково-педагогічну роботу в закладах загальної середньої чи вищої освіти тощо.

Також може виникнути й потреба у проведенні допиту відповідних свідків.

Насамкінець потрібно зазначити, що, як показує слідчо-судова практика, значну частину кримінальних проваджень відповідно до ст. 336 КК України закривають на підставі встановлення відсутності події кримінального правопорушення або відсутності в діянні складу кримінального правопорушення (п.п. 1 і 2 ч. 1 ст. 284 КПК України). Ця обставина вказує на необхідність ретельного дослідження документів, які надходять до органу досудового розслідування від військових комісаріатів, із погляду їх відповідності нормативно-правовим актам, які встановлюють і регулюють процедуру призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період.

Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 332 КК України.

Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях відповідно до ст. 332 КК України обумовлені насамперед тими ключовими обставинами, що є предметом доказування такої категорії кримінальних проваджень і на встановлення яких спрямовані СРД:

1) спосіб дій суб'єкта:

- незаконне переправлення осіб через державний кордон України (через установлені пункти пропуску, за підробленими документами, поза пунктами пропуску);
- організація незаконного переправлення осіб через державний кордон України;
- керівництво такими діями;
- сприяння їх учиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод;

2) наявність кваліфікаційних обставин:

- учинення вказаних дій у спосіб, небезпечний для життя чи здоров'я особи, яку незаконно переправляли через державний кордон України;
- незаконне переправлення кількох осіб через державний кордон України або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища;
- учинення вказаних дій організованою групою або вчинені з корисливих мотивів.

Потрібно зазначити, що механізм вчинення вказаних кримінальних правопорушень може полягати як у відносно простих діях (доставляння на власному автотранспорті за винагороду в обхід встановлених пунктів пропуску до певного місця державного кордону громадян, які прагнуть в порушення

чинного законодавства покинути територію України під час воєнного стану¹), так і у складних схемах організації незаконного перетину кордону особами з використанням підроблених документів.

Прикладом останнього можуть слугувати матеріали кримінального провадження щодо діяльності злочинної групи, яка займалася організацією незаконного переправлення осіб через державний кордон України в умовах воєнного стану під виглядом громадян України чоловічої статі віком від 18 до 60 років, які прямують для роботи на морських суднах і мають довідки військово-лікарських комісій (посвідчення) про непридатність до військової служби та неможливість мобілізації у воєнний час².

Звичайно, перелік обставин доказування у вказаних випадках буде істотно відрізнятися. Різними будуть і первинні відомості про кримінальне правопорушення, які належать до ЄРДР у порядку, визначеному у ст. 214 КПК України (відомості про затримання особи під час незаконного перетину державного кордону, результати оперативно-розшукового моніторингу соціальних мереж в інтернеті тощо), що визначають типові ситуації початку досудового розслідування³. З урахуванням таких обставин може бути визначений перелік характерних СРД та особливості їх проведення.

Огляд (ст. 237 КПК України). Особливості в проведенні огляду обумовлені тією обставиною, що злочинні діяння, передбачені у ст. 332 КК України, мають специфічний механізм відображення в матеріальному середовищі. Насамперед потрібно звернути увагу на такі його елементи:

1) обстановку вчинення, яку позначають такими поняттями: «державний кордон України» – лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору; «прикордонна смуга» – ділянка місцевості, яку встановлюють безпосередньо вздовж державного кордону на його сухопутних ділянках або вздовж берегів прикордонних річок, озер та інших водойм; «режим державного кордону України» – порядок перетинання державного кордону України; «пункт пропуску через державний кордон України» – спеціально виділена територія на

¹ Вирок Котовського міськрайсуду Одеської області від 23.05.2022 справа №505/888/22, кримінальне провадження №1-кп/505/408/2022. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104425117>.

² Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 25.01.2023 справа №522/1053/23, кримінальне провадження №1-кп/522/526/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108628096>.

³ Сорока А. З. Типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 479–480; Саїнчин О. С. Протидія незаконній міграції в Україні (криміналістичні, кримінологічні та оперативно-розшукові аспекти) : монографія. Херсонський державний університет. Херсон : Гельветика, 2016. 435 с.

залізничних та автомобільних станціях, у морських і річкових портах, аеропортах (аеродромах) із комплексом будівель, споруд і технічних засобів, де здійснюють прикордонний, митний та інші види контролю і пропуск через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна¹;

2) спосіб незаконного переправлення осіб через державний кордон України, який можуть використовувати як на встановлених пунктах пропуску через державний кордон України, так і поза ними;

3) матеріальні об'єкти (речі і документи), які є слідами кримінального правопорушення, тобто містять відомості, які можуть бути використані як докази.

З урахуванням наведених елементів механізму відображення в матеріальному середовищі злочинних діянь, передбачених у ст. 332 КК України, можуть бути виділені такі види огляду у кримінальних провадженнях зазначеної категорії.

Огляд місця події. Місцем події при незаконному переправленні осіб через державний кордон України є місце переміщення або ділянка місцевості, де здійснювалося переміщення або затримання осіб (пункт пропуску через державний кордон України, прикордонна смуга).

Огляд полягає в обстеженні вказаного місця з метою:

1) виявлення, фіксації та оцінки обстановки місця незаконного переправлення осіб через державний кордон України;

2) виявлення і фіксації слідів злочинних дій, установлення їх способу і причетних осіб.

Із вказаною метою можуть бути піддані оглядові такі місця:

- ділянки кордону у пунктах пропуску;
- ділянки поза пунктами пропуску (автодоріг, залізничних, повітряних і вузлів сполучення);
- ділянки місцевості й приміщення, де здійснювалась протиправна діяльність організаторів, керівників та осіб, які сприяли незаконному переправленню осіб через державний кордон.

Потрібно звернути увагу, що огляд місця події відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України у невідкладних випадках може бути проведений до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (до початку досудового розслідування). У кримінальних провадженнях про незаконне переправлення осіб через державний кордон України типовою є ситуація, коли службова особа Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) проводить службовий огляд місця порушення державного кордону чи затримання правопорушника. У

¹ Закон України від 04.11. 1991 № 1777-XII «Про державний кордон України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>. Закон України від 03.04.2003 р. № 661-IV «Про Державну прикордонну службу України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15>.

зв'язку з цим у літературі рекомендують перед проведенням слідчого огляду залучати учасників службового огляду для уточнення первинної обстановки і внесених до неї змін.¹ Уважаємо, що за наявності документа (протоколу) проведення службового огляду місця події, у якому зафіксована його обстановка, виявлені та вилучені сліди злочинних дій (речі, документи), немає потреби в проведенні повторного огляду слідчим. Протокол службового огляду потрібно розглядати як документ, що є процесуальним джерелом доказів в контексті ч. 2 ст. 84 КПК України, у якому містяться фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Звичайно, слідчому потрібно буде провести огляд речей і документів, які були виявлені й вилучені в результаті службового огляду місця порушення державного кордону чи затримання правопорушника і надані органу досудового розслідування.

Також потрібно зазначити, що відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства слідчий повинен вживати належних заходів для забезпечення присутності під час огляду місця події осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Зокрема для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник, інші учасники кримінального провадження, а також спеціалісти з метою одержання слідчим допомоги з питань, що потребують спеціальних знань. В окремих джерелах як загальне положення огляду місця події у кримінальних провадженнях зазначеної категорії стверджують, що огляд проводить особисто слідчий і в присутності двох понять², при цьому не рекомендовано брати понять із числа працівників ДПС України або місцевих жителів, оскільки вони можуть бути співучасниками злочину.³

У зв'язку з цим зазначимо, що присутність понять під час огляду місця події за загальним правилом не є обов'язковою, якщо слідчий на вважає це доцільним (ч. 7 ст. 223 КПК України). Тактика огляду місця події в кожному випадку буде залежати від ситуації, в якій його проводять, залежно від ступеня відображення розслідуваної події в навколишньому середовищі.⁴

¹ Чернявський С. С., Вознюк А. А., Брисковська О. М. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України : методичні рекомендації. Київ : Національна академія внутрішніх справ. 2017. 64 с.

² Бугайчук К. Л., Корнієнко В. В., Шульга А. М. Особливості розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України : науково-методичні рекомендації. Харків : ХНУВС. 2016. 103 с.

³ Чернявський С. С., Вознюк А. А., Брисковська О. М. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України : методичні рекомендації. Київ : Національна академія внутрішніх справ. 2017. 64 с.

⁴ Балан М. Тактичні прийоми огляду місця події при розслідуванні порушень державного кордону України. *Підприємництво, господарство і право*. № 8. 2020. С. 304–309.

При огляді ділянки державного кордону поза пунктами пропуску важливе значення має фіксація у протоколі результатів огляду інженерно-технічних споруд, що визначають: місце проходження лінії державного кордону; сліди, що вказують на перебування осіб на лінії державного кордону та намір його незаконного перетину.

У випадку виявлення незаконного переправлення осіб через кордон у транспортних засобах під час огляду місця події ретельному обстеженню підлягає транспортний засіб (автомобіль, автобус, купе вагона, приміщення морського, повітряного судна) і місце безпосереднього знаходження нелегально переміщеної особи. У протоколі огляду та в додатках (схемах, результатах застосування фото- та відеотехніки) фіксують місце знаходження та конструктивні особливості сховища (тайника), його призначення, спосіб виготовлення (пристосування) тощо. При огляді сховищ (тайників) особливу увагу приділяють слідам (ознакам) перебування в ньому людей (елементів одягу, взуття, продуктів харчування тощо). Також звертають увагу, чи не є це місце небезпечним для життя чи здоров'я особи, яку незаконно переправляли через державний кордон України, що є кваліфікаційною обставиною (ч. 2 ст. 332 КК України). Крім того, фіксують кількість бензину в баку, показники кілометражу одометра, що є важливим для визначення відстані пробігу транспортного засобу.

Огляд речей і документів. Окремий огляд речей і документів має місце тоді, коли їх виявляють не під час огляду місця події, а під час проведення інших дій. Зокрема огляд здійснюють стосовно вказаних об'єктів, які потрапляють в орбіту кримінального провадження в результаті здійснення прикордонного контролю службовими особами ДПСУ в адміністративному порядку (ручної поклажі, багажу, особистих документів).¹ Речі й документи можуть стати об'єктами окремого огляду й у результаті затримання особи за підозрою в учиненні злочинних дій, передбачених у ст. 332 КК України, уже після початку досудового розслідування на підставі матеріалів оперативно-розшукового характеру, проведення обшуку, отримання речей і документів слідчим у порядку, передбаченому в ч. 2 ст. 93 КПК України. Особливості огляду вказаних об'єктів обумовлені завданням установити вид значущої для кримінального провадження інформації, визначити їх статус (чи є вони речовими доказами) і, відповідно, об'єктами якого експертного дослідження вони мають стати.

Речами, які є характерними носіями доказової інформації у кримінальних провадженнях щодо незаконного переправлення осіб через кордон, є носії

¹ Бегалов Є. П. Огляд речей та документів у кримінальних провадженнях щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення прав особи в Україні: матеріали міжнародної конференції* (Львів, 7 черв. 2019 р.). Львів, 2019. С. 25–28.

комп'ютерних даних (мобільні телефони, планшети, флеш-карти тощо). Указані речі можуть містити інформацію щодо різноманітних обставин вчинення злочинних дій (організаторів, керівників і пособників, кількості і дати контактів між співучасниками, місць та способів незаконного перетину кордону, сум грошової винагороди співучасників тощо). Їхній огляд проводять згідно з ч. 2 ст. 237 КПК України (доцільно за участі спеціаліста) з відображенням у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та / або відеозапису екрана тощо або в паперовій формі). Копії інформації, що містяться на комп'ютерних носіях і виготовлені слідчим із залученням спеціаліста, визнають у суді як джерело доказів і як оригінал документа.

Загальним правилом під час огляду речей є з'ясування і фіксація в протоколі такої інформації: найменування речі та призначення, у разі потреби – правила користування річчю; зовнішній вигляд; розміри в усіх вимірах; матеріал, із якого виготовлено річ та її особливості; позначення виробника; ознаки, що вказують на зв'язок речі із розслідуваною подією.

Огляд документів у кримінальних провадженнях щодо незаконного переправлення осіб через кордон має своїм завданням виявлення й фіксацію таких їхніх ознак, які надають документам значення або речових доказів (ч. 2 ст. 98 КПК України), або власне документів. В останньому випадку увагу зосереджують, крім іншого, на встановленні викладеної в них інформації про обставини й факти, що мають значення для кримінального провадження. Інакше кажучи, особливості огляду залежать від того, чи буде документ мати у кримінальному провадженні значення речового доказу, чи буде власне документальним джерелом доказів, яке не потребує проведення експертиз. Коли документ визнаний як джерело доказів, тоді слідчого цікавить лише його зміст і до провадження його можуть не долучати.

Документами, які є характерними носіями доказової інформації у кримінальних провадженнях щодо незаконного переправлення осіб через кордон, є:

- документи, що посвідчують особу, яка намагається перетнути державний кордон України (внутрішній паспорт, закордонний паспорт);
- документи, що надають право перетину державного кордону України в умовах воєнного стану (довідки військово-лікарських комісій про непридатність до військової служби та неможливість мобілізації у воєнний час; посвідчення особи морської професії, яка прямують для роботи на морських суднах чи проходження практичної підготовки на таких суднах; посвідчення про інвалідність тощо).

Безпосереднім завданням огляду вказаних документів є:

- установлення приналежності поданого документа особі-пред'явнику;
- перевірка наявності обов'язкових реквізитів, без яких документ не є дійсним;
- виявлення явних ознак підроблення документа.

Потрібно зазначити, що ознаки підроблення документа можуть бути виявлені службовими особами ДПСУ на пунктах пропуску через державний кордон України, які керуються відомчою інструкцією щодо організації і здійснення перевірки документів осіб, які перетинають державний кордон.¹ Проте незалежно від цього слідчий повинен провести огляд, ураховуючи характер вказаних завдань при огляді документів, з дотриманням таких етапів і правил:

- визначення виду паспортного документа;
- перевірка його реквізитів на сторінці, що містить відомості про власника та інші позначки на сторінках документа;
- огляд фотокартки (фотозображення) у паспорті та на візових наклейках порівнюють між собою та з особою власника;
- визначають наявність і дійсність віз;
- виявлення ознак підробки.²

Обов'язково в протоколі огляду документів, що посвідчують особу під час перетину державного кордону України, конкретизують назву документа, його серію і номер, коли та на чие ім'я його видано, яким органом, строк дії, наявність віз, відбитків печаток і штампів, позначок. Виявлені ознаки підробки в таких документах фіксують у протоколі огляду із зазначенням місця виявлення та методів, засобів, які для цього застосовано. Останнє може стати підставою для відкриття додаткового кримінального провадження за ст. 358 КК України.

Обшук (ст. 236 КПК України). Обшук як примусове обстеження житла чи іншого володіння особи проводять на підставі ухвали слідчого судді (дозволу), прийнятої за клопотанням слідчого, прокурора. В умовах воєнного стану за відсутності об'єктивної можливості виконання слідчим суддею вказаного повноваження дозвіл на проведення обшуку може надавати керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором, через винесення постанови про проведення обшуку (п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України). У постанові має бути вказано строк її дії (не більше місяця з моменту винесення до дати проведення обшуку), місце

¹ Наказ адміністрації Держприкордонслужби України від 05.06.2012 р. № 407. «Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1083-12>

² Тальянчук Л. С. Види огляду документів, що посвідчують особу під час перетину державного кордону України (оглядова стаття). Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. Харків : Право, 2020. Вип. 22. С. 82–95.

проведення обшуку та що саме відшукують. Якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, обшук проводять без залучення понятих. У такому разі хід і результати проведення обшуку, обшуку особи в обов'язковому порядку фіксують доступними технічними засобами через здійснення безперервного відеозапису (абз. 3 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України).

У зазначеній категорії кримінальних проваджень обшук проводять із метою виявлення речей і документів, які можуть слугувати джерелом доказів незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Завдання обшуку дещо схожі із завданнями огляду на підставі підвищеного прокурорського та судового контролю за його проведенням і полягають у виявленні й вилученні таких речей і документів:

- мобільних телефонів із вбудованими сім-картками і флеш-накопичувачами, у яких можуть міститися відомості про різноманітні обставини вчинення злочинних дій, передбачених ст. 332 КК України (організаторів, керівників і пособників незаконного переправлення осіб через державний кордон, кількості і дати контактів між співучасниками, підготовки необхідних документів, місць та способів незаконного перетину кордону, сум грошової винагороди співучасників тощо);

- комп'ютерних системних блоків, ноутбуків, планшетів з інформацією вказаного характеру;

- паперових документів (окремі аркуші, зошити, записники тощо), у яких зафіксовані відомості щодо телефонних абонентів, електронних скриньок, отриманих коштів тощо;

- документів, що містять графічну інформацію про заплановану операцію незаконного переправлення осіб через кордон (географічні карти місцевості, схеми руху прикордонних нарядів тощо);

- підроблених документів для незаконного переправлення осіб через державний кордон, відповідних матеріалів і засобів для підроблення документів (бланки посвідок, заготовок довідок військово-лікарських комісій про непридатність до військової служби та неможливість мобілізації у воєнний час тощо);

- обладнання та матеріалів, призначених для виготовлення документів (принтери, сканери, папір, фарба тощо);

- печаток і штампів для виготовлення зазначених документів, службової документації;

- туристичних і проїзних документів, квитків, квитанцій тощо;

- готівкових грошових коштів, банківських карток, квитанцій про грошові перекази;

- документів, що стосуються певних фінансово-господарських операцій, пов'язаних із виїздом особи за межі України;
- транспортних засобів з обладнаними в них схованками для незаконного переправлення людей через кордон;
- речей, обмежених чи заборонених в обігу (наркотичні засоби, зброя, боєприпаси тощо).

При виявленні комп'ютерних носіїв інформації в обов'язковому порядку необхідно використовувати допомогу фахівців у галузі комп'ютерних технологій. Їхня участь дає змогу отримати важливу інформацію щодо призначення певного носія, його характеристик і можливості знаходження відомостей щодо організації незаконного переправлення осіб через державний кордон. Також може здійснюватися пошук, виявлення та фіксація комп'ютерних даних, що містяться на носіях, на місці проведення обшуку. Допомогу вказаних спеціалістів використовують і для уникнення помилок, які можуть призвести до пошкодження або знищення комп'ютерних даних.

У протоколі обшуку обов'язково вказують повністю і конкретно інформацію стосовно речей і документів, які вилучають. Якщо вилучають технічні пристрої, має бути вказана модель, марка, колір, серійний номер, якщо ж вилучають гроші, має бути зазначена сума, валюта, номери купюр, номінал та їхня кількість.

Однією з особливостей проведення обшуку під час воєнного стану є можливість слідчого здійснювати фіксацію доступними технічними засобами без складання відповідного протоколу (абз. 2 п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК). У подальшому він має бути складений протягом 72 годин.

Проведення експертиз (ст. 242–245 КПК України). Ураховуючи специфіку матеріальних об'єктів (речей і документів), які є слідами злочинних дій, передбачених у ст. 332 КК України, обов'язковим є їх дослідження з використанням спеціальних знань у формі експертизи. Оскільки її проведення, може потребувати досить багато часу, слідчому потрібно призначати їх, як тільки вказані об'єкти з'являються в його розпорядженні в результаті проведення певних процесуальних дій. Відповідно до п. 15 Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затвердженої наказом МВС України від 17.07.2017 № 591, строк проведення судової експертизи або експертного дослідження встановлюють керівники НДЕКЦ (або відповідного відділу) залежно від складності дослідження та з урахуванням завантаження фахівця, він становить:

- до 10 днів – щодо матеріалів, які належать до категорії простих досліджень;

- до 30 днів – щодо матеріалів, які належать до категорії досліджень середньої складності;
- до 60 днів – щодо матеріалів, які належать до категорії складних досліджень;
- до 90 днів – щодо матеріалів, які належать до категорії досліджень особливої складності.¹

Комп'ютерно-технічна експертиза. Таку експертизу проводять щодо носіїв комп'ютерної (електронної) інформації, зокрема вилучених під час проведення обшуку в порядку, визначеному у ч. 2 ст. 168 КПК України, оскільки вони були засобом або знаряддям вчинення кримінального правопорушення.

Таким знаряддям є мобільні телефони із вбудованими сім-картками і флеш-накопичувачами, а також комп'ютерні системні блоки, ноутбуки, планшети. Основним завданням комп'ютерно-технічної експертизи у кримінальних провадженнях такої категорії є виявлення інформації на вказаних носіях про обставини вчинення злочинних дій, що передбачено у ст. 332 КК України (щодо організаторів, керівників і пособників незаконного переправлення осіб через державний кордон, кількості й дати контактів між співучасниками, підготовки необхідних документів, місць та способів незаконного перетину кордону, сум грошової винагороди співучасників тощо).

Із цією метою експертові ставлять такі основні запитання:

Чи знаходиться у робочому стані наданий на дослідження пристрій (мобільний телефон, флеш-накопичувач, ноутбук, планшет, комп'ютерний системний блок)?

Чи міститься на цьому пристрої (носієві) інформація, якщо так, то яка саме?

Чи містяться в цьому мобільному телефоні відомості щодо контактів (їх кількості) певної особи з іншими особами за певний період?

Чи міститься в цьому мобільному телефоні аудіозапис розмов контактерів, якщо так, то який їхній зміст?

Чи піддавався досліджуваній пристрій певним процедурам із метою знищення чи зміни вказаної інформації?

Потрібно зазначити, що експертові ставлять тільки ті запитання, відповіді на які потребують винятково комп'ютерно-технічних спеціальних знань. Не допускають формулювання запитань, які не належать до компетенції експерта, зокрема щодо тлумачення виявленої інформації з використанням юридичних термінів («незаконне переправлення осіб через державний кордон»,

¹ Наказ МВС України від 17.07.2017 № 591 «Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17>.

«керівництво такими діями», «учинення організованою групою» тощо) та її оцінки з погляду наявності складу злочинних дій, передбачених у ст. 332 КК України). Із метою уникнення зайвих витрат сил і часу як слідчого, так і експертів при підготовці й проведенні експертизи доцільним є попереднє консультування з відповідним фахівцем (експертом, керівником відділу, сектору НДЕКЦ).

Криміналістична експертиза документів. Таку експертизу проводять при виявленні й вилученні документів, які використовувалися для незаконного переправлення осіб через державний кордон і в яких, зокрема, містяться ознаки їх підроблення (паспорти, посвідчення, довідки тощо). У кримінальних провадженнях цієї категорії експертиза має два різновиди: технічна експертиза документів і почеркознавча експертиза документів.¹

Техніко-криміналістична експертиза документів – дослідження паперової документації, печаток та штампів із метою встановлення способу їх виготовлення, виявлення фактів коригування початкового змісту, ідентифікації пристроїв, речовин і предметів, які були використані для цього. Запитання, які ставлять експертові, поділяють на діагностичні та ідентифікаційні.

До основних діагностичних запитань зараховують такі:

У який спосіб виготовлений документ або якийсь із його реквізитів?

Чи змінювався первісний зміст документа і в чому полягала зміна?

Чи має підпис ознаки підроблення технічним способом і яким саме?

Як давно були вписані реквізити документа?

До основних ідентифікаційних запитань належать:

Чи тотожні печатки й штампи з відтисками на документі?

Чи відповідає надрукований текст конкретній друкованій формі, принтера або друкарській машинці?

Почеркознавчу експертизу документів призначають для встановлення (ідентифікації) рукописного тексту чи підпису у використаних документах, що мають ознаки підроблення. Орієнтований перелік вирішуваних запитань:

Чи виконано рукописний текст у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) певною особою?

Чи виконані рукописні тексти в документі однією особою?

¹ Бірюков В. В., Коваленко В. В., Бірюкова Т. П., Ковальов К. М. Криміналістичне документознавство : практичний посібник. Київ : Вид. Паливода А. В. 2007. 332 с.; Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : навчальний посібник. Київ : «Центр учбової літератури». 2013. 142 с.

*Чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою?*¹

Потрібно зазначити, що для почеркознавчого дослідження рукописних записів потрібно надавати виключно оригінали досліджуваних документів, а для ідентифікації його виконавця необхідні зразки почерку чи підпису особи, щодо якої вирішують це питання (вільні, умовно-вільні та експериментальні зразки почерку).

Допит (ст. 224 КПК України). У кримінальних провадженнях щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України актуальними є допити свідків і підозрюваних, які можуть мати форму одноосібного допиту чи одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб.²

Залежно від характеру обставин, відомих свідкам, їх можна розподілити на кілька груп, допит яких матиме особливості з урахуванням соціального статусу цих людей.

1. Свідки, які були очевидцями безпосередньо незаконного переміщення особи через державний кордон. Такими можуть бути службові особи контрольно-пропускних пунктів ДПСУ, а також місцеві мешканці, які проживають неподалік прикордонної смуги (при переміщенні осіб поза пропускними пунктами). Особливості допиту визначає коло обставин, очевидцями яких були свідки, а також їх службовим статусом, віком, психологічними і соціальними властивостями, наявністю відносин знайомства з підозрюваними особами тощо.

2. Свідки подій, які передували незаконному переміщенню особи через державний кордон. Такими можуть бути водії транспортних засобів, що перевозили особу до пункту пропуску чи до прикордонної смуги, де планувалося незаконне переміщення через державний кордон поза пропускним пунктом (якщо вони не були співучасниками злочину). До цієї категорії свідків можна зарахувати і власників житла, яке орендували для тимчасового проживання незаконно переміщуваних осіб. Особливості допиту таких свідків визначає характер інформації, яку вони можуть повідомити, її зв'язок із підготовкою до незаконного переміщення особи через державний кордон.

Допит підозрюваного проводять відразу після затримання і вручення повідомлення про підозру, роз'яснення прав підозрюваного (ст. 42

¹ Техніко-криміналістична експертиза документів; інструкція з проведення експертизи документів за 6 кроків + професійна допомога у проведенні експертизи : матеріали інтернет-ресурсу Bigenergy. URL : <http://surl.li/izfhgq>

² Бегалов Є. П. Тактичні особливості проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб у процесі розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. URL : <http://surl.li/wkyjou>

КПК України). Коло обставин, що є предметом допиту, визначає характер вчиненого діяння, передбаченого у ст. 332 КК України. Типовий перелік основних питань, які можуть бути поставлені під час допиту¹:

Чи визнає підозрюваний зміст підозри у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 332 КК України?

Коли і в який спосіб підозрюваний установив контакт з особою (особами), яка виявила бажання незаконно покинути територію України під час воєнного стану?

Як здійснювалося (у який спосіб) переправлення осіб через державний кордон і з ким була досягнута домовленість?

Який був склад групи, що надавала послуги стосовно незаконного переміщення особи через державний кордон?

Як були розподілені ролі між учасниками групи і в який спосіб здійснювався зв'язок між ними?

Які документи використовували для незаконного переміщення особи через державний кордон? Хто і як їх виготовляв?

Які транспортні засоби використовували, кому вони належали?

Якою була винагорода (грошова сума) за ті чи ті дії щодо незаконного переміщення особи через державний кордон?

Окрім наведених запитань, можуть бути поставлені й інші запитання, коло яких визначає вже встановлений механізм учиненого злочину. Потрібно підкреслити, що ймовірність отримання правдивих відповідей на них значною мірою залежить від обрання правильної тактики допиту, яка повинна ґрунтуватися на встановленні психологічного контакту з підозрюваним та його захисником і роз'яснення можливості укладення угоди між прокурором та підозрюваним про визнання винуватості в порядку ст. ст. 468–470 КПК України. Як показує слідчо-судова практика, досягнення цього є найбільш вірогідним при допитах підозрюваних, які були членами злочинних груп і виконували не головні ролі в них.

Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 438 КК України.

Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях відповідно до ст. 438 КК України¹⁶⁴ обумовлені насамперед обставинами, що є предметом доказування цієї категорії

¹ Бугайчук К. Л., Корнієнко В. В., Шульга А. М. Особливості розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України : науково-методичні рекомендації. Харків : ХНУВС. 2016. 103 с.; Чернявський С. С., Вознюк А. А., Брисковська О. М. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України : методичні рекомендації. Київ : Національна академія внутрішніх справ. 2017. 64 с.

кримінальних проваджень і на встановлення яких спрямовані СРД. З оперттям на диспозицію ст. 438 КК України, можна зробити висновок, що предметом доказування є:

- 1) спосіб дій суб'єкта (способи злочину):
 - жорстоке поводження з військовополоненими;
 - жорстоке поводження із цивільним населенням;
 - вигнання цивільного населення для примусових робіт;
 - розграбування національних цінностей на окупованій території;
 - застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом;
 - інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надає Верховна Рада України;
 - відання наказу про вчинення таких дій;
- 2) наявність кваліфікаційної обставини – поєднання вказаних діянь з умисним вбивством.

Водночас неможливо з'ясувати, наприклад, що таке «жорстоке поводження» або «заборонені засоби ведення війни», і тим більше «інші порушення», не звертаючись до відповідних міжнародних договорів (міжнародне гуманітарне право – далі МГП), об'єднаних назвою Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року. Женевські конвенції містять чотири самостійні міжнародні договори: (I) Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; (II) Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі; (III) Женевська конвенція про поводження з військовополоненими; (IV) Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (у подальші роки до конвенцій були долучені додаткові Протоколи).¹

До джерел МГП зараховують і звичаєві норми, щоб запобігти, що одна з держав може не бути учасником цих Конвенцій, або коли у конфлікті можуть брати участь збройні сили, що діють під егідою організації, яка формально не є учасником договорів. Також джерелами МГП є судові рішення, а саме вироки Трибуналів (Нюрнберзький, Міжнародний трибунал для колишньої Югославії) як щодо ознак кваліфікації воєнних злочинів, так і термінології.² Отже, звернення до вказаних міжнародно-правових актів та інших джерел права є неминучим як з боку органів досудового розслідування, так і з боку судів, у разі кваліфікації діянь за ст. 438 КК України.

¹ Женевські конвенції про захист жертв війни. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

² Кравчук О., Бондаренко. Досудове розслідування воєнних злочинів. URL : <https://hrvector.org/podiyi/22-03-09-w-s-a>.

Наразі в Україні правоохоронними органами відкриті чисельні (десятки тисяч) кримінальні провадження стосовно таких форм порушення законів та звичаїв війни, що робить ці провадження вкрай актуальними:

- жорстоке поводження із військовополоненими (учинення діянь, які спричиняють смерть або створюють серйозну загрозу здоров'ю військовополоненого, зокрема фізичні чи моральні тортури, калічення, медичні чи наукові експерименти будь-якого характеру), яке є порушенням Женевської конвенції (III) про поводження з військовополоненими від 12.08.1949 (положення ст. ст. 13, 17, 130);

- жорстоке поводження із цивільним населенням (учинення діянь, які пов'язані з умисним вбивством, тортурами або нелюдям поводженням з заподіянням великих страждань чи серйозних травм, нелегальним ув'язненням особи тощо), що є порушенням ст. 147 Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949;

- застосування засобів ведення війни, зокрема заборонених міжнародним правом для нападу на цивільне населення або цивільних об'єктів (обстріли житлових будинків та інфраструктурних об'єктів міст України з використанням видів зброї невибіркової дії, наприклад, неточних ракет і бомб, касетних боєприпасів тощо), що є порушенням Конвенції ООН про заборону або обмеження використання конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважати такими, що наносять надмірні пошкодження або мають невибіркову дію, від 10.10.1980;

- депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території в межах цієї території чи за її межі, що є порушенням положень Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977.

Звернення до вказаних міжнародних документів і використання їх термінології в процесуальних документах досудового розслідування (постановах, протоколах СРД) і судового провадження є необхідним, оскільки воєнні злочини віднесені до юрисдикції Міжнародного кримінального суду. Водночас до таких злочинів може також застосовуватися й універсальна юрисдикція в інших країнах.

Особливості у проведенні СРД у кримінальних провадженнях такої категорії обумовлені, з одного боку, характером об'єктів, на яких залишаються сліди воєнних злочинів або вони є носіями відповідної інформації, а з іншого – умовами, у яких проводять ту чи ту слідчо-розшукову дію. Певний алгоритм у проведенні СРД та їх особливості можуть бути визначені з урахуванням механізму вчинення кримінально караних діянь, передбачених у ст. 438

КК України, на основі аналізу типових матеріалів кримінальних проваджень, які завершилися обвинувальними вироками судів.

Після широкомасштабного вторгнення збройних сил російської федерації (далі – зс російської федерації) 24.02.2022 в Україну, ОСОБА_6, будучи військовослужбовцем в/ч НОМЕР_1 (адреса) і перебуваючи в період з 27.02.2022 до 30.03.2022 в с. Старий Биків Ніжинського району Чернігівської області, яке було окуповане зс російської федерації, учинив жорстоке поводження із цивільним населенням та його пограбування за таких обставин. 28.03.2022 близько 9.00 ОСОБА_6, діючи умисно за попередньою змовою з групою інших військовослужбовців зс російської федерації, прибули до приватного будинку цивільної ОСОБИ_4 (адреса), у якому перебували вона, її чоловік та сусідка. Спрямувавши автомат на останніх, ОСОБА_6 наказав ОСОБИ_4 підійти до стіни та стати на коліна, а руки підняти за голову. Погрожуючи розстрілом, ОСОБА_6, разом з іншими військовослужбовцями зс російської федерації, відібрав в ОСОБИ_4 два мобільні телефони, вилучив системний блок від персонального комп'ютера, 100 тис грн. та 3 тисячі доларів США, заподіявши такими діями потерпілій матеріальної шкоди на загальну суму 197871, 70 гривень. Після цього ОСОБА_6 зв'язав скотчем руки ОСОБИ_4 за спиною та заклеїв очі, обмотавши скотч навколо голови. Потім ОСОБА_6, спільно з військовослужбовцями російської федерації, усвідомлюючи, що ОСОБА_4 належить до цивільного населення, наказав останній вийти на вулицю та сісти до броньованого автомобіля, після чого її відвезли до іншого місця, де допитували щодо розташування Збройних Сил України та звинувачували у шпигунстві на користь ЗСУ. Під час допиту висловлювалися погрози фізичного та сексуального насильства, що супроводжувалося примушуванням розмовляти російською мовою. Не отримавши необхідних відомостей, ОСОБА_6, разом з іншими військовослужбовцями, на автомобілі зс російської федерації доставив ОСОБУ_4 в інше місце (адреса), де, не розв'язавши руки і не знявши скотч з голови та очей, помістив останню до погребу. У такому стані потерпілу утримували в погребі до 30.03.2022 у неналежних санітарних та температурних умовах, без належного забезпечення харчуванням та питною водою (один раз давали їжу і чай, два рази виводили в туалет). При цьому ОСОБА_6 стосовно потерпілої постійно висловлював погрози фізичного і сексуального насильства. 30.03.2022 ввечері потерпілу звільнили з погребу місцеві жителі, які пояснили, що російські війська вийшли із села.

Суд на підставі отриманих під час досудового розслідування і наданих стороною обвинувачення доказів та досліджених у судовому засіданні визнав військовослужбовця зс російської федерації ОСОБУ_6 винним у вчиненні

інкримінованого йому діяння за ч. 1 ст. 438 КК України і за судив його до 10 років позбавлення волі.

В обґрунтуванні свого рішення суд посилався як на норми національного законодавства, так й на положення Женевських конвенцій, додаткових Протоколів, практику Європейського суду з прав людини. Судове провадження здійснювали в режимі спеціального судового провадження, тобто за відсутності обвинуваченого (*in absentia*).¹

Проаналізуємо на основі наведених матеріалів алгоритм та особливості проведення СРД під час досудового розслідування. Насамперед зазначимо, що початок досудового розслідування пов'язаний із надходженням заяви потерпілої особи про вчинення щодо неї насильницьких дій з боку військовослужбовців зс російської федерації, яких на території України вже не було. Така ситуація істотно впливає на алгоритм досудового розслідування, висувачи на передній план завдання встановлення особи, яка вчинила злочин, та збирання доказів обставин, що складають предмет доказування. З врахування цього можна визначити відповідні СРД.

Допит потерпілої особи та свідків (ст. 224 КПК України). Такі допити проводять за правилами, установленими в національному законодавстві, але якщо є підстави вважати, що протокол допиту буде використано в Міжнародному кримінальному суді (МКС), необхідно враховувати також й особливості допиту, що передбачені у Правилах доказування в МКС.² Зокрема ці правила стосуються використання термінів, автентичності текстів та інших моментів, що пов'язані переважно з порядком проведення судового провадження, але їх мають враховувати й під час проведення досудового розслідування (особливо при складанні обвинувального акта).

За матеріалами справи, що наведені, потрібно допитати потерпілу (ОСОБУ_4), її чоловіка й сусідку, які були присутні під час захоплення потерпілої та вчинення щодо неї насильницьких дій. Також існує сенс у допиті місцевих жителів с. Старий Биків, які звільняли потерпілу з погребу і могли контактувати з окупантами, зокрема з ОСОБОЮ_6. Предметом допиту потерпілої і свідків є такі групи обставин:

- місце, час, спосіб захоплення потерпілої в заручники та вчинення щодо неї насильницьких дій (потрібно детально встановити характер дій військових зс російської федерації і висловлюваних погроз, які підпадають під поняття жорстокого поводження із цивільною особою на окупованій території);

¹ Вирок Бобровицького районного суду Чернігівської області від 24.11.2022 справа № 729/574/22. кримінальне провадження №1-кп/729/81/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107481395>.

² Rules of Procedure and Evidence. URL : <http://surl.li/cvcodi>

- розмір грошових сум, перелік матеріальних цінностей (їх опис), якими заволоділи окупанти, та їх вартість (чи збереглися документи, пов'язані з придбанням);

- номери сім-карт телефонів, якими заволодів воєнний злочинець, і відповідних мобільних операторів;

- відомості щодо підозрюваного ОСОБИ_6 (чи може бути впізнаний): ознаки зовнішності; одяг; звання; нашивки; озброєння; які речі були в користуванні; як до нього зверталися інші військові; чи використовував мобільний телефон (зокрема ті телефони, які були відібрані у потерпілої) тощо.

Слідчий експеримент (ст. 240 КПК України) проводять із метою перевірки й уточнення показань потерпілої ОСОБИ_4, зокрема для визначення місць її захоплення, здійснення насильницьких дій та утримування. Ці дії потрібні для наступного проведення оглядів цих місць, обстановка яких та сліди перебування там військовослужбовців російської федерації можуть бути доказами жорстокого поводження з цивільною особою.

Витребування та отримання в порядку, зазначеному в ч. 2 ст. 93 КПК України документів, здійснюють із метою отримання інформації про зв'язки підозрюваної особи, воно стосується отримання від операторів мобільного зв'язку довідки про з'єднання, здійснені з абонентських номерів телефонів потерпілої, якими заволодів військовослужбовець російської федерації. Зокрема в такий спосіб можна виявити зафіксовані вихідні дзвінки на номери російської федерації.

Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України). Цей спосіб отримання доказів належить до категорії негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД) і полягає у здійсненні контролю за розмовами, які ведуться, із використанням телефонів, відібраних у потерпілої особи. Ця дія є різновидом втручання у приватне спілкування, що проводять без відома осіб, які використовують засоби електронних комунікацій (телекомунікацій) для передачі інформації. Але в ситуації, яку розглядають, особливістю є те, що власник телефонів – це потерпіла ОСОБА_4, а користувач, розмови якого контролюють, – військовослужбовець російської федерації. Ця обставина повинна бути відображена у клопотанні до слідчого судді і, відповідно, в ухвалі останнього. Мета вказаної НСРД полягає в установленні контактів військовослужбовця російської федерації з абонентами на території російської федерації, визначенні його зв'язків, а відтак, і його вихідних даних, які дозволять отримати інформацію про нього і здійснити його ідентифікацію.

Огляд (ст. 237-239 КПК України). Особливості в проведенні оглядів у кримінальних провадженнях такої категорії обумовлені характером об'єктів, які

містять інформацію щодо обставин вчинення злочинних діянь, передбачених у ст. 438 КК України.

Огляд інтернет-сторінок в соціальних мережах, які використовують військовослужбовці російської федерації з метою отримання інформації про розшукувану особу, зокрема її фотографій тощо (була виявлена інформація стосовно ОСОБИ_6). Проводячи огляд документів, фото- і відеозаписів, розміщених на сайті, слідчому потрібно зафіксувати веб адресу такого сайту та інші необхідні параметри. Зазвичай такий огляд мають проводити за участю спеціаліста. Фіксацію здійснюють за загальними правилами, зокрема з використанням технічних засобів.

Огляд місця події. Об'єктом є місце, де відбувалися діяння, передбачені у ст. 438 КК України. За матеріалами наведеного кримінального провадження такими місцями були:

- кімната будинку потерпілої, де вчинили стосовно неї насильницькі дії (у стіні виявлено отвір, який зі слів потерпілої, утворився від пострілу з пістолета військовослужбовцем російської федерації);
- погріб, у якому утримували потерпілу ОСОБУ_4 і з якого її звільнили після відходу із села військ російської федерації (мета огляду полягає у виявленні й фіксації умов утримання потерпілої, які вказують на жорстокість поводження з нею).

Потрібно зазначити, що огляд місця події у кримінальних провадженнях такої категорії, пов'язаних з обстрілами житлових будинків та інфраструктурних об'єктів, проводять для фіксації факту застосування військовослужбовцями російської федерації певних видів озброєння. Із цією метою під час огляду потрібно зафіксувати обстановку та відповідні сліди обстрілу, зокрема матеріал, на якому утворилась вирва (грунт, асфальт, залізобетон, деревина тощо), форму, розміри і глибину вирв. Потрібно відшукати й вилучити уламки використаних боєприпасів (ракет, бомб, снарядів), зафіксувавши їх розміри й маркування (можуть бути виявлені й боєприпаси, що не вибухнули). Для проведення такого огляду потрібно залучати відповідних спеціалістів з дотриманням правил безпеки.¹

Різновидом огляду місця події у кримінальних провадженнях відповідно до ст. 438 КК України є огляд місць масових поховань загиблих людей, який проводять із дотриманням вимог статей ст. ст. 237–239 КПК України. Метою огляду є виявлення трупів з ознаками насильницької смерті, зокрема зі слідами розстрілу, катувань. Після деокупації територій Харківської і Донецької областей виявлено чисельні місця таких поховань. У результаті оглядів, як зазначають,

¹ Моргунов О. А., Музичук О. М., Романюк В. В. Пам'ятка для випускників закладів вищої освіти МВС України з документування злочинів, пов'язаних із збройною агресією РФ проти України : практичний посібник. МВС України, ХНУВС. Харків : ХНУВС, 2023. 42 с.

виявлено тіла з мотузкою на шії, зі зв'язаними руками, із поламаними кінцівками та з вогнепальними пораненнями (у декількох чоловіків були ампутовані геніталії).¹ Результати таких оглядів в поєднанні з висновками судово-медичних експертиз є беззаперечними доказами вчинення злочинів, передбачених у ч. 2 ст. 438 КК України.

Проведення експертиз (ст. 242-245 КПК України). Для встановлення окремих обставин кримінально караних діянь, передбачених у ст. 438 КК України, виникає потреба у проведенні відповідних експертиз.

Товарознавчу експертизу проводять у кримінальних провадженнях зазначеної категорії для визначення вартості побутових речей (товарів), якими заволоділи військовослужбовці російської федерації під час окупації населених пунктів, де мешкає цивільне населення. Основним завданням такої експертизи є визначення вартості речей, утрачених потерпілими. Відповідно до пункту 1.5. розділу IV Науково-методичних рекомендацій із питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5, на товарознавчу експертизу може бути поставлене питання щодо вартості відсутнього товару (майна).² У таких випадках у документі про призначення експертизи (залучення експерта) зазначають інформацію про відсутність об'єкта та вказують матеріали справи, на підставі яких повинна проводитись експертиза (рахунки, товарно-транспортні накладні, описи в позовних заявах, протоколах допиту потерпілих тощо).

У наведеному прикладі кримінального провадження відповідно до ст. 438 КК України під час допиту потерпілої ОСОБИ_4 встановлено, що військовослужбовець російської федерації, погрожуючи зброєю, відібрав у неї окрім грошей, два мобільні телефони й системний блок від персонального комп'ютера. Під час допиту потрібно зафіксувати у протоколі, коли і де були придбані вказані речі, за якою ціною, їх ознаки (маркування), чи збереглися речі й документи, пов'язані з їх придбанням. Отже, експертові для відповіді на поставлене запитання про вартість відсутніх речей потрібно надати протокол допиту потерпілої особи й відповідні речі та документи, пов'язані з придбанням об'єкта експертного дослідження (якщо такі збереглися).

Судово-медична експертиза. Для дослідження обставин жорстокого поводження з цивільним населенням або військовополоненими характерним є проведення судово-медичної експертизи живих осіб. Її метою є визначення

¹ Поліція виявила ще три масові поховання українців на Харківщині. URL : <https://zaxid.net/>

² Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ МІО України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу МІО України від 26.12.2012 № 1950/5). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

наявності тілесних ушкоджень у потерпілих і статевого стану у зв'язку зі здійсненням насильством щодо потерпілих. Заходи щодо підготовки й проведення такої експертизи повинні спиратися на нормативно правові акти Міністерства охорони здоров'я України, затверджені наказом від 17.01.1995 № 6, зокрема на Інструкцію про проведення судово-медичної експертизи, Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, Правила проведення судово-медичних експертиз (обстежень) із приводу статевих станів у бюро судово-медичної експертизи.¹ Обстеження живих осіб здійснюють зазвичай у відділах судово-медичної експертизи або в кабінетах судово-медичної експертизи в поліклініках загального типу. У деяких випадках експертиза може бути проведена в лікарнях (якщо потерпілий перебуває на стаціонарному лікуванні), а інколи й у кабінеті слідчого (у тому випадку, коли немає потреби у використанні спеціального медичного обладнання). Зміст запитань (завдань) експерту визначає характер обставин кримінального правопорушення, яке розслідують.²

Варто наголосити, що в кримінальних провадженнях відповідно до ст. 438 КК України рішення про проведення судово-медичної експертизи живих осіб ухвалює слідчий на підставі характеру здійсненого насильства, умов тримання потерпілої особи у полоні (заручниках) та часу, що пройшов з моменту його застосування. У випадку вчинення вказаних діянь, поєднаних з умисним вбивством, проводять судово-медичну експертизу трупа, а також молекулярно-генетичну експертизу щодо неідентифікованого (не впізнаного) трупа.³ Заходи щодо підготовки й проведення такої експертизи повинні спиратися на Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я від 17.01.1995 № 6, на накази Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального прокурора 09.03.2022 за № 177/450/46 «Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України».⁴

¹ Наказ № 6 Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України». URL : <http://surl.li/oqluqh>

² Дев'яткін О. Є. Судово-медична експертиза потерпілих, звинувачених та інших осіб. Полтава. 2020. 26 с. URL : <http://surl.li/ddjirw>

³ Судово-медична експертиза трупа. URL : <http://surl.li/rgxsfl>

⁴ Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального прокурора 09.03.2022 за № 177/450/46 «Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України». URL : <http://surl.li/nrqgcj>

Експертні дослідження боєприпасів, їхніх уламків та місць вибуху проводять кілька відділів НДЕКЦ МВС України (вибухотехнічних, балістичних досліджень, досліджень матеріалів, речовин і виробів) у зв'язку з обстрілами житлових будинків та інфраструктурних об'єктів для визначення видів зброї і боєприпасів, які використовували військовослужбовці російської федерації та є забороненими міжнародним правом засобами ведення війни, зокрема забороненими для нападу на цивільне населення або цивільні об'єкти. Наприклад, експерти відділу досліджень матеріалів, речовин і виробів перевіряють ґрунти з осередку вибуху на наявність слідів вибухових речовин, продуктів вибуху, досліджують склад металу знайдених уламків боєприпасів.¹

Типовими об'єктами дослідження експертних досліджень у таких випадках є:

- боєприпаси (ракети, бомби, снаряди), що не вибухнули й були виявлені під час огляду місця обстрілу;
- уламки, частини боєприпасів, виявлені під час огляду місця обстрілу (найбільш інформативними є ті, що мають відповідне заводське маркування);
- зразки ґрунту, інші речовини та матеріали з поверхонь навколо вивір із продуктами вибуху, вилучені під час огляду місця обстрілу (використовують для визначення виду вибухової речовини та інших використаних матеріалів при виготовленні боєприпасу);
- предмети-носії продуктів вибуху, що знаходилися в зоні їх розповсюдження (предмети обстановки, одяг і речі потерпілих тощо);
- місце події зі слідами вибуху.

Типовими запитаннями експертові щодо вилучених боєприпасів, їхніх частин, уламків в контексті ст. 438 КК України є такі:

Чи належить до боєприпасів, вибухових пристроїв (його частин, уламків) наданий предмет, якщо так, то яке його призначення й характеристики?

Які вражаючі чинники притаманні такому боєприпасу, вибуховому пристрою?

Якою є конструкція такого вибухового пристрою?

У заводський чи саморобний спосіб виготовлено наданий на дослідження вибуховий пристрій?

Типовими є такі запитання експертові щодо предметів-носіїв продуктів вибуху, місця вибуху:

Чи є на наданих для дослідження об'єктах, що вилучені з місця події, сліди вибухової речовини, і якої саме?

¹ Кожна експертиза — маленька наукова праця. Як сумські експерти розслідують російські воєнні злочини. URL : <http://surl.li/jtkhmnw>

Яка вибухова характеристика такої речовини?

Чи є в наданих зразках ґрунту металеві уламки (мікрочастинки) від боєприпасів?

Для спорядження яких боєприпасів використовують зазначену речовину, метал?

Яку кількість вибухової речовини і якої саме застосовано як заряд боєприпасу (вибухового пристрою), котрий підірвано (експерт урахує характеристики вирви і матеріал, на якому вона утворилася (ґрунт, асфальт, залізобетон, деревина тощо)?

Яка була траєкторія руху (польоту) боєприпасу?

У кримінальних провадженнях відповідно до ст. 438 КК України, пов'язаних з обстрілами житлових будинків та інфраструктурних об'єктів для обрахування збитків, заподіяних будівлям та транспортним засобам, проводять оціночно-будівельну, автотоварознавчу та транспортно-товарознавчу експертизи. При виникненні утруднень із визначенням виду експертизи та формулюванням запитань (завдань) експертові рекомендують попередньо проконсультуватися з керівником (експертами) сектору вибухотехнічних досліджень відповідного НДЕКЦ МВС України за телефонами або за електронною адресою.

Пред'явлення особи для впізнання (ст. 228 КПК України) проводять для ідентифікації особи військовослужбовця російської федерації в ситуації, коли в результаті огляду інтернет-сторінок в соціальних мережах вдалося виявити фотографії підозрюваної особи або матеріали відеозапису. Водночас обов'язковою умовою для проведення даної СРД є наявність показань потерпілих чи свідків про те, що вони зможуть упізнати особу насильника, зокрема за фотознімком. У такому випадку потрібно з виявлених електронних фотографій обрати найбільш інформативну з погляду ознак зовнішності й найближчу за часом виготовлення та надрукувати її в форматі, достатньому для сприйняття цих ознак.

Відповідно до ч. 6 ст. 228 КПК України фотографію підозрюваного пред'являють серед фотографій однакового формату не менше трьох інших осіб, які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі (отже, фотографій повинно бути не менше чотирьох). Фотографії наклеюють на цупкий аркуш паперу (фототаблиця – додаток до протоколу пред'явлення для впізнання), нумерують і скріплюють печаткою. У протоколі потрібно вказати прізвища, імена, по батькові осіб, чії фотографії представлені у фототаблиці та під якими номерами.

Згідно з ч. 1 ст. 228 КПК України перед тим, як пред'явити потерпілій особі (свідку) фототаблицю для впізнання, слідчий попередньо з'ясовує, чи може вона впізнати військовослужбовця російської федерації, який вчиняв

насильницькі дії, опитує її про зовнішній вигляд та його прикмети, а також про обставини, за яких вона його бачила, про що складає протокол. Якщо потерпіла особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі повинно бути зазначено, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати цю особу. Потрібно підкреслити, що заборонено попередньо показувати фотографію військовослужбовця російської федерації, що буде пред'являтися особі, яка впізнає, та надавати інші відомості про його прикмети. За наявності кількох потерпілих чи свідків, які можуть впізнати воєнного злочинця за фотознімком, пред'являти фототаблицю для впізнання потрібно кожному з них окремо. При впізнанні особи за фотознімком у протоколі такої слідчої дії зазначають, під яким номером фотографії була впізнана особа та її прізвище, власне ім'я та по батькові.

2.6. Використання спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних зі збройним конфліктом та забезпеченням обороноздатності та використання техніко-криміналістичного забезпечення

Проведення досудового розслідування за фактом учинення воєнних злочинів передбачає аналіз та дослідження численної кількості обставин та проведення безліч різних судових експертиз (судова вибухотехнічна експертиза, судова експертиза матеріалів, речовин і виробів, військова експертиза, судово-медична експертиза, автотоварознавча, будівельно-технічна експертиза, інженерно-екологічна експертиза, балістична та пожежотехнічна експертизи, експертиза щодо визначення геолокації електронного пристрою тощо).

Навіть до повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України органи досудового розслідування іноді не могли отримати висновків судових експертиз більше року через велике навантаження (або відсутність у певній галузі) судових експертів державних експертних установ, а в умовах війни, деякі судові експерти набули статусу біженців або внутрішньо переміщених осіб, приєдналися до лав ЗСУ або територіальної оборони й не мають можливості виконувати свої професійні обов'язки, отримати висновок експерта стало ще складніше.

Важливим способом здійснення досудового розслідування при розслідуванні таких кримінальних правопорушень виступає судова експертиза як детальне дослідження експертом із використанням спеціальних знань

матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини кримінального провадження. Проведення судових експертиз – процесуальна дія, яка полягає в дослідженні експертом за постановою слідчого або ухвалою суду речових доказів та інших матеріалів із метою встановлення фактичних даних та обставин, що мають значення для ухвалення рішення щодо кримінального провадження.

У разі вчинення воєнних злочинів доречним є проведення таких видів експертиз:

- судово-медична експертиза;
- молекулярно-генетична експертиза;
- дактилоскопічна експертиза;
- фототехнічна експертиза;
- трасологічна експертиза;
- експертиза відеозвукозапису;
- портретна експертиза;
- лінгвістична експертиза мовлення;
- експертиза зброї та слідів і обставин її використання;
- судова вибухотехнічна експертиза;
- судова експертиза матеріалів, речовин і виробів;
- військова експертиза;
- будівельно-технічна експертиза;
- інженерно-екологічна експертиза;
- балістична експертиза;
- пожежотехнічна експертиза;
- експертиза щодо визначення геолокації електронного пристрою;
- товарознавча експертиза.

Кожну із зазначених експертиз можна поділити відносно певного суб'єкта проведення, а саме потерпілого чи потенційного підозрюваного (обвинуваченого).

Судово-медична експертиза. Об'єктом судово-медичної експертизи може бути як жива людина, так і труп.

При проведенні судово-медичної експертизи з метою визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень зазвичай розв'язують такі запитання:

Який характер та локалізація ушкоджень, виявлених на тілі потерпілого?

У результаті якого виду травматичної дії (предмета) утворені виявлені тілесні ушкодження?

Який характер, травматичний чинник (предмет) спричинених тілесних ушкоджень?

Який механізм (механізми) заподіяння ушкоджень?

Яка давність заподіяних тілесних ушкоджень?

Який ступінь тяжкості заподіяних потерпілому тілесних ушкоджень?

Чи могли заподіяні ушкодження утворитись за обставин, викладених у постанові про призначення експертизи (у протоколі допиту потерпілого, який додають)?

У разі потреби може бути проведена судово-медична експертиза трупа, для розв'язання якої доречно поставити такі запитання:

Який характер та локалізація тілесних ушкоджень, що були заподіяні потерпілому?

Які ушкодження заподіяні за життя, які – посмертно?

Яка давність заподіяних ушкоджень?

Який ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяних за життя?

У результаті якого виду травматичної дії (предмета) утворені виявлені тілесні ушкодження?

Які властивості мав травматичний чинник (предмет)?

Чи могли утворитися виявлені ушкодження в результаті дії одного чинника (предмета)?

Яким є напрям дії травматичної сили на тіло потерпілого?

Якою є кількість травматичних дій та їх послідовність заподіяння ушкоджень?

Чи можливо спричинення наявних на тілі потерпілого ушкоджень власною рукою?

Чи збігаються локалізація та характер ушкоджень на тілі потерпілого з локалізацією та характером ушкоджень на його одязі?

Чи могли виявлені ушкодження утворитися за обставин, викладених у постанові про призначення експертизи (у протоколі допиту потерпілого, який додають)?

Чи мали місце захворювання у потерпілого; якщо так, то як вони могли вплинути на настання смерті?

Яка причина смерті потерпілого?

Який час настання смерті?

Чи був здатний потерпілий до активних дій після заподіяння йому тілесних ушкоджень?

Чи є ознаки активного або пасивного переміщення потерпілого після заподіяння ушкоджень?

Чи є на трупі ознаки зміни його розташування та пози після настання смерті?

У якому середовищі знаходився труп, якою була тривалість перебування в ньому?

Перелік спеціальних запитань визначений обставинами справи, видом ушкоджень та завданнями конкретної судово-медичної експертизи. Для прикладу зупинимося на спеціальних запитаннях, які розв'язують при деяких ушкодженнях.

При ушкодженнях тупими предметами експертові можуть поставити такі спеціальні запитання:

Які конструктивні властивості мала травматична поверхня предмета (розміри, форма, рельєф тощо)?

Із якого матеріалу виготовлено предмет?

Яка маса предмета?

Чи мали місце забруднення на поверхні предмета; якщо так, то який їх характер?

Яким був безпосередній механізм дії предмета (удар, стиснення, розтягнення, тертя)?

Дослідження зазначеного виду експертизи проводить експерт з бюро судово-медичних експертиз.

Молекулярно-генетична експертиза. Об'єктом цього виду дослідження можуть бути: кров рідка та висušена, слина, сперма, зразки тканин (м'язова, кісткова), внутрішні органи (печінка, серце тощо), волосся, сліди біологічного походження на речових доказах (тампони з піхви, ротової порожнини, прямої кишки).

За необхідності проведення молекулярно-генетичної експертизи можуть бути поставлені такі запитання:

Чи належать надані біологічні об'єкти конкретній особі?

Чи є батьком (матір'ю) дитини конкретна особа?

Чи походить дитина від конкретного батька (матері)?

Чи належать залишки трупа конкретній людині?

Дослідження зазначеного виду експертизи проводять експерти установи Експертної служби МВС України або Судово-медичні установи (СМЕ), які мають ДНК-лабораторію.

Фототехнічна експертиза. Об'єктом дослідження є фотознімки, технічні засоби та фотоматеріали, які застосовували для їх виготовлення.

Типовими запитаннями фототехнічної експертизи є такі:

Чи виготовлені з одного негативу надані для дослідження фотознімки?

Чи не є фотознімок у друкованому виданні фоторепродукцією з іншого видання?

Чи виготовлені фотознімки за допомогою наданого технічного засобу (у випадку наявності такого обладнання)?

Чи виготовлені фотознімки за допомогою одного і того самого технічного засобу?

Чи здійснювали монтаж фотознімку?

Чи з наданого оригіналу виготовлене його фотозображення на фотознімку?

Яка технологія виготовлення пред'явленого фотознімка (натурна, репродукційна, комбінована)?

Який фотоматеріал (фотопапір, фотореактиви) використовували для виготовлення фотознімка?

Чи не складали надані фотонегативи раніше єдине ціле?

Де знаходиться точка зйомки наданого на дослідження фотознімка?

Які розміри предмета, зображеного на фотознімку?

Як давно (за можливості конкретно) виготовлено фотознімок?

Яке взаємне розташування предметів, зафіксованих на фотознімку?

Трасологічна експертиза. Об'єктами судово-трасологічної експертизи є матеріальні сліди (рук, ніг, шин, знарядь та інструментів, взуття тощо), серед яких вирізняють об'єкти – носії слідів (слідосприймальні об'єкти), об'єкти, що утворили сліди (слідоутворювальні об'єкти), об'єкти – зразки.

У випадку призначення трасологічної експертизи можна поставити такі запитання:

Який механізм утворення слідів (удар, ковзання тощо)?

Чи є на зазначеній поверхні (даному предметі) сліди босих ніг (панчіх, шкарпеток, взуття) людини та чи придатні ці сліди для ідентифікації людини (панчіх, шкарпеток, взуття)?

Чи залишені сліди ніг (шкарпеток, панчіх, взуття), виявлені в різних місцях, однією особою (сліди тих самих шкарпеток, панчіх, взуття)?

Взуттям якого виду залишені зазначені сліди і які його характеристики й особливі ознаки (розмір, ступінь зношування тощо)?

Який орієнтовно зріст людини, яка залишила сліди?

Які особливості ходи людини відбилися на «доріжці слідів»?

Який механізм утворення слідів взуття?

Чи є на одязі, що наданий для дослідження, пошкодження?

Який механізм утворення пошкоджень на одязі?

Чи є пошкодження на одязі розривом, розрізом, розрубом тощо?

Знаряддям (предметом) якого виду утворені пошкодження одягу?

Чи є сліди тертя, тиску, волочіння тощо на одязі, що наданий для дослідження?

Чи утворені пошкодження на одязі предметами, що надані для дослідження?

Чи належать одному цілому частини одягу, що надані для дослідження?

Який механізм утворення нашарувань ґрунту (плям зелені, фарби, паливно-мастильних матеріалів тощо)?

Яка послідовність утворення нашарувань на одязі?¹

Експертиза відеозвукозапису. Об'єктами досліджень експертизи відеозвукозапису є сигналограми: фонограми (запис сигналів звуку), відеограми (запис сигналів зображення), відеофонограми (запис сигналів звуку та зображення), зафіксовані на матеріальних носіях, а також безпосередньо самі матеріальні носії, засоби запису та відтворення аудіо-, відеоінформації.

Основними завданнями експертизи відеозвукозапису є:

- установлення технічних умов та технології отримання відеозвукозапису;
- ототожнення особи за фізичними параметрами голосу;
- ототожнення особи за лінгвістичними ознаками усного мовлення.

Відповідно до поставлених завдань пропонують такий перелік запитань для призначення цього виду експертизи:

Чи за допомогою зазначеного технічного пристрою (відеомагнітофона, диктофона, відеокамери, спеціального засобу тощо) зафіксована відеофонограма (фонограма) та її фрагменти?

За допомогою одного чи декількох технічних пристроїв зафіксовані конкретні фрагменти відеофонограми (фонограми)?

Чи є надана відеофонограма (фонограма) оригіналом чи копією?

Чи проводили запис відеофонограми (фонограми) безперервно?

Чи зазнавала змін надана відеофонограма (фонограма)?

Чи одночасно проводили запис відеозображення та звуку у відеофонограмі та чи відповідає зміст відеозображення запису звуку?

За допомогою одного чи декількох технічних пристроїв зафіксовані конкретні фрагменти відеофонограми (фонограми)?

Які відеофонограми (фонограми) містять область видаленої інформації технічного пристрою (цифрового диктофона, змінного носія інформації, іншого пристрою відео-, звукозапису тощо)?

Чи можливо відновити в повному обсязі або частково відеофонограму (фонограму) зі змінного носія інформації?

Чи брали зазначені особи участь у зафіксованій на фонограмі розмові та які конкретно слова та фрази вони промовляли?

Скільки осіб брало участь у зафіксованій на фонограмі розмові?

¹ Наказ від 08.10.98 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень». *Офіційний вісник України* від 03.12.1998–1998 р. № 46. С. 172, Ст. 1715, код акта 6348/1998.

Чи зафіксовано мовлення особи на звукозаписі (зазначають носій та назву файлу)? Якщо так, то які слова й висловлювання промовляла ця особа?

Чи зафіксовано у файлі (зазначається назва файлу) на часовому відрізку запису (зазначають відрізок запису з год: хв: с до год: хв: с) мовлення особи? Якщо так, то які слова та висловлювання вона промовляла?

Чи зафіксовано у файлі (зазначається назва файлу) на часовому відрізку запису, що починається словами (зазначають слова) і закінчується словами (зазначають слова), мовлення особи? Якщо так, то які слова та висловлювання вона промовляла?

Однією чи різними особами промовлені слова й висловлювання, що зафіксовані на звукозапису, збереженому на носії (зазначають носій) у файлі (зазначають назву файлу)?

Мовлення скількох осіб зафіксовано в досліджуваному звукозаписі (зазначають назву файлу)?

Чи відповідає текстовий зміст розмови, який наведений у протоколі (зазначають реквізити протоколу), змісту звукозапису цієї розмови (зазначають назву файлу)?

Які особливості характерні для мовлення особи, що зробила анонімний дзвінок?

Чи є мовлення особи, зафіксоване у файлі (зазначають назву файлу), спонтанним чи підготовленим (вивченим напам'ять), читанням тексту тощо?

Чи є у мовленні особи, зафіксованому у файлі (зазначають назву файлу), ознаки мовлення нерідною мовою?

Чи є у мовленні особи, зафіксованому у файлі (зазначають назву файлу), ознаки, що дозволяють визначити її професію?¹

Портретна експертиза. Об'єктами експертизи є: фотокартки (спеціальні, документальні, художні тощо); типографські та інші репродукції; цифрові зображення; кіно- й відеозапис (використовують окремі кадри відеозображень як статичний матеріал, що несе інформацію про зовнішні ознаки особи).

Типовими питаннями портретної експертизи є:

Чи одна й та сама особа зображена на представлених фотознімках?

Чи зображена на фотознімку саме та особа, фотокартки якої отримано?

Чи одна й та сама особа, чи різні зображені на фотознімках (відеозаписах)?

¹ Наказ від 08.10.98 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень». Офіційний вісник України від 03.12.1998–1998 р. № 46. С. 172, Ст. 1715, код акта 6348/1998.

Чи зображена на фотознімку невпізнаного трупа саме та особа, фотокартки якої надано як зразки?

Чи є серед осіб, зображених на груповому фотознімку, особа, фотографія якої представлена?

Чи зображена на відеокадрі саме та особа, фотознімок якої наданий (представлений) для порівняння?

Одного чи різного віку є сфотографовані особи на представлених фотознімках? Якщо різного, то на якому фотознімку відображена особа в більш ранньому віці?

Якого віку особа зображена на фотознімку?

Якої статі особа зображена на фотознімку?

До якого основного антропологічного типу належить особа, відображена на наданому для дослідження фотознімку?

Лінгвістична експертиза мовлення. Її поділяють на авторознавчу експертизу писемного мовлення та семантико-текстуальну експертизу писемного та усного мовлення.

Метою лінгвістичної експертизи мовлення є оцінка тих чи тих фактів мовлення в контексті наявної в суспільстві системи мовних норм і приписів.

Об'єктами лінгвістичної експертизи мовлення є усне мовлення, письмові матеріали, фонетичні значення, невербальні засоби комунікації.

Орієнтований перелік запитань для проведення лінгвістичної експертизи мовлення:

Чи є певна особа автором наданого для дослідження тексту?

Чи є певна особа автором декількох різних текстів?

Чи є автор та виконавець тексту однією або різними особами?

Чи наданий текст складений кількома авторами?

Які риси соціально-біографічного портрета автора можна встановити за наданим текстом?

Яким є місце формування мовленнєвих навичок (рідна мова) певної особи – автора наданого тексту?

Чи спостерігаються в тексті ознаки, які свідчать про складання тексту автором під впливом будь-яких збиваючих чинників?

Чи складено текст документа особою самотійно або під диктовку чи його виконано через переписування?

Чи складений текст документа зі свідомим перекручуванням ознак писемного мовлення?

Чи є автором тексту, що починається й закінчується відповідними словами (надають конкретний опис), певна особа?

Однією чи різними особами складені тексти (конкретний опис)?

Чи спостерігаються в тексті (конкретний опис) ознаки створення його автором у незвичному психофізіологічному стані, що міг бути спричинений загрозою життю, здоров'ю зазначеному авторові або його близькому оточенню?

Чи не перебував автор (виконавець) у незвичному психофізіологічному стані під час створення (виконання) тексту (конкретний опис)?

Чи не спостерігаються в тексті (конкретний опис) ознаки наявності в його автора стійкої патології мовно-розумових процесів?

Чи не створений текст (конкретний опис) із навмисним викривленням писемного мовлення?

Чи не виконаний текст (конкретний опис) під диктовку?

Чи не створений текст (конкретний опис) у співавторстві?

Чи є такий-то вираз образливим за об'єктивним змістом?

Чи не спостерігаються у показаннях таких-то свідків суттєві смислові протиріччя під час опису подібних або однакових ситуацій, фактів тощо?

Чи не є такі-то запитання навідними за змістом?

Чи не міститься в тексті (конкретний опис) погроз?

Чи не спостерігається в зазначеному художньому творі плагіат з такого-то твору?

Авторознавче дослідження писемного мовлення. Наукову основу авторознавчої експертизи становить система знань про умови й закономірності мовної поведінки людини, що визначають індивідуальність письмової мови, її динамічну стійкість та методи дослідження авторства. Вона базована насамперед на лінгвістичних дослідженнях та суміжних з лінгвістикою науках (прикладній лінгвістиці, етнолінгвістиці, лінгвокультурології, соціолінгвістиці, психолінгвістиці тощо).¹

Авторознавча експертиза розв'язує ідентифікаційні завдання (щодо ототожнення особи – автора тексту), а також діагностичні завдання (щодо умов, особливостей складання тексту, факту викривлення ознак писемного мовлення, місця формування мовленнєвих навичок, рідної мови, освіти автора документа тощо).²

Предметом авторознавчої експертизи є фактичні дані про особу – автора (чи виконавця) тексту та умови складання мовного повідомлення, що встановлює експерт на основі спеціальних знань при дослідженні документів та інших матеріалів.

¹ Київський науково-дослідний інститут судових експертиз. URL : <https://kndise.gov.ua>

² Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 №53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

Проведенням авторознавчої експертизи розв'язують такі завдання:

- ідентифікаційні (установлення або диференціація) автора письмового мовного повідомлення;
- діагностичні (розпізнання психофізіологічного стану автора (виконавця) тексту; установлення ознак операційної напруги; розпізнання патології мовно-розумових процесів);
- класифікаційні (установлення статі, віку, освітнього рівня; установлення професійної належності та соціального стану автора тексту);
- ситуаційні (установлення фактів складання тексту у співавторстві; факту навмисного викривлення писемного мовлення; складання тексту однією, а виконання іншою особою (виконання тексту під диктовку або через переписування).

Об'єктом судової авторознавчої експертизи є текст мовного повідомлення або його фрагмент як реалізація мовних навичок людини (продукт мовленнєвої діяльності людини, відображений у писемній формі).

Орієнтовний перелік запитань для проведення судової авторознавчої експертизи:

Чи є певна особа автором наданого для дослідження тексту?

Чи є певна особа автором декількох різних текстів?

Чи є автор та виконавець тексту однією або різними особами?

Чи на наданий текст складений кількома авторами?

Які риси соціально-біографічного портрета автора можна встановити за наданим текстом?

Якою є основна мова спілкування певної особи – автора наданого тексту?

Яким є місце формування мовленнєвих навичок (рідна мова) певної особи – автора наданого тексту?

Чи спостерігаються в тексті ознаки, які свідчать про складання тексту автором під впливом будь-яких збиваючих чинників?

Чи складено текст документа особою самостійно або під диктування чи його виконано через переписування?

Чи містить складений текст документа перекручування ознак писемного мовлення?

Указаний перелік запитань, які розв'язують за допомогою лінгвістичної експертизи, не є вичерпним. Під час проведення цього виду експертизи можуть розв'язувати й інші запитання, що стосуються її предмета.

Семантико-текстуальна експертиза мовлення встановлює зміст понять, лексичне значення слів або словосполучень, використаних у наданих для дослідження текстах або усних повідомленнях (за їх текстовим відтворенням), їх

стилістичне забарвлення, смислове навантаження, характер інформації, що міститься в них (чи можуть таку інформацію розглядати як образливу, чи містить вона загрозу конкретній особі (особам) тощо), тобто розв'язує питання мовленнєвого характеру, не пов'язані із встановленням фактичних даних про автора.

Об'єктом семантико-текстуальної експертизи може бути як текст (промова), так і його (її) фрагменти, окремі висловлювання, слова, написи, текстові відтворення усного мовлення тощо. Якщо постає завдання здійснити семантико-текстуальну експертизу усномовленнєвого повідомлення (промови, висловлювання), то замовник цієї експертизи разом із цифровим (чи аналоговим) записом промови має надати дослівне текстове відтворення її змісту (стенограму), зроблене власними засобами.

Орієнтований перелік запитань для проведення семантико-текстуальної експертизи:

Які значення мають слова, словосполучення, фрази, зафіксовані в досліджуваному тексті?

Яким є об'єктивний зміст досліджуваного словосполучення, речення, тексту, групи текстів?

Чи містяться у тексті висловлювання, виражені у формі закликів до певних дій (вказати, яких саме)? Якщо так, то чи є ці заклики публічними (або який характер та форму мають ці заклики)?

Чи міститься в тексті інформація позитивного або негативного характеру щодо певної фізичної або юридичної особи?

Чи містяться в тексті висловлювання образливого характеру щодо певної особи?

Чи є висловлювання фактичним твердженням або оціночним судженням?

Дослідження зазначеного виду експертизи проводить експерт-лінгвіст.

Експертизу зброї та слідів і обставин її використання поділяють на:

- дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї;
- дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу;
- дослідження холодної зброї;
- дослідження зброї з некінетичним принципом ураження;
- дослідження гранатометів та ствольної артилерійської зброї;
- дослідження ракетно-реактивної зброї¹.

¹ Київський науково-дослідний інститут судових експертиз. Експертиза зброї та слідів її використання. URL : <http://surl.li/rlsfha>

До основних завдань досліджень вогнепальної зброї та бойових припасів до неї належать:

- установлення належності об'єктів до вогнепальної зброї або конструктивно подібних до неї стріляючих виробів;
- установлення належності об'єктів до боєприпасів вогнепальної стрілецької зброї або конструктивно подібних до них виробів;
- визначення виду, системи (моделі) та калібру вогнепальної зброї та боєприпасів до неї, а також конструктивно подібних до них виробів;
- визначення стану (справності) зброї, боєприпасів до неї та придатності їх до стрільби;
- установлення способу виготовлення або факту переробки вогнепальної зброї, боєприпасів до неї та конструктивно подібних до них виробів;
- установлення належності об'єктів до частин (деталей) вогнепальної зброї тощо.

Об'єктами досліджень є вогнепальна зброя та подібні до неї стріляючі пристрої з ураженням цілі за рахунок кінетичної енергії стріляного снаряда як фізичного тіла, а також бойові припаси до вогнепальної зброї.

Дослідження слідів пострілу, зброї та засобів із некінетичним принципом ураження, ракетно-реактивної зброї зазвичай потребує проведення комплексної судової експертизи. Головою експертної комісії в таких випадках призначають особу, атестовану як судовий експерт з експертизи зброї та слідів її використання.¹

Для проведення зазначеного виду дослідження доречно поставити такі запитання:

Чи є вогнепальною зброєю (пневматичною зброєю, газовим пістолетом чи револьвером, пристроєм вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами) предмет, вилучений у підозрюваного?

У який спосіб (промисловий чи саморобний) виготовлено предмет (зброя, патрон), вилучений у підозрюваного?

До якого виду, системи, моделі, калібру належить зазначена зброя?

Чи придатна зазначена зброя до стрільби?

Чи справна зазначена зброя? Якщо ні, то які вона має несправності? Чи унеможливають ці несправності постріл?

Чи є боєприпасом патрон, вилучений у підозрюваного?

До зброї якого виду, системи, моделі, калібру призначено патрон, вилучений у підозрюваного?

¹ Довідково-інформаційна платформа правових консультацій «WikiLegalAid». Експертиза зброї та слідів її використання. URL : <http://surl.li/wmrmqd>

*До якого патрона (вид, модель) належить відстріляна гільза?*¹

До основних завдань досліджень слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу належать:

- установлення за слідами на стріляних кулях, шроті, картечі, гільзах конкретного екземпляра вогнепальної зброї або конструктивно подібного до неї виробу;

- установлення можливості пострілу без натискання на спусковий гачок за певних умов (при падінні зброї на ґрунт, підлогу тощо);

- установлення обставин, пов'язаних із використанням зброї або конструктивно подібних до неї виробів (факт стрільби після останнього чищення і змащування зброї, кількість пострілів, відстань, із якої стріляли, напрямок пострілу, взаємне положення зброї та перешкоди) тощо.²

Для дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу доречно поставити такі запитання:

Чи міг з наданої зброї за певних умов (при падінні її на ґрунт, підлогу тощо) відбутися постріл без натискання на спусковий гачок?

Чи вистріляна куля (шрот, картеч) з наданого екземпляра зброї?

Чи відстріляні гільзи зі зброї, наданої для дослідження?

Чи вистріляні кулі (гільзи) з одного екземпляра зброї?

Із якої зброї (вид, система, модель) вистріляна ця куля?

Чи були надані куля й гільза до пострілу частинами одного патрона?

Якою кулею (шротом, картечню) зроблено останній постріл із гладкоствольної рушниці (обріза рушниці)?

Із гладкоствольної зброї якого калібру вистріляно кулю (шрот, картеч, тиж), вилучену на місці події (з трупа потерпілого)?

Чи є заподіяне пошкодження вогнепальним?

Кулею якого калібру, типу (оболонковою, напівоболонковою тощо) утворено пошкодження?

Яким є таке пошкодження – вхідним чи вихідним?

У якому напрямку і з якої відстані зроблено постріл, що утворив пошкодження на об'єкті, вилученому з місця події?

*Яким було положення зброї щодо потерпілого (перешкоди)?*³

Основними завданнями дослідження зброї з некінетичним принципом ураження є встановлення належності об'єктів до зброї, спеціальних засобів

¹ Довідково-інформаційна платформа правових консультацій «WikiLegalAid». Експертиза зброї та слідів її використання. URL: <http://surl.li/clccak>

² Довідково-інформаційна платформа правових консультацій «WikiLegalAid». Експертиза зброї та слідів її використання. URL : <http://surl.li/gxozhw>

³ Довідково-інформаційна платформа правових консультацій «WikiLegalAid». Експертиза зброї та слідів її використання. URL : <http://surl.li/xipumd>

активної оборони, засобів нелетального ураження або інших конструктивних подібних до них виробів, визначення їх типу, виду, моделі або зразка (для виробів промислового виробництва), способу виготовлення та придатності для використання за призначенням тощо.

Об'єктами дослідження є зброя та подібні до неї пристрої з іншими принципами ураження цілі, ніж ураження за рахунок кінетичної енергії стріляного снаряда як фізичного тіла – термічний вплив, чинники електричного струму, що уражають, та інші чинники. До таких об'єктів дослідження належать нереактивні вогнемети, електрошокові пристрої тощо.¹

Для дослідження зброї з некінетичним принципом ураження доречно поставити такі запитання:

Чи є наданий об'єкт зброєю (спеціальним засобом активної оборони)? До якого саме типу зброї (спеціального засобу активної оборони) він належить?

Чи є наданий об'єкт вогнеметом? Якщо так, чи є він зброєю? До якого саме типу зброї він належить?

Чи є наданий об'єкт електрошоковим пристроєм? Якщо так, чи є він зброєю або спеціальним засобом активної оборони? До якого саме типу зброї він належить?

У який спосіб виготовлено наданий вогнемет (електрошоковий пристрій)?

До якого типу, виду, зразка належить наданий вогнемет (електрошоковий пристрій)?

Чи придатний наданий вогнемет (електрошоковий пристрій) до використання за призначенням?

Якщо ні, то за яких причин? Чи є ця причина наслідком пошкодження предмета? Якщо ні, за яких умов можливе використання наданого електрошокового пристрою за призначенням?

*Чи має наданий вогнемет (електрошоковий пристрій) ознаки пошкодження? Чи унеможливають ці пошкодження використання його за призначенням?*²

Зазначений перелік питань не є вичерпним та може бути відкоригований залежно від обставин конкретного кримінального правопорушення задля проведення повного та об'єктивного дослідження. Рекомендовано більш конкретні запитання погоджувати з експертом відповідного напрямку роботи.

Основними завданнями дослідження гранатометів та ствольної артилерійської зброї є установлення їх належності до вогнепальної або

¹ Довідково-інформаційна платформа правових консультацій «WikiLegalAid». Експертиза зброї та слідів її використання. URL : <http://surl.li/jxkktk>

² Довідково-інформаційна платформа правових консультацій «WikiLegalAid». Експертиза зброї та слідів її використання. URL : <http://surl.li/ayphxs>

реактивної зброї, визначення їх типу, виду, моделі або зразка (для виробів промислового виробництва), способу виготовлення та придатності для використання за призначенням.¹

Об'єктами дослідження є гранатомети реактивні та нерективні, міномети, артилерійські гармати тощо.

Для проведення дослідження гранатометів та ствольної артилерійської зброї доречним буде розв'язання таких запитань:

Чи є наданий об'єкт зброєю? До якого саме типу зброї він належить?

Чи є наданий гранатомет вогнепальною (реактивною) зброєю?

Чи є наданий міномет (гармата) вогнепальною зброєю? До якого саме типу зброї він належить?

У який спосіб виготовлено наданий гранатомет (міномет, гармату)?

До якого типу, виду, зразка належить наданий гранатомет (міномет, гармата)?

Чи придатний наданий гранатомет (міномет, гармата) до стрільби?

Чи має наданий гранатомет (міномет, гармата) ознаки пошкодження?

*Чи унеможливають ці пошкодження проведення стрільби?*²

Залежно від обставин вчинення конкретного кримінального правопорушення слідчий може розширити перелік запитань для проведення подальшого дослідження, який має бути обов'язково погоджений із експертом відповідного напрямку досліджень.

Основними завданнями дослідження ракетно-реактивної зброї є встановлення її належності до ракетної або реактивної зброї, визначення її типу, виду, моделі або зразка (для виробів промислового виробництва), способу виготовлення та придатності для використання за призначенням.

Об'єктами дослідження є протитанкові ракетні комплекси, реактивні системи залпового вогню, зенітно-ракетні комплекси тощо.

Для дослідження ракетно-реактивної зброї доречним буде розв'язання таких запитань:

Чи є наданий об'єкт зброєю? До якого саме типу зброї він належить?

Чи є наданий об'єкт ракетною (реактивною) зброєю? До якого саме типу зразка, моделі він належить?

У який спосіб виготовлено наданий об'єкт?

Чи придатний наданий пзрк (птрк, прицільно-пусковий пристрій пзрк або пртк) до стрільби?

¹ Довідково-інформаційна платформа правових консультацій «WikiLegalAid». Експертиза зброї та слідів її використання. URL : <http://surl.li/dmcklr>

² Довідково-інформаційна платформа правових консультацій «WikiLegalAid». Експертиза зброї та слідів її використання. URL : <http://surl.li/zbyuld>

*Чи має наданий об'єкт ознаки пошкодження? Чи унеможливлюють ці пошкодження проведення стрільби?*¹

Залежно від направленої на дослідження предмета, поставлені запитання можуть відрізнятися від запропонованого переліку. Для більш повного та об'єктивного дослідження ракетно-реактивної зброї слідчий повинен попередньо погодити запитання для подальшого дослідження з експертом відповідного напрямку досліджень.

Згідно з п.2.3 «Методики встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів)» стрілецька вогнепальна зброя – нарізна вогнепальна зброя калібром до 20 мм та гладко ствольна вогнепальна зброя до 4-го калібру включно².

Ураховуючи наведену інформацію, усю зброю, яка має зазначені характеристики, надають для дослідження експертизи зброї та слідів і обставин її використання, у всіх інших випадках необхідно призначати судову вибухотехнічну експертизу.

Судова вибухотехнічна експертиза – криміналістична експертиза, предметом якої є фактичні дані (обставини), що пов'язані з визначенням групової належності та єдиного джерела походження вибухових пристроїв у непошкоджену вигляді або за їх фрагментами (уламками), елементів вибухових пристроїв, обставин вибуху, які встановлюють на основі спеціальних знань в галузі криміналістичної вибухотехніки за запитаннями, що поставлені на вирішення експертизи.³

Предметом вибухотехнічної експертизи є встановлення групової належності та єдиного джерела походження вибухових пристроїв у непошкоджену вигляді або за фрагментами (уламками); вибухових речовин і засобів підризу, а також обставин вибуху.⁴

Об'єктами вибухотехнічної експертизи є матеріальні носії інформації та матеріали кримінальної справи. Необхідно підкреслити, що різноманітність конструкцій, механізмів вибухових пристроїв, речовин, що здатні до вибуху, та їх непередбачене застосування, не дає змоги чітко визначити конкретне коло об'єктів цієї експертизи. До таких об'єктів вибухотехнічної експертизи зараховують: вибухові речовини та їх пакування; капсулі та детонатори; вогнепровідні та детонувальні шнури; гранати; міни; снаряди; підривачі;

¹ Довідково-інформаційна платформа правових консультацій «WikiLegalAid». Експертиза зброї та слідів її використання URL : <http://surl.li/dyzxqc>

² Гамов Д. Ю. Методика встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів) : судово-балістична методика. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2012. 34 с.

³ Миколаївський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України. Платні послуги: Вибухово-технічна експертиза. URL : <http://surl.li/mwyxwd>

⁴ Там само.

запалювачі; саморобні боєприпаси; саморобні вибухові пристрої; піротехнічні вироби; навчально-імітаційні засоби; залишки після вибуху або після застосування спеціальних засобів руйнування; предмети, що імітують вибухові речовини та вибухові пристрої.¹

Зазначені об'єкти є одними із найрозповсюдженіших під час практичної діяльності, відповідно до чого цей перелік є не обмежений. На підставі експертної практики, можливо окреслити лише найбільш розповсюдженні об'єкти.

Завданням вибухотехнічної експертизи є:

- визначення належності об'єкта до вибухових пристроїв (боєприпасів) та визначення класифікаційної категорії пристрою;
- визначення (опис) конструкції пристрою та способу його виготовлення;
- установлення здатності пристрою викликати вибух та можливості вибуху пристрою в конкретних умовах (струс, нагрівання тощо);
- установлення наявності в обставинах провадження даних, що стосуються особи, яка виготовила саморобний вибуховий пристрій і привела його в дію.²

До основних видів вибухотехнічних експертиз зараховують:

- дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху;
- дослідження засобів підриву та вибухових пристроїв промислового виготовлення;
- дослідження саморобних вибухових пристроїв;
- дослідження залишків та слідів застосування вибухових пристроїв.³

Відповідно до рекомендацій Київського науково-дослідного інституту судових експертиз для проведення вибухотехнічної експертизи доречними будуть такі запитання:

Чи підірвано в зазначеному місці вибуховий пристрій? Якщо так, то до якого виду пристроїв він належить (які особливості його конструкції, країна-виробник тощо)?

Чи є предмети, знайдені на місці події (в тілі потерпілого), частинами вибухового пристрою? Якщо так, то до якого виду пристроїв вони належать?

У який спосіб (саморобний чи промисловий) виготовлено вибуховий пристрій?

Який спосіб підриву був застосований в цьому випадку?

¹ Там само.

² Миколаївський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України. Платні послуги: Вибухово-технічна експертиза. URL : <http://surl.li/mwyxwd>

³ Там само.

Якщо підірвано боєприпаси, до якого виду вони належать (гранати, міни, снаряди тощо)?

Чи здатний наданий пристрій викликати вибух? Якщо не здатний, то з яких причин?

Чи містять надані експертів матеріали дані, що вказують на характерні риси особи, яка виготовила вибуховий пристрій (професійні навички, ступінь обізнаності з технологією виготовлення і використання вибухових пристроїв тощо)?

Чи однакова конструкція саморобного вибухового пристрою, частини якого знайдені на місці події, та макета, виготовленого гр. Н.?¹

Водночас варто наголосити, що подані вище питання містять рекомендаційний характер, оскільки в кожному окремому кримінальному провадженні можуть виникнути певні особливості виявленого та вилученого предмета, такі предмети можуть мати нетипові ознаки, місцевість їх розташування, наявність або відсутність слідів біологічного походження або інші обставини, тому більш конкретні запитання варто погоджувати із експертом відповідного напрямку роботи з метою ефективного та повного проведення досліджень.

Головною особливістю призначення вибухотехнічних експертиз є те, що вилученням, описом та пакуванням предметів вибухотехнічного походження займаються спеціалісти-вибухотехніки Національної поліції України, яких залучають до огляду місця події, що пов'язане із застосуванням вибухових матеріалів або під час вилучення їх із незаконного обігу. На кожне впакування спеціалісти-вибухотехніки складають довідку про категорію вибухонебезпечності виявлених вибухових матеріалів, яку зберігають разом із ним. Не потребують оформлення довідки про категорію вибухонебезпечності, зазначення в протоколі огляду відомостей щодо безпечності об'єктів, наявності написів на пакуваннях про їх безпечний вміст (напис «Безпечно» та підпис, прізвище, ініціали, номер спеціального жетона спеціаліста-вибухотехніка Національної поліції України) для об'єктів, пов'язаних із оглядом місця вибуху, вилученням або знешкодженням (знищенням) вибухових матеріалів, а саме:

- проб ґрунту (зокрема контрольних проб ґрунту);
- змивів, вилучених із метою виявлення слідів вибухової речовини (зокрема контрольних зразків);
- змивів, вилучених із метою виявлення слідів біологічного походження;
- слідів рук, вилучених на дактилоскопічну плівку;

¹ Миколаївський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України. Платні послуги: Вибухово-технічна експертиза. URL : <http://surl.li/mwyxwd>

- частин одягу та взуття постраждалих від вибуху (або трупів), якщо їх було вилучено не на місці вибуху, а в закладі охорони здоров'я, де постраждалим надавали медичну допомогу (або в установі Міністерства охорони здоров'я України, де проводили судово-медичну експертизу трупа), а також уламки з тіла постраждалого або трупа¹. Зазначена інформація має бути відображена слідчим у протоколі огляду місця події, а відповідні об'єкти повинні бути вилучені, опечатані в належний спосіб та за необхідності направлені для подальших досліджень.

У разі розрядження вибухового пристрою (боєприпасу) у протоколі огляду зазначають, яким був початковий стан вибухового пристрою (боєприпасу) і як він змінився під час розрядження, приведення в безпечний стан (наказ МВС України від 19.08.2019 № 691 «Про затвердження Інструкції про поведження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 04.10.2019 за № 1081/34052).²

Особливої актуальності зазначена експертиза набуває в умовах дії правового режиму воєнного стану, оскільки вже на початковому етапі досудового розслідування залучення експертів та інших спеціалістів є неабияк важливим.

Розслідування воєнних злочинів охоплює проведення великої кількості судових експертиз та використання інших видів спеціальних знань.

Судова експертиза матеріалів, речовин і виробів (призначають із метою виявлення на предметах обстановки місця події (предметах-носіях) мікрочастинок або мікрослідів певних матеріалів і речовин та визначення виду матеріалів і речовин за їхньою класифікацією).

Військова експертиза (призначають із метою встановлення обставин застосування і дій військових формувань, а також установлення обставин, що призвели до настання тяжких наслідків, загибелі людей, втрати озброєння, військової техніки, об'єктів державної влади й інфраструктури, особистого майна громадян під час застосування військових формувань, напрямку й артилерійської системи, із яких вівся артилерійський обстріл (у разі надання у розпорядження експерта протоколу огляду місця події із додатками спеціалістів, зокрема й спеціаліста з питань застосування ракетних військ та артилерії, а саме:

¹ Наказ МВС України від 19.08.2019 № 691 «Про затвердження Інструкції про поведження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України».

² Там само.

заповненої топографічної карти масштабами 1:25000 або 1:50000, а також висновку вибухо-технічної експертизи).

Будівельно-технічна експертиза (призначають із метою отримання відомостей, визначення технічного стану будівель і споруд, причин пошкоджень і руйнувань об'єктів та їхніх елементів, а також визначення вартості будівельних робіт, пов'язаних із переобладнанням, усуненням наслідків механічного впливу, пожежі тощо).

Інженерно-екологічна експертиза (призначають із метою отримання відомостей про дослідження явищ, процесів і матеріальних об'єктів, пов'язаних із впливом техногенних чинників на стан екосистем, а також виявлення обставин виникнення негативного впливу на навколишнє природне середовище, оцінки наслідків, що настали, та визначення розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі, унаслідок порушення вимог природоохоронного законодавства).

Пожежотехнічна експертиза (призначають із метою дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки).

Експертиза щодо визначення геолокації електронного пристрою (об'єктом експертизи є білінгова інформація в електронному вигляді щодо роботи терміналу в телекомунікаційній мережі операторів стільникового зв'язку та електронні дані з терміналів, які містять геодані стосовно місцезнаходження терміналу під час його функціонування).

Доречним буде розв'язання таких запитань:

- *Яким було місцезнаходження терміналу з визначеним ідентифікатором у певний період (вказати дату і час)?*
- *Час перебування терміналу з визначеним ідентифікатором у певному місці (вказати район)?*
- *Чи збігалося місцезнаходження мобільних терміналів із визначеними ідентифікаторами в певний період (вказати дату і час)?*

За потреби експертів можуть бути поставлені й інші запитання.

Для проведення експертизи, окрім об'єктів дослідження, можуть надавати:

- термінал телекомунікаційних мереж, термінал супутникових систем зв'язку, термінал систем супутникової навігації;
- результати досліджень комп'ютерно-технічної експертизи в електронному вигляді стосовно даних із терміналів, які містять геодані з місцезнаходження терміналу під час його функціонування;
- інші матеріали справи (за потреби).

Окрім традиційних експертних досліджень, під час розслідування зазначених злочинів, доцільним буде використання опитування із застосуванням поліграфа. Зауважимо, що результати опитування не мають будь-якої доказової

сили, а лише орієнтують на здобуття доказової інформації в порядку, передбаченому у законодавстві.

Поліграф – комп'ютерний технічний прилад із відповідним програмним забезпеченням, який здійснює реєстрацію змін психофізіологічного реагування людини у відповідь на пред'явлені за спеціальною методикою психологічні стимули, не заподіє шкоди життю, здоров'ю людини, навколишньому середовищу та який має не менше п'яти каналів реєстрації психофізіологічного реагування, зокрема канал виявлення протидії.¹

Проведення опитування з використанням поліграфа покладають на підрозділи поліграфологічних досліджень.

Точність поліграфа значною мірою залежить від таких елементів:

- метод, який використовує експерт;
- освіта поліграфолога;
- кількість поставлених запитань у ході перевірки. Чим більше питань, тим менше точність. Використання тільки одного запитання буде давати найвищий рівень точності, який тільки може бути досягнутий. Більшість сучасних методик розроблена для перевірки одного «конкретного запитання». Додавання навіть одного додаткового запитання подвоює частоту помилок;

- правильність формулювання запитання. Запитання повинні бути сформульовані відповідно до певних правил на підставі особливостей розслідуваного злочину.

Поліграф можуть використовувати й під час проведення судових психологічних експертиз. Предметом психологічних експертиз із використанням комп'ютерного поліграфа є психофізіологічні реакції людини (особистості), які вона проявляє у відповідь на пред'явлені їй психологічні стимули, що відображають зміст конкретного інформаційного патерну (подію, обставини чи їх деталі).

Юридичною підставою проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа може бути:

1) ухвала суду про доручення проведення експертизи, винесена за результатами розгляду клопотання сторін кримінального провадження або потерпілого (ч. 1 ст. 332 КПК України);

2) ухвала суду про доручення проведення експертизи, винесена незалежно від наявності клопотання, якщо суду надані кілька висновків експертів, які суперечать один одному, а допит експертів не дав змоги усунути виявлені суперечності (ч. 2 ст. 332 КПК України);

¹ Наказ МВС України від 19.04.2022 № 221 «Про затвердження Інструкції з організації та проведення опитування із застосуванням поліграфа в Державній прикордонній службі України». URL : <http://surl.li/sukyid>

3) ухвала слідчого судді про доручення проведення експертизи, винесена за результатами розгляду клопотання сторони захисту (ст. 244 КПК України);

4) постанова слідчого, прокурора про залучення експерта для проведення експертизи, зокрема за клопотанням сторони захисту чи потерпілого (ч. 1 ст. 243 КПК України);

5) договір про проведення експертизи між стороною захисту та експертом (ст. 243 КПК України). У всіх зазначених вище випадках має бути також заява про згоду на проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа.

Згідно з п. 3 Розділу IV «Загальні умови проведення опитування» наказ щодо опитування з використанням поліграфа не надають, якщо в опитуваній особі виявлено та документально підтверджено: гострий період соматичних та психічних захворювань; гострий больовий синдром; інтоксикацію організму; захворювання, що супроводжуються вираженою серцево-судинною, дихальною недостатністю; травми, анатомічні дефекти й обмороження пальців рук, ампутацію верхніх кінцівок; вроджене чи набуте недоумство середнього та важкого ступенів; уживання сильнодіючих препаратів або психотропних речовин, що впливають на функціонування центральної нервової, серцево-судинної чи дихальної систем; вагітність.

У п. 4 наказу зазначено, що опитування також не проводять, якщо: спеціаліст безпосередньо підпорядкований опитуваній особі; опитувана особа є близькою особою спеціаліста; існує конфлікт інтересів між спеціалістом та опитуваною особою¹.

Розслідування кримінальних проваджень за фактом учинення воєнних злочинів потребує використання спеціальних знань не лише під час призначення судових експертиз, а й під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду місця події, огляду трупу та слідчого експерименту.

З огляду на зазначене пропонуємо під час визначення та призначення певного та необхідного виду експертизи виходити із того, які саме об'єкти були виявлені та вилучені під час тієї чи тієї слідчої (розшукової) дії та інших обставин кримінального провадження.

Поданий перелік судових експертиз та запропоновані запитання до них не є вичерпними, уповноваженій особі, яка проводить досудове розслідування необхідно самостійно ухвалити рішення щодо доцільності призначення певної експертизи та зазначити саме ті запитання, що мають значення для здійснення повного, усебічного та об'єктивного досудового розслідування кримінального провадження.

¹ Наказ Міністерства внутрішніх справ України 13.11.2017 № 920 «Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України». URL : <http://surl.li/uoau8t>

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ РЕЗОНАНСНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

3.1. Кримінально-правовий зміст і підходи до класифікації резонансних кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи

На початку розгляду методики розслідування резонансних кримінальних правопорушень потрібно зазначити, що такими кримінальними правопорушеннями вважають порушення, які набули суспільного резонансу. Вони можуть не мати високих кількісних показників, але їх розслідування зазвичай є публічним та знаходиться під контролем із боку громадськості, медіа, політичних партій і громадських організацій.

Визначення «резонансних» кримінальних проваджень не міститься у жодному нормативно-правовому акті. Аналіз статистичних даних, результатів опитування представників громадськості, працівників слідчих підрозділів, матеріалів кримінальних проваджень дозволили виокремити категорії кримінальних правопорушень, які можна зарахувати до категорії «резонансних», зокрема:

- умисне вбивство двох або більше осіб; малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; заручника або викраденої людини; учинене з особливою жорстокістю; особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку; поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством; учинене на замовлення; із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 115 КК України);

- доведення до самогубства (ст. 120 КК України);
- домашнє насильство (ст. 126-1 КК України);
- катування (ст. 127 КК України);
- залишення в небезпеці (ст. 135 КК України).

Умисне вбивство (окремі кваліфікації) (п. п. 2, 3, 4, 8, 10, 14 ч. 2 ст. 115 КК України). Родовий об'єкт – суспільні відносини, що забезпечують життя та здоров'я особи, а видовий – суспільні відносини, що забезпечують життя людини.

Основним безпосереднім об'єктом умисного вбивства є життя конкретної людини.

Життя як об'єкт злочинного посягання і як певний фізіологічний стан має часові межі, окреслені його початковим і кінцевим моментами. Їх правильне визначення важливе для розмежування вбивства і такої кримінально-протиправної поведінки, як незаконний аборт, ненадання допомоги особі, яка знаходиться в небезпечному для життя стані, кримінально карана трансплантація органів і тканин, замаху на непридатний об'єкт.

Початковий момент життя людини традиційно визначають як початок процесу фізіологічних пологів, що необов'язково пов'язують із відокремленням плоду від утроби матері, із подальшим початком самостійного дихання. Отже, вбивство плоду, що ще не відокремився від утроби матері, уже є посяганням на життя людини, яка народжується.

Як і початок життя, його закінчення – не одномоментний акт, а процес, що має протяжність у часі і здатний протікати по-різному. Час настання смерті пов'язують (а отже, і закінчення життя) із так званою біологічною смертю.

Згідно з ч. 1 ст. 17 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині»¹ людину вважають померлою з моменту смерті її головного мозку (біологічної смерті). Смерть мозку означає повну і незворотну втрату всіх його функцій. Діагностичні критерії смерті мозку та процедуру констатації моменту смерті людини встановлює Міністерство охорони здоров'я України.

Об'єктивна сторона умисного вбивства має три обов'язкові ознаки: суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечний наслідок – смерть іншої людини, причинний зв'язок між цими діянням і смертю.

У диспозиції ч. 1 ст. 115 КК України визначено, що діяння у вигляді заподіяння смерті іншій людині характеризують як протиправне. Заподіяння смерті іншій людині за законодавством України можливе у визначених випадках. Смерть не будуть визнавати протиправною в разі наявності обставин, що відкидають кримінальну протиправність діяння (необхідна оборона, уявна оборона, затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення тощо), у разі правомірного застосування працівниками правоохоронних органів вогнепальної зброї (Закон України «Про Національну поліцію»), у разі заподіяння смерті комбатанту під час збройного конфлікту, якщо не порушуються Женевські конвенції 1949 р.

Умисне вбивство можуть вчиняти як через дію (нанесення ударів, постріл із вогнепальної зброї тощо), так і через бездіяльність (невиконання обов'язкових дій – негодуювання матір'ю новонародженої дитини, ненадання необхідних ліків тяжкохворому тощо).

За конструкцією умисне вбивство – кримінальне правопорушення з

¹ Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 р. № 2427-VIII. Верховна Рада України. URL : <http://surl.li/akkzlv>

матеріальним складом. Закінченим цей злочин вважають із настанням біологічної смерті іншої людини.

Констатацію біологічної смерті людини здійснюють на підставі нормативно-правових актів, затверджених МОЗ України, зокрема Порядку констатації та діагностичних критеріїв смерті мозку людини, який затверджений Наказом Міністерства охорони здоров'я України 09 листопада 2020 р. № 2559. Зазначений порядок визначає діагностичні критерії смерті мозку людини, а також процедуру констатації смерті мозку людини та дії медичних працівників закладів охорони здоров'я стосовно пацієнтів, у яких є клінічні передумови для проведення констатації смерті мозку.¹

Установлення причинного зв'язку між діянням та смертю іншої людини здійснюють за допомогою проведення патологоанатомічного розтину тіла померлого, порядок проведення якого затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України 06 вересня 2021 р. № 1877. Цей порядок визначає правила та процедури проведення патологоанатомічних розтинів тіл померлих від хвороб і патологічних станів у закладах охорони здоров'я та у випадках смерті за місцем проживання.²

Суб'єкт злочину – загальний, містить три обов'язкові ознаки: 1) фізична особа; 2) осудна особа; 3) особа досягла на момент вчинення умисного вбивства 14-річного віку.

Фізичними особами, які підлягають кримінальній відповідальності за вчинення умисного вбивства, можуть бути як громадяни України, так і іноземці та особи без громадянства.

Кримінальне законодавство України містить положення, відповідно до яких особу вважають невинуватою в учиненні кримінального правопорушення і не можуть піддати кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і вона не буде встановлена обвинувальним вироком суду.

Суб'єктивною стороною умисного вбивства, передбаченого у ч. 1 ст. 115 КК України, може бути вина у вигляді прямого або непрямого умислу. Зміст умислу складається з інтелектуального та вольового моментів.

Інтелектуальний момент прямого умислу характеризується тим, що виконавець усвідомлює характер вчинюваних ним дій, тобто протиправне позбавлення потерпілого життя, та передбачає неминучість або реальну можливість настання смерті потерпілого. Вольовий момент прямого умислу полягає в тому, що виконавець бажає спричинення цієї смерті.

¹ Порядок констатації та діагностичних критеріїв смерті мозку людини, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 09 листопада 2020 р. № 2559. URL : <http://surf.li/tayoab>

² Порядок проведення патологоанатомічного розтину тіла померлого, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 06 вересня 2021 р. № 1877. URL: <http://surf.li/bvxgkk>

При спричиненні смерті через розстріл потерпілого з вогнепальної зброї винний усвідомлює, що в нього в руках придатна до застосування заряджена вогнепальна зброя, розуміє, що зазначена зброя спрямована безпосередньо на потерпілого в його життєво важливі органи і що він натискає на спусковий гачок, чим призводить цю зброю у дію. При цьому винний передбачає неминучість або реальну можливість настання смерті потерпілого від поранень, які зазвичай не є сумісними з життям, і бажає цієї особі смерті.

Утім, вина при умисному вбивстві, передбаченому у ч. 1 ст. 115 КК України, може мати непрямий умисел.

Інтелектуальний момент непрямого умислу характеризується тим, що виконавець усвідомлює характер вчинюваних ним протиправних дій, які можуть призвести до позбавлення потерпілого життя, передбачає реальну можливість настання смерті потерпілого. Вольовий момент непрямого умислу полягає в тому, що виконавець не бажає спричинення цієї смерті, але свідомо її припускає.

При нанесенні одного удару важким предметом по голові потерпілому винний усвідомлює, що таким ударом може бути спричинена черепно-мозкова травма, передбачає реальну можливість заподіяння як тяжкого тілесного ушкодження, так і смерті потерпілого, і байдуже ставиться до будь-якого із цих наслідків, тобто свідомо їх припускає. У разі спричинення таким ударом смерті, дії винного кваліфікують як умисне вбивство.

Кваліфіковані умисні вбивства (п. п. 2, 3, 4, 8, 10, 14 ч. 2 ст. 115 КК України). Обтяжувальні обставини умисного вбивства, передбачені у ч. 2 ст. 115 КК України, є так званими альтернативними кваліфікаційними ознаками одного й того самого кваліфікованого складу злочину. І хоча зазначені кваліфікаційні ознаки виокремлені у ч. 2 ст. 115 КК України як окремі пункти, функціонально вони нічим не відрізняються від альтернативних кваліфікаційних ознак юридичних складів інших кримінальних правопорушень. Таке розуміння юридичної природи обтяжувальних обставин умисного вбивства, передбачених у ч. 2 ст. 115 КК України, дає змогу сформулювати деякі загальні підходи щодо кваліфікації цього виду умисного вбивства, зокрема:

- якщо в учиненому умисному вбивстві є кілька обтяжувальних обставин, передбачених у різних пунктах ч. 2 ст. 115 КК України, усі вони в межах формулювання підозри мають бути інкриміновані винному; при цьому формула кваліфікації має містити посилання на відповідні пункти;

- якщо вчинено кілька закінчених умисних вбивств при обтяжувальних обставинах, передбачених у різних пунктах ч. 2 ст. 115 КК України, або кілька замахів на такі умисні вбивства, учинене становить не сукупність злочинів, а їхню повторність; остаточну кваліфікацію кількох умисних вбивств при обтяжувальних обставинах або замахів на такі умисні вбивства здійснюють через інкримінування винному на рівні формули кваліфікації одного юридичного

складу злочину, у якому вказують усі пункти ч. 2 ст. 115 КК України, які передбачають обтяжувальні обставини всіх вчинених винним умисних вбивств (замахів на умисні вбивства).

Особливості кваліфікації умисного вбивства з обтяжувальними обставинами (кваліфікованих умисних вбивств), крім умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості, визначають у ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 р. № 2¹ (далі – Постанова). Хоча зазначений нормативний документ і не визнаний джерелом кримінального права як галузі права, його положення повинні враховувати при практичному застосуванні кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за розглядувані злочини, усіма правоохоронними та судовими органами з метою однозначного тлумачення цих норм.

Відповідно до п. 6 Постанови убивство малолітньої дитини (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України) – умисне позбавлення життя особи, якій не виповнилося 14 років. Зазначена кваліфікаційна ознака наявна тоді, коли винний достовірно знав, що потерпілий є малолітнім, або припускав це, або за обставинами справи повинен був і міг це усвідомлювати.

Умисне вбивство жінки, яка перебувала у стані вагітності (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України) кваліфікують за умови, якщо винний завідомо знав про такий стан потерпілої.

ОСОБА 1, дії якого кваліфіковані за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння після спільного розпиття спиртних напоїв з ОСОБОЮ 2, на ґрунті раптово виниклих особистих неприязних стосунків до останньої, маючи умисел, направлений на умисне вбивство, тобто умисне протиправне позбавлення життя іншої людини, та завідомо знаючи, що ОСОБА 2 перебуває у стані вагітності, взяв зі столу ніж і, підійшовши до ОСОБИ 2, умисно наніс їй один удар у ліву сторону шиї, яка від отриманого удару стала присідати на диван, а він, продовжуючи свої злочинні дії, направлені на позбавлення життя потерпілої та з метою подолання будь-якого опору з її сторони, за допомогою плівки-скотчу обмотав обидві руки та ротову порожнину, після чого умисно, цілеспрямовано наніс численні удари в грудну клітку, живіт та в інші частини тіла ОСОБИ 2.

Відповідно до п. 7 Постанови відповідальність за умисне вбивство заручника (п. 3 ч. 2 ст. 115 КК України) настає за умови, що потерпілий був заручником (тобто особою, яка була захоплена чи трималася з метою спонукати її родичів, державну або іншу установу, підприємство чи організацію, фізичну

¹ Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. URL : <http://surl.li/lgwmpj>

або службову особу до вчинення чи утримання від учинення будь-якої дії як умови звільнення) і винна особа це усвідомлювала. Дії кваліфікують як умисне вбивство заручника незалежно від того, чи була винна особа причетною до вчинення кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 147 КК України. Водночас мотив такого виду вбивства повинен мати зв'язок із цим злочином (це можуть бути бажання спонукати зазначених у ст. 147 КК України осіб, установу, підприємство, організацію до вчинення чи утримання від вчинення певних дій, помста за невиконання висунутих вимог, прагнення приховати захоплення чи тримання заручника або інший злочин, вчинений під час їх здійснення, тощо). Дії особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене у ст. 147 КК України, і умисно вбила заручника, мають кваліфікувати за ч. 2 зазначеної статті, за ознакою спричинення тяжких наслідків і за п. 3 ч. 2 ст. 115 КК України.¹

Дії ОСОБА 1 та ОСОБА 2 були кваліфіковані за п. п. 3, 4, 6, 12 ст. 115, ч. 4 ст. 187, ч. 3 ст. 289, ч. 2 ст. 147 КК України за таких обставин. ОСОБА 1, спільно з ОСОБА 2 та іншою особою, знаходячись у м. Миколаєві, у ході розмови вступили в злочинну змову, направлену на здійснення нападу на ОСОБУ 3 з метою заволодіння його грошима, автомобілем та його подальшого умисного вбивства з корисливих мотивів. Для реалізації свого злочинного наміру ОСОБА 1, спільно з ОСОБОЮ 2 та іншою особою, при собі мали заздалегідь приготовлений обріз мисливської рушниці невстановленого зразку. ОСОБА 2, утримуючи в руках раніше заготовлений обріз мисливської рушниці невстановленого зразку, підійшов до автомобіля ОСОБИ 3 та, відкривши задні праві двері автомобіля, направив ствол рушниці в бік ОСОБИ 3 та, погрожуючи його застосуванням, наказав потерпілому перелізти на заднє сидіння.

ОСОБА 3 виконав вимогу ОСОБИ 2 та ліг на заднє сидіння автомобіля. У подальшому ОСОБА 1, спільно з ОСОБОЮ 2 та іншою особою, намагалися зв'язати потерпілого, однак ОСОБА 3 почав чинити опір внаслідок чого залишив салон автомобіля та почав бігти в бік узбіччя. ОСОБА 2, згідно з раніше досягнутої домовленості з ОСОБОЮ 1 та іншою особою, реалізуючи свій злочинний намір на незаконне позбавлення волі, із метою придушення опору потерпілого та бажуючи обмежити фізичні можливості ОСОБИ 3, побіг за потерпілим та наздогнали, використовуючи обріз мисливської рушниці, здійснив не менше одного пострілу в область тулубу потерпілого, тим самим спричинивши ОСОБИ 3 тілесні ушкодження у вигляді вогнепального поранення.

ОСОБА 1, спільно з ОСОБОЮ 1 та іншою особою, усвідомлюючи протиправність своїх дій, із погрозами застосування до ОСОБИ 3 обрізу мисливської рушниці, заволоділи грошовими коштами потерпілого в розмірі

¹ Тема 1. Кваліфікація злочинів проти життя та здоров'я особи. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kv-al-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_1.html.

2000 грн. та 1000 російських рублів та почали вимагати від потерпілого ОСОБИ 3 як заручника телефонувати своїм родичам та іншим особам із метою передачі їм коштів за нього. Однак потерпілий ОСОБА 3 не виконав протиправні вимоги нападників, оскільки втратив свідомість від отриманих тілесних ушкоджень, і обвинувачені з метою реалізації умислу на вбивство ОСОБИ 3 контролювали останнього до того часу, доки він не припинив подавати ознаки життя.

Відповідно п. 8 Постанови умисне вбивство визнають учиненим з особливою жорстокістю (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України), якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що заподіє йому особливих фізичних (через заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, мучення, зокрема з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю, тощо), психічних чи моральних (через зганьблення честі, приниження гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глумління тощо) страждань, а також якщо воно було поєднане із глумлінням над трупом або вчинене в присутності близьких потерпілому осіб, і винний усвідомлював, що такими діями завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань. Не можна кваліфікувати умисне вбивство за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України на тій підставі, що винна особа в подальшому з метою приховання цього злочину знищила або розчленувала труп. Умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України), або матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України), або при перевищенні меж необхідної оборони чи в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК України), кваліфікують тільки за цими статтями КК України, навіть їх склади мали ознаки особливої жорстокості.¹

ОСОБУ 1 засуджено за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України за таких обставин. Між власником будинку ОСОБА 2 та ОСОБОЮ 1, який перебував у стані алкогольного сп'яніння, на ґрунті раптово виниклих особистих неприязних відносин виникла сварка, у ході якої в ОСОБИ 1 виник злочинний умисел на протиправне заподіяння смерті ОСОБИ 2 з особливою жорстокістю. Реалізуючи свій злочинний умисел, ОСОБА 1, достовірно знаючи, що ОСОБА 2 є особою похилого віку, на подвір'ї її домоволодіння взяв дерев'яне поліно, яким у веранді будинку, діючи з особливою жорстокістю, усвідомлюючи, що такими діями завдає потерпілій сильного фізичного болю та особливих страждань та бажаючи їх спричинити, умисно, зі значною силою наніс численні удари по голові ОСОБИ 2, завдавши потерпілій сильного фізичного болю та особливих

¹ Тема 1. Кваліфікація злочинів проти життя та здоров'я особи. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kv-al-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lectu_re_1.html.

страждань, яка від отриманих ударів впала на підлогу. Продовжуючи свої злочинні дії, ОСОБА 1 перетягнув ОСОБУ 2 у кімнату будинку, де, продовжуючи діяти з особливою жорстокістю, усвідомлюючи, що такими діями завдає потерпілій сильного фізичного болю та особливих страждань та бажаючи їх спричинити, умисно, зі значною силою наніс численні удари дерев'яним поліном по обличчю та голові потерпілої, завдавши їй сильного фізичного болю та особливих страждань. Після цього, оскільки потерпіла, незважаючи на отримані тілесні ушкодження, продовжувала подавати ознаки життя, ОСОБА 1, із метою доведення свого умислу до кінця, у веранді будинку взяв ножа, та повернувшись у кімнату, продовжуючи діяти з особливою жорстокістю, усвідомлюючи, що такими діями завдає потерпілій сильного фізичного болю та особливих страждань та бажаючи їх спричинити, умисно лезом ножа двічі перерізав органи шії ОСОБИ 2, і в такий спосіб умисно її вбив з особливою жорстокістю.

Відповідно до п. 12 Постанови відповідальність за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку настає, якщо злочин вчинено з метою не допустити чи перепинити правомірну діяльність потерпілого у зв'язку з виконанням ним зазначеного обов'язку, змінити характер останньої, а так само з мотивів помсти за неї незалежно від часу, що минув з моменту виконання потерпілим своїх обов'язків до вбивства.¹

Виконання службового обов'язку – діяльність особи, яка входить до кола її повноважень. Виконання громадського обов'язку – здійснення спеціально покладених на особу громадських повноважень чи вчинення інших дій в інтересах суспільства або окремих громадян (перепинення правопорушення, повідомлення органів влади про злочин або про готування до нього). Близькі родичі в розумінні п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України – це батьки, один із подружжя, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки. Хуліганство й подальше вбивство особи, яка припиняла ці дії, належить кваліфікувати за відповідною частиною ст. 296 КК України та п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України.²

Умисне вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів, захисника чи представника особи або їх близьких родичів, начальника військової служби чи іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний

¹ Шаблистий В. В. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Актуальні проблеми кримінального права». Дніпро, 2016. URL : <http://surl.li/gkpdhnm>

² Там само.

захист, за наявності відповідних підстав належить кваліфікувати тільки за ст. ст. 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443 КК України. Водночас, коли умисне вбивство зазначених осіб чи замах на нього вчинені за інших обтяжувальних обставин, передбачених у ч. 2 ст. 115 КК України, дії винної особи додатково кваліфікують і за відповідними пунктами цієї статті.

Дії ОСОБИ 1 були кваліфіковані за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України за таких обставин. ОСОБА 1, перебуваючи поряд із кафе «Павутинка», на ґрунті раптово виниклих неприємних відносин вступив у конфлікт із відвідувачами вказаного закладу ОСОБОЮ 2 та ОСОБОЮ 3. У подальшому ОСОБА 1, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, будучи обуреним негідною, на його думку, поведінкою ОСОБИ 2 та ОСОБИ 3, попрямував до місця свого тимчасового проживання, де незаконно зберігав бойові припаси та вибухові речовини, узяв ручну уламкову гранату оборонної дії типу Ф-1, привівши її в бойову готовність через зірвання кільця із запобіжника, та попрямував до кафе «Павутинка».

ОСОБА 1 та ОСОБА 2, виконуючи свій громадський обов'язок, діючи в інтересах відвідувачів кафе «Павутинка», намагалися припинити хуліганські дії обвинуваченого ОСОБИ 1, вмовляючи його заспокоїтись та схопивши при цьому кисть його правої руки, у якій знаходилася уламкова граната.

ОСОБА 1, який діяв умисно, усвідомлював суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачав його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажав, але свідомо припускав їх настання (непрямий умисел), застосував наявну в нього гранату і спричинив її вибух, унаслідок чого потерпілий ОСОБИ 5, який знаходився поруч та разом із ОСОБОЮ 3 виконував свій громадський обов'язок щодо припинення хуліганських дій ОСОБИ 1, отримав тілесні ушкодження у вигляді слітих непроникаючих уламкових поранень шиї, які ускладнилися тромбозом судин шиї та лівої підключичної артерії, що призвело до інфаркту правої півкулі головного мозку та розвитку мозкової недостатності, які мають ознаки тяжких тілесних ушкоджень як таких, які в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричинили загрозові для життя явища і перебувають у прямому причинному зв'язку з настанням смерті ОСОБИ 5.

Згідно з п. 14 Постанови умисне вбивство тягне кримінальну відповідальність за учинення кримінального правопорушення, передбаченого у п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України, якщо воно було поєднане зі згвалтуванням потерпілої особи або сексуальним насильством, тобто мало місце в процесі вчинення зазначених злочинів чи одразу ж після них. Водночас злочинні дії кваліфікують або за ч. 4 ст. 152, або за ч. 3 ст. 153 КК України, або за відповідною частиною ст. 15 КК України.

Умисне вбивство з метою задоволення статевої пристрасті із трупом також тягне відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України.

У випадках, коли особу умисно вбито через певний час після її зґвалтування чи сексуального насильства з метою їх приховання, дії винного кваліфікують за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 152 або ст. 153 та п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України.

ОСОБУ 1 визнано винним у тому, що він, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, достовірно знаючи про те, що ОСОБА 2 є неповнолітньою, застосовуючи фізичне насильство вступив із нею у статеві зносини та задовольнив із нею статеву пристрасть у неприродний спосіб, чим спричинив потерпілій легкі тілесні ушкодження, що потягли короточасний розлад здоров'я. У процесі зґвалтування неповнолітньої ОСОБИ 2 та вчинення відносно неї дій, направлених на задоволення статевої пристрасті в неприродний спосіб, ОСОБА 1, маючи умисел на умисне вбивство ОСОБИ 2, із метою подолання опору потерпілої умисно наніс їй два удари руками в область тулуба, в результаті чого спричинив ОСОБИ 2 закриту тупу травму живота, від якої настала смерть потерпілої на місці злочину.

Постанова не надає тлумачення п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України.

Як умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості необхідно кваліфікувати умисне вбивство, обумовлене внутрішніми спонуканнями, що виражають прагнення винного показати свою перевагу й неповноцінність потерпілого через належність останнього до конкретної (іншої) нації або через його расову належність чи через сповідання ним певної релігії і, внаслідок цього, своє ненависне ставлення як до нього, так і до тієї групи, до якої він належить або може належати з погляду винного.¹

На території рекреаційного центру «Лісовичок» в одній із альтанок відпочивали ОСОБА 1 разом із родиною та знайомими, а в іншій альтанці – ОСОБА 2 (за національністю азербайджанець) разом із родиною та своїми знайомими. Під час відпочинку між ОСОБОЮ 2 та раніше не знайомим йому ОСОБОЮ 1, який перебував у стані алкогольного сп'яніння, з ініціативи останнього відбулось декілька розмов, під час яких ОСОБА 1 виразив негативне ставлення до осіб азербайджанської національності, які проживають на території України, тобто в обвинуваченого виникла нетерпимість до ОСОБИ 2 з причин приналежності останнього до азербайджанської національності, внаслідок чого ОСОБА 1 вирішив умисно вбити потерпілого. З цієї метою обвинувачений ОСОБА 1 цього ж дня, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння взяв нествановленого досудовим розслідуванням ножа, підійшов до

¹ Уварова Н. В. До питання про суб'єктивну сторону злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 394-400.

альтанки, де перебував ОСОБА 2 та, принижуючи останнього за його належність до азербайджанської національності, пригрозив потерпілому фізичною розправою. Потерпілий ОСОБА 2 направився до обвинуваченого для того, щоб вибити ніж із його рук пластиковою каністрою, а ОСОБА 1, махаючи поперед собою ножем, зробив декілька кроків назад, спіткнувся та опинився навприсядки. У цей час ОСОБА 2, намагаючись знешкодити ОСОБУ 1, наблизився до нього, а обвинувачений із метою протиправного умисного заподіяння смерті потерпілому з мотивів національної нетерпимості до останнього як до особи азербайджанської національності, тримаючи у руці ніж, умисно, із значною силою прикладання наніс потерпілому ОСОБІ 2 один удар ножем в область грудної клітини, а саме у місце розташування життєво-важливого органу – серця, чим спричинив смерть останнього.

Доведення до самогубства (ст. 120 КК України). Родовим об'єктом доведення до самогубства, склад якого розміщений у розділі II Особливої частини КК України, є суспільні відносини, що забезпечують життя та здоров'я особи, а видовим – суспільні відносини, що забезпечують життя людини.

Основним безпосереднім об'єктом доведення до самогубства є життя конкретної людини.

За своїм змістом основний безпосередній об'єкт доведення до самогубства є тотожним з аналогічним об'єктом умисного вбивства. Додатковим безпосереднім об'єктом доведення до самогубства можуть виступати сфери життя людини, яка чинить самогубство.

До чинників, які впливають на ступінь суїцидального ризику, зокрема, належать: вік (особливу групу суїцидального ризику становлять неповнолітні, які часто не можуть пристосуватися до важких життєвих реалій), стать (жінки більш схильні чинити суїцидальні спроби (у 5–7 разів), ніж чоловіки, однак чоловіки частіше від жінок помирають унаслідок вчинення самогубства (у 3–4 рази), родина (у разі нестерпних для людини умов суїцидостримувальна роль сім'ї зростає), освіченість (інтелігенція виявляє більшу схильність до самогубства), зайнятість особи (прямо впливає на ризик самогубства, адже незайнята людина почувається непотрібною, нещасливою), професія (для представників певних професій (працівники силових структур (МО України, СБУ, МВС України), творчі люди) показники вчинення самогубств є значними), релігійність (релігійні нації загалом почуваються більш щасливими, ніж невіруючі, оскільки релігія надає їхньому існуванню величного сенсу), типи характерів, стан здоров'я (часто психічне соматичне нездоров'я штовхає хворих на вчинення самогубства).

Об'єктивна сторона злочину. Доведення до самогубства (ч. 1 ст. 120 КК України) за конструкцією є злочином з матеріальним складом.

Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони зазначеного складу є:

суспільно небезпечне діяння у таких можливих формах: жорстоке поводження з потерпілою особою; шантаж цієї особи; систематичне приниження її людської гідності; систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі; схиляння потерпілого до самогубства; інші дії, що сприяють учиненню самогубства.

Суспільно небезпечні наслідки: самогубство (умисне позбавлення людиною себе життя); замах на самогубство.

Необхідний причинний зв'язок між діянням та наслідками, який означає, що одне з діянь, передбачених у ч. 1 ст. 120 КК України, або їх сукупність стала причиною умисного позбавлення людиною себе життя або спроби позбавити себе життя.

Відповідно до п. 28 Постанови жорстоке поводження – безжалісні, грубі діяння, які завдають потерпілому фізичних чи психічних страждань (мордування, систематичне заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв, позбавлення їжі, води, одягу, житла тощо). Систематичним приниженням людської гідності є тривале принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи, глуmlinня над ним тощо).¹

Судова практика не зараховує до такого роду обставин розірвання шлюбних відносин одним із подружжя, відмову від укладання шлюбу, припинення співжиття, подружню зраду, якщо за цих обставин не здійснювалися інші дії, що принижують людську гідність. Не можна також кваліфікувати за ст. 120 КК України випадки самогубства внаслідок вчинення щодо особи будь-яких законних дій (правомірного звільнення з роботи), а також унаслідок повідомлень (відомостей), хоча й таких, що принижують гідність особи, але відповідають дійсності (за умови, що їх повідомляли не в образливій чи цинічній формі).²

Шантаж – загроза розголосити про потерпілого відомості, які останній бажає зберегти в таємниці (відомості про тяжку хворобу тощо). Ці відомості можуть бути також помилковими, такими, що не відповідають дійсності. Важливо, що вони носять такий характер, що потерпілий не хоче їх розголошувати. Систематичний протиправний примус до дій, що суперечать волі потерпілого – загроза фізичним насильством, залякування, заподіяння побоїв тощо з метою примусити потерпілого, наприклад, брати участь у злочині.³

Схиляння потерпілого до самогубства, а також інші дії, що сприяють

¹ Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>.

² Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с. URL : https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/Krym-Zagal.pdf.

³ Там само.

вчиненню самогубства, мають специфічні риси і чиняться через різноманітні прояви, зокрема крик, істерику, приниження, повне ігнорування, обмеження життєвого простору тощо.¹

Суспільно небезпечний наслідок у вигляді самогубства полягає у спричиненні потерпілим власної біологічної смерті, а наслідок у вигляді замаху на самогубство – учинення потерпілим дій, безпосередньо спрямованих на спричинення власної біологічної смерті, якщо при цьому смерть не настала з причин, що не залежали від його волі.

ОСОБА 1, проживаючи в будинку своєї мами ОСОБИ 2, протягом року, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, вчиняла вдома сварки, під час яких принизливо ставилась до ОСОБИ 2, ображаючи її честь і гідність та позбавляючи їжі.

03 серпня 2010 р. ОСОБА 1, прийшовши додому у нетверезому стані, вчинила скандал з ОСОБОЮ 2, під час якого, здійснюючи психологічний тиск, спонукала її до самогубства.

Цього ж дня приблизно о 17 год. 30 хв., не витримавши постійних знущань та принизливого ставлення до себе, ОСОБА 2 вийшла зі свого господарства та підійшла до річки, що тече поряд із житловим будинком, із метою вчинення самогубства, до якого її спонукала донька ОСОБА 1 і кинулась у воду. Однак спроба ОСОБИ 2 позбавити себе життя була відвернена ОСОБОЮ 3, який витягнув потерпілу з річки і їй було надано медичну допомогу.

Відмежування доведення до самогубства від побоїв і мордувань, катування. Зазначені склади кримінальних правопорушень відрізняються безпосередніми об'єктами. Якщо при вчиненні побоїв, мордування і катування об'єктом виступає лише здоров'я особи, то при вчиненні доведення до самогубства основним безпосереднім об'єктом є життя особи.

Хоча об'єктивна сторона зазначених складів кримінальних правопорушень у багатому схожа – побої, мордування, катування вчинюють через насильницькі дії, які завдають фізичного болю, а доведення до самогубства можуть вчиняти, зокрема, і через мордування, тобто вчиненням насильницьких дій, які завдають фізичного болю (п. 28 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07.02.2003 р. № 2), обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 120 КК України, є настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді самогубства або замаху на самогубство потерпілої особи.

¹ Гусак О. А. Спосіб доведення до самогубства як елемент об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 120 КК України. URL : <http://surl.li/ncprvp>

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони катування є мета – примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, зокрема отримати інформацію чи зізнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, вчинені ним або іншою особою чи в учиненні яких його або іншу особу підозрюють, або з метою залякування потерпілого або інших осіб. Склади кримінальних правопорушень, передбачених у ст. ст. 120, 126 КК України, не визначають мету та мотиви як обов'язкових ознак суб'єктивної сторони.

Суб'єкт доведення до самогубства – фізична осудна особа, яка досягла на момент його вчинення 16 років (загальний суб'єкт кримінального правопорушення).

Суб'єктивна сторона доведення до самогубства є прикладом так званої змішаної (подвійної) форми вини. До форм діяння, передбачених у диспозиції ч. 1 ст. 120 КК України, винний ставиться з прямим умислом. До наслідків у вигляді самогубства або замаху на самогубство ставлення винного може бути як умисне (прямий або непрямий умисел), так і необережне (кримінальна протиправна самовпевненість та кримінальна протиправна недбалість).

Кваліфікаційними ознаками доведення до самогубства є вчинення його щодо: 1) особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винуватого; 2) двох або більше осіб (ч. 2 ст. 120 КК України), а особливо кваліфікаційною ознакою – щодо неповнолітнього (ч. 3 ст. 120 КК України).

Матеріальна залежність – таке становище потерпілого, за якого він повністю або частково перебуває на утриманні особи, винної в учиненні розглядуваного злочину, тобто коли потерпілий отримує від винного істотну матеріальну підтримку або знаходиться на його утриманні (залежність непрацездатної жінки від чоловіка, неповнолітніх дітей від батьків, підопічних від опікунів тощо). Як іншу залежність потрібно розуміти залежність підлеглого від начальника, учня від викладача, одного родича від іншого тощо.¹

Такі обтяжувальні обставини, як щодо двох або більше осіб та щодо неповнолітнього за своїм усвідомленням винною особою, є тотожними з обставинами, передбаченими у ч. 2 ст. 115 КК України, як щодо двох або більше осіб (п. 1) та малолітньої дитини (п. 2).

Домашнє насильство (ст. 126-1 КК України). Родовим об'єктом домашнього насильства є суспільні відносини, що забезпечують життя та здоров'я особи, а видовим – суспільні відносини, що забезпечують здоров'я людини.

Основним безпосереднім об'єктом виступає фізичне та/або психічне здоров'я конкретної особи, яка є потерпілою від домашнього насильства.

Спеціальним потерпілим від домашнього насильства є подружжя чи

¹ Доведення до самогубства. URL : <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>.

колишнє подружжя або інша особа, із якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах.

Об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого у ст. 126-1 КК України, містить такі діяння: систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства; наслідки у вигляді фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи та причинного зв'язку між діянням та наслідками.

Ознака систематичності – учинення домашнього насильства три і більше рази. Верховний Суд із цього питання зазначає, що факт документування домашнього насильства має значення для доказування систематичності, але не більше ніж інші передбачені законом докази, тому не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факти актів насильства. Відповідно систематичність домашнього насильства, яке наполегливо продовжує вчиняти винувата особа, утому числі, але не виключно, може бути підтверджена попереднім притягненням її до адміністративної відповідальності не менше двох разів за вчинення правопорушення, передбаченого статтею 173-2 КУпАП¹.

Словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння. Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, у результаті чого настав хоча б один із вказаних в законі наслідків. При цьому не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Факт документування має значення для доказування систематичності, але не більше ніж інші передбачені законом докази².

КК України не містить визначень понять фізичного, психологічного та економічного насильства, оскільки зазначені поняття окреслені у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року, зокрема:³

- фізичне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних

¹ Постанова ККС ВС від 14 червня 2022 року, справа № 585/3184/20, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301745>

² Постанова ККС ВС від 28 травня 2024 року, справа № 522/2378/22, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119493832>

³ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 р. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення особи в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, учинення інших правопорушень насильницького характеру;

- психологічне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює словесні образи, погрози, зокрема щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали в постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи;

- економічне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру.

Як зазначалося, домашнє насильство може бути визнаним не лише як злочин, а й як адміністративне правопорушення. Адміністративна відповідальність за домашнє насильство з'явилася 15 травня 2003 р., коли КУпАП було доповнено новою ст. 173-2.

Характеризуючи фізичне насильство як ознаку домашнього насильства, варто зазначити, що за ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення особи в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, учинення інших правопорушень насильницького характеру передбачена кримінальна відповідальність окремими статтями КК України, а тому за наявності достатніх підстав дії винного кваліфікують за сукупністю кримінальних правопорушень.

Суб'єкт домашнього насильства спеціальний – фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку, і є одним із подружжя або колишнього подружжя чи яка перебуває у сімейних або близьких відносинах з потерпілою особою.

До таких осіб належать особи, зазначені у п. п. 1-15 ч. 2 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» незалежно від факту спільного проживання: подружжя; колишнє подружжя; наречені; мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший із подружжя (колишнього подружжя); особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; особи, які мають спільну дитину (дітей); батьки (мати, батько) і дитина (діти); дід (баба) та онук (онука); прадід (прабаба) та правнук (правнучка);

вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); рідні брати і сестри; інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) в сім'ї патронатного вихователя.

Суб'єктивною стороною домашнього насильства може бути вина у вигляді прямого або непрямого умислу, за якої винний усвідомлює факт учинення не менше трьох разів фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, із якою перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, передбачає, що цим насильством можуть бути спричинені фізичні або психологічні страждання, розлади здоров'я, втрата працездатності, емоційна залежність або погіршення якості життя потерпілої особи, і бажає або свідомо припускає спричинення цих наслідків.

ОСОБА 1 протягом року систематично, умисно вчиняв домашнє насильство за таких обставин.

19.03.2020 р. близько 20 год. 30 хв., за місцем мешкання ОСОБИ 1, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, вчинив відносно своєї сестри ОСОБИ 2 домашнє насильство: висловлював словесні образи, принижував, чим заподіяв шкоди психічному здоров'ю останньої. Зарічний районний суд м. Суми від 18.05.2020 р. ОСОБУ 1 визнав винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого у ч. 1 ст. 173-2 КупАП та наклав на нього адміністративне стягнення у вигляді арешту строком на 5 діб.

31.05.2020 р. о 00 год. 30 хв., за місцем мешкання ОСОБИ 1, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, вчинив відносно своєї сестри ОСОБИ 2 домашнє насильство: висловлював словесні образи, принижував ОСОБУ 2, чим заподіяв шкоди психічному здоров'ю останньої. Зарічний районний суд м. Суми від 12.06.2020 р. ОСОБУ 1 визнав винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого у ч. 1 ст. 173-2 КупАП та наклав на нього адміністративне стягнення у вигляді арешту строком на 5 діб.

01.09.2020 р. о 22 год.00 хв., за місцем мешкання ОСОБИ 1, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, вчинив відносно своєї сестри ОСОБИ 2 домашнє насильство, а саме: вчинив сімейну сварку, під час якої погрожував фізичною розправою сестрі, чим спричинив психологічний тиск на неї. У зв'язку з надходженнями від ОСОБИ 2 до Сумського ВП ГУНП в Сумській області неодноразових повідомлень про вчинення ОСОБОЮ 1 відносно неї домашнього

наси́льства, відпові́дно до п. 5 ст. 10 Зако́ну Украї́ни «Про за́побіга́ння та проти́дію до́машньому наси́льству» від 07.12.2017 р. відді́л превенції́ Сумського ВП ГУНП в Сумській області́ ОСОБУ 1 поставив 19.07.2018 р. на профіла́ктичний облі́к як «до́машнього кривди́ника».

Отже, ОСОБА 1 протя́гом ро́ку систе́матично, уми́сно вчи́няв відно́сно своєї́ сестри́ до́машнє наси́льство, що відпові́дно до п.п. 14, 17 ч. 1 ст. 1 Зако́ну Украї́ни «Про за́побіга́ння та проти́дію до́машньому наси́льству» від 07.12.2017 р. нале́жить до пси́хологі́чного наси́льства, чим вчи́нив крими́нальне пра́вопо́рушення, передба́чене у ст. 126-1 КК Украї́ни.

Катування (ст. 127 КК України). Родовим об'є́ктом катува́ння є суспі́льні відно́сини, що забезпе́чують жит́тя та здо́ров'я осо́би, а видовим – суспі́льні відно́сини, що забезпе́чують здо́ров'я лю́дини.

Осно́вний безпосе́редній об'є́кт – здо́ров'я поте́рпіло́ї осо́би.

Аналі́з теќсту диспози́ції ч. 1 ст. 127 КК Украї́ни сви́дчить про те, що скла́д катува́ння охо́плює факти́чне запо́дія́ння не́значно́ї шко́ди здо́ров'ю лю́дини (си́льного фі́зичного бо́лю). Та́кий на́слідок є оди́ним із альте́рнативних обов'язко́вих на́слідків крими́нального пра́вопо́рушення, передба́ченого у ст. 127 КК Украї́ни. Скла́д катува́ння бу́де мати́ місце й за відсу́тності́ на́слідку у ви́гляді шко́ди здо́ров'ю (у ра́зі спричи́нення мо́рального стра́ждання). Запо́дія́ння ті́лесних ушко́джень бу́дь-якого́ сту́пеня мі́стить квалі́фіка́цію вчи́неного як катува́ння.

Осно́вним безпосе́реднім об'є́ктом катува́ння є здо́ров'я лю́дини як певни́й її фі́зичний і пси́хичний ста́н на мо́мент, що пере́дує посяга́нню. Посяга́ння са́ме на цей інте́рес (здо́ров'я лю́дини) і ста́новить со́ціально-юриди́чну су́тність злочи́ну, передба́ченого у ст. 127 КК Украї́ни.

У катува́нні як ба́гатооб'є́ктному злочи́ні поряд з осно́вним безпосе́реднім об'є́ктом при́йнято ви́діляти до́датковий об'є́кт, я́кий мо́же бу́ти обов'язко́вим або факультати́вним. Обов'язко́вий до́датковий безпосе́редній об'є́кт явля́є со́бою суспі́льні відно́сини й інте́реси, я́ким за́вжди запо́діюють шко́ди крими́нально-проти́правним посяга́нням поряд з осно́вним безпосе́реднім об'є́ктом.

Факультати́вний до́датковий безпосе́редній об'є́кт – суспі́льні відно́сини й інте́реси, я́ким мо́жуть запо́діювати́ шко́ди в резу́льтаті́ вчи́нення крими́нально-проти́правного ді́яння, одна́к тако́ї шко́ди запо́діюють не за́вжди.

При запо́діянні́ осо́бі си́льного фі́зичного бо́лю чи мо́рального стра́ждання обме́жують її во́левия́влення. Поте́рпі́лий під ви́пливом за́значених чинни́ків мо́же вчи́нити ді́ї, що супе́речать його́ во́лі. Отже, во́ля є до́датковим обов'язко́вим безпосе́реднім об'є́ктом. Поряд із во́лею до́датковим обов'язко́вим безпосе́реднім об'є́ктом катува́ння у ра́зі запо́дія́ння осо́бі си́льного фі́зичного бо́лю є ті́лесна недото́ркані́сть лю́дини.

Об'єктивну сторону катування (ч. 1 ст. 127 КК України) характеризують: 1) будь-які діяння (дія чи бездіяльність), спрямовані на заподіяння особі сильного фізичного болю чи морального страждання; 2) суспільно небезпечні наслідки у вигляді заподіяння сильного фізичного болю чи морального страждання; 3) причинний зв'язок між вказаним діянням і наслідками.

Дія – активна, свідомо, суспільно небезпечна, протиправна, вольова поведінка. У фізичному плані дія людини є актом, що безпосередньо переносить енергію та приводить предмети, до яких вона подається, у новий стан, а також їх пересування у просторі. Дія може виражатися в одному (поодинокому) русі тіла або їх множинності. Рухи тіла, які складають дію, повинні мати цілеспрямований характер, а отже, об'єднуватися метою в єдиний вольовий акт поведінки. Мета, як і об'єкт кримінального правопорушення, визначає, обмежує обсяг і межі дії, обумовлює її предметний зміст.

Бездіяльність – пасивна, свідомо, суспільно небезпечна, протиправна, вольова поведінка, за якої особа не вчиняє обов'язкові для неї дії, які вона могла вчинити у конкретній обстановці.

Важливого значення при розгляді катування набуває встановлення причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками, що настали. Необхідно встановити, чи є певне діяння людини необхідною умовою настання конкретного суспільно небезпечного наслідку, передбаченого кримінально-правовою нормою.

Суспільно небезпечні наслідки є складником предмета доказування у кримінальному провадженні, що стає можливим за умови конкретності цієї ознаки. Наслідки у вигляді заподіяння сильного фізичного болю при катуванні не охоплюють собою спричинення будь-якого виду тілесних ушкоджень, а тому полягають у заподіянні побоїв, мук і мордувань.

Згідно з п. 3 (Заподіяння побоїв, мук і мордувань) Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6:

3.1. Побої не становлять особливого виду ушкоджень. Вони характеризуються заподіянням багаторазових ударів. Якщо після побоїв на тілі потерпілого залишились ушкодження, їх оцінюють за ступенем тяжкості з опертям на звичайні ознаки. Якщо побої не залишили після себе ніяких об'єктивних слідів, судово-медичний експерт відмічає скарги потерпілого, указує, що об'єктивних ознак ушкоджень не виявлено й не встановлює ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.

3.2. Заподіяння мук – дії, що спрямовані на тривале позбавлення людини їжі, пиття чи тепла, залишання його у шкідливих для здоров'я умовах та інші подібні дії.

3.3. Мордування – дії, що полягають в багаторазовому або тривалому спричиненні болю: щипання, шмагання, нанесення численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гострими колючими предметами, діяння термічних чинників та інші аналогічні дії.

3.4. Судово-медичний експерт не кваліфікує ушкодження як заподіяння мук і мордування, оскільки це не входить до його компетенції. У таких випадках він має встановити наявність, характер, локалізацію, кількість ушкоджень, одночасність чи різночасність їх утворення, особливості ушкоджувальних предметів, механізм їх дії, а також ступінь тяжкості ушкоджень.¹

Злочин є закінченим з моменту, коли потерпілому заподіяно сильного фізичного болю чи морального страждання (за конструкцією – матеріальний склад).

Для відмежування катування від інших складів кримінальних правопорушень, зокрема побоїв та мордування, необхідно враховувати, що при катуванні побої спричиняють заради іншої, більш небезпечної дії, вони відіграють лише допоміжну роль і служать засобом досягнення мети – примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їхній волі, зокрема отримати інформацію чи зізнання, або з метою покарати її чи іншу особу за дії, учинені нею або іншою особою чи в учиненні яких її або іншу особу підозрюють, або з метою залякування її або інших осіб.

Катування через мучення має місце у випадках, коли при заподіянні фізичного болю використовують найбільш витончений спосіб впливу на тіло або психіку потерпілого (вплив вогнем, електричним струмом тощо).

Вивчення практики показує, що катування нерідко є початковим етапом кримінально-протиправної діяльності, що призводить до вчинення більш тяжкого злочину (умисного вбивства, умисного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, хуліганства).

У практиці судів розгляд справ за ст. 127 КК України відбувається переважно щодо злочинів, що вчиняє на побутовому ґрунті особа, яка перебуває у стані алкогольного сп'яніння. Інша категорія справ – це справи щодо працівників правоохоронних органів, які застосовують незаконні способи для отримання свідчень від інших осіб.

Оперуповноважені одного з районних відділів Національної поліції проводили оперативно-розшукові заходи з метою встановлення осіб, які вчинили низку крадіжок великої рогатої худоби. Проїжджаючи біля павільйону промислових та продовольчих товарів в одному із сіл району в легковому автомобілі поліцейські побачили трьох осіб. У причепі їхнього автомобіля

¹ Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text>.

знаходилась худоба. З метою перевірки причетності цих осіб до скоєних кримінальних правопорушень правоохоронці доставили їх до районного відділу поліції, де їм було заподіяно сильного фізичного болю та морального страждання, нанесені побої, мучення та інші насильницькі дії, щоб отримати зізнання у скоєнні крадіжок. Один із затриманих зазнав тяжких тілесних ушкоджень, які становили небезпеку для його життя у момент заподіяння.

Для кваліфікації діяння як катування необхідно встановити не тільки факт заподіяння особі сильного фізичного болю чи морального страждання, але й мету (примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі), зокрема отримати інформацію чи зізнання, або з метою покарати її чи іншу особу за дії, учинені нею або іншою особою чи в учиненні яких її або іншу особу підозрюють, або з метою залякування її або інших осіб.

У справі ОСОБИ 1 було встановлено, що він систематично бив свою неповнолітню доньку тільки тоді, коли вона спала. Попередньо заходив до неї в кімнату, перевіряв, чи спить вона, і якщо так, починав наносити їй удари. У результаті дівчинка не могла спати, оскільки перебувала в постійному жаху. Дії ОСОБИ 1 кваліфіковані за ч. 1 ст. 127 КК України як вчинені з метою залякування потерпілого.

Ознаки катування полягають у застосуванні як фізичного, так і психічного насильства в його широкому значенні, оскільки «сильний фізичний біль» та «моральне страждання» загалом є оціночними поняттями. Сильний фізичний біль як оціночна ознака можуть встановлювати тільки на підставі конкретних обставин злочину, а саме: характеру посягання, засобів фізичного впливу на потерпілого, способу вчинення злочину, локалізації ударів, їх інтенсивності тощо. Натомість поняття «моральне страждання» містить у собі як будь-який вплив на тілесну недоторканість особи без заподіяння сильного фізичного болю, так і здійснення впливу на почуття, емоційний стан особи через виклик почуття страху та приниження гідності.

Неповнолітні ОСОБА 1 та ОСОБА 2, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, примушували неповнолітніх потерпілих ОСОБУ 3 та ОСОБУ 4 ковтати неістівні гумові предмети, унаслідок чого потерпілі отримали легкі тілесні ушкодження за ознакою тривалості розладу здоров'я, а також умисно наносили удари кулаками в тулуб, не випускали з кімнати, викликаючи у потерпілих відчуття жаху та приниження. Дії підсудних кваліфіковано за ч. 2 ст. 127 КК України за ознакою попередньої змови на вчинення катування.

У рішеннях Європейського суду з прав людини зазначено, що до актів катування та іншого жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження треба відносити такі, як позбавлення сну, харчування і води, багатогодинне стояння біля стіни, одягання каптурів, утримання в приміщенні з

постійним та голосним звуком або в підвалі, де особа ризикує наразитися на небезпеку нападу щурів, розлучення матері з немовлям, поміщення здорової людини до психічно хворих тощо; надзвичайно жорстокою визнають затримку тривалістю в кілька років між винесенням та виконанням смертного вироку, коли держава не дотримується розумного строку для оскарження вироку і ухвалення рішення про помилування; принижуючими гідність людини визнають такі дії, як гоління голови, виставлення оголеної людини на очі інших людей, примушування одягатися так, щоб це викликало насмішки, примушування їсти неїстівні речовини тощо. Такі положення містяться у рішеннях ЄСПЛ у справах «Тесленко проти України» від 20 березня 2012 року, п. п. 99–100; «Ірландія проти Сполученого Королівства» від 18 січня 1978 року, п. 167; «Сельмуні проти Франції» від 28 липня 1999 року, п. 97; «Аккоч проти Туреччини» від 19 жовтня 2012 року.

Суб'єкт злочину, передбаченого у ч. ч. 1–2 ст. 127 КК України, – фізична осудна особа, яка досягла на момент їх учинення 16 років (загальний суб'єкт кримінального правопорушення).

Суб'єкт злочину, передбаченого у ч. 3 ст. 127 КК України, спеціальний – представник держави, зокрема іноземної. Згідно з приміткою до ст. 127 КК України представниками держави у цій ст. і ст. 146-1 КК України вважають службових осіб, а також осіб, які виступають як офіційні, чи діють з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. Представниками іноземної держави у цій ст. і ст. 146-1 КК України вважають осіб, які діють як державні службовці іноземної держави або проходять військову службу у збройних силах, органах поліції, органах державної безпеки, розвідувальних органах, або осіб, які обіймають посади в зазначених або будь-яких інших державних органах чи органах місцевого самоврядування іноземної держави, утворених відповідно до її законодавства, або які діють за наказом таких осіб, а також представників іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд і груп найманців, утворених, підпорядкованих, керованих та фінансованих російською федерацією, а також представників окупаційної адміністрації російської федерації, до якої входять її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних російській федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України.

Суб'єктивною стороною катування відповідно до ч. 1 ст. 127 КК України може бути форма вини цього злочину безпосередньо в диспозиції норми – умисна.

Отже, здійснюючи катування, особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, що містить усвідомлення його спрямованості на

заподіяння особі сильного фізичного болю чи морального страждання.

Звичайно, за таких обставин особа передбачає настання вищезазначених наслідків, бо передбачення знаходиться у нерозривному зв'язку з усвідомленням. При розгляді вольової ознаки умислу при вчиненні катування необхідно також враховувати, що інтелектуальні й вольові ознаки умислу глибоко пов'язані між собою, вони взаємодіють, утворюючи форму вини.

Вольова ознака умислу при вчиненні катування щодо самого діяння полягає в бажанні спричинити сильний фізичний біль чи моральні страждання.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони катування є мета вчинення цього злочину. Мета кримінального правопорушення – уявна модель наступного результату, те, до чого прагне особа, учиняючи кримінальне правопорушення.

Катування може бути вчинене з такою метою:

- примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їхній волі;
- отримати інформацію чи зізнання;
- покарати потерпілого чи іншу особу за дії, вчинені нею або іншою особою;
- покарати потерпілого чи іншу особу за дії, у вчиненні яких її або іншу особа підозрюють;
- залякування потерпілого або інших осіб;
- дискримінації, зокрема з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

У ч. 2 ст. 127 КК України передбачено такі кваліфікаційні ознаки: повторність; учинення за попередньою змовою групою осіб; учинення з метою дискримінації, зокрема з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Ч. 3 ст. 127 КК України передбачає таку особливо кваліфікаційну ознаку, як учинення дій представником держави, зокрема іноземної.

Залишення в небезпеці (ст. 135 КК України). Родовим об'єктом залишення в небезпеці є суспільні відносини, що забезпечують життя та здоров'я особи, а видовим – суспільні відносини, що забезпечують здоров'я людини.

Основним безпосереднім об'єктом виступає здоров'я конкретної особи, а додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом у разі спричинення смерті особи – її життя.

Спеціальним потерпілим залишення в небезпеці (ч. 1 ст. 135 КК України) є особа, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану.

Малолітство – недосягнення людиною 14-річного віку.

Старість – оціночне поняття. За класифікацією Всесвітньої організації охорони здоров'я, до категорії людей похилого віку належать особи віком старше 60 років. Відповідно до вікової класифікації Всесвітньої організації охорони здоров'я: 25-44 років – молодий вік; 44-60 років – середній вік; 60 – 75 років – похилий вік; 75-90 років – старечий вік; особи які досягли 90 років – довгожителі¹

Хвороба – будь-яка хвороба, яка унеможливило здатність повною мірою забезпечувати особі власну безпеку життя (каліцтво, хронічна психічна хвороба тощо).

Інший безпорадний стан – наявність фізичних вад, розладу психічної діяльності, хворобливого або непритомного стану, або інших причин (стан сильного алкогольного або наркотичного сп'яніння, дія сильнодіючих лікарських засобів тощо), через які особа не могла повною мірою розуміти характеру обстановки, небезпечної для життя, та можливих заходів для самозбереження.

Об'єктивна сторона залишення в небезпеці. Основний склад залишення в небезпеці (ч. 1 ст. 135 КК України) за конструкцією є формальним, його вважають закінченим із моменту вчинення діяння – залишення без допомоги потерпілого.

Діяння в цьому злочині вчинене через бездіяльність – невиконання обов'язку піклуватися про потерпілого, або ненадання винним допомоги, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан.

Крім діяння, обов'язковою ознакою залишення особи в небезпеці є обстановка вчинення злочину – наявність небезпечного для життя потерпілого стану і відсутність можливості вжити ним заходів до самозбереження.

ОСОБА 1 був засуджений за вчинення злочину, передбаченого у ч. 1 ст. 135 КК України за таких обставин. Будучи батьком малолітньої – ОСОБИ 2, та у зв'язку з цим будучи зобов'язаним виховувати свою доньку, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, 26 грудня 2008 року біля 17 години, достовірно знаючи, що його малолітня донька ОСОБА 2, яка знаходилась на стаціонарному лікуванні в дитячій лікарні з діагнозом гострий обструктивний бронхіт та потребувала допомоги лікарів і спеціального догляду, діючи умисно, з метою залишення особи в небезпеці, забрав свою малолітню доньку ОСОБУ 2 із дитячої лікарні, усвідомлюючи, що не зможе надати дитині необхідної професійної допомоги в разі погіршення її стану здоров'я, та привів дитину до помешкання громадянина ОСОБИ 3, у якому відсутні умови для нормального утримання та лікування дитини, де дитина й знаходилась до 31 грудня 2008 року. Отже, завідомо залишив без

¹ Визначення віку, з якого особа може вважатися особою похилого віку: огляд міжнародного досвіду та національні практики. URL: <http://surl.li/ziouov>.

допомоги малолітню ОСОБОЮ 2, яка знаходилась в небезпечному для життя стані та через малолітство і хворобу не могла взяти заходів до самозбереження. 31 грудня 2008 року в малолітньої ОСОБИ 2, яка знаходилась в помешканні ОСОБИ 3, погіршився стан здоров'я, у зв'язку з чим ОСОБА 3 викликав карету швидкої допомоги та малолітня ОСОБА 2 була госпіталізована до дитячої лікарні. Указане умисне залишення ОСОБОЮ 1 своєї малолітньої доньки ОСОБИ 2 в небезпеці призвело до погіршення стану здоров'я дитини: ускладнився бронхіт, з'явилися простудні захворювання, на ногах дитини з'явилися гнійні фурункули.

Суб'єкт залишення в небезпеці – спеціальний, фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку і зобов'язана піклуватися про потерпілого та мала змогу надати йому допомогу, а також, коли ця особа сама поставила потерпілого в небезпечний для життя стан.

Обов'язок піклуватися про особу може впливати із:

- закону або інших нормативних актів (зокрема СК України передбачає обов'язок батьків піклуватися про дітей, а дітей – про батьків, чоловік повинен піклуватися про дружину і навпаки);
- характеру професії (пожежники, працівники поліції, рятувальники на воді тощо);
- договору (керівник туристичної групи, тренер тощо).¹

Суб'єктивну сторону залишення особи в небезпеці (ч. 1 ст. 135 КК України) характеризує вина у вигляді прямого умислу. Винний усвідомлює, що потерпілий перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлений можливості взяти заходів до самозбереження, а також усвідомлює свій обов'язок піклуватися про потерпілого і наявність можливості надати йому допомогу, а в разі, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан, усвідомлює цей факт і, незважаючи на зазначене, бажає залишити потерпілого в небезпеці.²

У разі спричинення смерті особи або інших тяжких наслідків (ч. 3 ст. 135 КК України) має місце так звана змішана (подвійна) форма вини. До залишення особи в небезпеці винний ставиться з прямим умислом. До наслідків у вигляді смерті особи або інших тяжких наслідків ставлення винного є необережним (кримінальна протиправна самовпевненість або кримінальна протиправна

¹ Стаття 135. Залишення в небезпеці. URL : <http://mego.info/96>.

² Бабанін С. Критерії розмежування залишення в небезпеці, що спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки, та окремих кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту. URL : <https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/1031/908>

недбалість).¹

Обов'язковими ознаками складу злочину, передбаченого у ч. 2 ст. 135 КК України, є: спеціальний потерпілий – новонароджена дитина, спеціальний суб'єкт – біологічна мати новонародженої дитини, емоційний стан – відсутність у матері обумовленого пологами стану.²

ОСОБА 1 у листопаді 2007 року завагітніла і після проходження дев'ятимісячного утробного життя плоду 13 серпня 2008 року у період із 01.30. год. до 02.00. год. на лісовій галявині неподалік кафе «Рубіж», розташованого на 26 км 113 м автошляху Житомир-Могилів-Подільський, народила життєздатну дитину чоловічої статі. Після цього ОСОБА 1, не перебуваючи в обумовленому пологами стані, усвідомлюючи, що її новонароджена дитина чоловічої статі перебуває в безпорадному небезпечному для життя стані та позбавлена можливості взяти заходів до самозбереження, завідомо залишила її на місці народження без будь-якої допомоги, хоча зобов'язана була піклуватися про свою новонароджену дитину, повинна була взяти необхідних заходів для відвернення небезпеки для життя дитини. Злочинна бездіяльність ОСОБИ 1 спричинила смерть новонародженої дитини, яка настала внаслідок внутрішньої мозкової травми у вигляді крововиливів під тверду та м'які мозкові оболонки, в шлуночкову систему мозку, в м'які тканини голови, які утворилися в результаті проходження плоду через родові шляхи матері без надання медичної допомоги при самодопомозі.

Особливо кваліфікаційними ознаками залишення особи в небезпеці (ч. 3 ст. 135 КК України) є спричинення їй біологічної смерті або інших тяжких наслідків.

Іншими тяжкими наслідками є спричинення середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень. Між залишенням у небезпеці і тяжкими наслідками повинен бути встановлений причинний зв'язок. Це означає, що залишення особи в небезпеці стало причиною настання тяжких наслідків. Якщо за висновком експертів потерпілому були спричинені такі ушкодження, які неминуче призводять до смерті, то це свідчить про відсутність причинного зв'язку між залишенням у небезпеці і смертю потерпілого. Тому вчинене не можна кваліфікувати за ч. 3 ст. 135 КК України³.

У слідчо-судовій практиці непоодинокими є випадки кваліфікації діяння особи, яка порушила правила безпеки на транспорті, унаслідок чого спричинила тяжкі тілесні ушкодження потерпілому, що в подальшому призвели до смерті

¹ Бабанін С. Критерії розмежування залишення в небезпеці, що спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки, та окремих кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту. URL : <https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/1031/908>

² Там само.

³ Стаття 135. Залишення в небезпеці. URL: <http://mego.info/96>.

останнього, за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених у ч. 1 ст. 135 КК України та відповідною нормою розділу XI (Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту) Особливої частини КК України. Водночас як правоохоронні органи, так і суди припускають помилок при встановленні причинного зв'язку між порушенням правил безпеки на транспорті, постановленням унаслідок цього потерпілого у небезпечний для життя стан (однієї з обов'язкових ознак ст. 135 КК України) та спричиненням смерті потерпілого (однієї з обов'язкових ознак норм КК України, пов'язаних із порушенням правил безпеки руху та експлуатації транспорту).¹

Діяння винної особи в разі порушення правил безпеки на транспорті повинні кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених відповідною статтею розділу XI (Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту) Особливої частини КК України та ст. 135 КК України, лише в разі, якщо таке порушення спричинило небезпечний для життя потерпілого стан. Наявність такого стану характеризує реальна можливість потерпілого залишитись живим за умови надання своєчасної допомоги.²

3.2. Криміналістична характеристика резонансних правопорушень проти життя та здоров'я особи

Убивство є злочином проти життя особи і являє собою умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Кримінальна відповідальність за умисне вбивства передбачена у ст. 115 КК України. Практика розслідування умисних вбивств свідчить, що найбільш резонансні з них передбачені у ч. 2 п. п. 1–4, 8, 10, 14 ст. 115 КК України, а саме: двох або більше осіб; малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; заручника або викраденої людини; вчинене з особливою жорстокістю; особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку; поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством; вчинене на замовлення; з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Як свідчить практика, розслідування умисних убивств представляє для органів досудового розслідування серйозні труднощі. Значною мірою це пов'язано з особливим характером цієї категорії кримінальних правопорушень:

¹ Бабанін С. Критерії розмежування залишення в небезпеці, що спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки, та окремих кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту. URL : <https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/1031/908>

² Там само.

продуманістю їх учинення, ретельною підготовкою, участю в реалізації задуму цілої низки осіб. Для виконання задуманого убивства дедалі частіше складають план його підготовки, здійснення і приховання, залучають людей зі злочинним досвідом, або осіб, які пройшли спеціальну підготовку, що робить його розслідування ще більш складним. Наведені вище обставини та багато інших, що характеризують розглядані кримінальні правопорушення, створюють значні труднощі на шляху їх розслідування. Складність розслідування вбивств також зумовлена відсутністю зазвичай свідків, великою кількістю версій розслідування, характером речових доказів, а у деяких випадках інсценуванням обставин події правопорушення. До сказаного необхідно додати й недостатню кількість, а в деяких видах і загалом відсутність до сьогодні наукових розробок і практичних рекомендацій, що враховують специфіку розслідування окремих категорій резонансних умисних убивств.¹

Ефективному розслідуванню кримінальних правопорушень сприяє з'ясування даних, що складають криміналістичну характеристику вбивств, тобто сукупності криміналістично значущих елементів, що сприяють швидкому їх розслідуванню. До елементів криміналістичної характеристики вбивств належать:

- спосіб підготовки, учинення та приховування;
- місце, час та інші елементи обстановки вчинення правопорушення;
- найбільш характерні сліди, що виникають при вчиненні вбивств;
- характеристика особи правопорушника;
- характеристика особи потерпілого.²

Названі елементи розглядають у взаємозалежності один від одного.

Розглядаючи спосіб учинення правопорушення, потрібно з'ясувати, у яких умовах вчинено вбивство: очевидності чи неочевидності, що в подальшому впливає на організацію та планування розслідування.

До очевидних зараховують такі вбивства: малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; учинене з особливою жорстокістю; особи чи її близького родича, поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством; учинене за сімейно-побутовими мотивами: ревності, помста, побутове хуліганство, особисті неприязні стосунки. Такі кримінальні правопорушення мають ситуативний характер – їх учиняють без попередньої підготовки, під впливом конфліктних стосунків між знайомими особами. Місцем їх учинення найчастіше є помешкання, побутові приміщення, подвір'я, є очевидці і зазвичай на момент виявлення правопорушення виявлений підозрюваний. Більшість убивств названої категорії вчиняють у вечірній і нічний

¹ Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підруч. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. С. 27–28.

² Там само. С. 28.

час, досить часто підозрюваний знаходиться у стані алкогольного сп'яніння. Тому виявлення трупа з ознаками насильницької смерті у житлі чи іншому володінні особи вже є підставою для висування версій про те, що вбивцею є особа з найближчого оточення потерпілого. Убивства, учинені в умовах неочевидності, зазвичай пов'язані з подальшим приховуванням або знищенням трупа та матеріальних слідів злочину. До цієї категорії убивств належать такі, що характеризуються обставинами, які значною мірою ускладнюють процес розслідування: труп або його частини виявлено поза помешканням: на вулиці, в полі, лісі тощо; особа потерпілого невідома; відсутні очевидці, відсутня інформація щодо особи підозрюваного у вбивстві; є відомості про зникнення людини та передбачення про можливість її вбивства; відсутність матеріальних слідів правопорушення; особу трупа не встановлено; є сліди маскування убивства під некримінальну подію. При розслідуванні вбивств, учинених в умовах неочевидності, слідчий, працівники оперативних підрозділів відчують активну протидію розслідуванню, а система дій правопорушника в досягненні мети складається у певних випадках винятково з підготовки, учинення й приховання вбивства.¹

Розглянемо елементи криміналістичної характеристики вбивств.

Спосіб учинення правопорушення є одним з основних елементів криміналістичної характеристики, він містить комплекс взаємозалежних, цілеспрямованих актів поведінки особи з підготовки, учинення та приховання правопорушення, вибір яких зумовлений особливостями соціального й природного середовища, особистості правопорушника, характером об'єкта та предмета злочинного посягання. Дії з підготовки починаються з вибору місця й часу вчинення вбивства, що є визначальним для майбутнього убивці, оскільки він планує шляхи підходу і відходу з передбачуваного місця правопорушення для того, щоб процес вчинення вбивства відбувався за найбільш сприятливих для правопорушника умов. До підготовки можна віднести дії правопорушника, направлені на вивчення способу життя майбутньої жертви особою, яка готує вчинення вбивства, полягає в проведенні таких заходів: прийняття вольового рішення про вчинення убивства; установлення місця її проживання та режиму дня, маршрутів її пересування, наявності транспортних засобів та особистої охорони, місця роботи та обійманої посади.²

Для досягнення бажаного результату в максимально короткий час правопорушник підшукує або здобуває необхідне для цих цілей знаряддя

¹ Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підруч. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. С. 30.

² Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підруч. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. С. 30.

убивства. Існує взаємозв'язок між обраним знаряддям вбивства та способом життя потерпілого. Готуючи вбивство, злочинець має намір залишитися безкарним і за можливості обирає таке знаряддя заподіяння смерті, що дозволило б йому здійснити свій намір й одночасно убезпечити себе від переслідування та ввести слідство в оману. У тих випадках, коли злочинець має можливість контактувати з жертвою, для вчинення вбивства обирають отруту, вибухові пристрої, тобто такі засоби, що дозволяють вбивці отримати час для безпечного відходу з місця події. В інших випадках використовують холодну зброю: кастети, нунчаки, обушки, дрюки, біги, ножі, кинджали, шаблі, бритви, заточки тощо або вогнепальну зброю: пістолети, автомати, обрізи, перероблені стартові, будівельно-монтажні і газові пістолети, а також гранати, міни та вибухові пакети.

Необхідно пам'ятати, що обрання знаряддя вбивства, можливо, пов'язано з імітацією мотиву злочину. Більшість вбивств відбувається на побутовому ґрунті, і для таких вбивств дії з підготовки зводяться до використання випадкової зброї: кухонний, мисливський ножі, сокира, молоток, камінь тощо. Виявлення такої зброї чи слідів її застосування дає змогу зробити попереднє припущення щодо відсутності спеціальної підготовки до вчинення вбивства. З іншого боку, якщо мотиви вбивства є політичними чи економічними, використання для заподіяння смерті випадкових знарядь може свідчити про маскуванні справжніх мотивів злочинця.

Після того, як особу майбутньої жертви достатньою мірою вивчено, майбутній убивця вживає заходів до розроблення неправдивого алібі, суть якого полягає в таких діях: обрання місця, на яке можливо послатися щодо перебування в ньому в певний час; підшукування осіб, які б підтвердили перебування перевіюваного в певному місці в час вчинення вбивства; докладний інструктаж осіб, які забезпечують алібі, про відповіді на запитання, що поставлять їм щодо висунутих положень по алібі. Способами безпосередньо вчинення убивства можуть бути: 1) удушення пальцями рук, долонею, ліктьовими суглобами, за використанням подушки, кляпів, петлі, зашморгу; 2) використання природно-технічних засобів: скидання з висоти, закопування в землю, утоплення; 3) отруєння газом, отруйними речовинами, радіоактивними ізотопами, харчовими алкалоїдами тощо; 4) наїзд або скидання з автотранспорту; 5) створення вибух; 6) використання високих або низьких температур: нагрівання, спалення, закопування в сніг.¹

Останнім елементом способу вчинення правопорушення є спосіб приховання вбивства. Ним може бути утаювання, фальсифікація, маскуванні того, що відбулося під некримінальну подію, розчленовування або знищення трупа і знарядь убивства, переїзд на інше місце проживання тощо. Приховання

¹ Єфімов М. М., Піріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підруч. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2022. С. 31.

трупа через його знищення або розчленовування, а також знищення знарядь убивства та їх частин також є поширеним способом приховання правопорушення і використовується практично у випадках, коли правопорушник був знайомий із потерпілим, або перебував із ним у близьких зв'язках. Змішані способи приховання правопорушення – різні інсценування, спрямовані на приховання події правопорушення, його слідів, особистості правопорушника, окремих обставин через створення штучної картини події. До її змісту входить знищення слідів або залишення нових, створення фальшивої обстановки або видимості одного стану замість іншого, неправильних уявлень про його деталі.

Інсценування з метою приховування вбивства необхідно відрізнити від дій осіб, які виявили труп першими та з різних причин, зокрема через недбалість, змінили обстановку на місці події.

Інсценування може бути заздалегідь підготовленим, коли злочинець планував певну послідовність своїх дій та дій жертви, або непередбаченим, коли намір щодо інсценування виник після або під час вчинення вбивства. Особи, які проживали спільно з потерпілим або спілкувалися з ним незадовго до вбивства і цей факт є комусь відомим, частіше інсценують вбивство під нещасний випадок, самогубство або природну смерть.¹

Резонансні злочини проти життя та здоров'я особи здебільшого вчиняють у небезпечні для оточення способи: залежно від знаряддя злочину: з використанням вибухових речовин або вибухових пристроїв; із застосуванням вогнепальної зброї; підпали за допомогою різних джерел вогню; з використанням паливно-мастильних матеріалів та легкозаймистих речовин для підпалу; з використанням гранатометів; із використанням газової суміші з подальшим її запаленням; із використанням пневматичної зброї та пристроїв, призначених для стрільби гумовими кулями; із використанням холодної зброї або побутових ножів; за характером травматичної дії на організм людини: нанесення вогнепальних ушкоджень; нанесення вибухових травм; спричинення опікових травм; відокремлення частин тіла; нанесення колото-різаних тілесних ушкоджень; нанесення забитих тілесних ушкоджень; отруєння.² За таких обставин вбивці частіше використовують способи приховування у формі маскування наслідків кримінального правопорушення, а саме: нещасного випадку, інсценування бездіяльності, суїциду, безвісті зниклої особи; приховування слідів чи знаряддя злочину, трупа, залякування очевидців тощо.

¹ Там само.

² Невгад В. В. Методика розслідування умисних вбивств, вчинених способом, небезпечним для життя багатьох осіб. Автор. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.09. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2019. С. 10.

Найбільш поширеними способами безпосереднього вчинення убивств є нанесення ударів ногами, руками, твердими предметами; використання колючо-ріжучих предметів та різного типу зброї; удушення тощо.

При вбивствах, поєднаних із зґвалтуванням або сексуальним насильством, найбільш характерними способами є отримання ушкоджень від механічних чинників: колючо-ріжучих предметів, руками, ногами, різними тупими предметами; асфіксії при здавлюванні: повішання, удушення петлею, руками, із використанням різних предметів; обтурації – закриття дихальних шляхів руками або предметами, аспірації – утоплення у воді. Заподіяння ушкоджень вогнепальною зброєю або через отруєння при вбивствах на сексуальному ґрунті зустрічають досить не часто.

Необхідно зазначити, що способами готування до вбивства на сексуальному ґрунті є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підбір співучасників або змова на вчинення вбивства, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення вбивства, підготовка місця чи приміщення. На стадії підготовки можуть бути залицяння, імітація закоханості, використання свого службового стану (співробітник правоохоронних органів, комунальної служби, лікар тощо). Злочинці, об'єктом посягання яких є діти, вигадують способи, як заманити дитину до підвалу, під'їзду, на горище або до себе в квартиру. Вони пропонують їм цукерки, фрукти, звертаються з будь-якими проханнями. Підліткам-дівчатам вони представляються тренерами, режисерами, лікарями, співробітниками правоохоронних органів. Такі прийоми є ефективними й під час установлення спілкування з дорослими жінками. Найбільш традиційними способами приховування є: знищення слідів вбивства; приховування чи знищення знарядь і засобів; інсценування під нещасний випадок чи самогубство; знищення трупа: утоплення, спалювання, закопування, розчленування, спотворення з метою запобігання подальшого впізнання особи потерпілого.¹

Способи вчинення вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини можна поділити на механічні та хімічні. Основними механічними способами вбивства є такі:

- 1) удушення, зокрема: 43 % – через закривання рота і носа долонею руки або будь-якими допоміжними предметами; 10 % – через здавлювання ший руками або зашморгом; 22 % – через зануренням голови у воду або іншу рідину;
- 2) скидання з висоти – 13 %;
- 3) нанесення ушкоджень тупим предметом (молотком, палицею) – 9 %;
- 4) нанесення ушкоджень гострим предметом (ніж, сокира) – 3 %.

¹ Любчинський О. В. Особливості розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті. Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Приватний вищий навчальний заклад «Львівський університет бізнесу та права», Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2018. С. 54.

При хімічних способах вбивства новонароджених використовують різні види отруйних речовин, які вводять в організм жертви через ротову порожнину з їжею (молоком, соком) або водою. Такими хімічними речовинами зазвичай є ті, що використовують у боротьбі з комахами або гризунами, зокрема хлорофос, препарати лікарського призначення, а також різні снодійні і болезаспокійливі засоби. До хімічного способу вбивства можна віднести й отруєння чадним газом.¹

На обрання конкретного способу вчинення вбивства новонародженої дитини впливають об'єктивні та суб'єктивні чинники. Під об'єктивними чинниками розуміють складники обстановки пологів. Зазвичай жінки, які прагнуть позбутися новонародженої дитини, бажають народжувати її без свідків у домашніх умовах. Здебільшого коли починаються пологи, вони закриваються в окремому приміщенні: ванній, туалеті, душовій кімнаті. Як знаряддя злочину використовують предмети, що випадково опинились у таких місцях: туалетний папір, рушники, серветки для прибирання. В окремих випадках знаряддя вбивства можуть готуватися й заздалегідь: мотузки, марлеві тампони та інші предмети. До чинників суб'єктивного характеру належать: мотив і мета злочину, особисті характеристики суб'єкта злочину, зокрема знання, навички, вміння, звички.

Час, місце та обстановка вчинення злочину. Обстановка вчинення є одним з основних елементів криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. Подія правопорушення в усіх його фазах, безпосередня попередня підготовка та подальше приховання слідів й інших об'єктів учиненого правопорушення відбуваються в конкретних умовах місця з його речовинною обстановкою, у певний проміжок часу, наявності освітлення, впливу певних природно-кліматичних чинників, виробничої-побутової обстановки тощо. Ці умови певною мірою впливають на обстановку вчинення правопорушення. Вони складаються незалежно або з волі учасників правопорушення та в основному характеризують зовнішнє середовище й інші чинники об'єктивної дійсності.

Поняття «обстановка вчинення правопорушення» має важливе криміналістичне значення, оскільки воно тісно пов'язане з питанням оптимізації як практичної, так і дослідницької діяльності з доказування у кримінальному провадженні. Зокрема аналіз розгляданого поняття дає змогу визначити його складники, а звідси – і коло обставин, що підлягають з'ясуванню, дослідженню, доказуванню щодо конкретного кримінального провадження: день, час доби,

¹ Особливості розслідування окремих видів злочинів. Мультимедійний навчальний посібник. Розділ 2. Особливості розслідування вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. URL : <http://surl.li/bdlwwd>

місце правопорушення, погодні умови, наявність поблизу житлових будинків, виробничих об'єктів комунікацій, що прилягають до вказаного місця, тощо.

Звичайно, правопорушник обирає час, коли немає свідків, коли потерпілий знаходиться один у будинку, офісі чи іншому місці. Здебільшого це вечірній або нічний час. Місцем вчинення вбивства найчастіше є безлюдна квартира чи місцевість, у якій потерпілий може знаходитися наодинці, зруйновані будинки або такі, що будуються, інші місця, куди з різних обставин потрапляє потерпілий. Також це може бути транспорт: автомобільний чи залізничний. Місце вбивства, як і обстановка загалом, є надзвичайно важливим джерелом інформації, оскільки воно містить велику кількість речових доказів і слідів, які є первинним матеріалом для висунення слідчих версій та визначають напрям розслідування.

Місце вчинення вбивства пов'язане зі зброями, що використовують при цьому. Зокрема, якщо умисні вбивства вчиняють у спосіб, небезпечний для життя багатьох осіб на відкритій місцевості, у житлових приміщеннях або транспорті, то використовують вибухові пристрої саморобні або військового призначення – гранати (Ф-1, РДГ-5, РГО, РГН), а також автоматичну зброю та рушниці, споряджені дробовим зарядом; у житлових та інших приміщеннях може бути використано побутовий природний газ для отруєння присутніх або здійснення вибуху, а також легкозаймисті речовини для підпалу, отруту, яку додають до страв і напоїв; на вулицях можуть використовувати транспортні засоби для організації дорожньо-транспортної події.

Якщо розглядати резонансні серійні вбивства, то місця вчинення цих злочинів є різними: частини житлових будівель: будинки, квартири, горища, під'їзди житлових будинків, підвали; місця роботи злочинця або жертви; місця відпочинку: сауни, клуби, готелі тощо, а також відкрита місцевість: території підприємств та установ, парки, стадіони, будівельні майданчики, лісні масиви, міські лісосмуги, пустирі; автостанції та залізничні вокзали і прилегла до них територія. Серійні вбивства у сільській місцевості в силу специфіки інфраструктури сільського регіону зазвичай вчиняють у таких місцях, як дім жертви, дачний будинок злочинця, робоче приміщення злочинця, територія агропромислових комплексів, дороги та прилеглі території, відкриті сільськогосподарські угіддя та простори, лісові масиви та лісосмуги. Деякі серійні вбивці вчиняють напади у різних місцях. Особливо це стосується найманих вбивць – кілерів або серійних вбивць, мотивом яких є заволодіння матеріальними цінностями (напади на водіїв такісі або інших транспортних засобів з метою подальшого збуту автомобілів).¹

¹ Особливості розслідування окремих видів злочинів. Мультимедійний навчальний посібник. Розділ 1. Особливості розслідування серійних вбивств. URL : <http://surl.li/ouqlwr>

Умисні вбивства малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, частіше вчиняють у містах і селищах міського типу, у будинках і квартирах в денний час за несприятливих умов проживання вагітних жінок або виховання постраждалих дітей. Лише в деяких випадках уповноважені органи та їх посадові особи намагалися вжити заходів щодо припинення випадків насильства в сім'ї. Характерною для обстановки цих злочинів є відсутність свідків, очевидців.

Розглядаючи місця вчинення резонансних вбивств, поєднаних із зґвалтуванням або сексуальним насильством, можна зазначити, що близько 70 % злочинів учиняють у будь-яких приміщеннях. Зазвичай таким убивствам передують попереднє знайомство потерпілих зі злочинцем із подальшим розпиттям спиртних напоїв. Поза приміщення сексуальні вбивства вчиняють на вулицях, у парках, на будівельних майданчиках, територіях установ і підприємств, у міських лісосмугах та лісових масивах, пустирях та інших безлюдних місцях, територіях, прилеглих до міських залізничних вокзалів і автостанцій, парках відстані залізничного транспорту. Поза приміщеннями злочинцеві легше вчиняти злочин з огляду на майже повну відсутність можливих свідків, завдяки чому не потрібно вживати заходів із приховуванням слідів злочину. Показники серійних убивств на сексуальному ґрунті в сільській місцевості приблизно такі самі, як і в умовах міста, але з деякими особливостями. Через специфіку інфраструктури сільського регіону вбивства тут вчиняють у будинку жертви, дачному будинку злочинця, на території агропромислових комплексів, у межах населених пунктів, дороги та прилеглих до них території, на відкритих сільськогосподарських угіддях, у лісосмугах та лісових масивах.¹

Найбільш характерні сліди, що виникають при вчиненні вбивств. Злочин із криміналістичного погляду характеризують певними змінами матеріальної обстановки, у якій він готується, відбувається та приховується. Ці зміни на місці події залишаються у вигляді слідів, які у криміналістиці поділяють на три великі групи: сліди-предмети, сліди-речовини та сліди-відображення. Сліди правопорушення мають важливе доказове значення, бо нерідко вони є носіями інформації як про час і місце вчинення, так і про спосіб вчинення і приховання убивства, про осіб, які так чи так причетні до вчиненого правопорушення. Виявлення таких слідів, їх дослідження, установлення причинно-наслідкових зв'язків між ними та об'єктами, що їх утворюють, дозволяють скласти картину кримінального правопорушення, визначити механізм його вчинення. Дослідження зазначених слідів, що в подальшому слугуватимуть речовими

¹ Любчинський О. В Особливості розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті. Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Приватний вищий навчальний заклад «Львівський університет бізнесу та права», Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2018. С. 58.

доказами, надає інформацію щодо особи правопорушника та інших обставин події, зокрема слідів приховання злочину, негативних обставин.¹

Водночас доцільно виокремлювати групи типових слідів, що свідчать про характер дій правопорушника: а) ушкодження на трупі; б) позу трупа; в) ложе трупа; г) наявність (відсутність) знарядь та засобів учинення вбивства; ґ) стан одягу на трупі та його пошкодження; д) сліди в навколишньому середовищі (трасологічні сліди, мікрочастинки, одорологічні сліди тощо). Зокрема одяг може бути розірваний, розрізаний, із відірваними гудзиками, гачками, замками «змійками» зі слідами пошкодженнями, що утворилися в результаті нанесення жертві ударів колючо-ріжучим знаряддям. Типовими слідами при убивстві найчастіше є сліди контактної взаємодії: насильницьких дій на тілі потерпілого й сліди опору на тілі підозрюваного (укуси, садна, синці, рани, розриви, нашарування різних речовин, розірваний одяг потерпілої особи, гематоми на обличчі, шиї, руках, стегнах); сліди на місці правопорушення (сліди ніг, рук, зубів, губ, боротьби, краплі крові, слина, сліди транспортних засобів тощо); пошкодження й біологічні виділення (кров, сперма тощо) на одязі потерпілої, правопорушника, а також на навколишніх предметах; сліди накладення й мікрочастинки на одязі, взутті, у піднігтьовому вмісті правопорушника й потерпілої; зміни в обстановці місця події, сліди протиправних дії і перебування підозрюваного та потерпілої особи на місці вчинення правопорушення (сліди виділень людського організму, нижня білизна, шпильки, волосся, ворсинки одягу).²

До слідів приховування правопорушення можуть бути віднесені: а) сліди впливу на труп; б) сліди приховування трупа або його частин. Сліди приховування правопорушення відображені в навколишньому середовищі і залежать від чинника зв'язків правопорушник – жертва. Якщо має місце факт попереднього знайомства правопорушника й жертви, то в такому випадку, зазвичай правопорушник впливає на труп жертви з метою ускладнення його ідентифікації та обирає відповідні місця щодо його схову (трупи переміщують в інші місця, знищують, розчленовують, ушкоджують тощо).

Для сексуальних убивств притаманна відсутність так званих традиційних слідів, і ця обставина передбачає з боку слідчого здійснення активного, цілеспрямованого пошуку мікрослідів, які переважно є на місці події та трупі. Характерними слідами вбивств, поєднаних із зґвалтуванням і сексуальним насильством, є: відділення голови, інших частин тіла, видалення внутрішніх органів, що злочинець забирає із собою; множинність поранень, насамперед

¹ Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підручник. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. С. 32–33.

² Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підручник. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. С. 33.

статевих органів і грудної ділянки, привласнення предметів жіночого туалету, одягу, зокрема дитячого, іграшок, інших нецінних предметів; пошкодження одягу, взуття; оголення трупа, надання йому певних поз, ритуальні дії з трупом. Іноді після вбивства і чоловіків, і жінок трупи розчленовують, що роблять не з метою приховування, а для реалізації сексуальних потреб. Трапляються випадки, коли злочинці забирають із собою голову, інші частини тіла, внутрішні органи. Ними можуть бути й одяг потерпілих, предмети жіночого туалету, іграшки, дитячі речі. У низці випадків забирають гроші, коштовності, каблучки, інші прикраси, а також малоцінні предмети у вигляді косметики або речі, що загалом не мають будь-якої вартості. Зазвичай це роблять не задля збагачення, це прояв фетишизму. Хоча не можна відкидати й варіант звичайного корисливого розкрадання¹.

Наявність окремих слідів на місці події може вказувати на присутність у злочинця психічного захворювання: поєднання вбивства з учиненням статевого акту, зокрема в неприродний спосіб; учинення садистських (мазохістських) дій; нанесення незвичних ушкоджень різних частин тіла жертви (насамперед статевих органів); учинення безглузвих дій (розтин тіла); спричинення жертві максимально можливих страждань; наявність серед жертв дітей; використання примітивних знарядь убивства; безцільне викрадення в жертви малоцінних предметів, що не являють споживчої цінності та залишення без уваги коштовних речей; дії злочинця на місці події позбавлені будь-якої логіки (тривалий час перебування біля трупа, надягання на нього раніше знятого одягу тощо); фетишизм; не приховування слідів злочину².

Особа правопорушника. Особа правопорушник, як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень перебуває в закономірному зв'язку з іншими її елементами. Криміналістичний аспект у вивченні особистості правопорушника охоплює широкий діапазон властивостей особистості. У цьому зв'язку доцільно розглядати структуру особистості як сукупність фізико-біологічних властивостей особи:

- вік, стать, статура, фізичні дані тощо;
- соціально-демографічні: національність, сімейний стан, освіта тощо;
- морально-психологічні: переконання, світогляд, риси характеру, емоції, темперамент, звички тощо;

¹ Любчинський О. В Особливості розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті. Дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Приватний вищий навчальний заклад «Львівський університет бізнесу та права», Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2018. С. 54–55.

² Особливості розслідування окремих видів злочинів. Мультимедійний навчальний посібник. Розділ 1. Особливості розслідування серійних вбивств. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/orovz/lections/lection1.html>

- соціально-побутові: місце проживання, робота, навчання, суспільні відносини при виконанні окремих видів діяльності тощо;
- соціально-правові: наявність судимості, злочинний досвід, ставлення до вчиненого тощо.

Різним властивостям особистості належить неоднакова роль у злочинній поведінці. Так, наприклад, навички й уміння можуть суттєво впливати на вибір того чи того предмета злочинного посягання, того чи того способу вчинення і приховання правопорушення. Аналіз розкритих кримінальних проваджень про умисні убивства дав нам змогу схематично згрупувати особистість убивці за різними категоріями.¹

Насамперед це особи обох статей, дорослі й неповнолітні, різних вікових категорій від 16 до 60 років. Оскільки за всіма кримінальними провадженнями щодо вбивства проводили судово-психіатричні експертизи, можна констатувати, що майже всі особи, затримані за вчинення умисного вбивства, у тій чи тій формі мали відхилення в психіці, зокрема одна частина мала приховані психічні аномалії (84 %), а інша – в різних яскраво виражених формах психічний розлад (16 %). Дехто із зазначених осіб перебував на обліку в психіатричних закладах (21 %), дехто в таких установах раніше не перебував (79 %). Характерним є те, що більшість цих осіб раніше мала кримінальне минуле (71 %), загальні й спеціальні рецидиви (54 %). Умисні убивства поодиночі (16%) вчиняли особи, які мають явні психічні відхилення, а для осіб протилежної категорії характерними були заходи з підготовки, учинення й приховання вбивства (84 %), і майже завжди такі убивства відбувалися у складі групи (76 %). Варто наголосити, що значної диспропорції між особами, які живуть у містах і сільській місцевості, не спостерігалось. Більшість із них є безробітними (52 %), не навчаються (26 %), мають низький рівень освіти (7 %). Виняток склали лише засуджені за вчинення вбивств на замовлення, де зазначені показники різняться з наведеними вище.²

Соціально-демографічним ознакам (стать, вік, освіта, місце проживання, місце роботи тощо) у юридичній літературі приділено достатньо уваги, тому на їх розгляді ми не будемо зупинятися. Проте необхідно зауважити, що на сьогодні, наприклад, у кримінології накопичено достатньо потрібних для криміналістики даних про особистість правопорушників, які вчиняють різні види кримінальних правопорушень. Багато з них у межах криміналістичних учень про формування протиправних навичок, способи вчинення правопорушення можуть бути складником криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. Соціальний і психологічний портрет особи правопорушника

¹ Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підруч. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. С. 34–35.

² Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підруч. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. С. 35.

має різноманітні риси залежно від того, чи є злочин умисним або вчинений з необережності. Правопорушника, який вчинив убивство навмисно, характеризують негативно, він має такі риси, як агресивність, жорстокість, егоїзм, цинізм, зневага до чужих інтересів, розпущеність тощо. Серед правопорушників цієї категорії переважають наркомани, сексуальні психопати, особи з психічними відхиленнями. У випадках необережних убивств правопорушники зазвичай не мають таких якостей. Дії правопорушника на місці події дозволяють дійти висновків щодо його обережності, продуманості дій, наявності фахових навичок, сили, жорстокості тощо.

Окрему уваги потрібно приділити характеристиці серійних вбивць. Для них специфічним є невисокий інтелектуальний рівень, схильність до садизму та іншим статевим збоченням, що реалізують під час учинення злочинів. При вчиненні вбивств вони зазвичай використовують однотипні методи при доборі жертв, схожі способи вчинення та приховування злочину.

Серед осіб, що вчиняють вбивства на замовлення, іншими словами професійних убивць, здебільшого зустрічаються особи, які пройшли спеціальну підготовку в ході військової або іншої спеціальної служби та володіють високорозвиненими інтелектуальними здібностями, знаннями в галузі військової справи та криміналістики. Саме з таких осіб замовник здійснює підбір виконавців у разі необхідності вчинення вбивств на замовлення. Такі ж характеристики мають особи, які вчиняють політичні вбивства, терористичні акти, вбивства осіб, які виконують службовий або громадський обов'язок. Після вчинення таких злочинів залишається мінімум слідів злочинної діяльності. Установлено, що більшість убивств на замовлення вчиняють одноосібно, чоловіки із середньою або середньою спеціальною освітою, які не мають постійної роботи, не одружені. В окремих осіб з цієї категорії спостерігають посттравматичний стресовий розлад.

При вбивстві малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, особу злочинця характеризують у такий спосіб: повнолітній чоловік, який вчиняє злочин одноосібно; агресивний; зловживає алкогольними напоями; має середньо-спеціальну або неповну середню освіту; не працює або працює на тимчасовій або випадковій низькооплачуваній роботі; перебуває в цивільному шлюбі; регулярно вчиняє сварки та бійки зі своєю співмешканкою; частіше вчиняє злочин щодо дітей співмешканки, але може вчинити злочин і щодо сумісних із нею дітей. Нерідко висловлює сумніви у своєму батьківстві щодо сумісних дітей чи щодо ненародженої дитини вагітної жінки.¹

¹ Ганжа Т. В. Методика розслідування умисних вбивств малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності. Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд.

Особа потерпілого. Особа потерпілого нерідко вказує на особу правопорушника (зв'язки потерпілого із правопорушником, характер їхніх стосунків, мотиви вчиненого правопорушення). Вивчення особи потерпілого дає змогу висунути версії щодо вбивці, мотивів учинення правопорушення, в окремих випадках щодо віктимної поведінки потерпілого.¹

Жертви вбивств різняться залежно від виду вбивства, але існує певна типологія особи потерпілого з розподілом їх на групи:

- особи, які не здатні самостійно оцінити віктимність ситуації, що сприяє злочину. Це особи з психічними відхиленнями, неповнолітні, молоді дівчата, а також діти, зокрема новонароджені, особи похилого віку. Така категорія осіб практично беззахисна перед злочинними посяганнями, якщо вони перебувають поза впливом осіб, які можуть контролювати їхню поведінку та захищати їх. Причиною вбивства можуть бути сексуальні домагання, корисливі, хуліганські дії, а стосовно людей похилого віку – заволодіння їх майном або помста;

- особи, які здатні адекватно оцінювати небезпеку ситуації, що передуює вбивству, але не припускають думку про настання кримінальних наслідків та внаслідок своєї легковажності не вживають заходів особистої безпеки. Це може відбуватися внаслідок того, що злочинець є їхнім родичем або знайомим;

- особи, які здатні самі адекватно оцінити небезпеку ситуації, що передуює злочину, але своєю поведінкою сприяють його вчиненню. Це особи, які знаходяться у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння та легковажно вставляються до контактів із незнайомими людьми;

- особи, які внаслідок професійної діяльності, соціального та політичного положення, виконання ними службового або громадського обов'язку стали жертвами вбивства. Такі особи зазвичай є об'єктами вчинення вбивств на замовлення. До цієї категорії зараховують жертв, які належать до національних меншин, мають релігійні переконання, що відрізняються від загальноприйнятих, та є жертвами вбивств із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості;

- особи, які займаються нелегальною, а іноді протизаконною діяльністю, великим та середнім бізнесом, пов'язаним зі злочинним світом. Вони стають жертвами через боротьбу угруповань, членами яких вони є, за розподіл сфер впливу, ринків збуту товару, у зв'язку з невиконанням фінансових та інших зобов'язань, а також через корисливі посягання на їхнє майно.

юрид. наук за спеціальністю 12.00.09. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків. 2019. С. 16.

¹ Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підручник. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. С. 36.

Особливу увагу в криміналістичній характеристиці необхідно приділяти зв'язку між злочинцем та жертвою, що впливає на мотив, спосіб, знаряддя, час, засоби та інші обставини, що підлягають установленню.

Також потребує уваги характеристика малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, які стали жертвами вбивства. Наведено криміналістично значущу інформацію про жертв злочинів досліджуваної категорії. Запропоновано класифікацію малолітніх потерпілих на підставі їхнього віку та поведінки: 1) діти до 3-х років, найчастіше – немовлята, які не здатні самотійно задовольнити власні потреби і привертають до себе увагу криком, що дратує майбутнього злочинця; 2) діти старші 3-х років, які намагалися зупинити насильство злочинця відносно їхніх родичів – мами, бабусі; 3) діти старші 3-х років, які не поводять себе так, як вважає за потрібне потенційний злочинець; 4) малолітні діти, які незалежно від віку дратують майбутнього злочинця самим фактом свого існування, як постійне нагадування про реальну чи уявну «зраду» співмешканки¹

Більше половини потерпілих – це діти віком до 3-х років, зазвичай не доглянуті належним чином. В окремих випадках вони ставали жертвами через те, що намагалися запобігти злочинцю наносити тілесні пошкодження їхнім родичам. У більшості випадків потерпілі малолітні діти є спільними дітьми співмешканців, менше половини є дітьми співмешканки від попереднього шлюбу. Потерпілі вагітні жінки мали середньо-спеціальну або неповну середню освіту, до вагітності зазвичай ніде не працювали або виконували тимчасову роботу за невелику платню. Вік жінок складав від 18-ти до 30-ти років, вони нерозбірливі у стосунках із чоловіками, що згодом призводить ревностів із боку співмешканців, уживали алкогольні напої разом зі своїм співмешканцем навіть у стані вагітності.

У ст. 126-1 (Домашнє насильство) КК України йдеться про умисне систематичне учинення фізичного, психологічного або економічного насильства. Диспозиція статті не розкриває, які саме діяння необхідно безпосередньо віднести до кожної із зазначених форм, але законодавець надав їх визначення у ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а саме:

- фізичне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побоїв, мордування, заподіяння тілесних

¹ Ганжа Т. В. Методика розслідування умисних вбивств малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності. Автореф. Дисер. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.09. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків. 2019. С. 10–11.

ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення особи в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, учинення інших правопорушень насильницького характеру;

- психологічне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює словесні образи, погрози, зокрема щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали в постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи;

- економічне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру.¹

Спосіб учинення кримінального правопорушення варто розглядати з позиції кримінально-правових, кримінально-процесуальних та криміналістичних аспектів структури. Криміналістика розглядає спосіб учинення кримінального правопорушення як складне явище дійсності на основі пізнання закономірностей його формування, причин і форм його повторюваності для розробки прийомів і методів виявлення, збирання та дослідження доказів у кримінальному провадженні². Спосіб учинення кримінального правопорушення детермінований об'єктивними і суб'єктивними чинниками.

До об'єктивних чинників можуть бути зараховані такі: умови зовнішнього середовища, обстановка, властивості предмета злочинного посягання, існування зв'язку між правопорушником і вказаними компонентами.

До суб'єктивних чинників можуть бути зараховані такі: психологічні властивості особи у вигляді мети, знань, мотиву, вмінь, звичок; характерологічного образу, зокрема із психічної спрямованості особистості, рис її характеру, темпераменту, статі, стану фізичного розвитку, угодованості, зросту тощо. Здебільшого насильство має психологічне походження (90 % випадків), фізичне (60 %) та економічне (30 %). Психологічне насильство спрямоване на емоції чи психіку партнера з допомогою загроз, залякування, образ, критики,

¹ Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

² Весельський В. К., Зав'ялов С. М., Пясковський В. В. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. посіб (для студ. вищ. навч. закл.). Київ. : КНТ, 2009. 160 с.

засуджень тощо і здебільшого реалізоване постійним негативним вербальним впливом на іншу людину.

Може бути наведений більш широкий перелік способів психологічного насильства, зокрема:

- ізоляція (дери́вація – повне чи часткове позбавлення можливості задовольняти свої психофізіологічні чи соціальні потреби, зокрема позбавлення інформації або суворий контроль за нею; сенсорна дери́вація – повне чи часткове позбавлення сенсорних можливостей, тобто можливостей користуватися одним чи кількома із почуттів – бачити, чути, відчувати запах, смак тощо);
- дискредитація (позбавлення права на власні думку і слово, осміяння і неконструктивна критика);
- монополізація сприйняття (примусова фіксація уваги на агресорі як на основному джерелі погроз);
- посилення тривіальних вимог (установлення безлічі дрібних правил, не порушити які неможливо, унаслідок чого виникають постійні приводи для причіпок, що викликає хронічне почуття провини);
- демонстрація «всемогутності» (демонстрація й підкреслювання власної надмірної компетентності);
- «випадкові індульгенції» (агресор іноді нагороджує жертву увагою і теплими почуттями, але робить це або нечасто, або щоб підкріпити поведінку, потрібну агресорові, або в парадоксальний і несподіваний спосіб – щоб викликати дезорієнтацію і приголомшення);
- приниження і глузування, осміяння у присутності інших людей;
- контроль за задоволенням фізичних потреб (у їжі, сні, відпочинку тощо), що веде до фізичного виснаження жертви;
- погрози із приводу та без приводу, що легко переходять у фізичне насильство;
- таке, що поєднується з погрозами, завдання фізичного болю без заподіяння тілесних ушкоджень (тягання за волосся, щипання, здушування шиї, грудей чи мошонки, виламування назовні пальців тощо);
- використання психоактивних речовин (алкоголю тощо);
- використання емоційного чи психологічного перенавантаження, стану стресу, індивідуальної схильності до навіювання, безвольності потерпілої особи, її недостатнього розумового розвитку чи емоційно-вольової незрілості;
- непослідовні і непередбачувані вимоги;
- часті і непередбачувані перепади настрою в агресора, у яких «винна» жертва;

- примушування до безглуздої і безцільної роботи.¹

Варто згадати такий спосіб психологічного насильства як поширення неправдивих відомостей про особу за допомогою інформаційних технологій, зокрема з використанням соціальних мереж, через формування Діпфейків.

Зазначимо, що досить часто має місце підміна економічного насильства на психологічне при кваліфікації домашнього насильства, незважаючи на наявні ознаки саме економічного, і насамперед це стосується позбавлення можливості особи користуватися певним помешканням.

Приховування домашнього насильства може реалізовуватися як злочинцем, так і потерпілим, зокрема приховуванням слідів, тілесних ушкоджень, умовляння осіб, яким відомо про даний факт, не сповіщати про нього, надаванням неправдивих свідчень, залякуванням свідків тощо.

Обстановка вчинення кримінального правопорушення є не менш важливим складником характеристики кримінального правопорушення.

Обстановка – сукупність даних, що відображає матеріальні, мікро-соціальні та морально-психологічні умови підготовки, учинення і приховування злочину. До структури обстановки кримінального правопорушення належить матеріальне, морально-психологічне й мікросоціальне середовище.

Домашнє насильство містить цілий комплекс життєвих негараздів і труднощів, образ, які тривалий час накопичуються в умовах спільного спілкування людей в сім'ї або в спільному помешканні (будинку, квартири).

Судова практики визначає, що місце вчинення домашнього насильства у 50% збігається з місцем спільного проживання кривдника та потерпілого.

Найбільша кількість (60 %) домашнього насильства відбувається у вечірній час із 18 до 24 години. Це необхідно враховувати у здійсненні як заходів попередження, так і організації розслідування цих фактів.

Не менш важливим елементом криміналістичної характеристики кримінального правопорушення є слідова картина як реальна матеріальна слідова обстановка на конкретний момент часу, що відображає і зберігає різну інформацію про обставини кримінального правопорушення і особу злочинця.

Про домашнє насильство можуть свідчити такі сліди:

- тілесні ушкодження у вигляді переломів, садни, вивихів, гематом, синців, різного роду ран, розтягнення тощо;
- сліди боротьби на місці події (зламани предмети інтер'єру, пошкоджені речі тощо);
- сліди біологічного походження (кров, волосся тощо)

¹ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Baite, 2019. 288 с.

- сліди знарядь завдання ушкоджень, пошкодження предметів тощо утворились на постраждалих чи об'єктах домашнього насильства тощо.

Указані сліди виявляють під час огляду місця події близько в 60 % випадків їх проведення. Сліди фізичного насильства можуть бути виявлені під час проведення освідчування, а також судово-медичної експертизи.

Такий зовнішній вигляд потерпілого, як одяг не за розміром, не за сезоном, у занедбаному стані тощо, брудний, пошкоджений одяг може бути результатом застосовуваного насильства як фізичного, так і економічного характеру. Сліди економічного насильства можуть проявлятися в документах, наприклад, квитанціях про поштове відправлення, здачу майна до ломбарду, виставлення на інтернет-сайтах, наприклад, OLX.

Ідеальні сліди домашнього насильства зазвичай відтворюються в пам'яті потерпілого, свідка, правопорушника, які безпосередньо сприймали подію. Ці суб'єкти можуть повідомити про обставини вчиненого кримінального правопорушення із висвітленням змісту дій відповідних учасників. Ідеальні сліди можуть бути сприйняті уповноваженими особами та перенесені у відповідні протоколи слідчих (розшукових) дій.

Такі сліди утворюють цифровими пристроями з використанням цифрових технологій, призначеними для отримання й оброблення інформації в цифровій формі. Ці сліди можуть міститися в смартфонах, ноутбуках, планшетах, стаціонарних персональних комп'ютерах, соціальних мережах. Можуть бути зафіксовані камерами відеоспостереження в громадських місцях.

Одним із ключових складників криміналістичної характеристики будь-якого кримінального правопорушення є особа злочинця.

Криміналістично-значущі її особливості є невід'ємним складником криміналістичної характеристики певної групи кримінальних правопорушень, що розглядають як сукупність різних якостей, які дозволяють сформувати криміналістичний портрет типового злочинця. Особу злочинця встановлюють через пізнання її окремих властивостей, що відображаються в слідах кримінального правопорушення. Здобуті знання використовують як засоби впливу на цю особу при проведенні слідчих (розшукових) дій.

Значущі властивості особи злочинця поділяють три групи: 1) біологічні, які характеризують статеві, вікові, фізичні дані; 2) психічні, які характеризують емоційну й волюву сфери індивіда, його інтелект; 3) соціальні, які демонструють його сімейний стан, місце мешкання, статус у суспільстві, професійну належність, взаємини з іншими людьми, рід діяльності тощо.

Розглядувані правопорушення можуть вчиняти особи, яких доцільно розглядати з позиції таких складників, як:

- ситуаційний (не могли уникнути та контролювати себе в конфліктних ситуаціях);
- нестійкий (раніше вчинювали правопорушення, не дотримувалися моральних норм);
- стійкий (чітка зі стійко вираженою насильницькою спрямованістю до застосування сили);
- злісний (особам притаманна чітка й стійко виражена агресивно-насильницька спрямованість, яка мала злісний характер насильницької спрямованості до застосування сили).

Вивчення цих складників забезпечить підґрунтя для ухвалення рішень, формування та перевірки версій, застосування тактичних прийомів тощо під час розслідування.

Варто зазначити, що злочинцями переважно є особи чоловічої статі (95%), серед яких раніше засудженими були 97%. Злочинні діяння були вчинені проти життя та здоров'я осіб у 37 % випадків, за домашнє насильство – 13 %. Зазначені кримінальні правопорушення вчиняють особи, які досягли повноліття. Приблизно в 50 % випадків сімейне насильство вчиняють чоловіки відносно дружини, у 27 % випадків – відносно співмешканки; 23 % – відносно колишньої дружини. Близько 90 % випадків домашнє насильство вчиняють за місцем мешкання правопорушників. Учинення протиправних діянь досліджуваної категорії у 99 % випадків вчиняють одноосібно. На момент учинення кримінального правопорушення злочинці мали такий рівень освіти: середній – 70 %, професійно-технічну – 27 %, вищу – 3 %. Близько 80 % правопорушників на момент учинення правопорушення не мали постійного місця роботи. Перебували у стані алкогольного сп'яніння близько 30% осіб. Близько 10 % кримінальних правопорушень вчиняли у присутності малолітніх дітей.

Наведені відомості демонструють тісний зв'язок між злочинцем та потерпілим. У ст. 126-1 КК України визначено категорію осіб, потерпілих від домашнього насильства, а саме: подружжя чи колишнє подружжя, інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. Водночас у ч. 2 ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» надано більш широкий перелік таких осіб. Переважно (88 %) постраждалими від домашнього насильства є жінки. Варто зазначити, що за віком постраждалими є особи похилого віку (15 %), неповнолітні (1 %) та малолітні (1 %). Водночас зазначені особи досить часто можуть змінювати свої свідчення на користь винуватців – членів родин, що ускладнює встановлення всіх обставин кримінального правопорушення.

Криміналістичну характеристику катування можна розглядати як систему, що містить такі елементи:

- спосіб підготовки, учинення й приховання злочину;

- місце, час, обстановка, знаряддя і засоби вчинення злочину;
- предмет посягання;
- особа потерпілого;
- особа злочинця;
- сліди злочину.¹

У криміналістичному значенні поняття «спосіб» є ширшим, ніж у кримінально-правовому, оскільки характеризує не лише суспільно небезпечне діяння, указане в диспозиції статті КК України, але й усю злочинну діяльність. Водночас учинення кримінального правопорушення можуть характеризувати не одним способом, а цілим комплексом (названих або не названих у складі того чи того правопорушення).²

Підготовка до катування містить дії, пов'язані з підготовкою знарядь і засобів злочину, підшукуванням співучасників, створенням сприятливих умов для вчинення злочину. Приховування катування найчастіше здійснюють у такий спосіб: а) ужиття заходів щодо знищення слідів на місці безпосереднього вчинення катування; б) застосування прийомів щодо інсценування нещасного випадку; в) насильницького утримування в обумовленому місці до моменту зникнення слідів катування на тілі потерпілого; г) висловлення погроз у бік потерпілого або його родичів у разі викриття події катування; д) використання корупційних зв'язків у медичних установах та органах місцевої влади³.

Місце та час вчинення катування. Аналіз місця злочину розкриває зв'язки між його ознаками, способом вчинення злочину, особистістю злочинця, часом скоєння та іншими криміналістично значущими деталями.

Типовими місцями вчинення катувань є:

- місце проживання потерпілого;
- місце проживання злочинця або місце, яке йому належить;
- місце, яке обрано злочинцем через його специфічні ознаки, що можуть бути використані для вчинення катування;
- відкрита місцевість у населеному пункті чи поза ним.

Місце катування може бути як спеціально обладнане злочинцем, так і обране випадково, залежно від обставин.

Катування вчиняють не одномоментно, а в певний проміжок часу. Спричинення тортур може бути як постійним, наприклад позбавлення їжі чи пиття, можливості отримання медичної допомоги, так і періодичним, зокрема нанесення побоїв, приниження особи тощо. Коли злочини вчиняють у побутовій

¹Коваль М. М. Характеристика катування з криміналістичного погляду URL : <http://surl.li/jcbipi>

² Вакулик О. Насильство як спосіб вчинення злочинів проти правосуддя. *Підприємство, господарство і право*. 4/2019. С. 274-278.

³Коваль М. М. Характеристика катування з криміналістичного погляду. URL : <http://surl.li/cexcsk>

сфері, то зазвичай розпочинають його у вечірній час, іноді можуть через кілька годин закінчити, а іноді можуть продовжувати всю ніч і наступний день.

Предмет посягання – суспільні відносини, які забезпечують охорону особи, зокрема її життя і здоров'я; основним безпосереднім – здоров'я особи як певний фізичний і психічний стан на момент, що передує посяганням, а додатковим обов'язковим безпосереднім – суспільні відносини, що забезпечують охорону волі, честі та гідності особи.¹

Особа потерпілого. У ч. 1 ст. 49 КК України законодавець визначає потерпілого як особу, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Утім, жертвою злочину може бути лише фізична особа, якій злочином було нанесено моральної, фізичної або матеріальної шкоди. Тож жертва катування – людина, якій у результаті суб'єктивного бажання злочинця або з суб'єктивно створених обставин спричинено фізичну, моральну або матеріальну шкоду. Важливе значення має й класифікація потерпілих, бо саме їхня класифікація відіграє важливу роль і дає змогу судити в повному обсязі про поведінку потерпілого, ситуацію, що передувала злочину, взаємовідносини із злочинцем, роль потерпілого в механізмі здійснення злочину, про шляхи і способи захисту жертви злочину, про способи запобігання злочину. Водночас категоріями осіб, які найчастіше стають жертвами вказаного злочину, можуть бути: 1) особи, які вчинили протиправні дії щодо підозрюваного; 2) законслухняні громадяни, які через різні обставини потрапили в несприятливу ситуацію; 3) особи, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі.²

Особу злочинця необхідно розглядати як сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають учиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винний у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим її й притягають до відповідальності, передбаченої кримінальним законом. Особою злочинця у ст. 127 КК України визнано особу, яка вчинила дії, передбачені диспозицією статті, з відповідною метою. Оскільки щодо цього злочину існує велика латентність, тому необхідно вважати, що особу злочинця досліджують тільки після написання потерпілим заяви про вчинення щодо неї кримінально караних діянь.³

До основних категорій осіб, які вчиняють катування, зараховують:

1) цивільних осіб: а) осіб, які підозрюють потерпілого в учиненні протиправного діяння щодо них чи інших осіб та вчиняють катування з метою

¹Коваль М. М. Характеристика катування з криміналістичного погляду. URL : <http://surl.li/yqfjvc>.

²Коваль М. М. Характеристика катування з криміналістичного погляду. URL : <http://surl.li/yqfjvc>

³Коваль М. М. Характеристика катування з криміналістичного погляду. URL : <http://surl.li/yqfjvc>

покарання потерпілого або примушування його до зізнання в учиненні злочину; б) знайомих або не знайомих потерпілому осіб, які вчиняють катування з метою отримання необхідних відомостей чи матеріальних вигод; в) близьких родичів чи знайомих потерпілого (батьків, опікунів чи піклувальників, подружжя), які вчиняють катування з метою виховання потерпілого або його покарання за особистісні образи; г) осіб, які перебуваючи у стані сп'яніння, учиняють катування з хуліганських мотивів;

2) працівників виправних установ та війсьських частин, які вчиняють катування з метою покарання потерпілого за порушення режиму, непокору, приниження чи знущання над потерпілим.

У криміналістичній характеристиці слідова картина охоплює:

1) зміни в речовій обстановці місця події злочину. Ці зміни, відображаючи дії злочинця, потерпілого та інших осіб, дії знарядь, засобів і механізмів, полягають у порушенні початкового стану, місцезнаходження, структури різних об'єктів, що складають речове середовище, у якому вчинено злочин;

2) сліди відображення (сліди рук, ніг, інструментів тощо);

3) предмети – речові докази, зокрема документи, речі і мікрочастинки. Набір конкретних об'єктів, що виступають як речові докази, за різними видами злочинів неоднаковий. Наприклад, за справами про вбивства – сліди крові; за справами дорожньо-транспортних пригод – залишки пально-мастильних речовин тощо;

4) особи, що можуть бути допитані як свідки. Особисте сприйняття події злочину робить особу свідком-очевидцем, і допитувати її необхідно за цими підставами.¹

При вчиненні катування слідами злочину є сліди на тілі людини, які бувають явними або прихованими. Щоб одержати підтвердження цих слідів зокрема про те, що вони були отримані під час застосування дій, які кваліфікують як катування, особу відправляють на судово-медичну експертизу. Інформацію про речові докази найчастіше можемо отримати зі слідів потерпілих від катування; ними можуть бути резинові та дерев'яні кийки, засоби електроструму тощо.²

Криміналістична характеристика доведення до самогубства. Відповідно до ч. 1 ст. 120 КК України доведення особи до самогубства або до замаху на самогубств є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного

¹ Коваль М. М. Характеристика катування з криміналістичного погляду URL : <http://surl.li/cfmgmt>.

² Коваль М. М. Характеристика катування з криміналістичного погляду. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. URL: <http://ena.lp.edu.ua>.

протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схиляння до самогубства, а також інших дій, що сприяють учиненню самогубства.¹

Практика розслідування визначеної категорії кримінальних правопорушень має суттєві труднощі. Указане пов'язане із особливостями кримінальних проваджень такої категорії, потребою залучення спеціальних психологічних знань, а також особливостями проведення слідчих (розшукових) дій. Система криміналістично вагомих елементів, які формують криміналістичну характеристику доведення до самогубства, має такий вигляд: спосіб учинення кримінального правопорушення; обстановка доведення до самогубства; типова слідова картина; особа правопорушника; особа потерпілого.

Щодо способу вчинення доведення до самогубства необхідно зацентувати увагу на такі особливості. Доведення до самогубства відрізняється від інших кримінально-караних діянь саме способом його вчинення. Конфлікт злочинця й потерпілого був викликаний жорстоким поведінням правопорушника з жертвою, систематичним приниженням людської гідності, примусом до протиправних дій, шантажем. Механізм учинення доведення до самогубства може виявлятися у:

1) фізичному впливі (фізичному насильстві) та/або психологічному впливі (психічному насильстві);

2) певному комплексі фізичного та психічного насильства.²

Також вказане діяння може бути у формі дії або бездіяльності:

1) доведення до самогубства або замаху до самогубства – як фізичні, так й інформаційні дії; 2) схиляння до самогубства – інформаційні дії; 3) інші дії, що сприяють учиненню самогубства – лише дії (як фізичні, так й інформаційні дії).³

У формі бездіяльності – доведення до самогубства або замаху до самогубства – як фізичні дії, так й інформаційні дії. Бездіяльність у цьому випадку передбачає ненадання харчування, одягу, житла особою, яка зобов'язана за законом піклуватися про потерпілого.⁴

Структурним елементом доведення до самогубства є акт самогубства або замаху на його вчинення. У сучасних наукових студіях досліджено технології вчинення різних способів самогубств, де встановлено, що способом учинення самогубства з боку жертви може бути: отруєння, повішення, падіння з висоти,

¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

² Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 20 с.

³ Крайник Г. С., Коконос В. А. Доведення до самогубства : до питання кримінально-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 300–304.

⁴ Крайник Г. С., Коконос В. А. Доведення до самогубства : до питання кримінально-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 300–304.

нанесення ушкоджень гострим зброям, утоплення, самоспалення.

Існують взаємозв'язки між особою правопорушника, особою потерпілого та способом учинення самогубства. Зокрема такі взаємозв'язки простежені в родинних стосунках між особою правопорушника та особою потерпілого (батьки обвинувачені в учиненні протиправного діяння щодо своїх дітей); у сімейних відносинах (чоловіки довели своїх дружин до самогубств або замахів на самогубство).¹

Систематичний протиправний примус до дій, що суперечать бажанню потерпілого, передбачає застосування щодо особи певних заходів психологічного чи фізичного впливу всупереч її волі з метою спонукання до вчинення будь-яких діянь. Такий вид примусу може здійснюватися за допомогою насильства, погроз чи інших подібних прийомів. Особливої уваги потребує розгляд нових способів здійснення об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбачених диспозицією ч. 1 ст. 120 КК України, – схилення до самогубства, а також інші дії, що сприяють учиненню самогубства. Установлення відповідальності за ці форми доведення до суїциду, які раніше були за межами кримінально-правового регулювання, є позитивним кроком з огляду на високий ступень їх суспільної небезпечності. Однак виникають запитання щодо тлумачення цих понять, оскільки законодавець не закріплює перелік способів учинення цих дій. На нашу думку, Верховний Суд має висловити власну правову позицію щодо трактування цих понять, оскільки занадто розширене їх розуміння є неприпустимим. Під схиленням до самогубства насамперед потрібно розуміти будь-які умисні ненасильницькі дії, спрямовані на виникнення в іншій особі бажання вчинити суїцид. Цей спосіб здійснення об'єктивної сторони зазначеного кримінального правопорушення може реалізовуватися у формах пропозиції, умовляння, поради, переконування особи тощо.²

Гр. Ж. систематично жорстоко поводив себе щодо своєї матері гр. Р., що проявлялося в нанесенні тілесних ушкоджень та побоїв, безжального, грубого ставлення, завданні психічних страждань, а саме мордуванні, позбавленні їжі, ліків, води, неодноразово виганяючи останню з будинку ночувати на вулицю. Достовірно усвідомлюючи, що матір напередодні перенесла тяжке захворювання, а саме інсульт та у зв'язку з чим мала вади з опорно-рухового механізму (паралізувало ліву сторону тіла), 16.09.2020, правопорушник, перебуваючи за місцем власного проживання, знаходячись у стані алкогольного

¹ Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 20 с.

² Крайник Г. С., Коконос В. А. Доведення до самогубства : до питання кримінально-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 300–304.

сп'яніння, ударами рук та ніг наніс гр. Р. тілесні ушкодження, не втримавши рівновагу, впав на останню, чим спричинив їй тілесні ушкодження у вигляді косо-поперечного перелому лівої ключиці ближче до грудино-ключичного з'єднання з крововиливами в м'які тканини в місці перелому. Указані дії призвели до того, що матір, 20.09.2020 залишила місце проживання та направилася до озера, що розташоване у с. Новаки, Лубенського р-ну, Полтавської обл., де вирішила покінчити життя самогубством через утоплення. 20.10.2020 працівники поліції у воді зазначеного озера виявили без ознак життя тіло гр. Р., причиною смерті якої згідно з висновком судово-медичної експертизи № 235 від 16.10.2020 є утоплення.¹

Крім того, необхідно згадати й роль інтернет-технологій у доведенні до самогубства. Особа злочинця дійсно обирає такі способи та знаряддя, засоби вчинення протиправного діяння, оскільки вони дають змогу швидше й ефективніше обрати жертв і здійснити їх опрацювання. Більше того, використання інтернет-технологій дає змогу замаскувати свою особистість, щоб не бути встановленим органами досудового розслідування, та сліди кримінального правопорушення. Умовою, що сприяє використанню інтернет-технологій у доведенні особи до самогубства, є інформаційно-віртуальна залежність потерпілих осіб. Проте остання формується під впливом «клімату» в сім'ї та колективі за місцем роботи чи /та навчання. Пріоритети в особі змінюються в сторону віртуального світу переважно в тих випадках, коли вона почуває себе непотрібною, зайвою в звичному оточенні. Якщо говорити про дітей, то вони надають перевагу комп'ютерним іграм і спілкуванню в соціальних мережах, коли їм цього не вистачає в сім'ї через дефіцит батьківської уваги. Із часом штучне спілкування все більше витісняє живе, у результаті чого дитина опиняється в соціальній ізоляції та не має друзів. «Інтернет-залежність» є наслідком дефіциту уваги та турботи до особи в сімейному та дружньому колах.²

Розвиток інформаційних технологій, щоденний доступ до мережі «Інтернет» є не тільки благом і одним із найкращих надбань людства за останні сто років, а й серйозною загрозою життю, фізичному і психічному здоров'ю неповнолітніх. Першочерговим заходом запобігання доведення до самогубства через використання інтернет-технологій є бесіда батьків зі своїми неповнолітніми дітьми стосовно того, що їм не треба незнайомим особам надсилати власні фото- або відеоматеріали, а також про те, що їх діти можуть на будь-якому етапі розповісти про власні неприємності або скрутну ситуацію, у якій опинилися. Батьки повинні пам'ятати, що це елементарне правило інтернет-

¹ Справа № 539/5313/21. Архів Лубенського міськрайонного суду Полтавської обл., 2022 р.

² Маланчук А. Доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій як об'єкт криміналістичного дослідження. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 281–289.

гігієни, яке має бути ними виконано.¹

Серед технік доведення до самогубства виокремлюють також кібербулінг, який характеризують цькуванням особи з різних причин. Це може бути цькування однокласників, однолітків за допомогою анонімних погроз, кіберсталкінгу (переслідування), флемінгу, публічне викриття та шахрайство, радісне побиття, які провокують виникнення й посилення думок про самогубство. У цьому випадку жертва абсолютно протилежна тій, що бере участь у «групах смерті», вона намагається бути такою, як усі, проте її не приймають. У такому випадку особу навмисно не схиляють до самогубства, проте чинять так, що в причинному зв'язку із думками людини виникає думка про закінчення життя. Отже, доведення до самогубства через мережу «Інтернет» вчиняють переважно за допомогою психологічного впливу на особу за допомогою демонстрації фото- і відеоматеріалів, шантажу, залякування, спонукання до вчинення певних дій, аж до самого вчинення самогубства. Першочерговим заходом запобігання доведення до самогубства через використання інтернет-технологій є бесіда батьків зі своїми неповнолітніми дітьми стосовно інтернет-гігієни.²

Обстановку доведення до самогубства характеризують сукупністю таких елементів, як місце, час та умови. До відомостей про місце вчинення доведення до самогубства належать: місце, де проводили підготовчі дії до кримінального правопорушення, місце безпосереднього вчинення кримінального правопорушення (погрози, жорстке поводження, систематичне приниження людської гідності, шантаж); місце, де залишені сліди злочинного посягання (місце самогубства або замаху на самогубство потерпілого); місце приховування слідів кримінального правопорушення, знарядь і засобів його здійснення, предмета злочинного посягання (інсценування самогубства, вбивства або нещасного випадку). Тіло жертви може бути виявлено в будинку (квартирі), де проживала особа; на вулиці; на присадибній ділянці; у нежитловій частині будинку; у водоймі. Час доведення до самогубства дає змогу встановити послідовність і розвиток різноманітних процесів. Під час кримінального провадження важливого значення набувають дані про початок і закінчення доведення до самогубства, його тривалість у часі. Для встановлення часу вчинення кримінального правопорушення уповноваженій особі варто з'ясувати

¹ Бастрикін А. І. Злочини проти неповнолітніх в Інтернет-середовищі: до питання щодо віктимологічної профілактики та кримінально-правової оцінки. *Актуальні питання попередження злочинності*. 2017. Том 11. Вип. 1. С. 5–12.

² Рец В. В. Криміналістична характеристика доведення до самогубства шляхом використання інтернет-технологій: віктимологія жертви. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування*: матеріали науково-практичного семінару (м. Дніпро, 29 травня 2020 р.). Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. С. 304–306.

час, коли вчинено потерпілим (жертвою кримінального правопорушення) замах на самогубство, часовий зв'язок між обстановкою до, під час та після вчинення потерпілим самогубства, черговість подій кримінального правопорушення та тривалість різних подій під час учинення доведення до самогубства. У процесі розслідування час вчинення доведення до самогубства враховують: при встановленні часових зв'язків між фактами; при з'ясуванні черговості подій, дій або фактів та при обчисленні тривалості різних подій.¹

Обстановку доведення до самогубства характеризує позиція невтручання окремих осіб (родичів, сусідів, колег, друзів та ін.), у присутності яких особа правопорушника жорстоко поводить або принижує особисту гідність потерпілого. Обстановка вчинення доведення до самогубства відображається в навколишньому середовищі. В обстановці доцільно виокремлювати такі різновиди: обстановка, що передусе доведенню потерпілого (жертви) до самогубства; обстановка вчинення самогубства чи замаху на самогубство жертвою; обстановка після вчинення самогубства (посткримінальна обстановка).²

*Гр. У., проживаючи з гр. Д., яка доводилась йому бабцею, систематично жорстоко поведився із останньою, завдаючи їй фізичних та психічних страждань, позбавляючи сну, систематично наносив тілесні ушкодження. 26.10.2016 близько 14.00 год., знаходячись в приміщенні квартири гр. У., перебуваючи в ставні алкогольного сп'яніння, у присутності іншої особи, став умисно принижувати людську гідність своєї бабці, виражаючись в її сторону нецензурною лайкою, одночасно говорив їй вистрибнути з вікна, оскільки вона нікому не потрібна. Унаслідок цього гр. Д., вилізла на підвіконник вікна та вирішила покінчити життя самогубством. Водночас гр. У. не вчинив жодних дій щоб її зупинити, а навпаки, продовжував її ображати, внаслідок чого гр. Д. вистрибнула з вікна квартири та в результаті падіння отримала тяжкі тілесні ушкодження за ознакою небезпеки для життя в момент спричинення, які призвели до настання її смерті.*³

Щодо типової слідової картини доведення до самогубства визначено види та надано характеристику слідів, що утворюються при вчиненні такого виду кримінальних правопорушень. Результати доведення до самогубства відображають після вчинення протиправного діяння та допомагають у встановленні взаємозв'язків жертви і правопорушника. Також при вчиненні

¹ Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 210 с.

² Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 210 с.

³ Справа № 464/141/17. Архів Сихівського районного суду м. Львова, 2017 р.

зазначеного виду кримінальних правопорушень розглядають:

- матеріально-фіксовані сліди (листи шантажу з погрозами, сліди побоїв на тілі жертви тощо);
- ідеальні сліди (свідчення близьких, колег, друзів, наявність передсмертної записки тощо);
- сліди приховування (наявність на руках загиблого порізів, які можуть бути слідами опору; наявність на холодній зброї слідів пальців рук, що належать іншій особі тощо).

Результати узагальнення кримінальних проваджень свідчать про те, що під час розслідування доведення до самогубства виявляють такі сліди кримінального правопорушення:

- залежно від періоду їх утворення – сліди, утворені до, під час або після його вчинення;
- залежно від умов утворення – сліди в часі, місці, обстановці протиправного діяння;
- залежно від об'єктів, на яких вони знайдені – сліди на потерпілому, на об'єктах обстановки місця події або на правопорушнику.¹

Гр. Ж. у період із січня 2017 року до 10 листопада 2017 року, будучи співмешканцем гр. Л, матері неповнолітньої гр. Ю., за місцем свого основного проживання, а також за місцем проживання співмешкankи, достовірно володіючи інформацією, що гр. Ю. є неповнолітньою та внаслідок чого не здатна вчиняти опір його протиправним діям, систематично вчиняв дії, направлені на приниження її людської гідності, ображав її образливими словами, глумився над нею, неодноразово, умисно, у словесній формі спонукав до суїциду у формі самогубства через повішення. Так, в кінці жовтня – початку листопада 2017 рок, правопорушник під час словесної сварки, що відбулася в житловому будинку співмешкankи, висловлювався на адресу її неповнолітньої дочки, образливо та бажаючи настання її смерті через самогубство, в образливій формі спонукав її до вчинення самогубства через повішення. Такі спонукування до самогубства мали системний характер. Унаслідок таких протиправних дій зі сторони правопорушника неповнолітня гр. Ю. 10.11.2017 у період з 10.00 до 13.00, перебуваючи за місцем свого проживання, на подвір'ї житлового будинку, не витримавши тривалого принизливого ставлення і знущань зі сторони вітчима, написавши власноруч передсмертну записку, у якій звинуватила його у своїй смерті, покінчивши життя самогубством через повішення за допомогою мотузки.

¹ Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 210 с.

Гр. Ж., отримавши після смерті свого батька житловий будинок, у якому знаходилося 53 набої до нарізної малокаліберної зброї і незаконно придбавши їх, діючи з прямим умислом, без передбаченого законом дозволу, зберігав їх за місцем свого проживання у приміщенні літньої кухні, помістивши їх у трьох сірникових коробках, та незаконно зберігав їх. Під час проведення огляду будинку, 10.11.2017 указані набої були виявлені та вилучені.¹

Отже, у ході розслідування доведення до самогубства були виявлені матеріальні доказові сліди (набої) іншого протиправного діяння – незаконного поводження з бойовими припасами (ст. 263 КК України).

Ознаки особи правопорушника, що відображають спосіб доведення жертви до самогубства, формують його соціально-психологічний портрет. До найбільш типових ознак особи правопорушника можуть бути зарахувати:

- демографічні;
- професійно-освітні;
- сферу зайнятості;
- зв'язки з жертвою;
- схильність до вчинення кримінальних правопорушень (наявність судимостей);
- фізичний, психологічний стани.

Установлено, що особу правопорушника, яка доводила жертву до самогубства, характеризують такі ознаки:

- у більшості випадків доведення до самогубства вчиняють чоловіки;
- вік від 20-52 років;
- переважно середня освіта;
- безробітні;
- перебувають у сімейних чи подружніх стосунках;
- не судимі;
- перебували у стані алкогольного сп'яніння.²

Крім того, учинення досліджуваного протиправного діяння характеризують умисною формою вини, хоча деякі автори та окремі судові рішення відображають позицію, відповідно до якої такий злочин може бути вчинений не тільки з прямим умислом, але й з необережності (наявність прямого умислу при вчиненні відповідних діянь утворює, на думку вчених, вбивство). Це твердження не враховує послідовності дій, які відтворюють особливості об'єктивної сторони аналізованого злочину, що мають, за переконанням дослідників, принципове значення для оцінки таких діянь та відмежування його

¹ Справа № 305/243/18. Архів Рахівського районного суду Закарпатської обл., 2021 р.

² Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 210 с.

від вбивства. Крім цього, у теорії неодноразово висловлювали думку про визнання в цьому діянні й змішаної (подвійної) форми вини. Аргументом проти змішаної (подвійної) форми вини у складі доведення до самогубства є те, що, виходячи з природи розгляданого діяння, його визначають як свідоме, кримінально протиправне, пов'язане з негативним впливом на потерпілого. Формулювання про визнання в розгляданому діянні змішаної (подвійної) форми вини є некоректним, оскільки суперечить самій природі, а також спрямованості доведення до самогубства.¹

До факультативних ознак суб'єктивної сторони досліджуваного протиправного діяння зараховують його мотив та мету. Мета у правопорушника одна – довести жертву до самогубства через створення їй таких умов, за яких жертва сама позбавить себе життя. Обрані правопорушником дії сприяють досягненню мети, вираженої в самогубстві потерпілого, і є головною ознакою, яка дає змогу кваліфікувати дії винного як доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство. Мотиви можуть бути різними: особиста неприязнь, користь, усунення конкурентів тощо. Вони не мають значення для кваліфікації діяння у чинній редакції ст. 120 КК України і можуть бути врахованими при призначенні безпосереднього покарання. Проте в реальному житті не можна відкидати випадків доведення особи до самогубства за мотивами, домінантне значення яких у конкретній ситуації може стати обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони, наприклад, із корисливого мотиву.²

Стосовно особи потерпілого наголосимо, що необхідно визначити криміналістично значущі ознаки, що їй притаманні, та встановити зв'язок з іншими елементами доведення до самогубства. До найбільш типових ознак особи потерпілого можуть зарахувати: демографічні; професійно-освітні; сфера зайнятості; зв'язки із правопорушником; фізичний та психологічний стани.

Установлено, що характеристика особи потерпілого в системі механізму доведення до самогубства виглядає в такий спосіб: жертвами доведення до самогубства стають жінки віком 17–51 років, які мають середню освіту, не працюють, перебувають у сімейних чи подружніх стосунках із правопорушником, яким були нанесені легкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження.

Результати узагальнення кримінальних проваджень свідчать про наявність існування конфлікту між правопорушником і потерпілим через

¹ Гусак О. А. Кримінально-правова характеристика доведення до самогубства : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 202 с.

² Гусак О. А. Кримінально-правова характеристика доведення до самогубства : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 20 с.

жорстоке поводження, систематичне приниження людської гідності, примус до протиправних дій, шантаж правопорушника.¹

Необхідно зазначити, що від насилля в сім'ї можуть потерпати всі члени родини, але узвичаєно, що найчастіше воно стосується слабких, нездатних захистити себе і залежних членів сім'ї: дітей, людей похилого віку, осіб з обмеженими фізичними чи психічними можливостями, жінок. Сьогоденні реалії свідчать, що помилково вважати, що лише діти, люди похилого віку, жінки можуть перебувати в матеріальній, або іншій залежності, ставати жертвами домашнього або службового насилля, що провокує спроби суїциду. Наприклад, за сучасних умов упровадження гендерних аспектів у всі сфери суспільного життя, постійним просуванням гендерної рівності й розширенням прав і можливостей жінок, жінки все більше часу й уваги приділяють професійному й кар'єрному зростанню, особистісному розвитку, руйнуванню стереотипів «жіноча стаття – слабка стаття», «жінка – домогосподарка», «жінка – я ж мати», прагнуть стати успішними бізнес-, громадськими й політичними лідерками, налагоджують паритетні умови співіснування. Нерідко гонитва за руйнуванням гендерних стереотипів, відновленням соціальної справедливості переростає в боротьбу за жіноче самоствердження, жіночу першість, почуття жіночої вишесті. Закоренілі гендерні стереотипи «чоловік – сильна стаття», «чоловік – голова сім'ї», «чоловік – добувач» можуть здійснювати психологічний тиск на чоловіків, зумовлювати домашнє насилля, утискати «его» чоловіків, провокувати кризові стани й самогубство. Такі проблеми зазвичай оминають увагою, проте кількість суїцидів осіб, які перебувають в матеріальній або іншій залежності від чоловіка / дружини в сім'ї, зростають.²

Ознаки самогубства безпосередньо впливають на способи вчинення доведення до нього та слідову картину, зокрема психологічні властивості особи потерпілого використовують як критерій обрання їх як жертви та для здійснення впливу на них, зокрема з використанням інтернет-технологій, для схилення їх до самогубства. Особа правопорушника обирає інтернет-технології в доведенні до самогубства, бо вони дозволяють швидше й ефективніше обрати жертв і здійснити їх опрацювання; замаскувати свою особистість і сліди кримінального правопорушення. Основною причиною використання інтернет-технологій у механізмі доведення до самогубства є інформаційно-віртуальна залежність (кіберзалежність) потерпілих осіб, яка формується під впливом «клімату» в сім'ї та колективі за місцем роботи чи / та навчання.³

¹ Семак С. В. До питання доведення до самогубства особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Випуск 1. С. 114–120.

² Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 210 с.

³ Маланчук А. Доведення до самогубства шляхом використання інтернет технологій як об'єкт

Залежність від мережі «Інтернет» та соціальних мереж із кожним роком усе частіше стає предметом досліджень та активних наукових і журналістських дискусій. Зокрема таку залежність окремі фахівці пропонують іменувати кіберзалежністю. Остання є умовною назвою залежності від різних високотехнологічних засобів. Це, наприклад, нездатність подолати бажання проводити за комп'ютером якомога більше часу, внутрішнє напруження, яке виникає в людини через неможливість цього й відчуття полегшення, якщо зануритися у віртуальний світ нарешті вдалося. Також це сильне роздратування, якщо хтось заважає перебувати в мережі. Ознаки кіберзалежності є схожими з досить серйозними формами наркозалежності або алкоголізму, тобто для таких людей комп'ютер є наркотиком. Повне завантаження у віртуальний світ дає змогу абстрагувати свої негативні думки, відволіктися від своїх проблем і відчуття себе щасливим, корисним, дорогим комусь. У соціальних мережах увага спрямована з негативу на позитив, труднощі не вбачають не вирішуваними, а ситуація – критичною і напруженою. У самотніх людей з'являються односторонні думки, друзі, готові постійно вислухати й зрозуміти. У такий спосіб віртуальний простір дає змогу особі отримати позитивні враження та відволіктися від своїх проблем, відчуття себе гідним; відбувається «затягування» особи в соціальні мережі, з'являється почуття своєї потрібності, важливості, причетності до чогось тощо. У такий спосіб людина поринає в інший світ – яскравий і звабливий, де немає ані фінансових, ані особистих проблем. У мережі існує можливість створення нових оригінальних варіантів самопрезентацій утілення уявлень і фантазій, неможливих у повсякденному житті. Водночас через здатність підлаштовуватися під будь-якого користувача віртуальна реальність несе в собі низку ризиків, небезпеку. Адже все, чого не вистачає в реальному житті, можна створити у віртуальному світі. Відповідно, чим більше труднощів і кризових ситуацій в особі, тим більше часу вона проводить у штучно створеному віртуальному просторі, де вона відчуває себе комфортно та компенсує невдачі в реальному житті.¹

Криміналістична характеристика залишення в небезпеці. Типові способи підготовки до вчинення такого кримінального правопорушення, як залишення потерпілого в небезпеці, відсутні. Це пов'язано з тим, що хоч злочинець й усвідомлює небезпечний характер своєї бездіяльності, він ставить постраждалого в небезпечне для життя становище і позбавляє можливості вжити заходів до самозбереження через злочинну недбалість або самовпевненість. У

криміналістичного дослідження. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 281–289.

¹ Методичні рекомендації щодо формування безпечної поведінки дітей у соціальних мережах / авт. кол.: В. В. Сокуренько та ін.; МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків : ХНУВС, 2021. 60 с.

випадку наявності елементів підготовки варто говорити не про злочин, передбачений у ст. 135 КК України, а про сукупність злочинів (наприклад наїзд на пішохода та зникнення з місця події, вбивство тощо).

Бездіяльність може бути виражена в таких діях:

- залишення потерпілої особи в певному місці, де на неї впродовж тривалого часу впливала висока чи низька температура (наприклад на дорозі, вулиці чи у дворі в холодну пору доби, на смітнику, поблизу якого палять листя);
- залишення в загальнодоступному місці без належного нагляду небезпечного для життя і здоров'я джерела (наприклад відра з окропом чи ємності з кислотою);
- залишення без допомоги (догляду) новонародженої чи малолітньої дитини.

Серед типових способів приховування злочину у практичній діяльності зустрічаються такі:

- заява про те, що постраждалий сам спровокував конфлікт;
- повідомлення про те, що потерпілого не били, а лише штовхнули;
- повідомлення про те, що потерпілий сам впав і вдарився через те, що перебував у стані сп'яніння;
- заява лише про виявлення трупа і непричетність до події злочину;
- присипання трупа листям чи іншими матеріалами;
- переміщення трупа з одного місця на інше;
- якщо мало місце побиття потерпілого групою – заява про те, що не брав участі в побитті;
- заява про те, що швидко допомогу викликали, але вона не приїхала;
- заява про погану видимість на дорозі;
- приведення в первинний вигляд знаряддя вчинення злочину;
- знищення знаряддя злочину та слідів злочину;
- убивство очевидця злочину;
- учинення тиску через підкуп, залякування свідків або членів родини потерпілої особи.

Використання того чи того способу вчинення злочину та способу приховування прямо пов'язане з часом, місцем учинення та його слідовою картиною, оскільки будь-яку дія чи бездіяльність характеризують певними часовими й просторовими межами та обов'язково слідом (у вигляді наслідку), що залишився в навколишньому середовищі.

Під час розслідування зазначеної категорії злочинів слід ураховувати: місце, де відбувались підготовчі дії до вчинення злочину; місце безпосереднього вчинення злочину; місце, де залишені сліди злочинного посягання; місце приховування слідів злочину, знарядь і засобів, предмета злочинного посягання.

Оскільки час учиненого злочинного діяння впливає на всі етапи виникнення, існування й використання доказової інформації, то він також має важливе криміналістичне значення. Урахування впливу часового чинника у процесі розслідування дає змогу визначити час (точний або приблизний) події злочину; встановити часові зв'язки між фактами (подіями та наслідками); з'ясувати черговість подій, дій або фактів; обчислити тривалість різних подій та іншої важливої інформації.

Аналізуючи результати судово-слідчої практики встановлено, що в більшості випадків аналізований злочин учиняють у вечірній чи нічний час. Типовим місцем вчинення злочину є дорога (проїжджа частина, тротуар, узбіччя, кювет), житлове приміщення (кімната квартири чи будинку), прибудинкова споруда (гараж, сарай), подвір'я, територія біля закладів торгівлі та громадського харчування, лісовий масив.

Особа злочинця – важливий елемент криміналістичної характеристики, який являє собою сукупність даних про властивості суб'єктів, утягнутих у злочинну діяльність. Її результати обов'язково містять сліди особистості людини, що вчинила злочин. Із цією метою криміналісти вивчають дані, що прямо чи опосередковано свідчать про певні його особисті соціально-психологічні властивості та якості, злочинний досвід, професійні і спеціальні знання, вік, психологічні і психопатичні особливості тощо.

У нашому випадку злочинцем можуть бути дві категорії осіб: особи, які зобов'язані безпосередньо піклуватися про потерпілого та мали можливість надати йому допомогу (спеціальні суб'єкти); особи, які самі поставили потерпілого в небезпечне для життя становище.

До першої категорії зараховують виключно тих, на кого закон покладає обов'язок піклуватися про певних осіб: батьки (батько, мати, вітчим, мачуха), усиновителі, опікуни та піклувальники (дід, бабця), повнолітні діти (син, дочка, брат, сестра, пасинок, пасербиця), працівники пожежної охорони, аварійної та пошуково-рятувальної служби, працівники органів Національної поліції, члени екіпажів повітряних суден, педагогічні та науково-педагогічні працівники.

До другої категорії зараховують водіїв транспортних засобів (нерідко вони не мають права на керування чи керують технічно несправними транспортними засобами), пересічних громадян, які можуть бути як відомими, так і невідомими потерпілому (знайомі, товариші, друзі, сусіди тощо). Практика свідчить, що нерідко такий злочин вчиняє група осіб або особа, яка перебувають у стані алкогольного сп'яніння.

Під час учинення злочину, пов'язаного із залишенням у небезпеці, матеріальні сліди можуть залишитися на тілі та одязі потерпілої особи; на тілі та

одязі злочинця; на місці вчинення злочину; за місцем проживання (перебування) підозрюваного чи потерпілого.

До типових слідів, які можна виявити на тілі потерпілої особи, зараховують тілесні ушкодження у вигляді саден, гематом, забоїв, відкритих і закритих переломів, порізів, плям крові, розривів тканин та органів, крововиливів, опіків, обморожень. Вони можуть утворитися як внаслідок безпосередньої дії з боку підозрюваного, так і природних факторів (низької температури, вогню). На одязі потерпілого можуть залишитися сліди боротьби – пошкоджений одяг (порваний, розрізаний, відсутність окремих його елементів). Також на тілі чи в одязі потерпілого можуть залишитися рештки того середовища, де відбувалася подія (грунт, фарба, рослини), а також речі матеріального світу, які належать підозрюваному.

До типових слідів, що можуть залишитися на тілі підозрюваної особи, можна віднести сліди боротьби (садна, гематоми, синці, подряпини, порізи). У таких випадках особливу увагу звертають на ті частини тіла, де були нанесені удари. Одяг також може мати різноманітні пошкодження, що свідчать про боротьбу з потерпілим. Залишки різних речовин, що відносяться до навколишнього середовища, де відбувалася подія, також можна виявити на тілі чи в одязі підозрюваного.

Місце вчинення злочину містить сліди, виявивши та дослідивши які, можна сформулювати уявлення про перебіг самої події. Їх також умовно можна віднести до декількох груп: 1) сліди, залишені потерпілим; 2) сліди, залишені підозрюваним; 3) сліди, утворені внаслідок самої події злочину. До першої та другої групи традиційно належать плями крові, сліди пальців рук, ніг, взуття, особисті речі.

Серед типових слідів третьої групи слід назвати сліди транспортних засобів, сліди волочіння, самі знаряддя й засоби вчинення злочину та сліди їх застосування. Нерідко у розслідуванні даного виду злочину можуть стати в нагоді засоби фото- та відеозйомки, на які буде зафіксована сама подія злочину.

За місцем проживання (перебування) підозрюваного можна виявити одяг, в якому на момент вчинення злочину був злочинець, знаряддя й засоби вчинення злочину, речі, що належали потерпілому. Варто також згадати про ідеальні сліди злочину, що залишаються в пам'яті людини. Для того, щоб у належний спосіб їх зафіксувати, необхідно допитати потерпілого, підозрюваного, свідків. Між наведеними елементами криміналістичної характеристики залишення в небезпеці прослідковують тісні кореляційні зв'язки.¹

¹ Бондарчук О. М. Криміналістична характеристика залишення в небезпеці (ст. 135 КК України). *Право і суспільство*. 2014. № 4. С. 219–224.

3.3. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи

Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування умисних вбивств, впливають зі ст. 91 КПК України, де, зокрема, зазначено: у кримінальному провадженні підлягають доказуванню: «1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого в учиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які не передбачають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; ... 7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру».

З огляду на зміст статті у процесі розслідування умисних вбивств, необхідно з'ясувати такі обставини, що підлягають установленню, дослідженню, доказуванню:

1) безпосередня причина смерті: насильницьке заподіяння смерті, самогубство, нещасний випадок, природна смерть, хвороба;

2) яким способом, за допомогою яких знарядь вчинено вбивство: чи був спосіб вчинення небезпечним для оточення, учинене з особливою жорстокістю, поєднаний із зґвалтуванням або сексуальним насильством; нанесенням тілесних ушкоджень, із застосуванням холодної чи вогнепальної зброї тощо;

3) час настання смерті, що має важливе значення для з'ясування важливих обставин, зокрема визначення кола можливих свідків, місцезнаходження злочинця, перевірка алібі підозрюваних тощо;

4) місце вчинення вбивства: квартира, будинок, ділянка місцевості, громадське місце, лісоструга тощо;

5) обставини, за яких учинено вбивство: при перевищенні меж необхідної оборони, учинене на замовлення тощо;

6) особа жертви: вбивство двох або більше осіб, малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності; заручника або викраденої людини; особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією

особою службового або громадського обов'язку. Особу жертви можна встановити за наявності в неї документів, що засвідчують особу, а також пред'явлення для впізнання особам, котрі першими виявили потерпілого, або тим, які проживають поруч з місцем події; перевіркою за криміналістичними обліками, зокрема дактилоскопічним, геномної інформації, осіб, які зникли безвісти;

7) співучасники вбивства та роль кожного з них у вчиненні правопорушення;

8) особа вбивці: автобіографічні данні: прізвище, ім'я та по батькові, дата та місце народження, місце проживання, заняття, освіта, сімейний стан; обставини, що характеризують його особистість за місцем роботи, проживання, у сім'ї;

9) мотиви вбивства: помста, ревності, користь, бажання усунути конкурента; з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості тощо;

10) обставини, що сприяли вбивству, заходи, що треба вжити для попередження таких кримінальних правопорушень.

Названі обставини містять основні питання розслідування вбивств, але не вичерпують їх.

У наукових студіях визначають такі обставини, що підлягають з'ясуванню, відповідно до елементів кримінально-правової характеристики:

1. Обставини, що належать до суб'єкта злочину: автобіографічні дані (прізвище, ім'я, по батькові, рік, місяць і день місце народження, місце проживання, заняття, освіта, сімейний стан); стан здоров'я особи (наявність чи відсутність психічних або вад фізичних, раніше перенесених тяжких захворювань, рівень розумового та фізичного розвитку, травми голови тощо); відомості про судимість; стан наркотичного чи алкогольного сп'яніння; обставини, що характеризують особистість підозрюваного в сім'ї, за місцем роботи, проживання; матеріальне становище особи (рівень проживання, наявність грошових коштів, цінних паперів у банках, депозитів, приватного майна, автомобілів тощо); наявність обставин, що сприяли вчиненню вбивства: тяжкі особисті стосунки з оточенням, неблагоприємні сімейні обставини.

2. Обставини, що визначають суб'єктивну сторону злочину: мотив, мета, ступінь вини особи, яка вчинила вбивство (чи усвідомлювала особа суспільно-небезпечний характер свого діяння, передбачала особа суспільно-небезпечні наслідки або можливість їх настання; чи свідомо допускала особа настання цих наслідків; чи бажала особа настання цих наслідків); вольовий та інтелектуальний складник умислу співучасників злочину (співучасники мають бути поінформовані та повинні знати про злочинний намір виконавця та бажати або свідомо припускати настання суспільно-небезпечних наслідків, що повинні настати у зв'язку з діянням виконавця); діяльність особи до і після вчинення

вбивства, мету і мотив постзлочинової поведінки, намагання злочинця реанімувати потерпілого після дій, що призвели до смерті).

3. Обставини, що належать до об'єктивної сторони злочину: день, місяць, рік, час, місце вбивства; спосіб підготовки до злочину; спосіб вчинення вбивства (з особливою жорстокістю, способом, небезпечним для життя оточуючих); знаряддя та засоби вчинення вбивства); чи були співучасники, їх особисті дані, ступінь участі кожного; характер і локалізація пошкоджень на тілі жертви, механізм їх виникнення, ознаки тілесних ушкоджень, якщо вони є, та відсутність або наявність причинного зв'язку між ними та смертю особи); факт здійснення замовлення на вбивство та факт прийняття його виконавцем, а також обставини злочинної домовленості, зокрема предмет та обсяг винагороди, місце та час її отримання; місце й час зустрічі виконавця та замовника, умови виконання замовлення тощо.¹

Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розсліду домашнього насильства. Початок досудового розслідування кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 126-1 КК України, обумовлений тим, що відповідно до ст. 477 КПК України його здійснюють у формі приватного обвинувачення, тобто лише за заявою потерпілого. Отже, єдиним приводом для початку кримінального провадження за ст. 126-1 КК України є заява потерпілого.

Якщо потерпілим є неповнолітня особа або особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною чи обмежено дієздатною, заяву може подати законний представник потерпілого. Проте близько 25 % постраждалих не звертаються із повідомленнями про факти вчинення домашнього насильства у зв'язку із погрозами чи їх побоюваннями. Це ускладнює можливість початку кримінального правопорушення. Водночас рішення ЄСПЛ визначають те, що домашнє насильство не є приватною справою. Зокрема в рішенні ЄСПЛ у справі «Опуз проти Туреччини» (OPUZ v. TURKEY) від 09 червня 2009 року визнано, що домашнє насильство є формою дискримінації жінок і що держави зобов'язані його усунути та виправити. Аргумент турецької влади про те, що допомога особі не потрібна, оскільки спір стосувався «приватної справи», суд відхилив. До того ж наголошено, що в деяких випадках втручання національних органів влади у приватне чи сімейне життя особи може знадобитися для захисту здоров'я та прав людей або для запобігання злочинних дій. Суд зазначає, що в контексті домашнього насильства жертв часто залякували або погрожували не повідомляти про злочин або відкликати скарги, а тому відповідальність за безкарність лежить на державі, а не на жертві.

¹ Сафонов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : науково-практичний посібник. Харків, 2003. 175 с.

Міжнародна практика визнала, що широке коло зацікавлених осіб, а не жертва, повинні мати можливість повідомляти та ініціювати розслідування щодо домашнього насильства. Отже, суд визнав порушення ст. ст. 2, 3, 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950.¹

Дані про факти домашнього насильства можуть надходити як безпосередньо від громадян, які постраждали від домашнього насильства, так і від осіб, які володіють такою інформацією. Відповідно, на момент надходження заяви чи повідомлення про вчинення домашнього насильства визначити наявність складу кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 126-1 КК України, досить складно. У будь-якому випадку ці повідомлення мають реєструватися в ЄРДР та в межах кримінального провадження повинні здійснювати їх розгляд та перевірку. Це забезпечить своєчасне відновлення порушених прав громадян, зменшить кількість скарг на бездіяльність органів досудового розслідування.

Водночас у самій заяві необхідно зазначити обставини вчиненого правопорушення із визначенням попередніх фактів учинення домашнього насильства.

Відомості про вчинення кримінального правопорушення відповідно до ст. 126-1 КК України вносили до ЄРДР за наявності попередніх фактів учинення домашнього насильства як адміністративного правопорушення. Внесення відомостей до ЄРДР за ст. 126-1 КК України можуть здійснювати після вчинення останнього факту домашнього насильства.

Ст. 91 КПК України визначає перелік обставин, які є предметом доказування у кримінальному провадженні. Процедура формування обставин, що підлягають з'ясуванню, обумовлена предметом доказування, кримінально-правовою та криміналістичною характеристикою відповідного кримінального правопорушення.

При визначенні обставин, що підлягають установленню у кримінальних провадженнях, кваліфікованих відповідно до ст. 126-1 КК України, необхідно враховувати окреслений у ст. 91 КК України предмет доказування, а також кримінально-правову характеристику.

Формування системи обставин, що підлягають установленню при розслідуванні злочину окремої категорії, необхідно здійснювати на основі елементів діяльності: процесу (механізму) злочину; суб'єкта злочинних дій і його психічного сприйняття вчиненого; об'єкта злочинних посягань; наслідків злочинних дій. Формування такої системи, установленної на основі елементів

¹ CASE OF OPUZ v. TURKEY (Application no. 33401/02). URL : <http://surl.li/nkuqck>

діяльності, дасть змогу системно й повно охопити необхідні для доказування обставин події або злочинної діяльності, що розслідують.¹

Водночас установлення обставин, які є предметом доказування, має надавати відповіді на такі запитання: що? Де? Коли? Як? Ким?

Отже, необхідно встановити подію кримінального правопорушення та з'ясувати, яке відбулося домашнє насильство (його форма: фізичне, психологічне чи економічне); настання хоча б одного наслідку, зазначеного в диспозиції цієї статті; наявність системності в діях правопорушника; місце; час, зокрема щодо тривалості домашнього насильства, визначення початку й закінчення кожного факту; спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення. Оцінці мають підлягати й елементи способу вчинення щодо підготовки та маскуванню, використанні знаряддя, завдані тілесні ушкодження та ступінь їх тяжкості, майнові збитки у вигляді знищення чи пошкодження майна, моральну шкоду у вигляді страждань. Зміст психологічних страждань, переважно, встановлюють під час допиту самої потерпілої особи, свідків. Водночас їх ступінь може бути оцінений на підставі вивчення документів та проведення судово-психологічної експертизи.

Зазначені критерії мають значення для оцінки домашнього насильства з позиції погіршення якості життя як наслідку, що має комплексний характер, оскільки наявність одного з них є недостатнім для відповідної оцінки діяння.

Виявлення та розслідування катувань становить особливий вид правоохоронної діяльності. У процесі її здійснення розв'язують специфічні завдання, спрямовані на повне і швидке виявлення та розслідування кожного злочину, де необхідно враховувати професійні характеристики злочинців. Виявлення злочину полягає в отриманні інформації про кримінальну подію і належній її фіксації у відповідних процесуальних актах. Діяльність з розслідування злочину і, відповідно, криміналістична методика такої діяльності починають реалізовуватись з початку пошуку і виявлення потрібної інформації, яка свідчить про вчинення злочину.^{2,3}

Алгоритм дій при виявленні ознак катування визначають залежно від джерела інформації про злочин:

1) якщо джерелом відомостей про катування є заяви потерпілих та їх родичів, повідомлення свідків-очевидців та інших осіб, то необхідними є такі дії:

¹ Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

² Озар В. Г. Методика розслідування катувань. автореф дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09). Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2016. 20 с.

³ Бортник Н. П., Коваль М. М., Криміналістичні завдання початкового етапу розслідування катувань, що вчиняються співробітниками Національної поліції. Електронний науковий фаховий журнал «Порівняльно-аналітичне право». №1, 2018. С. 301–303.

- направляють слідчо-оперативну групу для з'ясування обставин події після відповідної реєстрації заяви чи повідомлення в журналі єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події;
- проводять опитування постраждалого для з'ясування обставин події та відомостей про підозрюваного;
- проводять огляд місця події;
- установлюють місцезнаходження запідозреної особи та її опитування;
- проводять опитування очевидців події;
- направляють матеріали до слідчого підрозділу, де їх передають відповідному слідчому для внесення відомостей до ЄРДР та початку кримінального провадження;

2) якщо джерелом відомостей про катування є повідомлення медичних установ, то необхідними є такі дії:

- направляють до медичного закладу слідчо-оперативну групу для з'ясування обставин події;
- проводять опитування медичних працівників, які повідомили про подію та які надавали першу медичну допомогу потерпілому;
- проводять опитування постраждалого для з'ясування обставин події та відомостей про підозрюваного;
- вилучають медичну документацію, у якій зафіксовано факт та причини звернення постраждалого до медичного закладу і характер наданої допомоги;
- установлюють місцезнаходження запідозреної особи та проводять її опитування;
- проводять огляд місця події;
- проводять опитування очевидців;
- спрямовують матеріали до слідчого підрозділу для внесення відомостей до ЄРДР та початку кримінального провадження;

3) якщо відомості про катування отримує слідчий у результаті проведення розслідування в іншому кримінальному провадженні або оперативний працівник у ході оперативно-розшукових заходів, то зазвичай такі відомості не потребують перевірки, їх реєструють рапортом у журналі єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та передають до слідчого підрозділу для внесення відомостей до ЄРДР та початку кримінального провадження.¹

Постановка криміналістичних завдань на початковому етапі розслідування спрямована на досягнення головної мети – установлення

¹Озар В. Г. Методика розслідування катувань. автореф дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09). Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2016. 20 с.

основних обставин події злочину та особи підозрюваного. Ці завдання можуть бути розподілені на дві групи:

- завдання організаційно-управлінського характеру, що забезпечують відповідні умови для постановки і розв'язання другої групи завдань;
- завдання розшукового і тактичного характеру, безпосередньо спрямовані на встановлення обставин розслідуваної події.^{1,2}

До першої групи належать:

1) з'ясування й оцінка слідчої ситуації, яку складають на момент внесення до ЄРДР даних про злочин. Це вихідне криміналістичне завдання, що зумовлює постановку відповідних завдань і дій (організаційного і тактичного плану). Вивчення й оцінка вказаної ситуації передбачає аналіз одержаної інформації щодо ознак насильницького злочину, наявності або відсутності відомостей про обставини його вчинення;

2) визначення джерел інформації про обставини події, що розслідують, їх характер та місцезнаходження. Найпоширенішими джерелами інформації в цій категорії справ на початковому етапі розслідування можуть бути: місце злочину, де залишаються сліди; речові докази, що свідчать про різноманітні обставини злочину та особу злочинця; показання потерпілого, очевидців та інших свідків про час учинення злочину, механізм події, застосування злочинцем засобів і знарядь, прикмети злочинців;

3) вибір форми і прийомів взаємодії з органами і службами, що ведуть оперативно-розшукову роботу;

4) визначення напрямку розслідування і складання плану дій. Вибір напрямку розслідування полягає у висуванні кола слідчих версій з основних обставин події та у визначенні першочергових завдань, які повинні бути вирішені на основі вихідної інформації.³

Планування розслідування про насильницькі злочини має здійснюватися в повному обсязі вже на початковому етапі. Від цього залежить злагодженість дій слідчого та оперативно-розшукового апаратів, досягнення поставлених цілей у найкоротший термін, одержання повних даних й об'єктивних результатів.^{4,5}

¹Коваль М. М. Характеристика катування з криміналістичного погляду. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. URL : <http://ena.lp.edu.ua>.

² Бортник Н. П., Коваль М. М., Криміналістичні завдання початкового етапу розслідування катувань, що вчиняються співробітникам и національної поліції URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13075/454-460.pdf>

³ Там само.

⁴Коваль М. М. Характеристика катування з криміналістичного погляду. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. URL : <http://ena.lp.edu.ua>

⁵ Бортник Н. П., Коваль М. М., Криміналістичні завдання початкового етапу розслідування катувань, що вчиняються співробітникам и національної поліції URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13075/454-460.pdf>

До другої групи завдань, що постають на початковому етапі розслідування названої категорії злочинів, належать:

1) одержання даних про спосіб, обстановку й інші обставини події, що дає змогу орієнтуватися в її змісті й характері;

2) збір і вивчення даних про особу потерпілого, що допомагає точніше з'ясувати мотиви й цілі злочинця, наявність чи відсутність інсценування нападу, висунути версії про коло причетних до злочину осіб;

3) одержання й аналіз інформації про злочинця та його спільників, що дає змогу висунути обґрунтовані версії стосовно особи злочинця, місця його проживання, рис характеру для подальшого встановлення і затримання.^{1,2}

Під час організації розслідування доведення до самогубства необхідно враховувати:

- наявність взаємодії між різними правоохоронними органами та спеціалістами;

- належне забезпечення слідчого (прокурора) організаційно-технічними, організаційно-тактичними та організаційно-методичними засобами розслідування.³

З оперттям на специфіку кримінальних правопорушень до обставин, пов'язаних із доведенням до самогубства, також необхідно урахувати:

- причинний зв'язок між діями правопорушника та наслідками, що сталися;

- стан здоров'я потерпілого під час вчинення кримінального правопорушення, наявність у нього фізичних та психічних вад;

- наявність родинних чи інших зв'язків і загалом характер взаємовідносин особи, що вчинила кримінальне правопорушення, та потерпілого;

- наявність слідів кримінального правопорушення і правопорушника;

- ставлення винного до вчиненого діяння, а також низку інших фактів і подій, що можуть мати допоміжне значення (вони прямо не зазначені у кримінально-процесуальному законодавстві й відповідних статтях КК України, але сприяють їх доведенню).⁴

Отже, категорія обставин, що підлягає встановленню, є значно ширшою за предмет доказування в розумінні кримінального процесуального

¹ Коваль М. М. Характеристика катування з криміналістичного погляду. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. URL : <http://ena.lp.edu.ua>.

² Бортник Н. П., Коваль М. М., Криміналістичні завдання початкового етапу розслідування катувань, що вчиняються співробітникам і національної поліції. URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/jun/13075/454-460.pdf>

³ Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 210 с.

законодавства і більш прийнятною для розроблення окремої криміналістичної методики, зокрема й методики розслідування доведення до самогубства.¹

У процесі розслідування доведення до самогубства важливо враховувати типові обставини, які необхідно встановлювати під час кримінального провадження, залежно від:

- події кримінального правопорушення;
- часу, місця та обстановки кримінального правопорушення;
- особи потерпілого,
- особи правопорушника;
- механізму доведення до самогубства;
- наявності (відсутності) ознак інсценування;
- способу вчинення самогубства;
- наявності чи відсутності передсмертної записки.^{2,3}

Серед обставин, що підлягають встановленню під час розслідування розглядуваних злочинів, необхідно виокремити такі:

- обставини, що стосуються події кримінального правопорушення, механізму та його наслідків;
- обставини, що стосуються винуватості правопорушника та мотиву протиправного діяння;
- обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання;
- обставини, що стосуються особистості потерпілого;
- обставини, що стосуються характеру й розміру шкоди, спричиненої здоров'ю потерпілого (у випадках, коли мала місце спроба самогубства);
- обставини, що стосуються встановлення співучасників такого кримінального правопорушення, роль кожного з них у вчиненні кримінального правопорушення;
- обставини, що є підставами звільнення від кримінальної відповідальності і покарання;
- обставини, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.⁴

Важливого значення під час планування розслідування доведення до

¹ Папуша І. О. Доведення військовослужбовців до самогубства : проблеми розслідування та попередження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 40. С. 158–162.

² Там само.

³ Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 210 с.

⁴ Папуша І. О. Доведення військовослужбовців до самогубства : проблеми розслідування та попередження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 40. С. 158–162.

самогубства набуває висування та перевірка версій. Типові версії відіграють роль своєрідних моделей кримінального правопорушення (інших елементів події), тому уповноважена особа має використовувати їх систему на початку досудового розслідування. Запропоновано таку систему типових версій щодо розслідування доведення до самогубства:

- версії про суть події, що відбулася (вбивство, інсценування самогубства, нещасний випадок, самогубство чи доведення до самогубства); місце, час, обстановку та механізм учинення самогубства;
- версії щодо жертви – зв'язку особи жертви та особи правопорушника; обставин, які сприяли ухваленню рішення про самогубство; написання передсмертної записки;
- версії про особу правопорушника.^{1,2}

Також встановлено типові слідчі ситуації та запропоновано оптимальний комплекс слідчих (розшукових) дій щодо розслідування такої категорії кримінальних правопорушень. Під час дослідження використано ситуаційний підхід до розслідування доведення до самогубства. Зокрема визначено, що в практиці розслідування виникають такі слідчі ситуації:

- відомі: особа правопорушника, особа потерпілого, мотив учинення самогубства, наявність передсмертної записки, де вказано мотив та особу злочинця;
- невідомі: особа правопорушника, особа потерпілого, мотив учинення самогубства. Відомі: наявність передсмертної записки;
- невідомі: мотив. Відомі: особа потерпілого, особа правопорушника, наявність передсмертної записки без зазначення мотиву;
- невідомі: місце знаходження трупа жертви. Відомі: особа правопорушника, особа потерпілого, мотив учинення самогубства, наявність передсмертної записки, де вказана особа правопорушника та мотив;
- невідомі: особа правопорушника, особа потерпілого, мотив учинення самогубства, відсутність передсмертної записки чи листа;
- невідомі: особа правопорушника. Відомі: особа потерпілого, мотиви, наявність передсмертної записки;
- відомо: особа правопорушника, особа потерпілого, мотив учинення самогубства, особа правопорушника, затриманого на місці вчинення самогубства;
- відома: особа потерпілого. Невідомі: особа правопорушника, мотив,

¹ Папуша І. О. Доведення військовослужбовців до самогубства : проблеми розслідування та попередження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 40. С. 158–162.

² Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : монографія. Харків : Апостіль, 2013. 188 с.

відсутність передсмертної записки;

- невідомі: особа правопорушника, мотиви. Відомі: особа потерпілого;
- невідомі: особа правопорушника, немає передсмертної записки.

Відомі: особа потерпілого, мотив.¹

На підставі проведеного аналізу запропоновано такі види типових слідчих ситуацій: «...1) учинено самогубство: 1.1. Знайдено труп. Слідчий має дані щодо жертви та мотивів учинення самогубства, особа злочинця встановлена. Механізм учинення жертвою самогубства (спосіб, знаряддя) не суперечить результатам слідчих дій. Установлено механізм доведення жертви до самогубства; 1.2. Знайдено труп. У слідчого відсутні дані щодо жертви та мотивів учинення самогубства, особи злочинця. Механізм учинення жертвою самогубства (спосіб, знаряддя) суперечить результатам слідчих дій. Не встановлено механізм доведення жертви до самогубства; 1.3. Знайдено труп. Слідчий має дані щодо жертви та мотивів учинення самогубства. Особу злочинця не встановлено. Механізм учинення жертвою самогубства (спосіб, знаряддя) не суперечить результатам слідчих дій. Не встановлено механізм доведення жертви до самогубства; 1.4. Отримана заява про зникнення особи. Заявник повідомляє про ознаки доведення до самогубства. Слідчим установлено особу злочинця та механізм доведення до самогубства. Установлено мотиви вчинення жертвою самогубства. Невідомий механізм учинення жертвою самогубства; 1.5. Отримана заява про зникнення особи. Заявник повідомляє про ознаки доведення до самогубства. Слідчим установлено особу злочинця та механізм доведення до самогубства. Не встановлено мотиви вчинення жертвою самогубства. Невідомий механізм учинення жертвою самогубства; 1.6. Отримана заява про зникнення особи. Заявник повідомляє про ознаки доведення до самогубства. Не встановлено особу злочинця та механізм доведення до самогубства, мотиви та механізм учинення жертвою самогубства; 2) учинено замах на самогубство: 2.1. Було вчинено замах на самогубство. Жертва залишилася жива та повідомила слідчому про мотиви її вчинку; особу злочинця; механізм учинення замаху на самогубство; механізм доведення її до самогубства; 2.2. Було вчинено замах на самогубство. Жертва залишилась жива, але через фізичний або моральний стан не може надати інформацію щодо мотивів її вчинку; особу злочинця; механізм учинення нею замаху на самогубство; механізм доведення її до самогубства».²

¹ Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 210 с.

² Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09. Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 20 с.

У процесі розслідування доведення до самогубства виникають різні слідчі ситуації, які пов'язані з обсягом інформації, що стає відома уповноваженій особі. Можна виокремити такі критерії типізації слідчих ситуацій: 1) подія, що сталася (самогубство, замах на самогубство); 2) особа жертви (установлена чи невстановлена) та спосіб учинення нею самогубства; 3) механізм і способи вчинення доведення до самогубства; 4) система обставин доведення до самогубства; 5) наявність (або відсутність) підозрюваного.¹

Досліджуючи обставини, що підлягають установленню під час розслідування злочину, передбаченого у ст. 135 КК України, виокремлюють такі групи обставин:

- особа потерпілого;
- злочин;
- причина смерті або характер і тяжкість тілесних ушкоджень потерпілого;
- чи мало місце насильницьке заподіяння тілесних ушкоджень, чи зазначені негативні наслідки настали внаслідок інших причин;
- спосіб і засоби заподіяння шкоди потерпілому;
- особа злочинця;
- співучасники учиненого злочину, роль кожного з них у вчиненні злочину;
- зв'язки між злочинцем і потерпілим;
- форма вини, мета злочину;
- обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, а також обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які відкидають можливість кримінальної відповідальності або є підставою закриття кримінального провадження.

3.4. Початковий етап досудового розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи

Типові слідчі ситуації початкового, а за потреби й інших етапів розслідування, визначають при створенні майже кожної окремої криміналістичної методики. Їх виокремлення у процесі розслідування певної категорії діянь та його відповідного етапу дає змогу пропонувати конкретні

¹ Там само.

рекомендації у вигляді алгоритму дій для розв'язання цих ситуацій. Науковці визначають типову слідчу ситуацію як певну сукупність відомостей про злочин, стан та обстановку його розслідування. Якщо розглядати конкретну слідчу ситуацію як узагальнену характеристику того обсягу інформації про розслідувану подію, котру слідчий зумів виокремити з матеріалів кримінального провадження, а типову слідчу ситуацію розуміти як матрицю, шаблон, на який повинна накладатись конкретна ситуація для її зіставлення з типовою, то необхідним є визначення достатньої кількості різних видів типових ситуацій, що б забезпечувала прив'язку хоча б окремих із них до конкретної слідчої ситуації в окремому кримінальному провадженні.

Відомості, необхідні для визначення слідчої ситуації, можуть бути отримані з різних джерел. На початковому етапі розслідування злочину слідчі переважно працюють в умовах інформаційної недостатності, що обумовлено як об'єктивними причинами: активні дії винного щодо приховання злочину, невеликий період, за який ще не встигли зібрати достатньо доказів тощо, так і суб'єктивними: недостатня наступальність розслідування; відсутність практичного досвіду роботи та слабка кваліфікація співробітників тощо. Бракування даних щодо злочину потенційно сприяє формуванню максимальної кількості ситуацій різних типів, залежно від вже наявних результатів його розслідування та джерел надходження криміналістично вагової інформації.

Науковці виділяють типові ситуації відповідно до: періоду здійснення розслідування (на початковому та подальшому етапах); джерела надходження даних про подію, інформованості слідства про неї загалом чи про окремі її обставини (особу жертви, особу злочинця, місце учинення діяння тощо); позиції підозрюваного щодо визнання вини чи бажання давати показання. При цьому ситуації останньої з названих груп частіше стосуються подальшого етапу розслідування. Ми також погоджуємося з позицією щодо необхідності диференціювання типових ситуацій відповідно до етапів розслідування. Виокремлення певних ситуацій стосовно початкового чи подальшого етапів має на меті створення алгоритмів зі слідчих (розшукових) та інших дій для розв'язання кожної окремої ситуації, що в кінці слугує розв'язанню завдань того чи того етапу загалом.

Домінантною рисою початкового етапу є проблемно-ситуаційний характер розслідування із хронічною недостатністю вихідних даних, що обумовлює вирішальну роль версій. Його основним завданням є виявлення тактичної й доказової інформації та її носіїв. Подальший етап характеризує розв'язання проблемних ситуацій щодо основних елементів предмета доказування (події та способу злочину, винної особи). Наявні у слідчого відомості відрізняються значним обсягом, логічною упорядкованістю,

конкретністю, великою кількістю різних процесуальних джерел. Водночас досить часто виникають конфлікти, що ускладнюють отримання доказів через протидію окремих учасників судочинства, переважно підозрюваних, навколо чого зосереджена значна частина слідчих (розшукових) та інших дій. Головним завданням цього етапу є повне доказування всіх обставин кримінального провадження.

Уважаємо за необхідне виокремити такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисних вбивств:

Убивство, учинене в умовах очевидності: злочинця затримано та особу його встановлено. Ця ситуація є найбільш сприятливою для розслідування. Завданнями розслідування у такій ситуації є визначення справжніх мотивів, мети злочину, форми вини та всіх співучасників злочину. Для розв'язання завдань розслідування проводять такі слідчі (розшукові) дії:

- огляд місця події: місце виявлення трупа, інших слідів злочину;
- огляд та вилучення одягу підозрюваного;
- призначення судово-медичної експертизи трупа та речових доказів;
- призначення криміналістичних та інших експертиз;
- допити свідків, зокрема очевидців убивства;
- допит підозрюваного;
- обшук за місцем проживання, місцями можливого перебування (гараж, дача тощо) або роботи підозрюваного;
- слідчий експеримент;
- пред'явлення підозрюваного для впізнання.

Виявлений невпізнаний труп з ознаками насильницької смерті, будь-які дані про особу злочинця відсутні.

Залежно від розв'язання окремих завдань розслідування проводять комплекс організаційних, пошукових та слідчих (розшукових) дій:

- огляд особистих речей, документів, пред'явлення для впізнання потерпілого родичам, знайомим (для встановлення особи жертви). Після встановлення особи потерпілого з'ясовують його спосіб життя, характер відносин із родичами, колегами, знайомими через їх опитування, допити, направлення запитів в установи, організації;
- установлення місця вчинення вбивства та його збіг із місцем виявлення трупа через проведення огляду місця події та аналізу негативних обставин: відсутності слідів, які повинні бути (потоків і калюж крові), наявності тих слідів, яких не повинно бути (волочіння трупа, бруд на взутті трупа, який відсутній на місці події, відсутність збігу трупних плям на рельєфі поверхні) тощо;

- установлення часу та причин настання смерті через залучення судово-медичного експерта до огляду трупа та подальше призначення судово-медичної експертизи трупа;
- з'ясування механізму дій злочинця проводять через аналіз слідів на місці події;
- установлення свідків, очевидців, які щось бачили або чули безпосередньо перед убивством або одразу після нього через подвірний та поквартирний обхід, проведення пошукових заходів у районі вчиненого злочину;
- допит знайомих та родичів убитого, свідків та очевидців про його наміри, поведінку, зустрічі та інші контакти, що відбувалися перед подією злочину;
- огляд носіїв інформації потерпілого: ноутбуків, мобільного телефона з метою вивчення змісту повідомлень, вхідних і вихідних дзвінків, контактів у соціальних мережах.

Наявними є випадки, що труп спотворено настільки, що впізнати його за ознаками зовнішності важко, або наявності трупа розчленований на частини, або з усіх елементів злочину відомі лише способи приховування та місце виявлення трупа або його частин. При виявленні частини розчленованого трупа рекомендують такий порядок розв'язання завдань розслідування: здійснюють цілеспрямований пошук інших частин трупа; одночасно проводять слідчі (розшукові) дії для виявлення осіб, які зникли безвісти; при виявленні кожної нової частини трупа проводять огляд місця події та частини трупа, після чого призначають судово-медичну експертизу; з'ясовують як, коли, звідки і ким доставлена частина трупа на місце її виявлення; ретельно фіксують особливості упаковки та ознаки трупа, що важливо для встановлення особи. Завданням судово-медичної експертизи є встановлення приналежності знайдених частини трупа одній особі, які частини тіла та органи відсутні; які стать, вік, національність померлого; причина та час настання смерті; чи є прижиттєві ушкодження, їх характер; розташування; яким знаряддям розчленовано труп; чи є ознаки професійного вміння це робити; яку їжу вживав вбитий перед смертю; наявність слідів алкоголю, отрут і наркотиків в організмі. Установлені дані дають змогу визначити спосіб вбивства та сформулювати версії щодо часу та місця вчинення вбивства та розчленування трупа. Звичайно, такі версії легше конструювати, якщо проведено атрибуцію трупа. Напрацьовують та перевіряють версії про особу злочинця, яким у цій ситуації, імовірно, може бути родич або знайомий. Версії перевіряють проведенням оглядів та обшуків із метою виявлення слідів убивства та розчленування трупа.¹

¹ Криміналістика. Підручник URL : <http://surl.li/vqarpe>

Установити особу потерпілого складно у випадку, якщо вбивство вчинено в умовах неочевидності, із моменту смерті пройшов значний проміжок часу. У цьому разі туалет трупа зробити неможливо, тому проводять реставрацію голови за рештками черепа з відновленням елементів зовнішності із залученням спеціалістів.

3. Убивство вчинено в умовах неочевидності, але особу трупа встановлено. Необхідно встановити механізм вчинення злочину, можливість вчинення самогубства, нещасного випадку або природної смерті. Потрібно не відкидати версії щодо можливого інсценування та приховування вбивства. Інші слідчі (розшукові) дії проводять відповідно до попередньої слідчої ситуації.

4. Убивство вчинено в умовах неочевидності, труп виявлено одразу чи невдовзі після вбивства. Підозрюваного не встановлено, але є відомості про його особу, опис зовнішності, виявлено достатньо слідів злочину, встановлено свідків та очевидців події. У такій ситуації застосовують методику розслідування по гарячих слідах: проведення розшукових дій, засідки в місцях можливого появи, перевірку за криміналістичними обліками, переслідування та затримання злочинця.

5. Наявність інформації про зникнення людини дає підстави вважати, що її могли вбити. Із моменту зникнення пройшов значний час, труп не виявлено. Типовими версіями щодо причини зникнення можуть бути: учинено вбивство, особа вчинила злочин і переховується від правосуддя, втекла від родичів, вчинила самогубство, померла або лежить у лікарні у тяжкому стані тощо. Коли версія вбивство підтверджують, інші обґрунтовано відпадають.

У цій ситуації необхідно розв'язати такі завдання:

- зібрати детальну інформацію про особу зниклого, ознаки його зовнішності, спосіб його життя, взаємини з родичами та знайомими, наявність чи відсутність серйозних конфліктів у сім'ї, плани на найближче майбутнє, намір виїхати або піти з дому, приятельські та недружні стосунки, інтимні зв'язки, адреси його родичів та знайомих, місця відпочинку та відряджень в останні роки, наявність захворювань, які могли б призвести до раптової смерті, втрати пам'яті чи орієнтування у просторі;

- отримати фото зниклого, зразки почерку, слідів його пальців;

- установити час зникнення: у який час, де, за яких обставин зниклого бачили востаннє, які події цьому передували в його особистому, сімейному житті й на роботі, які одяг, речі, документи, цінності були при ньому, а які залишилися в житлі та за місцем роботи;

- провести розшукові дії: перевірити наявні дані з обліку непізнаних трупів та поставити зниклого на облік зниклих безвісти;

- установити, чи немає зниклого в лікарнях, моргах, чи не звільнився він з місця роботи, перевірити, що відомо про зниклого у родичів і знайомих;

- з'ясувати, чи не було в період зникнення транспортних та інших катастроф, стихійних лих, масових бійок та заворушень тощо у тих місцях, де міг перебувати зниклий, чи є відомості про наявність злочинних зв'язків зниклого, погроз на його адресу тощо;

- шукати сліди вбивства або їх приховування в житлі зниклого або місцях, де його бачили останній раз, у передбачуваних місцях вчинення злочину через провадження оглядів та обшуків.¹

6. Виявлено труп новонародженого. Убивство може бути вчинено як матір'ю дитини, так й іншими близькими їй особами. Основним завданням розслідування в цьому випадку є встановлення, чи народилася дитина живою, визначення механізму та причини настання смерті. Надалі необхідно організувати пошук матері дитини. У такій ситуації виявлення механізму настання смерті істотно впливає на кваліфікацію дій та напрям розслідування. Якщо дитина народилася мертвою, то дії, пов'язані з маніпуляціями з її трупом, можуть мати різну правову оцінку, зокрема й не кримінально-правового характеру. Судово-медична експертиза може надати відомості про час пологів, настання смерті, визначити скільки часу жила дитина, наявність ознак, що вказують на пологи в лікарняних умовах. Важливо встановити місце настання смерті. Якщо це місце – медичний заклад, то в ході слідства може йтися про лікарські помилки, посадові зловживання. Відомо, що дітовбивство зазвичай відбувається після пологів у позалікарняних умовах, за місцем проживання матері дитини, а трупи виявляють неподалік місця пологів. Виявлення матері дитини є складним процесом, особливо у великих населених пунктах. Визначають коло жінок, які зверталися до медичних закладів у зв'язку з майбутніми пологами або бажали перервати вагітність. Із цього списку вибирають факти, коли невідомо про народження дитини, і щодо цих випадків проводять перевірку. Під час огляду трупа необхідно детально вивчити матеріали, у які було огорнуто тіло. Ці предмети можуть мати прикмети, що індивідуалізують колишнього власника. При виявленні підозрюваної перевірку має починати з вилучення та вивчення медичної документації та судово-медичної експертизи, яка встановить, чи народжувала підозрювана і як давно, що дасть матеріал для підготовки до її допиту.²

Подальший етап розслідування пов'язують із пред'явленням особі повідомлення про підозру відповідно до ст. ст. 276-279 КПК України. негайно після пред'явлення повідомлення про підозру слідчий зобов'язаний провести допит цієї особи. На початку допиту необхідно запитати особу, чи визнає вона

¹ Пясковський В. В., Черноус М. Ю., Іщенко А. В., Алексєєв О. О. Криміналістика : підручник. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. С. 441.; Криміналістика. Підручник URL : <http://surl.li/oazhhz>

² Криміналістика. Підручник. URL: <http://surl.li/ffqkfi>

себе винною в учиненні кримінального правопорушення, після чого їй пропонують дати показання. Отже, характер слідчої ситуації цілком залежить від позиції підозрюваного на допиті, яка може мати чотири варіанти: 1) особа відмовляється давати показання і відповідати на запитання; 2) особа визнає себе винною частково; 3) особа визнає себе винною повністю; 4) особа не визнає себе винною.¹

У першій ситуації слідчий, звернувши увагу на те, що надавання показань є правом підозрюваного, усе-таки повинен спонукати його до спілкування й надавання відповідних пояснень стосовно обставин учинення вбивства. У другій і третій ситуаціях визначальним є чинник визнання вини, і завданням слідчого є перевірка одержаних показань після закінчення допиту. У четвертій ситуації завданням слідчого є викриття підозрюваного в учиненні вбивства через оперування вже зібраними доказами, а також спрямування зусиль на визначення й використання інших джерел доказів.

Окрім завдань розслідування, що визначають позицією особи щодо пред'явленого повідомлення про підозру, завданнями наступного етапу розслідування вбивств є:

- 1) установлення всіх співучасників правопорушення і збирання доказів для їх притягнення як підозрюваних;
- 2) вивчення особистості підозрюваних з метою отримання інформації, необхідної для винесення справедливих вироків;
- 3) установлення причин і умов, що сприяли вчиненню вбивства, і вжиття заходів щодо їх усунення;
- 4) забезпечення відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем, та можливої конфіскації майна;
- 5) забезпечення безпеки учасників кримінального провадження за наявності загрози.²

Для розв'язання названих завдань проводять комплекси слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, організаційних заходів, інших процесуальних дій, послідовність яких обумовлена особливостями конкретної слідчої ситуації на тому чи тому етапі розслідування. Типовими для подальшого етапу розслідування вбивств є такі процесуальні дії, розшукові заходи, слідчі (розшукові) дії:

- негласні слідчі (розшукові) дії та пошукові заходи щодо встановлення всіх співучасників вбивства, а також можливих його свідків;

¹ Пиріг І. В., Плетенець В. М., Бідняк Г. С. Конспект лекцій навчальної дисципліни «Організація розслідування злочинів» для здобувачів вищої освіти факультетів підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції та для органів досудового розслідування, а також заочного навчання працівників поліції ННІ ПОЗН, що навчаються на першому бакалаврському рівні вищої освіти. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2016. С. 9–10. URL : <http://surl.li/iuanki>

² Там само.

- допит свідків, які з'явилися у кримінальному провадженні після допиту підозрюваного;
- одночасний допит двох і більше осіб (проводять для усунення суперечностей між раніше допитаними особами);
- слідчий експеримент за участі підозрюваного, який визнав себе винним у вбивстві;
- заходи щодо забезпечення безпеки свідків, а також осіб, визнаних потерпілими у кримінальному провадженні про вбивство;
- призначення експертиз речових доказів, виявлених після допиту підозрюваного, судово-психіатричної, судово-наркологічної експертиз підозрюваного.

Залежно від первинної інформації про кримінальне правопорушення на початковому етапі можуть бути виділені слідчі ситуації домашнього насильства, зокрема:

- 1) особа підозрюваного і потерпілого відома;
- 2) особа підозрюваного і потерпілого відома, однак підозрюваний зник із місця вчинення кримінального правопорушення;
- 3) особа підозрюваного невідома.

Розв'язання слідчих ситуацій за домашнім насильством можуть відбуватися в такий спосіб. На початковому етапі вживають заходи щодо припинення правопорушення, надання медичної та / або психологічної допомоги постраждалій особі, визначають попередню правову кваліфікацію вчиненого. На цьому етапі можуть бути проведені такі слідчі (розшукові) дії: огляд місця події; огляд предметів; допит потерпілого, допит свідків, допит підозрюваного; освідування потерпілого; освідування підозрюваного; обшук; призначені судові експертизи. Необхідність проведення зазначених процесуальних дій визначають уповноважені особи в кожному конкретному випадку.

Важливим є розв'язання питання про обрання підозрюваному запобіжного заходу, застосування щодо підозрюваного обмежувальних заходів, визначених у ч. 6 ст. 194 КПК України, в інтересах потерпілого від домашнього насильства.

Під час розслідування домашнього насильства важливо встановити, чи є підозрюваний власником зброї та, за необхідності, розв'язати питання щодо тимчасового обмеження в користуванні спеціальним правом на володіння та носіння зброї, а також із метою запобігання вчиненню іншого кримінального правопорушення, припинення та запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкоджання кримінальному провадженню.

Під час слідчої ситуації, коли особа підозрюваного й потерпілого відома, проте підозрюваний зник із місця вчинення кримінального правопорушення, першочергово вживають заходів щодо встановлення місцезнаходження особи. Для цього здійснюють перевірку місць можливої появи підозрюваного, з'ясовують інформацію щодо отримання підозрюваним паспорта громадянина України для виїзду за кордон та щодо можливого перетину ним державного кордону, проводять допит свідків, потерпілого тощо. Крім того, за необхідності, може бути проведений огляд місця події, огляд предметів, обшук, призначені судові експертизи. Якщо місцезнаходження підозрюваного невідоме або якщо він перебуває за межами України та не з'являється без поважних причин на виклик слідчого, його може бути оголошено в розшук, реалізацію якого доручають оперативним підрозділам.

За слідчою ситуацією, за якої особа підозрюваного невідомо, необхідним є встановлення систематичності вчинення насильства саме особою домашнього кривдника, яка є спеціальним суб'єктом цього кримінального правопорушення, а не іншою особою. У цій слідчій ситуації з метою отримання доказів протиправної діяльності особи, а також установлення її місцезнаходження першочергово вживають заходів щодо своєчасного проведення необхідних слідчих (розшукових) дій, перелік яких указаний у першій та другій слідчих ситуаціях.¹

З огляду на наявні слідчі ситуації слідчий здійснює планування розслідування та висуває версії.

З огляду на зазначене можуть бути висунуті такі слідчі версії:

- мало місце домашнє насильство, передбачене у ст. 126-1 КК України;
- мало місце домашнє насильство, передбачене у ст. 173-2 КУпАП;
- мало місце інше кримінальне правопорушення;
- не мало місця домашнє насильство, має місце обмова.

Отже, під час розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень необхідно перевірити всі слідчі версії, довести їх або спростувати. Особливу увагу необхідно приділити не лише обвинувальним версіям, але й виправдовувальним, оскільки наявними є випадки обмови ймовірного кривдника потерпілим та свідками з метою заволодіння його майном.

Типізацію слідчих ситуацій початкового етапу розслідування катування можна здійснювати залежно від обсягу та характеру інформації про потерпілого та злочинця:

¹ Іщенко Т. В. розслідування домашнього насильства. Дис. канд. юрид наук. Київ, 2021. URL : <http://surl.li/mlhydo>

- кримінальне провадження розпочато за заявою потерпілого про вчинення щодо нього катування конкретною відомою особою;
- кримінальне провадження розпочато за заявою потерпілого про вчинення катування незнайомою особою, яка не затримана;
- кримінальне провадження розпочато за повідомленням медичних установ про доставляння особи з тілесними ушкодженнями кримінального характеру;
- кримінальне провадження розпочато за матеріалами перевірки контролюючих органів, особа злочинця відома, але не затримана (розвиток залежить від позиції свідків та потерпілих від злочину).

У першій слідчій ситуації має бути перевірена вся інформація, що надходить від потерпілого, та врахована можливість обмови потерпілим підозрюваного. Коли злочинця затримано, мають бути проведені огляд місця події, допити, освідчування, вилучення одягу і взуття потерпілого та підозрюваного; судові експертизи; допити свідків; обшуки в підозрюваного; слідчий експеримент. Коли злочинець відомий, але не затриманий, необхідно допитати родичів, близьких та знайомих підозрюваного, провести обшук за місцем його проживання та роботи, установити місцезнаходження радіоелектронного засобу, зняти інформацію з електронних інформаційних систем тощо.

У другій ситуації мають бути проведені огляд місця події; освідчування та допит потерпілого; призначені судово-медична, судово-психологічна, судово-психіатрична та криміналістична експертизи; проведені допити свідків; установлені та вилучені матеріали відеозапису на місці злочину або поряд з ним; проведені розшук, затримання та допит підозрюваного, обшук за місцем його проживання; одночасні допити; слідчі експерименти тощо.

У третій ситуації мають бути проведені допити потерпілого, свідків; вилучення та огляд медичної документації; огляд місця події; призначення різного виду експертиз; розшук, затримання та допит підозрюваного; пред'явлення для впізнання; слідчий експеримент тощо.

У четвертій ситуації мають бути проведені допити потерпілого та підозрюваного; судово-медична експертиза потерпілого, криміналістичні експертизи; допит свідків; обшуки в підозрюваного; одночасні допити двох і більше раніше допитаних осіб; слідчі експерименти тощо.

На подальшому етапі розслідування катування характер слідчих ситуацій в основному залежить від позиції підозрюваного: він визнає свою вину в повному обсязі; визнає вину частково; не визнає своєї вини в учиненні злочину. Далі завданнями слідчого є збір інформації, яка характеризує підозрюваного та потерпілого, установлення інших злочинів, учинених підозрюваним,

установлення всіх співучасників злочину, забезпечення відшкодування завданої злочиним шкоди тощо.¹

У результаті вивчення наукових джерел, матеріалів кримінальних проваджень, проведеного анкетування працівників органів дізнання та слідчих, вважаємо за необхідне виокремити типові слідчі ситуації, які складаються на початковому етапі розслідування залишення потерпілого в небезпеці, а саме:

- особа, яка залишила потерпілого в небезпеці, затримана;
- особа, яка залишила потерпілого в небезпеці, установлена, але переховується від слідства;
- потерпілого залишено в небезпеці, дані про особу злочинця відсутні або недостатні для його встановлення;
- потерпілий, залишений у небезпеці помер, відомості про особу злочинця відсутні.

Розглянемо програму дій слідчого в кожній із наведених ситуацій. У першій ситуації після затримання злочинця рекомендовано проводити такі дії:

- його особистий обшук, за якого звертають увагу на предмети, які «пов'язують» особу і місце вчиненого злочину (ключі від автомобіля, документи на транспортний засіб, пристосування, за допомогою яких був вчинений угон, тощо);
- виїмка одягу та взуття, які необхідні для проведення ідентифікаційних досліджень мікрооб'єктів, що містяться на місці вчиненого злочину, і одягу затриманого, слідів взуття, знайдених на місці події;
- вилучення для порівняльного дослідження слідів рук, зразків крові, волосся;
- огляд місця події;
- огляд транспортного засобу (в разі вчинення ДТП);
- допит свідків, за якого, окрім з'ясування обставин події, особливу увагу надають з'ясуванню прикмет транспортного засобу, водія, його одягу й можливості його впізнання свідком;
- освідування водія (перевірка факту сп'яніння, виявлення на тілі підозрюваного пошкоджень (травм, саден тощо). За наявності пошкоджень призначають судово-медичну експертизу або комплексну судово-медичну і автотехнічну експертизи, для вирішення яких ставлять запитання про давність тілесних пошкоджень і можливість їх отримання в салоні транспортного засобу, на якому вчинене ДТП;
- допит особи, яка звернулась із заявою про вчинений злочин;
- у разі смерті потерпілого проводять огляд трупа;
- призначення судово-медичної експертизи трупа потерпілого.

¹Озар В. Г. Методика розслідування катувань. автореф дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09). Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2016. 20 с.

Основна спрямованість дій слідчого в другій типовій ситуації така: установлення місця знаходження особи, що переховується, збір даних про неї та її зв'язки; виявлення свідків злочину; отримання доказів залишення потерпілого в небезпеці. У такій ситуації проводять усі можливі слідчі (розшукові) дії без участі особи, яка переховується:

- огляд місця події;
- обшук житла, гаража та інших приміщень із метою виявлення речей, що мають сліди злочину (транспортного засобу, його пошкоджених деталей або частин, пошкодженого одягу тощо);
- допит свідків – очевидців злочину (за умови наявності таких);
- допит родичів, товаришів особи, яка переховується, щодо місця можливого знаходження підозрюваного, його поведінку до і після вчинення злочину;
- вилучення фотографій підозрюваного;
- проведення впізнання за фотознімками;
- освідування потерпілого;
- допит потерпілого;
- визнання потерпілого цивільним позивачем;
- установлення осіб, зобов'язаних за законом відшкодувати збитки, визнання їх цивільними відповідачами;
- накладення арешту на майно особи, визнаної цивільним відповідачем;
- проведення судово-медичної експертизи потерпілого;
- проведення інших видів експертиз за наявними речовими доказами.

За наявності доказів вини підозрюваного в учиненні злочину виносять постанову про притягнення його як обвинуваченого й оголошують про розшук. Розшук особи доручають оперативним підрозділам поліції.

У разі залишення потерпілого в небезпеці, якщо дані про особу водія відсутні або є недостатніми для її встановлення, першочерговими є заходи, направлені на встановлення особи, що вчинила злочин, транспортного засобу, на якому він був учинений (якщо такий не встановлений), і закріплення слідів, що містяться на місці події. У цій ситуації проводять:

- допит потерпілих;
- складання суб'єктивного портрету особи, яку розшукують;
- призначення криміналістичних, трасологічних, комплексних судово-медичних і автотехнічних експертиз для отримання орієнтувальної інформації про транспортний засіб, причетний до ДТП;

- підготовку доручень оперативним підрозділам про проведення розшукових заходів, направлених на встановлення особи, яка вчинила вказаний злочин.¹

Дії слідчого в ситуації, коли потерпілий, залишений у небезпеці, помер, а відомості про особу, яка вчинила цей злочин, відсутні, є схожими з попередньою ситуацією. Особливістю є те, що отримати інформацію про обставини події від потерпілого вже неможливо. Тому в такій ситуації потрібно виявляти очевидців, свідків, досліджувати матеріальні та ідеальні сліди, що в сукупності дають змогу висувати версії про особу злочинця, яка залишила потерпілого в небезпеці.

Якщо потерпілий загинув, потерпілим визнають його родича, що заявив про це клопотання, або представника уповноважених державних органів (органу соціального забезпечення чи органів місцевого самоврядування).

У потерпілого необхідно вилучити одяг і взуття, у якому він знаходився на момент події, для подальшого порівняльного дослідження, із метою ідентифікації особи, яка вчинила злочин. Проводять судово-медичну експертизу трупу для встановлення часу й причини смерті.

Для розв'язання типових слідчих ситуацій, які виникають на подальшому етапі досудового розслідування залишення особи в небезпеці, слідчий формулює версії та окреслює план розслідування. План складають розгорнутий, докладний, за участі всіх членів слідчо-оперативної групи, що дає змогу деталізувати слідчі дії та оперативні заходи.

Основу плану складають версії. Типовими версіями у справах про залишення особи в небезпеці є такі: злочин скоєний особою з кола знайомих, родичів; злочин скоєний особою з числа колег; злочин скоєний особою з числа інших зв'язків жертви; злочин скоєний раніше судимими особами за злочини, учинені у подібний спосіб; злочин скоєний особою, що раніше не судима, але схильна до скоєння схожих злочинів; злочин скоєний особою, яка перебуває (або раніше перебувала) на обліку у лікарів нарколога або психіатра; злочин скоєний через помсту.

Для перевірки версій слідчий планує й реалізує програму слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. У кожній слідчій ситуації зміст і алгоритм дій може бути різним.

До комплексу слідчих і розшукових дій, які виникають на подальших етапах досудового розслідування про залишення особи в небезпеці, зазвичай зараховують:

- додатковий або повторний огляд місця події. Як основні блоки огляду додаткового або повторного місця події можуть бути названі такі характерні для

¹ Криміналістика у протидії злочинності : тези доповідей науково-практичної конференції (Київ, 16 жовтня 2009 року). Видання присвячене 45-річчю кафедри криміналістики Київського національного університету внутрішніх справ. Київ : «Хай-Тек Прес», 2009. 532 с.

зіставлення з іншими й розв'язання питань про їх схожість дій: характер місця виявлення трупа (однотипність) або потерпілого; сліди злочинця на місці події (однорідність, іноді ідентичність); спосіб учинення злочину (зброя або інші предмети); дані, що характеризують потерпілих. При цьому до протоколу огляду долучають опис обстановки місця події, зокрема:

- проводять перевірку за криміналістичним і розшуковим обліками;
- пред'являють труп потерпілого для впізнання родичам, знайомим, сусідам, колегам;
- при скоєнні злочину в приміщенні проводять квартирний обхід із метою встановлення свідків; при скоєнні вбивства в нежитловому приміщенні також проводять поверховий обхід будівлі, опитування працівників; при скоєнні вбивства на відкритій місцевості доцільно обстежити прилеглу територію з метою знаходження різних установ і відеокамер зовнішнього спостереження, а також «прочесати» місцевість, бажано в бік відходу вбивці, із метою зняття слідів злочину і речових доказів;
- затримання й особистий обшук підозрюваного;
- огляд, вилучення одягу й речей підозрюваного, на яких можуть зберігатись сліди, вчиненого злочину;
- допит підозрюваного й отримання зразків для порівняльного дослідження (слини, крові, волосся);
- у разі необхідності, проведення обшуку за місцем проживання, роботи та в інших місцях (гаражі, дачі) підозрюваного.¹

3.5. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій і прийняття процесуальних рішень у досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи

Особливості тактики проведення слідчих (розшукових) дій при умисного вбивства. Початковою невідкладною слідчою (розшуковою) дією розслідування умисного вбивства є огляд місця події і трупа (ст. ст. 237 та 238 КПК України). Однією з умов ефективного проведення слідчого огляду є якісна, ретельна та всебічна підготовка. Відсутність організаційно-підготовчих заходів призводить до поверховості та неповноти оглядів. Підготовчий етап починають з моменту ухвалення рішення про проведення огляду. Цей етап охоплює діяльність слідчого до виїзду на місце події і на місці події.

¹ Маланчук П. М., Доценко О. І. Криміналістична характеристика методики розслідування серійних вбивств. *Правові горизонти*. 2017. № 6 (19). С. 49–53.

До виїзду на місце події слідчий повинен здійснити такі підготовчі дії: одержати вичерпну інформацію про обставини вчиненого злочину; забезпечити до свого прибуття охорону місця події та затримати осіб, які є очевидцями злочинної події, до прибуття слідчо-оперативної групи; установити, які заходи вжиті для усунення наслідків злочину; організувати медичну допомогу потерпілим або особам, які вчинили злочин; визначити склад слідчо-оперативної групи (за необхідності залучити необхідних спеціалістів); заздалегідь забезпечити наявність понять, якщо є підстави вважати, що на місці події залучити їх буде складно або неможливо; підготувати необхідні науково-технічні засоби для забезпечення виїзду на місце пригоди та проведення огляду (зокрема криміналістичні засоби, транспорт, зв'язок тощо); розв'язати питання щодо застосування службово-розшукової собаки; забезпечити участь необхідних учасників у проведенні цієї слідчої дії (оперативних працівників, потерпілих, технічних помічників тощо). Прибувши на місце події, слідчий має реалізувати такі заходи: скасувати прибуття слідчо-оперативної групи; переконатися, що заходи щодо охорони місця події, надання допомоги потерпілим, ліквідації наслідків вжито; вжити заходів зі збереження речових доказів; перевірити зміни, які відбулися на місці події до його прибуття; визначитися з колом учасників огляду і провести інструктивну нараду; установити особу потерпілого та свідків і за необхідності опитати їх, надати завдання оперативним працівникам щодо встановлення зазначених осіб; визначити сліди, що залишені потерпілим, очевидцями та іншими особами, які не причетні до злочину; зафіксувати місцеположення потерпілого, за необхідності забезпечити його транспортування до медичного закладу; отримати оперативну інформацію для висунення слідчих та розшукових версій; видалити з місця події сторонніх осіб, які не пов'язані з проведенням огляду; забезпечити збереження слідів, речових об'єктів та охорону обстановки місця події; надати розпорядження оперативним працівникам вжити необхідних розшукових заходів: установити очевидців, організувати переслідування і затримання злочинців за гарячими слідами тощо; оповістити територіальні органи про характер злочину та прикмети злочинців; організувати спостереження (засідки) у місцях можливої появи злочинців; використати (за необхідності) засоби масової інформації; скласти план огляду місця події.¹

Під час проведення організаційно-підготовчих заходів працівники поліції повинні пам'ятати, що під час слідчого огляду злочинці іноді намагаються

¹ Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2006. С. 27. URL : <http://surl.li/ikwizg>; Криміналістика (курс лекцій) : навчальний посібник / М. Ю. Будзієвський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, К. О. Чаплинський, Ю. А. Чаплинська. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2013. URL : <http://surl.li/japniq>

спостерігати за діями слідчо-оперативної групи, запам'ятовуючи факти виявлення та вилучення тих чи інших об'єктів. Нерідко зацікавлені особи перебувають поблизу місця злочину з надією, що їх можуть запросити до участі у слідчій (розшукових) дії як понятих, що необхідно враховувати під час досудового розслідування. Після проведення організаційно-підготовчих заходів слідчий розпочинає безпосередній огляду, тобто робочий етап під час якого ознайомлюється з обстановкою місця події, визначає межі огляду, висуває версії стосовно події. Якщо діяльність слідчого на підготовчому етапі має організаційний характер, то на робочому етапі вона набуває дослідницького характеру.

Тактикою огляду варто розуміти комплекс найбільш раціональних і ефективних способів дій або найбільш доцільну лінію поведінки слідчого, що забезпечує виявлення максимальної кількості слідів злочину та речових доказів, інформації про досліджувану подію.¹

Розглянемо основні організаційно-тактичні заходи огляду. Основною особливістю слідчого огляду є специфіка визначення його меж. Як свідчить слідча практика, помилки у визначенні меж огляду допускали саме у випадках механічного фіксування слідів й обстановки на місці події, без їх осмислення. Водночас саме характер події й обстановка визначають у кожному конкретному випадку межі території, яку мають ретельно оглядати. Через необґрунтоване звуження меж залишаються без огляду ті ділянки місцевості, на яких можуть знаходитися об'єкти, які безпосередньо пов'язані зі злочином. Тактика слідчого огляду має певні особливості, які залежать від конкретної слідчої ситуації, або від того, що саме оглядають: місце вчинення злочинів чи місце події. Лідери (організатори) злочинних груп можуть здійснювати загальне керівництво діями угруповання як безпосередньо, так і опосередковано. У першій ситуації лідер безпосередньо присутній на місці події й використовує приміщення, зброю, транспортні засоби тощо. Тому необхідно ретельно оглянути ділянку місцевості, на якій учинений злочин, із метою виявлення слідів злочину та слідів перебування там лідера групи. В інших ситуаціях лідер здійснює загальне керівництво поза місцем учинення злочину, використовуючи сучасні засоби зв'язку (мобільний телефон, електронну пошту тощо). Під час опосередкованого керівництва злочинною діяльністю групи змінюється й характер діяльності слідчого, який проводить огляд, оскільки оглядають уже не місце злочину, а місце події – ділянку місцевості, приміщення, де можуть бути виявлені сліди готування до злочину чи керівництва його вчиненням, предмети, які пов'язані зі злочином, сліди впливу лідера на хід кримінальної операції, а також сліди очікування (приховування) завершення злочинної діяльності групи тощо.

¹ Там само.

У таких випадках межі огляду повинні бути розширені. Але підстави для розширення меж огляду повинні бути обґрунтованими та законними.¹

Отже, межі слідчого огляду повинні охоплювати: місце, де відбулася злочинна подія, виявлені сліди злочину або інші речові докази та предмети, що мають значення для кримінального провадження; приміщення або ділянку місцевості, де відбувалася підготовка до учинення злочину; шляхи підходу злочинця до місця події і шляхи його відходу; місце, де відбувалося приховання злочинної діяльності; інші помешкання і ділянки місцевості, де можуть знаходитися предмети, що належать до справи. За таких обставин слідчий має вжити відповідних заходів, зокрема:

- розподілити сили та засоби (їх використання);
- обрати найдоцільніший порядок пересування місцем події під час огляду;
- визначити метод (тактичних прийомів) огляду обстановки місця події та окремих її елементів.²

Питання щодо послідовності огляду місця події слідчий повинен розв'язувати залежно від обставин, умов й обстановки огляду та слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування.

Під час огляду необхідно виявити, дослідити та зафіксувати сліди, які вказують на:

- дії особи до вчинення злочину (спосіб прибуття на місце події, організація засідок або очікування потерпілого, безпосередня підготовка до вчинення злочину тощо);
- дії особи, що пов'язані із учиненням злочину (спосіб скоєння злочину, механізм нанесення тілесних ушкоджень потерпілому, розподіл злочинних ролей тощо);
- дії особи після учинення злочину (спосіб зникнення з місця події та приховання або знищення слідів злочину тощо);
- бездіяльність особи, що викликала негативні (злочинні) наслідки;
- предмет (об'єкт) посягання;
- місце та час учинення злочину (проміжок часу знаходження злочинців на місці події);
- фізіологічні, психологічні та інші ознаки особи злочинця: сліди рук, взуття, зубів та інших частин тіла; сліди крові, поту, слини, сперми та інші виділення людини, волосся, частини епідермісу тощо; відомості, які вказують на характер одягу злочинця та інших супутніх ознак (предметів, що його супроводжують); сліди, які вказують на кількість злочинців, наявність

¹ Там само. С. 33.

² Там само.

злочинного досвіду, певних спеціальних (не обов'язково злочинних) умінь й навичок, фізіологічний й психологічний стан злочинця тощо;

- характер злочинних наслідків;
- обставини, що сприяли або перешкоджали вчиненню злочину;
- наявність негативних обставин.¹

Необхідно зазначити, що нерідко злочинці намагаються направити слідчого неправильним шляхом, створюючи на місці події неправдиву обстановку.

Важливе значення для розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи має виявлення мікрослідів, об'єктів зі слідами запаху та різних виділень людини.

Відсутність необхідних та наявність зайвих у цій обстановці предметів є негативними обставинами, тобто фактичними даними, які суперечать їх логічному розв'язанню та звичайному поясненню. Їх можна ранжувати на два види:

1. Негативні обставини – матеріальні віддзеркалення ситуаційних злочинів процесів, які виявляють під час розслідування конкретних злочинів, зокрема:

- окремі предмети, зокрема мікрооб'єкти, які за своїм призначенням чи місцезнаходженням не узгоджуються з обставинами механізму злочину;
- сліди – відображення взаємодії осіб (предметів) чи ситуаційно-структурні зміни обстановки місця події, які своєю наявністю або, навпаки, відсутністю в конкретній обстановці не відповідають закономірностям учинення злочину;
- сліди – відображення інсценування самої події або окремих цілеспрямованих дій і наслідків (маскування чи знищення слідів тощо).

2. Негативні обставини як відображення проявів дисимуляції (ознаки приховування чогось) на практиці зустрічають у вигляді:

- наявних (очевидних) проявів, зокрема під час допиту, немотивованої внутрішньої психічної напруженості та підвищеної нервової активності;
- наявних протиріч та прогалин у показаннях підозрюваних.²

Виявлення слідчим негативних обставин під час огляду місця події має важливе значення для кримінального провадження, що надає змоги вчасно висувати слідчі версії та обирати правильний напрям розслідування. Фіксуючи негативні обставини, не ігноруючи їх, слідчий з'ясовує причину виникнення

¹ Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровський університет внутрішніх справ, 2006. С. 40. URL : <http://surl.li/kvmjkd>

² Лисиченко В. К., Когутич І. І. Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів : Монографія. Київ : ДІА, 2002.

останніх, їх зв'язок із розслідуваною подією, що сприяє повному, усебічному й об'єктивному дослідженню всіх обставин події та ухваленню правильного рішення. Негативні обставини сприяють аналітичній оцінці та з'ясуванню механізму події злочину, а також сукупно з іншими достовірно встановленими фактичними даними забезпечують правильне визначення напрямів розслідування і конструювання відповідних слідчих версій та вибір тактичних прийомів їх перевірки. Негативні обставини можуть виявитися під час проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії, але особливу увагу необхідно приділяти при проведенні оглядів місця події. Виявлення слідчим негативних обставин дає змогу встановити, наприклад, інсценування злочину. Інсценування злочину – штучне створення зацікавленими особами обстановки, яка б утворювала помилкове уявлення про нібито вчинений злочин.

На інсценування можуть вказувати такі типові ознаки:

- відсутність слідів злочину на тих ділянках, де вони повинні бути, і, навпаки, наявність слідів у тих місцях, де їх не повинно бути;
- невідповідність розмірів викрадених об'єктів механізму вчинення злочину;
- невинуватий безлад на місці події;
- невідповідність ситуації, про яку розповідає учасник процесу (підозрюваний, свідок, потерпілий), механізму учинення злочину;
- наявність зайвих, нічим не пояснених численних пошкоджень та перешкод тощо.

До загальних мотивів інсценування можна зарахувати:

- інсценування незлочинної події для приховання вчиненого злочину (інсценування самогубства або нещасного випадку для приховання убивства);
- інсценування одного злочину для приховання іншого (зазвичай більш тяжкого);
- створення неправильного уявлення про окремі елементи механізму злочину;
- інсценування злочинної події для приховання фактів, які не мають кримінального характеру (приховання аморальної поведінки, інсценування крадіжки документів при фактичній їх втраті) тощо.¹

Огляд трупа – це слідча (розшукова) дія, яку проводить слідчий або особа, що проводить дізнання, на місці знаходження трупа з метою виявлення ознак,

¹ Криміналістика (курс лекцій) : навчальний посібник / М. Ю. Будзієвський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, К. О. Чаплинський, Ю. А. Чаплинська. Дніпропетровськ : Дніпропетровський університет внутрішніх справ, 2013. URL : <http://surl.li/yzshlj>

що дозволяють встановити особу потерпілого, місце, час, обставини і причини смерті, а також для відшукування ознак, які вказують на можливого злочинця.¹

Огляд трупа та його частин є складником загального огляду місця події, його проводить безпосередньо слідчий. Зовнішній огляд трупа є обов'язковим і зазвичай проводиться за місцем його виявлення. Однак труп може бути й самостійним об'єктом огляду в морзі чи іншому місці, яке не пов'язане зі злочинною подією. Відповідно до ст. 238 КПК України зовнішній огляд трупа слідчий проводить за участі судово-медичного експерта. Коли неможливо викликати судово медичного експерта, запрошують лікаря, який працює неподалік. Участь судово-медичного експерта (лікаря) у проведенні огляду трупа є обов'язковою. Експерт виявляє пошкодження на тілі трупа й одязі, установлює анатомічні та фізіологічні особливості загиблого, робить попередній висновок про причину смерті та час її настання, що дає змогу слідчому затримати злочинця за гарячими слідами, висувати слідчі версії, проводити необхідні пошукові заходи та прогнозувати ймовірні напрями досудового розслідування.²

При зовнішньому огляді трупа необхідно зафіксувати такі інформацію:

1. Особу загиблого. Опис зовнішності при цьому проводять за методом словесного портрета, зокрема зазначають стать, приблизний вік, загальну довжину трупа та його тілесну будову, загальний колір кожного покрову, характер трупних явищ, вид голови та обличчя (волосся, стан очей, рот, зуби), особливості шиї, грудей, живота, спини, рук, ніг тощо.

2. Первинні відомості про час та причину смерті.

3. Знаряддя злочину, що спричинили смерть потерпілого.

4. Розташування трупа щодо оточення, зокрема нерухомих елементів обстановки, його поза (положення).

5. Зміни, що відбулися в первісній обстановці місця події (причини, характер).

6. Наявність або відсутність тілесних ушкоджень, їхня форма, характер, розмір та механізм утворення. Ушкодження на тілі трупа, плями крові та інші об'єкти, що мають значення, фотографують за правилами масштабної зйомки.

7. Якщо труп виявлений зі слідами вогнепального поранення, необхідно ретельно оглядати одяг та взуття загиблого безпосередньо на місці вчинення злочину, щоб відшукати кулі, які можуть знаходитися у складках одягу та під час транспортування до моргу можуть бути втраченими. Також із метою виявлення

¹ Глібо В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. Криміналістика : Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001.

² Криміналістика (курс лекцій) : навчальний посібник / М. Ю. Будзієвський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, К. О. Чаплинський, Ю. А. Чаплинська. Дніпропетровськ : Дніпропетровський університет внутрішніх справ, 2013. URL : <http://surl.li/yzshlj>

куль необхідно оглянути й місце під трупом. За наявності «сліпого» вогнепального поранення необхідно вказати судово-медичному експертові або лікареві на необхідність вилучення кулі при розтині та зобов'язати його обов'язково передати цей доказ слідчому.

8. Сліди боротьби та опору як на трупі, так і біля нього. Важливо зафіксувати положення трупа (пораненого), оглянути його руки з метою виявлення слідів злочину (волосся або фрагментів одягу злочинця), а також одяг.

9. Стан одягу та взуття, у які одягнена загибла особа, та пошкодження на них. Кожний елемент одягу оглядають окремо. Під час огляду одягу необхідно встановити відповідність його розмірам трупа, уміст кишень тощо.

10. Сліди та нашарування сторонніх частин на тілі, одязі, взутті загиблого.

11. Температуру навколишнього середовища.

12. Виявлення негативних явищ (відсутність крові, бруду на взутті чи одязі або навпаки їх наявність невластивих місцю знаходження трупа тощо).

13. Місцезнаходження трупа. Після огляду зовнішнього стану одягу, фіксації положення і пози трупа необхідно оглянути «ложе» трупа. З цією метою труп необхідно підняти та перенести. Не можна перегортати та волочити труп, оскільки об'єкти, що знаходяться під ним і мають важливе криміналістичне значення, можуть бути знищені або істотно змінені.

Переміщення (зміна положення) трупа можливе лише після фіксації його первісного положення. Частини трупа оглядають у такій послідовності: голова – обличчя – шия – груди – живіт – спина – руки – ноги. Якщо труп буде виявлений працівниками правоохоронних органів, які знаходяться не при виконанні своїх службових обов'язків (або пересічними громадянами), вони повинні взяти місце виявлення трупа під охорону та вжити всіх необхідних заходів щодо збереження слідів злочину та інших речових доказів. Категорично заборонено торкатися трупа, зброї та інших речових доказів до прибуття слідчо-оперативної групи.¹

У тих випадках, коли під час огляду буде виявлений повішений труп, слідчий повинен вжити заходів щодо збереження вузла або петлі мотузки. Якщо не можна розв'язати або розірвати вузли на петлях без їх пошкодження (петля врізалась у тіло), необхідно їх перерізати в такий спосіб, щоб зберегти вузли. Слідчий повинен перерізати мотузку на певній відстані від голови, розслабити петлю та зняти її через голову загиблого. Вузли та петлі нерідко є найціннішими доказами у справі, оскільки вони можуть містити певні відомості про особу злочинця (наявність спеціальних умінь та навичок, належність до певної професії чи спеціальності тощо). Невпізнаний труп підлягає обов'язковому дактилоскопіюванню. За необхідності проводять «туалет» трупа та фотографування за правилами впізнавальної (сигналітичної) зйомки.

¹ Там само.

Обов'язково вилучають зразки крові, волосся, нігті, виготовляють зліпки й відбитки зубів та заповнюють упізнавальну картку. У слідчій практиці наявні випадки, коли під час досудового розслідування виникає необхідність у повторному огляді трупа чи проведенні судово-медичної експертизи трупа після його поховання. Для цього проводять ексгумацію трупа.

Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, проводять відповідно до ст. 238 КПК України. Ексгумацію трупа здійснюють за постановою прокурора. Виконання постанови покладають на службових осіб органів місцевого самоврядування. Труп виймають із місця поховання у присутності судово-медичного експерта та оглядають. Після проведення ексгумації й необхідних досліджень поховання здійснюють у тому самому місці з приведенням могили в попередній стан. Під час ексгумації судово-медичний експерт може вилучити зразки тканини й органів або частини трупа, необхідних для проведення експертних досліджень. У разі необхідності труп може бути доставлений до відповідного експертного закладу для проведення експертизи. Під час ексгумації трупа з поховання можуть бути вилучені речі, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. При проведенні ексгумації обов'язково необхідно зафіксувати місце поховання та його особливості (пам'ятник, хрест, надпис на ньому, огорожу, стан ґрунту та рослинності тощо), із цією метою складають план могили і труни. Після оглядають труну, труп, що знаходиться в ній, його одяг. Під час проведення ексгумації доцільно використовувати фотозйомку або відеозапис. Оглядаючи частини розчленованого трупа, необхідно спочатку сфотографувати їх в упаковці на місці виявлення, потім вид і характер частин без упаковки, особливі прикмети загиблої особи й пакувальних матеріалів, спосіб розчленування (розруб, розріз, розпил). На пакувальних матеріалах нерідко виявляють важливі сліди, мітки, штампи, специфічні вузли та інші деталі.¹

Особливості огляду місця події у провадженнях цієї категорії впливають із специфіки характеру вбивства (застосування вогнепальної зброї, удавлення зашморгом, отруєння тощо). Важливими складником також є пошук і огляд слідів та речових доказів. Характер вбивства орієнтує слідчого на пошук слідів, характерних для застосування тих чи тих знарядь і засобів учинення правопорушення. Слідами застосування вогнепальної зброї можуть бути гільзи, стріляні кулі, іноді пістолет, а також сліди крові, сліди опору (боротьби) і, що особливо важливо, мікросліди й сліди нашарування. Аналіз таких слідів дасть змогу дійти висновку про вид зброї, із якої було зроблено постріл; при дослідженні мікрослідів (крупинок, ниток) можна встановити групову належність тканини одягу правопорушника. У випадках, коли наявні ознаки

¹ Там само.

отруєння, на місці події необхідно вилучити посуд із залишками харчів, лікарські препарати (порошки, пляшки з ліками), виділення потерпілого. При вдавленні зашморгом чи підвищенні особливу увагу необхідно зосередити на матеріалі зашморгу, його формі, способі в'язання.

Особливості тактики проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні доведення до самогубства. При огляді місця події під час розслідування доведення до самогубства, де було виявлено труп особи з ознаками самогубства, як одну із версій необхідно перевірити можливість інсценування самогубства з метою приховання умисного вбивства, як другу – доведення до самогубства. Залежно від способу вчинення самогубства огляд місця події та трупа може вказати на характерні ознаки.¹

Найбільш поширеними при проведенні огляду місця події є такі методи: концентричний, ексцентричний, фронтальний, секторний, за квадратами. Методи огляду можна класифікувати за послідовністю залежно від використовуваних засобів дослідження. Зокрема наявні такі рекомендації щодо способів пересування під час огляду:

- ексцентричний спосіб – рух за спіраллю від центра до периферії;
- концентричний – рух від периферії до центра;
- фронтальний – дослідження об'єктів, розташованих на одній лінії;
- секторний – вивчення території за секторами;
- вузловий – об'єкт поділяють на ділянки, вузли, квадрати.

При розслідуванні доведення до самогубства можна застосовувати кожен із таких способів пересування або декілька сукупно.

Окресливши територіальні межі, уповноважена особа планомірно досліджує всі без винятку ділянки місцевості та приміщення з метою виявлення предметів і слідів, що мають значення. Межі огляду місця події містять як місце, де відбулася досліджувана подія, або виявлені, пов'язані з нею сліди або предмети, що мають ознаки речових доказів, а також приміщення або ділянки місцевості, де правопорушник перебував безпосередньо перед учиненням протиправного діяння.²

Уповноважена особа може використовувати допомогу інших учасників, зокрема і спеціалістів. Пересуваючись місцем події та переходячи від одного вузла чи елемента обстановки до іншого, уповноважена особа самостійно чи за допомогою фахівця виявляє на них сліди й інші об'єкти, що вважає потрібним вилучити. Останню дію одразу проводить уповноважена особа або за її

¹ Корабель М. Г., Павленко Т. А. Вбивство, доведення до самогубства чи інсценування самогубства? Методика розслідування. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право»*. 2022. Випуск 35. С. 41–46.

² Єфімов М. М., Іваниця А. В. Розслідування вбивств через необережність : навчальний посібник. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 152 с.

дорученням інші учасники огляду. Цей процес містить вилучення (відокремлення, копіювання, відбір) об'єкта, його упакування, фіксацію напису для індивідуалізації пакунку та «прив'язування» його до певної події; опечатування тощо¹.

При загальному (оглядовому) способі огляду уповноважена особа, не змінюючи обстановки, обходить територію місця події, складає уявлення про характер протиправної події, установлює місцезнаходження предметів і явищ, аналізуючи їх взаємозв'язок, а після цього визначає межі огляду, розстановку сил та засобів, порядок руху учасників огляду, методи дослідження обстановки загалом та її елементів зокрема. Детальний огляд місця події самогубства полягає в ретельному дослідженні слідів кримінального правопорушення, речових об'єктів, які стосуються провадження. Детальний огляд можна розпочинати лише тоді, коли обстановку місця події зафіксовано у протоколі або за допомогою фотозйомки чи відеозапису. Застосовуючи тактичні й науково-технічні засоби, уповноважена особа виявляє і фіксує сліди протиправного діяння та інші речові докази, перевіряє дані загального огляду.²

Загалом при огляді місця події у кримінальних провадженнях щодо доведення до самогубства мають бути розв'язані такі запитання:

Чи мало місце ненавмисне або навмисне вбивство, самогубство чи нещасний випадок?

Який час здійснення передбачуваного кримінального правопорушення та час, протягом якого правопорушники перебували на місці події?

На якому місці вчинено протиправне діяння (чи померла особа там, де виявлено її труп)?

Ким є потерпілий, відомості, що характеризують його особу?

Хто довів особу до самогубства – одна людина або кілька, відомості, що її / їх характеризують?

У який спосіб померла особа?

Які мотиви й цілі протиправного діяння?

Які шляхи підходу потерпілого до місця події?

Які ще сліди та інші речові докази є на місці події (зокрема предмети або їх частини, залишені правопорушниками)?

Чи наявні сліди, які ймовірно могли залишитися на правопорушниках (кров, частинки ґрунту тощо)?

Особливого значення при розслідуванні доведення до самогубства

¹ Лускатов О. В. Визначення послідовності огляду об'єкта на місці події та фіксація його результатів у протоколі. *Криміналістичний вісник*. Київ : Вид. Дім «Ін Юре». 2008. № 2 (10). 196 с.

² Єфімов М. М., Іваниця А. В. Організація і тактика розслідування вбивств через необережність : монографія. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. 148 с.

набуває зовнішній огляд трупа на місці події. Зазначена слідча (розшукова) дія незалежно від характеру та обставин події є обов'язковою, відповідно до ст. 238 КПК України її проводять за участі судово-медичного експерта або лікаря.¹ Огляд трупа при розслідуванні доведення до самогубства повинен містити такі елементи:

- огляд місця виявлення трупа із вказівкою двох нерухомих орієнтирів у кімнаті чи на місцевості (від стін, вікон, батарей, будинків, дерев);
- поза трупа;
- загальні дані про стать, вік, статуру;
- ложе трупа;
- трупні явища;
- стан одягу, сліди боротьби на його поверхні;
- характер і локалізацію ушкоджень, виявлених на тілі трупа;
- характер і локалізацію ушкоджень на відкритих частинах тіла трупа;
- патьоки крові та інші сліди на одязі й тілі трупа, їхня кількість і напрямки;

- предмети, що знаходяться в безпосередній близькості від трупа, сліди, виявлені на них.²

При огляді трупа на місці події при розслідуванні доведення до самогубства обов'язково повинні бути виявлені та зафіксовані факти, які не можуть бути вказані при судово-медичному дослідженні трупа в морзі, зокрема:

- місце виявлення трупа й розташування його щодо оточення;
- взаєморозташування його з об'єктами та слідами, що з взаємопов'язані ним (знаряддя протиправного діяння, сліди крові тощо);
- поза трупа, положення кінцівок, наявність різних слідів і предметів, що знаходяться на трупі і під ним, стан поверхні, на якій знаходиться труп;
- стан одягу на трупі, наявність пошкоджень, забруднення, стан петель і застібок, гудзиків;
- наявність слідів на одязі (їх місце й особливості);
- стан зіниць, рогівок, слизових оболонок ока, стан природних отворів (наявність виділень і сторонніх предметів);
- особливі прикмети (татування, рубці, фізичні недоліки);
- наявність трупних явищ (із зазначенням в протоколі часу їх дослідження);

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VIII
URL : <http://surl.li/yqbfgt>

² Семенов В. В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценувань : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 182 с.

- ступінь охолодження відкритих і закритих одягом ділянок тіла (визначають на дотик);
- температура тіла (вимірюють термометром із зазначенням ділянки тіла), температура в прямій кишці і навколишнього повітря;
- наявність і розташування, колір трупних плям, зміна кольору при дозованому тиску і швидкість відновлення первинного забарвлення (у секундах);
- вираженість трупного задубіння в різних групах м'язів;
- реакція поперечносмугастих м'язів на механічну дію;
- електростимуляція поперечносмугастих м'язів;
- ступінь зинічної реакції на введення в передню камеру ока розчинів пілокарпіну і атропіну (дослідження проводять у випадках, коли час настання смерті невідомий);
- наявність пізніх трупних явищ (гниття, жировіск, муміфікація тощо), ступінь їх вираженості й анатомічна локалізація;
- наявність ушкоджень на трупі і їх анатомічна локалізація;
- чи відчувається з рота будь-який запах (при натисканні на грудну клітку);
- ознаки, що вказують на можливість самостійного пересування потерпілого після отримання травми або переміщення (зміна положення) трупа;
- наявність на трупі й одязі комах, лялечок, личинок, їх характеристика, місця найбільшого скупчення (останні повинні бути вилучені й надіслані на експертизу з метою встановлення давності смерті);
- вид живота (м'який, роздутий).¹

Також не повинні залишитися поза увагою природні отвори і стан очей. Стосовно вушних раковин і слухових проходів визначають, чи вільні вони, чи не виділяється з них кров, гній, чи забруднені вони і чим саме; при огляді отворів носа встановлюють, чи є які-небудь виділення, і якщо є, то які. Рот обов'язково відкривають і вводять у його порожнину вказівний палець правої руки. При огляді встановлюють і фіксують наявність (відсутність) у роті вмісту (їжі, згустків крові, сторонніх тіл).²

Необхідно констатувати, що зіставлення результатів, отриманих при огляді трупа, із загальною обстановкою місця події є важливим етапом роботи СОГ, оскільки воно допомагає максимально повно прояснити обставини події. Проведене зіставлення результатів огляду трупа із загальною обстановкою місця події нерідко призводить до необхідності додаткового цілеспрямованого огляду

¹ Єфімов М. М., Іваниця А. В. Організація і тактика розслідування вбивств через необережність : монографія. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. 148 с.

² Семенов В. В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 182 с.

якихось окремих ділянок, об'єктів місця події для підтвердження або відхилення висунутих у процесі зіставлення версій події. Огляд тіла має свої особливості залежно від способу заподіяння смерті. Як приклад, при ушкодженнях тупими або гострими предметами необхідно зіставляти ушкодження на трупі й на одязі, їхню форму, розміри, кількість, розташування стосовно один одного. У процесі огляду випадків вогнепального поранення визначають наявність порохової кіптяви, незгорілих порохівих зерен, звертають увагу на кількість ушкоджень, місце їх розташування, форму й розміри. Дотримання певної послідовності є необхідним етапом при виявленні на трупі тілесних ушкоджень, щоб не пропустити малопомітних, незначних саден, синців, місць уколів тощо. Огляд розпочинають із голови, потім оглядають шию, тулуб і кінцівки.¹

Огляд трупа, який виловили з води, також має свої особливості. Досить часто місце вчинення вбивства і місце виявлення трупа не збігаються. Це пояснюють пересуванням тіла у воді за допомогою підводних течій; також воно може зачепитися за річкове чи морське судно, човен. Після витягнення трупа з води здійснюють його ретельний огляд. Звертають увагу, чи є на ньому зовнішні ушкодження, сліди від твердих предметів (при оглушенні), здавлювання ший тощо. Описують одяг трупа (він може не відповідати порі року), його пошкодження, установлюють, чим вони могли бути викликані, адже ушкодження могли бути заподіяні випадково (жертва стрибнула у воду і вдарилася об дно, камінь, арматуру, потрапила під обертові деталі катера, човна, пароплава тощо). Посмертні ушкодження могли бути заподіяні рибами, раками. Усі ці обставини мають бути обов'язково враховані для правильного встановлення причини смерті.² Після огляду трупа на місці події його направляють у морг для судово-медичного дослідження.

Отже, якщо на місці події виявлено труп, у слідчій практиці сформовано порядок його огляду, і уповноважена особа зобов'язана діяти відповідно до визначеного порядку, а результати огляду трупа повинні бути відображені у протоколі огляду місця події.

З приводу допиту підозрюваного, зазначимо, що допит – процесуальна дія, регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі.³

¹ Семенов В. В. Судові експертизи при розслідуванні вбивств, прихованих інсценуваннями. *Правничий часопис Донецького університету*. 2001. № 1. С. 83–87.

² Семенов В. В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 182 с.

³ Криміналістика : підручник для студентів юрид. ВНЗ. Кол. авт. Глібо В. М. та ін. / За ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 452 с.

Загалом допит підозрюваних у такій категорії проваджень можу проводити в безконфліктній чи в конфліктній ситуації. Загалом ситуація допиту – окрема слідча ситуація, що утворилася під час проведення слідчої (розшукової) дії. Безконфліктна ситуація характеризується повним або частковим поєднанням інтересів взаємодії уповноваженої особи та допитуваного, відсутністю протиріч у їх намірах і планах на цьому етапі розслідування.¹

Допит у безконфліктній ситуації має місце при розслідуванні доведення до самогубства, учиненого в умовах очевидності, коли особа від самого початку визнає свою вину та виявляє каяття. Основним тактичним завданням у цій ситуації є збереження атмосфери безконфліктності та з'ясування всіх обставин протиправного діяння з максимальною деталізацією показань щодо обставин, які може знати тільки правопорушник: як він доводив особу до самогубства; які дії для досягнення своєї мети він вчиняв; які слова та фрази висловлював.²

Доцільним у такій ситуації є використання звукозапису або відеозапису, оскільки технічні засоби дають змогу наочно зафіксувати умови та атмосферу проведення допиту й відхилити в майбутньому намагання звинуватити уповноважену особу в застосуванні незаконних прийомів ведення допиту (фізичного насильства, погроз, обману тощо).^{3,4}

Допит у конфліктній ситуації найчастіше має місце при розслідуванні доведення до самогубства, коли правопорушник попередньо продумав свою лінію поведінки на випадок затримання й на допиті надає неправдиві показання. Неправдивість показань виявляють у суперечності їх і вже зібраних у кримінальному провадженні доказів, які були підставами для затримання особи. У цій ситуації перед уповноваженою особою стоять два взаємно пов'язані тактичні завдання: викрити неправдивість показань; переконати допитувану особу дати правдиві показання.⁵

Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні домашнього насильства. Ефективність проведення слідчих (розшукових) дій, залежить від правильно обраної слідчим тактики, з урахуванням конкретної слідчої ситуації. Розслідування домашнього насильства має свої особливості, пов'язані з родинними зв'язками учасників кримінального провадження, зокрема потерпілого з підозрюваним, підозрюваного і потерпілого

¹ Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ: Ліра ЛТД, 2010. 560 с.

² Криміналістика. URL: <http://surl.li/tlwkwj>

³ Криміналістика. URL: <http://surl.li/rvsdts>

⁴ Єфімов М. М., Іваниця А. В. Розслідування вбивств через необережність: навчальний посібник. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 152 с.

⁵ Криміналістика. URL: <http://surl.li/kkywrs>

зі свідками, що обумовлює специфіку тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій на різних етапах.

Найбільш поширеною слідчою (розшуковою) дією є допит. Його доцільно розглядати як інформаційний процес отримання відомостей від осіб, яких допитують, що здійснюється у визначеній процесуальній формі з приводу обставин кримінального правопорушення.

Тактика допиту потерпілого від домашнього насильства, що має систематичний характер, відрізняється від тактики допиту особи, яка постраждала від іншого, одиничного кримінального правопорушення, та має певні особливості, зумовлені саме характером спричиненої шкоди.

Потерпілі від домашнього насильства нерідко можуть перебувати у стані стресу або фрустрації протягом тривалого часу.

У кожному конкретному випадку домашнього насильства слідчому доцільно враховувати наявний емоційний стан потерпілого під час підготовки до його допиту, а також керуватися принципом «не зашкодь». При цьому особливу увагу необхідно звернути на таку категорію потерпілих, як особи похилого віку, до яких домашнє насильство вчинене із боку рідних, дітей. Підвищена тривожність, емоційна нестабільність, втомлюваність, збудженість, роздратованість, підозрілість, фрустрація та ригідність – усі ці негативні стани є для них переважно характерними. Це може обумовлювати необхідність залучення психолога до допиту потерпілого. На успішність установлення психологічного контакту з потерпілим похилого віку може впливати і сам вік слідчого.

Установленню психологічного контакту з потерпілим сприятиме: проведення бесіди на сторонню тему; зняття психологічної напруги; бути уважним слухачем; проявляти щирість; не говорити погано про домашнього кривдника; не засуджувати потерпілого щодо його зв'язку з кривдником (це стосується подружжя або осіб, які проживають у цивільному шлюбі).

Водночас установлення психологічного контакту може обумовлювати необхідність проведення заходів, що визначатимуть стан контактності постраждалої особи.¹

З огляду на те, що потерпілі від домашнього насильства потребують захисту та підтримки, побоюються кривдника, не завжди мають довіру до працівників правоохоронних органів щодо розв'язання їхніх проблем, із метою встановлення психологічного контакту з потерпілою особою важливо їй роз'яснити:

¹ Плетенець В. М., Сексуальне насильство в умовах воєнного стану в Україні : становище й шляхи підвищення ефективності його виявлення. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 2 (98) С. 227–237.

- що вона не залишиться наодинці зі своєю проблемою та має право на дієвий, ефективний та невідкладний захист із боку держави від протиправних посягань;
- про можливість безоплатного отримання соціальних послуг, медичної, соціальної та психологічної допомоги;
- про надання в разі потреби тимчасового притулку для безпечного розміщення;
- що ніхто не повинен так з нею поводитися, що домашнє насильство – злочин, який карається законом;
- що не потрібно терпіти протиправних дій кривдника, а повторне вчинення може призвести до більш серйозних наслідків.

З тактичних міркувань важливо у виняткових випадках провести допит потерпілого, свідка, під час досудового розслідування домашнього насильства в судовому засіданні відповідно до ст. 225 КПК України.

Ще однією категорією осіб, які підлягають допиту під час розслідування домашнього насильства є свідки, яких можна розподілити за такими групами:

1) родичі та інші особи, які пов'язані спільним побутом. Складність допиту цієї категорії осіб насамперед полягає в тому, що домашнє насильство стосується найрідніших для свідка осіб (потерпіла сестра, підозрюваний племінник; потерпіла мати, підозрюваний брат тощо), тому відомості про такі події можуть надаватися не об'єктивно. Крім того, деякі свідки можуть відмовитися давати показання відповідно до ст. 63 Конституції України.

2) друзі, знайомі. Допит зазначеної категорії свідків, як і попередньої, має свої особливості з огляду на те, чию позицію (потерпілого чи підозрюваного) вони займають. Тож і в цьому випадку показання свідків також можуть бути надані не об'єктивно;

3) сусіди. Показання зазначеної категорії свідків є найбільш об'єктивними. Однак складнощі можуть виникнути у зв'язку з небажанням свідка свідчити проти власних сусідів. Однією з причин є страх помсти з боку кривдника.

Отже, зазначені вище категорії свідків під час допиту можуть надати інформацію про те, як проявлялися насильницькі дії кривдника; як часто вони відбувалися; як часто потерпілий скаржився на протиправні дії; що відомо про наслідки домашнього насильства (шкода психічному здоров'ю, наявність тілесних ушкоджень, пошкоджене майно тощо); можливі причини конфліктних ситуацій на думку свідка; як свідки реагували на протиправні дії кривдника (особисто викликали поліцію, надавали телефон для виклику поліції, брали участь у припиненні домашнього насильства або ж безпосередньо надавали допомогу потерпілому після його припинення); характеристику як кривдника,

так і потерпілого. Судово-слідча практика свідчить про ефективність у розслідуванні домашнього насильства наданих зазначеними категоріями свідків об'єктивних показань, оскільки це дає змогу слідчому в повному обсязі з'ясувати всі обставини протиправного діяння.¹

До окремої групи можна зарахувати інші категорії свідків, які можуть володіти інформацією про обставини вчиненого кримінального правопорушення, зокрема працівників поліції, медичних працівників, психологів, соціальних працівників, представників органів місцевого самоврядування та інших осіб, що контактували з потерпілими.

Допит підозрюваних передбачає отримання об'єктивних та неупереджених відомостей про всі обставини вчиненого домашнього насильства. Для цього надважливим є планування та підготовка до проведення цієї слідчої (розшукової) дії, яку насамперед необхідно розпочати з вивчення особи підозрюваного, з'ясувавши соціально-демографічні відомості про особу; відомості, що характеризують її психофізіологічні властивості; відомості про оточення підозрюваного, яке може впливати на його протиправну поведінку.

Під час допиту підозрюваного насамперед необхідно з'ясувати відомості щодо його взаємовідносин із потерпілим: наявність родинних чи близьких зв'язків; характеристика таких зв'язків (неприязність, ворожнеча, жорстокість, конфліктність та їх причини); особисті характеристики потерпілого. Щодо самої події домашнього насильства під час допиту слідчі з'ясовують: яке діяння було вчинене (фізичне, психологічне, економічне насильство), коли, де, у який спосіб його вчинили, чи здійснювалася підготовка до його вчинення та яка саме, чи отримала особа (як потерпілий, так і підозрюваний) тілесні ушкодження та які саме, які знаряддя застосовувалися для вчинення насильства, чи здійснював потерпілий супротив, чи здійснювалося приховування домашнього насильства після вчинення та як саме, наявність свідків кримінального правопорушення тощо. Тактика допиту підозрюваного в учиненні домашнього насильства буде залежати від його ставлення до події кримінального правопорушення – визнання або невизнання своєї вини.

Іншою, не менш важливою слідчою (розшуковою) дією, яку проводять під час розслідування домашнього насильства, є огляд.

Найбільш складним різновидом огляду є власне огляд місця події – як єдина слідча (розшукова) дія, яку КПК України дозволяє проводити в невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР. Така дія надаватиме можливість отримати дані про кримінальну протиправну подію в первинному вигляді.

¹ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства Дис. канд. юрид. наук. Київ, 2021. URL : <http://surl.li/kvtncj>

З огляду на те, що домашнє насильство переважно вчиняють або за місцем проживання потерпілого, або за місцем його спільного проживання з кривдником, проводять огляд їх помешкань (будинків, квартир). Важливою для якісного проведення вказаної слідчої (розшукової) дії є безпосередня участь у ній потерпілого. Це обумовлено тим, що на момент огляду, який зазвичай проводять не одразу після вчинення домашнього насильства, може бути змінена обстановка. А тому за необхідності потерпілий зможе надати допомогу слідчому в її відновленні.

При проведенні огляду за участі потерпілого з'ясовують:

- у якій частині квартири (будинку) сталося кримінальне правопорушення;
- взаєморозташування всіх учасників події, яку розслідують, на момент її вчинення;
- які знаряддя використовували при вчиненні кримінального правопорушення, де вони знаходилися до моменту вчинення та де знаходяться на момент огляду;
- чи відбувалася боротьба між потерпілим і злочинцем, який відбиток це залишило в навколишній обстановці;
- чи є сліди застосування знарядь кримінального правопорушення на предметах обстановки і де саме;
- чи є біологічні сліди кримінального правопорушення і де саме.

При розслідуванні домашнього насильства можуть оглядати такі речі та документи:

- мобільні телефони, смартфони, на яких зафіксовано подію кримінального правопорушення (відеофайли, смс-повідомлення);
- інтернет-сторінки соціальних мереж, сайтів оголошень, які містять переписку з погрозами, неправдиву інформацію про особу (оголошення про надання потерпілою сексуальних послуг);
- знаряддя вчинення кримінального правопорушення (як спеціально підготовлені для вчинення домашнього насильства, так і випадкові предмети);
- документи (супровідні листи, постанови суду про притягнення особи до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП);
- одяг як підозрюваного, так і потерпілого. На одязі можуть бути виявлені пошкодження, утворені під час застосування насильства, або сліди нашарування речовин, наприклад, крові.

При розслідуванні домашнього насильства обшук може бути проведений насамперед за місцем проживання підозрюваного. Зауважимо, що це може бути як окреме місце мешкання, так і спільне з потерпілим. Залежно від форми

вчинення домашнього насильства, об'єктами пошуку виступають знаряддя, якими можуть бути зброя або предмети господарсько-побутового призначення. Крім того, об'єктами пошуку є мобільні телефони та комп'ютерна техніка тощо, на яких зафіксовані сліди кримінального правопорушення.

З огляду на досить вільний доступ громадян до зброї, в умовах збройної агресії російської федерації проти України, питання, пов'язані з проведенням обшуку під час розслідування домашнього насильства набувають все більшої актуальності.

Відповідно до ст. 240 КПК України слідчий експеримент проводять із метою перевірки та уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, через відтворення дій, обстановки, певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань.

Найбільш поширеними видами слідчого експерименту, які проводять під час розслідування домашнього насильства, є:

- слідчий експеримент для встановлення того, як саме відбулася подія;
- перевірка показань на місці.

Найчастіше при розслідуванні домашнього насильства слідчий експеримент проводять за участі потерпілих та підозрюваних, рідше – за участі свідків. Важливо залучати до проведення цієї слідчої (розшукової) дії спеціалістів, зокрема інспектора-криміналіста, а також судового медика у випадку фізичного насильства.

Перед проведенням слідчого експерименту слідчий повинен попередньо детально допитати особу, показання якої перевіряють, із приводу вчинення домашнього насильства. Отже, можуть бути перевірені показання щодо безпосереднього місця вчинення домашнього насильства, розташування осіб, способу вчинення, слідів, що утворилися, тощо.

Важливою слідчою (розшуковою) дією, яку проводять при розслідуванні домашнього насильства, є освідування. Відповідно до ст. 241 КПК України її здійснює слідчий / прокурор із метою виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.

Результативність цієї слідчої (розшукової) дії залежить від своєчасності її проведення. У разі вчинення фізичного насильства насамперед доцільно провести освідування потерпілого. Це важливо, оскільки навіть незначні тілесні ушкодження, здатні швидко зникати з часом. В окремих випадках доцільно залучати до проведення цієї слідчої (розшукової) дії лікаря, який допоможе слідчому виявити на тілі особи сліди кримінального правопорушення та правильно й детально їх описати в протоколі. У ході опису слідів домашнього насильства, якими можуть бути гематоми, забиття, крововиливи, опіки, подряпини, синці, садна, сліди від укусів, рани, рубці тощо, необхідно

відобразити характер таких ушкоджень, місце їх виявлення, форму, розмір, що надалі матиме значення для встановлення механізму їх виникнення.

Важливим є проведення освідування підозрюваного для виявлення на його тілі слідів кримінального правопорушення. Однак, оскільки з моменту вчинення домашнього насильства до повідомлення особі про підозру проходить значний час, доцільність проведення цієї слідчої (розшукової) дії щодо підозрюваного втрачається.¹

Особливості тактики проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні катування. Особливість тактики огляду місця події при розслідуванні катування визначають за різними обставинами: видом, способом учинення злочину, видами об'єктів, що підлягають огляду, залишеними слідами, а також слідчими ситуаціями, що склалися.

Насамперед під час проведення слідчої (розшукової) дії приділяють увагу виявленню знаряддя злочину, слідів ніг, рук, спеціальних засобів, зброї, канцелярських приладів, мебельних виробів, предметів одягу або частин від них, загублених гудзиків, недопалків сигарет, слідів крові, слини, волосся та інших біологічних речовин потерпілого і підозрюваного. У деяких випадках під час огляду вилучають зразки фарби, пилу та інших предметів, сліди яких могли залишитися на взутті, одязі або на тілі підозрюваного. Під час огляду слідчий може знайти знаряддя злочину або встановити осіб, які вчинили катування, особливо якщо інформація про злочин надійшла одразу після його вчинення або через короткий проміжок часу.

Огляд предметів і документів, вилучених у процесі огляду місця події, слідчий може провадити як безпосередньо на місці події, так і поза ним. Аналогічно можуть оглядати предмети й документи, вилучені під час виїмки, обшуку та інших слідчих (розшукових) дій. Суттєвий недолік провадження огляду місця події полягає в тому, що слідчі не завжди забезпечують процесуальну індивідуалізацію вилучених об'єктів. Безперечно, якщо слідчий, суд, прокурор свої висновки аргументують, доводять за допомогою відомостей, отриманих із конкретних речових джерел, то має бути абсолютно точно визначено, що саме цей, а не будь-який інший предмет був знайдений та вилучений під час виконання конкретних слідчих дій.²

Освідування. Метою освідування є виявлення на тілі підозрюваного, свідка чи потерпілого слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет. Слідами катування на тілі можуть бути тілесні ушкодження, що

¹ Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства Дис. канд. юрид наук. Київ, 2021. URL : <http://surf.li/kvtncj>

² Коваль М. М. Характеристика катування з криміналістичного погляду. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. URL : <http://ena.lp.edu.ua>

залишилися після вчинення катування, сліди застосованих засобів, плями крові, сліди виділень людського організму на одязі (слини, сечі) тощо. За сутністю освідчування є оглядом і основним його методом. Як і за будь-якого огляду, наявним є спостереження, вивчення й оцінка стану, властивостей та ознак на живому тілі. Але в процесуальному аспекті – це самостійна слідча дія, оскільки предметом освідчування є не річ, як під час огляду, а жива людина.¹

За загальним правилом освідчування проводять у випадках, коли:

- а) немає впевненості в тому, що в особи є тілесні ушкодження;
- б) є побоювання, що тілесні ушкодження до моменту проведення експертизи можуть втратити характерні ознаки і це ускладнить роботу експертів;
- в) поряд із пошкодженнями на тілі можуть бути виявлені інші сліди злочину або особливі прикмети. Наприклад, на тілі людини можуть на якийсь час утворитися специфічні крововиливи, які виникають у результаті дії катування (крововилив)².

Основний об'єкт освідчування – тіло людини має спеціальний соціальноправовий, фізичний та етичний статус; перебуває в постійній активній життєдіяльності, що зумовлює порівняно швидке змивання, згладжування слідів. Воно є предметом вивчення окремої галузі науки – медицини, у якій наявний чималий запас знань про нього, опрацьовано й апробовано великий арсенал методів дослідження. Нарешті, основна маса слідів, знайдених на тілі, є об'єктами судово-медичної експертизи. Ці обставини визначають особливості процесуального порядку, невідкладність та неповторність освідчування; необхідність під час його проведення активного, цілеспрямованого використання допомоги фахівців у галузі медицини, спеціальних науково-технічних засобів (ураховуючи стаціонарне медичне обладнання) та методів.

У процесі освідчування тіла живої людини судово-медичний експерт або лікар звертає увагу слідчого на такі особливості, яких раніше він не помітив (на незначний рубець або пігментовану ділянку шкіри, які могли бути наслідком видалення якої-небудь особливої прикмети); дає характеристику наявних на тілі ушкоджень; допомагає правильно описати виявлені ушкодження, точно вказавши їх локалізацію відповідно до анатомічних даних про будову тіла людини; допомагає визначити форму ушкодження, його розміри, властивості, колір, здійснює дії, безпосередньо спрямовані на вилучення виявлених слідів злочину (крові тощо); консультує слідчого про обставини, які він спостерігає, з позиції медичних знань, роз'яснює причини й наслідки виявлених ушкоджень та інших слідів злочину, а також деяких видів особливих прикмет, висловлює припущення про час, механізм виникнення виявлених слідів, а також про можливе розташування потерпілого й злочинця на момент утворення на тілі

¹ Криміналістика: академічний курс. URL : <http://surl.li/ukjnlu>

² Там само.

обстежуваної особи тих чи тих ушкоджень; висловлює міркування про ті сліди й ушкодження, які можуть бути виявлені на тілі інших учасників злочину або на місці події.

Тактичні особливості освідування. Якщо в разі ухвалення рішення про проведення освідування слідчий, по-перше, вирішує, хто проводитиме цю слідчу дію – він (як слідчий) чи інший слідчий, якщо це пов'язано з оглядом тіла, то слідчий може бути тільки однієї статі з освідуваною особою. Водночас слідчий залучає до участі у проведенні цієї слідчої дії спеціалістів: лікаря (судового лікаря), криміналіста та ін. Саме участь спеціалістів у слідчій дії сприяє виявленню, закріпленню та вилученню доказів у справі. Медичний працівник допоможе під час безпосереднього огляду тіла людини, опису тілесних ушкоджень, підкаже правильне використання медичних термінів тощо. Тоді можна вирішити питання щодо доцільності призначення судово-медичної експертизи (живої особи) з метою не тільки виявлення тілесних ушкоджень, а й визначення механізму їх спричинення та локалізації на тілі людини, давності їх спричинення, а також інші питання, в отриманні відповідей на які зацікавлене слідство. Інколи виникає запитання щодо проведення освідування всупереч волі підозрюваного в катуванні. Уважають, що за таких обставин освідування можуть здійснювати примусово – ця слідча дія фактично належить до слідчих дій, які мають примусовий характер. Якщо, наприклад, особа вчиняє фізичний опір освідуванню, то заходи для його подолання не повинні загрожувати здоров'ю такої особи і принижувати її гідність. Утім, потерпілі від катування добровільно погоджувалися на освідування.¹

Увесь процес освідування умовно можна розподілити на три етапи:

1) підготовчий етап – охоплює дії зі збору й аналізу інформації про спосіб заподіяння ушкодження і засоби злочину, характер дій самооборони, час і місце заподіяння тілесного ушкодження, а також визначення місця та час проведення освідування;

2) робочий етап – охоплює підготовчі дії до безпосереднього огляду, що полягають у виконанні процесуальних вимог освідування; безпосередній огляд людини, який полягає в загальному огляді тіла, фіксації одягу, оголенні освідуваного (за необхідності) та детальному огляді тіла;

3) заключний етап – полягає у фіксації процесу освідування та описі виявлених слідів. Зазначено необхідність залучення до вказаної слідчої (розшукової) дії різного виду спеціалістів, особливо з галузі медицини.

¹ Коваль М. М. Характеристика катування з криміналістичного погляду. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. URL : <http://ena.lp.edu.ua>; Криміналістика: академічний курс. URL : <http://surl.li/svhtgb>

Допит. З огляду на особливості механізму вчинення катування та досвід практиків визначено коло загальних обставин, які повинні бути з'ясовані під час допиту потерпілого від катування:

1) обставини вчинення катування: спосіб, місце, час та знаряддя; місцезнаходження слідів катування;

2) особа злочинця: його персональні дані; кількість осіб, які вчинили катування; наявність соціального зв'язку з ними; ознаки зовнішності та характер дій кожного з них, фізіологічний та психологічний стан;

3) наслідки вчинення катування: характер насилля, вид та локалізація тілесних ушкоджень, у чому виражалися образи та які страждання були спричинені потерпілому;

4) обставини, які передували вчиненню катування: наявність у минулому конфлікту між потерпілим та злочинцем; розпивання спиртних напоїв; наявність у потерпілого непогашених кредитів грошових коштів тощо;

5) обставини, які відбулися після вчинення катування: спроби злочинця залякати потерпілого або залагодити конфлікт в інший спосіб, дії потерпілого після вчинення злочину;

б) наявність свідків-очевидців катування чи інших свідків. Вибір та використання тактичних прийомів під час допиту залежить від тактичної ситуації, що складається, а саме її безконфліктності чи конфліктності.¹

Предмет допиту свідків залежить від того, до якої групи належить свідок.

Перша група – свідки-очевидці катування:

а) особи, які не знайомі ані з потерпілим, ані зі злочинцем, зазвичай стають свідками катування, випадково потрапляючи на місце вчинення злочину (їх необхідно допитувати щодо часу та місця катування; кількості злочинців та їх особистих прикмет; способу та знарядь використаних злочинцем для тортур потерпілого; поведінки потерпілого та злочинця; наявності провокуючих дій з боку потерпілого; характеру розмови між потерпілим та злочинцем; дій, які відбулися після тортур тощо);

б) особи, які знайомі або з потерпілим, або зі злочинцем і можуть перебувати з ними у стійкому соціальному зв'язку чи близьких стосунках (необхідно встановити відомості, пов'язані з мотивом вчинення злочину; обставинами, які передували вчиненню катування; характером відносин між потерпілим та злочинцем до вчинення катування та після нього; способом, місцем, часом, знаряддями та наслідками катування; наявністю на місці події інших свідків; особистісною характеристикою як потерпілого, так і підозрюваного).

¹Озар В. Г. Особливості і тактики допиту потерпілого від катування. *Фінансове право*. № 3. 2015

Друга група – свідки з числа близьких родичів чи знайомих потерпілого, які знають про факт та обставини катування з розповіді потерпілого (необхідно з'ясувати стан потерпілого, у якому вони його спостерігали; час, коли потерпілий до них звернувся за допомогою; інформацію, які повідомив, пояснюючи свій стан; характеристику потерпілого як особистості; схильність його до перебільшення тощо).

Третя група – медичні працівники, які надавали потерпілому медичну допомогу після вчинення злочину (необхідно з'ясувати час звернення до медичного закладу; відомості про особу, яка зверталася; стан потерпілого на момент огляду; наявність тілесних ушкоджень; пояснення потерпілого з приводу походження ушкоджень; наявність поряд із потерпілим інших осіб тощо).

Четверта група – свідки з числа родичів чи знайомих підозрюваного (необхідно встановити особистісні характеристики підозрюваного; наявність та характер зв'язку між потерпілим та підозрюваним; поведінку підозрюваного останнім часом; наявність у підозрюваного конфліктів із потерпілим чи іншими особами тощо).

П'ята група – працівники контролюючих органів чи громадських правозахисних організацій, які виявили катування або проводили перевірку заяв про катування (необхідно встановити джерела виявлення фактів катування та пояснити окремі матеріали перевірок таких фактів).

Шоста група – журналісти, до яких звернулися потерпілі та які проводили журналістські розслідування фактів катувань (необхідно з'ясувати порядок проведення такого розслідування та проблеми, які виникали в процесі його проведення).

Предметом допиту підозрюваного є: з'ясування характеру взаємовідносин із потерпілим; мотив катування; спосіб учинення катування; наявність та місце знаходження слідів катування; час здійснення тортур; місце, де відбувалося вчинення злочину; дії, які були здійснені підозрюваним після вчинення катування; поведінка потерпілого тощо.¹

Особливості проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні залишення особи в небезпеці.

Огляд – слідча (розшукова) дія, що полягає в безпосередньому спостереженні й дослідженні його учасниками матеріальних об'єктів, які пов'язані з обставинами вчинення кримінального правопорушення. До виїзду на місце події слідчий повинен вирішити три групи завдань:

1) завдання інформаційного забезпечення учасників С(Р)Д;

¹Озар В. Г. Методика розслідування катувань. автореф дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09). Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2016. 20 с.

- 2) завдання правового забезпечення огляду місця події;
- 3) завдання підготовки організаційно-забезпечувальних заходів.

Розв'язання завдання інформаційного забезпечення передбачає прогностичну роботу слідчого на основі наявної в розпорядженні слідчого попередньої інформації про місце події. У цьому випадку слідчий повинен визначити: які фахівці повинні бути залучені в такій С(Р)Д; які технічні засоби необхідно буде застосувати; у якій кількості повинні будуть бути задіяні оперативні працівники для проведення паралельно з оглядом місця події оперативно-розшукових заходів.

Розв'язання завдання правового забезпечення огляду місця події передбачає дотримання правових норм при виконанні такої С(Р)Д.

Після прибуття на місце події слідчий повинен з'ясувати, що сталося насправді: чи мало місце подія злочину. На обставини злочину, скоєного з метою залишення особи в небезпеці, указують такі ознаки:

- на місці події залишені будь-які предмети, що свідчать про те, що потерпілий перебував у безпорадному стані та його життя загрожувала реальна небезпека, конкретна обстановка (вулиця, житловий будинок тощо), місце події, що дозволило очевидцям досить добре побачити, що відбувалося;

- є об'єкти, які можуть вказати на особу злочинця або потерпілого, зокрема на таких, які мають здатність зберегти потожирові нашарування, запах, мікрочастинки, слину, кров тощо. За наявності таких ознак слідчий висуває версію про вчинення злочину і починає перевірку цієї версії, проводячи огляд місця події.

У разі виявлення на місці події знарядь злочину слідчий повинен розв'язати питання що направлення виявлених і вилучених знарядь в експертні підрозділи. У судовій та слідчій практиці відомі факти, коли одночасно з виробництвом огляду місця події вживають заходів, спрямованих на вивчення оперативної обстановки в районі вчиненого посягання, а також щодо встановлення очевидців та інших свідків злочину. Зазначені особи можуть надати істотну допомогу у з'ясуванні наслідків спричинених злочином, точної картини події, що дає підставу для висування перших слідчих версій.

У процесі огляду місця події необхідно проводити фотографування. На практиці склалося так, що фотографування на місці події здійснює фахівець-криміналіст. Якщо в результаті злочинного посягання смерть потерпілого не настала, доцільно організувати проведення огляду місця події за участі останнього. Це пов'язано з тим, що потерпілий має інформацію про подію злочину.

Доцільна також участь у проведенні слідчої дії свідків злочину. Роль понятих в огляді місця події вкрай важлива. Зміст діяльності зі збирання доказів не вичерпується встановленням слідів злочину. Необхідно, щоб отримана

інформація була зафіксована в належний спосіб. Закріплення і збереження даних, отриманих у ході слідчої дії, дає змогу використовувати їх для обґрунтування висновків у кримінальному провадженні як самим слідчим, так і іншими учасниками слідства. Тому фіксація доказів – це не самостійний етап процесу доказування, а завершальний елемент збирання доказів. Фіксацію ходу і результатів огляду здійснюють за допомогою складання протоколу огляду місця події. У зв'язку з тим, що протокол огляду місця події є джерелом доказів у кримінальному провадженні, його складання має здійснюватися в суворо регламентованих законом межах.¹

Допит. Обираючи тактичні прийоми допиту й оцінюючи отримані показання, необхідно з'ясувати: умови, у яких допитуваний спостерігав предмети і явища (вдень, уночі, близько, далеко, тобто об'єктивні чинники); психічний стан допитуваного на момент сприйняття чи після нього (був зляканий, вражений, хвилювався, знаходився в несвідомому стані, сп'янінні тощо); загальний стан органів почуттів людини (стан зору, органів слуху, нюху тощо); загальну здатність до конкретного сприймання й запам'ятовування (зі слів допитуваного потрібно уточнити, що він краще сприймає й запам'ятовує – колір, номери, прізвища тощо). Зокрема слідчий насамперед має допитати потерпілу особу. Крім того, якщо потерпілий знайомий із підозрюваним, додатково необхідно з'ясувати: у яких стосунках перебувають потерпіла особа та підозрюваний; чи виникали в них конфлікти раніше та чи був конфлікт на момент учинення злочину; хто, крім потерпілого й підозрюваного, був присутній під час учинення кримінального правопорушення. Досить часто трапляються випадки, коли залишення особи в небезпеці вчиняють з метою помсти внаслідок конфліктних відносин між підозрюваним і потерпілим. Саме тому важливо з'ясувати, у яких відносинах вони перебувають, щоб установити мотив і мету вчинення кримінального правопорушення. Якщо потерпілий та підозрюваний перебувають у родинних стосунках, слідчому додатково необхідно з'ясувати, чи виявляв у минулому підозрюваний жорстокі нахили щодо вчинення подібних дій та чи вчиняв будь-які дії, які завдавали шкоди потерпілому, а також чи піддавався потерпілий чи інші члени сім'ї домашньому насильству. Зазначена інформація не лише міститиме дані щодо характеристики підозрюваного та його ставлення до предмета злочинного посягання, а й указує на необхідність застосування слідчим заходів профілактичного характеру з метою недопущення в майбутньому вчинення подібних або більш тяжких кримінальних правопорушень.

¹ Гусева В. О. Тактичні й організаційні особливості проведення огляду місця події під час розслідування посягань на життя правоохоронного органу. *Національний юридичний журнал : теорія і практика*. 2018. № 3. С. 111–114.

Нерідко трапляються випадки, коли члени сім'ї через небажання викривати підозрюваного або через страх перед ним можуть подавати неправдиві відомості або викривляти їх. У такому разі слідчому насамперед необхідно з'ясувати причину відмови особи від надання показань або надання неправдивих відомостей. Також перед початком допиту слідчий у встановленому законом порядку інформує особу про її право відмовитися від надання показань відповідно до ст. 63 Конституції України та ст. 18 КПК України, а також про кримінальну відповідальність за надання неправдивих відомостей.

Презумпція невинуватості в такому разі діє безпосередньо: особа має право відмовитися надавати будь-які показання (причому без пояснення причин відмови). Водночас працівник правоохоронного органу, який уважає, що законного права для відмови не було, повинен довести це в установленому законом порядку. Допитуваному достатньо заявити, що він не бажає давати показання з огляду на те, що вони можуть бути розцінені проти неї (її близьких родичів, членів сім'ї) або в будь-який інший спосіб стосуватимуться її самої (та / чи зазначених осіб).

Особа може відмовлятися давати показання не тому, що сама вчинила кримінальне правопорушення, а тому, що виявилася причетною до нього дещо в іншій ролі. Слідчому в цій ситуації не потрібно відкидати варіант, за якого допитувана як свідок особа може відмовитися давати показання з огляду на те, що вона може бути в певний спосіб причетна до вчинення злочину. Отже, якщо особа не скористалася правом на відмову від надання показань (що має бути зафіксовано в протоколі допиту), а надала в ході проведення слідчої (розшукової) дії неправдиву інформацію, її можуть притягнути до кримінальної відповідальності.

У слідчій ситуації, за якої потерпілий не знайомий із підозрюваним, слідчому, крім загальних відомостей, необхідно: з'ясувати, чи запам'ятав він підозрюваного та чи зможе його впізнати; визначити характерні ознаки особи підозрюваного та скласти його словесний портрет; з'ясувати, які саме дії щодо потерпілого вчиняв підозрюваний, які знаряддя використовував; установити де і коли це відбувалося, які тілесні ушкодження отримала потерпіла особа.

Якщо внаслідок протиправних дій було спричинено смерть потерпілого, під час допиту свідків необхідно з'ясувати, унаслідок яких саме дій вона настала. Крім цього, свідку доречно поставити такі запитання: коли він виявив факт злочину, де і за яких обставин; коли та де, на його думку, це могло статися; чи чув він звуки, якщо так, то коли це відбувалося і звідки долинали звуки; якими були його дії після цього; чи не бачив він якихось підозрілих осіб поблизу місця вчинення кримінального правопорушення.

Якщо свідок бачив особу чи осіб, які могли вчинити злочин, необхідно з'ясувати: чи знає він цих осіб; якщо ні, чи може назвати їхні прикмети та чи зможе їх впізнати; у якому напрямку втекли або пішли ці особи; чи було щось у них у руках; скільки їх було; чи були інші свідки та чи може він їх назвати.

Важливим засобом отримання доказової інформації є допит заявника. Заявниками під час розслідування залишення особи в небезпеці можуть бути як потерпілі, так й інші особи, які або були свідками злочину, або дізналися про це з інших джерел.

Якщо заявники були свідками залишення потерпілого в небезпеці, слідчий просить указати й описати місце, де було вчинено протиправне діяння, та коли це сталось; як особа опинилась у цьому місці (тобто безпосередньо побачила зазначені дії чи почула крики, пішла до місця вчинення кримінального правопорушення); за яких обставин особа спостерігала це протиправне діяння; які саме дії вчинив підозрюваний та чи використовував він які-небудь знаряддя, зброю чи інші предмети, якщо так, то які саме; чи знає він особу підозрюваного, якщо ні, то чи запам'ятав він його та чи може описати; чи вживає заявник дії, спрямовані на припинення злочинного діяння; чи надавав він допомогу потерпілому після вчинення правопорушення, якщо так, то якими були його дії; чи були ще свідки вказаного протиправного діяння та чи знає він їх.

Якщо особа безпосередньо бачила момент початку вчинення злочину, то необхідно з'ясувати, що могло спонукати особу до вчинення кримінального правопорушення. У ситуації, коли заявником є особа, якій про факт учинення залишення в небезпеці стало відомо з інших джерел, то під час її допиту слідчий з'ясовує інформацію про джерело, із якого особі стало відомо про факт учинення злочину, та чому саме їй було повідомлено про це; коли особа дізналася про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 135 КК України, який проміжок часу минув між учиненням правопорушення та повідомленням у поліцію; у чому полягали протиправні дії чи бездіяльність особи щодо потерпілого та яку шкоду було завдано внаслідок цього; що особа зробила, отримавши інформацію про злочин. Відомі випадки, коли свідками злочину стають неповнолітні чи малолітні. У такому разі проведення допиту за їх участю потребує, по-перше, дотримання всіх процесуальних вимог, а по-друге – передбачає певні особливості.

Відповідно до ст. 226 КПК України допит малолітньої або неповнолітньої особи проводять у присутності законного представника, педагога або психолога, а за потреби – лікаря. Особливістю такого допиту також є те, що особам, які не досягли 16-річного віку, роз'яснюють обов'язок про необхідність надавання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від надавання показань і за завідомо неправдиві показання. Допитувати

неповнолітніх чи малолітніх рекомендують якнайшвидше, одразу після того, як слідчому стало відомо, що така особа була свідком учинення кримінального правопорушення. Вказана позиція пов'язана з особливостями запам'ятовування та відтворення такими особами подій, адже образи подій, що відбулися, стираються в їхній пам'яті швидше, ніж у дорослих. Крім того, діти можуть неправильно інтерпретувати ті чи ті дії або під впливом дорослих змінити своє уявлення про побачене раніше. Саме тому допит необхідно провести у стислі строки.

Проте, якщо внаслідок побаченого в дитини виникли сильні душевні переживання, настала психологічна загальмованість або шок, допит потрібно відкласти доти, доки вона зможе давати показання. Вартими уваги є й такі тактичні прийоми, які заохочують допитуваного до роздумів і надання свідчень: постановка запитань, що дозволяють уточнити, яка саме інформація відома допитуваному за цією справою; нагадування в загальних рисах про подію, що відбулася, уточнення емоційного стану, обстановки, умов, за яких формувалися його свідчення; відтворення асоціативних зв'язків із метою відновлення в пам'яті сприйнятих ним чинників; постановка уточнювальних запитань із метою недопущення прогалин і неточностей у свідченнях.

Перед початком допиту малолітнього чи неповнолітнього слідчому необхідно скласти план і підготувати запитання. Запитання мають бути допитуваному зрозумілі й недвозначні. Тривалість допиту потерпілого потрібно визначати відповідно до індивідуальних особливостей дитини. Чим молодшим є потерпілий, тим швидше він втомлюється і тим легше вплинути на його пізнавальні процеси. У такому разі дитина гірше зосереджується, їй складно мобілізувати пам'ять. Утома може також спричинити схильність до навіювання, випадкових і непродуманих відповідей, аби завершити обтяжливу розмову. Під час допиту важливо спостерігати за малолітнім і реагувати на сигнали, що засвідчать його втому. За її наявності варто зробити перерву або змінити тему.¹

Важливим різновидом допиту є допит підозрюваного. Основне завдання такого допиту полягає в отриманні деталізованих, повних, правдивих показань про механізм учинення ним залишення потерпілого в небезпеці. Під час допиту підозрюваного необхідно враховувати, чи визнає він свою вину цілком, частково, чи не визнає взагалі. Залежно від цієї обставини слідчий обирає певну тактику допиту.

Вибір слідчим тактичних прийомів допиту значною мірою залежить від можливості встановлення психологічного контакту з підозрюваним, що в результаті створює конфліктну чи безконфліктну ситуацію.² Під час допиту

¹ Синоверська Т. І. Тактичні прийоми допиту під час розслідування жорстокого поводження з тваринами. *Ūridična psihologija*. 2021. № 2 (29).

² Там само.

поведінка слідчого може коригуватися залежно від динаміки психічного стану допитуваної особи. Важливо фіксувати, у зв'язку з чим відбувається зміна в його настрої (радість, розчарування, незадоволення, опасання), зміна у способах комунікації (зухвалість, брутальність, різкість, догідливість, люб'язність тощо).

До того ж необхідно враховувати як вербальну, так і паравербальну інформацію. За умови безконфліктної ситуації під час проведення допиту підозрюваного слідчому необхідно з'ясувати низку питань: чи знає підозрюваний, потерпілого; якщо так, то в яких відносинах вони перебувають; що спонукало особу до вчинення злочину; які саме протиправні дії вчинив підозрюваний та які знаряддя він використав; чи перебував він у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння під час учинення кримінального правопорушення. Виникнення конфліктної слідчої ситуації, за якої підозрюваний не визнає своєї вини в учиненні кримінального правопорушення, спричиняє суттєві труднощі під час проведення допиту та потребує від слідчого заздалегідь підготовленого плану його проведення, добору оптимальних тактичних прийомів.

Найпоширенішим способом відвести від себе підозру є повідомлення про алібі. Необхідно з'ясувати деталі всіх обставин перебування особи в названих нею місцях у день учинення злочину (навіть похвилинно). Нерідко в процесі допиту виникає потреба в перевірці документів, що підтверджують зазначене підозрюваним алібі (посвідчення про відрадження, квитки на поїзд, автобус, пароплав тощо). Детальний допит у багатьох випадках озброїть слідчого матеріалами, важливими для перевірки показань, а також унеможливить створення допитуваним іншої «легенди».¹

З'ясування слідчим найменших деталей учинення злочину з відображенням їх у протоколі допиту з подальшою постановкою додаткових чи уточнювальних запитань у процесі допоможе виявити неправдиві відомості й відомості, які особа хоче приховати. Із цією метою слідчий у процесі подальшого допиту запитує в обвинуваченого, як він може пояснити той факт, що він так докладно запам'ятав саме день учинення злочину і так погано запам'ятав дні, які йому передували й наступні.

Такий прийом зазвичай дає змогу встановити навмисну неправду в показаннях підозрюваного, спонукає його до зізнання в цьому. Крім того, слідчий із метою виявлення неправдивих відомостей у процесі проведення допиту для підтвердження чи спростування певної інформації може повідомити про наявність у матеріалах провадження речових доказів, які викривають винного в учиненні злочину або пред'являти їх; оголошувати показання інших

¹ Семенов В. В. Особливості допиту обвинуваченого при розслідуванні вбивств, прихованих інсценуванням *Теорія і практика правознавства*. 2012. №1. С. 22-33.

осіб, які вказують на його причетність до кримінального правопорушення; оголошувати результати експертизи тощо.

Тактичні прийоми можуть бути використані лише в комплексі, причому їх сукупність залежить від ситуації та особи підозрюваного. Правильно визначена послідовність використання тактичних прийомів дає змогу отримати бажані показання від підозрюваного, від яких може залежати подальший хід досудового розслідування.¹

Пред'явлення для впізнання під час розслідування залишення особи в небезпеці використовується досить часто. Пред'явлення для впізнання як засіб збирання криміналістичної інформації у практиці виявлення злочинів має вагоме значення. Необхідність у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії кожного разу визначає особа, яка проводить досудове розслідування, відповідно до слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування. Загальна мета пред'явлення для впізнання полягає в отриманні доказів, які являють собою висновок одного з учасників процесу про результати проведеної ним ідентифікації – тотожність, схожість або відмінність осіб чи речей, представлених для ознайомлення з ознаками, що збереглися в його пам'яті.

Відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК слідчі (розшукові) дії спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих. Головною сутнісною ознакою слідчих (розшукових) дій є їхня спрямованість на виявлення слідів кримінального правопорушення (звідси й основа їхньої назви – «слідчі»).

Пред'явлення для впізнання як засіб отримання криміналістичної інформації у практиці збирання доказів відоме вже давно (ст. 228 КПК України визначає процесуальні положення пред'явлення особи для впізнання).

Слідчий, розпочинаючи проведення пред'явлення для впізнання, роз'яснює учасникам їхні права та обов'язки. Потім пропонує особі зайняти місце за її вибором серед інших запропонованих громадян. Після цього запрошує особу, яка впізнає, і пропонує їй уважно оглянути пред'явлених у тих позах, у яких вони знаходяться. Положення запропонованих осіб може бути змінено за бажанням особи, яка впізнає, або за розсудом слідчого. Квапити особу, яка впізнає, не можна.²

Оскільки досудове розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я може здійснюватися як у формі дізнання так і формі досудового слідства, процесуальні рішення в межах таких проваджень

¹ Синоверська Т. І. Тактичні прийоми допиту під час розслідування жорстокого поводження з тваринами. *Ūrīdična psihologiā*. 2021. № 2 (29).

² Головкин М. Б., Остапенко Л. А., Осипенко І. П., Черненко М. П. Криміналістика. (Криміналістична тактика) : навчальний посібник. Чернівці : Чернігівський національний технологічний університет, 2017. 220 с.

уповноважені ухвалювати не лише слідчий, прокурор, слідчий суддя, а й дізнавач.

Відповідно до ст. 110 КПК України слідчий, дізнавач і прокурор ухвалюють рішення у вигляді постанови, виготовленої на офіційному бланку та підписаної службовою особою, яка ухвалила відповідне процесуальне рішення, або в разі необхідності – виготовленої в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи, яка ухвалила відповідне процесуальне рішення, або створеної з використанням Інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування відповідно до ст. 106 КПК України.

Оскільки доведення обставин, що підлягають доказуванню під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи відбувається в результаті проведення або застосування значної кількості різноманітних процесуальних дій, зокрема й негласних слідчих (розшукових) дій, то органи досудового розслідування звертаються для отримання дозволу на їх проведення чи застосування до слідчого судді.

Свої рішення на досудовому розслідування слідчий суддя подає у формі ухвали, яка повинна відповідати загальним вимогам, що передбачені у ст. 369, 371-374 КПК України. Проте, оскільки в Україні відповідно до Указу Президента 64/2022 від 24.02.2022 було введено воєнний стан¹, законодавець передбачив у п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України можливість делегування керівникові відповідного органу прокуратури окремих повноважень слідчого судді, зокрема які він уповноважений приймати під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи, а саме щодо розв'язання таких питань: 1) застосування заходів забезпечення кримінального провадження (привід (ст. 140 КПК України), тимчасовий доступ до речей і документів (ст. ст. 163, 164 КПК України), арешт майна (ст. ст. 170, 173 КПК України); 2) загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини (ст. 206 КПК України); 3) продовження строків досудового розслідування (ст. 219 КПК України); 4) проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування (ст. 232 КПК України); 5) проведення слідчих (розшукових) дій, які пов'язані з обмеженням конституційних прав учасників кримінального провадження (проникнення до житла чи іншого володіння особи (ст. 233 КПК України), обшук (ст. ст. 234, 235), отримання зразків для проведення експертизи (ст. 245 КПК України); проведення окремих негласних слідчих (розшукових) дій (ст. ст. 245–248, 250 КПК України); 6) продовження строків досудового розслідування (ст. 294 КПК України).

¹ Про введення воєнного стану: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 затверджений Законом України від 24 лютого 2022 року [№ 2102-IX](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2>

У передбачених вище випадках, оскільки повноваження слідчого судді виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором, а вимоги щодо спеціальної форми клопотань відсутні, – такі клопотання мають відповідати формі та змісту, передбаченим для клопотань, із якими слідчий/прокурор звертається до слідчого судді для ухвалення процесуальних рішень, наведених у абз. 1 п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України, а рішення керівника відповідного органу прокуратури виносять у формі постанови, що передбачено в абз. 2 п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України та ст. 110 КПК України.

Особливістю є те, що в мотивувальній частині міститься інформація, характерна для вступної, мотивувальної та резолютивної частин відповідних ухвал, а мотивувальна частина такої постанови має містити обґрунтування правомірності здійснення керівником відповідного органу прокуратури повноважень слідчого судді, тобто обґрунтування того факту, що відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею цих повноважень. Таку постанову затверджують підписом керівника органу прокуратури та відповідною печаткою.¹ Особливості ухвалення процесуальних рішень зазначеної категорії справ, зокрема і в умовах воєнного стану розміщують також в оглядах судової практики ККС у складі ВС на відповідному сайті.²

3.6. Використання спеціальних знань та техніко-криміналістичних засобів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи

Розвиток сучасної науки і насамперед прикладних наук, до яких зараховують криміналістику, зумовлений взаємопроникненням знань, використанням прогресивних методів інших наук для розв'язання завдань, що стоять перед правоохоронними органами. Неможливо уявити процес розслідування злочинів без використання досягнень природознавчих, технічних та інших наук. Також не можна уявити сучасне розслідування без використання

¹ Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-І Кримінального процесуального кодексу України. Видання 4. Електронне видання. Дніпро-Львів-Одеса-Харків. 2023. 82 с. URL : <http://surl.li/swicmh>

² Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством. URL : <http://surl.li/ikjzia>; Огляд судової практики ККС у складі ВС (рішення внесені в ЄДРСР за I півріччя 2023 року). URL : <http://surl.li/tobfas>

останніх досягнень науково-технічного прогресу та розроблених на їх основі науково-технічних засобів. Не випадково термін наукова категорія «спеціальні знання», що уособлює в собі саме знання неюридичного профілю, виник у теорії кримінального судочинства та займає визначальне місце серед основних категорій криміналістики. Отже, щоб у належний спосіб розв'язувати завдання з протидії злочинності, своєчасно та якісно розслідувати кожний злочин, необхідними є не тільки професійні знання і навички, що формуються на основі комплексу наукових знань, досвіду розслідування злочинів, а і спеціальні знання з інших галузей, що стрімко розвиваються завдяки науково-технічному прогресу.¹

Доцільно розрізнити процесуальні й непроцесуальні форми використання спеціальних знань. Процесуальними необхідно вважати такі форми, що безпосередньо передбачені законом, зокрема: участь спеціаліста у кримінальному провадженні; проведення судових експертиз.

Непроцесуальними необхідно вважати спеціальні знання не за межами кримінального процесу, а ті, що безпосередньо не передбачені законом, зокрема: відомчі розслідування, перевірки технічного стану; проведення досліджень об'єктів безпосередньо на місці події; консультативно-довідкова допомога; надання технічної допомоги в підготовці технічних засобів, виконанні трудомістких робіт; використання допомоги обізнаних осіб при проведенні оперативно-розшукових заходів.

Законодавець надає можливість застосувати будь-які види спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва та ремесла. Це цілком справедливо, оскільки нормами кримінального права врегульовано значну кількість суспільних відносин, а пізнання причин та обставин їх порушення у процесі слідства може вимагати застосування різних за змістом спеціальних знань, досвіду та навичок. Не менш важливим аргументом є те, що людство у своєму розвитку постійно збагачується все новими і новими знаннями у різних галузях, тому надати в законі їх вичерпний перелік неможливо.²

Огляд є однією з першочергових та невідкладних слідчих (розшукових) дій, яка регламентована у ст. ст. 237-239 КПК України. Цією ж статтею передбачено участь спеціаліста при проведенні слідчої (розшукової) дії та окреслено завдання, що входять до компетенції спеціаліста: «Із метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий / прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів. При огляді

¹ Кузьмічов В. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : монографія. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ : Ліра ЛТД, 2008. С. 6–7.

² Бідняк Г. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навчальний посібник. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 5.

слідчий / прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати й вилучати речі та документи, які мають значення для кримінального провадження». Зазначені дії слідчого та спеціаліста проводять для розв'язання завдань огляду з метою встановлення обставин учиненого злочину. Залежно від виду злочину обставини, що підлягають установленню, дослідженню та доказуванню, є специфічними, але найбільш типовими з них є такі: чи мав місце злочин; чи вчинено злочин там, де проводять огляд місця події; які шляхи проникнення осіб на місце події, шляхи їх відходу, транспортні засоби, куди вказують сліди, за якими можливо організувати переслідування; кількість осіб, що знаходилися на місці події, їхні ознаки; протягом якого часу знаходились учасники події на місці події; час вчинення злочину; який пункт території або приміщення, що оглядають, є місцем події, у якому положенні знаходились злочинець і потерпілий на момент нанесення тілесних пошкоджень; які похідні дії вчинено на місці події (приховування або фальсифікація слідів); які сліди з місця події залишилися на злочинці тощо. Розв'язання більшості із зазначених завдань можливо лише після проведення ретельного дослідження обстановки місця події, для чого власне й залучають різного роду спеціалістів.¹

У більшості випадків як спеціалістів залучають спеціалістів-криміналістів слідчих відділів НП та експертів НДЕКЦ МВС України в областях. Під час огляду та ексгумації трупа (ст. ст. 238, 239 КПК України) обов'язкова присутність спеціаліста із судової медицини, у ролі якого на практиці виступають судово-медичні експерти МОЗ України. Допомога спеціалістів необхідна на всіх етапах розслідування при проведенні таких слідчих (розшукових) дій: огляді (ст. 237 КПК України) – майже обов'язково; допиті (ст. 224 КПК України), обшуку (ст. 234 КПК України), пред'явленні для впізнання (ст. ст. 228, 229, 230 КПК України), слідчому експерименті (ст. 240 КПК України), освідуванні (ст. 241 КПК України), призначенні експертизи (ст. 242 КПК України), отриманні зразків для експертизи (ст. 245 КПК України) – за необхідності. На наш погляд, можливим є залучення спеціалістів при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій: аудіо-, відеоконтролю особи (ст. 260 КПК України); огляду й виїмки кореспонденції (ст. ст. 261, 262 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України); обстеженні публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); установленні місцезнаходження

¹ Бідняк Г. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навчальний посібник. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 26.

радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України); спостереженні за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України); аудіо-, відеоконтролю місця (ст. 270 КПК України); негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України).¹

Допомогу спеціаліста поділяють на такі види: криміналістична, консультативна, методична та технічна. Криміналістична допомога полягає в підготовці, організації та проведенні певної слідчої (розшукової) дії; виявленні, фіксації, вилученні доказів, підборі зразків для експертного дослідження.

Методична допомога полягає в роз'ясненнях при проведенні слідчої дії з боку спеціаліста термінології, що використовують в окремій галузі знань, правильних назв вилучених об'єктів або їх частин. Іноді при складанні протоколу слідчий записує цю інформацію під диктовку спеціаліста. При наданні зазначеної допомоги слідчий отримує нові спеціальні знання, підвищує свій професійний досвід.

Технічна допомога полягає у здійсненні допомоги слідчому при використанні техніко-криміналістичних засобів у процесі проведення слідчих (розшукових) дій; огляді, виявленні, фіксації, вилученні речових доказів; складанні схем, креслень тощо.

Консультативна допомога виражена в усних роз'ясненнях, довідках зі спеціальних питань, що можуть виникнути або виникають при підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій, процесуальному оформленні їх результатів. Спеціаліст-криміналіст надає всі ці види допомоги.²

Спеціаліст-криміналіст на місці події повинен діяти в тісній взаємодії зі слідчим та іншими учасниками слідчо-оперативної групи. Взаємодія слідчого з учасниками огляду розпочинається на підготовчому етапі ще до виїзду на місце події, що уможливорює заздалегідь з'ясувати склад СОГ та професійні можливості працівників. Спеціаліст-криміналіст при підготовці до огляду місця події на запрошення слідчого бере участь в обговоренні наявної інформації про подію злочину, порядок передбачуваних дій при огляді місця події, висловлює свою думку про доцільність залучення інших фахівців і використання технічних засобів. Отримавши інформацію про подію злочину, спеціаліст готує необхідні інструменти, прилади, довідкові матеріали до початку проведення конкретних дій і надання допомоги слідчому.

Керівником групи, безумовно, є слідчий. Але в питаннях збирання слідів та інших речових доказів найбільш компетентним є спеціаліст-криміналіст, який

¹ Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Ліра ЛТД, 2015. С. 271-272; Бідняк Г. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навчальний посібник. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 27.

² Там само.

володіє спеціальними знаннями, що відсутні у слідчого. Поради спеціаліста з питань організації, ходу й результатів роботи зі слідами обов'язково повинні бути враховані слідчим. Спеціалісту-криміналісту важливо тактично грамотно побудувати свою роботу в ході огляду місця події. Огляд місця за кожною конкретною подією має свої особливості, проте робота спеціаліста-криміналіста практично завжди зводиться до заздалегідь розробленого алгоритму дій.

Насамперед, прибувши на місце події, спеціаліст переконується в тому, що організована охорона місця події, разом із слідчим визначає межі огляду й уживає заходів до того, щоб ніхто зі сторонніх не знаходився в цих межах. Визначення меж огляду проводять зазвичай одночасно з проведенням орієнтувальної та оглядової фотозйомки. Потім він разом зі слідчим і понятими, які рухаються суворо відведеним шляхом, уже пройденому спеціалістом, поступово обходить територію в межах огляду, виявляючи, фіксуючи й вилучаючи сліди та інші речові докази з поверхні підлоги або ґрунту, на яку належить ступити і які можуть бути змінені або знищені при просування складу слідчо-оперативної групи.¹

Звільнивши в такий спосіб коридор для переміщення територією місця події, спеціаліст, за можливості, обходить цю територію разом з особою, інформованою про звичайне розташування предметів (господарем квартири, матеріально відповідальною особою в магазині тощо), з'ясовуючи, які з предметів, що раніше знаходилися тут, відсутні, звичне положення яких змінено тощо. Якщо немає можливості використати показання вказаних осіб, спеціаліст виконує цю роботу самостійно, визначаючи зміну положення предметів або їх відсутність за видимими або слабо видимими слідами (аномальне розташування предметів, пилові сліди нашарування, відшаровування, порушена павутина, подряпини на поверхні тощо). За підсумками обходу спеціаліст, аналізуючи виявлені ним сліди, ознаки переміщення осіб, предметів тощо, формує власне уявлення про те, що сталося – модель події, відповідно до якої визначає передбачувані місця розташування невидимих слідів і розпочинає обробку всіх видимих, слабо видимих і невидимих слідів, що, на його думку, якимось пов'язані з подією злочину. Належність виявлених предметів і слідів до події встановлюють під час їх попереднього дослідження з урахуванням їх розташування та взаєморозташування, давності залишення тощо. Послідовно відпрацьовуючи територію огляду, переходячи від вузла до вузла, спеціаліст методично виявляє, фіксує, вилучає, упаковує сліди відповідно до встановлених вимог. На стадії загального огляду спеціаліст-криміналіст, не порушуючи навколишнє оточення, робить орієнтувальне, оглядове й вузлове

¹ Бідняк Г. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні : навчальний посібник. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 29–30.

фотографування. Тактичні завдання щодо застосування фотографування місця події узгоджують зі слідчим. Технічні параметри фотографування (освітлення, вибір експозиції тощо) визначає спеціаліст.¹

Проводячи загальний огляд, необхідно дотримуватися обережності, щоб не внести змін в обстановку, не знищити наявні сліди й не залишити свої. На цій стадії огляду (статична стадія) категорично заборонено змінювати обстановку місця події. На етапі детального огляду спеціаліст-криміналіст використовує найбільш ефективні методи й засоби виявлення, фіксації та вилучення слідів і об'єктів. На цій стадії огляду (динамічна стадія) положення предметів, що оглядають, можна змінити й використати технічні засоби, що сприяють виявленню слідів і підвищенню контрастності їх зображення. На цій стадії огляду фахівець-криміналіст виконує такі дії:

- послідовно й усебічно вивчає деталі обстановки місця події, вузли, на які умовно розбито місце події в ході загального огляду, а також кожен виявлений предмет і слід окремо;
- визначає за розташуванням слідів, на підставі метеоумов тощо, чи не залишили виявлені сліди на момент вчинення злочину;
- бере при огляді предмети так, щоб не пошкодити наявні на них сліди і не залишити свої, використовуючи рукавички;
- визначає сліди й об'єкти, які мають бути вилучені;
- вимірює сліди й об'єкти, що оглядали на місці події;
- визначає прийоми й обирає науково-технічні засоби, за допомогою яких можуть бути закріплені та вилучені знайдені на місці події сліди й предмети;
- детально фотографує виявлені сліди і предмети.²

Завершальний етап огляду місця події характеризують тим, що фахівець-криміналіст допомагає слідчому, дотримуючись запобіжних заходів, вилучити й упакувати виявлені сліди та об'єкти, щоб забезпечити їх збереження під час транспортування для подальшого дослідження. Найкращим способом вилучених слідів і об'єктів є їх вилучення разом з предметом-носієм. Відповідно до ст. 71 КПК України спеціаліст знайомиться з протоколом слідчої (розшукової) дії та має право робити зауваження, що підлягають занесенню до протоколу. При

¹ Пиріг І. В., Карпенко Р. В. Теорія і практика розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми : монографія. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 125.

² Бідняк Г. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні : навчальний посібник. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 30; Пиріг І. В., Карпенко Р. В. Теорія і практика розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми : монографія. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2021. С. 125–126.

роботі на місці події спеціаліст-криміналіст допомагає слідчому у складанні протоколу огляду, надаючи йому інформацію, що стосується проведеної ним роботи: де, на якій поверхні, на якому предметі або речовині виявлені сліди; зазначає вид слідів за загальноприйнятою класифікацією (об'ємні, поверхневі, статичні, динамічні, видимі, невидимі тощо; конфігурація й розмір (довжина, ширина, глибина) слідів; якими об'єктами або частинами об'єктів залишені сліди; характерні особливості слідоутворювальних об'єктів, що відобразилися у слідах; якщо сліди поверхневі (нашарування або відшаровування), то якою на вигляд речовиною (пил, забруднення, фарба тощо) вони сформовані; розташування та взаємне розташування слідів (якщо їх декілька) і відстань між ними; які ушкодження встановлені у слідах при огляді; способи виявлення, фіксації та вилучення слідів з описом використаних прийомів і методів.¹

Однією з форм використання спеціальних знань у кримінально-процесуальній діяльності є проведення експертизи. Закон України «Про судову експертизу» визначає поняття судової експертизи (ст. 1).

Судова експертиза – дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію, про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду. Проведення судової експертизи регламентують Закон України «Про судову експертизу», Кримінальний процесуальний кодекс, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства, а також відомчі нормативні акти. Згідно з чинним законодавством експертизу проводить експерт за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускають проведення експертизи для з'ясування питань права (ч. 1 ст. 242 КПК України).²

Під час експертизи, на відміну від інших процесуальних дій, істотні у справі факти можуть встановлювати за відсутності слідчого (або суду). Ця особливість дає змогу пояснити, чому законодавець установив систему додаткових процесуальних гарантій, дотримання яких покликано сприяти достовірному, повному й об'єктивному встановленню фактів експертом та всебічній перевірці його висновків слідчим і судом. Експертизу потрібно призначати тільки тоді, коли в цьому дійсно є необхідність, коли без відповіді експерта на певні запитання неможливе розслідування кримінального правопорушення. Недопустимо призначати експертизу для розв'язання питань, що потребують таких спеціальних знань, які не виходять за межі професійної

¹ Там само.

² Криміналістика (курс лекцій) : навчальний посібник / М. Ю. Будзієвський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, К. О. Чаплинський, Ю. А. Чаплинська. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2013. URL : <http://surl.li/tjivsg>

підготовки слідчого прокурора або судді, тобто на вирішення експерта не виносять питання правового характеру.

При розслідуванні резонансних злочинів проти життя та здоров'я особи призначають в основному криміналістичну та судово-медичну експертизи.

До криміналістичних експертиз зараховують: почеркознавчу; лінгвістичну експертизу мовлення; технічну експертизу документів; експертизу зброї та слідів і обставин її використання; трасологічну (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводять у бюро судово-медичної експертизи); фототехнічну, портретну; експертизу голограм; відео-, звукозапису; вибухотехнічну; техногенних вибухів; матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртотмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів та виробів з них; наявності шкідливих речовин (пестицидів) у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництва та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих й отруйних речовин); біологічну.¹

Судово-медичні експертизи поділяють на експертизи трупа, живих осіб та речових доказів. Завдання їх полягає в установленні причини смерті, характеру й ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, визначенні групової належності й походження різних виділень організму людини та розв'язанні інших питань, що вимагають застосування судово-медичних знань.

Об'єктами судово-медичної експертизи можуть бути як живі особи, так і трупи та речові докази. При розслідуванні навмисних убивств призначають судово-медичну експертизу трупа. Таку експертизу виконують із метою встановлення причини смерті, наявності, характеру й механізму виникнення тілесних ушкоджень, часу настання смерті, розв'язання питань, що були поставлені органами дізнання, слідчому, прокуророві та суду, та питань, які належать до компетенції такого виду судово-медичної експертизи.

Судово-медичну експертизу речових доказів проводять при їх виявленні та вилученні під час проведення слідчих (розшукових) дій. Речові докази – предмети чи сліди, які можуть служити для виявлення обставин провадження, встановлення чи спростування кримінальної дії, виявлення суті того, що відбулося. Речовими доказами можуть бути найрізноманітніші об'єкти. Найчастіше в судово-медичній практиці досліджують об'єкти зі слідами крові,

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз : Наказом Міністерства України № 53/5 від 8 жовтня 1998 р. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

волосся, сперми, слини, молозива, частини кісток, внутрішніх органів, тобто речові докази біологічного походження.

Гр. К. з 28.12.2009 року перебуває в зареєстрованому шлюбі із гр. О., разом з якою вони проживають спільно з двома малолітніми дітьми від їхнього шлюбу та малолітнім потерпілим гр. М., батьком якого гр. К. не є. Правопорушник, проживаючи спільно з малолітнім нерідним сином, систематично з 2009 року принижував його людську гідність, що виражалося в постійних образах, висловлених у його сторону нецензурних слів, зверхньому ставленні, упередженому ставленні щодо своїх рідних дітей, а також систематично жорстоко поводився з малолітнім гр. М., що виражалося в неодноразовому нанесенні побоїв, які завдали фізичних і психічних страждань останньому. 09.04.2017 року після обіду правопорушник, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння та за місцем проживання в ході виниклого словесного конфлікту зі своїм нерідним сином, наніс йому удар долонею по обличчю, після чого став викручувати руки за спину, намагаючись зв'язати останнього, спричинивши своїми діями фізичного болю. Цього ж дня 09.04.2017 року біля 19 години гр. М., перебуваючи за місцем свого проживання, будучи ображеним вказаними діями, а також не витримавши систематичного приниження людської гідності, жорстокого поводження із ним зі сторони гр. К., вирішив покінчити життя самогубством через повішання. Із метою доведення свого замислу до кінця, зайшов до приміщення сараю, який розташований на території господарства, побачив мотузку, яка була прив'язана до дерев'яної перекладини, у вигляді петлі, яку в подальшому поставив собі на шию та стрибнув вниз. У цей час до сараю зайшла бабуся, яка побачивши, що гр. М. висить на мотузці, стала кричати та кликати на допомогу, щоб зрізати мотузку. У подальшому потерпілий був знятий із петлі мотузки, яку перерізав сам гр. К., у результаті чого вдалося попередити самогубство дитини. Згідно з висновком судово-медичної експертизи в потерпілого гр. М. виявлені такі тілесні ушкодження: садна по передньо-боковій поверхні шиї у верхній третині на 2,0 см нижче пикоподібного паростка зліва та на 1,0 см нижче тіла нижньої щелепи зліва; в ділянці кута нижньої щелепи справа.¹

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 242 КПК України слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо встановлення причин смерті.²

Найбільш поширеною та важливою експертизою при розслідуванні доведення до самогубства є судово-медичне дослідження трупа.

Висновки судово-медичної експертизи є важливим джерелом інформації,

¹ Справа № 714/559/17. Архів Герцаївського районного суду Чернівецької обл., 2018 р.

² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VIII
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

яку правоохоронні органи отримують під час розслідування доведення до самогубства. Для найбільш повного її отримання потрібно дотримуватися певних рекомендацій. Насамперед експертові потрібно поставити вичерпний перелік запитань, пов'язаних із встановленням характеру вбивства та наявності маніпуляцій із трупом. Експертизу повинен проводити експерт, який брав участь в огляді місця події і трупа.¹

Крім того, при проведенні експертизи бажана присутність уповноваженої особи, яка здійснює це кримінальне провадження. Судово-медичне дослідження трупа проводять не на місці події, а у спеціально обладнаному приміщенні, і якщо на місці події слідчий перебуває у складі СОГ та спілкується із судово-медичним експертом, то в морзі його може й не бути.

Серед запитань, які можуть надати судово-медичному експертові та мають практичне значення для отримання доказової інформації, можемо визначити такі:

Яка причина смерті потерпілого?

Яка давність настання смерті;

Через який час після спричинення ушкоджень настала смерть?

Чи міг потерпілий після спричинення ушкоджень якийсь час пересуватися, якщо так, то який проміжок часу?

Який характер, розташування, кількість і тяжкість кожного з ушкоджень?

Яким знаряддям (знаряддями) наносили ушкодження?

Який механізм нанесення пошкоджень?

Чи приймався незадовго до настання смерті алкоголь, якщо так, то в якій кількості, за який час до настання смерті і якому ступеню сп'яніння відповідає?

Чи існує прямий причинно-наслідковий зв'язок між заподіяними ушкодженнями і смертю потерпілого?

Чи страждав потерпілий на захворювання, які могли призвести до нещасного випадку?

Яка ймовірність утворення всіх ушкоджень в заданих умовах?

Чи могло бути спричинено тілесне ушкодження внаслідок падіння з висоти власного зросту?

Важливе значення має судово-психіатрична експертиза. Перелік запитань, які можуть бути вирішені при проведенні судово-психіатричної експертизи, виглядає в такий спосіб:

¹ Кучинська О. П. Деякі особливості розслідування серійних убивств. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 4. С. 212–216.

Чи страждала особа в період вчинення правопорушення на будь-яке психічне захворювання, чи проявлявся в неї тимчасовий розлад психічної діяльності?

Чи страждає особа на сьогодні на будь-яке психічне захворювання?

Чи може особа усвідомлювати свої дії й керувати ними, тобто чи можна вважати її осудною?

Якщо особа нині страждає на психічну хворобу, то яких заходів медичного характеру вона потребує?

Чи міг свідок або потерпілий правильно сприймати, запам'ятовувати й відтворювати обставини, які мають значення для справи?¹

Залежно від способу вчинення самогубства (або замаху на самогубство) запропоновано перелік типових запитань, які є доцільними для розв'язання судово-психологічною експертизою:

Які індивідуально-психологічні особливості має підозрюваний?

Які особливості міжособистісних стосунків жертви й підозрюваного (соціально-психологічна характеристика динаміки їхніх взаємин, їхнього конфлікту, аналіз способів розв'язання конфліктних ситуацій)?

У який спосіб виявлені особистісні характеристики могли вплинути на особливості поведінки підозрюваного в досліджуваній ситуації?

Чи заходився підозрюваний на момент вчинення злочину у стані фізіологічного афекту?

Зазначені у ч. 2 ст. 242 КПК України судові експертизи спрямовані на встановлення причин смерті; встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; встановлення віку особи, якщо це необхідно для розв'язання питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а в інший спосіб неможливо отримати ці відомості; визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням.²

При розслідуванні домашнього насильства найбільшого поширення набуває призначення судово-медичної експертизи. Судово-медична експертиза

— дослідження лікарем — судово-медичним експертом на основі спеціальних медичних і біологічних знань (практичних, наукових, теоретичних тощо)

¹ Спіріна І. Д. Судово-психіатрична експертиза : навчальний посібник. Донецьк : ДЮІ МВС України, Арт-Пресс, 2000. 148 с.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

наданих йому матеріалів, що містять інформацію про обставини справи, із наданням відповідей на запитання органів досудового розслідування або суду.

Від результатів проведення цієї експертизи значною мірою залежить подальша кримінально-правова кваліфікація кримінального правопорушення – не лише за ст. 126-1 КК України, а й за іншими статтями цього кодексу.

Призначення судово-психіатричної експертизи спрямовано на встановлення психічного стану особи як на момент, так і після вчинення кримінального правопорушення. Різновидом судової експертизи є діяльність експерта під час проведення ним дослідження на основі спеціальних знань у галузі психіатрії з метою надання висновку.

Ст. 509 КПК України визначає, що психіатричну експертизу призначають, якщо під час кримінального провадження будуть установлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час учинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. До переліку таких обставин законодавець, зокрема, зараховує: наявність згідно з медичним документом розладу психічної діяльності або наявність психічного захворювання в особи; неадекватну поведінку особи, яка була або є під час вчинення суспільно небезпечного діяння (затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо).¹

Об'єктом дослідження судово-психологічної експертизи виступають психічні прояви людини, що не виходять за межі норми, тобто не викликають сумнів у її психічній повноцінності.

У науково-методичних рекомендаціях із питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 р. № 53/5, запропоновано визначення в підекспертної особи індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивоутворювальних чинників психічного життя й поведінки; емоційних реакцій та станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку та її індивідуальних властивостей.²

Отже, під час досудового розслідування домашнього насильства, крім судових експертиз у галузі медицини та психології, може виникнути

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL : <http://surl.li/pgegse>

² Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5 URL : <http://surl.li/gtbhvi>

необхідність у використанні спеціальних знань. Такі знання забезпечуватимуть можливість більш якісного та швидкого отримання відомостей про обставини вчиненого кримінального правопорушення.

Найефективнішою формою використання спеціальних знань при розслідуванні катування є призначення судових експертиз. Найчастіше призначають такі види: судово-медичну експертизу потерпілого; судово-імунологічну експертизу; молекулярно-генетичну експертизу; комплексну амбулаторну судово-психолого-психіатричну експертизу тощо.

Сутність судової експертизи полягає в дослідженні за завданням слідчого або суду фахівцем-експертом наданих в його розпорядження матеріальних об'єктів задля встановлення фактичних даних, що мають значення для правильного вирішення справи. При цьому судова експертиза досліджує не правові, юридичні питання, а лише ті, які виходять за межі професійних знань і практичної діяльності слідчого і суду.

Під час проведення судової експертизи вирішують такі основні завдання:

- ідентифікація об'єктів (людей, тварин, рослин, предметів);
- діагностика механізму події (часу, способу і послідовності дій, подій, явищ, причинних зв'язків між ними, природи, якісних і кількісних характеристик об'єктів, їх властивостей та ознак, що не піддаються безпосередньому сприйняттю тощо);
- експертна профілактика – це діяльність з виявлення обставин, що сприяють учиненню злочинів і розробці заходів щодо їх усунення.

Судові експертизи під час розслідування катування допомагають вивчити сліди та інші речові докази, визначити психічний стан учасників кримінального процесу, установити причину смерті потерпілого, аварій, вибуху, катастрофи, тобто відповісти на найрізноманітніші запитання через виявлення й вивчення фактичних даних про злочин та осіб, які його скоїли.

Найчастіше призначають судово-медичні експертизи потерпілих задля встановлення наявності на їх тілі тілесних ушкоджень, виду таких ушкоджень та ступеня тяжкості, що дає змогу кваліфікувати злочин та змодельовати можливий його механізм, а також якісно провести інші слідчі (розшукові) дії та об'єктивно встановити всі обставини кримінального провадження.

Проведення судово-медичної і судово-психіатричної експертизи призначає слідчий, прокурор або суд у порядку, установленому згідно із Законом України «Про судову експертизу», для розв'язання питань, що потребують спеціальних знань у галузі судової медицини або судової психіатрії. Здійснювати такі види експертиз можуть лише державні спеціалізовані установи – науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України. Організаційне керівництво судово-медичною і судово-психіатричною службами здійснює Міністерство

охорони здоров'я України. Судово-медична експертиза не дає відповіді на запитання, чи заподіяні ушкодження у спосіб, який має характер особливого мучення. Розв'язання цього питання є компетенцією слідчого. Установлення факту заподіяння потерпілому катування (побоїв, мордувань) належить до компетенції органів досудового розслідування й суду. Побойи не становлять окремого чи особливого виду ушкоджень. Їх характеризують заподіяні багаторазові удари, що завдають болю. Якщо після побоїв на тілі потерпілого залишились ушкодження, їх оцінюють за ступенем тяжкості з опертям на звичайні ознаки. Якщо побої не залишили після себе ніяких об'єктивних слідів, судово-медичний експерт зазначає скарги потерпілого, указує, що об'єктивних ознак ушкоджень не виявлено, і не встановлює ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.¹

Судово-медичний експерт такі дії, що полягають у багаторазовому або тривалому спричиненні болю (щипання, шмагання, завдання численних і тривалих, але невеликих ушкоджень тупими чи гостро-колючими предметами, дія термічних чинників та інші аналогічні дії), не кваліфікує ушкодження як заподіяння мордування, оскільки це не входить до його компетенції. У таких випадках він повинен встановити наявність, характер, локалізацію, кількість ушкоджень, одночасність чи різночасність їх утворення, особливості предметів, якими заподіяно ушкодження, механізм їх дії, а також ступінь тяжкості кожного з ушкоджень. Заподіяння тортур, сильного фізичного болю в результаті мучення, биття або заподіяння фізичного страждання через нанесення тривалих побоїв чи інших насильницьких дій із метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, визначають за правилами тілесних ушкоджень.²

Під час проведення судово-медичної експертизи для визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень варто поставити такі запитання:

Ознаки якого ступеня тяжкості має кожне з ушкоджень, завданих потерпілому?

Які із завданих особі ушкоджень є небезпечними для життя на момент їх заподіяння?

Чи є небезпечними для життя особи ушкодження, завдані потерпілому, а якщо так, то чим зумовлена їх небезпечність?

До яких наслідків для здоров'я особи призвели завдані ушкодження в їх сукупності, і якими є наслідки кожного з них?

¹ Експертизи у судочинстві України. URL: <http://surl.li/pjvcws>

² Там само.

Чи мали місце в наданні лікарняної допомоги потерпілому недоліки, що стали причиною заподіяння йому ушкоджень, а якщо так, то яким є ступінь тяжкості цих ушкоджень і чим вони викликані?

Чи є втрата працездатності особи стійкою і якою є її розмір?

Яким є механізм ушкодження обличчя особи і чи є таке ушкодження неоправним?

Чи є на тілі потерпілого сліди, які вказують на багаторазове і тривале заподіяння йому болю, а якщо так, то яким є механізм утворення таких слідів?

Чи вплинули дії, пов'язані з тривалим позбавленням потерпілого їжі, пиття, сну, тепла за умов, про які він повідомив під час допиту, на стан здоров'я потерпілого і як саме?¹

Під час проведення судово-імунологічної експертизи при розслідуванні цієї категорії справ досліджують: предмети, речі, одяг зі слідами крові, слини, інших виділень людського організму. Ці об'єкти можуть бути виявлені під час проведення огляду місця події, огляду речей і предметів, освідування. У силу специфічності слідів біологічного походження та здатності їх до самознищення вагомим значенням набувають кваліфіковані попередні дослідження, фіксація і правильне вилучення таких об'єктів на місці події катування, а також правильність упаковки, умови збереження речових доказів, їх скерування для експертних досліджень. Виявлені, вилучені та зафіксовані сліди в подальшому досліджують, проводячи низку експертиз, зокрема: судово-імунологічну, судово-цитологічну, генотипоскопічну.²

Об'єктами судово-психіатричної експертизи у кримінальних провадженнях щодо вчинення катування є:

- підозрювані, стосовно яких під час слідства виникли сумніви щодо їх психічної повноцінності, а також обвинувачені та підсудні, стосовно яких в органах слідства та суду виникли сумніви щодо їх осудності або можливості за психічним станом здоров'я брати участь у слідчих діях чи судовому засіданні; свідки і потерпілі, стосовно яких в органах слідства виникли сумніви щодо їх психічної повноцінності;

- потерпілі, стосовно яких розв'язують питання про взаємозв'язок змін у їхньому психічному стані зі скоєними щодо них протиправними діями. Експерти, які проводять амбулаторну експертизу, у разі неможливості відповісти на всі запитання, поставлені перед ними, обґрунтовують висновок про необхідність проведення стаціонарної експертизи. Стаціонарну судово-медичну або судово-психіатричну експертизу призначають, якщо виникає потреба тривалого спостереження за особою або дослідження її стану. Стаціонарну експертизу проводять в експертній установі (підрозділі) з окремим утриманням

¹ Експертизи у судочинстві України. URL : <http://surl.li/ppgmeq>

² Там само.

осіб, які перебувають і не перебувають під вартою. Під час проведення стаціонарної експертизи за наявності медичних показань до осіб застосовують відповідні їх стану методи лікування й дослідження, дозволені Міністерством охорони здоров'я України. Термін проведення стаціонарної експертизи становить до 30 діб. Залежно від обсягу і складності експертизи термін її проведення може бути подовжений за узгодженням з органом, що призначив експертизу.¹

Причинами проведення цієї експертизи є постійний чи тимчасовий розлад психічної діяльності неспсихотичного рівня (так звані межові психічні розлади, психічні аномалії), суттєвою ознакою яких є кількісне обмеження здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними при якісному збереженні критичної функції свідомості (психопатія, неврози, фізіологічний афект тощо), до яких зараховують психози.

Проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи під час розслідування катування дає змогу розв'язати питання щодо:

- наявності в підозрюваного якогось психічного захворювання чи розладу, їх виду та впливу на керування своїми діями під час вчинення катування;

- наявності такого захворювання на момент проведення експертизи;
- наявності в підозрюваного в момент вчинення катування стану психологічного афекту, який міг впливати на його свідомість і діяльність;
- наявності в підозрюваного особливостей, які могли сприяти протиправним діям.^{2,3}

Важливою процесуальною формою використання спеціальних знань під час досудового розслідування щодо залишення особи в небезпеці є експертиза. У процесі розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії використовують науково-практичні можливості різногалузевих знань. Кримінальне процесуальне законодавство (ст. 242 КПК України) передбачає застосування таких можливостей для призначення експертизи, коли для розв'язання конкретних питань при провадженні у справі потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання, а порядок призначення експертизи охоплює низку організаційних та процесуальних дій. При розслідуванні залишення особи в небезпеці судово-медичну експертизу призначають обов'язково.

¹ Там само.

² Коваль М. М. Характеристика катування з криміналістичного погляду. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. URL : <http://ena.lp.edu.ua>

³ Завидняк В. І. Призначення експертиз у провадженнях щодо злочинів, вчинених із особливою жорстокістю. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. Вип. 1 (2) 2015.

Визначення запитань, що є необхідними для розв'язання судово-медичної експертизи, переважно залежить від предмета, способу злочинного посягання, методів маскування злочинного результату, а також інколи від слідчої ситуації. Експертові ставлять такі запитання:

Які ушкодження є на тілі потерпілої особи, їх характер, розташування і походження?

Яка послідовність нанесення тілесних ушкоджень?

Чи вказують ушкодження на тілі особи на самооборону чи боротьбу і якщо так, то які саме?

Одноразово чи неодноразово були заподіяні тілесні ушкодження?

Яким знаряддям були заподіяні тілесні ушкодження?

*Чи перебувала потерпіла особа в момент заподіяння їй тілесних ушкоджень у безпорадному стані і чи могла вона чинити опір винному?*¹

Предметом судово-психологічної експертизи в ході розслідування залишення особи в небезпеці є психічні факти, явища, закономірності та механізми психіки. Основною тактичною особливістю у виборі моменту призначення судово-психологічної експертизи є те, що її призначення на ранніх етапах попереднього слідства недоцільно за певних причин.

По-перше, призначенню судово-психологічної експертизи завжди повинна передувати підготовка необхідних для її проведення матеріалів. Їх можна умовно розподілити на дві категорії:

- дані про спосіб життя, освіти, професію та рід діяльності, риси характеру, інтереси, світогляд, життєві плани, навички, стосунки із членами сім'ї, колегами, сусідами;

- дані про злочинні факти, що мають пряме або непряме відношення до події злочину, дані про злочинну поведінку і постзлочинну діяльність підозрюваного.

Усіма цими відомостями можна володіти лише після проведення цілого ряду слідчих (розшукових) і процесуальних дій.

По-друге, особливого значення для експертного дослідження набувають дані допиту самого підозрюваного. Суб'єктивний самозвіт і міркування індивідуума про психологічний механізм скоєного ним злочину має велике інформаційно-гносеологічне значення для експертного дослідження. Тому психологічну експертизу принаймні потрібно призначати після допиту підозрюваного щодо встановлення суб'єктивної сторони злочину. Якщо перед слідством буде стояти завдання щодо встановлення не тільки психічних процесів, станів або властивостей особистості, але й визначення психічного здоров'я підозрюваного, його осудності, то варто виносити постанову про

¹ Там само.

проведення комплексної психолого-психіатричної експертизи. Призначення цієї експертизи рекомендовано в разі потреби визначення афективного стану підозрюваного на момент учинення злочину, а також стосовно визнаних осудними підозрюваних, які страждають на олігофренією (дебільність або психопатія). При розслідуванні кримінальних правопорушень щодо залишення особи в небезпеці, які спричинили душевну хворобу, призначення психіатричної експертизи потерпілого є обов'язковим. У ході оцінки висновків психіатричної і психологічної експертизи особливу увагу необхідно приділяти їх дослідницькій частині. Практиці відомі випадки, коли в ході експертизи особа по-новому освітлює картину злочину або повідомляє нові факти, підозрюваний зізнається в учиненні злочину, хоча на слідстві категорично заперечував свою вину. Оскільки такі показання особи експерт фіксує в дослідницькій частині висновку, то вони можуть мати певне значення для провадження.¹

Якщо при розслідуванні кримінальних правопорушень щодо залишення особи в небезпеці призначають судово-медичну експертизу речових доказів, то для її проведення закономірними є такі запитання:

Чи є на досліджуваних предметах сліди крові, слини, сперми, яка їхня група і тип?

Які інші особливості має кров, що виявлена на досліджуваних предметах або на тілі потерпілої особи, її одязі?

Як давно утворилися сліди крові на досліджуваних предметах?

Чи може належати підозрюваному кров, сперма, слина, що виявлені на досліджуваних предметах або на тілі потерпілої особи?

Чи належить волосся, виявлене на певному предметі або на тілі потерпілої особи, людині?

Якщо волосся, що виявлене на певному предметі або на тілі потерпілої особи, належить людині, то воно вирвано чи випало?

Волосся, що виявлене на певному предметі або на тілі потерпілої особи, належить чоловікові чи жінці?

Чи подібне волосся, що виявлене на певному предметі або на тілі потерпілої особи, її одязі, до волосся підозрюваної особи?²

Об'єктом матеріалознавчої експертизи при розслідуванні залишення особи в небезпеці можуть бути: наркотичні засоби; харчові продукти; тютюн; полімерні, паливно-мастильні матеріали; волокна; волокнисті матеріали. Досить часто зазначені об'єкти виявляють у формі помітних та візуально невидимих мікрослідів. Механізм утворення таких мікрослідів обумовлений тим, що мікрочастинки за умов учинення злочинного діяння відокремилися від цілого.

¹ Там само.

² Там само.

Наприклад, окремі волокна одягу злочинця залишилися на одязі потерпілої особи при його контакті з нею. Або на місцевості, де було вчинено злочин, виявлено сліди тютюну, наркотичних засобів, а також паливно-мастильних матеріалів від автомобіля. Експерти використовують при проведенні матеріалознавчих експертиз біологічні, фізичні, хімічні та інші методи дослідження. Останнім часом при розслідуванні кримінальних правопорушень набула поширення молекулярно-генетична експертиза, основним завданням якої є ідентифікація конкретної особи на основі генетичної інформації, що є в біологічних частинках шматочках шкіри, а також у рідинах – слині, крові, поту. За результатами її проведення отримують непрямі докази. Це пояснюють тим, що в більшості випадків об'єктом експертизи є окремі предмети, ті чи ті властивості, які необхідно встановити, пояснити, порівняти з іншими. У такому випадку можна частіше з'ясувати окремі обставини справи, які набувають свого значення лише у взаємному зв'язку з іншими фактами. Призначивши експертизу для дослідження певних обставин провадження, слідчий, прокурор і суд повинні насамперед оцінити висновок експерта з погляду наявної класифікації доказів для того, щоб застосувати правила використання прямих чи непрямих доказів, не допустити помилки – оперування непрямыми доказами без урахування їх специфіки. Результати експертизи оформляють висновком експерта, при судово-медичному освідуванні складають акт або довідку. Висновок, акт і довідка – документи, які є джерелом доказів. Для того ж, щоб діяльність спеціаліста, який узяв участь у слідчій (розшуковій) дії, мала доказове значення, її необхідно відображати в протоколі цієї дії. Під час розслідування правопорушень щодо залишення особи в небезпеці варто ширше застосовувати таку непроцесуальну форму використання спеціальних знань, як самостійна пізнавальна діяльність. Сутність її полягає в ознайомленні з медичними науковими джерелами. Це дасть змогу слідчому орієнтуватися в медичній термінології, усвідомити для себе умови й методи проведення експертних досліджень, що завжди сприятиме більш кваліфікованому проведенню оцінки висновку експерта, поліпшить спільну роботу слідчого і спеціаліста при проведенні слідчої дії. У тих випадках, коли після ознайомлення з висновком судово-медичної експертизи у слідчого виникнуть додаткові запитання, можливо здійснити допит експерта. Така форма використання спеціальних знань припустима за умови, якщо допитуваному експерту не треба буде проводити які-небудь дослідження для роз'яснення або доповнення свого висновку¹.

¹ Там само.

РОЗДІЛ 4. МЕТОДИКА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ РЕЗОНАНСНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ, А ТАКОЖ ПРОТИ ЇЇ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ

4.1. Кримінально-правовий зміст і підходи до кваліфікації резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, її статевої свободи, статевої недоторканості та моральності

Розслідування резонансних кримінальних правопорушень завжди супроводжують додатковими обтяженнями, пов'язаними як зі службовими завданнями щодо оперативного й компетентного реагування на екстраординарні кримінальні прояви, так і з суспільним, медійним збуренням, що є фоновим чинником розслідування. Ці обставини зумовлюють тиск на досудове розслідування, а сам слідчий виявляється в ситуації підвищеної відповідальності за рішення, які ухвалює, необхідності зберігати неупередженість, об'єктивність та фаховість дій у стресових умовах. Власне такі умови пояснює природа так званих резонансних кримінальних правопорушень.

Резонансні кримінальні правопорушення розуміємо як категорію кримінальних правопорушень, які в конкретній криміногенній обстановці, з огляду на об'єкт посягання, характеристику потерпілої особи, спосіб суспільно небезпечних дій та / або соціальне становище суб'єкта такого правопорушення, є екстраординарними, нетиповими, що явно та гостро контрастують із вимогами моралі і права, стають предметом пильної уваги громадськості.

В умовах війни та в контексті збройного конфлікту подібні ситуації, на жаль, мають тенденцію до перетворення на ординарні. Кримінологи говорять про феномен «звикання до злочинності». Проте незважаючи на таку собі «воєнну специфікацію» правоохоронної діяльності органів та підрозділів Національної поліції, зберігають й «позавоєнні» виклики, що не можуть бути проігноровані чи вважатися другорядними. До числа таких викликів зараховують розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, її статевої свободи, статевої недоторканості особи та моральності (ст. ст. 146-1, 147, 150-1, 152, 153, 156-1, 299, 301-2 КК України).

Насильницьке зникнення (ст. 146-1 КК України). Основний безпосередній об'єкт – воля людини у вигляді її фізичної та особистої свободи, а також людська гідність.¹ Додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт – правосуддя і сфера службової діяльності.² Потерпілим від цього злочину є будь-яка фізична особа.³

Об'єктивну сторону злочину характеризує суспільно небезпечна дія, що виражена в деяких альтернативних діяннях, визначених у ч. ч. 1, 2 ст. 146-1 КК України. Її незаконність обумовлена не тільки відсутністю у злочинця відповідних законних підстав на вилучення потерпілого з певного місця та / або утримання потерпілого в певному місці але й подальшою відмовою визнати такий факт або приховуванням такого факту.⁴

Суспільно небезпечна дія при насильницькому зникненні полягає в учиненні однієї чи декількох дій, зокрема: арешт; затримання; викрадення; позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі; видання наказу про вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті; видання розпорядження про вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті; невжиття заходів для їх припинення; неповідомлення керівником, якому стало відомо про вчинення дій, зазначених у частині першій цієї статті, його підлеглими компетентних органів.⁵

Арешт. У вітчизняному законодавстві таке правове поняття як «арешт» у буквальному вигляді фігурує лише у ст. 60 КК України і є видом кримінального покарання. Воно не є тотожним поняттю «домашній арешт», визначеному в чинному КПК України як запобіжний захід (п. 4 ст. 176, ст. 181), а також поняттю «адміністративний арешт», що використовують у КупАП як вид адміністративного стягнення, оскільки має іншу юридичну природу й правовий статус. Наскільки є виправданим його використання у ст. 146-1 КК України, наразі становить серйозне запитання з огляду на походження статті, якою чинний кримінальний закон було доповнено після приєднання України (Закон № 525-VIII від 17.06.2015 р.) до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. За змістом ст. 2 зазначеної конвенції арешт не виглядає як вид кримінального покарання, а швидше нагадує запобіжний захід, умовний аналог якого за вітчизняним КПК України визначено як «тримання під вартою».

Необхідно звернути увагу, що буквальне дефінування поняття «арешт», що спирається на герменевтичний (юридико-догматичний) метод пізнання

¹ Лизогуб Я. Г. Злочини проти волі, честі та гідності особи (Розділ III КК України) / Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник / А.А. Васильєв, О.О. Житний, С.О. Гладкова та ін. Харків: Право, 2020. С. 109–110.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

правових явищ, і яке зумовлює однозначне та безальтернативне визначення арешту як виду кримінального покарання, виглядатиме не зовсім логічно в контексті кримінально-правової заборони насильницького зникнення. Його кореляція з іншими ознаками суспільно небезпечного діяння, зокрема «подальшою відмовою визнати факт такого арешту», виглядатиме нікчемною з кримінально-правового погляду, оскільки зазначена відмова, нехай навіть і висловлена усно чи письмово, у юридичному сенсі виглядатиме безглуздо. Будь-яке кримінальне покарання призначає суд та визначає обвинувальний вирок, який підписує суддя чи суд, що його виніс. Яке саме кримінально-правове навантаження в цьому разі нестиме «подальша відмова визнати факт такого арешту», є незрозумілим. Із опертям на такі міркування арешт як діяння в межах ч.1 ст.146-1 КК України наразі необхідно визнати логіко-юридичною помилкою. І з цих підстав її практичне використання при кваліфікації цього злочину є доволі обмеженим, бо ж навіть виключеним.

Щодо розуміння арешту як запобіжного заходу, то для цього взагалі, як видається, немає підстав, адже арешт і тримання під вартою навіть за семантичною формою не збігаються. Апелювання до можливостей поширювального, телеологічного (цільового, ураховуючи задум законодавця, що зазвичай зафіксований у тексті пояснювальної записки до законопроекту) тлумачення із опертям на слідчий корпоративний сленг також не є допустимим, адже вимоги юридичної техніки, принцип правової визначеності, зокрема й до тексту кримінального закону, унеможливають це. Отже, у контексті сучасної правової системи, а також криміногенної обстановки в Україні насильницьке зникнення через арешт є неможливим.

Натомість арешт як діяння при вчиненні насильницького зникнення може проявлятися в умовах так званої правової сингулярності, тобто як результат функціонування квазісудових органів, утворених окупаційною адміністрацією на тимчасово окупованій території України. Із позицій законодавства України такі органи, а так само вчинювані ними дії, не є легітимними. Водночас міжнародне гуманітарне право допускає й навіть вимагає забезпечення права на справедливий суд, зокрема й на окупованих територіях. Порушення цього права в контексті збройного конфлікту вважають воєнним злочином, воно підлягає кваліфікації за відповідними статтями КК України, які передбачають порушення законів і звичаїв війни (зокрема ст. 438 КК України).

Затримання (у межах розглядуваної статті) – тимчасовий запобіжний захід, що застосовує уповноважена службова особа до особи в порядку статей 208–213 КПК України¹.

Викрадення – протиправне вилучення людини з місця її останнього перебування з подальшим короточасним або тривалим обмеженням чи позбавленням здатності діяти в певний спосіб на власний розсуд (рухатись узагалі чи певною територією, здійснювати зустрічі, відвідувати певні об'єкти).²

Позбавлення волі людини в будь-який інший спосіб – діяння, рівнозначне з кримінальним правопорушенням, передбаченим у ст. 146 КК України, але вчинене відповідним суб'єктом (представником держави), а також такі форми протиправного тимчасового позбавлення людини права на свободу, що є втіленням, зокрема, адміністративного арешту (ст. 32 КупАП) чи адміністративного затримання (ст. 261 КупАП) або застосуванням щодо потерпілого відповідних запобіжних заходів кримінального процесуального характеру (домашній арешт, тримання під вартою).

Наказ або розпорядження – висловлене усно або викладене письмово управлінське рішення, що містить конкретну вимогу вчинити в певний спосіб або утриматися від учинення чогось і має імперативний характер щодо підлеглої особи (осіб).³

Суб'єкт злочину – спеціальний, для кожної з частин кримінально-правової норми, що розглядають, такий суб'єкт є різним. Наприклад, суб'єктом злочину, передбаченого у ч. 1 ст. 146-1 КК України, може бути лише представник держави, зокрема й іноземної.⁴

Представником держави в цій статті потрібно розуміти службову особу або особу, яка виступає як офіційна, чи діє з її (службової особи) підбурювання чи мовчазної згоди. Це можуть бути представники правоохоронних органів (поліцейські, нацгвардійці, працівники СБУ тощо), військові, службові особи органів місцевого самоврядування тощо. Водночас до цієї категорії осіб варто зарахувати й будь-яких інших осіб (цивільних осіб), які діють із дозволу, за підтримки чи за згодою держави (працівники приватних компаній, приватні особи).⁵

Представниками іноземної держави в цій статті варто розуміти осіб, які діють як державні службовці іноземної держави або проходять військову службу у збройних силах, органах поліції, органах державної безпеки, розвідувальних

¹ Лизогуб Я. Г. Злочини проти волі, честі та гідності особи (Розділ III КК України) / Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник. / А. А. Васильєв, О. О. Житний, Є. О. Гладкова та ін. Харків : Право, 2020. С. 110–111.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

органах, або осіб, які обіймають посади в зазначених або будь-яких інших державних органах чи органах місцевого самоврядування іноземної держави, утворених відповідно до її законодавства, або які діють за наказом таких осіб, а також представників іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд і груп найманців, утворених, підпорядкованих, керованих та фінансованих російською федерацією, а також представників окупаційної адміністрації російської федерації, до якої входять її державні органи і структури, функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та представників підконтрольних російській федерації самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях.¹

Суб'єктом злочину, передбаченого у ч. 2 ст. 146-1 КК України, може бути фізична особа, яка є представником держави (зокрема іноземної), яка має право віддавати наказ чи розпорядження підлеглий особі.²

Суб'єктивну сторону злочину характеризує лише прямий умисел. Учинення дій, передбачених у ст. 146-1 КК України, з урахуванням іншої форми вини не може бути підставою для притягнення до кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення.³

Діяння, передбачене у ст. 146-1 КК України, необхідно розмежовувати із суміжними кримінальними правопорушеннями, наприклад, передбаченими у ст. ст. 146 і 371 КК України. Головними розмежувальними ознаками є: суб'єкт; зміст суспільно небезпечної поведінки.

На тлі порівняння з незаконним позбавленням волі та викраденням людини як кримінальними правопорушеннями, передбаченими у ст. 146 КК України, злочин, сформульований у ст. 146-1 КК України, змістовно має іншого суб'єкта. Якщо за статтею 146 КК України таким може бути будь-яка фізична, осудна особа, яка досягла віку 16 років, то відповідно до ст. 146-1 КК України – це лише представник держави (як української, так й іноземної). Крім цього, якщо за ст. 146 КК України суспільно небезпечне діяння і за формою, і за змістом має бути лише незаконним, то відповідно до ст. 146-1 КК України протиправна поведінка особи за формою може мати й законний вигляд (оформлена певними процесуальними документами – протоколом про затримання або ухвалою суду).

Певна лінійність зберігається й при розмежуванні юридичних складів, передбачених у ст. ст. 146-1 та 371 КК України. Якщо за ст. 146-1 КК України суб'єктом, як наголошено вище, може бути представник держави, зокрема й іноземної, то в межах юридичного складу, зазначеного у ст. 371 КК України,

¹ Там само.

² Там само.

³ Там само.

суб'єктом є лише службова особа, що за кримінальним процесуальним законодавством України повноважна здійснювати такі дії, як затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою. За таких умов суспільно небезпечне діяння завжди має завідомий характер, а відтак є незаконним за будь-яких обставин. До того ж суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 371 КК України, не може бути іноземець (представник іноземної держави).

Захоплення заручників (ст. 147 КК України). Основний безпосередній об'єкт – воля людини у вигляді її фізичної свободи. Додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт – громадська безпека.

Потерпілий від злочину – особа, яку захопили чи утримують із метою спонукання її родичів, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від учинення будь-якої дії як умови звільнення заручника. Потерпілим від цього злочину може бути фізична особа будь-якого віку чи статі. Якщо як заручника захопили працівника влади чи працівника правоохоронного органу, учинене підлягає кваліфікації за ст. 349 КК України.

За ст. 349 КК України були кваліфіковані дії громадян ОСОБА 1 та ОСОБА 2, які 10 червня 2015 року о 04 год. 00 хв. Із метою реалізації злочинного умислу, у невстановлений слідством спосіб, відчинили замок дверей камери та самовільно вийшли з камери № 121, розташованої на другому поверсі корпусного відділення № 1 Одеського слідчого ізолятору та направились до службового приміщення старшого по корпусному відділенню, де на чергуванні перебував старший по корпусному відділенню № 1 відділу режиму й охорони, старший прапорщик внутрішньої служби Громадянин ОСОБА 3, який згідно з ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 19.02.2004, є працівником правоохоронного органу.

ОСОБА 1 та ОСОБА 2, непомітно пройшовши до кімнати старшого по корпусному відділенню, підійшли до ОСОБА 3. Громадянин ОСОБА 2, утримуючи в правій руці отриманий ним в невстановлений слідством спосіб металевий предмет, загострений з однієї сторони, обхопив з правої сторони за шию громадянина ОСОБА 3 та приставив до його шиї загостреним кінцем вказаний предмет, утримуючи його в руці, висловив погрозу заподіяти ушкодження, небезпечні для його життя, які ОСОБА 3 сприймав, як реальні, тим самим протиправно, у насильницький спосіб, обмежуючи можливість ОСОБА 3 самотійно обрати місце свого перебування. Тим часом, ОСОБА 1 дістав із-за поясу ОСОБА 3 спеціальні засоби: газовий балончик, гумову палицю ПР-73, зв'язку ключів від усіх камер та входних дверей корпусу.

Після цього ОСОБА 1 та ОСОБА 2, продовжуючи утримувати ОСОБУ 3 в заручниках, тобто протиправно та насильницькі позбавляючи його можливості залишити місце, у якому його утримували, прослідували до чергової

частини установи, де перебували оператор відеонагляду, старший сержант внутрішньої служби ОСОБА 4 та черговий помічник начальника Одеського слідчого ізолятору № 21, старший лейтенант внутрішньої служби ОСОБА 5 Далі ОСОБА 1 та ОСОБА 2, продовжуючи утримання як заручника старшого по корпусному відділенню ОСОБУ 3, вимагали у ОСОБИ 4 як у службової особи державної установи вчинити дії як умову звільнення заручника, а саме вимагали надати їм транспорт та можливість безперешкодно залишити територію слідчого ізолятору. У подальшому ОСОБА 1 та ОСОБА 2 були затримані.¹

Якщо винний, захоплюючи заручника, помиляється щодо його статусу, зокрема як працівника правоохоронного органу чи його близького родича, учинене належить кваліфікувати за правилами наявності фактичної помилки, зокрема помилки в осіб потерпілого. У таких випадках зазвичай має місце сукупність злочину – закінчений злочин із загальним складом та замах на злочин зі спеціальним складом.

Правильно були кваліфіковані дії громадянина ОСОБА 1 за ч. 2 ст. 15 ст. 349 і ч. 1 ст. 147 КК України, який вчинив злочин за таких обставин: приблизно в березні 2015 року, ОСОБА 1, маючи умисел на захоплення та тримання як заручника потерпілої громадянки ОСОБА 2, яка є дружиною, а саме близьким родичем громадянина ОСОБИ 3, призначеного Указом Президента України № 928/2014 від 15 грудня 2014 року на посаду Секретаря Ради національної безпеки і оборони України, і в силу своєї посади, згідно із Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони» та інших норм чинного законодавства, представника влади, а також службової особи через виконання організаційно-розпорядчих функцій, із метою спонукання до вчинення певних дій останнім, розробив злочинний план, відповідно до якого він, громадянин ОСОБА 1, мав прибути за місцем роботи потерпілої ОСОБА 2 – до приміщення факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, та змусити її чоловіка – ОСОБУ 3 – вибачитися перед громадянами України за підписання ним під час перебування на посаді виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України, Указу № 405/2014 від 14 квітня 2014 року «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України», що на його, ОСОБА 1, думку призвело до початку бойових дій на території Луганської та Донецької областей.

¹ Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 28.08.2015. Справа № 521/12752/15к. URL : <http://surl.li/lpauyf>

Далі, 25 травня 2016 року, реалізуючи свій злочинний умисел, обвинувачений Р., переконавшись, що потерпіла ОСОБА 2 працює на посаді завідувача відповідної кафедри Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, прибув до вказаного навчального закладу, де приблизно о 15 год. 40 хв., знаходячись у коридорі, побачив потерпілих ОСОБА 2 та ОСОБА 4, а також інших викладачів, які йшли до аудиторії іноземних мов. У цей момент обвинувачений ОСОБА 1, допустивши помилку в об'єкті злочину, зокрема, помилково сприймаючи за потерпілу ОСОБА 2 потерпілу ОСОБА 4, схопив останню рукою за верхню частину тулубу та почав силою утримувати, позбавивши можливості фізичного опору й захисту свого життя, тобто захопивши її як заручника з метою спонукання ОСОБА 3 до вчинення певних дій як умови звільнення заручника, при цьому піднісши до її шиї заздалегідь підготовлений ніж, однак, уважаючи, що виконав всі необхідні дії для доведення кримінального правопорушення до кінця, не завершив кримінальне правопорушення з причин, які не залежали від його волі, оскільки був затриманий працівником охорони.¹

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення може бути виражена в реалізації двох альтернативних діяч: 1) захопленні особи як заручника; 2) триманні особи як заручника.

Захоплення заручників – раптове швидке викрадення особи (таємне або відкрите), яке можуть вчиняти через обман, супроводжувати насильством або погрозою застосування такого насильства.

Тримання особи як заручника – позбавлення заручника можливості пересуватися, коли потерпілому забороняють залишати певне місце або зробити це неможливо. Особливістю такого кримінального правопорушення є те, що винна особа обов'язково повідомляє про захоплення заручника родичам потерпілого, у державну або іншу установу, організацію або на підприємство, фізичній або службовій особі. Захоплення або тримання заручника або повідомлення про зазначені дії, на відміну від викрадення людини, мають публічний характер, охоплюють собою невизначене коло осіб. Кримінальне правопорушення, передбачене у ст. 147 КК, має формальний склад, його вважають закінченим із моменту, коли свобода особи була фактично обмежена.² За таких обставин неважливо, чи домігся винний мети, тобто чи були виконані його вимоги як умова звільнення заручника, чи ні. На кваліфікацію це не впливає.

08 серпня 2014 року о 16 год. 55 хв. Громадянин ОСОБА 1, перебуваючи

¹ Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 21.04.2017 р. Справа № 761/33185/16к. URL : <http://surl.li/czvbtg>

² Литвинов О. М., Орлов Ю. В., Ємельянов В. П. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навчальний посібник. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків : ХНУВС, 2023. С. 302.

біля загальноосвітньої школи № 8 у м. Одеса, після невдалої спроби здійснення крадіжки з квартири, тікаючи від громадян ОСОБА 2 та ОСОБА 3, які переслідували його та намагалися затримати, зупинився біля неповнолітньої дівчини ОСОБА 4. Із метою використання ОСОБА 4 як заручника, для спонукання ОСОБА 2 та ОСОБА 3 утриматись від подальшого свого переслідування, ОСОБА 1 схотів ОСОБА 4 своєю лівою рукою за її праву руку та, притиснувши до її спини ніж, який знаходився у нього в правій руці, почав словесно погрожувати ОСОБА 4 вбивством. При цьому ОСОБА 1 наказав ОСОБА 4 висловити ОСОБА 2 та ОСОБА 3 свою вимогу, яка полягала в тому, щоб останні відмовилися від його переслідування. Почувши висловлену ОСОБА 4 вимогу та сприйнявши її як умову звільнення заручника, ОСОБА 2 та ОСОБА 3 зупинились та перестали переслідувати ОСОБА 1. Продовжуючи утримувати ОСОБА 4 та тим самим позбавивши її можливості вільно пересуватися, ОСОБА 1 розпочав рух в напрямку вул. Рекордна. Пройшовши приблизно 40 метрів ОСОБА 1 побачив ОСОБА 5, який був одягнений у формений одяг працівника МВС України. На вимогу працівника міліції ОСОБА 5 зупинитись та звільнити неповнолітню ОСОБА 1 відреагував абсолютною відмовою виконати законні вимоги працівника правоохоронного органу. Рухаючись вулицею, ОСОБА 1 оступився та втратив контроль над ОСОБА 4. У цей же час працівник поліції ОСОБА 5, скориставшись обстановкою, схопив неповнолітню ОСОБА 4 та відитовхнув її позаду себе, забезпечивши в такий спосіб її безпечне положення щодо нападника. Утративши заручника, ОСОБА 1 почав тікати у сторону вул. Рекордної. Під час переслідування останнього працівник поліції ОСОБА 5 застосував зброю та зробив попереджувальний постріл. Через декілька метрів ОСОБА 5 затримав ОСОБА 1.¹

Суб'єкт злочину – фізична осудна особа, якій на момент вчинення злочину виповнилось 14 років.

Суб'єктивну сторону кримінального правопорушення характеризують прямий умисел і спеціальна мета спонукати родичів затриманого, державна або інша установа, підприємство чи організація, фізична або службова особу до вчинення будь-якої дії (передати зброю, наркотичні засоби, інші речі, транспортні засоби чи гроші, звільнити якогось заарештованого чи ув'язненого, забезпечити безперешкодний виліт за межі країни тощо) чи утримання від учинення будь-якої дії (неприйняття певної особи на ту чи ту посаду, відмова від укладення угоди тощо) як умови звільнення заручника.²

¹ Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 11.04.2016. Справа № 521/22504/14к. URL : <http://surl.li/nduvdo>

² Литвинов О. М., Орлов Ю. В., Ємельянов В. П. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навчальний посібник. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків : ХНУВС, 2023. С. 303.

У ч. 2 ст. 147 КК передбачено відповідальність за «ті самі дії, якщо вони були вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою, або були поєднані з погрозою знищення людей, або такі, що спричинили тяжкі наслідки». Тяжкими наслідками вважають смерть хоча б одного потерпілого або будь-кого з його рідних чи близьких йому осіб, а також у разі заподіяння хоча б одному потерпілому чи будь-кому із зазначених осіб тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя.¹

Неповнолітній – фізична особа, яка не досягла 18 років, але якій виповнилось 14 років. Таке визначення обґрунтовують положення ч. 3 ст. 6 Сімейного кодексу України. Наявність хоча б одного неповнолітнього у групі потерпілих від захоплення заручників вимагає кваліфікації ч. 2 ст. 147 КК України.

21.07.2020, близько 09 год. 15 хв., перебуваючи у салоні рейсового автобуса марки «БАЗ А079.23 Еталон», сполученням «Красилівка – Берестечко», що слідував вул. Карпенка-Карого м. Луцька, та маючи при собі автоматичну вогнепальну зброю (АКС-74У), револьвер, 109 (сто дев'ять) боєприпасів, 3 (три) ручні гранати, кастет, громадянин ОСОБА 1, діючи умисно, із метою спонукання вищих посадових осіб державних установ, представників бізнесу та голів церков, серед яких Голова Конституційного Суду України, Голова Верховного Суду України, Голова Вищої Ради правосуддя, Генеральний прокурор, Міністр юстиції України, керівник кримінально-виконавчої служби України, Прем'єр-міністр України, Голова Верховної Ради України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України, Блаженніший Митрополит Київський і всієї України, Митрополит Київський і всієї України, Голова УГКЦ, Верховний Муфтії України, Голови протестантських церков України, Голова Римокатолицької церкви в Україні, до публічного визнання себе «терористами в законі», а Президента України – до опублікування відеозвернення з текстом «Фільм «Земляне» 2005 року дивитися усім» як умови звільнення заручників, погрожуючи знищенням людей та вчиненням вибухів, демонструючи реальність своїх дій через постріли з вогнепальної зброї та вибухи, здійснив захоплення тринадцяти осіб – водія та пасажирів указанного маршрутного автобуса.

У подальшому, 21.07.2020, у період із 09 год. 15 хв. До 21 год. 30 хв., громадянин ОСОБА 1 незаконно тримав вказаних осіб, зокрема

¹ Там само.

неповнолітнього, як заручників, поза їх волею, з погрозою знищення людей, учинення вибухів, забороняючи їм залишати транспортний засіб.

У цей же день, близько 20 год. 30 хв., ОСОБА 1 після телефонної розмови з Президентом України, звільнив трьох заручників, а саме ОСОБА 2, ОСОБА 3 і ОСОБА 4.

Надалі, у телефонній розмові з Президентом України, він висловив останньому вимогу записати відеозапис зі словами: «Фільм «Земляне» 2005 року дивитися усім» та розмістити його в мережі «Інтернет».

У цей же день, близько 21 год. 30 хв., після виконання вищевказаної вимоги Президентом України, ОСОБА 1 звільнив решту заручників та був затриманий працівниками правоохоронних органів.

Отже, громадянин ОСОБА 1 учинив умисні протиправні дії, які виразились у захопленні та триманні осіб як заручників, із метою спонукання службових осіб органів державної влади, організацій, фізичних осіб до вчинення дії як умови звільнення заручників, поєднаними з погрозою знищення людей та вчинені щодо неповнолітнього, тобто кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 147 КК України¹.

Із цього прикладу можна бачити, що на кваліфікацію не впливає ступінь раціональності вимог, які висувають винним як умову звільнення заручників. Водночас варто усвідомлювати, що характер, зміст вимог можуть слугувати додатковим приводом для призначення судово-психіатричної експертизи для встановлення того, чи усвідомлювала особа характер і значення своїх дій та чи могла керувати ними, що зрештою матиме значення для визначення осудності / неосудності.²

Погрозою знищення людей, очевидно, варто розуміти погрозу знищення якнайменше однієї людини, тобто йдеться про погрозу винного позбавити життя одного або більше потерпілих. Тяжкими наслідками варто розуміти смерть потерпілого, тяжкі тілесні ушкодження, значні порушення роботи підприємств, установ чи організацій, міждержавні чи міжнародні загострення тощо. Умисне вбивство особи, яку захопили або тримають як заручника, учинене у зв'язку з такими діями диспозиція ст. 147 КК України не охоплює, тому воно потребує додаткової кваліфікації за п. 3 ч. 2 ст. 115 КК України.³

Кримінальне правопорушення, передбачене у ст. 147 КК України, варто відмежовувати від інших кримінальних правопорушень, наприклад,

¹ Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 26.09.2022 р. Справа № 161/2996/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106441070>.

² Лизогуб Я. Г. Злочини проти волі, честі та гідності особи / Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник. / А. М. Яценко, В. Б. Харченко, О. О. Житний та ін. Харків : Право, 2020. С. 106–135.

³ Там само.

зафіксованих у ст. 146 і 258 КК України. Головною розмежувальною ознакою злочинів у ст. 146 і 147 КК України є саме мета. Як зазначалось вище, метою захоплення заручників є спонукання родичів потерпілого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від учинення будь-якої дії як умови звільнення заручника, що не передбачено у ст. 146 КК України. Стосовно розмежування ст. 147 і 258 КК України, то тут розбіжність полягає як у суспільно небезпечному діянні, так і меті його вчинення. В останньому випадку це застосування зброї, учинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на ухвалення рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій із тією самою метою, що абсолютно не властиве захопленню заручників.¹

Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК України). Основний безпосередній об'єкт – гідність людини. Факультативний об'єкт – воля людини, її здоров'я, честь, громадська моральність тощо. Потерпілим від злочину є малолітня дитина.

Малолітньою є дитина, якій не виповнилось 14 років на момент вчинення щодо неї кримінального правопорушення.

Об'єктивну сторону злочину характеризує суспільно-небезпечна дія, яка полягає у використанні батьками або особами, які їх замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб).

Використання означає трактування злочинцем дитини не як людини, а як корисної для нього речі, що своїм виглядом спонукає інших осіб до безоплатної передачі йому певних матеріальних цінностей (грошей, продуктів тощо), тобто в такому разі дитина є знаряддям учинення антигромадських дій, будучи одночасно беззахисною жертвою правопорушника.²

Як використання дитини варто розуміти вплив на дитину, унаслідок якого особа (той, хто впливає) отримує бажаний для себе результат, користь. У

¹ Там само.

² Готвянська М. А., Крестовська Н. М. Використання дітей молодшого віку при жебракуванні: проблеми кваліфікації та юридичного реагування. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2005. № 12. С. 126.

цьому контексті потребує уваги обставина, що використовують саме дитину як таку, а не її працю. До того ж про працю в її соціально-економічному значенні (а іншого й бути не може) як занятті жебракуванням загалом не йдеться. Це є додатковим аргументом на користь позиції щодо необґрунтованості думки тих учених і практиків, які пропонують розглядати склади злочинів, передбачених у ч. 1 ст. 150 та ч. 1 ст. 150-1 КК України, як загальний та спеціальний відповідно.¹

Використання є складною дією, що охоплює: а) вплив на дитину; б) об'єктивну появу результату (користі) такого впливу (проміжного чи остаточного); в) повне або часткове привласнення цього результату як закономірний наслідок вилучення користі з дитини. У контексті суспільно небезпечного діяння, передбаченого у ч. 1 ст. 150-1 КК України, зазначений вплив як ознака використання дитини може мати фізичний (енергетичний) характер (добровільного чи примусового приведення дитини у визначене місце, фактичне утримування дитини при собі, її супроводження тощо) або психічний (інформаційний), що полягає в переконанні, умовлянні дитини чи висловленні погроз. Він може бути розпочатий задовго до безпосереднього жебракування. Важливо звернути увагу на його тривалий характер: вплив розпочинається до та триває під час випрошування грошей й інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб; може зберігатися й після завершених актів випрошування як зв'язувальної ланки з подальшим жебракуванням (в інший день, в іншому місці тощо).²

Результат впливу також не є однорідним для винного та зазвичай містить дві частини: 1) перебування дитини у місці, де знаходяться сторонні особи; 2) отримання від сторонніх осіб грошей, інших матеріальних цінностей. Друга частина результату безпосередньо залежить від першої. Необхідною умовою появи загального результату впливу на дитину як елемента її використання для заняття жебрацтвом є обстановка, яка передбачає наявність у місці знаходження винного та / або дитини сторонніх осіб. І хоча про обстановку вчинення суспільно небезпечного діяння в диспозиції ч. 1 ст. 150-1 КК України не йдеться, проте тлумачення наявного в ній визначення жебрацтва дає змогу дійти висновку про її (обстановку) обов'язковість як ознаку об'єктивної сторони досліджуваного складу злочину; жебрацтво виявляється в принципі можливим виключно за наявності такої обстановки, коли є адресати інформації, висловленої усно, письмово або ж через конклюдентні дії, щодо випрошування грошей, інших матеріальних цінностей. Вочевидь, спроби використання дитини для

¹ Топузян А. Р. Кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх в Україні : дис. ... канд юрид. наук : 12.00.08. НДІ вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України, Харків, 2018. С. 90.

² Там само. С. 91.

заняття жебрацтвом чи то в дикому лісі, чи то в безлюдному полі, незважаючи на кількість відповідних актів (вихід у ліс, поле та очікування там сторонніх), кваліфікуватимуться лише як замах на злочин, передбачений у ст. 150-1 КК України, адже обстановка є явно непридатною для випрошування грошей чи інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб, тобто, власне, для жебракування (жебрацтва)¹.

Жебрацтво розуміємо як систематичне випрошування грошей, речей інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб. Необхідно звернути увагу, що крім того, що злочин, передбачений у ст. 150-1 КК України, є прикладом продовжуваного злочину², кожен окремих акт випрошування є зазвичай тривалим та може охоплювати декілька окремих фактичних звернень до сторонніх осіб. Проте з юридичного погляду систематичність матиме місце тільки тоді, коли буде зафіксовано три і більше самостійних, завершених акти випрошування, кожен із яких, підкреслимо, може бути тривалим. Про закінчення одного акту випрошування може свідчити залишення певного місця, переміщення до іншого, заміна особи винного, що супроводжує дитину (передача малолітньої дитини, іншому винному з метою використання її в жебрацтві), заміна малолітньої дитини на іншу. Зміну адресата звернень із проханням грошей, інших матеріальних цінностей можна розглядати як закінчення одного акту випрошування й початок іншого лише в тому випадку, коли змінюється одночасно місце випрошування.³

Злочин є закінченим із моменту вчинення трьох і більше самостійних завершених актів випрошування.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Ним можуть бути лише батьки потерпілого або особи, які їх замінюють. Суб'єктивну сторону злочину характеризує прямий умисел. Мета та мотив не мають значення для кваліфікації. Ставлення до наслідків, про які йдеться у ч. 3, може бути лише необережним.

Кваліфікаційними ознаки такого злочину є:

- у ч. 2 ст. 150-1 КК України передбачено відповідальність за дії, передбачені у ч. 1, учинені щодо чужої малолітньої дитини або пов'язані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, а так само вчинені повторно або особою, яка раніше скоїла один із злочинів, передбачених ст. ст. 150, 303, 304 цього Кодексу, або за попередньою змовою групою осіб.

Чужою малолітньою дитиною в нашому дослідженні варто розуміти:

а) фізичну особу до 14 років, яка не була народжена чи усиновлена особами, які

¹ Там само. С. 91.

² Хавронюк М. І. Використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом (коментар нового закону). URL : <http://surl.li/ymkfgd>

³ Тогузян А. Р. Кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх в Україні : дис. ... канд юрид. наук : 12.00.08. НДІ вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України, Харків, 2018. С. 93–94.

її використовують, і не перебувала на їх утриманні; б) фізичну особу до 14 років, яку використовують особи, що не замінюють їй батьків¹.

Як насильство варто розуміти завдання потерпілому ударів, побоїв, легких тілесних ушкоджень, а також використання щодо нього електричного струму, вогню тощо. Як погрозу застосування насильства варто розуміти такий психічний вплив на потерпілого, під час якого останньому висловлюють факти можливого застосування відповідної сили (див.: попередній абзац) щодо нього. Повторним злочином варто розуміти вчинення такого злочину особою, яка раніше вчинила злочин, передбачений у ст. 150-1 КК України. Особою, яка раніше скоїла один зі злочинів, передбачених у ст. ст. 150, 303, 304 КК України, варто розуміти таку особу, яка на момент вчинення злочину, передбаченого у ст. 150-1 КК України, вчинила один чи кілька злочинів, передбачених у ст. ст. 150, або 303, або 304 КК України. Учиненням злочину групою осіб за попередньою змовою в нашому дослідженні варто розуміти таке використання потерпілого, яке вчинили батьки (мати та батько) або особи, що їх замінюють (щонайменше дві особи), а так само використання чужої дитини особами, які не є батьками, або тими, хто їх замінює, що відбулось за правилами ч. 2 ст. 28 КК України. Водночас вчинення цього злочину одним із батьків спільно з особою, яка не є батьком, а так само особою, яка не є особою, котра його замінює, підлягає кваліфікації як замах на злочин, передбачений у ч. 2 ст. 150-1 (батько), і за ч. 2 ст. 150-1 (інша особа) КК України. У такому випадку іншій особі не повинно бути інкриміновано ознаку вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою;²

- у ч. 3 ст. 150-1 КК України передбачено відповідальність за дії, передбачені ч. 1 або ч. 2 цієї статті, учинені організованою групою, а також якщо внаслідок таких дій дитині спричинені середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження,

Тілесними ушкодженнями середньої тяжкості варто розуміти тривалий розлад здоров'я потерпілого, зокрема понад 21 день стаціонарного лікування, переломи рук або ніг, які не були небезпечними для життя на момент, коли сталися, тощо.

Тяжкими тілесними ушкодженнями в нашому дослідженні розуміємо ушкодження, передбачені у ст. 121 КК України.

Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом необхідно розмежовувати із суміжними складами кримінальних правопорушень, зокрема

¹ Використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК України) / Кримінальне право. Особлива частина. URL : <http://surl.li/xsjrsz>

² Використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК України). Кримінальне право. Особлива частина. URL : <http://surl.li/whztzkl>

передбаченими у ст. ст. 150 і 304 КК України. Основною розмежувальною ознакою між використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК України) та експлуатацією дітей (ст. 150 КК України) є вид діяльності, до якої дитину залучають і в межах якої відбувається, власне, експлуатація, тобто привласнення результатів її діяльності, праці. У контексті ст. 150 КК України йдеться про використання дитини саме у трудовій діяльності, на що вказує вік потерпілого, який має бути нижчим за той, з якого законодавство дозволяє працевлаштування. Натомість у випадку використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК України) йдеться про залучення дитини не до трудової діяльності, а до жебрацтва – соціальної активності з випрошування грошей, іншим предметів.

Також необхідно зазначити, що не відкидають можливість експлуатації дитини й у тих випадках, коли її залучають до виконання нелегальних робіт з ознаками трудової діяльності де-факто, тобто без належного дозволу (за необхідності його отримання) або особою, яка не є суб'єктом підприємницької діяльності, не має права залучення найманих працівників тощо. Водночас необхідно мати на увазі, що саме собою виконання такої роботи не повинно мати ознак самостійного складу злочину. У протилежному випадку про трудову експлуатацію як таку не йдеться; залежно від конкретних дій учинене необхідно кваліфікувати за ст. 150-1, ст. 303 чи ст. 304 КК України.¹

Окрім того, викладене розуміння категорії «використання» варто покласти й в основу розмежування складів злочинів, передбачених у ст. ст. 150-1 та 304 (у частині втягнення в заняття жебрацтвом) КК України. Ключова розмежувальна ознака – характер суспільно небезпечного діяння: використання *vs* втягнення. При першому – дитину використовують фактично як інструмент (немовля на руках, інвалід в інвалідному візку тощо) для стимулювання сторонніх осіб здійснити подаяння. При другому – дитина є активним актором, суб'єктом жебракування, а не лише інструментом. Подальше привласнення всього або частини прибутку від такого жебракування на кваліфікацію не впливають.

Громадянка ОСОБА 1, виховуючи малолітню дитину свого співмешканця громадянина ОСОБА 2, а саме малолітню ОСОБА 3, діючи з прямим умислом, усвідомлюючи протиправний характер своїх дій, передбачаючи їх суспільно-небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, у період з 09 січня 2021 року до 26 лютого 2021 року, у будні дні та дні релігійних свят, у с. Бедевя та смт. Тересва Тячівського районного суду Закарпатської області використовувала її для зайняття жебрацтвом, систематично випрошуюючи

¹ Топузян А. Р. Кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх в Україні (ст. 150, 150-1, 304 КК України) : дис. ... доктор філософії : 12.00.08. Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса. Національної академії правових наук України, Харків, 2018. С. 82.

гроші у сторонніх осіб із метою отримання прибутку, тримаючи при цьому малолітню ОСОБА 3 на колінах, чим викликала в перехожих жалість та милосердя, у зв'язку з чим перехожі давали їй грошові кошти.¹

Такі дії абсолютно правильно були кваліфіковані й досудовим слідством і судом як використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ч. 1 ст. 150-1 КК України, а не ст. 304 КК України). Винна особа фактично випрошувала гроші сама, але при цьому використовувала малолітню особу як інструмент задля підвищення «ефективності» жебракування. Це саме можна бачити і в іншій, але схожій ситуації.

Громадянка ОСОБА 1, маючи намір на отримання прибутку через заняття жебрацтвом, у серпні 2014 року приїхала на зупинку громадського транспорту «Ринок Центрально-Міського району», розташовану у Ц-Міському районі м. Кривого Рогу, спустилась до підземному переходу, де, використовуючи власних малолітніх дітей, а саме ОСОБА 2, ОСОБА 3 та ОСОБА 4, просила у сторонніх осіб гроші та інші матеріальні цінності. Крім того, ОСОБА 1, зрозумівши, що разом із дітьми сторонні особи допомагають частіше, у період з 23.08.2014 до 06.09.2014 у денний час доби, тобто систематично, 23.08.2014, 24.08.2014 та 06.09.2014, продовжуючи свій єдиний злочинний намір, спрямований на заняття жебрацтвом із мовчазним використанням своїх малолітніх дітей, знаходячись у підземному переході по вул. Лермонтова поблизу Центрально-Міського ринку м. Кривого Рогу, із метою отримання прибутку, із використанням малолітніх дітей ОСОБА 2, ОСОБА 3 та ОСОБА 4, систематично, не менше трьох разів, разом із вказаним дітьми у сторонніх осіб просила гроші, інші матеріальні цінності у вигляді продуктів харчування.²

Натомість при втягненні в заняття жебрацтвом (ст. 304 КК України) дитина набуває ролі активного, самостійного учасника процесу випрошування грошей, інших матеріальних цінностей. Дії винного та дитини в контексті механізму випрошування є відокремленими, умовно автономними. Саме цей критерій потрібно вважати ключовим при розмежуванні складів кримінальних правопорушень, передбачених у ст. ст. 150-1 та 304 КК України.

Згвалтування (ст. 152 КК України). Безпосереднім об'єктом згвалтування є статеві свободи людини, а якщо потерпіла особа не досягла шістнадцятирічного віку – її право на статеву недоторканість. Аморальна поведінка потерпілої особи також не відкидає кримінальної відповідальності за

¹ Вирок Тячівського районного суду Закарпатської області від 14.04.2021. Справа № 307/1027/21. URL : <http://surl.li/zueurk>

² Вирок Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу від 22.12.2014. Справа № 216/7159/14-к. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42792589>

ст. 152 КК України. Додатковим безпосереднім об'єктом можуть бути життя та здоров'я особи, її нормальний фізичний та психічний розвиток.

Як статеву свободу в нашому дослідженні варто розуміти право особи самостійно обирати собі партнера для сексуального спілкування й форму такого спілкування; у цій сфері не повинно допускатися будь-якого примусу. Доросла (у контексті КК України) людина – особа, якій виповнилось 18 років. Статева недоторканість – абсолютна заборона вступати в сексуальні контакти з особою, яка не є носієм статевої свободи і згода якої на такі контакти юридичного значення не має (через недосягнення відповідного віку або наявність психічної хвороби).

Потерпілою особою від зґвалтування може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі незалежно від її поведінки до вчинення кримінального правопорушення, способу життя, попередніх стосунків із суб'єктом кримінального правопорушення, зокрема перебування з ним у зареєстрованому шлюбі, проживання однією сім'єю, у цивільному шлюбі тощо.

06.06.2020 р. приблизно о 04 год. 30 хв. Громадянин ОСОБА 1, знаходячись у приміщенні хостелу по вул. Кубанської України, 21-А в м. Києві, із метою зґвалтування раніше знайомого йому громадянина ОСОБА 2, правою рукою умисно наніс йому декілька ударів в область голови та тулуба, заподіявши йому легкі тілесні ушкодження у вигляді синців на повіках правого ока, підключичній ділянці зліва, в проєкції лівої грудної залози в нижньо-внутрішньому квадраті, садна в лобній ділянці на межі росту волосся, подолавши в такий спосіб волю громадянина ОСОБА 2 до опору, після чого, діючи з прямим умислом, проник в тіло громадянина ОСОБА 2 без його добровільної згоди своїм статевим органом в ротову порожнину ОСОБА 2, вчинивши дії сексуального характеру, пов'язані з оральним проникненням у тіло громадянина ОСОБА 2, із використанням геніталій без його добровільної згоди.¹

Об'єктивна сторона зґвалтування полягає в учиненні дій сексуального характеру, пов'язаних із такими альтернативними формами: 1) вагінальним проникненням; 2) анальним проникненням; 3) оральним проникненням у тіло іншої особи. Проникнення може здійснюватися з використанням таких предметів: 1) геніталій; 2) будь-якого іншого предмета. Важливим є спосіб – без добровільної згоди потерпілої особи.

Громадянин ОСОБА 1 04.05.2022 близько 16 год. 00 хв. Спільно зі своєю знайомою громадянкою ОСОБА 2 рухалися польовою дорогою від села Антонівці в напрямку до села Вихилівка, Ярмолинецької ОТГ, Хмельницького району, Хмельницької області, під час чого ОСОБА 1 вирішив зґвалтувати ОСОБА 2 вагінальним та анальним способом.

¹ Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 13.01.2021. Справа № 754/12351/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94106278>

З цієї метою ОСОБА 1, перебуваючи на відстані близько 900 метрів від краю села Антонівці, під час руху по дорозі, децю відставивши від потерпілої ОСОБА 2, підійшов до останньої ззаду, та задля подолання можливого фізичного опору потерпілої під час реалізації свого злочинного умислу, обома руками схопив за ремінь жіночої сумки, яка висіла на лівому плечі ОСОБА 2, та, перебуваючи позаду, накинув на шию потерпілої й почав стискати близько однієї хвилини. Продовжуючи дії, спрямовані на згвалтування, ОСОБА 2, не відчувуючи активного фізичного опору з її сторони, ОСОБА 1, відпустивши ремінець сумки, схопив ОСОБА 2 обома руками за тулуб ззаду, та, відтягнувши ліворуч на декілька метрів на територію лісосмуги, кинув її спиною на землю, пригрозивши фізичною розправою у випадку нескорення нею його волі щодо вступу в статеві зносини. У подальшому здійснив вагінальне проникнення.¹

10 червня 2021 року близько 22 години 30 хвилин громадянин ОСОБА 1 у стані алкогольного сп'яніння знаходився в одній із кімнат житлового будинку своєї знайомої ОСОБА 2, яка в той час відпочивала на дивані у веранді.

У вказаний час, день і місці та за вказаних обставин в обвинуваченого виник умисел вступити з ОСОБА 2 у статеві зносини через вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним та анальним проникненням у тіло іншої особи з використанням геніталій та будь-якого іншого предмета (згвалтування).

ОСОБА 1, застосовуючи фізичне насильство до ОСОБА 2, виражене в утримуванні силоміць за руки останню, всупереч її волі, без її добровільної згоди, долаючи фізично її опір, частково оголив її тіло, після чого пальцями рук вагінально й анально проник в її тіло, унаслідок чого отримав сексуальне задоволення.²

Аналізуючи ст. 152 КК України, можна зробити висновок, що проникнення повинно здійснюватися тільки в тіло потерпілої особи. До вагінального проникнення варто віднести як природний статевий акт (статевий акт можна визнати природним лише тоді, коли він може призвести до запліднення), так і проникнення у вульву жінки за допомогою інших предметів (фалоімітатор, палиця, пляшка тощо) або частин тіла (руки, ноги, пальців). До анального проникнення варто віднести будь-які дії, які виключають природний статевий акт і можуть полягати в учиненні акту мужолозтва чи лесбійства, а також в інших діях сексуального характеру із проникненням в анальний отвір чоловіка або жінки будь-яких предметів чи частин тіла, а також геніталій

¹ Вирок Ярмолинецького районного суду Хмельницької області від 10.06.2022. Справа № 689/900/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104715524>

² Вирок Любарського районного суду Житомирської області від 02.12.2022. Справа № 294/1260/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107635399>

(зокрема й неерегованих). До орального проникнення варто віднести будь-які дії, які виключають природний статевий акт і можуть полягати в учиненні дій сексуального характеру із проникненням до ротової порожнини чоловіка або жінки будь-яких предметів або частин тіла, а також геніталій (зокрема й неерегованих).

Термін «дії сексуального характеру» означає акт, який має сексуальну спрямованість, тобто спрямований на збудження та задоволення статевої пристрасті суб'єкта кримінального правопорушення (чоловіка або жінки); він не поширюється на акти, яким бракує такої спрямованості або відтінку.

Відповідно до примітки до ст. 152 КК України, згоду вважають добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи з урахуванням супутніх обставин. Застосування фізичного насильства, погрози його застосуванням, обману, як і використання безпорадного стану, указують на відсутність добровільної згоди потерпілої особи на сексуальне проникнення як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони зґвалтування. Розглянемо зміст зазначених дій більш детально.¹

Фізичним насильством потрібно вважати умисний зовнішній негативний вплив на організм потерпілої особи або на її фізичну свободу, учинений із метою подолання чи попередження опору потерпілої особи або приведення її в безпорадний стан. Такий вплив може виражатись у нанесенні ударів, побойів, заподіянні тілесних ушкоджень, здавлюванні дихальних шляхів, триманні рук або ніг, обмеженні або позбавленні особистої волі, уведенні в організм потерпілої особи проти її волі наркотичних засобів, психотропних, отруйних, сильнодіючих речовин тощо. Зґвалтування потрібно визнавати вчиненням із застосуванням фізичного насильства і тоді, коли таке насильство застосовувалося не до самої потерпілої особи, а з метою подолання чи попередження її опору до іншої людини, доля якої їй не байдужа (родича, близької особи, незнайомої особи, якій погрожують, і доля цієї особи їй не байдужа). Необхідно додати, що насильство, учинене при зґвалтуванні, мають кваліфікувати окремо за статтями кримінального кодексу проти життя та здоров'я.²

02.11.2019 близько 19 год. 50 хв. Громадянин ОСОБА 1, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння та сп'яніння, викликаного вживанням наркотичних засобів, рухаючись по вул. Челюскінців в м. Ужгороді, поряд із багатоквартирним житловим будинком № 4, побачивши, що йому назустріч

¹ Лизогуб Я. Г. Кваліфікація кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : текст лекції з дисципліни «Кримінально правова кваліфікація». Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2023. URL : <https://nm2.univd.edu.ua/download/96775>

² Кваліфікація злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції : навчальний посібник. / за заг. ред. О. М. Литвинова. МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків : Константа, 2017. URL : <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2141>

йде потерпіла громадянка ОСОБА 2, прискороною ходою підійшов до неї та, маючи намір примусити останню до статевих зносин всупереч її волі, застосував до потерпілої фізичне насильство, а саме схопив ОСОБА 2 за руку і почав наносити їй удари долонею по обличчю, спричиняючи фізичний біль, після чого схопив останню за верхній одяг та силоміць затягнув її за будівлю Ужгородського коледжу культури та мистецтв, де, знаходячись у безлюдному місці, реалізуючи свій злочинний намір вступити в статеві зносини, з метою подолання опору ОСОБА 2, грубо й настирливо вимагав від потерпілої вступити з ним у статевий зв'язок, продовжував застосовувати до неї фізичну силу та пригрозив потерпій тяжкими наслідками в разі неприпинення нею опору, а саме висловив погрозу вбивством. Подолавши в такий спосіб опір потерпілої, ОСОБА 1 змусив ОСОБА 2 стати на коліна, опустив власні штани та труси, оголивши в такий спосіб статевий член, схопив ОСОБА 2 руками за волосся та, ввівши свій статевий орган в ротову порожнину потерпілої проти її волі, вступив з нею в оральні статеві зносини. Не припиняючи насильницьких дій із застосуванням фізичного насильства до ОСОБА 2, із метою задоволення статевої пристрасті ОСОБА 1 силою повалив потерпілу на землю, стягнув штани разом з нижньою білизною та проник своїми геніталіями до статевих органів потерпілої, тим самим проти волі останньої вступив із нею у вагінальний статевий акт.¹

Погроза застосуванням фізичного насильства безпосередньо не визначена в чинній редакції як спосіб подолання чи попередження опору потерпілої особи. Однак її наявність однозначно свідчить про відсутність добровільної згоди. Погрозою варто вважати залякування її застосуванням такого насильства до неї та / або до іншої людини, доля якої потерпій не байдужа (родича, близької особи), яке може полягати у висловлюваннях, жестах, демонструванні зброї або предметів, що можуть бути використані для нанесення тілесних ушкоджень, предметів, що імітують зброю, які потерпіла особа приймає за справжню зброю, чи інших діях. Погроза застосуванням фізичного насильства повинна сприйматися потерпілою особою як реальна, тобто в неї має скластися враження, що якщо вона протидіятиме винній особі або не виконає її вимог, цю погрозу буде реалізовано. Потерпіла особа може сприймати погрозу як реальну, виходячи з часу, місця та обстановки, що склалася (оточення групою осіб, глухе і безлюдне місце, нічна пора, зухвале, брутальне і настирливе домагання вступити у статеві зносини тощо). Інші види погроз, зміст яких не передбачав застосування фізичного насильства до потерпілої особи чи іншої людини (погроза знищити або пошкодити майно потерпілої особи чи її родичів,

¹ Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 06.04.2022. Справа № 308/2676/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103872047>

розголосити відомості, що ганьблять їх честь і гідність), не дають підстав розглядати вчинені з використанням таких погроз статеві зносини чи дії сексуального характеру як зґвалтування.¹

У цьому контексті необхідно зауважити, що заподіюване в ході зґвалтування, або як предикатний засіб подолання (упередження) опору потерпілої особи насильство не охоплений диспозицією ст. 152 КК України та потребує додаткової кваліфікації за відповідними статтями Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я особи. Натомість це правило не застосовують до кваліфікації сексуального насильства, адже за визначенням, за змістом суспільно небезпечного діяння, передбаченого у ч. 1 ст. 153 КК України, дії мають носити саме насильницький характер. Питання про те, чи потрібна додаткова кваліфікація (сукупно зі ст. 153 КК України) за статтями, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти здоров'я особи, потрібно вирішувати з огляду на межі кримінально-правової охорони додаткового об'єкта, яким є здоров'я, що визначають через порівняльний аналіз санкцій.

Безпорадний стан – стан, коли особа внаслідок малолітнього чи похилого віку, фізичних вад, розладу психічної діяльності, хворобливого або непритомного стану чи з інших причин не могла розуміти характер та значення вчинюваних з нею дій або не могла чинити опір. При цьому необхідно, щоб винна особа, яка вчиняє зґвалтування, усвідомлювала (достовірно знала чи припускала), що потерпіла особа перебуває саме в такому стані. Розв'язуючи питання про те, чи є стан потерпілої особи безпорадним внаслідок алкогольного чи наркотичного сп'яніння або впливу на її організм отруйних, токсичних та інших сильнодіючих речовин, потрібно виходити з того, що безпорадним у цих випадках можна визнати лише такий стан, який позбавляв потерпілу особу можливості розуміти характер і значення вчинюваних із нею дій або чинити винній особі опір. Не має значення, чи винна особа сама привела потерпілу особу до такого стану (дала наркотичний засіб, снодійне, напоїла алкогольними напоями тощо), чи остання перебувала в безпорадному стані незалежно від дій винної особи.²

27 вересня 2020 року приблизно о 00.20 год. громадянин ОСОБА 1 направлявся до місця свого проживання, де на сходовій клітці між першим і третім поверхами побачив громадянку ОСОБА 2, яка сиділа на сходах і якій із

¹ Кваліфікація злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції : навчальний посібник. / за заг. ред. О. М. Литвинова. МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків : Константа, 2017. URL : <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/2141>

² Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості : постанова Пленуму Верховного суду України від 30.05.2008. № 5. URL : <http://surl.li/yjpsdc>

зовнішнього вигляду було погано. У цей час у ОСОБА 1 виник умисел на зґвалтування останньої.

Реалізуючи свій злочинний умисел, скориставшись безпорадним станом ОСОБА 2, за якого остання не усвідомлювала, що відбувається, ОСОБА 1 взяв її за руку і провів до автомобіля марки «Renault Logan», який належить ТОВ «МОДЕРН ПАК» та яким він користується, із метою вчинення дій сексуального характеру. Після цього ОСОБА 1 відвіз ОСОБА 2 неподалік колишньої пожежної станції ПАТ «Жидачівський целюлозно-паперовий комбінат», де близько 03.15 год., перемістившись на заднє сидіння автомобіля та скориставшись станом потерпілої, за якого остання не могла чинити опір (була без свідомості), зняв з неї одяг. Після цього, проти волі ОСОБА 2 та долаючи її фізичний опір у вигляді спроби звільнитися від нього, оскільки потерпіла прийшла до свідомості та почала чинити опір, повалив її вагою свого тіла на заднє пасажирське сидіння автомобіля та вчинив дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним проникненням у тіло ОСОБА 2 з використанням геніталій, без добровільної згоди останньої.¹

Проникнення в один із природних отворів тіла іншої особи, поєднане з введенням її в оману, може розцінюватись як зґвалтування за умови, що особа не надала б на це згоди, якби не була введена в оману щодо певних обставин, які стосуються безпосередньо статевого акту, його складників – природи чи мети сексуального проникнення, особи того, хто його вчиняє, тощо. Наприклад, потерпіла жінка в конкретній ситуації добросовісно вважала, що чоловік, із яким вона вступила в природні статеві зносини, є її власним чоловіком або коханцем, із яким вона вважала за можливе вчинити коїтус. Питання кримінально-правової оцінки вчиненого в таких випадках пропонують розв'язувати на підставі узаконеної дефініції добровільної згоди, виходячи з відсутності останньої, якщо встановлено дефект волевиявлення. За наявності зазначеного обману добровільність має умовний (уявний) характер, є сфальсифікованою і не може визнаватись як результат вільного волевиявлення потерпілої особи, як про це йдеться у примітці до статті 152 КК України.²

Зґвалтування вважають закінченим кримінальним правопорушенням із моменту початку статевих зносин, тобто з моменту вчинення вказаного у диспозиції хоча б одного альтернативного діяння (формальний склад кримінального правопорушення), при цьому не має значення, чи закінчила винна

¹ Вирок Жидачівського районного суду Львівської області від 17.06.2022. Справа № 443/1909/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104803317>

² Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практичний посібник. МВС України, Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. С. 21.

особа статевий акт у фізіологічному розумінні або отримала сексуальне задоволення статевої пристрасті.¹

Суб'єкт кримінального правопорушення є загальним із пониженим віком кримінальної відповідальності – фізична, осудна особа, яка досягла 14 років. Стать для кваліфікації не має значення. Суб'єктивна сторона зґвалтування вчинена лише з прямим умислом, за якого винний усвідомлює, що вчиняє дії сексуального характеру без добровільної згоди потерпілої особи і бажає цього.

Частина 2 ст. 152 КК України передбачає кримінальну відповідальність за зґвалтування, учинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених у ст. ст. 153–155 КК України, або вчинення таких діянь щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, із якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, або щодо особи у зв'язку з виконанням цією особою службового, професійного чи громадського обов'язку, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності. Частина 3 ст. 152 КК України передбачає кримінальну відповідальність за зґвалтування, учинене групою осіб, або зґвалтування неповнолітньої особи. Частина 4 ст. 152 КК України установлює таку кваліфікаційну ознаку, як дії, передбачені частиною першою цієї статті, учинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди. Частина 5 ст. 152 КК України встановлює особливою обтяжувальну обставину зґвалтування – спричинення тяжких наслідків. Такими наслідками можуть бути визнані, зокрема, смерть або самогубство потерпілої особи, втрата нею будь-якого органу чи втрата органом його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину, непоправне знівечення обличчя, переривання вагітності чи втрата репродуктивної функції, а так само зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, які сталися внаслідок зґвалтування. Частина 6 ст. 152 КК України встановлює кримінальну відповідальність за дії, передбачені частиною четвертою цієї статті, учинені повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених у ч. ч. 4 або 5 ст. 153, ст. 155 або ч. 2 ст. 156 КК України.²

Злочини, передбачені у ч. ч. 3, 4 ст. 152 КК України в низці випадків можуть набувати ознак резонансних. Зокрема йдеться про групове зґвалтуванням неповнолітньої або малолітньої особи, зокрема й матір'ю або

¹ Лизогуб Я. Г. Кваліфікація кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : текст лекції з дисципліни «Кримінально правова кваліфікація». Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2023. URL: <https://nm2.univd.edu.ua/download/96775>

² Литвинов О. М., Орлов Ю. В., Ємельянов В. П. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навчальний посібник. МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків : ХНУВС, 2023. С. 309–310.

батьком чи особою, яка їх замінює. Проблеми із кваліфікацією зазвичай через такі випадки не виникають: кваліфікаційну ознаку віку потерпілої особи встановлюють як за підтверджувальними документами, так і з опертям на обставини вчиненого та здатність винного (достеменного знання) усвідомлювати вік потерпілої.

Громадянин ОСОБА 1 02.08.2018 близько 00 год. 00 хв., перебуваючи на горіщі господарського приміщення на території власного домогосподарства, діючи з прямим умислом та усвідомлюючи протиправність та суспільну небезпечність своїх дій, із метою задоволення статевої пристрасті, оголивши себе та свою малолітню дочку громадянку ОСОБА 2, вступив із нею у статеві зносини природним (гетеросексуальним) способом із використанням безпорадного стану останньої, за якого малолітня ОСОБА 2 не спроможна була чинити належний психологічний опір своєму батькові ОСОБА 1.¹

Громадянин ОСОБА 1 10.08.2020 близько 03 год. 00 хв., знаходячись за місцем свого проживання (в кімнаті літньої кухні), попередньо запросив свою племінницю громадянку ОСОБА 2 для того, щоб вона зробила йому масаж на спині. У подальшому ОСОБА 1 розстібнув та зняв шорти разом із нижньою білизною малолітньої ОСОБА 2, маючи при цьому умисел на вчинення статевого акту з останньою.

У подальшому, діючи з прямим умислом, учиняючи дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним проникненням у тіло особи, яка не досягла чотирнадцяти років, увів свій вказівний палець в статевий орган (піхву) своєї племінниці, після чого вже почав засовувати свій статевий член у її піхву, задовольняючи свої сексуальні потреби, та не зважав на те, що потерпіла пручалась. Вирвавшись від свого дядька, малолітня ОСОБА 2 втекла на горіще домогосподарства, де пробула невизначений час. Після чого її знайшла старша сестра та разом з нею звернулись за цим фактом до поліції.²

Як у першому, так і в другому описаному прикладі винна особа була родичем (близькою особою) потерпілій особі, у зв'язку з чим достеменно знала про її вік. Натомість у низці випадків, коли винна та потерпіла особи не були попередньо знайомі, або знайомство мало побіжний, ситуативний характер, установлення віку виявляється ключовим завданням у процесі кримінально-правової кваліфікації за відповідною обтяжувальною ознакою. У таких ситуаціях потрібно зважати на те, що має бути встановлена єдність об'єктивних (календарний вік потерпілої особи, її зовнішній вигляд, типовість останнього для

¹ Вирок Ківерцівського районного суду Волинської області від 21.01.2021. Справа № 157/1613/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94312979>

² Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської обл. від 12.05.2022. Справа № 304/1323/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104294331>

вікової категорії тощо) та суб'єктивних (здатність усвідомлювати неповнолітній або малолітній вік дитини) ознак. Якщо особа не знала напевно, але припускала, що потерпіла є неповнолітньою або малолітньою, проте зневажливо віднеслась до цієї обставини, то вчинене належить кваліфікувати за ч. 3 або 4 ст. 152 КК України відповідно.

Сексуальне насильство (ст. 153 КК України). Сексуальне насильство – учинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням у тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (сексуальне насильство) (ч. 1 ст. 153 КК України).

Безпосереднім об'єктом сексуального насильства є статева свобода, а якщо потерпіла особа не досягла шістнадцятирічного віку – її статева недоторканість. Попередня віктимна, аморальна поведінка потерпілої особи не відкидає кримінальну відповідальність за ст. 153 КК України. Додатковим безпосереднім об'єктом можуть виступати життя та здоров'я особи, нормальний фізичний і психічний розвиток, честь і гідність.

Потерпілою особою від сексуального насильства може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі, незалежно від її поведінки до вчинення кримінального правопорушення, способу життя та попередніх стосунків із суб'єктом кримінального правопорушення, зокрема перебування з ним у зареєстрованому шлюбі, проживання однією сім'єю, у цивільному шлюбі тощо.

Об'єктивна сторона сексуального насильства полягає в учиненні будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із такою формою діяння, як проникнення в тіло іншої особи, де важливим є спосіб – без добровільної згоди потерпілої особи.

Громадянин ОСОБА 1 26.07.2022, приблизно о 21 год. 00 хв., знаходячись за місцем свого проживання, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, діючи умисно, протиправно, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачаючи суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, ігноруючи загальноприйняті норми моралі та поведінки в суспільстві, нехтуючи правом громадянки ОСОБА 2 на статеву свободу, використовуючи свою значну фізичну перевагу, застосувавши фізичне насильство, знаючи про похилий вік потерпілої, що відповідає її зовнішнім фізіологічним даним та стан здоров'я, користуючись її безпорадним станом, наявністю фізичних вад, оскільки остання є інвалідом І групи та не має фізичної можливості чинити йому будь-якого опору, учинив стосовно неї насильницькі дії сексуального характеру, не пов'язані із проникненням в тіло потерпілої, а саме поклав потерпілу на диван у положенні напівсидячи та наніс їй невстановлену кількість ударів кулаками обох рук в область голови, після чого став одним коліном на диван, другою ногою на підлогу, відкрив їй щелепу рукою та своїм статевим органом торкався до

обличчя та рота ОСОБА 2, поки до кімнати не зайшла громадянка ОСОБА 3, після чого останній припинив свої протиправні дії.¹

Аналізуючи диспозицію ст. 153 КК України, можна зробити висновок про відсутність такої ознаки, як проникнення, яка передбачена у ст. 152 КК України. До зазначених в аналізованій статті дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, можуть бути віднесені, зокрема, насильницька мастурбація, кунілінгус, анілінгус, тертя по геніталіях жінки, тілу жінки чи чоловіка руками, статевим органом тощо.

13.03.2021, приблизно о 07 год. 00 хв., громадянин ОСОБА 1, знаходячись у будинку та маючи умисел на вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням у тіло громадянки ОСОБА 2, діючи умисно, з метою задоволення своєї статевої пристрасті, посягаючи на статеву свободу особи, використовуючи безпорадний стан потерпілої, викликаний станом сильного алкогольного сп'яніння, ігноруючи загальноприйняті норми моралі та поведінки у суспільстві, нехтуючи правом особи на статеву свободу, повалив ОСОБА 2 на підлогу, зняв із неї та з себе нижню білизну та почав торкатися статевим членом обличчя, тіла та статевих органів ОСОБА 2. Дії винного були кваліфіковані за ч. 1 ст. 153 КК України.²

Відповідно до примітки до ст. 152 КК України згоду вважають добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи з урахуванням супутніх обставин. Застосування фізичного насильства, погрози його застосуванням чи обману, як і використання безпорадного стану, указують на відсутність добровільної згоди потерпілої особи на сексуальне проникнення як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони сексуального насильства.³

Сексуальне насильство вважають закінченим кримінальним правопорушенням із моменту початку будь-яких насильницьких дій сексуального характеру (формальний склад кримінального правопорушення).

Суб'єкт кримінального правопорушення є загальним – це фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку. Стаття для кваліфікації не має значення.

Із суб'єктивної сторони кримінальне правопорушення вчиняють лише з прямим умислом, за якого винний усвідомлює, що вчиняє насильницькі дії сексуального характеру, не пов'язані із проникненням в тіло іншої особи, без

¹ Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 17.01.2023. Справа № 712/8878/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108429128>

² Вирок Біляївського районного суду Одеської від 05.10.2022. Справа № 496/2051/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106633092>

³ Лизогуб Я. Г. Кваліфікація кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : текст лекції з дисципліни «Кримінально правова кваліфікація». Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2023. URL : <https://nm2.univd.edu.ua/download/96775>

добровільної згоди потерпілої особи. Мотивом сексуального насильства є переважно прагнення задовольнити статеву пристрасть, проте може бути й інше, наприклад, сексуальне насильство щодо особи у зв'язку з виконанням нею (потерпілою) службового, професійного чи громадського обов'язку.

Кваліфікаційні ознаки. У ч. 2 ст. 153 КК України передбачена відповідальність за «сексуальне насильство, учинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених у ст. ст. 152, 154, 155 КК України, або вчинення таких діянь щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, із якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, або щодо особи у зв'язку з виконанням цією особою службового, професійного або громадського обов'язку, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності».

Особливі кваліфікаційні ознаки:

- у ч. 3 ст. 153 КК України передбачено відповідальність за «сексуальне насильство, учинене групою осіб, або сексуальне насильство щодо неповнолітньої особи»;

- у ч. 4 ст. 153 КК України встановлено відповідальність за «дії, передбачені частиною першою цієї статті, учинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди».

У цьому аспекті важливо наголосити, що наявність добровільної згоди малолітньої потерпілої на дії сексуального характеру, не пов'язані з проникненням в її тіло, потрібно кваліфікувати за ч. 4 ст. 153 КК України. У цьому випадку фіксується деяка нелогічність, логіко-семантична розбіжність між криміналізованим діянням «сексуальне насильство» та їх добровільністю. Цілком очевидно, що насильства за наявності добровільної згоди бути не може, так само як і при зґвалтуванні. Однак «буква закону» безальтернативно вимагає інкримінувати винній особі ч. 4 ст. 153 КК України за ті дії, які до внесення відповідних змін до КК України вважали фізичним розбещенням малолітніх та підлягали кваліфікації за ч. 2 ст. 156 КК України. Наразі з юридичного погляду вчинення фізичного розбещення малолітніх є неможливим. Будь-які безпосередні дії сексуального характеру щодо малолітніх, залежно від наявності чи відсутності факту проникнення в тіло потерпілої особи, потрібно кваліфікувати за ст. 152 або ст. 153 КК України відповідно. Водночас інтелектуальне розбещення залишається можливим, доволі поширеним та вимагає окремої кваліфікації. На практиці не завжди надають повну та адекватну оцінку вчиненому.

01.09.2019, близько 12 год. 10 хв., громадянин ОСОБА 1, перебуваючи неподалік мосту Харитоненка у м. Суми, зі сторони вулиці Харитоненка в м. Суми, помітив малолітню місцеву мешканку громадянку ОСОБА 2, котра сама йшла по вулиці. У цей час у ОСОБА 1, який ураховуючи фізіологічні дані

ОСОБА 2 (її зріст, будову тіла), розумів, що вона є особою, яка не досягла 14 років, виник злочинний умисел на вчинення сексуального насильства щодо ОСОБА 2.

Реалізуючи свій злочинний намір, ОСОБА 1, побачивши малолітню ОСОБА 2 та діючи з прямим умислом, із метою задоволення своєї статевої пристрасті спустив нижню білизну, у такий спосіб оголивши свій статевий орган, дивився на потерпілу.

Побачивши це, малолітня ОСОБА 2 злякалась та почала тікати, піднімаючись по стежці вгору від мосту по вул. І. Харитоненко, у напрямку вулиці Троїцької в м. Суми. Продовжуючи свої злочинні дії, ОСОБА 1 із метою вчинення сексуального насильства над потерпілою наздогнав малолітню ОСОБА 2 та, тримаючи однією рукою дівчинку за талію, іншу руку засунув між шортами та нижньою білизною дівчинки. Далі, з метою задоволення своєї статевої пристрасті, почав торкатись пальцями рук тіла дівчинки, чим вчинив сексуальне насильство щодо малолітньої ОСОБА 2, не пов'язане з проникненням в тіло. ОСОБА 2 почала вириватися, але їй це не вдалося, оскільки ОСОБА 1 фізично значно сильніший за неї. Після чого ОСОБА 2 почала кликати на допомогу, неподалік проходив молодий чоловік, якого ОСОБА 1 злякався та з місця вчинення злочину зник.

Суд кваліфікував дії ОСОБА 1 за ч. 4 ст. 153 КК України.¹

Водночас, як видно з фабули, перед сексуальним насильством мало місце інтелектуальне розбещення малолітньої особи, через оголення винним свого статевого органу та його відкрити демонстрацію потерпілій. Ця дія мала самостійне сексуальне значення, оскільки супроводжувалась спостереженням із боку винного за реакцією потерпілої особи, що саме собою доставляло статеве збудження (із матеріалів справи видно, що винний раніше вже був судимий за ст. 156 КК України). Надалі ці дії було доповнено сексуальним насильством. Тому правильною є кваліфікація за сукупністю злочинів, передбачених у ч. 2 ст. 156 та ч. 4 ст. 153 КК України;

- у ч. 5 ст. 153 КК України встановлено відповідальність за «дії, передбачені у ч. ч. 1, 2, 3 або 4 цієї статті, що спричинили тяжкі наслідки»;

- у ч. 6 ст. 153 КК України встановлено відповідальність за дії, передбачені у ч. 4 цієї статті, учинені повторно або особою, яка раніше вчинила будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених у ч. 4 ст. 152, ст. 155 або ч. 2 ст. 156 КК України.

Домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1 КК України).
Криміналізація домагання дитини для сексуальних цілей відбулась як у зв'язку з

¹ Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 22.03.2023. Справа № 592/12427/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109736431>

об'єктивною поширеністю та суспільною небезпечністю таких дій, так і на підставі необхідності виконання Україною взятих на себе зобов'язань через ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Закон України № 4988-VI від 20.06.2012 р.). Відповідно до ст. 23 згаданої Конвенції «кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення криміналізації умисної пропозиції, зробленої дорослою людиною за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, зустрітися з дитиною, яка не досягла віку, передбаченого у п. 2 ст. 18 цієї Конвенції, для скоєння проти неї одного з правопорушень, передбачених у пп. «а» п. 1 ст. 18 або пп. «а» п. 1 ст. 20 цієї Конвенції, якщо після цієї пропозиції відбулись істотні дії, що призвели до такої зустрічі».¹ Навіть побіжний аналіз цього конвенційного положення дає змогу переконатися в тому, що диспозиція ч. 1 ст. 156-1 КК України майже повністю відтворює його зміст, дещо модифікуючи складноутворену суспільно небезпечну дію в останній її фазі. На відміну від конвенційної вказівки на «істотні дії, що призвели до такої зустрічі», вітчизняний законодавець усікає склад кримінального правопорушення на більш ранньому етапі, що передусе зустрічі та формулює останню фазу діяння як «хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася». Уважаємо такий підхід більш виправданим, адже він уможливує належну реалізацію превентивної функції кримінально-правового регулювання, недопущення вчинення щодо дитини відповідних небезпечних дій, завдання їй психологічної травми внаслідок безпосередньої зустрічі.

У цьому ж контексті не зайвим буде звернути увагу на результати соціологічного дослідження «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в інтернеті в Україні», яке провела міжнародна благодійна організація «Служба порятунку дітей» у партнерстві з Уповноваженим Президента України з прав дитини в періоді з 15 грудня 2020 року до 20 січня 2021 року. Дослідження виявило, що кожна з перерахованих в опитуванні ситуацій сексуальної експлуатації та сексуального насильства (ставили запитання про оголені частини тіла в мережі «Інтернет»; спілкувались про інтимні стосунки; надсилали фото чи відео оголеного тіла або просили надіслати фото чи відео свого оголеного тіла; пропонували зустрітись наживо і показати себе оголеним тощо) траплялась хоча б із кількома з опитаних дітей. Наприклад, близько 40 дітей зустрічались з незнайомцями з мережі «Інтернет» наживо та показували себе оголеним чи пестили себе. Серед усіх респондентів, які зустрілися хоча б з однією із ситуацій сексуального насильства чи експлуатації

¹ Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : Міжнародний документ. Конвенція від 25.10.2007. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text

за останній рік, усього чверть готова розповісти дорослим про те, що з ними трапилося, і лише 1,3 % звернулися до поліції.¹

Безпосереднім об'єктом домагання дитини для сексуальних цілей є суспільні відносини щодо статевої недоторканості особи. Додатковим безпосереднім об'єктом виступати моральність у сфері статевої відносин, нормальний фізичний, психічний, духовний розвиток неповнолітньої особи.

Потерпілою особою від домагання дитини для сексуальних цілей може виступати особа як жіночої, так і чоловічої статі, яка не досягла за частиною першою – 16-річного віку; за частиною другою – молодше 18 років; за частиною третьою – молодше 14 років (якщо порушення відбувається вперше і не за змовою). Конвенція з прав дитини визначає дитину як людську істоту, що не досягла віку вісімнадцяти років.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення полягає у складноутвореному діянні, що містить два етапи.

I етап – пропозиція зустрітися, зокрема з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій (комп'ютер, телефон тощо). Пропозиція може бути виражена в різних формах: усно або письмово (зокрема через месенджери), у семантично прямому значенні («приходь...», «я тебе чекаю...» там і тоді) чи побічно, через умови, загадки («кого очікують гарні враження, якщо прийде...?» тощо). Зміст пропозиції – запросити, призначити зустріч винного з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій.

Зустріччю відповідно до примітки до ст. 156-1 КК України варто розуміти проведення такої зустрічі, яка передбачає використання інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій. Може йтися не тільки про безпосередню, фізичну зустріч, що передбачає просторову співприсутність (фізична близькість), а й віртуальну, із використанням засобів відеозв'язку. Утім, обов'язково має бути візуальний контакт. Комунікацію з використанням тільки каналів аудіозв'язку чи семантичних засобів (обмін текстовими повідомленнями) без візуального контакту не можна вважати зустріччю у значенні ст. 156-1 КК України.

II етап – дія, спрямована на те, щоб така зустріч відбулася. Законодавець не конкретизує, яка сама дія має бути вчинена. Фіксують тільки дві її законодавчі ознаки: кількісну (достатньо однієї дії) та якісну – її спрямованість (об'єктивна

¹ Аналітичний звіт по результатам кількісного дослідження на тему «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні». МБО «Служба порятунку дітей» у партнерстві із Уповноваженим Президента України з прав дитини. 2020. URL : <http://surl.li/xfnjyn>; Куковинець Д. О. Захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства в Інтернеті в умовах пандемії covid-19 : до питання домагання дитини для сексуальних цілей. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. Вип. 42. С. 77.

здатність та суб'єктивне цілепокладання) для того, щоб зустріч з потерпілою особою відбулася. До таких дій, зокрема, можуть належати: бронювання номеру у готелі, придбання на ім'я потерпілої особи, або на власне ім'я проїзного документа для забезпечення трансферу до місця планованої зустрічі, пересилання грошей дитині задля того, щоб вона прибула в домовлене місце. Відповідними діями для проведення зустрічі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій є: створення персональної віртуальної кімнати на базі платформ Skype, ZOOM тощо зі спрямуванням відповідного посилання на електронну пошту / месенджери дитини, аудіо-, відеодзвінки у соціальних мережах, направлення аудіо-, фото-, відеоповідомлень тощо.¹

Водночас указані дії не обмежені лише організаційним характером, вони можуть набувати й мотиваційного характеру, тобто бути спрямованим на те, аби спонукати, мотивувати потерпілу особу, зберегти чи стимулювати в ній бажання зустрітись вже після того, як пропозиція зустрічі була виражена, висловлена.

Важливо зауважити, що подальша зустріч, учинення дій протиправних сексуального характеру з ознаками зґвалтування, сексуального насильства, примушування до вступу у статевий зв'язок, учинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, чи розбещення неповнолітніх, виходять за межі складу злочину, передбаченого у ст. 156-1 КК України, та підлягають додатковій кваліфікації за сукупністю злочинів.

Досудове слідство та суд загалом правильно кваліфікували дії громадянина ОСОБА 1 (за сукупністю злочинів, передбачених у ч. 1 ст. 155, ч. 1 ст. 156 та ч. 1 ст. 156-1 КК України), який 08.09.2021, близько 16 год. 00 хв., запросив у гості неповнолітню особу ОСОБА 2 за адресою свого проживання. Перебуваючи за вказаною адресою, в ОСОБА 1, який достовірно знав, що ОСОБА 2 виповнилось лише 14 років і вона є неповнолітньою, виник злочинний умисел, спрямований на вчинення повнолітньою особою дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним та оральним проникненням у тіло особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, із використанням геніталій. Реалізуючи свій злочинний протиправний умисел, ОСОБА 1 запросив ОСОБА 2 до кімнати квартири за вказаною адресою.

Надалі ОСОБА 1 з метою задоволення своєї статевої пристрасті, усвідомлюючи, що вчиняє дії щодо неповнолітньої особи, якій не виповнилось вісімнадцять років, та маючи намір на вчинення дій сексуального характеру,

¹ Куковинець Д. О. До питання встановлення кримінальної відповідальності за домагання дитини для сексуальних цілей. Право як ефективний суспільний регулятор. Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. 41 с.; Сенько В. Аналіз складу кримінального правопорушення за ст. 156-1 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 429.

діючи відкрито, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, вступив у природний статевий акт з неповнолітньою ОСОБА 2, а потім продовжуючи реалізацію свого злочинного умислу, вступив з останньою у неприродний статевий акт через оральне проникнення в тіло іншої особи.

(...) У подальшому ОСОБА 1 почав демонстративно задовольняти свою статеву пристрасть, займаючись при цьому протягом декількох хвилин мастурбацією на очах у неповнолітньої ОСОБА 2, поставивши під загрозу нормальний психологічний та соціальний розвиток останньої.¹

У тексті цього вирoku звертають увагу на такі обставини.

По-перше, цілком правильно домагання дитини для сексуальних цілей розглядають як стадію готування до подальших неправомірних дій сексуального характеру, а з кримінально-правового набувають самостійної оцінки, кваліфікації за ч. 1 ст. 156-1 КК України.

По-друге, недоліком водночас є те, що у вирозі не зафіксовано другу фазу суспільно небезпечних дій, про яку йшлося вище, тобто вчинення винним «хоча б однієї дії, спрямованої на те, щоб така зустріч відбулася».

По-третє, суд оперує категорією «природний статевий акт», що є необґрунтованим, не відповідає сучасному законодавчому дискурсу у сфері кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості.

По-четверте, із матеріалів провадження неможливо зробити однозначний висновок про те, що роз'єднані в різні акти сексуального характеру безпосередній статевий зв'язок винного з потерпілою особою та подальший акт мастурбації винного. У тому випадку, коли ці дії були елементами єдиного сексуального акту, кваліфікацію дій ОСОБА 1 за ст. 156 КК України потрібно вважати зайвою. Якщо вказані акти за змістом сексуальних дій (про що може свідчити відносно великий часовий проміжок між ними, різні місця вчинення тощо) складали різні епізоди діяльності винного із задоволення своєї статевої пристрасті – кваліфікація за сукупністю зі злочином, передбаченим у ст. 156 КК України буде обґрунтованою.

Отже, поняття домагання (так званий грумінг) – підкріплена реальною спробою пропозиція про особисту зустріч або зустріч із відеозв'язку для статевої взаємодії або створення порнографічних матеріалів, яка може передаватися в будь-який спосіб: усно, письмово, телефоном, через повідомлення в інтернеті, а також за особистого контакту.² Склад кримінального правопорушення –

¹ Вирок Кіровського районний суд м. Кропивницький від 25.11.2021 р. Справа № 404/8366/21. URL : <http://surl.li/yoriyg>

² Турій А. Відповідальність за домагання дитини для сексуальних цілей. Turii & Partners. URL : <http://surl.li/ccvrgx>

формальний, є закінченим із моменту вчинення хоча б однієї дії зі складу другої фази діяння, після предикатної пропозиції зустрічі.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення – прямий умисел. Мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони – учинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій.

Дією «сексуального характеру» є акт, який має сексуальну конотацію. Розпусні дії, зі свого боку, обов'язково мають сексуальний характер і можуть проявлятися як фізичне або інтелектуальне розбещення. Їх відмінною ознакою є відсутність статевих зносин із потерпілим.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 156-1 КК України, може бути будь-яка повнолітня особа, тобто особа, яка досягла віку 18 років.

Кваліфікаційні ознаки. У ч. 2 ст. 156-1 КК України передбачає кримінальну відповідальність за дії, ідентичні тим, що описані в ч. 1 вказаної статті, однак учинені з іншою метою – втягнення неповнолітньої особи у виготовлення дитячої порнографії.

Відповідно до п. 2 примітки до ст. 156-1 КК України дитячою порнографією потрібно розуміти зображення в будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або задіяної в реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях.

У ч. 3 ст. 156-1 КК України передбачено відповідальність за вчинення цього кримінального правопорушення повторно; за попередньою змовою групою осіб; щодо малолітньої особи.

Жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК України). Основний безпосередній об'єкт злочину – моральні засади суспільства в частині гуманного ставлення людей до тварин. Жорстоке поводження з тваринами є несумісним із вимогами моральності та гуманності, спричиняє моральної шкоди людині. Небезпека злочину полягає в тому, що жорстокість, виявлена щодо тварин, стає нормою поведінки, поширюється й на взаємини з людьми, відіграє негативну роль в етичному, культурному та екологічному вихованні громадян (повнолітніх та неповнолітніх осіб).¹

Тому додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого у ч. 2 ст. 299 КК України, є психічне здоров'я та морально-психічний розвиток малолітніх та неповнолітніх осіб.

¹ Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. Луганськ : видавництво «Елтон-2», 2012. С. 181.

Предмет злочину – тварини, що належать до будь-яких хребетних; матеріали із закликами до жорстокого поводження із тваринами або їх нацьковування одна на одну чи на інших тварин.

Хребетні – здатні рухатися й відчувати живі організми, які мають спинний хребет, утворений ланцюгом кісток або хрящів, що йде вздовж спини і містить у собі спинний мозок. До них належать риби, птахи, сухопутні істоти. Предметом аналізованого злочину можуть бути як дорослі особини, так і молодняк, домашні (кіт, собака, зокрема безпритульні), дикі (вовк, лисиця, заєць, їжак, єнот, ведмідь, козуля, лось, орел, грак тощо) сільськогосподарські (свійська птиця, корова, кінь, коза, свиня тощо) тварини. Не мають кримінального правового значення наявність чи відсутність у таких тварин господарів, їх перебування у стані природної свободи чи в неволі, господарське призначення, стан організму тощо. Злочин можуть учиняти як щодо тварин, які перебувають у власності винного, так і будь-яких інших власників, зокрема щодо тварин, які є безпритульними, безгосподарними, дикими. Матеріали із закликами до відповідної поведінки – будь-яка інформація та її матеріальні носії в будь-якій формі (друкована продукція, аудіо- та відеоматеріали у вигляді текстів, зображень, цифрових файлів). Указані матеріали можуть існувати як предмети (книжки, журнали, листівки, фото, диски, флеш-пам'ять та інші носії електронної інформації), так і у віртуальній (файли, що зберігаються у хмарних сховищах, на поштових сервісах). Визначальним для віднесення таких матеріалів до предмета аналізованого злочину є їх зміст – вони містять заклики до жорстокого поводження із тваринами або їх нацьковування одна на одну чи на інших тварин.¹

Об'єктивну сторону злочину характеризують суспільно небезпечні діяння, що альтернативно може виражатися в одній із таких форм:

- 1) жорстоке поводження з тваринами, якщо такі дії призвели до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі тварини;
- 2) порушення правил транспортування тварин, якщо такі дії призвели до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі тварини;
- 3) нацьковування тварин одна на одну чи інших тварин, учинене з хуліганських чи корисливих мотивів (незалежно від наслідків для тварин);
- 4) пропаганда вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами;
- 5) публічні заклики до вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами;

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 952–953.

б) поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій (тобто до вчинення жорстокого поводження з тваринами).¹

Жорстоке поводження з тваринами означає знущання над тваринами, що спричинило їх мучення, завдало їм фізичного болю або страждань через пасивну (залишення напризволяще без їжі та води) або активну поведінки винного (нанесення ударів та заподіяння ушкоджень).

Жорстоке поводження з тваринами у формі порушення правил транспортування тварин – це:

а) невчинення повністю дій, які особа зобов'язана й могла вчинити під час перевезення тварин авіаційним, автомобільним, залізничним, морським та річковим транспортом;

б) учинення частини дій, які особа зобов'язана й могла вчинити під час перевезення тварин авіаційним, автомобільним, залізничним, морським та річковим транспортом, чи виконання їх неналежно; в) виконання дій, які заборонені правилами транспортування тварин (п. 11, 15, пп.11 абз. 1 п. 37, п. 47).²

Жорстоке поводження з тваринами у формі нацьковування тварин одна на одну – дії, спрямовані на те, щоб примусити битися, кусатися або в інший спосіб змагатися тваринам між собою³.

Пропагандою вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, є виступ із закликом чи роз'ясненням, змістом якого є виправдання жорстокого поводження з тваринами, наприклад, ніби жорстоке поводження з тваринами – це добрі, доцільні, гуманні, вигідні або вимушені діяння, спрямовані на досягнення суспільно корисних цілей, та відповідальності за прояви жорстокого поводження з тваринами через це не буде. Публічні заклики до вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами, полягають хоча б в одному відкритому зверненні до невизначеного кола осіб, у якому висловлюють прохання, пропозиції до жорстокого поводження з тваринами. Публічність закликів передбачає можливість ознайомитися з відповідною інформацією будь-якою особою, зокрема під час зібрань чи інших масових заходів, оприлюднення інформації у місцях, де може перебувати будь-хто. Поширення матеріалів із закликами до вчинення таких дій – дії, які полягають у доведенні змісту відповідних матеріалів до невизначеної кількості людей або певного кола осіб (вивішування плакатів, роздача друкованої

¹ Колодін Д. О., Колодіна А. С. Жорстоке поводження з тваринами: кримінально-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2023 № 4. С. 79. URL : http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/4_2023/12.pdf

² Правила транспортування тварин : постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 р. № 1402. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-2011-%D0%BF#Text>.

³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 953.

продукції чи електронних носіїв інформації, розсилання листів звичайною чи електронною поштою, поширення дописів в соціальних мережах тощо).¹

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, який полягає в учиненні перших із двох вказаних діянь (жорстоке поводження з тваринами та порушення правил транспортування тварин), є наслідки – тілесні ушкодження, каліцтво чи загибель тварини. Тілесні ушкодження тварини – порушення анатомічної цілісності або фізіологічної функції органів і тканин тіла тварини, що виникає внаслідок дії одного чи декількох зовнішніх ушкоджувальних чинників. Каліцтво тварини – тілесне ушкодження, що призвело до втрати будь-якого органу або частини тіла тварини та / або до втрати фізіологічної функції органу тварини (втрата кінцівки, пошкодження шкірного покриву, припинення лактації, порушення нормальної діяльності інших органів та систем організму тварини). Загибель тварини – її смерть унаслідок жорстокого поводження.² Склад злочину в перших двох формах є матеріальним. Його визнають закінченим з моменту настання будь-якого із зазначених наслідків.³

В інших визначених у законі формах (нацьковування тварин одна на одну чи інших тварин; пропаганда або публічні заклики до вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами; поширення матеріалів із пропагандою чи закликами до жорстокого поводження із тваринами або їх нацьковування одна на одну чи на інших тварин) склад цього злочину є формальним. Його визнають закінченим із моменту вчинення будь-якого із зазначених діянь.⁴

Суб'єкт злочину є загальним – фізична, осудна особа, яка досягла 14 – річного віку (ч. 2 ст. 22 КК України). Суб'єктивною стороною злочину є прямим або непрямим умисел.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину у формі нацьковування тварин одна на одну чи на інших тварин є хуліганський або корисливий мотив (він визначений альтернативно). В інших формах злочину хуліганський або корисливий мотив є факультативною ознакою суб'єктивної сторони злочину.

Хуліганський мотив означає вчинення нацьковування тварин унаслідок явної неповаги до суспільства, тобто нехтування загальнолюдськими правилами

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 953.

² Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21.02.2016 № 3447-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text>; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 953.

³ Колодін Д. О., Колодіна А. С. Жорстоке поводження з тваринами: кримінально-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2023 № 4. С. 79. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/4_2023/12.pdf

⁴ Там само. С. 79–80.

співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу жорстоко поводить із твариною (тваринами). Указана неповага має бути явною. Це означає, що вона є очевидною, безсумнівною як для винного, та і для очевидців його дій. Нацьковування тварин із хуліганських мотивів може мати місце в побутових умовах: на подвір'ї, у будинку, у спеціальних вольєрах для тримання тварин тощо. Цей злочин визнають учиненим із хуліганських мотивів, коли знущання над хребетними тваринами відбувається публічно, тобто в присутності інших осіб. Жорстоке поводження з тваринами у формі нацьковування тварин одна на одну чи інших тварин, яке грубо порушувало громадський порядок і було обумовлене явною неповагою до суспільства, повністю описано в ч. 1 ст. 299 КК України і додатково кваліфікації за ст. 296 КК України не потребує. Якщо мотивом учинення злочину була помста людині (вбивство корови сусіда), а внаслідок злочину заподіяно ще й матеріальної шкоди у великому розмірі потерпілому, дії винного мають кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених у ч. 1 ст. 194 КК України та ст. 299 КК України.¹

Ч. 9 ст. 25 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження» забороняє проведення боїв тварин, спортивних, видовищних заходів, що передбачають переслідування, умертвіння, спостереження передсмертної агонії тварин, використання для умертвіння тварин інших тварин.

Жорстоке поводження з тваринами в інших передбачених законом формах, учинене до або після грубого порушення громадського порядку, обумовленого явною неповагою до суспільства, зумовлює кваліфікацію дій винного за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених відповідною частиною ст. 296 та ст. 299 КК України.

Громадянин ОСОБА 1, проявляючи особливу зухвалість, із метою самоствердитися за рахунок завдання фізичного болю, що виразилося в ігноруванні загальновизнаних правил поведінки в суспільстві, нахабному поводженні та прояві грубої сили, використовуючи зауваження громадянки ОСОБА 2 на свою адресу, наніс К. не менше двох ударів по тілу тим самим завдавши останньому фізичного болю. При цьому, ОСОБА 1, грубо порушуючи суспільні відносини, що забезпечують загальноприйняті моральні принципи щодо поводження з тваринами, вихопив із рук ОСОБА 2 поводок із собакою на прізвисько «Бос», породи йоркширський тер'єр, обкрутив ним свою праву руку та підняв собаку до середини свого тулуба, а потім почав нею розмахувати, вдаривши по тулубу себе та декілька разів громадянку ОСОБА 2 Згідно з висновком експерта № 16647 від 15.08.2022 у собаки виявлені ушкодження у вигляді закритої черепно-мозкової травми, що належать до ушкоджень

¹ Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. Луганськ : видавництво «Елтон-2», 2012. С. 183.

середньої тяжкості. Громадянин ОСОБА І визнаний винним у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених у ч. 1 ст. 296, ч. 1 ст. 299 КК України.¹

Корисливий мотив означає прагнення отримати матеріальну вигоду від нацьковування тварин, зокрема при організації боїв між тваринами.²

Не утворює складу цього злочину умертвіння тварин з виключного переліку підстав, зазначених у ч. 1 ст. 17 Закону України «Про захист тварин від жорстокого поводження», зокрема:

- для одержання господарсько корисної продукції;
- для припинення страждань тварин, якщо вони не можуть бути припинені в інший спосіб;
- при регулюванні чисельності диких тварин;
- за необхідності умертвіння окремих тварин, які хворі на сказ чи на інші хвороби, що підлягають повідомленню, або є носіями хвороб, що підлягають повідомленню, що підтверджено відповідним документом державної установи ветеринарної медицини;
- за необхідності оборони від нападу тварини, якщо життя або здоров'я людей знаходиться в небезпеці.

Кваліфікаційними ознаками жорстокого поводження з тваринами є:

- ч. 2 ст. 299 КК України – учинення злочину в присутності малолітньої або неповнолітньої особи, тобто такої, що не досягла 14- або 18-річного віку (ч. 1 ст. 31 та 32 ЦК України).

Особливо кваліфікаційними ознаки жорстокого поводження з тваринами є:

- ч. 3 ст. 299 КК України – учинення злочину з особливою жорстокістю або щодо двох і більше тварин, або повторно, або групою осіб, або вчинені в активний спосіб, або насильницькі дії щодо тварини, спрямовані на задоволення статевої пристрасті. Ці особливо кваліфікаційні ознаки мають місце у випадку вчинення дій, передбачених у ч. ч. 1 і 2 цієї статті;
- ч. 4 ст. 299 КК України – учинення злочину з метою створення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, або збут чи поширення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, що пропагують жорстоке поводження з тваринам. Ці особливо кваліфікаційні ознаки мають місце у випадку вчинення дій, передбачених у ч. ч. 1, 2, 3 цієї статті.

¹ Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 14.09.2022 р. Справа № 359/5772/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106315852>.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронока. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 954.

Жорстоке поводження з тваринами визнають учиненим з особливою жорстокістю, якщо винний, учиняючи діяння, передбачені у ч. 1 і 2 цієї статті, усвідомлював, що завдав тварині (тваринам) особливих фізичних страждань через заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, особливого тривалого мучення, зокрема з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю, а також якщо воно поєднане із глумлінням над трупом тварини (тварин). Цей кваліфікаційний вид жорстокого поводження з тваринами полягає в особливо безжальному поводженні з твариною, тривалому за часом впливі на неї з метою отримання хворобливого самозадоволення від спостереження за особливими фізичними стражданнями тварини.¹

Кваліфікація жорстокого поводження з тваринами за ознакою особливої жорстокості вимагає здійснення належного мотивування в матеріалах кримінального провадження суб'єктами правозастосовної діяльності висновку про те, чому встановлені досудовим розслідуванням дії належать або навпаки не належать до дій, учинених з особливою жорстокістю. Наприклад, проявом жорстокого поводження з тваринами, учиненим з особливою жорстокістю, слідчо-судова практика визнала випадки перерізання ножом горла собаці (яремної артерії та вени), унаслідок чого тварина відчуває істотний біль та страждання, оскільки не отримує кисень та вмирає поступово від крововтрати протягом 2–5 хвилин.²

*Громадянин ОСОБА 1 разом з ОСОБОЮ 2 підвісив собаку за задню праву лапу, прив'язавши до дерев'яної рейки, з наміром зняти шкіру та розчленувати. Із цією метою ОСОБА 2 виніс із будинку кухонний ніж та дав ОСОБА 1, свідомо і достовірно знаючи про те, що вони заподіють особливий фізичний біль і страждання, почав ножом знімати із задньої правої лати собаки шкіру, а ОСОБА 2 її тримав, оскільки собака був живий, виригався та скаржався. Своїми злочинними діями ОСОБА 2 та ОСОБА 1 заподіяли собаці ушкодження, несумісні з життям, що призвело до особливо болісної смерті собаки.*³

Правильна кваліфікація жорстокого поводження із тваринами, учиненого з особливою жорстокістю, зумовлює ініціювання проведення судово-ветеринарної експертизи. Після призначення експертизи експертові варто запропонувати такі відповіді на такі запитання:

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 954.

² Вирок Коростишівського районного суду Житомирської області від 22. 09.2022. Справа № 935/399/21 URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106405471>.

³ Вирок Доманівського районного суду Миколаївської області від 23.05.2019. Справа № 475/722/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81920913>.

Чи носять тілесні ушкодження (розлади здоров'я), виявлені на трупі тварин, болісний характер та чи спричинили вони фізичні страждання тварин перед смертю?

Який час могла жити тварина після отриманих тілесних ушкоджень?

Жорстоке поводження щодо двох чи більше тварин наявне, якщо наслідки цього злочину (тілесні ушкодження, каліцтво, загибель) щодо кількох тварин або їх невизначеної кількості настають у результаті вчинення одного і того самого діяння – одиничного продовженого злочину, який містить низку тотожних дій, об'єднаних єдиним умислом винного, що спрямований на досягнення єдиної злочинної мети. Наявність цієї особливо кваліфікаційної ознаки свідчить, що відповідно до ч. 1 ст. 299 КК України не може наставати відповідальність за порушення правил транспортування кількох тварин авіаційним, автомобільним, залізничним, морським та річковим транспортом, якщо порушення таких правил призвели до тілесних ушкоджень, каліцтва чи загибелі декількох тварин – такі дії мають кваліфікувати за ч. 3 ст. 299 КК України. Водночас заподіяння будь-якого одного із зазначених наслідків лише одній тварини в результаті згаданого транспортування зумовлюють кваліфікацію діяння за ч. 1 ст. 299 КК України, а не за ч. 3 цієї статті. Отже, у разі порушення правил транспортування тварин суспільно небезпечні наслідки можуть настати як щодо однієї, так і щодо двох або більше тварин. У зв'язку з цим відповідальність винного, залежно від наявності таких наслідків щодо однієї або декількох тварин, може наставати як за ч. 1, так і за ч. 3 ст. 299 КК України.

Жорстоке поводження з тваринами, вчинене повторно, має місце у випадках, коли особа раніше вже вчиняла злочин, передбачений однією з частин ст. 299 КК України. Під час кваліфікації діянь, передбачених у ст. 299 КК України, за ознакою повторності потрібно виходити з того, що повторність жорстокого поводження з тваринами матиме місце за умови: а) вчинення посягання щодо однієї і тієї самої тварини в різний час (коли посягання не є продовжуваним); б) жорстоке поводження з різними тваринами, коли посягання вчинюють щодо кожної з них окремо або одночасно, або в різний час.¹

Жорстоке поводження, учинене групою осіб, має місце тоді, коли група з двох або більше співвиконавців діє узгоджено з метою вчинення злочину щодо однієї або декількох тварин. Для інкримінування цієї особливо кваліфікаційної ознаки не вимагають попередньої змови співучасників. Узгодженість дій співучасників може виникнути безпосередньо в процесі вчинення цього злочину.

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 954.

Активний спосіб жорстокого поводження з тваринами означає вчинення щодо них активних дій – нанесення ударів, застосування іншого насильства.¹ Наприклад, умисний наїзд на тварину транспортним засобом є одночасно жорстоким поводженням із твариною, учиненим в активний спосіб, у той час, як ненавмисний наїзд на тварину під час руху транспортного засобу не є жорстоким поводженням з тваринами, крім випадку, якщо водій транспортного засобу покинув місце пригоди, залишивши тварину напризволяще, не забезпечивши їй надання необхідної ветеринарної допомоги.

Насильницькі дії щодо тварини, спрямовані на задоволення статевої пристрасті, полягають у будь-якому фізичному впливі на тварину (тварин), який, відкидаючи болісні відчуття, страждання та спричинення тілесних ушкоджень чи інших визначених у законі наслідків, дає змогу вчинити акт зоофілії, тобто одержання винним сексуального задоволення через анальний, оральний, вагінальний або будь-який інший контакт із твариною (тваринами).

Створення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції вважають протиправними діями (відповідно до ч. ч. 1–3 299 КК України) тоді, коли вони вчинені з метою створення матеріалізованих форм писаних чи надрукованих текстів, зображень, фільмів, магнітофонних записів, комп'ютерних програм на носіях інформації, змістом яких стане жорстоке поводження з тваринами для їх демонстрації, пропаганди, поширення, збуту тощо.

Збут зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, що пропагують жорстоке поводження з тваринами – будь-які оплатні або безоплатні форми реалізації (відчуження) зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, що пропагують жорстоке поводження з тваринами (дарування, продаж, позика тощо).

Поширення зображень, творів, кіно-, відео-, аудіопродукції, що пропагують жорстоке поводження з тваринами – їх розповсюдження в будь-який спосіб.

Злочин, передбачений у ст. 299 КК України, потрібно відмежовувати від правопорушення, передбаченого у ст. 89 КУпАП України, де за жорстоке поводження з тваринами призначають адміністративну відповідальність. Відмінність зазначеного злочину і правопорушення повинна залежати від характеру та ступеня суспільної небезпечності, а також спрямованості умислу винного, мотивів, цілей та обставин учиненого діяння.² Проте, визначальна відмінність ст. 299 КК України від ст. 89 КУпАП полягає в тому, що кримінально-каране жорстоке поводження з тваринами, по-перше, зумовлює настання визначених у законі наслідків у вигляді тілесних ушкоджень, каліцтва

¹ Там само.

² Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. Луганськ : видавництво «Елтон-2», 2012. С. 183.

або загибелі тварини (жорстоке поводження з тваринами, що належать до хребетних, зокрема з безпритульними тваринами, порушення правил транспортування тварини), по-друге, характеризується додатково можливими обов'язковими ознаками об'єктивної та суб'єктивної сторони кримінально-протиправного діяння, які відсутні у складі відповідного адміністративного правопорушення. До таких ознак належать:

- нацьковування тварин одна на одну чи інших тварин із хуліганських або корисливих мотивів (незалежно від наслідків для тварин);
- пропаганда, учинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами;
- публічні заклики до вчинення діянь, що мають ознаки жорстокого поводження з тваринами;
- поширення матеріалів із закликами до жорстокого поводження із тваринами або їх нацьковування одна на одну чи на інших тварин;
- знущання над тваринами в присутності малолітніх осіб;
- особливо жорстокий спосіб поводження з тваринами;
- насильницькі дії щодо тварини, спрямовані на задоволення статевої пристрасі тощо.

Злочин, передбачений у ст. 299 КК України, необхідно відмежовувати від суміжних складів кримінальних правопорушень, зокрема від незаконного полювання (ст. 248 КК України), у процесі якого можуть бути застосовані заборонені знаряддя і способи (під час масового знищення звірів, птахів чи інших видів тваринного світу), використання яких спричиняє каліцтво тварин, тяжкі фізичні страждання або їхню загибель. Під час такого розмежування потрібно враховувати:

- першу відмінність жорстокого поводження з тваринами від незаконного полювання – в об'єкті складів кримінальних правопорушень, оскільки конкретні явища реальної дійсності, що знаходяться під охороною, є різними;
- предметом жорстокого поводження із тваринами законодавець визначив хребетних тварин, незалежно від наявності чи відсутності в таких тварин господарів, їх перебування у стані природної свободи чи в неволі, господарського призначення, стану організму тощо, тоді як предмет незаконного полювання – дикі звірі, птахи та інші тварини (плазуни), які є живими, які охороняє закон, які перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах у межах мисливських угідь;
- при відмежуванні жорстокого поводження із тваринами від незаконного полювання, учиненого забороненими знаряддями або способами чи з використанням транспортного засобу, необхідно встановити, чи мала місце

така ознака об'єктивної сторони злочину, передбаченого у ст. 299 КК України, як жорстокий або особливо жорстокий спосіб поводження з тваринами чи ознака суб'єктивної сторони – хуліганський мотив. У разі їх наявності вчинене діяння необхідно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень.¹

Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участі неповнолітньої особи (ст. 301-2 КК України). Основний безпосередній об'єкт злочину – моральні засади суспільства в частині демонстрування інформації про статеве життя. Такі дії перебувають в явній суперечності з наявними в суспільстві традиціями інтимного спілкування людей, завдають шкоди їхньому моральному вихованню, особливо неповнолітніх та малолітніх осіб.

Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом складу злочину, передбаченого у ст. 301-2 КК України, є психічне здоров'я та морально-психічний розвиток неповнолітніх та малолітніх осіб. Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом злочину є фізичне здоров'я, честь і гідність неповнолітніх та малолітніх осіб. Предметом злочину є продукція сексуального характеру.

Потерпілим від злочину є неповнолітня або малолітня особа. Неповнолітньою особою варто визнавати фізичну особу у віці від 14-ти до 18-ти років. Малолітньою – фізичну особу, яка не досягла 14-ти років (ч. 1 ст. 31 та 32 ЦК України).

Ст. 301-2 КК України встановлює кримінальну відповідальність за три окремі типи протиправної поведінки. Це обумовлено особливостями співвідношення між складами злочинів, передбаченими у ст. 301-2 КК України: склад злочину, передбачений у ч. 3 ст. 301-2 КК України, є самостійними щодо інших, закріплених у цій статті (ч. 1 і 2 ст. 301-2 КК України), його не можна вважати особливо кваліфікованим, кваліфікованим чи основним щодо інших. Водночас склади злочинів, передбачені у ч. 3 ст. 301-2 та ч. 4 ст. 301-2 КК України, є один щодо іншого основним (базовим) та кваліфікованим. У зв'язку із цим, якщо в поведінці особи одночасно вбачають ознаки діянь, що передбачені у ч. 1, 2 або 3 ст. 301-2 КК України, має місце сукупність кримінальних правопорушень.

Об'єктивною стороною злочину, передбаченого ч. 1 ст. 301-2 КК України, є суспільно небезпечне діяння у формі проведення видовищного заходу сексуального характеру, зокрема з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, у якому задіяно неповнолітню особу.

¹ Головка І. А. Відмежування жорстокого поводження з тваринами від незаконного полювання. *Часопис Хмельницького університету управління та права : університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 271; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 847, 850.

Об'єктивною стороною злочину, передбаченого ч. 2 ст. 301-2 КК України, є суспільно небезпечне діяння у формі відвідування видовищного заходу сексуального характеру, зокрема з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, у якому завідомо для відвідувача задіяно малолітню чи неповнолітню особу.

Злочин, об'єктивна сторона якого передбачена у ч. 3 ст. 301-2 КК України, можуть учиняти у двох формах:

1) утягнення неповнолітньої особи до участі у видовищному заході сексуального характеру, що проходить, зокрема, з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій;

2) примушування неповнолітньої особи до участі в такому заході.

Видовищним заходом сексуального характеру потрібно розуміти публічний показ у будь-якій формі продукції сексуального характеру або сценічні дії, метою яких є втілення сексуальних дій. Проведення видовищного заходу сексуального характеру, зокрема з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, у якому задіяно неповнолітню особу, означає спрямування власних дій винної особи на здійснення видовищного заходу сексуального характеру.

Відвідування видовищного заходу сексуального характеру з метою його перегляду, зокрема з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, у якому завідомо для відвідувача задіяно малолітню чи неповнолітню особу, означає одноразове або систематичне перебування особи на видовищному заході сексуального характеру під час його проведення з метою перегляду, зокрема з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій.

Втягнення неповнолітньої особи до участі у видовищному заході сексуального характеру, що проходить, зокрема з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, полягає у впливі на свідомість конкретного неповнолітньої особи завдяки переконуванню в доцільності або вигідності участі у видовищному заході сексуального характеру. Інакше кажучи, таке втягнення становлять дії, унаслідок яких іншу особу спонукають до участі у видовищному заході сексуального характеру, залучають до нього, й у цієї особи виникає бажання брати участь у такому заході. На відміну від примушування, неповнолітня особа вчиняє бажані для винного дії з власної волі.

Примушування неповнолітньої особи до участі у видовищному заході сексуального характеру полягає у діях, унаслідок яких остання всупереч своєму бажанню повинна брати участь у такому заході.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони ч. 3 ст. 301-2 КК України, є спосіб учинення протиправного посягання та суспільно небезпечні наслідки.

Зокрема способами втягнення або примушування неповнолітньої особи до участі у видовищному заході сексуального характеру є: обман; шантаж; використання уразливого стану потерпілої особи; насильство чи погроза його застосування.

Обман – повідомлення завідомо неправдивих відомостей чи замовчування про факти, повідомлення яких мало б суттєве значення для поведінки потерпілого, із метою введення його в оману. Отже, обман може мати як активний, так і пасивний характер.

Шантажем є погроза розголосити як дійсні факти, так і повідомити неправдиві відомості, здійснити наклеп. У такому випадку шантаж означає: а) погрозу викриттям у поведінці, яка компрометує особу, чи розголошенням відомостей, які компрометують особу; б) погрозу заподіянням іншої шкоди (знищенням майна, заподіянням шкоди близьким родичам або членам сім'ї тощо); в) залякування з метою створити вигідну для себе обстановку, поставити потерпілу особу в залежне становище.

Про використання уразливого стану особи може свідчити:

1) нездатність особи: усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними; ухвалювати за своєю волею самостійні рішення; чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям;

2) збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин (ч. 2 ст. 149 КК України).

Незважаючи на зовні всеохоплювальне визначення цього поняття, воно залишається оціночним: лише органи досудового розслідування і суд можуть на підставі конкретних обставин справи встановити, чи був стан особи насправді уразливим. Уразливим стан особи потрібно визнавати в усіх випадках, коли за обставинами справи її згода на участь у видовищному заході сексуального характеру була вимушеною, одержаною під впливом зазначених суб'єктивних та / або об'єктивних причин і не відповідала її справжнім інтересам.

Застосування насильства – заподіяння фізичного болю, зв'язування, побиття, застосування фізичного насильства до іншої особи, благополуччя (життя і здоров'я) якої особливо важливе для неповнолітнього з огляду на взаємини і життєві обставини. Застосування фізичного насильства полягає в нанесенні неповнолітньому побоїв, завданні йому тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості або заподіянні фізичних страждань в інший спосіб, щоб зломити волю потерпілого і примусити його вчинити ті чи ті дії.

Погроза застосування насильства може бути виражена у висловлюванні намірів застосувати щодо неповнолітнього, у разі його відмови від вчинення певних дій, фізичне насильство (побої, катування тощо), заподіяти йому майнової шкоди, розголосити компромат на нього, припинити дружбу тощо. Погрози можуть бути найрізноманітніші, і якщо висловлювана винним загроза становить окремий склад кримінального правопорушення, дії, у які втягують

неповнолітнього, повинні кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, природно, за умови, що неповнолітній сприймає цю загрозу як реальну і в нього є всі підстави побоюватися її реалізації.

Суспільно небезпечними наслідками втягнення або примушування неповнолітньої особи до участі у видовищному заході сексуального характеру можуть бути тілесні ушкодження. Тілесні ушкодження – порушення анатомічної цілісності або фізіологічної функції органів і тканин тіла потерпілого, що виникає внаслідок дії одного чи декількох зовнішніх ушкоджувальних чинників.

Склад злочину, передбачений у ст. 301-2 КК України, є переважно формальним. Його визнають закінченим із моменту учинення будь-якого діяння, передбаченого відповідною частиною цієї статті. Водночас у разі втягнення або примушування неповнолітньої особи до участі у видовищному заході сексуального характеру через застосування насильства злочин вважають закінченим із моменту настання суспільно небезпечних наслідків – тілесних ушкоджень.

Суб'єкт злочину є загальним – фізична, осудна особа, яка досягла 16 – річного віку (ст. 22 КК України).

Суб'єктивною стороною злочину може бути прямий або непрямий умисел. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину, передбаченого у ч. 2 ст. 301-2 КК України, є мета – перегляд видовищного заходу сексуального характеру.

Кваліфікаційними ознаками проведення видовищного заходу сексуального характеру за участі неповнолітньої особи є ч. 4 ст. 301-2 КК України – учинення дій, передбачених у частині третій цієї статті, щодо малолітньої особи.

4.2. Криміналістична характеристика резонансних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, а також проти статевої свободи та статевої недоторканості особи

До правопорушень проти волі, честі та гідності особи зараховують «Незаконне позбавлення волі людини або викрадення людини» (ст. 146 КК України), «Насильницьке зникнення» (ст. 146-1 КК України), «Підміна дитини» (ст. 148 КК України), «Торгівля людьми» (ст. 149 КК України), «Експлуатація дітей та використання їх для заняття жебрацтвом» (ст. ст. 150,

150-1 КК України), «Незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги» (ст. 151 КК України).¹

Необхідно зауважити, що незаконне позбавлення волі та викрадення людей, незаконне поміщення в психіатричні заклади, експлуатацію дітей та використання їх у жебрацтві іноді реєструють як окремі факти, але частіше вони виступають ланками організованого кримінального бізнесу з торгівлі людьми. У таких випадках виявлення й розслідування вказаних правопорушень викликає особливий суспільний резонанс і вимагає концентрації уваги та зусиль правоохоронних органів на досягненні головної мети – установленні всіх епізодів і всіх співучасників злочинної схеми, припиненні їхньої діяльності та притягненні до відповідальності. Саме тому доцільно розглядати криміналістичну характеристику зазначених правопорушень як групову характеристику правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми.

Аналіз редакцій ст. ст. 146–151 КК України дає підстави для висновку, що ці норми охоплюють досить різномірні дії щодо потерпілих, але поєднує їх спільний предмет злочину – людина, а також особлива кінцева мета злочинних дій – експлуатація людини або отримання іншої користі.

Відповідно до диспозицій указаних статей формами вчинення правопорушень виступають такі дії: торгівля людьми; здійснення іншої незаконної угоди щодо людини (продаж, дарування, обмін тощо); вербування; переміщення, зокрема викрадення, насильницьке зникнення, поміщення у психіатричний заклад; переховування, зокрема підміна дитини; передача людини третім особам; одержання людини для експлуатації або отримання іншої користі.

Зазначені дії вчиняють із кінцевою метою експлуатації людини або отримання іншої користі (отримання права розпоряджатися майном особи, викраденої або незаконно поміщеної в психіатричний заклад). Експлуатація може проявлятися в різних формах, зокрема:

- сексуальна експлуатація;
- використання в порнобізнесі;
- примусова праця або примусове надання послуг;
- рабство або звичай, подібні до рабства, підневільного стану;
- залучення в боргову кабалу;
- вилучення органів для трансплантації;
- проведення дослідів над людиною без її згоди;
- усиновлення (удочеріння);
- примусова вагітність;
- втягнення у злочинну діяльність;

¹ Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25. Ст. 131. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

- використання у збройних конфліктах.

Варто наголосити, що перелік форм експлуатації, наведений у Примітці 1 до ст. 149 КК України, не є вичерпним.

Правопорушення, пов'язані з торгівлею людьми, охоплюють найрізноманітніші дії щодо потерпілих, якими, зі свого боку, можуть виступати різні категорії людей. У зв'язку із цим потрібно звернути увагу, що в окремих країнах диференціація розглядуваного злочину здійснена на законодавчому рівні. Наприклад, у кримінальних кодексах Республіки Білорусь, Республіки Молдови поряд із основним складом злочину – торгівля людьми окремо виділяють і його різновид – торгівля дітьми.¹

Потрібно зазначити, що вчинення правопорушень цієї категорії здебільшого виглядає як здійснення цивільно-правових актів, зокрема усиновлення (удочеріння), працевлаштування, надання медичних послуг тощо, або здійснення адміністративно-владних функцій, зокрема поміщення в лікувальний заклад, затримання, утримання правопорушника. Така зовнішня оболонка легітимності дій злочинців створює суттєві труднощі у збиранні доказів. З огляду на це, працівники прокуратури й слідчі досить часто необґрунтовано відмовляють у реєстрації таких фактів і відкритті кримінальних проваджень, посилаючись на «відсутність складу злочину». Фактично ж причиною цього, на наш погляд, є відсутність уявлення про механізм учинення правопорушень цієї групи.

Різноманіття форм і способів правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми, обумовлює особливості інших елементів його механізму, які мають суттєве значення для їх виявлення і розслідування. Зокрема від виду експлуатації людини залежить характеристика потерпілої особи, слідів правопорушення і місць знаходження джерел доказів. Відповідно, для розкриття характеристики механізму цих правопорушень є необхідним їх криміналістична класифікація. Саме на її основі необхідно розробляти рекомендації щодо розслідування правопорушень проти волі, честі та гідності особи з максимальним урахуванням особливостей можливих механізмів учинення названої категорії злочинів.

Підставою криміналістичної класифікації доцільно обрати вид експлуатації людини, а також пов'язані із цим соціально-демографічні особливості потерпілих (стать, вік, образ життя тощо). Саме ця підстава дасть змогу при побудові комплексної методики розслідування правопорушень проти волі, честі та гідності особи виділити специфічні елементи механізму їх учинення, а також сформулювати відповідні завдання розслідування та

¹ Андрієнко М. І., Волобуєв А. Ф., Пазинич Т. А. Розслідування торгівлі людьми : навчальний посібник Київ : Конус-Ю, 2009. 190 с.

рекомендації щодо засобів і способів їх розв'язання – комплексів слідчих та інших дій.¹

Грунтовний аналіз судової та слідчо-оперативної практики, спеціальної літератури щодо проблематики розслідування правопорушень, пов'язаних із торгівлею людьми, уможливив виокремлення класифікаційних груп резонансних правопорушень проти волі, честі та гідності особи.

1. Установлення контролю над людиною через її викрадення, насильницьке приховування, поміщення у психіатричний заклад, підміну дитини, укладення будь-якої угоди щодо неї (далі – установлення контролю) з метою сексуальної експлуатації. За більшістю кримінальних проваджень (70 %), що були відкриті в Україні в період з 2010 до 2023 року за ознаками ст. 149 КК України і піддавалися вивченню, обвинуваченими були ті, хто вчинював такий злочин щодо молодих жінок, яких примусово або під впливом обману залучали до сексуальної експлуатації. Розслідування правопорушень цієї категорії має особливості, які обумовлені насамперед специфічним видом експлуатації, що полягає у примушуванні до надання сексуальних послуг. Суттєвим у цьому плані є також урахування особистості потерпілих, якими зазвичай виступають неповнолітні дівчата і молоді жінки з певних соціальних груп.²

2. Установлення контролю над людиною з метою трудової експлуатації. Частка вироків у провадженнях цієї категорії є значно меншою (близько 20 %). Специфіка цих правопорушень полягає у здійсненні дій відносно людини (викрадення, вербування, переміщення, переховування, передача, одержання) з метою використання її фізичних можливостей та навичок для примусової праці. Примусову працю використовували в різних формах, зокрема фізична праця на приватних фермах, агропідприємствах, птахофабриках, теплицях, примушування до перевезення та розповсюдження наркотиків (закладки, пересилання, тощо), використання у збройних конфліктах. Примусовий характер праці підкреслюють використані законодавцем у ст. 149 КК України поняття, зокрема «рабство», «підневільний стан».

Потерпілими за таких правопорушень зазвичай виступають дорослі жінки та чоловіки із числа уразливих та маргінальних прошарків населення –

¹ Орлова Т. А. Колесник В. Ю. Прояви торгівлі людьми та проблеми розбудови методики розслідування. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 25 листопада 2022 р.). МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків : ХНУВС, 2022. 453 с. URL : <http://surl.li/vttfat>

² Андрієнко М. І., Волобуєв А. Ф., Пазинич Т. А. Розслідування торгівлі людьми : навчальний посібник Київ : Конус-Ю, 2009. 190 с.

безробітні, безпритульні, залежні від алкоголю, наркотиків та азартних ігор, боржники.

3. Установлення контролю над дітьми. Кількість правопорушень цього різновиду складає приблизно 10 %. Метою злочинної діяльності виступає отримання користі від усиновлення або удочеріння, від використання дітей для жебрацтва, використання як донорів внутрішніх органів, для зйомки порнографічних відеоматеріалів і фотографій тощо. Звичайно, дитина може бути використана і для примусової праці або сексуальної експлуатації, але підставою виокремлення цієї групи правопорушень є злочинне використання саме особливостей віку потерпілого. Діти не усвідомлюють шкідливості й протиправності дій щодо них, вони не здатні чинити опір, кликати на допомогу тощо. Такі особливості потерпілих накладають суттєвий відбиток на характер розв'язуваних завдань розслідування і тактику проведення слідчих (розшукових) дій.

4. Установлення контролю над людиною з метою вилучення її органів для трансплантації, або проведення дослідів над нею. Ці два різновиди експлуатації окремо передбачені у ст. 149 КК України, але враховуючі їх медичний характер, на наш погляд, доцільним є об'єднання їх в одну групу. Характер експлуатації, пов'язаний із медичним втручанням в організм людини, обумовлює й відповідне місце його вчинення – медичний заклад, а також наявність такого суб'єкта як лікар (медичний персонал). Очевидно, що специфічними будуть і сліди злочину – ознаки вилучення органів, проведення операцій, застосування певних препаратів тощо. Для їх виявлення і використання як джерел доказів потрібне буде залучення фахівців у галузі медицини, зокрема при підготовці і призначенні судово-медичної експертизи.

На підставі окремих публікацій в засобах масової інформації, телевізійних передачах, а також інформації зі спеціальної літератури можна зробити висновок, що такі злочини цілком можливі в сучасних умовах. Наприклад, потерпілими можуть стати особи, що опинилися в уразливому стані (психічно хворі, полонені), їх передають утримувачі, родичі або медичний персонал лікувального закладу для проведення певних дослідів (іспиту лікувальних препаратів, медичних приладів, біологічної зброї тощо)¹. Звичайно, виявлення й розслідування таких злочинів матиме певну специфіку, обумовлену особливостями потерпілих, а також характером дослідів, які проводили над ними.²

¹ Андрієнко М. І., Волобуєв А. Ф., Пазинич Т. А. Розслідування торгівлі людьми : навчальний посібник Київ : Конус-Ю, 2009. 190 с.

² Орлова Т. А. Колесник В. Ю. Прояви торгівлі людьми та проблеми розбудови методики розслідування. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 25 листопада 2022 р.).

Установлення контролю над жінками з метою примусу їх до сурогатної вагітності. Сутність цього різновиду експлуатації полягає в укладенні незаконної угоди, якій передують вербування або викрадення, переміщення, переховування, передача та одержання жінки з метою її примусу до запліднення, виношування й народження дитини. Крім фізичного або психічного примусу, використовують також обман, шантаж та уразливий стан жінок. На сьогодні в Україні інститут так званого «сурогатного» материнства потребує суттєвого доопрацювання й чіткого правового врегулювання. На наше переконання, відсутність у реєстрі вироків суду за такими фактами обумовлена тільки високим рівнем латентності правопорушень цієї категорії. Звичайно, їх виявлення й розслідування має особливості, що обумовлені особистістю потерпілої та характером вчинення щодо неї протиправних дій.

Кожна із вищезазначених груп правопорушень є досить складною схемою злочинного бізнесу, де задіяна велика кількість учасників, які виконують різні за обсягом і значенням функції. Співучасники можуть знаходитись на територіях різних міст, областей і навіть держав. Кримінальна схема може мати як єдиний центр керівництва, так і опосередковано керуватися окремими структурами. Потрібно зазначити, що злочинний задум можливо реалізувати тільки спільними зусиллями кримінальних угруповань, у яких функції учасників чітко розподілені. Залежно від стійкості та спрямованості кримінальні угруповання можна розділити на групи.

1. Ситуативні групи, що створені під впливом ситуативних чинників (спільні родичі, друзі, знайомі). Учинення правопорушень у складі таких груп має випадковий й епізодичний характер, дії учасники заздалегідь не обговорюють і не планують, ролі співучасників розподіляють ситуативно під час учинення правопорушення.

2. Групи, створені з метою вчинення загальнокримінальних правопорушень (розбоїв, вимагань, шахрайств тощо), які, зокрема, допускають епізоди встановлення контролю над людиною через її викрадення, насильницьке переховування, поміщення у психіатричний заклад чи укладення будь-якої угоди щодо неї. Порівняно з попередньою такі групи характеризують більш організованою формою злочинної діяльності, чіткістю в розподілі функцій (відповідно до кримінальних навичок, можливостей використання посадових повноважень, професійних здібностей тощо). Кожен епізод правопорушення зазвичай планують, він має керівний центр в особі організатора або лідерів групи. Серед мотивів превалює користь і намагання розширення сфери кримінального впливу. Крім правопорушень проти волі, честі та гідності особи, до

кримінального «профілю» зазначеної групи можуть входити наркобізнес, торгівля зброєю, звітництво й утримання місць розпусти, примушування або втягування в зайняття проституцією, розповсюдження порнографії, шахрайство та інші споріднені злочини. До складу таких груп часто входять особи, раніше судимі, або ті, що притягувались до адміністративної відповідальності.

3. Групи, спеціально створені для організації кримінального бізнесу, направлено на отримання прибутку від торгівлі людьми. Цю категорію відрізняє високий рівень організації, наявність детально розробленої схеми кримінального бізнесу торгівлі «живим товаром», чіткий розподіл функцій учасників відповідно до етапів реалізації злочинного наміру, широка мережа корумпованих зв'язків в органах державної влади, які можуть відігравати допоміжну пособницьку функцію (сприяння в поміщенні в заклади обмежені волі, вивезенні людей за кордон) і здійснювати протидію розслідуванню у випадку викриття злочинної діяльності (вплив керівництва правоохоронних органів на слідчих та оперативних працівників, що здійснюють розслідування, аж до блокування останнього).

Наявність чіткого керівництва дій усіх співучасників, їхня висока скоординованість, «вузький» профіль спеціалізації виконавців забезпечує отримання надвисоких прибутків від реалізації злочинної схеми, тривалість такого бізнесу та високу вірогідність уникнення відповідальності з боку організаторів. Саме цей груповий суб'єкт представляє особливу небезпеку.¹

Аналіз судової та слідчо-оперативної практики засвідчує, що більшість учасників таких груп (68 %) – чоловіки; відповідно, жінки складають 32 %. Жінок-співучасниць здебільшого залучають до пошуку потенційних жертв, вербування, утримання місць для переховування, оформлення різного роду документів. Нерідко вони обіймають посади в органах державної влади та інших установах (паспортні столи, відділи віз і реєстрацій, органи опіки і піклування, нотаріат, лікарні) і виконують пособницькі функції, переконують потерпілих підкоритися, не чинити опір і співпрацювати.

Особливості характеристик співучасників залежно від виконуваних функцій. Вербування – умисні дії особи, направлені на підшукування жертв і спонукання їх до певних дій. Вербувальники – особи, дії яких направлені на підшукування жертв і спонукання їх до певних дій (віддати свою дитину, викрасти чи підміняти чужу, оформитися на сезонну роботу, віддати свої документи роботодавцеві, виїхати за кордон тощо). Вони усвідомлюють кінцеву мету – подальшу експлуатацію жертви.

¹Андрієнко М. І., Волобуєв А. Ф., Пазинич Т. А. Розслідування торгівлі людьми : навчальний посібник Київ : Конус-Ю, 2009. 190 с.

Сліди (ознаки) вербування жертв можуть бути встановлені з таких джерел:

1) інформація, яка свідчить про виконання злочинцями дій щодо підшукування потенційних жертв, викликання в них впевненості про вигідність діяти в такий спосіб:

- рекламні оголошення розміщені в засобах масової інформації про працевлаштування за кордоном, набір модельними агентствами груп претендентів для виїзду в іншу країну для проведення конкурсів, послуги шлюбних агентств;
- установчі документи суб'єкта підприємницької діяльності (фірми із працевлаштування, шлюбні чи модельні агентства), у яких зазначено вид і термін діяльності, юридична адреса, засновники тощо;
- факт наявності приміщення (офісу) для здійснення прийому громадян, проведення співбесід, зокрема особливий інтер'єр цього приміщення, основне призначення якого викликати хибне уявлення у відвідувачів про високі прибутки, значні досягнення, впливові знайомства керівників фірми, масовий попит на послуги (дорогі меблі, високотехнічне оснащення офісу, розміщення на стінах офісу фіктивних дипломів, свідоцтв і ліцензій, фотокартки на робочому місці персоналу відомих політиків, артистів, кутюр'є, моделей);
- факт наявності штату працівників, до основних обов'язків яких входить ведення прийому і співбесід з «клієнтами», демонстрація вдаваних привілеїв укладення угоди, надання допомоги в оформленні документів для виїзду за кордон, тощо;
- свідчення працівників про їхні обов'язки і залежність їхньої заробітної плати від кількості осіб направлених за кордон;
- матеріали (фотоальбоми, рекламні проспекти і буклети тощо) для демонстрації відвідувачам вдаваних можливостей фірми;
- заповнені потерпілими заяви, контракти, анкети та відповідні бланки для цього;
- матеріалами камер відеоспостережень (у випадку обладнання ними офісу фірми);
- фотографії потерпілих у вербувальників;
- база даних (в електронному вигляді, картотеках, журналах, особових справах) про осіб, з якими укладали угоди з надання послуг і, відповідно, які могли виступати потенційними жертвами;
- записи анкетних та облікових даних жертв в електронних книжках, комп'ютерах, блокнотах, зошитах, журналах, мобільних телефонах підозрюваних (можуть знаходитись як при злочинцях, так і за місцем їх роботи, мешкання, в автомобілі);

- роздруковані деталізовані телефоні перемовини, листування у соціальних мережах, месенджерах співучасників між собою і потерпілими;
- наявність знайомств, частих контактів, спільної діяльності керівника або працівників фірми (чи фізичної особи, яка діє окремо) з іноземними громадянами із кримінальною репутацією;
- відсутністю повноважень і реальної можливості керівника і персоналу фірми працевлаштувати своїх клієнтів за кордоном (відсутність зв'язків і домовленостей із роботодавцями), провести обіцяну фотосесію чи конкурс, підшукати законослухняного претендента для одруження тощо;
- свідчення осіб, що зверталися за послугами фірми (чи фізичної особи), але не були завербовані (введені в оману) з незалежних від злочинців причин (відмовились від виїзду закордон із наявних підозр, страху, із сімейних обставин);
- факт порушення зобов'язань фірми (чи фізичної особи), які були обумовлені з потерпілим (по працевлаштуванню, організації відпочинку, знайомству з нареченим-іноземцем), і фактичне потрапляння «клієнта» в рабство;
- свідчення осіб, що були завербовані злочинцями, направлені за кордон і підлягали там експлуатації;

2) інформація, яка свідчить про отримання злочинцями винагороди за вербування людей, може бути підтверджена:

- свідченнями керівника про середній рівень доходів його підприємства (фірми, агентства), про розмір заробітної плати штатних працівників і систему виплат (щомісяця, раз на тиждень чи залежно від кількості завербованих осіб), і відповідними свідченнями працівників;
- документами, що подає суб'єкт підприємницької діяльності в податкову інспекцію, які офіційно визначають розмір отримуваних доходів;
- фактом невідповідності рівня матеріального забезпечення вербувальників їх офіціальним доходам (наявність дорогих автомобілів, гаджетів, коштовностей, часті виїзди на відпочинок тощо);
- наявністю банківських рахунків, відкритих особисто керівником чи працівниками підприємства або їхніми родичами, і можливий приблизний збіг дати відкриття рахунків і дати направлення (доставки) людей за кордон;
- показаннями осіб із близького оточення керівника і працівників фірми (чи окремого вербувальника) про їхні доходи, крупні покупки (їх дата, витрачені суми грошей);
- чеками, квитанціями, гарантійними талонами, договорами купівлі-продажу, свідоцтвами на права власності та іншими документами, які свідчать

про придбання майна особами, яких підозрюють у вербуванні людей, або їхніми родичами;

3) інформація, що свідчить про наявність перед учиненням злочину в потерпілого вразливого стану, який став причиною звернення до вербувальників, може бути підтверджена:

- свідченнями самого потерпілого від торгівлі людьми чи іншої угоди щодо людини або осіб із його близького оточення (члени родини, друзі, співробітники) про його матеріальний стан, наявність освіти, що дозволила б самостійне працевлаштування, тяжкі хвороби, які вимагали лікування, боргів, непогашених кредитів тощо;

- фактом звільнення потерпілого з основного місця роботи і відсутність інших джерел фінансування;

- відсутністю в потерпілого спеціальності, яка користується попитом серед потенційних роботодавців;

- наявністю в потерпілого або членів його родини тяжкої хвороби, лікування якої вимагало значних грошових витрат (історія хвороби з відповідним діагнозом, направлення на хірургічне втручання або процедури, рецепти із переліком необхідних медичних препаратів і матеріалів);

- фактом захворювання потерпілого на наркоманію і відсутністю коштів на придбання необхідного препарату;

- наявністю значного боргу перед фізичною особою, і відсутністю можливості його погашення;

- наявністю кредитних зобов'язань і закінчення строків його погашення (особливо у випадках надання кредитів під заставу житла);

- фактом захворювання або смерті основного годувальника в родині потерпілого;

- фактом розлучення й розподілу майна подружжя, у результаті чого обов'язок виховання й утримання дітей став виконувати тільки один із батьків (особливо у випадках, коли в такому становищі опиняється жінка, яка до розлучення не працювала, а займалася домогосподарством);

4) інформація, що свідчить про введення потерпілого в оману й виконання ним дій, на які спонукали вербувальники, може бути підтверджена:

- свідченнями потерпілого про характер сприйняття інформації, яку надавали вербувальники, про зміст проведених зустрічей і співбесід, запропоновані послуги, розмір плати за них і пред'явлені гарантії їх виконання, про дії, які виконував потерпілий в заданому злочинцями напрямку та інші деталізовані дані;

- знаходженням видання з рекламним оголошенням вербувальників за місцем проживання або роботи потерпілого (часто відповідні оголошення обкреслені ручкою або маркером);

- свідченнями вербувальників стосовно зазначених вище обставин;
- свідченнями осіб, які бачили потерпілого з вербувальниками, чули зміст їхньої розмови, безпосередньо спостерігали їхні дії тощо (працівники установи, де відбувалася зустріч потерпілого зі злочинцями, випадкові перехожі, знайомі жертви, які її супроводжували на той момент);
- свідченнями осіб, із якими потерпілий ділився враженнями від запропонованих вербувальниками послуг та своїми планами на майбутнє (члени родини потерпілого, друзі, співробітники, сусіди);
- фактом оформлення потерпілим документів для виїзду за кордон, придбання авіаквитків;
- намаганнями потерпілого вивчити мову країни, у яку він планував виїзд (відвідування курсів, придбання словників, посібників з іноземної мови);
- прагненнями потерпілого ознайомитися з місцевістю, де запропоновано працевлаштування (придбання географічних карт, ілюстрацій міста, літератури з описанням політичного та економічного стану країни, традицій місцевого населення, кліматичних умов, розповсюджених захворювань, тощо);
- намаганням потерпілого набути або вдосконалити навички відповідно до запропонованої роботи за кордоном (бармена, офіціанта, гувернантки, няні, танцівниці тощо);
- наявністю в потерпілого наданих вербувальниками інструкцій дій (у вигляді графічних схем, записів на окремих аркушах, у мобільному телефоні чи інших носіях) після переїзду, де можуть бути вказані дата і вид транспорту, інформація про осіб, які повинні зустріти, місце призначення;
- виїздом потерпілого в місце, обумовлене вербувальниками, і фактичне потрапляння до системи його експлуатації.¹

Викрадачі – особи, які здійснюють викрадення жертв із подальшим переховуванням, застосовують фізичне й психічне насильство. Зазвичай ними є чоловіки віком від 25–40 років, що характеризуються зневажливим ставленням до представників суспільства, особливо до жінок, брутальною поведінкою, високою фізичною підготовкою, готовністю до застосування грубої сили як у випадку долаття фізичного опору жертви, так і для присікання висловлювань непокори з її боку, і для «профілактики» таких дій потерпілого. Викрадачі можуть мати уявлення тільки про загальну схему дій інших учасників торгівлі людьми. Докладно їм відома інформація лише щодо особи замовленої жертви, зокрема її місце проживання та роботи (навчання), місце відпочинку, коло знайомих, риси характеру, звички, наявні хвороби тощо.

¹ Андрієнко М. І., Волобуєв А. Ф., Пазинич Т. А. Розслідування торгівлі людьми : навчальний посібник Київ : Конус-Ю, 2009. 190 с.

Сліди (ознаки) викрадення людини можуть бути встановлені за таких фактів:

- свідчення осіб із близького оточення потерпілої (членів родини, друзів, співробітників) про її раптове зникнення;
- відсутність потерпілої в будь-якому місці, на які вказують близькі, як на місце можливого її перебування (робота, місце навчання, відпочинку тощо);
- наявність в помешканні потерпілої документів, що посвідчують її особу, грошових заощаджень, її одягу, взуття, а також інших предметів, які в обов'язковому порядку повинні бути в особи у випадку її від'їзду;
- свідчення сусідів, родичів, знайомих потерпілої, які могли бачити сторонніх осіб, що вели спостереження за нею до зникнення, збирали інформацію про її анкетні данні, цікавились її способом життя, місцем роботи чи навчання, сімейним станом чи збирали іншу інформацію;
- обстановка в квартирі потерпілої, яка свідчить про перебування в ній сторонніх осіб, ведення там боротьби, нанесення тілесних ушкоджень (порушена обстановка й пошкодження меблі, хаотичне розташування предметів одягу, ковдр, посуду, постільної білизни, сліди застосування вогнепальної зброї, сліди крові), зокрема сліди рук, взуття, предмети, що могли бути залишені викрадачами;
- свідчення сусідів, які могли бачити сторонніх осіб в помешканні потерпілої або поблизу нього в день її зникнення, чути звуки, які б указували на застосування сили у квартирі потерпілої;
- свідчення осіб (із близького оточення потерпілої або випадкових свідків), які могли бачити жертву з незнайомцями, запам'ятали автомобіль, на якому та рушила у невідомому напрямку, чи інші дії потерпілої перед її зникненням;
- факт наявності в затриманих в ході слідства осіб, яких підозрюють у викраденні людини, фотографій із зображенням потерпілої, її особистих речей, записів її адреси, номерів телефонів тощо;
- факт наявності в помешканні чи іншому володінні (автомобілі, гаражі, тощо) затриманих осіб слідів рук викраденої особи, слідів крові, група якої збігається з групою крові потерпілої, предметів, що могли бути використані для зв'язування жертви, наручники, а також об'єкти, зазначені в попередньому пункті;
- свідчення осіб з близького оточення затриманих (членів родини, сусідів, друзів, колег) про факт їх відсутності в день викрадення потерпілої в звичайному місці їх знаходження (на роботі, вдома тощо), та (або) про факт перебування затриманого в помешканні (чи разом з ним) зниклої;
- сліди транспортного засобу, що належить особам, яких підозрюють у викраденні людини, біля її помешкання, місця роботи;

- свідчення затриманих, які визнають свою причетність до вчинення правопорушення і дають правдиві повні показання щодо своїх дій із викрадення людини;

- свідчення потерпілої особи.¹

Співучасники, які здійснюють переховування та переміщення людей. Як переміщення можна розглядати дії осіб, які сприяють і направляють дії потерпілих, що добровільно направляються в місце призначення. Наприклад, вербувальники після отримання згоди потерпілих супроводжують їх до моменту передачі іншим злочинцям, допомагають в оформленні документів для виїзду закордон, вносять плату за проїзні квитки, консультують і надають поради (усно чи письмово) щодо маршруту слідування, забезпечують автотранспортом тощо.

Як приховування і переміщення також треба вважати дії осіб, які всупереч волі людини, через обман або з використанням її безпорадного стану вчинюють дії, направлені на зміну їх місця перебування. Таке переміщення зазвичай являє собою примусові дії, що часто супроводжують викрадення, утримання й передачу людини. Характеристика таких осіб відповідає основним рисам злочинців, що займаються їх викраденням і переховуванням.

Сприяти переміщенню людини можуть посадові особи відділів віз і реєстрацій, митних органів, державної митниці та правоохоронних органів, які в силу недбалого ставлення до своїх службових повноважень або умисної бездіяльності у виконанні покладених на них функцій, порушують установлені правила здійснення реєстрації та оформлення документів для виїзду осіб закордон із метою працевлаштування, створюючи тим самим умови вчинення правопорушень чи значно полегшуючи їх учинення.

Сліди (ознаки) переміщення людини можуть бути встановлені:

- свідченнями потерпілих про надання підозрюваними допомоги в оформленні документів, необхідних для виїзду закордон, оплаті ними проїзних квитків, інструктування про маршрут слідування тощо;

- наявністю в потерпілих схем маршруту слідування, візитних карток вербувальників і сутенерів, записаних підозрюваними адрес нічних клубів, прізвищ, імен та прізвиць, номерів телефонів сутенерів тощо;

- наявністю у підрозділах громадянства і міграції, консульських відділах посольств заяв на оформлення виїзних документів та квитанцій про оплату державного збору від імені потерпілих, які заповнювали власноручно підозрювані;

- свідченнями працівників підрозділів державної міграційної служби, консульських відділів посольств про особу, яка займалася оформленням

¹ Андрієнко М. І., Волобуєв А. Ф., Пазинич Т. А. Розслідування торгівлі людьми : навчальний посібник Київ : Конус-Ю, 2009. 190 с.

документів для виїзду потерпілих (подавала заяву, вносила плату, отримувала їх);

- фактами придбання підозрюваними авіа та залізничних квитків, квитків на автобуси дальнього слідування про дату та їх кількість;
- свідченнями стюардес, провідників потягів та водіїв автобусів про осіб, які супроводжували потерпілих, їхній маршрут й особливості поведінки під час слідування;
- матеріалами з камер спостереження, установлених в аеропортах, вокзалах, відділах реєстрації, митниць, консульств;
- свідченнями членів родини, знайомих і друзів потерпілих про обставини їхнього виїзду та осіб, які тих супроводжували;
- наявністю в потерпілого чеків на товари, куплених у пунктах слідування та в країнах транзиту, квитанцій пунктів обміну валюти; квитанцій про оплату за проживання в готелях тощо;
- змістом телефонних розмов та листування між співучасниками та з потерпілими під час їх слідування до пункту призначення;
- свідченнями підозрюваних про обставини переховування переміщення потерпілих.

Потрібно мати на увазі, що важливу роль у процесі доказування відіграють документально підтверджені факти грошових розрахунків між співучасниками за реалізовані завдання у кримінальному бізнесі.¹

Співучасники, які здійснюють передачу людей. Передати людину може особа, яка встановила контроль над її поведінкою через вербування, обман, шантаж або викрадення і яка здійснює переміщення та приховування особи. Як передачу людини, на нашу думку, також потрібно розглядати дії чоловіків, які, використовуючи факт залежності від нього дружини (співмешканки) в силу релігійних забобон, матеріального статку, перебування жінки на території чужої держави (за відсутності документів, без знання іноземної мови, власних грошових коштів тощо), передають її іншим особам, усвідомлюючи подальшу її експлуатацію.

Співучасники, які одержують й експлуатують людей. Одержання та експлуатація людини є останнім етапом, на якому досягають кінцевої мети кримінальної схеми – отримання основної вигоди від використання біологічних, фізіологічних та психічних властивостей жертви. Зміст дій злочинців, що одержують людину, полягає в тому, що вони через застосування фізичного або психічного насильства, обмеження свободи пересування і створення особливих умов утримання, або під впливом обману чи зловживання довірою підкорюють

¹ Андрієнко М. І., Волобуєв А. Ф., Пазинич Т. А. Розслідування торгівлі людьми : навчальний посібник Київ : Конус-Ю, 2009. 190 с.

волю своєї жертви, примушують виконувати дії на їх користь, контролюють її поведінку з метою отримання матеріальної чи іншої вигоди.

Залежно від форми експлуатації жертви правопорушень можна виокремити такі категорії злочинців:

- особи, що одержують людей (усиновляють, удочеряють, примушують до вступу у шлюб, купляють тощо) для задоволення своїх сексуальних потреб, що переважно мають патологічні деформовані форми (педофілія, садизм);
- особи, що одержують людей для втягнення в систематичні заняття проституцією або жебрацтвом й отримують плату від цих послуг;
- особи, що одержують людей для використання як дешевої або безоплатної робочої сили;
- особи, що використовують людей у порнобізнесі як акторів або статистів для знімання матеріалів порнографічного характеру.

Сліди (ознаки), які вказують на мету експлуатацію людини, можуть бути встановлені в такий спосіб:

- актом медичного освідування потерпілого про наявність тілесних ушкоджень, які вказують на його зґвалтування, ознак застосування насильства; ознак активного, неконтрольованого інтимного життя потерпілого; ознак переривання вагітності, венеричного захворювання та хворобливих розладів сечостатевої системи викликаних активним безладним інтимним життям;
- свідченнями лікаря, який обстежував потерпілого після його прибуття із сексуального або трудового «полону»;
- свідченнями потерпілого про характер експлуатації;
- свідченнями родичів і близьких про стан потерпілого після повернення;
- змістом листування в соціальних мережах та месенджерах, даними про зміст телефонних переговорів між потерпілим і його родичами, близькими, знайомими в період учинення щодо нього правопорушень;
- свідченнями осіб, які перебували разом із потерпілим в місці, де здійснювали експлуатацію (повії, охоронці, обслуговуючий персонал місць розпусти, притонів);
- свідченнями чоловіків, які користувалися інтимними послугами потерпілої особи;
- слідами перебування потерпілого в притонах та інших місцях, де надавали послуги інтимного характеру (сліди пальців рук, сліди крові й виділень статевих органів, предмети одягу, особисті речі потерпілого тощо);
- матеріалами відеозапису факту занять проституцією потерпілою особою, що здійснювала вулична система відеоспостереження в місці

експлуатації, або відповідними матеріали задокументованими місцевою поліцією.¹

Особливості криміналістичної характеристики правопорушень проти волі, честі та гідності дітей. Офіційно частка цих правопорушень є досить невеликою, але значна їх кількість залишається незареєстрованою.

Високий рівень латентності злочинних дій, учинених проти дітей, обумовлений кількома чинниками. По-перше, тим, що діти швидко адаптуються до умов встановленого над ними контролю та експлуатації, сприймають їх як належне, нечасто чинять опір злочинцям і не звертаються за допомогою до правоохоронних органів та представників громади. По-друге, потерпілі часто не мають змоги дати повні й об'єктивні свідчення про дії правопорушників у силу свого розвитку (діти дошкільного віку, немовлята). По-третє, підміна, утримування, передача і отримання дитини для експлуатації має зазвичай зовні легальний вигляд.²

Якщо при вчиненні правопорушень проти волі, честі та гідності дорослих, злочинці використовують обман, шантаж або насильство, то дітей передають зазвичай як «рухоме, безмовне майно» (діти дошкільного й молодшого шкільного віку, немовлята). Для цього злочинці використовують «оболонку» легальних дій: усиновлення, удочеріння, встановлення опікунства, передача батьками дитини іншим особам тимчасово або назавжди для виховання та утримання.³

Для надання легітимного вигляду вчинення правопорушень проти дітей злочинці використовують певну соціальну сферу, що обумовлює особливість характеристики співучасників, офіційний статус і вік жертв, сліди злочину, і, відповідно, особливості його розслідування (тактичні завдання, алгоритми проведення слідчих та розшукових дій, види судових експертиз у провадженнях).

Є такі сфери відносин, що використовують для надання легітимного вигляду вчинення правопорушень проти дітей:

- відносини батьківства;
- сфера діяльності пологових будинків;
- сфера діяльності дитячих будинків і інтернатів.⁴

¹ Андрієнко М. І., Волобуєв А. Ф., Пазинич Т. А. Розслідування торгівлі людьми : навчальний посібник Київ : Конус-Ю, 2009. 190 с.

² Орлова Т. А. Колесник В. Ю. Прояви торгівлі людьми та проблеми розбудови методики розслідування. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 25 листопада 2022 р.). МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків : ХНУВС, 2022. 453 с. URL : <http://surl.li/vttfat>

³ Осика І. М., Бардацька О. В., Пазинич Т. А. Розслідування торгівлі дітьми : навчально-практичний посібник. Київ, 2011. 240 с.

⁴ Там само.

Використовуючи сферу відносин батьківства, дитину для експлуатації передають мати або батько, які користуються при цьому своїм правом вирішувати її долю. Зазвичай ці особи ведуть антигромадський спосіб життя: зловживають алкогольними напоями, наркотиками, не мають постійного місця проживання та роботи, мають багатодітні родини, численні боргові зобов'язання і не мають при цьому постійного джерела грошових надходжень.

Одержувати й експлуатувати дітей можуть члени кримінальних угруповань, які організують синдикати жебраків у містах (дітей передають ними дорослим жебракам, які співпрацюють із ними); особи, які виступають посередниками проведення нелегальних операцій із трансплантації органів дітей; особи, які займаються виготовленням та розповсюдженням наркотиків, матеріалів порнографічного характеру.

При вчиненні правопорушень проти новонароджених дітей із використанням діяльності пологових будинків виконавцем злочину виступає персонал пологових будинків (або приватних медичних установ), який приймає пологи у жінки, повідомляє неправдиву інформацію про смерть при народженні або народження мертвого немовля і передає дитину іншим особам за винагороду. У представлений кримінальній схемі беруть участь зазвичай головні лікарі медичних установ, їхні заступники, завідувачі відділень і консультацій, головні акушери-гінекологи та інші посадові особи сфери медичного обслуговування. Пособницькі функції можуть виконувати співробітники відділень прозектур, перинатальних центрів, які підроблюють або складають фіктивні документи про надходження трупу дитини та її поховання.

Отримувати новонароджених можуть особи, які незаконно оформлюють на них батьківство (за сприянням посадових осіб пологових будинків складають фіктивні документи про прийняття пологів і народження дитини в жінки, яка імітувала вагітність, а віддається при цьому їй чужа дитина); особи, які використовують їх як матеріал для виділення стовбурових клітин (до цієї категорії злочинців належать висококваліфіковані медичні працівники, що спеціалізуються на генетиці).

При вчиненні правопорушень проти дітей із використанням механізму усиновлення або удочеріння виконавцями злочину виступають посадові особи дитячих будинків та інтернатів, які під прикриттям рішення про усиновлення передають дитину за винагороду іншим особам.

У такому випадку усиновлення є способом установлення контролю над дитиною з метою її експлуатації. Залежно від спрямованості дій та їх характеристики злочинців-усиновлювачів можна розділити на такі групи:

1) особи з деформованої сексуальною орієнтацією, що спрямована на задоволення статевої пристрасті через вступ у статеві зносини з дитиною, зокрема неприродними способами – педофілі;

2) члени релігійних сект, що пропагують виховання як послідовники віровчень для дітей у своїх родинах;

3) особи, які всиновлюють дітей із метою отримання прибутку від втягування їх в зайняття порнографією, проституцією або жебрацтво.

Вищевикладені різновиди форм торгівлі дітьми, звісно, не є вичерпними і потребують подальшого вивчення, але вони можуть бути основою для розробки методики розслідування цього надзвичайно небезпечного злочину, об'єктом якого виступає людина.¹

Особливості криміналістичної характеристики резонансних злочинів проти статевої свободи та недоторканості особи. Правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи представляють собою вкрай небезпечні прояви кримінальної поведінки. Більшість фактів вчинення цих злочинів залишається незареєстрованими, оскільки жертви зазвичай відмовляються повідомляти про них в поліцію. Одні соромляться того, що з ними сталося, бояться зайвого розголошення, осуду, інші жертви – просто не вірять у можливості ефективного розслідування і притягнення до відповідальності винних.

Особливого занепокоєння викликає на цей час стрімкий ріст кількості випадків гвалтування і сексуального розбещення дітей. В Україні виявляється дуже велика кількість осіб хворих на педофілію, але злочини, що вчиняються ними, мають дуже високий рівень латентності². Прояви цієї небезпечної злочинної поведінки часто залишаються поза увагою правоохоронців, оскільки жертвами стають діти, які перебувають під контролем сексуальних кривдників, адже ними зазвичай є співмешканці матерів, вітчими, опікуни, тренери, вихователі, служителі церков тощо. Діти здебільшого не розуміють протиправність поведінки близької людини, не жаліються іншим дорослим, приховують факти статевих стосунків. Розуміють усю тяжкість травми, що завдана педофілом, тільки в дорослому віці, коли змінити щось і пройти психологічну реабілітацію неможливо.

Проблема попередження, своєчасного виявлення й ефективного розслідування фактів згвалтувань, сексуального розбещення, сексуального

¹ Орлова Т. А. Колесник В. Ю. Прояви торгівлі людьми та проблеми розбудови методики розслідування. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 25 листопада 2022 р.). МВС України, Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків : ХНУВС, 2022. 453 с. URL : <http://surl.li/vttfat>

² Бундз Юлія. Педофілія в Україні: статистика, яка вимагає дій для захисту дітей від «маленького вбивства» URL : <http://surl.li/zdyksb>

насильства вимагає від правоохоронців особливої уваги. Основою розробки дієвої системи протидії правопорушенням проти статевої свободи та статевої недоторканості особи є знання про механізм їх учинення. Представлена частина розділу присвячена саме розкриттю положень про особливості криміналістичної характеристики правопорушень зазначеної категорії.

Відповідно до ст. 152 КК України зґвалтування – учинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілого.¹ Зауважимо, що обтяжувальною обставиною при цьому є вчинення вказаних дій щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, із якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. Згоду вважається добровільною тільки тоді, коли вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин.

Раніше зґвалтуванням вважали вчинення статевих зносин із застосуванням фізичного насильства, погрози його застосування або з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Нова редакція зазначеної правової норми істотно змінила об'єктивну сторону зґвалтування, що, безумовно, вплинуло на предмет доказування в кримінальному провадженні, а також на попередження цих злочинів. Це зумовлює виникнення низки проблемних питань, розв'язання яких можливе тільки з урахуванням медичного й правового аспектів зґвалтування.

Ключовими обставинами, що підлягають доказуванню під час досудового розслідування зґвалтувань, виступають: 1) факт вагінального, анального або орального проникнення в тіло потерпілої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета;² 2) відсутність добровільної згоди потерпілої особи на проникнення в її тіло в указаний спосіб.³

Вагінальне проникнення з використанням геніталій за своєю суттю є статевим актом, який можливий лише між особами протилежної статі, тобто між чоловіком і жінкою. Це є аксіомою в медицині, але механізм статевих зносин може стати дискусійним у кримінальному провадженні для сторін звинувачення й захисту. Судовий медик М. Авдєєв відзначав, що в практиці зустрічаються ситуації, коли чоловік статевим членом торкається до зовнішніх статевих органів жінки або малолітньої дівчинки, у результаті чого може статися виверження

¹ Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131. URL : <http://surl.li/evvrth>

² Волобуєв А. Ф., Орлова Т. А. Зґвалтування в Україні: проблемні питання доказування. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 5 (2). С. 50-53. URL: http://vjhr.sk/archive/2019_5/part_2/8.pdf

³ Volobuyev A., Orlova T., Pcholkina V., Petrova I., Fedosova O. Medical and legal aspects in proof of rapes. *Georgian Medical News*. 2020. № 3 (300). P. 153–157.

насіння напередодні піхви з подальшим заплідненням, зачаттям і вагітністю. Водночас такі дії чоловіка не можна вважати статевими зносинами, зазначає учений, оскільки відсутнє проникнення в статевий орган жінки, а має місце лише дотик. До того ж такий дотик до піхви може бути скоєний і чоловіком, який страждає на статеве безсилля, є імпотентом, не здатним до статевому акту, тобто до введення статевого члена в піхву. У нього також за таких дій може статися виверження сім'я перед піхвою з подальшою вагітністю жінки. У подібних ситуаціях такі дії можуть по-різному оцінювати і кваліфікувати, що стає предметом дискусії в суді.¹

Анальне та оральне проникнення з використанням геніталій (чоловічого члена) традиційно вважали статевими зносинами, що здійснюються в неприродний спосіб. Утім, воно також було можливим тільки між чоловіком і жінкою. Статеві зносини можуть здійснюватися тільки чоловічим статевим органом, уведеним у піхву (природний фізіологічний акт). Дії, пов'язані з введенням статевого члена в задній отвір або в рот, у правовій практиці визначають і визнають як статеві зносини, що відбулися в неприродний спосіб. Таке тлумачення поняття статевих зносин зберіглося і в сучасних судово-медичних виданнях.²

Із цим усталеним у судовій медицині і правовій практиці, а також зафіксованим у свідомості багатьох поколінь прокурорів, слідчих, судових медиків і суддів, розумінням змісту поняття «статеві зносини» (у природній і неприродній формі) не узгоджується використання насильником «будь-якого іншого предмета». Чи можливо у складі злочину, сутність якого становить вчинення статевих зносин з особою без її вільної згоди, указувати не тільки використання геніталій (статевого члена), але будь-якого іншого предмета? Звісно, таке положення суперечить медичному тлумаченню того фізіологічного акту, який називають у спеціальній літературі зляганням, коїтусом, сполученням.³ І це є вагомою підставою для перегляду редакції ст. 152 КК України, тим більше, що в кодексі міститься ст. 153 «Сексуальне насильство».⁴

Обов'язковою ознакою зґвалтування є відсутність добровільної згоди (вільного волевиявлення) особи на дії сексуального характеру. Це означає, що навіть при наданні формальної згоди особи на секс може виявитися, що вона була надана в розрахунок на вчинення партнером певних очікуваних дій (пропозиції одруження, подарунку, грошової суми тощо). У такій сфері, як інтимні стосунки

¹ Volobuyev A., Orlova T., Pcholkin V., Petrova I., Fedosova O. Medical and legal aspects in proof of rapes. *Georgian Medical News*. 2020. № 3 (300). P. 153–157.

² Тагаєв М. М. Судова медицина: Підручник. Харків: «Факт», 2003. с. 969, 985.

³ Там само.

⁴ Волобуєв А. Ф., Орлова Т. А. Зґвалтування в Україні: проблемні питання доказування *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 5 (2). С. 50–53. URL: http://vjhr.sk/archive/2019_5/part_2/8.pdf

між знайомими (і особливо близькими) людьми, прояви добровільності чи недобровільності фіксуються тільки у свідомості людей і перевірити їх достовірність досить важко. Ця обставина породжує досить складну ситуацію в доказуванні наявності чи відсутності зґвалтування.¹

Показові в цьому плані гучні кримінальні справи, відкриті в різних країнах Європейського союзу проти відомих спортсменів за звинуваченням у зґвалтуванні (Неймара, Роналду, МакГрегора, Порзінгіса), деякі з них уже закриті за відсутністю складу злочину. Наприклад, футболіста Неймара звинуватили в зґвалтуванні, яке нібито мало місце 15 травня 2019 в Парижі. За даними ЗМІ, Неймар познайомився з дівчиною через Instagram, після чого через свого друга оформив їй необхідні документи, щоб вона могла прилетіти до нього в Париж. 15 травня, коли дівчина перебувала в паризькому готелі Sofitel Paris Arc de Triomphe, до неї ввечері прийшов Неймар, який був нетверезим. Після обміну ласками, футболіст виявив агресію і оволодів жінкою силою. Після цього жінка повернулася до Бразилії 17 травня. Але через страх і потрясіння не одразу звернулася в поліцію, а зробила це пізніше. Неймар не став заперечувати сексуального контакту з жінкою, але відкинув версію про зґвалтування. Він опублікував інтимні фото дівчини, які вона йому надсилала. Потім стало відомо, що дівчина не впевнена у зґвалтуванні – вона підтвердила, що «сексуальні відносини з Неймаром були за обопільною згодою, але в процесі він проявив жорстокість і бив її». На її думку, за це він повинен нести цивільну і кримінальну відповідальність, оскільки застосував фізичне насильство. Справу до сьогодні розслідує поліція.²

Специфіка доказування фактів зґвалтувань під час досудового розслідування обумовлена низкою обставин. Особливого значення набуває такий елемент механізму їх учинення, як наявність або відсутність соціального зв'язку між жертвою і гвалтівником до події злочину. Факт попереднього знайомства або певних відносин (дружніх, інтимних, службових тощо) між потерпілою та правопорушником буде безпосередньо впливати на характеристику таких елементів криміналістичної характеристики зґвалтувань, як час, обстановка, спосіб учинення, застосовані засоби тощо. Очевидно, що попередні стосунки жертви і гвалтівника (їх характер, тривалість) також обумовляють особливості слідчих ситуацій, тактичних завдань на різних етапах досудового розслідування, а також вплинуть на обрання тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

¹ Volobuyev A., Orlova T., Pcholkina V., Petrova I., Fedosova O. Medical and legal aspects in proof of rapes. *Georgian Medical News*. 2020. № 3 (300). P. 153–157.

² Там само.

Згвалтування доцільно розглядати з погляду двох принципово різних криміналістичних груп:

- згвалтування жертв, які були раніше знайомі зі злочинцем;
- згвалтування жертв, які були незнайомі зі злочинцем.

Криміналістична характеристика згвалтування жертв, які були раніше знайомі зі злочинцем. Переважно жертвами такого виу насильницьких дій є жінки та діти, зокрема члени сім'ї гвалтівника. Зазначені обставини обумовлюють, з одного боку, особливий психічний стан постраждалих від злочину, який необхідно обов'язково враховувати під час проведення слідчих (розшукових) дій за їх участю, а з іншого – протиправний психічний тиск на них у зв'язку з вимушеним спільним проживанням жертв і гвалтівника після вчинення злочину. Постраждалі від згвалтувань – особи, які, довіряючи членам своєї сім'ї, колегам, сусідам, друзям чи іншим своїм знайомим, погоджуються прослідувати (піти, поїхати) за ними у відносно безлюдне чи інше місце, де вони залишаються наодинці. Така поведінка по суті у кримінальній ситуації є віктимною. Частина жертв із «бездоганною» поведінкою суттєво збільшується за рахунок осіб похилого віку та осіб, які страждають на психічні розлади. Їх вікові і психічні особливості сприяють учиненню насильницьких дій. Нерідко перед згвалтуваннями жертву примушують до вживання алкоголю або наркотиків.

Більшість (близько 75%) гвалтівників, які були раніше знайомими з жертвами – повнолітні чоловіки. Більша частина з них має постійну роботу, але низької кваліфікації, майже кожен третій утримує власних біологічних або нерідних дітей. Близько половини гвалтівників страждають на хронічний алкоголізм або наркоманію. Нерідко згвалтування вчиняють неповнолітні у складі групи. Такі злочини зазвичай відрізняються особливою жорстокістю до жертви, застосуванням тортур і тривалістю знущання.

Більшість правопорушень цієї категорії вчиняють у квартирах, гуртожитках чи будинках – за місцем проживання злочинця чи жертви. Між ними зазвичай мають місце тривалі неприємні стосунки. Очевидці злочину здебільшого відсутності або відмовляються давати свідчення.

У кожному другому випадку гвалтівники заздалегідь підбирають умови для вчинення злочину. Наприклад, доводять жертву до стану сп'яніння, відслідковують її до безлюдного місця, заманюють до заздалегідь обраного зручного для вчинення злочину місця тощо. Також має місце пасивне очікування умов, що сприяють учиненню злочину. Зокрема використання довіри (на пропозицію провести додому в нічний час, сумісно випити кави вдома тощо) чи беззахисності жертви (яка знаходиться одна в помешканні, є хворою тощо). Засобами попередження або подолання опору з боку потерпілої особи найчастіше є:

- психічне насильство, що проявляється у висловленні різного роду погроз (нанести тілесні ушкодження чи вбити її чи близьких їй осіб) та образ, демонстрації власної сили чи(і) зброї або предметів, що можуть бути використані для нанесення тілесних ушкоджень;

- фізичне насильство (утримування рук або ніг жертви, заподіяння їй тілесних ушкоджень тощо);

- використання безпорадного стану жертви (безпорадність може бути обумовлена віком, фізичними даними, хворобою, матеріальною, службовою залежністю від гвалтівника тощо).

Способами приховування зґвалтувань знайомих злочинцям жертв є: умовляння не розголошувати подію та піднесення подарунків або залякування жертви, погрози розповсюдження компрометувальної інформації, фізичного знищення її чи близьких їй осіб (дітей), примушування жертви до прийняття ванни, прання білизни чи інших речей, на яких залишилися сліди злочину тощо. У більшості випадків показання потерпілої особи, злочинця, очевидців та інших свідків є джерелом ідеальних слідів зґвалтувань цієї групи.

Матеріальними слідами є:

- тілесні ушкодження на тілі потерпілої особи, у деяких випадках – на тілі гвалтівника;

- сліди жертви й злочинця біологічного походження (крові, сперми та інших виділень, волосся тощо);

- пошкоджений одяг та інші речі потерпілої особи;

- сліди одягу потерпілої особи й злочинця (мікрочастинки – сліди взаємного контакту одягу і тіл потерпілої і злочинця);

- сліди з місця події (частинки ґрунту, рослин та інше на тілі чи(і) одязі жертви й злочинця).

Аналіз матеріалів судової і слідчої практики дає змогу визначити, що часто внаслідок застосування фізичного й психічного насильства потерпілі чинять спроби покінчити життя самогубством, у них може виникнути нервова чи психічна хвороба, різко погіршитися фізичне здоров'я (через зараження венеричною хворобою, гепатитом, ВІЛ-інфекцією тощо).

Криміналістична характеристика зґвалтувань, учинених відносно раніше незнайомих злочинцям постраждалих. Більшість постраждалих становлять жінки та дівчата, які на час зґвалтування навчаються чи працюють, поведінка яких у ситуаціях, що передували зґвалтуванню, не сприяла реалізації злочинних намірів. Вони опинялися в місці нападу випадково або у зв'язку із задоволенням повсякденних потреб (спілкування з друзями, повернення додому з гостей чи з вечірки тощо). Потрібно наголосити, що особи із «бездоганною» поведінкою частіше ставали жертвами злочинців з аномаліями у психіці. Проте

мають місце й випадки провокуючої чи аморальної поведінки збоку постраждалих. Навіть при незначних проявах «негативної» поведінки жертв, наприклад, при їх алкогольному сп'янінні, їм були заподіяні тяжкі тілесні ушкодження чи вони були вбиті злочинцями із психічними аномаліями. За таких умов у певній частині випадків жертва до вчинення злочину вживає алкогольні напої разом зі злочинцем.

Більшість гвалтівників є агресивними чоловіками віком від 18 до 45 років, які не мають постійної чи кваліфікованої роботи, учиняють зґвалтування у стані алкогольного сп'яніння. Близько половини зґвалтувань незнайомих злочинцям жертв учиняють раніше судимі, зокрема за вчинення аналогічного злочину. Неповнолітні вчиняють зґвалтування майже в кожному десятому випадку зазвичай у складі групи, під час учинення злочину вдаються до надзвичайно жорстоких дій щодо жертви, заподіюють їй тяжких тілесних ушкоджень. Майже половина злочинців має різного роду акцентуації характеру, алкогольну залежність, маніакальні сексуальні й психічні відхилення тощо.

Досить часто представники суспільства висловлюють позицію, що доросла людина, яка вступила у статевий зв'язок із дівчиною або хлопцем віком 14–16 років, має розлад на педофілію. Особливо, якщо такі відносини наявні між особами, які мають різницю у віці в декілька десятків років. Така думка є розповсюдженою, навіть серед правоохоронців, але вона є помилковою.

Відповідно до закону вступ у статевий зв'язок із дитиною, яка не досягла 16 річного віку, є злочином. Навіть якщо цей акт був добровільним або ініційованим самою дитиною, за нього встановлена кримінальна відповідальність ст. 155 Кримінального кодексу України. Такі вчинки вважають аморальними і недопустимими в нашому суспільстві, проте в аспекті судової психіатрії їх не вважають проявом девіантної поведінки.

У цьому сенсі уточнення вимагає наукова позиція щодо визначення педофільї, а також проведення аналізу основних рис криміналістичного профілю осіб, які виявляли такі розлади.

Педофілія – патологічний розлад психіки, виражений у стійкому сексуальному потягу до дітей, тіло яких не характеризується вторинними статевими ознаками, зокрема відсутні ознаки розвитку молочних залоз у дівчат, округлення сідниць, статеве оволодіння певних ділянок тіла.¹ Розладом сексуального уподобання необхідно вважати потяг до дітей віком до 11 максимум до 13 років. Відповідно, сексуальний інтерес і збудження від

¹ Орлова Т. Криміналістичний профіль та особливості поведінки осіб із розладами на педофілію. *Юридична осінь 2022 року* : збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів (Харків, 17 листопада 2022 року). Харків : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2022. 281 с.

спостереження тіла підлітка, тіло якого вже має вторинні ознаки статевого розвитку, у психіатрії та сексології визнають нормою.^{1,2}

Головним стимулом сексуального збудження педофіла є дитяче тіло, тому стать жертви зазвичай не має для них особливого значення, але фіксуються й випадки стійкого гетеро і гомосексуального уподобання.

Стійкість сексуального інтересу у збоченців спостерігається щодо певної вікової характеристики дітей. Кожен із них має в уяві свій образ жертви. Одні педофіли проявляють потяг до дітей дошкільного віку, інші обирають тільки жертв шкільного віку. Потрібно також зазначити, що слідчо-судовій практиці відомі випадки прояву такої девіації до дітей двох-трьох років, і навіть до немовлят.

Крім педофільії, небезпечними проявами розладу сексуального уподобання (девіаціями, парафіліями), є зоофілія, некрофілія, геронтофілія, садизм, ексгібіціонізм.³

Серед причин виникнення таких розладів психіатри вокремлюють:

- органічне ураження головного мозку внаслідок механічної травми в пологах, від падіння, тощо; від токсичного впливу алкоголю, наркотиків; вікові патологічні зміни клітин мозку;
- фізіологічні проблеми інтимного характеру: імпотенція, гіперсексуальність;
- хронічний патологічний страх перед жінками та інтимними відносинами з ними, що сформувався внаслідок негативного досвіду⁴⁵.

Наприклад, унаслідок систематичних покарань у дитинстві та жорстокого виховання матір'ю (жінкою опікуном) або систематичного спостереження в дитинстві статевих актів матері, яка була алкоголіком або займалась проституцією.

Необхідно зазначити, що педофіл – не якийсь «страшний дядько», ознаки зовнішності й поведінка якого видають його хворобливий сексуальний розлад. Навпаки, людина із цим діагнозом зазвичай привітна, комунікабельна, гідно

¹ Чуприков А. П., Цуприк Б. М. Нормальна та кримінальна сексологія: підручник. Київ: Персонал, 2011. 252 с.

² Закалик Г. М., Терлецька Ю. М., Шувар Н. М. Психологічна та кримінологічна сексологія: навчальний посібник. Львів: Львівська політехніка, 2018. 348 с.

³ Орлова Т. Криміналістичний профіль та особливості поведінки осіб із розладами на педофілію. *Юридична осінь 2022 року: збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів* (Харків, 17 листопада 2022 року). Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2022. 281 с.

⁴ Чуприков А. П., Цуприк Б. М. Нормальна та кримінальна сексологія: підручник. Київ: Персонал, 2011. 252 с.

⁵ Закалик Г. М., Терлецька Ю. М., Шувар Н. М. Психологічна та кримінологічна сексологія: навчальний посібник. Львів: Львівська політехніка, 2018. 348 с.

виглядає, уміє легко зацікавити дітей розмовою, грає з ними із задоволенням. Діти люблять бути в компанії з таким чоловіком. Такі особи часто обирають професію, пов'язану із постійним близьким контактом із дітьми (тренер, учитель, вихователь, лікар, волонтер у дитячому таборі, керівник гуртка чи секції тощо). Професія дозволяє залишатися з дітьми наодинці і навіть за виниклих конфліктах обґрунтовувати «необхідність» близьких стосунків із дітьми і зайвий тактильний контакт (обійми, поцілунки, тримання за руки тощо).

Аналіз слідчо-судової практики та спеціальної літератури дає змогу сформувати певний криміналістичний профіль педофіла. Це чоловік старше 30 років. Друзів серед однолітків у нього мало, буквально один-два. Якщо він перебуває у шлюбі, то відносини з дружиною у нього «товариські», інтимні відносини зведені до мінімуму або взагалі відсутні. Із роботою в нього також не все гаразд – вона або низької кваліфікації та мало оплачувана, або її немає загалом. Має попередню судимість (часто за викрадення чужого майна).

Він любить «дитячі» заняття, ними цікавиться сильніше, ніж «дорослими» захопленнями (мисливством, рибалкою тощо). Хобі педофіла гарантовано зацікавить дитину. Це може бути колекціонування дорогих іграшок, старовинної зброї, утримання екзотичних тварин, плавання в басейні, збирання моделей літаків і автомобілів, майстрування лялькових будиночків, туристичні походи тощо.

Одна з кімнат чи окреме приміщення (гараж, підвал), що належать педофілу, оформлені відповідно до уподобань дітей тієї вікової групи, яка йому найбільш цікава. Там часто знаходяться речі дітей (одяг, білизна, іграшки, які викрадено) їх фотографії, відеозаписи з ними. У кожного маніяка, до речі, була своя колекція речей жертв, які нагадували епізоди гвалтувань або вбивств.

При розмові, допиті, описуючи дітей, вони використовують такі слова, як «безневинний», «чистий», «ніжний», «ангельський» тощо, що здаються недоречними і надто експресивними.

Педофіли нечасто вчиняють раптові напади і гвалтують дітей (допускають генітальне, анальне чи оральне проникнення в тіло). Вони зазвичай тривалий час фантазують про цей акт, уявляють різні «сценарії» такого контакту, передивляються дитячу порнографію, мастурбують на дитячі речі, фотографії, відеозаписи тощо. До статевого акту з жертвою вони тривалий час готуються, установлюючи довірливі близькі відносини, наближаючись у емоційному і тактильному контактах із дитиною, розповідаючи їй про інтимні відносини, переглядаючи з нею порнографію тощо. Педофіли проявляють себе здебільшого тим, що дозволяють собі роздягати дітей, оглядати їх статеві органи і демонструвати свої, просити торкатися до них, мастурбувати в присутності дітей. Значно рідше справа доходить до генітального чи анального статевого акту.

Небезпека залишення педофілів без вчасного діагностування, покарання і лікування полягає у таких фіксованих фактах:

1. Педофіл ніколи не зупиниться. Він може стримувати свої фантазії і потяг тільки, якщо він проходить лікування у психотерапевта, приймає медикаментозні препарати тощо.

2. Педофіл завжди буде заходити у своїх протиправних діях до дітей далі й далі (спочатку просто торкався, обіймав, садив на коліна, потім почне роздягати дитину, цілувати, а потім згвалтує).

3. Жертви дій педофіла – діти із зламаною психікою. Без належної реабілітації, допомоги психолога такі діти в дорослому житті важко соціалізуються, не мають повноцінної родини та інтимне життя. Жертви педофілів – це або жертви по життю надалі, або особи, які відрізняються потребою крайніх форм садизму. Серед серійних убивць дуже велика кількість саме тих, які в дитинстві пережили згвалтування.¹

Саме згадані підстави вимагають від нас – правоохоронців, учених дуже уважно ставитись до цієї проблематики, постійно досліджувати причини й умови, які дозволяють педофілам уникати покарання і належної терапії.

Більшість згвалтувань потерпілих, які не мали із гвалтівниками попередніх відносин і не були з ними знайомі, учинені в безлюдних місцях (на пустирях, будівельних майданчиках, в лісосмугах тощо). Водночас відомі й випадки нападів на жертв із метою вчинення згвалтувань у громадських місцях, зокрема в парках відпочинку, на стадіонах, пляжах, дискотечних майданчиках, під'їздах тощо. Також наявними є випадки викрадення жертв і гвалтування їх за місцем мешкання злочинця, зокрема в його будинку, квартирі чи гаражі, або в автомобілі. Більшість згвалтувань цієї класифікаційної групи скоєні в нічні або пізні вечірні часи. Гвалтівники здебільшого діють поодиночці, але зафіксовані випадки згвалтування групою осіб, переважно підлітками чи юнаками віком до 25 років у стані алкогольного сп'яніння.

Здебільшого гвалтівники готуються до вчинення злочину – заздалегідь обдумують й обирають місце та підлаштовують умови насильства, вистежують жертв, готують «легенду» для заманювання до свого автомобіля, будинка або до безлюдних місць (пропонують підвезти в пізній час додому, просять підказати дорогу, допомогти завантажити речі в автомобіль, урятувати тварину тощо). Під час згвалтувань правопорушники частіше використовують фізичне та психічне насильство (погрози), поєднуючи їх. Фізичним насильством потрібно вважати

¹ Орлова Т. Криміналістичний профіль та особливості поведінки осіб із розладами на педофілію. *Юридична осінь 2022 року* : збірник тез доповідей та наукових повідомлень учасників міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів (Харків, 17 листопада 2022 року). Харків : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2022. 281 с.

утримання жертви, зв'язування чи інше обмеження можливості пересуватися й рухатися, примусове введення наркотиків, снодійних речовин чи алкоголю, побиття жертви, укуси, перекриття дихальних шляхів та інший зовнішній негативний вплив на тіло потерпілої особи або на її фізичну свободу, учинений із метою попередження чи подолання опору жертви або приведення її в безпорадний стан. Потрібно звернути увагу, що фізичне насильство з метою подолання чи попередження опору під час зґвалтування може бути застосоване як безпосередньо до жертви, так і до її близької людини, наприклад, дитини, матері або батька. До потерпілих окремо або в поєднанні застосовують фізичне і психічне насильство, зокрема образу, погрозу вбивством або нанесенням тілесних ушкоджень, демонстрацію зброї або інших засобів, що можуть бути використані для тортур. Зброя та засоби тортур (кайданки, електрошокер тощо) можуть бути справжніми або імітувальними, але потерпіла особа сприймає їх за справжні. До заходів із приховування зґвалтування можна віднести подальше вбивство жертви або залякування ним, маскування своїх дій начебто добровільним статевим актом, зміну своєї зовнішності під час або після злочину; знищення слідів на місці події, на власному тілі та одязі, а також на тілі та одязі жертви.

До типових матеріальних слідів правопорушень цієї групи зараховують:

- тілесні ушкодження на тілі жертви та гвалтівника;
- сліди-виділення біологічного походження (сперма, слина, кров, виділення секретів статевих органів) на / в тілі жертви та гвалтівника, на їхньому одязі, взутті, на місці події;
- сліди-частинки епітелію, злочинця під нігтями потерпілої особи та навпаки частинки жертви під нігтями злочинця;
- сліди-частинки волокон одягу та волосся жертви та злочинця на тілі та одязі обох, а також на місці події;
- пошкоджений одяг жертви та злочинця;
- особисті речі жертви та злочинця на місці події (залишені або загублені);
- сліди-відбитки пальців рук, взуття жертви та злочинця на місці події;
- сліди-частинки ґрунту, рослин, фарби чи інших речовин із місця події на тілі чи(і) одязі жертви і злочинця.

Ідеальними слідами зґвалтувань є показання про обставини вчинення злочину потерпілої особи, а також свідків, зокрема тих, які бачили жертву та правопорушника безпосередньо до вчинення зґвалтування, під час та після події. Необхідно звернути увагу, що ті свідки, які не були очевидцями самого злочину, можуть надати слідству важливу інформацію щодо психоемоційного та фізичного стану жертви й злочинця, особливостей їхньої поведінки, наявності чи

відсутності певних слідів на їхньому тілі та одязі, часі та обставин перебування на певній території та багато іншого.

Криміналістична характеристика проявів жорстокого поводження із тваринами. За жорстоке поводження із тваринами законодавство встановлює адміністративну та кримінальну відповідальність. Основою розмежування видів відповідальності є ступінь заподіяння шкоди тварині.

Якщо тварина внаслідок жорстокого поводження залишилася живою та фізично неушкодженою, тобто органи та частини її тіла чи їх функції не постраждали, винна особа несе адміністративну відповідальність відповідно до ст. 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Якщо тварина загинула або отримала тілесні ушкодження у вигляді ран, переламів кісток, опіків, або втратила частину тіла, орган, або втратила його функції, то особа, дії або бездіяльність якої знаходяться у причинно-наслідковому зв'язку, з настанням таких наслідків несе кримінальну відповідальність відповідно до ст. 299 КК України.

Вивчення слідчо-судової практики, спеціальної літератури, звернень представників зоозахисних організацій та волонтерів за фактами жорстокого поводження з тваринами дає підстави виокремити такі прояви злочинної поведінки у цій сфері:

Умисні вбивства безпритульних тварин особами, які нібито беруть на себе функції контролю чисельності тварин у місті. Правопорушники такої категорії називають себе догхантерами, оскільки їхні дії частіше направлені проти собак. Скоєння ними злочинів має характер промислу, вбивства, є систематичним і виглядає як полювання. Типовими знаряддями і засобами вбивств виступають пневматична зброя та отруйні препарати. Сильно діючі отруйні речовини зловмисники ховають у шматки ласощів для собак та кішок і розміщують у місцях їх появи. Від таких дій гинуть у муках не тільки безпритульні, а й домашні тварини.

Варто наголосити, що в ч. 3 ст. 299 КК України вказані вище дії визначають як жорстоке поводження з тваринами, учинене щодо двох і більше тварин, або повторно, або вчинені в активний спосіб. Якщо під час дослідження трупу тварин експерт (лікар-ветеринар) установив, що період помирання був тривалим і супроводжувався болем і стражданнями, то необхідно додавати кваліфікаційну обставину – учинення вказаних дій з особливою жорстокістю.

Злочинці цієї категорії часто намагаються виправдовувати вбивства тварин нібито соціально корисною функцією – захист громади від агресії тварин і хвороб, що ними переносяться. Але законодавство забороняє виконання вказаної функції фізичною собою, яка не має на це спеціального дозволу.

Винятком є тільки випадки вбивства тварини під час нападу на людину, якщо такий напад створив небезпеку для її життя або здоров'я.

Знущання над власними та безпритульними тваринами, що полягає в умисному заподіянні їм болю, тортур, нанесенні побоїв і мордуванні. Злочинна поведінка проявляється при цьому в активних діях, зазвичай має демонстративний характер покарання тварини. Знаряддями виступають переважно підручні засоби й предмети (палиці, зашморги, повідки, каміння тощо). Тварин б'ють, душать, скидають із висоти, топлять.

Наслідками вказаних дій можуть бути смерть або травми тварини. Необхідно зазначити, що травми, отримані твариною, можуть бути як очевидні (помітні) – відкриті, рвані чи різані рани, переломи кінцівок, кровотеча з вух, носу чи інших отворів, так і закриті (внутрішні) – забиття і розриви внутрішніх органів, внутрішні кровотечі, струс мозку тощо.

Варто звернути увагу, що систематично фіксують випадки вчинення підлітками (нерідко у групах 2–3 особи) тортур над безпритульними тваринами заради розваг, демонстрації сили, відчуття домінування тощо. Процес і наслідки мордування тварин і тортури фотографують, знімають на відео з подальшим розміщенням їх на сторінках та в закритих групах у соціальних мережах, демонструють у TikTok і Telegram. Відзнятий матеріал здебільшого залишається на електронних носіях правопорушників, оскільки згадки звірств приносять патологічне задоволення від їх відтворення у пам'яті. Цей факт треба пам'ятати і використовувати під час збирання доказів у межах кримінальних проваджень.

Суб'єкт правопорушень зазначених вище різновидів (1 і 2 групи) – фізична осудна особа, яка досягла 16 років, що безпосередньо вчиняє дії об'єктивної сторони, незалежно від того, чи до власної тварини вона вчиняє ці дії, чи до чужої, чи до безпритульної.

Залишення в умовах небезпеки для життя та здоров'я тварини. Цей прояв злочинної поведінки, на відміну від інших, має вигляд бездіяльності власника тварини, який за законом зобов'язаний забезпечити належні умови утримання й догляду. Невиконання цих обов'язків розцінюють як одну із форм жорсткого поводження з твариною. Наслідком може бути стан крайньої виснаженості вихованця, хвороба та смерть.

Жорстоким поводженням варто вважати поміщення тварини в такі небезпечні умови:

- залишення без їжі та доступу до води;
- залишення у клітках, коробках, контейнерах, що унеможливорює рухи тварини;
- залишення в закритому салоні автомобіля за відсутності в ньому людини при температурі повітря більше +20°C та менше +5°C;
- залишення без ветеринарної допомоги хворої або травмованої тварини;

- замурування у підвальних приміщеннях;
- залишення домашніх собак на прив'язі, довжина якої становить менше 20 метрів, або залишення сторожових собак на прив'язі, довжина якої становить менше 10 метрів;
- залишення без можливості сховатися у приміщення чи споруді, прив'язаною під дією прямого сонячного проміння при температурі повітря більше +20°C або менше 0°C.

Необхідно звернути увагу на те, що сам собою факт поміщення у вищезазначені умови тварини утворює закінчений склад адміністративного правопорушення, передбаченого у ст. 89 Кодексу України про адміністративні правопорушення. У разі настання негативних наслідків від цих дій у вигляді стану виснаженості тварини, хвороби або смерті, особа, відповідальна за утримання тварини, несе кримінальну відповідальність відповідно до ст. 299 Кримінального кодексу України.

Суб'єкт правопорушення зазначеного різновиду – фізична осудна особа, яка досягла 16 років, яка безпосередньо помістила у небезпечні умови тварину, а також власник тварини, за погодженням якого було вчинено ці дії, та власник (або особа, що користується на законних підставах) приміщення, території або транспортного засобу, за погодженням якого тварина опинилась у небезпечних умовах на його об'єкті.

Нацьковування тварин одна на одну. Змістом такого поводження із тваринами є активна форма дій, що свідомо спрямована на те, щоб викликати в однієї або кількох тварин бажання нападати і битися між собою. Жорстокість виражена в тому, що правопорушник усвідомлює, що результатом його дій стане агресія тварини з подальшим взаємним спричиненням ушкоджень, зокрема і смерть. Мотивом може бути як втіха та розваги (хуліганський мотив), так і отримання матеріальних благ (корисливий мотив). Місцем учинення злочину здебільшого виступають спеціально обладнані приміщення (у підвалах, гаражах, складах тощо), майданчики для виходу собак, але трапляються випадки нацьковування тварин і в місцях загального користування: прибудинкових територіях, парках, скверах тощо.

Суб'єкт правопорушення зазначеного різновиду – фізична осудна особа, яка досягла 16 років, що безпосередньо нацьковує тварину (вчиняє активні дії), а також власник тварини, за погодженням якого відбувається її нацьковування, та власник (особа, що користується на законних підставах, або займає) приміщення або території, який спеціально надав або облаштував свій об'єкт для проведення так званих «боїв» між тваринами.

Насильницькі дії щодо тварини, спрямовані на задоволення статевої пристрасті. Змістом такого поводження є активна форма дій у вигляді

проникнення вагінальним, анальним або оральним способом у тіло тварини з метою отримання сексуального задоволення. Сексуальний потяг до тварин є хворобливим патологічним станом (парафілією), що зустрічається переважно в чоловіків, позбавлених можливості контактів із жінками, а також у хлопців в період статевого дозрівання, якщо їхній побут пов'язаний із тісним контактом із домашніми тваринами (кози, вівці, ослиці, кобили, корови). Жорстокість виражена в тому, що тварину фактично примушують до неприродного контакту, що спричиняє їй фізичного болю й моральних страждань. Проникнення в зазначені способи в тіло тварини часто супроводжують внутрішні розриви і кровотеча, унаслідок чого настає каліцтво, хвороба та смерть.

Правопорушники, які жорстоко поводяться із тваринами, за своєю природою боягузливі, мають сукупність важких комплексів із дитинства, накопичену агресію та ненависть до оточення. Ці риси призводять до формування стійкої схильності до садизму. Можливість через жорсткість до слабкої живої істоти вирішити власні проблеми, компенсувати свої невдачі або поганий настрій призводить до закономірної фіксації такої поведінки на все життя. Звичка особи демонструвати домінування через садизм над слабкими і беззахисними живими істотами поступово перегинає кордони тваринного світу та розповсюджується на людей. Жертвами такої поведінки згодом стають діти, жінки, літні люди, безпритульні тощо. Жорстокість прогресує в умовах безкарності.

Дослідження в галузі судової психіатрії, криміналістики та кримінології свідчать, що більшість серійних убивць у дитинстві та підлітковому віці піддавали тортурам тварин, вбивали та розчленовували їхні тіла.¹ Такі дії викликають патологічну маніакальну залежність від необхідності повторювати епізоди вбивств для отримання задоволення.

Саме ця закономірність обумовлює необхідність звертати особливу увагу представників суспільства й правоохоронних органів на випадки жорстокого поводження з тваринами. Реєструвати такі факти, забезпечувати своєчасне розслідування й притягнення до відповідальності осіб, причетних до таких злочинів.

На наше переконання, необхідно виробити практику обов'язкового призначення у справах про жорстке поводження із тваринами судової психіатричної експертизи, із подальшим взяттям обвинуваченої особи на облік.

Необхідно контролювати такі факти, адже особи, які виявили схильність до насильства над тваринами, повинні перебувати на особливому психіатричному обліку як такі, що схильні до агресії й учинення насильницьких дій. Така схильність має тенденцію до прогресії, із віком вона трансформується

¹ Арлюк Арнольд. Уточнення зв'язку між жорстким поводженням з тваринами та подальшим насильством. URL : <http://surl.li/oaqaf1>

до нав'язливої потреби спричиняти біль і страждання людям, учиняти сексуальне насильство тощо.

Працівники поліції повинні налагодити дієву систему реагування на звернення представників громад, активно висвітлювати новини про факти жорстокого поводження із тваринами, про їх ефективне розслідування та невідворотність покарання винних осіб.

Такий підхід надихатиме свідків подібних злочинів діяти – захищати тварин, зупиняти жорстокі прояви поведінки, заявляти про них, давати свідчення, фіксувати та брати активну участь у процесі доказування таких фактів.

4.3. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи, статевої недоторканості особи та моральності

Обставини, що підлягають з'ясуванню, є невід'ємним елементом окремої криміналістичної методики, зокрема методики розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності. Важливе криміналістичне значення обставин, що підлягають з'ясуванню під час досудового розслідування, пояснюють тим, «що кримінальне провадження є програмою дій уповноважених суб'єктів, націлених на збирання достовірних, достатніх, допустимих і належних доказів»¹. Йдеться про те, що доказування в межах кримінального провадження здійснюють через доказування низки обставин, які у своїй сукупності дають змогу встановити як наявність кримінального караного суспільно небезпечного діяння, так і наявність в ознаках скоєного діяння складу кримінального правопорушення; обрати вид і міру покарання; забезпечити відшкодування збитків, завданих злочином, та інших затрат, пов'язаних із провадженням досудового розслідування; поновити порушені кримінальним протиправним діянням права постраждалих осіб; попередити вчинення інших кримінальних правопорушень.²

¹ Пчеліна О., Невядовський В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 376–381.

² Пчеліна О. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 2 (31). С. 187.; Пчеліна О., Невядовський В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час

Більше того, установлення обставин, що підлягають з'ясуванню, є передумовою досягнення мети кримінального процесуального пізнання та вирішення завдань кримінального провадження. Крім того, знання обставин, що підлягають з'ясуванню, «дає змогу виокремити з усіх подій і діянь ті, які наділені ознаками кримінально-правового, юридично значущого характеру (суспільна небезпека, протиправність, винність) і дати їм правильну кримінально-правову оцінку».¹ У цьому контексті доречною є думка про те, що «метою кримінального процесуального пізнання є одержання відомостей про обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Важливо, щоб під час судочинства компетентні державні органи та особи з усього потоку інформації про властивості, стан, особливості об'єкта пізнання виділяли найбільш важливі юридично значущі відомості про факти, обсяг яких має бути достатнім для розв'язання завдань кримінального провадження».²

На підставі вищенаведеного як окремого елемента методики досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності, виокремлено обставини, що підлягають з'ясуванню. «Це є необхідним, по-перше, у зв'язку із плануванням проведення окремих слідчих (розшукових) дій та інших заходів. По-друге, учинення певних обставин учиненого протиправного діяння надасть додаткові переваги для працівників правоохоронних органів у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії»³.

Систему обставин об'єктивної дійсності, що підлягають установленню в кримінальному провадженні, прийнято називати предметом доказування. Ця категорія має важливе наукове та практичне значення, оскільки покликана забезпечити процес доказування, який полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.⁴ Водночас обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності,

здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 376–381.

¹ Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса: Одеська національна юридична академія; Фенікс, 2007. С. 142.

² Панченко О. Предмет доказування в кримінальному провадженні щодо юридичних осіб. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 6. Том 1. С. 136–137.

³ Антонюк О. А. Наукова полеміка з приводу визначення обставин, що підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку. *Юридична наука*. 2020. № 11 (113). С. 29.

⁴ Вакулик О. О. Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. *Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики*: тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 18–19 квітня 2013 року). Київ : «Хай-Тек Прес», 2013. С. 37.

визначають через конкретизацію предмета доказування на підставі кримінально-правової та криміналістичної характеристики цих правопорушень.¹

Загальний предмет доказування визначений у ст. 91 КПК України, згідно з якою «у кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого в учиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та / або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та / або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру».²

Наведений перелік передбачених у КПК України обставин є цілком визначеним, однак усі вони мають лише модельний, орієнтовний характер. Ці обставини є загальними, оскільки:

– по-перше, підлягають доказуванню як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду;

– по-друге, становлять основу не тільки обвинувального акта, а й вирoku, постанови (ухвали) про закриття кримінального провадження;

¹ Чердинцев Ю. Г. До питання сучасної структури окремої криміналістичної методики. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 271.

² Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL : <http://surl.li/vcbfky>

– по-третє, підлягають доказуванню в кожному кримінальному провадженні незалежно від кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення та конкретних фактичних обставин.¹

Водночас у кримінальному процесуальному законодавстві, поряд із загальним, закріплений і спеціальний предмет доказування.² Ідеться про ст. ст. 485 і 505 КПК України, які визначають перелік обставин, що підлягають встановленню відповідно у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх і під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру³. Фактично, законодавець уточнює зміст загального предмета доказування з урахуванням особи правопорушника.

Крім того, під час здійснення досудового розслідування окремого різновиду кримінальних правопорушень, зокрема резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності, обставини вчинення подібних кримінальних правопорушень (родовий предмет доказування) визначають на рівні норм Особливої частини кримінального закону, у яких сформульовані конкретні юридичні ознаки вчинених кримінальних правопорушень (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона, суб'єкт). Саме щодо цього рівня градації предмета доказування розробляють методичні рекомендації та криміналістичні методики розслідування того чи того правопорушення, а також роз'яснення вищих судових інстанцій.⁴

У зв'язку з тим, що розроблювана криміналістична методика поєднує в собі кримінальні правопорушення, які відзначені як резонансні, але різняться способами вчинення, особою злочинця й іншими елементами механізму їх учинення, перелік обставин, що підлягають з'ясуванню під час здійснення їх досудового розслідування, наводять окремо для кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності, зокрема: насильницьке зникнення; захоплення заручників; використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом; згвалтування та

¹ Вапнярчук В. Загальна характеристика предмета кримінально-процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 242.

² Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Либідь, 1999. С. 132–137; Вапнярчук В. Загальна характеристика предмета кримінально-процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 242; Козак Л. С. Особливості предмета доказування у провадженнях щодо кримінальних правопорушень, вчинених шляхом документального оформлення фінансово-господарських операцій. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 309.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <http://surl.li/nqrlee>

⁴ Вапнярчук В. Загальна характеристика предмета кримінально-процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 242.

сексуальне насильство, учинене групою осіб та / чи батьками, особами, які їх замінюють, та / чи щодо неповнолітніх, малолітніх; домагання дитини для сексуальних цілей; жорстоке поводження з тваринами; проведення видовищного заходу сексуального характеру за участі неповнолітньої особи.

Виокремлення обставин, що підлягають з'ясуванню, для кожного з названих видів кримінальних правопорушень «дає змогу визначити оптимальну систему слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій відповідно до слідчої ситуації; визначити пріоритетні напрями роботи оперативних підрозділів щодо отримання фактичних даних й орієнтувальної інформації; сформулювати перелік судових експертиз, які мають бути призначені під час досудового розслідування; скласти перелік осіб, що підлягають обов'язковому допиту під час розслідування; висунути чіткі версії та розробити алгоритми їх перевірки тощо».¹

Із метою формування переліку обставин, що підлягають з'ясуванню під час досудового розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень та «упорядкування діяльності з їх виявлення»², необхідно здійснити їхню систематизацію. Це дасть змогу слідчому краще зорієнтуватися під час визначення предмета та меж доказування, вибору напрямку пошуку доказів, планування розслідування та всебічного дослідження обставин кожного розслідуваного діяння.³ Таку систематизацію потрібно здійснювати на підставі законодавчо закріплених положень щодо визначення предмета доказування в кримінальному провадженні, описаного в кримінальному законі складу злочину, а також механізму їх скоєння.⁴

¹ Калімбет І. Л. Розслідування групових корисливо-насилницьких злочинів неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. С. 88.

² Пчеліна О. В. Сутність і зміст обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 12. С. 181.

³ Малярова В. О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3 (62). С. 90; Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика : монографія. Харків : Діса плюс, 2013. С. 175.

⁴ Перлін В. С. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3 (79). С. 271; Пчеліна О. В. Сутність і зміст обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 12. С. 181; Рубель А. М. Методика розслідування створення, керівництва злочинною спільнотою чи злочинною організацією, а також участі у ній: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. 242 с.; Козаченко С. В. Критерії систематизації суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним обігом вогнепальної зброї або боєприпасів. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали XIV міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.*, м. Одеса, 31 жовтня 2022 р. Одеса: ОДУВС, 2022. С. 159–161; Шевців В. М. Методика розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2023. 249 с.

У криміналістичній науці сформувалися різні підходи до систематизації обставин, що підлягають з'ясуванню під час досудового розслідування. Вони в основному визначені специфікою механізму вчинення конкретного різновиду кримінального правопорушення, що, безперечно, впливає на формування слідчої й іншої доказової інформації. У зв'язку з цим потрібно проаналізувати наукові підходи до визначення кола обставин, що підлягають з'ясуванню (установленню) під час розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності загалом і для їх різновидів зокрема.¹

У методиці розслідування корисливо-насильницьких злочинів виокремлено такі групи обставин, що підлягають з'ясуванню:

- обставини, пов'язані з подією злочину (наявність певної події; спосіб; знаряддя та засоби, час, місце та інші умови вчинення злочину);
- обставини, пов'язані з об'єктом злочину: предмет злочинного посягання; хто є потерпілим і цивільним позивачем;
- обставини, пов'язані з особами, які вчинили злочин: персонографічні дані; дані, що мають кримінально-правове значення; дані, що характеризують групу осіб, яка вчинила злочин чи займалася корисливо-насильницькою діяльністю;
- обставини, які визначають винність обвинуваченого, злочинну мету, підтверджують його корисливий мотив;
- обставини, що належать до наслідків злочину: ступінь скоєння задуманого злочину; факт вилучення майна; наявність, характер і тяжкість тілесних ушкоджень, що заподіяні потерпілому, або факт його смерті; характер і розмір заподіяної шкоди; доля викраденого майна на момент розкриття злочину.²

Під час розслідування кримінального провадження про захоплення заручників на підставі кримінально-правової та криміналістичної характеристик, а також обставин, що підлягають доказуванню, передбачених нормами КПК України, обставини, що підлягають з'ясуванню, об'єднано в чотири групи:

- обставини, що стосуються події кримінального правопорушення. До цієї категорії потрібно зараховувати: відомості про час скоєння злочину; відомості про місце скоєння злочину; відомості про спосіб скоєння злочину; відомості про знаряддя злочину; відомості про сліди злочину;

¹ Пчеліна О., Невядовський В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 376–381.

² Там само; Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Х., 2003. С. 30–31.

- персональні обставини: відомості про особу потерпілого; відомості про особу злочинця; відомості про наявність зв'язку потерпілий – злочинець – адресат вимоги щодо звільнення заручників; обставини щодо розподілу ролей між учасниками захоплення заручників у разі вчинення злочину організованою групою; відомості щодо розвитку, кола інтересів дитини, якщо заручником є дитина;

- наслідкові обставини. До цієї групи належать наслідки, що настали в результаті захоплення заручників. У результаті захоплення заручника можливі наслідки у вигляді тілесних ушкоджень, матеріальної чи моральної шкоди, погроза знищення людей, тяжкі наслідки (смерть однієї чи декількох осіб, самогубство потерпілого, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній особі або середньої тяжкості тілесних ушкоджень кільком потерпілим, спричинення значної матеріальної шкоди (зокрема внаслідок вибуху), суттєве загострення міждержавних чи міжнаціональних стосунків, тривала дезорганізація роботи установи, підприємства чи організації тощо);

- інші обставини: обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання; обставини, що виключають кримінальну відповідальність, чи є підставою для закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності; обставини, що виключають факт вчинення підозрюваною особою іншого кримінального правопорушення (до прикладу, передбаченого ст. ст. 146, 115, 349, 391 КК України).¹

Є. Войтович, розробляючи методику розслідування насильницького зникнення людини, пропонує серед обставини, що підлягають з'ясуванню, особливу увагу приділяти обставинам зникнення, даним про особу, що зникла.² С. Вітвіцький, О. Волобуєва, М. Єрошкін, В. Котова наголошують, що у кримінальному провадженні щодо насильницьких зникнень необхідно встановити певну сукупність обставин, що входять до предмета доказування, передбачених у ст. 91 КПК України, які можна розмежувати на дві великі групи:

- об'єктивні (обов'язкові та факультативні ознаки, що характеризують об'єкт і об'єктивну сторону насильницького зникнення);

- суб'єктивні (обов'язкові та факультативні ознаки, що характеризують суб'єкт і суб'єктивну сторону насильницького зникнення) обставини кримінального правопорушення.

¹ Вітвіцький І. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування захоплення заручників. *Knowledge, Education, Law, Managemen.* 2020. № 3 (31). Vol. 1. С. 143–145; Пчеліна О., Невядовський В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 3. С. 376–381.

² Войтович Є. М. Методика розслідування насильницького зникнення людини : дис. ... доктора філософії : 081. Київ, 2021. С. 96.

Свою чергою, указані обставини утворюють сукупність зовнішніх і внутрішніх ознак одного явища.¹

Щодо розслідування використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом С. Розкошинська стверджує, що доказуванню та встановленню у таких кримінальних провадженнях підлягають час вчинення; місце вчинення; винуватість обвинуваченого; мотив, мета і форма вини; вид і розмір шкоди; розмір процесуальних витрат; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення; обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання, характеризують особу обвинуваченого, виключають кримінальну відповідальність, є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності.² А. Довгань з урахуванням типових слідчих ситуацій виокремлює такі обставини, що підлягають установленню під час розслідування різновиду кримінальних правопорушень: обставини вчинення злочинного діяння; факти втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом; зовнішній вигляд підлітка; професійні відносини; стосунки спорідненості; інші доведені факти.³

Під час досудового розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків прийнято з'ясовувати таке коло обставин, що підлягають установленню:

1) обставини, пов'язані з подією злочину та іншими елементами об'єктивної сторони (подія злочину; місце вчинення злочину; час і термін виконання окремих етапів і злочину загалом; способи дії злочинців на кожному з етапів злочинного посягання; знаряддя й засоби, використані злочинцями; характер їх застосування на кожному з етапів; факт застосування зброї; походження цих знарядь і засобів у злочинців; зміни в обстановці місця події; наявність дій із приховування окремих етапів реалізації злочинного задуму, їх слідів або злочину загалом; їх характер; час перебування потерпілого в кожному з місць події; наявність чинників передачі потерпілого від одного члена злочинної групи до іншого на різних етапах злочину);

2) обставини, пов'язані з об'єктом і предметом злочинного посягання, а також ті, що характеризують вид і розмір завданої ним шкоди (кількість і персональні дані потерпілих, їх особистісні характеристики, вид діяльності;

¹ Вітвіцький С. С., Волобуєва О. О., Єрошкін М. В., Котова В. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2022. С. 98.

² Розкошинська С. О. Доказування при розслідуванні використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук : спец. 12.00.09. Львів, 2015. С. 5, 9–11.

³ Довгань А. І. Методика розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2019. С. 87–89; Пчеліна О., Невядовський В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 376–381.

поведінка потерпілих до, під час і після злочину, а також на подальших етапах аж до звільнення; характер і розмір шкоди, заподіяної здоров'ю потерпілих (одному чи декільком); походження цієї шкоди, її джерела; розмір і характеристики матеріальних збитків; інші тяжкі наслідки вчинення злочину);

3) обставини, пов'язані із суб'єктом, суб'єктивною стороною та особою підозрюваного (обвинуваченого) (кількість осіб, які брали участь у реалізації злочинних дій або їх окремих етапів; їхня роль; наявність і характер висловлених злочинцями пропозицій; замовний характер учиненого злочину; одержання плати за вчинення злочину; пов'язані з цим обставини; наявність ознак організованості в діях групового суб'єкта злочину, розподіл ролей співучасників, їх функції в загальному механізмі вчинення злочину; наявність попередніх контактів злочинців із потерпілим, його рідними, знайомими; як долався опір потерпілих на кожному з етапів злочинної операції; мотив учинення злочину; характеристика особи підозрюваного (обвинуваченого);

4) обставини, що сприяли вчиненню злочину (причини та умови вчинення злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків; інші чинники).¹

Під час дослідження обставин, що підлягають з'ясуванню в кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, потрібно враховувати, що в різних відомостях, отриманих під час проведення слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових та організаційних заходів, часто міститься: по-перше, уже наявне джерело фактичних відомостей про кримінальне правопорушення (джерело доказової інформації) в особі потерпілого; по-друге, об'єкт (сліди на тілі, одязі тощо), усебічним, повним дослідженням якого криміналістичними засобами можна забезпечити отримання необхідної слідчої інформації; по-третє, дані про суб'єкта (правопорушника), який поки що не відомий, а тому виявлення та встановлення його з метою використання як інформаційного джерела є першочерговим завданням розслідування. З огляду на це вчена пропонує під час досудового розслідування кримінальних правопорушеннях проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей з'ясовувати обставини, що характеризують суб'єкт кримінального правопорушення; обставини, що характеризують суб'єктивну сторону кримінального правопорушення; обставини, що характеризують елементи об'єктивної сторони кримінального правопорушення; обставини, що характеризують об'єкт кримінального правопорушення. У межах кожного елемента обставини, які підлягають

¹ Малярова В. О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3 (62). С. 90–96.

з'ясуванню, групують за трьома критеріями: обставини, що підлягають доведенню (ст. 91 КПК України); обставини, що впливають на кваліфікацію вчиненого злочину за КК України; обставини, що мають важливе криміналістичне значення.¹

Розслідуючи такий різновид кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності як зґвалтування, на погляд В. Нуджейдат, потрібно встановити такі обставини: чи мав місце факт вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета; час і місце вчинення цих дій; чи було застосовано насильство і в який конкретно формі воно проявлялося (побиття, погрози вбивством, приведення в безпорадний стан); чи були застосовані інші засоби впливу на потерпілу особу; дані про потерпілу особу: стан здоров'я, розумовий розвиток, чи не є вона фізично або психічно хворою, досягнення статевої зрілості неповнолітньої; хто саме вчинив зґвалтування: вік, спосіб життя, алкоголік, наркоман, чи не скоював він подібних злочинів раніше, чи має судимість (якщо зґвалтування скоєно групою осіб, то яка роль і ступінь вини кожного); які наслідки зґвалтування, чи не є вони особливо тяжкими (що спричинило смерть потерпілої, тяжкі тілесні ушкодження, душевне захворювання, венеричні захворювання тощо); за яких обставин потерпіла особа і насильник опинилися на місці події; чи відомий потерпілій особі насильник, якщо відомий, то в яких стосунках вони перебували до злочину; які сліди могли залишитися на тілі та одязі насильника; кому відомо про те, що сталося; чи застосовувалися якісь засоби для приведення жертви в безпорадний стан (алкоголь, наркотики); чи мав гвалтівник холодну або вогнепальну зброю, чи інший предмет; за яких обставин і коли виник умисел на вчинення насильницького статевих акту; яку шкоду було заподіяно потерпілій у результаті зґвалтування; які обставини сприяли вчиненню злочину.²

У випадку вчинення зґвалтувань неповнолітніми, як наголошує Л. Дмитрієва, варто з'ясовувати такі обставини: загальні (що належать до події злочину; мають значення для кваліфікації діяння як зґвалтування; характеризують особу, яка вчинила злочин; належать до суб'єктивної сторони злочину; впливають на ступінь тяжкості злочину; визначають вид і розмір шкоди, завданої злочином; визначають причини й умови, які сприяли вчиненню зґвалтування; указують на постзлочинну діяльність неповнолітньої особи, яка

¹ Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Теоретичні та практичні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2022. С. 275–276, 283–304.

² Нуджейдат В. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування зґвалтувань : дис. ... доктора філософії : 081. Харків, 2021. С. 96–97.

вчинила злочин) і спеціальні (ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння; умови життя та виховання неповнолітнього; наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників зґвалтування).¹

Під час розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, до обставин, які підлягають доказуванню, належать такі:

- 1) передбачені КПК України;
- 2) установлені диспозицією ст. 302 КК України;
- 3) які не входять до предмета доказування, але мають важливе значення для розгляду кримінального провадження по суті.

Крім того, науковець стверджує, що необхідно враховувати:

- 1) обставини, які впливають на ступінь тяжкості злочину, а саме: учинення злочину за попередньою змовою групою осіб; учинення злочину злочинною організацією; учинення злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом;

- 2) обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання;

- 3) обставини, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження;

- 4) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання². З урахуванням наведеного та на підставі узагальнення слідчої практики запропоновано виокремлювати такі обставини, які підлягають установленню при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти та звідництвом: чи дійсно були вчинені дії щодо створення або утримання місць розпусти, у чому саме вони полягали; яка тривалість дій щодо створення або утримання місць розпусти; місце їх учинення; обстановка, в якій відбувалися злочинні дії; відомості, що характеризують особу злочинця; обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності злочинця; конкретні наслідки діяння; причини й умови, що сприяли злочину; чи не було під час злочину вчинено інших правопорушень; обставини, що впливають на ступінь і характер відповідальності злочинця; способи вчинення злочину; структура злочинної групи; особливості розподілу злочинних ролей всередині групи.³

Водночас Є. Буждиганчук, визначаючи обставини, що підлягають встановленню під час досудового розслідування сутенерства, учиненого

¹ Дмитрієва Л. В. Методика розслідування зґвалтувань, вчинених неповнолітніми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2017. С. 11.

² Назаренко К. Ю. Методика розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом : монографія. Дніпро : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 64–65.

³ Назаренко К. Ю. Методика розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом : монографія. Дніпро : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 68–69.

організованою групою, акцентує увагу саме на організованому характері такої кримінальної протиправної діяльності. Науковець пропонує встановлювати: «наявність факту вчинення сутенерства; джерело надходження інформації про сутенерство; чи дійсно сутенерство вчинене організованою групою, у чому саме полягали звідницькі дії; структура організованої групи і характеристика особи лідера; розподіл злочинних ролей і закріплення функцій в організованій групі; відомості про осіб, які утримують місця розпусти; дані про осіб, які надають інтимні послуги; наявність допоміжного та технічного персоналу; способи втягнення в заняття проституцією; обставини, що характеризують осіб, які брали участь у сутенерстві, та підтверджують винуватість кожного із членів організованої групи; тривалість і територіальність діяльності організованої групи; обстановка, у якій відбувалися злочинні дії; наявність відеозапису надання інтимних послуг; способи підготовки до злочинів і приховування діяльності організованої групи; наявність фактів учинення інших правопорушень; причини й умови, що сприяли сутенерству; наявність корумпованих зв'язків».¹

У методиці розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією, запропоновано виділяти такі обставини, що підлягають установленню під час розслідування названих злочинів:

1) подія як процес діяльності, наповнений певним змістом і здійснений у певних умовах;

2) об'єкт злочинних дій, зокрема продукція та предмети з порнографічними зображеннями неповнолітніх;

3) суб'єкт злочину та його психологічне ставлення до задуманих і здійснених дій, його біологічно-психологічні характеристики; соціальні зв'язки тощо;

4) наслідки, що настали в результаті злочинних дій, зокрема: ступінь здійснення задуманого злочину; психологічні, емоційні травми, фізичні ушкодження, їх характер, тяжкість і розмір шкоди, завданої потерпілій дитині; предмети, що доводять факт створення, виготовлення та поширення продукції дитячої порнографії; порядок розподілу злочинних доходів; наявність причинного зв'язку між діями злочинця та настанням шкідливих наслідків тощо.²

Під час розслідування жорстокого поводження з тваринами слідчому необхідно встановити та доказати:

¹ Буждиганчук С. Ю. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування сутенерства, вчиненого організованою групою. *Актуальні питання теорії та практики криміналістичної науки* : матеріали науково-практичного семінару (м. Дніпро, 16 травня 2018 р.). Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2018. С. 192–196.

² Паляничко Д. Г. Методика розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса, 2013. С. 10.

1) відомості, що стосуються події кримінального правопорушення: час, місце, спосіб учинення та приховування злочину, знаряддя вчинення злочину, «слідова картина»;

2) підозрювана особа, вік, вираз життя, наявність чи відсутність попередніх судимостей, стан здоров'я та психіки, кількість осіб, які брали участь у вчиненні злочину, роль у цьому кожного з них, обставини виникнення злочинного наміру, підготовка та приховування злочину;

3) причинно-наслідкові обставини: наявність причинного зв'язку між діями винних осіб та їх наслідками, виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину, і заходів, яких необхідно вжити для їх усунення;

4) інші обставини: установлення винуватості обвинувачуваного в учиненні кримінального правопорушення, форми вини, мотиву й мети; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.¹

До спеціальних обставин, які підлягають доказуванню під час досудового розслідування жорсткого поводження з тваринами та залежать від способу вчинення злочину, місця, часу, особи злочинця та причинно-наслідкових обставин, дослідниці зараховує: жорстоке поводження з тваринами, що призвело до каліцтва чи загибелі тварини; нацьковування тварин одна на одну чи інших тварин; публічні заклики до вчинення діянь, які мають ознаки жорсткого поводження з тваринами; а також поширення матеріалів із закликами до вчинення жорсткого поводження з тваринами; учинення злочину з особливою жорстокістю; учинення у присутності малолітнього чи неповнолітнього; учинення злочину щодо двох і більше тварин.²

У провадженнях про жорстоке поводження з тваринами встановленню підлягають дві групи обставин:

1) типові загальні (дата надходження заяви про вчинення кримінального правопорушення; відомості про особу потерпілого (за наявності в постраждалої тварини власника) чи заявника, якщо заява була подана ним; інформація, яка

¹ Демідова В. В. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо жорсткого поводження з тваринами. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 1. Том 1. С. 197–198.

² Демідова В. В. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо жорсткого поводження з тваринами. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 1. Том 1. С. 199.

характеризує обстановку вчинення кримінального правопорушення; спосіб і знаряддя вчинення жорстокого поводження з твариною; наявність обставин, що обтяжують кримінальну відповідальність; дані про особу злочинця; наявність чи відсутність у нього психічних хвороб або психічних розладів);

2) специфічні (відомості про вид, породу, масть тварини; наявність чи відсутність особи, у володінні якої перебувала тварина; наявність ветеринарного паспорта у тварини; у разі смерті тварини – її безпосередня причина, якщо було завдано ушкодження – їх ступінь і характер).¹

При цьому всі зазначені обставини Т. Синоверська об'єднує в такий спосіб: обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення (відомості про дату надходження заяви про кримінальне правопорушення, час, місце, спосіб і знаряддя вчинення кримінального правопорушення); відомості стосовно предмета злочинного посягання та характеру шкоди, якої було заподіяно внаслідок кримінального правопорушення; відомості про потерпілого чи (та) особу заявника, свідків та очевидців; обставини, що характеризують особу, яка вчинила кримінальне правопорушення (підозрюваного, обвинуваченого).²

«Аналіз наведених вище наукових позицій до систематизації обставин, що підлягають з'ясуванню під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності загалом і для окремих їх різновидів зокрема, показує, що найбільш доречно групувати такі обставини з урахуванням змішаного критерію – кримінального процесуального та криміналістичного. Відповідно, під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності підлягають з'ясуванню такі групи обставин».³

«Обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення, представлені відомостями про час, місце, тривалість, періодичність учинення протиправного діяння; способи підготовки, безпосереднього вчинення та приховування, зокрема протидії розслідуванню; наслідки протиправного діяння; засоби та знаряддя, що використовували для

¹ Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : дис. ... доктора філософії : 081. Київ, 2021. С. 104–105.

² Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : дис. ... доктора філософії : 081. Київ, 2021. С. 105.

³ Пчеліна О., Невядовський В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 376–381.

досягнення кримінального протиправного задуму; обстановку й інші умови вчинення правопорушення».¹

Зокрема «під час розслідування насильницького зникнення варто з'ясувати, коли і де востаннє бачили особу потерпілого до її зникнення. Також доцільно з'ясувати, чи не спостерігали останнім часом підвищена увага до зниклої особи. Якщо вона мала місце, то з чиєї саме сторони і з якого приводу, як це виявляли; чи були несподівані візити малознайомих людей, співробітників комунальних служб, яких не викликали, та інших установ, що обслуговують населення; чи не з'являлися особи, які розпитували про відсутнього, або намагалися отримати відомості про нього в інший спосіб.² Відповідно, необхідно встановлювати як дії підозрюваного, так потерпілого, що передували або здійснювалися одночасно з насильницьким зникненням (характер поведінки потерпілого).³

Особливу увагу необхідно приділяти саме обставинам зникнення: часу, місцю та способам захоплення зниклої особи (здійснення арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце; видання наказу або розпорядження про арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, або невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення названих дій його підлеглими, заходів для їх припинення та повідомлення компетентних органів про злочин⁴). Указані діяння можуть вчиняти через зав'язування очей, накидування на голову мішка чи інших предметів, зв'язування рук і ніг, висловлювання вимоги слідувати за особою злочинця, із використанням насильства чи погрози його застосування поміщення особи до транспортного засобу, поміщення до спеціально створених чи пристосованих місць утримань, тощо».⁵ Як приклад, місцями утримання зниклих осіб у Донецькій області зазвичай є «раніше створені так звані СІЗО Донецька, колонії № 32, 97 у м. Макіїва, № 127 у м. Сніжне, № 52 у м. Єнакієво тощо. А також нові місця утримання, зокрема,

¹ Там само.

² Войтович С. М. Методика розслідування насильницького зникнення людини : дис. ... доктора філософії : 081. Київ, 2021. С. 97.

³ Вітвіцький С. С., Волобуєва О. О., Єрошкін М. В., Котова В. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2022. С. 103.

⁴ Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

⁵ Пчеліна О., Невядовський В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 376–381.

відома всім колонія № 120 в Оленівці Волноваського району або ж у відділку поліції в Старобешевому».¹

Водночас обставиною, що сприяє конкретизації часу вчинення насильницького зникнення, є встановлення факту перебування підозрюваного в районі вчинення злочину в певний проміжок часу, який збігається за своїми параметрами із часом учинення злочину.² Крім того, необхідно з'ясувати, чи застосовували до зниклої особи насильство, у якій формі й упродовж якого часу, до яких наслідків це призвело тощо.

Як приклад, до О. Куницького з метою отримання зізнання в причетності до вчинення терористичних актів застосовувалося фізичне насильство у формі нанесення ударів у живіт, в результаті чого були пошкоджені внутрішні органи, виникла внутрішня кровотеча, що призвела до смерті особи³.

Наведемо ще один приклад застосування до зниклої особи насильства.

05.02.2015 співробітники фсб напали на О. Костенка, побили його та відвезли у невідомий приватний будинок. По дорозі до місця несвободи нападники били та стусали пана Костенка руками й ногами, зламали йому ніс і душили пластиковим пакетом. Вони зупинили машину в лісовому масиві та зімітували страту пана Костенка. Його змусили стати на коліна, а співробітник фсб приставив йому до потилиці пістолет, після чого вистрілив холостим патроном поруч з його вухом. Потім цей співробітник здійснив другий холостий постріл, направивши при цьому пістолет безпосередньо в голову жертви. Співробітники фсб погрожували панові Костенку, говорячи, що він зникне й ніхто ніколи його не знайде. Після цього пана Костенка тримали у підвалі приватного будинку, де катували та звинувачували в участі в Євромайдані та плануванні «диверсійної діяльності» в Криму. Катувannya містили удари електричним струмом через прикладання дротів до його пальців та вух із поступовим збільшенням сили електричного струму, неодноразові побиття кулаками й гумовими кийками, стусани, порізи ножом і спроби відрізати панові Костенку пальці. Катувannya призвели до серйозної травми його руки. Зламавши ліктьову кістку, нападники почали натискати на місце перелому ногами. Невдовзі після цього вони повісили його на двері з витягнутими руками в позі, яка нагадувала розп'яття. Станом на момент звільнення пана Костенка через три роки, у 2018 році, вищезгадана травма руки досі не загоїлася.

¹ Росія використовує насильницькі зникнення як метод ведення війни – правозахисники. Zmina. URL : <http://surl.li/tcvlebl>

² Вітвіцький С. С., Волобуєва О. О., Єрошкін М. В., Котова В. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2022. С. 99.

³ Насильницьке або недобровільне зникнення осіб. Виклад фактів № 6 (Rev. 3) / ГО «Харківська правозахисна група». Харків, 2019. С. 13–15.

Також під час учинення насильницького зникнення підвищується ризик застосування до особи катування та жорстокого поводження (удари електричним струмом, побиття, порізи ножом, погрози вбивства, стрільба по кінцівках із пневматичних пістолетів, втиснення незагашених цигарок у шкіру, утоплення, удушення та інсценування страти). Деяких жертв також позбавляли їжі, води та можливості користуватися туалетом. Крім того, мали місце випадки сексуального насильства щодо жертв, наприклад, примусове оголення, погрози зґвалтуванням і пропускання електричного струму через геніталії.¹

«Розслідуючи незаконне зникнення, важливо встановити, коли, кому і з яких джерел стало відомо про зникнення особи; скільки пройшло часу з моменту зникнення особи й отримання відомостей про її ймовірне місцеперебування; як відреагували представники влади, зокрема іноземної, на запити про факт арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, та долю зниклої особи».²

І. Горобцова була затримана для допиту в ході проведення за місцем її проживання в м. Херсон обшуку чоловіками, які не представилися, але приїхали на двох автомобілях, позначених «Z» – пропагандистським символом російської влади на підтримку війни в Україні. У цей час удома були батьки І. Горобцової, які й були очевидцями вчинення кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 146-1 КК України. Коли І. Горобцова не повернулася додому наступного дня, її батьки поїхали до російської військової комендатури в м. Херсон. Військові відмовилися підтвердити або спростувати, чи І. Горобцова перебуває в них під вартою, і не прийняли пакет з речами, який батьки привезли для неї. Після цього родина тижнями багаторазово зверталася до комендатури в Херсоні, але офіційних повідомлень не отримувала. Батьки зниклої особи найняли адвокатів, за інформаційними запитами одного з яких вдалося встановити, що в управлінні фсб у Криму І. Горобцову визнали затриманою нібито за «опір спецоперації». У листі зазначалося, що «рішення щодо неї» буде ухвалене «після завершення спеціальної військової операції на території донецької та луганської народних республік та України». У листі не вказано ані орган, який здійснював тримання

¹ Насильницькі зникнення в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі (Україна), тимчасово окупованих Російською Федерацією: інформаційна довідка від 31.03.2021. *Організація Об'єднаних Націй Україна*. URL : <http://surf.li/ojzdgd>; Пчеліна О., Невядовський В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 376–381.

² Пчеліна О., Невядовський В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 376–381.

під вартою, ані її місцезнаходження. У відповідях від ФСВП та Міноборони стверджувалося, що в їхніх системах такої особи немає.¹

З наведеного помітно, що обов'язковою обставиною, що підлягає з'ясуванню під час розслідування насильницького зникнення, є відмова визнати факт арешту, затримання або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховування даних про долю такої людини чи місце перебування. Це пояснюється тим, що саме за цією ознакою необхідно розмежовувати насильницьке зникнення та діяння, передбачені у ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу», ст. 371 КК України «Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою», ст. 374 КК України «Порушення права на захист»².

«Під час досудового розслідування захоплення заручників потрібно з'ясувати час, місце та способи захоплення та / чи тримання особи як заручника; способи висловлення злочинцем вимоги з метою звільнення заручників та її зміст; факт і форми застосування насильства чи погрози його застосування; засоби та знаряддя, які використовувалися для захоплення та / чи подальшого утримання заручників; наслідки злочину.

Особливу увагу варто приділити способу встановлення безпосереднього контролю над потерпілим, обмеження вільного руху, пересування чи поведінки захопленої особи».³

Було встановлено, що ОСОБА_4 учинив захоплення заручника в такий спосіб. Він схопив ОСОБА_6 зі спини, приклав до горла останньої ніж на зразок «мачете», який приніс із собою, та утримував його біля горла ОСОБА_6, чим із застосуванням фізичної сили обмежив вільний рух останньої та почав погрожувати вбивством ОСОБА_6.⁴

Однією з ознак об'єктивної сторони досліджуваного складу кримінального правопорушення є висування вимоги, яку потрібно виконати як умову звільнення заручника. Адресатом вимоги можуть бути такі суб'єкти: 1) родичі заручника або інші фізичні особи (його знайомі); 2) державна або інша установа, підприємство чи організація (посадові особи органів законодавчої, виконавчої влади, суду, господарського товариства, банку тощо), зокрема

¹ Російські війська застосували насильницьке зникнення до української активістки. *Human Rights Watch*. URL: <http://surl.li/qtmov>

² Ліпіна В. В. Про деякі проблеми кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення. *Молодий вчений*. 2020. № 4 (80). С. 57.

³ Пчеліна О., Невядовський В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 376–381.

⁴ Вирок Зміївського районного суду Харківської області від 14.01.2022. Справа № 621/2270/21. URL : <http://surl.li/ffzzmo>

іноземні або міжнародні; 3) службові особи та інші. Звідси вчинення чи невчинення певних дій адресатом вимоги є умовою звільнення заручника.¹ Отже, обов'язковому з'ясуванню підлягають обставини про момент і способи висунення особою злочинця вимоги, адресата та зміст такої вимоги, факт внесення змін до проголошеної вимоги та демонстрації «серйозності» своїх намірів як чинника для пришвидшення її виконання тощо. Зокрема під час досудового розслідування захоплення заручників у наведеному вище кримінальному провадженні стороною обвинувачення встановлено та доказано, що:

На виклик, який надійшов до служби «102» до будинку, де утримувався заручник, прибули поліцейські, яким ОСОБА_4, продовжуючи реалізацію своїх дій, утримуючи ОСОБА_6 та тримаючи біля її горла ніж, висунув вимоги про виклик на місце події коханця ОСОБА_6 – ОСОБА_9 та залишення працівниками поліції місця кримінального правопорушення, погрожуючи при цьому вбити потерпілу ОСОБА_6 в разі невиконання його вимог. На виконання вимог ОСОБА_4 працівники поліції зателефонували на наданий ним номер телефона, однак на телефонний дзвінок ніхто не відповів. Після чого на вимогу ОСОБА_4 на зазначений номер телефона було відправлено СМС-повідомлення зі змістом, продиктованим ОСОБА_4, на телефонний дзвінок та СМС-повідомлення ніхто не відповів. Після чого ОСОБА_4, продовжуючи тримати заручника ОСОБА_6, із метою спонукання фізичної та службової особи до вчинення певних дій, утримуючи її рукою ззаду за шию та одночасно тримаючи біля горла ніж на зразок «мачете», висунув вимогу поліцейським покинути приміщення житлового будинку, після цього почав вимагати від ОСОБА_6 написати заяву про відсутність до нього претензій. На вмовляння потерпілої та поліцейських відпустити заручницю та віддати ніж ОСОБА_4 не погоджувався та продовжував утримувати потерпілу майже чотири годин, погрожуючи вбивством останньої в разі невиконання його вимог. Лише після написання заяви ОСОБА_6 про відсутність претензій до ОСОБА_10 та проведених перемовин з працівниками поліції, останній відпустив ОСОБА_6 та покинув приміщення будинку.²

Здійснюючи досудове розслідування використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, з'ясуванню підлягають час, місце та періодичність учинення вказаного правопорушення; способи залучення малолітньої дитини до жебракування; умови, за яких малолітній займався жебрацтвом. Зокрема

¹ Вигівський І. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування захоплення заручників. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3 (31). Vol. 1. С. 143.

² Вирок Зміївського районного суду Харківської області від 14.01.2022. Справа № 621/2270/21. URL : <http://surl.li/hevprb>

повинна бути з'ясована частота й характер зустрічей дорослого і малолітнього, місця цих зустрічей, характер їхніх розмов, наявність випадків пригощання малолітнього спиртними напоями, наркотичними засобами. Зміст бесід дорослого з малолітнім перед вчиненням злочину має значення для визначення глибини шкідливого впливу, здійсненого дорослою особою на психіку малолітнього. Важливе значення для розслідування такого кримінального правопорушення має встановлення наявності й характеру підготовчих дій дорослого, спрямованих на використання малолітнього для заняття жебрацтвом. Форма підготовчих дій може бути найрізноманітнішою: залякування, переконання вчинити злочин, обіцянка певної матеріальної винагороди, ознайомлення неповнолітнього з різними способами вчинення злочину (зокрема жестами та словами), придбання разом із ним або виготовлення знарядь і засобів для вчинення злочинів, навчання підлітка способам приховування слідів злочину тощо. Зазначеними підготовчими діями дорослий збуджує в малолітнього інтерес і бажання вчинити один або кілька злочинів. У підготовчих діях намір дорослого щодо використання неповнолітнього для заняття жебрацтвом знаходить своє реальне втілення. Ось чому виявлення наявності підготовчих дій, причинно-наслідкового зв'язку та їхня сутність в обов'язковому порядку мають бути встановлені в процесі досудового провадження.¹

Орган досудового розслідування встановив, що 24.06.2020, 01.08.2020, 02.08.2020 та 04.08.2020 ОСОБА_3 систематично використовувала малолітню ОСОБА_6 для заняття жебрацтвом, а саме систематичного випрошування грошей у сторонніх осіб, намагаючись викликати в людей почуття жалю, при цьому утримуючи поряд із собою свою малолітню дитину, яка має фізичні вади, очевидні для сторонніх осіб. Зокрема ОСОБА_3 сиділа на тротуарі та тримала перед собою картонну коробку для збирання незаконно отриманих грошових коштів, де розмістила табличку, на якій в письмовій формі висловила прохання до сторонніх осіб про передачу їй грошей. При цьому остання використовувала малолітню ОСОБА_6, яка внаслідок свого малолітства та захворювання обмежена у вільному волевиявленні, для зайняття жебрацтвом, в результаті чого отримувала гроші, якими в подальшому розпоряджалася на власний розсуд.²

У кримінальних провадженнях про зґвалтування та сексуальне насильство під час досудового розслідування варто з'ясовувати, коли, де і які дії сексуального характеру вчиняли; чи були дії сексуального характеру пов'язані з

¹ Пришляк С. О. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Науково-інформаційний вісник. Право*. 2013. № 8. С. 189.

² Вирок Подільського районного суду міста Києва від 03.06.2021. Справа № 758/6860/21. URL : <http://surl.li/finsunb>

проникненням у тіло потерпілої особи; чи використовували насильство щодо жертви та в чому воно виражалось; чи вчиняли дії сексуального характеру за наявності чи відсутності добровільної згоди потерпілої особи; які знаряддя використовували для вчинення дій сексуального характеру; чи вчиняли такі дії щодо жертви неодноразово; чи вказана кримінальна протиправна діяльність була багатоепізодною; чи протиправні діяння мають груповий характер; до яких наслідків призвели дії злочинця тощо.

ОСОБА_7 20.09.2020 близько 19 години, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, знаходячись за приміщенням продуктового магазину за АДРЕСА_2, діючи у співучасті з неповнолітнім ОСОБА_6, при раптовому умислі на вчинення дій сексуального характеру щодо ОСОБА_13, реалізуючи свій злочинний намір, спрямований на згвалтування потерпілої, під час того, як ОСОБА_6, застосовуючи фізичне насильство до потерпілої, використовуючи фізичну перевагу над потерпілою, утримуючи руками, повалив її на землю, та долаючи активний опір, застосовував до неї фізичне насильство, яке виразилося у притисканні її тіла до землі та триманні за руки, зняв із потерпілої нижню білизну, а ОСОБА_7 у цей час вчинив дії сексуального характеру, пов'язані з анальним проникненням у тіло останньої з використанням своїх геніталій, без добровільної згоди ОСОБА_13, у такий спосіб згвалтував останню.¹

Інший приклад демонструє, як стосовно однієї жертви впродовж певного періоду часу вчинялися дії сексуального характеру, які пов'язані та не пов'язані з проникненням в тіло іншої особи, зокрема:

На початку літа 2021 року, у ранковий час, більш точний день та час в суді не встановлено, ОСОБА_6, знаходячись у будинку АДРЕСА_1, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, посягаючи на охоронювані законом суспільні відносини, що забезпечують статеву недоторканість і нормальний фізичний, психічний та соціальний розвиток неповнолітньої доньки ОСОБА_11, із сексуальних мотивів, із метою задоволення статевої пристрасті, усупереч волі ОСОБА_11, використовуючи фізичну та психологічну перевагу над потерпілою, погрожуючи останній застосуванням фізичного насильства, учинив щодо неї дії сексуального характеру, пов'язані з оральним проникненням в її тіло з використанням геніталій, без добровільної згоди ОСОБА_11. Наприкінці літа 2021 року, більш точний день та час в суді не встановлено, ОСОБА_6, діючи повторно, використовуючи фізичну та психологічну перевагу над потерпілою, погрожуючи останній застосуванням фізичного насильства, учинив щодо неї дії сексуального характеру, пов'язані з вагінальним проникненням в її тіло з використанням пальців рук, без добровільної

¹ Вирок Черкаського районного суду Черкаської області. Справа № 696/1233/20 від 27.12.2022. URL : <http://surl.li/pjdvek>

згоди ОСОБА_11. 01 червня 2022 року, у вечірній час, більш точний час в суді не встановлено, ОСОБА_6, знаходячись в будинку АДРЕСА_1, будучи особою, яка раніше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене у ст. 152 КК України, із сексуальних мотивів, із метою задоволення статевої пристрасті, маючи умисел, спрямований на вчинення насильницьких дій сексуального характеру, із метою подолання опору ОСОБА_11, заподіяв останній один удар у ділянку голови, чим спричинив фізичний біль, після чого насильно утримуючи руки ОСОБА_11 на його геніталіях, учинив дії сексуального характеру, не пов'язані із проникненням в її тіло, без добровільної згоди останньої.¹

Під час досудового розслідування домагання дитини для сексуальних цілей поряд із часом і місцем учинення кримінального правопорушення потрібно з'ясовувати способи налагодження довірливих стосунків із дитиною, зокрема, чи використовували інформаційно-телекомунікаційні системи або технології. Крім того, потрібно встановити, чи з боку особи злочинця вживалися дії, спрямовані на те, щоб зустріч із дитиною відбулася. Прикладом таких дій може бути придбання квитків на транспорт, пересилання грошей дитині задля того, щоб вона прибула в домовлене місце, резервування кімнати в готелі (якщо йдеться про фізичну зустріч), створення персональної віртуальної кімнати на базі платформ Skype, ZOOM тощо зі спрямуванням відповідного посилання на електронну пошту/месенджери дитини, аудіо-, відеодзвінки в соціальних мережах, направлення аудіо-, фото-, відеоповідомлень (у випадку проведення зустрічі із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій) тощо.² Також необхідно з'ясувати наслідки такого домагання – чи були вчинені стосовно дитини дії сексуального характеру, чи розпусні дії, чи втягнуто її у виготовлення дитячої порнографії.

У період з 31.08.2021 до 11.09.2021 ОСОБА_7 за допомогою месенджера «Telegram», який знаходився на телефоні «Redmi», що належить останньому, пропонував зустріч неповнолітній ОСОБА_4 із метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій. Після отримання згоди, ОСОБА_7 запрошував у гості неповнолітню ОСОБА_4 за адресою свого проживання. Після пропозиції зустрічі, перебуваючи за вищезазначеною адресою, повнолітній ОСОБА_7, який достовірно знав, що ОСОБА_9 не досягла шістнадцятирічного віку, учиняв щодо неповнолітньої особи розпусні дії та дії

¹ Вирок Куликівського районного суду Чернігівської області від 27.02.2023. Справа № 737/278/22. URL : <http://surl.li/pwhzoq>

² Куковинець Д. О. Захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства в Інтернеті в умовах пандемії COVID-19 : до питання домагання дитини для сексуальних цілей. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. Вип. 42. С. 78.; Куковинець Д. О. До питання встановлення кримінальної відповідальності за домагання дитини для сексуальних цілей. *Право як ефективний суспільний регулятор*. Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. С. 41.

сексуального характеру, пов'язані з вагінальним та оральним проникненням, із використанням геніталій.¹

У кримінальних провадженнях про жорстоке поводження з тваринами потрібно з'ясувати час і місце вчинення правопорушення; системність протиправної діяльності; обстановку вчинення (присутність значної кількості очевидців, присутність малолітньої чи неповнолітньої особи); предмет посягання (тварини, що належать до хребетних, їх вид, порода, вік та інші ознаки); способи вчинення: порушення правил транспортування тварин, цькування тварин одне на одного; учинення насильницьких дій щодо тварини, зокрема спрямовані на задоволення статевої пристрасті, пропаганда жорстокого поводження із тваринами, здійснення публічних закликів жорстоко поводитися з тваринами та/чи поширення матеріалів із такими закликами, створення продукції, що пропагує жорстоке поводження із тваринами; знаряддя та засоби вчинення протиправного діяння; наслідки (спричинення тілесних ушкоджень, каліцтва чи смерті тварини).

ОСОБА_10, використовуючи фізичну силу з особливою жорстокістю та активний спосіб, утримуючи навича правою рукою за шию, наніс ним 4 (чотири) удари об землю, чим спричинив тілесні ушкодження, які призвели до загибелі цієї тварини. Такі дії ОСОБА_10 щодо жорстокого поводження з навичем, що призвели до загибелі тварини, неповнолітній ОСОБА_5 фіксував через здійснення відеозйомки на свій мобільний телефон марки «Samsung Note 8», у такий спосіб створив відеопродукцію, що пропагує жорстоке поводження з тваринами.²

Відомостями про предмет посягання, які підлягають з'ясуванню в такій категорії кримінальних проваджень, є інформація: про породу, масть, вік тварини; індивідуальні ознаки тварини; власника тварини – у разі її перебування у власності; наявність ветеринарного паспорта чи ветеринарної довідки встановленого законодавством зразка; хвороби, якими тварина хворіла чи хворіє, а також травми, які в неї були, чи є на момент учинення кримінального правопорушення; умови утримання тварини (тварин); характер ушкоджень, які були завдані тварині через злочинні дії чи бездіяльність. Установлення виду та породи тварини допоможе ідентифікувати її як окремий біологічний вид, якому притаманні специфічні генетично обумовлені стабільні характеристики (властивості й ознаки). Крім того, ці відомості допоможуть окреслити загальні правила та вимоги щодо утримання тварин кожного конкретного виду й породи,

¹ Вирок Кіровського районного суду м. Кіровограда від 25.11.2021. Справа № 404/8366/21. URL : <http://surl.li/fqccfe>

² Вирок Глибочького районного суду Чернівецької області від 10.02.2023. Справа № 715/5/23. URL : <http://surl.li/dofirbn>

недотримання чи неналежне дотримання яких може обумовити кримінальну відповідальність.¹

Під час досудового розслідування проведення видовищного заходу сексуального характеру за участі неповнолітньої особи особливу увагу приділяють способам підготовки, учинення та приховування, зокрема: проведення видовищного заходу сексуального характеру за участі неповнолітньої особи; відвідування та перегляд такого заходу; використання інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій; утягнення неповнолітнього до участі у видовищному заході сексуального характеру; примушування до участі в названому заході, використовуючи шантаж, обман, насильство чи погрозу його застосування, уразливий стан потерпілої особи. Водночас важливо встановити, що захід є видовищним (публічним) і має сексуальний характер.

Зокрема орган досудового розслідування встановив підготовчі дії ОСОБА_5 для проведення видовищного заходу сексуального характеру за участі неповнолітньої особи. А саме:

З метою створення умов для проведення видовищних заходів сексуального характеру, у ТОВ «МП Юлія» орендувала офісне приміщення за адресою: м. Вінниця, про що уклала відповідний договір, та уклала договір про надання послуг доступу до мережі «Інтернет» через провайдер ТОВ ТК «ВІНТЕЛЕПОРТ» у вказаному приміщенні, після чого облаштувала його меблями та комп'ютерною технікою, тим самим підготувала приміщення для проведення видовищних заходів сексуального характеру за участі дівчат, зокрема неповнолітніх осіб, з їх подальшою трансляцією в режимі реального часу на сайтах всесвітньої мережі «Інтернет» за грошову винагороду. У подальшому ОСОБА_5 із метою отримання більшого прибутку від своєї злочинної діяльності, усвідомлюючи, що попит на отримання роботи в указаній діяльності є більшим серед неповнолітніх осіб жіночої статті, організувала задіяння останніх до участі у проведенні видовищних заходів сексуального характеру. Для цього ОСОБА_5 через соціальні мережі «Інтернет» та мобільні додатки, зокрема телеграм, підшукувала та підбирала дівчат для участі у видовищних заходах сексуального характеру, зокрема з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, тобто виконавців свого злочинного умислу, пропонуючи роботу в офісі як «вебмоделей». При особистій зустрічі остання доводила до їхнього відома принципи роботи, а саме – спілкування з клієнтами з України та іноземних держав на сексуальні теми в умовах реального часу із застосуванням вебкамер. Після чого при виконанні роботи, що полягала у спілкуванні з чоловіками, останні, спостерігаючи, що інші

¹ Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами: дис. ... доктора філософії: 081. Київ, 2021. С.109.

«вебмоделі» отримували більший заробіток, коли роздягались та оголювали своє тіло, при цьому, здійснюючи дотики до інтимних частин тіла, добровільно вчиняли вказані вище дії та брали участь у видовищних заходах сексуального характеру, про що ОСОБА_5 було достовірно відомо. Крім того, на стадії підготовки ОСОБА_5 учиняла також дії, спрямовані на приховування віку неповнолітніх осіб, задля полегшення процедури реєстрації дівчат у мережі «Інтернет» на вебсайтах, де здійснюється спілкування між чоловіками та жінками. Такі дії полягали у виготовленні фальшивого паспорта громадянина України (ID-картки), схожого на справжній, у якому змінювали рік народження особи. У такий спосіб ОСОБА_5 організовувала видовищні заходи сексуального характеру за участі неповнолітніх осіб. Надалі вона фотографувала дівчат із зміненим паспортом громадянина України й табличкою з датою подачі заявки на реєстрацію на вказаних сайтах та надавала кожній виконавиці персональний логін і пароль для входу (авторизації) на сайті «coomeet.com», при цьому реєстрацію на сайті проводила особисто. У подальшому «моделі» приходили у створений «Вебінтим-колцентр», що знаходиться в м. Вінниця, де, використовуючи інформаційно-телекомунікаційні системи – ноутбуки, обладнані вебкамерами, авторизувалися на вищезазначених сайтах і в режимі онлайн спілкувалися з користувачами цих сайтів, на їх побажання оголюлися, здійснювали маніпуляції зі статевими органами, тобто вчиняли сценічні дії, метою яких є втілення сексуальних дій. За вчинення вказаних дій на відповідні акаунти неповнолітніх дівчат нараховували грошові кошти, доступ до яких мала лише ОСОБА_5, оскільки під час реєстрації вказувала реквізити про отримання оплати, про які не повідомляла останніх, та здійснювала розрахунок із моделями особисто, через надання готівки або грошового переказу на картку.¹

Обставини, що характеризують особу правопорушника. Такі обставини можуть бути представлені як загальною (соціально-демографічною) інформацією, так і такою, що вказує на причетність правопорушника і його роль в учиненні кримінального правопорушення, винуватість і морально-психологічні риси. Особливу увагу необхідно приділити наявності ознак, які вказують, що особа є суб'єктом кримінального правопорушення (загальним чи спеціальним). Крім того, варто встановити, чи вчинено кримінальне правопорушення у співучасті, вид і форму співучасті, ознаки організованості кримінальної протиправної діяльності, наявність розподілу функцій між учасниками угруповання та тривалість їх протиправної діяльності. Також важливо встановити соціальний статус особи правопорушника, наявність і характер її взаємовідносин із потерпілою особою, наявність кримінального

¹ Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 30.12.2022. Справа № 127/28630/22. URL : <http://surl.li/avcrxh>

досвіду та корупційних зв'язків, відомостей, що характеризують правопорушника за місцем проживання, роботи та / чи навчання, дані про стан здоров'я особи на момент учинення кримінального правопорушення та під час досудового розслідування тощо.

Під час досудового розслідування щодо насильницького зникнення важливо пам'ятати, що цей злочин насамперед заснований на фальсифікації або відсутності інформації про долю або місцезнаходження жертви. Тому особи, які вчинили такий злочин, причетні до вчинення або обізнані про його вчинення, найчастіше використовують розгубленість родичів жертви, яка викликана зникненням людини. Сторона обвинувачення повинна довести, що виконавець насильницького зникнення знав або повинен був знати, що аналогічні дії супроводжує відмова визнати цей факт і тим більше надати інформацію про долю та місцезнаходження жертви; виконавець діяв навмисно, позбавляючи жертву на тривалий час законного захисту. Із цієї метою варто встановити та довести мотив і мету вказаного різновиду кримінальних правопорушень.¹ У зв'язку з цим, розслідуючи насильницьке зникнення, підлягають з'ясуванню такі обставини про особу правопорушника:

- який різновид злочинного формування, його структура, наявність ієрархії в побудові, кількісний склад; які обставини вказують на належність цього формування до категорії представників іноземної держави;
- із яких структурних елементів складається формування, роль та обов'язки кожного структурного підрозділу;
- чи була у членів формування специфічна символіка, яка його індивідуалізує, яка саме; чи була в учасників формування спеціальна уніформа, аксесуари; чи було на формі позначення приналежності певній державі;
- хто є керівником формування та керівниками структурних підрозділів; які їхні індивідуально-психологічні особливості; чи причетні вони до вчинення інших насильницьких зникнень; їх посадовий статус, наявність родини, взаємини між членами їх родини;
- ким, коли, де було створено це формування (його підрозділи); місця їх дислокації;
- які методи вживали при комплектуванні цього формування;
- у який спосіб відбувався контакт між територіально відокремленими співучасниками, а також між керівниками підрозділів з особами, які обіймають посади у збройних силах, органах поліції, органах державної безпеки, розвідувальних органах або будь-яких інших державних органах чи органах місцевого самоврядування іноземної держави;

¹ Вітвіцький С. С., Волобуєва О. О., Єрошкін М. В., Котова В.В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2022. С. 114–116.

- хто був відповідальним за навчання, психологічну й ідеологічну обробку, фізичну підготовку, «кар’єрне зростання» учасників, постановку перед ними поточних і стратегічних завдань;

- яких заходів вживали з підтримки згуртованості, дисципліни, стійкості між членами формування; чи існувала система заохочень і покарань;

- яких заходів вживали для конспірації співучасників;

- яких заходів вживали для приховування злочинної діяльності;

- із яких джерел, ким, у який спосіб здійснювали фінансування діяльності цього формування; кого зі співучасників затримано на місці події;

- які співучасники залишилися невиявленими, які обставини перешкоджають здійсненню щодо них процесуального реагування.¹

Під час досудового розслідування щодо захоплення заручників необхідно встановити такі обставини стосовно особи злочинця:

- дані, що індивідуалізують злочинця;

- чи є особа осудною;

- психічне ставлення особи до вчиненого нею кримінального правопорушення;

- коли і у зв’язку з чим у неї виник умисел на вчинення кримінального правопорушення;

- які мотиви скоєння злочину;

- що саме йому відомо про потерпілого (вік, стан здоров’я, міцність родинних зв’язків, характер праці, матеріальний стан);

- наслідки та форма вини стосовно їх настання;

- чи перебувала особа в момент скоєння злочину у стані алкогольного або іншого сп’яніння;

- чи не вчиняла раніше особа злочинів, якщо так, то які саме; наявність судимості за їх учинення та ступінь покарання;

- якщо злочин вчинено групою, то який ступінь участі кожного зі співучасників; чи була узгодженість у їхніх діях; чи стійка ця група; чи не вчиняли вони раніше аналогічні або інші злочини, якщо так, то які саме;

- наявність та походження зброї;

- місце та умови утримання заручників;

- відомості щодо переговорів зі звільнення заручників.²

Також обов’язково потрібно з’ясувати особисті дані потерпілого та злочинця, наявність і характер взаємовідносин між ними, оскільки це необхідно

¹ Вітвіцький С. С., Волобуєва О. О., Єрошкін М. В., Котова В. В. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2022. С. 126–128.

² Вигівський І. Обставини, що підлягають з’ясуванню під час розслідування захоплення заручників. *Knowledge, Education, Law, Managemen*. 2020. № 3 (31). Vol. 1. С. 144. URL : <http://surl.li/painyb>

для формування тактики ведення переговорів щодо звільнення заручників, а в подальшому – спеціальної операції з їх звільнення. Під час ведення переговорів зі злочинцями необхідно підкреслити важливу роль у взаємодії слідчого з представниками поліції та спеціальних підрозділів.¹

При розслідуванні щодо використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом особливу увагу необхідно приділяти наявності між правопорушником і потерпілою особою зв'язку спорідненості, тобто чи є вони батьками або особами, які їх замінюють, чи є сторонніми особами.² Зокрема у кримінальному провадженні № 12019160470001502 було встановлено, що:

ОСОБА_6, усвідомлюючи, що її донька – ОСОБА_8, є малолітньою, та ігноруючи моральні засади суспільства, установлені до виховання дітей, із корисливих мотивів, із метою отримання прибутку, використовувала малолітню ОСОБА_8 для заняття жебрацтвом, а саме систематичного випрошування матеріальних цінностей, продуктів харчування та грошей у громадян, із метою отримання прибутку, унаслідок чого порушила умови вільного розвитку особистості та нормального виховання малолітньої.³ Наявність зазначених обставин можуть підтвердити документами (про спорідненість або професійні відносини), свідоцтво дорослого й неповнолітнього, свідчення інших осіб.⁴

Водночас, на думку С. Ільченко, «батьками та особами, які замінюють батьків, можуть бути визнані лише ті особи, які мають право і на яких покладають обов'язок виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці».⁵ Тому, крім ступеня спорідненості між правопорушником і жертвою, варто з'ясовувати, чи виконують такі особи в належний спосіб свої обов'язки щодо утримання, виховання, піклування та розвитку дитини.

У кримінальних провадженнях щодо зґвалтування, сексуального насильства та домагання дитини для сексуальних цілей, крім установлення вищезгаданих обставин, особливу увагу потрібно приділяти наявності умислу на вчиненню дій сексуального характеру. Залежно від конкретного складу

¹ Там само.

² Пчеліна О., Невядовський В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 376–381.

³ Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 29.10.2019. Справа № 521/10261/19. URL : <http://surl.li/cnzyot>

⁴ Довгань А. І. Методика розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2019. С. 88.

⁵ Ільченко С. Ю. Актуальні питання протидії організації жебрацтва. *Право і суспільство*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 179.

кримінального правопорушення таке бажання може бути спрямоване на задоволення сексуальної пристрасті через учинення дій сексуального характеру, пов'язаних та / чи не пов'язаних із проникнення в тіло жертви. Щодо вини, мотиву й мети підозрюваного на вчинення кримінального правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості як загалом, так і щодо дітей зокрема необхідно з'ясувати такі обставини: яке було психічне ставлення особи до вчиненого нею кримінального правопорушення; коли і у зв'язку із чим у неї виник намір на вчинення кримінального правопорушення; чи був відомий правопорушникові вік потерпілої дитини; які мотиви вчинення кримінального правопорушення; якщо настали особливо тяжкі наслідки, то яка була форма провини підозрюваного (обвинуваченого) щодо їх настання; ступінь здійснення задуманого (замах, повне досягнення запланованого результату, одержання побічного результату).¹

У випадку розслідування щодо домагання дитини для сексуальних цілей необхідно встановити мету такого кримінально караного діяння, яка має подвійний характер: складається з найближчої мети та кінцевої. Якщо перша – це домогтися зустрічі з дитиною, то друга – учинення щодо неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій відповідно до ч. 1 ст. 156-1 КК України чи втягнення неповнолітньої особи у виготовлення дитячої порнографії відповідно до ч. 2 ст. 156-1 КК України. Необхідно з'ясувати, у чому саме полягала мета особи правопорушника: домогтися зустрічі незалежно від того, чи буде вона відбуватися у фізичному світі, чи за допомогою інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій; задоволення власної сексуальної пристрасті та / або досягнення сексуального збудження незалежно від проникнення в тіло дитини (зокрема бажання згвалтувати, здійснити сексуальне насильство щодо потерпілої особи тощо); учинення розпусних дій у формі фізичного та / чи інтелектуального розбещення; схиляння неповнолітнього до виготовлення дитячої порнографії (зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина) у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі; зображення в будь-який спосіб дитини (чи особи, яка виглядає як дитина) задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці; будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях).²

¹ Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Теоретичні та практичні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей : дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2022. С. 291; Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування резонансних статевих кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 81. Ч. 3. С. 144–149. URL : <http://surl.li/jpozim>.

² Куковинець Д. О. Захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства в Інтернеті в умовах пандемії COVID-19: до питання домагання дитини для сексуальних цілей. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. Вип. 42. С. 79.; Куковинець Д. О. Мета вчинення суспільно небезпечного

Щодо кінцевої мети, то варто підкреслити, що саме вона є основною криміноутворювальною ознакою домагання дитини для сексуальних цілей, її відсутність свідчить, що пропозиція зустрічі й вчинення відповідних дій, спрямованих на те, щоб така зустріч відбулася, відповідно до КК України за змістом не набувають суспільно небезпечного характеру.^{1,2}

Окремо варто зазначити, що під час розслідування зґвалтування, сексуального насильства та домагання дитини для сексуальних цілей, учинених щодо малолітнього / неповнолітнього, обов'язково потрібно з'ясувати, чи усвідомлювала особа правопорушника вік потерпілого. Зокрема щодо віку особи, так само як і тяжких наслідків зґвалтування, допускають вину у вигляді необережності, бо кваліфікаційні ознаки, пов'язані з віком потерпілої особи, інкримінують винуватому не лише тоді, коли він знав або допускав, що вчиняє зґвалтування неповнолітньої чи малолітньої особи, а й у разі, коли він міг і повинен був це усвідомлювати.^{3,4}

Крім того, здійснюючи досудове розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності, важливо з'ясувати інформацію про наявність в особи злочинця порушення статевого потягу та якого саме. Необхідно зауважити, що знання про наявність в особи парафілії (відхилення сексуальної переваги) на кваліфікацію не впливає, проте допомагає встановити переваги у віці потерпілої дитини, що стає об'єктом статевого потягу правопорушника, визначити типовий для нього

діяння, передбаченого ст. 156-1 КК України «Домагання дитини для сексуальних цілей». *Потенційні шляхи розвитку науки* (частина I): матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 21–22 грудня 2021 року). Київ: МЦНІД, 2021. С. 48; Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 5. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://surl.li/ttqbex>

¹ Куковинець Д. О. Мета вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 156-1 КК України «Домагання дитини для сексуальних цілей». *Потенційні шляхи розвитку науки* (частина I): матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 21–22 грудня 2021 року). Київ : МЦНІД, 2021. С. 48.

² Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування резонансних статевих кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 81. Ч. 3. С. 144–149.

³ Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи (основні положення кримінально-правової характеристики): практичний poradник. Сєвєродонєцьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідорєнка, 2018. С. 37; Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи: постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 5. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <http://surl.li/umbare>

⁴ Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування резонансних статевих кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 81. Ч. 3. С. 144–149.

спосіб учинення кримінального правопорушення, з'ясувати його криміналістичний портрет.^{1,2}

У кримінальних провадженнях про жорстоке поводження з тваринами з'ясуванню підлягають як відомості, що характеризують загальну, біографічну інформацію про особу, стосуються внутрішнього, психологічного ставлення особи злочинця до вчиненого ним діяння (суб'єктивної сторони), так і ті, які можна віднести до криміналістичної інформації про особу. Зокрема під час розслідування жорстокого поводження з тваринами слідчому необхідно встановити такі обставини, що характеризують особу підозрюваного: біографічні дані: прізвище, ім'я та по батькові, дата народження, стать, освіта, професія, сімейний стан, місце народження та місце проживання; ставлення підозрюваного до предмета посягання, тобто чи перебувала тварина у власності підозрюваного, його близьких родичів, сусідів, знайомих чи незнайомих осіб, а також у випадку вчинення цього кримінального правопорушення безпосереднім власником – його ставлення до тварини; стан фізичного та психічного здоров'я підозрюваного, наявність судимостей, а також відомості про перебування особи на обліку в наркологічному чи психіатричному диспансерах; психологічне ставлення особи до вчиненого ним жорстокого поводження з тваринами.^{3,4}

Під час досудового розслідування проведення видовищного заходу сексуального характеру за участі неповнолітньої особи з'ясуванню підлягають такі обставини про особу правопорушника: соціально-демографічні відомості; наявність кримінального досвіду, зокрема в учиненні аналогічних чи суміжних кримінальних правопорушень; наявність співучасників і роль кожного з них у вчиненні кримінального правопорушення; усвідомлення віку потерпілої особи; психологічне ставлення до проведення, відвідування та / чи втягнення особи до участі у видовищному заході сексуального характеру, тобто «публічному показі у будь-якій формі продукції сексуального характеру або сценічних діях,

¹ Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Теоретичні та практичні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей : дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2022. С. 284.

² Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування резонансних ставових кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 81. Ч. 3. С. 144–149.

³ Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами: дис. ... доктора філософії : 081. Київ, 2021. С. 113–114.

⁴ Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування резонансних ставових кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 81. Ч. 3. С. 144–149.

метою яких є втілення сексуальних дій¹; мотивація; стан фізичного та психічного здоров'я.²

Обставини, що характеризують особу потерпілого. Такі обставини можуть бути представлені відомостями про біографічні дані особи, її соціальний статус, професійну діяльність, стан здоров'я та рівень розвитку, наявність конфліктів із певними особами й їх суть, політичну та / чи громадянську позицію, матеріальне становище тощо. При цьому перелік і зміст указаних відомостей деталізують залежно від конкретного виду вчиненого кримінального правопорушення.³

Під час досудового розслідування насильницького зникнення необхідно з'ясувати інформацію про особу-зниклого, її прикмети, стосунки з оточенням, стан перед зникненням. Також з'ясовують питання щодо комунікативних рис передбачуваної жертви: уміння товаришувати, замкнутість, здатність швидко зав'язувати знайомства, звичайне коло спілкування, наявність або відсутність близьких друзів, приятелів, схильність до проведення часу з випадковими людьми тощо. Рекомендовано встановити, наскільки акуратною, педантичною є передбачувана жертва, чи могла вона без попередження не з'явитися на призначену зустріч, роботу, додому тощо. Далі доцільно перейти до звичайного розпорядку дня, а потім до планів, намірів особи, яка розшукують, висловлених нею безпосередньо перед зникненням. З'ясовують, куди повинна була піти зникла особа, після того як її бачили востаннє; чи повідомляла вона осіб, які її очікували, про те, що не з'явиться; чи не повідомляла про зміну планів; чи не виявляла якої-небудь заклопотаності, поспішності; які документи, речі, одяг зникли разом із нею або залишилися вдома, що є неможливим при добровільному її від'їзді тощо. Крім цих питань, потрібно з'ясувати, чи не було в особи, яку розшукують, суперників, конкурентів у запланованих на найближчий час особистих або ділових заходах; чи не були пов'язані заплановані ним дії із заподіянням шкоди репутації, бізнесу, особистих інтересів інших суб'єктів; чи не виступала жертва як вільне або мимовільне викриття чийось непорядних учинків; чи не вступала названа людина у які-небудь конфлікти, а якщо так, то з ким, і з якого приводу; чи не висловлювали попередження й погрози відносно особи, яка зникла, у чому вони виражалися і хто їх виконував; чи не відбувалося із цією особою незвичайних подій (зовні безпричинних пошкоджень особистих речей, автотранспорту, нещасних випадків, пов'язаних із псуванням нерухомості, можливістю заподіяння шкоди життю або здоров'ю);

¹ Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL : <http://surl.li/mfuuey>

² Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування резонансних статевих кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 81. Ч. 3. С. 144–149.

³ Там само.

після яких дій потерпілого мали місце названі події, де вони відбувалися, хто про них знав тощо.¹

До обставин, що підлягають з'ясуванню інформації щодо потерпілого під час досудового розслідування захоплення заручників, належать:

- стать, вік, характер праці, матеріальний стан, поведінка в побуті, місце проживання;
- чи могла потерпіла особа розуміти характер і значення вчинених щодо неї дій; якщо ні, то через які причини; чи могла потерпіла особа чинити опір захоплювачеві;
- за яких обставин потерпіла особа виявилася на місці злочину і з ким; чи відомий їй злочинець, звідки; якщо так, то в яких стосунках вони перебували до скоєння злочину;
- якою була поведінка потерпілої особи до скоєння злочину;
- якими були дії злочинця в ході захоплення;
- де переховував злочинець потерпілого та як повадився під час цього;
- як повадився злочинець із заручником (якою була його поведінка, що говорив, чи давав їжу, воду, речі першої необхідності тощо);
- кому та які вимоги висував для звільнення та чи були вони задоволені;
- у який спосіб відбувалося звільнення.²

У кримінальних провадженнях про зґвалтування та сексуальне насильство додатково необхідно з'ясувати такі відомості про особу потерпілого: наявність ознак девіантної поведінки, емоційно-психологічний, психічний і фізичний стан, наявність ознак безпорадного стану, факт знайомства з особою правопорушника та характер їх взаємовідносин, наявність чи відсутність добровільної згоди на вчинення щодо себе дій сексуального характеру тощо.

У випадку, коли потерпілою особою у кримінальних провадженнях про досліджувані кримінальні правопорушення є малолітній / неповнолітній, потрібно з'ясувати обставини про її стан здоров'я та загальний розвиток, умови життя та виховання. Як приклад, здійснюючи досудове розслідування кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 150-1 КК України, було з'ясовано, що:

ОСОБА_3 реалізувала злочинний умисел, спрямований на особисте збагачення через використання своєї малолітньої дитини ОСОБА_6 для зайняття жебрацтвом, зокрема систематичного випрошування грошей у

¹ Войтович Є. М. Методика розслідування насильницького зникнення людини: дис. ... доктора філософії: 081. Київ, 2021. С. 96–97.

² Вигівський І. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування захоплення заручників. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3 (31). Vol. 1. С. 144.

сторонніх осіб, намагаючись викликати в людей почуття жалю, через утримання поряд із собою своєї малолітньої дитини, яка має фізичні вади, очевидні для сторонніх осіб.¹ Додатково з'ясовують обставини, передбачені у ст. 465 КПК України, зокрема вік потерпілої особи (число, місяць, рік народження), стан здоров'я, рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано ставлення неповнолітнього до вчиненого щодо нього діяння.²

Також важливою під час установлення обставин, що характеризують особу потерпілого, є інформація, отримана від батьків дитини, про їхні взаємостосунки з малолітнім, про проблеми з вихованням дитини, що мали місце, про стан розв'язання цих проблем, про ставлення батьків до поведінки малолітнього, його знайомства з дорослими особами або особами, старшими за нього, із раніше судимими особами.³

Під час досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності щодо дітей підлягають з'ясуванню такі відомості про особу потерпілого: стать; вік; місце мешкання; характеристика й поведінка; чи досягла потерпіла статевої зрілості; чи жила вона статевим життям; якою була поведінка потерпілої особи до вчинення кримінального правопорушення; чи могла вона розуміти характер і значення вчинених з нею дій; якщо ні, то через які причини (фізична хвороба, психічний розлад, алкогольне чи інше сп'яніння); за яких обставин потерпіла особа виявилася на місці вчинення кримінального правопорушення і з ким; чи відомий потерпілій особі правопорушник, звідки; якщо так, то в яких стосунках вони перебували до вчинення кримінального правопорушення; чи не вступали вони раніше в статеві контакти; чи могла потерпіла особа чинити опір та чи чинила; якщо ні – то з якої причини⁴.

За наявності в провадженні про жорстоке поводження з тваринами потерпілої особи органу досудового розслідування необхідно встановити такі відомості: анкетні дані особи; місце проживання та місце роботи (навчання) потерпілого; тривалість перебування тварини у власності потерпілого; наявність чи відсутність заведеного на тварину санітарно-ветеринарного паспорта чи

¹ Вирок Подільського районного суду міста Києва від 03.06.2021. Справа № 758/6860/21. URL : <http://surl.li/clgljj>

² Вигівський І. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування захоплення заручників. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 3 (31). Vol. 1. С. 144.

³ Пришляк С. О. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Науково-інформаційний вісник. Право*. 2013. № 8. С. 191.

⁴ Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Теоретичні та практичні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей : дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2022. С. 302–303.

ветеринарної довідки; характер стосунків між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим), наявність між ними конфліктів чи іншого негативного досвіду спілкування; відомості про обставини вчинення жорстокого поводження з тваринами.¹

Інші обставини. Цей різновид охоплює обставини, які: впливають на ухвалення процесуальних рішень і вибір засобів доказування; пом'якшують та/чи обтяжують покарання; виключають кримінальну відповідальність; визначають вид і розмір завданої кримінальним правопорушенням шкоди. Особливу увагу повинні приділяти встановленню моральної шкоди внаслідок учинення резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності. Зокрема під час досудового розслідування необхідно встановити, які фізичні чи моральні страждання завданні потерпілій особі, до яких наслідків указані страждання призвели. Моральні страждання завжди мають вияв у негативних змінах у психіці й можуть стосуватися її різних рівнів – від зміни темпераменту й цінностей особистості до виникнення психічних розладів різної тривалості. Що вищий рівень регуляції поведінки зазнав змін унаслідок завдання шкоди постраждалому, то глибше й тяжче будуть його моральні страждання. Визначення таких станів є компетенцією експерта-психолога, який може встановити як факт негативної зміни в психіці підекспертної особи, так і ступінь тяжкості моральних страждань.² Крім того, пережиті потерпілим страждання можуть призвести до психічних розладів як реакції на тяжкий стрес та розладів адаптації.

4.4. Початковий етап досудового розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, а також проти статевої свободи та статевої недоторканості особи

Типові слідчі ситуації та алгоритм розслідування насильницького зникнення (стаття 146-1 КК України). Процес розслідування має ситуаційний характер і залежить від обсягу наявних доказів; поведінки окремих учасників;

¹ Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : дис. ... доктора філософії : 081. Київ, 2021. С. 111–112.

² Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Теоретичні та практичні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2022. С. 299.

особливостей місця, часу, навколишньої обстановки та іншої криміналістичної інформації.

Слідча ситуація – інформаційна модель, яка побудована на основі пізнання реальних умов, за яких відбувається розслідування. Таку інформаційну модель характеризують співвідношення наявних і відсутніх відомостей про обставини розслідуваної події (особу злочинця, співучасників, спосіб кримінального правопорушення, обстановку, інші обставини).

Особливого методичного значення набуває виокремлення слідчих ситуацій на початку розслідування, коли визначають його загальний напрям.

У юридичних наукових студіях занотовано, що слідчі ситуації, які виникають при розслідуванні насильницького зникнення людини є різноманітними. В основу типізації можуть бути покладені різні критерії:

- джерела надходження інформації про насильницьке зникнення;
- факт виконання або невиконання вимог злочинців;
- обсяг відомостей про злочинців;
- ступінь поінформованості про вимоги злочинців;
- результати затримання злочинців чи встановлення їх

місцеперебування.^{1, 2}

Окрім цього, залежно від змісту даних, які є підставою для внесення відомостей про безвісну відсутність особи, у ЄРДР визначають такі типові слідчі ситуації:

1. До Національної поліції надійшли заява, повідомлення про безвісну відсутність особи та на етапі перевірки цих документів встановлено обставини, які засвідчують, що стосовно особи вчинено злочин.

2. Факт безвісної відсутності особи та вчинення стосовно неї злочину встановлено за результатами оперативно-розшукової діяльності або з інших джерел.

3. До Національної поліції надійшли заява, повідомлення про безвісну відсутність особи, однак під час дій з перевірки повідомленого в заяві факту не виявлено обставин, які достовірно свідчили б про вчинений злочин.³

Залежно від джерела інформації, що надходить до правоохоронних органів про насильницьке зникнення, виокремлюють такі види слідчих ситуацій:

1. Інформація про злочин надійшла від рідних та близьких потерпілого.

2. Інформація про злочин надійшла від громадськості, моніторингових візитів до населених пунктів уздовж лінії розмежування.

¹ Рудніченко О. М. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридична наука*. 2021. № (2(104)). С. 420–429.

² Олішевський В. В. Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 213 с.

³ Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 255 с.

3. Інформація про викрадення людини одержана безпосередньо оперативними підрозділами при проведенні оперативно-розшукових заходів, слідчим при розслідуванні кримінальних проваджень про інші злочини.

Залежно від факту виконання або невиконання вимог злочинців і, як результат, звільнення чи незвільнення викраденої особи виокремлюють такі слідчі ситуації:

1. Вимоги злочинців виконані в повному обсязі й жертва злочину звільнена.

2. Вимоги злочинців не виконані або виконані частково, жертва звільнена для виконання вимог злочинців.

3. Вимоги викрадачів не виконані, жертву продовжують утримувати злочинці.¹

Залежно від обсягу відомостей про злочинців, які вчинили викрадення людини, виокремлюють такі слідчі ситуації:

1. Слідчий має конкретні дані про злочинців (зокрема встановлено прізвище, ім'я, по батькові, місце роботи або проживання тощо).

2. Слідчий має уривчасті відомості про злочинців.

3. Слідчий майже не володіє інформацією про злочинців.²

Залежно від ступеня поінформованості про вимоги злочинців виокремлюють такі типові ситуації:

1. Зміст вимог злочинців відомий.

2. Зміст вимог злочинців невідомий.

Залежно від результатів затримання злочинців, які вчинили викрадення людини, при виконанні їх вимог або встановлення їх місцеперебування слідчі ситуації поділяють на такі:

1. Усі злочинці, що брали участь у насильницькому зникненні людини, затримані.

2. Затримана лише частина злочинної групи.

3. Затримати злочинців не вдалося.³

Такий розподіл слідчих ситуацій початкового етапу розслідування не є вичерпним і може бути доповнений за інших підстав.

Залежно від обсягу та змісту даних, що стали підставою для внесення відомостей до ЄРДР та інформації про злочинців, слідчі ситуації у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення людини класифікують на три групи:

¹ Войтович Є. М., Тичина Д. М., Антошук А. О. Основи методики розслідування насильницького зникнення людини : монографія. Київ : 7БЦ, 2022. 176 с.

² Войтович Є. М. Методика розслідування насильницького зникнення людини: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 276 с.

³ Там само.

1. Наявні ознаки насильницького зникнення людини і злочинці залишаються невідомими.

2. Наявні ознаки насильницького зникнення людини, викрадений звільнений, проте злочинці залишаються невідомими.

3. Наявні ознаки насильницького зникнення людини і є відомості про злочинців.¹

Перша типова слідча ситуація насильницького зникнення людини є найбільш розповсюдженою. У такій типовій ситуації інформація обмежена. Слідчому необхідно перевірити факт насильницького зникнення і хто його міг вчинити.

Друга типова слідча ситуація має місце, коли зникла особа була звільнена, але викрадачі залишаються невідомими. Для цих двох ситуацій характерний високий ступінь інформаційної невизначеності – відсутність даних про злочинців, а коло інших джерел для їх розшуку вкрай обмежене.

Першочерговим завданням за таких ситуацій є встановлення злочинців, їх розшук та затримання. Діяльність слідчого має бути спрямована на виявлення і систематизацію максимальної кількості доказової та орієнтовної інформації, що характеризує особу злочинців і злочинний характер події.

У таких випадках розслідування починають із допиту потерпілого, огляду місця події і судово-медичної експертизи потерпілого. Після цього допитують осіб, яким пред'являли вимоги про викуп, свідків насильницького зникнення людини. Крім того, проводять огляди місць його насильницького захоплення та утримання, слідчий експеримент (ст. 240 КПК України).

Установленню місця насильницького утримання, а також одержанню інформації про злочинців можуть сприяти експертизи одягу, взуття потерпілого, а також виявлених при оглядах слідів.

Зі слів потерпілого складають суб'єктивні портрети викрадачів. Із цією метою потерпілому пред'являють наявні на обліках фотографії раніше судимих осіб за вчинення корисливо-насильницьких злочинів.

Третя типова слідча ситуація має місце у випадках, коли є інформація про підозрюваних та їх причетність до викрадення людини.²

Підставами підозрювати певних осіб у вчиненні насильницького зникнення людей є показання потерпілого, повідомлення громадськості про вимагання викупу, показання свідків, затримання на гарячому.

У такій ситуації перевіряють показання потерпілих, заявників. Для перевірки факту насильницького захоплення й переміщення викраденого

¹ Войтович Є. М. Методика розслідування насильницького зникнення людини : дис...канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 276 с.

² Войтович Є. М. Методика розслідування насильницького зникнення людини : дис...канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 276 с.

встановлюють свідків, що спостерігали напад на потерпілого, поміщення його до транспортного засобу або примушування до іншого пересування проти його волі, а також допитують їх.

Показання потерпілих, підозрюваних чи свідків можуть бути підтверджені або спростовані слідчим експериментом та оглядом транспортного засобу, що використовувався для насильницького зникнення, оглядами місць захоплення та утримання потерпілого, де можуть бути виявлені та зафіксовані сліди насильства, які за висновками експертів походять від потерпілого, підозрюваного, їх взуття, одягу, предметів, що належать їм і могли утворитися за обставин, зазначених допитаними.¹

Важливим напрямом розслідування є доказування насильницького зникнення особи. Докази насильницького викрадення можуть бути отримані під час огляду місця зникнення особи, показань свідків, проведення судових експертиз.

У ситуаціях, коли до моменту встановлення місць захоплення та утримання потерпілий був уже звільнений, проводять упізнання цих ділянок місцевості й приміщень. Після цього їх ретельно оглядають із метою виявлення слідів кримінального правопорушення.

Окрім цього, необхідно обстежувати не тільки приміщенням території, але й ділянки, які прилягають до них. Наприклад, до сміттєпроводів, каналізаційних мереж можуть бути викинуті знаряддя злочину, що стали непотрібними, засоби насильства, предмети, що належали потерпілим і злочинцям.

У деяких випадках можуть бути відомі місця, звідки злочинці здійснювали телефонні дзвінки або особисто зустрічалися з певними особами, пред'являючи вимоги про викуп або ставлячи умови звільнення викраденої особи. Ці місця також повинні бути оглянуті з метою виявлення слідів перебування злочинців: слідів рук, ніг, мікрочастинок, недопалків сигарет, упаковок від напоїв і продуктів, що вживали, тощо. Із територій, що оглядають, доцільно відібрати зразки ґрунту, пилу, фарби, окремих об'єктів, рослин, щоб надалі порівняти їх із мікрочастинками, що можуть бути виявлені на одязі й тілі підозрюваних.²

Проводять заходи щодо виявлення свідків, які могли бачити злочинців, що рухалися до місця зустрічі з указаними вище особами, контакт названих осіб

¹ Там само.

² Авраменко О. Л. Тактичні особливості огляду місця події при розслідуванні кримінальних справ про викрадення людей, які вчинені злочинними групами. Іменем Закону. 2007. № 1 (2). С. 26–28.

і пересування після нього. Якщо такі свідки запам'ятали прикмети осіб, за якими вони спостерігали, їм можуть бути пред'явлені для впізнання ці особи.¹

Необхідно встановити свідків, які бачили в підозрюваного гроші, отримані від потерпілих, або спостерігали їх витрати: покупки, повернення боргів тощо. Часто ці свідки належать до кола знайомих підозрюваного і знають не тільки про появу в нього грошових коштів, але й про їхню кількість, походження, а також обставини та учасників учиненого злочину.

При затриманні підозрюваних «за гарячими слідами» на момент передачі викупу, їм необхідно дати певний час для здійснення дій, що свідчили б про присвоєння отриманих цінностей. Після затримання підозрюваний повинен бути обшуканий і за можливості освідуваний.

Освідкування підозрюваного проводять із метою виявлення тілесних ушкоджень, що утворилися при подоланні опору потерпілим, особливих прикмет названих свідками, потерпілими, слідів контакту з потерпілим, а також предметом вимагання. У ході особистого обшуку насамперед вилучають отримані цінності, після чого їх оглядають. Виявлені грошові та інші цінності оглядають із метою встановлення, чи вилучено ті самі об'єкти, що готували для передачі за участі потерпілого й працівників правоохоронних органів. У ході такого огляду фіксують номери і грошові купюри, а також спеціально нанесені на них позначки.²

У більшості ситуацій, що складаються при розслідуванні цієї категорії кримінальних проваджень, здійснюють зняття інформації з каналів зв'язку, зокрема контроль телефонних та інших переговорів. При плануванні й проведенні цієї дії необхідно пам'ятати, що її ефективність багато в чому залежить від дотримання вимог конспіративності й стимулювання активності учасників передбачуваних переговорів. Це означає, що суб'єкти, над переговорами яких устанавлюють контроль, повинні прагнути до їх проведення. Таке прагнення може підтримуватися.³

Після затримання підозрюваного може бути призначена фоноскопична експертиза з метою його ідентифікації за голосом.

Розглядані типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування багато в чому є умовними. Це можна пояснити тим, що запропоновані системи СРД та НСРД значною мірою залежать від індивідуальних особливостей ситуацій, що складаються, неповторних і часто випадкових чинників (хвороба або тимчасовий від'їзд свідка, відсутність транспорту для переслідування

¹ Олішевський В. В. Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 213 с.

² Авраменко О. Л. Тактичні особливості огляду місця події при розслідуванні кримінальних справ про викрадення людей, які вчинені злочинними групами. Іменем Закону. 2007. № 1 (2). С. 26–28.

³ Авраменко О.Л. Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 20 с.

злочинця тощо), які змінюють послідовність запропонованих дій. Указані алгоритми дій можуть змінюватися, оскільки діяльність слідчих у цьому напрямі є творчим та непередбачуваним процесом.

Типові слідчі ситуації та алгоритм розслідування захоплення заручників (ст. 147 КК України). Під час такого виду розслідування повинна бути встановлена така інформація:

1. Обстановка скоєння злочину. Це відомості про час, місце, спосіб скоєння злочину, слідову картину.

2. Відомості про особу потерпілого та особу злочинця. До цієї групи відомостей належить інформація про кількість потерпілих та їхня характеристика. До обставин, що підлягають з'ясуванню щодо потерпілого, належать також:

- рід занять, матеріальний стан, поведінка в побуті, місце проживання;
- чи могла потерпіла особа чинити опір захоплювачеві;
- за яких обставин потерпіла особа виявилася на місці злочину і з ким;
- чи відомий їй злочинець, звідки; якщо так, то в яких стосунках вони перебували до скоєння злочину;
- якою була поведінка потерпілої особи до скоєння злочину;
- якими були дії злочинця в ході захоплення;
- де переховував злочинець потерпілого та як повадився під час цього;
- як повадився злочинець із заручником (якою була його поведінка, що говорив, чи давав їжу, воду, речі першої необхідності тощо);
- кому та які вимоги висував для звільнення та чи були вони задоволені;
- у який спосіб відбувалося звільнення.

Якщо потерпілим є дитина, то додатково з'ясовують обставини, передбачені у ст. 465 КПК України, тобто її вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я, рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано ставлення неповнолітнього до вчиненого щодо нього діяння.

У разі скоєння злочину групою чи організованою групою осіб потрібно з'ясувати структуру групи, роль кожного з її учасників, наявність та оснащення зброєю, її походження, відомості щодо планування злочину.

Обставини, що підлягають установленню щодо особи злочинця, становлять:

- анкетні дані;
- чи є особа осудною;
- коли виник умисел на вчинення кримінального правопорушення;

- які мотиви скоєння злочину;
- що саме йому відомо про потерпілого;
- наслідки та форма вини стосовно їх настання;
- наявність / відсутність алкогольного або іншого сп'яніння на момент

учинення злочину;

- наявність судимостей;
- якщо злочин учинено групою, то ступінь участі кожного зі співучасників.

Установлення про потерпілого та злочинця є важливим для формування тактики ведення переговорів щодо звільнення заручників, а в подальшій спецоперації – щодо їх звільнення.

Перша типова ситуація. Злочинці захопили кілька заручників, висунули вимоги та заявили про належність до терористичної організації.

У цій ситуації основне завдання – ужити всіх необхідних заходів для встановлення учасників терористичного формування і насамперед їх ватажків. Для цього проводять контртерористичну операцію з проведенням оперативно-розшукових заходів. Використовують криміналістичні обліки й колекції інформаційних центрів та експертно-криміналістичних підрозділів.

Паралельно з вищевказаними заходами слідчі повинні проводити огляди й обшуки за місцем проживання й роботи встановлених злочинців, у їхніх рідних і близьких, допитуючи цих осіб.

Друга типова ситуація. Заручники повністю або частково звільнені, терористи знищені або затримані.

У цій ситуації слідча група проводить:

- огляд місця події;
- огляд трупів;
- огляд живих осіб (терористів і потерпілих);
- допити підозрюваних;
- допити свідків;
- огляд транспортних засобів;
- призначення судових експертиз;
- обшуки (серію обшуків) відповідно до наявних розпоряджень

слідчих, процесуальних і оперативних даних.

Окрім того, залежно від конкретних ситуацій, на початковому етапі розслідування можуть бути проведені й інші процесуальні дії.

Третя типова ситуація. Триває переслідування терористів, які не були затримані.

У цій ситуації слідчі проводять процесуальні дії на місці завершення основної частини контртерористичної операції:

- огляд місця події як центральний елемент тактичної операції;

- прочісування прилеглої до місця події території;
- допити затриманих терористів;
- пошук свідків;
- допити звільнених заручників;
- допити свідків;
- огляд заручників і затриманих терористів;
- призначення судових експертиз.

Слідчі ситуації при розслідуванні тероризму поділяють на ситуації стратегічного й тактичного характеру.

До ситуацій стратегічного характеру належать такі, що полегшують чи ускладнюють (навіть унеможливають) повне розкриття терористичної діяльності і розв'язання всіх завдань розслідування. Найчастіше вони пов'язані з впливом на перебіг розслідування політичних, міжнародних, правових, національних та інших обставин, політичних і корумпованих зв'язків злочинців.

Ситуації тактичного характеру не можуть істотно ускладнити чи навіть унеможливити розв'язання стратегічних завдань, але можуть ускладнити чи полегшити розв'язання важливих проміжних завдань. Наприклад, деякі члени організованого угруповання погоджуються на співпрацю. Також можуть виникати ситуації, які пов'язані з необхідністю здійснення операцій силами слідчих і оперативно-розшукових служб («взяття на гарячому» тощо). За ступенем можливого впливу слідчої ситуації можна поділити на контрольовані ним, частково контрольовані і неконтрольовані.

Перші поділяють на контрольовані оперативно-розшуковими засобами під час дослідного накопичення розвідувальної інформації й ситуації, контрольовані процесуальними засобами вже при розслідуванні. Частково контрольовані поділяють на ситуації, що піддаються частковому регулюванню засобами криміналістики, організаційно-управлінськими засобами й психологічно.

До організаційно-управлінських засобів впливу на ситуації розслідування належать ініціювання перевірок, що може змусити організовану злочинну групу змінити лінію своєї кримінальної діяльності і, відповідно, у чомусь себе виявити, що дасть змогу надалі її контролювати.

Психологічними засобами регулювання ситуацій можуть бути продумані й організовані витоки вигідної для слідства інформації у пресу, кримінальне середовище, а також використання методів рефлексивного управління тощо. Схилення когось із терористів до співпраці зі слідством істотно полегшує розв'язання основних завдань слідства.¹

¹ Біленчук П. Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : МАУП, 2007. 512 с.

Типові слідчі ситуації та алгоритм розслідування використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (стаття 150-1 КК України). Під час розслідування втягнення неповнолітнього до заняття жебрацтвом, слідчий повинен враховувати організаційний, психологічний, процесуальний і тактичний характер.

Після проведення комплексу слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, слідчі ситуації, можуть перейти з однієї категорії в іншу. Наприклад, при втягненні неповнолітніх до заняття жебрацтвом початковою несприятливою слідчою ситуацією є відсутність особи злочинця. Водночас після ефективно організованого початкового етапу розслідування проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій особу злочинця встановлюють.

На початковому етапі розслідування А. Довгань виокремлює такі типові слідчі ситуації:

1) Наявні очевидні факти вчинення кримінального правопорушення і є інформація про підозрюваних. Така ситуація виникає при реалізації оперативних матеріалів, затримання з речовими доказами на місці вчинення кримінального правопорушення.¹

Першочерговими завданнями розслідування є підтвердження факту, що дорослий знав чи свідомо допускав, що особа, яку втягнуто у жебрацтво, є неповнолітньою. У ході розслідування встановлюють: зовнішній вигляд підлітка; професійні стосунки з підлітком; тривалість знайомства з підлітком; наявність спорідненості; інші факти (спільне святкування днів народження неповнолітнього тощо).

Така інформація може бути зібрана такими слідчими (розшуковими) діями: огляд, допит потерпілого, свідків, підозрюваного, оперативних працівників, призначення експертиз, обшук, слідчий експеримент, освідування особи, пред'явлення особи для впізнання.

2) Наявні очевидні факти вчинення кримінального правопорушення, але не встановлено особу, яка його вчинила².

За такої ситуації може бути складений словесний портрет підозрюваної особи під час допиту свідків. У такій ситуації важливо взаємодіяти з оперативними підрозділами Національної поліції України для розшуку підозрюваного. У цьому випадку потрібно проводити такі слідчі (розшукові) дії як огляд, допит потерпілого, свідків.

¹ Довгань А. І. Методика розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2019. 212 с.

² Там само.

3) Установлено підозрювану особу, але виявлено не всі епізоди злочинної діяльності. Наприклад, при затриманні дорослого й неповнолітнього з майном, яке було одержано під час заняття жебрацтвом чи іншого злочинного діяння.¹

Основне завдання під час розслідування спрямоване в такій ситуації на виявлення обставин учиненого кримінального діяння та фактів втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом. Алгоритм розслідування повинен містити: огляд; допит потерпілого, свідків, підозрюваного.

4) Наявна інформація про можливе вчинення кримінального правопорушення щодо неповнолітнього (відомо про розгульний спосіб життя повнолітньої особи з неповнолітнім і велика ймовірність того, що вони марнують гроші, які здобуті від заняття жебрацтвом, тощо).²

Це найбільш несприятлива слідча ситуація, що вимагає проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Залежно від способу отримання інформації про кримінальне правопорушення серед типових слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування втягнення неповнолітнього в заняття жебрацтвом виокремлюють:

- інформація про факт втягнення неповнолітнього в заняття жебрацтвом надійшла від громадян, посадових осіб чи осіб, що через свої професійні функції виявили вказане кримінальне правопорушення чи зі ЗМІ. Алгоритм розслідування містить: допит потерпілих, огляд, допит свідків;

- інформація про факт втягнення неповнолітнього в заняття жебрацтвом надійшла від спеціальних органів: органів і служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень. У ході розслідування проводять такі слідчі (розшукові) дії: огляд, допит потерпілого, допит вказаних вище працівників, призначення експертиз;

- інформація про факт втягнення неповнолітнього в заняття жебрацтвом була зібрана оперативними підрозділами Національної поліції України. Алгоритм розслідування повинен містити такі елементи: допит потерпілого, свідків-очевидців, працівників оперативних підрозділів, які виявили правопорушення; огляд; призначення експертиз;

- факт втягнення неповнолітнього в заняття жебрацтвом був виявлений у ході розслідування іншого кримінального правопорушення.³

Під час розслідування втягнення неповнолітнього в заняття жебрацтвом типові версії висуваються щодо:

¹ Там само.

² Там само.

³ Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навчальний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

- статусу особи злочинця: фізична чи юридична особа;
- безпосереднього способу вчинення кримінального правопорушення;
- роботи особи: особа працює в органах місцевого самоврядування чи державної влади тощо;
- місця проживання особи злочинця: особа проживає недалеко від місця, де відбулося втягнення неповнолітнього в заняття жебрацтвом, і де неповнолітній жебракує (у тому самому населеному пункті); особа проживає в іншому населеному пункті (регіоні).¹

Основними завданнями слідчого в ході розслідування, коли відомо про особу підозрюваного, є: фіксація всіх ознак втягнення неповнолітнього у жебрацтво; отримання інформації про обставини кримінального правопорушення від потерпілої особи, свідків і підозрюваної особи; збереження документів, що мають значення для з'ясування обставин справи; з'ясування питань, що потребують спеціальних знань.

Ці завдання розв'язують за допомогою проведення комплексу процесуальних дій: огляду місця події; допиту потерпілого, свідків, підозрюваного; обшуку та тимчасового доступу до документів; огляду документів; накладення арешту на майно підозрюваного; призначення судових експертиз.

Окрім цього, слідчий дає завдання оперативним підрозділам із метою встановлення орієнтувальної інформації та надсилає запити в органи державної влади та місцевого самоврядування.

У ситуації, коли невідома особа підозрюваного, слідчий має виконати такі першочергові завдання: фіксація всіх ознак втягнення; отримання інформації про обставини кримінального правопорушення від потерпілої особи та свідків, зокрема про осіб, які вчинили протиправні дії; забезпечення збереження документів, що мають значення для з'ясування обставин кримінального провадження; отримання орієнтувальної інформації про осіб, причетних до кримінального правопорушення; ініціювання проведення оперативно-розшукових заходів із метою встановлення особи злочинця та його місця перебування; з'ясування питань, що потребують спеціальних знань (проведення різного роду експертиз).

Зазначені завдання розв'язують у такий спосіб: огляд місця події; допит потерпілої особи та свідків; витребування та огляд документів тощо. При підтвердженні версії про втягнення дорослою особою неповнолітнього в заняття жебрацтвом, необхідно встановити, у чому саме полягало втягнення, які його форми та способи.

¹ Довгань А. І. Методика розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2019. 212 с.

Типові слідчі ситуації та алгоритм розслідування зґвалтування (стаття 152 КК України). Після прийому заяви про зґвалтування слідчому необхідно невідкладно розпочати розслідування. Зволікання може спричинити зникнення слідів злочину (сперми, тілесних ушкоджень, що свідчать про статеві зносини та їх насильницький характер тощо).

На початковому етапі розслідування обов'язково вживають заходів, що забезпечують збереження одягу й білизни потерпілої особи, указаної нею підозрюваної особи з усіма наявними на них слідами. Також невідкладним є проведення судово-медичної експертизи потерпілої та підозрюваної осіб із метою фіксації слідів зґвалтування і тілесних ушкоджень.

Початок розслідування ситуаційно залежить від чинника попередніх стосунків між потерпілою особою та гвалтівником.

Типовими слідчими ситуаціями у кримінальних провадженнях розслідування злочинів цього виду є такі:

- потерпіла особа знайома з гвалтівником. Вихідні дані, що є в розпорядженні слідчого, визначають комплекс і послідовність проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій: допит потерпілої особи; освідчування потерпілої особи; виїмка у потерпілої особи її одягу та його огляд; огляд місця події; призначення судово-медичної експертизи потерпілої особи і судово-медичної експертизи речових доказів (якщо на одязі потерпілої особи є які-небудь виділення гвалтівника); затримання підозрюваного та його допит; обшук підозрюваної особи; освідчування підозрюваного; огляд і виїмка одягу підозрюваного; допит свідків; обшуки за місцем проживання та роботи підозрюваного;

- потерпіла особа не знайома з гвалтівником, але запам'ятала його зовнішність і зможе його впізнати. За такої ситуації важливим є допит потерпілої щодо встановлення ознак зовнішності підозрюваного з метою проведення його впізнання в подальшому;

- потерпіла особа не знайома з гвалтівником і впізнати його не може. Така ситуація має місце, коли був раптовий напад на потерпілу чи маскування підозрюваного.

Для двох останніх ситуацій характерним є високий ступінь інформаційної невизначеності. Тому першочерговим завданням є встановлення особи злочинця, його розшук, затримання та викриття. У розглянутих ситуаціях діяльність слідчого має бути спрямована на виявлення і систематизацію максимальної кількості доказової та орієнтувальної інформації, що характеризує особу злочинця і подію злочину. Для розв'язання таких ситуацій можна рекомендувати такі першочергові слідчі (розшукові) дії та розшукові заходи: допит потерпілої особи на предмет з'ясування обставин злочину, ознак

зовнішності злочинця, установлення, куди він утік з місця злочину, чи користувався він транспортним засобом тощо; освідування потерпілої особи; виїмка у потерпілої особи одягу та його огляд; огляд місця події; призначення судово-медичної експертизи потерпілої особи і судово-медичної експертизи речових доказів (якщо на одязі потерпілої особи є які-небудь виділення гвалтівника); призначення за результатами огляду криміналістичних експертиз; допит свідків-очевидців, а у випадках, якщо немає таких, дії повинні бути спрямовані на їх виявлення; застосування службово-розшукових собак; перевірки результатів оглядів і допитів за криміналістичними обліками (дактилоскопічним, за способом учинення, за ознаками зовнішності тощо); вивчення матеріалів архівних кримінальних проваджень (розкритих і нерозкритих) цієї категорії через порівняльний аналіз способів учинення таких злочинів (розслідуваного і зазначеного в архівній кримінальному провадженні); пред'явлення особам, які бачили злочинця, фотоальбомів із зображенням осіб, які знаходяться на обліку в органах внутрішніх справ; складання пошукових орієнтувань і композиційних портретів; призначення за результатами огляду криміналістичних експертиз; вивчення відомостей, повідомлень, довідок про подібні злочини; постановка завдання про встановлення особи, яка вчинила злочин, оперативним шляхом.

Типовою слідчою ситуацією є вчинення зґвалтування групою осіб, яку розподіляють на такі види:

- потерпіла особа знає одного з учасників злочину, а інших – ні;
- один з учасників зґвалтування, учиненого групою осіб, залишившись віч-на-віч із потерпілою особою, відмовився від учинення злочину, виявив почуття жалю, турботи, намагався надати допомогу;
- потерпіла особа добровільно погодилась на статеву близькість зі знайомим, але він, скориставшись цим, привів її туди, де чекала група осіб, які й учинили групове зґвалтування¹.

Алгоритм розслідування у таких ситуаціях повинен містити:

- допит потерпілої особи;
- огляд місця події;
- тимчасове вилучення та огляд одягу потерпілої особи й підозрюваного;
- проведення судово-медичної експертизи потерпілої особи;
- проведення освідування потерпілої особи (наприклад, на тілі потерпілої особи для виявлення слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет не потрібно використання спеціальних судово-медичних знань);

¹ Лісова А. Ю. Основи методики розслідування зґвалтування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.

- проведення судово-медичної експертизи підозрюваної особи (або, за аналогією з попередньою дією проводять освідування підозрюваної особи);
- проведення інших експертиз (дактилоскопічної, трасологічної, одорологічної, експертизи матеріалів, речовин та виробів тощо).

Якщо на початковому етапі розслідування відсутня інформація про особу злочинця, то можуть бути вивчені схожі нерозкриті злочини, що дозволяють доповнити перелік ознак, прикмет невідомого гвалтівника та висувати версії про вчинення цих злочинів однією особою.¹

Якщо під час досудового розслідування місцезнаходження підозрюваного невідоме, то слідчий / прокурор згідно зі ст. 281 КПК України оголошує його розшук. Здійснення розшуку підозрюваного може бути доручено оперативним підрозділам.

Типовими версіями при розслідуванні кримінальних проваджень про зґвалтування є:

- мало місце зґвалтування (із використанням фізичного, психічного насильства або погрози його використання чи використанням безпорадного стану потерпілої особи);
- статевий акт відбувся за добровільною згодою заявниці;
- має місце неправдиве повідомлення про вчинення злочину.

У ситуації, коли особа, яка вчинила зґвалтування, не є відомою потерпілій особі, висувують версії щодо встановлення цієї особи. Перевірку версій мають проводити у взаємодії з працівниками оперативних підрозділів.

Якщо особу злочинця встановлено або він відомий заявниці, перевіряють версію щодо обставин зґвалтування, а потім версію щодо підозрюваної особи. При перевірці версії про причетність до зґвалтування конкретної особи насамперед повинні допитати підозрюваного та пред'явити його особу для впізнання.

Найчастіше на свій захист підозрювані можуть висувати такі версії:

- не заперечують факту зустрічі з потерпілою та факту статевого акту з нею, але заперечують його насильницький характер;
- заперечують факт зустрічі з потерпілою, посилаючись на алібі.

Із метою перевірки версії про вчинення статевого акту за добровільною згодою потерпілої проводять судово-медичну експертизу потерпілої особи та огляд її одягу, криміналістичні експертизи за необхідністю.

Із метою підтвердження чи спростування вказаної версії слідчий повинен зібрати інформацію про обставини зустрічі та стосунки потерпілої з

¹ Симоненко Н. О. Розслідування зґвалтувань минулих років : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 285 с.

підозрюваним. У ході допиту підозрюваного, потерпілої та свідків необхідно з'ясувати такі обставини:

- давність знайомства, зокрема за яких обставин воно відбулося;
- стосунки між потерпілою та підозрюваним при зустрічах, якщо такі були до зґвалтування;
- поведінка потерпілої стосовно підозрюваного до зґвалтування, якщо вони були раніше знайомі;
- обставини зустрічі, після якої було вчинено зґвалтування.

У випадках, коли підозрюваний заперечує факт зустрічі з потерпілою, посилаючись на алібі, необхідно:

- перевірити заявлене алібі через допит осіб, які підтверджують його, використовуючи такий тактичний прийом, як максимальна деталізація допиту, повторні допити;
- порівняти наявні факти, що містяться в показаннях підозрюваного та потерпілої, з результатами огляду місця події, судових експертиз, допитів свідків та інших слідчих (розшукових) дій;
- провести одночасний допит за наявності протиріч у показаннях.

При перевірці версії про завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину необхідно встановити такі обставини:

- у який спосіб відбулося подання заяви про зґвалтування (ким, коли і з чіткої ініціативи);
- добровільність подання заяви;
- обстановку вчинення злочину (зокрема погодні умови та інші чинники іноді можуть вказувати на неправдивість заяви);
- відсутність на тілі потерпілої та її одязі слідів насильства;
- стосунки між потерпілою та підозрюваним до події злочину (особисті, службові, сімейні, майнові або інші стосунки, які могли стати підставою для завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину).

При розслідуванні кримінальних проваджень про зґвалтування важливо враховувати, що позиція й показання потерпілих можуть бути нестійкими. Здебільшого така ситуація має місце, коли впливають родичі, друзі, знайомі особи, яка вчинила зґвалтування. Тому, за можливості, необхідно забезпечити збереження в таємниці місця проживання й місць навчання чи роботи потерпілої особи та її рідних, запропонувати їм негайно повідомляти про будь-які спроби здійснення на них впливу.

Слідчий також повинен ретельно перевіряти інформацію, одержану від потерпілих, підозрюваного, свідків.

У деяких випадках заявниця подає неправдиву заяву про зґвалтування, аби скомпрометувати певну особу через помсту або з інших причин. Іноді потерпіла особа прагне виправдати себе перед знайомими або членами сім'ї.

Слідчій практиці відомо чимало випадків обмови невинних, щоб примусити одружитися, помститися за зміну сексуальної партнерки, виправдати свою легковажну поведінку перед батьками тощо.

Під час перевірки заяви потерпілої ретельно з'ясовують обставини події. Потерпілу обов'язково направляють на судово-медичне освідчування з метою з'ясування наявності чи відсутності на тілі потерпілої особи ушкодження і слідів, характерних для насильницького статевого акту. У потерпілої особи вилучають одяг і білизну, у яких вона була на момент зґвалтування.

Типові слідчі ситуації та алгоритм розслідування сексуального насильства (стаття 153 КК України) та домагання дитини для сексуальних цілей (стаття 156-1 КК України). Обставини, що підлягають установленню у кримінальному провадженні за фактом сексуального насильства чи домагання дитини для сексуальних цілей, становлять:

- наявність факту вчинення кримінального правопорушення;
- джерело надходження інформації про кримінальне правопорушення;
- у чому саме полягали дії щодо вчинення кримінального правопорушення;
- факти домагання дитини, сексуального насильства;
- відомості про особу злочинця;
- способи сексуального насильства;
- способи домагання дитини;
- способи підготовки до кримінального правопорушення та приховування протиправної діяльності;
- знаряддя вчинення злочину;
- способи приховання злочину;
- наслідки злочину;
- наявність фактів учинення інших кримінальних правопорушень;
- підозрювана особа, вік, образ життя, наявність чи відсутність попередніх судимостей, стан здоров'я та психіки, кількість осіб, які брали участь у вчиненні злочину, роль у цьому кожного з них, обставини виникнення злочинного наміру;
- установлення винуватості підозрюваного в учиненні кримінального правопорушення, форми вини, мотиву, мети;
- наявність причинного зв'язку між діями винних осіб і їхніми наслідками;
- розмір процесуальних витрат;
- обставини, що характеризують осіб, які брали участь у вчиненні кримінального правопорушення;

- обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання;
- обстановка, у якій відбувалися протиправні дії;
- наявність відеозапису події;
- причини й умови, що сприяли вчиненню кримінального

правопорушення;

- вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Питання визначення обставин, які підлягають установленню, на початковому етапі розслідування набуває важливого значення, адже завдяки цьому можливо не тільки висунути необхідні та правильні версії, а й скласти ефективний план розслідування кримінального правопорушення за фактом сексуального насильства чи домагання дитини для сексуальних цілей.

У криміналістичній літературі виокремлюють такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування зазначених злочинів:

- злочинець відомий, є достатні фактичні дані, що свідчать про конкретні обставини злочину. У такому випадку головним завданням слідчого є збирання інших доказів вини особи для повідомлення йому про підозру;

- злочинець відомий, але доказів недостатньо для повідомлення про підозру. Важливого значення набуває вміння слідчого якісно провести огляд місця події, допитати свідків злочину та відповідно до отриманої інформації призначити найбільш оптимальний перелік судових експертиз, що дозволить довести причетність певної особи до конкретних дій. Це найбільш складна слідча ситуація;

- злочинець відомий, але він переховується від слідства та суду. Слідчому необхідно вжити заходів щодо встановлення його місця знаходження та затримання;

- злочинець невідомий. Ця ситуація визначена потребою максимальної фіксації матеріальних та ідеальних слідів злочину, здійснення заходів щодо встановлення та розшуку злочинця, можливих його співучасників.

- Також виділяють ситуації залежно від повноти отриманої інформації про подію злочину, зокрема:

- зібрано матеріальні й ідеальні сліди кримінального правопорушення, підозрювані відсутні;

- зібрані матеріальні й ідеальні сліди, пред'явлено підозру, особа йде на співпрацю з правоохоронними органами;

- надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення, зібрані матеріальні й ідеальні сліди, пред'явлено підозру, особа не співпрацює з правоохоронними органами;

- надійшла інформація про вчинення кримінального правопорушення, зібрані матеріальні й ідеальні сліди, особи злочинців встановлено, підозру не пред'явлено.¹

Досудове розслідування зазначеної категорії кримінальних правопорушень починають переважно після проведення перевірочних дій: слідчих, оперативно-розшукових, адміністративних.

У юридичній наукових студіях виділяють кілька типових ситуацій, основою яких є інформація про обставини, що утворюють предмет доказування. Досліджувані протиправні діяння характеризують тим, що на початку кримінального провадження зазвичай є відомості про підозрюваних або про те, що їх особи безпосередньо встановлені чи їх затримано.

Планування розслідування злочинів зумовлене ситуаціями, що виникають на початковому етапі розслідування. У ситуації, коли особа злочинця є відомою, слідчий висуває версії щодо способу, обстановки, наслідків злочину, осіб, причетних до злочину.

У ситуації, коли виявлені сліди злочину, але особу злочинця не встановлено, слідчий висуває версії щодо особи злочинця, можливих співучасників, механізму вчинення злочину. Перевірку версій проводять через планування проведення слідчих дій, криміналістичні операції, оперативно-розшукові й організаційні заходи.

Викладені типові слідчі ситуації дають змогу провести алгоритмізацію процесу розслідування на початковому етапі.

Типові слідчі ситуації та алгоритм розслідування жорстокого поводження із тваринами (стаття 299 КК України). На початковому етапі розслідування жорстокого поводження із тваринами слідчий повинен виконати найбільший обсяг роботи, яка спрямована на збирання та отримання об'єктивної інформації про характер події кримінального правопорушення, пошук і встановлення осіб, які можуть володіти інформацією про обставини жорстокого поводження із тваринами, а також осіб, причетних до його вчинення.

Залежно від слідчої ситуації, що неодноразово мала місце в практичній діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, у слідчого є можливість скористатися криміналістичними рекомендаціями, спрямованими на її розв'язання.

Типові слідчі ситуації можуть вирізнятися за певними критеріями. Залежно від джерела походження інформації про кримінальне правопорушення можливі такі типові слідчі ситуації:

- інформація стала відома від очевидців;

¹ Єфімов М. М. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти моральності : наукові та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 392 с.

- інформація стала відома із засобів масової інформації;
- інформація стала відома від зоозахисних організацій;
- інформація стала відома внаслідок діяльності підрозділів

Національної поліції України.

Залежно від ступеня обізнаності особи злочинця про виявлення ознак кримінального правопорушення, яке нею було вчинене, типові слідчі ситуації можуть бути такі:

- особі злочинця не відомо, що правоохоронні органи виявили ознаки злочину, який вона вчинила;
- особі злочинця відомо, що правоохоронні органи виявили ознаки злочину, який вона вчинила, проте вона продовжує свою злочинну діяльність;
- особі злочинця відомо, що правоохоронні органи виявили ознаки злочину, який вона вчинила, і вона припинила свою злочинну діяльність.¹
- Ю. Чорноус виокремлює такі типові слідчі ситуації залежно від місця вчинення жорстокого поводження із тваринами:
 - кримінальне правопорушення вчинено в приміщенні за місцем проживання підозрюваного, потерпілого;
 - жорстоке поводження із твариною вчинено на відкритій місцевості чи в громадському місці.²

Такий розподіл слідчих ситуацій дає змогу слідчому після прийняття заяви чи повідомлення про вчинення жорстокого поводження із тваринами мати уявлення, які слідчі (розшукові) дії необхідно провести найперше. Також така класифікація дає змогу визначити систему техніко-криміналістичних заходів і засобів, застосування яких буде залежати від характеристик місцевості, приміщення, де було вчинено кримінальне правопорушення.

Залежно від того, чи визнає особа свою вину в учиненні жорстокого поводження із тваринами, можуть виникати такі слідчі ситуації:

- особа затримана на місці події та повністю визнає свою вину, готова співпрацювати зі слідством;
- особа затримана на місці події, вину визнає лише частково, указуючи на те, що в неї були вимушені підстави вчинити протиправні дії;
- підозрюваний цілком заперечує факт учинення ним жорстокого поводження з тваринами.³

¹ Синоверська Т. І. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування жорстокого поводження з тваринами. *Актуальні питання криміналістики* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 20 груд. 2019 р.). Київ, 2019. С. 99–104.

² Чорноус Ю. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : монографія. Національна академія внутрішніх справ. Київ : Право, 2022. 248 с.

³ Там само.

Якщо особа цілком визнає свою вину, співпрацює з органами досудового розслідування, повідомляє про всі обставини події, слідчому необхідно перевірити достовірність отриманої від підозрюваного інформації.

Для розв'язання розгляданої ситуації слідчому необхідно діяти за таким алгоритмом: огляд місця події та предмета посягання злочину; освідчування підозрюваного; особистий обшук підозрюваного для виявлення та вилучення предметів, які можуть містити на собі сліди злочину; огляд вилучених речей та документів; допит свідків; призначення необхідних судових експертиз (судово-ветеринарна, цитологічна, молекулярно-генетична, ситуативна); допит підозрюваного та вибір йому запобіжного заходу; відібрання зразків для порівняльного дослідження; слідчий експеримент.

Залежно від часу надходження заяви про вчинення кримінального правопорушення поділяють на такі, що:

- надійшли під час або одразу після вчинення кримінального правопорушення;
- від моменту вчинення кримінального правопорушення та надходження заяви минув певний проміжок часу. Класифікація слідчих ситуацій залежно від дати надходження заяви про вчинення жорстокого поводження з тваринами надає слідчому уявлення про черговість проведення слідчих (розшукових) дій. Якщо інформація про вчинення жорстокого поводження із тваринами надійшла під час або одразу після його вчинення, слідчий має провести низку невідкладних слідчих (розшукових) дій, зокрема огляд місця події.¹

За кількістю осіб, які вчинили жорстоке поводження із тваринами, правопорушення поділяють на: кримінальне правопорушення вчинено одноосібно; кримінальне правопорушення вчинили декілька осіб у співучасті. У цій ситуації слідчому необхідно визначити характер дій кожного з учасників жорстокого поводження із тваринами, їх мотиви й мету для подальшого визначення ступеня вини кожного з них.²

У криміналістичних наукових студіях наявні й інші класифікації. Зокрема Т. Синоверська та Ю. Чорноус виокремлюють такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування жорстокого поводження із тваринами:

- затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення на місці жорстокого поводження із тваринами, наявні сліди події;
- виявлення трупа або живої тварини з ознаками насильства, наявна інформація про особу ймовірного підозрюваного;

¹ Чорноус Ю. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : монографія ; М-во внутр. справ України, Нац. акад. внутр. справ. Київ : Право, 2022. 248 с.

² Там само.

- виявлення трупа або живої тварини з ознаками насильства, інформація про особу ймовірного підозрюваного відсутня, проте є очевидці;
- інформація про факти жорстокого поводження із тваринами надійшла від громадян чи громадських організацій;
- виявлено факт учинення жорстокого поводження з тваринами у фото-, відеозаписах у мережі «Інтернет».¹

Найбільш сприятливою для слідчого є ситуація, у якій особа, що вчинила кримінальне правопорушення, затримана безпосередньо на місці події, наявні очевидці кримінального правопорушення та виявлено слідову інформацію. Така слідча ситуація містить достатньо інформації для забезпечення виконання завдань кримінального судочинства. Здебільшого це ситуації, коли особа вчинила жорстоке поводження із власною твариною чи твариною свого родича, сусіда, знайомого.

За таких умов особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, визнає свою вину, співпрацює з органами досудового розслідування. Часто в таких ситуаціях укладають угоду про визнання вини між підозрюваним (обвинуваченим) і прокурором, угоду про примирення між підозрюваним (обвинуваченим) та потерпілим.

Якщо факт учинення жорстокого поводження із тваринами, а також особу винного встановлено, є очевидці кримінального правопорушення та виявлено всі сліди, слідчому необхідно невідкладно провести низку таких дій: огляд місця події та знарядь учинення кримінального правопорушення з метою встановлення обставин і механізму вчинення кримінального правопорушення; огляд тварини чи її трупа з метою попереднього встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень та (чи) причини смерті; допит потерпілого (за наявності); допит підозрюваного; установлення та допит очевидців, свідків про відомі їм обставини вчинення кримінального правопорушення; призначення необхідних експертних досліджень.

Друга слідча ситуація, у якій особа, що вчинила кримінальне правопорушення, зникла з місця події, проте на підставі показань свідків чи потерпілого її вдалося одразу встановити, теж можна вважати сприятливими обставинами. Такі ситуації виникають у випадках, коли власник тварини, яка стала предметом кримінального правопорушення, чи очевидці знайомі з особою, яка вчинила кримінальне правопорушення.

У цій ситуації слідчому необхідно насамперед ужити заходів для затримання підозрюваного з метою недопущення знищення чи приховування ним слідів учинення жорстокого поводження із тваринами. За окреслених обставин алгоритм першочергових дій слідчого такий: проведення допиту

¹ Там само.

потерпілого та (чи) свідків стосовно обставин учинення кримінального правопорушення й особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; організація розшуку підозрюваного з подальшим його затриманням; огляд місця події та знарядь учинення кримінального правопорушення; огляд тварини чи її трупа з метою попереднього встановлення ступеня тяжкості ушкоджень та (чи) причин смерті; вилучення виявлених на місці вчинення кримінального правопорушення предметів і слідів; у разі встановлення особи, щодо якої є підстави вважати, що саме вона вчинила кримінальне правопорушення, затримання й проведення обшуку останньої на наявність у неї знарядь учинення жорстокого поводження із тваринами та проведення освідчування підозрюваного з метою пошуку на його тілі слідів учинення кримінального правопорушення; допит підозрюваного; призначення експертиз.

Зазвичай особа, яка вчинила жорстоке поводження із тваринами й зникла з місця події, намагатиметься приховати сліди та знаряддя вчинення кримінального правопорушення або заперечуватиме свою причетність до його вчинення чи викладе власну версію події. Слідчому необхідно в такому разі вжити всіх необхідних заходів щодо швидкого пошуку й виявлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Якщо потерпілий чи свідки вказують на конкретну особу, слідчий дає доручення працівникам оперативних підрозділів у якнайстисліші строки встановити місцезнаходження винного й забезпечити затримання та доставлення його до відділу поліції для проведення необхідних слідчих (розшукових) дій.

Імовірними місцеперебуванням особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у такій слідчій ситуації може бути місце проживання чи місце проживання родичів, знайомих, місце навчання, роботи. Версії щодо можливого місцеперебування необхідно висувати залежно від часу надходження заяви про вчинення жорстокого поводження із тваринами й моменту вчинення протиправного діяння, а також інших обставин.

У разі виникнення слідчої ситуації, у якій було виявлено труп або живу тварину з явними ознаками насильства, є очевидці, що бачили правопорушника, але особа його невідома, першочерговими заходами будуть дії, пов'язані із встановленням особи, що вчинила кримінальне правопорушення. Часто такі ситуації виникають тоді, коли жорстоке поводження із твариною вчинено в громадському місці, наприклад, у парках, на дитячих майданчиках, у дворах будинків, де є чимало очевидців. Мотивом учинення такого кримінального правопорушення є хуліганські спонування, перебування особи правопорушника у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння.

У цій ситуації першочерговими діями є: огляд місця події, знарядь кримінального правопорушення та інших об'єктів, що були залишені з метою

виявлення даних, які допоможуть ідентифікувати особу, що вчинила кримінальне правопорушення; огляд тварини чи її трупа й подальше призначення судово-ветеринарної експертизи для встановлення причини смерті або механізму та ступеня ушкоджень на тілі тварини; установлення очевидців і детальний допит свідків про обставини вчинення кримінального правопорушення та з'ясування ознак зовнішності винної особи; ужиття заходів щодо пошуку особи, яка вчинила кримінальне правопорушення; у разі виявлення особи, відомості про яку свідчать про можливість її причетності до вчиненого кримінального правопорушення, – проведення впізнання.

У разі браку такої інформації слідчому необхідно без зволікань провести детальний допит потерпілих, свідків стосовно характерних ознак зовнішності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, скласти фотопортрет для подальшого надання доручень працівникам оперативних підрозділів щодо застосування заходів із розшуку такої особи.

Під час допитів слідчий передусім має встановити, чи не запам'ятав потерпілий або інші очевидці події будь-які ознаки зовнішності правопорушника, його особливі прикмети. Подальші дії слідчого залежать від змісту показань потерпілого та свідків.

Під час розшуку винної особи важливою є інформація про можливі ушкодження, які отримала така особа у процесі вчинення жорстокого поводження із тваринами. Джерелами отримання цієї інформації можуть бути відомості, отримані внаслідок проведення огляду місця події, допиту потерпілих, свідків, дані судово-ветеринарної експертизи. Якщо тварина чинила опір і завдала підозрюваному ушкоджень у вигляді укусів, подряпин тощо, такі сліди допоможуть ідентифікувати винного. Крім того, одним із сучасних джерел пошуку інформації, зокрема у випадках жорстокого поводження з тваринами, є мережа «Інтернет», яка стає дедалі популярнішою серед осіб, які вчиняють жорстоке поводження із тваринами, викладаючи власні відео на різноманітні сайти.

Четверта слідча ситуація, у якій виявлено тварину чи її труп з ознаками насильницької смерті, особа, що вчинила кримінальне правопорушення, невідома, очевидці відсутні, є найскладнішою у процесі розслідування жорстокого поводження із тваринами. Така ситуація складається тоді, коли труп тварини виявили члени зоозахисних організацій чи перехожі.

У випадку виникнення такої слідчої ситуації необхідно ретельно оглянути місце виявлення трупів тварин і прилеглу до нього територію для виявлення слідів та знарядь учинення кримінального правопорушення, а також інших предметів, які можуть вивести розслідування на особу, яка вчинила діяння, передбачене у ст. 299 КК України; провести огляд трупів тварин,

призначити судово-ветеринарну експертизу, ужити всіх необхідних заходів для пошуку особи, що вчинила це кримінальне правопорушення.

У ситуації вчинення кримінального правопорушення невідомою особою слідчий повинен розробити програму пошуку винного, яка міститиме тактичні завдання, версії, методи й засоби їх розв'язання та перевірки, охоплюватиме такі дії: пошук і виявлення носіїв інформації щодо ознак невідомого злочинця; здобуття інформації з виявлених джерел щодо ознак злочинця; аналіз і синтез отриманої інформації.

Інші вчені-криміналісти пропонують розширену послідовність розв'язання таких завдань: виявлення джерел інформації про ознаки злочинця; побудова гіпотетичної моделі злочинця (шуканої особи) та встановлення його приналежності до: широкої сукупності (класу) осіб за загальними ознаками; вузької сукупності (групи) осіб за окремими ознаками; установлення обмеженої, кількісно визначеної групи осіб, яких перевіряють; установлення особи, яку перевіряють, тобто особи, яка згідно з обставинами справи може бути шуканим злочинцем, за необхідності – відбір від неї зразків для порівняльного дослідження; ідентифікація конкретної особи; установлення шуканого злочинця.

Під час розслідування жорстокого поводження із тваринами джерелами отримання інформації про невідому особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, можуть бути: будь-які сліди, що виявлені під час огляду місця події; безпосередньо тварина чи її труп з усіма наявними на її тілі слідами; відомості, отримані під час проведення допитів свідків, потерпілих; дані судово-ветеринарних й інших експертиз; інші джерела (відомості, отримані з камер відеоспостереження, тощо). Важливим джерелом інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, є обстановка місця його вчинення. Саме тому необхідно здійснити пошук, виявлення та фіксацію якомога більшої кількості слідів, які можуть містити інформацію про особу, що вчинила жорстоке поводження із тваринами (сліди рук, ніг, крові тощо), а також огляд тварини чи її трупа, на яких можуть залишитися сліди винного (якщо тварина чинила опір – кусала чи дряпала особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, на її тілі, пащі, кігтях могли залишитися сліди крові, шкіри тощо).

У разі відсутності очевидців вчинення жорстокого поводження із тваринами доцільним буде подання доручень працівникам оперативних підрозділів на встановлення наявності на місці події чи поблизу нього відеокамер. У разі позитивного результату слідчому необхідно отримати дозвіл на тимчасовий доступ до речей і документів. Вилучені відеоматеріали підлягають негайному огляду й за потреби – вилученню та визнанню речовим доказом у кримінальному провадженні. На таких відеозаписах може бути зафіксовано подію кримінального правопорушення та механізм його вчинення,

установлено осіб з підозрілою поведінкою та осіб, які могли бути очевидцями вчинення жорстокого поводження із тваринами.

Після отримання інформації про особу, що вчинила кримінальне правопорушення, слідчому необхідно її проаналізувати та систематизувати залежно від джерела, перевірити на достовірність і висунути версії щодо підозрюваної особи. У процесі пошуку відомостей про невідому особу, яка вчинила жорстоке поводження із тваринами, слідчий може звертатися за допомогою до засобів масової інформації. Такі дії вчиняють здебільшого в разі виявлення масової загибелі тварин (унаслідок отруєння собак, котів тощо).

Оголошення, розміщене через друковані чи телевізійні засоби масової інформації, повинно спонукати осіб, які можуть володіти певною інформацією стосовно цього кримінального правопорушення, чи особи, яка вчинила жорстоке поводження із тваринами, надати допомогу органам досудового розслідування в установленні всіх обставин справи, пошуку й ідентифікації винної особи.

Ще одним джерелом отримання інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, можуть бути зоозахисні організації та об'єднання громадян. Часто вони і є ініціаторами відкриття кримінальних проваджень за фактами жорстокого поводження із тваринами, у зв'язку зі своєю діяльністю можуть надати допомогу в проведенні досудового розслідування та пошуку винних осіб. Популярність серед осіб, які вчиняють жорстоке поводження з тваринами, мережі «Інтернет» стає причиною появи нових способів учинення діянь, передбачених у ст. 299 КК України, із подальшим їх розповсюдженням у глобальній мережі «Інтернет».¹

Викладаючи відео жорстокого поводження із тваринами на різноманітні сайти, особа не лише публічно демонструє свої протиправні дії, а й поширює серед людей жорстоке та зневажливе ставлення до тварин, яке впливає на психіку, насамперед неповнолітніх і малолітніх, що є частими відвідувачами таких сайтів, фактично пропагує та закликає до вчинення жорстокого поводження із тваринами. Це призвело до появи ще однієї слідчої ситуації, за якої факт учинення жорстокого поводження із тваринами встановлено на відео, яке оприлюднене в мережі «Інтернет», проте ані тварини, яка зазнала жорстокого поводження, ані особи злочинця не встановлено.²

Факт поширення в мережі «Інтернет» матеріалів жорстокого поводження із тваринами й відкриття на цій підставі кримінального провадження може бути здійснений за повідомленням особи, яка виявила такі фото чи відеозапис, за

¹ Демідова В. Типові слідчі ситуації в методиці розслідування жорстокого поводження з тваринами. *Підприємництво господарство і право*. 2019. № 6. С. 301–305.

² Синоверська Т. І. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування жорстокого поводження з тваринами. Актуальні питання криміналістики : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. (Київ, 20 груд. 2019 р.). Київ, 2019. С. 99–104.

заявою зоозахисної організації або об'єднання, медіа чи слідчим за власною ініціативою.

Першочерговою слідчою (розшуковою) дією, яку здійснює слідчий у разі отримання повідомлення такого характеру, є слідчий огляд вебсайту в порядку, передбаченому у ст. 237 КПК України, на предмет наявності чи відсутності факту вчинення кримінального правопорушення. Установлення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення і яка вчиняє таку неправомірну діяльність із використанням мережі «Інтернет», розпочинають із фіксування факту неправомірної дії. На думку О. Двойнікова, у разі виявлення факту розміщення забороненої інформації в глобальній мережі правоохоронні органи під час фіксування готують документи, що підтверджують факт знаходження протиправного контенту на сайті: 1) рапорт (лист) працівника про виявлення та встановлення наявності знаходження протиправної інформації на сайті; 2) протокол зі скріншотами (копії сторінки сайту з екрана), що підтверджує наявність протиправної інформації на сайті; 3) документ (файл) для перегляду сторінки сайту в режимі онлайн; 4) додають посилання на сторінку сайту в каталозі обраного в Microsoft Internet Explorer; 5) створюють копію сторінки сайту на жорсткому диску за допомогою спеціальної утиліти; 6) готують інформаційну довідку про ідентифікаційні дані сайту (IP-адреса, URL), інтернет-провайдера (електронна адреса, номери телефонів) тощо.¹

Отже, оцінка слідчої ситуації на початковому етапі розслідування жорстокого поводження із тваринами й висунення на її підставі слідчих версій дасть змогу слідчому обрати оптимальний варіант методики розслідування.

Типові слідчі ситуації та алгоритм розслідування проведення видовищного заходу сексуального характеру за участі неповнолітньої особи (стаття 301-2 КК України). На початковому етапі розслідування вказаних кримінальних правопорушень виокремлюють такі типові слідчі ситуації:

1. Безпосереднє виявлення ознак учиненого кримінального правопорушення працівниками Департаменту кіберполіції Національної поліції України.

2. Виявлення ознак кримінального правопорушення за заявами громадян. Здебільшого такі заяви містять інформацію про сексуальне насильство над дітьми, яке пов'язане зі створенням та поширенням дитячої порнографії.

Орієнтовний алгоритм розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із фактами проведення видовищного заходу сексуального характеру за участі неповнолітньої особи:

¹ Двойніков О. О. Кримінально-процесуальні особливості встановлення особи, яка вчинила злочин за допомогою Інтернет-сайту. Актуальні питання розслідування кіберзлочинів : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Харків, 10 груд. 2013 р.). Харків, 2013. С. 218–222.

1. Усну заяву особи або рапорт уповноваженої особи про вчинення кримінального правопорушення відповідно до вимог наказу МВС України від 08.02.2019 № 100 «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події» уповноважена особа органів (підрозділу) поліції заносить до протоколу усної заяви (повідомлення) про кримінальні правопорушення, який підписують заявник та посадова особа, яка прийняла заяву. Письмова заява, подана безпосередньо заявником, або повідомлення, які надійшли телефоном, реєструють у черговій частині в журналі єдиного обліку заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та негайно надають керівникові органу досудового розслідування, про що інформують начальника відомства. Усі заяви й повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення та інші події реєструють цілодобово в чергових частинах поліції. Особа, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення, вручає заявникові пам'ятку про процесуальні права та обов'язки відповідно до вимог ст. 55 КПК України. Після резолюції керівника органу досудового розслідування відомості про кримінальне правопорушення слідчий вносить до Єдиного реєстру досудових розслідувань, після чого розпочинають досудове розслідування відповідно до вимог ст. 214 КПК України. Керівник органу досудового розслідування згідно з вимогами ст. 39 КПК України визначає слідчого, який здійснюватиме досудове розслідування.

2. Слідчий, відповідно до вимог ст. 60 КПК України інформує потерпілу (потерпілого) про реєстрацію заяви у Єдиному реєстрі досудових розслідувань.

3. Відповідно до ч. 6 ст. 214 КПК України слідчий невідкладно в письмовій формі повідомляє керівника органу прокуратури про початок досудового розслідування, підставу початку розслідування та інші відомості, передбачені у ч. 5 ст. 214 КПК України.

4. Створення на підставі ст. 39 КПК України слідчої групи (за необхідності). У складних багатоепізодних кримінальних провадженнях про поширення порнографічних предметів до розслідування доцільно залучати одразу декількох слідчих. Це дає змогу значно скоротити строки й поліпшити якість розслідування, а також вести його одночасно в декількох місцях і напрямках.

5. Складення детального, узгодженого з оперативними підрозділами плану проведення слідчих (розшукових) дій із визначенням конкретних строків та виконавців відповідно до наказу МВС України від 07.07.2017 № 575.

6. Допит потерпілої (потерпілого) з дотриманням вимог ст. 224 КПК України про обставини вчинення протиправних дій.

7. У разі необхідності процесуальний керівник (прокурор) на підставі ст. 241 КПК України виносить постанову про проведення освідчування потерпілої

(потерпілого), у ході якого встановлюють стан його здоров'я, зокрема наявність ознак застосування до нього фізичного насильства. За результатами слідчої дії складають протокол.

8. За наявності підстав (зокрема виписок з історії хвороби) відповідно до ст. ст. 242–245 КПК України слідчий / прокурор виносить постанову, а слідчий суддя / суд – доручення про проведення судово-медичної експертизи.

9. За наявності підстав відповідно до ст. ст. 242–245 КПК України проводять судово-психологічну експертизу потерпілого (потерпілої) з метою встановлення його (її) психологічного стану.

10. Підготовка слідчим / прокурором відповідно до вимог с. 21 КПК України клопотань про проведення необхідних негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених у кримінально-процесуальному законодавстві, погодження їх прокурором та спрямування на розгляд слідчому судді. Зокрема на практиці найчастіше проводять аудіо-, відеоконтроль особи відповідно до вимог ст. 260 КПК України, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж відповідно до вимог ст. 263 КПК України, зняття інформації з електронних інформаційних систем відповідно до вимог ст. 264 КПК України, спостереження за особою, річчю відповідно до вимог ст. 269 КПК України, контроль за вчиненням злочину відповідно до вимог ст. 271 КПК України. Клопотання та ухвала слідчого судді мають гриф «таємно», їх зберігають в режимно-секретному органі (частині).

11. Надання доручення оперативним працівникам відповідно до положень п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України щодо проведення необхідних негласних слідчих (розшукових) дій. Доручення має гриф «таємно», його зберігають у режимно-секретному органі (частині).

12. Проведення детальних допитів свідків протиправних дій щодо потерпілого згідно з вимогами ст. ст. 224–226 КПК України (члени родини, знайомі потерпілої; працівники медичних закладів, до яких зверталася за допомогою потерпіла особа та інші).

13. Слідчий відповідно до вимог ч. 15 КПК України на підставі ухвали слідчого судді, суду здійснює тимчасовий доступ до речей і документів.

14. Складання протоколу затримання підозрюваного відбувається згідно з вимогами ст. 208 КПК України. У протоколі фіксують час фактичного затримання особи. Близьких родичів, членів сім'ї чи інших осіб повідомляють про затримання за бажанням затриманого.

15. Унесення слідчим відомостей про затримання підозрюваного до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

16. Залучення згідно з вимогами ст. 48 КПК України захисника підозрюваного.

17. Допит слідчим, прокурором з дотриманням вимог ст. 224 КПК України, у необхідних випадках – слідчим суддею з дотриманням вимог ст. 225 КПК України особи як підозрюваного за участі захисника.

18. Оголошення особі на підставі ст. ст. 276–278 КПК України узгодженого з прокурором повідомлення про підозру в учиненні кримінального правопорушення, передбаченого у ст. ст. 301-1, 301-2 КК України.

19. Унесення слідчим згідно з вимогами ст. 278 КПК України відомостей про підозру до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

20. Підготовка слідчим відповідно до вимог ст. 184 КПК України клопотання про застосування запобіжного заходу, узгодження його з прокурором та направлення до слідчого судді для розгляду. Вручення копії клопотання з відповідними додатками підозрюваному та його захиснику не менш ніж за 3 години до початку розгляду клопотання в суді.

21. Підготовка слідчим (за погодженням із прокурором), прокурором на підставі ст. 171 КПК України клопотання з відповідними додатками про арешт майна підозрюваного та направлення його до слідчого судді для розгляду відповідно до вимог ст. ст. 172, 173 КПК України.

22. Підготовка слідчим за погодженням із прокурором або прокурором згідно з вимогами ст. 234 КПК України клопотання з відповідними додатками про проведення обшуків за місцем реєстрації та мешкання підозрюваного, направлення цих документів для погодження прокуророві. Отримання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук відповідно до ст. 235 КПК України.

23. Унесення слідчим до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про обрання запобіжного заходу підозрюваному.

У кожному конкретному випадку, залежно від обставин кримінального провадження, а також інформації, якою володіє слідчий, перелік і порядок проведення слідчих (розшукових) дій може змінюватися.

До найбільш характерних особливостей розслідування кримінальних правопорушень щодо проведення видовищного заходу сексуального характеру за участі неповнолітньої особи зараховують:

- у разі необхідності слідчі дії доцільно проводити із застосуванням відео- та аудіотехніки;
- під час допиту з метою закріплення наявних доказів, а також викриття інших епізодів злочинної діяльності необхідно спрямовувати зусилля на подальше встановлення потерпілих, свідків та інших учасників, а також обставин, пов'язаних із використанням коштів, здобутих у злочинний спосіб;
- на підставі зібраних доказів вирішити, який запобіжний захід стосовно осіб, причетних до вчинення злочину, необхідно обрати;
- ужити заходів безпеки під час проведення досудового слідства у вигляді зміни анкетних даних. Закон визначає права й обов'язки осіб, стосовно

яких уживають заходів безпеки, а також заходів щодо нерозголошення відомостей про особу, стосовно якої вживають заходів безпеки (зокрема обмеження відомостей про неї в матеріалах кримінального провадження). Слідчий, ухваливши рішення про застосування заходів безпеки, зобов'язаний винести мотивовану постанову про зміну прізвища, імені, по батькові особи, узятій під захист, на псевдонім. Надалі в процесуальних документах зазначають лише псевдонім, а справжнє прізвище, ім'я, по батькові (рік, місяць і місце народження, сімейний стан, місце роботи, рід занять або посада, місце проживання та інші анкетні дані, що містять інформацію про особу, яка перебуває під захистом) указують лише у постанові про зміну анкетних даних. Таку постанову до матеріалів провадження не додають, її зберігають окремо у слідчому органі. Якщо прізвище особи, узятій під захист, замінюють на псевдонім, із матеріалів справи вилучають протоколи слідчих дій та інші документи, у яких є достовірні дані про цю особу. Такі дані зберігають окремо, до матеріалів провадження додають копії цих документів із заміною справжнього прізвища на псевдонім. Відомості про заходи безпеки та осіб, узятих під захист, мають з обмежений доступ;

- у разі виникнення суперечностей у показаннях підозрюваних, потерпілих та свідків між ними необхідно провести одночасні допити на підставі ст. 224 КПК України. Допитам в обов'язковому порядку повинно передувати впізнання, оскільки потерпілі спілкувалися зі злочинцями зазвичай нетривалий час;

- забезпечити умови, за яких особи, причетні до вчинення злочину, не могли спілкуватися між собою до закінчення слідчих дій за їх участю; з метою перевірки показань потерпілих та підозрюваних необхідно невідкладно вжити заходів для встановлення осіб, на яких посилаються потерпілі та підозрювані особи, та допитати їх про вказані обставини, а також про обставини, що можуть бути їм відомі;

- у разі необхідності направляти клопотання про надання правової допомоги у справі з урахуванням тривалості строків виконання міжнародно-правових актів.

Під час судового провадження також можуть бути застосовані заходи забезпечення кримінального провадження згідно з положеннями розділу II КПК України (ст. 333), а також забезпечується виконання ухвал суду про доручення проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, розшук підозрюваного тощо.

4.5. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій і ухвалення процесуальних рішень у досудовому розслідуванні резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності

Проведення окремих слідчих (розшукових) дій такого виду кримінальних правопорушень має свої особливості.

Збирання та перевірка доказів під час досудового розслідування відіграють важливу роль у правозастосовній діяльності слідчого. Водночас процес доказування тісно пов'язаний з інститутом слідчих (розшукових) дій, адже ця діяльність – не лише засіб збирання, перевірки та оцінки доказів, а й – ключовий елемент для ухвалення процесуальних рішень у кримінальному провадженні. Від якості проведення слідчих (розшукових) дій та дотримання їх процесуального порядку залежить подальший успіх досудового розслідування.¹ У зв'язку із цим окрема криміналістична методика, зокрема методика розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності, обов'язково повинна висвітлювати процесуальні та тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій і ухвалення процесуальних рішень у досудовому розслідуванні.²

Огляд. Його головна мета – дослідження обстановки місця події, виявлення й фіксація слідів події та встановлення її механізму. Огляд місця події є невідкладною початковою та незамінною слідчою дією. За її результатами отримують не лише докази, але й визначають подальший хід розслідування, необхідність проведення інших слідчих дій. Хід огляду місця події фіксують у протоколі, а також за допомогою фото-, відеотехніки, за результатами використання яких виготовляють певні додатки до протоколу.³

Процесуальний порядок проведення огляду під час досудового розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень

¹ Лазарєв В. О. Деякі проблемні аспекти збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3 (79). С. 240.

² Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Особливості проведення огляду під час розслідування статевого кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 623–627.

³ Лазарєв В. О. Деякі проблемні аспекти збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3 (79). С. 244; Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Особливості проведення огляду під час розслідування статевого кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 623–627.

визначений у ч.3 ст.214, ст.ст.223, 233, 237–239, 615 КПК України. Криміналістичні рекомендації щодо тактики проведення огляду формулюють на підставі виду розслідуваного кримінального правопорушення, специфіки слідової картини, виду огляду та етапу його проведення.¹

Зокрема об'єктом огляду може бути як місце події, так і приміщення / місцевість, які не є місцем події, зокрема місце утримання, місце вербування, транспортні засоби, місце затримання тощо. Із метою всебічного дослідження об'єкту огляду та його вивчення слідчому потрібно проаналізувати час виникнення слідів на місці події, зв'язки об'єктів з тим чи тим місцем, структуру предметів і слідів для вивчення їх групової належності, ідентифікаційні якості слідів із метою визначення можливості ототожнення об'єктів, що їх утворили, можливість виникнення слідів від одного або різних учасників розслідуваного кримінального правопорушення або сторонніх осіб, зв'язки слідів між собою й розслідуваною подією, механізм їх утворення, причини відсутності певних слідів і предметів, їх властивостей і ознак. Для розв'язання наведених тактичних завдань під час проведення огляду рекомендують використовувати окремо чи в сукупності такі тактичні прийоми: зіставлення первинних даних і обстановки місця події для виявлення слідів злочину; аналіз окремих слідів на місці події; моделювання події, що відбулася; зіставлення змодельованої події з реальною обстановкою місця події; аналіз ознак знищення слідів; залучення до огляду осіб, які повідомили про кримінальне правопорушення.²

Розслідуючи насильницьке зникнення, зазвичай проводять огляд місця проживання та / чи роботи потерпілої особи, огляд місця утримання зниклої особи та місце виявлення трупа зниклої особи. У такому випадку типові слідчі ситуації як розслідування насильницького зникнення загалом, так і проведення огляду місця події, напряду залежать від того чинника, де особа зникла – на території підконтрольній чи не підконтрольній Україні.

На думку Є. Войтович, огляду підлягають здебільшого останнє відоме місцеперебування насильницької зниклої особи, місце мешкання або відвідування. Огляд місця захоплення потерпілого проводять із метою виявлення слідів, що можуть сприяти встановленню особистості викрадачів та їх розшуку. При підготовці до огляду місця захоплення потерпілого необхідно докладно допитати свідків-очевидців нападу, а також самого потерпілого, якщо він уже звільнений. Окрім того, за участі названих осіб необхідно скласти схему місця

¹ Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Особливості проведення огляду під час розслідування статевих кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 623–627.

² Методика розслідування торгівлі людьми : альбом схем / О. В. Захарова, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, А. І. Кунтій, С. І. Марко, Є. В. Пряхін. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 48–49.

події, у якій зазначити, звідки рухався потерпілий і звідки з'явилися викрадачі. На підставі отриманої інформації складають план проведення цієї слідчої дії, підбирають його учасників (серед яких можуть бути свідки-очевидці або потерпілий) та спеціалістів – спеціалістів-криміналістів та інструкторів-кінологів. Якщо потерпілий знаходиться в руках злочинців, цю слідчу (розшукову) дію не потрібно проводити демонстративно, відкрито, оскільки з боку учасників злочинної групи може бути організоване спостереження. Після прибуття на місце огляду свідки-очевидці (потерпілий) можуть бути додатково опитані про обставини захоплення.¹ Під час проведення огляду потрібно здійснювати пошук, фіксацію та вилучення слідів людини, транспортних засобів, а також слідів опору. Крім того, важливо зафіксувати, які будинки, споруди знаходяться поблизу місця викрадення, які вікна і двері виходять на нього, які маршрути громадського транспорту проходять неподалік, де знаходяться їх зупинки, чи є поруч місця громадського харчування тощо. Усе це є необхідним для встановлення в подальшому інших свідків викрадення, крім того, для визначення наявності в потерпілого можливості сховатися від нападників або звернутися по допомогу до тих, хто знаходився поблизу, а також для висунення припущення, звідки могли з'явитися нападники.²

Якщо в органі досудового розслідування є доступ до місця насильницького утримання зниклої особи, потрібно провести огляд такого місця. Зокрема це можуть бути жилі та нежилі приміщення, спеціально пристосовані приміщення (СІЗО, колонії на території самопроголошених «днр» / «лнр», а також на окупованих територіях). Мета такого огляду – виявлення слідів перебування на місці події осіб, причетних до викрадення; виявлення слідів, що підтверджують показання потерпілого про обставини його насильницького утримання; виявлення аудіо- й відеотехніки, на якій було записане звернення потерпілого до близьких йому осіб; виявлення заборонених предметів: зброї, вибухових пристроїв і речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин.³ Якщо потерпілу особу звільнено внаслідок проведення правоохоронними органами спеціальної операції, спрямованої на викриття та затримання осіб, які займаються насильницьким зникненням, та звільнення зниклих осіб, одразу проводять огляд указанного об'єкта. Мета такого огляду – фіксування умов утримання зниклої особи (відсутність санвузла, погане освітлення, підвищена вологість, низька температура, сліди обмеження пересування (кайданки, клейкі стрічки, мотузки, шматки тканини, решітки на вікнах і дверях, замикаючі пристрої, хомути тощо), слідів катування зниклої особи (сліди крові, епітелію,

¹ Войтович Є. М. Методика розслідування насильницького зникнення людини : дис. ... доктора філософії : 081. Київ, 2021. С. 155–160.

² Там само.

³ Там само.

поліетиленові мішки, ріжучі, колочі, нагрівальні предмети тощо), слідів перебування людини (відбитки пальців рук, сліди взуття, недопалки цигарок, сліди слини, чорнові записи, документи, записи на комп'ютері тощо).

При здійсненні досудового розслідування щодо захоплення заручників огляду підлягають місце захоплення та утримання заручника. Під час проведення вказаної слідчої (розшукової) дії важливо встановити та зафіксувати сліди супротиву та нанесення ушкоджень, пов'язаних із обмеженням свободи особи й її утриманням. Особливу увагу звертають на обстановку та її співвідношення зі слідовою картиною й способами вчинення протиправного діяння, які вказують на способи захоплення. Особливу увагу варто приділити виявленню, фіксуванню та вилученню слідів, які вказують на кількість і характеристику злочинців і жертв, особливості утримання заручників, намір їх звільнення у разі виконання умов пред'явленої вимоги / вимог, обставини звільнення заручників тощо. Також потрібно здійснювати пошук слідів злочинця (слідів біологічного походження, слідів рук, взуття тощо).

03.06.2021 проведено огляд місця події, під час якого зафіксовано місце скоєння злочину – оглянуто територію домоволодіння, розташованого за адресою АДРЕСА_2. Під час огляду вилучено: змиви з металевого запірного гачка, кухонний ніж із пластиковою рукояткою чорно-червоного кольору, пластикову пляшку «Coca-Cola», елементи гребінця чорного кольору, газету «Зміївський кур'єр», предмет, схожий на ніж, із дерев'яною рукояткою, змиви з пластикової пляшки «Coca-Cola», сліди узорів із пластикової пляшки «Coca-Cola».¹

У кримінальних провадженнях про використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом під час огляду місця події розв'язують завдання з дослідження та документування обстановки місця вчинення кримінального правопорушення, збирання слідів й отримання вихідної інформації для обрання напряму розслідування та висунення слідчих версій. Основну увагу приділяють відшукуванню та вилученню засобів фізичного впливу на дитину, алкогольну та фармацевтичну продукцію, яку могли використовувати як одурманювальні речовини, таблички чи інші предмети з написом про пожертвування грошей, одяг для жебракування.²

Під час досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості, а також проведення видовищного заходу сексуального характеру за участі

¹ Вирок Зміївського районного суду Харківської області від 14.01.2022. Справа № 621/2270/21. URL : <http://surl.li/bxeega>

² Довгань А. І. Методика розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2019. С. 134–135.

неповнолітньої особи основними завданнями огляду є пошук слідів біологічного походження, які могли бути залишені правопорушником і можуть згодом стати об'єктами його ідентифікації¹, виявлення технічних засобів фіксації дій сексуального характеру та їх трансляції, виявлення порнографічної продукції, чорнових записів тощо.

Завдання й особливості огляду залежать від об'єкту огляду.² Наприклад, під час огляду ділянки місцевості, яке є місцем події, розв'язують такі завдання: установлюють факт орієнтування потерпілої в обстановці місця події відповідно до попередньо заявлених обставин учиненого сексуального насильства; установлюють місце нападу, а також місце очікування (підстерігання) злочинцем потерпілої та шлях її переслідування (якщо воно було); установлюють ознаки обстановки, які відповідають характеру події (сліди боротьби (зім'ята трава, порушення поверхового шару ґрунту, зламані кущі тощо); виявляють сліди злочинця й потерпілої особи, що вказують на їх перебування там разом (сліди взуття, загублені предмети тощо); виявляють сліди злочинця на місці очікування жертви (сліди взуття, транспортних засобів, недопалки сигарет, залишки їжі, обгортки від цукерок, залишки насіння тощо); виявляють речі зі слідами біологічного походження, що вказують на ознаки сексуального насильства (крові, сперми); визначають сліди (мікрочастинки), які могли залишитися на одязі і взутті злочинця в результаті його знаходження на зазначеному місці; відбирають зразки ґрунту й рослинності, мікрочастинки яких могли залишитися на одязі і взутті злочинця; установлюють ймовірну можливість бачити подію або чути її кимось із людей (якщо потерпіла кричала і кликала на допомогу) з урахуванням часу, особливостей зазначеного місця та прилеглої території; установлюють імовірність знаходження поблизу місця події камер відеоспостереження й потрапляння в їх поле зору події злочину.³ Крім того, якщо зґвалтування вчинено на відкритій місцевості, потрібно зафіксувати в протоколі огляду й у плані до нього віддаленість місця події від житлових будівель або тих місць, де на момент події могли бути люди, також необхідно зазначити, чи було освітлене те місце, де скоєно зґвалтування.^{4;5}

¹ Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Теоретичні та практичні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09. Київ, 2022. С. 407.

² Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Особливості проведення огляду під час розслідування статевих кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 623–627.

³ Нуджейдат В. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування зґвалтувань : дис. ... доктора філософії : 081. Харків, 2021. С. 141.

⁴ Кушніг В. П., Малиновська А. В. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій у розслідуванні зґвалтування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 321.

⁵ Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Особливості проведення огляду під час розслідування статевих кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 623–627.

Під час огляду приміщення, яке є місцем події, акцентують увагу на обстановку, наявність слідів опору, а також слідів сперми, крові, вагінального вмісту, пошкоджених предметів жіночої близьки тощо. Такі сліди можуть бути виявлені на поверхні, де вчиняли насильницькі статеві зносини, а також на хустках, рушниках і подібних речах.^{1,2}

Під час досудового розслідування названих кримінальних правопорушень оглядають речі та документи, зокрема йдеться про одяг і взуття потерпілої особи та підозрюваного, записні книги, фотографії та відеозаписи, комп'ютери, мобільні телефони тощо.

У кримінальному провадженні проведено огляд записника зеленого кольору, на обкладинці якого наявний напис «Leopolis». Результати огляду зафіксовано в протоколі огляду предметів від 06.04.2021 та таблиці ілюстрацій до нього. Огляд установив, що зошит вівся з обох сторін. Тут зазначені дати, ініціали або імена з прізвищами жіночого роду, цифри та суми (поряд з деякими зазначено слово «штраф» та короткий опис причин їх накладення), вартість оплати послуг таксі, назви лікувальних засобів (дифлюзол, гінезол), написи різновидів елементів сексуальних актів (типу «кунілінгус», мин, мен), використання контрацептивів та слова «залёт» (поряд з деякими ініціалами та іменами жіночого роду). Деякі написи обведені барвником червоного кольору. Як можна прослідкувати в ході огляду, червоним кольором обведені імена або перші їх літери, які до цього не фіксувались у написах та з'являються в зошиті вперше. Початковою датою, що зазначена в зошиті і з якої починається його введення, є дата 02.09.04, а останньою – 15.08.08 (також остання сторінка під № 16 налічує 5 записів, які перекреслені та поряд наявний рукописний напис: «учтено в новій»). У записнику на аркушах наявні рукописні написи із зазначенням жіночих імен та грошових сум та дат. Також цим протоколом оглянуто ще один записник рожевого кольору, на передній частині якого наявний напис «Щоденник» та наявне зображення жінки. У верхній частині записника наявний рукописний напис «Головна 283 Б». Огляд установив, що, починаючи зі сторінки № 3 до сторінки № 25, на кожній зі сторінок зазначено окремий місяць та рік, за хронологією, починаючи від серпня 2008 року та закінчуючи березнем 2012 року.^{3,4}

¹ Нуджейдат В. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування згвалтувань : дис. ... доктора філософії : 081. Харків, 2021. С. 146.

² Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Особливості проведення огляду під час розслідування статевих кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 623–627.

³ Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 10.01.2023. Справа № 727/9295/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108323170>

⁴ Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Особливості проведення огляду під час розслідування статевих кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 623–627.

Під час проведення огляду одягу акцентують увагу на його цілісності, наявності на ньому слідів біологічного походження, мікронашарувань ґрунту чи рослинності. Одяг потрібно ретельно оглянути із зовнішнього та внутрішнього боку: кишені, манжети, застібки, шви, навіть якщо під час огляду не виявлено нічого зорово й суттєво наявного, але є підстави передбачати, що на одязі є якісь сліди, попередньо упакувавши (для цього його розкладають на папері й, перекладаючи ним, згортають у рулон). Мікрочастинки вилучають окремо, якщо є побоювання, що під час транспортування вони можуть бути загублені чи пошкоджені. Упакування забезпечує ізоляцію предметів від зовнішнього впливу. Від правильної організації та проведення огляду місця події під час розслідування зґвалтування залежить подальший хід розслідування загалом.^{1,2}

Здійснюючи досудове розслідування щодо жорсткого поводження із тваринами, проводять огляд місця події та огляд місця утримання тварини. Межі слідчого огляду мають охоплювати безпосередньо місце, де було вчинено кримінальне правопорушення, місце виявлення тварини чи її трупа, а також сліди кримінального правопорушення або інших речових доказів і предметів, що мають значення для досудового розслідування; приміщення або ділянку місцевості, де відбувалася підготовка до вчинення кримінального правопорушення; місце, де відбувалося приховання протиправної діяльності; інші помешкання та ділянки місцевості, де можуть знаходитися предмети, що стосуються розслідування кримінального провадження.³ При проведенні названих видів огляду збирають сліди крові, слини тварини; шерсть (пір'я тощо) тварини; сліди лап (копит) тварини; сліди зубів тварини; блювотні маси; предмети, які використовували для нанесення ушкоджень тварині тощо. Також варто відшукати та зафіксувати сліди людини (сліди взуття, рук), оскільки в подальшому вони можуть бути використані при доказуванні факту присутності особи злочинця на місці події.

Крім того, оглядові підлягає тварина чи її труп. У результаті такого виду огляду встановлюють вид тварини; породу, масть; стать, за можливості – вік; позу трупа; розмірні характеристики: довжину тіла тварини; індивідуальні ознаки тварини (клеймо, сліди перенесених травм); супутні предмети, що знаходяться на тілі тварини (нашийник, намордник, повідець); сторонні

¹ Кушпін В. П., Малиновська А. В. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій у розслідуванні зґвалтування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 321.

² Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Особливості проведення огляду під час розслідування статевих кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 623–627.

³ Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорсткого поводження з тваринами : дис. ... доктора філософії : 081. Київ, 2021. С. 174.

предмети, виявлені на трупі й біля нього; ушкодження, наявні на тілі, їх локалізація, кількість, характер країв ран тощо.¹

Ураховуючи, що науково-технічний прогрес поглинає всі сфери сучасного суспільного життя, не можна залишати поза увагою той факт, що злочинці активно у своїй кримінальній протиправній діяльності користуються інформаційними та телекомунікаційними системами, комп'ютерною технікою та засобами із функцією телефону. У цьому контексті важливо вказати, що в разі використання названих об'єктів як засобів підготовки, безпосереднього вчинення та приховування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності, такі об'єкти потрібно оглянути. Такий огляд проводять із залученням фахівця в галузі комп'ютерної техніки та інформаційних технологій.

Огляд мобільного телефона марки TECNO синьо-чорного кольору за присутності ОСОБА_77, яка здійснила розблокування телефона (т. 2, а. с. 179–189); огляд фото та відеозображення порнографічного характеру, які були вилучені з мобільного телефона ОСОБА_77 та на яких зображено статевий акт, що відбувався між неповнолітньою потерпілою ОСОБА_23 та обвинуваченим ОСОБА_19 (т. 2, а. с. 193–199); огляд мобільного телефона марки «Apple Iphone» з IMEI НОМЕР_2 та встановленою сім-картою оператора мобільного зв'язку ПрАТ «ВФ Україна», у ході якого знайдено велику кількість зображень та відео із оголеними особами жіночої статі, месенджери (телеграм та вайбер) та мобільний додаток (фейсбук), де авторизовано обліковий запис користувача «ОСОБА_82» (т. 3, а. с. 18–35); огляд системного блоку, вилученого під час обшуку за місцем проживання ОСОБА_19 (т. 3, а. с. 36–42); огляд телефонної книги ОСОБА_19, за якими встановлено фотозображення оголених жінок, зокрема ОСОБА_83, ОСОБА_84, Дитина ОСОБА_24, Дитина ОСОБА_22, ОСОБА_144, ОСОБА_85, ОСОБА_86, ОСОБА_87, ОСОБА_88, ОСОБА_89, ОСОБА_145, ОСОБА_146, ОСОБА_24, ОСОБА_147, ОСОБА_90, ОСОБА_148, ОСОБА_149, ОСОБА_150, ОСОБА_91, ОСОБА_92, ОСОБА_93, ОСОБА_94 тощо. Крім того, оглянуто переписку з неповнолітніми ОСОБА_95 та ОСОБА_96 (т. 3 а. с. 172–213).^{2,3}

Під час огляду засобів комп'ютерної техніки необхідно з'ясувати та зафіксувати в протоколі огляду та за допомогою технічних засобів розташування робочих механізмів ЕОМ та периферійних пристроїв відносно один одного на

¹ Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : дис. ... доктора філософії : 081. Київ, 2021. С. 179.

² Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 10.01.2023. Справа № 727/9295/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108323170>

³ Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Особливості проведення огляду під час розслідування статевих кримінальних правопорушень. Аналітично-порівняльне правознавство. 2024. № 1. С. 623–627.

момент огляду; тип, марку, конфігурацію, колір, заводський та за наявності інвентарний номер системного блоку й кожного периферійного пристрою, що входить до нього у комплекті; тип, колір та індивідуальні особливості кожного з'єднувального та електропостачального проводу; стан ЕОМ на момент огляду (чи підключений до електропостачання); зміст інформації на моніторі; технічний стан (зовнішній стан корпусів, комплектність, працездатність пристроїв); тип джерела електропостачання, його тактико-технічні характеристики й технічний стан; зміни, не передбачені стандартами конструкції ЕОМ. При огляді мобільного термінала, на якому встановлено ОС Android і заблоковано права адміністратора, потрібно визначити його стан, можливість доступу, виробника, тип операційної системи, усі можливі ідентифікатори термінала (IP, MAC, MEID, IMEI) та SIM-картки (IMSI); вимкнути служби WiFi, Hotspot, Bluetooth, термінал перевести у режим польоту, вимкнути перехід у «режим сну», відслідковувати достатність заряду акумулятора; у налаштуваннях термінала увімкнути «режим розробника», допускається відкладка за USB; підготувати робочу станцію для криміналістичного дослідження термінала; підключити термінал до робочої станції через відповідний кабель USB-microUSB (-Type C); створити й перенести на робочу станцію резервну копію системи; через відповідні опції адресної книги термінала експортувати контакти у файл, який разом зі всім вмістом картки пам'яті термінала скопіювати на робочу станцію; за допомогою відповідної утиліти зібрати дані про дзвінки, SMS-повідомлення та скопіювати на робочу станцію; обчислити хеш-значення для всіх отриманих файлів, які обов'язково зазначають у протоколі огляду; отримані файли запакувати під паролем в архів (пароль заносять до протоколу), на який накладають електронний цифровий підпис посадової особи; отримані файли та підписаний архів записати на цифровий носій, який долучають до протоколу огляду. Під час огляду засобів комп'ютерної техніки із функцією телефона необхідно оглянути та зафіксувати телефонну й адресну книги; записну книжку; короткі текстові повідомлення в телекомунікаційних мережах; текстові та мультимедійні повідомлення різних додатків; аккаунти в соціальних мережах; журнал повідомлень; додатки з функцією запису розмови; нотатки зі списками зустрічей і справ; нагадування про події; короткі мультимедійні повідомлення, зі змістом повнокольорового зображення, фотографій; спортивні додатки, у яких можуть міститися відомості про дату, час, локації користувача, що відображаються на супутникових, OSM-картах; фотогалерея; календар, де можуть міститися нагадування про події, зустрічі; диктофон, де зберігаються записи; історія перегляду інтернет-сторінок; електронна пошта; мобільний додаток служби таксі, де можливо отримати інформацію щодо минулих поїздок

із чіткою локацією з конкретною адресою посадки та висадки користувача додатку; мобільний додаток залізничних та авіаційних послуг¹ тощо.²

Освідування. Цей вид слідчих дій полягає в огляді підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Хід освідування фіксують у протоколі, що є досить подібним до огляду.³ Також за правилами проведення освідування можуть отримуватися зразки для експертизи, зокрема відбиратися біологічні зразки в особи (ч. 3 ст. 245 КПК України).⁴

Освідування проводять на підставі постанови дізнавача, слідчого, прокурора. Проте в разі відмови особи пройти освідування добровільно, вказану слідчу (розшукову) дію будуть проводити примусово та винятково на підставі постанови прокурора. Під час проведення освідування потрібно дотримуватися таких загальних правил: за потреби до проведення цієї слідчої (розшукової) дії залучають судово-медичного експерта, лікаря або спеціаліста; освідування, пов'язане з оголенням особи, здійснюють особи тієї самої статі, за винятком лікаря; забороняють учиняти дії, які принижують честь і гідність особи або які є небезпечними для її здоров'я; примус дозволяють застосовувати винятково в межах, необхідних для досягнення мети освідування; результати освідування оформлюють відповідним протоколом; копію протоколу освідування надають освідуваній особі; за необхідності фіксацію здійснюють через фотографування, відеозапис чи інші технічні засоби; зображення, демонстрацію яких можуть розглядати як образливу для освідуваної особи, зберігають в опечатаному вигляді і можуть надавати лише суду під час судового розгляду.⁵

У кримінальних провадженнях про насильницьке захоплення та захоплення заручників освідування зазвичай проводять тільки в тому випадку, коли потерпіла особа запам'ятала особливі прикмети особи злочинця, із яким вона раніше не була знайома. Під час досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості освідування потерпілої особи проводять для відбирання в неї біологічних зразків, вилучення піднігтьового вмісту, а освідування

¹ Методика розслідування торгівлі людьми : альбом схем / О. В. Захарова, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, А. І. Кунтій, С. І. Марко, Є. В. Пряхін. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 52–57.

² Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Особливості проведення огляду під час розслідування статевого кримінального правопорушення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 623–627.

³ Лазарев В.О. Деякі проблемні аспекти збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 3 (79). С. 245.

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL : <http://surl.li/fmgpde>

⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL : <http://surl.li/yaajgh>

підозрюваного – із метою виявлення в нього на тілі в певних місцях ознак загоювання ран (рубець), про які заявляє потерпіла особа, особливих прикмет, а також вилучення в нього піднігтьового вмісту.¹

Проведення освідчування є характерним для кримінальних проваджень про використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Це пов'язано з тим, що часто підозрювані використовують для заняття жебрацтвом малолітніх із вродженими фізичними чи психічними вадами, які мають зовнішній прояв. Це можуть бути діти, у яких відсутні певні частини тіла (рука, нога, фаланги пальців) або хворі на синдром Дауна. Якщо свідки вказують на такий «типовий вигляд» малолітнього потерпілого, доцільно провести його освідчування з метою встановлення описаних вище особливих прикмет у їх сукупності.² Крім того, під час досудового розслідування використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом проводять освідчування підозрюваного з метою встановлення в нього особливих прикмет (рубців, татувань тощо), на які вказують свідки. У вказаному кримінальному провадженні у слідчого також виникає необхідність освідчувати підозрюваного на предмет відсутності в нього певних частин тіла (переважно кінцівок), що часто буває лише удаваним для введення оточення в оману.³

Допит. Допит як вербальна слідча (розшукова) дія на етапі досудового розслідування і спосіб отримання такого важливого джерела доказів, як показання, фіксації ідеальних слідів (таких, що збереглися в пам'яті) людини, має доказове значення лише як підстава для ухвалення процесуального рішення слідчим, прокурором, слідчим суддею (у разі долучення копії протоколу до певного клопотання). Проте в разі направлення відповідного кримінального провадження до суду, протокол допиту має здебільшого орієнтувальний характер, адже дослідження показань здійснює суд безпосередньо (ч. 4 ст. 95 КПК України). Така слідча (розшукова) дія, як одночасний допит двох і більше раніше допитуваних осіб, фактично має не більш, ніж інформаційне значення. Своєю чергою, допит підозрюваного, зокрема протокол цієї слідчої (розшукових) дії, є засобом установлення наявності такої пом'якшувальної обставини, як сприяння розкриттю злочину. Адже в суді показання підозрюваного як особи, що може давати будь-які свідчення (не попереджену

¹ Нуджейдат В. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування згвалтувань : дис. ... доктора філософії : 081. Харків, 2021. С. 151–154.

² Розкошинська С. О. Доказування при розслідуванні використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Львів, 2015. С. 12; Басиста І. В., Розкошинська С. О., Максимів Л. В. Особливості провадження освідчування та огляду під час розслідування використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (12). С. 24.

³ Басиста І. В., Розкошинська С. О., Максимів Л. В. Особливості провадження освідчування та огляду під час розслідування використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (12). С. 23.

про відповідальність за них) чи взагалі без наслідків для себе відмовитися від їх надання, є досить сумнівним джерелом доказів.¹

Процесуальні вимоги до порядку проведення допиту визначені у ст. ст. 223–227, 232, 615 КПК України. До загальних правил проведення вказаної слідчої (розшукової) дії зараховують: тривалість допиту, що не може перевищувати 8 годин на день, безперервність його проведення не може перевищувати 2 години, у випадку допиту малолітньої або неповнолітньої особи – відповідно 2 і 1 години; перед допитом допитуваній особі роз’яснюють її права й порядок проведення допиту; свідка попереджають про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілого – за давання завідомо неправдивих показань; особам, які не досягли 16-річного віку, роз’яснюють обов’язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання; за потреби до проведення допиту залучають спеціалістів, перекладачів; у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов’язана його зупинити одразу після отримання такої заяви; фіксація допиту може здійснюватися за допомогою технічних засобів, а в умовах воєнного стану фіксування допиту свідка, потерпілого, підозрюваного за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації є обов’язковим; допитувана особа має право користуватися власними документами та нотатками у випадку, коли її показання пов’язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам’яті; допитуваній особі пропонують за її бажанням викласти свої показання власноручно; в умовах воєнного стану участь захисника під час допиту підозрюваного є обов’язковою; допит малолітньої або неповнолітньої особи проводять у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря, яким до початку допиту роз’яснюють їхні обов’язки та права заперечувати проти запитань та ставити запитання; коли участь законного представника може заподіяти шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий / прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника.²

¹ Лазарев В. О. Деякі проблемні аспекти збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 3 (79). С. 243.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL : <http://surf.li/robbgq>; Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов’язаних із сексуальним насильством. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 264–275.

Основною метою проведення допиту є отримання детальних і правдивих показань від допитуваної особи. Із цією метою особа, яка проводить допит, повинна встановити психологічний контакт із допитуваним. Предмет і тактичні прийоми допиту залежать від багатьох чинників: особливостей механізму вчинення конкретного кримінального правопорушення, кримінально-правової та криміналістичної характеристик окремих різновидів протиправних діянь, процесуального статусу допитуваної особи, займаної допитуваним позиції й обсягу обізнаності.¹

Для успішного проведення допиту необхідно дотримуватися таких правил:

1) щодо потерпілого: належно підготуватися та ретельно спланувати, які саме запитання ставити під час допиту; чітко усвідомлювати всі чинники, які можуть мати окремий або загальний вплив на потерпілих; від початку мають бути встановлені взаєморозуміння та довіра між слідчим і потерпілою особою; виявляти повагу до потерпілого, яка має супроводжуватися співчуттям, але не жалістю; використовувати оптимальні підходи для мінімізації переживань, які потерпіла особа неминуче відчуватиме під час проведення допиту, дотримуватися принципу щодо запобігання ще більшої шкоди; надавати потерпілій особі вичерпну інформацію щодо її прав та перебігу кримінального провадження; атмосфера в приміщенні, яке використовують для проведення допиту, має бути сприятливою для встановлення контакту з потерпілою особою, без зовнішніх подразників та ізолюваною від присутності сторонніх осіб;

2) щодо підозрюваного: однією з умов якісного проведення допиту підозрюваного є його ретельна підготовка; ефективність допиту значно зростає, якщо його проводити негайно після затримання; щодо послідовності проведення допитів підозрюваних, то спочатку необхідно допитувати тих осіб, які, на думку слідчого, даватимуть правдиві показання; якщо кримінальне правопорушення вчинене групою осіб, то, проводячи допит, слідчому доцільно використовувати протиріччя й конфліктні стосунки між окремими учасниками групи; постановка запитань повинна бути чіткою й зрозумілою; за необхідності запросити спеціаліста в галузі психології; за допомогою тактичних прийомів установити психологічний контакт із підозрюваним, створити атмосферу взаєморозуміння.^{2,3}

¹ Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 264–275.

² Методика розслідування торгівлі людьми: альбом схем / О. В. Захарова, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, А. І. Кунтій, С. І. Марко, Є. В. Пряхін. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 63–64, 73–74, 76.

³ Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 264–275.

Під час допиту свідка також варто налагодити сприятливу атмосферу допиту, установити з ним контакт, роз'яснити його права та обов'язки, тактичні прийоми допиту обирати з урахуванням його позиції й емоційно-психологічного стану тощо.¹

У кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення варто допитати заявника та інших очевидців про джерела повідомленої інформації та відомих йому обставин злочину, свідків (близьких осіб і знайомих (друзів, колег, сусідів) зниклої особи, очевидців), потерпілого та підозрюваного. Зокрема під час допиту заявника необхідно з'ясувати повні анкетні дані про особу, яка зникла із застосуванням насильства (прізвище, ім'я та по батькові, дата і місце народження, місце роботи або навчання). Необхідно встановити вік, зріст, розміри взуття, одягу та головного убору, групу крові, стан фізичного й психічного здоров'я (можливі перенесені захворювання), стан зубів, особливості зовнішності та характерні прикмети (татуювання, сліди від перенесеної хірургічної операції, тілесних ушкоджень, ампутацій, фізичні недоліки, вади розвитку). Варто уточнити риси характеру зниклої особи, її спосіб життя, наявність шкідливих звичок (уживання алкоголю, наркотичних засобів, куріння), релігійні переконання, відносини зі знайомими, друзями, інформацію про судимість, наявність інтимних зв'язків, настрій напередодні зникнення, можливу мету залишення місця мешкання (від'їзду), місце, куди особа планувала прибути, точний час залишення місця мешкання (від'їзду) особи (години та хвилини), можливий напрямок і шлях пересування, наявність документів, грошей (сума), інших цінних речей на момент зникнення особи, а також дрібних речей (запальничок, ключів), наявність у розшукуваного мобільного телефона (його номер та IMEI), чи всі речі, які належать безвісно відсутній особі, наявні, а які речі (зокрема документи, гроші) залишилися за місцем мешкання або роботи особи, як часто користувалася зникла особа комп'ютерною технікою, чи мала свою сторінку в соціальних мережах інтернету, яка адреса електронної пошти безвісно відсутньої особи, які електронні адреси користувачів, із якими листувалася особа, тощо.² Під час допиту свідка незаконного зникнення потрібно з'ясувати обставини, що характеризують особу потерпілого; коли і за яких умов вони бачили зниклу особу; як їм стало відомо про зникнення особи; чи запам'ятали вони ознаки осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, та засобів, які вони використовували; чи запам'ятали вони деталі зникнення особи; яка характеристика особа потерпілого; скільки осіб учинило кримінальне правопорушення й їхню характеристику; за яких умов утримували зниклу особу;

¹ Там само.

² Войтович Є. М. Методика розслідування насильницького зникнення людини : дис. ... доктора філософії : 081. Київ, 2021. С. 169–170.

чи повідомляли близьких чи інших осіб про долю та місцеперебування зниклої особи тощо.

Допит потерпілого мають планувати та проводити в такий спосіб, щоб з'ясувати обставини його життя до вчинення кримінального правопорушення, його позицію та вид діяльності; установити особливості його незаконного зникнення (час, місце, спосіб і характеристика особи / осіб злочинця; з'ясувати умови утримання та звільнення; способи вчинення кримінального правопорушення; наслідки, до яких призвело протиправне діяння тощо).

Під час допиту підозрюваного потрібно з'ясувати момент виникнення умислу на вчинення кримінального правопорушення, критерії обрання потерпілої особи, способи, знаряддя й засоби вчинення незаконного зникнення, наслідки протиправного діяння, момент виявлення та припинення насильницького зникнення тощо.¹

Під час досудового розслідування захоплення заручників також проводять допити потерпілих, свідків та підозрюваних. Зокрема, допитуючи потерпілу особу, важливо з'ясувати її розпорядок дня; які події передували її захопленню; чи була вона знайома зі злочинцем раніше (якщо так, то якого характеру їхні взаємовідносини); коли, у який спосіб та із застосуванням яких знарядь і засобів було вчинено захоплення заручника; яка шкода була завдана заручникові; яку вимогу як умову звільнення заручників було висунуто й кому пред'явлено; як себе поведив злочинець; які ознаки зовнішності особи правопорушника (якщо захоплення заручника вчинено незнайомою особою) та чи здатна її впізнати особа потерпілого; хто вів перемови зі злочинцем та до якого результату це призвело; за яких умов і хто звільнив заручників тощо. Слідчому варто максимально деталізувати показання допитуваної особи, аби повністю відтворити подію кримінального правопорушення, її хронологію.

У кримінальному провадженні потерпілі ОСОБА_6 та ОСОБА_5, кожен зокрема, надали показання, що 21.07.2020 збиралась їхати у село в напрямку Горохівського району для будівництва на дачу. У цьому напрямку їхав автобус – «Красилівка – Берестечко». Приїхавши на автостанцію о 08.20–08.30, вони придбали квитки і залишились на лавці біля платформи в очікуванні відправки. Підозрюваний також сидів на лавці. Потерпілі ОСОБА_6 та ОСОБА_5 звернули увагу на його нервову поведінку та наявність у нього двох великих валіз. Згодом він підвівся та почав ходити вздовж платформи в пошуках автобуса. Зайшовши в автобус, потерпілі ОСОБА_6 та ОСОБА_5 сіли на задній ряд. Коли автобус завісся, зайшов обвинувачений та поставив дорожню валізу в проході між сидіннями. Після початку руху автобуса, біля Варшавського ринку, сіло ще двоє пасажирів – ОСОБА_35 із сином. Коли рух автобуса

¹ Войтович Є. М. Методика розслідування насильницького зникнення людини : дис. ... доктора філософії : 081. Київ, 2021. С. 170–178.

продовжився, підозрюваний підвіся, підійшов до водія, здійснив попереджувальний постріл із автомата та повідомив російською мовою, що автобус захоплений, та наказав водію їхати в центр. У подальшому підозрюваний підійшов до ОСОБА_6 та наказав чоловікові сісти в задній кут до дверей та блокувати двері, надавши йому два джгути. Однак указаних джгутів не вистачало, що вкрай не сподобалось підозрюваному. Тоді він здійснив попереджувальний постріл у підлогу та пригрозив прострелити йому ногу. Після цього він додав ще джгутів, двері вдалось заблокувати. Автобус зупинився на Театральному Майдані, так, щоб було добре видно всю площу. Тоді підозрюваний наказав заслонити вікна віконними занавісками, погрожуючи вибухівкою в його валізі. Крім іншого, потерпілі під час допиту підтвердили, що після того, як одна із пасажирів, а саме старша жінка (ОСОБА_37) почала галасувати, підозрюваний дав їй заспокійливе. Ужє на майдані підозрюваний подзвонив у поліцію, представився «ОСОБА_52» та повідомив, що автобус захоплено, є заручники, зброя, вибухівка та, окрім того, наявна захована вибухівка у місті. Коли під їхала патрульна поліція, ОСОБА_1 не сподобалось, що вони під їхали на занадто близьку відстань, тоді він вистрілив у вікно передніх дверей. Після цього підозрюваний подзвонив в поліцію та наказав, щоб машини від їхали трохи далі та щоб прибрали перехожих із вулиць. ОСОБА_1 розмістив пасажирів так, щоб біля кожного вікна сиділи люди, переважно чоловіки. У подальшому наказав пасажирам дзвонити у пресу та повідомити про своє місцеперебування рідним. Допитувана ОСОБА_5 подзвонила до знайомої, яка товаришує із деякими журналістами, та повідомила про вимоги підозрюваного. Після цього підозрюваний наказав скласти всі телефони. Коли на телефон ОСОБА_1 почали надходити дзвінки журналістів, він відмовлявся спілкуватися з російськими ЗМІ та загалом оголосив свої вимоги, неодноразово вказуючи, що «сьогодні день антисистеми».

Згодом, коли підозрюваний подумав, що біля автобусу є снайпери, він кинув гранату з автобусу в бік патрульної машини, яка не вибухнула. При цьому підозрюваний попередив пасажирів, що така граната не здетонує. Через деякий час на перемовини до ОСОБА_1 вирушив його знайомий «ОСОБА_81», що не сподобалось підозрюваному, і він здійснив кілька пострілів в лобове скло. Більшість часу ОСОБА_1 моніторив свій планшет на наявність новин про нього, якщо йому щось не подобалось, він злився і міг вистрілити. В один із таких випадків підозрюваний кинув з автобуса вибухівку на киталт «петарди» в бік патрульної машини, від чого в останньої спустило колеса. Наступний постріл був через люк, коли підозрюваний почув звук дронів. Потерпіла ОСОБА_5 зазначила, що працівники поліції намагалися принести води, однак ОСОБА_1 розлютило, що вода не у спайках. Під час другого підходу працівника поліції з

водою, між ним і перемовником виникла суперечка, під час якої підозрюваний здійснив постріл в бік працівника поліції через вікно, після чого перемовник пішов. У якийсь момент підозрюваний побачив, що йому заблокували більшість соцмереж, і почав бити ножем свій планшет, а згодом й стріляти у нього. Почувши постріли, підозрюваному почали телефонувати працівники поліції та запитувати, чи немає поранених, на що він навмисне повідомив, що є. Після цього перемовник повернувся та надав джгут та бинт для «пораненого». Пасажири неодноразово зверталися із проханням відпустити їх, стверджуючи, що вони не винні у ситуації, що існує в державі, на що підозрюваний зазначив, що вони винні, бо самі обирають владу в Україні.

Щодо розмови із Президентом України потерпілі під час допиту зазначили, що ОСОБА_1 намагався додзвонитись до останнього через посольство Швейцарії, а коли розмова вже відбувалась, то вони чули про їх домовленість: випустити двох пасажирів – вагітну та неповнолітнього, опублікувати відеозвернення, випустити решту заручників, а потім вийти самому. Коли настав час випускати відповідно до домовленості пасажирів, ОСОБА_1 таки випустив трьох. Після цього він віддав телефони і наказав чекати звернення ОСОБА_34, повідомивши, що через 30 хвилин після опублікування відео випустить усіх. Коли відеозвернення вийшло у соцмережі, він наказав розповсюджувати це відео, що й робили всі пасажирів. У цей же момент ОСОБА_1 повідомив пасажирів, що автобус не замінований. Уже безпосередньо перед тим, як відпустити заручників, ОСОБА_1 змінив умови та сказав, що вийде першим, залишивши зброю на передньому сидінні, та подзвонив в поліцію зі словами «беріть мене» та вийшов. Пасажири виходили останні.¹

Під час допиту підозрюваного в указаній категорії кримінальних проваджень важливо з'ясувати, коли в нього виник умисел на захоплення заручників; із якою метою він учинив це правопорушення; чи спланував свою діяльність; коли, де, у який спосіб і кого захопив або тримав як заручника; які засоби та знаряддя використовував; чи застосовував насильство, у якій формі та до кого; чи були співучасники (якщо так, то хто і яка роль кожного з них; чи була попередня змова; як давно функціонує злочинне угруповання, яка його організація); яка умова звільнення заручника й кому вона адресована; чи виконали висловлену умову звільнення; чи вчиняли дії для стимулювання та пришвидшення виконання умови звільнення (якщо так, то які саме, щодо кого й у який спосіб); хто вів перемови з ним та з приводу чого; коли, у якій послідовності та ким були звільнені заручники; хто й коли здійснив його затримання; чи чинив супротив при затриманні тощо. Як свідків допитують очевидців події; працівників правоохоронних органів; осіб, які проводили

¹ Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 26.09.2022. Справа № 161/2996/21. URL : <http://surl.li/bkkcck>

перемовини; близьких осіб, колег і друзів підозрюваного, потерпілого. Під час допиту свідків установлюють не тільки обставини вчинення захоплення заручників, а й події, що передували цьому, посткримінальну поведінку злочинця, а також обставини, що характеризують правопорушника та жертву.

У кримінальних провадженнях про резонансні кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості, а також проведення видовищного заходу сексуального характеру за участі неповнолітньої особи під час допиту потерпілого потрібно встановити такі психологічні аспекти: обставини його знайомства та попередніх стосунків з особою правопорушника, частоту зустрічей, наявність спроб схилити майбутню жертву до добровільного статевого акту чи інших дій сексуального характеру, розпусних дій, виготовлення порнографічної продукції, участь у видовищному заході сексуального характеру; місце зустрічі із правопорушником, як вони провели час до вчинення правопорушення, хто був разом із ними або бачив їх разом, як і чому потерпілий опинився на місці вчинення кримінального правопорушення; чи чинив потерпілий опір і в чому він полягав, чи могли залишитися на місці події, тілі й одягу підозрюваного сліди опору; особливі прикмети, зовнішність і поведінку правопорушника (якщо особа злочинця невідома).¹ Проводячи допит потерпілих осіб, варто пам'ятати, що жертви таких правопорушень часто соромляться і важко переживають події, що з ними трапилися. Тому потрібно коректно формулювати запитання; обирати темп допиту з урахуванням емоційно-психологічного стану допитуваної особи; робити ремарки, що відволікають; своєю поведінкою й інтонацією виражати розуміння щодо допитуваної особи; ставити деталізовані запитання; використовувати тактичні прийоми, спрямовані на актуалізацію забутого; залучати як спеціаліста психолога. Крім того, рекомендують проводити допит потерпілих від зґвалтування та сексуального насильства особами тієї самої статі, що й потерпіла особа.²

Під час допиту підозрюваного важливо встановити, коли, де і в який спосіб він реалізував умисел на вчинення кримінального правопорушення; чи використовував насильство / погрозу його застосування; за яким критерієм обрав жертву; наявність і характер стосунків між ним і потерпілою особою; усвідомлення ним віку, стану здоров'я та розвитку потерпілої особи; якою була поведінка потерпілої особи напередодні, під час і після вчинення кримінального

¹ Шмерецький Є. Є. Психологічні особливості допиту потерпілих від зґвалтувань. *Юридична психологія*. 2016. № 2. С. 122; Кушніт В. П., Малиновська А. В. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій у розслідуванні зґвалтування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 321–322.

² Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 264–275.

правопорушення; чи використовував підозрюваний засоби фіксації та розповсюдження своїх протиправних діянь; хто був поінформований про вчинення кримінального правопорушення; чи були співучасники і які функції вони виконували; як часто вчиняв протиправні діяння щодо однієї жертви; скільки епізодів кримінальної протиправної діяльності; який стан його здоров'я тощо.

Щодо допиту свідків рекомендовано допитувати таких осіб: очевидців протиправного діяння; осіб, які надавали медичну та / чи психологічну допомогу жертві; осіб з оточення підозрюваного та потерпілого задля отримання відомостей про передумови й обставини вчинення кримінального правопорушення, особистість правопорушника та потерпілого.¹ Наприклад, у кримінальному провадженні як свідка допитано ОСОБА_5, що працює на посаді практичного психолога в КЗ «Апостолівський центр соціально-психологічної реабілітації дітей «Надія».

ОСОБА_5 дала такі показання. У травні 2021 року з Карпівської територіальної громади до центру прибули малолітні ОСОБА_9 та ОСОБА_10 як діти, що опинилися у складних життєвих обставинах та відібрані в біологічного батька ОСОБА_3, мати дітей померла. Діти на час прибуття перебували в пригніченому емоційному стані, у стані депресії, були некоммунікбельні, в емоційній ізоляції від оточення. При проведенні психолого-корекційні роботи діти почали розкриватися, стало відомо про наявність у родині економічного насилля, оскільки діти часто залишалися вдома самі, часто голодували. Через кілька місяців ОСОБА_11 розповіла про факти сексуального насилля, яке вчиняв над нею батько, повідомила, що батько почав домагатися її після смерті матері, торкався її статевого органу та змушував торкатися його статевого органу, що відбувалося постійно, коли батько хотів задовольнити свої сексуальні потреби. При цьому її брата ОСОБА_12 він просив вийти на вулицю, зачиняв двері. Також ОСОБА_11 повідомила, що одного разу на сіннику, який знаходиться на подвір'ї їхнього будинку, батько проник пальцем до її статевого органу, під час чого вона відчувала сильний біль та потім відчувала дискомфорт, про що розповіла своєму братові. Під час психолого-корекційної роботи з ОСОБА_13 останній зайняв позицію відсторонення, указав, що не бачив таких дій батька, однак іноді чув вночі якісь стогони. Про виявлені під час роботи обставини сексуального насилля ОСОБА_5 повідомила директора центру, та було ухвалене рішення звернутися до органів поліції із заявою про злочин. Також ОСОБА_5 вказала, що як психолог та законний представник

¹ Там само.

*малолітньої потерпілої була присутня на всіх допитах ОСОБА_7, яка добровільно без будь-якого примусу розповідала про вищевказані обставини.*¹

У процесі здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях про жорстоке поводження з тваринами як засіб збирання доказів також використовують допит свідка, потерпілого, свідка. Рекомендують використовувати тактичні прийоми, які охоплюють комплекс організаційних і психологічних методик проведення допиту, та технічні методи фіксації отриманої інформації (застосування аудіо- й відеозапису). Ці технічні засоби дають змогу віднайти інформацію, якої бракує для відновлення картини події кримінального правопорушення. Під час ухвалення рішення про використання певних тактико-криміналістичних методів допиту необхідно зважати на особливості слідчої ситуації.² Якщо жорстоке поводження було здійснено стосовно домашньої тварини, слідчому насамперед необхідно допитати потерпілу особу, якій ця тварина належала. Під час проведення допиту потерпілої особи слідчий з'ясовує таку інформацію: індивідуальні ознаки тварини, яка була піддана жорстокому поводженню та яка належить цій особі; чи хворіла тварина на якісь захворювання, чи мала раніше травми; з'ясувати, чи був заведений на тварину ветеринарно-санітарний паспорт, якщо так – витребувати цей документ; коли та за яких обставин було вчинено жорстоке поводження із твариною; чи була потерпіла особа присутня під час вчинення кримінального правопорушення, якщо ні, то коли, як та за яких умов було виявлено факт учинення жорстокого поводження; чи знайомий потерпілий із підозрюваним, якщо так – то в яких стосунках вони перебували.³

Під час допиту свідків у цій категорії кримінальних проваджень потрібно з'ясувати умови утримання тварини, наявність і можливість доступу до неї сторонніх осіб. Зокрема якщо свідком є очевидець жорстокого поводження із твариною, важливо встановити: коли, де і за яких обставин було вчинене жорстоке поводження із твариною; у чому саме виражалися протиправні дії або бездіяльність; якщо правопорушників було кілька, то хто саме і які дії вчиняв; де саме перебував свідок на момент учинення кримінального правопорушення; хто, крім нього, спостерігав події; як реагували злочинці на вимоги перехожих припинити злочинні дії; чи були присутні під час вчинення кримінального

¹ Вирок Криворізького районного суду Дніпропетровської області від 14.07.2022. Справа № 197/161/22. URL: <http://surl.li/ijbzn1>; Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 264–275.

² Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : дис. ... доктора філософії : 081. Київ, 2021. С. 182.

³ Синоверська Т. І. The initial stage of the investigation of animal cruelty. *Jurnalul Juridic National: teorie si practica*. 2020. Вип. 5 (45). С. 102.

правопорушення діти.¹ У разі допиту як свідків осіб, які виявили факт жорстокого поводження із тваринами, необхідно з'ясувати таку інформацію: за яких обставин особі стало відомо про вчинення жорстокого поводження із тваринами; момент виявлення жорстокого поводження із тваринами; час, який пройшов із моменту виявлення кримінального правопорушення та подання заяви про вчинення жорстокого поводження із тваринами; обставини вчинення кримінального правопорушення, які відомі особі; чи знайома особа зі злочинцем, якщо так, то за яких обставин вони познайомилися, у яких стосунках перебувають; що він може повідомити про особу злочинця, зокрема про його спосіб життя, відносини з іншими особами, алкогольну чи наркотичну залежність.²

Хід і предмет допиту підозрюваного у кримінальних провадженнях про жорстоке поводження із тваринами залежить від того, чи підозрюваний є власником тварини. Якщо він є власником тварини, то спочатку потрібно з'ясувати в нього всі відомості про тварину (її породу, вік, стать, стан здоров'я, кличку тощо), умови її утримання, а після цього уточнити час, місце, періодичність і способи жорстокого поводження, наслідки такого поводження, очевидців указаних дій. Також необхідно дізнатися, чому підозрюваний так ставиться до своєї тварини і так з нею поводить. Якщо підозрюваний не є власником тварини, необхідно встановити, чи він знайомий із власником тварини і які між ними стосунки.

Кримінально-правова та криміналістична характеристика резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності, а також слідча практика з їх виявлення та досудового розслідування вказує, що такі протиправні діяння зазвичай вчиняють щодо неповнолітніх / малолітніх осіб чи за їх присутності. Відповідно, працівники органу досудового розслідування стикаються з необхідністю проведення допиту такої категорії осіб. Отже, важливо виокремити особливості допиту неповнолітніх / малолітніх осіб.³

В умовах посилення тенденцій «турботливого ставлення» до неповнолітніх учасників, урахування їхніх інтересів, а також прагнення широкої імплементації міжнародного стандарту ефективної участі дитини у кримінальному провадженні суттєво зростає вага питання диференційованого інформування дитини про її права та можливості, розробки різних каналів

¹ Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : дис. ... доктора філософії : 081. Київ, 2021. С. 183.

² Синоверська Т. І. The initial stage of the investigation of animal cruelty. *Jurnalul Juridic National: teorie si practica*. 2020. Вип. 5 (45). С. 102.

³ Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 264–275.

доступу інформації про завдання та процедурні питання ювенальної юстиції. До того ж, вони стають одними із ключових, оскільки створюють передумови для реалізації дитиною всіх її прав.¹ Проте, як свідчить практика, органи, що зобов'язані забезпечувати права неповнолітніх під час досудового розслідування, не повною мірою виконують покладені на них обов'язки та нехтують вимогами закону, що в подальшому негативно відображається на психології особи неповнолітнього.² Важливим є дотримання у кримінальному провадженні правил і процедур, спрямованих на захист дітей-жертв злочинів і дітей-свідків злочинів. Зокрема йдеться про процесуальні правила, які убезпечують від прямого контакту між дитиною-жертвою та дитиною в конфлікті із законом на всіх стадіях кримінального провадження. Ще одним важливим інструментом для захисту дітей-жертв злочинів і дітей-свідків злочинів є запровадження фіксування показань дитини на відеозаписі з подальшим використанням такого відео, як доказу для уникнення повторних допитів дитини, які можуть її ретравматизувати. Для того, щоб відповідні процесуальні дії проводили в дружній до дитини атмосфері, існує практика «зелених кімнат» і центрів «Барнахус», які вже почали створювати в Україні.^{3,4}

Допит мають будувати з урахуванням вікових та психічних особливостей особи, що обумовлено індивідуальністю кожної особи, особливо неповнолітньої. Необхідно звернути увагу й на несформовану психіку, відсутність достатнього життєвого досвіду і наявність негативних ключових чинників, які сприяють розвитку злочинності серед молоді.⁵

Із метою «зменшення травматизації дитини» пропонують використовувати методіку «зеленої кімнати», оскільки в такому разі опитування проводять за спеціальними методиками та в комфортній атмосфері, а завдяки технічному оснащенню забезпечують можливість вести відеозапис допиту та в подальшому використовувати цей відеозапис для проведення досудового

¹ Червінко М. В. Інформаційні гарантії прав дитини у кримінальному провадженні: зміст та спосіб реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 469.

² Гошовська Ю. В. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 5 (32). С. 141.

³ Грищенко К. Реабілітація замість покарання: як має працювати ювенальна юстиція? *JustTalk*. URL : <http://surl.li/ppilne>; Economic and Social Council Resolution 1997/30, Guidelines for Action on Children in the Criminal Justice System (the Vienna Guidelines), adopted by the Economic and Social Council on 21 July 1997, p. III. URL : <http://surl.li/eliitl>

⁴ Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 264–275. URL : <http://surl.li/shfgtj>.

⁵ Задоя О. В. Особливості допиту неповнолітнього злочинця. *Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції* (Дніпропетровськ, 18–19 квітня 2013 року). Київ : «Хай-Тек Прес», 2013. С. 93 – 94.

розслідування без проведення повторних допитів.¹ Як приклад, проведення допиту дитини в «зеленій кімнаті» дає змогу опитати дитину мінімального віку. Спостерігаючи за тим, як дитина грає з іграшками, можна зробити висновок, що, наприклад, дитина зазнала сексуального насильства, адже за допомогою іграшок вона може імітувати статевий акт не розуміючи в силу свого віку й розвитку, що це таке, а просто відтворюючи те, що вона систематично бачила. Для дитини такий допит є найменш травматичним, оскільки він відбувається в комфортній та дружній атмосфері, оточення не нагадує про пережиті негативні відчуття. Дитина повністю зосереджена на допиті, навіть якщо сам допит є грою (у випадку допиту досить маленьких дітей).^{2,3}

Основними завданнями використання методики «Зелена кімната» є: установлення взаємодії з дитиною з урахуванням її вікових та психологічних особливостей, сприяння відкритому спілкуванню з нею; отримання достовірних показань дитини в умовах, дружніх до дитини, та з дотриманням принципів правосуддя, дружнього до дитини; мінімізація та недопущення повторної травматизації дитини, блокування гострих стресових реакцій, що можуть виникнути під час її допиту; сприяння в отриманні доказу у справі та ухвалення справедливого рішення, що відповідатиме інтересам дитини. Робота за методикою «Зелена кімната» можлива з дитиною будь-якого процесуального статусу. При цьому важливими умовами ефективності методики «Зелена кімната» є: проведення допиту / опитування дитини з дотриманням «формули ефективної взаємодії з дитиною»: «безпечне місце» + «безпечний дорослий» = «дитина у безпеці»; проведення допиту / опитування дитини відповідно до рекомендованих фаз (етапів проведення допиту / опитування).^{4,5}

Однією з основних криміналістичних рекомендацій до проведення результативного допиту неповнолітнього є встановлення психологічного контакту за допомогою проведення бесіди на загальні теми, зокрема про спорт, навчання, фільми, книги, ігри тощо, демонстрації знань про його потреби й

¹ Мальована Т. І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 177.

² Мальована Т. І. Склад та роль осіб, які беруть участь під час допиту дитини у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 307; Іванова А. В., Пчеліна О. В. Особливості допиту дітей за правилами «зеленої кімнати». *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє*: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. 20 квітня 2023 року, м. Черкаси. Черкаси : ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2023. С. 288.

³ Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 264–275.

⁴ Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. С. 20.

⁵ Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 264–275.

інтереси. Крім того, слідчому варто під час допиту неповнолітнього / малолітнього триматися спокійно, доброзичливо, проте достатньо твердо. Така манера поведінки сприятиме встановленню потрібного контакту з підлітком, налаштує його на відверту розмову.¹

Під час проведення допиту, ураховуючи, що особа є неповнолітньою, можна застосувати такі тактичні прийоми допиту:

- наведення прикладів із життя осіб, які стали на злочинний шлях у ранньому віці, а саме перспективу все життя провести за ґратами, не досягнувши нічого в житті;
- викликати почуття аморальності вчинених протиправних дій, які обов'язково повинні бути пов'язанні з роз'ясненням про те, що не пізно стати на шлях виправлення і що ви як слідчий бажаєте допомогти;
- демонструвати поінформованість, яка, зі свого боку, змусить розповісти неповнолітнього всі обставини справи;
- роз'яснення, що сприяння слідству може пом'якшити або в деяких випадках уникнути кримінальної відповідальності тощо.²

Проаналізувавши рекомендації щодо проведення допиту дітей, зокрема способу формулювання запитань, пропонуємо використовувати такий алгоритм дій під час проведення вказаної слідчої (розшукової) дії: звертатися до дитини спокійним тоном, уникаючи емоцій, незалежно від змісту запитання; говорити повільно; спостерігати за тим, чи дитина вас розуміє; починати з найлегших, необтяжливих запитань, поступово ускладнюючи їх; звертати увагу на те, щоб одне запитання містило лише одну тему, яка вимагає пояснення; давати дитині час замислитися над відповіддю; використовувати прості граматичні конструкції; ставити короткі запитання, максимально на два-три слова довші за речення, яке вживає дитина; використовувати в питаннях активний стан дієслова, уникайте пасивного стану; використовувати власні назви та імена, уникаючи займенників; з'ясовувати з дитиною значення використовуваних нею виразів; у питаннях використовувати вирази, які вживала дитина (пара фраз із використанням ключових слів); перед тим як поставити дитині запитання, яке вимагає особливих знань, переконатися, чи ці знання є достатніми для того, щоб

¹ Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. Криміналістика : підручник. Харків : Право, 2008. С. 208; Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 264–275.

² Задою О. В. Особливості допиту неповнолітнього злочинця. *Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції* (Дніпропетровськ, 18–19 квітня 2013 року). Київ : «Хай-Тек Прес», 2013. С. 95; Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 264–275.

дати відповідь.¹ Важливо звернути увагу й на такі моменти: контактувати з дитиною, опускаючись на рівень зросту дитини, та не спілкуватись «зверху – донизу»; не підвищувати голос, не робити різких рухів, не тиснути, не пришвидшувати дитину, не критикувати та бути обережним із тактильними дотиками; якнайчастіше звертайтеся до дитини на її ім'я; створити безпечну атмосферу, виражаючи своє добре ставлення до дитини; говорити повільно, чітко, спокійним голосом; використовувати просту, зрозумілу для дитини мову; часто проявляти свою зацікавленість до дитини жестом (хитання голови) або інтонацією; переконати дитину, що вона є партнером у розмові, сказати, що те, що вона розповідає, є важливим; підтримувати відповідний зоровий контакт без надмірного, безперервного спостереження за дитиною; переривати розповідь дитини лише тоді, коли це є вкрай необхідно; перепитати дитину, якщо не зрозумієте її висловлювань; якщо дитина довгий час не відповідатиме на запитання, спробувати сформулювати його інакше; гідно оцінити зусилля дитини, яка дає показання, але не хвалити за конкретні відповіді, не обіцяти винагороди; сказати дитині, якщо виникає така потреба, що ви усвідомлюєте, що вона відчуває занепокоєння, і підкреслити небезпідставність її почуття; коли дитина розповідає щось про себе, показати готовність відкрити частину свого особистого життя (що любите, чим захоплюєтеся тощо), щоб стати для дитини реальною, ближчою людиною.^{2,3}

Водночас, щоб допит дитини за правилами «зеленої кімнати» був продуктивним, варто звернути увагу на поширені помилки, які допускають працівники органів досудового розслідування та яких варто уникати, зокрема: не переходити з теми на тему; не ставити одночасно більше ніж одне запитання; уникати жестикуляції та інтенсивної міміки; не вживати заперечень; уникати незрозумілих багатозначних виразів («ці речі», «така поведінка»); уникати абстрактних, узагальнювальних термінів та назв на користь більш конкретних виразів (замість «тварина або зброя», скажіть «собака або пістолет»); уникати виразів, які замінюють своє значення залежно від місця й часу («тут», «там», «раніше», «пізніше»); працюючи з маленькими дітьми, уникати термінів, які описують співвідношення («більше», «менше», «швидше»). Крім того, потрібно

¹ Іванова А. В., Пчеліна О. В. Особливості допиту дітей за правилами «зеленої кімнати». *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. 20 квітня 2023 року, м. Черкаси. Черкаси : ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2023. С. 288.

² Бугаєць Т., Ковальова О., Пашко Н. Сексуальне насильство щодо дитини: координація дій: інформація для спеціалістів. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Уряду Німеччини. С. 21.

³ Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 264–275.

не забувати наприкінці допиту запитати дитину, чи хоче вона щось додати.¹ Варто також уникати таких помилок: не порушувати фізичного простору дитини, залишатися на безпечній для неї відстані; не підганяти дитину, дати їй час на те, щоб обдумати свої відповіді; не оцінювати дитину та її висловлювання; не реагувати здивуванням на висловлювання дитини, навіть якщо вони є шокуючими; не коментувати описаних дитиною ситуацій згідно з уявленнями дорослих; не змушувати дитину до відповіді, говорячи, що вона повинна щось знати чи пам'ятати; не давати дитині обіцянок, яких ви не можете виконати; не питати у скривдженої дитини, чи злочинець повинен бути покараним і в який спосіб; не оцінювати близьких дитині осіб; не впадати в паніку, якщо дитина виражає свої негативні емоції, у такому випадку не варто казати «не плач», «не нервуй»^{2,3}.

Крім цього слід зауважити на тому, що в пілотному варіанті на території України реалізується проєкт щодо застосування моделі барнахус. Центр захисту дитини (за моделлю Барнахус) – це міждисциплінарний спеціалізований заклад / структурний підрозділ іншого закладу (відділ, відділення, сектор, дільниця тощо), що створюється для проведення окремих слідчих (процесуальних) дій, передбачених КПК України, в дружньому до дитини середовищі та в умовах, які мінімізують наслідки її травматизації, а також надання комплексної соціальної, психологічної, правничої, домедичної та інших видів допомоги і послуг дітям, які є потерпілими або стали свідками кримінальних правопорушень⁴.

Окремо варто зазначити, що не рекомендують робити: залучати до проведення допиту неповнолітньої/малолітньої особи психолога, який здійснював роботу із дитиною та батьками, оскільки поєднання функціональних ролей психолога може ускладнити або надання свідчень, або подальшу психологічну роботу з дитиною. Також важливо розуміти, що в процесі проведення слідчих (розшукових) дій із дитиною психолог, за згодою батьків, може надати інформацію про стан дитини, протокол здійснених консультацій

¹ Іванова А. В., Пчеліна О. В. Особливості допиту дітей за правилами «зеленої кімнати». *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. 20 квітня 2023 року, м. Черкаси. Черкаси : ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2023. С. 288.

² Бутасць Т., Ковальова О., Пашко Н. Сексуальне насильство щодо дитини: координація дій: інформація для спеціалістів. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Уряду Німеччини. С. 22.

³ Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 264–275.

⁴ Про затвердження Порядку реалізації пілотного проєкту щодо запровадження центрів захисту дитини (за моделлю Барнахус): наказ Міністерства юстиції України, Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства соціальної політики України та Міністерства охорони здоров'я України від 26.07.2024 № 2218/5/180/523/352-Н/1306.

іншому психологу, який буде проводити опитування / допит. Якщо батьки не дають згоди про надання інформації про дитину, то, у випадках запиту правоохоронних органів, психолог буде зобов'язаний її надати (ст. 93 КПК України).^{1,2}

Під час розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності слідчий часто стикається з необхідністю з'ясувати причини розбіжностей у показаннях декількох осіб: підозрюваного – підозрюваного, підозрюваного – свідка, підозрюваного – потерпілого, потерпілого – свідка, свідка – свідка. Із цією метою потрібно ухвалити тактичне рішення про доцільність і виправданість проведення такого різновиду допиту, як одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. Відповідно до ч. 9 ст. 224 КПК України слідчий / прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. Законодавець застерігає, що в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, учинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях не може бути проведений за участі малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним.³

Щодо тактики одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, то в такому разі особливу роль відводять саме організаційно-підготовчим заходам до її проведення, зокрема: вивченню матеріалів кримінального провадження для розв'язання питання про доцільність проведення одночасного допиту, а також уточнення сутності розбіжностей у показаннях, визначення предмета одночасного допиту й обрання найбільш ефективних прийомів його проведення; ухваленню рішення про проведення одночасного допиту з урахуванням суттєвості протиріч, які містяться в показаннях, рівня тактичного ризику та можливості усунути наявні протиріччя в інший спосіб із меншим тактичним ризиком; визначенню часу й місця проведення одночасного допиту, не допускаючи зволікань і діючи раптово; встановленню обставин, які підлягають з'ясуванню та з приводу яких виникли істотні суперечності в

¹ Пашко Н., Козлова А. Організація роботи психолога із випадками сексуального насильства щодо дитини. Unicef. Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер». С. 4.

² Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 264–275.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL : <http://surl.li/kwpptn>

показаннях раніше допитаних осіб; проведенню додаткового допиту; визначенню осіб, між якими буде проведений одночасний допит, та черговості їх допиту; добору учасників для проведення одночасного допиту; психологічний підготовці учасників одночасного допиту; складанню плану одночасного допиту, який повинен вміщувати формулювання запитань, які будуть застосовані під час допиту; визначенню черговості допиту; визначенню тактичних прийомів слідчої (розшукової) дії; створенню умов, які повною мірою гарантуватимуть безпеку її учасників. Професійно організована слідча (розшукова) дія повинна проводитися активно, наступально, в максимально стислий проміжок часу, а керівний вплив має бути спрямований на розв'язання тактичних завдань. Навіть якщо в ході одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб не вдається подолати істотних суперечностей у показаннях, така слідча (розшукова) дія повинна справити на несумлінного учасника психологічний вплив, розхитати його установку на неправду, допомогти слідчому перевірити правдивість показань учасників, глибше вивчити психологічні характеристики, розробити нові напрями досудового розслідування.¹

Обшук. Обшук є процесуальною дією, змістом якої є примусове обстеження приміщень, побудов, ділянок місцевості та транспортних засобів, окремих громадян із метою відшукування та вилучення прихованих доказів злочину, документів, цінностей, отриманих у результаті злочинної діяльності, а також розшукуваних осіб, трупів.² Обшук проводять на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. Тільки в невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи. У такому разі прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого, дізнавача про обшук або слідчий суддя відмовить в

¹ Чаплинська Ю. А. Проблемні питання одночасного допиту двох раніше допитаних осіб. *Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: тези доповідей всеукраїнської науково-практичної конференції* (Дніпропетровськ, 18–19 квітня 2013 року). Київ : «Хай-Тек Прес», 2013. С. 270–273.

² Лазарев В. О. Деякі проблемні аспекти збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 3 (79). С. 244.

задоволенні клопотання про обшук, установлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню.¹

Окремо зазначимо, що слідчий суддя, надаючи дозвіл на проведення обшуку в житлі, не зобов'язаний вказувати у відповідній ухвалі, хто конкретно має провести цю слідчу (розшукову) дію. Визначення прокурора або слідчого (їхньої групи) для проведення обшуку належить до повноважень прокурора (старшого прокурора, групи прокурорів, які здійснюватимуть повноваження прокурорів у конкретному кримінальному провадженні) або старшого слідчої групи (керівника органу досудового розслідування). Доручення прокурора слідчому, який здійснює досудове розслідування у кримінальному провадженні, про проведення обшуку в житлі, можуть надавати як в усній, так і в письмовій формах.²

Суб'єктом проведення обшуку, а саме виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, може бути тільки слідчий чи прокурор.³ Зокрема об'єднана палата Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (далі – ОП ККС ВС) за допомогою системного аналізу п. 3 ч. 2 ст. 40, ст. ст. 235–236 КПК зробила висновок, що виконання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи покладають особисто на слідчого чи прокурора і не можуть доручати відповідним оперативним підрозділам. Свою позицію ОП ККС ВС пояснює тим, що попри загальну норму про те, що оперативні підрозділи органів НП, органів СБУ, НАБУ, органів ДБР, органів БЕБ, органів ДПС, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів ДКВС здійснюють СРД та НСРД у кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, дізнавача, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю НАБУ – за письмовим дорученням детектива або прокурора САП (ч. 1 ст. 41 КПК України), ч. 1 ст. 236 КПК України передбачає, що ухвалу про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи можуть виконувати слідчий або прокурор. Винятків для оперативних підрозділів у ній не передбачено. У жодній іншій статті КПК, яка стосується порядку проведення СРД, аналогічна норма відсутня.⁴

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL : <http://surl.li/byhexi>

² Постанова Верховного Суду від 07.10.2020 у справі № 725/1199/19 (провадження № 51-5720км19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://surl.li/tftgqs>; Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2020 рік / упоряд. правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2020. С. 38.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL : <http://surl.li/ssfejl>

⁴ Огляд судової практики палат і об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2021 рік / упоряд. заступник голови Касаційного

Процесуальні вимоги до проведення обшуку визначені у ст. ст. 233–236 КПК України. Тактика проведення обшуку полягає в ретельній підготовці, проведенні робочого етапу, детальному фіксуванні на заключному етапі. Зокрема, готуючись до обшуку, варто ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, визначити об'єкт і предмет обшуку, отримати дозвіл на проведення обшуку, визначити виконавців ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, залучити необхідних фахівців як спеціалістів і понятих, організувати матеріально-технічне забезпечення слідчої (розшукової) дії, вивчити розпорядок дня обшукуваного, визначити час і черговість проведення обшуку тощо.

Робочий етап проведення обшуку розпочинають із моменту раптового проникнення до житла чи іншого володіння особи; пред'явлення особі, в якій проводять обшук, ухвали слідчого судді та надання її копії; роз'яснення учасникам слідчої (розшукової) дії їхніх прав та обов'язків. Якщо обшук житла проведений без фактичного роз'яснення прав та обов'язків учасникам цієї слідчої (розшукової) дії, однак їм було надано можливість реалізувати свої процесуальні права, то результати такого обшуку є допустимим доказом.¹ Після цього слідчий організовує охорону місця обшуку; забороняє залишати місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають його проведенню; пропонує особі добровільно видати речі, зазначені в ухвалі слідчого судді; визначає методи обшуку; розподіляє ролі між особами, які проводять обшук; проводить обстеження об'єкта та пошук речей; слідкує за поведінкою обшукуваного й інших осіб; за необхідності проводить обшук особи. Крім того, у процесі обшуку можна використовувати не тільки метод психологічного спостереження за особами в місці обшуку, що безсумнівно підвищує ефективність цієї слідчої (розшукової) дії, а й прийом, заснований на видаленні цих осіб із місця проведення обшуку з тим, щоб використовувати їх необізнаність про його результати в ході подальшого допиту.²

кримінального суду у складі Верховного Суду, канд. юрид. наук В. В. Щепоткіна, правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2022. С. 54–55; Постанови Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 06.12.2021 у справі № 663/820/15-к (провадження № 51-2075кмо20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://surl.li/cvonzn>

¹ Постанова Верховного Суду від 02.09.2020 у справі № 750/10813/15-к (провадження № 51-1428км18). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://surl.li/mgrfhi>; Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2020 рік / упоряд. правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2020. С. 37.

² Вигівський І. М. Організація та тактика проведення обшуку в процесі розслідування кримінального провадження, пов'язаного із захопленням заручників. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 5. Том 1. С. 145.

Хід проведення обшуку та виявлені під час його проведення об'єкти фіксують у протоколі та за допомогою безперервного відеозапису. Протокол обшуку житла є недопустимим доказом, якщо в ньому відсутні відомості про оперативних працівників, які брали у ньому участь, послідовність усіх дій під час проведення обшуку та упакування вилучених предметів, а також якщо під час обшуку на момент виявлення обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів (предмета злочину), не були присутні поняті, запрошені слідчим після виявлення такого обладнання.¹

У кримінальних провадженнях про резонансні кримінальні правопорушення проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності зазвичай обшук проводять у житлі чи іншому володінні підозрюваного чи осіб з його близького оточення (подружжя, батьків, дітей тощо). Об'єктами пошуку є: знаряддя й засоби вчинення кримінального правопорушення; одяг зі слідами потерпілої особи; взуття зі слідами ґрунту чи рослинності з місця події, слідами крові, слини людини / тварини; зображення порнографічного характеру; комп'ютери, ноутбуки, мобільні телефони; грошові кошти; документи (виписки з банківських рахунків, договори про оренду приміщення, записи в щоденниках, ветеринарно-санітарний паспорт тощо).

2507.2020 – 26.07.2020 проведеного обшук на підставі ухвали слідчого судді від 25.07.2020 у квартирі за адресою: АДРЕСА_3, яка належить дружині підозрюваного, та в якій фактично проживав останній. Під час обшуку зафіксовано виявлення та вилучення: мобільного телефона марки «SAMSUNG» моделі «GT-E1200I», СІМ-картки різних операторів, скреч-картки, емблеми, схожі на шеврони з написом «Я могу», книги з назвою «Філософія преступника», блокнот зеленого кольору з рукописними написами, клаптик паперу з рукописними написами, банківські картки «Ощадбанку» та «Приватбанку», скляна банка, закрита кришкою жовтого кольору з написом «Родинна гірчиця харчова», мобільні телефони марки «Nokia» в кількості 3 штуки, документи на нагороди, монети жовто-сірих кольорів, нагороди (медалі).²

Пред'явлення для впізнання. Пред'явлення для впізнання (особи / речей / трупа) полягає в порівнянні допитаною особою образу раніше сприйнятого ним об'єкта у зв'язку з подією злочину або за інших обставин, які мають значення для

¹ Постанова Верховного Суду від 02.09.2020 у справі № 591/4742/16-к (провадження № 51-1733км19). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://surl.li/tyexom>; Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2020 рік / упоряд. правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2020. С. 37.

² Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 26.09.2022. Справа № 161/2996/21. URL: <http://surl.li/mlhieg>

досудового розслідування, із пред'явленням у натуральному вигляді чи за фотознімком із метою встановлення їхньої totoжності, подібності чи відмінності за ознаками та особливостями зовнішньої будови. Отже, через проведення такої процесуальної дії як пред'явлення для впізнання матеріалізують доказовість суб'єктивного сприйняття особою, що впізнавала, певні явища, події та образи. За результатами проведення пред'явлення для впізнання складають відповідний протокол, який безпосередньо містить доказову інформацію.¹

Під час досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності, учинених незнайомою потерпілій особою, існує потенційна можливість пред'явлення підозрюваного для впізнання потерпілій особі чи свідкам. Здебільшого у випадках, коли особа підозрюваного на момент допиту потерпілої не встановлена, за її свідченнями складають суб'єктивні портрети (фоторобот, мальований портрет), які використовують для розшуку й затримання підозрюваного. Якщо це завдання виконане, виникає необхідність у пред'явленні затриманого підозрюваного для впізнання.²

Процесуальний порядок пред'явлення для впізнання визначений у ст. ст. 223, 227–232 КПК України. Зокрема перед проведенням цієї слідчої (розшукової) дії слідчий / прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначають, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу.³ Перед пред'явленням для впізнання слідчому заборонено попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи, а також проводити повторне пред'явлення особи для впізнання тій самій особі, яка впізнає, та за тими самими ознаками. Наслідком недотримання цих правил є визнання протоколу пред'явлення особи для впізнання недопустимим доказом.⁴

¹ Лазарєв В. О. Деякі проблемні аспекти збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3 (79). С. 243.

² Нуджейдат В. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування зґвалтувань : дис. ... доктора філософії : 081. Харків, 2021. С. 172–173.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL : <http://surl.li/mgnmdo>

⁴ Постанова Верховного Суду від 02.02.2021 у справі № 366/1365/17 (провадження № 51-5752км19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://surl.li/xdlahp>; Огляд судової практики Касаційного кримінального суду (актуальна судова практика) за 2021 рік. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 01.01.2021 по 31.12.2021 / упоряд. правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2022. С. 58.

У досліджуваній категорії кримінальних проваджень із метою недопущення тиску на потерпілого з боку особи правопорушника, а також виключення повторної травматизації жертви, рекомендують проводити пред'явлення для впізнання особи поза візуальним та аудіоспостереженням чи за фотознімками або матеріалами відеозапису. Потрібно пам'ятати, що пред'являють для впізнання особу разом з іншими особами тієї самої статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонують у разі відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, яких пред'являють. У випадку пред'явлення особи для впізнання за фотознімками, фотознімок з особою, яка підлягає впізнанню, пред'являють особі, яка впізнає, разом з іншими фотознімками, яких повинно бути не менше трьох. Фотознімки, що пред'являють, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення. Особи на інших фотознімках повинні бути тієї самої статі й не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.¹ Перед тим, як пред'явити фотознімки для впізнання, понятим пропонують за відсутності особи, яка впізнає, розкласти фотознімки під номерками в будь-якій черговості. Пред'явлення для впізнання особи за матеріалами відеозапису допускають тільки якщо на них із зображенням особи, яка підлягає впізнанню, зображено не менше чотирьох осіб, які повинні бути тієї самої статі й не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.²

В особи, яка впізнає, під час проведення пред'явлення для впізнання обов'язково запитують, чи вона впізнає з-поміж пред'явлених осіб кого-небудь, якщо так – пропонують указати на цю особу, зазначивши її місцезнаходження (другий зліва), та пояснити, за якими ознаками вона впізнана. У випадку пред'явлення особи за фотознімками процедура пред'явлення буде аналогічною, тільки потрібно вказати, на якому фотознімку зображена особу, яку впізнали. Крім особи, пред'являти для впізнання можуть речі, якими правопорушник заволодів у результаті вчинення кримінального правопорушення.³

Заключний етап проведення пред'явлення для впізнання полягає у фіксації ходу та результатів цієї слідчої (розшукової) дії у відповідному протоколі, а за необхідності – за допомогою технічних засобів. Протокол пред'явлення особи для впізнання є недопустимим доказом, якщо він не містить

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL : <http://surl.li/luwix>

² Там само.

³ Нуджейдат В. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування згвалтувань: дис. ... доктора філософії: 081. Харків, 2021. С. 176.

описання всіх осіб, яких пред'являли для впізнання, вказівки на спосіб проведення слідчої (розшукової) дії та відомостей щодо анкетних даних особи, яка була впізнана.¹

Слідчий експеримент. Згідно з ч. 1 ст. 240 КПК України метою слідчого експерименту є перевірка й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. Зазначене вимагає, щоб слідчий експеримент здійснювали в умовах, максимально наближених до тих, що існували на момент події (зокрема, час доби). Водночас відтворення під час слідчого експерименту всіх умов, які існували на час події, не вимагають.² Слідчий експеримент не обов'язково мають проводити на місці події злочину. Якщо слідчий експеримент проведено в бюро судово-медичної експертизи за участі підозрюваних із метою відтворення механізму, характеру та способу спричинення потерпілому тілесних ушкоджень, що можливо відтворити, не прив'язуючи його до місця скоєння злочину, то результати, отримані в результаті проведення цієї слідчої дії, є допустимим доказом. Зміна засудженого в судовому засіданні показань не є підставою для визнання протоколу слідчого експерименту недопустимим доказом.³

Під час досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі, гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи та моральності слідчий експеримент зазвичай проводять через відтворення дій, обстановки, обставин певної події. За допомогою проведення наведеного виду слідчого експерименту можливо встановити механізм заподіяння ушкоджень під час насильницького зникнення та захоплення заручників, учинення дій сексуального характеру, заподіяння шкоди тварині.

У кримінальному провадженні про захоплення заручника 14.07.2021 проведено слідчий експеримент у приміщенні буд. АДРЕСА_2 за участі потерпілої особи, у ході проведення якого потерпіла ОСОБА_6 провела учасників до спальної кімнати й розповіла, що її колишній цивільний чоловік ОСОБА_4 із

¹ Постанова Верховного Суду від 21.07.2020 у справі № 331/2390/17 (провадження № 51-1230км20). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://surl.li/haozgp>; Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2020 рік / упоряд. правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2020. С. 38.

² Постанова Верховного Суду від 28.10.2021 у справі № 641/2251/17 (провадження № 51-458км21). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://surl.li/lanafp>; Огляд судової практики Касаційного кримінального суду (актуальна судова практика) за 2021 рік. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 01.01.2021 по 31.12.2021 / упоряд. правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2022. С. 60.

³ Постанова колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27.02.2023 у справі № 200/9992/16-к (провадження № 51-1866км22). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://surl.li/phdkkm>

метою захоплення її в заручники, утримуючи в правій руці предмет, що має ознаки ножа «мачете», розташувавшись упритул позаду останньої, гострим краєм ножа, лезом притиснув до шиї, при цьому лівою рукою обхопивши потерпілу в області грудей, притискаючи до себе силою. Крім того, ОСОБА_6 розповіла та показала учасникам, що попередньо до приїзду працівників поліції ОСОБА_4, хапаючи руками за зап'ястя потерпілої, розташувавшись злегка зліва від потерпілої, наніс один удар взутою ногою в область лівого стегна останньої із силою.¹

Ще одним прикладом проведення слідчого експерименту за участі потерпілої особи є кримінальне провадження про зґвалтування та сексуальне насильство малолітньої особи, учинене батьком.

При проведенні слідчого експерименту, хід якого зафіксовано в протоколі від 20.01.2022 року, малолітня потерпіла ОСОБА_7 на місці події на території домоволодіння за адресою її місця проживання в АДРЕСА_3, вказала в кімнаті будинку на диван, де спав її батько, та пояснила, що іноді після смерті матері, коли вона відпочивала на цьому дивані, батько чіплявся до неї, а саме торкався руками її інтимних місць, та показала в область грудей та статевих органів. В іншій кімнаті ОСОБА_7 вказала на розкладне крісло, на якому спала вона, та пояснила, що іноді вночі до неї приходив батько, лягав поруч та під ковдрою торкався руками її інтимних місць через одяг. Указала, що одного разу батько потягнув її руку до свого тіла в область промежини та поклав її руку на статевий орган, після чого ОСОБА_7 висмикнула руку. У сіннику, розташованому позаду будинка, ОСОБА_7 вказала на місце, де батько одного разу просунув свою руку під її нижню білизну та засунув палець руки до її піхви, від чого їй стало боляче, вона скрикнула та втекла з сінника (а. с. 217–225 т. 2).²

Тактика проведення слідчого експерименту містить криміналістичні рекомендації щодо його підготовки, безпосереднього проведення (робочого етапу) та фіксування (заклучного етапу). Зокрема під час підготовки до проведення слідчого експерименту необхідно ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, проаналізувати наявну доказову базу й визначити доцільність проведення вказаної слідчої (розшукової) дії; за необхідності провести додаткові та/чи повторні допити осіб, за участі яких планують провести слідчий експеримент; визначитися з часом, місцем й атрибутами (макет ножа, пістолета тощо) проведення слідчого експерименту; з'ясувати питання щодо залучення статистів, спеціалістів, понятих; обрати вид слідчого експерименту, скласти письмовий план його проведення; з'ясувати питання про

¹ Вирок Зміївського районного суду Харківської області від 14.01.2022. Справа № 621/2270/21. URL : <http://surl.li/ufjqkj>

² Вирок Криворізького районного суду Дніпропетровської області від 14.07.2022. Справа № 197/161/22. URL : <http://surl.li/khnmwj>

необхідність відтворення обстановки вчинення кримінального правопорушення. Окремо зазначимо, що статист є факультативним учасником слідчого експерименту. Підбір статиста здійснює особа, яка проводить відповідну слідчу (розшукову) дію. Водночас законодавець у КПК України не встановив ані порядок підбору статиста, ані процедуру його залучення до проведення такого різновиду слідчих (розшукових) дій як слідчий експеримент. Отже, КПК України не містить вимог до особи статиста, зокрема до його одягу, та не передбачає, щоб статист повністю відповідав учаснику кримінального правопорушення, роль якого він виконує під час слідчого експерименту. Обов'язку вносити дані про особу статиста у процесуальні документи КПК України не передбачає.¹

Робочий етап слідчого експерименту полягає у відтворенні особою, за участі якої проводять указану слідчу (розшукову) дію, окремих дій правопорушника та потерпілого, а також окремих обставин події кримінального правопорушення. Відтворення дій, обстановки й обставин події не повинні створювати небезпеку для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточення, та принижувати їхню честь і гідність, завдавати шкоди (ч. 4 ст. 240 КПК України)². Тому слідчий експеримент за участі неповнолітньої/ малолітньої потерпілої особи рекомендують проводити за допомогою комп'ютерної реконструкції місця події, тим самим не допускаючи повторної травмизації дитини.³

Заключний етап проведення слідчого експерименту полягає у складанні відповідного протоколу та оформленні додатків до нього. Як додаткові засоби фіксації рекомендують використовувати відеозапис, складання схематичних планів та ілюстрованих таблиць. Окремо варто зазначити, що протокол слідчого експерименту є недопустимим доказом, якщо понятими були залучені особи без постійного місця проживання, яких стороною обвинувачення не було представлено суду для підтвердження проведення слідчого експерименту відповідно до вимог чинного законодавства.⁴

¹ Постанова Верховного Суду від 29.11.2021 у справі № 466/7895/19 (провадження № 51-4323ск21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <http://surl.li/gbloat>; Огляд судової практики Касаційного кримінального суду (актуальна судова практика) за 2021 рік. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 01.01.2021 по 31.12.2021 / упоряд. правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2022. С. 61.

² Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL : <http://surl.li/qfwlbi>

³ Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Теоретичні та практичні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей : дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2022. С. 414.

⁴ Постанова Верховного Суду від 21.07.2020 у справі № 331/2390/17 (провадження № 51-1230км20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://surl.li/nhukco>; Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до

Особливості ухвалення процесуальних рішень. Вимоги щодо сутності та змісту процесуальних рішень сформульовані у ст. 110 КПК України. Процесуальними рішеннями є всі рішення органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді, суду. Судове рішення під час досудового розслідування ухвалюють у формі ухвали. Рішення слідчого, дізнавача, прокурора ухвалюють у формі постанови.¹

Ухвалення рішення щодо створення слідчої групи або слідчо-оперативної групи. Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, а також проти статевої свободи та статевої недоторканості особи зазвичай необхідно провести великий обсяг слідчих (розшукових) дій, призначити низку експертних досліджень тощо. Це зумовлює необхідність створення слідчої групи у відповідних кримінальних провадженнях. Відповідно до ст. 39 КПК України необхідно визначити слідчих, які здійснюватимуть досудове розслідування, а у випадках здійснення досудового розслідування слідчою групою – визначити старшого слідчої групи, який керуватиме діями інших слідчих. КПК України не встановлює процесуального порядку створення слідчої групи. У такому випадку, із урахуванням положень, передбачених у ч. 6 ст. 39, ч. 3 ст. 110 КПК України, доцільним є ухвалення керівником органу досудового розслідування рішення про створення слідчої групи у формі постанови.²

Необхідно звернути увагу, що згідно з ч. 4 ст. 39 КПК України під час дії воєнного стану керівник органу досудового розслідування має право своєю вмотивованою постановою, погодженою з керівниками відповідних органів досудового розслідування, утворювати міжвідомчі слідчі групи та визначати у їхньому складі старшого слідчого, який керуватиме діями інших слідчих.

Для всебічного, повного й неупередженого досудового розслідування кримінальних правопорушень, які набули суспільного резонансу, і, зокрема, кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, а також проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, утворюють слідчо-оперативні групи. Утворення слідчо-оперативної групи відбувається за наказом Голови НПУ, першого заступника Голови НПУ, заступника Голови НПУ – начальника Головного слідчого управління, керівника територіального органу поліції, керівника територіального (відокремленого) підрозділу поліції або осіб, які виконують їх обов'язки. Утворення слідчо-оперативної групи за наказом керівника територіального органу поліції, керівника територіального

ЄДРСР, за 2020 рік / упоряд. правове управління (ІІІ) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2020. С. 38.

¹ Фоміна Т. Г., Пчеліна О. В. Особливості прийняття процесуальних рішень під час досудового розслідування резонансних злочинів сексуального характеру, вчинених щодо дітей. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 257–268.

² Там само.

(відокремленого) підрозділу поліції погоджують із керівником органу досудового розслідування (п. п. 1, 2 розділу IV Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами НПУ в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої Наказом МВС України від 07.07.2015 № 575).^{1,2}

Ухвалення рішення щодо застосування заходів безпеки. На практиці поширені ситуації, коли потерпілі чи свідки відмовляються давати показання чи ухиляються від вчинення процесуальних дій, змінюють свої попередні показання з огляду на реальну чи потенційну загрозу застосування до них, їхніх родичів та членів сімей насильства, залякування, психічного примусу чи інших форм протиправного впливу. Така ситуація є цілком імовірною під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, а також проти статевої свободи та статевої недоторканості. У зв'язку з цим потерпілі, свідки або інші особи в таких кримінальних провадженнях можуть скористатися гарантованим їм правом на забезпечення безпеки.³

Права потерпілого на гарантування безпеки зафіксовані у п. 5 ч. 1 ст. 56 КПК України, а свідка – у п. 8 ч. 1 ст. 66 КПК України. Перелік осіб, які мають право на гарантування безпеки у кримінальному провадженні визначений у ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві».^{4,5}

До органів, які гарантують безпеку осіб у кримінальному провадженні, належать державні органи, які: а) ухвалюють рішення про застосування заходів безпеки; б) здійснюють заходи безпеки. Рішення про застосування заходів безпеки ухвалюють слідчий, дізнавач, прокурор, суд, у провадженні яких знаходяться кримінальні провадження щодо кримінальних правопорушень, у розслідуванні чи судовому розгляді яких брали або беруть участь особи, які мають право на гарантування безпеки, а також орган (підрозділ), що здійснює оперативно-розшукову діяльність щодо осіб, які брали участь або сприяли виявленню, попередженню, припиненню кримінальних правопорушень.

¹ Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затверджена Наказом МВС України від 07.07.2015 № 575. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#top>

² Фоміна Т. Г., Пчеліна О. В. Особливості прийняття процесуальних рішень під час досудового розслідування резонансних злочинів сексуального характеру, вчинених щодо дітей. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 257–268.

³ Там само.

⁴ Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-ХІІ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>

⁵ Фоміна Т. Г., Пчеліна О. В. Особливості прийняття процесуальних рішень під час досудового розслідування резонансних злочинів сексуального характеру, вчинених щодо дітей. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 257–268.

Рішення про застосування заходів безпеки може ухвалити слідчий суддя у випадках, передбачених у ст. 206 КПК України. Здійснення заходів безпеки покладають за підслідністю на органи служби безпеки, Державного бюро розслідувань, органи внутрішніх справ, органи Національної поліції або Національне антикорупційне бюро України, у складі структур яких із цією метою створюють спеціальні підрозділи (ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»).

Відповідно до ст. 7 вищевказаного Закону заходами гарантування безпеки є: а) особиста охорона, охорона житла та майна; б) видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; в) використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; г) заміна документів та зміна зовнішності; д) зміна місця роботи або навчання; е) переселення в інше місце проживання; є) поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; ж) забезпечення конфіденційності відомостей про особу; з) закритий судовий розгляд.¹

Можна виокремити й інші заходи, які за конкретних обставин кримінального провадження у найкращий спосіб відповідають інтересам гарантування безпеки осіб під час досудового розслідування, зокрема: відсторонення від посади службової особи, яка в силу службового становища може чинити тиск на особу, взяту під захист (ст. 154 КПК України); запобіжні заходи у вигляді домашнього арешту або тримання під вартою (ст. 176, п. 3 ч. 1 ст. 177 КПК України); покладення слідчим суддею певних обов'язків на особу при обранні їй запобіжного заходу, не пов'язаного із триманням під вартою (не відлучатися з певного населеного пункту, утримуватись від спілкування з конкретною особою, не відвідувати певні місця, носити електронний засіб контролю тощо (ч. ч. 5, 6 ст. 194 КПК України); упізнання поза візуальним і аудіоспостереженням особи, яку пред'являють для впізнання (ч. 4 ст. 228 КПК України); допит / впізнання в режимі відеоконференції в ході досудового розслідування (ст. 232 КПК України).²

У разі наявності підстав для застосування заходів безпеки потерпілий, свідок, або інша особа може подати заяву. Приводом для вжиття заходів гарантування безпеки також може бути звернення керівника відповідного державного органу; отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу та майну зазначених осіб; отримання прохання Міжнародного кримінального суду про вжиття заходів гарантування безпеки.

¹ Там само.

² Фоміна Т. Г., Пчеліна О. В. Особливості прийняття процесуальних рішень під час досудового розслідування резонансних злочинів сексуального характеру, вчинених щодо дітей. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 257–268.

Одержавши заяву або повідомлення про загрозу безпеці особи, слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя зобов'язані перевірити цю заяву (повідомлення) і в строк не більше трьох діб, а в невідкладних випадках – негайно ухвалити рішення про застосування або про відмову у застосуванні заходів безпеки. На своє рішення вони ухвалюють мотивовану постанову чи ухвалу і передають її для виконання органу, на який покладено здійснення заходів безпеки. Ця постанова чи ухвала є обов'язковою для виконання вказаними органами.

Варто брати до уваги, що для вжиття заходів безпеки повинні бути підстави й приводи, визначені у ст. 20 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Крім погроз та конкретних посягань на життя, здоров'я, помешкання й майно громадян, про наявність реальної загрози можуть свідчити характер злочину, щодо якого здійснюють кримінальне провадження, характеристика особи, яка становить потенційну загрозу, та її зв'язки, важливість показань особи, якій загрожує небезпека.¹

Ухвалення рішення щодо здійснення кримінального провадження в закритому судовому засіданні. Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 27 КПК України у разі розгляду справи про кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, слідчий суддя, може ухвалити рішення про здійснення кримінального провадження в закритому судовому засіданні його окремої частини. Така ситуація під час досудового розслідування можлива за таких умов:

- у разі обрання запобіжного заходу особі, яку підозрюють у вчиненні злочинів, передбачених у ст. ст. 152, 153 КПК України:

01.06.2021 року слідчий суддя Комсомольського міського суду Полтавської області ухвалив рішення проводити розгляд клопотання слідчого про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в закритому судовому засіданні, оскільки особу підозрювали в учиненні кримінальних правопорушень, передбачених у ч. 4 ст. 27 ч. 1 ст. 152, ч. 1 ст. 304, ч. 3 ст. 136 КК України (Ухвала Комсомольського міського суду Полтавської області від 1.06.2021 у справі № 534/908/21);²

- під час допиту особи в ході досудового розслідування в судовому засіданні:

25.03.2021 року слідчий суддя Жовківського районного суду Львівської області ухвалив рішення про допит малолітнього потерпілого під час

¹ Там само.

² Ухвала Комсомольського міського суду Полтавської області від 1.06.2021 у справі № 534/908/21.
URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97519772>

досудового розслідування в судовому засіданні у закритому судовому засіданні у зв'язку з тим, що згідно з обставинами справи особі повідомлено про підозру щодо вчинення кримінальних правопорушень, передбачених у ч.2 ст.156 КК України, які є тяжкими злочинами та злочинами проти статевої недоторканості особи (ухвала Жовківського районного суду Львівської області ввід 25.03.2021 у справі № 444/675/21¹);²

Ухвалення рішення щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Під час досудового розслідуванні кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, а також проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, особливу увагу необхідно приділити рішенням щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Відповідно до ст. 131 КПК України заходами забезпечення кримінального провадження є такі: 1) виклик слідчого, дізнавача, прокурора, судовий виклик і привід; 2) накладення грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади; 5) тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; 6) тимчасовий доступ до речей і документів; 7) тимчасове вилучення майна; 8) арешт майна; 9) затримання особи; 10) запобіжні заходи. Науково-практичні поради щодо застосування заходів забезпечення кримінального провадження сформульовано у відповідному коментарі.^{3,4}

Ст. 132 КПК України визначає загальні вимоги до застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Особливості застосування того чи іншого заходу забезпечення кримінального провадження конкретизовані в нормах КПК України, які регулюють порядок застосування окремих заходів. Ухвала слідчого судді або суду згідно із законом є юридичною підставою застосування заходів забезпечення кримінального провадження. У випадках, визначених у КПК України, як виняток заходи забезпечення кримінального провадження можуть застосовувати й без ухвали слідчого судді чи суду, наприклад, можливість затримання особи або тимчасове вилучення майна під час здійснення затримання, у порядку, визначеному ст. 207 та 208 КПК України.

¹ Ухвала Жовківського районного суду Львівської області ввід 25.03.2021 у справі № 444/675/21. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/95826542>

² Фоміна Т. Г., Пчеліна О. В. Особливості прийняття процесуальних рішень під час досудового розслідування резонансних злочинів сексуального характеру, вчинених щодо дітей. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 257–268.

³ Алєнін Ю. П., Багрий М. В., Благута Р. І. Науково-практичний коментар до Розділу II Кримінального процесуального кодексу України «Заходи забезпечення кримінального провадження». Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 440 с. URL : <http://surl.li/tzpoif>

⁴ Фоміна Т. Г., Пчеліна О. В. Особливості прийняття процесуальних рішень під час досудового розслідування резонансних злочинів сексуального характеру, вчинених щодо дітей. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 257–268.

Звернемо увагу на особливості застосування заходів забезпечення кримінального провадження при розслідуванні досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.¹

Відсторонення від посади. Відсторонення від посади – захід забезпечення кримінального провадження, який за наявності законних підстав здійснюють щодо особи, яку підозрюють або обвинувачують у вчиненні злочину. Порядок відсторонення від посади регламентовано у ст. ст. 154–158 КПК України.

Під час досудового розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень необхідно брати до уваги, що до осіб, визнаних винними в учиненні певних видів кримінальних правопорушень, суд може застосувати такий вид покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Зокрема цей вид покарання призначають за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених у ч. ч. 1–3 ст. 156-1 КК України («Домагання дитини для сексуальних цілей»), а також у ч. 1–4 ст. 301-2 КК України («Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участі неповнолітньої особи»). У судовій практиці наявні такі приклади призначення покарання:

- у вигляді позбавлення права обіймати посади, пов'язані з роботою з особами віком до 18 років, та займатися навчальною та / або виховною діяльністю осіб віком до 18 років (вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 07.11.2022, провадження № 274/31/19);²

- у вигляді позбавлення права обіймати посади в закладах позашкільної, дошкільної та шкільної освіти (вирок Народицького районного суду Житомирської області від 10.11.2022 у справі № 284/453/22.^{3,4}

Варто взяти до уваги, що метою відсторонення від посади як заходу забезпечення кримінального провадження є, зокрема, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного чи обвинуваченого, який, перебуваючи на посаді, може в незаконний засіб впливати на потерпілих, свідків та інших учасників кримінального провадження або протиправно перешкоджати кримінальному провадженню в інший спосіб. Відтак, цілком обґрунтованим

¹ Фоміна Т. Г., Пчеліна О. В. Особливості прийняття процесуальних рішень під час досудового розслідування резонансних злочинів сексуального характеру, вчинених щодо дітей. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 257–268.

² Вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 7.11.2022, провадження № 274/31/19 . URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107165552>

³ Вирок Народицького районного суду Житомирської області від 10.11.2022 у справі № 284/453/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107243051>

⁴ Фоміна Т. Г., Пчеліна О. В. Особливості прийняття процесуальних рішень під час досудового розслідування резонансних злочинів сексуального характеру, вчинених щодо дітей. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 257–268. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2023.2.55>.

буде ухвалення рішення щодо відсторонення від посади особи, підозрюваної у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених у ч. ч. 1–3 ст. 156-1 КК України («Домагання дитини для сексуальних цілей»), а також ч. 1–4 ст. 301-2 КК України в тих випадках, коли діяльність підозрюваного пов'язана з вихованням малолітніх і неповнолітніх дітей або у випадках, коли він обіймає будь-які посади в будь-яких закладах освіти і виховання.

Водночас у судовій практиці наявні приклади, коли відсторонення від посади не застосовують із тієї причини, що особу під час досудового розслідування звільнено з роботи.¹

*Згідно з вироком Шевченківського районного суду м. Чернівці від 10.01.2023 обвинувачений за попередньою змовою з групою осіб вчинив кримінальні правопорушення, передбачені у ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 27 ч. 4 ст. 152; ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 27 ч. 1 ст. 155; ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 27 ч. 2 ст. 155 КК України. На період вчинюваних ним діянь обвинувачений працював викладачем Чернівецького фахового музичного училища та під час досудового розслідування кримінального провадження був звільнений із займаної посади. У матеріалах кримінального провадження наявний акт роботи комісії з проведення службового розслідування, відповідно до якого за підсумками проведеного внутрішнього службового розслідування комісія дійшла висновку, що обвинувачений у робочий та неробочий час дозволяв собі розмови зі студентами на теми сексуального характеру.*²

Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження застосовують відповідно до ст. ст. 170–175 КПК України. Особливі прояви такого заходу забезпечення мають під час розслідування фактів жорстокого поводження із тваринами. Вивчення судової практики свідчить, що тварина, яка стала предметом або знаряддям вчинення злочину, є речовим доказом (ст. 98 КПК України). В обґрунтуванні такого факту варто брати до уваги, що арешт майна є тимчасовим, до скасування в установленому КПК України порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та / або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину (ч. 1 ст. 170 КПК України). Згідно з ч. 1 ст. 170 ЦК України майном як особливим об'єктом вважають окрему річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.³ Відповідно до ч. 1 ст. 180 ЦК України тварини є особливим об'єктом цивільних прав. На них поширюється правовий режим речі, крім випадків, установлених

¹ Там само.

² Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 10.01.2023 р. у справі № 727/9295/21. URL : <http://surl.li/iqofmv>; Фоміна Т. Г., Пчеліна О. В. Особливості прийняття процесуальних рішень під час досудового розслідування резонансних злочинів сексуального характеру, вчинених щодо дітей. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 257–268.

³ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL : <http://surl.li/xeltvd>

законом «Про захист тварин від жорстокого поводження».¹ Відповідно до ст. 170 КПК України, завданням арешту майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження. Арешт може бути накладений на будь-яку тварину: домашню, сільськогосподарську, дику.

Ухвалою слідчого судді Овідіопольський районний суд Одеської області в межах кримінального провадження за ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 299 ч.1 КК України було накладено арешт на речовий доказ, а саме коня на прізвисько « ОСОБА_8 », рудого окрасу, віком приблизно 1,5 років, ростом 1,55 м. Ухвалено рішення передати на відповідальне зберігання речовий доказ громадській організації, що здійснює фінансування лікування та утримання тварини – ГО «Федерація порятунку тварин «Берсерк» (ухвала Овідіопольський районний суд Одеської області від 25.04.2018 у справі № 509/1503/18²).

Ухвалою слідчого судді Орджонікідзевського районного суду м. Харкова у справі № 644/2549/20 накладено арешт на домашніх тварин, вилучених під час проведення огляду місця події, власником яких є ОСОБА_5, а саме: собаку породи «спаніель» світло-кремового кольору на кличку «Пайк»; кішки білого кольору на кличку «Соня»; кота біжового кольору на кличку «Флеш»; морську свинку білого кольору на кличку «Соня». Заборонено відчуження, користування та розпорядження вказаним майном. Місцем зберігання майна визначено територію та приміщення КП «Центр поводження з тваринами», що розташований за адресою: м. Харків, пр. Гагаріна, 358. Причина накладення арешту – жорстоке поводження із тваринами. Людина була та змушувалася зі свого собаки, чим спричинила йому тілесні ушкодження (Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 9.04.2020 у справі № 644/2549/20).³

Запобіжні заходи. За загальним правилом під час досудового розслідування запобіжні заходи застосовує слідчий суддя за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором, або за клопотанням прокурора. Процесуальному порядку застосування запобіжних заходів присвячено положення Глави 18 Розділу II КПК України.⁴

¹ «Про захист тварин від жорстокого поводження: Закон України від 21.02.2006 № 3447-IV. URL : <http://surl.li/ztaagk>

² Ухвала Овідіопольський районний суд Одеської області від 25.04.2018 у справі № 509/1503/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73649924>

³ Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 9.04.2020 у справі № 644/2549/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88685534>

⁴ Фоміна Т. Г. Обґрунтування ризику переховування від органів досудового розслідування та / або суду під час застосування запобіжних заходів крізь призму практики Європейського Суду з прав людини. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. Вип. 6. С. 126–130.

Необхідно звернути увагу, що, доводячи необхідність застосування запобіжних заходів, слідчий, ініціюючи це питання, обов'язково повинен обґрунтувати ризики можливої неправомірної поведінки особи. Цілком можливо, що у кримінальному провадженні наявні одразу декілька ризиків. У такому випадку слідчий у клопотанні про застосування запобіжного заходу повинен зазначити їх та обґрунтувати відповідними доказами, що містяться у кримінальному провадженні. Завдання слідчого полягає саме в належному обґрунтуванні цих ризиків. Труднощі практичного характеру можуть полягати в тому, що доказування ризиків, за яких запобіжні заходи варто застосовувати, мають прогностичний характер. Водночас слідчий повинен спиратися на конкретні фактичні дані, що містяться у кримінальному провадженні. За відсутності ризиків неправомірної поведінки підозрюваного, навіть за наявності обґрунтованої підозри, достатніх підстав для застосування запобіжного заходу немає.

Необхідно зауважити, що роз'яснення змісту ризиків неправомірної поведінки підозрюваного, обвинуваченого доволі детально представлено в рішеннях ЄСПЛ. Ураховуючи те, що застосування європейських стандартів під час обрання запобіжних заходів у кримінальному провадженні України позитивно вплине на їх обрання, необхідним є наведення практики ЄСПЛ¹.

Основним ризиком, який обґрунтовує необхідність застосування запобіжних заходів, є можливість переховуватися від органів досудового розслідування та / або суду. Цей ризик розглядають у п. 33 рішення у справі «В. проти Швейцарії», де ЄСПЛ вказує, що небезпеку переховування від правосуддя не можна виміряти тільки залежно від суворості можливого покарання, її треба визначати з урахуванням низки інших релевантних чинників, які можуть або підтвердити наявність небезпеки переховування від правосуддя, або зробити її настільки незначною, що вона не може слугувати виправданням для тримання під вартою. Треба враховувати характер обвинувачуваного, його моральні якості, його кошти, зв'язки з державою, у якій його переслідували за законом, і його міжнародні контакти («W. V. Switzerland» заява № 14379/88, від 26 січня 1993 року).² Ризик ймовірного переховування від органів досудового розслідування та / або суду може обґрунтувати «численні ділові зв'язки за

¹ Там само.

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «В. проти Швейцарії» («W. v. Switzerland»), заява № 14379/88, від 26 січня 1993 року. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57817>

кордоном і що особі загрожувало відносно суворе покарання» («*Punzelt v. The Czech Republic*», заява № 31315/96, § 76, від 25 липня 2000 року¹).²

Зауважимо, що інформація про існування ризику має бути підкріплена доказами, наявними в матеріалах кримінального провадження. У рішенні щодо справи «Олександр Макаров проти росії» ЄСПЛ зробив висновок, що інформація, надана посадовими особами фсб, із приводу того, що заявник продав майно та придбав валюту, не підкріплена жодним доказом (копіями угод купівлі-продажу, державними актами, що свідчили про зміну власності, банківськими виписками, що підтверджують факт купівлі валюти тощо). У п. 126 указанного рішення Суд погодився з тим, що на початку продовження строку тримання заявника під вартою, можливо, і було виправдано на якийсь короткий період, аби органи обвинувачення мали час перевірити інформацію, надану посадовими особами фсб, та надати докази, що її підтверджують. Однак із плином часу сама лише наявність інформації без будь-яких доказів на підтримку її правдивості неодмінно ставала дедалі менш важливою, зокрема, якщо врахувати те, що заявник постійно заперечував свої наміри переховуватися, стверджуючи, що жодного майна не продано і жодної валюти не придбано, та, щоб підтвердити неможливість своєї втечі, посилався на свій вік, стан здоров'я, відсутність чинного закордонного паспорта чи медичної страховки і той факт, що за межами Томської області в нього немає ні родичів, ні власності («*Aleksandr Makarov v. Russia*», заява № 15217/07, § 126, від 14 вересня 2009 року).^{3,4}

При доведенні необхідності застосування запобіжного заходу варто враховувати потребу його обрання. Так, у п. 64 рішення у справі «Луценко проти України», яку розпочали за заявою українського політика щодо незаконності його тримання під вартою, ЄСПЛ констатував, що тримання під вартою Ю. Луценка не було необхідним, щоб запобігти ризику його втечі, оскільки заявник раніше був під підпискою про невиїзд, яку він надав слідчому, і дотримувався вимог указаної підписки («*Lutsenko v. Ukraine*», заява № 6492/11, §

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пунцельт проти Чехії» («*Punzelt v. the Czech Republic*»), заява № 31315/96, від 25 липня 2000 року. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58785>

² Фоміна Т. Г. Обґрунтування ризику переховування від органів досудового розслідування та / або суду під час застосування запобіжних заходів крізь призму практики Європейського Суду з прав людини. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. Вип. 6. С. 126–130.

³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Макаров проти росії» («*Aleksandr Makarov v. Russia*»), заява № 15217/07, від 14 вересня 2009 року. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91758>

⁴ Фоміна Т. Г. Обґрунтування ризику переховування від органів досудового розслідування та / або суду під час застосування запобіжних заходів крізь призму практики Європейського Суду з прав людини. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. Вип. 6. С. 126–130.

64, від 19 листопада 2012 року)у¹ У зв'язку з цим Суд дійшов висновку, що затримання заявника здійснено з іншою метою, ніж та, що передбачена у п. 1 ст. 5 Конвенції, а отже, було свавільним і таким, що суперечило цьому положенню. Тож під час обрання запобіжного заходу необхідно враховувати, чи була можливість у підозрюваного переховуватись від органів досудового розслідування та суду раніше. Якщо така можливість була, а особа нею не скористалася, то ризик втечі на момент розгляду питання про застосування запобіжного заходу істотно зменшується.

Вивчення слідчої практики свідчить, що слідчі, обґрунтовуючи необхідність застосування запобіжного заходу і доводячи ризик переховування особи від органів досудового розслідування, часто посилаються лише на відсутність постійного місця проживання підозрюваного. Проте ЄСПЛ у п. 128 рішення у справі «Олександр Макаров проти росії» наголосив, що саме собою непостійне місце проживання не створює небезпеки переховування від правосуддя («*Aleksandr Makarov v. Russia*», заява № 15217/07, § 128, від 14 вересня 2009 року).^{2,3}

Дослідження правової позиції ЄСПЛ із приводу з'ясування змісту ризику переховування від правосуддя констатує таке розуміння його сутності: небезпеку переховування від органів досудового розслідування та суду не можна обґрунтувати тільки залежно від суворості можливого покарання. Ризик переховування необхідно визначати з урахуванням низки чинників, які можуть підтвердити чи спростувати наявність небезпеки, зокрема характер підозрюваного, його моральні якості, наявності коштів, зв'язки з державою, у якій його переслідували за законом, і його міжнародні контакти. В обґрунтування цього ризику поряд з іншими обставинами можуть бути покладені такі факти, як те, що особа уже ухилялася від правоохоронних органів; має численні ділові зв'язки за кордоном; терміново продає помешкання, у якому вона тривалий час проживала; придбала валюту; звільняється з роботи. Така інформація повинна підкріплюватися доказами, що містяться в матеріалах кримінального провадження. Крім того, при обґрунтуванні цього ризику необхідно враховувати, чи була можливість у підозрюваного переховуватись від органів досудового розслідування та суду раніше. Якщо така можливість була, а

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Луценко проти України» (*Lutsenko v. Ukraine*), заява № 6492/11, від 19 листопада 2012 року. URL : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_852/page

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Макаров проти росії» («*Aleksandr Makarov v. Russia*»), заява № 15217/07, від 14 вересня 2009 року. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91758>

³ Фоміна Т. Г. Обґрунтування ризику переховування від органів досудового розслідування та / або суду під час застосування запобіжних заходів крізь призму практики Європейського Суду з прав людини. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. Вип. 6. С. 126–130.

особа нею не скористалася, то ризик втечі на момент розгляду питання про застосування запобіжного заходу істотно зменшується. Водночас не може бути вирішальним аргументом для оцінки ризику переховування від правосуддя поведінка співучасника особи, яку тримають під вартою, а також факт відсутності постійного місця проживання особи.^{1,2}

Наступним ризиком неправомірної поведінки підозрюваного, що може бути покладено в обґрунтування застосування запобіжного заходу, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 177 КПК України, є можливість знищення, переховування або спотворення будь-якої з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення. На оцінку можливого ризику акцентовано увагу в п. 110 рішення у справі «І. А. проти Франції», у якому ЄСПЛ зауважив, що розслідування, проведене після крадіжки зі зломом 4 травня 1993 року в будинку пана І. А., виявило, що її (крадіжку) вчинено на його прохання з метою позбутися певних документів. У зв'язку з цим Суд зробив висновок, що легко зрозуміти, як подія такого роду могла змусити слідчі органи побоюватися, що в разі звільнення обвинувачений зможе спробувати приховати інші докази («І.А. v. France», заява № 28213/95, § 110, від 23 вересня 1998 року).³ У такому випадку позиція ЄСПЛ цілком обґрунтована, оскільки сам факт вчинення злочину пов'язаний зі знищенням важливих документів, відповідно, у національних органів є всі докази, щоб вважати, що обвинувачений під час кримінального провадження також може приховати або знищити докази.⁴

В іншому рішенні ЄСПЛ зауважив, що наявність небезпеки знищення, приховання або спотворення будь-якої речі чи документа, що мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, не може ґрунтуватися лише на невизнанні своєї вини («Kauczor v. Poland», заява № 45219/06, § 46, від 03 травня 2009 року⁵). Фактично формулювання «невизнання своєї вини підозрюваним, обвинуваченим» не може бути покладено

¹ Фоміна Т. Г. Обґрунтування ризику переховування від органів досудового розслідування та / або суду під час застосування запобіжних заходів крізь призму практики ЄСПЛ. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. № 6. С. 126–130.

² Там само.

³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «І.А. проти Франції» («І.А. v. France»), заява № 28213/95, від 23 вересня 1998 року. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58237>

⁴ Фоміна Т. Г. Обґрунтування ризику переховування від органів досудового розслідування та / або суду під час застосування запобіжних заходів крізь призму практики Європейського Суду з прав людини. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. Вип. 6. С. 126–130.

⁵ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Каучор проти Польщі» («Kauczor v. Poland»), заява № 45219/06, від 03 травня 2009 року. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91115>

в доведення будь-якої форми неправомірної поведінки підозрюваного, обвинуваченого.¹

Зауважимо, що ризик знищення, переховування або спотворення будь-яких речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, може бути обґрунтований тим, що підозрюваний обіймає посаду, яка надає йому доступ до певних документів. Обґрунтувати цей ризик можливо також тим, що під час розслідування не проведено всіх необхідних процесуальних дій для встановлення місцезнаходження викраденого майна; і при цьому в матеріалах кримінального провадження наявні допити свідків, які вказують на те, що підозрюваний уже збув частину майна, набутого у злочинний спосіб. Зрозуміло, що в такому випадку є всі підстави вважати, що особа може й у подальшому сховати іншу частину викраденого майна.²

Ще одним ризиком неправомірної поведінки особи, відповідно до п. п. 3, 4 ч. 1 ст. 177 КПК України є можливість незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста в цьому ж кримінальному провадженні або перешкоджати кримінальному провадженню в інший спосіб. З огляду на це варто звернути увагу на рішення у справі «Олександр Макаров проти росії», у якому ЄСПЛ приділив значну увагу змістові цього ризику неправомірної поведінки особи.³ Зокрема у п. п. 129, 130 цього рішення Суд вказав, що національні органи влади пов'язували можливість заявника перешкоджати здійсненню правосуддя з його посадою мера Томська, а також із тим фактом, що частиною свідків у кримінальній справі є його колишні підлеглі, які працюють у томській мерії. Національні суди згадували, що близькі й родичі заявника нібито погрожували потерпілим і свідкам. Суд, з одного боку, урахував, що посадове становище заявника було вагомим чинником, на який зважали національні суди, доходючи висновку про наявність небезпеки маніпулювання свідками. Водночас він узяв до уваги те, що заявника усунули з посади мера міста Томська одразу після арешту і що звільнення з-під варти не призвело до поновлення його на посаді. Отже, Суд має сумніви щодо вагомості цієї підстави для продовження терміну тримання заявника під вартою. Більше того, Суд нагадав національним судам про те, що для того, щоб продемонструвати значний ризик змови, не достатньо посилання на посадові

¹ Фоміна Т. Г. Обґрунтування ризику переховування від органів досудового розслідування та/або суду під час застосування запобіжних заходів крізь призму практики Європейського Суду з прав людини. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. Вип. 6. С. 126–130.

² Там само.

³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Макаров проти росії» («Aleksandr Makarov v. Russia»), заява № 15217/07, від 14 вересня 2009 року. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91758>

повноваження особи (*«Aleksandr Makarov v. Russia»*, заява № 15217/07, § 129, 130, від 14 вересня 2009 року).¹

Стосовно маніпулювання свідками Суд у п. 132 справи «Олександр Макаров проти росії» знайшов такий негативний факт, що, покладаючись на конкретну інформацію, внутрішньодержавний суд не надав можливості заявникові спростувати її, наприклад, допитавши згаданих свідків або принаймні надавши йому копії їхніх заяв і скарг. Навіть більше, Суд вважає незвичним, що, маючи інформацію про залякування, утиски й погрози на адресу свідків, обвинувачення не порушило кримінальної справи або принаймні не розпочало попереднього розслідування за цією інформацією. Отже, Суд не переконався в тому, що висновки національних органів влади про спроможність заявника перешкоджати відправленню правосуддя були достатньо обґрунтовані фактами (*«Aleksandr Makarov v. Russia»*, заява № 15217/07, § 130, від 14 вересня 2009 року).²

З аналізу вказаного рішення можна зрозуміти, що ЄСПЛ вимагає, щоб можливість незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста в цьому кримінальному провадженні повинна бути обґрунтована, зокрема протоколами допитів свідків із приводу впливу на нього підозрюваним чи обвинуваченим, або скаргою чи заявою такого свідка про залякування, погрози, або відомостями про розпочате кримінальне провадження із цього факту. Водночас такий ризик не можна обґрунтовувати лише посадовими повноваженнями підозрюваного, користуючись якими він може вплинути на інших учасників кримінального провадження.

Як приклад обґрунтування ризику можливості незаконно впливати на свідка варто навести доводи слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва, викладені в ухвалі про продовження строку тримання під вартою від 13.02.2018. Суд урахував, що в ході розгляду клопотання про продовження строку тримання під вартою від 13.11.2017 підозрюваний безпосередньо погрожував свідкам їх убити. У зв'язку з цим суд урахував, що раніше встановлені ризики неправомірної поведінки підозрюваного не змінилися, зокрема особа може в незаконний засіб через залякування впливати на свідків у кримінальному провадженні, які володіють інформацією щодо обставин учинення ним кримінальних правопорушень.³

¹ Фоміна Т. Г. Обґрунтування ризику переховування від органів досудового розслідування та / або суду під час застосування запобіжних заходів крізь призму практики Європейського Суду з прав людини. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. Вип. 6. С. 126–130.

² Там само.

³ Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва Левицької Т.В. від 13.02.2018 р., справа № 761/4588/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72431288>

Доказами того, що особа може перешкоджати кримінальному провадженню в інший спосіб, можуть бути факти про підкуп або погрози осіб, які здійснюють досудове розслідування або правосуддя. За дослідженням, слідчі судді, судді найчастіше посиляються на ризик того, що підозрюваний, обвинувачений може вплинути на учасників кримінального провадження у зв'язку з тим, що у справі не допитані свідки та потерпілі, і при зміні запобіжного заходу щодо підозрюваного, обвинуваченого, останній матиме можливість впливати на них.^{1,2} Розглядані матеріали судової практики доводять, що ризик того, що підозрюваний, обвинувачений може перешкодити кримінальному провадженню в інший спосіб, найчастіше не обґрунтовують і вказують у судовому рішенні без наведення доказів, які дали підстави дійти до такого висновку.

Останнім ризиком є достатні підстави вважати, що підозрюваний, обвинувачений може вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому його підозрюють, обвинувачують (п. 5 ч. 1 ст. 177 КПК України). Позиція ЄСПЛ щодо застосування запобіжного заходу з метою запобігання спробам особи вчинити нові злочини зведена до того, що минуле особи підтверджує припущення про існування такого ризику («Clooth v. Belgium», заява № 12718/87, § 40, від 12 грудня 1991 року,³ «Muller v. France», заява № 21802/93, § 44, від 17 березня 1997 року⁴). Ураховуючи практику ЄСПЛ, зауважимо, що національні суди, обираючи запобіжний захід, правильно обґрунтовують ризик учинення нового кримінального правопорушення наявністю попередніх судимостей підозрюваного, обвинуваченого. Окрім цього, про наявність підстав вважати, що особа може вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити те, у якому її підозрюють, можуть свідчити дані, отримані в результаті проведення слідчих (розшукових) дій про підготовку особи до вчинення кримінального правопорушення, зокрема придбання предметів для здійснення злочинної діяльності, зв'язки з антигромадськими елементами.⁵

Судова практика щодо застосування запобіжних заходів під час розслідування досліджуваної категорії злочинів свідчить, що такі заходи обирають переважно з урахуванням окреслених ризиків; тяжкості покарання, що

¹ Ухвала судді Придніпровського районного суду м. Черкаси Кучеренко В.Г. від 28.12.2017 р., справа № 711/8244/17. URL : <http://surl.li/vwouxa>

² Ухвала судді Придніпровського районного суду м. Черкаси Кучеренко В.Г. від 3.11.2017 р., справа № 711/4102/17. URL : <http://surl.li/qhyusy>

³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Клоот проти Бельгії» («Clooth v. Belgium»), заява № 12718/87, від 12 грудня 1991 року. URL: <http://surl.li/hvrgkd>

⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мюллер проти Франції» («Muller v. France»), заява № 21802/93, від 17 березня 1997 року. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58025>

⁵ Фоміна Т. Г. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні : проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Панов, 2020. 576 с.

загрожує підозрюваному в разі визнання його винним у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого його підозрюють; даних про особу підозрюваного.¹

4.6. Використання спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, а також проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, моральності та використання техніко-криміналістичного забезпечення

Однією з підстав проведення компетентного дослідження, відповідно до ст. 8 Загальної декларації прав людини 1948 р.², ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р.³, є право особи на розгляд її справи компетентним судом. Викладене обґрунтовує необхідність доручення досудового розслідування не тільки компетентному слідчому, але й вимагає залучення до цього процесу висококваліфікованих спеціалістів та експертів.

Досить поширеною є потреба в залученні згаданих фахівців під час розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, статевої свободи та статевої недоторканості особи, моральності. Ефективне розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії вимагає встановлення комплексу обставин, з'ясування яких неможливе без використання спеціальних знань у різних формах. Процесуальні форми сприяють отриманню процесуальних джерел доказів, а найбільш кваліфікованою формою їх використання є залучення експерта до проведення судової експертизи, непроцесуальні – спрямовані на отримання орієнтувальної інформації, а також на додаткове сприяння встановленню обставин, що підлягають з'ясуванню під час досудового розслідування чи додатково підтверджують наявність окремих ознак складу кримінального правопорушення.

Досить поширеною процесуальною формою використання спеціальних знань, що використовують під час розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, статевої свободи та статевої недоторканості

¹ . Ухвала Овруцького районного суду Житомирської області від 31.05.2022 у справі № 286/880/22. URL : <http://surl.li/bfyclx>

² Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III). База даних (БД) «Законодавство України». Верховна ВР України. URL : <http://surl.li/vprochc>

³ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР №2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. База даних (БД) «Законодавство України». Верховна ВР України. URL : <http://surl.li/uyislg>

особи, моральності, є залучення спеціаліста до слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. Потреба в залученні спеціалістів виникає найчастіше під час проведення оглядів місця події, обшуків, оглядів предметів і документів, аналізу інформації з вилучених мобільних телефонів і комп'ютерної техніки тощо.

Специфіка діяльності спеціаліста обумовлена видом дії, до якої його залучено, а також фахом і спеціальністю останнього. За результатами аналізу слідчої та судової практик розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії необхідно зауважити, що найчастіше виникає потреба в залученні спеціаліста в галузі криміналістики, який надає технічну допомогу та володіє навичками поводження з відповідними техніко-криміналістичними засобами.

Щодо техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі й гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, моральності варто наголосити на важливості застосування засобів фіксації ходу та результатів слідчих (розшукових) дій, до яких належать: фотоапарати, фотокамери та відеокамери, фотоспалахи, штативи, додаткові засоби освітлення для відеокамер, квадрокоптери, карти пам'яті тощо.

Під час виявлення та вилучення слідів різноманітного походження також виникає потреба в застосуванні засобів закріплення (копіювання) та вилучення слідів. Найбільш поширеними серед таких засобів є: дактилоскопічні плівки, дактилоскопічні липкі стрічки (скотч) та гель-ліфтери (для копіювання поверхневих слідів рук, ніг та взуття, а також вилучення мікрооб'єктів), силіконові компаунди для зняття відбитків пальців із рельєфних поверхонь, оброблених дактилоскопічними порошками, гіпс (для виготовлення зліпків зі слідів взуття, протекторів шин та інших великих об'єктів), силіконові пасти для фіксації дрібних слідів (знарядь злочину, невеликих ділянок слідів взуття), пластилін (для зняття зліпків зі слідів злочину), лаки в аерозольному виконанні або спреї для закріплення слідів на сипких поверхнях, наприклад піску.

За умов проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій в умовах поганої видимості виникає потреба в застосуванні засобів освітлення для штучного освітлення ділянок місцевості, закритих приміщень, предметів або людей. Із цією метою застосовують стаціонарні й переносні джерела освітлення побутового або спеціального призначення (ручні, налобні ліхтарі, портативні освітлювальні станції, світлові вежі, стаціонарні освітлювальні лампи на штативах, LED-прожектори). Засоби освітлення, залежно від характеру спектра випромінювання поділяють на звичайні, ультрафіолетові, інфрачервоні та лазерні.

Якщо кримінальне правопорушення вчинено із застосуванням вогнепальної зброї, холодної зброї або вибухонебезпечних предметів, використовують різноманітні пошукові засоби (металюшукачі, магнітні

підйомники, пошукові магніти, трали, магнітні трали (граблі), щупи, оглядові дзеркала, ультрафіолетові освітлювачі, електронно-оптичні перетворювачі, тепловізори тощо).

За необхідності відшукування таких джерел інформації, які не сприймаються оком людини, доцільним є застосування оптичних приладів. До них, зокрема, належать: лупи різної кратності збільшення і призначення (дактилоскопічна, вимірювальна, текстильна з підсвічуванням для роботи зі слідами, біноклярна), мікроскопи (біологічні, металографічні, порівняльні, люмінесцентні, поляризаційні, вимірювальні, стереоскопічні).

Засоби вимірювання або вимірювальну техніку застосовують для виконання таких завдань: для вимірювання довжини (лінійки, складні метри, рулетки, штангенциркулі, мікрометри, далекоміри); для вимірювання кутів (транспортир, кутомір, кутомірні сітки); для вимірювання площ (метричні сітки); для вимірювання об'єму рідких тіл (мензурки, міри); для вимірювання маси тіла (ваги різних класів); для визначення пружності тіл (твердоміри, манометри). Додатковими допоміжними засобами є: засоби упакування (конверти, спеціальні сейф-пакети, коробки, пакувальний папір тощо), огорожувальні стрічки, канцелярське приладдя (ручки, олівці, ножиці, папір тощо), засоби індивідуального захисту (захисні маски, рукавички, захисні індивідуальні комбінезони, захисні окуляри, одноразові шапочки, бахіли, чоботи, плащі), ручні інструменти (молотки, викрутки, ручні пилки, стамески, пінцети, скальпелі, кусачки, склорізи, плоскогубці тощо).¹

Серед сучасних техніко-криміналістичних засобів варто виокремити технології лазерного тривимірного сканування. Використання технології лазерного сканування місцевості й об'єктів, результатом якого стає 3D-модель, дає змогу в кілька разів збільшити інформативність зібраних на місці події даних, забезпечує наочну та зручну тривимірну візуалізацію й ілюстративність.² Потреба в їх застосуванні може виникнути, наприклад, під час проведення спецоперації щодо визволення заручників, огляду місця події за фактом насильницького зникнення людини чи групи осіб тощо.

Під час розслідування кримінальних правопорушень досить часто виникає потреба в отриманні інформації різного роду. Одним із джерел її отримання є інформаційно-телекомунікаційна система «Інформаційний портал Національної поліції України» (далі – ПНП). ПНП містить такі інформаційні підсистеми: «CUSTODY RECORDS»; «Єдиний облік»; «Інспектор»;

¹ Степанюк Р. Л., Гусєва В. О., Кікінчук В. В. Криміналістика : криміналістична техніка : навчальний посібник. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.

² Husieva, V., Avdieiev, O., Komienko, V., Kryvoruchko, L. Innovative technologies as alternative means of improving the efficiency of criminal justice in Ukraine. *Amazonia Investiga*, 11(52). 2022. P. 260–268.

«Адмінпрактика»; «Атріум»; «Гарпун»; «ДТП»; «Домашній арешт»; «Дорожній лист»; «Доручення слідчого»; «ЕЗК» «РЕЗ та ВП»; «Затримані та доставлені»; «Коронавірус»; «Облік GPS-пристроїв»; «Облік SIM-карток»; «Облік ППОК»; «Облік тимчасово відсутніх»; «Об'єкти дозвільної системи»; «Особа»; «Паспорт поліцейської дільниці»; «Патрулі»; «Пізнання»; «Розслідування»; «Склад»; «Слід»; «Службове завдання»; «Службовий транспорт»; «Терміновий припис»; «Геопортал».

Перспективним під час розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, моральності є використання підсистеми «Слід», яку наповнюють інспектори-криміналісти. Облік такої інформації ведуть за певними категоріями, зокрема: фотозображення слідів рук, підшов взуття, знарядь зламу, структури матеріалу (рукавичок), протекторів шин транспортних засобів; мультимедійна інформація (фото-, відео-, звукозапис) щодо осіб, які причетні до вчинення кримінального правопорушення; мультимедійна інформація (фото-, відеозапис) обстановки події, що сталася; інформація про кулі, гільзи і патрони зі слідами зброї; інформація про об'єкти біологічного походження; інформація про інші вилучені матеріальні об'єкти, які були знаряддям учинення кримінального правопорушення та зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюють під час кримінального провадження. Використання цієї підсистеми дає змогу виявляти збіги між вилученими об'єктами в різних кримінальних провадженнях.¹

Досить часто виникає потреба в застосуванні банків даних, розпорядниками яких є експертні установи, зокрема криміналістичних обліків. Систему криміналістичних обліків становлять: трасологічний; дактилоскопічний; балістичний; холодної зброї; грошових знаків, бланків документів, цінних паперів та пластикових платіжних карток; осіб за ознаками зовнішності; вибухотехнічний; пожежно-технічний; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; генетичних ознак людини; записів голосів та мовлення осіб.²

Проведення перевірок за криміналістичними обліками здійснюють на підставі відповідного запиту, форма якого визначена в Інструкції з організації та функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України, що затверджена наказом МВС України від 10.09.2009 №390. Вона регламентує й

¹ Гусева В. О. Використання відомостей з інформаційного порталу Національної поліції України у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених щодо працівників правоохоронних органів. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 29 жовтня 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 116–118.

² Інструкція з організації та функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : затв. наказом МВС України від 10.09.2009 №390. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text>

форму відповіді, яку складають за результатами проведеної перевірки. За своїми характеристиками отримані матеріали не можуть бути зараховані до жодного із процесуальних джерел доказів, однак таку інформацію визнають орієнтувальною.¹ З огляду на той факт, що за певних обставин, ця інформація може сприяти ідентифікації особи злочинця, не варто недооцінювати їх можливості, а навпаки – направляти відповідні матеріали для їх поміщення до обліку.

Щодо різновидів судових експертиз, потреба у призначенні яких виникає під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, статевої свободи та статевої недоторканості особи, моральності, то вони обумовлені специфікою кримінального правопорушення, щодо якого здійснюють досудове розслідування, а їхній обсяг є досить вагомим. Під час розслідування деяких із кримінальних правопорушень цієї категорії може виникати потреба у проведенні комплексних і комісійних експертних досліджень, тому специфіка використання спеціальних знань під час досудового розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії буде розкрита з урахуванням специфіки кожного з них.

Насильницьке зникнення. У 2022 році зареєстровано 1120 кримінальних проваджень за ст. 146-1 КК України, що в 20 разів більше, ніж у попередній календарний рік. Тобто за умов збройної агресії російської федерації, це кримінальне правопорушення набуло більших масштабів у загальній кількості облікованих кримінальних правопорушень.

До основних форм участі спеціалістів у досудовому розслідуванні насильницького зникнення особи зараховують:

- надання консультаційної допомоги в ознайомленні із сучасними можливостями техніко-криміналістичних засобів, що використовують під час виявлення, вилучення слідів насильницького зникнення особи, технічної фіксації перебігу слідчої (розшукової) дії тощо;
- надання технічної допомоги в застосуванні техніко-криміналістичних засобів під час провадження тієї чи тієї слідчої (розшукової) дії, а також у складенні планів, схем, таблиць, креслень, відбору зразків, для подальшого їх компетентного дослідження під час проведення кваліфікованого експертного дослідження;

¹ Гусева В. О. Окремі проблеми формування та використання криміналістичних обліків під час розслідування кримінальних правопорушень. *Розвиток науки та техніки: проблеми і перспективи* : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки – 2021 в Україні (м. Київ, 20 травня 2021 р.) Київ : Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2021. С. 101–103.

- здійснення попереднього дослідження знарядь і засобів, виявлених на місці насильницького зникнення особи, слідів учинення кримінального правопорушення або під час проведення обшуку тощо;
- надання довідково-консультаційної допомоги щодо залучення експерта, формулювання запитань, які необхідно подати для його розв'язання тощо.

Щодо конкретних слідчих (розшукових) дій, то важливим є здійснення огляду місця насильницького зникнення особи. До участі в ньому необхідно залучати спеціаліста в галузі медицини або спеціаліста-біолога, а також спеціаліста-криміналіста. Останні нададуть компетентну допомогу у виявленні та вилученні слідів біологічного походження, які можуть бути залишені на місці вчинення кримінального правопорушення виконавцем злочину чи потерпілим через чинення опору тощо. Також цих спеціалістів необхідно залучати до проведення огляду місця викрадення особи або обшуку такого місця, адже вилучені сліди в разі їх ототожнення зі зразками особи, яка ймовірно причетна до вчинення злочину, додатково підтверджуватимуть її вину в учиненні кримінального правопорушення.

До участі в обшуку, метою проведення якого є встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, а також потерпілого, доцільним є залучення спеціаліста в галузі криміналістики, адже проведення цієї слідчої (розшукової) дії варто фіксувати за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. У цьому аспекті слушним є наголошення на тому факті, що відповідно до ч. 6 ст. 107 КПК України незастосування технічних засобів фіксування кримінального провадження у випадках, якщо воно є обов'язковим, тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих внаслідок її вчинення результатів, за винятком випадків, якщо сторони не заперечують проти визнання такої дії та результатів її проведення чинними.¹ Спеціаліст у галузі криміналістики також надасть допомогу у виявленні та вилученні слідів учинення кримінального правопорушення, матеріальних об'єктів, які могли зберегти на собі його сліди.

У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи їх відбирає сторона кримінального провадження, а допомогти в цьому може залучений спеціаліст як у галузі криміналістики, так і медик, біолог, генетик тощо.

Під час проведення тимчасового вилучення майна або в разі огляду комп'ютерних даних може виникнути потреба в залученні спеціаліста, який надасть допомогу в копіюванні інформації, що міститься в інформаційних

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. База даних (БД) «Законодавство України». Верховна ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17>

(автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах або в мережі «Інтернет».¹

Водночас необхідно зауважити, якщо злочин учинено щодо неповнолітнього, доцільним є залучення спеціаліста в галузі педагогіки або психології. Такий фахівець не тільки надасть слідчому допомогу у створенні сприятливої атмосфери допиту, але й дозволить уникнути чи знизити психотравмуючий вплив на психіку особи через необхідність проведення за її участі слідчих (розшукових) дій.

Для виконання зазначених вище завдань залучають спеціалістів і під час розслідування захоплення заручників.

Важливу роль під час розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи, зокрема під час розслідування насильницького зникнення й захоплення заручників, відіграють висновки експертів, адже потреба у проведенні судових експертиз під час їх розслідування виникає досить часто.

Об'єктами дослідження судових експертів найчастіше є: сліди, знаряддя та засоби, виявлені під час проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій.

У випадку виявлення на місці вчинення насильницького зникнення або захоплення заручників слідів рук, долонь, ніг, взуття або транспортних засобів, типовим є призначення судової трасологічної експертизи, основним завданням якої є ідентифікація об'єктів за їхніми матеріально фіксованими слідами-відображеннями. Експертів-трасологів можуть ставити такі запитання: наявність на виявлених і вилучених предметах слідів взаємодії з іншими предметами, придатність їх для ідентифікації чи наявність у цих слідах ознак, що сприяють та орієнтують на пошук зазначених об'єктів.

Досить часто на місці насильницького зникнення або захоплення заручника виявляють сліди шин транспортного засобу, що також обумовлює необхідність призначення трасологічної експертизи. За результатами такого дослідження можливо з'ясувати тип і модель транспортного засобу, який використовував злочинець як знаряддя вчинення кримінального правопорушення. У разі незаконного проникнення до житла особи (звідки його в подальшому було викрадено), що поєднано зі зломом запірних пристроїв дверей житла чи іншого володіння особи, можна призначати трасологічну експертизу слідів знарядь зламу. За результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень і матеріалів експертної практики найчастіше під час проведення таких експертиз розв'язують винятково діагностичні завдання, адже

¹ Войтович Є. М., Тичина Д. М., Антошук А. О. Основи методики розслідування насильницького зникнення людини : монографія. Київ: 7БЦ, 2022. 176 с.

досить складно під час розслідування відшукати та витягнути предмет, що використовували як знаряддя проникнення, для подальшої його ідентифікації.

Виявлені сліди рук особи направляють на експертизу слідів рук (дактилоскопічну експертизу) з метою визначення можливості подальшої ідентифікації особи, яка їх залишила. Такі відбитки зазвичай виявляють на місцях насильницького зникнення, викрадення людини або її тимчасового утримання чи звільнення. Усі питання, що виносять на розгляд експерта, можуть бути розподілені на ідентифікаційні та діагностичні. Під час дослідження місця викрадення людини може бути виявлено сліди викраденої людини, тобто потерпілого. У разі їх придатності до ідентифікації та, наприклад, за умов виявлення трупа викраденої людини, за цими слідами може бути ідентифіковано труп потерпілого, особливо у випадках неможливості його пред'явлення для впізнання або виявлення обезголовленого трупа.

Виявлені сліди біологічного походження можуть бути направлені на судово-медичну експертизу речових доказів (біологічну експертизу). За ними також може бути ідентифіковано особу потерпілого, викрадача або з'ясовано інформацію про особу, від якої вони можуть походити. Може бути встановлено стать особи, групу крові, резус-фактору тощо. У разі виявлення слідів крові під час експертного дослідження може бути з'ясовано механізм їх утворення.

Під час розслідування насильницького зникнення або захоплення заручника може виникнути потреба у проведенні експертизи відео-, звукозапису. Мета проведення – установлення технічних умов і технології отримання відеозвукозапису, ототожнення особи за фізичними параметрами голосу.

До основних діагностичних завдань експертизи відео-, звукозапису належать такі: 1) дослідження мовленнєвої інформації з відомостями про особистість невідомого; 2) технічні дослідження щодо з'ясування відомостей про технології отримання / фіксації / збереження відео-, звукозаписів, їх властивостей, а також особливостей носія інформації; 3) дослідження немовленнєвої інформації, зокрема звукового середовища, що містить відомості про джерела звуків за акустичними явищами, які супроводжують процес відео-, звукозапису або безпосередньо пов'язані з подією кримінального правопорушення.¹ У підготовці до призначення експертизи відео-, звукозапису вагому роль також відіграє правильне відібрання порівняльних зразків для експертного дослідження. Труднощами, що позначаються на особливостях перебігу дослідження та розв'язанні завдань, що покладені на експерта, є: ненадання зразків належного виду й достатнього обсягу; низька якість зафіксованого відеозображення; невідповідність наданих зразків вимогам

¹ Брендель О. І. Експертиза відео-, звукозапису: сучасні можливості діагностики. *Theoretical approaches of Fundamental Sciences. Theory, Practice and prospects* : Abstracts of XI International Scientific and Practical Conference. (Женева, Швейцарія, 26–28 квітня 2021 р.). European Conference, 2021. С. 93–95.

достатності (чотири форми зразків усного мовлення); неможливість забезпечення направлення на дослідження експерта всіх об'єктів, що застосовували в технології отримання відео-, звукозапису тощо.¹

У протиправних діях, пов'язаних із насильницьким зникненням і захопленням заручників, найчастіше застосовують вогнепальну або холодну зброю. При розслідуванні злочинів виникає потреба у призначенні експертизи вогнепальної зброї, патронів та слідів їх дії, експертизи холодної зброї тощо.²

Усі дослідження вогнепальних ушкоджень одягу та взуття, пов'язані з одночасним нанесенням тілесних ушкоджень людині, належать до компетенції судово-медичної експертизи. Якщо в процесі експертизи виникає необхідність дослідження вогнепальних ушкоджень у сукупності з аналізом умов пострілу (специфікою дії конкретного екземпляра зброї тощо), може бути проведена комплексна медико-криміналістична експертиза, яку виконує експерт-баліст та судово-медичний експерт. Залежно від конкретної ситуації комплексно з експертизою зброї та слідів і обставин її використання можуть проводити інші види судових експертиз, зокрема трасологічну або експертизу матеріалів, речовин та виробів.

Ще одним кримінальним правопорушенням, що має високий рівень суспільної небезпеки у групі кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності, є використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК України). Зазвичай під час розслідування такого протиправного діяння типовим є збирання ідеальних слідів, які переважно представлені в показаннях потерпілого, свідків, підозрюваного. Проте досить часто під час розслідування використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом виникає потреба у призначенні судово-медичної експертизи щодо неповнолітнього, адже йому могло бути заподіяно фізичне насильство.

Судово-медичну експертизу з метою встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень проводить судово-медичний експерт через медичне обстеження потерпілих. Проведення цієї експертизи лише за медичними документами допускають у виняткових випадках і лише за наявності справжніх повноцінних документів, що містять вичерпні дані про характер ушкоджень, їх клінічний перебіг та інші необхідні відомості.³ Таку експертизу проводять за

¹ Степанюк Р. Л., Гусева В. О. Розслідування кримінальних правопорушень проти власності: типові слідчі ситуації та проблеми використання спеціальних знань. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). Ч. 1. С. 261–275.

² Вигівський І. М. Розслідування захоплення заручників: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 228 с.

³ Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи : затв. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-95>

медичними документами в разі перебування особи на стаціонарному лікуванні. Перед призначенням експертизи слідчий має зібрати медичну документацію, пов'язану із вчиненням кримінального правопорушення, та направити її на дослідження експертові.

Судово-медична експертиза живих осіб (для визначення характеру і рівня тяжкості тілесних ушкоджень) на етапі підготовки та призначення містить такі складники: винесення постанови про призначення експертизи з визначеним переліком питань, установлення особи та забезпечення її прибуття до експертної установи, надання матеріалів для ознайомлення з обставинами провадження, надання медичної документації щодо особи, яка направляють на експертизу, та складання експертного висновку.

Якщо документально неможливо встановити вік особи, під час розслідування необхідно забезпечити проведення судово-медичної експертизи віку неповнолітнього. Таке дослідження вимагає проведення цілого комплексу клініко-лабораторних та інструментальних досліджень на сучасному етапі. Судово-медичну експертизу проводить комісія у складі рентгенолога, ендокринолога, терапевта, психоневролога, генетика, педіатра та інших необхідних спеціалістів під головуванням судово-медичного експерта. Попередньо за таких умов рекомендують отримати консультаційну допомогу судово-медичного експерта з метою з'ясування організаційних питань, пов'язаних із залученням відповідних спеціалістів у галузі медицини.

Виникає потреба у використанні спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Особливу увагу під час їх розслідування варто приділяти таким правопорушенням, що вчинені щодо малолітніх і неповнолітніх дітей. Такі злочини є більш складними з огляду необхідності розв'язання не лише основних, а й додаткових завдань. У цьому аспекті особливу увагу необхідно приділяти тактиці проведення слідчих (розшукових) дій, ефективність провадження яких також забезпечують через залучення до них спеціалістів.

Різновидом участі спеціаліста у слідчих (розшукових) діях є участь педагога та / або психолога в проведенні допиту неповнолітньої особи. Участь педагога в допиті має на меті сприяти забезпеченню прав і законних інтересів неповнолітніх.

Відповідно до наказу Офісу Генерального прокурора України «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» під час допиту дитини, потерпілої від сексуального насильства, доцільно враховувати вимоги Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, зокрема: усіляко зменшувати негативний психологічний вплив на дитину й уживати заходів щодо застосування під час допиту неповнолітньої особи аудіо- та / або відеофіксації

слідчих (розшукових) дій; активно застосовувати визначену у ст. 232 КПК України можливість здійснення дистанційного досудового розслідування, зокрема проведення допиту неповнолітнього потерпілого, свідка згідно з правилами, що передбачені у ст. ст. 225–227 КПК України; у всіх передбачених у законі випадках для захисту прав неповнолітніх потерпілих чи свідків звертатися до суду із клопотанням про їх допит поза залогою судового засідання в іншому приміщенні з використанням відеоконференції згідно зі ст. ст. 352–354 КПК України.¹ Забезпеченню дотримання цих вимог, зокрема щодо використання технічних засобів фіксації, сприятиме залучений спеціаліст, участь якого й полягатиме в наданні технічної допомоги.

Залучення інспекторів-криміналістів до проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи і статевої недоторканості обумовлено необхідністю встановлення слідів і речових доказів учинення кримінального правопорушення. Особливо це стосується слідів біологічного походження, дослідження яких у певних випадках є найбільш результативним.

Під час розслідування зґвалтувань, сексуального насильства, домагання дитини для сексуальних цілей, доцільним є використання спеціальних знань у процесуальній формі, зокрема у формі судової експертизи, що зумовлено особливостями механізму вчинення таких кримінальних правопорушень, переліком завдань, що підлягають доказуванню та процесуальними вимогами до проведення слідчих (розшукових) дій за участі неповнолітньої особи.

Для ідентифікації особи злочинця за слідами біологічного походження доцільно призначати молекулярно-генетичну експертизу. Через забезпечення її проведення можливим стає розв'язання таких ідентифікаційних завдань: 1) визначення приналежності біоматеріалу конкретній особі або виключення такої приналежності; 2) визначення статевої приналежності біологічних слідів й об'єктів; 3) виявлення зв'язку між різними злочинами: визначення, що сліди біоматеріалу, які виявлено на місцях різних злочинів, залишила та сама особа; 4) порівняння генетичного профілю біологічного об'єкта з генетичними даними, які зберігають у комп'ютерній базі даних, і в разі збігу – спрямування слідства на пошук певної особи тощо.²

Доцільним у певних слідчих ситуаціях є проведення судово-медичної експертизи живих осіб, яку можуть призначати для визначення факту, характеру й тяжкості тілесних ушкоджень, рубців, загального стану здоров'я, зараження

¹ Покайчук В. Я., Поливанюк В. Д., Фурса В. В. Правова основа діяльності поліції у сфері протидії сексуальному насильству над дітьми: міжнародно-правові передумови заборони сексуального насильства щодо дітей та національне законодавство. URL : <http://surl.li/txeahx>

² Топчій В. В. Актуальність судової молекулярно-генетичної експертизи та проблемні питання щодо її проведення. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. 2018. № 18. С. 256–263.

венеричними хворобами; для визначення статевих станів, зокрема статевої зрілості, статевої недоторканості, вагітності, учинення насильницького статевого акту, розпусних дій, статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості, а також із метою визначення віку неповнолітньої особи.¹

При проведенні судово-медичної експертизи у випадках зґвалтування необхідно отримати відповіді на такі запитання:

Чи є достовірними ознаки колишніх статевих зносин?

Чи порушена анатомічна цілісність гімену і яка давність її порушення?

Чи наявні сліди проникнення у вагінальний, анальний або оральний спосіб?

Якщо так, то який характер ушкоджень у цих ділянках, яка їх локалізація і можливий час / період виникнення?

Чи є на тілі потерпілої ушкодження, що вказують на застосування насильства до потерпілої? Якщо так, то який характер ушкоджень, їх локалізація, механізм спричинення, давність нанесення?

Чи є ознаки перебування потерпілої особи під час статевого акту в безпорадному стані? Якщо так, то які саме це ознаки?

Перспективним під час розслідування кримінальних правопорушень проти сексуальної свободи та статевої недоторканості є використання результатів одорологічної експертизи. Її головними завданнями є встановлення ототожнення людини і запаху, який залишився, а також визначення скількома особами залишено запахові сліди на одному або декількох предметах. Пошук і вилучення запахових слідів мають проводити одночасно з будь-якими іншими слідами чи предметами, що можуть бути речовими доказами.²

Досліджуючи запахові сліди людини, можна встановити: походження запахових слідів від конкретних осіб під час експертного дослідження волосся, слідів крові, предметів одягу тощо; учасників події за їх запаховими слідами, індивідуальний запах особи в слідах, вилучених із різних місць злочинів; належність предметів певній особі³, стать особи, що залишила надані запахові сліди тощо.⁴

¹ Судова медицина: мультимедійний навчальний посібник. Національна академія внутрішніх справ. URL : <http://surl.li/mnyqmr>

² Гусєва В. О. Деякі особливості використання судово-криміналістичних експертиз у злочинах проти працівників правоохоронних органів. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 85-рр. д. ю. н., проф. Н. І. Клименко (м. Київ, 27 лютого 2018 р.). Київ: Маріуполь, ПВНЗ «Європейський університет», 2018. С. 94–96.

³ Гусєва В. О. Окремі питання використання запахових слідів під час розслідування кримінальних проваджень. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 04 грудня 2015 р.). Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2015. С. 229–232.

⁴ Гусєва В. О. Методика розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: монографія. Харків: ТОВ «У справі», 2020. 452 с.

Досить складним у розслідуванні є домагання дитини для сексуальних цілей. У п. 17 Висновку Комітету щодо ст. 23 Ланцаротської конвенції «Домагання дітей для сексуальних цілей за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій (Грумінг)» 2015 року вказано, що домагання дітей за допомогою інформаційних і комунікаційних технологій не обов'язково призводить до особистої зустрічі. Така діяльність може відбуватися через соціальні мережі й тим не менш заподіяти серйозної шкоди дитині. Сексуальні злочини, які навмисно вчиняють під час онлайн-зустрічі за допомогою комунікаційних технологій, часто пов'язані з виготовленням, володінням і передачею дитячої порнографії.

Якщо домагання дитини відбувається з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем, виникає потреба в огляді комп'ютерних даних, для чого може бути залучений відповідний спеціаліст у галузі комп'ютерних технологій.

Під час розслідування домагання дитини для сексуальних цілей доведенню підлягає наявність такої обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони, як мета домагання, що полягає в: 1) організації зустрічі з дитиною; 2) учиненні щодо неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій (за ч. 1 ст. 156-1 КК України). Водночас відповідно до ч. 2 ст. 156-1 КК України спеціальна мета полягає у втягненні неповнолітнього у виготовлення дитячої порнографії. Саме така кінцева мета є тією основною ознакою, за якою криміналізовано це діяння, що визначає суспільну небезпеку діяння правопорушника.

Така мета може бути підтверджена або спростована в непроцесуальній формі використання спеціальних знань. За наявності добровільної згоди особи щодо неї може бути проведено опитування із застосуванням поліграфу. Предметом опитування із застосуванням спеціального технічного засобу є отримання орієнтовної інформації щодо: ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; повноти наданої опитуваною особою інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про певну подію; іншої орієнтовної інформації, необхідної для конструювання версії розслідування певних подій. Такі опитування можуть проводити тільки за наявності письмової згоди особи, яка буде проходити опитування».¹

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності варто акцентувати увагу на розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із жорстоким поводженням із тваринами, що вимагає від слідчого

¹ Гусєва В. О. Сучасні можливості психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2021. № 3 (95). С. 256–267.

наявності базових знань у галузі судово-ветеринарної медицини. Знання теоретичних положень судово-ветеринарної медицини уможливають своєчасне вжиття заходів, необхідних для збирання криміналістично важливої інформації, правильне розв'язання питань щодо кваліфікації діяння під час відкриття кримінального провадження.

За загальним правилом, типовою є участь в розслідуванні жорсткого поводження з тваринами інспектора-криміналіста, однак під час розслідування жорстокого поводження з тваринами слідчому доцільно залучати відповідного спеціаліста в галузі ветеринарної медицини або лікаря-ветеринара, хоча в практичній діяльності така практика не набула свого активного впровадження.

Спеціаліста в галузі медицини залучають із метою надання рекомендацій щодо проблемних питань, які потребують спеціальних ветеринарних знань, зокрема: 1) питання, що стосуються необхідності ідентифікації слідів тваринного походження та можливих місць їх виявлення; 2) способи вилучення таких слідів зі збереженням їх цілісності для подальшої передачі для проведення експертного дослідження; 3) допомагають під час проведення фіксації виявлених слідів та опису їх у протоколі, зокрема поради стосовно спеціальної ветеринарної термінології.

Досить поширеною формою використання спеціальних знань під час розслідування жорсткого поводження із тваринами є залучення експерта до проведення судових експертиз. Типовим є призначення судово-ветеринарної експертизи, судово-психіатричної експертизи підозрюваного, судово-біологічної експертизи, трасологічної та імунологічної експертизи, судово-балістичної експертизи, експертизи холодної зброї.

До об'єктів ветеринарної експертизи належать: живі тварини та їх трупи; сировина для ветеринарно-біологічної промисловості; корми тваринного походження та кормові добавки; речові докази і документи.¹ Основними завданнями цієї експертизи є:

- оцінювання тяжкості спричинених пошкоджень, ступеня розладу здоров'я живих тварин, втрати їх продуктивності, оцінювання своєчасності та повноти проведення лікувально-профілактичних, протиепізоотичних, санітарно-гігієнічних, карантинних заходів тощо;
- установлення насильницької смерті внаслідок вогнепальних пошкоджень, отруєння чи інших причин;
- оцінювання своєчасності та повноти проведення заходів, передбачених чинним ветеринарним законодавством; комплексні ветеринарно-товарознавчі дослідження живих тварин;

¹ Судово-ветеринарна експертиза URL : <http://surl.li/ttfkot>

- розв'язання питань у сфері технології тваринництва та ветеринарної медицини;
- дослідження фактичних даних про догляд, лікування, профілактичні заходи й вибракування тварин (своєчасність, адекватність надання ветеринарної допомоги тварині; відповідність дій фахівця вимогам ветеринарної медицини під час проведення лікувальних і профілактичних заходів);
- установлення відповідності ветеринарних документів чинному законодавству України.¹

Під час розслідування жорстокого поводження із тваринами судово-психіатричній експертизі підлягають підозрювані в учиненні кримінального правопорушення. Підставами для висунення версії щодо наявності розладів психічного здоров'я в особи, що вчинила жорстоке поводження із тваринами, є: відсутність мотиву для вчинення жорстокого поводження із тваринами або безглузде, незрозуміле пояснення підозрюваним (обвинуваченим) власних дій; вияв підозрюваним (обвинуваченим) особливої жорстокості до тварини; неадекватна поведінка підозрюваного (обвинуваченого) під час досудового розслідування, демонстрування байдужого ставлення до вчинених ним протиправних дій чи, навпаки, переконання в правильності вчинення жорстокого поводження із тваринами; наявність у слідчого інформації щодо перебування особи на психіатричному обліку, у психіатричних стаціонарах, проходження судово-психіатричної експертизи в минулому.

Під час розслідування жорстокого поводження з тваринами експертному дослідженню підлягають також знаряддя вчинення кримінального правопорушення, різні сліди й речові докази, виявлені під час проведення огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій. У разі вчинення жорстокого поводження із тваринами, у випадках завдання їм ушкоджень, досить часто на місці події вилучають сліди біологічних виділень (крові, слини, волосся, шерсті). Такі сліди зазвичай виявляють на знаряддях учинення кримінального правопорушення, одязі підозрюваного, предметах, які знаходилися на місці події. У зв'язку із цим важливу роль відіграє судово-медична (судово-біологічна) експертиза речових доказів.

Основними завданнями біологічної експертизи є: установлення належності об'єктів тваринного й рослинного походження до конкретного біологічного таксона (родини, роду, виду тощо), виявлення мікрооб'єктів зазначеного походження в будь-якій масі або на предметах обстановки місця події (предметах-носіях); установлення спільної родової (групової) належності декількох порівнюваних об'єктів; установлення належності об'єктів біологічного походження до одного цілого. Отже, мета судово-біологічної

¹ Судово-ветеринарна експертиза. URL: <http://surl.li/ttfkot>

експертизи – дослідити біологічні сліди й установити належність слідів, які були виявлені та вилучені під час огляду місця події, конкретній тварині. Біологічна експертиза досліджує об'єкти рослинного і тваринного походження, до яких зазвичай зараховують: похідні шкірних покривів тваринного походження (волосся, пір'я, луска тощо); продукти життєдіяльності рослинних і тваринних організмів (екскременти тощо).

Важливим видом експертного дослідження в процесі розслідування жорстокого поводження із тваринами є експертиза слідів ніг (лап) і зубів тварин, яка належить до підвидів трасологічної експертизи. Основна мета експертизи слідів ніг (лап) і зубів тварини – ідентифікувати конкретну тварину за слідами її ніг (лап), зубів, розв'язати діагностичні й ситуаційні завдання (установлення властивостей, станів слідоутворювальних об'єктів, механізму утворення слідів). Цей підвид трасологічного дослідження призначають у таких випадках: 1) якщо на місці події чи (та) місці вчинення кримінального правопорушення виявлені сліди ніг (лап) і необхідно встановити, чи належать вони тварині, яка стала предметом посягання, чи іншій тварині; 2) якщо під час проведення освідування підозрюваного (обвинуваченого) на його тілі виявлено сліди від зубів тварини і необхідно встановити, чи належать вони тварині, стосовно якої було вчинено жорстоке поводження; 3) якщо під час огляду трупа тварини чи тіла живої тварини виявлено сліди зубів іншої тварини, необхідно встановити, якій тварині вони належать (вид, порода тощо).¹

Досить складним у розслідуванні є правопорушень щодо проведення видовищного заходу сексуального характеру за участі неповнолітньої особи (ст. 301-2 КК України). Під час розслідування таких кримінальних правопорушень виникає потреба у проведенні портретних експертиз, адже досить часто дослідженню підлягають фотознімки або відеозаписи, на яких зафіксовано факт перебування особи неповнолітнього на видовищному заході сексуального характеру.

Портретну експертизу проводять із метою ідентифікації особи за ознаками зовнішності за матеріальними зображеннями, зафіксованими у вигляді об'єктивних зображень на різних носіях, із використанням спеціальних методів і прийомів дослідження. Предмет портретної експертизи – закономірності фізіологічної будови ознак зовнішності людини, їх зміни протягом життя та після смерті, використання особливостей зовнішнього вигляду людини для розслідування кримінальних правопорушень. Об'єкт портретної експертизи – зовнішній вигляд людини та його різноманітні відображення об'єктивного характеру. Завдання портретної експертизи можна класифікувати на три групи: ідентифікаційні, діагностичні, класифікаційні. Ідентифікаційні завдання

¹ Черноус Ю., Синюверська Т. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : монографія. Київ : Право, 2022. 248 с.

полягають у встановленні наявності або відсутності тотожності осіб, відображених на фотографічних зображеннях або інших об'єктивних відображеннях зовнішнього вигляду людини. Ця група завдань є найбільш поширеною.

Діагностичні завдання полягають у встановленні вікової групи та статевої належності особи, відображеної на портреті. Класифікаційні завдання (установлення групової належності) полягають у встановленні антропологічної та расово-етнічної належності особи, відображеної на портреті. Визначення антропологічної належності передбачає встановлення належності до одного з основних антропологічних типів. З'ясування расовоетнічної належності полягає в установленні належності до конкретного етносу, що зазвичай проводять комплексно із залученням антрополога.

З метою виконання діагностичних завдань ставлять такі запитання:

1. Чи придатне зображення особи на фото (кадрах відеозапису) для ідентифікації за ознаками зовнішності?

2. Одного чи різного віку є сфотографовані особи на наданих фотознімках? Якщо різного, то на якому фотознімку відображена особа в більш ранньому віці?

3. Яка вікова група зображеної на фотознімку людини? 4. Якої статі особа відображена на наданому для дослідження фотознімку?

Оскільки встановлення особи не входить до компетенції судового експерта, а є прерогативою оперативних і слідчих підрозділів, неприпустимим є формулювання запитання для ідентифікаційного портретного дослідження на зразок «Чи відображена на наданому фотознімку така особа (прізвище, ім'я, по батькові)»?¹

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності, проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, моральності вагому роль відіграють спеціальні знання в галузі психології та психіатрії.

Знання з галузі судової психіатрії застосовують тоді, коли є підстави вважати, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, перебувала в такому стані, що унеможлилював її здатність усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій та передбачати настання їх наслідків.

Об'єкт судово-психіатричної експертизи – підозрювані, стосовно яких виникли сумніви в їхній психічній повноцінності; обвинувачені та підсудні; свідки й потерпілі, стосовно яких в органах слідства виникають сумніви щодо їх повноцінності; потерпілі, стосовно яких розв'язують питання взаємозв'язку змін

¹ Степанюк Р. Л., Гусєва В. О., Кікінчук В. В. Криміналістика : криміналістична техніка : навчальний посібник. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.

у їхньому психічному стані зі скосними щодо них протиправними діями. Судовим експертам надають матеріали кримінальної справи, медичну документацію та іншу інформацію про психічний стан особи, відповідно до якої призначено експертизу. Висновок експерта має бути конкретним, містити дані клінічного дослідження особи (психічний, соматичний, неврологічний стани тощо), а також факти, що стосуються психічного стану особи в різні періоди часу та їх пояснення.

Визначивши об'єкт судово-психологічної експертизи, необхідно пам'ятати, що це психічно здорові особи (підозрюваний, обвинувачений, підсудний, виправданий, засуджений, свідок, потерпілий, позивач, відповідач: малолітні; неповнолітні; дорослого та похилого віку).

Основним завданням психологічної експертизи є визначення в підекспертної особи таких ознак: індивідуально-психологічних особливостей, рис характеру, провідних якостей особистості; мотивоутворювальних чинників психічного життя й поведінки; емоційних реакцій та станів; закономірностей перебігу психічних процесів, рівня їхнього розвитку, індивідуальних її властивостей.¹

Чинне кримінальне процесуальне законодавство детально не регламентує нормативні підстави їх призначення, проте визначає підстави для призначення судово-психологічної експертизи щодо неповнолітнього підозрюваного.

Дослідження особи неповнолітнього підозрюваного є досить поширеним напрямом щодо використання результатів судово-психологічної експертизи. Відносно неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) проводять судово-психологічну експертизу типологічних особливостей особистості. Мета її проведення – з'ясування рівня розвитку, інших соціально-психологічних рис особи неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого, які необхідно враховувати при призначенні покарання й обранні заходу виховного характеру.²

Судово-психологічна експертиза неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених) передбачає визначення загального психічного розвитку і ступеня особистісної зрілості підлітка; вплив розумової відсталості, що не пов'язана з психічною патологією, на здатність неповнолітнього усвідомлювати свою поведінку; актуальний психічний стан, у якому перебував підліток на момент вчинення злочину чи кримінального проступку; мотиви, що спонукали злочинну поведінку; рівень комфортності підлітка та зовнішні чинники, що

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

зумовили злочинну активність; розвиток вольової сфери та здатність контролювати свою поведінку. Усвідомлення людиною своїх дій містить правильне розуміння об'єктивного змісту власної поведінки, причин та цілей учинення дій, передбачення їх наслідків із погляду чинних у суспільстві правових норм та норм моралі. Здатність керувати своїми діями виражена у вільному виборі способу досягнення бажаного, який нерозривно пов'язаний із мотивами поведінки особи на шляху задоволення актуальних потреб.¹

Типовим щодо неповнолітніх підозрюваних є призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи. Відповідно до ч.1 ст. 486 КПК України в разі необхідності для розв'язання питання щодо наявності в неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації призначають комплексну психолого-психіатричну експертизу.² Подібні положення визначені й у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх». Зокрема в п. 7 зазначено, що за наявності інформації, що свідчить про розумову відсталість неповнолітнього, має бути призначена судова психолого-психіатрична або педагогічно-психолого-психіатрична експертиза для з'ясування питання щодо наявності чи відсутності в неповнолітнього відставання у психічному розвитку, ступеня такого відставання, установлення стану його загального розвитку з метою з'ясувати питання, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними. Відповідну експертизу призначають за участі спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (психолога, педагога) і психіатрії.³

Більш поширене призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи обумовлене високою ефективністю такого дослідження, можливістю швидкого розв'язання вагомого спектру завдань. На відміну від судово-психологічної експертизи, призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого можливе навіть до особи, психічний стан якої невідомий. Судово-психологічну експертизу неповнолітнього підозрюваного призначають лише до психічно здорової особи

¹ Ходанович О. В. Сучасні проблеми судово-психологічної експертизи неповнолітніх. *Вісник академії адвокатури України*. 2014. Т. 11, №3 (31). С. 170–178.

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

³ Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року. № 5. URL : <http://surl.li/uwcugg>

з метою визначення її соціально-психологічних рис, які впливають на призначення покарання й обрання заходу виховного характеру.

Призначення судово-психологічної експертизи можливе й щодо інших неповнолітніх учасників кримінального провадження. У контексті нашого дослідження увагу привертають саме свідки, адже неповнолітні потерпілі не характерні для досліджуваної нами групи кримінальних правопорушень.

Судово-психологічну експертизу неповнолітнього свідка призначають у випадках, коли показання свідка характеризуються неповнотою, внутрішнім протиріччям або суперечать більшості інших показань, що зібрані у кримінальному провадженні, і які можуть бути викликані як причинами психологічного порядку (невисокий або недостатній рівень психічного розвитку внаслідок віку або відставання у психічному розвитку; особливості пізнавальної діяльності, зокрема зумовлені недоліками сенсорних систем; екстремальний емоційний стан тощо), так і несприятливим умовами сприйняття.¹ Необхідно наголосити, що метою її призначення є установлення здатності неповнолітнього свідка правильно сприймати обставини вчинення кримінального правопорушення, очевидцем яких він став, а не перевірка правдивості показань.

Із метою отримання орієнтувальної інформації щодо ступеня ймовірності інформації, яку повідомила опитувана особа, повноти та джерела такої інформації, уявлень опитуваної особи про певну подію, іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій, під час проведення судово-психологічної експертизи може бути застосований комп'ютерний поліграф. За наявності добровільної згоди особи щодо неї може бути проведена судово-психологічна експертиза із застосуванням поліграфу з метою перевірки достовірності та повноти наданою нею інформації.

Ще одним перспективним напрямом використання судово-психологічної експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень досліджуваного нами виду є визначення соціально-психологічної характеристики підозрюваного. Таку потребу пояснюють законодавчі положення, зокрема абз. 17 ч. 1 ст. 368 КПК України, відповідно до якого соціально-психологічну характеристику обвинуваченого незалежно від його віку суд бере до відома при ухваленні вироку.²

Соціально-психологічну характеристику обвинуваченого, разом з іншими обставинами, становлять особистісні характеристики (контроль над поведінкою та мисленням, психічний стан, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами);

¹ Ходанович О. В. Сучасні проблеми судово-психологічної експертизи неповнолітніх. *Вісник академії адвокатури України*. 2014. Т. 11, №3 (31). С. 170–178.

² Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

соціальне оточення (стосунки у суспільстві, з рідними та близькими); ставлення до правопорушень; мотивація до зміни способу життя (поведінки, переконань); чинники, які підвищують ризик учинення кримінального правопорушення, ураховуючи його криміногенні потреби; наявність в обвинуваченого мотивації до позитивних змін (зокрема з урахуванням бажання обвинуваченого брати участь у підготовці досудової доповіді).¹

Індивідуально-психологічні особливості особистості, емоційні реакції та стани можуть бути з'ясовані винятково під час проведення судово-психологічної експертизи, адже виходять за межі професійної компетентності слідчого та дізнавача. Інші обставини, що визначають соціально-психологічну характеристику обвинуваченого, також можуть бути з'ясовані лише через проведення судово-психологічної експертизи. Зокрема призначення судово-психіатричної експертизи підозрюваного, під час якої можуть бути розв'язані деякі з указаних питань, є не завжди допустимим з огляду на дію презумпції психічного здоров'я. У ході допитів підозрюваного та свідків також не завжди можуть бути встановлені окремі соціально-психологічні характеристики підозрюваного, оскільки обізнані з приводу цих обставин суб'єкти на підставі ст. 63 Конституції України найчастіше відмовляються давати показання.

Отже, судово-психологічна експертиза підозрюваного (обвинуваченого) відіграє вагоме значення під час ухвалення вироку в частині призначення покарання, а тому актуалізує необхідність її призначення стороною обвинувачення під час розслідування.

Судово-психологічну експертизу індивідуально-психологічних особливостей особистості, емоційних реакцій та станів призначають також щодо потерпілих та свідків із метою визначення особливостей пізнавальної діяльності, можливості правильно сприймати обставини вчинення кримінальних правопорушень та можливості надавати повні й адекватні показання. Потребу у призначенні такої експертизи обґрунтовують необхідністю надання правильної оцінки показань учасників кримінального провадження під час розслідування, повнота та об'єктивність яких викликає у слідчого чи дізнавача певні сумніви.

Судово-психологічну експертизу у кримінальних правопорушеннях призначають щодо потерпілих. Мета – визначення особливостей компенсації моральної шкоди. Призначення такої експертизи є гарантією реалізації права потерпілого на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди (п. 10 ч.1 ст. 56 КПК України). Різновидом моральної шкоди є пряма шкода, що виникла не лише у зв'язку з посяганням на здоров'я, честь, гідність, знищення

¹ Про затвердження Порядку складення досудової доповіді: наказ Міністерства юстиції України від 27.01.2017 №200/5. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17>

майна, позбавлення годувальника тощо, а й через грошові витрати на відновлення здоров'я, а в разі смерті особи – на поховання та утримання непрацездатних членів сім'ї, серед іншого компенсація упущеної вигоди.¹

Моральна шкода може полягати у приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації, моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я; у порушенні права власності (серед іншого інтелектуальної), прав, наданих споживачам, інших цивільних прав, у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом; у порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя, порушенні стосунків з оточенням, при настанні інших негативних наслідків.²

Під час судово-психологічної експертизи експертові-психологу доцільно поставити такі запитання:

Чи є ситуація, яку досліджують, психотравмуючою для потерпілого? Якщо так, то чи завдано потерпілому страждання (моральної шкоди) за умов ситуації (зазначають умови ситуації), що досліджують у справі?

Якщо потерпілому завдано страждання (моральної шкоди), який можливий розмір становить грошова компенсація за завдані страждання (моральну шкоду).³

Водночас варто наголосити, що судово-психологічна експертиза не акцентує уваги на розв'язанні питання із встановлення розміру грошового еквівалента щодо заподіяної моральної шкоди. Експертний висновок у цій частині має науково-рекомендаційний характер. Висновок експерта є важливим доказом у справі, однак остаточне рішення ухвалює суд. За таких обставин суд повинен виходити із принципів розумності та справедливості, а незгода з експертизою має мотивуватися у відповідний процесуальний спосіб.⁴

¹ Гусєва В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: дис. ... д-ра юрид. Наук : 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.

² Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <http://surl.li/kqzkvy>

³ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5. БД «Законодавство України». ВР України. URL: <http://surl.li/gtdkbr>

⁴ Шевцов С. О., Тимошенко А. І. Визначення розміру моральної шкоди: правові засади та експертні методики. Інформаційний лист. Експертна служба МВС України. Харків, 2011. 48 с.

РОЗДІЛ 5. МЕТОДИКА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПОШИРЕНИХ І РЕЗОНАНСНИХ МАЙНОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

5.1. Кримінально-правовий зміст і підходи до класифікації поширених і резонансних майнових кримінальних правопорушень

Майнові кримінальні правопорушення є одними з найпоширеніших і найнебезпечніших кримінальних угруповань, оскільки порушують право власності – одне з найцінніших суспільних благ.

Відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності передбачена в розділі VI Особливої частини КК України (ст. ст. 185-198).

До поширених та актуальних майнових кримінальних правопорушень варто зарахувати:

Ст. 185 КК України «Крадіжка» – таємне викрадення чужого майна.

Об'єктивна сторона крадіжки (ч. 1 ст. 185 КК України) містить такі ознаки:

- дію (таємне, незаконне, безоплатне, поза волею власника вилучення чужого майна);
- наслідок, який полягає в заволодінні та користуванні чужим майном;
- причинний зв'язок між дією та наслідком;
- спосіб учинення кримінального правопорушення, що характеризують як таємний.

Викрадення вважають таємним, якщо його здійснюють:

- за відсутності власника чи іншої особи;
- у присутності власника або іншої особи, але непомітно для них;
- у присутності власника чи іншої особи, але винний не усвідомлював цього моменту та вважав, що діє таємно від інших осіб;
- у присутності власника або іншої особи, що через свій фізіологічний або психічний стан (малолітство, сп'яніння, сон, психічне захворювання тощо) чи інші обставини не усвідомлюють факту протиправного вилучення майна та не можуть дати належної оцінки вчиненому;
- у присутності інших осіб, на потурання яких правопорушник розраховує з певних підстав (співучасть у вчиненні кримінальному правопорушенні, дружні стосунки, родинні зв'язки, тощо), однак учинюване за

таких обставин викрадення перестає бути таємним, якщо такі особи дали підстави винному засумніватися щодо їх «мовчання» про його дії;

- особою, що не була наділена певною правомочністю щодо викраденого майна, а за родом діяльності тільки мала доступ до цього майна (комбайнер, сторож тощо).

Отже, крадіжка – це викрадення, яке вважають таємний, якщо правопорушник думає, що робить це непомітно для потерпілого чи інших осіб.

Ст. 186 КК України «Грабіж» - відкрите викрадення чужого майна. Грабіж поділяють на два види:

- ненасильницький грабіж (ч. 1 ст. 186 КК України);
- насильницький грабіж (ч. 2 ст. 186 КК України).

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 186 КК України) містить такі ознаки:

- дію (відкрите, незаконне, безоплатне, поза волею власника вилучення чужого майна);
- наслідок, який полягає в заволодінні та можливості використання чужим майном;
- причинний зв'язок між дією та наслідком;
- спосіб учинення кримінального правопорушення, що характеризують як відкритий.

Викрадення вважають відкритим, якщо його:

- здійснюють у присутності власника або інших осіб, правопорушник усвідомлює, що ці особи розуміють характер його протиправних дій;
- учиняє особа, яка вважає, що за нею стежать, але насправді її дії не були помічені ні власником, ні іншими;
- продовжує вчиняти особа з метою захоплення або утримання майна, незважаючи на те, що її помітив власник або інша особа.

Ч. 2 ст. 186 КК України передбачає вчинення насильницького грабежу, тобто поєднаного з насильством (психічним або фізичним), яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства.

Згідно з п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 № 10 насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, – умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, а також учинення інших насильницьких дій (завдання удару, побоїв, незаконне позбавлення волі) за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я на момент

заподіяння.¹ Такі насильницькі дії, учинені під час грабежу, повністю кваліфіковані в ч. 2 ст. 186 КК України.

Розмежування крадіжки й грабежу відбувається через визначення способу викрадення чужого майна. Вирішальне значення для визнання викрадення як відкритого або як таємного має суб'єктивне ставлення винної особи до кримінальних протиправних дій, які вона вчиняє. Якщо особа вважає, що вона викрадає таємно (сумлінно помиляючись), то, незважаючи на те, що за її діями спостерігали інші, викрадення будуть уважати таємним.

Ст. 187 КК України «Розбій». У цій статті розбій визначають як напад із метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

Небезпечне для життя чи здоров'я насильство – заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я на момент їх заподіяння. Згідно з п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 № 10 до насильства, яке є небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, зараховують зокрема й насильство, що призвело до втрати свідомості чи мало характер мордування, придушення за шию, скидання з висоти, застосування електроструму, зброї, спеціальних знарядь тощо.²

Погроза застосування насильства при розбої полягає в залякуванні негайним застосуванням фізичного насильства, небезпечного для життя і здоров'я потерпілого (погроза вбити, заподіяти тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, легке тілесне ушкодження з розладом здоров'я чи незначною втратою працездатності, або вчинити певні дії, що в конкретній ситуації можуть спричинити такі наслідки).

Розмежування насильницького грабежу та розбою відбувається за такими ознаками:

- спосіб посягання на власність. Грабіж – це завжди відкрите посягання на власність, а розбій може вчинятися як відкрито, так і таємно;

¹ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>.

² Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>.

- характер фізичного і психічного насильства як способу заволодіння майном. Під час вчинення насильницького грабежу для досягнення своєї мети винний застосовує насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або погрозу такого насильства, а під час розбою застосовує насильство, яке є небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або погрозу застосування таким насильством;

- момент закінчення кримінального правопорушення. Грабіж є кримінальним правопорушенням із матеріальним складом (вважають закінченим із моменту, коли винна особа вилучила майно і має реальну можливість розпоряджатися чи користуватися ним), тоді як розбій є усиченим складом (вважають закінченим із моменту нападу, незалежно від того, чи заволоділа винна особа бажаним чужим майном).

Ст. 189 КК України «Вимагання». При вимаганні винний своїми вчинками або погрозами пригнічує волю потерпілого та всупереч його волі змушує передати потерпілого майно чи права на майно, або вчиняє будь-які дії майнового характеру. Потерпілими можуть виступати власник майна; особа, якій ввірене або під охороною якої перебуває майно; особа, яка має доступ до майна чи виконує технічні функції щодо його утримання; близькі родичі осіб.

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення містить дві взаємопов'язані дії: пред'явлення майнової вимоги та погроза застосування насильства, знищення або пошкодження майна, заподіяння іншої шкоди.

Вимагання передбачає такі види погроз:

- із погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами;
- із погрозою обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб;
- із погрозою знищення чи пошкодження їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною;
- із погрозою розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

При розмежуванні вимагання і грабежу чи розбою необхідно виходити з того, що при грабежі та розбої насильство або погроза його застосування спрямовані на заволодіння майном на момент їх застосування (погроза являє собою такі дії чи висловлювання, які виражають намір застосувати насильство негайно). При вимаганні дії, що полягають у насильстві або в погрозі його застосування, спрямовані на одержання майна в майбутньому. Крім того, вимогу передати майно, поєднану з насильством або з погрозою застосувати насильство до близьких родичів потерпілого, необхідно кваліфікувати як вимагання.

Ст. 190 КК України «Шахрайство». Шахрайство – заволодіння чужим майном або придбання права на майно через обман чи зловживання довірою.

Об'єктивною стороною шахрайства є:

- діяння (обманне або через зловживання довірою, незаконне, безоплатне, поза волею власника вилучення чужого майна або права на майно);
- наслідки, які полягають у заволодінні чужим майном або правом на майно;
- причинний зв'язок між дією та наслідком;
- спосіб учиненням, що характеризується обманом або зловживанням довірою.

Шахрайство вчиняють у два способи: обман; зловживання довірою.

В абз. 2 п. 17 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 № 10 обман (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин) чи зловживання довірою (недобросовісне використання довіри потерпілого) при шахрайстві застосовує винна особа з метою викликати в потерпілого впевненість у вигідності чи обов'язковості передачі їй майна або права на нього.

Обов'язковою ознакою шахрайства є добровільна передача потерпілим майна чи права на нього. Коли потерпіла особа через свій вік, фізичні чи психічні вади або інші обставини не могла правильно оцінювати й розуміти зміст, характер і значення своїх дій або керувати ними, передачу нею майна чи права на нього не можна вважати добровільною.

Шахрайство не існує, якщо доступ до майна отримано виключно через обман або зловживання довірою, а заволодіння майном здійснено таємно або явно (такі дії кваліфікують як крадіжку, розбій). Якщо при передачі майна право власності не переходить до злочинця, а майно передають для охорони, передачі третій особі чи перевезення, викрадення вважають крадіжкою.

11.08.2023 набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень», у якому ст. 190 КК України доповнено кваліфікаційною ознакою: «учинене в умовах воєнного або надзвичайного стану» з обов'язковим наслідком, який завдав значної шкоди.

У зв'язку зі збройною агресією росії проти України указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 на всій території України запроваджено воєнний стан, який передбачає особливий правовий режим. Уведений правовий режим має певні особливості при кваліфікації кримінальних правопорушень та при призначенні покарань особам, які вчинили кримінальні правопорушення під час воєнного стану.¹

¹Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні».
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» воєнний стан – особливий правовий режим, що запроваджують в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, який передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та гарантування національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.¹

Надзвичайний стан – особливий правовий режим, який можуть тимчасово запровадити в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України через насильство, він передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та гарантування безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб зі зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану»).

07.03.2022 Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» посилив кримінальну відповідальність кримінальних правопорушень, передбачених у ст. ст. 185, 186, 187, 189, 191 КК України, а пізніше і у ст. 190 КК України, доповнивши їх особливою кваліфікаційною ознакою: «вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану».

Посилення відповідальності за окремі кримінальні правопорушення, вчинені під час воєнного стану, може проявлятися у двох різних формах:

¹ Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. «Про правовий режим воєнного стану». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

² Закон України від 16 березня 2000 р. № 1550-III. «Про правовий режим надзвичайного стану». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>.

- учинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану як кваліфікаційна ознака (ч. 4 ст. 185, ч. 4 ст. 186, ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 3 ст. 190, ч. 4 ст. 191 КК України).

- учинення кримінального правопорушення з використанням умов воєнного стану як обставина, яка обтяжує покарання (п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України).

Отже, учинення крадіжки, грабежу, розбою, вимагання або привласнення, розтрату майна або заволодіння ним через зловживання службовим становищем в умовах воєнного або надзвичайного стану кваліфікують за ч. 4 відповідних ст. КК України.

Що стосується обставини, яка обтяжує покарання, передбаченої в п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, зокрема вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, або інших надзвичайних подій, то винна особа з метою полегшення його вчинення використовує жаклиний час для суспільства, тяжкі обставини та умови, що свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпеки злочинів, які вчиняють в умовах воєнного стану. Саме тому покарання для осіб, визнаних винними у вчиненні злочинів у період воєнного стану, суд призначає з урахуванням указаної обтяжувальної обставини, а вид і розмір призначеного покарання буде наближеним до максимальної межі, передбаченої КК України.

Ст. 197-1 КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво». Земельна ділянка – частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, із визначеними щодо неї правами (ст. 79 Земельного кодексу України) Право власності на неї поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар; водні об'єкти, ліси, багаторічні насадження, які на ній знаходяться; простір, що знаходиться над або під поверхнею ділянки на висоту і глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Посягання вчиняють стосовно земельної ділянки будь-якої категорії, на які розподілені землі України за основним цільовим призначенням (землі сільськогосподарського призначення, житлової та громадської забудови, водного фонду, промисловості, транспорту, запасу тощо).

Самовільне зайняття земельних ділянки має місце, коли особа, якій ця ділянка не передавалась у встановленому порядку у власність або не надавалась у користування чи володіння, а також за відсутності вчиненого правочину щодо цієї земельної ділянки або за відсутністю інших правових підстав, які дозволяють вважати користування земельною ділянкою правомірною.

Об'єктивною стороною кримінального правопорушення, передбаченого у ч.1 ст. 197-1 КК України, є наявність діянь у формі самовільного зайняттям

земельної ділянки, що завдало значної шкоди її законному володільцеві або власникові.

Діяння, передбачені у ч. 3 Ст. 197-1 КК України, характеризують самовільним будівництвом будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці.

Відповідно до ч. 1 ст. 197-1 КК України кримінальне правопорушення вважають закінченим із моменту заподіяння значної шкоди законному володільцеві або власникові земельної ділянки, яку самовільно зайняла винна особа, відповідно до ч. 3 ст. 197-1 КК України – із моменту самовільного будівництва будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці, зазначеній у ч. 1 цієї статті.

Суб'єкт злочину є загальним. Суб'єктивну сторону характеризує прямий умисел.

Ч. 1 ст. 197-1 КК України є кримінальним правопорушенням, тому, якщо суд визнає особу винною за протиправні діяння, передбачені у ч. ч. 2, 3 або ч. 4 ст. 197-1 КК України, вчинені з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, то покарання буде наближеним до максимальної межі відповідної частини указаної статті (згідно п. 11 ч. 2 ст. 67 КК України).

Ст. 198 КК України «Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом». Предметом кримінального правопорушення виступає будь-яке майно, завідомо для винного одержане у кримінальний протиправний спосіб (промислові чи побутові товари, речі подільні та неподільні, рухоме та нерухоме майно, твори мистецтва, історичні та культурні цінності, цінні папери тощо, вартість яких має бути виражена у грошовому еквіваленті, продукція, доходи, грошові кошти, валютні цінності, тобто вони мають становити собою матеріальну цінність).

Відповідно до ст. 198 КК України не визнають предметами кримінального правопорушення:

- предмети, поводження з якими (зокрема їх придбання, отримання, зберігання, збут) утворює самостійний склад кримінального правопорушення, наприклад, зброя, бойові припаси, вибухові речовини (ст. 263), радіоактивні матеріали (ст. 265), наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, прекурсори (ст. ст. 307, 309, 311), отруйні чи сильнодіючі речовини або отруйні чи сильнодіючі лікарські засоби (ст. 321) тощо;
- майно, яке не перебуває на законних підставах у власності когонебудь (знахідка);
- результати інтелектуальної, творчої діяльності, особисті немайнові права, майнові права;
- майно, яке одержано в обмін на майно, здобуте у злочинний спосіб.

З об'єктивної сторони таке кримінальне правопорушення характеризують діянням у формі заздалегідь не обіцяного вчинення хоча б одного з чотирьох альтернативних діянь: придбання, отримання, зберігання, збуту майна. Саме через такі дії винний отримує можливість володіти, користуватися й розпоряджатися цим майном, хоч і не стає його повноправним власником, оскільки таке майно завідомо для нього одержане у кримінальний протиправний спосіб.

Відповідальність настає лише за придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного у кримінальний протиправний спосіб і раніше не обіцяного. Винний заздалегідь (до вчинення іншого протиправного діяння) не обіцяв сприяти іншій особі у придбанні, отриманні, збереженні чи збуті конкретного майна.

Кримінальне правопорушення вважають закінченим із моменту фактичного придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, завідомо одержаного у кримінальний протиправний спосіб.

Суб'єкт є загальним – особа яка придбала, отримала, зберігала чи збула майно, завідомо одержане у кримінальний протиправний спосіб.

Із суб'єктивної сторони злочин характеризують прямим умислом та зазвичай корисливими мотивом і метою, обов'язковою ознакою є бажання винного й усвідомлення, що він придбає, отримує, зберігає чи збуває майно, здобуте саме у кримінальний протиправний спосіб.

Ст. 201-2 КК України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги». Гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надають іноземні та вітчизняні донори із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту (ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу»).

Благодійною пожертвою визнають безоплатну передачу благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення

¹ Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV «Про гуманітарну допомогу». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>.

певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності, відповідно до закону (ст. 6 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»)¹.

Безоплатна допомога (пересилка, виконання робіт, надання послуг) – надання гуманітарної допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій донорам (ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу»).

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» благодійники спільно чи індивідуально можуть здійснювати благодійну діяльність на підставі добровільного вибору одного або кількох таких її видів:

1) безоплатна передача у власність бенефіціарів коштів, іншого майна, а також безоплатне відступлення бенефіціарам майнових прав;

2) безоплатна передача бенефіціарам права користування та інших речових прав на майно і майнові права;

3) безоплатна передача бенефіціарам доходів від майна і майнових прав;

4) безоплатне надання послуг та виконання робіт на користь бенефіціарів;

5) благодійна спільна діяльність та виконання інших контрактів (договорів) про благодійну діяльність;

6) публічний збір благодійних пожертв;

7) управління благодійними ендаментами;

8) виконання заповітів, заповідальних відказів і спадкових договорів для благодійної діяльності;

9) проведення благодійних аукціонів, негрошових лотерей, конкурсів та інших благодійних заходів, не заборонених законом.

Об'єктивну сторону зазначеного кримінального правопорушення характеризують такі форми діянь:

- продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги;

- використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги;

- укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном (товарів (предметів) гуманітарної допомоги, благодійних пожертв, безоплатної допомоги).

Зазначені протиправні діяння визначатимуть як кримінальне правопорушення в разі завдання шкоди:

- відповідно до ч. 1 шкода є значною, якщо загальна вартість такої гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги у триста п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (від 469 700 грн. до 1 342 000 грн.);

¹ Закон України від 05.07.2012. № 5073-VI «Про благодійну діяльність та благодійні організації».
URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>

- відповідно до ч. 2 – у великому розмірі, тобто у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (від 1 342 000 грн. до 402 600 000 грн.);

- відповідно до ч. 3 – в особливо великому розмірі – якщо загальна вартість товарів, безоплатної допомоги або грошової допомоги у три тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (від 402 600 000 грн.).

Суб'єкт є загальним – особа, яка досягла 16-річного віку, а відповідно до ч. 2 суб'єктом є службова особа. Суб'єктивну сторону характеризує прямим умисел та обов'язкова спеціальна мета – отримання прибутку.

Ч. 4 ст. 201-2 КК України передбачає також особливо кваліфікаційну ознаку – учинення в умовах воєнного або надзвичайного стану. Отже, учинення діянь об'єктивної сторони в умовах воєнного або надзвичайного стану автоматично кваліфікують за ч. 4 зазначеної статті.

Продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги, або використання благодійних пожертв, або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, учинені у розмірі, який не досягає значного (тобто менше ніж 469 700 грн.), незалежно від наявності мети отримання прибутку необхідно кваліфікувати за ст. 185 КК України або за ст. 191 КК України.

5.2. Криміналістична характеристика резонансних майнових кримінальних правопорушень

У Ст. 185 КК України «Крадіжка» йдеться про найбільш поширені та небезпечні кримінальні правопорушення, що посягають на державне, колективне та особисте майно громадян. Ступінь суспільної небезпеки цих кримінальних правопорушень значно підвищується, коли їх учиняють у вигляді злочинного промислу злодії-рецидивісти чи особи, які ухиляються від суспільно корисної праці, або неповнолітні, які об'єдналися в організовані злодійські групи з метою систематичного вчинення крадіжок. Резонують ці діяння при їх учиненні в умовах воєнного або надзвичайного стану.¹

Методи вчинення крадіжок можуть бути різноманітними залежно від місця, часу, об'єкта злочину та інших обставин.

Наведемо кілька прикладів, що ілюструють типові способи крадіжок:

- Крадіжки з житлових приміщень: Зазвичай здійснюють їх вночі або за відсутності власників. Злочинці використовують різні методи проникнення,

¹ Криміналістика / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Конц. «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с.

зокрема злам дверей, вікон або інші шляхи проникнення. Важливим аспектом є наявність охоронних систем та сигналізації, які злочинці можуть обійти. Як приклад, зловмисники можуть використовувати спеціальні прилади для вимкнення сигналізації або нейтралізації охоронних систем.

- Крадіжки з комерційних об'єктів: здійснюються із використанням підроблених ключів, дублікатів або злам сейфів. Часто такі крадіжки планують заздалегідь і можуть здійснювати із залученням внутрішніх осіб, які мають доступ до об'єктів або інформації про них. Зокрема працівники компанії можуть передавати злочинцям інформацію про розташування цінностей, графік роботи охорони або інші важливі дані.

- Крадіжки з транспортних засобів: здійснюються через відчинення дверей, розбиття вікон або злам замків. Злочинці можуть цілеспрямовано обирати дорогі автомобілі або ті, що містять цінні речі всередині. Як варіант, крадіжки можуть використовувати сканери для перехоплення сигналу від ключів автомобіля, що дає змогу відчинити двері без застосування сили.

- Крадіжки на робочих місцях: часто пов'язані з недоліками в системі безпеки підприємств та організацій. Це можуть бути як дрібні крадіжки, так і систематичне вивезення матеріальних цінностей. Наприклад, працівники можуть здійснювати крадіжки офісної техніки, матеріалів або інших цінностей, використовуючи своє службове становище та доступ до приміщень.

- Крадіжки із громадських місць: здійснюються в людних місцях, зокрема в магазинах, ресторанах, парках. Злочинці можуть використовувати кишенькові крадіжки, відволікання уваги або інші методи, щоб залишитись непоміченими. У торгових центрах крадіжки можуть діяти в парі, коли один відволікає увагу жертви, а інший викрадає цінні речі.

Крадіжки залишають різні сліди, які можуть бути використані для їх розслідування.

Криміналістичний аналіз слідів є важливим етапом розслідування, що дає змогу ідентифікувати злочинців та відновити обставини вчинення злочину:

- Сліди проникнення: злами дверей або вікон, залишки інструментів, використаних для злому. До таких слідів належать механічні пошкодження, залишки фарби, сліди від ломів, викруток або інших інструментів, які можуть бути зафіксовані на місці злому.

- Сліди на місці злочину: відбитки пальців, сліди взуття, залишки волокон одягу. Важливим аспектом є збір та аналіз слідів ДНК, які можуть залишити злочинці. Як приклад, сліди волосся, шкіри або інших біологічних матеріалів можуть бути використані для ідентифікації злочинця.

- Сліди на викраденому майні: до них можуть належати сліди використання інструментів або механічних пошкоджень. Зазвичай такі сліди дозволяють встановити факт викрадення і способи, які використовували.

Наприклад, сліди від різання або зламування можуть вказувати на використання певних інструментів.

Ефективне розслідування крадіжок потребує використання різноманітних методів і прийомів, які дають змогу виявити й зафіксувати докази.

Важливими етапами розслідування є огляд місця події, допит свідків та потерпілих, а також використання технічних засобів.

Огляд місця події є одним з найважливіших етапів розслідування. Він містить такі елементи:

- фіксація обстановки: детальна фото- й відеозйомка місця події, складання планів і схем. Це дає змогу зафіксувати первинний стан місця події і створити основу для подальшого аналізу. Важливо здійснити детальну фото- і відеозйомку, що дає змогу зберегти точний вигляд місця події;
- виявлення та вилучення слідів: збір відбитків пальців, слідів взуття, волокон та інших речових доказів. Важливо дотримуватися методики збирання слідів, щоб уникнути їх пошкодження чи втрати. Для цього використовують спеціальні криміналістичні набори та обладнання;
- оцінка слідів проникнення: визначення способів зламу, використаних інструментів, можливих шляхів втечі. Це дає змогу зрозуміти, як саме було здійснено проникнення та які інструменти використовували злочинці. Зокрема аналіз слідів на дверях або вікнах може допомогти встановити тип інструментів, що використовували для злому.

Допит свідків і потерпілих допомагає отримати додаткову інформацію про обставини злочину, можливих підозрюваних та інші важливі деталі:

- 1) збір інформації про час і місце злочину: виявлення свідків, що могли бачити підозрілих осіб або автомобілі. Це дає змогу встановити часові межі злочину та можливі шляхи пересування злочинців (свідки можуть надати інформацію про підозрілих осіб, які перебували неподалік місця злочину, тощо);
- 2) з'ясування обставин проникнення: чи були застосовані ключі, інші засоби доступу або зламу. Це дає змогу зрозуміти, у який спосіб злочинці проникли на місце події (свідки можуть розповісти, чи чули вони звуки злому або бачили підозрілі дії, тощо);
- 3) опис викраденого майна: детальний опис викрадених речей для їх подальшого пошуку. Він охоплює не лише вартість і кількість викраденого майна, але і його унікальні особливості, що може допомогти в його виявленні (детальний опис цінностей, зокрема ювелірних виробів або електроніки може полегшити їх ідентифікацію під час розслідування тощо);
- 4) використання технічних засобів: сучасні технічні засоби значно полегшують розслідування крадіжок, вони містять:

- дактилоскопічні дослідження: для виявлення та аналізу відбитків пальців. Використання сучасних баз даних дає змогу швидко ідентифікувати підозрюваних (виявлені відбитки пальців можуть бути зіставлені з базами даних, що дає змогу встановити особу злочинця, тощо);

- ДНК-аналіз: для ідентифікації підозрюваних за біологічними слідами. Цей різновид є одним із найнадійніших методів ідентифікації, що дозволяє точно встановити особу злочинця (аналіз ДНК із залишків біологічного матеріалу на місці злочину може допомогти встановити причетність підозрюваного тощо);

- відеоспостереження: аналіз записів камер відеоспостереження для встановлення обставин злочину та ідентифікації підозрюваних. Сучасні системи відеоспостереження дають змогу здійснювати аналіз зображень і навіть розпізнавання облич (записи з камер відеоспостереження можуть допомогти встановити маршрут руху злочинців та їхні дії на місці злочину тощо).

Профілактика крадіжок є критично важливим аспектом гарантування громадської безпеки та стабільності. Ураховуючи, що крадіжки можуть не тільки призводити до втрати власності, але й суттєво впливати на якість життя та відчуття безпеки громадян, заходи щодо їх попередження мають вагоме значення для суспільства.

Основні напрями профілактики охоплюють:

- підвищення рівня захисту майна: установлення охоронних систем, сигналізації, відеоспостереження. Це дає змогу зменшити ризик проникнення та швидше реагувати на спроби злочинців (установлення сучасних систем сигналізації з автоматичним повідомленням поліції може значно знизити ризик крадіжки тощо);

- освітні заходи: інформування населення про методи захисту майна, правила безпеки. Проведення семінарів, тренінгів та інформаційних кампаній дає змогу підвищити обізнаність громадян про ризики крадіжок та методи їх запобігання (роз'яснення правил безпеки щодо зберігання цінних речей вдома або на роботі може допомогти знизити ризик крадіжок тощо);

- посилення патрулювання: збільшення кількості патрулів поліції в місцях підвищеного ризику. Це дає змогу швидко реагувати на підозрілі ситуації та зменшити кількість злочинів завдяки присутності правоохоронців (регулярне патрулювання в районах із високим рівнем злочинності можуть допомогти попередити крадіжки тощо).

Установлення психологічного портрету підозрюваного є важливим інструментом у розслідуванні резонансних кримінальних правопорушень. Це дає змогу правоохоронним органам глибше зрозуміти його мотивацію, що може вказувати на його можливі подальші кроки або потенційні місця перебування.

Такий портрет допомагає у визначенні зв'язків між різними кримінальними правопорушеннями, якщо вони вчинені однією особою або групою, що забезпечує швидше виявлення злочинних спільників.

Крім того, розуміння психологічних особливостей підозрюваного може покращити стратегію спілкування з ним у разі затримання.

Нарешті, психологічний портрет сприяє розробці більш ефективних методів профілактики кримінальної поведінки, заснованих на психологічних тригерах і вразливостях, які можуть стимулювати осіб до вчинення злочинів.

Серед особливостей психологічного портрету підозрюваного можливо виділити:

- імпульсивність: схильність до необдуманих дій, відсутність довгострокового планування (злочинці можуть діяти спонтанно, не плануючи свої дії заздалегідь, тощо);
- відчуття безкарності: впевненість у неможливості бути спійманим або покараним за свої дії (злочинці можуть уважати, що їхні дії не будуть виявлені або що вони зможуть уникнути покарання тощо);
- низький рівень моральної свідомості: відсутність розуміння чи нехтування моральними нормами суспільства (злочинці можуть не відчувати провини за свої дії або не розуміти їхніх негативних наслідків для потерпілих, таку рису зазвичай можна бачити серед неповнолітніх правопорушників);
- маніпулятивні здібності: здатність переконувати інших людей, використовувати їх для досягнення своїх цілей (злочинці можуть маніпулювати іншими людьми, залучаючи їх до вчинення злочинів або використовуючи їх для прикриття своїх дій тощо);
- залежність: наявність алкогольної або наркотичної залежності, що підштовхує до злочинів з метою отримання коштів на підтримку своєї залежності (особи, що страждають від наркотичної залежності, можуть вдаватися до крадіжок, щоб отримати кошти на придбання наркотиків).

Аналіз судової практики дає змогу краще зрозуміти, як саме застосовують положення ст. 185 КК України в реальних умовах.

Розглянемо кілька типових випадків.

Крадіжка з проникненням у помешкання: зазвичай такі кримінальні правопорушення характеризовані більш жорсткими вироками, оскільки злочини з проникненням у помешкання вважають більш небезпечними для громадян і викликають значний суспільний резонанс. У випадках проникнення до житлових приміщень суди можуть застосовувати більш суворі міри покарання, ураховуючи підвищений ризик для життя і здоров'я потерпілих.

Крадіжка з використанням технологічних засобів (крадіжки банківських даних або злам електронних систем). Такі злочини потребують спеціальних

знань та навичок, що відображається на обсязі доказів і методах розслідування. Суди можуть залучати експертів для аналізу електронних доказів та оцінки ступеня складності злочину.

Крадіжка в умовах рецидиву: повторне вчинення крадіжок тягне за собою більш суворі покарання, оскільки рецидив указує на стійкість злочинних нахилів. У цьому випадку суди можуть ураховувати попередні вироки підозрюваних та призначати більш суворі міри покарання у випадках повторних крадіжок.

Отже, крадіжка, передбачена у ст. 185 КК України, є складним і багатогранним кримінальним правопорушенням, що потребує комплексного підходу до розслідування та профілактики, особливо коли його вчинення викликало значний суспільний резонанс.

Ефективна боротьба з цим видом кримінальних правопорушень можлива лише за умови використання сучасних методів криміналістики, технічних засобів, а також активної участі громадян у забезпеченні безпеки свого майна.

Розуміння криміналістичної характеристики крадіжок дає змогу краще зрозуміти механізми вчинення цього злочину й ефективніше протидіяти йому.

У криміналістичній науці існує поняття криміналістичної характеристики, яка містить специфічні елементи, залежно від виду злочину. Ці елементи служать для глибшого аналізу конкретних кримінальних правопорушень і не можуть бути застосовані як універсальні для всіх категорій злочинів.

Зокрема при розгляді крадіжок криміналістична характеристика варіюється залежно від об'єкта крадіжки (вантажі з вантажних потягів, водний транспорт тощо) або крадіжки з приміщень чи кишенькові крадіжки.

Кожен вид вимагає індивідуального підходу в розслідуванні та визначенні характерних особливостей, що дає змогу ефективніше ідентифікувати злочинців та запобігати подібним інцидентам у майбутньому.

Отже, детальне розуміння особливостей кожного конкретного виду кримінального правопорушення є ключовим для розробки цілеспрямованих заходів щодо їх попередження і боротьби з ними.

Криміналістична характеристика як грабежів, так і розбоїв відповідно до ст. ст. 186, 187 КК України містить деякі схожі особливості, наприклад, при вчиненні таких злочинів прагнуть заволодіти матеріальними цінностями та (або) спричинити шкоду здоров'ю потерпілого. Водночас законодавець розмежував грабежі та розбої з оперттям на міру небезпеки насильства, застосованого при їх учиненні. Тому доцільно розглядати криміналістичну характеристику грабежів та розбоїв паралельно.¹

¹ Розслідування злочинів проти власності. Курс лекцій. Національна академія внутрішніх справ.
URL : <http://surl.li/huwsmt>

Грабежі та розбої здійснюються у різних умовах, зокрема й за присутності свідків у громадських місцях (на вокзалах, у парках, громадському транспорті, кафе. Злочинці сподіваються, що свідки не втручатимуться в їхні дії, побоюючись за свою безпеку. Інша ситуація виникає, коли ці злочини вчиняють у вечірній чи нічний час у слабо освітлених і малолюдних місцях. Зростає кількість грабежів і розбійних нападів у квартирах та офісах, де злочини можуть бути вчинені навіть удень під час обідньої перерви.

Переважаючим місцем вчинення злочинів є житлові квартали, де злочинці використовують погано освітлені провулки або місця безлюдні в певний час доби. Громадські місця, де люди зосереджені на своїх справах, зокрема ринки, вокзали або автобусні зупинки, є зручними для злочинців через можливість швидкого зникнення в натовпі. Нерідко злочини вчиняють у місцях, де люди не очікують насильства, що надає злочинцям елемент несподіванки.

Методи вчинення цих кримінальних правопорушень є різноманітними й залежать від обставин конкретного випадку. Злочинці використовують різні засоби насильства й погрози, зокрема холодну й вогнепальну зброю, побутові нагрівальні прилади (праска, електроплитка, паяльник), спеціальні засоби (стоматологічні щипці, шприци з наркотиком, шоккові кийки) тощо. Усе частіше злочинці вчиняють злочини групами, що робить їхні методи більш витонченими, досконалими і ефективними для досягнення протиправних цілей.

Для досягнення своєї мети злочинці можуть використовувати різноманітні техніки й засоби, зокрема:

- використовувати технічні пристосування (пристрої для зламування дверей або вікон тощо);
- вивчати графік жертв, щоб обрати найбільш слушний для нападу час, коли жертви будуть найбільш уразливими;
- вести спостереження за звичками жертв, вивчати охорону, якщо така є, планувати шляхи відступу тощо.

Злочинці також можуть використовувати психологічні методи, зокрема погрози або шантаж, для досягнення своєї мети. Вони можуть залякувати жертв, змушуючи їх підкорятися вимогам. У деяких випадках вони використовують техніку блискавичних нападів, коли жертва не встигає зрозуміти, що відбувається і не має можливості опору.

Слідова картина грабежів та розбоїв залежить від місця вчинення кримінального правопорушення й використовуваних засобів. Характерні матеріальні сліди злочинця і знарядь злочину на предметах обстановки місця події, а також тілесні ушкодження, завдані жертвам. При виявленні у підозрюваного чужих речей на них можуть бути сліди потерпілого і злочинця.

На одязі, взутті та тілі підозрюваного необхідно шукати мікросліди з місця події, залишені під час боротьби.

Сліди можуть містити відбитки пальців, сліди взуття, залишки крові або інших біологічних матеріалів. Знаряддя злочину, зокрема зброя або інші предмети, також можуть мати сліди, які бути використані для встановлення особи злочинця. У випадку використання технічних пристосувань сліди можуть залишатися на місцях зламування або проникнення.

Злочинцям, які вчиняють грабежі та розбої, властиві цинізм, зухвалість і нахабство. Вони враховують місце події, риси жертви, характер майна і визначають спосіб, час та засоби нападу. Злочини часто здійснюють групи, які озброєні і мають сучасні засоби зв'язку і транспорт. У таких групах зазвичай існує чіткий розподіл ролей і висока дисципліна. Злочинці уникають вживання алкоголю, наркотиків і з'являються у визначених місцях у конкретний час. Злодії-одинаки нині є рідкістю, частіше працюють групи, іноді залучають жінок для виконання певних ролей.

Жертвами грабежів і розбоїв переважно є жінки. Кожного четвертого потерпілого від розбою з проникненням у помешкання позбавляють життя. Злочини часто здійснюють у приміщеннях, де злочинці знайомі з жертвами. Установлення взаємостосунків між потерпілим і злочинцем має принципове значення для розслідування таких злочинів.

Віктимна поведінка жертв часто виявляється в необачності, наприклад, відчиненні дверей без запитання, хто за ними стоїть, або залишенні відкритих дверей. Така поведінка сприяє тому, що злочинці легко проникають до квартир. В інших випадках віктимність виявляється у способі життя, що спонукає інших до відвідування їхніх домівок, наприклад, продаж алкоголю чи наркотиків у квартирі або аморальний спосіб життя.

Злочинці можуть використовувати оголошення в соціальних мережах про продаж чи обмін житла із вказівкою часу, коли можна застати господарів вдома, для проведення розвідки і планування злочину. Інколи крадіжка може перерости у грабїж, якщо у квартирі виявляється хтось із власників. Життя на нетрудові доходи і наявність значних матеріальних цінностей також провокують злочинців на вчинення грабежів і розбоїв. Часто жертви не вживають заходів з укріплення дверей та вікон, що полегшує злочинцям здійснення злочину.

У результаті грабежів і розбоїв залишають сліди не тільки матеріальних збитків, але й значну травму для потерпілих, що робить їх серйозною проблемою, яка потребує ретельного розслідування і профілактики.

Процес розслідування грабежів та розбоїв містить кілька етапів, кожен з яких має важливе значення для встановлення істини і притягнення винних до відповідальності. Перший етап полягає у виїзді на місце події, де слідчі збирають первинну інформацію, опитують свідків і жертв, фіксують матеріальні сліди. На

цьому етапі важливо не пропустити жодної деталі, яка може мати значення для подальшого розслідування.

Другий етап містить детальний аналіз зібраних доказів і формування версій подій. Слідчі можуть проводити експертизи, аналізувати записи з камер спостереження, перевіряти алібі підозрюваних. У цьому процесі важливо застосовувати системний підхід, щоб врахувати всі можливі сценарії розвитку подій і виявити зв'язки між зібраними доказами.

Третій етап полягає в затриманні підозрюваних і проведенні з ними слідчих дій. Цей етап може містити допити, одночасний допит декількох осіб, слідчий експеримент. Слідчі повинні бути готові до того, що підозрювані можуть намагатися заплутати слідство, надавати неправдиві свідчення або користуватися правом на мовчання.

Завершальний етап досудового розслідування містить підготовку матеріалів для передачі обвинувального акта до суду. На цьому етапі важливо систематизувати всі зібрані докази, оформити процесуальні документи й підготуватися до представлення справи в суді. Важливо, щоб зібрані докази були достатньо переконливими для притягнення винних до відповідальності і винесення справедливого вироку.

Відповідно до ст. 189 КК України вимагання є одним із найбільш соціально небезпечних і поширених кримінальних правопорушень. Як відомо, вимагання передбачає вимогу передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав або законних інтересів усіх осіб, пошкодження або знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому відомі чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберігати в таємниці.¹

У сучасному суспільстві спостерігається не лише кількісний ріст категорії вимагання, але й значні якісні зміни у способах їх учинення. Злочинці використовують усе більш складні методи для досягнення своїх цілей. Замість простих вимог під загрозою фізичного насильства вони застосовують витончені способи вилучення власності, що часто залучає членів злочинних угруповань та впливає на комерційні структури й підприємств.

Аналіз судово-слідчої практики свідчить про наявність кількох характерних ознак вимагання, зокрема:

- високий ступінь латентності: вимагачі ретельно готуються до своїх дій, особливо коли діють організовані злочинні групи. Це робить виявлення та розслідування таких злочинів складним завданням;

¹ Криміналістика / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с.

- організованість і підготовка: вимагання часто здійснюють із високим рівнем організованості. Злочинці детально планують свої дії, ураховуючи можливі ризики та методи протидії;

- протидія розслідуванню: злочинці можуть чинити значний опір розслідуванню, використовуючи свої зв'язки та ресурси для запобігання розкриттю їхніх дій.

У криміналістичній характеристиці вимагання важливо виокремити інформацію про осіб, які здійснюють ці злочини, а також про їхні жертви.

Злочинців, що займаються вимаганням, умовно можна поділити на дві основні групи:

- кримінальні елементи: особи, для яких вимагання є основним засобом існування. Зазвичай вони є членами організованих злочинних угруповань;

- зовнішньо законослухняні громадяни: до цієї групи належать працівники комерційних та охоронних структур, банків, акціонерних товариств, студенти, робітники підприємств, представники спортивних товариств, а також працівники правоохоронних органів. Вони можуть використовувати свої професійні навички та зв'язки для вчинення вимагання.

Більшість вимагачів – чоловіки, серед яких близько 75 % мають кримінальне минуле, переважно за корисливо-насильницькі злочини.

Жертв вимагання також поділяють на дві основні групи:

- громадяни та підприємці: до цієї групи належать керівники комерційних структур, приватні підприємці, державні службовці, які займаються розподілом квот і видаванням ліцензій, виділенням земельних ділянок, наданням приміщень в оренду тощо;

- особи з протиправною діяльністю: це організатори фінансових пірамід, посередники з відмивання коштів, хабарники та учасники незаконних угод. Вимагання часто є засобом вирішення конфліктів між злочинними угрупованнями щодо розподілу сфер впливу.

Жертвами вимагання за віковим складом є переважно особи зрілого віку (30 – 45 років), які становлять 60 % від загальної кількості потерпілих. У багатьох випадках жертви знайомі з вимагачами, зокрема через спільну комерційну діяльність у минулому.

Найбільш поширеними способами вимагання є:

- пряма передача коштів: вимагачі можуть вимагати передачу грошей або цінних паперів безпосередньо;

- переказ коштів: жертви можуть бути змушені переказати гроші на рахунки, указані вимагачами;

- переоформлення документів: вимагачі можуть вимагати переоформлення майна на свої імена, зокрема доручення на керування автомобілем, заповіти, договори купівлі-продажу;
- оформлення боргових розписок: жертви можуть бути змушені підписувати розписки про борги або анулювати раніше отримані боргові зобов'язання;
- нав'язані послуги: жертви можуть бути змушені оплачувати нав'язані послуги за завищеними цінами;
- вимоги щодо постачання сировини: вимагачі можуть вимагати постачання сировини або готової продукції на своїх умовах;
- прийняття на роботу: вимагачі можуть вимагати працевлаштування на вигідних умовах без фактичного виконання роботи;
- оренда приміщень: жертви можуть бути змушені здавати приміщення в оренду за заниженими цінами;
- азартні ігри: вимагачі можуть змушувати жертв брати участь в азартних іграх або фінансувати ризиковані угоди на невикладних умовах.

У криміналістичній характеристиці вимагань місце вчинення кримінального протиправного діяння має досить широкую просторову локалізацію і може охоплювати місце висловлювання погроз застосування насильства над потерпілим чи його близькими родичами; місце безпосереднього застосування такого насильства щодо потерпілого чи його близьких родичів; місце пошкодження чи знищення їхнього майна; місце захоплення як заручників дітей, членів родини, рідних та інших близьких потерпілому людей; місце розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці; місце використання різних знарядь, засобів, зброї для залякування потерпілого; місце затримання вимагачів тощо.

Вимагання є складним і небезпечним видом кримінального правопорушення, що потребує ретельного розслідування і застосування запобіжних заходів. Високий ступінь організованості та латентності цих злочинів робить їх важко виявлюваними. Розкривають такі злочини лише завдяки значним зусиллям із боку правоохоронних органів. Важливо підвищувати обізнаність громадян про ризики вимагання і методи самооборони, а також удосконалювати співпрацю між поліцією і громадськістю для ефективного запобігання цим злочинам.

Криміналістична характеристика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва (ст. 197-1 КК України) охоплює певні елементи.

Доцільно розпочати з предмета злочинного посягання, оскільки точне встановлення предмета злочинного посягання дає змогу відмежувати одне

кримінальне правопорушення від іншого, суміжного з ним. Ті або ті ознаки предмета посягання можуть виступати як пом'якшувальні, так і обтяжувальні обставини одного і того самого кримінального правопорушення або перетворювати його на особливо тяжкий вид.

Предметом безпосереднього посягання у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом, є конкретна земельна ділянка, тобто частина земної поверхні з установленними межами, певним місцем розташування, із визначеними щодо неї правами. Для криміналістичної характеристики під час розслідування самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва важливими є юридичні ознаки земельної ділянки як об'єкта права власності та як предмета розглядуваних кримінальних правопорушень. Зазначені юридичні ознаки містять:

- виокремлення (в аспекті землевпорядкування) за місцем розташування та розміром площі у складі однієї з категорій земельного фонду країни;
- визначення правової належності земельної ділянки конкретній особі та закріплення прав останньої щодо неї.

Варто зазначити, що право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар¹ та на підземний і повітряний простір.

Підземний простір, який знаходиться під поверхнею ділянки, є невід'ємною її частиною, оскільки його використовують для зведення фундаментів будівель, прокладання інженерних комунікацій та інших підземних споруд. Повітряний простір над ділянкою також входить до її складу, оскільки необхідний для будівництва багатоповерхових будівель та інших висотних об'єктів чи конструкцій.

Самовільне зайняття земельної ділянки є протиправним діянням, яке може бути вчинене щодо будь-якої категорії земель, незалежно від їхнього цільового призначення. Це можуть бути землі сільськогосподарського призначення, які призначені для вирощування сільськогосподарських культур та ведення сільського господарства; землі житлової та громадської забудови, які призначені для будівництва житлових приміщень, громадських будівель та споруд; землі промисловості, які призначені для розміщення промислових підприємств та об'єктів інфраструктури; землі транспорту, які призначені для розміщення транспортних комунікацій та об'єктів інфраструктури; землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення, які призначені для збереження природних ландшафтів, охорони довкілля, оздоровлення населення та збереження культурної спадщини.

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2010. 1288 с.

У контексті ст. 197-1 КК України варто розмежовувати поняття «будівля» та «споруда». Будівля – об’єкт, призначений для постійного або тимчасового перебування людей, який забезпечує їх захист від несприятливих погодних умов (дощу, снігу, вітру, спеки, холоду тощо). Прикладами будівель можуть бути житлові будинки, квартири, офісні приміщення, магазини, школи, лікарні, готелі, ресторани, театри, кінотеатри, спортивні комплекси тощо. Споруда – інженерно-будівельний об’єкт, який не призначений для проживання людей, але виконує певні виробничі, складські, транспортні, гідротехнічні, спортивні чи інші функції. Прикладами споруд можуть бути заводські цехи, склади, ангари, гаражі, мости, тунелі, дамби, греблі, стадіони, басейни, вежі тощо.

Наступним елементом криміналістичної характеристики є типовий спосіб вчинення кримінального правопорушення, тобто характер дій злочинця, виражений у певній системі операцій і прийомів.

Його структура охоплює:

- способи готування до кримінально протиправного діяння;
- способи його вчинення;
- способи приховування.

Під готуванням до вчинення кримінального правопорушення зазвичай розуміють підшукування або пристосування вже наявних засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення як наявних, так і можливих перешкод, а також інші умисні дії щодо створення умов для вчинення кримінального правопорушення.

Кримінальне правопорушення вважають учиненим лише після самовільного зайняття земельної ділянки, що дає підстави виокремити такі типові способи підготовки:

- влаштування огороження земельної ділянки;
- знесення наявних на земельній ділянці будівель чи споруд;
- спорудження тимчасових виробничих (будівельних) споруд, необхідних для організації та обслуговування будівництва;
- облаштування під’їзних шляхів;
- складування будівельних матеріалів;
- видалення зелених насаджень;
- підведення тимчасових інженерних мереж;
- підготування підроблених документів, що в подальшому будуть подаватися у відповідні інстанції для отримання дозволів чи інших документів.

Також до типових способів підготовки до вчинення кримінального правопорушення, пов’язаного із самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом можна віднести ухвалення окремих незаконних

рішень посадовими особами органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування.

Серед типових способів приховування, які можуть використовувати особи, що вчинили такий вид кримінального правопорушення, можна назвати:

- заява про втрату частини документів, що підтверджують відповідне право на землю чи дозвіл на будівництво;
- вироблення відповідних дозволів на будівництво вже після її зайняття чи початку проведення будівельних робіт;
- спрямування безпідставних скарг у відповідні інстанції на власника земельної ділянки;
- передача незаконно зайнятої земельної ділянки третім особам ніби то на законних підставах;
- зарахування власника земельної ділянки до членів фермерських господарств.

Місце вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом, дає змогу відповісти на запитання: «Де саме вчинено кримінальне правопорушення?». Варто зауважити, що під час розслідування будь-якого кримінального правопорушення необхідно враховувати:

- місце, де відбувалися підготовчі дії до вчинення кримінального правопорушення;
- місце безпосереднього вчинення кримінального правопорушення;
- місце, де залишені сліди кримінально протиправного посягання;
- місце приховування слідів кримінального правопорушення, знарядь і засобів його вчинення, предмета кримінально протиправного посягання.

Як відомо, ознаки місця кримінального правопорушення визначають через вид посягання та його спосіб.

Відповідно до положень Земельного кодексу України¹ місцем вчинення самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва можуть бути різні види земель, а саме:

- землі сільськогосподарського призначення (землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, зокрема й інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей);

¹Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <http://surl.li/sdevmn>

– землі житлової та громадської забудови (земельні ділянки в межах населених пунктів, які використовують для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд, інших об'єктів загального користування);

– землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення (ділянки суші та водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду);

– землі водного фонду (землі, зайняті морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами, не зайнятими лісами; прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм, крім земель, зайнятих лісами; гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них; береговими смугами водних шляхів; штучно створеними земельними ділянками в межах акваторій морських портів);

– землі промисловості (землі, надані для розміщення та експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель та споруд промислових, гірничодобувних, транспортних та інших підприємств, їх під'їзних шляхів, інженерних мереж, адміністративно-побутових будівель, інших споруд);

– землі лісгосподарського призначення (землі, укриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та які використовують для потреб лісового господарства);

– землі історико-культурного призначення (землі, на яких розташовані пам'ятки культурної спадщини, їх комплекси (ансамблі), історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, охоронювані археологічні території, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби);

– землі рекреаційного призначення (землі, які використовують для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів);

– землі оздоровчого призначення (землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовують або можуть використовувати для профілактики захворювань і лікування людей);

– землі транспорту (землі, надані підприємствам, установам та організаціям залізничного, автомобільного транспорту й дорожнього господарства, морського, річкового, авіаційного, трубопровідного транспорту та міського електротранспорту для виконання покладених на них завдань щодо експлуатації, ремонту й розвитку об'єктів транспорту);

– землі зв'язку (земельні ділянки, надані під повітряні та кабельні телефонно-телеграфні лінії та супутникові засоби зв'язку);

– землі оборони (землі, надані для розміщення й постійної діяльності військових частин, установ, військовонавчальних закладів, підприємств та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України);

– землі енергетичної системи (землі, надані під електрогенерувальні об'єкти, об'єкти транспортування електроенергії до користувача).

Час учинення кримінального правопорушення як елемент криміналістичної характеристики впливає на всі етапи виникнення та існування доказової інформації. Справа в тому, що дії злочинців характеризуються певною вибірковістю у часі. Обрання часу вчинення кримінального правопорушення пов'язано з тим, що в певний час об'єкт менше охороняють, відсутні власники, існує мала ймовірність бути поміченим тощо. Урахування впливу часового чинника у процесі розслідування дає змогу:

- визначити час події кримінального правопорушення;
- встановити часові зв'язки між фактами;
- з'ясувати черговість подій, дій або фактів;
- обчислити тривалість різних подій тощо.

Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом, має свої особливості. Насамперед серед осіб, які можуть вчиняти так звані «земельні кримінальні правопорушення», можна виокремити такі групи:

1) фізичні особи-підприємці, які беруть участь у проведенні операцій із землею;

2) службові особи, до яких належать:

- посадові особи органів Держгеокадастру та його територіальних органів;

- посадові особи органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, наділені повноваженнями щодо розпорядження землями територіальних громад, установлення та зміни меж населених пунктів, координації діяльності місцевих органів земельних ресурсів;

- посадові особи підприємств, установ чи організацій, наділені повноваженнями щодо підготовки землевлпорядної документації, проведення торгів із продажу земельної ділянки, оцінки землі тощо;

- посадові особи органів охорони та використання земель, водних ресурсів, лісових ресурсів, природоохоронного та санітарно-епідеміологічного органу, органу містобудування та архітектури, органу національної культурної спадщини та гірничого нагляду, наділені повноваженнями щодо погодження відведення земельної ділянки;

- посадові особи Державного підприємства «Центр державного земельного кадастру», наділені владними повноваженнями щодо ведення державного реєстру земель, реєстрації державних актів на право власності на землю та право постійного користування землею, договорів оренди, щодо виконання землепорядних і землеоцінювальних робіт;
- посадові особи ДП «Головний науково-дослідний та проєктний інститут землеустрою», наділені повноваженнями щодо проведення оцінки землі, визначення меж населених пунктів;
- посадові особи територіальних підрозділів регіональних відділень Фонду державного майна України, наділені повноваженнями щодо зарахування об'єктів до переліку першочергової приватизації, а також підготовки документації на торги;
- посадові особи сільськогосподарських підприємств, які брали (беруть) участь у розпаюванні земельних часток (паїв) сільськогосподарського призначення;
- посадові особи фермерських господарств.
- будь-які інші фізичні осудні особи незалежно від громадянства, які досягли 16-річного віку.

Особою потерпілого як елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом, можна охарактеризувати в такий спосіб: потерпілими від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 197-1 КК України, є законні володільці (землекористувачі) або власники самовільно зайнятих земельних ділянок (фізичні, юридичні особи, територіальна громада, держава). До законних володільців належать:

- особи, які мають право постійного користування земельною ділянкою;
- орендарі земельної ділянки;
- особи, які використовують чужі земельні ділянки для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) або для забудови (суперфіції);
- концесіонери.

Слідова картина. Зазвичай до ознак кримінальних дій, пов'язаних із незаконним захопленням земельних ділянок та несанкціонованим будівництвом, належать будь-які зміни в оточенні, що стали результатом таких дій. У загальному розумінні концепція слідової картини містить деталізацію фізичних та умовних слідів, що були залишені.

Аналіз змісту ст. 197-1 КК України дає підстави виокремити як мінімум чотири особливі групи, притаманні саме цьому виду кримінальних

правопорушень слідів, зокрема: земельна ділянка; документи; будівлі та споруди; інформація в пам'яті людей.

З огляду на типові способи вчинення самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва типовими слідами цього кримінального правопорушення можуть бути:

- зміни, які відбулися на земельній ділянці після самовільного її зайняття та самовільного будівництва;
- сліди, які залишені транспортними засобами, сільськогосподарською чи будівельною технікою;
- сліди рук, ніг (взуття);
- сліди, які залишені від огорожувальних предметів;
- сліди, які залишені різноманітними інструментами;
- неналежно оформлені або підроблені правовстановлювальні документи (державний акт на право власності на земельну ділянку, державний акт на право постійного користування земельною ділянкою, договір оренди тощо), документи, що містять інформацію про призначення земельної ділянки та її власника, проєктна документація, сліди підроблення печаток, довідок, бланків тощо;
- ідеальні сліди (показання свідків, потерпілого, підозрюваного);
- сліди, які залишилися після видобування корисних копалин;
- сліди від вирощування сільськогосподарських культур;
- сліди, залишені від розміщення товарів, техніки, будівельних матеріалів;
- сліди від тварин, які використовували як засоби вчинення злочину;
- сліди від пошкодження зелених насаджень або руйнування будівель чи споруд.¹

Ст. 198 КК України «Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом».

Основні риси криміналістичної характеристики такого виду кримінальних правопорушень найбільше проявляються в безпосередньому предметі кримінально протиправного посягання, способі й обстановці їх учинення, типологічних рисах особи, яка вчиняє вказані кримінальні правопорушення.

Предметом кримінальних правопорушень, пов'язаних із придбанням, отриманням, зберіганням чи збутом майна, одержаного у кримінальний протиправний спосіб, є саме те майно, яке одержане у злочинний спосіб, і для підозрюваного зазначена обставина була завідомо відомою.

1 Цуцкірідзе М. С., Дударець Р. М., Довгунь С. З. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство). Дніпро : Видавництво, 2021. 72 с.

Під майном, одержаним у злочинний спосіб, потрібно розуміти майно, яке безпосередньо або опосередковано отримано в результаті вчинення суспільно небезпечного діяння. Таке майно може бути здобуте як через вчинення кримінального правопорушення, так і через вчинення діяння, яке містить ознаки злочину, але в силу передбачених законом обставин не тягне кримінальної відповідальності (учинене особою, яка не є суб'єктом кримінального правопорушення через неосудність або недосягнення віку, із якого настає кримінальна відповідальність, тощо).

Не можна вважати предметом такого виду кримінальних правопорушень майно, яке одержано не в кримінальний протиправний спосіб, а внаслідок вчинення, наприклад, адміністративного чи іншого правопорушення; майно, набуте в результаті обміну на раніше здобуте в кримінальний протиправний спосіб, наприклад, куплене за викрадені гроші; майно, не одержане, а виготовлене в кримінальний протиправний спосіб, зокрема в результаті заняття забороненими видами господарської діяльності тощо; а також предмети, які вилучені з вільного цивільно-правового обігу або обмежені в ньому (зброя, радіоактивні матеріали, наркотичні засоби, психотропні, сильнодіючі та отруйні речовини, прекурсори тощо).

Елементи криміналістичної характеристики такого виду кримінального правопорушення мають різноманітний характер і зводяться до: викрадення майна, його привласнення, вимагання, заволодіння ним через шахрайство або зловживання службовим становищем, одержання неправомірної вигоди, контрабанду, шахрайство з фінансовими ресурсами, вбивство з корисливих мотивів тощо.

Для зручності доцільно представити спосіб вчинення кримінального правопорушення щодо придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного в кримінальний протиправний спосіб у трьох формах: придбання; зберігання; збут.¹

Отримання майна, яке було здобуте внаслідок злочинних дій, означає дії індивіда, які спрямовані на здобуття контролю над таким майном. Це можливо через купівлю, обмін, дарування, а також через використання майна для погашення боргів або в інші способи, що призводять до набуття прав власності або інших законних прав на це майно. Цікаво, що такі операції можуть бути як оплачуваними, так і безоплатними, головне – обізнаність набувача про протиправне походження майна і його використання в особистих цілях.

Дії, пов'язані з відчуженням майна, яке було отримано у злочинний спосіб, охоплюють передачу володіння цим майном іншій особі. Це може бути

¹ Беніцький А. С. Юридичний аналіз придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного злочинним шляхом. *Правова інформатика*. № 2(42). 2014.

реалізовано через обмін, дарування, передачу в заставу або інші дії, що призводять до втрати контролю над майном з боку першого власника.

Зберігання майна, отриманого в незаконний спосіб, охоплює контроль і володіння таким майном протягом визначеного періоду. Особа, що зберігає таке майно, має над ним повний контроль незалежно від місцезнаходження – у власному домі, транспорті чи іншому місці.

Особливо важливо пам'ятати, що згідно зі ст. 198 Кримінального кодексу України, особи, що купують, збувають або зберігають майно, здобуте у злочинний спосіб, несуть кримінальну відповідальність. Таке майно також підлягає конфіскації відповідно до закону.

У структурі криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із придбанням, отриманням, зберіганням чи збутом майна, одержаного в кримінальний протиправний спосіб, важливе місце займає особа підозрюваного. Особистість підозрюваного у цій категорії кримінальних правопорушень має свої особливості і поєднує в собі риси «ділка»-керівника, підприємця, злодія, шахрая й корумпованого службовця з різних сфер державної і громадської діяльності. Також це рекетири, грабіжники, співробітники органів управління (депутат, державний службовець тощо), підживлювані «брудними» грошима у вигляді нелегальних подарунків, хабарів і легальних благодійних пожертвувань тощо, які діють із прямим умислом, усвідомлюючи, що мають справу з майном, здобутим у злочинний спосіб.

Окрім окреслених особливостей, кримінальні правопорушення, пов'язані із придбанням, отриманням, зберіганням чи збутом майна, одержаного у кримінальний протиправний спосіб, із криміналістичного погляду характеризують певними змінами матеріальної обстановки, у якій їх готують і вчиняють.

На місці кримінальних правопорушень нерідко залишаються різноманітні сліди й інші предмети – «німі» свідки, які були при підготовці й учиненні. Це майбутні речові докази у кримінальному провадженні. Кожний кримінально-протиправний акт відрізняється матеріальними наслідками, узагальнена інформація про які має велике значення для розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Тому сукупність інформації про слідову картину, її особливості і локалізацію – важливий елемент криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із придбанням, отриманням, зберіганням чи збутом майна, одержаного у кримінальний протиправний спосіб.

Ст. 201-2 КК України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги».

Для криміналістичної характеристики предмет кримінального протиправного посягання у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із незаконним використанням з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, є досить важливим, оскільки його можна розглядати як слідоутворювальний об'єкт, адже опис його ознак дає змогу спрогнозувати, виявити наявність слідів в елементах обстановки вчинення кримінального правопорушення.

На відміну від кримінально-правового поняття предмета кримінального правопорушення у криміналістичному розумінні предметом (об'єктом) посягання може виступати, наприклад, життя чи здоров'я людини, гроші, наркотичні речовини, матеріальні цінності тощо.

У кримінальних випадках, де існує зловживання гуманітарною допомогою, благодійними пожертвуваннями або безоплатною допомогою з метою отримання прибутку, основним об'єктом правопорушення виступають товари або предмети, що класифікують як гуманітарну допомогу. Особливо значущим є визначення моменту, коли ці товари чи предмети офіційно отримують статус гуманітарної допомоги.

Із метою уникнення помилок у зазначеному контексті обов'язково необхідно звертатися до Закону України «Про гуманітарну допомогу», де міститься визначення терміна та перелік основних характеризувальних ознак. У законі зазначено, що гуманітарною допомогою є цільова адресна безоплатна допомога, яку надають вітчизняні та іноземні донори винятково з гуманних мотивів (тобто безкоштовно) в грошовій чи натуральній формі, яка: може надаватися у вигляді безповоротної фінансової допомоги; добровільних пожертвувань; виконання робіт; надання послуг.¹

Отримувачами гуманітарної допомоги можуть бути як українські, так і закордонні юридичні особи, які потребують такої допомоги через:

- соціальну незахищеність;
- матеріальну незабезпеченість;
- підготовку до збройного захисту держави;
- захист держави.

До переліку потенційних отримувачів входять: благодійні, громадські та релігійні організації; Червоний Хрест; реабілітаційні установи; інші юридичні особи, які відповідають критеріям, визначеним законодавством.

Згідно з профільним законом, товар вважають гуманітарною допомогою, якщо він переданий безкоштовно від юридичної особи – донора до юридичної

¹ Закон України «Про гуманітарну допомогу» (електронний варіант). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>

особи – отримувача; передачу здійснювали з конкретною метою (допомога ліквідації стихійних руйнівних дій тощо).

Обстановка вчинення кримінального правопорушення. У кожному конкретному випадку обстановка вчинення кримінального правопорушення є різною. Утім, аналізуючи цей елемент криміналістичної характеристики, необхідно звернути увагу на:

- порядок діяльності юридичної особи – отримувача гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги;
- наявність документів (статуту), договорів, які склала ця юридична особа (фірма, агентство тощо) з юридичною особою – донором;
- наявність у цих документах слідів виправлення, підчищення тощо;
- керівників юридичної особи – отримувача й колективу загалом;
- фірми, організації, що мають ділові відносини із цією юридичною особою – отримувачем.

Оскільки незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги в той чи інший спосіб відображається в товарообігу, то його слідову картину становлять:

- документи як сліди-предмети; вони свідчать про банківську, бухгалтерську, підприємницьку й іншу діяльність і відображають укладення різних правочинів щодо розпорядження гуманітарною допомогою з метою отримання прибутку;
- сліди різних підробок у документах (монтаж, часткова й повна підробка, травлення; підробка відбитків печаток і штампів, підробка підписів, виготовлення документів із використанням сучасної комп'ютерної графіки й техніки друку);
- утворення в пам'яті (злочинця, потерпілого, свідків-очевидців) ідеальних слідів (слідів пам'яті) процедур незаконного використання гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги з метою отримання прибутку.

Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, поєднує в собі риси «ділка»-керівника, підприємця, злодія, шахрая й корумпованого службовця з різних сфер державної й суспільної діяльності. Ними можуть бути:

- особи, які беруть участь у політичній, економічній і господарській діяльності (депутати, співробітники міністерств, керівники підприємницьких структур і підприємств державної (колективної) власності тощо);
- шахраї, грабіжники, корумповані чиновники тощо, що «підживлюються» гуманітарною допомогою, благодійними жертвами або безоплатною допомогою.

Підбиваючи певні підсумки, необхідно зазначити, що криміналістична характеристика як наукова категорія криміналістики має важливе значення не тільки для методики розслідування резонансних майнових кримінальних правопорушень, але й для криміналістичної техніки і слідчої тактики. Криміналістична техніка, тактика розкриття й розслідування кримінальних правопорушень і тактичні прийоми провадження слідчих (розшукових) дій розвиваються насамперед з урахуванням криміналістичних характеристик відповідних груп кримінальних правопорушень із використанням інформації про сучасні особливості злочинної діяльності, зміни її способів і засобів, які злочинці прагнуть пристосувати до обстановки, що змінюється, і зробити їх більш прихованими і надійними.

Криміналістична характеристика, розкриваючи типові особливості підготовки, учинення і приховування резонансних майнових кримінальних правопорушень, допомагає знаходити найбільш ефективні тактичні прийоми й технічні засоби їх розкриття. У цьому сенсі вона є однією з надважливих методологічних проблем криміналістики.

5.3. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних майнових кримінальних правопорушень

Структуру криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень не можна ототожнювати з обставинами, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних майнових кримінальних правопорушень, адже всі елементи предмета доказування не можуть бути охоплені елементами криміналістичної характеристики, які в основному описують типові властивості та ознаки кримінального правопорушення. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних майнових кримінальних правопорушень, на відміну від криміналістичної характеристики, інтегрують в собі властивості правової сутності кримінального правопорушення. Це дає змогу виокремлювати з усіх подій і діянь саме ті, які наділені ознаками кримінального правопорушення (суспільна небезпека, протиправність, винність тощо).

У загальному вигляді законодавець у ст. 91 КПК України закріпив перелік обставин, що підлягають з'ясуванню у кримінальному провадженні, а саме:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та / або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та / або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Разом із тим необхідно розуміти, що зазначені обставини мають загальноорієнтувальний характер, стосуються розслідування всіх кримінальних правопорушень і недостатньо конкретизовані для окремих категорій. Водночас установлений законодавцем перелік обставин, що підлягають з'ясуванню для окремих видів кримінальних правопорушень, зокрема резонансних майнових, є специфічним і залежить від ознак складу конкретного резонансного правопорушення. Тому визначення й аналіз обставин, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних майнових кримінальних правопорушень має не тільки кримінально-процесуальне, а й важливе криміналістичне значення, оскільки дає змогу слідчому обрати правильний напрям розслідування, здійснити його всебічно, об'єктивно й повно.

З огляду на викладене на основі узагальнення практики досудового розслідування за фактами вчинення резонансних майнових кримінальних правопорушень можна запропонувати типові обставини, які підлягають з'ясуванню у кримінальних провадженнях цієї категорії.

Ст. 185 КК України «Крадіжка». Основними обставинами, які необхідно встановити під час розслідування резонансних крадіжок, є:

- факт таємного викрадення майна; установлюють чи мала місце подія в просторі та часі, якою була мета (чи була мета взагалі). Це важливо для розмежування зі складами інших кримінальних правопорушень;
- місце, час та умови вчинення крадіжки; установлюють у якому місці та у який час вчинена крадіжка; освітленість місця проникнення; де та скільки часу зберігався предмет кримінально протиправного посягання; інформація про очевидців (свідків) кримінального правопорушення, наявність поряд із місцем вчинення крадіжки споруд, будинків, де могли бути свідки-очевидці крадіжки; режим роботи підприємств установ, організацій біля місця вчинення крадіжки тощо;
- предмет крадіжки (що викрадено злочинцем), його вартість, ознаки;
- спосіб учинення крадіжки, зокрема способи і засоби готування та приховування кримінального правопорушення; технічні засоби, які були застосовані для таємного викрадення і приховання;
- тривалість перебування й конкретні дії злочинця на місці крадіжки;
- суб'єкт крадіжки (особа крадія), його психічне ставлення до задуманих і вчинених дій, винність у вчиненні, умисел та мотиви протиправної поведінки;
- наявність злочинної групи та роль кожного з її членів;
- спосіб, час та місце збуту вкраденого.

У кожному конкретному випадку може виникнути необхідність у встановленні й інших важливих у кримінальному провадженні обставин.

На відміну від деяких інших майнових кримінальних правопорушень грабежі та розбої (ст. ст. 186, 187 КК України) мають одномоментний характер, тому успіх досудового розслідування в основному залежить від того, чи зумів слідчий повною мірою використати інформацію, яку він одержав на першій стадії досудового розслідування, від його вміння працювати з матеріальними джерелами, доказами. Саме тому істотного значення у структурі обставин, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних грабежів та розбоїв, набуває встановлення таких обставин:

- час і місце вчинення грабежу чи розбійного нападу, наявність очевидців, у чому виражалось насильство, які знаряддя були використані;
- хто став жертвою нападу, його стан здоров'я, тяжкість тілесних ушкоджень;
- які матеріальні цінності викрадено, їхні індивідуальні особливості та споживча вартість;

- хто вчинив грабіж чи розбійний напад, їхні зовнішні ознаки та інші прикмети, роль кожного в учиненні кримінального правопорушення;

- які обставини сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Під час розслідування резонансного грабежу чи розбою аналізу підлягають факти, що містять ознаки кримінального правопорушення, і обставини, що мають інше правове значення. У процесі розслідування розбійних нападів важливо встановити такі обставини:

- чи мав місце напад на підприємства, установи чи організації окремих осіб (характер нападу, кількість нападників, наслідки);

- який спосіб нападу (використання фізичного чи психічного насильства, створення небезпеки негайного насильства, знищення майна, загроза життю близьких людей тощо);

- де, коли і за яких обставин учинений напад (у якому місці вчинено напад, на який об'єкт, у який час доби, у який період роботи, чи охоронявся об'єкт, чи використовували сигналізацію, чи не порушено умов перевезення й доставки грошей, валютних цінностей тощо);

- хто нападав (кількість злочинців, їхній вік, соціально-психологічна характеристика, наявність судимості тощо);

- чи була злочинна група стійкою (наявність тісного зв'язку між учасниками злочинної групи, спільність дій, єдність наміру, розподіл ролей, наявність злочинних звичаїв і принципів тощо);

- чи була група озброєною (чи застосовувалася вогнепальна (холодна) зброя чи зброя вибухової дії; який її тип і вид; зброя промислового чи кустарного виробництва; скільки одиниць зброї мала злочинна група; чи були поінформовані в процесі розбійного нападу (співучасники) про наявну зброю і її призначення всі члени злочинного угруповання тощо);

- джерело придбання зброї (у кого і де придбана зброя, скільки одиниць, якого типу і виду, з якою метою, де зберігалася, чи застосовували її раніше для нападу тощо);

- які функції і роль кожного учасника злочинної групи (у діях, спрямованих на організацію злочинної групи, участь у розбійних нападах);

- яка мета й мотиви розбійного нападу;

- які технічні засоби використовували при розбійному нападі (система таємного спостереження, прилади нічного бачення, телефонний радіозв'язок, автомобілі й інший транспорт, спеціальні приціли і глушники тощо);

- які способи маскуванню застосовували злочинці (знищення слідів чи їхня фальсифікація, інсценування, підпали будівель, знищення одягу, взуття, рукавичок, у яких був учинений напад, знищення і приховання зброї, підготовка лжесвідків, забезпечення алібі тощо);

- хто є жертвою кримінального правопорушення (чому обрана саме ця жертва, який збиток заподіяний, які предмети викрадено, чи застосовували фізичне або психічне насилля, у чому воно полягало);
- чи є людські жертви (загибель людей);
- хто допомагав у приховуванні членів злочинної групи, знарядь злочину, майна, здобутого у злочинний спосіб, підшукував придатні для нападу об'єкти тощо;
- кому може бути відомо про розбійний напад, який готували;
- чи були серед розбійників неповнолітні (їхній вік, соціально-психологічна характеристика, функції в злочинній групі, чи скоювали раніше кримінальні правопорушення, чи були засуджені, які умови життя й виховання в їхній родині, як характеризують у школі чи в іншому навчальному закладі, як давно залучені до кримінально протиправної діяльності);
- хто втягнув неповнолітнього в кримінально протиправну діяльність (чи має неповнолітній батьків чи інших законних представників, чи пов'язані батьки (інші родичі) зі злочинним угрупованням, які їхні взаємини та інші установки);
- чи мали місце корумповані зв'язки з посадовими особами органів державної влади і місцевого самоврядування.

Збирання доказів також здійснюють через проведення негласних слідчих (розшукових) дій (ч. 21 КПК України), спрямованих на пошук та фіксацію фактичних даних, що підлягають використанню в доказуванні на досудових та судових стадіях кримінального провадження. Підставами для проведення конкретної негласної слідчої (розшукової) дії є наявність відомостей, які потребують перевірки, про вчинене кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, із метою їх підтвердження або спростування за умови, що в інший спосіб, крім проведення негласної слідчої (розшукової) дії, отримати інформацію неможливо.

Ст. 189 КК України «Вимагання». Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за різноманітні види кримінальних правопорушень, серед яких важливе місце займає вимагання. Ст. 189 КК України визначає вимагання як вимогу передачі чужого майна або права на майно, або вчинення будь-яких дій майнового характеру під загрозою насильства, знищення чи пошкодження майна, розголошення відомостей, що потерпілий бажає зберегти в таємниці, або іншого насильства. Вимагання є одним із найсерйозніших злочинів проти власності, оскільки воно поєднує в собі елементи насильства та погрози.

Для ефективного розслідування випадків вимагання необхідно дослідити та з'ясувати низку обставин, що супроводжують вчинення цього злочину.

Розглянемо детально кожен з аспектів криміналістичної характеристики вимагання.

Час учинення вимагання. Час учинення вимагання є важливою обставиною, оскільки він може впливати на можливості розслідування та виявлення злочину. Час може варіюватися залежно від ситуації та намірів вимагача. Зазвичай вимагання може бути здійснено у будь-який час доби, однак зазвичай вимагачі обирають такий час, коли потерпілий знаходиться в найбільш вразливому стані. Це може бути нічний або ранковий час, коли людина менш пильна або коли вона знаходиться в більш спокійному стані, наприклад, вдома.

Важливо встановити точний час, коли були висунуті вимоги або загрози. Це може бути здійснено за допомогою свідчень потерпілих, свідків, відеозаписів, телефонних дзвінків або повідомлень. Аналіз телефонних записів, електронних листів, повідомлень у месенджерах може надати важливу інформацію про час і спосіб контакту між вимагачем і потерпілим. Час учинення вимагання також може допомогти виявити можливих свідків злочину та встановити алібі підозрюваних осіб. Наприклад, якщо вимагання відбувалося в публічному місці в денний час є більша ймовірність наявності свідків або записів із камер відеоспостереження.

Місце здійснення вимагання. Місце здійснення вимагання може бути різноманітним і залежати від обставин кримінального правопорушення. Вимагання може відбуватися в громадських місцях (вулиці, парки, магазини, кафе тощо), або у приватних місцях (домівки потерпілих, офіси, автомобілі тощо). Вибір місця залежить від бажання вимагача залишитися непоміченим або, навпаки, продемонструвати свою владу та силу.

Установлення місця вчинення вимагання є важливим для розслідування, оскільки воно може вказувати на наявність свідків, наявність відеокamer спостереження, а також допомагати у відтворенні подій. Для цього використовують різні методи (аналіз відеозаписів із камер спостереження, опитування свідків, проведення огляду місця події тощо). Наприклад, якщо вимагання сталося в громадському місці, важливо отримати доступ до записів відеоспостереження, які можуть підтвердити або спростувати свідчення потерпілого та інших осіб.

Крім того, місце здійснення вимагання може вказувати на певні особливості поведінки вимагача. Наприклад, якщо вимагання відбувається в безлюдних місцях або в умовах, що ускладнюють можливість звернення за допомогою, це може свідчити про професіоналізм і обережність злочинця. Навпаки, вимагання в людних місцях може бути ознакою впевненості вимагача у своїй безкарності або наявності підтримки з боку інших осіб.

Спосіб учинення вимагання. Спосіб учинення вимагання може бути різноманітним (фізичне насильство, погрози, психологічний тиск, шантаж

тощо). Часто злочинці використовують комбінацію таких методів для досягнення своїх цілей. Знання різних способів учинення вимагання допомагає слідчим побудувати ефективну стратегію розслідування та зібрати необхідні докази. Розглянемо детально кожен із методів учинення вимагання.

Фізичне насильство. Фізичне насильство охоплює нанесення тілесних ушкоджень або загрози щодо їх нанесення. Такі способи можуть застосовувати, щоб змусити потерпілого підкоритися вимогам вимагача. Вони є досить поширеними, особливо серед організованих злочинних угруповань. Різновидами фізичного насильства є побиття, тортури, обмеження свободи потерпілого тощо. Наприклад, вимагачі можуть утримувати жертву в ізольованому місці, використовуючи фізичну силу для забезпечення її підкорення. Важливим аспектом цього методу є те, що він залишає фізичні сліди, які можуть бути використані як докази. Слідчі повинні звертати увагу на медичні звіти, фотографії тілесних ушкоджень, а також на свідчення потерпілого про використане насильство.

Погрози. Погрози можуть бути різного характеру зокрема погрози насильства, знищення або пошкодження майна, розголошення компрометувальних відомостей тощо. Погрози можуть бути здійснені як особисто, так і за допомогою телефонних дзвінків, повідомлень або листів.

Погрози можуть бути спрямовані не тільки на жертву, але й на її родину, близьких, друзів. Різновидом погроз є обіцянки заподіяти шкоди майну потерпілого, наприклад, підпалити будинок або пошкодити автомобіль. Розслідування погроз вимагає збирання та аналізу всіх можливих доказів, зокрема записи телефонних розмов, збережені повідомлення, електронні листи тощо.

Психологічний тиск. Різновидами психологічного тиску є залякування, маніпуляції, створення ситуацій, що викликають страх або тривогу у потерпілого, тощо. Психологічний тиск може бути здійснений через демонстрацію сили, залучення третіх осіб, створення враження невідворотності виконання вимог.

Вимагачі можуть використовувати методи психологічного тиску, наприклад, постійні дзвінки, стеження за потерпілим, залякування через третіх осіб. Психологічний тиск може бути особливо ефективним, коли жертва відчуває себе беззахисною і вразливою. Наприклад, злочинець може створити враження, що він має широкі зв'язки й можливості впливати на життя потерпілого.

Шантаж. Різновидом шантажу є вимога передачі майна або вчинення дій під загрозою розголошення відомостей, що потерпілий бажає зберегти в таємниці. Це можуть бути як особисті, так і ділові секрети, інформація про незаконні дії тощо.

Шантаж може містити загрозу розголосити інформацію про особисте життя потерпілого, наприклад, інтимні фотографії, відеозаписи, або дані про незаконну діяльність. Важливим складником шантажу є те, що вимагач повинен мати доступ до компрометувальної інформації або мати можливість її отримати. Слідчим необхідно виявити джерела цієї інформації та з'ясувати, в який спосіб вона отримана.

Комбінація методів. Зазвичай злочинці використовують комбінацію різних методів для досягнення своїх цілей. Наприклад, вони можуть спочатку застосовувати психологічний тиск, потім погрози і в разі необхідності фізичне насильство. Така комбінація методів може бути більш ефективною для залякування жертви та примушення її до виконання вимог.

У випадку використання комбінації методів слідчі повинні ретельно проаналізувати всі аспекти взаємодії між потерпілим і вимагачем, ураховуючи всі можливі докази. Це може бути аналіз відеозаписів, телефонних розмов, повідомлень, а також свідчення потерпілого і свідків тощо.

Застосування сучасних технологій. Із розвитком технологій вимагачі все частіше використовують сучасні засоби для здійснення своїх злочинних намірів. Це можуть бути засоби зв'язку (мобільні телефони, інтернет, соціальні мережі, електронна пошта). Використання таких технологій дає змогу злочинцям залишатися анонімними та здійснювати вимагання на відстані.

Слідчі повинні враховувати можливість використання сучасних технологій та застосовувати відповідні методи для їх виявлення та аналізу, зокрема моніторинг електронної пошти, аналіз даних із мобільних телефонів, відстеження IP-адрес, аналіз активності в соціальних мережах. Важливо також співпрацювати з провайдерами інтернет-послуг та мобільного зв'язку для отримання потрібної інформації.

Вимагання через третіх осіб. Злочинці можуть використовувати третіх осіб для здійснення вимагання, що дає змогу їм залишатися поза підозрою. Це можуть бути як співучасники, так і особи, які діють під примусом або без повного усвідомлення своїх дій. Наприклад, вимагачі можуть залучати кур'єрів для передачі повідомлень або коштів, використовувати підставних осіб для здійснення дзвінків або відправки повідомлень.

Для розслідування вимагання через третіх осіб необхідно встановити всі ланки злочинного ланцюга та з'ясувати ролі кожного учасника. Із цією метою необхідно опитати свідків, проаналізувати відеозаписи, відстежити грошові перекази тощо. Важливо також виявити й притягти до відповідальності всіх причетних осіб, навіть якщо вони діяли під примусом або без повного усвідомлення своїх дій.

Використання підrobних документів. Злочинці можуть використовувати підrobні документи для здійснення вимагання, зокрема підrobні листи,

договори, судові рішення, що створюють враження легітимності вимог, тощо. Наприклад, вимагачі можуть надавати потерпілому підробні документи, що свідчать про наявність боргу або інших зобов'язань.

Розслідування таких випадків вимагає експертизи документів для встановлення їх справжності, а також виявлення осіб, причетних до їх виготовлення та використання. Це може бути аналіз підписів, почерку, відбитків печаток, а також використання спеціального обладнання для виявлення підробок.

Висновок. Спосіб учинення вимагання є ключовим елементом у розслідуванні цього злочину. Розуміння різних методів, використаних вимагачами, дає змогу слідчим більш ефективно проводити розслідування та збирати необхідні докази. Кожен з описаних методів має свої особливості та вимагає відповідних підходів до виявлення та аналізу доказів. Сучасні технології та методи слідства дають змогу ефективно боротися з вимаганням та притягати до відповідальності винних осіб.

Предмет вимагання. Предметом вимагання можуть бути різноманітні об'єкти, зокрема гроші, цінні папери, матеріальні цінності, майно, послуги або певні дії тощо. Важливо встановити, що саме було предметом вимагання, оскільки це може впливати на кваліфікацію злочину та подальше розслідування.

Гроші та матеріальні цінності. Гроші є найбільш поширеним предметом вимагання. Злочинці можуть вимагати як готівкові кошти, так і перекази на банківські рахунки, криптовалюту тощо. До матеріальних цінностей зараховують ювелірні вироби, техніку, транспортні засоби, нерухомість. Наприклад, вимагачі можуть вимагати передати їм коштовності або гроші, погрожуючи фізичним насильством або знищенням майна.

Послуги та дії. Інколи предметом вимагання можуть бути послуги або певні дії, наприклад, виконання контракту, укладання угоди, передача інформації, відмова від конкурентної діяльності тощо. Такі вимоги можуть бути характерні для корпоративного середовища або міжособистісних конфліктів. Наприклад, злочинець може вимагати від потерпілого передати конфіденційну інформацію, відмовитися від участі в певному проєкті, підписати або не підписати договір тощо.

Особа вимагача. Особа вимагача є ключовою фігурою в розслідуванні злочину. Це може бути як одна особа, так і група осіб, які діють спільно. Важливо встановити особу вимагача для його притягнення до відповідальності та запобігання подальшим злочинним діям.

Індивідуальні характеристики. Індивідуальні характеристики вимагача можуть містити фізичні особливості, вік, стать, етнічну належність, манеру поведінки, мову. Такі характеристики можуть допомогти в упізнанні вимагача

свідками або потерпілим. Наприклад, якщо вимагач має певні помітні фізичні особливості або говорить на певному діалекті, це може допомогти в його ідентифікації.

Мотиви. Мотиви вимагача можуть бути різноманітними, зокрема фінансові вигоди, помста, прагнення до контролю або впливу, психологічні проблеми тощо. Розуміння мотивів може допомогти в побудові гіпотез про можливі подальші дії вимагача та його зв'язки. Наприклад, якщо мотивом є фінансова вигода, то вимагач може продовжувати вимагати гроші від інших осіб. Якщо мотивом є помста, то вимагач може мати персональну неприязнь до потерпілого.

Злочинний досвід. Досвід вимагача у здійсненні злочинних дій може варіюватися від новачків до досвідчених злочинців. Важливо встановити, чи має вимагач попередні судимості, участь у злочинних угрупованнях, що може вплинути на методи його розшуку та затримання. Наприклад, досвідчений злочинець може застосовувати більш складні методи конспірації, змінювати місце проживання, використовувати підробні документи тощо.

Особа потерпілого. Особа потерпілого також є важливим елементом у розслідуванні вимагання. Це може допомогти зрозуміти мотиви вимагача, установити зв'язки між потерпілим та вимагачем, а також забезпечити захист потерпілого від подальших злочинних дій.

Індивідуальні характеристики. До індивідуальних характеристик потерпілого зараховують вік, стать, професію, соціальний статус, фінансовий стан, звички. Ці характеристики можуть впливати на вибір потерпілого вимагачем. Наприклад, вимагачі можуть обирати як своїх жертв осіб із високим рівнем доходів або тих, хто обіймає певні посади, має доступ до важливої інформації або ресурсів тощо.

Стосунки з вимагачем. Важливо встановити, чи мав потерпілий попередні контакти або стосунки з вимагачем, зокрема ділові, особисті, сімейні зв'язки. Розуміння таких стосунків може допомогти у виявленні мотивів та попередніх конфліктів. Наприклад, якщо потерпілий мав конфлікт із вимагачем у минулому, це може бути мотивом для вимагання.

Реакція на вимагання. Реакція потерпілого на вимагання може варіюватися від повного підкорення до активного опору. Це може впливати на подальші дії вимагача, можливість установлення контактів із правоохоронними органами, використання технічних засобів захисту тощо. Наприклад, потерпілий може звернутися до правоохоронних органів, установити відеоспостереження, найняти охорону або вжити інших заходів для свого захисту.

Отже, розслідування вимагання за ст. 189 КК України є складним і багатогранним процесом, який вимагає уваги до деталей та всебічного аналізу обставин кримінального правопорушення. З'ясування часу, місця, способу

вчинення злочину, предмета вимагання, а також осіб вимагача та потерпілого є ключовими елементами для ефективного розслідування та притягнення винних до відповідальності. Криміналістична характеристика вимагання дає змогу побудувати цілісну картину злочину та забезпечити справедливість щодо потерпілих та суспільства загалом. Ретельне дослідження кожного з аспектів злочину допомагає створити ефективну стратегію розслідування, забезпечити доказову базу та захистити права потерпілих.

Для досягнення успіху в розслідуванні вимагань необхідно залучати різноманітні методи та інструменти, зокрема сучасні технічні засоби, аналіз даних, проведення оперативних заходів. Важливо забезпечити комплексний підхід до збору, аналізу та оцінки інформації, що дасть змогу ефективно виявляти, затримувати та притягувати до відповідальності осіб, причетних до вчинення вимагання. Це допоможе не лише в розкритті конкретних злочинів, але й у попередженні подібних злочинів у майбутньому, гарантуючи безпеку та захист громадян.

Ст. 197-1 КК України «Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво».

Істотного значення у структурі обставин, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансного самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва, набуває встановлення певних обставин.

Факт самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва. Аналізуючи зміст ст. 197-1 КК України, можна зробити висновок, що самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво вчиняють у двох формах: самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці.

Самовільне зайняття земельної ділянки – фактичне заволодіння (та користування) земельною ділянкою або її частиною, учинене в особистих інтересах чи інтересах інших осіб тим, кому ця ділянка в установленому законом порядку не надавалася у володіння і користування, або не передавалася у власність.

Самовільним зайняттям земельної ділянки необхідно вважати й дії, коли власник чи законний володілець самовільно змінює її межі, приєднує до неї частину суміжних земель. Такі дії можуть бути виражені в:

- огороженні ділянки;
- виставленні охорони, яка перешкоджає власникові здійснювати своє право на землю;
- виросуванні та зборі сільськогосподарських культур (веденні сільського господарства);

- видобуванні корисних копалин;
- розміщенні товарів, техніки, будівельних матеріалів тощо.

Самовільне будівництво будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці полягає у веденні на такій ділянці без належного дозволу будівельних робіт (зокрема й земляних), а також виконанні монтажних робіт зі спорудження нового об'єкта.

Поняття «будівництво» охоплює й нове будівництво, реконструкцію, реставрацію, упорядкування або капітальний ремонт уже наявних об'єктів, їх розширення чи переоснащення. Будівництво визнають самовільним, якщо воно здійснене за однієї з таких обставин:

- на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети;
- без належного дозволу чи належно затвердженого проєкту;
- зі значними порушеннями будівельних норм і правил.

У будь-якому разі ці дії мають бути поєднані із самовільним заняттям земельної ділянки. Необхідно пам'ятати, що власник земельної ділянки відповідно до закону має право зводити на ній будівлі і споруди, створювати закриті водойми, здійснювати перебудову, а також дозволяти будівництво на своїй земельній ділянці іншим особам. Право власника на забудову здійснюється ним за умови додержання архітектурних, будівельних, санітарних, екологічних норм і правил, а також за умови використання земельної ділянки за її цільовим призначенням.

До особи, яка набула право власності на житловий будинок (крім багатоквартирного), будівлю або споруду, переходить право власності, право користування на земельну ділянку, на якій вони розміщені, без зміни її цільового призначення в обсязі та на умовах, установлених для попереднього власника (користувача).

Доказування предмета злочинного посягання, оскільки точне встановлення предмета злочинного посягання дає змогу відмежувати одне кримінальне правопорушення від іншого, суміжного з ним. Ті або ті ознаки предмета посягання можуть виступати як пом'якшувальні або обтяжувальні обставини одного і того самого злочину або перетворювати його на інший злочин.

Самовільне зайняття земельної ділянки є кримінальним правопорушенням із матеріальним складом, який вважають закінченим із моменту, коли особа фактично заволоділа земельною ділянкою або розпочала її протиправну експлуатацію (освоєння), завдавши цим власникові земельної ділянки або її законному володільцю значної шкоди. Самовільне будівництво на самовільно зайнятій земельній ділянці визнають закінченим не з моменту зведення вже готової будівлі або споруди, а з початку ведення будівельних робіт на самовільно зайнятій земельній ділянці. Для визначення дій кримінально

карними важливе значення має також момент виникнення права власності на земельну ділянку. За чинним земельним законодавством право власності та право постійного користування земельною ділянкою виникає після отримання її власником або користувачем документа, що посвідчує право власності чи право постійного користування земельною ділянкою, та його державної реєстрації.

Співучасники. До типових способів підготовки до вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного із самовільним зайняттям земельної ділянки та самовільним будівництвом, можна віднести ухвалення окремих незаконних рішень посадовими особами органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, які, як спершу видається, не мають прямого стосунку до земельної ділянки, але в подальшому призводять до суперечок і колізій у визначенні її власника.

Знаряддя вчинення кримінального правопорушення – предмети, використовуючи які, особа вчиняє фізичний (зазвичай руйнівний) вплив на матеріальні об'єкти. Засоби вчинення кримінального правопорушення – предмети матеріального світу, що застосовує злочинець під час учинення суспільно небезпечного діяння. У криміналістиці існує взаємозв'язок знарядь і засобів злочину. Для з'ясування питання щодо віднесення певного предмета до знарядь злочину необхідно врахувати, чи стосується він безпосередньо виконання дій, що утворюють об'єктивну сторону складу злочину. Якщо предмет використовували під час учинення таких дій, то він є знаряддям учинення злочину, якщо під час яких-небудь інших, пов'язаних із злочином, дій – засобом.

Знаряддям для вчинення самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва можуть бути: огорожувальна сітка, металеві та дерев'яні стовпчики, різноманітні кілки, сільськогосподарська техніка, вогнепальна (газова, травматична) та холодна зброя, різноманітні господарські інструменти, транспортні засоби, пристрої та технічне устаткування, тварини, спецзасоби, техніка, яка використовується під час будівництва (екскаватори, крани, бетономішалки, вантажні автомобілі, різні трактори) тощо. Засобами вчинення самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва також можуть бути: підроблені документи у сфері земельних відносин; формений одяг тощо.

Ст. 198 КК України «Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом».

У кримінальних провадженнях щодо придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного у кримінальний протиправний спосіб, типовими обставинами, що підлягають установленню, є обставини, що належать до події кримінального правопорушення: час придбання, отримання, зберігання чи збуту

майна, одержаного у кримінальний протиправний спосіб; місце спосня кримінального правопорушення; спосіб придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного у кримінальний протиправний спосіб (підготовка до вчинення, приховування); наявність співучасників придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного у кримінальний протиправний спосіб. Оскільки більшість таких кримінальних правопорушень вчиняють злочинні групи, у процесі розслідування підлягає встановленню особа, яка організувала таку злочинну групу.

Крім цього, необхідно з'ясувати обставини, які мають значення для кваліфікації діяння як придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного у кримінальний протиправний спосіб; обставини, що належать до суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення: мотив злочину, його мета, вина особи, яка вчинила злочин; додаткові обставини, які характеризують суб'єктивну сторону придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного у кримінальний протиправний спосіб; обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання особи (ст. ст. 66, 67 КК України).

З'ясовуючи обставини, які підлягають доказуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних майнових кримінальних правопорушень, зокрема придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного у кримінальний протиправний спосіб, варто пам'ятати, що відповідальність за ст. 198 КК України настає лише за таке придбання, отримання, зберігання або збут зазначеного вище майна, яке не було заздалегідь обіцяне. Якщо виконання зазначених дій заздалегідь обіцяне виконавцеві або співучасникові злочину, відповідальність настає не за вказаною статтею, а за співучасть у конкретному злочині. Придбання, отримання, збут або зберігання майна, завідомо одержаного у злочинний спосіб, підлягає кваліфікації за ст. 198 КК України лише за певних обставин, зокрема, якщо такі дії не містять ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних у злочинний спосіб. Ознаки такої легалізації передбачені у ст. 209 КК України.

Ст. 201-2 КК України «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги».

У кримінальних провадженнях щодо незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, обставинами, що підлягають установленню, є:

- чи є товар гуманітарною допомогою у розумінні профільного закону;
- чи був він отриманий від донорів безкоштовно;
- чи був він визнаний / задекларований як гуманітарна допомога;
- чи відбувся подальший продаж цього товару третім особам;

- чи достатньо доказів, які свідчили б, що в результаті продажу особа отримала прибуток;
- чи досягнуто поріг значного розміру – 438 тис. грн.

Необхідно підкреслити, що в разі непідтвердження хоча б однієї із зазначених обставин виникає сумнів щодо об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення.

У подальшому під час розслідування резонансних фактів незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги підлягають з'ясуванню такі обставини:

- час, місце вчинення кримінального правопорушення;
- спосіб учинення незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги;
- предмет незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги;
- особа злочинця (злочинців);
- хто є потерпілим за цим фактом;
- обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання особи (ст. ст. 66, 67 КК України).

Підбиваючи підсумки, варто зауважити, що встановлення обставин, які підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень, дає змогу конструювати (моделювати) власне діяльність із розслідування зазначеної категорії кримінально протиправних діянь з оптимізацією умов усього процесу розслідування, адже такі обставини насамперед допомагають розкрити засоби вчинення злочину, виявити засоби використання злочинцями конкретних, місцевих умов із метою здійснення своїх злочинних намірів тощо. Проте необхідно враховувати, що у процесі розслідування в кожному конкретному кримінальному провадженні будуть проявлятися свої, специфічні обставини, які підлягають установленню.

5.4. Початковий етап досудового розслідування резонансних майнових кримінальних правопорушень

Початковий етап досудового розслідування є важливим елементом кримінального провадження, який дає змогу попередньо з'ясувати факти, установити обставини вчинення кримінального правопорушення та зібрати

достатньо доказів для подальшого притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Особливо важливим є початковий етап досудового розслідування у випадках вчинення резонансних майнових кримінальних правопорушень, які мають значний вплив на економіку держави та її громадян.

Належна організації реєстрації кримінальних правопорушень та подальший виїзд (СОГ) для огляду місця події, а також можливого затримання осіб, які можуть бути причетні до вчинення правопорушень зазначеної категорії, передбачає дотримання встановлених наказами МВС України алгоритмів дій підрозділів Національної поліції України.

Після реєстрації повідомлень про вчинене кримінальне правопорушення наступним важливим етапом є подальший виїзд СОГ для огляду місця події. Цей етап дає змогу правоохоронним органам забезпечити збір первинних доказів, які можуть бути використані під час подальшого розслідування, а також провести оцінку обставин, що супроводжували вчинення кримінального правопорушення. Відповідна організація виїзду СОГ має передбачати оперативність, професійність, взаємодію з потерпілими та свідками, а також дотримання процесуальних вимог.

Оперативність виїзду СОГ на місце події відіграє вирішальну роль у забезпеченні ефективності розслідування. Чим швидше співробітники СОГ прибудуть на місце події, тим більше шансів вони матимуть для збирання всіх необхідних доказів та отримання важливої інформації від свідків та потерпілих. Затримка в реагуванні повідомлень може призвести до втрати частини доказів або знищення слідів кримінального правопорушення, що ускладнить подальше розслідування.

Професійність працівників СОГ, їхня підготовка та знання криміналістичних методик проведення такого виду слідчої дії також є важливими чинниками, які впливають на якість огляду місця події.

Крім того, важливого значення набуває затримання осіб, які можуть бути причетні до вчинення кримінального правопорушення, особливо резонансних майнових злочинів. Ця слідча дія може бути проведена до внесення відомостей до ЄРДР (у разі наявності підстав, передбачених у п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України, для винесення постанови про початок досудового розслідування) та завершуватися складанням відповідного процесуального документа вже після початку досудового розслідування.

Отже, належна організація реєстрації кримінальних правопорушень та подальшого виїзду СОГ для огляду місця події має важливе значення для забезпечення ефективності досудового розслідування, реалізації принципів законності та справедливості, а також забезпечення прав та інтересів громадян.

Поняття та ознаки резонансних майнових кримінальних правопорушень, порядок реагування на повідомлення про їх вчинення. Резонансні майнові злочини – тяжкі кримінальні правопорушення, які завдають значної шкоди майновій сфері суспільства і викликають гостру громадську реакцію. До таких злочинів належать великі крадіжки, розкрадання державного майна, шахрайство, відмивання грошей та інші подібні злочини. Вони мають великий соціальний вплив та потребують особливої уваги правоохоронних органів та судової системи особливо під час воєнного стану.

Ознаки резонансних майнових кримінальних правопорушень можуть містити такі чинники, як сума завданих збитків, кількість потерпілих та їхній соціальний статус, ступінь поширеності відповідного виду злочинів, пряма загроза національній безпеці тощо.

Згадані кримінальні правопорушення є складними для розслідування, оскільки зазвичай мають міжнародні аспекти та пов'язані зі складними механізмами відмивання грошей та інших майнових активів.

З огляду на важливість початкового етапу досудового розслідування майнових кримінальних правопорушень варто розглянути більш детально процедуру реагування на вчинення кримінального правопорушення цього виду.

Порядок реєстрації відомостей про вчинення резонансних (зокрема майнових) кримінальних правопорушень визначено в наказі МВС України №357 від 27.04.2020 «Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України».¹

Організаційні та правові підстави огляду місця події. Збір та фіксації доказів, що є одним із надважливих завдань під час розслідування кримінальних правопорушень, особливо таких, що мають ознаки резонансності, починають під час проведення огляду місця події.

Наказ МВС України № 575 від 07.07.2015 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні»² в п. 8 розділу II визначає певний алгоритм дій слідчого:

¹ Наказ МВС України № 357 від 27.04.2020 «Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України». URL : <http://surl.li/ktjqji>

² Наказ МВС України № 575 від 07.07.2015 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні». Документ z0937-17. URL : <http://surl.li/gdzcgi>

Слідчий (дізнавач) на місці події:

1) керує діями інших членів СОГ та відповідає за якість проведення огляду місця події; разом з іншими членами СОГ, залученими спеціалістами, запрошеними потерпілими, свідками та іншими учасниками кримінального провадження в установленому КПК України порядку фіксує відомості щодо обставин учинення кримінального правопорушення; вилучає речі й документи, які мають значення для кримінального провадження, та речі, вилучені з обігу, зокрема матеріальні об'єкти, придатні для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню, забезпечує в установленому порядку їх належне зберігання для подальшого направлення для проведення судової експертизи; має право заборонити будь-якій особі перебувати на місці огляду або залишати його до закінчення огляду та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню огляду;

2) за наявності підстав інформує уповноваженого працівника чергової частини про залучення додаткових сил і засобів для фіксування всіх обставин учиненого кримінального правопорушення;

3) за необхідності після початку кримінального провадження допитує про обставини вчиненого кримінального правопорушення заявника, потерпілого, свідків та інших учасників кримінального провадження; надає письмові доручення працівникам оперативних підрозділів про проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні.¹

Оскільки огляд місця події є єдиною слідчою дією, яку можна проводити ще до внесення відомостей до ЄРДР, вона повинна проводитися з дотриманням вимог ст. 237 КПК України:

1. Із метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий / прокурор проводить огляд місцевості, приміщення, речей, документів та комп'ютерних даних.

2. Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюють згідно з правилами КПК України, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи...²

Отже, одним з основних принципів збирання доказів під час проведення огляду місця події є принцип законності. Цей принцип полягає в тому, що докази можуть бути використані тільки за умови, що вони отримані з дотриманням усіх вимог законодавства, що регулює процедуру їх збирання. Інакше докази можуть бути визнані недійсними й виключені з матеріалів кримінального провадження або під час подальшого судового провадження.

¹ Наказ МВС України №575 від 07.07.2015 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17/print>

² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/>

Поняття, види та завдання огляду місця події. Огляд місця події як невідкладна слідча дія передбачає встановлення, фіксацію та аналіз обстановки, слідів злочину, злочинця та інших фактичних відомостей, що сприяють висновкам про механізм події та інші обставини.

Завданнями огляду місця події є:

- аналіз, виявлення та документування обставин та ситуацій, що мають значення для кримінального провадження;
- відтворення картини злочинної події;
- виявлення, документування, забирання, дослідження та оцінка слідів кримінального правопорушення та особи, що може мати причетність до злочину, а також інших матеріальних доказів, які мають значення для кримінального провадження;
- визначення механізму вчинення кримінального правопорушення;
- установлення характеру впливу особи, яка скоїла кримінальне правопорушення, на оточення;
- виявлення, ідентифікація та затримання особи, яка скоїла кримінальне правопорушення;
- установлення (виявлення особи) потерпілого та свідків скоєного кримінального правопорушення;
- визначення мотивів скоєння кримінального правопорушення;
- установлення кількості злочинів, часу перебування на місці кримінального правопорушення, способу прибуття та відходу з місця події;
- виявлення обставин, які сприяли або завадили скоєнню кримінального правопорушення;
- збір потрібної (доказової) інформації для формування слідчих гіпотез щодо події злочину, механізму кримінального правопорушення та його учасників;
- забезпечення потрібної інформації для організації подальших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів щодо розшуку й затримання злочинців за «гарячими слідами», виявлення викраденого майна.

Розмежування понять «місце події» та «місце злочину». У криміналістиці важливо чітко розрізнати два основні поняття: «місце події» та «місце злочину». «Місце події» – місцевість, де були виявлені сліди злочину, зокрема викрадене майно, тіло жертви, частини тіла або зброя, захована злочинцем, тощо. Це місце не завжди збігається з «місцем злочину», яке визначає простір, де злочин фактично був учинений. Хоча іноді ці поняття можуть збігатися, розуміння їх відмінностей має вирішальну роль для проведення ефективного розслідування.

При огляді місця події слідчий повинен ураховувати багато чинників, що впливають на збереження доказів та можуть вказувати на обставини злочину.

До важливих чинників зараховують погодні умови, освітлення та зміни в середовищі, які могли відбутися після злочину. Слідчим необхідно зберегти обстановку якомога незмінною, щоб уникнути контамінації доказів.

Огляд місця події також містить детальний аналіз місцевості, огляд природних та штучних бар'єрів, особливостей та розташування будівель, маршрутів доступу та втечі. Усе це допомагає створити повну картину подій, яка може бути використана для розуміння механізму злочину. Наприклад, сліди від взуття або транспортних засобів можуть указувати на шляхи підходу або відходу злочинця, а відбитки пальців чи сліди ДНК можуть допомогти ідентифікувати підозрюваного.

До критичних елементів огляду також належать розташування предметів на місці події, їх взаємне розміщення та відстань між ними, а також контекст їх звичайного використання. Це дає змогу слідчим виявляти не тільки фізичні сліди злочину, але й аномалії, які можуть указувати на інсценізацію або інші спроби ввести слідство в оману. Наприклад, якщо предмети в приміщенні розташовані не так, як зазвичай, це може бути ознакою боротьби або інсценізації сцени злочину.

Негативні обставини містять відсутність предметів або слідів, які за звичайних обставин мали бути присутніми, або наявність елементів, які здаються незвичними для цієї ситуації. Ці індикатори можуть свідчити про навмисні дії для зміни місця події або приховування доказів. Наприклад, відсутність очікуваних слідів боротьби на місці, де за свідченнями відбулася сутичка, може вказувати на те, що місце події змінене після вчинення злочину.

Інсценізація злочинів є ще одним із важливих аспектів, який слідчі повинні враховувати. Інсценізація злочинів може охоплювати створення сценаріїв, що мають відвернути увагу від справжніх обставин злочину або змінити хід розслідування. Наприклад, можуть бути влаштовані інсценування злочинів, зокрема імітація нападу, щоб приховати вбивство або замаскувати нещасний випадок. Інші приклади містять інсценування викрадення документів для приховування їх втрати через халатність. Злочинці можуть також інсценувати крадіжку для приховування фінансових махінацій або інші незаконні дії.

Слідчим потрібно мати гострий аналітичний погляд й увагу до деталей, щоб виявити інсценізації та правильно інтерпретувати негативні обставини. Уміння розпізнавати й правильно реагувати на такі маніпуляції може бути вирішальним для успіху розслідування і справедливого притягнення винних до відповідальності.

Для цього слідчим важливо враховувати різні аспекти, що можуть свідчити про інсценізацію. Наприклад, якщо знайдені сліди не відповідають заявленим обставинам події, це може бути знаком того, що хтось намагався

вести слідство в оману. Також варто звернути увагу на свідчення очевидців та їхні можливі суперечності, що можуть свідчити про наміри приховати істину. Свідки можуть несвідомо чи свідомо надавати неправдиві свідчення, що також може впливати на хід розслідування.

Крім того, слідчі повинні уважно аналізувати поведінку підозрюваних і свідків. Непослідовні або підозрілі дії можуть вказувати на спробу приховати справжні обставини злочину. Важливо також урахувувати можливі мотиви для інсценізації, зокрема страх покарання, бажання уникнути відповідальності або прагнення виграти час. Наприклад, підозрюваний може намагатися створити алібі або заплутати слідство, щоб уникнути підозр.

Огляд місця події повинен бути систематичним і ретельним, щоб не пропустити жодної важливої деталі. Використання сучасних технологій (зокрема фотограмметрії та 3D-сканування) може допомогти у фіксації обстановки та створенні точного віртуального моделювання місця події. Це дозволить слідчим детальніше проаналізувати місце події й відтворювати події, що відбулися, для кращого розуміння механізму злочину. Віртуальні моделі можуть бути корисними для проведення додаткових експертиз та нарад, а також для представлення доказів у суді.

Розмежування понять «місце події» та «місце злочину», урахування негативних обставин та можливих інсценізацій є ключовими аспектами успішного кримінального розслідування. Тільки комплексний підхід, заснований на уважному аналізі всіх деталей і використанні сучасних методик, дасть змогу досягти справедливості й притягнути до відповідальності винних.

Отже, негативні обставини уможливають виявлення спроби інсценізації кримінальних правопорушень та допомагають слідчим у розкритті та розслідуванні справжніх злочинів. Вони є важливим інструментом у боротьбі зі злочинністю та підтриманні правопорядку.

Під час дослідження (огляду) місця події можна зібрати інформацію, яка на рівні припущень або категоричних висновків дасть відповіді на такі запитання:

- чи був скоєний злочин, і якщо так, то якого він виду;
- чи є це місце місцем скоєння злочину;
- час скоєння розглядуваної події;
- що є об'єктом злочинного посягання або предметом;
- чи є жертви події та хто вони;
- мета і мотиви злочину;
- механізм і спосіб учинення кримінального правопорушення, дії підозрюваного та їх наслідки;

- відомості про підозрюваного (підозрюваних): кількість, стать, вік, антропологічні дані, шляхи прибуття на місце події та відходу з нього;
- чи існує зв'язок між правопорушником та жертвою, чи мав місце самозахист потерпілого;
- як поводити себе на місці події злочинець та жертва;
- у якій послідовності діяв правопорушник;
- які інструменти та засоби використовували під час учинення кримінального правопорушення та приховання його наслідків (якщо таке відбувалося);
- що було вкрадено, знищено чи пошкоджено;
- чи використовував підозрюваний транспорт для прибуття на місце події та його залишення;
- які сліди могли утворитися на тілі, одязі, взутті та інших речах злочинця під час вчинення злочину на місці огляду;
- хто міг бути свідком вчиненого або кому можуть бути відомі обставини скоєння кримінального правопорушення, підозрюваного, потерпілого тощо.

Тактичні прийоми проведення слідчого огляду. Тактика проведення огляду місця події полягає у використанні комплексу найбільш раціональних та ефективних методів, дій або найбільш відповідної лінії поведінки слідчого, що сприяє виявленню максимальної кількості слідів учиненого кримінального правопорушення, речових доказів та інформації стосовно досліджуваної події.

Основні організаційно-тактичні кроки вивчення слідів містять такі елементи:

- правильне встановлення меж огляду;
- розміщення сил та засобів для найбільш ефективного проведення огляду місця події;
- вибір найбільш доцільного порядку переміщення на місці події під час огляду;
- визначення методу (тактичних прийомів) розгляду обстановки місця події та окремих її елементів.
- визначення меж огляду.

З досвіду слідчої практики відомо, що помилки в установленні меж огляду трапляються саме тоді, коли сліди й обстановку на місці події фіксують механічно, без належного аналізу.

Утім, саме характер події та обстановка визначають у кожному конкретному випадку межі території, яка має бути детально оглянута. Унаслідок неправильного визначення меж окремі ділянки місцевості, пов'язані зі злочином, можуть залишитися без огляду.

Тактика огляду слідів має власні особливості, що залежать від конкретної слідчої ситуації або від того, що саме розглядають: місце вчинення злочину чи місце події.¹

Роль керівників злочинних груп у вчиненні майнових злочинів: криміналістичний аналіз. Керівники злочинних груп відіграють важливу роль у вчиненні майнових злочинів, забезпечуючи як організаційне, так і оперативне керівництво. Вони можуть діяти як безпосередньо, так і опосередковано, використовуючи різні стратегії для досягнення своїх злочинних цілей.

Безпосередня участь. У випадках безпосередньої участі керівники злочинних груп можуть бути фізично присутніми на місці події. Вони використовують приміщення, зброю, транспортні засоби та інші ресурси для здійснення злочину. Такий підхід дає змогу їм контролювати всі етапи операції, від підготовки до виконання. Присутність лідера на місці події може забезпечити координацію дій та оперативне реагування на зміни в ситуації. Ретельне дослідження місця події є ключовим для виявлення слідів злочину, зокрема відбитків пальців, слідів взуття, залишків біологічного матеріалу, доказів використання транспортних засобів, зброї.

Опосередковане керівництво. Зазвичай керівники злочинних груп здійснюють загальне керівництво з віддалених місць, використовуючи сучасні засоби зв'язку, зокрема мобільні телефони, інтернет, соціальні мережі та інші комунікаційні технології. Такий підхід дає змогу лідерам залишатися непоміченими та уникати безпосередньої участі у злочині, знижуючи ризик бути спійманими. У таких випадках характер діяльності слідчого змінюється: він досліджує не тільки місце злочину, а й місце події, де можуть бути виявлені сліди підготовки до злочину та керівництва його вчиненням.

Місце події. Місце події може охоплювати різні ділянки місцевості або приміщення, де можуть бути виявлені такі сліди:

- сліди підготовки до злочину та керівництва його вчиненням: документи, плани, засоби зв'язку, які використовували для координації дій групи;
- предмети, пов'язані зі злочинном: зброя, інструменти, транспортні засоби, які були використані під час злочину;
- сліди впливу лідера на хід кримінальної операції: записи розмов, повідомлення, інструкції, які лідер передавав своїм підлеглим;

¹ Криміналістика (курс лекцій): навчальний посібник / М. Ю. Будзієвський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг, В. М. Плетенець, К. О. Чаплинський, Ю. А. Чаплинська. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2013. 397 с.

- місця очікування або приховування після завершення злочинної діяльності групи: місця, де учасники групи збиралися після злочину, щоб уникнути переслідування.

У таких випадках межі огляду слідів повинні бути розширені, але підстави для цього мають бути обґрунтованими та законними. Слідчий аналіз охоплює не тільки дослідження безпосереднього місця злочину, але й аналіз ширшого контексту, зокрема місця підготовки, комунікації та укриття. Це дає змогу створити цілісну картину злочинної діяльності та ефективно протидіяти організованим злочинним групам.

Методи проведення огляду. Важливість послідовності виконання етапів огляду зумовлена унікальними обставинами кожного випадку. Проте після визначення початкового порядку етапів слідчий має дотримуватися цього плану до завершення, досліджуючи всі елементи, важливі для розслідування. Загалом, підходи до огляду можуть бути розглядані за різними аспектами:

1. За ступенем деталізації аналізу:

- поверхневий (оглядовий): слідчий без втручання в обстановку оцінює територію місця події, формує розуміння характеру кримінальної події та виявляє зв'язки між об'єктами і явищами. Наступним кроком є встановлення меж огляду, розподіл ресурсів, координація руху учасників огляду та вибір методик аналізу ситуації загалом та її складників зокрема;

- детальний: полягає в ретельному вивченні слідів кримінального правопорушення, матеріальних об'єктів, що стосуються розслідування. Глибокий огляд може розпочатися після фіксації обстановки місця події в документах (схемах, планах) або з використанням візуальних засобів. За допомогою тактичних і науково-технічних інструментів виявляють та фіксують сліди злочину та інші матеріальні докази, перевіряють результати поверхневого огляду.

2. За масштабом дослідження:

- частковий (суб'єктивний): передбачає дослідження об'єкта (обстановки) винятково в місцях розташування слідів злочину та інших матеріальних об'єктів відповідно до способу його вчинення, тобто вибірково;

- усеосяжний (об'єктивний): метою є комплексне дослідження всієї території (обстановки) місця події загалом, не опускаючи жодного об'єкта.

3. Залежно від характеристик дослідження:

- стаціонарний: охоплює огляд місця події (злочину) без зміни обстановки та механічного переміщення окремих слідів правопорушення чи інших доказів. Упродовж огляду слідчий пересувається місцем події (злочину), аналізуючи матеріальну обстановку та виявляючи об'єкти, пов'язані із правопорушенням;

- активний: дає змогу використовувати методи дослідження для змінюваних об'єктів пізнання. Під час огляду досліджувані об'єкти можна брати в руки, переміщувати, описувати, виміряти, моделювати, детально вивчати їхні характеристики, не змінюючи сам об'єкт.

Основним методом документування результатів огляду місця злочину є складання протоколу. Інші методи документування містять:

- плани (схематичні або масштабні),
- зображення (відеоматеріали), які демонструють місце злочину, окремі вузли, сліди, матеріальні докази.

Складання протоколу огляду місця події передбачає дотримання певних вимог:

- він має бути детальним, повинен містити ретельний опис окремих слідів та інших обставин події;

- повинен складатися із трьох частин: вступної, описової та заключної.

Вступна частина протоколу містить таку інформацію:

- час і місце створення документа;
- дані посадових осіб та понятих (прізвища, власні імена, по батькові, домашні адреси останніх);

- підстави для проведення огляду (посилання на відповідні статті КПК України);

- відомості про роз'яснення прав та обов'язків учасників огляду та понятих;

- умови проведення огляду (погода, температура повітря, освітлення, засоби запису);

- час початку та закінчення огляду.

Описова частина протоколу містить інформацію стосовно загальної характеристики місця події (злочину), його оточення, меж огляду. У ній описують шляхи доступу до певного місця та шляхи відходу; стосовно закінчення огляду – стан входів, суміжних приміщень, сходів, дверей, вікон, замків.

Наступним кроком є послідовний опис окремих об'єктів (предметів, слідів, матеріальних доказів тощо) із зазначенням їх місця, ознак і використаних методів виявлення, вилучення та фіксації.

Стосовно виявлених слідів та предметів у протоколі зазначають: найменування виявленого, його місце, розмір, форму, колір, а також окремі ознаки. Якщо згадані об'єкти документують, у протоколі вказують місце та способи їх виявлення, а також способи фіксації.

Заключна частина протоколу повинна містити відомості про вилучені предмети та сліди, умови їх фіксації (фотографування, відеозапис, умови їх

виконання, кількість кадрів, дані про чутливість плівки, експозицію), а також відображати інформацію про додані плани, схеми, малюнки, фотографії.

У кінці протоколу наводять зауваження понятих та учасників огляду щодо проведеної слідчої дії. У разі відсутності зауважень у протоколі фіксують, що таких зауважень не надійшло. Протокол підписують слідчий та всі особи, які взяли участь в огляді.

Із метою запобігання можливих порушень чинного законодавства слідчому необхідно враховувати роз'яснення Верховного Суду України з питань проведення огляду місця події та допущених при цьому порушеннях. Ураховуючи важливість питання, наведемо тексти рішення суду, зокрема описову та мотивувальну частини:

Неправомірне використання згоди особи на проведення огляду місця події.

Обставини справи: *орган досудового розслідування обвинувачував особу в тому, що він, перебуваючи на четвертому поверсі будинку, до якого прилаштована колясочна кімната, реалізуючи умисел, спрямований на таємне викрадення чужого майна, поєднане з проникненням у приміщення, за допомогою металевих плоскогубців пошкодив серцевину замка входних дверей і проник до приміщення колясочної, звідки викрав вовняну ковдру в поліетиленовій прозорій упаковці, вартістю 320 грн, яка належить потерпілому.*

Залишивши приміщення колясочної, він поклав ковдру на заднє сидіння автомобіля марки «Audi», за кермом якого перебував його брат, та збирався покинути зазначене місце, однак свого злочинного умислу до кінця не довів, оскільки був затриманий працівниками поліції.

За вироком суду першої інстанції чоловіка виправдано за ч. 3 ст. 185 КК України на підставі п. 3 ст. 374 КПК України у зв'язку з недоведеністю, що в його діянні є склад кримінального правопорушення.

Київський апеляційний суд відповідно до ст. 404 КПК України змінив вирок місцевого суду, указав визнати особу невинуватим у пред'явленому обвинуваченні.

Як стверджується, суд необґрунтовано визнав протокол огляду місця події недопустимим доказом із тих підстав, що огляд проведено без ухвали слідчого судді. Прокурор посилається на наявну в матеріалах кримінального провадження заяву особи, у якій останній дає добровільну згоду на огляд працівниками поліції свого автомобіля.

Отже, Верховний Суд України підкреслив, що в ч. 1 ст. 233 КПК України регламентовано, що ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ним володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених у ч. 3 цієї статті.

Відповідно до ч. 2 вказаної статті процесуального закону під іншим володінням особи розуміють транспортний засіб, земельну ділянку, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи.

З оперттям на аналіз вищевказаних норм закону огляд житла чи іншого володіння особи може бути проведено за добровільною згодою особи, яка ним володіє, за умови, що були наявні процесуальні гарантії, які захищали здатність особи висловлювати свою справжню думку при наданні такої згоди.

Із матеріалів кримінального провадження можна простежити, що після прибуття працівників поліції на місце за викликом слідчий поліції у присутності двох понятих та за участі брата виправданого провів огляд місця події (автомобіля марки «Audi»), під час якого було вилучено троє плоскогубців, одні щипці та ковдру.

Відповідно до протоколу, складеного за результатом цієї слідчої дії, як підставу для огляду автомобіля слідчий указав надання останнім дозволу на здійснення огляду цього автомобіля.

Разом із тим, із технічних засобів фіксації судового засідання, зокрема від 26.04.2018, убачають, що свідок під час допиту місцевим судом указав на те, що згода на огляд автомобіля була надана під тиском працівників поліції, які погрожували йому кримінальною відповідальністю і відібранням автомобіля з подальшим його перевезенням на штрафмайданчик.

Верховний Суд України підкреслив, що прокурор не надав будь-яких доказів на спростування показань свідка у цій частині, більше того, матеріали кримінального провадження, крім вказівки в протоколі огляду, не містять даних, які б указували на те, що свідок добровільно надав згоду на огляд автомобіля.

Наведені обставини ставлять під сумнів добровільність згоди свідка, оскільки не були наявні всі процесуальні гарантії, які захищали здатність свідка висловлювати свою справжню думку.

Викладене обґрунтовано врахував суд першої інстанції, який визнав протокол огляду місця події від 05.01.2016, зокрема із цих підстав, недопустимим доказом, із чим погоджується й Верховний Суд України.

Верховний Суд України залишив рішення суду першої та апеляційної інстанції без змін.¹

Ще одним цікавим рішенням суду, яке доцільно привести в повному обсязі, є рішення щодо проведення фактичного обшуку під виглядом огляду місця події:

¹Коли протокол огляду місця події може бути визнано недопустимим доказом: Позиція BCURL. URL : <http://surl.li/bmqjwv>

Зміст оскаржених судових рішень і встановлені судами першої та апеляційної інстанції обставини:

Вироком Краснолиманського міського суду Донецької області від 01.12.2016 ОСОБА_6 засуджено відповідно до ч. 3 ст. 185 КК України на 3 роки 6 місяців позбавлення волі. На підставі ч. 1 ст. 71 КК України частково приєднано невідбуту частину покарання за попереднім вироком Краснолиманського міського суду Донецької області від 15.04.2013 та призначено остаточне покарання у вигляді позбавлення волі на строк 3 роки 10 місяців.

У пред'явленому обвинуваченні відповідно до ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 263 КК України ОСОБА_6 визнано невинуватим та виправдано у зв'язку з недоведеністю в діянні складу кримінальних правопорушень.

Вироком розв'язано питання щодо процесуальних витрат та речових доказів у провадженні, а також застосовано положення ч. 5 ст. 72 КК України щодо зарахування в строк покарання строку попереднього ув'язнення.

Ухвалою Апеляційного суду Донецької області від 21.02.2017 вирок суду першої інстанції залишено без зміни.

За обставин, установлених судом та детально викладених у вирокі, ОСОБА_6 засуджено за те, що він, 31.01.2016, приблизно о 21.00 год., проникнувши до господарського приміщення домоволодіння, що знаходиться за адресою: АДРЕСА_2, повторно таємно викрав майно, що належить ОСОБА_7, на загальну суму 2619, 58 грн., після чого з місця події зник, розпорядившись викраденим на власний розсуд.

Крім того, органи досудового розслідування обвинувачували ОСОБА_6 у незаконному придбанні та зберіганні за адресою свого місця проживання на АДРЕСА_1 без мети збуту особливо небезпечного наркотичного засобу канабісу, масою 14,04 г, у перерахунку на суху речовину, який 04.02.2016, у період з 15.30 до 16.10 год., під час огляду ОСОБА_6 працівниками поліції, було виявлено у лівій внутрішній кишені куртки останнього та вилучено.

Також ОСОБА_6 обвинувачували в незаконному придбанні та зберіганні за місцем свого проживання 66 патронів до вогнепальної зброї, що є штатними боєприпасами до нарізної вогнепальної зброї, які 04.02.2016, у період з 15.30 до 16.10 год., під час огляду працівники поліції виявили у правій боковій кишені куртки останнього та вилучили.

Вимоги касаційної скарги і доводи особи, яка її подала: у касаційній скарзі прокурор просить скасувати ухвалу суду апеляційної інстанції і призначити новий розгляд у вказаному суді через суттєве порушення вимог кримінального процесуального закону. Прокурор вважає безпідставним виправдання ОСОБА_6 відповідно до ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 263 КК України та як обґрунтування своїх вимог наводить доводи, якими не погоджується з оцінкою доказів, що надав суд.

Зазначає, що вони отримані відповідно до вимог кримінального процесуального закону, а висновки суду про їх недопустимість є неправильними. Указує, що апеляційний суд, всупереч вимогам ст. 419 КПК України, не перевіряв у належний спосіб доводи його апеляційної скарги та необґрунтовано залишив вирок суду першої інстанції в частині виправдання ОСОБА_6 без зміни.

Під час касаційного розгляду прокурор частково підтримав подану касаційну скаргу та просив її задовольнити у зв'язку з невідповідністю ухвали апеляційного суду вимогам ст. 419 КПК України.

Мотиви суду: відповідно до ч. 2 ст. 433 КПК України суд касаційної інстанції переглядає судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій у межах касаційної скарги.

Винуватість ОСОБА_6 в інкримінованому йому кримінальному правопорушенні, передбаченому у ч. 3 ст. 185 КК України, та доведеність його обвинувачення в касаційній скарзі не оспорюють.

Відповідно до вимог ст. 370 КПК України судові рішення має бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Згідно з п. 1 ч. 3 ст. 374 КПК України мотивувальна частина виправдувального вироку повинна містити формулювання обвинувачення, яке пред'явлене особі й визнане судом недоведеним, а також підстави для виправдання обвинуваченого із зазначенням мотивів, із яких суд відкидає докази обвинувачення.

За змістом цієї норми закону в мотивувальній частині виправдувального вироку мають бути викладені результати дослідження, аналізу та оцінки доказів у кримінальному провадженні, зібрані сторонами обвинувачення та захисту, зокрема й подані в судовому засіданні.

Згідно з вимогами ч. 1 ст. 373 КПК України виправдувальний вирок ухвалюють, якщо не доведено, що:

- учинено кримінальне правопорушення, у якому обвинувачують особу;
- кримінальне правопорушення вчинене обвинуваченим;
- у діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення.

Виправдувальний вирок також ухвалюють, якщо суд установив підстави для закриття кримінального провадження, передбачені у п. 1 та 2 ч. 1 ст. 284 цього кодексу.

Відповідно до ч. 3 ст. 62 Конституції України, положень ст. 17 КПК України обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих у незаконний спосіб, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи витлумачено на її користь.

Колегія суддів вважає, що ухвалюючи виправдувальний вирок щодо ОСОБА_6 за ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 263 КК України, суд дотримався зазначених вимог закону.

Як бачимо, у вирoku викладено формулювання обвинувачення, пред'явленого ОСОБА_6 відповідно до ч. 1 ст. 309 та ч. 1 ст. 263 КК України, яке суд визнав недоведеним.

Ухвалюючи виправдувальний вирок, суд на судовому засіданні відповідно до вимог кримінального процесуального закону перевірів зібрані на досудовому слідстві докази винуватості виправданого, на які посилялися органи досудового розслідування, та згідно зі ст. 94 КПК України оцінив їх із погляду допустимості, належності, достовірності та достатності, надав належну оцінку як окремим доказам, так і їх сукупності, навів детальний аналіз досліджених доказів.

Зокрема свої висновки суд першої інстанції обґрунтував, дослідивши й проаналізувавши показання ОСОБА_6, свідків ОСОБА_8 та ОСОБА_9 та докази, надані стороною обвинувачення та стороною захисту.

Суд у належний спосіб перевірів законність зібраних за результатами проведеного огляду місця події 04.02.2016 докази та обґрунтовано визнав їх такими, що отримані з істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та прав людини й основоположних свобод.

Суд з'ясував, що слідчий у супереч вимогам закону до внесення відомостей про вчинене ОСОБА_6 кримінальне правопорушення до ЄРДР фактично здійснив слідчу дію щодо особистого обшуку одягу та речей ОСОБА_6, під час якого в нього було вилучено речовину рослинного походження та предмети, схожі на патрони, і задля надання їй видимості законності, оформив її протоколом огляду місця події.

Крім того, суд установив, що затримання ОСОБА_6 відповідно до ст. 208 КПК України не проводили, протокол його затримання не складали, а отже, фактичний обшук проведено з грубим порушенням вимог кримінального процесуального закону, оскільки днем затримання ОСОБА_6 є 08.02.2016.

Ураховуючи, що при здійсненні огляду місця події 04.02.2016, яким було вказано в протоколі ділянку місцевості поблизу домоволодіння № 98 у с. Новоселівка Краснолиманського району Донецької області, слідчий фактично провів особистий обшук ОСОБА_6 і в такий спосіб порушив вимоги кримінального процесуального закону, якими не передбачено повноважень здійснення такої слідчої дії до внесення відомостей до ЄРДР, суд дійшов висновку, що такими діями працівники правоохоронних органів порушили засади законності кримінального провадження, визначені у ст. 9 КПК України.

Оскільки протокол огляду місця події від 04.02.2016, у якому відображено вилучення у ОСОБА_6 речовини рослинного походження та

схожих на патрони предметів, у кримінальному провадженні за обвинуваченням останнього в учиненні кримінальних правопорушень, передбачених у ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 263 КК України, є ключовим доказом і отриманий із порушенням закону, суд визнав недопустимими інші докази, які є похідними від проведеної з порушенням вимог кримінального процесуального закону слідчої дії.

Колегія суддів погоджується з висновком суду першої інстанції про недопустимість таких доказів з огляду на положення ст. ст. 86, 87 КПК України та вважає, що у зв'язку із зазначеним суд дійшов обґрунтованого висновку про недоведеність учинення кримінальних правопорушень ОСОБА_6.

Така позиція суду узгоджена з практикою ЄСПЛ, яку відповідно до ст. 17 Закону України від 23.02.2006 «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» застосовують при розгляді справ як джерело права.

Зокрема згаданий суд у своєму рішенні від 29.06.2006 у справі «Пантелеєнко проти України» наголошував, що вираз «відповідно до закону» значною мірою покладає на національне законодавство і державу обов'язок дотримання матеріальних і процесуальних норм.

У рішенні «Гефген проти Німеччини» від 30.06.2008 для описання доказів, отриманих із порушенням встановленого порядку, сформував доктрину «плодів отруєного дерева», відповідно до якої, якщо джерело доказів є неналежним, всі докази, отримані за його допомогою, будуть такими самими.

У рішенні «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21.04.2011 ЄСПЛ зазначив, що докази, отримані в кримінальному провадженні з порушенням встановленого порядку, призводять до їх несправедливості загалом, незалежно від доказової сили таких доказів і від того, чи мало їх використання вирішальне значення для засудження обвинуваченого судом.

Викладений у вирoku висновок про недопустимість доказів, отриманих за результатами огляду місця події 04.02.2016, узгоджується з наведеною позицією ЄСПЛ щодо допустимості доказів, який неодноразово у своїх рішеннях наголошував, що порядок збирання доказів, передбачений у національному праві, повинен відповідати основним правам, визнаним у Конвенції про захист прав і основоположних свобод.

Суд апеляційної інстанції, розглянувши апеляційну скаргу прокурора, відповідно до вимог ст. 419 КПК України, у належний спосіб перевірів усі доводи та ухвалив правильне рішення про обґрунтованість виправдання ОСОБА_6 відповідно до ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 263 КК України.

Посилання прокурора на невідповідність змісту ухвали суду апеляційної інстанції вимогам ст. 419 КПК України колегія суддів вважає безпідставними. Суд апеляційної інстанції, розглянувши апеляційну скаргу прокурора, у

належний спосіб перевірів усі доводи та ухвалив правильне рішення щодо обґрунтованості вироку суду першої інстанції та виправдання ОСОБА_6 відповідно до ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 263 КК України. Із наведеними в ній висновками погоджується й суд касаційної інстанції. Ухвала апеляційного суду відповідає вимогам ст. 419 КПК України, її законність сумнівів у колегії суддів не викликає.

Істотних порушень щодо вимог кримінального процесуального закону чи неправильного застосування закону України про кримінальну відповідальність, які були б підставами для скасування оскаржуваної ухвали апеляційного суду, колегія суддів не встановила, а тому в задоволенні касаційної скарги прокурора потрібно відмовити.

Керуючись ст. ст. 433, 434, 436, 441, 442 КПК України, п. 4 параграфу 3 розділу 4 Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», колегія суддів ухвалила: ухвалу Апеляційного суду Донецької області від 21.02.2017 щодо ОСОБА_6 залишити без зміни, а касаційну скаргу прокурора, який брав участь у кримінальному провадженні в судах першої та апеляційної інстанцій – без задоволення. Постанова набирає законної сили з моменту її проголошення, є остаточною і оскарженню не підлягає.¹

Затримання особи. Затримання є одним із превентивних заходів, які можуть застосовувати в досудовому розслідуванні для забезпечення належного проведення кримінального процесу та запобігання ухиленню підозрюваного від слідства. Цей захід покликаний урегулювати взаємовідносини між державою, потерпілим та підозрюваним, ураховуючи права та свободи всіх сторін.

Затримання особи характеризують відповідними слідчими діями, специфічними цілями, завданнями та тактичними прийомами, особливо в умовах воєнного стану.

У криміналістичному контексті заходи затримання мають на меті:

- зупинити правопорушника на місці вчинення злочину або після нього;
- припинити дії, пов'язані з кримінальним правопорушенням;
- установити зв'язок особи з учиненим кримінальним правопорушенням;
- перешкоджати втечі з місця події та подальшому переховуванню від слідства та суду;
- виявлення та фіксацію слідів правопорушення та інших фактів, які мають значення для виявлення істини у кримінальному процесі;
- забезпечення всебічного, повного та об'єктивного розслідування;

¹ Справа № 236/439/16-к, провадження № 51-952 км18, Колегія суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/ Review/74475940>

- відвернення втручання в розслідування (знищення, приховування чи заміна слідів або знарядь злочину, інтимідація свідків та потерпілих; фізичне усунення учасників кримінального судочинства);

- виявлення винних та забезпечення правильного застосування закону, аби кожен, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності, і кожен невинний залишився безкарним;

- запобігання та припинення всіх кримінально-караних дій;

- відвернення будь-яких спроб перешкодити встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні тощо.

Тактика затримання полягає в системі науково обґрунтованих принципів та рекомендацій щодо найбільш ефективних методів дій під час затримання особи, підозрюваної в учиненні злочину. Такі рекомендації розробляють з урахуванням вимог закону, даних спеціальних наук та слідчої практики.

Крім того, тактика затримання залежить від його видів, які класифікують за різними критеріями:

- місце затримання;
- кількість затриманих осіб;
- час затримання;
- вік затриманих;
- наявність часу для підготовки затримання;
- час доби;
- стадія злочинної діяльності;
- ступінь інформованості злочинця;
- залучені сили;
- спосіб опору затримуваного;
- спосіб затримання.

Отже, тактика затримання ґрунтована на різних чинників залежно від обставин кримінального правопорушення. Урахування цих чинників допомагає правоохоронним органам ефективно здійснювати затримання та забезпечувати дотримання законодавства.

Криміналістична характеристика затримання. Затримання підозрюваних у вчиненні злочину є складним і багатогранним процесом, що потребує ретельної підготовки та координації зусиль різних служб і підрозділів правоохоронних органів. Нижче презентуємо криміналістичну характеристику затримання за таким планом:

1. Підготовчий процес до затримання. Підготовчий процес до затримання є одним із найважливіших етапів, оскільки від його якості залежить успіх операції та безпека всіх учасників. Підготовка містить декілька основних кроків:

2. Аналіз інформації. Першим кроком є аналіз зібраної інформації про підозрюваних, їхній спосіб життя, маршрути пересування, місця перебування та можливі зв'язки. Аналіз інформації може містити дані з оперативних джерел, спостереження, перехоплення телефонних розмов та інші розвідувальні заходи.

3. Оцінка ризиків. Це наступний крок, пов'язаний із затриманням, що містить аналіз можливих загроз із боку підозрюваних, їхню потенційну озброєність, готовність до опору, а також можливу присутність третіх осіб у момент затримання. Оцінка ризиків допомагає визначити необхідні заходи безпеки та рівень силового впливу.

4. Планування операції. На основі зібраної інформації та оцінки ризиків складають детальний план операції. Планування містить визначення ролей і завдань для кожного учасника операції, установлення часу й місця проведення, визначення маршрутів пересування, а також підготовку резервних планів на випадок непередбачених ситуацій.

5. Координація з іншими службами. Для успішного проведення операції необхідна тісна координація з іншими підрозділами правоохоронних органів, зокрема спецназом, кінологами, медичними службами тощо. Координація дає змогу забезпечити оперативність та злагодженість дій усіх учасників.

6. Обрання локації та часу для затримання. Правильний вибір локації та часу для затримання є критичним для успіху операції. Необхідно враховувати кілька чинників:

6.1. Локація. Вибір місця для затримання залежить від кількох критеріїв, зокрема:

- безпека: місце повинно забезпечувати мінімальні ризики для цивільного населення та учасників операції;
- доступність: місце повинно бути легко доступним для силових підрозділів та мати можливість для швидкої евакуації підозрюваних;
- контрольованість: місце повинно забезпечувати можливість повного контролю з боку правоохоронців, що уможливує перекриття шляхів відступу підозрюваних.

6.2. Час. Вибір часу для затримання також має враховувати кілька аспектів:

- несподіваність: операція повинна бути проведена в час, коли підозрювані найменше очікують затримання. Це може бути рано вранці або пізно ввечері;
- мінімальні ризики: час повинен бути обраний у такий спосіб, щоб мінімізувати ризики для цивільних осіб, наприклад уникати проведення операцій у місцях великого скупчення людей;

- максимальна ефективність: час повинен забезпечувати максимальну ефективність дій правоохоронців, наприклад, коли підозрювані перебувають на самоті або в уразливому стані.

7. Підготовка науково-технічного обладнання, зброї та транспорту є важливим складником успішного проведення операції затримання. Для забезпечення ефективного проведення операції необхідно використовувати сучасне науково-технічне обладнання, зокрема:

- спостережні засоби: відеокамери, біноклі, тепловізори для ведення спостереження та фіксації дій підозрюваних;
- засоби комунікації: радіозв'язок, мобільні пристрої для забезпечення безперервної комунікації між учасниками операції;
- засоби захисту: бронежилети, шоломи, щити для забезпечення безпеки правоохоронців під час проведення операції.

8. Зброя. Підготовка зброї охоплює вибір відповідного озброєння для кожного учасника операції, зокрема:

- основна зброя: пістолети, автомати, рушниці, що забезпечують можливість нейтралізації підозрюваних у разі їхнього опору;
- спеціальна зброя: нелетальні засоби (електрошокери, гумові кулі, слезогінний газ тощо), які можуть бути використані для знешкодження підозрюваних без завдання їм серйозних ушкоджень.

9. Транспорт. Підготовка транспорту містить забезпечення необхідної кількості транспортних засобів для оперативного пересування правоохоронців та евакуації підозрюваних, зокрема:

- оперативні автомобілі: для швидкого пересування правоохоронців до місця затримання.
- спеціалізовані транспортні засоби: броньовані автомобілі, транспорт для перевезення затриманих, медичні автомобілі для надання першої допомоги у разі необхідності.

Усі зазначені вище елементи разом забезпечують комплексний підхід до затримання підозрюваних, що дає змогу мінімізувати ризики та забезпечити максимальну ефективність операції. Ретельна підготовка, правильний вибір місця та часу, а також використання сучасного обладнання є ключовими чинниками успішного проведення затримання та забезпечення правопорядку.

10. Фіксація затримання. Щоб зберегти доказову вартість отриманих даних, важливо повністю та точно зареєструвати їх. Від цього залежить успіх кримінального розслідування. Затримання має бути оформлене протоколом, у якому зазначають причини та мотиви затримання, місце, час, дії стосовно переслідування, інші обставини (злочин), а також відомості, чи чинив підозрюваний опір, інформацію про його поведінку під час затримання тощо.

Фотографії місця та умов, де відбулося затримання, можуть бути додатком до протоколу.

Порядок, який застосовують в оперативно-розшуковій практиці, за яким протокол затримання є лише документальною підставою введення угруповання в ІТТ, значною мірою позбавляє можливості використовувати цей документ для реєстрації обставин затримання підозрюваного. Крім того, у більшості випадків протокол затримання складають у приміщенні підрозділу (органу) поліції, що унеможливлює пряме відображення в ньому ситуації та слідів, залишених на місці затримання. Доказова інформація у такій ситуації має бути зафіксована у протоколах допитів потерпілих та свідків, а в разі необхідності також особи, яка здійснювала затримання.

На практиці часто відбувається затримання особи під час безпосереднього виявлення злочину, коли питання щодо внесення відомостей до ЄРДР ще не вирішено, і слідчі дії, крім огляду місця події, за загальним правилом, недопустимі. Аби уникнути втрати або спотворення даних про обставини затримання підозрюваного, необхідно записати їх негайно, не чекаючи початку досудового розслідування.

Із цією метою можуть бути використані й інші методи реєстрації: протоколи затримання, акти, складання яких не пов'язане із застосуванням зазначеного заходу процесуального примусу. За належного процесуального оформлення їх можуть використовувати як докази.

Крім того, працівники поліції мають вжити всіх можливих заходів щодо забезпечення прав затриманих, які визначені у чинному законодавстві.

Водночас необхідно враховувати позицію ВС України, яка визначена в постанові від 14.06.2022 (справа № 463/5551/15), де зазначено, що відсутність захисника на момент затримання особи не є порушенням його права на захист – навіть у тому випадку, якщо особу затримали за підозрою в учиненні особливо тяжкого злочину. Утім, цього разу ВС України обґрунтував власну позицію особливим характером дії – затриманням, яке є несподіваною для його учасників подією і може відбутися в будь-який час доби.¹

Отже, початковий етап розслідування будь-якого кримінального правопорушення, зокрема майнові діяння з наслідками, що викликають резонанс у суспільстві, є важливою частиною криміналістичної науки.

Згідно з наявними первинними даними, наслідками їх перевірки й логічною оцінкою слідчий повинен визначити першорядні завдання, розробити стратегію й скерувати весь хід подальшого розслідування, окреслюючи такі основні завдання:

¹Рішення Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 14 червня 2022 р. №463/5551/15, №51-5789км21. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/view/C022784>

- установлення походження інформації (детально роз'яснюють, хто звернувся до правоохоронців, якщо інформація просто надійшла від третіх осіб, визначають особу, яка зазнала від конкретного злочину, та осіб, які про це повідомили);
- збір даних про постраждалого, що дасть змогу виявити мотиви та цілі підозрюваного, а також спосіб, обставини та місце вчинення кримінального правопорушення;
- реєстрація заяви або повідомлення та внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР;
- проведення, за можливості, первинного огляду місця події (залежно від наявних обставин та часу);
- оцінка слідчої ситуації, яка дає змогу слідчому встановити та поставити перед собою конкретні завдання для аналізу конкретного кримінального правопорушення (злочину);
- формулювання версій згідно зі слідчою ситуацією;
- вибір форм і методів взаємодії з оперативними службами, залучення спеціалістів;
- створення плану розслідування.

Робота слідчого на початковій стадії досудового розслідування характеризується складністю, викликану протиріччями між доказами щодо більшості обставин, пов'язаних зі злочинним діянням та винуватістю конкретних осіб у його вчиненні. Це може вплинути на формування адекватного розуміння скоєного протиправного діяння.

Інформація, що є в розпорядженні слідчого на початковій стадії аналізу кримінального правопорушення розгляданої категорії, може бути недостатньою (як підтверджує аналіз слідчої практики) для чіткого висновку про обставини вчинення резонансного майнового злочину, а також про дії, що передували йому та відбулися після його завершення.

Специфіку аналізу резонансних майнових злочинів визначають за їх характером, необхідністю детального вивчення не лише обставин самого діяння, а й особи постраждалого та потенційних підозрюваних.

Під час проведення огляду місця події та ініціації затримання особи, яку обґрунтовано підозрюють у причетності до вчинення кримінального правопорушення, важливо дотримуватися гарантій прав і свобод учасників кримінального процесу, установлених у Конституції та КПК України.

5.5. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій і ухвалення процесуальних рішень у досудовому розслідуванні резонансних майнових кримінальних правопорушень

Сучасний світ постійно змінюється, із цими змінами зростає складність кримінальних правопорушень, особливо у сфері майнових злочинів. Резонансні майнові кримінальні правопорушення – такі правопорушення, що мають значний вплив на суспільство та привертають увагу ЗМІ, громадськості та органів державної влади. У зв'язку із цим особливо актуальним є питання забезпечення належного досудового розслідування таких правопорушень, що вимагає від слідчих та оперативних підрозділів особливого підходу, навичок та професійних знань.

Метою цього розділу нашого дослідження є вивчення особливих питань, що виникають під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій і ухвалення процесуальних рішень, зокрема під час досудового розслідування резонансних майнових кримінальних правопорушень. Основні завдання розділу полягають у ґрунтовному аналізі практичних аспектів проведення різних видів слідчих дій, нюансів їх здійснення та висвітленні рекомендацій щодо ухвалення обґрунтованих процесуальних рішень.

Відповідно до мети та завдань досудового розслідування слідчі та інші уповноважені органи мають виявити, зібрати та перевірити достовірність доказів, що дають змогу встановити наявність, обставини та винних осіб у скоєнні кримінальних правопорушень. Відповідно до цих завдань слідчому необхідно вжити всіх необхідних та законних заходів для ефективного розслідування, зокрема проводити слідчі (розшукові) дії, за результатами яких ухвалювати рішення процесуального характеру.

Розслідування резонансних майнових кримінальних правопорушень супроводжує низка особливостей та труднощів, зумовлених великою кількістю об'єктів та суб'єктів злочинів, складними фінансовими операціями, потребою залучення експертів різних профілів тощо.

Особливості, що виникають під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях за фактами вчинення резонансних майнових злочинів, полягають у правильному виборі тактики, методів та засобів, які використовують у процесі досудового розслідування.

Отже, слідчий повинен обрати певну лінію своєї поведінки, але при цьому дотримуватися вимог положень КПК України. У разі наявності імперативних вказівок у законодавстві слідчому необхідно дотримуватися їх, оскільки вони мають перевагу над тактичними рішеннями. Проте у випадках,

коли законодавство не передбачає конкретного розв'язання певних питань, слідчому надають простір для тактичних рішень, які можуть мати різний характер, але спрямовані на досягнення мети розслідування.

Загальна характеристика, порядок проведення та процесуальні особливості фіксації слідчих (розшукових) дій.

Відповідно до ст. 223 КПК України слідчі (розшукові) дії представляють собою дії, які мають на меті отримання (збирання) свідчень, предметів та документів або перевірку вже наявних доказів у межах конкретного кримінального провадження.

Основні елементи дій, спрямованих на розслідування, полягають у використанні окремих методів пізнання, зокрема візуальне спостереження, опитування, виявлення, дослідження, порівняння (встановлення особи), відтворення та аналіз, які супроводжуються фіксацією (закріпленням та підтвердженням) одержаної доказової інформації чи результатів аналізу у відповідних процесуальних документах.

Метод пізнання втілюється у практичній діяльності слідчого під час виконання слідчої дії, а процес та результати знання відображаються у протоколі (процесуальному документі).

Слідчу (розшукову) дію мають проводити лише за наявності законних підстав. Такими підставами закон визначає наявність відповідних відомостей, що свідчать про можливість досягнення її мети.

Відповідно до ч. 4 ст. 223 КПК України виконання слідчих (розшукових) дій під час нічного часу (з 22.00 до 06.00) дозволяють лише в невідкладних випадках, коли затримка в їх здійсненні може спричинити втрату слідів кримінального правопорушення або втечу підозрюваного, а також у межах кримінального провадження відповідно до ст. 615 КПК України. Отже, внесені зміни надають слідчим і прокурорам можливість проводити слідчі та розшукові дії протягом усієї доби в умовах військового стану.

Невідкладними випадками є обставини, коли затримка в проведенні слідчої (розшукової) дії може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення або втечі підозрюваного.

Під час проведення слідчих (розшукових) дій необхідно враховувати закономірні підстави, методи пізнання та процесуальні аспекти, а також дотримуватися законодавчих обмежень, зокрема щодо часу проведення таких дій. Це сприятиме правильності, законності та ефективності кримінального розслідування, а також дотриманню прав та свобод учасників процесу.

Правова основа для здійснення слідчих (розшукових) дій ґрунтована на комплексі вимог КПК України, які надають право слідчому, прокуророві та суду на їх виконання. Реальною основою є наявність достатніх відомостей, які

вимагають від слідчого чи прокурора здійснення специфічних кроків для виявлення правди у кримінальному процесі. Мета проведення слідчих (розшукових) дій чітко визначена в положеннях КПК (мета огляду – виявлення слідів кримінального правопорушення та розкриття обставин події). Суть слідчих (розшукових) дій пов'язана з їх пізнавальним та нормативним складниками.

Пізнавальний складник передбачає збір та аналіз інформації, необхідної для розслідування кримінального провадження.

Нормативним складником слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій є установлення в КПК України правил та умов їх здійснення.

У випадку виявлення доказів невинності особи під час проведення слідчих (розшукових) дій, слідчий або прокурор (процесуальний керівник) повинні провести всі відповідні дії та долучити відповідні документи до матеріалів кримінального провадження, а потім передати їх до суду в разі отримання запиту від процесуального керівника після надсилання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, або клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Зібрана доказова інформація є частиною процесу збирання доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій. Виконання цих дій є винятково компетенцією слідчого, прокурора та суду, яким за потреби надають допомогу експерти, перекладачі та секретар судового засідання.

Відповідно до положень ст. 103 КПК України процесуальні дії під час кримінального провадження можуть бути зафіксовані у такому вигляді: у протоколі; на носіїв інформації, на якому процесуальна дія зафіксована за допомогою технічних засобів; у журналі судового засідання.

Протокол є основним засобом фіксації лише під час провадження досудового розслідування. Зазвичай у протоколі зафіксовано перебіг та результати слідчих (розшукових) дій, хоча існують винятки.

Як приклад, розглянемо положення ст. 232 КПК України, що стосується проведення слідчих (розшукових) дій у форматі відеоконференції, де передбачено, що процес та наслідки таких дій фіксують за допомогою пристроїв відеофіксації.

На підставі інформації, отриманої під час опитування, здійсненого через відео- або телефонну конференцію, слідчий або прокурор складає рапорт, в якому зазначає дату та час опитування, дані про опитувану особу, ідентифікаційні характеристики комунікаційного засобу, використаного під час опитування, а також відомості, надані опитуваною особою. За необхідності опитування може бути зафіксовано з використанням аудіо- або відеозаписів.

Незважаючи на те, що використання технічних пристроїв для запису процесуальних дій має певні переваги, воно також має деякі обмеження, зокрема:

- ускладнення подальшої роботи з доказами, зафіксованими на технічному носії інформації;
- необхідність суворого дотримання послідовності діалогу та поведінки учасників процесуальної дії для отримання якісного технічного запису, що може негативно відобразитися на тактиці проведення дії;
- потреба створення спеціальних умов для довготривалого зберігання матеріалів технічного запису та заходів щодо попередження випадкових пошкоджень;
- ускладнення ідентифікації особи за голосом та мовою, зафіксованими за допомогою технічних засобів, у разі сумнівів або оскарження їх приналежності, що передбачає необхідність експертного дослідження.

У такому контексті доцільно розглянути порядок фіксування кримінального провадження, установлений КПК України.

Фіксація доказової інформації є складником збирання доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій. Він, як і зазначені дії, є винятковою компетенцією слідчого, прокурора та суду. У разі потреби їм надають допомогу спеціалісти, перекладачі та секретарі судових засідань.

Мета фіксації доказів – надання виявлених фактів доказової сили, зберігання їх змісту, характеристика для подальшого дослідження, оцінка та використання в доказуванні.

Фіксація доказової інформації відповідно до процесуальної форми охоплює складання відповідними уповноваженими особами протоколів слідчих відкритих та прихованих (розшукових) дій, постанов, використання стенографії, фото- та кінозйомки, аудіо- та відеозаписів, створення планів, схем, моделей тощо.

Використання таких методів фіксації допомагає забезпечити достовірність і об'єктивність зібраної інформації, але також дає змогу бути свідомим щодо можливих недоліків, пов'язаних із використанням технічних засобів. Ураховуючи ці обставини, необхідно ретельно обирати підхід до фіксації доказів, звертаючи увагу на специфіку кожного кримінального провадження, щоб забезпечити оптимальний баланс між ефективністю і потенційними ризиками.

Порядок проведення допиту. Допит – поширений метод збирання доказів, що полягає у зверненні слідчого до особи, яка володіє відомостями щодо вчиненого кримінального правопорушення, із метою отримання цієї інформації, а також інші важливі факти для встановлення об'єктивної істини з метою ухвалення кінцевого процесуального рішення.

Об'єкт допиту – деталі, які необхідно виявити, а також факти, які описують особу підозрюваного або потерпілого.

Різні типи допитів класифікують залежно від процесуального статусу осіб, яких допитують, і проводять із дотриманням певних правил – універсальних для всіх видів допитів та специфічних для окремих видів допитів.

Проведення допиту ґрунтоване на наявності достатніх даних про те, що конкретна особа володіє інформацією про важливі для кримінального провадження обставини, які можуть бути отримані через допит.

Слідчий, що здійснює слідчі (розшукові) дії, зобов'язаний дотримуватися певних законодавчих вимог: викликати особу на допит у різні моменти та в такий спосіб, щоб допитуваний свідок не мав змоги спілкуватися з іншими особами, які прибули на допит; розміщувати свідків у різних кімнатах; попереджати про обов'язок не розголошувати інформацію досудового розслідування (ст. 222 КПК України).

Допит не може тривати безперервно довше двох годин і загалом – більше восьми годин на день. Допит неповнолітніх осіб не може тривати безперервно довше однієї години і загалом – більше двох годин на день.

Процес допиту може бути поділений на чотири етапи:

1. Підготовка до допиту: на цьому етапі слідчий аналізує доступну інформацію, формулює питання для допиту та організовує необхідні умови для проведення допиту.

2. Вступна частина допиту: перед початком допиту слідчий оголошує процесуальний статус допитуваної особи, повідомляє про права та обов'язки, отримує підпис особи про надання таких повідомлень.

3. Основна частина допиту: на цьому етапі слідчий ставить запитання, що стосуються обставин розслідуваної події, та фіксує відповіді допитуваної особи. Важливо забезпечити об'єктивність, послідовність та логічність запитань, а також уникнути впливу на свідка.

4. Заключна частина допиту: після завершення основної частини слідчий може ставити додаткові запитання, відповіді на які фіксують у протоколі, дає можливість допитуваній особі додатково розповісти про обставини події за її бажанням та підписати протокол її допиту.

Варто зазначити, що допит можуть проводити за допомогою відео- або аудіозапису, якщо це передбачено законодавством. Дотримання процесуальних правил допиту є важливим для забезпечення законності, ефективності та справедливості кримінального провадження.

У разі участі перекладача у слідчій (розшуковій) дії, слідчий перед початком допиту переконується в тому, що перекладач має відповідну компетентність, установлює його стосунки з допитуваним, роз'яснює йому права й обов'язки.

Отже, допит є ключовим інструментом збирання доказів у кримінальному провадженні, який вимагає дотримання суворих процедур та правил для забезпечення об'єктивності, законності та справедливості розслідування.

Одночасний допит двох або більше осіб. Законодавство встановлює обов'язкові умови для здійснення такого типу допиту:

- особи мають бути спочатку допитані окремо;
- у їхніх свідченнях існують невідповідності.

Одночасний допит двох або більше осіб відбувається без попереднього ухвалення рішення з цього приводу. Цей допит може бути проведений між будь-якими особами, які вже були допитані раніше: свідками, потерпілими, підозрюваними, експертами.

Обов'язковою передумовою є наявність попередніх свідчень стосовно одних і тих самих обставин та невідповідності у цих свідченнях.

Однак очне протистояння не повинно замінювати пред'явлення для впізнання. Тому, якщо необхідно встановити особу одним учасником допиту, спершу потрібно провести впізнання, а потім вже – одночасний допит.

Метою одночасного допиту двох або більше осіб, у свідченнях яких є взаємні невідповідності, є виявлення особи, яка надає недостовірні відомості.

Ухвалюючи рішення про проведення такого допиту, слідчий повинен бути впевнений у достовірності свідчень однієї з осіб, з якими здійснюють цю слідчу (розшукову) дію, і що ця особа не буде під впливом тих, хто надає хибні відомості. Рішення про час та осіб (у свідченнях яких виявлені невідповідності), між якими буде проведено спільний допит, належить до тактичних рішень та залежить від обставин кримінального провадження та переконання слідчого або прокурора.

Одночасний допит двох або більше осіб передбачає такі етапи:

- забезпечення присутності обох сторін, що мають розбіжності у своїх показаннях.
- повторне виголошення прав та обов'язків обох сторін.
- зіставлення свідчень сторін та виявлення розбіжностей.
- запитання обом сторонам для уточнення обставин і розбіжностей у свідченнях.
- документування результатів одночасного допиту у відповідному протоколі.

Проведення одночасного допиту має бути об'єктивним та неупередженим. Це означає, що слідчий або прокурор має намагатися виявити правду, а не підтвердити попереднє переконання про правдивість показань однієї зі сторін.

Під час проведення одночасного допиту слідчому чи прокурору варто застосовувати тактичні прийоми, що допомагають виявити правду, зокрема:

- спостереження за мовою тіла та реакціями учасників на запитання;
- запитання відкритого типу, щоб отримати докладнішу інформацію;
- проведення крос-допиту, щоб виявити протиріччя у свідченнях;
- заохочення учасників до співпраці та розповіді правди.

Успішне проведення одночасного допиту двох або більше осіб прийтиме встановленню об'єктивної істини та забезпеченню правильного застосування закону.

Підставою для відхилення проведення допиту між особами з розходженнями у свідченнях можуть бути такі чинники: очевидна марність такого допиту; потенційний психологічний вплив на одного з учасників; ознайомлення осіб, яких допитують, із матеріалами кримінального провадження, що недостатньо підтверджені іншими доказами; можлива змова між учасниками допиту та зміна свідчень. У такому випадку розходження у свідченнях можна усунути за допомогою інших законних методів, зокрема додаткового допиту окремих осіб або призначення повторної (додаткової) експертизи.

Особливістю допиту осіб із розбіжностями у свідченнях є участь кількох осіб, яких допитують, а також спірність питань, що стосуються предмета допиту, що створює більш складну психологічну обстановку, ніж під час допиту однієї особи. У такому разі слідчий або прокурор повинен готуватися до проведення допиту з особливою увагою. Вони повинні визначити предмет допиту, розробити план проведення, установити послідовність допиту осіб та порядок запитань, які мають бути розглянуті. Крім того, вони зобов'язані передбачити заходи щодо можливого негативного впливу на учасників цього процесу.

Спочатку необхідно допитати того з покликаних на допит, хто, на думку слідчого, дає правдиві показання. Порядок запитань, як і пред'явлення (в окремих випадках) матеріальних доказів, документів, висновків експертів, повинні бути сплановані заздалегідь. Якщо потрібно встановити причини розбіжностей у свідченнях стосовно декількох обставин, доцільно проводити допит поетапно, за окремими епізодами. Розгледівши всі обставини одного епізоду в однієї з допитуваних осіб, слідчий запитує іншого учасника, чи підтверджує він свідчення першого, і пропонує йому надати свої показання щодо цього запитання.

Оголошення раніше наданих одним з учасників допиту свідчень (відтворення аудіозапису допиту) дозволено лише після надання свідчень у процесі проведення допиту і внесення їх до протоколу. Таке положення закону має на меті обмеження впливу слідчого на особу, яка змінила показання, а також впливу свідчень однієї особи на свідчення інших. Якщо один або кілька

учасників допиту відмовляються давати показання, оголошення раніше наданих ними показань при допитах неприпустиме.

Під час такого проведення допиту допитуваним варто надати можливість ставити одне одному запитання до кожного епізоду, а не лише в останній частині допиту. Коли допитувані ставлять запитання один одному, слідчий має право відмовити когось із допитуваних від відповіді на запитання повністю або частково. Закон забороняє проводити очні протистояння з участю неповнолітніх або малолітніх свідків чи потерпілих разом із підозрюваними у кримінальних провадженнях про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також стосовно злочинів, скоєних із застосуванням насильства або погрозою його використання.

Під час проведення допиту з участю кількох осіб, у свідченнях яких є розбіжності, слідчому та прокуророві необхідно забезпечити об'єктивність та неупередженість процесу, зокрема забезпечити комфортні умови для допитуваних, урахувати їхній психоемоційний стан, гарантувати їм права та законні інтереси.

Важливо забезпечити належну документацію процесу допиту, зокрема протоколи допитів, а також зберігання аудіо- та відеозаписів, якщо такі є. Усі ці матеріали можуть бути використані для аналізу та усунення розбіжностей у свідченнях та можуть служити доказами у подальшому розгляді кримінальної справи в суді.

У разі виявлення фактів, які свідчать про можливий вплив на свідків або змову між ними, слідчий та прокурор повинні вжити необхідних заходів для розкриття таких обставин та забезпечення об'єктивності проведення допиту.

Проведення допиту осіб із розбіжностями у свідченнях вимагає особливої уваги, ретельної підготовки та професійності слідчого та прокурора з метою забезпечення правильного встановлення обставин кримінального правопорушення та захисту прав та законних інтересів усіх учасників кримінального провадження.

Допит неповнолітньої (малолітньої) особи. Допит неповнолітньої (малолітньої) особи відбувається відповідно до норм ст.ст. 226, 227 КПК України. Проведення вказаної слідчої дії передбачає специфічні аспекти.

Для їх застосування варто враховувати вік особи, яку будуть допитувати, час слідчої дії. Відповідно до п. 11 та 12 ч. 1 ст. 3 КПК України малолітньою вважають дитину, яка не досягла 14 років, а неповнолітньою – малолітню особу та дитину віком від 14 до 18 років.

Допит неповнолітнього підозрюваного проводять у присутності його захисника. Якщо є інформація про розумові відхилення або хворобливі стани

дитини, необхідно забезпечити присутність лікаря, а також законного представника, учителя або психолога.

Законними представниками, які можуть бути присутніми під час допиту, є батьки (усиновлювачі) або в разі їх відсутності, опікуни чи піклувальники, інші повнолітні родичі або члени сім'ї, а також представники органів опіки та піклування, установ та організацій, які забезпечують опіку або піклування неповнолітнього.

Ці особи допомагають у встановленні контакту з дитиною, отриманні правдивих свідчень та захисті її прав та законних інтересів. Проте якщо існують підстави вірити, що батьки чи інші законні представники зацікавлені в недостовірних свідченнях неповнолітнього або справляють на нього негативний вплив, або їхні інтереси суперечать інтересам особи, яку вони представляють, то слідчий або прокурор може ухвалити рішення про заміну такого законного представника на іншого. Це забезпечує надійний захист прав та законних інтересів неповнолітньої особи під час допиту, сприяючи отриманню достовірної та повної інформації від неї.

Пред'явлення для впізнання. Пред'явлення для впізнання – окремий слідчий процес, який охоплює демонстрацію певного об'єкта свідкові, потерпілому чи підозрюваному відповідно до встановленої законодавством процедури з метою визначення його ідентичності чи відмінності від об'єкта, який був спостережений раніше, запам'ятований та про який були надані показання (ст. ст. 228–231 КПК України).

За об'єктом розгляду відокремлюють представлення для ідентифікації осіб (ст. 228 КПК України), предметів (ст. 229 КПК України) та тіла (ст. 230 КПК України).

Суть представлення для ідентифікації полягає в тому, що особа, яка проводить ідентифікацію, порівнює представлені їй схожі об'єкти з внутрішнім образом об'єкта, сприйнятого раніше (пов'язаного з розслідуваною ситуацією) та встановлює його ідентичність або відмінність.

Діяльність щодо проведення пред'явлення для впізнання поділяють на три етапи: підготовчий, виконавчий (власне представлення для впізнання (ідентифікації) та завершальний (оцінка та фіксація результатів слідчої дії).

На підготовчому етапі тактичні методи та організаційні заходи спрямовані на забезпечення ефективності представлення для впізнання (ідентифікації).

На підготовчому етапі впізнання (ідентифікації) слідчому необхідно виконати такі кроки:

- установити мету зазначеної слідчої дії;
- провести перед ідентифікаційний допит особи, яка визначає об'єкт;
- підготувати впізнавача психологічно;

- забезпечити вибір об'єктів, серед яких буде представлений об'єкт для ідентифікації;
- визначити час і місце проведення ідентифікації, запросити учасників, які повинні взяти участь у цій слідчій дії;
- підготувати необхідне науково-технічне обладнання для фіксації результатів та узгодити з іншими учасниками ідентифікації (поняті, експерти, представники тощо);
- спланувати процес слідчої дії, можливо, розробити план її проведення.

Передідентифікаційний допит особи, яка визначає об'єкт, проводять із метою встановлення:

- обставин, за яких вона спостерігала об'єкт, що підлягає впізнанню (ідентифікації);
- особливостей ситуації, які впливають на повноту і якість сприйняття об'єкта, а також здатність особи точно розповісти про обставини події (дефекти органів чуття, психіки тощо);
- характеристики об'єкта, який представляють для впізнання (ідентифікації).

Якщо особу вже було допитано, але такі дані не отримано, може бути проведений додатковий допит. Під час допиту необхідно якомога повніше встановити характеристики об'єкта, від яких залежить не лише результат впізнання (ідентифікації), а й можливість проведення цієї слідчої дії.

Якщо особа, яка здійснює впізнання (ідентифікацію), стверджує, що не згадує жодних характеристик, за якими можна було б розпізнати певного індивіда, або не може вказати ознаки, за якими вона встановлює іншу особу, необхідно встановити причину такого стану. Можливо, допитана особа має відмінну візуальну пам'ять, але важко описує зовнішній вигляд індивіда. Для людини без таких вмінь опис зовнішнього вигляду іншої особи може бути психологічно складнішим, ніж безпосереднє візуальне розпізнавання. У такій ситуації доцільно відкласти слідчу дію, перенести її на інший час. Отримавши відпочинок, нейрони зможуть відновити свою нормальну діяльність, порушену через стрес або перевтому, і тимчасово забуте може бути відновлено (цю властивість пам'яті у психології називають ремінісценцією).

Якщо особа, яка проводить впізнання (ідентифікацію), впевнено заявляє, що не пам'ятає індивіда або предмет, який передбачено пред'явити для розпізнавання, то немає потреби проводити таку слідчу дію.

Отже, питання щодо пред'явлення для впізнання (ідентифікацію) в описаних випадках має бути розв'язано в кожному конкретному випадку з урахуванням особливостей обставин кримінального провадження, особи, яка

проводить ідентифікацію, та внутрішнього переконання слідчого або процесуального керівника (прокурора).

Відповідно до об'єкта ідентифікації слідчий обирає відповідні тактичні методи опису об'єкта. У разі ідентифікації людини, особа, яка проводить ідентифікацію, на допиті описує об'єкт за допомогою «вербального портрета».

У разі ідентифікації предметів під час допиту необхідно виявити назву предмета та його призначення, розміри (маса, висота), форму, колір, метод виготовлення, ознаки, які виникли під час використання (дефекти, ступінь зношування).

Якщо допитувана особа знає спосіб виготовлення та характер матеріалу, який використано, необхідно детально опитати її про це. Важливим є встановлення інформації про індивідуальні характеристики предметів. Така інформація може бути отримана, наприклад, із квитанцій, на яких вказані ознаки речі, або з фотографій, на яких зображені предмети тощо. У разі ідентифікації домашніх тварин під час допиту виявляють: вид, породу, стать, приблизний вік, розмір, окрас, кличку та особливі характеристики (рани, клеймо власника, наслідки хвороб-кульгавість, сліпоту).

При проведенні пред'явлення для впізнання (ідентифікації) необхідно враховувати правильність вибору моменту виконання цієї слідчої дії.

Відомо, що з часом особа, яка ідентифікує, забуває зображення раніше сприйнятої особи чи об'єкта, що можна повністю пояснити з погляду психології. Затримка з проведенням зазначеної слідчої (розшукової) дії несе в собі ризик того, що після певного часу особа чи об'єкт, які раніше сприймалися, можуть бути взагалі нерозпізнаними, або особа, яка проводить ідентифікацію, не зможе обґрунтувати свій висновок щодо ідентифікації, або забуття призведе до заміни сприйнятого на щось схоже, що спричинить помилкове розпізнавання та поставить під сумнів доказову значимість слідчої дії.

Отже, при проведенні впізнання (ідентифікації) важливо враховувати специфіку об'єкта та відповідні тактичні прийоми опису. Зокрема при впізнанні (ідентифікації) людей варто скористатися методом «словесного портрета», а при впізнанні (ідентифікації) предметів та домашніх тварин – детальним опитуванням щодо їхніх характеристик. Не менш важливим є правильний вибір моменту проведення впізнання (ідентифікації), оскільки затримка може призвести до низки проблем, що знижують доказову значимість цієї слідчої (розшукової) дії.

Проведення такої слідчої (розшукової) дії важливо здійснити якнайшвидше, доки в пам'яті особи, яка проводить ідентифікацію, ще свіжі характеристики, а результат впізнання (ідентифікації) може вплинути на ставлення особи, яку представляють. У деяких випадках можна провести

впізнання (ідентифікацію) пізніше, наприклад, для досягнення більш значущого впливу або надання можливості особі, яка буде розпізнавати, заспокоїтися.

Під час впізнання (ідентифікації) особи, її представляють особі, яка проводить ідентифікацію, разом з іншими особами тієї самої статі (не менше 3 – ох осіб), які не мають різких відмінностей між віком, зовнішнім виглядом та одягом. Перед представленням особи для ідентифікації, вона має змогу обрати будь-яке місце серед інших осіб, яких представляють.

Особі, що розпізнає, пропонують вказати особу, яку вона розпізнає, та пояснити, за якими характеристиками вона її визначила.

Із метою гарантування безпеки особі, яка проводить впізнання (ідентифікацію), цей процес може відбуватися за умов, коли особа, представлена для розпізнавання, не бачить і не чує особу, що розпізнає, тобто поза її візуальним та аудіальним сприйняттям. Інформацію про умови проведення такого розпізнавання та результати відображають у протоколі. Особа, представлена для впізнання (ідентифікації), отримує інформацію про результати розпізнавання.

Під час представлення особи для впізнання (ідентифікації) можуть бути використані експерти для документування процесу ідентифікації технічними засобами, а також психологи, педагоги та інші спеціалісти.

Фотографію з особою, яка підлягає впізнанню (ідентифікації), представляють особі, яка розпізнає, разом з іншими фотографіями, кількість яких має бути не менше трьох. Фотографії, що демонструють, не повинні мати істотних розбіжностей за формою та іншими характеристиками, які суттєво впливають на сприйняття зображення. Особи на інших фотографіях повинні бути тієї самої статі та не відрізнятися віком, зовнішнім виглядом та одягом від особи, яка підлягає розпізнаванню.

Відеоматеріали із зображенням особи, яка підлягає ідентифікації, можуть бути представлені лише за умови, що на відео зображено не менше ніж чотири особи, які повинні бути тієї самої статі та не мати істотних відмінностей у віці, зовнішньому вигляді та одязі від особи, що підлягає ідентифікації.

Проведення обшуку. Обшук – слідча (розшукова) дія, яку здійснюють із метою виявлення та документування відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення, пошуку інструментів злочину або майна, отриманого внаслідок його скоєння, а також визначення місця перебування осіб, які перебувають у розшуку.

Згідно зі ст. 234 КПК України обшук проводять на підставі рішення слідчого судді, яке базується на обґрунтованому клопотанні слідчого чи прокурора. До клопотання повинні бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, які підтверджують аргументи клопотання, а також витяг з

Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо злочину, в межах якого подається клопотання.

Слідчий суддя може відхилити клопотання щодо обшуку, якщо прокурор або слідчий не доведе наявності достатніх підстав вважати, що:

- скоєно кримінальне правопорушення;
- речі та документи, які шукають, мають значення для досудового слідства;
- інформація, що міститься у шуканих речах та документах, може слугувати доказами під час судового розгляду;
- речі, документи або особи перебувають у вказаному в клопотанні житлі або іншому володінні особи;
- за такої ситуації обшук є найбільш відповідним й ефективним методом пошуку та вилучення речей і документів, які мають значення для досудового розслідування, а також для виявлення місця перебування осіб, що перебувають у розшуку, а також заходом, пропорційним втручанням в приватне і сімейне життя особи.

Процес обшуку має бути задокументований у протоколі, який містить детальні відомості про проведення дії та всі знайдені й вилучені речі та документи.

Під час обшуку слідчий має дотримуватися законодавства та процедур, установлених КПК України, для забезпечення законності обшуку та захисту прав та інтересів особи, яку обшуковують. Це включає інформування особи про підстави та мету обшуку, а також про її права та обов'язки у зв'язку з обшуком.

У разі виявлення доказів або відшукування осіб, які перебувають у розшуку, слідчий має дотримуватися відповідних процедур, передбачених законодавством, для забезпечення їх законності та можливості використання в подальшому досудовому розслідуванні та судовому розгляді.

Необхідно зазначити, що рішення слідчого судді про надання дозволу на обшук житла або іншої власності особи згідно з мотивами, наведеними у клопотанні прокурора або слідчого, дає право входити до житла або іншої власності особи тільки один раз. Виготовляють дві копії рішення, які відповідно позначені як копії.

Безпосереднє виконання ухвали слідчого судді щодо проведення обшуку житла або іншої власності особи можуть виконувати слідчий або процесуальний керівник (прокурор). У процесі проведення обшуку можуть брати участь потерпілі, підозрювані, захисники, представники та інші учасники кримінального провадження.

З метою отримання допомоги в питаннях, що вимагають спеціалізованих знань, слідчий або прокурор мають право запрошувати спеціалістів. Слідчий та

прокурор забезпечують належні заходи щодо присутності осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені під час обшуку.

Обшук за рішенням слідчого судді має проводити в межах, необхідних для досягнення цілі обшуку. За відповідним рішенням слідчого або прокурора можуть проводити обшук осіб, які перебувають у житлі або іншому майновому праві, якщо існують достатні підстави вважати, що вони приховують предмети або документи, що мають значення для кримінального провадження.

Є низка загальних вказівок, дотримання яких допомагає слідчому отримати найкращі результати обшуку:

- слідчому необхідно чітко встановити ціль та місце обшуку;
- після встановлення місця обшуку, слідчий має зібрати детальну інформацію про локацію майбутнього обшуку. Така інформація допоможе слідчому з'ясувати масштаб пошукових дій, заздалегідь установити їхню послідовність та підготувати необхідне обладнання. Для збору такої інформації слідчий може використати плани та схеми, особисто оглянути місце майбутнього обшуку або надати доручення оперативним підрозділам щодо отримання відповідних відомостей через проведення оперативно-розшукових заходів;

- зібрати інформацію про особу, яка підлягає обшуку, її родичів, спосіб життя, розпорядок дня тощо. Наявність таких даних дає змогу слідчому вибрати найкращий час для обшуку, визначити лінію поведінки під час обшуку та тактику пошукових дій;

- одним із ключових тактичних принципів обшуку є його раптовість. Дотримання слідчим цього принципу позбавляє злочинця можливості зникнути, знищити або приховати сліди злочину чи речові докази;

- забезпечити конспіративність підготовки обшуку. Відомо, що в більшості випадків обшук належить до термінових слідчих дій, мету яких можна досягти лише за допомогою ефекту несподіваності, оскільки розголошення відомостей про обшук, що планується, значній кількості осіб може призвести до витоку інформації та втрати чинника раптовості обшуку. У зв'язку із цим, викликати володільця житла чи іншого володіння для участі в обшуку заздалегідь нераціонально. Він може бути викликаний, наприклад, за допомогою телефона чи інших зручних для слідчого та володільця засобів, передбачених у ч. 1 ст. 135 КПК України, безпосередньо перед початком обшуку. Хоча такий механізм зумовлює втрату деякого часу, який особа витрачає на прибуття до місця проведення обшуку, але дотримуються його прав та вимог відповідно до ч. 1 ст. 236 КПК України.

Ураховуючи наведені рекомендації, слідчому необхідно дбайливо підходити до планування та проведення обшуку з метою досягнення

оптимальних результатів та забезпечення поваги до прав та законних інтересів усіх учасників кримінального провадження.

Ефективність проведення обшуку значною мірою залежить від правильного та виваженого визначення кількісного та персонального складу учасників дії.

У разі обшуку значних територій слідчому необхідно обрати оптимальну кількість учасників, яка дозволить якісно здійснити пошукові дії, урахувуючи об'єкти пошуку та місце проведення обшуку, визначити кількісний склад груп, які забезпечуватимуть зовнішнє спостереження за об'єктом обшуку та охорону місця проведення дії.

Може бути залучений спеціаліст для надання допомоги слідчому чи прокурору щодо використання технічних засобів пошуку, фіксації ходу та результатів обшуку, надання пояснень стосовно особливостей відшуканих об'єктів, проведення попередніх досліджень, виявлення схованок, консультацій щодо правильного поводження із знайденими предметами, упаковки та опису вилучених предметів у протоколі обшуку, проведення вимірювань, складання планів, креслень тощо.

Якщо передбачена можливість особистого обшуку осіб, до групи мають бути залучені оперативні працівники та поняті обох статей. За наявності відомостей про можливий збройний опір особи, яка може перебувати на місці обшуку, слідчому необхідно забезпечити належне формування слідчо-оперативної групи та вжити заходів щодо особистої безпеки учасників обшуку.

Слідчому необхідно визначити список технічних засобів, які можуть знадобитися під час обшуку (криміналістичні пристрої, засоби зв'язку, пошукові та транспортні засоби), та перевірити їхній робочий стан та комплектність (слідча валіза, портфель слідчого) за необхідності.

У разі групового (одночасного) обшуку за єдиною стратегією потрібно забезпечити одночасний початок обшуків та перешкодити можливим спробам осіб, яких обшукують, повідомити про обшук своїм співучасникам.

Отримавши достатню інформацію для підготовки обшуку та розв'язавши всі вищезазначені питання, слідчий разом з оперативними працівниками формує докладний план обшуку. Перед виїздом на місце обшуку слідчий інструктує членів слідчо-оперативної групи, установлює засоби зв'язку та порядок їх застосування.

Криміналістична характеристика обшуку. Обшук є однією з найважливіших і найскладніших слідчих дій, що використовують для виявлення і вилучення доказів у кримінальних провадженнях. Проведення обшуку вимагає ретельного планування, дотримання законодавчих вимог і тактичних підходів для забезпечення його ефективності та законності.

До основних тактичних засад проведення обшуку зараховують:

1) Підготовка до обшуку, що містить кілька ключових етапів:

- одержання санкції на обшук: перед проведенням обшуку слідчий повинен отримати санкцію від суду, що підтверджує законність обшуку. Це юридичне забезпечення є необхідним для дотримання прав громадян і недоторканності їхнього житла;

- аналіз інформації: слідчий аналізує всю наявну інформацію про об'єкт обшуку, його мешканців або власників, можливі ризики та потенційні докази, які можуть бути виявлені під час обшуку. Такою інформацією є дані з оперативних джерел, спостереження, перехоплення телефонних розмов та інші розвідувальні заходи;

- складання плану обшуку: важливо скласти детальний план, що містить опис об'єкта, розподіл завдань серед учасників, визначення маршрутів доступу та евакуації, а також підготовку резервних планів на випадок непередбачених ситуацій. План повинен бути чітким і містити всі можливі сценарії розвитку подій;

- координація з іншими службами: для успішного проведення операції необхідна тісна координація з іншими підрозділами правоохоронних органів, зокрема зі спецназом, кінологами, медичними службами тощо. Координація дає змогу забезпечити оперативність та злагодженість дій усіх учасників.

2) Тактика проведення обшуку. Проведення обшуку вимагає дотримання низки тактичних принципів, зокрема проведення обшуку території, планування обшуку на території. Обшук території охоплює дослідження відкритих ділянок землі, подвір'я, садів, гаражів, господарських будівель тощо. Підготовка до обшуку на території починається з аналізу місцевості, визначення меж об'єкта обшуку та можливих сховищ, зокрема:

- аналіз місцевості: слідчий повинен отримати інформацію про топографію, наявність природних і штучних укриттів, маршрутів підходу та відступу. Важливо знати всі можливі місця, де можуть бути приховані докази;

- підготовка обладнання: залежно від специфіки території необхідним може бути спеціальне обладнання, зокрема металодетектори, георадар, дрони для аерофотозйомки тощо. Це допоможе швидко й ефективно перевірити великі території та важкодоступні місця.

3) Проведення обшуку на території містить такі складники:

- початковий огляд: перед початком детального обшуку слідчий проводить початковий огляд території для виявлення очевидних слідів або сховищ. Це дає змогу скласти загальне уявлення про місце обшуку і визначити ключові точки;

- розподіл території на зони: для ефективного проведення обшуку територію необхідно розділити на зони, кожна з яких обшукує окрема група. Це забезпечує ретельність і комплексність обшуку;

- пошук сховищ: особливу увагу приділяють місцям, де можуть бути сховані докази, зокрема купи сміття, колодязі, підсобні будівлі тощо. Важливо ретельно перевіряти всі можливі сховища;

- використання технічних засобів: металодетектори використовують для пошуку металевих об'єктів у ґрунті, георадар – для виявлення прихованих під землею предметів, дрони – для огляду великих територій або важкодоступних місць;

- документування процесу: усі знайдені предмети повинні бути ретельно задокументовані, сфотографовані, а їхнє місце знаходження зазначене у протоколі обшуку. Це забезпечує збереження доказів і їхню юридичну силу.

4) Обшук у приміщенні вимагає особливої уваги до деталей, оскільки злочинці зазвичай ховають докази в найнеочікуваніших місцях. Підготовка містить:

- аналіз планування приміщення: слідчий повинен знати розташування кімнат, меблів, можливі сховища, зокрема підлоги, стіни, стелі, меблі. Важливо мати чітке уявлення про планування приміщення для ефективного обшуку;

- підготовка технічних засобів: для обшуку у приміщенні можуть знадобитися різні технічні засоби, зокрема портативні сканери, ендоскопи для огляду важкодоступних місць, ультрафіолетові лампи для виявлення слідів біологічного походження.

5) Проведення обшуку у приміщенні містить такі складники:

- початковий огляд: як і у випадку з територією, спочатку проводять загальний огляд приміщення для виявлення очевидних слідів або підозрілих місць. Це дає змогу скласти загальне уявлення про приміщення і визначити ключові моменти для детального обшуку;

- зонування приміщення: приміщення ділять на зони, кожна з яких ретельно перевіряє окрема група. Це забезпечує ретельність і комплексність обшуку;

- обшук меблів і побутових предметів: необхідно звертати особливу увагу на місця, де можуть бути сховані докази – меблі, електроприлади, побутові прилади тощо. Важливо ретельно перевіряти всі можливі сховища;

- перевірка конструктивних елементів: підлоги, стіни, стелі можуть мати приховані відділення або тайники. Для їхнього виявлення використовують ендоскопи, портативні сканери. Важливо ретельно перевіряти всі можливі місця схову;

- документування процесу: як і у випадку з обшуком на території, усі знайдені предмети повинні бути задокументовані, сфотографовані та зазначені у протоколі обшуку. Це забезпечує збереження доказів і їхню юридичну силу.

6. Особливі умови обшуку:

- обшук за присутності свідків: для забезпечення законності та недоторканності процесу обшуку можуть залучати свідків, які підтверджують законність і правильність дій слідчих. Це забезпечує прозорість і законність обшуку;

- дотримання прав громадян: обшук мають проводити з дотриманням прав осіб, у яких його здійснюють, гарантуючи їм безпеку та недоторканність. Будь-яке порушення прав може призвести до визнання обшуку незаконним і неприйняття здобутих доказів;

- негайне припинення обшуку в разі виявлення небезпеки: у випадку виявлення небезпечних предметів, зокрема вибухових пристроїв, обшук негайно припиняють і викликають відповідні служби. Це гарантує безпеку всім учасникам обшуку.

Отже, обшук є складною та багатогранною слідчою дією, що вимагає ретельного планування, дотримання законодавчих вимог і тактичних підходів. Основні тактичні засади проведення обшуку містять підготовку, несподіваність, комплексність, чіткий розподіл завдань, фіксацію процесу та дотримання прав громадян. Обшук на території та у приміщенні має свої особливості, що вимагають використання відповідних технічних засобів та методів. Ретельне планування та професійне проведення обшуку дає змогу ефективно виявляти та документувати докази, що сприяє успішному розслідуванню кримінальних проваджень.

Обшук на території охоплює аналіз місцевості, підготовку спеціального обладнання, початковий огляд, розподіл території на зони, пошук сховищ, використання технічних засобів та документування процесу. Обшук у приміщенні охоплює аналіз планування приміщення, підготовку технічних засобів, початковий огляд, зонування приміщення, обшук меблів і побутових предметів, перевірку конструктивних елементів та документування процесу. Особливі умови обшуку охоплюють обшук за присутності свідків, дотримання прав громадян та негайне припинення обшуку в разі виявлення небезпеки.

Комплексний підхід до проведення обшуку, урахування всіх можливих сценаріїв розвитку подій, ретельне планування та дотримання законності дозволяють забезпечити ефективність і законність цієї слідчої дії. Обшук є невід'ємним складником кримінального процесу, що дає змогу виявляти та фіксувати докази, необхідні для розкриття та розслідування злочинів, забезпечуючи справедливість і правопорядок.

Слідчий експеримент. Слідчий експеримент – слідча (розшукова) дія, яку проводить слідчий або процесуальний керівник (прокурор) із метою перевірки та уточнення відомостей, що мають важливе значення для виявлення умов учинення кримінального правопорушення. Цього досягають через відновлення дій, ситуацій та обставин певної події, проведення необхідних досліджень або тестувань відповідно до ст. 240 КПК України.

Слідчий експеримент, який відбувається в житлових приміщеннях або іншому майні особи, може бути здійснений лише за добровільною згодою власника або на основі ухвали слідчого судді, отриманої на підставі клопотання слідчого, узгодженого з процесуальним керівником (прокурором), або самого прокурора.

Планування слідчого експерименту містить визначення:

- цілі слідчого експерименту;
- часу, місця та обставин проведення;
- специфічних учасників та ролей кожного з них;
- вмісту та послідовності дослідних заходів;
- необхідних технічних засобів та методів для документування ходу

та результатів слідчого експерименту.

Підготовчі кроки для здійснення слідчого експерименту можуть бути розділені на дві категорії:

1. Перед виїздом на локацію проведення слідчого експерименту варто встановити факти, які підлягають перевірці; визначити умови здійснення слідчої (розшукової) дії, зокрема обстановку на місці дії; визначити місце та час проведення експерименту; визначити склад учасників; установити характер та обсяг інформації, яку необхідно надати учасникам; підібрати необхідні засоби та предмети для здійснення експерименту; скласти план експерименту; забезпечити охорону місця експерименту; за необхідності ознайомитися з локацією проведення експерименту.

2. Під час проведення експерименту рекомендовано оглянути локацію дослідних дій та в разі порушення обстановки відновити її; зробити фотографії обстановки, у якій відбуватиметься експеримент; забезпечити охорону місця експерименту; запросити понятих та показати їм їх розташування; ужити заходів для гарантування безпеки учасникам під час експерименту; інструктувати всіх учасників щодо вмісту їхніх дій; роз'яснити всім учасникам їхні права та обов'язки; установити методи зв'язку між учасниками та запропонувати їм розміститися на своїх місцях.

Основні тактичні вимоги до здійснення слідчого експерименту охоплюють:

- створення умов для дослідних дій, які максимально відповідають умовам дії або явища, що перевіряють;

- багаторазове повторення дослідних дій;
- проведення експерименту в різних умовах.

Оцінювання результатів слідчого експерименту має практичну важливість і певні особливості. Якщо можливість виконання певної дії підтверджена, це не означає, що вона обов'язково відбулася (існувала) в минулому. Позитивні результати експерименту дають змогу розробляти тільки ймовірну гіпотезу щодо події.

Негативний результат експерименту свідчить про те, що подія, яку перевіряли, за заданих умов не відбулася.

Перевірку слідчого експерименту проводять лише за умови наявності докладних свідчень особи.

Перед початком перевірки слідчому необхідно провести повторний або додатковий огляд, визначити можливі точки кіно-, фото- та відеозйомки та переконатися, що обстановка місця події не зазнала істотних змін.

Із метою уточнення або конкретизації свідчень щодо обстановки та предметів на місці події, маршруту руху та орієнтирів, у відповідних випадках можуть проводити повторний або додатковий допит особи, чії показання підлягають перевірці. Під час допиту особи, чії свідчення планують перевірити, необхідно детально встановити всі обставини та об'єкти, які вона спостерігала на місці події, скласти опис шляху до місця. Підозрюваному можна запропонувати намалювати план (схему) розташування предметів на місці події, відзначаючи на ньому всі здійснені дії.

Підготовчий етап до проведення слідчої дії може містити такі дії:

- встановити склад учасників слідчої дії;
- визначити час проведення;
- підготувати потрібні технічні засоби фіксації (фото-, кіно- та відео обладнання), транспортні засоби, засоби зв'язку та допоміжні інструменти (манекени, макети тощо);
- організувати інструктаж учасників слідчої дії, пояснити їм мету та порядок її здійснення, роз'яснити права та обов'язки;
- установити місце, з якого розпочнуть перевірку показань.

Після завершення підготовчих дій та прибуття разом із учасниками слідчої дії до місця, з якого планують розпочати перевірку показань, слідчий пропонує особі, чії показання перевіряють, указати шлях до місця події, після чого всі учасники рухаються за маршрутом, указаним цією особою.

Ураховуючи тактичні вимоги проведення слідчого експерименту, необхідно створити умови для здійснення дослідних дій, які максимально наближені до умов дії або явища, яке перевіряють. Також важливо забезпечити

можливість повторення дослідних дій та проведення слідчого експерименту в різних умовах.

Особа, яка вказує на обставини вчинення кримінального правопорушення (яку допитують), повинна йти попереду групи та самостійно вказувати напрямок та шлях, зосереджуючи увагу інших учасників на орієнтирах місцевості та локаціях, пов'язаних з обставинами події. Допитуваній особі можуть ставити запитання щодо окремих аспектів та деталей обстановки на місці, змін, що відбулися, конкретних предметів та їх зв'язку з обставинами розслідуваного злочину. Усі пояснення та дії особи, чий показання перевіряють, фіксують у протоколі.

При перевірці показань кількох осіб на одному місці такі перевірки проводять окремо з кожною з них.

Підказки та навідні запитання від інших учасників слідчої дії є не припустимими.

Одним із важливих тактичних методів перевірки показань на місці, заснованих на психологічному принципі відновлення пам'яті, є метод, суть якого полягає в тому, що при наближенні до певної локації, яка ще не видна учасникам перевірки, допитуваний дає детальний опис цього місця, пояснює його зв'язок із розслідуваною подією, і тільки після цього показує його та пояснює обстановку на місці.

Якщо попередні відомості допитуваної особи не збігаються з реальними умовами та поясненнями на місці, слідчий зосереджує на цьому увагу допитуваного та пропонує пояснити причини таких невідповідностей. Якщо допитуваний наполягає на своїх відомостях, то перевірку необхідно продовжувати, а якщо він заявляє, що його попередні відомості є неправильними та відмовляється від них, то перевірку варто припинити й здійснити повторний допит з оформленням відповідного протоколу. У такому разі важливо зафіксувати факт, що допитувана особа не змогла вказати локацію та умови події, яку перевіряють, та відмовилася від відомостей, які надавала раніше.

Якщо допитуваний показує нову територію або приміщення, де знаходяться певні сліди злочину (тіло, інструменти, вкрадене майно тощо), про які він раніше не повідомляв, необхідно призупинити перевірку відомостей на місці, провести огляд нової локації та виявлених об'єктів з тією самою групою учасників, скласти протокол огляду та після цього відновити перевірку відомостей.

Як підсумок, можна виділити декілька основних чинників, що допомагають зрозуміти особливості та важливість окремих слідчих (розшукових) дій у контексті досудового розслідування резонансних майнових кримінальних правопорушень:

По-перше, розглядані слідчі (розшукові) дії відіграють важливу роль, оскільки їх мета – безпосереднє виявлення та документування доказів, які можуть допомогти визначити деталі скоєння кримінального правопорушення майнового характеру, які мають ознаки резонансного.

По-друге, умови воєнного стану також впливають на проведення слідчих (розшукових) дій. У таких обставинах досудове розслідування може вимагати особливих методів, адаптації до певних умов і дотримання спеціальних процедур.

По-третє, слідчі (розшукові) дії, зокрема обшуки та допити, можуть бути здійснені за загальними принципами, установленими чинним процесуальним законодавством України, або відповідно до порядку, визначеного для воєнного стану. Це свідчить про гнучкість та адаптивність чинного законодавства України.

По-четверте, деякі слідчі (розшукові) дії можуть мати свої особливості та вимоги до їх виконання. Наприклад, при виконанні таких дій може бути необхідним забезпечення конфіденційності з дотриманням прав і свобод учасників процесу, установлених в Конституції України та чинному законодавстві, а також врахування інших специфічних обставин кримінального провадження.

По-п'яте, дотримання принципів законності, об'єктивності, усебічності та комплексності під час проведення слідчих (розшукових) дій є відповідальністю слідчих і відіграє важливу роль у створенні умов для всестороннього розкриття обставин кримінального правопорушення. Крім того, це сприяє дотриманню законних прав і захисту інтересів усіх сторін, що беруть участь у кримінальному процесі.

Отже, виконання окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень, пов'язаних із майном, вимагає врахування низки особливостей, зокрема розуміння специфіки злочину, адаптації до умов воєнного стану, дотримання встановлених процедур та вимог, а також ефективної взаємодії між різними учасниками кримінального процесу. Врахування цих особливостей допоможе покращити ефективність досудового розслідування.

5.6. Використання спеціальних знань під час досудового розслідування резонансних майнових кримінальних правопорушень та використання техніко-криміналістичного забезпечення

Експертні знання та досвід спеціалістів можуть значно сприяти розв'язанню складних питань, які виникають під час досудових розслідувань резонансних майнових кримінальних порушень. Застосування цих знань може бути вирішальним чинником у боротьбі з найскладнішими формами кримінальної діяльності – організованою злочинністю, корупцією тощо.

Існує безліч методів, за допомогою яких можна використовувати експертні знання в досудових розслідуваннях. Наприклад, фахівці з кібербезпеки можуть допомогти у виявленні та вилученні електронних доказів, фінансові аналітики – у виявленні схем відмивання грошей та встановленні походження незаконних активів, спеціалісти з криміналістики – у забезпеченні доказів, які стосуються фізичних слідів злочину.

Однією з ключових проблем, що може виникнути під час використання експертних знань, є забезпечення конфіденційності та безпеки інформації. Це стосується як обміну інформацією між слідчими та експертами, так і збереження доказів та експертних висновків. У цьому контексті особливо важливим є дотримання положень чинного законодавства щодо захисту персональних даних та інших чутливих відомостей.

Окрім того, важливо підкреслити значення навчання та розвитку професійних навичок слідчих у галузі використання експертних знань. Це може передбачати поглиблення їхніх знань з релевантних галузей, а також розвиток навичок спілкування та співпраці з експертами. Завдяки цьому слідчі зможуть краще розуміти висновки експертів та ефективно використовувати їх у процесі розслідування.

Крім залучення експертів, іншим важливим аспектом досудового розслідування є створення ефективної комунікації між усіма учасниками провадження. Відповідна координація дій та обмін інформацією між слідчими, експертами, прокурорами та співробітниками оперативного підрозділу є ключовою для досягнення успішного результату розслідування.

Використання сучасних інструментів, зокрема штучного інтелекту, машинного навчання та аналітики великих даних, може значно полегшити процес розслідування, допомагаючи слідчим та експертам виявляти, аналізувати та інтерпретувати докази, а також виявляти зв'язки та закономірності, які можуть бути прихованими для людського ока. Такі технології також сприятимуть

автоматизації рутинних процесів та поліпшенню ефективності й продуктивності роботи слідчих та експертів.

Отже, використання експертних знань під час досудового розслідування резонансних майнових кримінальних порушень є невід'ємною частиною сучасного процесу проведення досудового розслідування. Ефективне використання таких знань сприяє виявленню, документуванню та аналізу доказів, спрощує розуміння слідчими специфіки справи та підвищує ймовірність ухвалення обґрунтованих судових рішень.

Правові підстави для призначення та проведення судових експертиз є важливим аспектом у сфері кримінального процесу. Криміналістичні експертизи допомагають виявити, документувати та оцінити докази, що мають значення для розслідування інцидентів.

Призначення криміналістичних експертиз базоване на відповідних нормах кримінального процесуального законодавства, яке регулює порядок звернення до експертів та проведення експертиз. Закон установлює процедуру призначення криміналістичних експертиз, яка забезпечує об'єктивність, надійність та законність їх проведення.

При проведенні криміналістичних експертиз необхідно враховувати, що вони мають бути призначені на підставі обґрунтованого рішення слідчого, прокурора або суду. Рішення про призначення експертизи повинно містити відомості про предмет експертизи, запитання, на які експерт має дати відповіді, та мету проведення експертизи.

Криміналістичні експертизи проводять відповідно до вимог КПК України та інших нормативно-правових актів. При проведенні експертиз необхідно дотримуватися загальноприйнятих наукових методів та технік, що забезпечують надійність отриманих результатів.

Значимість правових засад призначення та виконання криміналістичних експертиз у контексті кримінального процесу не можна недооцінювати. Експертизи сприяють виявленню, фіксації та оцінці доказової бази, яка є важливою для розслідування кримінальних правопорушень.

Призначення криміналістичних експертиз відбувається на основі відповідних положень кримінального процесуального закону, який керує процедурою звертання до експертів та організацією експертиз. Законодавство визначає процес призначення криміналістичних експертиз, який сприяє об'єктивності, надійності та законності їх виконання.

Важливо зазначити, що під час виконання криміналістичних експертиз вони мають бути призначені на основі добре обґрунтованого рішення слідчого, прокурора або суду. Рішення про проведення експертизи має містити інформацію про об'єкт експертизи, запитання, на які експерт має відповісти, та

мету виконання експертизи. Під час їх проведення необхідно дотримуватися усталених наукових методів та технік, які забезпечують достовірність отриманих результатів.

Відповідно до положень ст. 7¹ ЗУ «Про судову експертизу» підставою проведення судової експертизи є відповідне судове рішення чи рішення органу досудового розслідування, або договір з експертом чи експертною установою – якщо експертизу проводять на замовлення інших осіб...¹

Виконання криміналістичних експертиз проводять відповідно до визначених процедур і встановлених строків. Експерти мають забезпечити грамотне фіксування результатів експертних досліджень, зокрема й відповіді на задані питання та обґрунтування висновків. Експертні висновки можуть послугувати доказами в судовому розгляді, тому від експертів очікують точності та виваженості у формулюванні висновків.

Ключовим елементом правових засад надання та виконання криміналістичних експертиз є захист прав та законних інтересів учасників кримінального процесу. Під час проведення експертних досліджень необхідно дотримуватися принципів поваги до прав людини, законності та справедливості. Усім зацікавленим сторонам має бути забезпечений доступ до інформації про проведення експертизи та матеріалів, що виникли в результаті експертизи.

Наявність чітко визначених правових основ для надання та виконання криміналістичних експертиз сприяє ефективності розслідування й дотриманню прав та інтересів учасників процесу.

Міністерство юстиції України розробило «Інструкцію про надання та проведення судових експертиз та експертних досліджень та науково-методичні рекомендації з питань підготовки та надання судових експертиз та експертних досліджень», яка затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 №53/5.

Оскільки наука та техніка розвиваються швидко, необхідною на сьогодні є адаптація правових основ для визначення та проведення криміналістичних експертиз до сучасних умов, яка передбачає внесення змін та доповнень до законодавства, що відбивають найновіші наукові досягнення та передовий досвід у сфері правосуддя.

Із метою постійного оновлення та вдосконалення нормативно-правових актів, що стосуються якісного проведення судових експертиз, за період дії воєнного стану в нашій країні до зазначеного наказу Міністерство юстиції України п'ять разів вносило зміни, що свідчить про роботу в цьому напрямі.

Загалом правові засади для визначення та проведення криміналістичних експертиз є важливим інструментом у забезпеченні правосуддя та боротьбі зі

¹ Закон України «Про судову експертизу». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>

злочинністю. Вони сприяють ефективності кримінального розслідування, ураховують особливості правопорушення та сприяють захисту прав та інтересів учасників кримінального процесу.

Поняття, сутність і форми використання спеціальних знань.
Розслідування кримінальних правопорушень, особливо резонансних майнових злочинів, значною мірою залежить від застосування відповідних фахових знань та досвіду експертів. Інспектори-криміналісти та фахівці з інших галузей правоохоронної діяльності набувають свої компетенції в юридичних навчальних закладах, під час стажувань у правоохоронних органах, на курсах перепідготовки та через особистий практичний досвід. Їхня діяльність є невід'ємним складником успішного розслідування, оскільки допомагає у виявленні ключових доказів, аналізі фактів та встановленні обставин кримінального правопорушення. Отже, залучення досвідчених спеціалістів та судових експертів є критично важливим для досягнення успішних результатів у досудовому розслідуванні та відновленні справедливості, що є важливим показником діяльності працівників правоохоронних органів для пересічних громадян нашої країни.

Незалежно від рівня освіти та підготовки слідчого як фахівця, який проводить досудове розслідування кримінальних правопорушень, він має спеціалізовані знання в певній галузі. Його професійний досвід та навички можуть бути обмежені, і він може не володіти відповідними знаннями в інших наукових або технічних сферах. Тому, коли виникає необхідність, слідчий має право та обов'язок звертатися за допомогою до спеціалістів з відповідною компетенцією.

Ця потреба в експертній допомозі з неюридичних галузей виникає, коли можливості, знання, методи та технічні засоби самого слідчого, а також навички їх застосування виявляються недостатніми для ефективного збору, аналізу, оцінки та використання інформації. Відповідні фахівці можуть допомогти встановити факти, виявити приховані зв'язки, властивості та характеристики досліджуваних об'єктів, а також виконати інші завдання.

Отже, для ефективного розслідування кримінальних правопорушень, забезпечення якості та об'єктивності доказів органи досудового розслідування часто залучають фахівців з різних дисциплін, зокрема науковців, спеціалістів з техніки, ремесел, мистецтва тощо. Така співпраця сприяє покращенню результатів розслідувань, забезпечуючи компетентність та професійність у розв'язанні питань, що виходять за межі знань та досвіду суб'єктів діяльності з розслідування кримінальних правопорушень.

У той же час кримінальне процесуальне законодавство не має чіткої позиції щодо застосування спеціальних знань під час проведення різноманітних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

У науковій та практичній літературі із кримінального процесуального законодавства та криміналістики під спеціальними знаннями зазвичай мають на увазі інформацію, яка не є загальновідомою у кримінальному процесі, отриману співробітником правоохоронних органів внаслідок професійного навчання або роботи за відповідним напрямом, що застосовують для вирішення завдань досудового або судового розгляду.

Згідно з усталеною думкою «спеціальні знання» – це інформація, якою володіє вузьке коло осіб, що набута в процесі отримання професійної освіти та здобута завдяки науковій та практичній діяльності.

Такі знання мають відповідати сучасному стану розвитку природничих, технічних та інших галузей науки і техніки. Використання таких спеціальних знань у кримінальному процесі дає змогу ефективно розкривати кримінальні правопорушення та забезпечувати правосуддя на відповідному рівні.

У деяких випадках використання таких знань є обов'язковим, а в інших воно має необов'язковий (факультативний) характер (ч. 2 ст. 242 КПК України).

Для участі в процесуальних та непроцесуальних діях залучають різних експертів, зокрема:

- працівників судово-експертних підрозділів різних рівнів та відомств;
- кваліфікованих працівників контролюючих (наглядових) органів;
- представників практичних, наукових та освітніх установ, які мають глибокі знання у своїх сферах діяльності;
- приватних осіб, які не входять до будь-яких офіційних структур.

Отже, кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість залучення експертів різних напрямів залежно від конкретної ситуації та необхідності застосування спеціальних знань. Це допомагає забезпечити об'єктивність та якість проведення досудового розслідування, ураховуючи специфіку кожного випадку та особливості досліджуваних об'єктів.

Експерти допомагають фахівцям, які займаються розслідуванням кримінальних проваджень, надаючи їм консультації, поради, вказівки, довідкові дані, беручи участь у підготовці та виконанні слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Крім того, експерти можуть проводити лабораторні дослідження, огляди підприємств, територій та інших об'єктів, а також брати участь у реалізації інших заходів.

Під час судового розгляду, коли досліджують докази, суд може скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями експертів на основі їхніх спеціальних знань (ч. 1 ст. 360 КПК України). Така підтримка від спеціалістів значно підвищує якість розслідування та судового розгляду, оскільки вони мають глибокі знання у своїх галузях та можуть надати цінні поради та рекомендації щодо специфічних аспектів справи.

Під час розслідування кримінальних проваджень спеціальні знання застосовують у такий спосіб:

- залучення експертів до участі у процесуальних та інших діях;
- виконання судових експертиз;
- проведення різноманітних перевірок та оглядів;
- отримання довідок та консультацій від компетентних осіб;
- вимагання та використання документів, створених такими особами в межах їхньої професійної діяльності;
- допит експертів як свідків або судових експертів, якщо вони брали участь у проведенні судових експертиз.

Такий підхід допомагає забезпечити найбільш ефективне розслідування, ураховуючи спеціалізовані знання та досвід експертів із різних галузей.

У процесі проведення досудового розслідування, особливо за фактом учинення резонансного майнового злочину, слідчим зазвичай доводиться використовувати спеціальні знання, які допомагають у виявленні та встановленні певних слідів, визначенні їх джерела, аналізі складу різноманітних речовин або з'ясуванні причин різних явищ (смерті, підпалів, руйнування будівель). Зазначені дії вимагають знань у таких галузях, як криміналістика, судова медицина, математика, хімія, фізика, біологія, електротехніка, пожежна безпека тощо.

При проведенні досліджень речових доказів за допомогою криміналістичних методів необхідно враховувати, що такі дослідження не є експертизою і результати не набувають доказового значення. Тому результати таких досліджень не мають бути долучені до процесуальних документів. Характеристики досліджуваного об'єкта, через які він стає речовим доказом, повинні зберігатися для наступного проведення експертизи.

Зазначені позапроцесуальні та попередні дослідження мають лише допоміжний, оперативно-тактичний характер. Вони можуть виявитися корисними для формування гіпотез та ухвалення тактичних рішень в конкретних обставинах. Отже, важливо розуміти, у який спосіб необхідно використовувати спеціальні знання під час розслідування, щоб ефективно зібрати необхідні докази та просунутися в розкритті кримінального правопорушення.

Основна мета застосування спеціальних знань полягає у розв'язанні питань, що виникають у процесі здійснення правосуддя, глибокого, повного та об'єктивного розкриття вчинення кримінального правопорушення, які є предметом доказування. Ці знання можуть бути використані як у процесуальних, так і непроцесуальних формах.

До непроцесуальних форм використання спеціальних знань зараховують:

- консультації та надання довідкової інформації від осіб, що мають спеціальні знання;
- здійснення ревізійних та аудиторських заходів;
- участь експертів у проведенні як слідчих (розшукових), так і негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема проведення так званих попередніх досліджень матеріальних об'єктів, надання технічної допомоги слідчому або оперативному співробітнику тощо.

Використання спеціальних знань допомагає поліпшити якість досудового розслідування та судового слідства й забезпечити об'єктивне, повне та всебічне встановлення всіх обставин кримінального правопорушення, що є ключовим чинником у досягненні справедливості в системі правосуддя.

Результати, які використовують у таких випадках, не мають доказового значення, оскільки вони засновані на джерелах, які не визначені у КПК України. Проте їх часто використовують як допоміжну інформацію під час пошуку правопорушників, виявлення способу скоєння та приховування злочину та ідентифікації ознак події, що має кримінальний складник.

Метою як консультативної, так і довідкової діяльності обізнаних осіб є надання слідчому інформації, яка допомагає йому під час розслідування кримінальних правопорушень. Консультативні послуги та довідки можуть надавати в письмовій або усній формі. Письмову інформацію можуть долучати до матеріалів кримінального провадження. Довідкові дані слідчому можуть надавати також працівники експертних підрозділів, які мають спеціалізовані картотеки та колекції.

У цьому контексті обговорення можуть охоплювати різні аспекти розслідування, зокрема можливі способи скоєння злочину, особливості злочинного акту та можливі докази, які необхідно зібрати. Ці обговорення можуть допомогти слідчому краще розуміти ситуацію та ефективно здійснювати кримінальне провадження.

Отже, спеціальні знання охоплюють усі види знань, зокрема окремі юридичні знання, але лише в обмеженій (спеціальній) галузі науки, техніки чи мистецтва, які здобуває працівник правоохоронних органів (слідчий, експерт) під час професійної освіти та діяльності. Юридичні знання, які слідчий отримав, є професійними, тоді як окремі правові знання, що стосуються проведення слідчих дій, доказування та використання криміналістичної техніки, вважають спеціальними.

Експертиза є слідчою (розшуковою) дією, а експерт виступає як учасник досудового розслідування чи судового слідства, чії права та обов'язки визначені в КПК України.

Проведення експертизи допомагає забезпечити об'єктивність і повноту розслідування, ураховуючи відповідні спеціальні знання. Такий підхід відіграє

важливу роль у виявленні істини та забезпеченні законного рішення під час розслідування кримінальних правопорушень.

Діяльність експерта відбувається в межах матеріалів, наданих слідчим, і експерт не має права самостійно збирати інформацію. Після дослідження експерт видає висновок, який підписує особисто. У випадку колективної експертизи, усі члени комісії підписують висновок.

У деяких випадках інформацію про обставини кримінального правопорушення можна встановити лише через використання спеціалізованих знань. Наприклад, може виникнути необхідність визначення належності об'єктів до отруйних, сильнодіючих, психотропних речовин, наркотиків чи прекурсорів; класифікації вогнепальної чи холодної зброї, боєприпасів, вибухових речовин; виявлення підробки документів, грошей, цінних паперів; визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень тощо.

Отже, експертиза є важливим етапом розслідування, який допомагає встановити обставини злочинів, що вимагають спеціальних знань. Застосування експертних знань сприяє об'єктивності та повноті розслідування, дозволяючи слідчому адекватно оцінити обставини кримінального правопорушення.

КПК України визначає два способи використання спеціальних знань у кримінальному провадженні: проведення експертизи та залучення фахівця.

У сучасному науковому підході розрізняють три категорії завдань судової експертизи:

- ідентифікаційні завдання (визначення ідентичності конкретного об'єкта);
- діагностичні завдання (виявлення характеристик та властивостей об'єкта, механізму події, часу її відбуття тощо);
- профілактичні завдання (виявлення причин та обставин, що сприяють вчиненню злочинів).

Відповідно до положень Закону України «Про судову експертизу», зокрема ст. 10, «судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності».¹

КПК установлює статус експерта як допоміжного учасника процесуальної діяльності, який допомагає у кримінальному судочинстві. Особливістю такого учасника є його об'єктивність щодо результатів провадження.

¹ Закон України «Про судову експертизу». URL : <http://surl.li/oabimj>

Незалежність експерта впливає з його функції надання суду джерела доказів. Особливість полягає в тому, що експерт спочатку не має доказової інформації, але отримує її в процесі спеціального дослідження, використовуючи свої професійні знання.

У разі отримання виклику від слідчого, прокурора або суду, експерт зобов'язаний відгукнутися на виклик, навіть якщо він має законні підстави для відмови від участі у провадженні. Експерт може відмовитися від участі, з'явившись на виклик та повідомивши про обставини, які перешкоджають його участі у провадженні.

Експерт має дотримуватися таких вимог:

- проводити дослідження особисто, надавати обґрунтований, об'єктивний письмовий висновок щодо поставлених питань і, за потреби, надати роз'яснення;
- відвідувати слідчого, прокурора або суд та відповідати на запитання під час допиту;
- гарантувати збереження об'єкта експертизи; якщо дослідження передбачає повне або часткове знищення об'єкта експертизи або зміну його властивостей, експерт має отримати дозвіл від особи, яка залучила його до провадження;
- не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження або суду відомості, отримані під час виконання своїх обов'язків, а також не повідомляти про хід експертизи та її результати іншим особам, крім тих, хто його залучив, або суду.

У випадку залучення декількох експертів, вони можуть надати спільний висновок або окремі висновки, згідно з ч. 8 ст. 101 КПК України.

Ст. 4 Закону України «Про судову експертизу» передбачає, що достовірність висновку судового експерта гарантує можливість призначити повторну експертизу, яку виконують інші експерти.¹

Експерт не має права проводити без дозволу сторін кримінального провадження дослідження, які можуть призвести до повного або часткового знищення об'єктів або їх зовнішнього вигляду чи основних характеристик. Важливу роль відіграє взаємодія слідчого з експертом у процесі оцінки його висновків. Висновок експерта містить три основні частини: вступну, дослідницьку та регулятивну, а також власне висновок.

Ст. 71 КПК України встановлює процесуальний статус спеціаліста – учасника, який має спеціальні знання та вміння використовувати технічні або інші засоби, і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду.

¹ Закон України «Про судову експертизу». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

Спеціаліст має право:

- ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду;
- користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням;
- звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів;
- викладати у висновку відомості, що мають значення для кримінального провадження і щодо яких йому не були поставлені запитання;
- знайомитися з протоколами процесуальних дій, у яких він брав участь, і подавати до них зауваження;
- одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження;
- заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;
- надавати висновки з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків, зокрема у випадках, передбачених ч. 3 ст. 214 КПК України;
- надавати довідки з питань, що належать до сфери його знань, у випадках, передбачених ч. 3 ст. 245-1 КПК України.¹

Під час проведення слідчих (розшукових) дій (огляду, обшуку, слідчого експерименту, впізнання, ексгумації, опитування неповнолітніх), законодавство дає змогу за потреби залучати фахівців, хоча це не є обов'язковою умовою для слідчого.

Варто зазначити, що окремі положення КПК України вимагають обов'язкової участі представників певних професій у виконанні процесуальних заходів.

Згідно з положеннями КПК України під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій залучають:

- педагога чи психолога, лікаря – під час допиту неповнолітніх свідків (ст. 227 КПК України);
- технічного фахівця – під час проведення допиту та впізнання за допомогою відеоконференції;
- судово-медичного експерта чи лікаря – під час огляду або ексгумації трупа (ст. 238, 239 КПК України);
- спеціалістів із різних фахових галузей – під час участі у слідчому експерименті (ст. 240 КПК України);

¹ Участь спеціаліста у кримінальному провадженні. URL : <http://surl.li/feosxp>

- медичних працівників – під час проведення освідування (ст. 241 КПК);
- перекладачів, якщо учасник провадження не володіє мовою судочинства (ст. 68 КПК України).

Спеціалісти використовують свої фахові знання в різноманітних формах, зокрема:

- безпосередньо в практичній діяльності під час підготовки, організації та проведенні слідчих (розшукових) дій; виявленні, фіксації, вилученні доказів, відібранні зразків об'єктів для експертного аналізу, їх огляді та дослідженні;
- методичній роботі, що стосується науково-практичних прийомів та методів організації і проведення слідчих (розшукових) дій, роботи з доказами;
- технічному аспекті – у застосуванні науково-технічних засобів у процесі проведенні слідчих (розшукових) дій, виявлення, фіксації, вилучення, огляду та дослідження матеріальних доказів;
- консультативній діяльності – що полягає в усних поясненнях, відомостях зі спеціалізованих питань, які можуть виникати або виникають під час підготовки, проведенні слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) діяч, роботі з доказами та дотриманні процесуальних вимог щодо оформлення їх результатів.

Під час розслідування кримінальних проваджень, особливо за фактами вчинення майнових резонансних кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушеннями технічних норм, виробничої технології, експлуатації складного обладнання, транспорту чи привласненням майна, безпосередні практичні дії спеціаліста набувають великої ваги.

Працюючи під керівництвом слідчого, спеціаліст може виявити суттєві порушення та матеріальні сліди резонансного майнового злочину під час огляду бухгалтерських документів, різноманітного обладнання, технічних пристроїв та комп'ютерів, що можуть мати ключове значення для досудового розслідування.

Під час допиту бухгалтерів, інженерно-технічних фахівців, технологів та інших осіб, спеціаліст, ставлячи їм прямі запитання, допомагає слідчому провести якісний допит та глибоко розібратися в суті справи та обставинах кримінального правопорушення.

Технічну допомогу спеціаліста в ході проведення слідчих дій використовують залежно від виду й мети досудового розслідування, що стосується підозрюваного чи іншої особи. Вона забезпечує збір інформації про злочин, його виконавця та обставини, які мають значення для досудового розслідування (події, предмети та документи істотного значення), згідно із ст. 246 КПК України.

Методична допомога спеціаліста зазвичай полягає в усній передачі його теоретичних знань та досвіду. Слідчому надають рекомендації щодо науково

обґрунтованих методів організації та проведення слідчих дій, виявлення, закріплення, вилучення та аналізу доказів. Зокрема спеціалісти-криміналісти часто допомагають у підготовці та проведенні слідчих дій для подальшого виявлення та фіксації невидимих слідів злочину на місці події, (слини, поту, папілярних відбитків пальців).

Психологи або педагоги можуть порадити слідчому ефективні способи встановлення психологічного контакту з неповнолітніми свідками та організації їх допитів, ураховуючи комунікативні аспекти. Це важливо для отримання достовірної інформації та забезпечення всебічного та якісного розслідування.

Допомога спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів має консультативну роль, яка полягає в наданні усних пояснень, порад та довідкової інформації з конкретних питань.

Консультації можуть бути письмовими чи усними, причому письмові можуть мати статус процесуальних «документів». Зазвичай консультації психолога надають орієнтовну та довідкову інформацію.

У КПК України передбачено роль учасника процесуальної діяльності – перекладача, який може бути залучений до кримінального провадження для перекладу пояснень, показань чи документів, якщо це потрібно.

При залученні перекладача до процесу сторони кримінального провадження мають переконатись у його ідентичності та компетентності, проаналізувати його стосунки з підозрюваним, потерпілим чи свідком, роз'яснити йому свої права та обов'язки та попередити про кримінальну відповідальність за навмисний неправильний переклад.

Крім того, перекладач повинен бути попереджений про відповідальність за розголошення інформації, що стосується досудового розслідування.

Основним завданням перекладача є переклад заяв, показань та клопотань із рідної мови деяких осіб на мову судового провадження. Додатково перекладач може брати участь у перекладі слідчих документів (постанов, протоколів) рідною мовою підозрюваного або мовою, якою він володіє, із метою вручення цих документів йому або іншим особам.

Участь перекладача жестової мови відіграє важливу роль у проведенні слідчих дій з особами з вадами слуху. Вони спілкуються за допомогою жестів та міміки, що допомагають зображувати предмети, осіб та прості дії.

Педагог-спеціаліст забезпечує не тільки допомогу слідчому, а й представляє законні інтереси особи, яку допитують. Основна мета педагога під час допиту неповнолітніх полягає у сприянні слідчому в установленні психологічного контакту та формулюванні запитань, доступних для розуміння неповнолітнього.

Зовнішній огляд мертвого тіла, його освідчування та ексгумація відбуваються за присутності судово-медичного експерта або лікаря. Після завершення огляду медичний фахівець оформлює відповідні процесуальні документи: акт від судово-медичного експерта або довідку, якщо огляд проводив лікар.

Розслідування нещасного випадку виконує комісія, яку створюють залежно від кількості потерпілих, характеру аварії та можливих наслідків. Комісію створює керівник державного підприємства або Кабінет Міністрів України своїм спеціальним рішенням.

Для участі в розслідуванні керівник підприємства відряджає спеціаліста з охорони праці або іншу відповідну особу, яка стає членом спеціальної комісії. Комісія також має представника первинної профспілкової організації або особу, уповноважену на роботу з охорони праці, якщо потерпілий не є членом профспілки.

У випадках авіаційних аварій, катастроф на залізничному транспорті та дорожньо-транспортних пригод, окрім слідчого огляду місця події та подальшого розслідування, обов'язково проводять службове розслідування причин надзвичайної ситуації. Це відбувається паралельно із забезпеченням належного ходу слідства та співпраці з іншими структурами для встановлення обставин та причин подій.

Оцінка експертного висновку. КПК України дефінує поняття «висновок експерта» як детальний звіт про проведені експертні дослідження та на основі їх результатів сформульовані висновки. Він містить аргументовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що відповідає за проведення експертизи.

Висновок експерта містить фактичні дані про обставини предмета доказування та інші обставини кримінального правопорушення, які мають важливість для належного вирішення матеріалів справи. Експертні дані подають у формі висновку.

Відповідно до ст. 102 КПК України висновок експерта має містити:

- інформацію про час, місце, особу (ім'я, освіта, спеціальність, свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, стаж експертної діяльності, науковий ступінь, учене звання, посада експерта) та підставу для проведення дослідження;
- інформацію про місце та час проведення експертизи;
- дані про осіб, присутніх під час експертизи;
- перелік запитань, які були поставлені експертові;
- опис матеріалів, отриманих експертом, та матеріалів, використаних під час експертизи;

- детальний звіт про проведені дослідження, включаючи методи, використані в дослідженні, результати та їх експертну оцінку;
- аргументовані відповіді на кожне поставлене питання.

У разі виявлення інформації, яка має важливе значення для кримінального провадження та до якої не було поставлено запитань, експерт має можливість долучити її до свого висновку. Надзвичайно важливою є дослідницька частина висновку, у якій окремо аналізують кожен об'єкт, вид дослідження та отримані результати. У випадку неможливості встановити певний факт, що впливає з поставленого запиту, експерт докладно роз'яснює причини такої ситуації.

У цій частині експертного дослідження описують нові факти та способи їх виявлення під час додаткових чи повторних експертиз, а також аналізують їх щодо попередніх експериментів. Експерт також зазначає факти, які важливі для справи, але до яких не було запитань.

Якщо експерт не може надати відповідь на певне запитання, він має детально пояснити причини, що можуть бути пов'язані з недостатністю матеріалів для дослідження, відсутністю науково обґрунтованих методів або некомпетентністю експерта у цій ситуації. Забезпечення чіткості та деталізації такої інформації є важливим чинником для забезпечення якості та об'єктивності експертного висновку у кримінальному провадженні.

Важливою частиною експертного висновку є його заключна частина, де експерт надає письмові результати своєї роботи у вигляді відповідей на поставлені запитання. Відповіді мають бути лаконічними, але змістовними й конкретними щодо суті запитань.

Експертний висновок як самостійне джерело доказів має відповідати як загальним юридичним вимогам, так і специфічним особливостям такого виду доказів щодо форми та змісту. Він має бути належним, допустимим та вірогідним. Визначення цих характеристик та їх достатності є ключовими умовами для їх використання при доказуванні у кримінальних провадженнях.

Експертний висновок відіграє важливу роль у вирішенні правових питань, що стосуються кримінального провадження.

Щоб з'ясувати придатність доказів, необхідно розглянути два аспекти:

- чи належать факти, для виявлення яких здійснюють збір та аналіз відповідних фактичних відомостей, до предмета доказування (основні, проміжні або допоміжні факти);
- чи здатні фактичні відомості, що складають зміст доказової бази, ураховуючи їх інформативний потенціал, доводити наявність відповідних обставин у межах предмета доказування.

Придатність експертного висновку має враховувати дві характеристики:

- інформативність – відображення відповідності інформації, що міститься у висновку експерта, та обставин у кримінальному провадженні;
- суттєвість та значущість – можливість інформації, яка наявна у висновку експерта, надати конкретний результат у виявленні тих обставин, які мають важливе значення для розкриття.

Отже, оцінюючи докази, необхідно враховувати, чи містять вони факти, що стосуються предмета доказування, та чи здатні вони підтвердити наявність відповідних обставин. Окрім того, для оцінки експертних висновків потрібно визначити, наскільки інформативними та суттєвими вони є для розслідування кримінального провадження.

При встановленні придатності експертного висновку слідчий та прокурор повинні орієнтуватися на такі засади:

- придатні докази – такі, що безпосередньо або опосередковано підтверджують наявність чи відсутність обставин, які мають бути доведені, а також інших обставин, що мають важливість для кримінального провадження;
- слідчий і прокурор мають визначити придатність та значимість обставини, для встановлення якої проводять експертне дослідження;
- ураховуючи індивідуальні особливості розслідування та ситуації, коли проведення експертизи є обов'язковим, слідчий і прокурор визначають, які обставини мають бути встановлені після дослідження;
- обов'язкове проведення експертизи потрібне для виявлення певних обставин у кримінальному провадженні (ст. 242 КПК України). Адекватність експертного висновку полягає в його правовій здатності бути використаним у кримінальному процесі як доказовим матеріалом.

Ключовими аспектами, які відрізняють експертний висновок як окреме джерело доказів, є його характеристики, що впливають з форми та змісту висновку:

- наявність та застосування спеціалізованих знань експерта, які є важливим елементом його висновку;
- здійснення експертного дослідження та формування висновку лише на основі його результатів;
- висновок експерта містить чітко визначену структуру та зміст;
- експерт є особою, яка має процесуальний статус, установлений КПК України;
- проведення експертизи – єдиний спосіб, передбачений у законодавстві, для отримання висновку експерта.

Зазначимо, що порівняно з іншими видами доказів, фактичні відомості, що містяться в експертному висновку, характеризуються особливостями, які забезпечують їх авторитетність та надійність. Експертний висновок відрізняється тим, що він ґрунтований на спеціалізованих знаннях та досвіді

експерта, який проводить дослідження. Він має чітку структуру та зміст, що дає змогу йому бути використаним у процесі доказування.

Зокрема фактичні дані, що містяться в експертному висновку, можуть набувати значення для встановлення певних обставин кримінального провадження, ураховуючи специфіку проведення експертизи та наявність чітко визначених процедур. Отже, експертний висновок відіграє важливу роль у кримінальному процесі та може виступати як вагомий аргумент при вирішенні справи.

Оцінювання експертного висновку містить детальний аналіз, у ході якого досліджують такі ключові моменти:

1) чи надано експертові достатньо матеріалів для формування висновку, чи відповідають ці матеріали обставинам кримінального провадження, чи правильно експерт використав їх як вихідні дані та чи в належний спосіб застосував нормативні матеріали;

2) чи надано всі необхідні матеріали для експерта, чи були вони досліджені в межах поставлених запитань, чи були використані всі відповідні методи дослідження;

3) чи є застосовані методи науково обґрунтованими, чи є використані наукові положення доведеними, визнаними та практично застосовними;

4) чи обґрунтовані висновки експерта з кожного запитання, чи впливають вони з результатів дослідження, чи узгоджуються підсумкові висновки з проміжними, чи правильно використано експертом вихідні дані;

5) чи дотримані вимоги кримінального процесуального закону під час проведення експертизи, чи не збирав експерт самостійно матеріали для надання висновку, чи було враховано пояснення сторін;

6) чи не має протиріч між висновком експерта та іншими зібраними у кримінальному провадженні доказами;

7) яке значення для кримінального провадження мають факти, установлені експертом.

Для оцінки висновку експерта та розуміння його окремих положень, зокрема методів дослідження, доцільно звернутися по допомогу до іншого експерта або спеціаліста.

Засоби криміналістичної техніки. Криміналістична техніка містить сукупність наукових принципів, технічних інструментів, процедур та методів збирання, аналізу та застосування доказів із метою виявлення, розслідування та запобігання кримінальних правопорушень.

У розділі «криміналістична техніка» вчені розглядають такі засоби, як об'єкти, пристрої, механічні прилади, машини та матеріали, які використовують для виявлення, дослідження матеріальних та ідеальних відображень-слідів.

Усі ці інструменти, що формують практичний аспект криміналістичної техніки, сприяють збирання (виявленню, фіксації, вилученню) доказів чи проведенню попереднього та експертного дослідження.

Зазвичай їхню структуру формують не за цілями застосування криміналістичних засобів, а за галузями технічних та природничих наук, що використовують у процесі.

Сучасні інструменти криміналістичної техніки ґрунтовані на найновіших досягненнях природничих наук, математики, кібернетики та інших дисциплін. Їх розробляють з урахуванням потреб слідчої, експертної, оперативно-розшукової та судової практики. Отже, криміналістична техніка забезпечує ефективне збирання, аналіз та використання доказів для боротьби зі злочинністю, зокрема при вчиненні резонансних майнових кримінальних правопорушень та їх запобіганню.

Використання криміналістичних технічних засобів у кримінальному судочинстві повинно дотримуватися низки вимог:

- дотримання законних прав та інтересів громадян, а також моральних та етичних принципів;
- забезпечення зберігання джерел інформації (слідів та предметів), уникнення спотворення зафіксованої або проаналізованої інформації (при фотозйомці, відеозаписі, створенні копії тощо);
- наявність гарантій наукової бази, надійності та безпеки техніко-криміналістичних методів, які використовують. Ця вимога передбачає, що будь-який технічний інструмент або алгоритм його застосування має бути досліджений у наукових джерелах, повинен пройти тестування у відповідних органах та мати рекомендації для практичного використання;
- кваліфіковане використання техніко-криміналістичних засобів уповноваженими суб'єктами вимагає від них професійних знань та умінь правильно використовувати техніко-криміналістичні методи, забезпечуючи об'єктивність, усебічність та повноту професійної діяльності як основні вимоги кримінально-процесуального законодавства;
- обов'язковим є відображення умов, порядку та результатів використання техніко-криміналістичних засобів у протоколах слідчих дій, висновках експертів чи інших процесуальних документах.

Забезпечення дотримання зазначених вимог дає змогу забезпечити ефективність та об'єктивність кримінального судочинства, а також захист прав та свобод учасників процесу. На практиці слідчі, експерти та судові органи мають бути оснащені відповідними знаннями та вміннями для використання криміналістичних технічних засобів.

Технічні інструменти криміналістики також відомі як «техніко-криміналістичні», вони можуть бути представлені як пристрої, адаптації або

матеріали, які використовують для збирання та аналізу доказів або створення обставин, які ускладнюють учинення злочинів. Цей термін може бути замінений на «науково-технічний засіб».

Основними цілями, які можуть бути досягнуті за допомогою техніко-криміналістичних засобів, є:

- виявлення, реєстрація, забирання та дослідження різних слідів та об'єктів;
- обробка та використання інформації слідів у процесі розслідування кримінальних правопорушень;
- документування процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів;
- збирання даних, заснованих на слідах кримінальних правопорушень, та створення інформаційно-пошукових та реєстраційно-інформаційних систем для ефективного розкриття та розслідування кримінальних правопорушень;
- ведення різноманітних криміналістичних обліків;
- проведення попереднього та експертного дослідження різних об'єктів;
- наукове управління роботою слідчих, експертів та суддів;
- профілактика причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

Отже, техніко-криміналістичні засоби є важливим інструментом у розслідуванні та профілактиці злочинів, що допомагають слідчим, експертам, оперативним працівникам та судовим органам ефективно виконувати свої обов'язки. Їх використання сприяє забезпеченню об'єктивності, швидкості та якості досудового та судового розслідування.

Учені висловлюють різні думки не тільки стосовно визначення технічних засобів криміналістики, але й щодо їх різноманітної класифікації.

Залежно від джерела походження криміналісти розрізняють:

- засоби, що походять від загальної техніки та адаптовані для вирішення специфічних завдань (фото- та відеозаписувальні засоби);
- засоби, створені виключно для вирішення криміналістичних завдань (пристрої для виявлення біологічних слідів або слідів пальців рук).

Щодо призначення криміналістичні засоби можна розділити на:

- засоби для слідчих і спеціалістів-криміналістів, які використовують для виявлення, документування та вилучення доказів під час проведення процесуальних дій;
- засоби, що використовують при дослідженні доказів, зазвичай під час проведення судової експертизи;

Відповідно до їх виникнення (джерела походження) технічні засоби криміналістики можна поділити на:

- засоби, які створені та використовують лише в криміналістичній практиці (магнітні щітки, йодні трубки, комплекти для роботи з мікрооб'єктами, комплекти для дактилоскопії);
- засоби, які позичені з інших наук і техніки та адаптовані для розв'язання криміналістичних завдань (мікроскопи, металодетектори, фотоапарати);
- засоби, які позичені із загальної техніки та використовують без змін (обчислювальні засоби, диктофони, персональні комп'ютери тощо).

Щодо виду виокремлюють валізу слідчого (ВС), валізу криміналіста (ВК), оперативну сумку та набір для роботи з мікрооб'єктами.

Сучасні криміналістичні засоби є результатом еволюції техніки та науки. Вони забезпечують широкі можливості для успішного виявлення, збору, аналізу та використання доказової інформації, що сприяє ефективності розслідування кримінальних правопорушень.

Важливим аспектом є те, що використання технічних засобів криміналістики не лише сприяє розслідуванню злочинів, але й має профілактичний характер. Завдяки їм можна створювати умови, які ускладнюють учинення злочинів та сприяють зниженню криміногенної ситуації в суспільстві.

Загалом розуміння та правильне використання технічних засобів криміналістики є ключовим чинником для успішного проведення процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів, а також для належного розслідування кримінальних правопорушень та забезпечення справедливості в судовому процесі.

Техніко-криміналістичні інструменти можуть бути розглядані згідно з їхнім призначенням.

Набір інструментів для детектування слідів та предметів, який містить:

- світлові джерела для освітлювання (різні типи штучного освітлення, що використовують через недостатню кількість природного світла або для освітлювання об'єктів відповідно до потреб перегляду або фотографування);
- оптичні пристрої (діапазон засобів збільшення, що покращують зорові можливості та допомагають виявити дрібні предметні докази або їхні частини);
- детектори (інструменти для знаходження специфічних об'єктів, зокрема металеві предмети, мертві тіла та їх частини, дорогоцінні метали, приховані місця);
- хімічні реагенти (субстанції, що використовують для виявлення біологічних слідів).

2. Набір інструментів для фіксації слідів злочину та доказової інформації, що містить матеріали для графічного відтворення (створення планів, схем, креслень), фото- та відеоінструменти, вимірювальні пристрої та матеріали для виготовлення відбитків та копій. Основним і обов'язковим способом фіксації слідів та інших предметних доказів у будь-якому випадку є їх опис у протоколі процесуальної дії.

3. Набір інструментів для виявлення та вилучення слідів та предметних доказів, що містить:

- матеріали для фіксації слідів на різноманітних поверхнях;
- інструменти для збору зразків ґрунту, води та інших матеріалів;
- пристрої для збирання поверхневих слідів, мікрооб'єктів, крапель крові, слини тощо;
- засоби для криміналістичного обліку;
- інструменти для наукової організації роботи слідчого, зокрема оргтехніка, засоби зв'язку, спеціально обладнані автомобілі, комп'ютери тощо.

Набір інструментів для запобігання кримінальним правопорушенням та виявлення злочинців на місці події, що містить автоматичні фото- та відеокамери, прилади для вимірювання швидкості, системи сигналізації тощо.

Використання спеціальних знань дає змогу встановити обставини вчинення злочину, особистість підозрюваного, а також забезпечити докази, які є необхідними для підтвердження його вини. Важливо зазначити, що спеціальні знання мають застосовувати відповідно до вимог законодавства, а також з урахуванням методичних рекомендацій, що відповідають сучасному стану криміналістики.

Техніко-криміналістичне забезпечення охоплює застосування сучасних методів і засобів для виявлення, фіксації та дослідження слідів злочину, а також аналіз матеріалів, які отримані під час розслідування. У контексті резонансних майнових кримінальних правопорушень вживання техніко-криміналістичного забезпечення може значно полегшити роботу слідчих і прокурорів, а також допомогти в установленні правдивих обставин події.

Серед основних напрямів застосування спеціальних знань та техніко-криміналістичного забезпечення в досудовому розслідуванні резонансних майнових кримінальних правопорушень можна виокремити такі:

1. Виявлення та фіксація слідів злочину на місці події за допомогою сучасних технічних засобів, зокрема відеозапис, фотографії та спеціальне обладнання для фіксації слідів.

2. Експертна оцінка та аналіз відібраних доказів, що містить проведення спеціальних досліджень та відтворення обставин вчинення злочину. Уживання

сучасних методів дослідження допомагає виявити зв'язок між злочином і підозрюваним, а також установити хронологію подій.

3. Застосування комп'ютерних технологій для аналізу та обробки інформації, що надійшла в ході розслідування, зокрема вживання програм для аналізу текстової інформації, обробки графічних матеріалів, а також створення баз даних для систематизації інформації про розслідування.

Ефективне залучення спеціальних знань та техніко-криміналістичного забезпечення в досудовому розслідуванні резонансних майнових кримінальних правопорушень вимагає належного рівня підготовки та кваліфікації слідчих, прокурорів та інших учасників кримінального процесу, є невід'ємним компонентом успішного вирішення таких справ. Це дає змогу ефективно виявляти та проаналізувати сліди злочину, установлювати обставини вчинення правопорушень та особистості винуватців, забезпечуючи повноту та об'єктивність доказів, а також сприяє підвищенню якості та об'єктивності доказів, уникненню судових помилок.

Отже, використання спеціальних знань та техніко-криміналістичного забезпечення у досудовому розслідуванні резонансних майнових кримінальних правопорушень є ключовим чинником для досягнення успіху у боротьбі з такими злочинами. Це потребує постійної уваги та зусиль з боку правоохоронних органів, наукової спільноти та суспільства загалом, щоб забезпечити адекватний рівень підготовки фахівців, оснащення та методичного забезпечення, необхідного для успішного розкриття та розслідування резонансних майнових кримінальних правопорушень.

РОЗДІЛ 6. МЕТОДИКА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ РЕЗОНАНСНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ

6.1. Кримінально-правовий зміст і підходи до класифікації резонансних кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Розділ XI Особливої частини КК передбачає відповідальність за кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Правові, економічні, організаційні та соціальні основи діяльності транспорту визначені в законах України «Про транспорт», «Про дорожній рух», «Про залізничний транспорт», «Про внутрішній водний транспорт», у Повітряному кодексі України, а також в інших нормативно-правових актах.

В юридичній літературі існують різні підходи до класифікації кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Кримінальні правопорушення залежно від виду транспорту поділяють на кримінальні правопорушення проти:

- безпеки руху та експлуатації транспорту загалом: пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК України); блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства (ст. 279 КК України); примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків (ст. 280 КК України); порушення чинних на транспорті правил (ст. 291 КК України);

- безпеки руху або експлуатації залізничного, водного, повітряного і трубопроводного транспорту: порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту (ст. 276 КК України); здійснення професійної діяльності членом екіпажу або обслуговування повітряного руху диспетчером управління повітряним рухом у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних чи психотропних речовин (ст. 276-1 КК України); угон або захоплення залізничного рухомого складу повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК України); порушення правил повітряних польотів (ст. 281 КК України); порушення правил використання повітряного простору (ст. 282 КК України); самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда (ст. 283 КК України); ненадання допомоги судну та особам, що зазнали лиха (ст. 284 КК України); неповідомлення

капітаном назви свого судна при зіткненні суден (ст. 285 КК України); пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів (ст. 292 КК України);

- безпеки руху або експлуатації автотранспорту і міського електротранспорту: порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України); порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами у стані сп'яніння (ст. 286-1 КК України); випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення правил їх експлуатації (ст. 287 КК України); порушення нормативно-правових актів, норм і правил, що стосуються убезпечення дорожнього руху (ст. 288 КК України); знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290 КК України).

- незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК України)¹.

У розділі XI Особливої частини КК України кримінальні правопорушення розміщені в певній системі, що враховує тяжкість правопорушень, а також види транспорту, на яких їх вчиняють.

До резонансних кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту варто віднести:

- порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту (ст. 276 КК України);

- порушення правил повітряних польотів (ст. 281 КК України);

- порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України);

- незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК України);

- знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290 КК України);

- пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів (ст. 292 КК України).

Кримінально-правова характеристика порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту (ст. 276 КК України). Основним безпосереднім об'єктом такого кримінального правопорушення є безпека руху або експлуатації залізничного, водного й повітряного транспорту, додатковими безпосередніми об'єктами можуть бути життя і здоров'я особи, власність, екологічна безпека.

¹ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. С.685–686.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення містить три обов'язкові ознаки:

- діяння – порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного або повітряного транспорту чи недоброякісний ремонт транспортних засобів, колій, засобів сигналізації та зв'язку;
- наслідки у вигляді створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків;
- причинний зв'язок між порушенням зазначених правил і наслідками, які настали.

Диспозиція такого кримінального правопорушення є бланкетною, тому під час кваліфікації необхідно керуватися законодавчими або іншими нормативними актами щодо безпеки на залізничному, водному і повітряному транспорті.

Порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту – учинення дій, заборонених нормативними актами, або невиконання (неналежне виконання) вимог останніх. Ці порушення полягають, наприклад, у перевищенні швидкості руху, порушенні правил маневрування, проїзді локомотива на заборонений сигнал семафора, недотриманні правил розходження із зустрічними суднами, коридору польоту, ігноруванні диспетчерської або радіолокаційної інформації, наданні дозволу на експлуатацію несправного рухомого складу або суден.

Залізничний транспорт – виробничо-технологічний комплекс організацій і підприємств залізничного транспорту загального користування, призначений для забезпечення потреб суспільного виробництва і населення країни в перевезеннях у внутрішньому і міжнародному сполученнях й надання інших транспортних послуг усім споживачам без обмежень за ознаками форми власності та видів діяльності (ст. 1 Закону України «Про залізничний транспорт»).

До залізничного транспорту належить механічний рейковий транспорт, який охоплює залізничні шляхи сполучення, рухомий склад та їх комунікації; мережу під'їзних шляхів, рухомого складу підприємств і організацій, метрополітен. Не належать до залізничного транспорту міський рейковий транспорт (трамваї, фунікулери), канатні підйомники, ескалатори тощо.

Водний транспорт – міський, річковий та озерний транспорт (пасажирські, вантажні, риболовецькі, інші судна (теплоходи, сейнери, буксири тощо), водні шляхи та комунікації).

До повітряного транспорту належать повітряні судна – апарати, що підтримуються в атмосфері у результаті їхньої взаємодії з повітрям, відмінної від взаємодії з повітрям, відбитим від земної поверхні. Відповідно до Правил видачі

свідомості авіаційному персоналу в Україні, затверджених наказом Міністерства транспорту від 07.12.1998 № 486, до них належать літаки, вертольоти, планери тощо.

Недоброякісний ремонт транспортних засобів, колій, засобів сигналізації та зв'язку – ремонт із відступом від визначених стандартів, певної технології, неусунення окремих несправностей, зокрема, коли транспортні засоби та інші предмети після ремонту в установленому порядку передано в експлуатацію.

Створення небезпеки для життя людей – створення внаслідок порушення правил або недоброякісного ремонту такої обстановки, за якої була реальна можливість загибелі одного або кількох потерпілих, але це не сталося через втручання інших осіб або обставин.

Створення небезпеки настання інших тяжких наслідків – реальна можливість спричинення тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам (заподіяння майнових збитків на суму, що у 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення правопорушення).

Кримінальне правопорушення має матеріальний склад, його вважають закінченим із моменту настання передбачених відповідною частиною статті наслідків.

Суб'єкт такого кримінального правопорушення спеціальний – осудна особа, яка досягла 16-річного віку і є працівником залізничного, водного або повітряного транспорту.

Суб'єктивну сторону кримінального правопорушення характеризує необережна форма вини щодо наслідків. Саму дію чи бездіяльність можуть учиняти як необережно, так і умисно.

Кримінально-правова характеристика порушення правил повітряних польотів (ст. 281 КК України). Порушення правил безпеки польотів повітряних суден особами, які не є працівниками повітряного транспорту, може суттєво впливати на безпеку польотів як цивільної, так і військової авіації та спричинити загибель людей або настання інших тяжких наслідків.

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є безпека повітряних польотів.

Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом є життя або здоров'я людей, власність, довкілля.

Об'єктивну сторону характеризує порушення правил безпеки польотів повітряних суден особами, які не є працівниками повітряного транспорту, якщо це створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків.

Кваліфікований вид такого кримінального правопорушення характеризують зазначені суспільно небезпечні діяння, які заподіяли потерпілому середньої тяжкості тілесні ушкодження або завдали великої матеріальної шкоди (ч. 2 ст. 281 КК України).

Об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого у ч. 3 ст. 281 КК України, характеризують зазначені суспільно небезпечні діяння, які спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки (заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або завдання особливо великої матеріальної шкоди).

Кримінальне правопорушення вважають закінченим із моменту настання відповідних наслідків.

Суб'єкт такого кримінального правопорушення – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Не можуть бути суб'єктом цього правопорушення працівники повітряного транспорту. Відповідальність за наявних підстав має наставати за певною частиною ст. 276 КК України.

Суб'єктивну сторону характеризує вина у формі умислу або необережності щодо вчинення порушення правил безпеки польотів повітряних суден. Стосовно наслідків вина може бути тільки необережною.

Вбивство через необережність чи необережне знищення або пошкодження майна при порушенні правил повітряних польотів охоплюється ч. 3 ст. 281 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 119 або ст. 196 КК України не потребує.

Якщо встановлено вину у формі прямого умислу на вбивство особи чи осіб, потрібно також установити, з яких мотивів його вчинено, і залежно від цього кваліфікувати такі дії за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених у ч. 3 ст. 281 КК України та у відповідній частині ст. 115 КК України або у відповідному пункті ч. 2 ст. 115 КК України.

Порушення правил безпеки польотів військових повітряних суден мають кваліфікувати (за наявності підстав) за ст. 416 КК України.

Кримінально-правова характеристика порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України). Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України), є найбільш поширеним на сьогодні кримінальним правопорушенням. Періодично оприлюднюють показники аварійності на дорогах, кількість загиблих і поранених у транспортних катастрофах, що засвідчує підвищену криміногенність сфери дорожнього руху загалом та сфери функціонування автомобільного транспорту зокрема.

Безпосереднім об'єктом такого кримінального правопорушення є безпека руху та експлуатації автомобільного транспорту, життя і здоров'я особи.

Предметом є транспортні засоби.

Відповідно до Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306, під механічним транспортним засобом варто розуміти транспортний засіб, що приводиться в рух за допомогою двигуна. Цей термін поширюється на трактори, самохідні машини і механізми, тролейбуси та транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт.

До транспортних засобів належать усі види автобусів; усі види автомобілів, зокрема спеціальних і спеціалізованих (санітарні, пожежні, спортивні, поливальні, автокрани, навантажувачі); трактори – самохідні машини (колісні або на гусеничному ході), призначені для перевезення вантажів чи виконання сільськогосподарських, будівельних, лісових та інших робіт; самохідні машини, призначені для виконання сільськогосподарських, дорожніх, будівельних, меліоративних і лісових робіт, комбайни, грейдери, бульдозери, екскаватори, крани тощо; міський електротранспорт – трамваї і тролейбуси, зокрема пасажирські, вантажні, ремонтні, спеціального обслуговування, колієукладачі; мотоцикли, зокрема дорожні, спортивні, спеціального призначення, із боковим причепом або без нього; моторолери, мотоколяски й інші механічні транспортні засоби, дозволена максимальна маса яких не перевищує 400 кг; інші механічні транспортні засоби – всюдиходи, аеросани, амфібії тощо, а також причепа.

Не є транспортним засобом рухомий склад метрополітену, фунікулера та інших видів залізниць (пасажирські й вантажні потяги, локомотиви, дрезини тощо).

Об'єктивна сторона правопорушення містить три обов'язкові ознаки:

- діяння – порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту;
- наслідки у вигляді заподіяння потерпілому середньої тяжкості тілесних ушкоджень;
- причинний зв'язок між порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту і зазначеними у статті наслідками.

Порушенням правил безпеки дорожнього руху розуміють як дію або бездіяльність особи, яка керує транспортним засобом, пов'язана з порушенням однієї або кількох вимог правил безпеки дорожнього руху або інших нормативних актів, що регламентують безпеку дорожнього руху чи експлуатацію транспорту.

Порушенням правил експлуатації транспорту розуміють як дію чи бездіяльність особи, яка керує транспортним засобом, тобто невиконання тих

нормативно-правових актів, які регламентують безпечне використання транспортного засобу під час його руху (порушення правил перевезення людей або вантажу, експлуатація транспортного засобу з несправною гальмовою системою або рульовим керуванням).

Диспозиція вказаного кримінального правопорушення є бланкетною, а тому при кваліфікації варто керуватися законодавчими чи іншими нормативними актами щодо безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту (Закон України «Про дорожній рух», Правила дорожнього руху, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306).

При встановленні причинного зв'язку необхідно враховувати не тільки дії (бездіяльність) особи, яка керує транспортним засобом, а й неналежне поведіння інших учасників руху, що може виключити чи пом'якшити кримінальну відповідальність водія.

Відповідальність за ст. 286 КК України не залежить від місця, де допущено порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту, правил водіння або експлуатації машин (на магістралях, шосе, вулиці, залізничному переїзді, полі, території підприємства, у дворі). Це стосується й випадків, коли зазначені правила порушено під час виконання за допомогою транспортних засобів різних робіт (дорожніх, сільськогосподарських, будівельних тощо). Якщо особа під час виконання таких робіт, хоча й під час руху чи експлуатації машини, порушила не ці, а інші правила (правила охорони праці, техніки безпеки) то її дії, за наявності підстав, підлягають кваліфікації за статтями КК України, які передбачають відповідальність за недодержання саме цих правил, а у відповідних випадках – за кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи або за знищення чи пошкодження майна.¹

Кримінальне правопорушення є закінченим із моменту спричинення потерпілому середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ч. 1 ст. 286 КК України), тяжкого тілесного ушкодження або смерті (ч. 2 ст. 286 КК України), спричинення загибелі кількох осіб (ч. 3 ст. 286 КК України).

Суб'єкт кримінального правопорушення – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку та керує транспортним засобом незалежно від того, чи має вона на це право. За певних умов до відповідальності може бути притягнута особа, яка навчає водінню іншу особу і перебуває під час навчальної їзди поруч із учнем (інструктор тощо).

¹ Постанова Пленуму ВС України від 23.12.2005 № 14 «Про застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті». URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05>

Суб'єктивну сторону кримінального правопорушення характеризує необережна форма вини. Саме порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту може бути як умисним, так і необережним.

Кваліфікаційними ознаками кримінального правопорушення є спричинення смерті потерпілого або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 286 КК України).

Особливо кваліфікаційною ознакою кримінального правопорушення є спричинення загибелі кількох осіб – смерть хоча б двох потерпілих, що настала внаслідок порушення особою правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту, правил водіння або експлуатації машини під час однієї дорожньо-транспортної пригоди.

Порушення військовослужбовцем правил водіння або експлуатації бойової, спеціальної чи транспортної машини утворює склад правопорушення, передбачений у ст. 415 КК України.

Порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту, яке спричинило наслідки, передбачені різними частинами ст. 286 КК України, необхідно кваліфікувати як один злочин за частиною цієї статті, яка передбачає більш тяжкі наслідки. Якщо наслідки, зазначені у різних частинах ст. 286 КК України, спричинені двома або більше порушеннями, винна особа має нести відповідальність за сукупністю злочинів, передбачених цими нормами.

Якщо передбачені у ст. 286 КК України суспільно небезпечні наслідки настали через порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту двома або більше водіями транспортних засобів, необхідно з'ясовувати характер порушень, які допустив кожен із них, а також чи не було причиною порушення зазначених правил одним водієм їх недодержання іншим і чи мав перший можливість уникнути дорожньо-транспортної пригоди та її наслідків. При цьому необхідно брати до уваги, що за певних умов виключається кримінальна відповідальність особи, яка порушила Правила дорожнього руху вимушено, через створення аварійної ситуації іншою особою, котра керувала транспортним засобом.

Відповідальність за ст. 286 КК України настає лише за умови, що винна особа внаслідок порушення певних правил спричинила з необережності потерпілому середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження або його загибель. Якщо, порушуючи відповідні правила й усвідомлюючи суспільно небезпечний характер своїх дій, винний передбачав суспільно небезпечні наслідки і бажав або свідомо припускав їх настання, ці дії необхідно кваліфікувати за статтями КК України, де встановлено відповідальність за умисні злочини проти життя та здоров'я особи.

Порушення особою правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту, правил водіння або експлуатації машини і наступне залишення

потерпілого від такого злочину без допомоги необхідно кваліфікувати, за наявності підстав, за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. ст. 286, 135 КК України.

Якщо в діях водія відсутній склад правопорушення, передбаченого у ст. 286 КК України, але життя потерпілого поставлено під загрозу внаслідок вчиненої водієм дорожньо-транспортної пригоди, то завідомо залишення потерпілого без допомоги за наявності інших необхідних ознак тягне відповідальність за ч. ч. 1 або 3 ст. 135 КК України, але в разі миттєвої загибелі потерпілого відповідальність за ст. 135 КК України виключається.

У діях водія, який, порушуючи правила дорожнього руху, збив пішохода, відсутній склад злочину, передбаченого у ч. 1 ст. 135 КК України (залишення особи в небезпеці), якщо цей водій, переконавшись у тому, що пішохід мертвий та не потребує надання допомоги, залишив останнього на дорозі. Якщо водій самовільно залишив місце події після наїзду на пішохода, достовірно знаючи, що пішохід отримав тілесні ушкодження та залишився на місці пригоди, не маючи реальної можливості вжити заходів до самозбереження, а цей пішохід від отриманих травм загинув, то це не виключає наявності складу злочину, передбаченого у ч. 1 ст. 135 КК України.¹

Кримінально-правова кваліфікація за ст. 286 КК України. Порушення водієм правил дорожнього руху під час маневру транспортним засобом на території складу є підставою для притягнення його до кримінальної відповідальності за ст. 286 КК України (за умови наявності інших ознак цього складу кримінального правопорушення).²

Для кваліфікації дій особи за ст. 286 КК України варто виходити не лише з висновків експертів, у яких встановлено наявність причинного зв'язку між порушенням водієм правил дорожнього руху та наслідками, що настали, а із сукупності всіх обставин, що належать до предмета доказування з огляду на особливості складу злочину, передбаченого у ст. 286 КК України. Зокрема оцінці підлягає наявність технічної можливості у водія уникнути наслідків злочину та джерело створення аварійної ситуації.³

Якщо правила дорожнього руху порушено кількома учасниками дорожньо-транспортної пригоди (зокрема, водієм і пішоходом), до кримінальної відповідальності притягають лише ту особу, протиправні дії якої перебували у

¹ Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС Верховного Суду від 17.01.2023 у справі № 142/642/16-к (провадження № 51-1734км22). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108526650>.

² Постанова Верховного Суду від 19.06.2019 у справі № 554/3796/17 (провадження № 51-411км19). URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82541710>

³ Постанова Верховного Суду від 24.03.2020 у справі № 130/720/17 (провадження № 51-2134км19). URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88449012>. Постанова Верховного Суду від 16.10.2019 у справі № 163/1753/17 (провадження № 51-3182км19). URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85075551>

причинному зв'язку з наслідками, що настали. Протиправна поведінка іншого учасника у цьому випадку є умовою спричинення відповідних наслідків і не впливає на підставу кримінальної відповідальності особи, у діях якої встановлено причинний зв'язок із наслідками, що настали.¹

Кримінальна відповідальність водія за ст. 286 КК України не передбачена, якщо інший водій допустив порушення правил дорожнього руху, яке перебуває у причинному зв'язку з наслідками, що настали, а також якщо дорожня обстановка (наявність відповідних дорожніх знаків) давала підстави водію розраховувати на додержання правил іншим водієм.²

Порушення правил дорожнього руху пішоходом не виключає кримінальну відповідальність водія транспортного засобу, який їх порушив, мав технічну можливість уникнути дорожньо-транспортної пригоди та спричинив пішоходу тілесні ушкодження.³

Якщо за висновком первинної експертизи, проведеної після дорожньо-транспортної пригоди, було констатовано спричинення потерпілій особі середньої тяжкості тілесних ушкоджень, що було враховано під час кваліфікації дій водія за ч. 1 ст. 286 КК України, однак стан здоров'я потерпілої особи істотно погіршився, то висновок повторної експертизи, у якому констатовано спричинення потерпілій особі після дорожньо-транспортної пригоди тяжких тілесних ушкоджень, є підставою для перекваліфікації дій водія на ч. 2 ст. 286 КК України.⁴

Кримінально-правова характеристика незаконного заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК України). Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є контрольоване використання автомобільного транспорту, додатковими безпосередніми об'єктами може бути життя та здоров'я особи, право власності.

Предмет злочинного посягання – транспортні засоби.

Об'єктивну сторону правопорушення характеризують дії з незаконного заволодіння транспортним засобом, тобто згідно з приміткою до ст. 289 КК України умисного, з будь-якою метою протиправного вилучення у будь-який спосіб транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їх волі (із місця стоянки чи під час руху через запуск двигуна, буксирування, завантажування на інший транспортний засіб, примусового відсторонення зазначених осіб від

¹ Постанова Верховного Суду від 26.05.2020 у справі № 523/12810/15-к (провадження № 51-266км20). URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89480019>

² Постанова Верховного Суду від 07.07.2020 у справі № 632/313/16-к (провадження № 51-2113км19) URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90280181>

³ Постанова Верховного Суду 14.05.2020 у справі № 668/2604/15-к (провадження № 51-2403км19). URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89345781>

⁴ Постанова Верховного Суду від 18.05.2020 у справі № 753/14205/16-к (провадження № 51-47км20). URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89426732>

керування, примушування їх до початку чи продовження руху тощо). Таке заволодіння можуть учинювати таємно або відкрито, через обман чи зловживання довірою, із застосуванням насильства або погроз.

Кримінальне правопорушення визнають закінченим із моменту, коли транспортний засіб почав рухатися внаслідок запуску двигуна чи буксирування, а якщо заволодіння відбувається під час руху транспортного засобу – із моменту встановлення контролю над ним.

Проникнення в салон, кабіну транспортного засобу, гараж чи інше сховище, спробу запустити двигун або буксирувати транспортний засіб із метою заволодіння ним необхідно розглядати як замах на вчинення правопорушення.

Приміщення – будь-яка споруда або будівля, визначена власником або користувачем транспортного засобу як місце для тимчасового чи постійного знаходження транспортного засобу, що усуває вільний доступ сторонніх осіб до нього (приватний гараж як у житловому будинку, так і окремо, або гараж установи, організації, підприємства, бокс, склад, салон, магазин, в якому реалізують або виставляють на продаж транспортні засоби, тощо).

Інше сховище – ділянка території для тимчасового чи постійного знаходження транспортних засобів, що обладнана огорожею або технічними засобами, які обмежують вільний доступ до транспортного засобу та його вилучення, або ділянка території без огорожі чи технічних засобів, але під охороною, або контейнери, платформи, баржі, які використовують для тимчасового або постійного зберігання транспортних засобів.

Не є незаконним заволодінням транспортним засобом у стані крайньої необхідності, зокрема для того, щоб терміново доставити тяжко хвору людину до лікарні, приборкати стихійне лихо, усунути іншу небезпеку, яка загрожує людям, інтересам суспільства чи держави. **Error! Bookmark not defined.**

Суб'єкт правопорушення – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного (ч. 1 ст. 289 КК України) або 14-річного віку (ч. ч. 2, 3 ст. 289 КК України).

Суб'єктивну сторону правопорушення характеризує умисна форма вини. Мотив та мета правопорушення можуть бути різними.

Кваліфікаційними ознаками правопорушення є вчинення тих самих дій повторно; за попередньою змовою групою осіб; у поєднанні з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою його застосування; із проникненням у приміщення чи інше сховище; або з використанням електронних пристроїв для втручання в роботу технічних засобів охорони; а також якщо вартість такого транспортного засобу становить від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 289 КК України).

Повторність розуміють як вчинення таких самих дій особою, яка раніше вчинила незаконне заволодіння транспортним засобом або злочин, передбачений у ст. ст. 185, 186, 187, 189-191, 262, 290, 410 КК України.

Особливими кваліфікаційними ознаками правопорушення є вчинення дій, передбачених у ч. ч. 1 або 2 ст. 289 КК України, організованою групою; у поєднанні з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого, або з погрозою його застосування; а також якщо вартість такого транспортного засобу перевищує двісті п'ятдесят і більше разів неоподатковуваний мінімум доходів громадян (ч. 3 ст. 289 КК України).

Спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом передбачений у ч. 4 ст. 289 КК України, його здійснюють за таких умов:

- особа вперше вчинила дії, передбачені у ч. 1 ст. 289 КК України;
- добровільно заявила про це правоохоронним органам;
- повернула транспортний засіб власнику;
- повністю відшкодувала завдані збитки.

Незаконне заволодіння у будь-який спосіб деталями, вузлами, агрегатами транспортного засобу без мети заволодіння останнім не утворює склад правопорушення і має кваліфікуватися як викрадення предметів із посяганням на власність.

У разі вчинення умисного вбивства під час незаконного заволодіння транспортним засобом дії винного варто кваліфікувати за п. 6 ч. 2 ст. 115 і ч. 3 ст. 289 КК України.

Незаконне заволодіння транспортним засобом, поєднане з порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, що спричинило середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження, смерть однієї або загибель кількох осіб, належить кваліфікувати за сукупністю правопорушень, передбачених ст. ст. 289, 286 КК України.

Кримінально-правова характеристика знищення, підробки або заміни номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290 КК України).

Безпосередній об'єкт правопорушення – установлений порядок реєстрації транспортних засобів, їх вузлів і агрегатів.

Предмет посягання – ідентифікаційний номер, номер двигуна, шасі, кузова транспортного засобу та його номерна панель з ідентифікаційним номером.

Відповідно до Інструкції про порядок проведення криміналістичних досліджень транспортних засобів і реєстраційних документів, що їх супроводжують, працівники Експертної служби МВС України, затвердженої наказом МВС України від 31.05.2013 № 537, зареєстрованим в Міністерстві

юстиції України 02.08.2013 за № 1309/23841, ідентифікаційний номер транспортного засобу (vehicle identification number – VIN) розуміють як структурне поєднання буквено-цифрових символів, що присвоюється виробником транспортного засобу з метою ідентифікації останнього та наноситься на деталі кузова, шасі (рами) згідно зі стандартами.

Номерна панель – єдина неподільна деталь кузова, на якій нанесений ідентифікаційний номер транспортного засобу.

Об’єктивну сторону правопорушення характеризують такі дії: знищення, підробка, заміна ідентифікаційного номера, номерів двигуна, шасі або кузова транспортного засобу; підробка ідентифікаційного номера або заміна без дозволу відповідних органів влади номерної панелі з її ідентифікаційним номером транспортного засобу.

Знищення ідентифікаційного номера, номерів двигуна, шасі або кузова транспортного засобу – повне видалення ідентифікаційного номера транспортного засобу, номерів двигуна, шасі або кузова в будь-який спосіб.

Підробка ідентифікаційного номера, номерів двигуна, шасі або кузова транспортного засобу – повна або часткова зміна будь-яким способом (перебиванням, наплавленням, витравленням тощо) частини або всього номера.

Заміна ідентифікаційного номера, номерів двигуна, шасі або кузова транспортного засобу – повна заміна відповідних частин механічного транспортного засобу з нанесеними на них номерами.

Заміна без дозволу відповідних органів влади номерної панелі з її ідентифікаційним номером – самовільне переобладнання транспортного засобу через зміну кузовів, які мають ідентифікаційні номери, без дозволу центрів надання послуг, пов’язаних із використанням автотранспортних засобів.

Суб’єкт правопорушення – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб’єктивну сторону характеризує умисна форма вини.

Знищення, підробка або заміна зазначених номерів або заміна без дозволу відповідних органів влади номерної панелі з її ідентифікаційним номером, пов’язані з незаконним заволодінням транспортним засобом, підлягають кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених у ст. ст. 289 та 290 КК України.

Кримінально-правова характеристика пошкодження об’єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів (ст. 292 КК України).

Основний безпосередній об’єкт правопорушення – безпека експлуатації трубопровідного транспорту.

Додатковий факультативний безпосередній об'єкт – життя і здоров'я особи, право власності, довкілля.

Предмет правопорушення – магістральні або промислові нафто-, газо-, конденсатопроводи, нафтопродуктопроводи, відводи від них, технологічно пов'язані з ними об'єкти, споруди, засоби обліку, автоматики, телемеханіки, зв'язку, сигналізації, технологічне обладнання.

У Законі України «Про нафту і газ» визначено, що магістральний трубопровідний транспорт нафти і газу – це технологічний комплекс – окремий трубопровід (або сукупність трубопроводів) та пов'язані з ним єдиним технологічним процесом об'єкти, за допомогою яких здійснюють постачання нафти і газу споживачам, зокрема транзитне постачання через територію України.

Систему трубопровідного транспорту України становлять магістральний трубопровідний транспорт і промисловий трубопровідний транспорт.

Магістральний трубопровідний транспорт – технологічний комплекс, що функціонує як єдина система і до якого входить окремий трубопровід з усіма об'єктами і спорудами, зв'язаними з ним єдиним технологічним процесом, або кілька трубопроводів, якими здійснюють транзитні, міждержавні, міжрегіональні поставки продуктів транспортування споживачам, або інші трубопроводи, спроектовані та збудовані згідно з державними будівельними вимогами щодо магістральних трубопроводів.

Промисловий трубопровідний транспорт – усі інші немагістральні трубопроводи в межах виробництв, а також нафтобазові, внутрішньопромислові нафто-, газо- і продуктопроводи, міські газорозподільні, водопровідні, теплопровідні, каналізаційні мережі, розподільчі трубопроводи водопостачання, меліоративні системи.

Не є предметом цього злочину трубопроводи, які не належать до магістральних чи промислових, а також водопроводи, аміакопроводи, каналізаційні і меліоративні мережі тощо.

Об'єктивна сторона правопорушення містить такі обов'язкові ознаки:

- діяння – пошкодження чи руйнування магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів, нафтопродуктопроводів, відводів від них, технологічно пов'язаних із ними об'єктів, споруд, засобів обліку, автоматики, телемеханіки, зв'язку, сигналізації;
- незаконне втручання в роботу технологічного обладнання; наслідки у вигляді порушення нормальної роботи зазначених трубопроводів або створення небезпеки для життя людей;
- причинний зв'язок між вказаними діями і наслідками.

Пошкодження – приведення об’єктів до стану, коли вони частково або на деякий час втрачають придатність для використання і повернення їх до роботи не вимагає капітального ремонту.

Руйнування – повне або часткове знищення об’єктів до стану непридатності для подальшого цільового використання.

Незаконне втручання в роботу технологічного обладнання – дії, унаслідок яких припиняється (призупиняється) робота технологічного обладнання або відбуваються зміни режиму роботи без дозволу відповідного власника чи уповноваженої особи.

Порушення нормальної роботи трубопроводів – повне або часткове припинення подачі газу або нафтопродуктів трубопроводом, зниження тиску, погіршення якісного складу продукту або його окремих характеристик тощо.

Створення небезпеки для життя людей – створення внаслідок пошкодження чи руйнування трубопроводу або інших предметів правопорушення умов, за яких могла виникнути реальна загроза життю людей (затоплення нафтопродуктами, отруєння газом).

Кримінальне правопорушення вважають закінченим із моменту пошкодження чи руйнування магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів чи нафтопродуктопроводів або інших зазначених у статті об’єктів, якщо внаслідок цього була порушена їхня нормальна робота чи створена небезпека для життя людей.

Суб’єкт правопорушення – фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку.

Суб’єктивну сторону кримінального правопорушення характеризує прямий або непрямий умисел щодо передбачених дій і необережність щодо передбачених наслідків.

Кваліфікаційними ознаками правопорушення є вчинення тих самих дій повторно; за попередньою змовою групою осіб; загальнонебезпечним способом.

Особливо кваліфікований склад правопорушення наявний, якщо передбачені частинами 1 і 2 статті дії спричинили загибель людей чи інші нещасні випадки з людьми, або призвели до аварії, пожежі, значного забруднення довкілля чи до інших тяжких наслідків; або вчинені організованою групою.

Умисне пошкодження чи руйнування магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів чи нафтопродуктопроводів із метою ослаблення держави необхідно кваліфікувати як диверсію за ст. 113 КК України.

6.2. Загальна криміналістична характеристика резонансних кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Кожен із нас є учасником дорожнього руху: хтось є водієм, велосипедистом, пішоходом, а хтось опановує нові види мікромобільного транспорту – електросамокати, моноколеса, гіроскутери, гіроборди тощо. Однак, на превеликий жаль, далеко не всі учасники дорожнього руху дотримуються правил безпеки.

На сьогодні безпека дорожнього руху є одним з найактуальніших питань у всьому світі. Координацією робіт із забезпечення безпеки дорожнього руху займаються понад тридцять різних міжнародних організацій. Ураховуючи наслідки дорожньо-транспортних подій, Генеральною Асамблеєю ООН третя неділя листопада оголошена Усесвітнім днем пам'яті їх жертв.

Під ДТП розуміють злочинне порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту, трамваїв, тролейбусів, тракторів, самохідних машин та інших механічних транспортних засобів, унаслідок якого завдані середньої тяжкості, тяжкі тілесні ушкодження чи настала смерть потерпілого.

Серед найбільш поширених видів порушень безпеки руху, на нашу думку, необхідно виокремити: перевищення швидкості руху, обгін транспортних засобів, проїзд перехресть, керування транспортним засобом у стані сп'яніння, управління транспортним засобом за наявності несправностей автомобіля. До цього переліку необхідно додати вчинення великої кількості правопорушень безпеки дорожнього руху у зв'язку з поганим станом автомобільних доріг в Україні та процеси і явища соціального, технічного, природного характеру. З огляду на те, що суспільна небезпечність необережних кримінальних правопорушень не поступається правопорушенням з умисною формою вини, особливо коли йдеться про непоодинокі людські жертви, розроблення заходів із їх запобігання залишається важливим завданням. Серед таких кримінальних правопорушень провідне місце займають кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Дорожньо-транспортна пригода з криміналістичного погляду – це злочинне порушення правил безпеки руху й експлуатації автотранспорту, трамваїв, тролейбусів, тракторів, самохідних машин та інших механічних ТЗ,

унаслідок якого завдані тілесні ушкодження (середньої тяжкості чи тяжкі) або настала смерть потерпілого.¹

Необхідно зауважити, що одним із найнебезпечніших чинників учинення ДТП є вживання алкоголю. Саме вживання алкогольних напоїв водіями та іншими учасниками руху знижує можливість вибору правильних рішень у складній дорожній обстановці. Важливо зазначити, що алкоголь утримується в організмі людини тривалий час, у зв'язку із чим керування автомобілем навіть на наступний день після вживання алкоголю є небезпечним. У зв'язку із цим антиалкогольна профілактика взагалі, і особливо попередження випадків керування транспортом після вживання алкоголю, є найважливішим напрямом усіх видів запобігання.²

Однією з небезпечних категорій водіїв є таксисти. У зв'язку з ненормованим робочим часом існує велика небезпека перевтоми за кермом, що призводить до зниження концентрації уваги, бажання збільшити швидкість руху в надії більше заробити тощо

Аналізуючи статистичні дані, можемо констатувати, що ДТП є наслідком порушень ПДР, а саме: навмисне перевищення швидкісного режиму; порушення правил обгону, повороту чи рядності; виїзд на смугу зустрічного руху; порушення правил проїзду перехресть; недотримання дистанції між транспортними засобами під час руху; порушення перевезень пасажирів; порушення правил укріплення вантажу; порушення правил сигналів світлофору; виїзд на технічно несправному транспорті; порушення правил руху на залізничних переїздах тощо.

Надмірна швидкість є «вбивцею № 1» на українських дорогах. За даними патрульної поліції, у першому півріччі 2022 року понад 44% ДТП сталися саме через перевищення швидкості. Також вона збільшує ризик потрапити в аварію. Якщо виникає якась нестандартна ситуація, у водія менше часу – а отже, і можливостей, щоб адекватно відреагувати (до того ж, гальмівний шлях стає довшим). Якщо аварія все ж сталася, швидкість збільшує тяжкість травм, а отже, й імовірність смертельних наслідків. Це стосується всіх учасників руху: водіїв авто, пішоходів, велосипедистів, мотоциклістів. За даними ВООЗ, зменшення середньої швидкості руху на 5 % може скоротити кількість смертельних ДТП на 30 %.

Підкреслимо, що особливо небезпечним і в той же час дуже розповсюдженим порушенням є управління транспортним засобом у стані

¹ Благута Р. І., Гарасимів О. І., Дуфенюк О. М. Криміналістика : підручник. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С. 808.

² Богатирьов І. Г. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, передбаченим ст. 286 КК України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск*, 2019. С. 115.

алкогольного, наркотичного або психотропного сп'яніння, бо в такому разі у водія значно уповільнюється реакція, слабшає увага, дорожня обстановка сприймається та оцінюється неадекватно.

Специфіка кримінальних проваджень у зв'язку з порушенням Правил дорожнього руху пов'язана з диспозицією ст. 286 КК України, яка сформульована законодавцем як бланкетна, тому для встановлення ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення потрібно аналізувати такі нормативно-правові акти, які унормовують правила безпеки дорожнього руху та експлуатації транспортних засобів для з'ясування конкретних порушень.

Варто враховувати, що кримінальне правопорушення, передбачене у ст. 286 КК України, є кримінальним правопорушенням із матеріальним складом, і обов'язковою його ознакою об'єктивної сторони, яка характеризує вчинення діяння, дії чи бездіяльності, є не будь-які порушення, допущені учасником ДТП, а лише ті з них, що породжують суспільно-небезпечні наслідки, про які йдеться у ч. ч. 1-3 ст. 286 КК України. Тож порушення ПДР є причиною настання цих наслідків, а отже, перебувають із ними у причинному зв'язку.

Як свідчать статистичні дані, за дев'ять місяців 2021 року у дорожньо-транспортних пригодах загинуло 2 225 людей. У 2021 році кількість ухвал суду щодо смерті потерпілого сягнула 1 273, а за кількох людей – 64.

Одним із найбільш гучних та резонансних ДТП стала аварія у Харкові у 2017 році. Тоді авто на великій швидкості, за кермом якого була ОСОБА_1, зіткнувся на перехресті з Volkswagen Touareg бізнесмена ОСОБА_2 і влетіло у людей на переході. Експертиза показала у крові ОСОБА_1 опіати. Її арештували. Пізніше затримали і водія Volkswagen ОСОБА_2. 26.02.2019 суд оголосив вирок у справі смертельного ДТП, відповідно до якого обох визнали винними та засудили до 10 років позбавлення волі.¹

У 2021 році у Харкові сталася ще одна резонансна аварія. 16-річний водій Infiniti на великій швидкості виїхав на червоне світло і влетів в інший автомобіль. У салоні Infiniti сиділо троє пасажирів – 16-річна дівчина та двоє 19-річних хлопців. Усіх, крім водія, доставлено до лікарні з тяжкими травмами. За словами правоохоронців, обидва водії на момент аварії були тверезими. Унаслідок аварії загинула одна людина та ще двоє травмувалися. Неповнолітнього водія затримали та оголосили підозру за фактом порушення правил безпеки дорожнього руху особами, які керують транспортними засобами, що спричинило смерть потерпілого за ч. 2 ст. 286 КК України. Київським районним судом Харкова підозрюваному обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою строком на 60 діб.

¹ Справа № 640/1664/18 (провадження № 51-5692км19) від 3 квітня 2020 року. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск, 2019. С. 112–116.

Також, слідчим управлінням ГУНП в Харківській області розпочато кримінальне провадження за ст. 383 КК України (Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення) за фактом дзвінка на лінію «102» від неповнолітнього водія, який, перебуваючи в лікарні після ДТП, повідомив про нібито викрадення автомобіля Infiniti.

Розслідування і судовий розгляд у кримінальних провадженнях, пов'язаних із дорожньо-транспортними пригодами, а також рішення органами досудового розслідування і судом питань про факти порушення водіями вимог Правил дорожнього руху, Правил технічної експлуатації, вимагають обов'язкового визначення технічного стану систем, що впливають на безпеку руху транспортних засобів. Сьогодні працівники поліції та слідчі не мають чіткої, науково-обґрунтованої методики перевірки технічного стану систем транспортних засобів, а форма протоколу огляду й перевірки технічного стану транспорту недосконала.

Багаторічний досвід проведених судових автотехнічних експертиз в експертних установах та постійна робота із цими документами свідчать, що практично не траплялося жодного випадку, коли б протокол огляду та перевірки було заповнено правильно і він містив обґрунтовані та вичерпні відомості про технічний стан систем транспортного засобу, який брав участь у дорожньо-транспортній пригоді.¹

Унаслідок неправильної поведінки учасників дорожнього руху складається некерована аварійна обстановка, в умовах якої учасники події позбавлені можливості вплинути на механізм її розвитку. Оскільки кінцевою метою дослідження механізму події є встановлення даних, що дозволяють дати оцінку діям водія щодо запобігання настанню шкідливих наслідків, основне значення має з'ясування обставин дорожньо-транспортної події в момент оцінки водієм дорожньої обстановки як небезпечної та вжиття ним необхідних заходів. У подальшому подія розвивається під впливом непереборних сил незалежно від діяльності водія.

Необхідність в аналізі обставин, які склалися на подальших стадіях механізму дорожньо-транспортної події, може виникнути лише для встановлення чи уточнення того, що відбулося на першій стадії, а також для перевірки різних версій. Дорожньо-транспортна пригода закінчується заподіянням шкоди здоров'ю чи життю людини і матеріальному середовищу. Тому предмети безпосереднього посягання, що вступають у взаємодію,

¹ Кошкарів Д. Розслідування дорожньо-транспортної пригоди та визначення причинно-наслідкових зв'язків між несправностями транспортного засобу. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. № 21. 2020. С. 422.

становлять низку об'єктів живої й неживої природи: механізми, пристрої, що рухаються, тверді тіла, тварини, рослини, людина.¹

Криміналістична характеристика – модель типових зв'язків і закономірно сформованих джерел доказової інформації, що дає змогу нам спрогнозувати оптимальний шлях щодо розслідування кримінальних правопорушень. Криміналістична характеристика ДТП охоплює сукупність пов'язаних між собою загальних і індивідуальних ознак подібної події, що проявляються в механізмі й обстановці вчинення кримінального правопорушення, особистих властивостях учасників і особливостях їх злочинної поведінки.

Криміналістична характеристика цього виду кримінального правопорушення досить своєрідна, оскільки зазвичай цей злочин учиняють через необережність, і в криміналістичній характеристиці відсутні деякі її елементи, наприклад безпосередній предмет злочинного посягання та способи вчинення. Однак важливу роль відіграє механізм слідоутворення.

Ключовим елементом у криміналістичній характеристиці дорожньо-транспортної пригоди є механізм кримінального правопорушення, а не спосіб його вчинення.

Спосіб вчинення ДТП має своєрідні характеристики та впливає на механізм вчинення ДТП. Під механізмом дорожньо-транспортної пригоди розуміють систему динамічних, часових та інших зв'язків окремих етапів пригоди, які впливають на обставини і чинники, що утворюють сліди на об'єктах, що взаємодіють, під час розвитку дорожньо-транспортної пригоди.

Залежно від механізму події ДТП поділяють на:

- зіткнення ТЗ один з одним, зокрема зустрічний чи попутний рух та бокові зіткнення;
- наїзд транспортним засобом на інший нерухомий ТЗ, на гужовий транспорт, на перешкоду, на велосипедиста, на пішохода, на тварин;
- перекидання транспортного засобу;
- випадіння пасажирів з транспортного засобу;
- падіння транспорту в урвище, з мосту, схід трамваю з рейок, що не спричинило зіткнення чи перекидання тощо.

Важливого значення у зв'язку з досліджуваною подією набуває криміналістичний, кримінологічний та кримінально-правовий аналіз обставин дорожньо-транспортної пригоди; даних про особу порушника; психофізіологічний стан інших учасників руху та наслідки за результатами дорожньо-транспортної пригоди – смерть, тілесні ушкодження, характер і розмір завданих збитків. Порушення правил дорожнього руху, що потягли ДТП,

¹ Дячук В. І., Климчук М. П., Губська О. А. Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод : монографія. Київ, 2012. С.12.

частіше вчиняють водії. Кількість пішоходів та велосипедистів, винних у цьому, є значно меншою.

При вивченні особи водія необхідно встановити: вік, стать, практичний стаж керування ТЗ, особливості стану здоров'я (поганий зір, цукровий діабет, серцева недостатність тощо), стан наркотичного чи алкогольного сп'яніння.

Значну кількість дорожньо-транспортних подій вчиняють особи зі стажем водіння до п'яти років, оскільки вони ще не мають достатніх навичок керування транспортом і в той же час виявляють зайву самовпевненість. Значна частина порушників перебували у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння.¹

Важливим елементом механізму дорожньо-транспортної події є дії потерпілого, оскільки деякі з них порушують правила дорожнього руху. У процесі розслідування необхідно з'ясовувати відомості про потерпілого, стан його здоров'я, вік, фізичні і психічні характеристики, наявність захворювань зору, слуху, чи не перебував він у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння.²

Дорожні умови суттєво впливають на інші елементи динамічної системи «водій – транспортний засіб – дорога – навколишнє середовище». На ухвалення рішень і дії водія транспортного засобу впливають, зокрема, профіль дороги (нахил, підйом, радіус повороту тощо), кількість полос для руху, їх ширина, наявність дефектів дороги (підвищення, впадини, вибоїни, хвилястість) тощо. З урахуванням цих параметрів дороги водій повинен обирати швидкість руху та прийоми керування транспортним засобом, щоб мати гарантію безпечного пересування.³

Механізм ДТП являє собою систему взаємодії чотирьох елементів:

- водій (його кваліфікація, досвід роботи, стан здоров'я, тривалість перебування за кермом тощо);
- автомобіль (його технічний стан);
- дорога (стан дорожнього покриття, рельєф: ухил, підняття, наявність чи відсутність дорожніх знаків тощо);
- навколишнє середовище (перешкоди, зокрема інші транспортні засоби, люди, погодні умови, видимість тощо).

Вирізняють три фази ДТП:

¹ Криміналістика : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с.

² Ковальова О. В. Структура криміналістичної характеристики дорожньо-транспортних пригод. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць*. 2012. № 2 (14). С. 134.

³ Коваленко В. В. Предмет та обстановка як елементи криміналістичної характеристики порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Європейські перспективи*. № 2. 2021. С. 74.

- початкову (умови, що передують виникненню небезпечної ситуації, за якої учасники руху ще можуть і повинні негайно вжити всіх можливих заходів для попередження ДТП);
- кульмінаційну (відбувається зближення транспортних засобів між собою чи зближення транспортного засобу і пішохода тощо);
- аварійну (учасники дорожнього руху вже не в змозі уникнути ДТП).

Час, місце та обстановка вчинення ДТП. Час (року, доби) також може бути передумовою формування аварійної дорожньої обстановки. Найбільша кількість аварій відбувається у весняно-літній період. Досить часто порушення правил безпеки дорожнього руху відбуваються в години «пік» з 7.30 до 10.30, із 16.30 до 19.30, за несприятливих погодних умов (ожеледь, дощ, туман) та в темний час доби.

Під час розслідування ДТП слідчий найперше стикається з реальною обстановкою, тобто місцем події. Саме в обстановці необхідно відшукати сліди, за якими можна зробити висновок про характер події, що відбулася, механізм його розвитку. Обстановка вчинення ДТП охоплює не тільки обстановку місця події, а й час, місце, суму додаткових чинників, що стосуються водія, транспортного засобу та дорожнього середовища на передаварійному, аварійному і після аварійному етапах розвитку вказаної події. Тому можна зробити висновок, що до елементів дорожньої обстановки ДТП належать статичні та динамічні елементи.

До статичних елементів зараховують: планування доріг і вулиць, їхні технічні характеристики (профіль, ширина проїжджої частини, тип і стан дорожнього покриття), наявність засобів автоматичного та іншого регулювання дорожнього руху (огорожі, розмітки, дорожні знаки, зупинки міського транспорту), освітлення проїжджої частини в темний час доби, будови, споруди, зелені насадження, розміщені поруч із дорогою, тощо.¹

До динамічних елементів зараховують: інтенсивність і швидкість руху ТЗ та пішоходів, переміщення тварин дорожнім полотном; проведення ремонтних робіт на проїжджій частині, недотримання ПДР пішоходами та водіями транспорту тощо.

Необхідно зазначити, що кількість наїздів на пішоходів різко збільшується у період із 17.00 до 22.00 та суттєво зменшується з 01.00 до 07.00. Більше 90 % усіх перекидань учиняють водії мототранспорту, водночас основна їх частина припадає на вечірній і нічний час. У цей же період реєструють більше 75 % наїздів на перешкоду. Аналізуючи кількість ДТП за часом скоєння, необхідно зазначити, що пік аварійності припадає на 18.00.

¹ Криміналістика. / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с.

Більшість ДТП припадає на квітень і травень, що можна пояснити погіршенням стану доріг після зими та погодними умовами.

Дорожньо-транспортна подія є складною й динамічною системою взаємодії різноманітних об'єктів, зокрема транспортних засобів, доріг, предметів дорожньої обстановки, водіїв, пішоходів, унаслідок чого утворюються багаточисельні сліди, типові для такого виду кримінальних правопорушень. Це можуть бути сліди гальмування коліс, крові, волочиння потерпілого, його речі, відбитки бампера або протектора на одязі потерпілого, ушкодження і травми, одержані водієм, пасажирами, пішоходами, частки фарби, скалки фар, лобового скла та бокових дзеркал, плями мастила, палива, антифризу, відламані деталі транспортних засобів, частини вантажу, які перевозять, сліди пошкодження на самих транспортних засобах, а також зміни, які виникли внаслідок їх неякісного ремонту, пошкодження наземних споруд, волокна тканини, волосся, сліди рук тощо.

Слідова картина відображає спосіб учинення кримінального правопорушення та залежить від форми руху, що є в основі механізму простої контактної взаємодії:

- під час зіткнення два транспортні засоби рухаються прямолінійно назустріч один одному – утворюються об'ємні сліди тиску;
- при наїздах на перешкоду транспорт рухається прямолінійно або поступально до нерухомого об'єкта – виникають сліди ковзання;
- при обгонах, об'їздах, крутих поворотах виникає обертальний момент, тобто обертально-поступальний рух, що створює концентричні сліди ковзання;
- під час дотичного наїзду на перешкоду (людину, машину) остання одержує обертальний момент, у місці контакту з опорою (асфальт, ґрунт) утворюється концентричний слід ковзання;
- під час екстреного гальмування утворюється слід «юз», а при перекиданні, коли машина перевертається декілька разів, – сліди обертання, гойдання на узбіччі та полотні дороги.

Якщо взаємодіють біологічні або рідкі і сипучі неорганічні об'єкти з ТЗ, то виникають сліди, плями рідин, олії, крові; осипу – розбитого скла фар, сипучих речовин; на ТЗ – сліди мікрочастинок маловидимі та невидимі.¹

Класифікація слідів, що виникають під час ДТП. Дорожньо-транспортна пригода є складною й динамічною системою взаємодії різноманітних об'єктів, зокрема транспортних засобів, доріг, предметів

¹ Криміналістика / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с.

дорожньої обстановки, водіїв, пішоходів, унаслідок чого утворюються багато слідів, типових для цього виду кримінального правопорушення, зокрема:

1) Сліди на місці події, залишені транспортними засобами (ТЗ) та іншими об'єктами на дорожньому покритті та предметах навколишньої обстановки. Сліди коліс транспортного засобу точно вказують на траєкторію його руху, дають змогу встановити напрямок руху, а за наявності відповідних ознак із високою точністю й місце зіткнення: сліди котіння; сліди юза; сліди заносу; сліди буксування.

Сліди ковзання частин транспортного засобу дають змогу визначити місце нанесення удару по транспортному засобу й напрямок його руху після нього. До них зараховують:

- подряпини, вибоїни, потертості на покритті дороги, що залишають пошкоджені частини транспортного засобу (підвіски, нижні частини двигуна, коробки передач тощо);
- траси, що залишає обід колеса в разі пошкодження шини чи підвіски колеса;
- подряпини, потертості лакофарбового покриття, що залишаються під час переміщення транспортного засобу після перекидання.

Дрібні частинки, що відокремилися від транспортного засобу дають змогу встановити: місце, де обсипалася земля під час удару в момент наїзду чи зіткнення; ділянки; розміщення частинок лакофарбових покриттів, що відокремилися; розсіювання уламків скла фар та інших приладів зовнішнього освітлення й сигналізації; розміщення уламків скла бічних вікон під час перекидання транспортного засобу.

Плями, краплі рідини, що витекла з транспортного засобу, плями від вихлопних газів, сліди, залишені відкинутими об'єктами, дають змогу визначити напрямок переміщення об'єктів, які їх залишили. За місцем перетинання траєкторії переміщення кількох об'єктів може бути встановлено й місце удару:

- сліди волочіння, потертості, що залишають на м'якому ґрунті, вологому піску об'єкти, які не мають гострих країв;
- подряпини, вибоїни, інші траси, що залишають важкі предмети з гострими краями;
- нахил, вигин, злам стебел трави, інших рослин у напрямку зсуву відкинутого об'єкта за межами дорожнього покриття.

До слідів, які залишив потерпілий під час наїзду, зараховують: зсув взуття під час наїзду; волочіння тіла потерпілого; ділянки розміщення відкинутих речей, що перебували в потерпілого, розсипаних продуктів, розлитої рідини тощо.

2) Сліди і пошкодження на транспортних засобах, що виникли під час зіткнень, наїздів, переїздів, перекидань. Порівняно зі слідами, що залишаються

на місці події, ці сліди зберігають своє інформативне значення практично необмежений час і завжди можуть бути піддані експертному дослідженню. Сліди й пошкодження, що виникають під час зіткнення транспортних засобів і наїзду їх на нерухомі перешкоди (стовпи, дерева, будівлі тощо) та найчастіше виявляються на причетних до події транспортних засобах, можна розподілити на основні групи, що вказують на:

- значну деформацію частин транспортних засобів, якими вони контактували з перешкодою, зі слідами безпосереднього контакту на цих ділянках;
- відбитки окремих ділянок, деталей одного транспортного засобу на поверхні частин іншого;
- траси (сліди ковзання, тиску, подряпини), що виникають під час контакту з іншим транспортним засобом;
- траси на деформованих нижніх частинах, що контактували з дорогою.

До слідів й пошкоджень, що з'являються під час наїзду на пішохода, зараховують:

- деформацію частин транспортного засобу, якими було завдано удару (ум'ятини на капоті, облицюванні радіатора, крилах тощо, пошкодження стійок кузова, руйнування скла);
- відбитки фактури тканини одягу на частинах транспортного засобу, якими було завдано удару;
- траси (потертості, сліди ковзання) на бічних поверхнях транспортного засобу;
- сліди крові, волосся чи волокна, клаптики тканини одягу постраждалого.

У разі перекидання транспортного засобу можуть з'явитися такі сліди й пошкодження:

- деформація даху, стійок кузова, кабіни, капота, крил, дверей;
- сліди тертя на поверхні дороги (подряпини, траси, потертості лакофарбового покриття);
- руйнування скла, пошкодження дверей.

Пошкодженнями, що завдані до ДТП під час наїзду на предмети на дорозі та з інших причин, можуть бути:

- пошкодження покриття й камери у разі наїзду на гострі предмети (розрізи, проколи);
- пошкодження покриття, камери, обода колеса при ударі об перешкоду на дорозі (сторонні предмети, вибоїни);
- пошкодження підвіски під час удару об перешкоду на дорозі.

3) Сліди й пошкодження на одязі, взутті потерпілих, що виникли внаслідок удару під час наїзду, переміщення дорогою, переїзду колесами транспортного засобу, впливу частин транспортного засобу на пасажирів. Сліди на одязі і взутті у разі своєчасного вилучення речових доказів зберігаються протягом тривалого часу і тому завжди можуть бути віддані для експертного дослідження. Ці сліди умовно можна поділити на чотири основні групи.

Сліди на одязі від удару пішохода, зокрема:

- відбитки ободків фар, облицювання, декоративних та інших деталей передньої частини транспортного засобу у вигляді нашарувань пилу, бруду, прим'ятості тканин одягу відповідної форми;
- порізи уламками скла фар одягу в місцях удару у вигляді поверхневих лінійних і точкових пошкоджень тканини;
- вкраплення частинок лакофарбового покриття з місць його відшарування на передніх частинах транспортного засобу, якими було завдано удару, вкраплення дрібних частинок (уламків) скла.

Сліди ковзання на поверхні дороги, зокрема:

- нашарування пилу, бруду, потертість поверхневого шару, наскрізні пошкодження, що з'явилася внаслідок тертя тканини одягу під час переміщення рівною поверхнею (асфальт, бетон);
- розриви тканини одягу під час переміщення тіла по нерівній кам'янистій поверхні;
- сліди тертя на підшвах взуття, металевих деталях (цвяхах, підковах, набійках).

Сліди переїзду на одязі, зокрема нашарування пилу, бруду у вигляді відбитків малюнка протектора шини у процесі переїзду.

Сліди впливу частин транспортного засобу на пасажирів і водія, зокрема:

- відбитки малюнка накладок педалей автомобіля на підшвах взуття водія, відбитки малюнка килимків на підшвах взуття пасажирів і водія;
- пошкодження матеріалу одягу під час контактування з гострими краями випнутих частин усередині салону (кабіни) транспортного засобу;
- краплини та сліди підтікання крові на одязі потерпілого.

Характеристика слідів, залишених транспортними засобами.

Найінформативнішими є сліди котіння, юза, заносу (проковзування), буксування коліс транспортного засобу.

Сліди котіння – відбитки протектора колеса. Протектор – це потовщена частина покриття, що слугує для контакту з поверхнею ґрунту під час руху транспортного засобу. Для кращого контакту з ґрунтом, дорожнім покриттям на поверхні протектора є поглиблення у вигляді різноманітних малюнків. Частину протектора, що контактує під час руху автомобіля з дорогою, називають біговою доріжкою. Сліди котіння транспортних засобів за механізмом утворення можуть

бути об'ємними та поверхневими. На м'якій поверхні колеса залишають об'ємні або втиснені сліди. Поверхневі сліди – відбитки протекторів шин у вигляді прямих стрічкових смуг на поверхні твердого ґрунту, асфальту тощо.

На слідосприймальних об'єктах, що мають відносно стійку будову (глиняні, не щільно втрамбовані ґрунти тощо), відбитки котіння утворюються в результаті стиснення фронтальною поверхнею слідотвірного об'єкта й розширення матеріалів боковими поверхнями.

На слідоутворювальних об'єктах, що мають нестійку будову (товстий шар піску, снігу), формування відбитка сліду відбувається пресуванням їх частинок під впливом ваги, сили, що утворюються під час руху, відповідно до форми слідоутворювального об'єкта. Крім того, відбитки котіння можуть утворюватися за допомогою повного руйнування сприймального об'єкта на дрібні частини з подальшим пресуванням.

Сліди гужового транспорту, в'ючних і верхових тварин. До гужового транспорту належать дво- та чотириколісні вози, а також сани, які переміщуються тягловими тваринами. Сліди можуть мати такі особливості: відбитки обода і кінців шпиль, що виходять на поверхню обода; відбитки шва у місці зварювання металевої шини; зміщення осей відносно одна одної; значний поздовжній люфт коліс відносно їх осі; хвилястість («вісімка») сліду; ширина полоза і відстань між полозами в санях.

Під час огляду слідів ніг тяглових, а також в'ючних і верхових тварин помічають:

- у слідах копит – загальну деформацію рогової стінки копита; відшарування, тріщини, надломи, викривлення, нарости, виїмки, виступи, шорсткість та інші дефекти рогової підшви;

- у слідах підкови – нерівності й різні дефекти на нижній поверхні; дефекти у вигляді вищерблення і задирок на краях; дефекти доріжок, головок цвяхів і шипів.

Сліди юзу – різновид слідів, що характеризує рух автомобіля в загальмованому стані, являють собою сліди тертя колеса об дорожнє покриття. Ширина кожного сліду свідчить про площу контакту колеса з дорожнім покриттям. Відстань між двома паралельними слідами відповідає колії автомобіля, а поздовжні траси, що з'явилися від деталей елементів малюнка протектора, чергуються так само як і виступи, що їх утворили. Це має важливе значення для встановлення належності сліду певному автомобілю. Сліди юзу можуть розміщуватися як безпосередньо перед місцем зіткнення (наїзду, перекидання), так і після нього. Вони можуть бути прямолінійними і трохи дугоподібними. Якщо тиск у шинах відповідає рекомендованому виготовлювачем, то за звичайного руху вертикальне навантаження в зоні

контакту протектора з поверхнею дороги розподілене рівномірно на всі колеса. Під час інтенсивного гальмування збільшення навантаження на передні колеса створює такий самий ефект, як і понижений тиск у шинах, а зменшення навантаження на задні колеса рівнозначне підвищеному тиску. Сліди юзу передніх коліс за таких умов світліші в центрі й темніші по краях. Особливо характерно це для радіальних шин.

Зазвичай початок слідів юзу менш чіткий ніж закінчення. Для встановлення точки початку сліду з під невеликим кутом. У слідах юзу можуть бути розриви, спричинені відривом колеса від поверхні дороги чи короткочасним припиненням натискання на педаль гальма. У випадку відриву колеса від поверхні дороги утворюються короткі та численні розриви, викликані малим навантаженням на задню вісь, внаслідок чого колеса підстрибують на нерівностях дороги. Розриви сліду, які утворилися під час відпускання гальм, значно більші, ніж у разі відриву колеса від дороги. Це пояснюють тим, що за час, поки водій зреагував та спрацювали гальма, транспортний засіб перемістився на досить велику відстань. Наприкінці сліду може бути його зсув унаслідок припинення гальмування, а також вивернутих коліс автомобіля. Для такого сліду необхідно зафіксувати окремо прямолінійну ділянку й ділянку відхилення (довжину, ширину, характер кривизни). Під час уважного огляду ділянки відхилення можна знайти відбиток конфігурації елементів малюнка протектора. Разом з іншими даними це дозволить зробити висновок, що автомобіль наприкінці сліду перебував у розгальмованому стані, а також передбачити подальший напрямок його руху.

Сліди заносу (проковзування) незагальмованого транспортного засобу – криволінійні сліди ковзання, на поверхні яких спостерігаються розміщені під кутом траси, утворені виступами малюнка протектора. Вони утворюються внаслідок одночасного ковзання й обертання коліс. На повороті сліди заносу залишаються, коли колеса вільно обертаються, але шини проковзують убік під дією відцентрової сили.

Сліди заносу можуть утворюватися за таких умов: під час маневру транспортного засобу, коли кут повороту керма не відповідає швидкості руху; під час гальмування, коли на колесах з правого й лівого боків сила зчеплення неоднакова; під час наїзду на нерівності й перешкоди, коли сили опору на колесах з правого й лівого боків неоднакова; під час зіткнень; під впливом ударів, що різко змінюють напрямок руху.

Виникненню заносу сприяє низький коефіцієнт зчеплення шин із поверхнею дороги. Під час нормального повороту сліди шин задніх коліс транспортного засобу звичайної конструкції завжди розташовані всередині слідів передніх коліс, проте у разі заносу це правило порушується. Нерідко на повороті можна виявити слід у вигляді вузької смужки, який виникає тому, що

шина деформується, перекочуючись убік під дією відцентрової сили, і один бік протектора не контактує з дорожнім покриттям.

Сліди буксування виникають у таких випадках: різкий початок руху транспортного засобу з місця; буксирування важкого причепа на складних ділянках дороги; подолання крутих підйомів; попадання ведучих коліс у канави, болотистий ґрунт; підвищений опір руху на слизьких дорогах тощо.

Сліди буксування зазвичай залишаються лише на окремих коротких ділянках, де опір переміщенню транспортного засобу перевищує силу зчеплення коліс із дорогою. Ці сліди більш чітко виражені порівняно з іншими слідами ковзання. Характерною ознакою їх є викидання ґрунту на дорогах зі слабким покриттям і значно більша інтенсивність сліду ковзання порівняно зі слідом юзу на твердому покритті.

Сліди ковзання частин транспортного засобу мають важливе значення при визначенні місця зіткнення й характеру переміщення транспортного засобу після удару. Оскільки на дорозі нерідко зустрічаються пошкодження дорожнього покриття у вигляді виїмок, тріщин, подряпин тощо, необхідно відрізнити ці пошкодження від спричинених ДТП.

Подряпини, виїмки, потертості на покритті дороги, що залишаються пошкодженими частинами транспортного засобу (підвіскою, нижніми частинами двигуна, коробкою передач, карданним валом тощо), починаються у тому місці, де пошкоджена (деформована) частина контактувала з поверхнею дороги.

Початок такого сліду досить точно визначає положення транспортного засобу на дорозі в момент пошкодження. Зазвичай сліди від деформованих нижніх частин транспортного засобу тягнуться до місця його зупинки і характеризують рух після удару. У слідах можуть відбитися рельєф краю деформованої деталі, нашарування фарби, іржі тощо.

Слід спущеної шини зовні схожий на слід юзу, але ширший від нього (площа контакту шини з дорогою більша) і, зазвичай, не буває прямолінійним.

Якщо внаслідок ДТП транспортний засіб перекинувся, то під час руху у процесі перекидання на дорозі виникають численні подряпини й потертості лакофарбового покриття.

Ділянки дрібних частинок, що обсіпалися – різноманітні об'єкти, зокрема: шматочки землі, лакофарбового покриття, уламки скла фар та інших приладів зовнішнього освітлення й сигналізації, уламки скла вікон, плями й краплі рідини, що виливається з транспортних засобів, плями від вихлопних газів. Під час перекидань і зіткнень утворюється багато таких слідів. Від сильного удару нашарування землі на деталях транспортних засобів розбивається на дрібні шматочки (пил) і осипається на місці удару (біля нього); великі шматки можуть

відокремлюватися у процесі подальшого руху від струсу. Так само досліджують зону обсіпання уламків скла. Необхідно провести якісний аналіз уламків, які є у цій зоні, позначивши, де саме розміщуються уламки фар (що свідчать про перший контакт), підфарників, лобового й бокового скла. На місці необхідно з'ясувати, які скляні деталі транспортних засобів розбиті, установити й зафіксувати їх положення на дорозі. Уламки лобових і бічних вікон, які обсіпалися під час перекидання, дозволяють визначити саме місце зіткнення.

Ділянки лакофарбового покриття обсіпаються на дорозі не великою масою, а у вигляді окремих частинок, що легко переміщуються, тому їх потрібно фіксувати негайно. На місці пригоди бажано одразу з'ясувати, якому транспортному засобу вони належать і від якої деталі (частини) відділені.

Сліди, залишені відкинутими об'єктами. У процесі ДТП, переважно під час повздовжньо-ковзних, дотичних контактів, відбувається відділення деталей і частин транспортного засобу. Якщо на шляху деталі, яка відокремилася, не було перешкоди, що може змінити напрямок руху, вона переміщується в напрямку руху транспортного засобу. Деталі, що відокремилися, залишають на шляху свого руху сліди у вигляді подряпин, виїмок, потертостей, слідів волочіння. Легкі деталі можуть не залишати видимих слідів на асфальтовому покритті, але залишають їх на м'якому ґрунті, снігу, вологому піску, трав'яному покритті за межами дороги. Виїмка може відображати частково конфігурацію й розміри слідотвірної деталі. Подряпини й потертості у вигляді трас указують напрямок руху об'єкта, який відокремився.

До слідів, що залишив потерпілий під час наїзду, належать сліди тертя взуття на дорожньому покритті, подряпини від металевих частин одягу, слід волочіння тіла постраждалого, сліди крові, а також ділянки розміщення речей, які були у постраждалого. Такі сліди дуже складно виявити, оскільки місце наїзду від місця виявлення тіла постраждалого може бути за десятки, а іноді й сотні метрів.

Сліди взуття потерпілого – потертості підшов на дорожньому покритті. Початок цих слідів досить точно визначає місце наїзду. На напрямок руху тіла постраждалого після наїзду вказують подряпини на дорозі від металевих деталей одягу, потертості й нашаруванням матеріалу одягу на дорозі. Якщо в руках потерпілого була сумка із сипучим вантажем (продуктами) і в момент наїзду він розсипався, його місцеперебування досить точно вказує на місце наїзду. Предмети, що були у потерпілого, у момент наїзду відкидаються за ходом руху транспортного засобу. Тому місце їх перебування у сукупності може вказувати на місце наїзду.¹

¹ Доля В. К., Давідіч Ю. О., Лозовий А. І. Автотранспортна експертиза : підручник. Харківська національна академія міського господарства. Харків : ХНАМГ, 2011. 422 с.

Аналіз і дослідження розгляданих слідів сприяють установленню інших елементів криміналістичної характеристики злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху.

6.3. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Проблема безпеки дорожнього руху є невід'ємною частиною загальної проблеми організації дорожнього руху, соціально-економічне значення якої у нашій країні зростає. У забезпеченні безпеки дорожнього руху важливе значення має правова регламентація поведінки всіх учасників дорожнього руху та подальша їхня дисциплінована поведінка. Для досягнення вказаних цілей передбачені заходи державного контролю, які вживають відповідно до законів та інших нормативних актів, що регулюють відносини у сфері безпеки.¹

Відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України у кримінальному провадженні підлягають доказуванню: подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого в учиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчиненого кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та / або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та / або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема, пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використанні як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; обставини, що

¹ Парасюк В. М., Демків Р. Я., Когут В. М. Безпека дорожнього руху : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 9.

є підставою застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.¹

Наведений у КПК України перелік обставин є загальним для будь-якого виду кримінального правопорушення, а під час розслідування конкретного виду злочину слідчий орієнтується на відповідні елементи, які є ключовими саме для цього виду злочину, і, як наслідок, формулює систему обставин, які підлягають установленню під час досудового розслідування. Окрім того, для конкретизації змісту наведеного переліку обставин під час розслідування конкретного злочину необхідно враховувати не лише положення ст. 91 КПК України, а й положення кримінального закону, що визначають юридично значущі обставини, необхідні для правильної кваліфікації кримінального правопорушення, а також особливості криміналістичної характеристики таких діянь.²

Абсолютно очевидно, що найбільшою проблемою у кримінальних провадженнях про ДТП є проблема збирання та перевірки доказів, особливо гостро це відчувається, коли внаслідок вчинення злочину маємо загиблих або постраждалих. Джерелами доказів у кримінальних провадженнях відповідно до ст. 286 КК України є: протокол огляду місця події, схема дорожньо-транспортної пригоди, фототаблиця, які складаються безпосередньо після скоєння ДТП (як додати), а також похідні докази, які органи досудового розслідування отримують на підставі інформації, зафіксованої первинними доказами, зокрема висновки експертиз, проведення слідчого експерименту та показання безпосередніх учасників ДТП.

На превеликий жаль, помилки (свідомі або несвідомі) при збиранні, фіксації та аналізі первинної інформації чи навмисного її спотворення, незалежно від мотивів неодмінно призводять до об'єктивного бачення слідчої ситуації, і як наслідок, неправильного встановлення причинно-наслідкового зв'язку дій учасників ДТП.

Потрібно зазначити, що ДТП являє собою багатоаспектне явище, тому її різновиди залежать від низки чинників, що характеризуються, з одного боку, дорожньою обстановкою (ситуацією), а з іншого – особистістю учасників руху. Безпека руху зумовлена надійністю елементів системи «водій – автомобіль (транспортний засіб) – дорога – середовище у їх взаємодії». Одним із важливих елементів у механізмі ДТП є поведінка всіх учасників події.

Отже, у механізмі вчинення дорожньо-транспортної пригоди виокремлюють елементи, які взаємодіють між собою:

¹ Цюприк І. В. Подія кримінального правопорушення як обставина, що підлягає доказуванню під час розслідування злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю. *Uridicnij casopis Nacional'no'i akademii i vnutrisnih sprav*. 2017. № 1 (13). С. 51.

² Берназ П. В. Характеристика окремих елементів системи обставин, які підлягають доказуванню під час досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод. Організаційно-правові аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 246–247.

- водій (його кваліфікація, досвід роботи, стан здоров'я, термін перебування за кермом тощо);
- транспортний засіб (його технічний стан);
- дорога (стан дорожнього покриття, рельєф, наявність або відсутність дорожніх знаків тощо);
- навколишнє середовище (перешкоди, зокрема інші транспортні засоби, погодні умови, пішоходи, оглядовість траси тощо).¹

Важливим елементом є встановлення часу вчинення ДТП – проміжку часу, у межах якого відбулася дорожня пригода. Саме часовий період має ключове значення у контексті його взаємозв'язку з іншими умовами об'єктивної дійсності, які закономірно існують у відповідний проміжок часу.

Необхідно зазначити, що встановлення точного часу ДТП дає змогу всебічно вивчити та проаналізувати таку подію, що в подальшому уможливорює якісне проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема слідчого експерименту, що проводять в максимально наближених умовах до умов, які існували на момент учинення ДТП.

Установлення точного часу ДТП має велике значення під час оцінки особи злочинця, зокрема його медичних та інших особистих показників, які впливають на здатність виконання функції керування транспортним засобом у різні часові проміжки. Загалом з організаційного боку встановлення точного часу вчинення ДТП можливо через опитування очевидців, допит свідків, потерпілого, підозрюваного під час огляду місця події, за результатами освідування або судово-медичної експертизи, а також за допомогою інших слідчих (розшукових) дій.

Необхідно звернути увагу та зафіксувати факт реального знаходження особи водія за кермом транспортного засобу та керування цим ТЗ ним у час здійснення ДТП, що дає змогу встановити факт винуватості в діях особи.

Доказування під час проведення досудового розслідування в кримінальних провадженнях за ст. 286¹ КК України. Процес доказування складу кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 286¹ КК України, є дещо громіздким порівняно з доказуванням у провадженнях за ст. 286 КК України, оскільки потребує доведення факту не лише порушення правил дорожнього руху та його взаємозв'язку з настанням наслідків (загибеллю особи або отриманням тілесних ушкоджень), а й перебування водія у стані алкогольного, наркотичного

¹ Колесник І. І. Аналіз механізму дорожньо-транспортної пригоди як основа розслідування злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. *Вісник Національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2016. Вип. 21. С. 253.

чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.¹

Аналіз судових рішень свідчить, що в окремих випадках суди беруть до уваги як доказ перебування особи у стані сп'яніння висновки лікаря-нарколога або довідки лікаря про перебування особи в стані сп'яніння.

Відповідно до статті 84 КПК України процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів, а тому питання щодо допустимості висновку лікаря-нарколога або довідки лікаря з медичного закладу щодо перебування особи у стані сп'яніння залишається дискусійним. Належним та допустимим доказом перебування особи у стані сп'яніння на момент порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту з погляду кримінального процесуального законодавства є висновок судово-медичної токсикологічної експертизи, що цілком логічно випливає з положень ст. ст. 85, 86 КПК України. Відповідно, висновки щодо медичного огляду особи на стан сп'яніння лікарем-наркологом або лікарем медичного закладу є попередніми та не відповідають критеріям допустимості.

ВС України у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що речові докази та документи повинні бути отримані у спосіб, передбачений у ст. 93 КПК України, належним чином долучені до кримінального провадження у порядку, передбаченому у КПК України, та мають набути відповідного процесуального статусу.

Отже, правильною є практика проведення медичного огляду особи на стан сп'яніння лікарем-наркологом із відібранням біологічних зразків (сечі та крові) для проведення лабораторних досліджень і подальшого вилучення слідчим таких зразків згідно з главою 15 КПК України (тимчасовий доступ до речей і документів) для проведення судово-медичної токсикологічної експертизи.²

Загалом на сторону обвинувачення покладено обов'язок всебічно, повно та неупереджено дослідити обставини кримінального правопорушення, дати їм належну правову оцінку та забезпечити ухвалення законних та неупереджених процесуальних рішень. Однак поширеними є випадки, коли представники органів досудового розслідування допускають порушення вимог кримінального процесуального законодавства: необґрунтовано зупиняють провадження, виносять безпідставні постанови про їх закриття, поверхнево проводять слідчі (розшукові) дії.

Усе це призводить до неефективності досудового розслідування, що зумовлює порушення прав як потерпілого, так і підозрюваного (обвинуваченого). Якщо національні суди є неспроможними захистити

¹ Бойко О. Тверезий розсуд. URL: <http://surl.li/saixwo>

² Бойко О. Тверезий розсуд. URL : <http://surl.li/saixwo>

громадян, ті звертаються до ЄСПЛ.¹ Наприклад, у справі «Принда проти України» ЄСПЛ своїм рішенням від 31.07.2012 наголошує, що ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенції) стосується не тільки смерті в результаті використання сили представниками держави. Вона визначає позитивний обов'язок держав – учасниць конвенції щодо вжиття належних заходів із метою захисту життя тих, хто перебуває під їхньою юрисдикцією.²

Зрозуміло, що цей обов'язок розповсюджено на будь-яку діяльність, яка стосується права на життя, винятково із заподіянням смерті в результаті ДТП, і потребує наявності ефективної судової системи, яка зможе визначити причину загибелі та, головне, притягувати винних до відповідальності, що є складним завданням, урахувуючи рівень корупції в нашій країні та кількість резонансних кримінальних проваджень, у яких винуватці так і не понесли заслуженого покарання.

Обов'язок держави відповідно до ст. 2 Конвенції вважають невиконаним, якщо захист, що пропонує національне законодавство, не діє, а існує лише на папері. Сама сутність кримінального процесу вимагає швидкого розгляду справи без затримування.

6.4. Початковий етап досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Початок досудового розслідування має не лише юридичне, а й громадське значення, адже від законності та обґрунтованості ухвалення відповідних рішень слідчими та прокурорами залежить оцінка населення стану протидії злочинності та ставлення держави до громадян. Як засвідчує слідча практика, одним із найважливіших чинників, які забезпечують успішне розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, є їх негайне внесення до ЄРДР, що безпосередньо залежить від вчасного виявлення ознак учиненого правопорушення.³

¹ Відтік часу по-європейськи. URL: <http://surl.li/jzacsk>

² Справа «Принда проти України» (Заява № 10904/05). Рішення від 31.10.2012. URL: <http://surl.li/qqawzy>

³ В. Ю. Крупей. Особливості початку досудового розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 2(23). Том 4. 2018. С. 247.

Головним завданням початкового етапу розслідування є виявлення та закріплення отриманих доказів, що вимагає від слідчого максимальної оперативності, оскільки саме час виступає чинником, що визначає подальший успіх розслідування, а також характер та динаміку вихідних слідчих ситуацій, пов'язаних із початковим його етапом. На наш погляд, стосовно розробки методики розслідування злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, найбільш раціональним є дослідження типових ситуацій початкового етапу розслідування, адже вони охоплюють усі обставини, які визначають мету та завдання на цьому етапі розслідування, а також визначають динаміку, структуру й особливості подальшого етапу розслідування.¹

Відповідно до ст. 214 КПК України кримінальне провадження про порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують ТЗ, розпочинають із моменту внесення відомостей до ЄРДР. Слідчий / прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний унести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування.

Особливо значення для відкриття кримінального провадження і досудового розслідування мають відомості, які отримують працівники поліції через опитування учасників (водіїв транспортних засобів, пішоходів, пасажирів) і свідків кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту. У разі встановлення обставин, які свідчать про вчинення кримінального правопорушення, за дорученням прокурора проводять досудове розслідування.

Місце події зазвичай знаходиться на проїзній частині вулиці або дороги, якою рухається потік транспортних засобів та пішоходів. Ця обставина призводить до зміни обстановки місця події, втрати слідів і предметів, які можуть бути пошкоджені чи змінені транспортом, пішоходами, або на її схоронність впливають несприятливі погодні умови (дощ, сніг, вітер, потоки води). Змінити обстановку місця події, знищити або зіпсувати сліди можуть також учасники ДТП, очевидці своїми необережними діями чи внаслідок зацікавленості в результатах розслідування цієї дорожньо-транспортної пригоди.²

¹ Галай А., Головацький О. Вихідні слідчі ситуації та тактичні завдання початкового етапу розслідування проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. *Південноукраїнський правничий часопис*. 3/2023. С. 38.

² Крупей В. Ю. Особливості початку досудового розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 2(23). Том 4. 2018. С. 249.

Первинна інформація про факти кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту зазвичай надходить від підрозділів Національної поліції, швидкої допомоги, лікарень, потерпілих, водіїв, окремих громадян, що стали свідками ДТП.

Отримавши повідомлення про кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту, що спричинили людські жертви чи тяжкі поранення, слідчий зобов'язаний негайно виїхати на огляд місця події, за результатами якого він вносить відомості до ЄРДР. Також обов'язком слідчого є забезпечення проходження учасниками події медичного освідування для встановлення стану сп'яніння.

Виникнення дорожньо-транспортної пригоди внаслідок несправностей транспортного засобу найчастіше спричинено недостатнім контролем за технічним станом транспортних засобів і зумовленими ним несправностями. Такі причини фахівці зазвичай виявляють згодом, коли зібрані та проаналізовані всі відомості про те, що сталося, зокрема з тими, які не піддаються оцінці на підставі юридичних знань. Це можливо лише після проведення низки експертиз та аналізу їх результатів з усіма іншими доказами, наявними у справі¹.

На початковому етапі досудового розслідування кримінального правопорушення щодо ДТП можуть бути типізовані за таких підстав:

- залежно від часу, що минув з моменту скоєння ДТП до моменту отримання повідомлення про подію правоохоронцями: сприятлива та не сприятлива (чим швидше стане відомо про подію, тим більше кримінально значущої інформації можна отримати, відповідно, чим довший час проходить від події ДТП, тим менше слідової інформації залишається);

- за місцем перебування водіїв і ТЗ після ДТП: сприятлива ситуація (на місці ДТП є водій, транспортний засіб, потерпілий, очевидці, свідки), малосприятлива (водій залишив ТЗ на місці події, а сам втік, його особа невідома, є потерпілий та свідки), несприятлива (винний у ДТП залишив місце події, потерпілий знаходиться в лікарні чи помер на місці події, свідки відсутні).

У разі виникнення сприятливої ситуації необхідно негайно вжити таких заходів: оглянути місце події; допитати свідків, очевидців, потерпілих та водія; провести освідування потерпілого та водія; призначити судово-медичну експертизу.

Малосприятлива ситуація потребує найшвидшого встановлення особи, яка перебувала за кермом під час скоєння ДТП та встановлення причин, що змусили водія залишити місце події (стан алкогольного чи наркотичного

¹ Кошкарів Д. Розслідування дорожньо-транспортної пригоди та визначення причинно-наслідкових зв'язків між несправностями транспортного засобу. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. № 21. 2020. С. 425.

сп'яніння, перебування в стані афекту тощо). Необхідно провести огляд транспортного засобу на предмет виявлення слідів рук, крові, волокон одягу, вилучення одорологічного сліду тощо.

За несприятливій ситуації основну увагу необхідно зосередити на встановленні факту ДТП. Необхідно вжити таких заходів: провести огляд місця події; надати доручення оперативним підрозділам з метою перевірки підприємств з ремонту автомобілів, гаражів і автостоянок, обходу житлових будинків, підприємств і закладів, розміщених у районі події – для встановлення свідків та допитати їх.

При розслідування ДТП вибудовують відповідні слідчі версії, що ґрунтуються на наявній інформації.

У методиці розслідування ДТП наявні типові слідчі версії, зокрема:

- порушення ПДР водієм, що призвело до ДТП;
- порушення ПДР під час руху самим потерпілим;
- керування технічно несправним транспортним засобом, що призвело до ДТП;
- порушеннями норм та стандартів утримання доріг, що призвело до ДТП;
- подія стала наслідком випадкового збігу обставин;
- інсценування ДТП із метою приховання іншого злочину;
- ТЗ є знаряддям учинення злочину.

Також висувають окремі слідчі версії щодо особи, яка перебувала за кермом на момент ДТП, зокрема: ТЗ керував водій; ТЗ керувала стороння особа (знайомий водія, викрадач ТЗ).

Існують три типові слідчі ситуації, що трапляються на практиці:

- водій, транспортний засіб і потерпілий перебувають на місці події, або, якщо з якихось причин на місці події вони відсутні (з огляду на тяжкий стан їх доправлено до лікарні), є достовірні дані про них, присутні свідки події.
- потерпілий залишається на місці події, присутні (або відсутні) свідки, водій і транспортний засіб відсутні, достовірні дані про них відсутні. Така ситуація дає змогу встановити дані про час, місце і наслідки події.
- потерпілий і транспортний засіб залишаються на місці події, водій транспортного засобу відсутній. Звичайно, так поведуть себе особи, які вкрали транспортний засіб або намагалися протидіяти слідству, звернувшись із неправдивою заявою про викрадення транспортного засобу.

У ситуації, коли водій зник з місця події, залишивши транспортний засіб, можна висунути такі версії:

- транспортним засобом керував його власник;
- транспортним засобом керувала стороння особа (родич водія, знайомий, співпрацівник);

- транспортним засобом керував викрадач.

Коли водій зник із місця події разом із транспортним засобом, відпрацьовують версії, що стосуються транспортного засобу, який брав участь у ДТП (вантажний чи легковий, марка автомобіля, модель, колір тощо). Початок кримінального провадження має низку особливостей. Це пов'язано з тим, що на початку розслідування неможливо висловити категоричне судження про наявність чи відсутність вини водія. Таке судження можна обґрунтовано висунути лише після проведення низки експертиз і зіставлення їхніх результатів з іншими доказами.¹

Варто звернути увагу на законодавство Німеччини, яке найбільш прискіпливо ставиться до доведеності вини власника транспортного засобу в учиненні порушення правил дорожнього руху, яке було виявлено за допомогою фотокамер фіксації правопорушень (Blitzerfotos). Факт дорожнього правопорушення має бути доведено. Його встановлюють за допомогою різних вимірювальних приладів на основі фотографій або відеофрагментів. Ідентифікації лише транспортного засобу недостатньо, адже відповідальність несе водій. Він може бути підданий стягненню лише за наявності зображення особи, яка керувала транспортним засобом на момент учинення правопорушення. Хоча порядок ідентифікації особи з фотографією та перелік збігів зовнішності не визначено, суддя під час розгляду скарги повинен переконатися в особі порушника за формою обличчя, волосся, підборіддя, очей, носа, вух, індивідуальних характеристик, зокрема форми брів, видимих шрамів тощо²

¹ Благуга Р. І., Сибірна Р. І., Бараняк В. М. Криміналістика :навчальний посібник. Київ : Атіка, 2012. 496 с.

² Geblitzt – was Sie jetzt wissen müssen. Rote Ampel überfahren – Autobild. Uwe Lenhart. URL : <http://surl.li/gojtjj>

6.5. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій та ухвалення процесуальних рішень у досудовому розслідуванні резонансних кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту

Складність та специфіка розслідування злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту полягає в тому, що інформаційний простір, у якому працює слідчий, не обмежений тільки дією кримінального процесуального законодавства. Ефективність його діяльності безпосередньо залежить від обізнаності в питаннях дослідження місця події, визначення слідової картини, а також наявності й можливості використання в роботі слідчого сучасних наукових рекомендацій, присвячених проблемам розслідування цих злочинів.

Початковою слідчою (розшуковою) дією при розслідуванні правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту є огляд, який прийнято поділяти на підготовчу, робочу та заключну стадії.

Огляд як самостійну слідчу (розшукову) дію проводять з опертям на загальні вимоги кримінального процесуального закону і відповідно до рекомендацій, розроблених криміналістикою. Отримавши повідомлення про подію ще до виїзду на місце, слідчому необхідно потурбуватися про те, щоб потерпілим була надана перша медична допомога, працівники поліції повинні забезпечити збереження обстановки і слідів на місці події, повністю чи частково зупинити рух, установити свідків та очевидців пригоди. Після встановлення вищевказаних даних негайно проінформувати патрульні екіпажі поліції для можливості встановлення автомобіля по гарячих слідах. Можливим є проведення огляду автопідприємств, прилеглих гаражів, автостоянок, через які пролягав шлях автомобіля, що зник.¹

Традиційно огляд починають із точної фіксації місць знаходження автотранспортних засобів, потерпілих (або слідів їх перебування), різного роду предметів на дорожньому полотні, пошкоджень дорожнього покриття, гальмівного шляху та тощо. Обов'язково в протоколі зазначають наявність та стан дорожньої розмітки, дорожніх знаків, освітлення, погодні умови тощо.

При огляді автомобіля на місці ДТП обов'язково фіксують механічні пошкодження, що виникли унаслідок зіткненням транспортного засобу з

¹ Андрієвська Л. О., Авраменко О. Ю. Методика та специфіка огляду місця скоєння дорожньо-транспортної пригоди. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези міжнародної науково-практичної конференції до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтєвського (м. Харків, 8 листопада 2017 р.). Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2017. С.45.

перешкодою, їх розміщення та розміри, відсутність окремих деталей ТЗ (габаритні ліхтарі, ковпаки коліс, дзеркала тощо).

Обов'язково проводять огляд салону чи кабіни ТЗ, фіксують положення держака ручного гальма, положення перемикача швидкості, покажчики поворотів, ввімкнення фар тощо. Установлюють технічні несправності, які могли виникнути під час руху та стати причиною ДТП. Виявляють та вилучають відбитки пальців рук на кермі, держаку перемикачів швидкості, дощці приладів, сліди біологічного та одорологічного походження тощо. Обов'язково фіксують пошкодження деталей механізму керування авто в ергономічній зоні водія. Ці пошкодження можуть бути результатом силового контакту з тілом водія при його інерційному зміщенні з крісла під час зіткнення автомашини з перешкодою. На цих деталях можуть залишитися різного роду сліди, фрагменти або волокна тканини одягу особи, яка знаходилася за кермом. Із цієї причини з місця водія, кермового колеса і панелей приладів вилучають мікрочастки, які могли там залишитися в результаті контакту з одягом людини, що керувала автомашиною.

Проблемним питанням огляду місця події правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту та фіксацією первинних доказів із загиблими або з постраждалими є те, що учасники події, котрі загинули або отримали тілесні ушкодження, об'єктивно не можуть бути присутніми при огляді та фіксації первісних доказів в силу перелічених обставин. Їхні близькі, які в подальшому стають потерпілими у кримінальних провадженнях, у цей момент більше зайняті рятуванням життя учасників події, ніж контролем за фіксацією слідів події, збиранням доказів. У подальшому, не будучи присутніми при складанні протоколу огляду події, переважно вони піддають сумніву складені при огляді місця пригоди документи і схеми. У деяких випадках такі дії є не безпідставними.

Тактика огляду місця події охоплює три стадії: оглядову (слідчий визначає межі огляду, його оптимальний метод стосовно конкретної ситуації, проводить орієнтувальну та оглядову фото-, відеозйомку), статичну (огляд без зміни обстановки розміщення слідів та речей, фіксують розташування окремих об'єктів та предметів із метою визначення їхньої належності до певної події, проводить вузлову фото зйомку) та динамічну (детально вивчають та вилучають сліди та речові докази).

Насамперед фіксують та вилучають сліди, що можуть швидко зникнути внаслідок погодних умов, зокрема сліди на автомобілях, на дорожньому покритті тощо. Необхідно відразу провести фотофіксацію слідів, провести їх заміри, установити механізм утворення, скласти план-схему зазначеної події.

Визначають відстань видимості в напрямку руху, особливо в темну пору доби. Якщо дорога освітлена штучним світлом, дальність видимості встановлюють для двох режимів: при ввімкненому ближньому світлі та без

світла фар. На дорогах, що не освітлені штучним світлом, дальність видимості визначають для трьох режимів: при ввімкненому ближньому світлі, при ввімкненому дальньому світлі, та без світла фар. Дальність видимості залежить від місця спостереження, тому визначати її потрібно з робочого місця водія.

Одним із важливих моментів огляду місця події є залучення спеціалістів, що надають інформацію про напрямок руху автомобіля, його модель, швидкість, застосування водієм екстреного гальмування, частину транспортного засобу, якою вчинено наїзд, місце розташування частин автомобіля тощо.

Отже, огляд місця під час вчинення ДТП необхідно проводити одразу після отримання повідомлення про подію.

Після прибуття на місце ДТП слідчий до початку огляду повинен:

- зафіксувати час прибуття до місця події;
- за необхідності надати першу домедичну допомогу потерпілим, ужити заходів щодо доставляння їх у лікарню; у разі потреби вжити заходів щодо гасіння чи запобігання загоряння автомобілі;
- у разі евакуації потерпілих із місця події зафіксувати їхні ідентифікаційні дані та інформацію про подальше їхнє перебування;
- якщо потерпілі відправлені до медичного закладу, установити куди саме їх транспортували, яким ТЗ тощо;
- за несприятливих погодних умов ужити заходів для збереження слідів та речових доказів на місці події;
- установити водіїв, їхні документи (посвідчення водія, свідоцтво про реєстрацію ТЗ, поліс обов'язкового страхування, шляховий лист, накладні на вантаж тощо);
- установити очевидців та свідків події;
- установити механізм учинення ДТП (як відбувся наїзд, зіткнення тощо);
- установити які саме зміни дорожньої обстановки сталися після ДТП;
- визначити межі території огляду місця події;
- забезпечити недопущення сторонніх осіб на місце події під час його огляду;
- ужити заходів щодо збереження незмінної обстановки місця події та слідів кримінального правопорушення, а у випадку неможливості влаштування об'їзду за великої інтенсивності руху, необхідність зміщення об'єктів для проведення рятувальних робіт тощо, зафіксувати на дорозі стійким барвником положення коліс транспортних засобів; тіла загиблого з позначенням частин тіла; слідів гальмування транспортних засобів; місця осипу ґрунту, скла, лакофарбового покриття тощо.

Під час огляду місця ДТП необхідно встановити та зафіксувати такі параметри дороги:

- назва й напрямок дороги;
- відстань від найближчого дорожнього знака «Кілометровий знак», район та область, на території яких сталася ДТП;
- план дороги (пряма ділянка, перехрестя та його форма, повороти й закруглення дороги, їхні напрямки й радіуси);
- характер поздовжнього профілю дороги (випуклий, горизонтальний, спуск, підйом) та його величина;
- характер поперечного профілю дороги (двоскатний, односкатний) та його величина;
- ширина проїзної частини дороги;
- тип дорожнього покриття (асфальтобетон, цементобетон, бруківка, гравій, пісок тощо);
- стан дорожнього покриття (сухе, зволожене, вологе, мокре, забруднене, ожеледь, сніг, льодовий покрив, їх вигляд, розміри та місце розташування тощо);
- пошкодження дорожнього покриття (вибоїни, провали, напливи, тріщини тощо, їхнє місце розташування, конфігурація, розміри та вигляд країв тощо);
- ширина правого й лівого узбіччя; положення відносно проїзної частини (опущене, підняте);
- тип покриття узбіччя та його стан (укріплене, м'яке, укрите щебенем, піском, травою, снігом, кригою тощо);
- пошкодження на узбіччях;
- ширина тротуарів, їхніх стан;
- висота бордюрів; матеріал, з якого вони виготовлені; характер краю з боку проїзної частини (затуплений, гострий, із вибоїнами тощо);
- наявність перешкод на проїзній частині дороги, узбіччях, тротуарах (нерухомі предмети, люки оглядових криниць, зупинені транспортні засоби тощо);
- глибина кюветів;
- ухил відкосів, кюветів, їхня довжина;
- дорожні знаки на відстані 300 м в обидва боки, зона дії знаків, правильність їх установлення, видимість із місця водія;
- розмітка проїзної частини в зоні місця ДТП, її якісна характеристика;
- зовнішнє оточення місця ДТП (відкрита місцевість, бічна та поздовжня видимість поверхні проїзної частини, дерева, будови, обриви тощо);
- спосіб регулювання дорожнього руху на регульованому перехресті (регулювальник; світлофори, їх тип, режим роботи, місцезнаходження, справність);

- штучне освітлення, його стан і справність (відстань між ліхтарями, кількість ламп на кожному ліхтарі, які лампи не працюють тощо);

- видимість елементів дороги в ближньому та дальньому світлі фар.¹

Під час зовнішнього огляду необхідно з'ясувати:

- тип, марку, модель, модифікацію ТЗ, його номерний знак та номери агрегатів;

- наявність вантажу, його характер, загальну вагу та місцезнаходження;

- характер, локалізацію та розміри пошкоджень, виявлених на транспортному засобі; під час описування пошкоджень указують відстань від рівня дорожнього покриття та зовнішніх габаритів до початку пошкодження, площу пошкодження, напрямок деформації (спереду назад, зліва направо, справа наліво тощо), глибину деформації, вигляд деформованої ділянки, наявність характерних для контакту з певним предметом ознак, нашарування певної речовини чи відшарування лакофарбового покриття;

- наявність плям крові, волосся, мозкової речовини, частин чи відбитків одягу із зазначенням розмірів і місця знаходження (від рівня дорожнього покриття і зовнішніх габаритів ТЗ);

- наявність нашарування землі, листя, трави на зовнішніх деталях ТЗ;

- кут, на який повернені передні колеса;

- обстановка в салоні ТЗ, наявність предметів, не передбачених комплектацією;

- положення важелів та перемикачів: світла, аварійної зупинки, покажчиків поворотів, склоочисників, передач, ручного гальма;

- наявність на рівних поверхнях у салоні автомобіля слідів рук (на рульовому колесі, важелях, передній панелі, дзеркалах заднього виду, рівних поверхнях дверних ручок тощо)².

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що для того, щоб провести якісний огляд місця події, необхідно точно дотримуватися вже наявної тактики проведення огляду місця події, з обов'язковим залученням спеціалістів. При вчиненні наїзду в темну пору доби, на наступний день проводити додатковий огляд місця події, за наявності вилучати зразки гуми зі слідів гальмування. У будь-якому разі чітке дотримання тактичних прийомів та рекомендацій щодо проведення огляду дає змогу слідчому отримати найбільш повне уявлення про подію кримінального правопорушення.

¹ Благута Р. І., Гарасимів О. І., Дуфенюк О. М. Криміналістика : підручник. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С. 820–824.

² Благута Р. І., Гарасимів О. І., Дуфенюк О. М. Криміналістика : підручник. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С. 820–824.

У випадку розслідування правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, коли водій на автотранспортному засобі залишив місце події, необхідно зосередити увагу на виявленні та фіксації:

- слідів транспортного засобу (зокрема фіксації ширини слідів і конфігурації малюнка протектора);
- залишків освітлювальних і сигнальних приладів, фрагментів корпусу та запчастин, які до зіткнення належали транспортному засобу, що залишив місце події (зокрема окремі деталі автомобіля можуть надати підстави для висновку про те, що за наявності таких пошкоджень вона не могла далеко від'їхати або довго самостійно рухатися і може знаходитись поблизу від місця події, а також дозволять встановити тип і модель транспортного засобу);
- залишків лакофарбового покриття автотранспортного засобу;
- слідів мастил, гальмівної рідини;
- слідів контакту транспортного засобу з окремими предметами (на бордюрі, дорожньому полотні, електричних опорах тощо);
- предметів, які до зіткнення перебували у салоні автомобіля (одяг, інші речі);
- слідів взуття, предметів, залишених на місці ДТП водієм або пасажиром (коли вони виходили з автомобіля) або тих, які належали потерпілим особам.

Відповідно до ст. 240 КПК України на стадії досудового розслідування суб'єкт кримінального процесу має право провести слідчий експеримент для перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Проведення слідчого експерименту має свої особливості, зокрема:

- проведення в умовах, максимально наближених до тих, у яких відбувалась подія;
- використання тих самих приладів, механізмів, пристроїв та матеріалів, які використовували під час кримінально протиправної події;
- забезпечення заходів безпеки під час проведення;
- участь спеціаліста в його проведенні;
- участь потерпілого, свідка, підозрюваного.¹

Ураховуючи специфіку та складність організації проведення досудового слідства в кримінальних провадженнях за ст. 286 КК України, слідчий має звернути увагу на потребу складання плану проведення слідчих дій, черговість та швидкість їх виконання. Це пов'язано з тим, що нерідко для проведення таких

¹ Вакулик О. О. Тактико-криміналістичне забезпечення проведення слідчого експерименту під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. *Науковий вісник приватного та публічного права*. Випуск 2, 2021. С. 117.

слідчих дій як слідчий експеримент, у певних ситуаціях мають бути погодні умови, ідентичні тим, що були на час події (дощ, наявність снігу, туман тощо).

Установлення механізму події є окремим завданням слідчого експерименту, а також важливим складником у розв'язанні інших питань цієї слідчої дії. Наприклад, без з'ясування механізму події неможливо або важко визначити параметри руху автомобіля або встановити механізм утворення слідів як на поверхні автомобіля, так і на його прихованих частинах для подальшої ідентифікації слідоутворювальних об'єктів, а також розв'язати інші питання.

Отже, поняття механізму правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту можна розглядати як у широкому сенсі, так і в конкретному, зокрема щодо механізму локального характеру (механізм утворення слідів на дорозі, окремих деталях і вузлах автомобіля тощо).¹

Завдання встановлення механізму події у справах про правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту нерозривно пов'язане з визначенням об'єктивної сторони такої події.

У цьому плані механізм події є одним з найважливіших обставин, що дають змогу встановити характер дії або бездіяльності особи, яка керує транспортним засобом, наявність певних наслідків тощо.²

Однією з найважливіших дій на підготовчому етапі слідчого експерименту при розслідуванні порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту є визначення місця та часу проведення відтворення. Якщо за об'єктивних обставин у місці події неможливо провести слідчий експеримент, слідчий звертається до експертного підрозділу для вибору іншої ділянки дороги, що відповідає за параметрами місця події, яку розслідують. Не менш важливим є вибір часу проведення слідчого експерименту під час розслідування правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту. Особливого значення він набуває, коли подія сталась у вечірній час або на світанку і за допомогою цієї слідчої дії необхідно візуально встановити певні дані в умовах визначеної освітленості.³

На підготовчому етапі слідчий у взаємодії зі спеціалістом (експертом) повинен визначити технічні засоби, необхідні для проведення слідчого експерименту. У процесі цієї слідчої дії можуть знадобитися: фотоапарат; відеокамера; вимірювальні інструменти; оптичні прилади; освітлювальна

¹ Колесник І. І. Особливості підготовки проведення слідчого експерименту при розслідуванні злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «ПРАВО»*. Випуск 22, 2016. С. 213.

² Там само.

³ Чичіркін А. О. Взаємодія слідчого з експертними підрозділами під час слідчого експерименту при розслідуванні порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту. *Юридична наука*. № 3(105)/2020. С. 428.

апаратура; знак «Небезпека»; прилади для визначення ступеня вологості, температури; манекени, муляжі, макети тощо.¹

Аналіз слідчої практики органів Національної поліції дає змогу також відзначити типові помилки, яких припускаються під час складання протоколів слідчих експериментів:

- неправильне процесуальне оформлення проведених дослідів. Це може виражатися або в тому, що в протоколі наводять неповні дані про учасників слідчого експерименту (не вказують повністю власні імена та імена по батькові понятих та їхні адреси), або в тому, що не вказують статті КПК України, якими керується слідчий під час складання протоколу слідчої (розшукової) дії, або у відсутності інших необхідних елементів протоколу;

- неповнота протоколу. Складаючи протокол слідчого експерименту, деякі слідчі не вважають за необхідне вказувати, у якій обстановці його проводили, або подають лише схематичний опис проведених дослідів, приділяючи основну увагу одержаним результатам;

- порушення послідовності в описі проведених дослідів. Наявними є протоколи, із яких неможливо зробити висновок про послідовність експертних дій. Викладення в такому разі має безладний характер, що ускладнює оцінку одержаних результатів;

- наведення у протоколі даних, які не стосуються слідчого експерименту. Наприклад, детально наводять такі обставини провадження, які жодного значення для проведеного експерименту не мають, або описують такі деталі обстановки, які є зайвими для результатів експерименту;

- недбала літературна редакція протоколу, що, безумовно, знижує якість такого документа, ускладнює його розуміння, а іноді й свідчить про недопустиме ставлення до складання процесуальних документів.²

Одним із найбільш поширених способів фіксації ходу та результатів слідчого експерименту є фотозйомка. Переваги фотографування як методу фіксації доказів полягають у тому, що воно забезпечує швидкість фіксації об'єкта, повноту та наочність результатів фіксації, об'єктивність і точність фіксації, дає змогу фіксувати недоступні для візуального розрізнення відтінки кольору. Такі переваги певною мірою компенсують недоліки фотографування як засобу фіксації: площинний характер відображення, у деяких випадках перспективні спотворення, можливу нечіткість знімка тощо. Із розвитком

¹ Чичіркін А. О. Взаємодія слідчого з експертними підрозділами під час слідчого експерименту при розслідуванні порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту. *Юридична наука*. № 3(105)/2020. С. 428.

² Вальчишин, Г. І. Умови проведення слідчого експерименту під час розслідування дорожньо-транспортної пригоди і тактичні прийоми їх забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету : серія: Право*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. Вип. 51. С. 114.

судової фотографії, розробкою нових засобів і прийомів фотографування такі недоліки фотографування як засобу фіксації можуть бути повністю або значною мірою усунені.¹

Проведення експерименту на тому самому місці, де сталася досліджувана подія, застосовується тоді, коли необхідно домогтися максимальної подібності експериментальної і досліджуваної подій. У низці випадків в експерименті мають враховувати схожість погодних умов справжньої й експериментальної подій (висота і характер хмарності, туман, снігопад, дощ впливають на ступінь видимості; від сили і напрямку вітру залежать швидкість руху, чутність тощо). Іноді необхідно враховувати зазначені погодні умови і до проведення дослідів, наприклад, часті дощі змінюють колір землі і, як наслідок, уночі, при світлі місяця або ліхтарів, на тлі темної землі деякі об'єкти не видно.²

Питання щодо розташування учасників експерименту мають розв'язувати залежно від його характеру. Якщо проводять експеримент щодо можливості сприйняття факту, явища, доцільним є забезпечення всім учасникам можливості переконатися в доступності сприйняття, адже спостереження за дослідом ще не переконує в їхній правильності, зазвичай потрібна особиста участь в експериментальних діях.

Важливою тактичною вимогою є багаторазовість повторення однорідних дослідів, яка необхідна для більш ретельного вивчення досліджуваних явищ, для виключення випадковості і впевненості в достовірності результатів. Для більшої наочності іноді рекомендують проводити однорідні дослідів у свідомо змінених умовах, що робить їх ще більш переконливими, водночас умови можуть ускладнювати або спрощувати. Ускладнюють умови зазвичай під час перевірки слідчих версій, тим самим доводять, що навіть в умовах, що змінилися, факт може бути пояснений із погляду запропонованої версії.

Проведення дослідів у процесі слідчого експерименту в кілька етапів також є тактичною вимогою. Це дає змогу слідчому і всім учасникам експерименту вивчити послідовно один етап за іншим, отримати цілісне уявлення про всі експериментальні явища.

Після встановлення свідків правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, потерпілих, підозрюваного виникає потреба в організації проведення допиту зазначених категорій осіб.

Можна виокремити декілька основних категорій допитуваних осіб:

- потерпілі;
- свідки та свідки-очевидці, що безпосередньо бачили подію (перехожі, водії інших транспортних засобів);

¹ Там само.

² Там само.

- пасажери транспортних засобів учасників події (особи, що не отримали тілесних ушкоджень);
- водій (ї) – учасник (и) події;
- підозрюваний (і)¹.

Проведення слідчого експерименту є надважливим у кримінальних провадженнях щодо розслідування порушень правил дорожнього руху, оскільки його матеріали є обов'язковими для проведення ситуаційної інженерно-транспортної експертизи обставин. Техногенний характер і чисельність чинників, які впливають на механізм, обумовлює необхідність використання при проведенні слідчого експерименту спеціальних знань у галузі автотехніки і дорожнього будівництва, потребує математичних розрахунків і комп'ютерних технологій та вимагає залучення відповідного спеціаліста.²

Використання можливостей інформаційних технологій у досудовому розслідуванні є одним із головних напрямів підвищення ефективності науково-технічного забезпечення розслідування злочинів. Візуалізована 3D-модель події злочину може бути застосована під час проведення допиту, що забезпечить повноту і точність фіксації повідомленої інформації. У разі виникнення перекручень у показаннях допитуваних осіб, які є наслідком добросовісної помилки при сприйнятті події, чи прогалин у відомостях осіб унаслідок забування певних фактів, віртуальна 3D-модель місця злочину може застосовуватись як тактичний прийом пред'явлення доказів із метою відновлення в пам'яті забутої інформації. Занурення у тривимірне середовище фактично дасть змогу свідкові або потерпілому знов опинитися на місці події, пригадати та повідомити нові дані. За наявності конфліктної ситуації під час допиту особи, яка навмисно повідомляє неправдиві показання, пред'явлення 3D-моделі місця події із візуалізованими траєкторіями руху об'єктів, розташуванням учасників події, може також слугувати тактичним прийомом, який передбачає спростування кожного неправдивого свідчення конкретним доказом.³

¹ Фурсов Д. Ю. Методичні основи прокурорського нагляду за дотриманням законів на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 309.

² Колесник І. І. Експертизи в розслідуванні злочинів проти безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту. *Науковий Вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція*. 2016. Вип. 19. С. 155.

³ Павлюк Н. В. Застосування 3-D моделювання під час допиту та слідчого експерименту. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнародного «круглого столу»* (Харків, 12 грудня 2019 р.). Харків : Право, 2019. С.114.

6.6. Використання спеціальних знань під час досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту та використання техніко-криміналістичного забезпечення

Останні десятиліття характеризують як період бурхливого розвитку транспорту. Транспортна система перетворилася на складник загального прогресу людства, у якому водночас виникають і нові загрози, зокрема дорожньо-транспортні пригоди. ДТП давно становлять серйозну проблему у громадській та економічній сферах життя суспільства, а їх негативні суспільні наслідки спостерігають у багатьох країнах світу. Здебільшого ДТП викликані порушенням правил дорожнього руху або вимог технічної експлуатації транспортних засобів.¹

Практика розслідування ДТП свідчить, що у зв'язку зі специфічністю цієї категорії кримінальних проваджень одним з основних джерел доказів є висновок інженерно-транспортної (автотехнічної) експертизи. Ця обставина, а також підвищення вимог до якості слідства у відповідних провадженнях зумовили зростання потреби у проведенні згаданої експертизи.

Україна увійшла в десятку країн Європи з найбільшою смертністю в ДТП. За даними поліції визначено перелік причин аварій на українських дорогах: перевищення швидкості – 35%; порушення правил маневрування – 21%; порушення правил проїзду перехресть – 8%; порушення правил проїзду пішохідних переходів – 7%; недотримання дистанції – 7%; інші – 22%.

Головні причини ДТП – перевищення швидкості та порушення правил маневрування. Наявна тенденція зростання дорожньо-транспортних пригод зберігається з огляду на об'єктивні й суб'єктивні причини. Органи досудового розслідування займаються розслідуванням ДТП, яке базоване на результатах профільних експертиз. Технічні аспекти ДТП зараховують до автотехнічної експертизи, яка вивчає й аналізує обставини ДТП, виявляючи механізм події та його стадії, а також установлення ознак і обставин ДТП.²

Судові експерти відділу автотехнічних видів досліджень лабораторії автотехнічних, товарозначих та спеціальних видів досліджень на високому професійному рівні проводять дослідження технічного стану транспортних засобів, транспортно-трасологічні дослідження, дослідження деталей

¹ Роль судової автотехнічної експертизи у розкритті злочинів – особливості проведення досліджень. URL : <http://surl.li/juqflr>

² Скіяров М. В., Лукашенко С. С., Корнев О. В. Пропозиції з вдосконалення автотехнічних експертиз дорожньо-транспортних пригод. *Міжвузівський збірник «Наукові нотатки»*. Луцьк, 2019. Випуск № 67. С. 129.

транспортних засобів, дослідження обставин і механізму дорожньо-транспортних пригод. У межах автотехнічної експертизи розв'язують такі орієнтовні питання:

Які несправності, ураховуючи вимоги Правил дорожнього руху до технічного стану ТЗ, мала (мав) система (механізм, вузол, агрегат) зазначеного ТЗ?

Чи є в досліджуваному ТЗ несправності, які могли бути технічною причиною виникнення ДТП?

Коли відносно моменту ДТП – на момент її настання чи в процесі її розвитку – виникли такі несправності?

Яка причина відмови цього механізму, системи (рульового управління, гальмової системи тощо) ТЗ?

Чи мав водій можливість виявити несправність до моменту ДТП?

Чи мав водій технічну можливість запобігти пригоді за наявності даної несправності?

Які причини виходу з ладу системи (механізму, вузла, агрегату) ТЗ – неналежна експлуатація, виробничі недоліки, неналежний ремонт тощо?

Якою була швидкість ТЗ у різні моменти розвитку ДТП (якщо сліди різної довжини або перериваються, на це необхідно вказати)?

Якою була швидкість ТЗ з урахуванням пошкоджень, які він отримав при зіткненні?

Якою є максимально допустима швидкість ТЗ за умови зазначеної видимості дороги (зазначається, якою була видимість дороги)?

Якою є максимально допустима швидкість ТЗ на закругленні дороги даного радіуса?

Яка найменша безпечна дистанція між ТЗ в умовах даної дорожньої обстановки?

Яка відстань необхідна для безпечного обгону попутного ТЗ в умовах зазначеної дорожньої обстановки?

Який гальмовий та (або) зупинний шлях ТЗ за певної швидкості його руху в умовах зазначеної дорожньої обстановки?

Як повинен був діяти водій у зазначеній дорожній обстановці згідно з технічними вимогами Правил дорожнього руху?

Чи мав водій технічну можливість запобігти наїзду з моменту виникнення небезпеки для руху або з моменту виявлення перешкоди для руху?

Чи відповідали дії водія технічним вимогам Правил дорожнього руху?

*Чи були з технічного погляду дії водія ТЗ у причинному зв'язку з виникненням ДТП.*¹

У постанові про призначення інженерно-транспортної (автотехнічної) експертизи (залучення експерта) повинні бути зазначені дані про параметри і стан дорожньої обстановки, дорожнього покриття та обставини щодо дій учасників події, із яких має виходити експерт при проведенні досліджень (вихідні дані).

Необхідно зауважити, що автотехнічна експертиза вирішує винятково технічні аспекти ДТП, тобто ДТП досліджують на підставі фізичних законів, без урахування психофізіологічних особливостей її учасників та емоційних чинників, що на них впливали. У процесі дослідження експерт-автотехнік через аналіз наданих на дослідження вихідних даних установлює нові об'єктивні факти, які можуть бути використані як докази.²

Спеціальні знання – відомості, що не є загальновідомими, які не мають масового поширення. Хоча загальнонаукові знання і є основою набуття спеціального знання, зараховувати їх до спеціальних не можна.

Спеціальні знання здобувають, як і інші знання, у результаті цілеспрямованої професійної підготовки і досвіду практичної роботи в окремій сфері діяльності; вони являють собою систему знань про певні об'єкти, явища і закономірності, які досліджує відповідна галузь науки.

Під час дорожньо-транспортної пригоди абсолютно однозначна на перший погляд ситуація іноді може спричинити велику кількість суперечностей та непорозумінь. Намагаючись уникнути відповідальності, водії часто спотворюють реальний механізм розвитку ДТП.

Якщо додати до цього ще й можливі неточності при оформленні початкових матеріалів на місці пригоди, то постраждалий у пригоді водій може стати винним. З'ясувати дійсну причину ДТП та відновити її перебіг можливо за допомогою проведення відповідних експертних досліджень.

Водночас попри те, що за останні роки можливості судових експертиз значно розширились, практика свідчить, що слідчі не завжди цілком обізнані щодо них та припускаються помилок, які впливають на правильність та повноту експертних висновків. Зокрема в частині коректної фіксації обставин ДТП, виявлення і вилучення об'єктів зі слідовою інформацією, визначення об'єктів дослідження, формулювання запитань та визначення виду експертного дослідження.

¹ Роль судової автотехнічної експертизи у розкритті злочинів – особливості проведення досліджень URL : <http://surl.li/lyjrix>

² Грига М. А., Осетрова О. С. Судові експертизи, що проводяться під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. *Правовий часопис Донбасу*. № 3–4 (61) 2017. С. 175.

Під час розслідування ДТП судово-медична експертиза, окрім з'ясування причини смерті та характеру тілесних ушкоджень учасників пригоди (водіїв, пішоходів, пасажирів), розв'язує питання щодо наявності й ступеня їхнього алкогольного сп'яніння, визначення механізму утворення тілесних ушкоджень та їхнього зв'язку з подією, з'ясування стану здоров'я потерпілих. У таких випадках судово-медичний експерт досліджує кров, волосся, мозкову речовину, кістки, м'які тканини загиблих, визначає їхні властивості та характерні ознаки. Об'єктами судово-медичної експертизи є трупи, живі особи, об'єкти зі слідовою інформацією (одяг потерпілого, частини транспортного засобу, волосся, кров тощо), матеріали справи (протоколи, довідки, виписки з історії хвороби тощо).

Судово-медична експертиза під час розслідування злочинів проти безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту – це науково-практичне дослідження судово-медичним експертом тіла людини, його частин і виділень із метою розв'язання питань медико-біологічного характеру, які мають правове значення для встановлення обставин ДТП і винних у ній осіб. Об'єкти дослідження – учасники дорожнього руху (водій, пасажир, пішохід), які зазнали тілесних ушкоджень або загинули. Тілесні ушкодження розглядають як біологічні наслідки (сліди) ДТП, дослідження яких дає змогу встановити механізм ДТП.¹

Організуючи проведення експертизи, слідчий повинен надати експертові необхідну медичну документацію про стан здоров'я потерпілого, витяги з протоколів слідчих дій, об'єкти зі слідовою інформацією і зразки для порівняльного дослідження. Одержання зразків для порівняльного дослідження доцільно здійснювати за участі експерта, якому доручено проведення експертизи. Це забезпечить правильність вилучення зразків у необхідних обсягах. Практика доводить, що при призначенні судово-медичної експертизи слідчі не завжди приділяють належну увагу всім документам, які мають надати експертові.

Питання, що виносять на вирішення судово-медичної експертизи, можуть мати різне формулювання, проте більшість із них має на меті встановлення часу і причин настання смерті, а також причинно-наслідкового зв'язку між ДТП, необхідністю надання допомоги і настанням смерті. Окремо варто зупинитися на групі питань, що стосуються з'ясування механізму ДТП, адже під час аварії тіло потерпілого виступає як слідосприймальний об'єкт, і специфічні пошкодження на ньому можуть відображати форму, малюнок, розміри й інші властивості частин і деталей автомобіля. Такі судово-медичні

¹ Чичірін А. О. Залучення слідчим експертів під час призначення експертиз у кримінальних провадженнях про порушення правил безпеки дорожнього руху й експлуатації транспортних засобів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 318.

дослідження тіла особи є особливо актуальними за відсутності відомостей про транспортний засіб (ТЗ), що спричинив тілесні ушкодження, та дозволяють дійти висновку про тип ТЗ, особливості поверхні, якою травмували потерпілого, наявність можливих механічних пошкоджень і слідів виділень організму потерпілого на ТЗ, що утворилися внаслідок ДТП.¹

До спеціальних видів судових експертиз при розслідуванні дорожньо-транспортних злочинів зараховують: експертизи матеріалів і речовин, дослідження лакофарбових матеріалів і покриттів транспортних засобів, дослідження деталей транспортних засобів із гуми, пластмас та інших полімерних матеріалів, пожежно-технічну експертизу. На ці експертизи направляють об'єкти зі слідами мастила або фарби; волокна тканини, вилучені з поверхні транспортного засобу; частинки фарби з місця події тощо.

Експертові ставлять такі запитання:

Якою речовиною утворені плями?

Чи збігається ця речовина за джерелом свого походження з аналогічною речовиною, вилученою при огляді транспортного засобу?

Чи збігаються волокна, виявлені на транспортному засобі, з волокнами одягу потерпілого?

Експертизи дозволяють слідчому отримати достовірні докази у справі про ДТП. Якщо транспортний засіб в результаті ДТП згорає, за необхідності призначають пожежно-технічну експертизу, яка розв'язує питання, пов'язані із загорянням і безпосередньою причиною загоряння.²

Питання, що виносять для розгляду судово-медичної експертизи, можуть мати різне формулювання, проте більшість із них має на меті встановлення часу і причин настання смерті, причинно-наслідкового зв'язку між ДТП, необхідності надання допомоги і настанням смерті.

Окремо варто зупинитися на групі питань, що стосуються з'ясування механізму ДТП, адже під час аварії тіло потерпілого виступає як слідосприймальний об'єкт, і специфічні пошкодження на ньому можуть відображати форму, малюнок, розміри й інші властивості частин і деталей автомобіля.

Судово-медичні дослідження тіла особи є особливо актуальними за відсутності відомостей про транспортний засіб, що спричинив тілесні ушкодження, та дозволяють дійти висновку про тип ТЗ, особливості поверхні,

¹ Антіпова О. І. Використання можливостей судових експертиз при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод. *Форум права*. 2014. № 2. С. 4.

² Карещька А. І., Нітченко А. Г. Особливості призначення та проведення окремих видів судових експертиз при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод. *Безпека на дорозі* : матеріали III Молодіжної науково-практичної конференції (в авторській редакції). м. Кривий Ріг, 21 травня 2021 року. С.65.

якою травмовано потерпілого, наявність можливих механічних пошкоджень і слідів виділень організму потерпілого на ТЗ, що утворилися внаслідок.

У цьому напрямі судово-медична експертиза надає відповіді на такі запитання:

Чи є на тілі (одязі) покійного сліди від удару; якщо так, то чи ці сліди є наслідком переїзду транспортним засобом?

Який напрямок переїзду?

Чи є на трупі сліди волочіння?

Який напрямок волочіння трупа?

При судово-медичному дослідженні трупів осіб, загиблих унаслідок ДТП, можливі й додаткові дослідження. Зокрема вивчення одягу дає змогу виявити сліди ударів, фарби, змащувальних матеріалів. Мікроскопічне дослідження садна і ран може виявити частинки ґрунту, уламки скла, шматочки дерева, частинки лакофарбове покриття від автомобіля тощо. Для дослідження таких об'єктів можуть окремо або в комплексі призначати й інші види експертних досліджень, зокрема трасологічну експертизу (експертиза механічних пошкоджень одягу, експертиза нашарувань на одязі) або експертизу матеріалів, речовин та виробів.¹

Джерелом інформації про загальні вихідні дані (про дорожню обстановку, яка була безпосередньо перед дорожньо-транспортною пригодою, та про завантаження транспортних засобів, які були учасниками дорожньо-транспортної пригоди) зазвичай є дані з протоколу огляду місця ДТП, схеми та ілюстративних матеріалів до цього протоколу. Якщо частина загальних вихідних даних за якихось обставин не зафіксована, то джерелом інформації про них можуть бути протоколи слідчих дій з учасниками дорожньо-транспортної пригоди, її свідками або понятими, які брали участь в огляді місця ДТП.

Джерелом інформації про стан транспортних засобів, які були учасниками дорожньо-транспортної пригоди, зазвичай є відповідні судові експертизи щодо технічного стану систем та механізмів транспортних засобів, які впливають на безпеку руху. Якщо за якихось обставин проведення судової експертизи щодо технічного стану систем та механізмів транспортних засобів неможливе або судовий експерт не зміг дати категоричних висновків щодо технічного стану систем та механізмів транспортного засобу, які впливають на безпеку руху, джерелом інформації про них можуть бути протоколи слідчих дій з учасниками дорожньо-транспортної пригоди та її свідками.²

¹ Грига М. А., Осетрова О. С. Судові експертизи, що проводяться під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. *Правовий часопис Донбасу*. № 3–4 (61) 2017. С. 173.

² Черемнова А. І., Луцок Р. П. Завдання судово-медичної експертизи під час доказування у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із дорожньо-транспортними пригодами. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 6. 2023. С. 275.

Джерелом інформації щодо механізму розвитку дорожньо-транспортної ситуації є висновки транспортно-трасологічних експертиз, а також протоколи слідчих дій з учасниками дорожньо-транспортної пригоди та її свідками.

Джерелом інформації щодо механізму розвитку дорожньо-транспортної ситуації на стадії зближення учасників дорожньо-транспортної пригоди зазвичай є лише протоколи слідчих дій з учасниками дорожньо-транспортної пригоди та її свідками. Вихідні дані, що характеризують саме цю стадію механізму розвитку дорожньо-транспортної ситуації, є найбільш суб'єктивними та, як наслідок, найчастіше бувають неспроможними з технічної погляду.¹

У 2019 році Городнянський районний суд Чернігівської області засудив водія до шести років позбавлення волі за те, що той через свою неухважність та перевищення швидкості руху не впорався з керуванням транспортного засобу, збив людину та врізався у дерево. Унаслідок ДТП загинули як пішоход, так і пасажир авто. Такий вирок підтвердила апеляція. У касаційній скарзі сторона захисту поставила під сумнів обґрунтованість таких рішень. Адже докази у справі були засновані на сумнівних та суперечливих показаннях свідків: хтось із них, перебуваючи за парканом, стверджував, що авто «летіло» по дорозі на великій швидкості; хтось чув скрип гальм, тоді як згідно з протоколом огляду місця події машина взагалі не гальмувала.

Швидкість авто встановлювали через оцінку суб'єктивних вражень очевидців: під час слідчого експерименту автомобіль із понятими в салоні рухався тією ж дорогою зі швидкістю 120 км/год., а свідок, перебуваючи на власному подвір'ї, показав, що в день аварії авто винуватця рухалося ще швидше. Через такі докази у справі не було проведено автотехнічної експертизи. Але в ККС ВС України, куди сторона захисту звернулася зі скаргою, зауважили що перевіряють лише правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права, правової оцінки обставин.²

Ураховуючи викладене, підготовка експертиз накладає суттєвий відбиток на завдання слідчого, які вирішують при проведенні таких слідчих (розшукових) дій, як огляд місця події і транспортних засобів, допити учасників та очевидців, слідчі експерименти³.

¹ Старіков Є. Визначення терміна «технічна неспроможність вихідних даних в автотехнічній експертизі. URL : <http://surl.li/fzwlsg>

² Постанова ВС України у справі № 732/138/18 провадження № 51-5638км19 від 24 листопада 2020 року. URL : <http://surl.li/rtfyjl>

³ Галатенко К. В. Особливості розслідування злочинів проти безпеки дорожнього руху. Матеріали АЕРО-2020. *Повітряне і космічне право*: матеріали Всеукраїнської конференції молодих учених і студентів. м. Київ, Національний авіаційний університет, 20 листопада 2020 р. Том 1. Тернопіль : Вектор. С. 239.

РОЗДІЛ 7. МЕТОДИКА ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН, ЇХ АНАЛОГІВ АБО ПРЕКУРСОРІВ ТА ІНШІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ

7.1. Кримінально-правова характеристика, загальні питання кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення

Кримінальні правопорушення проти здоров'я населення передбачені в розділі XIII «Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення» Особливої частини КК України.

Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів – суспільно небезпечні діяння, які створюють загрозу заподіяння шкоди або заподіюють фактичної шкоди здоров'ю невизначеного кола осіб від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів.

При здійсненні кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень цієї групи необхідно враховувати, що правовий режим обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів регламентовано не тільки в КК України, а також:

1. Нормами міжнародного права, зокрема конвенціями Організації Об'єднаних Націй – Єдиною конвенцією про наркотичні засоби 1961 року (з доповненнями) від 30.03.1961, Конвенцією про психотропні речовини від 21.02.1971, Конвенцією про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20.12.1998.

2. Нормами національного законодавства, зокрема:

- законами України: «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15.02.1995 № 60/95-ВР, «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню

ними» від 15.02.1995 № 62/95-ВР, «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 № 222-VIII;

- постановами Кабінету Міністрів України: «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» від 06.05.2000 № 770, «Про реалізацію частини шостої статті 7 Закону України «Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів» від 21.11.2007 № 1339, «Про затвердження Порядку перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на території України та оформлення необхідних документів» від 17.04.2008 № 366, «Про затвердження Порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом» від 03.06.2009 № 589, «Деякі питання видачі дозволу на використання об'єктів і приміщень, призначених для провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» від 13.04.2011 № 469, «Про затвердження Порядку придбання, перевезення, зберігання, відпуску, використання та знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у закладах охорони здоров'я» від 13.05.2013 № 333, «Деякі питання ліцензування господарської діяльності з культивування рослин, включених до таблиці I переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного переліку» від 06.04.2016 № 282;

- наказами Міністерства охорони здоров'я України: «Про затвердження таблиць невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться у незаконному обігу» від 01.08.2000 № 188, «Про затвердження Правил виписування рецептів на лікарські засоби і медичні вироби, Порядку відпуску лікарських засобів і медичних виробів з аптек та їхніх структурних підрозділів, Інструкції про порядок зберігання, обліку та знищення рецептурних бланків» від 19.07.2005 № 360, «Про деякі питання придбання, перевезення, зберігання, відпуску, використання та знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів у закладах охорони здоров'я» від 07.08.2015 № 494; «Про деякі питання віднесення засобів і речовин до аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин» від 03.04.2019 № 715;

- нормативними актами інших міністерств, відомств та органів.

Спеціальні питання кваліфікації зазначених вище кримінальних правопорушень, відмежування їх від інших кримінально протиправних

посягань, а також тлумачення певних термінів і понять розв'язують у ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26.04.2002 № 4.¹

Необхідним є аналіз сучасної слідчої (зокрема виробленої слідчими Національної поліції України) та судової (зокрема ККС ВС та інших судів України) практики щодо кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

Обов'язковою ознакою кримінальних правопорушень аналізованої групи є наявність відповідних предметів, які становлять суспільну небезпеку для здоров'я населення, а отже, на з'ясування саме цієї ознаки необхідно приділити посилену увагу.

Більшість предметів кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, зараховано до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 № 770 (зі змінами) у вигляді таблиць I–IV, кожна з яких містить список № 1 і список № 2, а таблиця I – ще й список № 3.

Зазначені списки – це переліки наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, обіг яких в Україні заборонений (списки № 1 і № 2 таблиці I) чи обмежений, але щодо якого вживають заходів контролю різної суворості.

Таблиця I містить переліки особливо небезпечних наркотичних засобів і психотропних речовин (списки № 1 і № 2), обіг яких в Україні заборонено, а також переліки наркотичних засобів і психотропних речовин, обіг яких в Україні дозволено лише в цілях і на підставах, визначених у законодавстві, – список № 3.

Списки № 1 і № 2 таблиці II перераховують відповідно наркотичні засоби і психотропні речовини, обіг яких в Україні обмежено та щодо яких уживають заходів контролю згідно із законодавством. Ці засоби та речовини надзвичайно небезпечні, але з урахуванням їхньої терапевтичної цінності можуть використовуватися в медичних цілях. Для засобів і речовин з обох списків таблиці II передбачено однакові заходи контролю.

Таблиця III містить переліки наркотичних засобів і психотропних речовин (списки № 1 і № 2), обіг яких в Україні обмежено та щодо яких можливі пом'якшення деяких заходів контролю згідно із законодавством. Це певні наркотиковмісні препарати (список № 1) і психотропні речовини (список № 2),

¹Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року. № 4. (зі змінами, внесеними згідно з постановою Верховного Суду від 18 грудня 2009 року № 16). URL : <http://surl.li/sjhxxf>

що є менш небезпечними порівняно із засобами та речовинами таблиці II, і мають більш широке терапевтичне застосування. Для них також передбачено однакові заходи контролю.

Таблиця IV визначає прекурсори (списки № 1 і № 2), обіг яких в Україні обмежено та щодо яких уживають заходів контролю згідно із законодавством. Список № 1 перераховує хімічні речовини та їхні солі, під час переробки яких одержують синтетичні наркотичні засоби чи психотропні речовини, список № 2 – розчинники, окислювачі та хімікати промислового або побутового призначення, що використовують у виробництві чи виготовленні наркотичних засобів або психотропних речовин. Стосовно прекурсорів встановлено різні заходи контролю, при цьому більш суворі – щодо речовин зі списку № 1.

Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів складений з урахуванням положень і вимог відповідних міжнародних конвенцій та протоколів ООН, проте він постійно змінюється у зв'язку з доповненням новими видами речовин, потенційна небезпечність яких зумовлює тяжкі наслідки для здоров'я як конкретної особи, так і населення, для економіки, кожної окремої сім'ї та суспільства загалом.

Обов'язковою ознакою злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів є наявність предметів, які становлять певну небезпеку для здоров'я людей.

Такими предметами відповідно до ст. ст. 305–320 КК України можуть бути:

1) наркотичні засоби (ст. ст. 305, 307–309, 315, 320 КК України) – речовини природні чи синтетичні, препарати, рослини, зараховані до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» від 6 травня 2000 р. № 770 (далі – Перелік). Наркотичні засоби класифікують залежно від джерела їхнього походження на три групи: 1) рослинного походження; 2) напівсинтетичного походження; 3) синтетичного походження. Наркотичні засоби рослинного походження – похідні різних сортів конопель (каннабісу смола, каннабісу олія тощо), опійні препарати (опій, ацетильований опій, екстракційний опій) тощо; напівсинтетичні наркотичні засоби – отримують через синтезування наркотичних засобів рослинного походження (героїн, кокаїн); синтетичні наркотичні засоби – отримують у хімічних лабораторіях (часто кустарних) із різних хімічних речовин (перветин, метадон, фенамін, фентаніл тощо), а також до них належать наркотичні лікарські засоби;

2) психотропні речовини (ст. ст. 305, 307–309, 315, 320 КК України) – речовини природні чи синтетичні, препарати, природні матеріали, зараховані до Переліку. Психотропні речовини викликають стан психічної залежності та

справляють депресивний або стимулювальний вплив на центральну нервову систему, або викликають порушення сприйняття, або емоцій, або мислення, або поведінки, і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними. До психотропних речовин належать: амфетамін, барбітал, діазепам, ЛСД, мескалін, тетрагідроканнабінол, феназепам тощо;

3) прекурсори (ст. ст. 305, 311, 312, 320 КК України) – речовини, які використовують для виробництва, виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, зараховані до Переліку, зокрема список № 1 містить перелік прекурсорів, обіг яких обмежено та щодо яких уживано заходів контролю. Йдеться про хімічні речовини та їхні солі, під час переробки яких можна одержати синтетичні наркотичні чи психотропні речовини: ергометрин, ефедрин, лізергінова кислота, фенілацетон тощо. У списку № 2 Переліку перелічено прекурсори, обіг яких не обмежено, але стосовно них теж уживано заходів контролю. Ці прекурсори (розчинники, окислювачі й інші хімікати промислового чи побутового призначення) використовують у процесі виготовлення наркотичних або психотропних речовин (ангідрид оцтової кислоти, ацетон, етиловий ефір, калію перманганат, сірчана кислота, соляна кислота);

4) наркотиковмісні рослини (ст. 310 КК України) – рослини виду снотворного маку та роду коноплі;

5) аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин (ст. ст. 305, 307–309, 315, 320 КК України) – заборонені до обігу на території України речовини синтетичні чи природні, не зараховані до Переліку, хімічна структура та властивості яких подібні до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють. На сьогодні механізм притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення протиправних діянь з аналогами наркотичних засобів і психотропних речовин не врегульований;

6) кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, які використовують із метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів (ст. 306 КК України). Під коштами в такому випадку потрібно розуміти гроші, акції, векселі, інші матеріальні цінності, одержані від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів. Майном вважають окрему річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки;

7) обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 313 КК України). Під обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, потрібно розуміти апарати, пристрої, прилади, за допомогою яких ці засоби й речовини виготовляють (конденсаційна труба, випарник, генератор пари, прес, необхідні для виготовлення гашишу), чи окремі вузли, деталі відповідного агрегата (насос для відсмоктування фільтра при перегонці опію). Використані для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів побутові предмети (кухонний посуд, млинок для кави, м'ясорубка тощо) обладнання, призначені для цієї мети, за змістом закону не визнають. Не належать до зазначеного обладнання і такі предмети медичного призначення, як шприци, стандартні флакони для розфасування ліків, скляні відвідні трубки тощо.

8) документи (незаконно виготовлені, підроблені чи незаконно отримані), які дають право на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів (ст. 318 КК України). Це документи, які безпосередньо засвідчують таке право (зокрема, ліцензія, рецепт, довіреність, товарно-транспортна накладна);

9) рецепт (незаконно виданий) на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 319 КК України). Це письмове звернення лікаря до фармацевта, у якому містяться розпорядження про виготовлення та відпуск ліків, а також вказівки, як цими ліками повинен користуватися хворий.

Відповідно до абз. Другого п. 1 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26.04.2002 № 4 для встановлення виду, назви і властивостей наркотичного засобу, психотропної речовини, аналога такого засобу, речовини або прекурсора, їх походження, способу виготовлення чи переробки, а також належності наркотиковмісних рослин необхідні спеціальні знання, у справах такої категорії обов'язково має бути висновок експерта із цих питань.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання та збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК України).

Основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення – установлений з метою захисту здоров'я населення порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Додаткові безпосередні об'єкти кримінального правопорушення – здоров'я особи та її життя, інтереси дітей, громадський порядок, суспільна моральність, громадська безпека, система правосуддя тощо.

Предмет кримінального правопорушення – наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги.

Дії особи, яка під виглядом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів умисно збуває будь-які інші засоби чи речовини з метою заволодіння грошима чи майном, потрібно кваліфікувати як шахрайство, а за наявності до того підстав – і як підбурювання до замаху на незаконне придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, дії ж покупця – як замах на вчинення кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 307 або ст. 309 КК України.¹

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення передбачає незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання, збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Для кваліфікації зазначеного суспільно небезпечного діяння важливим завданням є розуміння змісту наведених вище дій.

Незаконне виробництво наркотичних засобів та (або) психотропних речовин – усі дії, пов'язані з серійним одержанням наркотичних засобів, психотропних речовин із хімічних речовин та (або) рослин, зокрема відокремлення частин рослин або наркотичних засобів, психотропних речовин від рослин, з яких їх отримують, здійснені всупереч установленому законом порядку.

Незаконне виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – усі дії (зокрема рафінування, підвищення в препараті концентрації наркотичних засобів і психотропних речовин чи їх переробку), здійснені всупереч встановленого законом порядку, у результаті яких на основі наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів наркотичних засобів і психотропних речовин одержують готові до використання та (або) вживання форми наркотичних засобів, психотропних речовин або лікарські засоби, що їх містять, чи інші наркотичні засоби, психотропні речовини.

Незаконне придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – це їх купівля, обмін на інші товари або речі, прийняття як сплату за виконану роботу чи надані послуги, позика, подарунок або сплата боргу, привласнення знайденого, а також збирання залишків наркотиковмісних рослин на пожнивних земельних площах після зняття з них охорони, на земельних ділянках громадян, а також збирання таких дикорослих рослин або їхніх частин на пустирях. Не визнають незаконним придбання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, якщо воно здійснено

¹ абз. третій п. 4 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 року № 4. URL : <http://surl.li/yojfho>

відповідно до вимог ст. 27 Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори» від 15.02.1995 № 60/95-ВР, а також згідно зі ст. 5 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними» від 15.02.1995 № 62/95-ВР (під час оперативної закупки).

Незаконне зберігання зазначених предметів – будь-які умисні дії, пов’язані з фактичним перебуванням наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у володінні винної особи (вона може тримати їх при собі, у будь-якому приміщенні, сховищі або в іншому місці).

ОСОБА_1 придбав із метою збуту в невідомий час та місці особливо небезпечний наркотичний засіб – канабіс, після чого відніс його до свого автомобіля ВАЗ 2101 д.н.з. бежового кольору. Реалізуючи свій злочинний намір, діючи навмисно, із корисливою метою, із метою подальшого збуту, розфасував особливо небезпечний наркотичний засіб – канабіс у три паперових згортки, тобто незаконно зберігаві з метою збуту. 24.10.2017 року під час огляду біля магазину АТБ-маркет по вул. Незалежності, в м. Охтирці, Сумської області, з автомобіля ВАЗ 2101, д.н.з. бежового кольору, що належить на праві користування ОСОБА_1, було вилучено розфасований у різні пакетики особливо небезпечний наркотичний засіб – канабіс, загальною масою згідно з висновком судової експертизи № 19/119/7-2/1769е від 06.11.2017 року 6,931 г.

Такі дії ОСОБА_1, виражені в незаконному придбанні, зберіганні з метою збуту особливо небезпечного наркотичного засобу – канабіс обвинувачення кваліфікує як кримінальне правопорушення, передбачене у ч. 2 ст. 307 КК України.¹

Незаконне перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – це їх умисне переміщення будь-яким видом транспорту з однієї території на іншу в межах території України з порушенням порядку і правил, установлених чинним законодавством.

Незаконне пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – це їх незаконне переміщення у просторі через відправлення поштою, багажем, посильним або в інший спосіб з одного місця в інше в межах території України.

Незаконний збут зазначених вище предметів – будь-які оплатні чи безоплатні форми їхньої реалізації всупереч Законам України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори» від 15.02.1995 № 60/95-ВР та «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними» від 15.02.1995 № 62/95-ВР (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позика, введення володільцем цих засобів або

¹Вирок Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 28 березня 2023 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109861909>

речовин ін'єкцій іншій особі за її згодою тощо). Обопільне введення ін'єкцій наркотичного засобу, психотропної речовини чи їхнього аналогу особами, які їх придбали за спільні кошти, збуту не утворюють.¹

Суб'єкт кримінального правопорушення є загальним – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ст. 307 КК України, характеризує прямий умисел і спеціальна мета подальшого збуту при виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні предметів кримінального правопорушення. Саме метою збуту таке кримінальне правопорушення відрізняється від кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 309 КК України, у якому така мета відсутня.

Про умисел на збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів може свідчити як відповідна домовленість з особою, яка придбала ці засоби чи речовини, так й інші обставини, зокрема: великий або особливо великий їх розмір; спосіб упакування та розфасування; поведінка суб'єкта кримінального правопорушення; те, що особа сама наркотичні засоби або психотропні речовини не вживає, але виготовляє та зберігає їх тощо. При цьому необхідно мати на увазі, що відповідальність за збут таких засобів і речовин настає незалежно від їхнього розміру.² Аналогічними є висновки в постановках ККС ВС, зокрема у постанові від 20.02.2019 у справі № 178/1348/15-к (провадження № 51-3210км18).³

Крім того, ККС ВС робить важливе уточнення про те, що злочин, передбачений у ст. 307 КК України, вчинено з метою збуту наркотичних засобів, може вказувати сукупність таких обставин, зокрема посада, яку обіймав обвинувачений на момент вчинення злочину, його функціональні обов'язки, поведінка під час вчинення злочину, сукупність наркотичних засобів різних видів, їхня кількість, спосіб упакування та розфасування, а також методи приховування.⁴

Кваліфікаційними ознаками кримінального правопорушення, передбаченого у ч. 2 ст. 307 КК України, є вчинення його:

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Том 2. URL : <http://surl.li/yffhns>

² Абз. другий п. 4 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 року № 4. URL : <http://surl.li/nhgqxr>

³ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду Верховного Суду від 20 лютого 2019 року у справі № 178/1348/15-к (провадження № 51-3210км18). URL : <http://surl.li/mcxrft>

⁴ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду Верховного Суду від 24 жовтня 2018 року у справі № 711/2259/16-к (провадження № 51-477км17). URL : <http://surl.li/sfcxqx>

- особою, що раніше вчинила одне із кримінальних правопорушень, передбачених у ст. ст. 308–310, 312, 314, 315, 317 КК України;
 - із залученням неповнолітнього;
 - щодо наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у великих розмірах;
 - щодо особливо небезпечних наркотичних засобів або психотропних речовин;
 - збут наркотичних засобів чи психотропних речовин у місцях, призначених для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян;
 - збут чи передача цих засобів або речовин у місця позбавлення волі.
- Особливими кваліфікаційними ознаками кримінального правопорушення, передбаченого у ч. 3 ст. 307 КК України, є учинення його:
- організованою групою;
 - щодо наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в особливо великих розмірах (наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.08.2000 № 188);
 - із залученням малолітнього або стосовно малолітнього (тобто особи, яка не досягла 14-річного віку).

У ч. 4 ст. 307 КК України передбачено заохочувальну норму, відповідно до якої особу звільняють від кримінальної відповідальності за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їхні аналоги (ч. 1 ст. 307, ч. 1 ст. 309 КК України), якщо вона:

- добровільно здала такі засоби, речовини або їхні аналоги;
- указала джерело їх придбання або сприяла розкриттю кримінальних правопорушень, пов'язаних з їх незаконним обігом.

Здачу наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів визнають добровільною, якщо вона відбулася за обставин, коли особа мала й усвідомлювала можливість продовжувати кримінально протиправну діяльність, але не побажала цим скористатися.

Водночас ККС ВС зазначив, що якщо особа мала умисел на передачу наркотичного засобу, але не довела свого кримінального правопорушення до кінця, оскільки була затримана в порядку ст. 208 КПК України, то це виключає наявність у діях цієї особи ознак добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні, передбачених у ч. 1 ст. 17 КК України.¹

¹ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 травня 2019 року у справі № 357/9239/16-к (провадження № 51-9371км18). URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82119862>.

Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними через шахрайство або зловживання службовим становищем (ст. 308 КК України).

Основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення – установлений з метою захисту здоров'я населення порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Додатковим безпосереднім об'єктом можуть бути здоров'я особи та її життя, відносини власності, інтереси службової діяльності тощо.

Предмет кримінального правопорушення – наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналогі.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого у ч. 1 ст. 308 КК України, полягає в протиправному вилученні наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у будь-який із перелічених у цій нормі спосіб із підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності або в окремих громадян, зокрема вилучення наркотиковмісних рослин або їхніх частин із земельних ділянок господарств чи громадян до закінчення збирання врожаю.

До способів такого вилучення зараховують: викрадення; привласнення; вимагання; заволодіння вказаними засобами та речовинами через шахрайство (ч. 1 ст. 308 КК України); заволодіння ними через зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 308 КК України); розбій (ч. 3 ст. 308 КК України).

Викрадення – протиправне таємне чи відкрите, зокрема із застосуванням насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я, або із погрозою застосування такого насильства, вилучення їх у юридичних чи фізичних осіб, які володіють ними як законно, так і незаконно (крадіжка або грабіж).

ОСОБА_1 14-15.112016 в обідній час, знаходячись біля свого будинку, який розташований за адресою: АДРЕСА_2, побачила незнайомих їй молодих чоловіків в кількості 5–6 осіб, які знаходились на пустирі, навпроти її будинку. Спостерігаючи на відстані, за вищевказаною групою осіб, ОСОБА_1 побачила, як один чоловік із групи, знаходячись біля бетонних будівельних плит, сховав невідомий предмет у бетонних плитах. Далі вищевказані особи пішли в невідомому напрямку. Маючи умисел на незаконне викрадення зазначеного предмета, переконавшись у відсутності сторонніх осіб, ОСОБА_1 відразу підійшла до місця, де незнайомий їй чоловік серед бетонних плит сховав невідомий предмет, звідки таємно викрала поліетиленовий пакунок та паперовий згорток, у яких знаходилась речовина рослинного походження, сіро-зеленого кольору, яку вона в подальшому принесла додому та зберігала за місцем свого мешкання в будинку АДРЕСА_2 без мети збуту. Такі дії ОСОБА_1

кваліфіковані за ч. 1 ст. 308 КК України за ознаками викрадення наркотичного засобу.¹

Привласнення – дії з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їхніми аналогами, що пов'язані з їх протиправним утриманням чи не поверненням володільцю особою, якій вони були довірені по службі (для зберігання, перевезення, пересилання) або якою були вилучені в іншої особи, котра протиправно ними володіла, тощо.

Вимагання – вимога передачі вказаних засобів або речовин, поєднана з погрозою застосування (зазвичай у майбутньому) насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які вони бажають зберегти в таємниці.

Відповідно до абзацу другого та третього п. 9 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26.04.2002 № 4 вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, поєднане із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я особи, або з погрозою застосування такого насильства, утворює склад кримінального правопорушення, передбаченого у ч. 2 ст. 308 КК України, а якщо такі дії поєднані з насильством, небезпечним для життя і здоров'я, їх кваліфікують за ч. 3 ст. 308 КК України.

Заволодіння наркотичними засобами, психотропними речовинами чи їх аналогами через шахрайство – заволодіння ними через обман або зловживання довірою. Варто наголосити, що для з'ясування змісту конкретних способів вилучення предметів кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 308 КК України, рекомендовано з-поміж іншого керуватися положеннями ППВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 № 10.²

Суб'єкт кримінального правопорушення – фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку (при вчиненні крадіжки, грабежу, розбою та вимагання) або 16-річного віку (у всіх інших випадках). Водночас при заволодінні наркотичними засобами, психотропними речовинами або їхніми аналогами через зловживання особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 308 КК України) суб'єкт кримінального правопорушення – спеціальний (службова особа).

¹ Вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 23 червня 2021 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://surl.li/fykdyv>

² Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 року № 10. URL : <http://surl.li/qeammg>

Суб'єктивну сторону кримінального правопорушення характеризує прямим умислом.

Кваліфікаційні ознаки кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 308 КК України) – учинення його:

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого або з погрозою застосування такого насильства;
- особою, що раніше вчинила одне із кримінальних правопорушень, передбачених у ст. ст. 306, 307, 310, 311, 312, 314, 317 КК України;
- у великих розмірах (наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.08.2000 № 188);
- особою через зловживання своїм службовим становищем.

Особливими кваліфікаційними ознаками кримінального правопорушення, передбаченого у ч. 3 ст. 308 КК України є вчинення його:

- в особливо великих розмірах (наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.08.2000 № 188);
- організованою групою,
- розбій із метою викрадення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів;
- вимагання цих засобів або речовин, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я.

Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту (ст. 309 КК України).

Основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення – установлений із метою захисту здоров'я населення порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Додаткові безпосередні об'єкти кримінального правопорушення – здоров'я особи, суспільна моральність, інтереси неповнолітніх тощо.

Предмет кримінального правопорушення – наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого у ч. 1 ст. 309 КК України передбачає незаконні: виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Зміст зазначених вище дій розкрито вище при кримінально-правовій характеристиці кримінального правопорушення, передбаченого ст. 307 КК України.

З урахуванням того, що у ст. 44 КупАП передбачено відповідальність за незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах, відповідальність за ч. 1 ст. 309 КК настає в разі вчинення зазначених у цій частині незаконних дій із наркотичними засобами або психотропними речовинами у розмірах, які становлять величину між верхньою межею невеликих розмірів і нижньою межею великих розмірів, зазначених у таблиці 1¹. Незаконне виробництво придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах тягне за собою відповідальність відповідно до ст. 44 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Суб'єкт кримінального правопорушення є загальним – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Суб'єктивну сторону кримінального правопорушення характеризує прямий умисел.

Для кваліфікації цього кримінального правопорушення важливо уточнити, що в ньому спеціальна мета подальшого збуту наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів відсутня, тобто особа не має на меті безоплатно чи за винагороду в будь-якій формі передавати ці засоби чи речовини в розпорядження іншої особи. Саме відсутністю мети збуту відрізняється це кримінальне правопорушення від кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 307 КК України, де така мета наявна.

16.08.2018 приблизно о 16-00 год. ОСОБА_1, знаходячись неподалік бібліотеки ім. «Вернадського», що за адресою: м. Київ, проспект. Голосіївський, 3, на асфальті тротуару під сміттєвим баком побачив та підняв поліетиленовий пакет із пазовим замком, при візуальному огляді якого виявив у середині 17 поліетиленових згортків, у середині яких знаходилась кристалічна речовина білого кольору – метадон. ОСОБА_1 помістив вказані 17 згортків до кишені штанів, у які був одягнений, чим незаконно придбав та став зберігати при собі без мети збуту наркотичний засіб у великих розмірах. У подальшому, ОСОБА_1 вказаний наркотичний засіб переніс до ст. метро «Деміївська» КП «Київський метрополітен», де у вестибюлі вказаної станції о 16-15 год. був запрошений до службового приміщення вказаної станції, де у присутності понятих у ОСОБА_1 під час проведення огляду надав із правої кишені штанів 17 поліетиленових згортків, У середині яких, згідно висновком експерта № 11-2/3853 від 30.07.2018 міститься особливо небезпечний наркотичний засіб – метадон, масою 1,771 г., що є великим розміром.

¹ Абз. 2 п. 20 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 року № 4. URL : <http://surl.li/batfuk>

Отже, обвинуваченого ОСОБА 1 визнають винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 309 КК України, а саме у незаконному придбанні та зберіганні наркотичного засобу без мети збуту у великих розмірах.¹

Кваліфікаційні ознаки кримінального правопорушення, передбаченого у ч. 2 ст. 309 КК України – учинення його:

- за попередньою змовою групою осіб;
- протягом року після засудження за цією статтею (факт засудження особи за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 309 КК України, є обов'язковим, при цьому особу визнають такою, що має судимість, із дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості. Про строки погашення судимості див. ст. 89 КК України, а про зняття судимості – ст. 91 цього Кодексу. Крім того, як зазначив ККС ВС, якщо кілька кримінальних правопорушень, вчинених особою, є предметом різних кримінальних проваджень, то відсутність вироку суду, який набрав законної сили, наявність кримінального провадження, зокрема на стадії його судового розгляду, не породжує правових наслідків для юридичної оцінки наступних чи попередніх діянь особи, у вчиненні яких її обвинувачують²);

- якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їхні аналоги у великих розмірах (наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.08.2000 № 188).

Особливими кваліфікаційними ознаками кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 309 КК України) є вчинення його:

- із залученням неповнолітнього;
- щодо наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в особливо великих розмірах (наказ Міністерства охорони здоров'я України від 01.08.2000 № 188).

Ч. 4 ст. 309 КК України передбачає заохочувальну норму, відповідно до якої звільняється від кримінальної відповідальності (за дії, передбачені ч. 1 ст. 309 КК України) особа, яка добровільно звернулася до лікувального закладу та розпочала лікування від наркоманії.

Крім цього, ККС ВС стверджує, що:

¹Вирок Голосіївського районного суду міста Києва від 23 березня 2023 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109727601>.

²Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду Верховного Суду від 11 грудня 2019 року у справі № 274/2956/17 (провадження № 51-4204км19). URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86401046>.

- по-перше, встановлення такого діагнозу, як наркоманія, а також проходження особою курсу її лікування може здійснюватися лише в лікувальному закладі, який має ліцензію на цей вид діяльності;¹
- по-друге, звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 309 КК України неможливе, якщо обвинувачений під час судового розгляду заперечує проти закриття кримінального провадження (у такому випадку кримінальне провадження повинно бути продовжене в загальному порядку);²
- по-третє, значний проміжок часу, що минув із моменту ухвалення обвинувального вироку судом першої інстанції щодо особи, засудженої за ч. 2 ст. 309 КК України, до моменту її звернення до лікувального закладу для лікування наркоманії, свідчить про відсутність обов'язкової умови, передбаченої у ч. 4 ст. 309 КК України, а отже, підстави звільнення від кримінальної відповідальності при позитивній посткримінальній поведінці особи.³

Посів або вирощування снотворного маку чи конопель (ст. 310 КК України).

Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення – установлений порядок культивування рослин, що можуть бути сировиною чи технологічними компонентами для виготовлення (виробництва) наркотичних засобів або психотропних речовин для промислових цілей.

Предмет кримінального правопорушення – будь-які види снотворного маку чи конопель.

Рослини виду мак снотворний – усі частини, цілі чи подрібнені (за винятком дозрілого насіння), рослини виду мак снотворний (опійний, зокрема олійний та інші, що містять опій), зібрані будь-яким способом, що містять алкалоїди, а також речовини, які отримують із цієї макової соломи.

Рослини роду коноплі – рослини будь-якого виду роду канабіс; зазвичай однорічна рослина, плодоносні та квітучі верхівки (суцвіття) якої, пилок і смола містять тетрагідроканабінол – психотропно активний алкалоїд. Наркотичні засоби конопляної групи – канабіс (верхівки рослин канабісу з квітками чи плодами за винятком дозрілого насіння, з яких не була виділена смола), канабісу смола, канабісу олія, настойки та екстракти.

¹ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду Верховного Суду від 11 вересня 2019 року у справі № 227/2400/17 (провадження № 51-2854ск19). URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84211549>.

² Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду Верховного Суду від 13 березня 2018 року у справі № 760/11451/15-к (провадження № 51-727км18). URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72909394>.

³ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду Верховного Суду від 07 червня 2022 року у справі № 759/1458/19 (провадження № 51-3194км21). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104748417>.

Кваліфікуючи кримінальне правопорушення, передбачене у ч. 1 ст. 310 КК України за об'єктивною стороною, необхідно враховувати, що воно полягає в незаконному посіві або незаконному вирощуванні снотворного маку в кількості від ста до п'ятисот рослин чи конопель у кількості від десяти до п'ятдесяти рослин.

Посів або незаконне вирощування снотворного маку чи конопель буде незаконним, якщо культивування зазначених рослин здійснюють юридичні особи без спеціального дозволу – ліцензії на здійснення відповідних видів діяльності, або такі дії вчиняють фізичні особи.

Під посівом потрібно розуміти висівання насіння маку снотворного чи конопель або висадження їх розсади на будь-якій земельній ділянці, незалежно від місця її розташування (в огороді, на полі, у теплицях та парниках, на балконі у квартирі тощо).

Вирощування – догляд за посівами чи паростками маку снотворного чи конопель (розпушування ґрунту, прополювання, проріджування, полив, підживлення добривами тощо) з метою доведення їх до стадії дозрівання.

ОСОБА_1, маючи умисел на незаконне вирощування конопель, навесні 2017 року на орендованій земельній ділянці, яка належить на праві індивідуальної власності ОСОБА_1, незаконно, протягом всього вегетаційного періоду росту рослин конопель доглядав за сходами через культивування, тим самим незаконно вирощував рослини роду конопель. Продовжуючи свій злочинний умисел, частину незаконно вирощених рослин роду конопель ОСОБА_1 зірвав та переніс на горище технічного, який перебував в його користуванні, де висушував, тим самим незаконно виготовив особливо небезпечний наркотичний засіб канабіс.

17.08.2017 у період з 12 год. 40 хв. До 14 год. 30 хв. Під час огляду домоволодіння працівники Коростенського ВП ГУНП в Житомирській області виявили та вилучили 95 зелених рослин із листям та кореневою системою, які згідно з висновком експерта є рослинами роду «коноплі», містять основний психоактивний компонент коноплі тетрагідроканабінол та суміш канабіноїдів, які ОСОБА_1 незаконно вирощував на вказаній земельній ділянці без мети збуту. Також при подальшому проведенні огляду місця події на горищі технічного приміщення, працівники Коростенського ВП ГУНП виявили та вилучили наркотичну речовину (канабіс), вагою 70,688 г. у перерахунку на висушену речовину, яку ОСОБА_1 незаконно зберігав без мети збуту. Своїми умисними діями, які виразились у незаконному вирощуванні рослин конопель в кількості

95 рослин без мети збуту. Так, ОСОБА_1 вчинив кримінальне правопорушення, передбачене у ч.2 ст.310 КК України та ч. 2 ст. 309 КК України.¹

ККС ВС зробив важливе уточнення: вирощування конопель (ст. 310 КК України) має місце як у випадку, коли відповідні рослини спеціально висаджені обвинуваченим або іншою особою, так і в разі, коли рослини конопель є дикорослими, але особа доглядала за їх посівами, забезпечуючи ріст та дозрівання конопель.²

Дії особи, яка спочатку незаконно виростила мак снотворний чи коноплі, а потім незаконно їх зберігала, перевозила, пересилала, збувала або виготовляла з них інші наркотичні засоби, кваліфікують за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 310 та ст. 307 чи ст. 309 КК України.

Способи та засоби вчинення цього кримінального правопорушення можуть бути різними і для кваліфікації значення не мають. Місце вчинення кримінального правопорушення також не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, це може бути присадибна ділянка, пустирище, поле державних чи колективних господарств тощо.

За загальним правилом культивування (тобто посів і вирощування) наркотиковмісних рослин, до яких належать снотворний мак та коноплі, із метою виробництва та (або) виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, а також діяльність, пов'язану з культивуванням рослин із низьким змістом наркотичних засобів для промислових цілей, можуть здійснювати підприємства всіх форм власності за наявності в них ліцензії на здійснення відповідних видів діяльності. Детально ці питання врегульовує постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом» від 03.06.2009 № 589.³

Граничне допустимий уміст наркотичних засобів у цих рослинах визначає постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів» від 06.05.2000 № 770 (зокрема культивування рослин виду «мак снотворний» для виробництва насіння допускають лише за умови використання насіння, зібраного із сортів рослин, у висушеній соломі яких уміст морфіну не перевищував 0,15 %, а культивування рослин роду коноплі для промислових цілей, за винятком

¹ Вирок Коростенського міськрайонного суду від 23 січня 2023 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108544598>

² Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду Верховного Суду від 13 листопада 2019 року у справі № 141/1201/16-к (провадження № 51-3757км19). URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85743543>

³ Про затвердження Порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом : постанова Кабінету Міністрів України від 03 червня 2009 № 589. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/589-2009-%D0%BF#Text>

виробництва та (або) виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, допускають за умови використання насіння, зібраного із сортів рослин, у висушній соломі яких уміст тетрагідроканабінолу не перевищував 0,08 %).¹

Кримінальне правопорушення є закінченим із моменту виконання дій, що утворюють посів чи вирощування снотворного маку чи конопель, незалежно від того, чи були вирощені такі рослини, чи був зібраний урожай і вироблені (виготовлені) наркотичні засоби (формальний склад).

Суб'єкт кримінального правопорушення є загальним – фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Суб'єктивною стороною кримінального правопорушення є прямий умисел.

Кваліфікаційними ознаками кримінального правопорушення, передбаченого у ч. 2 ст. 310 КК України є незаконний посів або незаконне вирощування снотворного маку чи конопель:

- особою, яка була засуджена за цією статтею (йдеться про повторність тотожних кримінальних правопорушень, пов'язану з попереднім засудженням особи за ст. 310 КК України, при цьому судимість у такої особи не повинна бути погашена або знята та на момент вчинення нового кримінального правопорушення не повинні закінчитися строки давності притягнення до кримінальної відповідальності за раніше вчинене кримінальне правопорушення. Якщо особа повторно вчинила кримінальне правопорушення, передбачене цією статтею та при цьому не мала судимості за таке діяння, учинене нею не можна кваліфікувати за ознакою повторності через відсутність у ч. 2 вказаної кваліфікаційної ознаки. Особливості судимості розриті законодавцем у нормах розділу XIII Загальної частини КК України);

- особою, яка раніше вчинила одне із кримінальних правопорушень, передбачених у ст. ст. 307, 309, 311, 317 КК України (йдеться про повторність однорідних кримінальних правопорушень, якими є діяння, що передбачені у ст. ст. 307, 309, 311 та 317 КК України, при цьому судимість особи за цими статтями для притягнення її до відповідальності за ч. 2 ст. 310 КК України не вимагається);

- за попередньою змовою групою осіб з метою збуту (про групу осіб за попередньою змовою див. ч. 2 ст. 28 КК України; про зміст поняття «збут» див. кримінально-правову характеристику кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 307 КК України);

- у кількості п'ятисот і більше рослин снотворного маку чи в кількості п'ятдесят і більше рослин коноплі. При підрахунку кількості рослин потрібно

¹ Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : постанова Кабінету Міністрів України від 06 травня 2000 року № 770. URL : <http://surl.li/iuzndg>

виходити з того, що окремою рослиною вважатиметься лише та, яка має самотійний корінь, при цьому кількість її стебел у розрахунок не беруть. Оскільки в обох частинах ст. 310 КК України диференційовано визначено нижні межі кількості рослин, що культивуються, то при підрахунку кількості рослин різних видів – маку снотворного і конопель – їх складання неприпустиме.¹

Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ним через шахрайство або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням (ст. 313 КК України).

Предмет кримінального правопорушення – обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (розташоване в легальних чи підпільних лабораторіях, домашніх умовах тощо).

Обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – апарати, пристрої, прилади, за допомогою яких ці засоби й речовини виготовляють (конденсаційна труба, випарник, генератор пари, прес, необхідні для виготовлення гашишу), чи окремі вузли, деталі відповідного агрегата (насос для відсмоктування фільтра при перегонці опію). Використані для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів побутові предмети (кухонний посуд, млинок для кави, м'ясорубка тощо) обладнанням, призначеним для цієї мети, за змістом закону не визнають. Не належать до зазначеного обладнання й такі предмети медичного призначення, як шприци, стандартні флакони для розфасування ліків, скляні відвідні трубки тощо.²

Об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого у ч. 1 ст. 313 КК України, створюють такі альтернативно зазначені діяння: викрадення обладнання, привласнення, вимагання, заволодіння обладнанням через шахрайство, незаконне виготовлення, придбання, зберігання, передача, продаж обладнання іншим особам.

Ознаки, що характеризують об'єктивну сторону цього кримінального правопорушення, його кваліфікаційні та особливі кваліфікаційні ознаки є аналогічними відповідним ознакам кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 308 КК України, за деякими винятками. Також об'єктивна

¹ Кваліфікація окремих видів злочинів: мультимедійний підручник / Савченко А. В., Вартилицька І. А., Кісілюк Е. М., Кришевич О. В., Кузнецов В. В., Микитчик О. В.; Процюк О. В.; Мостепанюк Л. О.; Семенюк О. О.; Смаглюк О. В. Україна, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Науковий твір. URL : <http://surl.li/jxaorj>

² Абз. перший п. 13 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 року № 4. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text>.

сторона цього кримінального правопорушення містить додаткові форми діянь, деякі з них передбачені у ст. 307 КК України. Заволодіння обладнанням для виробництва (а не для виготовлення) зазначених засобів або речовин не тягне за собою відповідальності за ст. 313 КК України.

У процесі кваліфікації вчиненого діяння необхідно враховувати, що передача чи продаж зазначеного обладнання утворюють його збут. При цьому передача обладнання є безоплатним його відчуженням (зокрема дарування, вручення на знак подяки за надані послуги, виконану роботу) або наданням третій особі права тимчасового користування ним. Продаж означає оплатне відчуження обладнання іншій особі.

Якщо заволодіння обладнанням було здійснено без мети використання для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, дії винного мають кваліфікувати тільки за відповідною статтею розділу VI Особливої частини КК України, якою передбачено відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності.¹

Якщо особа, передаючи чи продаючи іншим особам таке обладнання, не знала й не передбачала, що воно буде використане для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, то в такому випадку відповідно до ст. 313 КК України склад кримінального правопорушення відсутній. До того ж, зазначена стаття не містить такої кваліфікаційної ознаки, як викрадення обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, із застосуванням насильства, яке не є небезпечним для життя або здоров'я, чи з погрозою застосування такого насильства, а отже, кваліфікація таких дій має здійснюватися за відповідною частиною ст. 313 та ч. 2 ст. 186 цього Кодексу.²

Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК України).

Предмет кримінального правопорушення – місце (осередок, кубло, притон) або приміщення для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Відповідно до абз. Першого п. 16 ППВСУ від 26.04.2002 № 4 під місцями для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів,

¹ Абз. перший п. 13 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 року № 4. URL : <http://surl.li/ikmkpb>

² Мультимедійний підручник «Кваліфікація окремих видів злочинів» / Савченко А. В., Вартилицька І. А., Кісілюк Е. М., Кришевич О. В., Кузнецов В. В., Микитчик О. В.; Процюк О. В.; Мостепанюк Л. О.; Семенюк О. О.; Смаглюк О. В. Україна, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Науковий твір. URL : <http://surl.li/stqasv>

психотропних речовин або їх аналогів розуміють будь-які жилі або нежилі приміщення (будинки, квартира, казино, більярдна, лазня, гараж, сарай, склад, горище, підвал, землянка тощо) за умови, що вони визначені для використання із зазначеною метою.

Під місцями для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів розуміють будь-які жилі або нежилі приміщення (будинки, квартира, казино, більярдна, лазня, гараж, сарай, склад, горище, підвал, землянка тощо) за умови, що вони визначені для використання із зазначеною метою.¹ Із цього начебто випливає, що, наприклад, дії, які вчинені поза відповідним приміщенням (у полі, у лісі, у горах, на пляжі тощо), передбачені у ст. 317 КК України, не містять ознак цього складу кримінального правопорушення. З огляду на це перспективним є законодавче вдосконалення спектру місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, «оскільки особи можуть організувати вживання наркотичних засобів не лише в приміщеннях, а й у транспортних засобах, ділянках місцевості тощо».

Приміщення для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – це відповідна частина внутрішнього об'єму будівлі, обмежена будівельними елементами (простір, обмежений з усіх сторін захисними конструкціями, зокрема стінами (зокрема з вікнами і дверима) зі стелею (перекриттям) і підлогою), де забезпечується можливість одній або кільком особам використати його хоча б один раз для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Об'єктивну сторону кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 317 КК України, утворюють такі альтернативні дії:

- організація місць для незаконного вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів;
- утримання таких місць;
- надання приміщення з такою метою.

Із метою правильної кваліфікації цього діяння при з'ясуванні змісту вказаних вище дій необхідно звертатися до положень абз. Другого – четвертого п. 16 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26.04.2002 № 4.

Так, організація такого місця полягає в учиненні однією чи кількома особами дій, що фактично призвели до його створення або були на це спрямовані

¹ П. 16 ППВСУ «ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 року № 4. URL : <http://surl.li/aktifb>

(підшукування приміщення, готування пристроїв для вживання, виробництва та виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, залучення клієнтів і співучасників, розроблення конспіративних заходів тощо).

Утримання зазначеного місця – сукупність дій із підтримання його функціонування (матеріальне забезпечення, охорона, залучення й обслуговування клієнтів, здійснення конспіративних заходів тощо), при цьому особа, яка утримує таке місце, може як володіти ним, так і розпоряджатися на інших підставах.

Під наданням приміщення для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів потрібно розуміти забезпечення можливості одній чи декільком особам використати його в такий спосіб хоча б один раз.

Якщо особа поряд з організацією (утриманням) місця чи наданням приміщення для незаконного вживання, виробництва або виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів викрадала ці засоби чи речовини або займалася їх незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням, пересиланням із метою чи без мети збуту, збувала їх або схилила інших осіб до їх вживання, її дії необхідно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 317 і, відповідно, у ст. 307, або ст. 308, або ст. 309, або ст. 315 КК України.¹

Утримання місця, надання приміщення одночасно для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і для розпусти кваліфікують за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених у ст. ст. 317 та 302 КК України.²

Кримінальне правопорушення вважають закінченим у випадку

- організації місця для незаконного вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів – із моменту створення такого місця незалежно від того, почало воно функціонувати чи ні (усічений склад);
- утримання такого місця або надання приміщення – із початку використання їх для вживання засобів (речовин), зазначених у ст. 317 КК України (формальний склад).

Схилання до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 315 КК України).

¹ Абз. шостий п. 16 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 року № 4. URL : <http://surl.li/fxwvvgg>

² Абз. сьомий п. 16 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 року № 4. URL : <http://surl.li/rokhey>

Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення – установлений з метою захисту здоров'я населення порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Додатковими безпосередніми об'єктами можуть виступати здоров'я особи, суспільна моральність, інтереси неповнолітніх тощо.

Предмет кримінального правопорушення – наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги.

Потерпілий від кримінального правопорушення – певна особа, яку схиляють до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення полягає у схиланні до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, тобто вчиненні будь-яких умисних ненасильницьких дій, спрямованих на те, щоб викликати в інших осіб бажання вжити цих засобів або речовин хоча б один раз (пропозиція, угода, рекомендація, переконання)¹. Відповідальність за таке кримінальне правопорушення настає незалежно від наслідків схилання, тобто від того, ужила інша особа наркотичний засіб, психотропну речовину або їхній аналог чи відмовилася це зробити.²

Незаконне введення в організм іншої особи проти її волі наркотичного засобу, психотропної речовини або їхнього аналогу потрібно розглядати як кримінальне правопорушення, передбачене у ст. 314 КК України.

Якщо особа, яка схилила когось до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, збувала ці засоби, речовини споживачеві або брала участь у їх викраденні, незаконному виробництві, виготовленні, придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні з метою збуту або без такої мети, її дії належить кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 315 і, відповідно, у ст. 307, або ст. 308, чи ст. 309 КК України.³

Суб'єкт кримінального правопорушення є загальним – фізична осудна особа з 16-річного віку. Суб'єктом схилання неповнолітнього до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів може бути лише особа, що досягла 18-річного віку. Якщо неповнолітнього схиляє до вживання наркотиків інший неповнолітній, дії останнього необхідно кваліфікувати за ч. 1 ст. 315 КК України.

¹Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду Верховного Суду від 14 червня 2018 року у справі № 589/3675/13-к (провадження № 51-2755км18). URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74809463>.

² Абз. перший п. 14 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 року № 4. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text>.

³ Там само.

Суб'єктивну сторону кримінального правопорушення характеризує прямий умисел.

Кваліфікаційні ознаки кримінального правопорушення, передбаченого у ч. 2 ст. 315 КК України – це вчинення його:

- повторно;
- щодо двох або більше осіб (дії винного, спрямовані на збудження бажання вжити наркотичного засобу, психотропної речовини або їхнього аналогу у двох осіб і більше, кваліфікують за ч. 2 ст. 315 КК України тоді, коли вони охоплювались єдиним умислом винного і зазвичай були вчинені в одному й тому самому місці без значного розриву в часі)¹;
- щодо неповнолітнього (особи, яка не досягла 18-річного віку). Дії особи, яка поряд зі схилянням неповнолітнього до вживання таких засобів чи речовин залучала його до участі в організації або утриманні місця для їх вживання, виробництва чи виготовлення, мають кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених у ч. 2 ст. 317 і ч. 2 ст. 315 КК України;²

*ОСОБА_1, переслідуючи мету незаконного збагачення від збуту наркотичних засобів, достовірно знаючи що ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_2, не виповнилося 18 років, втягнув останнього у протиправну діяльність пов'язану із незаконним обігом наркотичних засобів, повідомивши останньому про вигідність заняття збутом наркотичних засобів та отримання від цього заробітку. Дії ОСОБА_1 правильно кваліфіковані за ч. 1 ст. 304, ч. 2 ст. 307, ч. 2 ст. 309, ч. 2 ст. 315 КК України;*³

собою, що раніше вчинила одне із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 307, 308, 310, 314, 317 КК України.

Фальсифікації лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів (ст. 321-1 КК України).

Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення – установлений із метою захисту здоров'я населення порядок виготовлення та обігу лікарських засобів. Додатковими безпосередніми об'єктами можуть виступати здоров'я особи, суспільна моральність, майнові блага, інтереси неповнолітніх тощо.

¹ Абз. другий п. 14 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 року № 4. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text>

² Абз. третій п. 14 ППВСУ «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 року № 4. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text>

³Вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 02 грудня 2019 року. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://surl.li/vnkiid>

Предмет кримінального правопорушення – фальсифіковані лікарські засоби.

Під фальсифікованим лікарським засобом потрібно розуміти препарати, які навмисно маркують неідентично (невідповідно) до інформації про лікарський засіб, що внесені до Державного реєстру лікарських засобів України. До них також зараховують лікарські засоби, навмисно підроблені в інший спосіб, які не відповідають зареєстрованим даним, зокрема складу.¹

Лікарський засіб – будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох активних фармацевтичних інгредієнтів (АФІ) та допоміжних речовин), призначена для лікування або профілактики захворювань у людей, для запобігання вагітності, відновлення, корекції чи зміни фізіологічних функцій у людини через здійснення фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії, або для встановлення медичного діагнозу.

Активний фармацевтичний інгредієнт (АФІ) – будь-яка речовина або суміш речовин, призначена для використання у виробництві лікарського засобу і яка стає його активним інгредієнтом. Такі речовини мають фармакологічну або іншу безпосередню дію на організм людини і використовують у складі готових форм лікарських засобів для лікування, діагностики чи профілактики захворювань, для зміни стану, структури або фізіологічних функцій організму, для догляду, обробки та полегшення симптомів.

Законодавство України також визначає поняття «неякісні лікарські засоби». Це лікарські засоби, якість яких не відповідає вимогам нормативних документів, препарати, що зазнали механічного, хімічного, фізичного, біологічного або іншого впливу, що унеможлиблює їх подальше використання, а також препарати із терміном придатності, що минув.²

Відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про визначення понять «великі» та «особливо великі» розміри фальсифікованих лікарських засобів» від 22.04.2013 № 321:

- під великим розміром фальсифікованих лікарських засобів потрібно розуміти лікарські засоби, вартість яких становить від п'ятдесяти до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- під особливо великим розміром фальсифікованих лікарських засобів потрібно розуміти лікарські засоби, вартість яких становить п'ятсот і більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Під вартістю фальсифікованого лікарського засобу потрібно розуміти вартість лікарського засобу, за якою його переміщував через митний кордон

¹ Про лікарські засоби : Закон України від 04 квітня 1996 р. № 123/96-ВР. URL : <http://surl.li/softjib>

² Абз. шостий пункту 1.3 Порядку встановлення заборони (тимчасової заборони) та поновлення обігу лікарських засобів на території України: затв. наказом Міністерством охорони здоров'я України від 22 листопада 2011 р. № 809. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-12#Text>

України, уводив в обіг (випускався на ринок України) або реалізовував суб'єкт господарювання, у якого його було виявлено.

Суму неоподатковуваного мінімуму встановлюють на рівні податкової соціальної пільги, визначеної п. п. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розділу IV ПК України для відповідного року.

Поряд із цим необхідно зважати на те, що 18.08.2022 набрав чинності новий Закон України «Про лікарські засоби» від 28.08.2022 № 2469-IX, однак його введення в дію відбудеться пізніше (після реалізації Кабінетом Міністрів України заходів, визначених у п. 6 розділу XII (Перехідні положення) зазначеного Закону). Цей Закон України врегульовуватиме правовідносини у сфері лікарських засобів, пов'язані зі створенням, фармацевтичною розробкою, доклінічними дослідженнями, клінічними дослідженнями (випробуваннями), державною реєстрацією лікарських засобів, виробництвом, виготовленням (виробництвом) в умовах аптеки, призначенням, застосуванням, імпортом, оптовою та роздрібною торгівлею, дистанційною торгівлею, контролем якості лікарських засобів, здійсненням фармаконагляду, а також визначатиме права та обов'язки юридичних і фізичних осіб, повноваження органів державної влади і посадових осіб у відповідній сфері (зокрема, в ньому дають визначення термінів «лікарський засіб», «наркотичні (психотропні) лікарські засоби», здійснюють класифікацію лікарських засобів, виділяють окремі підгрупи рецептурних лікарських засобів тощо);¹

Об'єктивну сторону кримінального правопорушення утворюють незаконні дії – виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання або збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів, що утворюють обіг фальсифікованих лікарських засобів (ч. 1 ст. 321-1 КК України).

Суб'єкт кримінального правопорушення є загальним – особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивною стороною кримінального правопорушення може бути вина у формі прямого умислу (винний усвідомлює, що незаконно вчиняє виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів, і бажає здійснення цього) та необережності щодо наслідків у вигляді тривалого розладу здоров'я особи (ч. 2 ст. 321-1 КК України) та до смерті потерпілого або інших тяжких наслідків (ч. 3 ст. 321-1 КК України).

Кваліфікаційними ознаками кримінального правопорушення, передбаченого в ч. 2 ст. 321-1 КК України, є вчинення його:

- 1) повторно;

¹ Про лікарські засоби : Закон України від 28 серпня 2022 року № 2469-IX. URL : <http://surl.li/lhyqot>

- 2) за попередньою змовою групою осіб;
- 3) службовою особою через зловживання службовим становищем;
- 4) медичним або фармацевтичним працівником;
- 5) за допомогою інформаційних систем, зокрема мережі «Інтернет»;
- 6) щодо фальсифікованих лікарських засобів у великих розмірах;
- 7) якщо вони спричинили тривалий розлад здоров'я особи;
- 8) виробництво фальсифікованих лікарських засобів.

Особливими кваліфікаційними ознаками кримінального правопорушення, передбаченого в ч. 3 ст. 321-1 КК України, є вчинення його:

1) щодо фальсифікованих лікарських засобів у особливо великих розмірах;

3) якщо вони спричинили смерть;

3) якщо вони спричинили інші тяжкі наслідки. Інші тяжкі наслідки для здоров'я особи можуть виявитись у втраті будь-якого органу або його функцій, психічному захворюванні, перериванні вагітності чи в іншому розладі здоров'я, поєднаному зі стійкою втратою працездатності не менш ніж як на одну третину.

7.2. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення

За вчинення кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення передбачена кримінальна відповідальність, відповідно до ст. ст. 305–320 КК України.

Із метою ефективного виявлення та розслідування кримінальних правопорушень зазначеного виду необхідне знання їхньої криміналістичної характеристики. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень – система узагальнених даних про найбільш типові ознаки певного виду (групи) кримінальних правопорушень, закономірний взаємозв'язок яких слугує основою наукового і практичного вирішення завдань розслідування.¹

Для більш ґрунтового аналізу криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних

¹ Пясковський В. В., Черноус Ю. М., Самодін А. В. Криміналістика : підручник. Київ : Право, 2020., с. 579.

речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я необхідно розглянути основні їхні структурні елементи, до яких необхідно віднести: предмет злочинного посягання; спосіб учинення злочину; типову слідову картину; обстановку вчинення злочину; особу злочинця.

Предметом злочинного посягання цієї категорії кримінальних правопорушень є: а) наркотичні засоби; б) психотропні речовини; в) прекурсори; г) аналоги наркотичних та психотропних речовин; д) наркотиковмісні рослини; е) кошти, здобуті від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, які використовують із метою продовження незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів; є) обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; ж) документи (незаконно виготовлені, підроблені чи незаконно одержані), які дають право на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів; з) рецепт (незаконно виданий) на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин.

Спосіб учинення злочину. Способи вчинення наркозлочинів містять перелік протиправних дій стосовно наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів та факультативного елементу – мети їх виробництва, виготовлення, збуту тощо. До них зараховують дії, спрямовані на виготовлення, переробку, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів із метою їх виготовлення, а також легалізацію коштів від цього виду незаконної діяльності. Установлення кожного зі способів учинення зазначених злочинів має певне криміналістичне значення, а в окремих випадках може вплинути на юридичну кваліфікацію таких злочинних дій.¹

Найбільш поширені на сьогодні в Україні дії з нелегального виготовлення (виробництва) наркотичних засобів та психотропних речовин, що обумовлено особливостями виду засобу (речовини), який виготовляють. З огляду на це можна виокремити три групи способів: 1) незаконне виготовлення (виробництво) наркотичного засобу чи психотропної речовини через витяг його з лікарських наркотичних (психотропних) засобів; 2) виготовлення (виробництво) наркотичного засобу з наркотикомістких рослин; 3) виготовлення (виробництво) наркотичного засобу чи психотропної речовини через синтез

¹Павлишина А. А. Криміналістичне забезпечення доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері наркобізнесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018, с. 87.

(екстрагування) прекурсорів чи інших наркотичних засобів чи психотропних речовин.

Типова «слідова картина». Типові сліди незаконного обігу наркотичних засобів можна поділити на кілька груп: 1) сліди виготовлення (виробництва) наркотичних засобів та психотропних речовин; 2) сліди зберігання, перевезення, збуту і придбання наркотичних засобів та психотропних речовин; 3) сліди вживання наркотичних засобів та психотропних речовин; 4) сліди впливу наркотичних засобів та психотропних речовин на організм людини тощо.¹

Під час незаконного виготовлення (виробництва) наркотичних засобів, психотропних речовин на місці вчинення злочину можуть утворювати такі сліди (слідова картина):

- наявність наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів;
- наявність устаткування або предметів, які використовували на будь-яких стадіях технологічного процесу незаконного виготовлення (виробництва) наркотичних засобів, психотропних речовин, зокрема із сушінням, подрібненням, зважуванням, розфасовкою тощо (преси, м'ясорубки, миски, кружки, ложки, СВЧ-печі, чайники, міксери, терези, сушильні лампи, жарові шафи, вентилятори, шланги, трансформатори, різноманітні деталі, вузли, агрегати, пристрої, прилади, тампони, бинти, просочені бурюю речовиною тощо);
- залишки від знищеного устаткування або предметів чи їхніх частин (компонентів), які використовували на будь-яких стадіях технологічного процесу незаконного виготовлення (виробництва) наркотичних засобів, психотропних речовин;
- сліди, які залишаються на устаткуванні та предметах, їхніх частинах (компонентах) у результаті проведення монтажних чи зварювальних робіт, або його їх перероблення, створення, пайки тощо;
- наявність залишків матеріалів, які були використані під час незаконного виготовлення устаткування або предметів чи їхніх частин (компонентів), проведення зварювальних чи монтажних робіт, перероблення, пайки тощо, наявність монтажного клею, силіконової пасти, клейкої стрічки, резинових прокладок та їх обрізки, залізної стружки, битого скла тощо;
- наявність інструментів та пристроїв, які використовували під час виготовлення (виробництва) устаткування та предметів і їхніх частин (компонентів), які в подальшому використовували на будь-якій стадії незаконного виготовлення (виробництва) наркотичних засобів, психотропних

¹Стрільців О. М., Кузьмічова-Кисленко І. В., Лашук О. В. Розслідування незаконного збуту наркотичних засобів та психотропних речовин : посібник. Київ, Національна академія внутрішніх справ, 2019, С.16–17.

речовин (зварювальний апарат, дріль, шліфувальна машина, гайкові ключі, паяльник тощо);

- наявність нашарувань чи залишків технологічного процесу (речовини або сухий осадок) виготовлення (вироблення) наркотичних засобів, психотропних речовин на устаткуванні або предметах, а також їхніх частинах, які використовували на будь-яких стадіях технологічного процесу незаконного виготовлення (виробництва) наркотичних засобів, психотропних речовин;

- наявність прекурсорів, хімічних реагентів, реактивів, інших речовин (кислоти, луги, дисциплінована вода тощо), які можуть використовувати під час незаконного виготовлення (виробництва) наркотичних засобів та психотропних речовин, а також предметів, у яких вони зберігаються (бочки, каністри, бутлі, упаковки медичних препаратів тощо);

- наявність залишків (відходів) процесу синтезу (екстрагування) наркотичних засобів та психотропних речовин, готових форм наркотичних засобів та психотропних речовин синтетичного чи напівсинтетичного походження, особливо у великих та особливо великих розмірах. Вони можуть бути у формі рідини, порошку, таблеток, розфасовані, упаковані в належний спосіб;

- наявність предметів, які залишаються після різноманітних операцій, пов'язаних із процесом синтезу (екстрагування) наркотичних засобів та психотропних речовин (залишки марлі, ватні тампони, використані експрес-тести, якими перевірялись дійсність наркотичних засобів та психотропних речовин тощо);

- наявність протигазів, респіраторів, рукавичок, захисного одягу та інших предметів, на яких можуть бути виявлені сліди наркотичних засобів та психотропних речовин та особи, які їх одягала (сліди рук, слини, губ, інших виділень і рідин людського організму тощо);

- наявність речовин, які слугують домішками для вже готових форм наркотичних засобів та психотропних речовин, отриманих через синтез чи екстрагування (кофеїн, парацетамол, фруктоза, бите скло, цукрова пудра тощо);

- зразки та проби зі стелі, стін, засобів вентиляції, систем водопостачання тощо у приміщеннях, де здійснювали незаконне виготовлення (виробництво) наркотичних засобів і психотропних речовин;

- наявність літератури, записів у записних книжках, зошитах, на окремих аркушах, шматках паперу, комп'ютерах чи інших електронних носіях інформації, в інформаційних системах, пов'язаної з фармакологією та фармацевтикою, різноманітними процесами синтезу (екстрагування) наркотичних засобів та психотропних речовин (хімічні формули стадій процесу виготовлення; кількісні та якісні параметри хімічних речовин, реактивів та

прекурсорів необхідних для синтезу (екстракції) та інша інформація, пов'язана з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин);

- наявність слідів рук на устаткуванні або предметах, їх частинах (компонентах), а також перерахованих вище різноманітних предметах та інших предметах, які виявленні на місці вчинення злочину;

- LOG-файли та інша інформація, які містяться в мережі «Інтернет» за результатами перегляду, завантаження інформації про способи виготовлення (виробництва) наркотичних засобів та психотропних речовин та спілкування осіб під час їх незаконного виготовлення, виробництва, пересилання, перевезення, збуту;

- чеки чи витратні накладні за результатами придбання частин (компонентів) устаткування або предметів через торгівельну мережу, які використовували під час синтезу (екстрагування) наркотичних засобів та психотропних речовин та інших операцій з їх виготовлення (виробництва);

- записи в записних книжках, зошитах, на окремих аркушах, комп'ютерах чи інших електронних носіях інформації, в інформаційних системах з переліком устаткування або предметів чи їх частин (компонентів), наркотичних засобів та психотропних речовин, інших хімічних речовин, реактивів, які необхідно придбати з метою незаконного виготовлення (виробництва) наркотичних засобів та психотропних речовин;

- кошти чи інші матеріальні цінності, отримані за результатами протиправної діяльності, пов'язаної з незаконним збутом наркотичних засобів та психотропних речовин.¹

Як виготовлення (виробництва) також визнають підвищення концентрації наркотичного засобу чи психотропної речовини через його рафінування (очищення від домішок) чи синтезування (отримання складних хімічних сполук з простих). Операції з виготовлення зазначених засобів і речовин можуть бути зовсім нескладними і полягати, наприклад, у доведенні наркотиковмісних рослин до стану, що дає змогу використовувати їх як наркотичні засоби (сушіння, різання, приготування відвару). Це може бути також відокремлення макової соломи чи соку (опію) від рослин маку або листя, суцвіть та смоли від конопель (раніше такі дії визначалися законом як вироблення наркотичних засобів). Незаконне виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин утворює закінчений склад злочину з моменту, коли почали вчинятися дії,

¹ Стрільців О. М., Кузьмічова-Кисленко І. В., Лашук О. В. Розслідування незаконного збуту наркотичних засобів та психотропних речовин : посібник. Київ, Національна академія внутрішніх справ, 2019, С.17–19.

спрямовані на одержання таких засобів чи речовин, готових до вживання, або на рафінування чи підвищення у препаратах їх концентрації.¹

Способами розкрадання наркотичних засобів є: 1) виписка рецептів на вигаданих хворих і осіб, яким не приписано медичне вживання наркотичних засобів та психотропних речовин; 2) заміна наркотичних засобів та психотропних речовин в ампулах та інших ємностях іншими речовинами; 3) фіктивне списання наркотичних засобів та психотропних речовин на наукові дослідження або лікування онкологічних чи інших категорій хворих; 4) оформлення підроблених документів на знищення наркотичних засобів та психотропних речовин, з простроченими термінами збереження.

Під час незаконного зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів найбільш типовими місцями їх приховування є: житлові і підсобні приміщення (горища, підвали); предмети меблів (шафи, ніжки столів і стільців); різні побутові предмети (телевізори, радіоприймачі, фотоапарати, дамські косметички, книги тощо); одяг (кишені, спеціальні схованки в рукавах, під вишивкою і дрібними аплікаціями на сукнях, пояси для панчів); протези; перуки тощо.

Зберігання і переміщення наркотичних засобів та психотропних речовин здійснюють у спеціально виготовлених або пристосованих упаковках (паперових, целофанових), «контейнерах» (металевих, скляних) або в тайничках, на них нерідко залишають сліди пальців рук, нашарування речовин, різноманітні мікрооб'єкти, а також самі наркотичні засоби (на згинах, у швах і кутах пакетів).

На вживання наркотичних засобів можуть вказувати сліди ін'єкцій (уколів) у вигляді саден, а в окремих випадках великих рубців із саден, що злилися. Локалізація таких слідів у районі вен може вказувати на систематичне введення лікарських або наркотичних засобів. Зазначені сліди можуть бути виявлені й в інших частинах тіла людини. Із метою приховання таких слідів наркомани нерідко роблять ін'єкції й у міжпальцеві проміжки, тілесні ушкодження, родимі плями, татування тощо.

Під час перевезення в автомобільному транспорті наркотичні засоби та психотропні речовини зазвичай приховують під ковпаками коліс, під сидіннями, в акумуляторах і під ними, у декоративних подушках, у бензобаках, під запасними колесами та в інших місцях. Під час перевезення іншим транспортом злочинці використовують ручну поклажу, валізи з подвійним дном, скляну тару тощо.

¹ Стрільців О. М., Кузьмічова-Кисленко І. В., Лашук О. В. Розслідування незаконного збуту наркотичних засобів та психотропних речовин : посібник. Київ, Національна академія внутрішніх справ, 2019, С. 15.

Пересилку здійснюють поштою в бандеролях, посылках з різними продуктами. Наркотики приховують серед насіння соняшнику, в упаковках з-під годинників, сигарет тощо. Для приховування злочину іноді використовують так званий «безконтактний» спосіб збуту наркотичних засобів та психотропних речовин, сутність якого полягає в тому, що збувальник приховує заздалегідь розфасовані наркотичних засобів та психотропних речовин у різних місцях (у землі, у кущах, під каменем, поштові ящики, електрощитові, під'їзди, гаражі, дитячі майданчики, сараї, дерева, різні підсобні приміщення тощо) і після одержання ними грошей вказує покупцю місцезнаходження наркотичного засобу та психотропної речовини за допомогою повідомлення на телефон. Отже, при передачі наркотичних засобів та психотропних речовин, збувальник уникає безпосереднього контакту з покупцем¹.

З огляду на те, що виготовлені наркотичні засоби та психотропні речовини зазвичай мають специфічний запах, злочинці для їх безпечного зберігання, перевезення, пересилання використовують різноманітні способи маскування: упаковують у поліетилен, спеціальні контейнери, поміщають у валізи з подвійним дном, гігієнічні засоби (мило, зубну пасту), використовують засоби для перебивання запаху (тютюн, перець, цибуля тощо).²

З оперттям на особливості вчинення кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 321-1 КК України, виділяють два критерії у класифікації фальсифікованих лікарських засобів:

1) За вмістом активного інгредієнта. Це лікарські засоби, що містять неналежні АФІ, тобто які відрізняються від тих, що вказані на упаковці або в інструкції щодо його медичного застосування; містять невідповідну кількість АФІ (у великих чи малих дозах діючої речовини); взагалі не містять АФІ, або містять нейтральні інгредієнти або речовини, які не містять лікувальних властивостей.

За способом виготовлення вказані препарати можна покласифікувати на три групи:

перша – препарати, у яких загалом відсутні АФІ зареєстрованої речовини, тобто це «препарати-муляжі». Виробляють їх у простий спосіб: замість активно діючої речовини додають цілком нейтральний компонент – тальк, вапно, соду, крейду, а також натуральні барвники (буряк, моркву тощо). Компоненти розмішують до збігу колірної гами з оригінальним препаратом. Такі

¹ Алексєєв О. О. Розслідування окремих видів злочинів : навчальний посібник. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. С. 196–197.

²Стрільців О. М., Арешонков В. В., Юсупов В. В. Пошук, виявлення, фіксація та вилучення об'єктів у кримінальних провадженнях щодо наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів : методичні рекомендації. Київ, Національна академія внутрішніх справ, 2016. 76 с.

медикаменти зустрічають досить нечасто, вони розраховані на покупця, який загалом не орієнтується на ринку медикаментів;

друга – препарати, у яких АФІ замінено на більш дешеві або менш ефективні, це «препарати-імітатори». Такі зміни є незазначеними, їх вносять на упаковку препарату або реєстраційне посвідчення. Може замінюватись упаковка дешевого препарату на упаковку більш дорожчого. Наприклад, на ампули простроченого антибіютика переклеюють нові етикетки з назвою зовсім іншого препарату;

третя – ліки, які містять усі необхідні активно діючі речовини, разом із тим окремі інгредієнти відрізняються від визначеного на упаковці складу у великих чи менших кількостях, це «змінені ліки». Наприклад, у коробочку від аспірину німецького концерну Bayer вкладено шипучий аспірин місцевого виробника. Іноді в упаковку місцевого виробника поміщають усесвітньовідомий препарат – для власного авторитету, але в подальшому через деякий час в упаковці починають розкладати вже свій продукт.

2) За способом оформлення. Це лікарські препарати, що вироблені за відповідними стандартами та технологічним регламентом, містять усі необхідні АФІ і в тих самих кількостях, водночас у них: різний виробник (німецький концерн Bayer, тайландська фірма Hoechst); невідповідна упаковка; супроводжуються хибним реєстраційним посвідченням щодо його медичного призначення; містять хибне маркування чи в них відсутня потрібна інформація.

Порушення правил маркування лікарських засобів може проявлятися в таких діях: відсутність його на етикетках, зовнішній та внутрішній упаковці лікарського засобу; невнесення до етикеток, зовнішньої та внутрішньої упаковки лікарського засобу таких відомостей, як назва лікарського засобу; назва та адресу його виробника; реєстраційний номер; номер серії; способи застосування; дозу діючої речовини в кожній одиниці та їх кількість в упаковці; термін придатності; умов зберігання; запобіжні заходи.

Виготовлення фальсифікованих лікарських засобів утворює закінчений склад злочину за таких обставин:

- за фальсифікації вмісту активного інгредієнта з моменту, коли почали вчинятися дії, спрямовані на одержання (виготовлення чи виробництва) таких засобів;
- за фальсифікації способу оформлення, із моменту, коли засіб пройшов усі стадії технологічного процесу, розфасований, упакований та промаркований.

Обстановка вчинення злочину. Залежно від того, який вчиняють злочин у розглядуваній сфері, залежить й обстановка його вчинення. У разі збуту наркотичні засоби та психотропні речовини злочинці використовують місця

розваг, зосередження молоді (нічні клуби, дискотеки, кінотеатри тощо). Також наркотичні засоби та психотропні речовини збувають через мережу «Інтернет», через залишення закладок у дворах, клумбах та інших затишних місцях.

Особа злочинця. До виготовлення (виробництва) наркотичних засобів та психотропних речовин залучають різноманітні категорії населення, зокрема наркозалежних осіб, осіб, чия робота або навчання можуть бути пов'язані з хімією, фармакологією або медициною – найчастіше це здобувачі вищої освіти або особи, які вже закінчили відповідні заклади вищої освіти, а також працівники наукових лабораторій НДІ тощо, оскільки в них є доступ до хімічних речовин, реактивів, лабораторного хімічного посуду, які вони можуть використовувати у своїх цілях.

Розповсюджувачі – зазвичай наркозалежні особи. Водночас до розповсюдження наркотичних засобів та психотропних речовин можуть залучати й інші категорії осіб, зокрема тих, що не вживають наркотичні засоби та психотропні речовини: безробітні, раніше судимі, неповнолітні, студентська молодь тощо. Вони зазвичай мешкають у містах.

Розкрадачі наркотикомістких рослин та її сировини – зазвичай це споживачі наркотичних засобів, психотропних речовин, які не мають матеріальних засобів для їх придбання, а також особи, які не працюють і не навчаються, раніше засуджені за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів. Крім того, крадіжки, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів можуть вчиняти особи не для особистого споживання, а з метою їхньої подальшої реалізації.

Перевізники наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів – особи-посередники між виробниками і збувальниками, самі збувальники, споживачі наркотичних засобів, психотропних речовин, особи, які мають маршрутні можливості (водії, працівники залізничного транспорту, кур'єри тощо). Нерідко як перевізників використовують осіб, безпосередньо не пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин: родичів, сусідів, випадкових знайомих, попутників.

Споживачі наркотичних засобів, психотропних речовин – особи, які допускають періодичне вживання наркотичних засобів та психотропних речовин (зазвичай неповнолітні або особи молодого віку) або вживають такі засоби і речовини на постійній основі (серед вказаної категорії осіб, зазвичай, значна кількість раніше засуджених за різні види злочинів).¹

Саме організатори злочинних угруповань являють найбільшу суспільну небезпеку. Ці особи організують і керують діяльністю груп щодо придбання,

¹ Алексєєв О. О. Весельський В. К., Пяковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів : навчальний посібник. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. С. 198.

виготовлення і поширення наркотичних засобів на «чорному ринку». Вони фінансують злочинну діяльність групи з придбання наркосировини, наркотичних засобів та психотропних речовин, організують доставку наркотичних засобів та психотропних речовин до закладок та їхню реалізацію, розв'язують інші питання, пов'язані із цим процесом. Зазвичай до вказаної категорії належать особи чоловічої статі у віці від 30 до 40 років, раніше засуджені, що добре орієнтуються у сфері незаконного обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, мають значні кошти, отримані від наркобізнесу. Ними здебільшого стають злочинні авторитети, особи, раніше засуджені насамперед за злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин. Разом із тим, усе частіше організовані угруповання створюють особи, які раніше не були засуджені, не вживали наркотичних засобів та психотропних речовин і не попадали раніше в поле зору правоохоронних органів. Такі особи у здійсненні операцій зі збуту наркотичних засобів та психотропних речовин особистої участі не беруть, вони лише фінансують цю діяльність і одержують прибутки, старанно маскують свою причетність до наркобізнесу.

Необхідно наголосити, що формування і функціонування злочинних груп загалом підпорядковані загальним закономірностям, спільним для всіх інших категорій злочинів. Однак специфіка злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин впливає на формування структури групи, систему зв'язків між її членами та способи залучення нових осіб до складу вже діючої злочинної групи.¹

7.3. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення

Однією з основних слідчих (розшукових) дій, яку здійснюють під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу

¹ Стрільців О. М., Кузьмічова-Кисленко І. В., Лашук О. В. Розслідування незаконного збуту наркотичних засобів та психотропних речовин : посібник. Київ, Національна академія внутрішніх справ, 2019, С. 22.

наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення, є обшук.

КПК України досить суворо регламентує порядок проведення обшуку (ст. 234–236 КПК України). Зазначену слідчу (розшукову) дію проводять із метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також установлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Обшук проводять на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, а у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – на підставі ухвали слідчого судді Вищого антикорупційного суду.¹

Розглядаючи особливості проведення обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення, звернемо увагу на те, що кожен обшук тактично індивідуальний, кожне конкретне кримінальне провадження має свої особливості (це обумовлює специфіка об'єкта обшуку, особливості особистості обшукуваного, час проведення обшуку, ступінь протидії розслідуванню тощо), які впливають на підготовку і проведення обшуку.²

З огляду на те, що в кримінальних провадженнях, розпочатих за фактами обігу наркотиків підозрювані можуть бути встановлені ще до їх затримання, проведення обшуку варто планувати одночасно із затриманням, що дасть змогу задіяти чинник раптовості і допоможе відшукати речові докази.

Місцем події в кримінальних провадженнях зазначеної категорії може бути:

- помешкання особи, інші помешкання (нежитловий будинок, сарай, гараж тощо) – у провадженнях про незаконний збут чи незаконне зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, їх незаконне виготовлення; утримання місця для незаконного виготовлення або немедичного вживання наркотичних засобів та психотропних речовин; утягнення до вживання наркотичних засобів та психотропних речовин;

¹Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

² Бондар В. С., Кривонос М. В. Використання спеціальних знань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій у розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 3, с 216–217.

- приміщення аптеки, медичної установи, фармацевтичного підприємства, аптечного складу – у провадженнях про порушення правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів та при їх розкраданні;

- ділянка місцевості (поле, присадибна ділянка, пустир, беріг ріки тощо) – у провадженнях про незаконний посів або вирощування наркотиковмісних рослин; незаконний збут чи незаконне зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, їх незаконне виготовлення;

- транспортний засіб – у провадженнях про незаконний збут та незаконне зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, незаконне перевезення.

У будь-якому випадку обшуку підлягає також територія, що примикає до місця події (під'їзні дороги, стежини, ділянки місцевості, сходові площадки тощо).

Розв'язуючи питання щодо проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії, слідчий повинен ураховувати умови, що впливають на її результати, зокрема:

- ким є підозрювана особа та який ступінь його суспільної небезпеки (раніше засуджений, організатор, активний чи другорядний член злочинної групи тощо). Вивчення особи затримованого припускає також отримання інформації про його фізичний і психічний стан; намір здатися працівникам правоохоронних органів або, навпаки, чинити їм активний опір; навик володіння холодною або вогнепальною зброєю і наявністю такої; схильності до захоплення заручників; типові місця перебування; охорону, її організацію, методи здійснення тощо;

- обстановку, місцевість, де планують провести операцію;
- ускладнення, що можуть виникнути в процесі проведення слідчої (розшукової) дії, можливість учинити протидію працівникам правоохоронних органів;

- час, що є в учасників слідчої (розшукової) дії на її підготовку.

Під час розслідування кримінальних проваджень про незаконне виготовлення, придбання, зберігання, пересилання, збут наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів, утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення, схилення до вживання зазначених речовин та засобів особливо важливими є об'єкти пошуку та подальшого вилучення, що можуть мати інформативне значення для подальшого розслідування кримінального правопорушення, зокрема:

- а) протиправна діяльність, пов'язана з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів, фальсифікованих лікарських засобів;

- наркотичні засоби та психотропні речовини (пігулки, таблетки, реферований папір з малюнками; різного виду ємкості з рідиною, пакети з речовиною (у вигляді порошку, плиток, суміші, де містяться наркотичні засоби та психотропні речовини; подрібнена речовина рослинного походження, яка подібна на макову солому чи канабіс, шприци, пакетики, бинти, марля та інша тканина згідно з припущенням просочена наркотичною речовиною тощо);
- фальсифіковані лікарські засоби;
- засоби вживання наркотичних засобів та психотропних речовин (шприци, голки, гумові джгути, закопчені ложечки, фольга, бинти, шматки вати, самокрутки);
- відходи технологічного процесу (синтезу, екстрагування) виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин;
- обладнання та устаткування (посуд хімічний або пристосований побутовий, трубки, шланги тощо), які могли використовувати на будь-якій стадії виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин;
- прекурсори та хімічні речовини, які могли використовувати на будь-якій стадії виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин (оцет, питна сода, марганцівка, йод, ацетон та інші розчинники у пластмасових чи скляних флаконів з невідомою речовиною);
- предмети, в яких зберігалась початкова сировина для виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин (упаковки різних форм та видів, бочки, каністри, бутлі);
- залишки процесу виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин, які знаходяться в середині обладнання (мікросліди, нашарування на обладнанні, залишки речовини або сухий осадок);
- пакувальні матеріали для наркотичних засобів та психотропних речовин (харчовий папір, фольга, поліетиленові пакетики, спеціально виготовлені паперові згортки тощо);
- чисті бланки рецептів, кліше печаток, які свідчать про виготовлення рецептів на право придбання наркотиковмісних препаратів;
- засоби телекомунікації та збереження інформації (телефон, ноутбук, диски пам'яті, флеш карти тощо);
- предмети, які свідчать про оплату за вчиненні протиправні дії з наркотичними засобами та психотропними речовинами (кошти);
- технологічний регламент, фармакопейні статті, стандартні робочі методики, технічні умови, реєстраційне дос'є або специфікації, записи з хімічними формулами та інші матеріали, документи, література з фармакології та фармацевтики, яка може свідчити про процес виготовлення (виробництва) фальсифікованих лікарських засобів;

- записи, які свідчать про виготовлення та збут фальсифікованих лікарських засобів (на електронних носіях, у зошитах, на окремих аркушах, обривках паперу тощо);

- рецепти, якщо фальсифіковані лікарські засоби збувались по ним;
- фінансово-господарська документація, кліше печаток, які свідчать про обіг фальсифікованих лікарських засобів в середині підприємства (медичного закладу), а також компонентів для їх виготовлення (виробництва);
- інші предмети, що містять сліди злочину (захисний одяг, протигази, респіратори, рукавички, зразки та проби зі стелі, стін, засобів вентиляції, систем водопостачання та каналізації тощо);

б) використання комп'ютерного обладнання та засобів комунікації під час учинення кримінального правопорушення щодо обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів, фальсифікованих лікарських засобів:

- комп'ютерне обладнання та засоби комунікації;
- комплектувальні деталі до комп'ютерного обладнання та засобів комунікації;

- цифрові модеми провідного та безпроводного інтернет-зв'язку;
- засоби цифрового відео- та аудіо зв'язку (вебкамери, мікрофони тощо);

- фото-, відеотехніка (якщо повідомлення про знаходження чи наявність наркотиків надходило у відео- або фотоформаті);

- телефонні апарати стільникового зв'язку (указавши номери IMEI);
- картки поповнення рахунку операторів інтернет-зв'язку та стільникового телефонного зв'язку;

- телефонні сім-картки операторів стільникового телефонного зв'язку;
- використані пластикові пакування карток поповнення рахунку операторів інтернет-зв'язку та сім-карток операторів стільникового телефонного зв'язку;

в) наявність оплати за вчиненні протиправні дії з наркотичними засобами, психотропними речовинами, прекурсорами, фальсифікованими лікарськими засобами:

- паперові чеки банківських установ про отримання грошових коштів;
- договори з банком чи банківськими установами про відкриття банківського рахунку;

- установчі документи про створення підприємства, установи, організації чи фізичної особи;

- пластикові магнітні картки банківських установ;
- кошти, які були предметом оперативної закупівлі фальсифікованих лікарських засобів;

- інші документи, які підтверджують здійснення грошових оборотів (накладні, розписки, чеки, декларації, договори тощо);
- кошти, цінності, інші предмети, які могли бути отримані в результаті вчинення протиправної діяльності.

Важливого значення набувають відходи у вигляді макових головок, оболонки від них, конопляної соломи і побічних продуктів, що утворюються при синтезі наркотичних засобів. Усі вони мають криміналістичне значення. Саме тому увага слідчих повинна бути зосереджена на пристроях для вживання наркотичних і психотропних препаратів (тюбики, шприци тощо); слідах уживання наркотичних і психотропних засобів (залишки тюбиків, попіл, недопалки, порожні ампули, упаковки від ліків тощо); бинтах, марлі та інших тканинах, що можуть містити наркотичні речовини.

Варто також звернути увагу на придбання наркотичних засобів і психотропних речовин, відвідування притонів, листування через засоби зв'язку, портативні комп'ютери, ноутбуки, записники та інші документи, що вказують на зв'язки між злочинцями, а також між ними і їх клієнтами.

Із приводу вилучених під час обшуку речей слідчий допитує підозрюваного (підозрюваних) та ухвалює рішення щодо визнання їх у як речових доказів у кримінальному провадженні.

Під час обшуку у кримінальних провадженнях про викрадення наркотичних засобів та психотропних речовин об'єктами особливої уваги повинні бути: а) ознаки насильницького проникнення до помешкання: сліди злому, перепилювання заборів, сліди відмичок на деталях запірних пристроїв, порушення системи сигналізації тощо; б) сліди насильства, боротьби, які супроводжують розбійний напад: перекинуті, зламані предмети, розбите скло, сліди крові тощо; в) знаряддя злочину, інструменти злому, відмички, холодна і вогнепальна зброя тощо; г) сліди застосування знарядь злочину: кулі, дріб, металеві пижі, тирса, уламки скла, предмети зі слідами кіптяви або металізації; д) предмети – носії можливих мікрочастинок; е) сліди відображення: рук, ніг, зубів, транспортних засобів; є) сліди – виділення людини: кров, слина, носовий слиз; ж) речі кинуті або загублені злочинцем: частини одягу, носові хусточки, маски, квитки на міський транспорт, недопалки, обгорілі сірники, кишенькові ліхтарі, гребінці тощо; з) сліди вживання наркотичних речовин: шприци, голки, упаковки, порожні ампули, флакони; и) окремі ознаки, що можуть свідчити про які-небудь обставини, зокрема про предмет посягання – зірвані ярлики етикетки, викриті сховища, де знаходилися наркотичні речовини; про кількість злочинців – сліди різноманітного взуття, різні за розмірами пальцеві відбитки, недокурки, які різняться сортом тютюну зовнішнім виглядом і груповою приналежністю слини, число порожніх ампул або упакувань з-під наркотичних засобів та психотропних речовин, що значно перевищують потреби однієї людини (у

випадку вживання наркотику на місці) пересунені важкі предмети, переміщення яких не під силу одній людині; к) матеріальні сліди злочину у сфері службової діяльності: документи (роздруковані або електронні), предмети та засоби за допомогою яких підроблялись документи, зокрема комп'ютерна техніка тощо.

Під час обшуку у кримінальних провадженнях про посів і вирощування заборонених наркомістких культур необхідно звертати увагу на такі моменти: характер вирощених рослин, їх біологічний вид; сторонні рослини, що маскують наркомісткі культури, розташування і площу посівів; стан наркомістких культур (стадія дозрівання, прибрані цілком або частково, кількість кущів); сліди ніг людини, тварин, транспортних засобів; кинуті, загублені злочинцем предмети (сірникові коробки, недокурки, шматки газет, залишки продуктів, ганчірки тощо).¹

Для виявлення, фіксації й попереднього дослідження наркотичних засобів та психотропних речовин, а також предметів з їхніми слідами важливе значення має своєчасне й правильне застосування відповідних науково-технічних засобів, використання яких значно підвищує не лише результативність проведення слідчих (розшукових) дій, а й доказову значущість отриманих результатів. Спеціалісти розробляють і впроваджені у практику технічні системи виявлення наркотиків не в лабораторних умовах, які призначені для розв'язання конкретних завдань, що вимагають високої продуктивності та швидкості отримання результатів. Такі науково-технічні засоби зазвичай призначені для виявлення обмеженого переліку речовин, проте саме такі речовини найчастіше бувають предметами незаконного обігу, які охоплює сфера наркобізнесу: героїн, кокаїн, марихуана, метадон, амфетаміни, ЛСД та інші препарати. Достатня кількість розроблених методів дослідження наркотичних засобів та психотропних речовин дає змогу спеціалістам обрати найбільш правильний підхід для розв'язання завдань, які ставлять перед ними органи досудового розслідування.²

Про причетність до незаконних операцій із наркотичними засобами та психотропними речовинами можуть свідчити ідентифікаційні ознаки наркозалежної особи, зокрема, сліди на тілі (відповідні рубці, шрами, порізи, гнійники у місцях введення наркотичних засобів чи психотропних речовин) та одязі (попіл, недопалки, пусті ампули, упаковки від наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів), що залишені внаслідок уживання наркотичних засобів та психотропних речовин. Саме тому важливого значення у

¹ Алексеев О. О. Весельский В. К., Пясковский В. В. Розслідування окремих видів злочинів. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. С. 205.

²Павлишина А. А. Криміналістичне забезпечення доказуванню кримінальних проваджень про злочини у сфері наркобізнесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018, с.181.

таких випадках набуває освідування. Дізнавач / слідчий / прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на його тілі, одязі, у якому він перебуває, слідів кримінального правопорушення та їх вилучення або виявлення особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу.¹

При затриманні особи досить важливим є встановлення обставин, пов'язаних із вживанням цієї особою наркотиків, особливо, коли особа робить заяву про те, що перевозила або мала при собі наркотики винятково для власних потреб. У цьому сенсі доцільним є проведення освідування з метою виявлення ознак вживання наркотичних засобів. У довідковій літературі зазначають, що при проведенні освідування встановлюють: чи є на затриманому, його одязі сліди злочину (частки наркотичних засобів, лікарських препаратів, що містять наркотики, речі й предмети, що зберегли їх залишки, шприци, викривальні записи тощо); чи є в цієї особи ознаки вживання наркотиків, психотропних речовин (сліди ін'єкцій у вигляді дрібних крапок, а також виразки або нариви на кінцівках, передпліччях, плечах, між пальцями рук), а також ознаки наркотичного сп'яніння.² При проведенні освідування необхідним є повне обстеження всього тіла людини, що дає змогу знайти і зафіксувати особливі прикмети, а також мікрооб'єкти і сліди ін'єкцій, які залишилися на тілі. Якщо є інформація про те, що наркотичні засоби побували в руках особи, то необхідно зробити змиви ватним тампоном, а також вилучити піднігтьовий вміст для експертного дослідження з метою виявлення слідів наркотичних засобів. У протоколі освідування повинні бути ретельно зафіксовані ознаки фізичного і психічного стану оглянутого.³ У силу специфічних особливостей наркотичних речовин, із цією метою під час освідування доцільно використовувати допомогу спеціаліста, який може застосувати засоби експрес-контролю наркотиків. Сучасні прилади, робота яких заснована на використанні методу імунохроматографічного аналізу, дають змогу встановити наявність низьких концентрацій наркотичних засобів, психотропних речовин та їхніх слідів у біологічних матеріалах – слині, сечі, крові, потожирових виділеннях людини тощо.

Одночасно в затриманій особі відповідно до ст. 245 КПК України необхідно відібрати біологічні зразки для проведення експертизи, зокрема змиви з рук, тіла, нігтьові зрізи, відбитки пальців і долонь рук.

До початку обшуку особи, слідчий повинен запропонувати добровільно

¹Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

² Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Настільна книга слідчого: науково-практичне видання для слідчих і дізнавачів. Київ: Вид. Дім «Ін Юре», 2007, с.498.

³Одерій О. В., Лисенко В. М. Розслідування злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Харків : Золоті сторінки, 2004, с.63.

видати наркотичні засоби, психотропні речовини, їхні аналоги та прекурсори, при цьому їх видача не повинна бути підставою для відмови слідчого від проведення обшуку, оскільки особи, у яких проводять обшук, можуть видати не всі ці речовини, предмети й документи або видати частину, щоб не знайшли всі.

У ході проведення обшуку обов'язковому огляду підлягають записи вхідних та вихідних телефонних дзвінків, повідомлення через месенджері, адреси, геолокації, фотографії, записи про отримані доходи, а також на інші джерела, які матимуть значення для встановлення всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення. Плануючи й проводячи обшук у торговців наркотичними і психотропними засобами, слідчий повинен знати, що зазвичай основну партію наркотичних і психотропних засобів збувачі зберігають поза місцем свого проживання, наприклад, на горищі, у підвалі, сараї, спеціальному сховищі та інші місця.

Перш ніж проводити обшук у будівлі, необхідно оглянути прилеглу територію. Необхідно це для того, щоб відшукати наркотичні засоби і психотропні речовини, а також інші речові докази, які підозрюваний міг викинути з вікна або дверей. Водночас необхідно остерігатися мін-пасток, вибухових пристроїв, установлених наркоторговцями.

Після проведення орієнтовної оглядової відео- та фотозйомки приміщення та вжиття всіх попереджувальних заходів проводять безпосередній огляд приміщення.

Виявлені під час обшуку предмети необхідно пред'являти на відеокамеру, понятим, щоб згодом підозрюваний не міг заперечувати факту причетності до злочину. Під час виявлення схованки необхідно вимагати від понятих засвідчення факту виявлення, тобто підійти до виявленої схованки, зафіксувати факт вилучення з неї наркотичних засобів, психотропних речовин, інших предметів, вислухати від осіб, у яких проводять обшук, інформацію про походження цих предметів.

Із урахуванням його думки та слідчої практики при огляді предмета з метою виявлення слідів доцільно першими фіксувати сліди запаху та мікрочастин та виявляти та фіксувати невидимі сліди пальців рук, сліди контакту. Видимі сліди можна фіксувати останніми. Необхідно також дотримуватися правил безпеки: не можна наносити на слідуютьворювальний об'єкт сторонні сліди; якщо фіксація сліду пов'язана з ризиком його пошкодження, треба здійснювати вилучення предмета зі слідами; дбайливо забезпечувати збереження слідів та їхніх копій від пошкоджень. Під час фіксації та вилученні слідів рук необхідно бути дуже уважним та обережним, щоб їх не зіпсувати. Різні способи фіксації та «підсилення» слідів доцільно проводити в лабораторних умовах, бажано надсилати сліди рук на кваліфіковане дослідження

без будь-яких змін. Тому, перш ніж щось робити зі слідами, необхідно вирішити, чи не потрібно вилучити як речовий доказ сам предмет.

Основне значення фіксації слідів є процесуальне оформлення у відповідних документах, де закріплено факт виявлення слідів. Вилучені речовини упаковують і опечатують, а за потреби – зважують. Отже, завершальним етапом роботи зі слідами на місці пригоди є їхня фіксація та вилучення для подальшого встановлення особи, якою вони залишені. У протоколі обшуку необхідно вказати повний перелік усіх вилучених предметів. Протокол обшуку містить три частини: вступну, описову та висновок. Вступна частина має містити такі відомості: час і місце складання протоколу; прізвища посадових осіб і понятих (щодо останніх – прізвища, власні імена та по батькові, домашні адреси); підстави для проведення обшуку; правове обґрунтування обшуку (посилання на відповідні статті КПК України); відмітку про роз'яснення учасникам огляду і понятим їх прав і обов'язків; умови проведення обшуку (погода, температура повітря, освітлення); час початку і закінчення обшуку.

Описова частина протоколу має містити відомості щодо загальної характеристики місця події, його оточення, меж підданої огляду території. У протоколі предмети описують послідовно, як були виявлені та оглянуті, та в тому вигляді, у якому знаходилися на момент їх виявлення. Детально перераховують кожний предмет, який знаходиться всередині приміщення, та описують у тій послідовності, у якій його виявили та оглянули, і в тому вигляді, у якому він знаходився на момент їх виявлення. Під час огляду предметів описують їхні характерні ознаки:

- якщо це порошок чи інші сипучі речовини – кількість, вигляд, колір, запах, вага, наявність у ньому сторонніх речовин, вид упакування, у якому вони знаходилися, розфасування, маркування упакувань, вдавнені написи або знаки на таблетках;

- якщо це ампули, то у протоколі огляду необхідно відобразити такі обставини: 1) кількість та розміри ампул; 2) наявність написів на ампулах, їх зміст; 3) стан запайки ампули; 4) колір рідини, що знаходиться в ампулах; 5) заповнення рідиною ампул (у мм); 6) наявність осаду в ампулах.

- якщо це хімічний посуд чи побутове устаткування (пристрої) – вказують точне його найменування відповідно до ДЕСТ, місце його знаходження, засоби кріплення, взаємозв'язок з іншими предметами. Забороняють робити в протоколі опис предметів із зазначенням таких слів: крива склянка, кругла банка тощо;

- якщо всередині посуду (устаткування) знаходиться рідина – зазначають кількість, вигляд, колір, запах, наявність сторонніх предметів, особливі властивості;

- якщо на стінках предметів виявлені нашарування – зазначають їх площину, колір, товщину тощо.

Оглядові та дослідженню підлягають протигази, респіратори, рукавички та інші предмети, де крім слідів пальців рук, можуть бути виявлені інші біологічні сліди. За таких обставин попередньо вилучають біологічні сліди, а потім інші сліди.

У всіх випадках виявлені сліди пальців рук неодмінно треба описати в протоколі обшуку, де зазначають: місце їх виявлення (на яких предметах вони знайдені, де ці предмети знаходилися на місці злочину, назва та призначення предметів); кількість слідів та їх розташування (відстань від двох нерухомих орієнтирів); опис поверхні предмета (скло, папір, метал, деревина, пластмаса, пофарбована, непофарбована, нікельована, полірована, різнокольорова тощо); стан поверхні предмета (суха, волога, масляниста, забруднена, покрита пилом); вид слідів (потожирові, забарвлені, рельєфні, слабо-видимі, невидимі); за можливості визначення – тип узору (дуговий, петльовий, завитковий); форма та розмір сліду (максимальна довжина та ширина); спосіб виявлення (візуальний, забарвлення порошками або парами йоду тощо); спосіб вилучення при фіксації (сам предмет або його частина разом зі слідом, фотографування, копіювання на плівку, виготовлення зліпка, матеріал зліпка); як упакований та якою печаткою опечатували речові докази.

Під час складання протоколу необхідно звернути особливу увагу на відображення у протоколі конкретного місця вилучення предметів та речовин, докладний опис речовини (предметів), а також на зазначення порядку упакування та опечатування вилученого, скріплення підписами понятих.

За необхідності додатково фотографують виявлені предмети та сліди. Із цією метою розставляють біля кожного предмета відповідні цифрові бирки та масштабні лінійки (метрики), які свідчать про розмір предметів, цифри повинні знаходитись біля кожного предмета і не повторятись.

Висновок протоколу повинен містити відомості про вилучені предмети і сліди, умови їх фіксації. У висновку відображають інформацію про додані плани, схеми, малюнки, фотознімки. Наприкінці протоколу наводять зауваження понятих і учасників обшуку щодо здійснених слідчим дій. За відсутності зауважень у протоколі роблять відмітку про те, що таких зауважень не надійшло. Протокол підписує слідчий і всі особи, які взяли участь в обшуку, та поняті.

У протоколі необхідно зазначити повний перелік усіх вилучених предметів. До протоколу мають додати схематичні чи масштабні плани місця події, схеми, фотознімки, відеозапис.

Після того як предмети, що свідчать про незаконне виготовлення наркотичних засобів та психотропних речовин, досліджені, їх упаковують. Не

допускають вказівок на упаковці «приблизної» ваги, об'єму наркотичного засобу чи психотропної речовини. Не необхідно також змішувати виявлені в різних місцях об'єкти, кожен із яких необхідно помістити в окрему упаковку. Капсули і пігулки не тільки зважують, а й підраховують. У випадках, коли пігулок значно більше, ніж сто штук, обмежуються зважуванням ста пігулок із подальшим обчисленням кількості пігулок, через розподіл загальної їх ваги на вагу однієї. Кожен речовий доказ уміщують в окремий контейнер.

Особливу увагу необхідно звертати на відбір та пакування виявлених об'єктів для направлення на експертне дослідження. При плануванні проведення такої слідчої (розшукової) дії, як обшук, необхідно впевнитися в наявності та достатній кількості пакувального матеріалу (картонних коробок, ящиків, поліетиленових мішків, паперових пакетів, конвертів), наповнювачів (стружки з дерева чи пінопласту, паперу, зім'ятого у кульки), пластмасових кришок, пробок, одноразових рукавичок та захисного одягу.

При вилученні зелених (які не висохли) частин рослин маку чи коноплі у ньому необхідно виготовити отвори для вентиляції. В іншому випадку ці рослини при надходженні на експертизу будуть непридатні на предмет дослідження через гниття. Кожен об'єкт повинен бути упакованим в окрему тару, щоб при зберіганні або транспортуванні речовини не змішувалися та не переходили з поверхні одного предмета-носія на інший.

Вилучену рідину, що знаходяться у скляному посуді, необхідно класти у дерев'яний ящик чи картонну коробку у вертикальному стані, тим самим унеможливаючи механічний вплив на нього, пошкодження і зіткнення з іншими вилученими предметами.

У ході проведення обшуку житла чи іншого володіння особи або в порядку затримання особи за вчинення кримінального правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення виникає необхідність у проведенні особистого обшуку. Такий обшук проводить особа тієї самої статі, що й стать присутніх понять, тому заздалегідь приступаючи до затримання особи жіночої статі та її подальший обшук, до складу слідчо-оперативної групи необхідно долучати жінок. Особистий обшук особи доцільно проводити зверху-вниз, починаючи з головного убору, потім оглядати верхній одяг, піджак, брюки, взуття. Обов'язково оглядають натільну білизну, панчохи, шкарпетки та інші речі. Особливу увагу необхідно звертати, що при проведенні особистого обшуку, прощупуючи та торкаючись правопорушника усією долонею, виникає небезпека уколу голкою від шприца, що може бути носієм СНІДу. При обстеженні головного убору необхідно мати на увазі, що невеликі предмети можуть бути приховувані в козирку кепи, зашиті в підкладку. Тому звертають увагу на стан швів, однорідність ниток, потовщення. Хустку або

косинку, пов'язану на голові (волосся), розгортають й обстежують із тих самих міркувань. При огляді верхнього одягу насамперед перевіряють кишені, які спочатку звільняють від усього вмісту. Належить перевіряти, чи не є кишені подвійними, чи не мають вони скритого відділення з внутрішньої сторони. Наркотичні засоби та психотропні речовини можуть бути приховані в комірах та інших багатoshарових частинах одягу, на внутрішній стороні спідниці між верхом і підкладкою, усередині рукавів і лацканів. Усякого роду латки можуть також скривати дрібні об'єкти. При обстеженні взуття з нього виймають устілки, підп'яточники, усе це розгортають, перевіряють простір між ними.

У валізах, сумках й іншій ручній поклажі не тільки перевіряють вміст, але й вивчають самі речі, у яких можуть опинитися подвійні стінки, порожнечі. У чемодані або сумці потрібно зафіксувати внутрішній і зовнішній розміри, обстежити обшивку, шви, потовщення. Також ретельно досліджують палиці, тростини, парасольки, автоматичні ручки.

При огляді нижньої білизни особливу увагу потрібно звертати на такий спосіб приховання наркотичних засобів та психотропних речовин: особа може вимочити нижню білизну в розчині, що їх містить (зокрема з макової соломи, смоли коноплі тощо), виймає її після відповідної просушки одягає на себе. У таких випадках змінюється колір та еластичність нижньої білизни.¹

При обшуку багажу та особистих речей особи звертають увагу на вміст у сумках, валізах, гаманцях; косметичних наборах; футлярах губної помади, тубах зубної пасти, кремів, мила та миючих засобів; жіночих гігієнічних пакетах і тампонах, дитячих пелюшках, пачках з-під цигарок і власне цигарках; упаковках з-під ліків; жувальних гумках; пляшках, термосах, залізних банках або пакетах із тютюном, мундштуках, трубках для паління; футлярах для окулярів і контактних лінз; слухових апаратах, протезах, порожнинах корпусу палиць, милиць або ручки замка; різноманітного роду пов'язках, зокрема гіпсових.

У разі виявлення небезпечних предметів (голок, шприців, ножів, інших небезпечних речей) працівник поліції повинен обережно їх дістати (за необхідності використати пінцет). Виявлені предмети упаковують із дотриманням заходів безпеки.

Під час обстеження предметів, які наявні у затриманого (сумка, портфель, портмоне тощо), їхній вміст висипають на підготовлену поверхню (застелену папером чи плівкою). Далі за допомогою гумових рукавичок та за потреби пінцета оглядають внутрішній вміст предметів.

¹ Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. URL : <http://surl.li/wclteq>

Обшук особи завершують оглядом тіла. При огляді знімають будь-які наклейки, лейкопластирі чи пов'язки, що можуть бути присутні на особі, яку обшуковують. При цьому не допускають такі дії, які загрожують здоров'ю цій особі. Не потрібно нехтувати і дослідженням протезів. Злочинець може приховувати наркотичні засоби та психотропні речовини й у таких місцях тіла та його порожнинах:

- між пальцями ніг або під медичним лейкопластиром, що прикладений на ступні;
- волосся, укладеному у спеціальну зачіску, шиньйоні, перуці;
- заздалегідь прив'язаних до зубу і заковтуваних контейнерах;
- геніталіях людини.

Під час обшуку необхідно слідкувати, щоб обшукуваний не викинув якихось предметів або не підкинув їх комусь із присутніх, а після його закінчення необхідно оглянути місце проведення, маючи на увазі, що обшукуваний міг щось сховати або викинути перед початком обшуку.

Якщо затриманню передуює тривале переслідування злочинця, необхідно уважно оглянути весь цей маршрут. Потрібно звернути увагу на той факт, що злочинці частіше намагаються позбавитися речових доказів не одразу після початку переслідування працівниками поліції, а тоді, коли стає очевидним, що фізичне захоплення неминуче.

Після фізичного захоплення та обшуку особи, зокрема, вилучення та упакування вилучених предметів і складання необхідних процесуальних документів, її необхідно доставити до територіального органу Національної поліції України і провести його затримання відповідно до статті 208 КПК України.

Досить часто кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення вчиняють із використанням транспортних засобів, зокрема автомобілів. Такі автомобілі обов'язково підлядають обшуку.

У процесі обшуку передньої частини перевіряють: зворотну сторону номерного знака (наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори можуть бути прикріплені за допомогою липкої стрічки, магнітних пристроїв); внутрішню частину бампера (кріплення згаданих засобів і речовин аналогічним способом); порожнину радіатора (наявність герметичних пакетів з даними засобами і речовинами); повітропроводи системи вентиляції; простір між повітряним фільтром і карбюратором; масляний фільтр; під акумуляторною батареєю та всередині неї; стінку переднього крила; кришку капота; виїмку на капоті / моторний відсік двигуна; кондиціонер і дотичні до нього шланги, повітряні шляхи системи вентиляції; опалювальний елемент і теплоізоляційну

перегородку; передні шини та ковпаки передніх коліс; заглиблення, у яке поміщена фара, простір за фарами в передніх крилах.

При обшуку салону автомобіля перевіряють: задню частину дошки приладів (кріплення наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів за допомогою липкої стрічки, шпильок або магнітних пристроїв); простір за радіоприймачем; повітропроводи системи вентиляції; попільничку та її вміст; шухляду для речей; килим (звертати увагу на здуття, розриви і шви); предмети у салоні (пакети, пакунки); килимки (наявність порожнин); зворотні сторони панелей гальм, зчеплення і дросельної заслонки; простір між сидіннями і спинками крісел; простір під сидіннями (пружини); оббивку дверей і стелі (пошук згаданих засобів і речовин з використанням ліхтаря та дзеркала); порожнини у підлозі та підлокітників; пустоти у дні та підголівнику; ущільнення ручки перемикавання передач; коробку передач; консоль.

Під час обшуку потрібно відкрити передні двері і перевірити такі вузли: каркас дверей; панель рокера; переднє сидіння; рульову колонку; панель для приладів і прилеглі до неї вузли; будь-які дроти, можливо вказуючи на наявність схованки; підлогу і виступ у підлозі (там, де розташована трансмісія); якщо це пікап – подивитися, що знаходиться за сидінням (оглянути бензобак, якщо він там розташовується); якщо це мікроавтобус або джип – перевірити конфігурацію підлоги.

У ході обшуку задньої частини автомобіля особливу увагу звертають насамперед на такі моменти: вміст багажника; запасне колесо; внутрішню частину дверей багажника; простір під килимками і декоративним оздобленням, зокрема опору спинки заднього сидіння; задні крила і бампер, габаритні ліхтарі; бризковики задніх коліс; бензобак (можуть бути встановлені фальшиві баки); наявність герметичних контейнерів всередині бензобаку; ведучий міст.

Також під час обшуку потрібно відкрити задні двері та перевірити такі вузли: каркас задніх дверей; підлогу; заднє сидіння та раму, на якій воно кріпиться; простір між обшивкою задньої частини кузова та внутрішньою стінкою; перевірити наявність електронних і магнітних пасток біля спинки сидіння і панелей; якщо це мікроавтобус або джип, перевірити всю поверхню підлоги.

Пасажи́рська сторона транспортного засобу підлягає аналогічному обшуку.

У процесі обшуку автотранспорту необхідно звертати увагу також на: дах, бензобаки, обладнані на рамі (вантажних) автомобілів; зовнішню частину кабіни вантажівки; кнопки або держакі для відкривання будь-яких додаткових відсіків.

У ході обшуку відкривають багажник і перевіряють глибину; простір між обшивкою бічної частини кузова і внутрішньою стінкою; місце для запасного колеса; запасне колесо; задню стінку; кришку.

Виявлені в ході обшуку об'єкти упаковують в окрему тару (флакони, пробірки, пакетики з поліетилену), а рідкі об'єкти (настої, екстракти) у скляний посуд із щільно пригнаною пробкою, залитою сургучем, воском або парафіном, опечатуються, скріплюються підписами осіб, які проводили обшук та понятих.

Після проведення обшуку, обов'язковою слідчою (розшукових) дією, яку здійснюють під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення, є допит підозрюваних.

Відповідно до ч. 1 ст. 42 КПК України підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому у ст.ст. 276–279 цього кодексу, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою в учиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений у цьому Кодексі для вручення повідомлень.

Допит підозрюваного тільки на перший погляд може здаватися відносно простою слідчою (розшуковою) дією. Насправді, на практиці він є однією з найскладніших слідчих (розшукових) дій, що вимагає від слідчого високої професійної майстерності.

Складність допиту підозрюваного полягає в тому, що слідчому часто протистоїть особа, яка не бажає давати правдиві показання, а також у тому, що в показаннях навіть сумлінного допитуваного можуть бути перекручення, вигадки, помилки, які необхідно виявляти й урахувати при оцінці та використанні показань як доказів.

Оскільки злочини у сфері обігу наркотичних засобів учиняють зазвичай у групі з розподілом ролей, метою допиту повинно бути встановлення всього злочинного ланцюжка. З огляду на те, яку роль у вчиненому злочині відіграє підозрюваний, слідчий ставить перед собою різноманітні завдання, але в усіх випадках необхідно встановити співучасників у незаконних операціях із наркотичними засобами, джерела одержання наркотиків, сировини, місця і засоби виготовлення, збереження, збуту наркотиків, засоби перевезення і збуту наркотичних засобів, осіб, які вживають наркотики; дані, які характеризують співучасників злочину; взаємовідносини між ними; способи розрахунків тощо.

Під час допиту підозрюваних, які виготовляють наркотики синтетичного походження, необхідно встановити: їхні функції в лабораторії, освіту, спеціальність, «стаж» підпільної діяльності; усі деталі технологічного процесу,

джерела одержання сировини і необхідних компонентів, канали збуту, обсяг одержуваного продукту, деталі фінансової сторони діяльності; яка технологія виготовлення того чи того наркотику з докладним описом його виготовлення (кількість компонентів, дозування, проведення хімічних реакцій, нагрів, фільтрування тощо).

Якщо підозрюваний є посередником у збуті, під час його допиту з'ясовують: а) хто є організатором злочинної групи, хто – виробником наркотиків, хто доручав транспортування наркотичних речовин; б) де одержував «товар», якщо у квартирі, то яке розташування кімнат, яка в них обстановка, чи були сусіди, хто саме вручав наркотики, чи був присутній хтось при передачі наркотиків; в) якщо наркотик отриманий через автоматичну камеру схову, то де вона знаходиться, який використовували шифр, хто, коли, у який спосіб повідомив шифр, чи користувалися однією камерою схову (шифром) чи їх змінювали, чи немає системи у зміні номера камери схову і шифру; г) у якій упаковці отримано наркотичну речовину, чи піддавав її перефасуванню посередник із метою маскування або полегшення транспортування; д) у яких населених пунктах був і що там робив; е) хто розплатувався за доставлену наркотичну речовину; ж) яка сума комісійної винагороди; з) імена, прикмети інших посередників зі збуту; и) чи використовували допомогу третіх осіб, які не підозрювали про злочинний характер перевезеного вантажу; к) чи був сигнал про позитивне завершення перевезення, якщо так, який саме, кому передавався, у який спосіб.

У кримінальних провадженнях про викрадення і вимагання наркотичних засобів необхідно з'ясувати: яка мета викрадення наркотичних засобів або наркомісних рослин (напівфабрикату) або лікарського препарату (власне споживання, з метою збуту, для утримання притулку або схиляння до вживання наркотику інших осіб); хто є співучасниками викрадення, який розподіл обов'язків між ними (організатори, посібники, підбурювачі); які грошові суми виручені від продажу наркотиків; які обставини супроводжували збут, кому, у який спосіб (оптом чи вроздріб), за яку ціну збуті наркотики; які місця збереження викрадених наркотичних речовин, напівфабрикатів; чи використовували при зберіганні транспорт, якщо так, то який саме (особистий, державний, громадський), хто вів автомобіль, чи був водій у курсі злочинної дії; якщо викрадення відбувалося за допомогою підроблених документів, то в який спосіб вчиняли підробку; чи зберігали викрадене до його реалізації у третіх осіб, чи були вони в курсі предмета зберігання, чи обіцяли прийняти на зберігання наркотичної речовини до здійснення злочинного умислу.

У кримінальних провадженнях про посів або вирощування заборонених культур, що містять наркотичні речовини, допитами підозрюваних потрібно

з'ясувати: джерело придбання насіння або розсади; яку мету переслідували (виготовлення наркотичної речовини для власних потреб, із метою збуту або утримання притону); за чиєї ініціативи вирощували наркомісткі культури, хто обіцяв після збору врожаю скупити напівфабрикати (ім'я, адреса, прикмети), яка була система зв'язку, дата приїзду за «товаром», місце зустрічі, обіцяна ціна; хто обробляв ділянку під посів, висаджував насіння, доглядав за рослинами, збирав врожай, допомагав виготовляти наркотичну речовину зі зібраних рослин; які знаряддя застосовували для посіву і вирощування, як давно ними користувалися, де вони знаходяться у цей момент.

У кримінальних провадженнях про організацію й утримання притонів для споживання наркотичних речовин, на допитах підозрюваних з'ясовують:

- а) хто є співучасником в організації притону і який був розподіл обов'язків у злочинній групі (підбір помешкання, обговорення з власником помешкання умов найму, розробка плану функціонування, вербування клієнтури, забезпечення пристосуваннями для споживання наркотичних речовин);
- б) яке джерело придбання відповідних речовин (самостійне виготовлення, у третіх осіб);
- в) яку плату стягували за відвідування притону і вживання наркотичних речовин;
- г) чи здійснювали в притоні схилення осіб до споживання наркотичних речовин;
- д) чи супроводжували споживання наркотичних речовин у притоні вчиненням інших злочинів (згвалтуванням із використанням безпорадного стану потерпілої особи, катуванням, зараженням венеричною хворобою, вимаганням тощо);
- е) час функціонування притону, частота, регулярність відвідування його клієнтами;
- ж) склад клієнтури (імена, адреси, телефони, засоби зв'язку тощо), спосіб вербування; чи були посередники у вербуванні;
- з) які речовини вживали в притоні, у який спосіб і в якій дозі;
- и) чи володів господар орендованого приміщення, його сусіди, родичі відомостями про характер діяльності злочинця;
- к) яка була мета утримання притону.

Вибір тактики допиту визначають залежно від слідчої ситуації, що існує на момент допиту. Важливо знати про взаємовідносини між учасниками злочинної групи, ураховувати психологію кожного з них.

Особливою є тактика допиту збувальників наркотичних засобів та психотропних речовин, які є наркозалежними. Визначаючи стратегію й тактику проведення допиту наркозалежних осіб, необхідно враховувати, що їх поведінка є специфічною, але за наявності досвіду і спостережливості – досить прогнозована.

Наркозалежні особи вкрай підозрілі і недовірливі. В індивідуальній бесіді варто пам'ятати, що вони брехливі, схильні викликати до себе співчуття. У процесі спілкування вони тонко відчують співрозмовника. Зрозумівши те, що є можливість змінити свою біографію з вигодою для себе, вони обов'язково цим скористуються.

Поставивши слідчому «пробні» запитання, або по-іншому перевіривши його компетентність, наркозалежні вирішують для себе, чи є можливість брехати співрозмовникові і яку роль більш вигідно розіграти в даний момент, щоб одержати вигоду, пільги, співчуття, підтримку. Спроба викрити наркозалежну особу у брехні викликає з його сторони тільки озлобленість, небажання розмовляти і бесіда швидко перетворюється на безглузде сперечання. Підозрюваний уперто буде відстоювати свою абсурдну позицію. У таких випадках доцільно не помічати нещирість відповідей, не давати їм серйозного значення, а продовжувати з'ясування інших питань.

Зі свого боку, якщо наркозалежні особи розуміють, що слідчий / дізнавач добре інформований в обставинах їхнього життя, то дають точні й докладні відомості. Через це спілкуванню з наркозалежною особою повинна передувати уважна робота з документами, які їх характеризують. Бесіду доцільно проводити у спокійному тоні.¹

7.4. Призначення та проведення судових експертиз під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших кримінальних правопорушень проти здоров'я населення

Досудове розслідування кримінальних правопорушень зазначеної категорії здійснюють фахівці в галузі юриспруденції, криміналістики та інших галузей наукового знання, якого вони набули, навчаючись в освітніх навчальних закладах юридичного спрямування, під час стажування у правоохоронних органах, на курсах професійної підготовки, а також у результаті власної практики. Однак яким би високоосвіченим та добре підготовленим за своєю спеціальністю не був суб'єкт діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, він завжди залишається фахівцем вузького профілю. За межами його професійних знань та навичок лежить багато чого з того потенціалу науки, техніки, ремесел, мистецтва, чим він у належний спосіб не володіє. Тому в усіх необхідних випадках він має право й повинен вдаватися до допомоги спеціалістів під час розв'язання питань, які належать до їх компетенції.²

¹ Алексеев О. О., Весельський В. К., Пясковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів : навчальний посібник. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. 320 с.

²Криміналістика : мультимедійний навчальний підручник. URL : <http://sur.li/fzbqqc>

Якісно та оперативно розслідувати кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення не можливо без використання спеціальних знань. У вказаній категорії кримінальних проваджень використання спеціальних знань відбувається за двома формами: призначення та проведення судових експертиз; залучення спеціалістів до проведення окремих процесуальних дій.

Призначення та проведення судових експертиз у межах зазначених кримінальних проваджень урегульовано:

- у КПК України (ст. ст. 242–245);
- у Законі України «Про судову експертизу»;
- в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендаціях із питань підготовки та призначення судових експертиз, що затверджені Наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5;
- у ППВСУ № 8 від 30.05.1997 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах»;
- в Інструкції про проведення судово-медичної експертизи, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я від 17.01.1995 № 6.

Указаний перелік не є вичерпним і може змінюватися залежно від обставин учиненого кримінального правопорушення.

Відповідно до п. 1 ст. 242 КПК України Експертизу проводить експертна установа, експерт або експерти, яких залучають сторони кримінального провадження, або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених ст. 244 цього Кодексу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускають проведення експертизи для з'ясування питань права.¹

Слідчому при підготовці до призначення експертизи наркотичних засобів та психотропних речовин необхідно дотримуватися таких рекомендацій:

1) Рідина, яку направляють на дослідження, повинна бути герметично закрита.

2) Речовини рослинного походження повинні бути поміщені в паперові пакети (коробки), а не пласмасові (оскільки сировина в такій упаковці схильна до гниття). Якщо вологі, швидкопсувні об'єкти в терміновому порядку доставляють до експертної установи без просушування та консервації, на упаковку наносять написи: «Не підлягає зберіганню», «Об'єкти вологі». Упаковку та вжиті заходи, спрямовані на збереження об'єкта, описують у протоколі слідчої (розшукової) дії і при призначенні експертизи документально

¹Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

повідомляють експертів. Експертна установа не має права відмовитися від прийняття вологих, швидкопсувних об'єктів, доставлених на експертизу негайно після їх вилучення. Висування за таких обставин вимог про попереднє просушування рослинної маси, одягу, консервації мікрослідів, є необґрунтованим, оскільки термінове дослідження забезпечує отримання більш повної інформації, а подальша обробка об'єктів може бути кваліфіковано проведена в експертній установі.

3) Тверді сипучі речовини загортають у щільний папір, щоб у ньому не було ушкоджень, нічого не просипалося. Для упаковки використовують також скляну, металеву або пластмасову тару.

4) Кожен об'єкт повинен бути поміщений в окрему відповідну упаковку, щоб не відбулося змішування зразків дослідження (канабіс і макової соломи; шприців і рослинної маси; зразків рослинної маси, вилученої в різних місцях).

5) Категорично заборонено використовувати для упаковки шприци з оголеними ін'єкційними голками, непрозорі пакети. Якщо на голках відсутні запобіжні ковпачки, їх необхідно закрити або ватним тампоном, або голку помістити в поршень шприца. Краще використовувати для упаковки коробку. Необхідно пам'ятати, що від уважності, акуратності, правильності упаковки об'єктів, відправлених на дослідження, залежить життя і здоров'я експертів. Крім того, на сьогодні нерідко доводиться стикатися з випадками інфекційних захворювань наркоманів, зокрема й СНІДом.

6) Усі упаковки повинні бути забезпечені пояснювальними текстами, правильно опечатані (неприпустиме використання для перев'язування упаковок гумок).¹

До основних видів судових експертиз, що розв'язують ключові у таких кримінальних провадженнях питання, зараховують:

- криміналістичну експертизу матеріалів, речовин та виробів;
- судово-фармакологічну експертизу;
- експертизу слідів рук (дактилоскопічна експертиза);
- криміналістичну почеркознавчу експертизу;
- судово-медичну імунологічну експертизу;
- судово-трасологічну експертизу;
- судово-наркологічну експертизу;
- судово-психіатричну експертизу.

1. Криміналістична експертиза матеріалів, речовин та виробів може визначити:

¹ Об'єкти дослідження і вимоги до їх упаковки. Автоматизована інформаційно-довідкова система «Інспектор-криміналіст». URL : <http://surl.li/eflmot>

1.1. За вилученими речовинами, які подібні на наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори:

Чи є зазначена речовина наркотичним засобом, психотропною речовиною, їх аналогом або прекурсором і яким (якою) саме, яка її точна вага?

Чи є сліди наркотичних засобів або психотропних речовин на поданих на дослідження об'єктах, якщо так, то яких саме?

Який вміст наркотичних або психотропних активних компонентів у представленій на дослідження речовині?

Яка вага сухого залишку наркотичного засобу, представленого для дослідження?

У який спосіб виготовлено наркотичний засіб та психотропна речовина?

Чи мають ці наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги або прекурсори спільну родову (групову) належність?

Чи мають ці наркотичні засоби, психотропні речовини спільне джерело походження за якісним та відносним кількісним складом?

Який технологічний процес використано для одержання поданих на дослідження наркотичних засобів і психотропних речовин?

Який спосіб, технологія та інші характеристики кустарного виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів?

Чи може бути використана як сировина для кустарного виробництва наркотичних засобів подана на дослідження рослинна маса?

Чи є подана на дослідження рослинна маса відходами від кустарного виробництва наркотичних засобів?

Чи можна на виявленому обладнанні і з використанням виявленої сировини і реактивів одержати наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги з певною структурною формулою? Якщо так, то який хімізм такого процесу, які реактиви і сировина необхідні для його здійснення, які відходи можуть мати місце при цьому?

Яка продуктивність обладнання для одержання речовини з певною структурною формулою?

Чи використовували представлену на дослідження рослинну масу для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів? Чи є в ній сліди наркотичних засобів чи психотропних речовин? Якщо так, то яких саме?

Чи є серед представлених об'єктів хімічні речовини, що використовують під час виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин (яких саме), якщо так, то які і на яких стадіях їх використовують?

Чи є представлені на дослідження речовини (рідини) відходами виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин? Якщо так, то яких саме? Чи містяться у них наркотичні засоби, психотропні речовини чи

прекурсори? Якщо так, то які саме? Який вміст наркотикоактивних компонентів у вказаних речовинах?

Чи відповідає кількість і склад витраченої сировини кількості продукції, яку вироблено за вказаний період?

Чи за єдиною технологією виготовлені надані на дослідження наркотичні засоби та психотропні речовини?

Результати вказаної експертизи дають змогу стверджувати, що певне обладнання використовували з метою зберігання чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, а також, що виявлені на обладнанні наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги, які мають спільне джерело походження за якісним та відносним кількісним складом і до тих, які були вилучені в іншому місці чи в певної особи.

1.2. За вилученим обладнанням:

Чи є на предметі-носії (зазначають, на якому саме) сліди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів? Якщо є, то яких саме і яка їхня вага?

Чи мають представлені на дослідження об'єкти спеціальне хіміко-технологічне призначення, якщо так, то яке саме?

Чи можуть представлені на дослідження об'єкти (предмети) використовувати для рафінування, екстракції або інших дій, у результаті яких відбувається перетворення наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів на готові до використання форми наркотичних засобів чи психотропних речовин?

Указані запитання можна поставити експертові, якщо на дослідження направлені предмети обладнання, а також речовини й предмети, які можуть належати до наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів.

Якщо під час слідчих (розшукових) дій вилучено декілька предметів, які складають єдине ціле обладнання з виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, а також була вилучена первинна сировина, прекурсори та залишки синтезу, то в такому випадку можна поставити експертові такі запитання щодо обладнання:

Для чого в процесі виготовлення наркотичної чи психотропної речовини може бути використане обладнання, надане на експертизу?

Чи є вилучені предмети обладнанням для виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин або їх аналогів?

Чи можливо на зазначеному обладнанні здійснити процес отримання (виготовлення) наркотичних засобів та психотропних речовин, якщо так, то яких саме?

Скільки наркотичних засобів та психотропних речовин було виготовлено на вказаному обладнанні?

Чи можливе виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин згідно зі схемами та описами їхнього отримання, які викладені в протоколі допиту підозрюваного?

Чи є на рукописах описи методик виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин, якщо так, то яких саме?

1.3. За зразками волосся:

Чи знаходяться на волоссі, представленому на дослідження, наркотичні засоби, психотропні речовини чи прекурсори? Якщо так, то які саме?

Чи мають наркотичні засоби, психотропні речовини чи прекурсори, які знаходяться на волоссі, спільну родову (групову) належність із наркотичними засобами, психотропними речовинами наданими для зразку?

За вилученими рукописами:

Чи є в рукописах (електронних носіях інформації) описи методик виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин, якщо так, то яких саме?

Чи можливе виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин згідно з описом?

Чи можливе використати направлене на дослідження обладнання для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів згідно з описом, що викладений у рукописах (електронних носіях інформації)?

За показаннями затриманого, зафіксованими у протоколі:

Чи можливе використання обладнання для виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин, згідно зі схемами та описами їхнього отримання, які викладені в протоколі допиту підозрюваного?

Судово-фармакологічна експертиза щодо вилучених лікарських засобів. За вилученими речовинами, які подібні на наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори:

Чи є представлена речовина фармацевтичним препаратом (лікарським засобом), якщо так, то яке його найменування?

Чи є на аналізованому об'єкті залишки фармацевтичних препаратів (лікарських засобів), якщо так, то яких саме?

Чи є представлений фармацевтичний препарат (лікарський засіб) наркотичним чи психотропним лікарським засобом?

Чи є в поданих об'єктах які-небудь домішки, якщо так, то які саме й у яких кількостях?

Чи належать надані на дослідження фармацевтичні препарати (лікарські засоби) до однієї партії?

Чи можуть такі ліки застосовувати без призначення лікаря?

Якщо аналізована речовина є лікарським засобом, який порядок його відпуску в лікувальних цілях, чи можуть його видавати аптеки без рецепта лікаря, у яких формах і яка гранична кількість відпуску за одним рецептом (в одні руки)?

Дактилоскопічна експертиза вивчає будову шкірних візерунків пальців рук із метою встановлення (ідентифікації) особи. Цей вид експертизи призначають у випадках, коли при огляді місця, де знаходилося вилучене обладнання, на предметах, які використовували в ході виготовлення наркотичних засобів та / або психотропних речовин, виявлені відбитки слідів рук:

Чи є на об'єкті сліди рук?

Чи придатні ці сліди для ідентифікації особи?

Чи залишені сліди рук конкретно (однією) особою?

Чи залишені однією особою сліди рук, витлучені в різних місцях?

Чи є на цьому предметі сліди рук, і якщо так, то чи придатні вони для ідентифікації?

Якою рукою і якими пальцями руки залишено сліди?

Які особливості мають руки людини, що залишила сліди (відсутність пальців, наявність шрамів тощо)?

Якими ділянками поверхні долоні залишено сліди?

У результаті якої дії залишено слід (захват, торкання тощо)?

Чи були сліди до вилучення на поверхні конкретного об'єкта?

Чи є ознаки перенесення витлучених слідів з однієї поверхні на іншу?

Криміналістична почеркознавча експертиза. Необхідність проведення такої експертизи виникає тоді, коли при слідчих (розшукових) діях були знайдені конспекти з описом технологічного процесу виготовлення окремих видів наркотичних засобів та / чи психотропних речовин. Ідентифікаційні завдання пов'язані з установленням конкретного виконавця тексту або виконання однією особою різних текстів, окремих фрагментів тексту. Із метою розв'язання цих завдань експертові ставлять такі запитання:

Чи виконано рукописний текст (рукописні записи) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) певною особою?

Чи виконані рукописні тексти (рукописні записи) у документі (документах) (назва документа та його реквізити, графа, рядок) однією особою?

Чи виконано підпис від імені особи (прізвище, власне ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою?

Чи виконано рукописний текст у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) під впливом сторонніх чинників (природних, штучних)?

Чи виконано підпис від імені особи (прізвище, власне ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) під впливом сторонніх чинників (природних, штучних)?

Чи перебувала особа, яка виконала рукописний текст документа (назва документа та його реквізити, графа, рядок), у незвичайному стані?

Чи виконано рукописний текст у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) навмисно зміненим почерком?

Судово-медична імунологічна експертиза. Якщо під час проведення слідчих (розшукових) дій вилучають предмети, які можуть містити біологічні сліди (протигазу, респіратори), то судово-медична імунологічна експертиза забезпечує встановлення наявності, видової і групової належності об'єктів людського походження, які можливо були залишені особами під час вчинення незаконних дій із наркотичними засобами, психотропними речовинами та з обладнанням для їх виготовлення. У ході проведення експертизи експертові ставлять такі запитання:

Чи на представлених об'єктах сліди біологічного походження (слина)?

Кому належать виявлені об'єкти: людині чи тварині? Якщо сліди належать людині, то яка їх групова належність?

Кому з осіб, які проходять у кримінальному провадженні, можуть належати виявлені сліди?

Чи придатні виявлені сліди для подальшої генотипоскопічної експертизи?

Чи є біологічні сліди, сліди хімічних речовин на наданих для дослідження предметах (протигазу, респіратору, одягу), якщо так, то які і їх групова належність?

Одночасно експертам необхідно поставити запитання щодо наявності на предметах, які можуть містити біологічні сліди (протигазу, респіратори), слідів наркотичних засобів та психотропних речовин, які утворились під час вдихання через них особою, яка перебувала у приміщенні, де виготовляли наркотичні засоби та психотропні речовини:

Чи є на предметі, наданому на дослідження (протигазу, респіратори), сліди наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів, якщо так, яких саме?

Чи мають ці наркотичні засоби, психотропні речовини або прекурсори спільну родову (групову) належність з іншими наданими на дослідження зразками?

Чи мають ці наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори спільне джерело походження за якісним та відносним кількісним складом?

Трасологічна експертиза. Перед трасологічною експертизою можуть ставити запитання щодо наявності перепаяних головок ампул із наркотичними засобами та психотропними речовинами:

У який спосіб (заводським чи кустарним) запаяні головки представлених ампул?

Чи мала місце перепайка, якщо так, то в який спосіб це відбувалося?

Судово-наркологічна експертиза встановлює наявність ознак наркоманії або токсикоманії (хворобливий потяг до лікарських засобів); необхідність примусового лікування суб'єкта; давність виникнення наркотичної залежності:

Чи не знаходилася така особа у стані наркотичного чи іншого сп'яніння під час вчинення кримінального правопорушення (вказати дату)?

Чи знаходиться особа, яку обстежують, у стані наркотичного сп'яніння на час обстеження?

Чи є ознаки недавнього вживання наркотичних засобів чи психотропних речовин, якщо так, то які саме засоби особа вживала, давність їх уживання?

Який наркотичний засіб або психотропна речовина були вжиті під час учинення кримінального правопорушення, на сьогодні?

У який спосіб вводили в організм наркотичний засіб або психотропну речовину, у якій кількості?

Чи є на тілі цієї особи сліди у вигляді тілесних ушкоджень, що свідчать про введення в організм наркотичних засобів чи психотропних речовин, якщо так, то який їх характер, локалізація, кількість?

Чи знаходиться особа тривалий час у залежності від наркотичних засобів або психотропних речовин, якщо так, то як довго?

Чи страждає особа наркоманією або токсикоманією, чи потребує вона з цього приводу примусового лікування від уживання наркотичних засобів або психотропних речовин, чи не протипоказано воно їй?

Чи заподіяно здоров'ю особи (потерпілому) шкоди від уживання наркотичних засобів або психотропних речовин і який строк його лікування в подальшому від цієї залежності?

Судово-психіатрична експертиза стосовно підозрюваного проводиться тоді, коли відносно якого виникає сумнів його психічної повноцінності:

Чи страждає підозрюваний на яке-небудь психічне захворювання, якщо страждає, то чи міг він усвідомлювати свої дії, або керувати ними при здійсненні інкримінованого йому діяння?

Чи не знаходився підозрюваний на момент учинення кримінального правопорушення в тимчасово хворобливому стані, чи міг він усвідомлювати свої дії чи керувати ними?

Чи не є підозрюваний душевнохворим, якщо так, то чи не потребує він застосування примусових заходів медичного характеру?

Якщо в особи є відхилення психіки, то чи не позбавляють вони здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними? Чи потребує направлена на дослідження особа застосування примусових заходів медичного характеру?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ackoff R. Concept of Corporate Planning. New York : Wiley, 1969. 158 p.
2. Bepalko I. Definition of the concept of general principles of criminal proceedings. *Enterprise, Economy and Law*. 2018. № 5. P. 242–247. URL: <http://pgpjourn.kiev.ua/archive/2018/5/48.pdf>.
3. CASE OF OPUZ v. TURKEY (Application No. 33401/02). *European Court of Human Rights* : [site]. URL: <http://surl.li/nkuqck>.
4. Drozd V., Tsutskiridze M., Burlaka V., Romanov M., Pohoretskyi M. Considerations on the reform of Ukraine's wartime criminal justice system: Consideraciones sobre la reforma del sistema de justicia penal de Ucrania en tiempos de guerra. *Cuestiones Políticas*, 2022. Vol. 40. No. 74. Pp. 779-803.
5. Drozd, O., Kobzar, O., Romanov, M., Hryhorii, D., & Pohoretskyi, M. (2022). Aspects of implementation of the law enforcement function of the state under the legal regime of martial law in Ukraine: Aspectos de la implementación de la función de aplicación de la ley del Estado bajo las condiciones del régimen legal de la ley marcial en Ucrania. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 569-580. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.34>
6. Drozd, V., Romanov, M., & Nazymko, E. (2023). Legal effects of the ukrainian national police in the field of ensuring the compliance with economic rights and freedoms of human and citizen. *Baltic Journal of Economic Studies*, 9(5), 94-99. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-5-94-99>
7. Drozd, V., Tsutskiridze, M., Burlaka, V., Romanov, M., & Pohoretskyi, M. (2022). Considerations on the reform of Ukraine's wartime criminal justice system: Consideraciones sobre la reforma del sistema de justicia penal de Ucrania en tiempos de guerra. *Cuestiones Políticas*, 40(74), 779-803. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4074.43>.
8. Economic and Social Council Resolution 1997/30, Guidelines for Action on Children in the Criminal Justice System (the Vienna Guidelines), adopted by the Economic and Social Council on 21 July 1997, p. III. URL: <http://surl.li/eliitl>.
9. Electronic Evidence Guide – A Basic Guide for Police Officers, Prosecutors and Judges, Council of Europe, 2014. URL: <http://surl.li/sykbjq>.
10. Fayol H. General and Industrial management. London : Pitman, 1949 (first published in 1916). 43 c.
11. Foreign Terrorist Fighters. Manual for Judicial Training Institutes South-Eastern Europe. UNODC, 2017, chapter 4.2, On-Line Investigations Open Source Investigations. URL: <http://surl.li/zbobhc>.

12. Geblitzt – was Sie jetzt wissen müssen. Rote Ampel überfahren – Autobild. Uwe Lenhart. URL: <http://surf.li/gojtjj>.
13. Innovative technologies as alternative means of improving the efficiency of criminal justice in Ukraine / V. Husieva, O. Avdieiev, V. Kornienko, L. Kryvoruchko. *Amazonia Investiga*. 2022. No. 11 (52). P. 260–268.
14. Investigation, Prosecution and Adjudication of Foreign Terrorist Fighters Cases for South-East Asia, UNODC 2018.
15. Kobzar O., Romanov M., Benkovskiy S., Povzyk Y., & Trach S. (2021). Principles for pre-trial investigation planning under simplified procedure. *Amazonia Investiga*, 10(47), 216-225. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.47.11.22>.
16. Mainland D. The planning of investigations. Methods in medical research. 1954. Chicago: Year Book Inc. P. 152–158.
17. Newman W. Administrative Action: the Techniques of Organization Management. Englewood Cliffs. NJ : 1951. 2nd ed., 1963. 56 c.
18. Organising and Planning an Investigation / M. Tunley, A. Whittaker, J. Gee, M. Button. The Accredited Counter Fraud Specialist Handbook. Willey, 2015. 305 p. URL: <https://i.twirpx.link/file/3160957/>.
19. Planning and conducting an investigation. Office of the Children’s Guardian. 2022. *Office of the Children’s Guardian* : [site]. URL: <https://ocg.nsw.gov.au/resources/planning-and-conducting-investigation>.
20. Pryimachenko D., Ihonin R. The ratio of the concepts of “organizational support of courts”, “organizational management in courts” and “judicial management. *Word of the National School of Judges of Ukraine*. 2013. No. 1. P. 57–66. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/handle/123456789/3274>.
21. Romanov, M., Sergiienko, N., Yevdokymov, D., Odnolko, I., & Panimash, Y. (2022). The essence and content of illegal obstruction of the organization or holding meetings, rallies, marches and demonstrations and forensic aspects of its analysis. *Amazonia Investiga*, 11(56), 66-72. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.56.08.7>
22. Romanov, M., Vasylynchuk, V., Grytsyshen, D., Melnyk, O., & Denysiuk, D. (2021). Organizational and legal framework for the functioning of the National Police investigation units. *Amazonia Investiga*, 10(45), 120-130. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.45.09.13>.
23. Rules of Procedure and Evidence / International Criminal Court. 2019. URL: <http://surf.li/cvcodi>.
24. Shahanenko P. The concept of organizational support for the Prosecutor’s Office. *Journal of Kyiv University of Law*. 2015. No. 4. P. 144–147.

-
25. Shevchyshen A.V. Correlation between the system of remuneration of police officers and their professional performance: foreign experience. *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 4 (2018) No. 3, p. 343-348
26. Shevchyshen A.V. Cyber security as the basis for the national security of Ukraine. *Cuestiones Politicas*, Vol. 40, Num. 73. 2022. P. 583-599. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/38490/42742>.
27. Shevchyshen A.V. Establishment of the institution of covert investigation in the criminal justice system of Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39, Nº 69 (Julio Diciembre), 462–474. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.29>.
28. Shevchyshen A.V. Features of obtaining and using covert information in criminal proceedings. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 3. P. 63-67. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2023.3.10>
29. Shevchyshen A.V. Monitoring of the investigator's criminal procedure as an integral part of management activities. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 1. P. P. 68-74. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2023.1.11>
30. Shevchyshen A.V. The circumstances which are based on the return of a person from the penalty or its ordering for corruption personal professional and professional activities related to public services. *Visegrad journal on human right*. 2017. № 3. P. 208-215.
31. Shevchyshen A.V. The circumstances, which are the basis of exemption of person from the criminal liability for the corruptional crimes in the field of professional activities related to the public service. *Visegrad journal on human rights*. 2017. № 6. P. 47-52.
32. Shevchyshen A.V. Theoretical rationale for combating crime as the basis of the investigator's procedural activity. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 2. P. 88-92. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2023.2.14>.
33. Shevchyshen A.V. Use of intelligence tools during pre-trial investigation. *Amazonia Investiga*, Vol. 10, Num. 45. (September, 2021). 105–112. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.45.09.11>.
34. Snyder N. How Managers plan – the Analysis of Managerial Activities. *Long Rang Planning*. 1980. P. 70–76.
35. Synoverska T. The initial stage of the investigation of animal cruelty. *Jurnalul Juridic National: teorie si practica*. 2020. Vol. 5 (45). C. 99–104.
-

36. Thompson J. D. Planning the Investigation. *The Compliance Response to Misconduct Allegations*. 2013. P. 17–26. URL: <http://surl.li/beviewq>.
37. Tsutskiridze M. Bereza A. The impact of e-government on the level of corruption. *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 6 (2020) No. 2, p. 93-99.
38. Tsutskiridze M. Investigative tools as a means of learning in criminal proceedings. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 3. P. 92-96.
39. Tsutskiridze M. Shevchyshen A. Theoretical rationale for combating crime as the basis of the investigator's procedural activity. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 2. P. 100-104.
40. Tsutskiridze M. Tarasenko O., Shevchishen A., Yermakov Y., Mirkovets D. Establishment of the institution of covert investigation in the criminal justice system of Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2021. Vol. 39, N° 69 (Julio Diciembre), 462 474. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3969.29>
41. Tsutskiridze M., Nahorniuk-Danyliuk, O., Trach, S., Rossokha, S., Yermakov, Y. Use of specific forms of international cooperation in special criminal proceedings. *Amazonia Investiga*. 2022. Volume 11. Issue 58/October 2022. P. 57–64. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.6>.
42. Tsutskiridze M., Rodchenko L., Volkova O., Kopytko V. Modelling the Risk Management of Financial Investments by the Fisher Criterion in Public Administration. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*. 2019. Volume 8. P. 66-69. URL: <https://www.ijitee.org/wp-content/uploads/papers/v8i9/I7478078919.pdf>.
43. Tsutskiridze M., Shevchyshen A. Monitoring of the investigator's criminal procedure as an integral part of management activities. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 1. P. 78-93.
44. Volobuyev A., Orlova T., Pcholkin V., Petrova I., Fedosova O. Medical and legal aspects in proof of rapes. *Georgian Medical News*. 2020. No. 3 (300). P. 153–157.
45. Zabroda D. Administrative and legal principles: the essence and content of the category. *Scientific and practical journal of Taras Shevchenko National University of Kyiv*. 2013. No. 2. P. 45–51.
46. Авдошин І. В., Заболотний О. І., Звонарьов О. Ю. Воєнні злочини : навч. Посіб. Київ : 7БЦ, 2023. 279 с.
47. Авраменко О. Л. Особливості початкового етапу розслідування викрадення людей, вчинених злочинними групами : автореф. Дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Київ, 2011. 20 с.

48. Авраменко О. Л. Тактичні особливості огляду місця події при розслідуванні кримінальних справ про викрадення людей, які вчинені злочинними групами. *Іменем Закону*. 2007. № 1 (2). С. 26–28.
49. Ажнюк Л. В. Лінгвістична експертиза : статус і методологічні презумпції. *Мовознавство*. 2012. № 3. С. 47–64.
50. Аленін Ю. П., Багрій М. В., Благута Р. І. Науково-практичний коментар до розділу II Кримінального процесуального кодексу України «Заходи забезпечення кримінального провадження». Львів : Львів. Держ. Ун-т внутр. Справ, 2022. 440 с.
51. Алексєєв О. О. Весельський В. К., Пясковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів : навч. Посіб. Київ : Центр учб. Літ., 2013. 278 с.
52. Аналітичний звіт по результатах кількісного дослідження на тему «Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні» / МБО «Служба порятунку дітей» у партнерстві із Уповноваженим Президента України з прав дитини. 2020. URL: <http://surl.li/xfnjyn>.
53. Андрієвська Л. О., Авраменко О. Ю. Методика та специфіка огляду місця скоєння дорожньо-транспортної пригоди. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези Міжнар. Наук.-практ. Конф. До 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтєвського (Харків, 8 листоп. 2017 р.). Харків : Харків. Нац. Ун-т внутр. Справ., 2017. С. 44–45.
54. Андрієнко М. І., Волобуєв А. Ф., Пазинич Т. А. Розслідування торгівлі людьми : навч. Посіб. Київ : Конус-Ю, 2009. 190 с.
55. Антіпова О. І. Використання можливостей судових експертиз при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод. *Форум права*. 2014. № 2. С. 17–21.
56. Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність : питання кримінально-правової кваліфікації. Слово Національної школи суддів України. 2021. № 4 (37). С. 56–68.
57. Антонюк О. А. Наукова полеміка з приводу визначення обставин, що підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку. *Юридична наука*. 2020. № 11 (113). С. 28–34.
58. Бабанін С. Критерії розмежування залишення в небезпеці, що спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки, та окремих кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4 (119). С. 258–263.

59. Бажанов М. І., Баулін Ю. В., Борисов В. І. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

60. Балан М. Тактичні прийоми огляду місця події при розслідуванні порушень державного кордону України. *Підприємництво, господарство і право*. № 8. 2020. С. 304–309.

61. Бандурка О. М., Блажівський Є. М., Бурдоль Є. П. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Харків : Право, 2012. 768 с.

62. Басиста І. В., Розкошинська С. О., Максимів Л. В. Особливості провадження освідування та огляду під час розслідування використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (12). С. 20–29.

63. Бастрикін А. І. Злочини проти неповнолітніх в Інтернет-середовищі: до питання щодо віктимологічної профілактики та кримінально-правової оцінки. *Актуальні питання попередження злочинності*. 2017. Т. 11. Вип. 1. С. 5–12.

64. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Т. 2 : Особлива частина. Харків : Право, 2013. 1040 с.

65. Беніцький А. С. Юридичний аналіз придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного злочинним шляхом. *Правова інформатика*. 2014. № 2 (42). С. 113–121.

66. Берназ П. В. Характеристика окремих елементів системи обставин, які підлягають доказуванню під час досудового розслідування дорожньо-транспортних пригод. Організаційно-правові аспекти. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 4. С. 246–247.

67. Беспалько І. Л. Деякі проблемні питання доказування у кримінальному провадженні на підставі угод. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 4/2022. С. 357–361.

68. Бегалов Є. П. Огляд речей та документів у кримінальних провадженнях щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Проблеми кримінально-правового, кримінального процесуального та криміналістичного забезпечення прав особи в Україні* : матеріали Міжнар. Конф. (Львів, 7 черв. 2019 р.). Львів, 2019. С. 25–28.

69. Бегалов Є. П. Тактичні особливості проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб у процесі розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/6de3ce8b-d73a-4d32-ad73-b5916198bae5/content>.

70. Бідняк Г. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні : навч. Посіб. Дніпро : Дніпропетр. Держ. Ун-т внутр. Справ, 2018. 134 с.

71. Біленчук П. Д. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. Посіб. [для студентів вищих навч. Закладів]. Київ : МАУП, 2007. 512 с.

72. Бірюков В. В., Коваленко В. В., Бірюкова Т. П. Криміналістичне документознавство : практ. Посіб. Київ : Вид. Паливода А. В. 2007. 332 с.

73. Благута Р. І., Гарасимів О. І., Дуфенюк О. М. Криміналістика : підручник. Львів : ЛьвДУВС, 2016. С. 820–824.

74. Благута Р. І., Сибірна Р. І., Бараняк В. М. Криміналістика : навч. Посіб. Київ : Атіка, 2012. 496 с.

75. Богатирьов І. Г. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, передбаченим ст. 286 КК України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спецвипуск*. 2019. С. 112–116.

76. Бойко О. Тверезий розсуд. *Юридична практика*. 2022. 25 січ. № ¾. С. 11, 15.

77. Бондар В. С. Обставини що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111-1 КК України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2023. Т. 32. С. 3–14.

78. Бондар В. С. Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені злочинними спільнотами. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 252–265.

79. Бондар В. С., Кривонос М. В. Використання спеціальних знань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій у розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 3. С. 216–217.

80. Бондар В. С., Рибалкін А. О. Інформаційне забезпечення досудового розслідування колабораційної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. 2023. № 79. Ч. 2. С. 225–231. (Серія «Право»).

81. Бондар В. С. Взаємодія слідчого (дізнавача) з підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, у криміналістичному та кримінальному процесуальному вимірах (методологічні та праксеологічні проблеми). *Київський часопис права*. 2022. № 2. С. 141–153.

82. Бондар В. С., Ріпа Ф. В. Взаємодія органів досудового розслідування з підрозділами, які здійснюють оперативно-розшукову

діяльність у виявленні та розслідуванні колабораційної діяльності в ідеологічній та культурно-освітній сферах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 461–466.

83. Бондар В. С. Про основи методики досудового розслідування колабораційної діяльності. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 3. С. 115–124.

84. Бондарчук О. М. Криміналістична характеристика залишення в небезпеці (ст. 135 КК України). *Право і суспільство*. 2014. № 4. С. 219–224.

85. Бортник Н. П., Коваль М. М., Криміналістичні завдання початкового етапу розслідування катувань, що вчиняються співробітниками Національної поліції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 301–303.

86. Брендель О. І. Експертиза відео-, звукозапису: сучасні можливості діагностики. *Theoretical approaches of Fundamental Sciences. Theory, Practice and prospects* : Abstracts of XI International Scientific and Practical Conference. (Женева, Швейцарія, 26–28 квіт. 2021 р.), Geneva, Switzerland, 2021. С. 93–95.

87. Бугаєць Т., Ковальова О., Пашко Н. Сексуальне насильство щодо дитини: координація дій: інформація для спеціалістів. Всеукраїнський громадський центр «Волонтер» за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Уряду Німеччини. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/4186/file/Sex_viol.pdf?fbclid=IwAR2a7YJETf6s9oVMPfLeJVkevSyVD9OD69hAORp8p37Bb3Wv6O-XtoQ5BO4.

88. Бугайчук К. Л., Корнієнко В. В., Шульга А. М. Особливості розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України : наук.-метод. Рек. Харків : ХНУВС, 2016. 103 с.

89. Буждиганчук Є. Ю. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування сутенерства, вчиненого організованою групою. *Актуальні питання теорії та практики криміналістичної науки* : матеріали наук.-практ. Семінару (Дніпро, 16 трав. 2018 р.). Дніпро : Дніпропетр. Держ. Ун-т внутр. Справ, 2018. С. 192–196.

90. Бундз Ю. Педофілія в Україні: статистика, яка вимагає дій для захисту дітей від «маленького вбивства». URL: <https://www.nta.ua/pedofiliya-v-ukrayini-statystyka-yaka-vymagaye-dij-dlya-zahystu-ditej-vid-malenkogo-vbyvstva/>.

91. Бурлака В. Допит неповнолітньої особи під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини: особливості проведення. *Вісник Запорізького національного університету*. 2020. № 4. Т. 2. С. 195–200.

92. Бурлака В. В. Взаємодія слідчого з оперативними та іншими підрозділами ОВС при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки* : матеріали Всеукр. Наук.-практ. Конф., присвяч. 50-річчю кафедри криміналістики та судової медицини Нац. Акад. внутр. Справ (Київ, 23 січ. 2015 р.). Київ, 2015. С. 244–246.
93. Бурлака В. В. Використання результатів медико-біологічних досліджень при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним позбавленням волі або викраденням людини. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2010. № 5. С. 181–188.
94. Бурлака В. В. Використання результатів судово-психологічних експертиз під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридична психологія та педагогіка*. 2011. № 1 (9). С. 288–294.
95. Бурлака В. В. Виявлення та фіксація відомостей при розслідуванні злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі або викраденням людини. *Актуальні проблеми виявлення та припинення злочинів* : матеріали круглого столу (Київ, 27 листоп. 2014 р.). Київ, 2014. С. 24–28.
96. Бурлака В. В. Дослідча перевірка інформації про незаконне позбавлення волі або викрадення людини. *Взаємодія слідчого зі спеціалістами експертних підрозділів ОВС у ході дослідчої перевірки: проблемні питання* : зб. Матеріалів наук.-практ. Семінару (Київ, 23 груд. 2011 р.). Київ, 2012. С. 34–38.
97. Бурлака В. В. Законодавче вдосконалення діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : матеріали міжвідом. Наук.-практ. Конф. (Київ, 5 лип. 2017 р.). Київ : Нац. Акад. внутр. Справ, 2017. С. 47–50.
98. Бурлака В. В. Криміналістична характеристика незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Митна справа*. 2014. Ч. 2. Кн. 2. С. 445–451.
99. Бурлака В. В. Криміналістичні особливості проведення обшуку щодо збирання доказів в електронній формі під час досудового розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Visegrad journal on human rights*. 2019. № 6/3. С. 113–117.
100. Бурлака В. В. Необхідність удосконалення законодавчих актів інституту кримінальних проступків. *Актуальні питання теорії та практики досудового розслідування кримінальних проступків* : матеріали міжвідом. Наук.-практ. Круглого столу (Київ, 14 листоп. 2019 р.) Київ : Нац. Акад. внутр. Справ, 2019. С. 32–34.

101. Бурлака В. В. Особливості відомчої взаємодії слідчого з оперативними та іншими підрозділами ОВС під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 254–263.

102. Бурлака В. В. Особливості допиту неповнолітнього під час розслідування незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. Наук.-практ. Конф. (Київ, 19 черв. 2020 р.) Київ : Нац. Акад. внутр. Справ, 2020. С. 50–53.

103. Бурлака В. В. Перспективи вдосконалення інституту освідчування при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : матеріали VIII міжвідом. Наук.-практ. Конф (Київ, 27 листоп. 2019 р.) : у 2 ч. Київ : Нац. Акад. внутр. Справ, 2019. С. 75–78.

104. Бурнос О. О., Грига М.А. До питання необхідності встановлення контекстуального елементу воєнних злочинів. Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VIII Міжнар. Наук.-практ. Конф. (м. Дніпро, 15 березня 2024 р.) ; у 2-х ч. – Ч. I. – Дніпро : ДДУВС, 2024. – С. 594-596

105. Бурнос О.О. Корупційні ризики в оборонній сфері. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/f337354e-c7f2-4819-b0de-eb786f38ba13/content>

106. Бурнос О.О. Цифрові джерела доказової інформації під час розслідування воєнних злочинів. Актуальні питання криміналістики та судової експертизи в умовах воєнного стану. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/ef5539e6-a0ad-4672-b86d-923ec6fa4e7a/content>

107. Бурнос О.О., Грига М.А. Документування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням: ускладнення та виклики. Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка, № 1 (2024). DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.105.266-279>

108. Бурнос О.О., Казначеев Д.Г. Протидія терористичній діяльності як пріоритет національної безпеки України в сучасних умовах. Протидія проявам тероризму, сепаратизму, екстремізму та нелегальній міграції в сучасних умовах: стан, проблеми та перспективи: матеріали Міжнар. Наук.-практ. Конф. (м. Дніпро, 28 жовт. 2016 р.). – Дніпро : Дніпроп. Держ. Ун-т внутр. Справ, 2016. – С.69-72

109. Бурнос О.О., Способи вчинення жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство», № 3 (2024). DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.89>

110. Бурнос О.О. Актуальні питання використання знань судової медицини під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. Випуск 82: частина 3, 2024. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.9>

111. Вакулик О. Насильство як спосіб вчинення злочинів проти правосуддя. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 4. С. 274–278.

112. Вакулик О. О. Тактико-криміналістичне забезпечення проведення слідчого експерименту під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. *Науковий вісник приватного та публічного права*. 2021. Вип. 2. С. 115–120.

113. Вакулик О. О. Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. *Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики* : тези доп. Всеукр. Наук.-практ. Конф. (Дніпропетровськ, 18–19 квіт. 2013 р.). Київ : Хай-Тек Прес, 2013. С. 37–41.

114. Вальчишин, Г. І. Умови проведення слідчого експерименту під час розслідування дорожньо-транспортної пригоди і тактичні прийоми їх забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету* : Ужгород : Гельветика, 2018. Т. 2. Вип. 51. С. 113–116.

115. Вапнярчук В. В. Сутність початку досудового розслідування за новим КПК України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 179–180.

116. Вапнярчук В. Загальна характеристика предмета кримінально-процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 238–248.

117. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 / уклад. Та голов. Ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

118. Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік : монографія. Вінниця : Твори, 2022. 340 с.

119. Весельський В. К., Зав'ялов С. М., Пясковський В. В. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю : навч. Посіб. [для студ. Вищ. Навч. Закл.]. Київ. : КНТ, 2009. 160 с.

120. Вигівський І. М. Розслідування захоплення заручників : дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Харків, 2021. 228 с.

121. Вигівський І. М. Організація та тактика проведення обшуку в процесі розслідування кримінального провадження, пов'язаного із захопленням заручників. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 5. Т. 1. С. 142–146.

122. Вигівський І. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування захоплення заручників. *Knowledge, Education, Law, Managemen*. 2020. № 3 (31). Вип. 1. С. 143–145.

123. Визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні: аналіз слідчої практики крізь призму судових рішень: монографія / В. Г. Дрозд, В. В. Бурлака, Л. В. Гаврилюк та ін.; Харків. Нац. Ун-т внутр. Справ; Держ. Наук.-досл. Ін-т. – Київ: 7БЦ, 2021. – 420 с.

124. Визначення віку, з якого особа може вважатися особою похилого віку : огляд міжнародного досвіду та національні практики. *Ресурсний центр «Гурт»* : [сайт]. URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/49852/>.

125. Використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК України) / Кримінальне право. Особлива частина. URL: <http://surl.li/xsjrsz>.

126. Вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 7 листоп. 2022 р., провадження № 274/31/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107165552>.

127. Вирок Білопільського районного суду Сумської області від 6 лип. 2022 р., справа № 573/572/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://bl.su.court.gov.ua/sud1801/pres-centr/news/1292918/>.

128. Вирок Біляївського районного суду Одеської від 5 жовт. 2022 р., справа № 496/2051/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106633092>.

129. Вирок Бобровицького районного суду Чернігівської області від 24 листоп. 2022 р., справа № 729/574/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107481395>.

130. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 14 верес. 2022 р., справа № 359/5772/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106315852>.

131. Вирок Вищого антикорупційного суду від 31 січ. 2023 р. у справі № 991/2685/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://surl.li/jkvdam>.

132. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 30 груд. 2022 р., справа № 127/28630/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://surl.li/avcrsx>.

133. Вирок Глибоцького районного суду Чернівецької області від 10 лют. 2023 р., справа № 715/5/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://surl.li/dofrbn>.

134. Вирок Голосіївського районного суду міста Києва від 23 берез. 2023 р., справа № 752/20878/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109727601>.

135. Вирок Деснянського районного суду м. Києва від 13 січ. 2021 р., справа № 754/12351/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94106278>.

136. Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 14 верес. 2022 р., справа № 638/5008/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106292756>.

137. Вирок Доманівського районного суду Миколаївської області від 23 трав. 2019 р., справа № 475/722/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81920913>.

138. Вирок Жидачівського районного суду Львівської області від 17 черв. 2022 р., справа № 443/1909/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104803317>.

139. Вирок Жовтневого районного суду м. Харкова від 14 жовт. 2022 р., справа № 639/2718/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106749518>.

140. Вирок Заводського районного суду м. Миколаєва від 6 берез. 2023 р., справа № 487/2555/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://surl.li/abjgex>.

141. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 25 лип. 2022 р., справа № 588/466/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105414607>.

142. Вирок Зміївського районного суду Харківської області від 14 січ. 2022 р., справа № 621/2270/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://surl.li/ffzzmo>.

143. Вирок Знам'янського міськрайонного суду Кіровоградської області від 7 лют. 2023 р., справа № 389/2663/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://surl.li/mdycty>.

144. Вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 23 черв. 2021 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://surl.li/fykdyv>.

145. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпро від 26 груд. 2022 р., справа № 202/7404/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://surl.li/iketbg>.

146. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпро від 26 груд. 2022 р., справа № 202/7404/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://surl.li/bryusc>.

147. Вирок Іршавського районного суду Закарпатської області від 19 лип. 2022 р., справа № 301/1982/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105304364>.

148. Вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 2 груд. 2019 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://surl.li/vnkiid>.

149. Вирок Кельменецького районного суду Чернівецької області від 12 жовт. 2018 р., справа № 722/28/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77098737>.

150. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 13 черв. 2022 р., справа 953/3282/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104738073>.

151. Вирок Ківерцівського районного суду Волинської області від 21 січ. 2021 р., справа № 157/1613/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94312979>.

152. Вирок Кіровського районний суд м. Кропивницький від 25 листоп. 2021 р., справа № 404/8366/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://surl.li/yoriyg>.

153. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 22 берез. 2023 р., справа № 592/12427/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109736431>.

154. Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 17 жовт. 2022 р., справа № 577/2669/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106828264>.

155. Вирок Коростенського міськрайонного суду від 23 січня 2023 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108544598>.

156. Вирок Коростишівського районного суду Житомирської області від 22 верес. 2022 р., справа № 935/399/21. *Єдиний державний*

реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106405471>.

157. Вирок Котовського міськрайсуду Одеської області від 23 трав. 2022 р., справа № 505/888/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104425117>.

158. Вирок Криворізького районного суду Дніпропетровської області від 14 лип. 2022 р., справа № 197/161/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: <http://surl.li/ijbznj>.

159. Вирок Криворізького районного суду Дніпропетровської області від 14 лип. 2022 р., справа № 197/161/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: <http://surl.li/khrnwj>.

160. Вирок Куликівського районного суду Чернігівської області від 27 лют. 2023 р., справа № 737/278/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: <http://surl.li/pwhzoq>.

161. Вирок Лебединського районного суду Сумської області від 3 лип. 2022 р., справа № 950/974/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105542282>.

162. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 26 верес. 2022 р. справа № 161/2996/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106441070>.

163. Вирок Любарського районного суду Житомирської області від 02 груд. 2022 р., справа № 294/1260/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107635399>.

164. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 11 квіт. 2016 р., справа № 521/22504/14к. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: <http://surl.li/nduvdo>.

165. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 28 серп. 2015 р., справа № 521/12752/15к. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: <http://surl.li/lpauf>.

166. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 29 жовт. 2019 р., справа № 521/10261/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: <http://surl.li/cnzyot>.

167. Вирок Народицького районного суду Житомирської області від 10 листоп. 2022 р., справа № 284/453/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107243051>.

168. Вирок Нововодолазького районного суду Харківської області від 20 квіт. 2022 р., справа № 631/219/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104894305>.

169. Вирок Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 16 січ. 2023 р., справа № 583/1225/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108400370>.

170. Вирок Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 28 берез. 2023 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109861909>.

171. Вирок Петропавлівський районний суд Дніпропетровської області від 9 лип. 2022 р., справа № 188/674/22 *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105647198>.

172. Вирок Подільського районного суду міста Києва від 3 черв. 2021 р., справа № 758/6860/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://surl.li/clgljj>.

173. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 25 січ. 2023 р., справа № 522/1053/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108628096>.

174. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 17 січ. 2023 р., справа № 712/8878/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108429128>.

175. Вирок Тячівського районного суду Закарпатської області від 14 квіт. 2021 р., справа № 307/1027/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://surl.li/zueurk>.

176. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 12 трав. 2022 р., справа № 304/1323/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104294331>.

177. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 6 квіт. 2022 р., справа № 308/2676/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103872047>.

178. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 13 верес. 2022 р., справа № 686/18119/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106274272>.

179. Вирок Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу від 22 груд. 2014 р., справа № 216/7159/14-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42792589>.

180. Вирок Черкаського районного суду Черкаської області, справа № 696/1233/20 від 27 груд. 2022 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://surl.li/pjdvek>.

181. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 20 лют. 2023 р., справа № 759/13037/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109105854>.
182. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 10 січ. 2023 р., справа № 727/9295/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://surl.li/iqofmv>.
183. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 21 квіт. 2017 р., справа № 761/33185/16к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://surl.li/czvbrg>.
184. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 10 січ. 2023 р., справа № 727/9295/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108323170>.
185. Вирок Ярмолинецького районного суду Хмельницької області від 10 черв. 2022 р., справа № 689/900/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104715524>.
186. Відлік часу по-європейськи. *Національна асоціація адвокатів України* : [сайт]. URL: <http://surl.li/jzacsk>.
187. Вісник Генерального секретаріату Української Народної Республіки. 1917. № 3. 1 груд.
188. Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія. Київ : Нац. Акад. внутр. Справ, 2015. 192 с.
189. Войтович Є. М. Методика розслідування насильницького зникнення людини : дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Київ, 2021. 276 с.
190. Войтович Є. М., Тичина Д. М., Антощук А. О. Основи методики розслідування насильницького зникнення людини : монографія. Київ : 7БЦ, 2022. 176 с.
191. Волобуєв А. Ф., Даньшин М. В., Іщенко А. В. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1. МВС України. Харків : Харків. Нац. Ун-т внутр. Справ, 2018. 384 с.
192. Волобуєв А. Ф., Орлова Т. А. Згвалтування в Україні: проблемні питання доказування. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 5 (2). С. 50–53. URL: http://vjhr.sk/archive/2019_5/part_2/8.pdf.
193. Гайду С.В., Бурлака В.В., Бурнос О.О. Проблемні питання визначення здійснення економічної діяльності під час кваліфікації злочину проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111-1 Кримінального кодексу України. Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 7 липня 2023 року).

Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. 345 с. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/05/materialy_konferencziyi_donduvs_07_07_2023.pdf#page=59

194. Галаган В. І., Дударець Р. М. Підготовка та проведення огляду під час розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Криміналістика та судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 180–189.

195. Галай А., Головацький О. Вихідні слідчі ситуації та тактичні завдання початкового етапу розслідування проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. Вип. 3. С. 36–41.

196. Галатенко К. В. Особливості розслідування злочинів проти безпеки дорожнього руху. *Повітряне і космічне право* : матеріали Всеукр. Конф. Молодих учених і студентів. (Київ, 20 листоп. 2020 р.). Тернопіль : Вектор, 2020. С. 238–239.

197. Гамов Д. Ю. Методика встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів): судово-балістична методика. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2012. 34 с.

198. Ганжа Т. В. Методика розслідування умисних вбивств малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності : автореф. Дис. ... канд. Юр. Наук : 12.00.09. Харків, 2019. 20 с.

199. Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. Криміналістика : підручник. Київ : Ін Юре, 2001. 684 с.

200. Гловюк І. В. Судове провадження щодо кримінальних проступків у суді першої інстанції: теорія та практика. *Право України*. 2021. № 3. С. 61–72.

201. Головка І. А. Відмежування жорстокого поводження з тваринами від незаконного полювання. *Часопис Хмельницького університету управління та права: університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 269–271.

202. Голубов А. Є. Щодо визначення місця та функцій органів досудового розслідування в системі органів кримінальної юстиції. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування* : матеріали Всеукр. Наук.-практ. Конф. Харків : ХНУВС, 2015. С. 119–122.

203. Гора І. В., Колесник В. А., Попович І. І. Окремі питання комплексної судової автотехнічної, транспортно-трасологічної експертизи та експертизи матеріалів відеозапису в розслідуванні дорожньо-транспортних подій. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 537–542.

204. Городецька М. С. Природа та структура предмета відання у кримінальному процесі. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1. С. 183–189.
205. Готвянська М. А., Крестовська Н. М. Використання дітей молодшого віку при жебракуванні: проблеми кваліфікації та юридичного реагування. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2005. № 12. С. 124–129.
206. Гошовська Ю. В. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 5 (32). С. 141–150.
207. Грига М. А., Осетрова О. С. Судові експертизи, що проводяться під час розслідування дорожньо-транспортних пригод. *Правовий часопис Донбасу*. 2017. № 3–4 (61). С. 173–176.
208. Грищенко К. Реабілітація замість покарання: як має працювати ювенальна юстиція? *JustTalk*. URL: <http://surl.li/ppilne>.
209. Гузела М., Несімко О. Верховенство права в системі засад кримінального провадження. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2020. № 2. Т. 7. С. 231–235.
210. Гусак О. А. Кримінально-правова характеристика доведення до самогубства : дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.08. Одеса, 2014. 202 с.
211. Гусак О. А. Спосіб доведення до самогубства як елемент об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 120 КК України. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4c53fc24-7c5b-415c-84c2-ebdd647464/content>.
212. Гусева В. О. Використання відомостей з інформаційного порталу Національної поліції України у розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених щодо працівників правоохоронних органів. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики* : матеріали Міжнар. Наук.-практ. Конф. (Харків, 29 жовт. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 116–118.
213. Гусева В. О. Деякі особливості використання судово-криміналістичних експертиз у злочинах проти працівників правоохоронних органів. *Теорія і практика судової експертизи і криміналістики* : матеріали Всеукр. Наук.-практ. Конф. 3 нагоди 85-річчя проф. Н. І. Клименко (Київ, 27 лют. 2018 р.). Київ ; Маріуполь : ПВНЗ «Європейський університет», 2018. С. 94–96.
214. Гусева В. О. Окремі питання використання запахових слідів під час розслідування кримінальних проваджень. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування* : матеріали Всеукр. Наук.-практ. Конф. (Харків, 4 груд. 2015 р.). Харків : Харків. Нац. Ун-т внутр. Справ, 2015. С. 229–232.

215. Гусева В. О. Сучасні можливості психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. № 3 (95). С. 256–267.

216. Гусева В. О. Тактичні й організаційні особливості проведення огляду місця події під час розслідування посягань на життя правоохоронного органу. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2018. № 3. С. 111–114.

217. Гусева В. О. Методика розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : монографія. Харків: У справі, 2020. 452 с.

218. Гусева В. О. Окремі проблеми формування та використання криміналістичних обліків під час розслідування кримінальних правопорушень. *Розвиток науки та техніки : проблеми і перспективи* : матеріали Міжнар. Наук.-практ. Інтернет-конф. З нагоди відзначення Дня науки в Україні (Київ, 20 трав. 2021 р.). Київ : Держ. Наук.-дослід. Ін-т МВС України, 2021. С. 101–103.

219. Гусева В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: дис. ... д-ра юрид. Наук : 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.

220. Двойніков О. О. Кримінально-процесуальні особливості встановлення особи, яка вчинила злочин за допомогою Інтернет-сайту. *Актуальні питання розслідування кіберзлочинів* : матеріали Міжнар. Наук.-практ. Конф.. (м. Харків, 10 груд. 2013 р.). Харків, 2013. С. 218–222.

221. Дев'яткін О. Є. Судово-медична експертиза потерпілих, звинувачених та інших осіб. Полтава, 2020. 26 с. URL: <http://surl.li/ddjirw>

222. Демідова В. Типові слідчі ситуації в методиці розслідування жорстокого поводження з тваринами. *Підприємництво господарство і право*. 2019. № 6. С. 301–305.

223. Демідова В. В. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях щодо жорстокого поводження з тваринами. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 1. Т. 1. С. 197–198.

224. Дізнання в Національній поліції : навч. Посіб. / кол. Авт. За загальною редакцією доктора юридичних наук, доцента, заслуженого юриста України М.С. Цуцкірідзе. Дніпро : Дніпроп. Держ. Ун-т внутр. Справ; Київ: Гол.слідч.управл. Нац. Пол. України; «7БЦ», 2022. 316 с.

225. Дмитрієва Л. В. Методика розслідування згвалтувань, вчинених неповнолітніми : автореф. Дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Харків, 2017. 20 с.
226. Довгань А. І. Методика розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом : дис. Канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Львів, 2019. 212 с.
227. Довгань-Бочкова Н. Домашнє насильство: аналіз об'єктивної сторони складу злочину. *Вісник Львівського університету*. 2018. Вип. 66. С. 187–197. (Серія «Юридична»).
228. Доведення до самогубства. *Wiki.LegalAid* : [сайт]. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php>.
229. Доля В. К., Давідіч Ю. О., Лозовий А. І. Автотранспортна експертиза : підручник. Харків : ХНАМГ, 2011. 422 с.
230. Дорогих С. О. Сутність та визначення понять «Інформаційна діяльність» та «Інформаційна діяльність органів влади». *Інформація і право*. 2013. № 3 (9). С. 74–82. URL: <http://ippi.org.ua/sites/default/files/13dsodov.pdf>.
231. Досудове розслідування кримінальних проступків : метод. Рек. / [С. С. Чернявський, М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець та ін.]. Київ : Нац. Акад. внутр. Справ, 2019. 160 с.
232. Досудове розслідування кримінальних проступків: монографія / В.Г. Дрозд, Л.В. Гаврилюк, М.Ю. Романов та ін. Київ : 7БЦ. 2023. 568с.
233. Дрозд Г., Бурлака В., Гаврилюк Л. Недопустимість доказів у кримінальному провадженні: аналіз слідчої практики крізь призму судових рішень : монографія. Київ : Маслаков, 2021. 420 с.
234. Дударець Р. М. Актуальні питання призначення та проведення ревізій і перевірок за чинним законодавством України. *Актуальні питання використання можливостей позапланових документальних ревізій та інших перевірок у кримінальному судочинстві* : матеріали міжвідом. наук.-практ. семінару [(Київ, 30 черв. 2016 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, А. П. Запотоцький та ін.]. Київ, 2016. С. 38–42.
235. Дударець Р. М. Аналіз понять «воєнізовані формування» та «збройні формування» за законодавством України. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовт. 2016 р.). Київ, 2016. С. 215–218.
236. Дударець Р. М. Спосіб вчинення злочину та його особливості під час розслідування створення не передбачених законом

воєнізованих або збройних формувань. *Knowledge. Education. Law. Management*. 2018. № 4 (24). С. 131–142.

237. Дударець Р. М. Сутність та ознаки створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань в контексті криміналістичної методики їх розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4 (101). С. 189–197.

238. Дударець Р. М. Типова слідова картина створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Актуальні питання досудового розслідування* : матеріали круглого столу, присвяч. Дню слідчого в Україні (Київ, 5 лип. 2017 р.). Київ, 2017. С. 5–9.

239. Дударець Р. М. Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 68. С. 184–191.

240. Дударець Р. М. Проведення невідкладних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій на початковому етапі розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18–19 жовт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 87–90.

241. Дударець Р. М. Слідова картина як елемент криміналістичної характеристики створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 3 (79). С. 217–224.

242. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. Порадник. Северодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 92 с.

243. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2019. 288 с.

244. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. Посіб. / за заг. Ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

245. Дячук В. І., Климчук М. П., Губська О. А. Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод : монографія. Київ, 2012. 220 с.

246. Експертиза зброї та слідів її використання. *Wiki.LegalAid* : [сайт]. URL: <http://surl.li/wmrmqd>.

247. Експертиза зброї та слідів її використання. *Київський науково-дослідний інститут судових експертиз* : [сайт]. URL: <http://surl.li/rslfha>.

248. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. Посіб. / за заг. Ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.

249. Електронні докази у кримінальному провадженні: поняття, збирання, використання в доказуванні : монографія / І. В. Гора, В. А. Колесник, В. В. Малюк та ін. Київ : 7БЦ, 2024. 340 с.

250. Єфімов М. М. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти моральності : наукові та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Гельветика, 2020. 392 с.

251. Єфімов М. М., Іваниця А.В. Організація і тактика розслідування вбивств через необережність : монографія. Дніпро : Дніпропетр. Держ. Ун-т внутр. Справ, 2017. 148 с.

252. Єфімов М. М., Пиріг І. В. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень : підруч. Дніпро : Біла К., 2022. 271 с.

253. Єфімов М. М., Іваниця А. В. Розслідування вбивств через необережність : навч. Посіб. Дніпро : Дніпропетр. Держ. Ун-т внутр. Справ, 2019. 152 с.

254. Женевські конвенції про захист жертв війни. *Вікіпедія: вільна енциклопедія* : [сайт]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

255. Жидков В. Проблеми доказування злочинів про колабораційну діяльність: аналіз прокурора Офісу Генерального прокурора. 2023. *Українська Гельсінська спілка з прав людини* : [сайт]. URL: <http://surl.li/jauywk>

256. З початку року слідчі Нацполіції забезпечили відшкодування на понад мільярд гривень збитків у кримінальних провадженнях. Національна поліція : [сайт]. URL: <http://surl.li/ahnjvy>.

257. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи на стадії досудового розслідування / Цуцкірідзе М.С. Дрозд В.Г., Пономаренко А.В., Бурлака В.В. та ін. МВС України, ДНДІ, ХНУВС. Херсон : Гельветика, 2019. 497 с.

258. Завидняк В. І. Призначення експертиз у провадженнях щодо злочинів, вчинених з особливою жорстокістю. *Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. Вип. 1 (2). С. 78–82.

259. Завидняк В. І., Пушина Н. Л. Особливості початкового етапу досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених у сфері господарської діяльності з використанням комп'ютерних технологій. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 198–201.

260. Завтур В. А. Методологічні та праксеологічні засади вчення про локальний предмет доказування у кримінальному провадженні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2019. № 19. С. 149–156.

261. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН : міжнар. Док. Від 10 груд. 1948 р. № 995_015. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://surl.li/vpochc>.

262. Загиней-Заболотенко З. А. Добровільне зайняття громадянином України посади у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, а також в незаконних судових або правоохоронних органах як форми колабораційної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 318–321.

263. Задоя К. П. Спрощене провадження щодо кримінальних проступків за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року та законодавством європейських держав. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 29–39.

264. Задоя О. В. Особливості допиту неповнолітнього злочинця. *Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики* : тези доп. Всеукр. Наук.-практ. Конф. (Дніпропетровськ, 18–19 квіт. 2013 р.). Київ : Хай-Тек Прес, 2013. С. 93–95.

265. Закалик Г. М., Терлецька Ю. М., Шувар Н. М. Психологічна та кримінологічна сексологія : навч. Посіб. Львів : Львів. Політехніка, 2018. 348 с.

266. Збірник бланків процесуальних документів для співробітників підрозділів дізнання Національної поліції України / [М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець, С.С. Чернявський та ін.]. – Київ: НАВС, 2021. – 272 с.

267. Здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень Національною поліцією України: актуальне законодавство, судова практика та інформаційні матеріали / [М. Цуцкірідзе, Р. Дударець, В. Бурлака, М. Романов та ін.]. – Київ: 7БЦ, 2021. – 682.

268. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.

269. Злочини проти інформаційної безпеки держави : поняття, виявлення, досудове розслідування : монографія / І. В. Гора, В. А. Колесник, В. В. Малюк та ін. Київ : 7БЦ, 2023. С. 328–329.

270. Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практичний poradnik з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. Ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. 312 с.

271. Іванова А. В., Пчеліна О. В. Особливості допиту дітей за правилами «зеленої кімнати». *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє* : матеріали Всеукр. Наук. Конф. 3 міжнар. Участью. (Черкаси, 20 квіт. 2023 р.). Черкаси : ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2023. С. 287–289.

272. Ієрусалимов І. О., Бурлака В. В. Організаційно-тактичні основи призначення та проведення судово-психологічних експертиз при розслідуванні незаконного позбавлення волі або викрадення людини *Криміналістичний вісник* : наук.-практ. 36. 2010. № 2 (14). С. 55–61.

273. Ільченко С. Ю. Актуальні питання протидії організації жебрацтва. *Право і суспільство*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 176–180.

274. Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис. Канд. Юрид. Наук : 081 «Право». Київ, 2021. 324 с. URL: <http://surl.li/kvtncj>.

275. Калімбет І. Л. Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх : дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 211 с.

276. Карецька А. І., Нітченко А. Г. Особливості призначення та проведення окремих видів судових експертиз при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод. *Безпека на дорозі* : матеріали III Молодіж. Наук.-практ. Конф. (Кривий Ріг, 21 трав. 2021 р.). Кривий Ріг, 2021. С. 64–65.

277. Кваліфікація злочинів проти життя та здоров'я особи : мультимедійний підруч. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/lectures/lecture_1.html.

278. Кваліфікація злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції* : навч. Посіб. / за заг. Ред. О. М. Литвинова. Харків : Константа, 2017. С. 73–91. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/nav4_lit/kval_zlo.pdf.

279. Кваліфікація окремих видів злочинів : мультимедійний підруч. / А. В. Савченко, І. А. Вартилицька, Е. М. Кісілюк та ін. URL: <http://surl.li/jxaorj>.

280. Кваліфікація та розслідування окремих видів злочинів проти основ національної безпеки та воєнних злочинів : навч. Посіб. / [О. Ф. Бантишев та ін.] ; за заг. Ред. В. А. Колесника. Київ : НА СБУ, 2022. 356 с.

281. Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Харків, 2013. 210 с.

282. Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : монографія. Харків : Апостіль, 2013. 188 с.

283. Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : автореф. Дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Харків, 2013. 20 с.

284. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз : [сайт]. URL: <https://kndise.gov.ua>.

285. Кириченко О. В. Категоріально-понятійний апарат у сфері оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки. *European political and law discourse*. 2015. Vol. 2. Issue 2. P. 315–320. URL: <http://surl.li/ettymm>.

286. Кобзар О., Романов М. Організаційно-правові засади функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право». № 1 (2), 2021. 96–101 с. URL: <https://law.duan.edu.ua/images/PDF/2021/1/14.pdf>.

287. Коваленко А. В. Особливості тактики огляду електронних документів під час досудового розслідування посягань на життя та здоров'я журналіста. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 1 (88). 2017. С. 182–191.

288. Коваленко В. В. Предмет та обстановка як елементи криміналістичної характеристики порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Європейські перспективи*. № 2. 2021. С. 69–76.

289. Коваль М. М. Характеристика катування з криміналістичного погляду. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. 2015. С. 437–440. URL: <http://ena.lp.edu.ua>.

290. Ковальова О. В. Структура криміналістичної характеристики дорожньо-транспортних пригод. *Вісник НТУУ «КПІ»*. 2012. № 2 (14). С. 133–136. (Серія «Політологія. Соціологія. Право»).

291. Ковальова О. В. Засоби інформаційного забезпечення під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2022. № 1 (3). С. 30–38.

292. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-Х. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

293. Кожна експертиза – маленька наукова праця. Як сумські експерти розслідують російські воєнні злочини. *Трибуна історії Сумщини* : [сайт]. URL: <http://surl.li/jtkhmw>.

294. Козак Л.С. Особливості предмета доказування у провадженнях щодо кримінальних правопорушень, вчинених шляхом документального оформлення фінансово-господарських операцій. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 3. С. 308–312.
295. Козаченко С.В. Критерії систематизації суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з незаконним обігом вогнепальної зброї або боєприпасів. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави* : матеріали XIV Міжнар. Наук.-практ. Інтернет-конф. (Одеса, 31 жовт. 2022 р.). Одеса : ОДУВС, 2022. С. 159–161.
296. Колесник І. І. Експертизи в розслідуванні злочинів проти безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. Вип. 19. С. 154–157. (Серія «Юриспруденція»).
297. Колесник І. І. Аналіз механізму дорожньо-транспортної пригоди як основа розслідування злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. *Вісник Національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2016. Вип. 21. С. 252–254. (Серія «Право»).
298. Колесник І. І. Особливості підготовки проведення слідчого експерименту при розслідуванні злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2016. Вип. 22. С. 212–216. (Серія «Право»).
299. Коли протокол огляду місця події може бути визнано недопустимим доказом: Позиція ВС. *Судово-юридична газета* : [сайт]. URL: <http://surl.li/bmjqwv>.
300. Колісниченко О. Н. Планування розслідування і слідчі версії. Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча практика : підручник / В. П. Колмаков. Київ : Вища шк., 1973. 296 с.
301. Колодін Д. О., Колодіна А. С. Жорстоке поводження з тваринами: кримінально-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2023 № 4. С. 76–82. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/4_2023/12.pdf.
302. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства : міжнар. Док. Від 25 жовт. 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.
303. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

304. Координація прокурором діяльності правоохоронних органів у сфері протидії організованих злочинності шляхом створення міжвідомчої робочої групи : методичні рекомендації, схвалені рішенням науково-методичної ради ОГПУ (протокол від 28 жовт. 2021 р. № 8). Київ, 2021. 55 с.

305. Корабель М. Г., Павленко Т. А. Вбивство, доведення до самогубства чи інсценування самогубства? Методика розслідування. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право»*. 2022. Вип. 35. С. 41–46.

306. Корнієнко М. В., Тертишник В. М. Доктринальні проблеми інституту негласних слідчих (розшукових) дій. *Верховенство права: міжнародний науковий журнал*. 2018. № 4. С. 62–68.

307. Кошкаров Д. Розслідування дорожньо-транспортної пригоди та визначення причинно-наслідкових зв'язків між несправностями транспортного засобу. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. № 21. 2020. С. 422–431.

308. Кравчук О., Бондаренко М. Досудове розслідування воєнних злочинів. *Вектор прав людини* : [сайт]. URL: <https://hrvector.org/podiyi/22-03-09-w-s-a>.

309. Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 Кримінального кодексу України. *Вектор прав людини* : [сайт]. URL: <http://surl.li/umybgr>.

310. Крайник Г. С., Коконос В. А. Доведення до самогубства: до питання кримінально-правового регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 300–304.

311. Кривокурс О. Г. Особливості початку досудового розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 418–421.

312. Криміналістика (криміналістична тактика) : навч. Посіб. / М. Б. Головка, Л. А. Остапенко, І. П. Осипенко, М. П. Черненко. Чернігів : Чернігів. Нац. Технолог. Ун-т, 2017. 220 с.

313. Криміналістика (курс лекцій) : навч. Посіб. / М. Ю. Будзієвський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг та ін. Дніпропетровськ : Дніпропетров. Ун-т внутр. Справ, 2013. URL: <http://surl.li/yzshlj>.

314. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, М. Ю. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв. Київ : Центр учб. Літ., 2015. 544 с.

315. Криміналістика : підручник [для студ. Юрид. Спец. Вищих закладів освіти] / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2004. 728 с.

316. Криміналістика в протидії злочинності : тези доп. Наук.-практ. Конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.), присвяч. 45-річчю кафедри криміналістики Київського національного університету внутрішніх справ. Київ : Хай-Тек Прес, 2009. 532 с.
317. Криміналістика : мультимедійний навч. Підруч. / Національна академія внутрішніх справ. URL: <http://surl.li/fzbbqc>.
318. Криміналістика : підручник [для студ. Юрид. Спец. Вищих закладів освіти] / кол. Авт.: Глібо В. М. та ін. / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Ін Юре, 2001. 452 с.
319. Криміналістика : підручник. К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг та ін. Дніпропетровськ : Дніпропетр. Держ. Ун-т внутр. Справ ; Ліра ЛТД, 2014. 380 с.
320. Криміналістика: академічний курс. URL: <http://surl.li/ukjnlu>.
321. Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 2. Луганськ : Елтон-2, 2012. 703 с.
322. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
323. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
324. Кримінально-процесуальна діяльність слідчого: теоретичні, правові та праксеологічні засади/ Цуцкірідзе М.С. Київ: Нац. Акад. внутр. Справ, 2019. 401 с.
325. Крупей В. Ю. Особливості початку досудового розслідування порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2 (23). Т. 4. С. 247–252.
326. Кузьмічов В. С., Пиріг І. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : монографія. Дніпро : Дніпропетр. Держ. Ун-т внутр. Справ : Ліра ЛТД, 2008. 165 с.
327. Куковинець Д. О. До питання встановлення кримінальної відповідальності за домагання дитини для сексуальних цілей. Право як ефективний суспільний регулятор. Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2021. 41 с.
328. Куковинець Д. О. Захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства в Інтернеті в умовах пандемії COVID-19: до

питання домагання дитини для сексуальних цілей. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2021. Вип. 42. С. 74–83.

329. Куковинець Д. О. Мета вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 156-1 КК України «Домагання дитини для сексуальних цілей». *Потенційні шляхи розвитку науки* : матеріали III Міжнар. Наук.-практ. Конф. (Київ, 21–22 груд. 2021 р.). Київ : МЦНІД, 2021. С. 46–48.

330. Кучинська О. П. Деякі особливості розслідування серійних убивств. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 4. С. 212–216.

331. Кучинська О. П., Фулей Т. І., Бараннік Р. В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія. Ніжин : АспектПоліграф, 2013. 228 с.

332. Кушпіт В. П., Малиновська А. В. Проведення окремих слідчих (розшукових) дій у розслідуванні зґвалтування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 320–322.

333. Лазарєв В. О. Деякі проблемні аспекти збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3 (79). С. 240–248.

334. Лизогуб Я. Г. Злочини проти волі, честі та гідності особи. *Кримінальне право України. Особлива частина* : навч. Посіб. / А. М. Яценко, В. Б. Харченко, О. О. Житний та ін. Харків : Право, 2020. С. 106–135.

335. Лизогуб Я. Г. Кваліфікація кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: текст лекції з дисципліни «Кримінально правова кваліфікація» / Харків. Нац. Ун-т внутр. Справ. Харків, 2023. URL: <https://nm2.univd.edu.ua/download/96775>.

336. Лисиченко В. К., Когутич І. І. Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів : монографія. Київ : Дія, 2002. 182 с.

337. Литвинов О. М., Орлов Ю. В., Ємельянов В. П. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. Посіб. Харків : ХНУВС, 2023. 520 с.

338. Лінгвістична експертиза мовлення. *Науково-дослідний центр судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України* : [сайт]. URL: <http://surl.li/yzdmnp>.

339. Ліпіна В. В. Про деякі проблеми кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення. *Молодий вчений*. 2020. № 4 (80). С. 55–58.

340. Лісова А. Ю. Основи методики розслідування зґвалтування : автореф. Дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.
341. Лускатов О. В. Визначення послідовності огляду об'єкта на місці події та фіксація його результатів у протоколі. *Криміналістичний вісник*. 2008. № 2 (10). С. 98–103.
342. Любчинський О. В. Особливості розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті : дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Львів, 2018. 230 с.
343. Мазурок О. Я. Криміналістичне забезпечення діяльності Національної поліції під час розшуку безвісно відсутніх осіб : дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Київ, 2018. 255 с.
344. Маланчук А. Доведення до самогубства шляхом використання Інтернет технологій як об'єкт криміналістичного дослідження. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 281–289.
345. Маланчук П. М., Доценко О. І. Криміналістична характеристика методики розслідування серійних вбивств. *Правові горизонти*. 2017. № 6 (19). С. 49–53.
346. Мальгіна А. С. Використання методики розслідування участі у терористичній групі чи терористичній організації під час розслідування колабораційної діяльності. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукр. Наук.-практ. Конф. (Одеса, 21 лип. 2022 р.). Одеса : ОДУВС, 2022. С. 63–64.
347. Мальована Т. І. Склад та роль осіб, які беруть участь під час допиту дитини у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 307–310.
348. Мальована Т. І. Місце проведення допиту дитини, яка потерпіла від злочину у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 174–184.
349. Малярова В. О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3 (62). С. 88–97.
350. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика : монографія. Харків : Діа плюс, 2013. 224 с.
351. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. Посіб. / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

352. Методика розслідування торгівлі людьми : альбом схем / О. В. Захарова, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 112 с.

353. Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою «Зелена кімната» для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. 48 с. URL: <http://surl.li/rrzrno>.

354. Методичні рекомендації щодо формування безпечної поведінки дітей у соціальних мережах / авт. Кол.: В. В. Сокурєнко та ін. Харків : ХНУВС, 2021. 60 с.

355. Миколаївський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України. Платні послуги: Вибухово-технічна експертиза. URL: <http://surl.li/mwyxwd>.

356. Михайленко В. Проблеми судового контролю при оскарженні бездіяльності щодо внесення відомостей у ЄРДР. *Юридична газета онлайн*. 2020. № 17 (723). URL: <http://surl.li/zhuagu>.

357. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Либідь, 1999. 431 с.

358. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: міжнар. Док. Від 16 груд. 1966 р. № 995_043. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

359. Мінцберг Г. Зліт та падіння стратегічного планування. Київ : Вид-во Олексія Капусти. 2008. 389 с.

360. Міняйленко І. В., Гайжук О. В. Теоретичні аспекти стратегічного планування розвитку підприємств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 5. С. 512–515.

361. Мірковець Д. М. Розслідування кримінальних правопорушень слідчими ДБР в умовах воєнного стану. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-практ. Конф. (Київ, 26 трав. 2022 р.). Київ : Нац. Акад. внутр. Справ. С. 155–159.

362. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 244 с.

363. Моргунов О. А., Музичук О. М., Романюк В. В. Пам'ятка для випускників закладів вищої освіти МВС України з документування злочинів, пов'язаних із збройною агресією РФ проти України : практ. Посіб. Харків : ХНУВС, 2023. 42 с.

364. Назаренко К. Ю. Методика розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом : монографія. Дніпро : Гельветика, 2018. 171 с.

365. Назаров В. В. Засади кримінального провадження та проблеми їх реалізації під час досудового розслідування. *Правова держава*. 2019. № 34. С. 76–82.

366. Насильницьке або недобровільне зникнення осіб. Виклад фактів № 6 (Rev. 3) / ГО «Харківська правозахисна група». Харків, 2019. 68 с.

367. Насильницькі зникнення в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі (Україна), тимчасово окупованих Російською Федерацією: інформаційна довідка від 31 берез. 2021 р. *Організація Об'єднаних Націй Україна* : [сайт]. URL: <http://surl.li/ojzgdg>.

368. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. Ред. І. М. Копотуна. Київ : КНТ, 2023. 932 с.

369. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. Мельника, М. Хавронюка. Київ : Дакор, 2018. 1360 с.

370. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юрид. Думка, 2010. 1288 с.

371. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Т. 2. *Мего-Інфо. Юридичний портал* : [сайт]. URL: <http://surl.li/yffhns>.

372. Невгад В. В. Методика розслідування умисних вбивств, вчинених способом, небезпечним для життя багатьох осіб : автореф. Дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Харків, 2019. 20 с.

373. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Теоретичні та практичні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності дітей : дис. ... д-ра юрид. Наук : спец. 12.00.09. Київ, 2022. 713 с.

374. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. Комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський. Київ : Норма права, 2022. 278 с.

375. Нуджейдат В. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування зґвалтувань : дис. ... д-ра філософії : 081. Харків, 2021. 228 с.

376. Об'єкти дослідження і вимоги до їх упаковки. Автоматизована інформаційно-довідкова система «Інспектор-криміналіст». *Національна академія внутрішніх справ* : [сайт]. URL: <http://surl.li/eflmtot>.

377. Обшук мобільних телефонів і комп'ютерів та інші зміни до КПК. 2022. *Антидот* : [сайт]. URL: <http://surl.li/zqshur>.

378. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду (актуальна судова практика) за 2021 рік. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 1 жовтня до 31 грудня 2021 р. / Правове управління Департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2022. 78 с.

379. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Рішення, внесені до ЄДРСР за період з 2018 року до жовтня 2020 року. URL: <http://surl.li/fltuip>.

380. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством. URL: <http://surl.li/ikjzia>.

381. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (актуальна практика). Рішення, внесені до ЄДРСР за 2020 рік / Правове управління Департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду. Київ, 2020.

382. Огляд судової практики ККС у складі ВС (рішення, внесені в ЄДРСР за I півріччя 2023 року). URL: <http://surl.li/tobfas>.

383. Огляд судової практики палат і об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2021 рік / упоряд. В. В. Щепоткіна. Київ, 2022. С. 54–55.

384. Одерій О. В., Лисенко В. М. Розслідування злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів. Харків : Золоті сторінки, 2004. 164 с.

385. Озар В. Г. Методика розслідування катувань : автореф дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Харків, 2016. 20 с.

386. Озар В. Г. Особливості тактики допиту потерпілого від катування. *Форум права*. 2015. № 3. С. 156–161.

387. Олішевський В. В. Розслідування та попередження викрадення людини, вчиненого з корисливих мотивів : дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Харків, 2005. 213 с.

388. Організаційно-правові засади діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : монографія / В. Г. Дрозд, А. В. Пономаренко, С. Є. Абламський, Л. В. Гаврилюк. Херсон : Гельветика, 2020. 352 с.

389. Організаційно-правові засади діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України / Цуцкірідзе М.С. Дрозд В.Г., Пономаренко

А.В., Бурлака В.В. та ін. Держ. Наук.-досл. Ін.-т. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 352 с.

390. Орлова Т. А. Колесник В. Ю. Прояви торгівлі людьми та проблеми розбудови методики розслідування. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доп. Міжнар. Наук.-практ. Конф. (Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків : ХНУВС, 2022. С. 224–225. URL: <http://surl.li/vttfat>.

391. Орлова Т. Криміналістичний профіль та особливості поведінки осіб із розладами на педофілію. *Юридична осінь 2022 року* : зб. Тез доп. Та наук. Повідомлень учасників Міжнар. Наук.-практ. Конф. Молодих учених та студентів (Харків, 17 листоп. 2022 р.). Харків : Нац. Юрид. Ун-т імені Ярослава Мудрого, 2022. С. 239–242.

392. Осика І. М., Бардацька О. В., Пазинич Т. А. Розслідування торгівлі дітьми : навч.-практ. Посіб. Київ, 2011. 240 с.

393. Основи методики розслідування створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань [текст] : монографія / В.І. Галаган, Р.М. Дударець, С.С. Чернявський. – Київ : ФОП Маслаков, 2021. – 245 с.

394. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану : наук.-практ. Комент. Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України / І. Гловюк, О. Дроздов, Г. Тетерятник та ін. 2023. URL: <http://surl.li/swicmh>.

395. Особливості доказування у кримінальних провадженнях про насильницьке зникнення : монографія / С. С. Вітвіцький, О. О. Волобуєва, М. В. Єрошкін, В. В. Котова. Київ : Дакор, 2022. 214 с.

396. Особливості розслідування вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. *Особливості розслідування окремих видів злочинів* : мультимедійний навч. Посіб. URL: <http://surl.li/bdlwwd>.

397. Особливості розслідування серійних вбивств. *Особливості розслідування окремих видів злочинів* : мультимедійний навч. Посіб. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/orovz/lections/lection1.html>.

398. Особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. *4ua.co.ua* : [сайт]. URL: <http://surl.li/wclteq>.

399. Павлишина А. А. Криміналістичне забезпечення доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері наркобізнесу : дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Київ, 2018. 243 с.

400. Павлюк Н. В. Застосування 3-D моделювання під час допиту та слідчого експерименту. *Інноваційні методи та цифрові технології в*

криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали Міжнар. Круглого столу (Харків, 12 груд. 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 112–115.

401. Паляничко Д. Г. Методика розслідування злочинів, пов'язаних із дитячою порнографією : автореф. Дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Одеса, 2013. 20 с.

402. Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Настільна книга слідчого: науково-практичне видання для слідчих і дізнавачів. Київ : Ін Юре, 2007. 728 с.

403. Панченко О. Предмет доказування в кримінальному провадженні щодо юридичних осіб. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 6. Т. 1. С. 136–137.

404. Папуша І. О. Доведення військовослужбовців до самогубства : проблеми розслідування та попередження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2019. № 40. С. 158–162. (Серія «Юриспруденція»).

405. Парасюк В. М., Демків Р. Я., Когут В. М. Безпека дорожнього руху : навч. Посіб. Львів : Львів. Держ. Ун-т внутр. Справ, 2022. 340 с.

406. Патик Л. Л. Криміналістичне дослідження підробленого паспорта громадянина України : навч. Посіб. Київ : Центр учб. Літ., 2013. 142 с.

407. Пашко Н., Козлова А. Організація роботи психолога із випадками сексуального насильства щодо дитини. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/20161/file/sex_violence_against_children.pdf.

408. Пашковський М. І. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Незаконне позбавлення волі та катування : метод. Рек. Київ, 2023. 100 с. URL: <http://surl.li/trvjza>.

409. Перлін В. С. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3 (79). С. 268–274.

410. Пиріг І. В., Карпенко Р. В. Теорія і практика розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, учинених неповнолітніми : монографія. Дніпро : Дніпропетр. Держ. Ун-т внутр. Справ, 2021. 187 с.

411. Пиріг І. В., Плетенець В. М., Бідняк Г. С. Конспект лекцій з дисципліни «Організація розслідування злочинів». Дніпро : Дніпропетр. Держ. Ун-т внутр. Справ, 2016. 60 с. URL: <http://surl.li/iuanki>.

412. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. Держ. Ун-т внутр. Справ, 2015. 432 с.
413. Письменський Е. О., Головкін С. В., Коваленко А. В., Коваленко В. В. Розслідування колабораційної діяльності : практ. Посіб. Івано-Франківськ : Голіней, 2023. 260 с.
414. Письменський Є. О. Підстави кримінальної відповідальності за зловживання владою або службовим становищем: проблеми, тенденції, перспективи. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 2. С. 179–197.
415. Письменський Є., Мовчан Р. Ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: окремі проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 8–15.
416. Письменський Є., Мовчан Р. Правове забезпечення протидії російській військовій агресії в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 8–16
417. Плетенець В. М. Сексуальне насильство в умовах воєнного стану в Україні: становище й шляхи підвищення ефективності його виявлення. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. № 2 (98) С. 227–237.
418. Погорецький М. А. Початок досудового розслідування: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 93–103.
419. Погорецький М. А., Ленко М. О., Сергєєва Д. Б. Процесуальні та криміналістичні засади початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою : монографія. Київ : Алерта, 2014. 300 с.
420. Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система : монографія Харків : Арсіс ЛТД, 2002. 160 с.
421. Покайчук В. Я., Поливанюк В. Д., Фурса В. В. Правова основа діяльності поліції у сфері протидії сексуальному насильству над дітьми: міжнародно-правові передумови заборони сексуального насильства щодо дітей та національне законодавство. URL: <http://surl.li/txeahx>.
422. Поліція виявила ще три масові поховання українців на Харківщині. *Zaxid.net* : [сайт]. URL: <https://zaxid.net/>.

423. Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України : наказ МВС України від 6 лип. 2017 р. № 570. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>.

424. Порядок констатації та діагностичні критерії смерті мозку людини : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 9 листоп. 2020 р. № 2559. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1260-20#Text>.

425. Порядок проведення мобілізаційної підготовки та мобілізації. *Wiki.LegalAid* : [сайт]. URL: <http://surl.li/npyuim>.

426. Постанова Верховного Суду від 14 трав. 2020 р. у справі № 668/2604/15-к (провадження № 51-2403км19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89345781>.

427. Постанова Верховного Суду від 16 жовт. 2019 р. у справі № 163/1753/17 (провадження № 51-3182км19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85075551>.

428. Постанова Верховного Суду від 16 січ. 2023 р. у справі № 369/13131/18. *Iplex-online* : [сайт]. URL: <http://surl.li/pgmwsn>.

429. Постанова Верховного Суду від 18 трав. 2020 р. у справі № 753/14205/16-к (провадження № 51-47км20). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89426732>.

430. Постанова Верховного Суду від 19 черв. 2019 р. у справі № 554/3796/17 (провадження № 51-411км19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82541710>.

431. Постанова Верховного Суду від 2 верес. 2020 р. у справі № 591/4742/16-к (провадження № 51-1733км19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91338049>.

432. Постанова Верховного Суду від 2 лют. 2021 р. у справі № 366/1365/17 (провадження № 51-5752км19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94738005>.

433. Постанова Верховного Суду від 24 берез. 2020 р. у справі № 130/720/17 (провадження № 51-2134км19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88449012>.

434. Постанова Верховного Суду від 26 трав. 2020 р. у справі № 523/12810/15-к (провадження № 51-266км20). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/89480019>.

435. Постанова Верховного Суду від 28 жовт. 2021 р. у справі № 641/2251/17 (провадження № 51-458км21). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94738005>.

436. Постанова Верховного Суду від 28 січ. 2020 р. справа 759/5435/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87424193>.

437. Постанова Верховного Суду від 29 листоп. 2021 р. у справі № 466/7895/19 (провадження № 51-4323ск21). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94738005>.

438. Постанова Верховного Суду від 7 жовт. 2020 р. у справі № 725/1199/19 (провадження № 51-5720км19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92173671>.

439. Постанова Верховного Суду від 7 лип. 2020 р. у справі № 632/313/16-к (провадження № 51-2113км19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90280181>.

440. Постанова ВС України від 24 листоп. 2020 р. у справі № 732/138/18 (провадження № 51-5638км19). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93081697>.

441. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 22 серп. 2020 р. у справі № 159/451/16-к. *Zakon.cc* : [сайт]. URL: https://zakon.cc/court/document/read/91958602_65f2b331.

442. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 14 черв. 2022 р. № 463/5551/15, № 51-5789км21. *LIGA:ZAKON* : [сайт]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/C022784>

443. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду Верховного Суду від 20 лютого 2019 року у справі № 178/1348/15-к (провадження № 51-3210км18). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80080064>.

444. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду Верховного Суду від 24 жовт. 2018 р. у справі № 711/2259/16-к (провадження № 51-477км17). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77473759>.

445. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду Верховного Суду від 29 трав. 2019 р. у справі № 357/9239/16-к (провадження № 51-9371км18). *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82119862>.

446. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду Верховного Суду від 11 груд. 2019 р. у справі № 274/2956/17

(провадження № 51-4204км19). Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86401046>.

447. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду Верховного Суду від 11 верес. 2019 р. у справі № 227/2400/17 (провадження № 51-2854ск19). Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84211549>.

448. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду Верховного Суду від 13 берез. 2018 р. у справі № 760/11451/15-к (провадження № 51-727км18). Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72909394>.

449. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду Верховного Суду від 7 черв. 2022 р. у справі № 759/1458/19 (провадження № 51-3194км21). Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104748417>.

450. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду Верховного Суду від 13 листоп. 2019 р. у справі № 141/1201/16-к (провадження № 51-3757км19). Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85743543>.

451. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду Верховного Суду від 14 черв. 2018 р. у справі № 589/3675/13-к (провадження № 51-2755км18). Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74809463>.

452. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду від 30 верес. 2021 р. у справі № 556/450/18 (провадження № 51-4229км20). Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109396>.

453. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 31 трав. 2018 р. у справі № 236/439/16-к, провадження № 51-952 км18. *ZakonOnline* : [сайт]. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/74475940>.

454. Постанова колегії суддів Першої судової палати ККС Верховного Суду від 17 січ. 2023 р. у справі № 142/642/16-к (провадження № 51-1734км22). Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108526650>.

455. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 лют. 2023 р. у справі № 200/9992/16-к (провадження № 51-1866км22). Єдиний державний реєстр судових рішень : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109433405>.

456. Постанови Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду від 6 груд. 2021 р. у справі № 663/820/15-к (провадження № 51-2075кмо20). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://surl.li/cvonzn>.

457. Початковий етап розслідування вбивств. *Криміналістика* : підручник. URL: <http://surl.li/vqarpe>.

458. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-95>.

459. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text>.

460. Правила транспортування тварин : постанова Кабінету Міністрів України від 16 листоп. 2011 р. № 1402. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-2011-%D0%BF#Text>.

461. Правове регулювання забезпечення безпеки свідків як учасників кримінального провадження/ Цуцкірідзе М.С., Дрозд В.Г., Пономаренко А.В., Климчук В.П. та ін. Держ. НДІ МВС України. Київ : Гельветика, 2018. 361 с.

462. Пришляк С. О. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2013. № 8. С. 187–194.

463. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квіт. 2003 р. № 661-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15>.

464. Про благодійну діяльність та благодійні організації Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5073-VI. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>.

465. Про введення воєнного стану : Указ Президента України від 24 лют. 2002 р. № 64/2022. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2>.

466. Про визнання територіальної підсудності : розпорядження Вищого спеціалізованого суду України від 2 верес. 2014 р. № 27/0/38-14. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/rozp_27_0_38_14_2014_09_02.pdf.

467. Про відновлення роботи та зміну територіальної підсудності судових справ судів Херсонської області : розпорядження Верховного Суду від 10 січ. 2023 р. № 2. *Верховний Суд* : [сайт]. URL: <http://surl.li/vchqtu>.

468. Про відтермінування початку відновлення роботи та зміни територіальної підсудності судових справ судів Херсонської області : розпорядження Вищої ради правосуддя від 30 берез. 2023 р. № 282/0/15-23. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v282_910-23#Text.

469. Про військовий обов'язок та військову службу : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2232-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>.

470. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2137-IX. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text>.

471. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22 жовт. 1999 р. № 1192-XIV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text>.

472. Про державний кордон України : Закон України від 04 листоп. 1991 р. № 1777-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/1777-12>.

473. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3782-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12#Text>.

474. Про загальну мобілізацію : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 69/2022. *Президент України* : [сайт]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413>.

475. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/2229-19#Text>.

476. Про застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 14.

Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-05>.

477. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17 трав. 2018 р. № 2427-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>.

478. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 7 лип. 2015 р. № 575. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#top>.

479. Про затвердження Інструкції з організації і здійснення перевірки документів громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перетинають державний кордон : наказ адміністрації Держприкордонслужби України від 5 черв. 2012 р. № 407. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1083-12>.

480. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 17 лип. 2017 р. № 591. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17>.

481. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ МВС України від 27 квіт. 2020 р. № 357. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text>.

482. Про затвердження Інструкції з організації та функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : наказ МВС України від 10 верес. 2009 р. № 390. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text>.

483. Про затвердження Інструкції про поведінку з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 19 серп. 2019 р. № 691. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1081-19#Text>.

484. Про затвердження Інструкції про порядок використання поліграфів у Національній поліції України : наказ МВС України від 13 листоп. 2017 р. № 920. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17#Text>.

485. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

486. Про затвердження переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів : постанова Кабінету Міністрів України від 6 трав. 2000 р. № 770. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-2000-%D0%BF#Text>.

487. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 14 серп. 2008 р. № 402. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08>.

488. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : наказ МВС України від 8 лют. 2019 р. № 100. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text>.

489. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України : наказ МВС України, МОЗ України, Офісу Генерального прокурора від 9 берез. 2022 р. № 177/450/46. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#Text>.

490. Про затвердження Порядку встановлення заборони (тимчасової заборони) та поновлення обігу лікарських засобів на території України : наказ Міністерством охорони здоров'я України від 22 листоп. 2011 р. № 809. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-12#Text>.

491. Про затвердження Порядку координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності : наказ Офісу Генерального прокурора від 8 лют. 2021 р. № 28. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0028905-21#Text>.

492. Про затвердження Порядку провадження діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, та контролю за їх обігом : постанова Кабінету Міністрів

України від 3 черв. 2009 р. № 589. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/589-2009-%D0%BF#Text>.

493. Про затвердження Порядку проведення патологоанатомічного розтину тіла померлого : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 6 верес. 2021 р. № 1877. URL: <http://surl.li/bvxxgkk>.

494. Про затвердження Порядку складення досудової доповіді : наказ Міністерства юстиції України від 27 січ. 2017 р. № 200/5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17>.

495. Про захист тварин від жорстокого поводження : Закон України від 21 лют. 2016 р. № 3447-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3447-15#Text>.

496. Про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану : розпорядження Верховного Суду від 6 берез. 2022 р. № 1/0/9-22. *Верховний Суд* : [сайт]. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Rozp_06_03_2022.pdf.

497. Про лікарські засоби : Закон України від 4 квіт. 1996 р. № 123/96-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

498. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовт. 1993 р. № 3543-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>.

499. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>.

500. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 6 лип. 2017 р. № 570. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#Text>.

501. Про організацію проведення слідчих дій зі збору та збереження цифрової інформації з відкритих джерел : лист-орієнтування Офісу Генерального прокурора від 28 серп. 2021 р. № 18/1-386вих 515окв-21 керівникам обласних прокуратур.

502. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

503. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 берез. 2000 р. № 1550-III. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>.

504. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квіт. 2004 р. № 5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04#Text>

505. Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ 1995 р. № 6. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95#Text>.

506. Про систему досудового слідства України та статус слідчих : проект Закону України від 2 груд. 2014 р. № 1187. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52626.

507. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.

508. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 берез. 1995 р. № 4. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>.

509. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лют. 2003 р. № 2. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>.

510. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квіт. 2002 р. № 4. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text>.

511. Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листоп. 2009 р. № 10. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>.

512. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 трав. 2008 р. № 5. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text>.

513. Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Тактика допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із сексуальним насильством. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 264–275.

514. Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування резонансних статевих кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 81. Ч. 3. С. 144–149. (Серія «Право»).

515. Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Особливості проведення огляду під час розслідування статевих кримінальних правопорушень. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 623–627.

516. Пчеліна О. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 2 (31). С. 187–190.

517. Пчеліна О. В. Сутність і зміст обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 12. С. 177–183.

518. Пчеліна О., Невядовський В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час здійснення досудового розслідування резонансних кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 376–381.

519. Пясковський В. В., Чорноус Ю. М., Самодін А. В. Криміналістика : підручник. Київ : Право, 2020. 752 с.

520. Рец В. В. Криміналістична характеристика доведення до самогубства шляхом використання інтернет-технологій: віктимологія жертви. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : матеріали наук.-практ. Семінару (Дніпро, 29 трав. 2020 р.)*. Дніпро : Дніпропетр. Держ. Ун-т внутр. Справ, 2020. С. 304–306.

521. Римський статут Міжнародного кримінального суду : міжнар. Док. Від 17 лип. 1998 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

522. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «В. проти Швейцарії» («W. V. Switzerland»), заява від 26 січ. 1993 р. № 14379/88. *European Court of Human Rights* : [сайт]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57817>.

523. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «І.А. проти Франції» («I.A. v. France»), заява від 23 верес. 1998 р. № 28213/95. *European Court of Human Rights* : [сайт]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58237>.

524. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Каучор проти Польщі» («Kauczor v. Poland»), заява від 03 трав. 2009 р. № 45219/06. *European Court of Human Rights* : [сайт]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91115>.

525. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Клоот проти Бельгії» («Clooth v. Belgium»), заява від 12 груд. 1991 р. № 12718/87. *European Court of Human Rights* : [сайт]. URL: <http://surl.li/hvrgkd>.

526. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Луценко проти України» («Lutsenko v. Ukraine»), заява від 19 листоп. 2012 р. № 6492/11. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/974_852/page.

527. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мюллер проти Франції» («Muller v. France»), заява від 17 берез. 1997 р. № 21802/93. *European Court of Human Rights* : [сайт]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58025>.

528. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мюрей проти Сполученого Королівства» від 28 жовт. 1994 р. № 14310/88. *European Court of Human Rights* : [сайт]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164401>.

529. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «О'Хара проти Сполученого Королівства» від 16 жовт. 2001 р. № 37555/97. *European Court of Human Rights* : [сайт]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59721>.

530. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Макаров проти росії» («Aleksandr Makarov v. Russia»), заява від 14 верес. 2009 р. № 15217/07. *European Court of Human Rights* : [сайт]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91758>.

531. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Принда проти України» від 31 жовт. 2012 р., заява № 10904/05. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_890#Text.

532. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пунцельт проти Чехії» («Punzelt v. The Czech Republic»), заява від 25 лип. 2000 р. № 31315/96. *European Court of Human Rights* : [сайт]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58785>.

533. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Фокс, Кемпбелл і Хартлі проти Сполученого Королівства» від 27 берез. 1991 р. № 12244/86. *European Court of Human Rights* : [сайт]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164787>.

534. Розкошинська С. О. Доказування при розслідуванні використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом : автореф. Дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Львів, 2015. 20 с.

535. Розслідування злочинів проти власності. Курс лекцій. *Національна академія внутрішніх справ* : [сайт]. URL: <http://surl.li/huwsmt>.
536. Роль судової автотехнічної експертизи у розкритті злочинів – особливості проведення досліджень. *Київський науково-дослідний інститут судових експертиз* : [сайт]. URL: <http://surl.li/juqflr>.
537. Романов М. 2021. Організаційно-правові засади судового контролю, прокурорського нагляду та взаємодії з громадськістю в діяльності підрозділів дізнання національної поліції України. *Право і суспільство*. № 5/2021, с. 224-231. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.5.30>.
538. Романов М. 2021. Поняття, сутність і значення діяльності підрозділів дізнання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 119, 2 (Лис 2021), 102-106. DOI: <https://doi.org/10.33270/01211192.102>.
539. Романов М. 2021. Функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України: до питання визначення функцій як елементу організаційних засад. *Чесць і закон*. № 3 (78)/2021, с. 89-93. DOI: <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2021/3/78/244558>.
540. Романов М. Ю. Застосування новітніх інформаційних технологій у процесі післядипломної освіти фахівців для підрозділів дізнання Національної поліції України. *Retrospection and modern European approaches to jurisprudence* : Collective monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2021. Р. 351-373. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-140-4-13>.
541. Романов М.Ю. Організаційно-правові засади забезпечення функціонування підрозділів дізнання Національної поліції України : дис. Докт. Філософ. : 081 «Право» / Романов Максим Юрійович – Київ, 2022. – 264 с.
542. Романов М.Ю. Теоретичні та практичні основи формування методики досудового розслідування незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій : монографія / М.Ю. Романов; Донецький держ. Унів-тет. Внутр. Справ. – Київ: ТОВ «7БЦ», 2022. 263 с.
543. Романов М.Ю., Кобзар О.Ф. Організаційно-правові, адміністративні та кримінальні процесуальні аспекти діяльності підрозділів дізнання Національної поліції України: монографія / М.Ю. Романов, О.Ф. Кобзар. – Кропивницький: Донецький державний університет внутрішніх справ, 2022. – 498 с.

544. Російські війська застосували насильницьке зникнення до української активістки. *Human Rights Watch* : [сайт]. URL: <http://surj.li/qtrnov>.

545. Росія використовує насильницькі зникнення як метод ведення війни – правозахисники. *Zmina* : [сайт]. URL: <http://surj.li/tcvleb>.

546. Рубель А. М. Методика розслідування створення, керівництва злочинною спільнотою чи злочинною організацією, а також участі у ній : дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Харків, 2021. 242 с.

547. Рудніченко О. М. Обставини, що підлягають встановленню у кримінальних провадженнях щодо незаконного позбавлення волі або викрадення людини. *Юридична наука*. 2021. № 2 (104). С. 420–429.

548. Саїнчин О. С. Протидія незаконній міграції в Україні (криміналістичні, кримінологічні та оперативно-розшукові аспекти) : монографія. Херсон : Гельветика, 2016. 435 с.

549. Салтевський М. В. Криміналістика : навч.-довід. Посіб. Київ, 1996. 159 с.

550. Сафронов С. О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень : наук.-практ. Посіб. Харків, 2003. 175 с.

551. Семак С. В. До питання доведення до самогубства особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 1. С. 114–120.

552. Семенов В. В. Особливості допиту обвинуваченого при розслідуванні вбивств, прихованих інсценуванням. *Теорія і практика правознавства*. 2012. № 1. С. 22–33.

553. Семенов В. В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням : дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Харків, 2004. 182 с.

554. Семенов В. В. Судові експертизи при розслідуванні вбивств, прихованих інсценуваннями. *Правничий часопис Донецького університету*. 2001. № 1. С. 83–87.

555. Сенько В. Аналіз складу кримінального правопорушення за ст. 156-1 Кримінального кодексу України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 427–432.

556. Симоненко Н. О. Розслідування зґвалтувань минулих років : дис. Канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Київ, 2018. 285 с.

557. Синовська Т. І. Тактичні прийоми допиту під час розслідування жорстокого поводження з тваринами. *Ūridična psihologijā*. 2021. № 2 (29).

558. Синоверська Т. І. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування жорстокого поводження з тваринами. *Актуальні питання криміналістики* : матеріали Всеукр. Наук.-практ. Конф. (Київ, 20 груд. 2019 р.). Київ, 2019. С. 99–104.
559. Синоверська Т. І. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2021. 230 с.
560. Січко С. О. Актуальні питання підслідності кримінальних проваджень. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 1. С. 32–33.
561. Склярів М. В., Лукашенко С. С., Корнєв О. В. Пропозиції з вдосконалення автотехнічних експертиз дорожньо-транспортних пригод. *Міжвузівський збірник «Наукові нотатки»*. 2019. Вип. № 67. С. 128–134.
562. Скрябін О., Санакоєв Д. Особливості реалізації принципу законності в кримінальному процесі України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 253–257.
563. Слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні : мультимедійний навч. Посіб. Київ : Нац. Акад. внутр. Справ, 2017. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/slidchi_rozdii/info/vstup.html.
564. Сорока А. З. Типові слідчі ситуації та основні напрями розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 476–482.
565. Спіріна І. Д. Судово-психіатрична експертиза : навч. Посіб. Донецьк : Арт-Пресс, 2000. 148 с.
566. Справа № 640/1664/18 (провадження № 51-5692км19) від 3 квіт. 2020 р. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Спецвипуск. 2019. С. 112–116.
567. Справа № 305/243/18. Архів Рахівського районного суду Закарпатської обл., 2021 р.
568. Справа № 464/141/17. Архів Сихівського районного суду м. Львова, 2017 р.
569. Справа № 539/5313/21. Архів Лубенського міськрайонного суду Полтавської обл., 2022 р.
570. Справа № 714/559/17. Архів Герцаївського районного суду Чернівецької обл., 2018 р.
571. Справа за конституційним зверненням громадянина Кузьменка В. Б. щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 364 Кримінального кодексу України (справа щодо застосування кваліфікуючої ознаки «працівник правоохоронного органу» до працівника державної виконавчої служби (справа № 1-13/2012) : рішення

Конституційного Суду України від 18 квіт. 2012 р. № 10-рп/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 33. Ст. 1234.

572. Справа за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України» (справа № 1-22/2018 (762/17)) : рішення Конституційного Суду України від 24 квіт. 2018 р. № 3/р-2018. *Офіційний вісник України*. 2018. № 41. Ст. 1459.

573. Справа за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України (справа № 1-28/2017): рішення Конституційного суду України від 23 листоп. 2017 р. № 1-р/2017. *Офіційний вісник України*. 2017. № 98. Ст. 3001.

574. Справа за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) : рішення Конституційного Суду України від 1 черв. 2016 р. № 2-рп/2016. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16>.

575. Старіков Є. Визначення терміна «технічна неспроможність вихідних даних в автотехнічній експертизі. *Логос.Онлайн* : [сайт]. URL: <http://surl.li/fzwlsq>.

576. Степанюк Р. Л., Гусєва В. О., Кікінчук В. В. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. Посіб. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.

577. Степанюк Р. Л., Гусєва В. О. Розслідування кримінальних правопорушень проти власності: типові слідчі ситуації та проблеми використання спеціальних знань. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2 (101). Ч. 1. С. 261–275.

578. Стрільців О. М., Кузьмічова-Кисленко І. В., Лашук О. В. Розслідування незаконного збуту наркотичних засобів та психотропних речовин : посібник. Київ, Нац. Акад. внутр. Справ, 2019. 135 с.

579. Стрільців О. М., Арешонков В. В., Юсупов В. В. Пошук, виявлення, фіксація та вилучення об'єктів у кримінальних провадженнях щодо наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів : метод. Рек. Київ : Нац. Акад. внутр. Справ, 2016. 76 с.

580. Судово-медична експертиза трупа. *Медичний інститут Сумського державного університету* : [сайт]. URL: <http://surl.li/rgxsfl>.

581. Тагасв М. М. Судова медицина : підручник. Харків : Факт, 2003. 1253 с.
582. Тализіна Я. О. Негласні слідчі (розшукові) дії: науково-практичний коментар глави 21 КПК України з постатейними правовими позиціями Верховного Суду. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 704 с.
583. Тальянчук Л. С. Види огляду документів, що посвідчують особу під час перетину державного кордону України (оглядова стаття). *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. Вип. 22. С. 82–95.
584. Тertiшник В. М. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Алерта, 2017. 840 с.
585. Техніко-криміналістична експертиза документів; інструкція з проведення експертизи документів за 6 кроків + професійна допомога у проведенні експертизи. *Bigenenergy* : [сайт]. URL: <http://surl.li/izfhgq>.
586. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
587. Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. Дис. Д-ра юрид. Наук : 12.00.09. Харків, 2003. 34 с.
588. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
589. Топузьян А. Р. Кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх в Україні : дис. ... канд юрид. Наук : 12.00.08. Харків, 2018. 266 с.
590. Топчий В. В. Актуальність судової молекулярно-генетичної експертизи та проблемні питання щодо її проведення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. № 18. С. 256–263.
591. Турій А. Відповідальність за домагання дитини для сексуальних цілей. *Turii & Partners* : [сайт]. URL: <http://surl.li/ccvrgx>.
592. Уварова Н. В. До питання про суб'єктивну сторону злочинів проти життя та здоров'я особи, вчинених з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 394–400.
593. Узагальнення про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування : лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12 січ. 2017 р. № 9-49/0/4-17. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00212>.

594. Ухвала Жовківського районного суду Львівської області від 25 берез. 2021 р. у справі № 444/675/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95826542>.

595. Ухвала Комсомольського міського суду Полтавської області від 1 черв. 2021 р. у справі № 534/908/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97519772>.

596. Ухвала Овідіопольського районного суду Одеської області від 25 квіт. 2018 р. у справі № 509/1503/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73649924>.

597. Ухвала Овруцького районного суду Житомирської області від 31 трав. 2022 р. у справі № 286/880/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104530996>.

598. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 9 квіт. 2020 р. у справі № 644/2549/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88685534>.

599. Ухвала Першотравневого районного суду м. Чернівців від 19.01.2018. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/71691406>.

600. Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва Левицької Т.В. від 13 лют. 2018 р., справа № 761/4588/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72431288>.

601. Ухвала судді Придніпровського районного суду м. Черкаси Кучеренко В. Г. від 28 груд. 2017 р., справа № 711/8244/17. URL: <http://surl.li/vwouxa>.

602. Федоренко О. Ф., Сухорольська С. М., Руда О. В. Основи лінгвістичних досліджень : підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 296 с.

603. Фоміна Т. Г. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Панов, 2020. 576 с.

604. Фоміна Т. Г. Обґрунтування ризику переховування від органів досудового розслідування та/або суду під час застосування запобіжних заходів крізь призму практики Європейського Суду з прав людини. *Судова та слідча практика в Україні*. 2018. Вип. 6. С. 126–130.

605. Фоміна Т. Г., Пчеліна О. В. Особливості прийняття процесуальних рішень під час досудового розслідування резонансних злочинів сексуального характеру, вчинених щодо дітей. *Вісник*

Харківського національного університету внутрішніх справ. 2023. № 2. С. 257–268.

606. Фурсов Д. Ю. Методичні основи прокурорського нагляду за дотриманням законів на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка.* 2019. Вип. 2 (86). С. 304–318.

607. Хавронюк М. І. Використання малолітньої дитини для зайняття жебрацтвом (коментар нового закону). *Радник. Український юридичний портал* : [сайт]. URL: <http://surl.li/ymkfgd>.

608. Ходанович О. В. Сучасні проблеми судово-психологічної експертизи неповнолітніх. *Вісник академії адвокатури України.* 2014. Т. 11. № 3 (31). С. 170–178.

609. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://surl.li/xeltvd>.

610. Цуцкірідзе М. С., Дударець Р. М., Горяченко Р. І. Кримінальні процесуальні, організаційні та кримінально-правові засади діяльності службових осіб, відповідальних за перебування затриманих : метод. Рек. Київ : Наук.-дослід. Ін-т публік. Права, 2021. 82 с.

611. Цуцкірідзе М.С. Взаємодія слідчого з іншими суб'єктами сторони обвинувачення у пізнанні обставин кримінального провадження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2017. № 2 (39). Ч. 2. С. 43-52.

612. Цуцкірідзе М.С. Види управління слідчою діяльністю. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2019. Спец. № 1 (83). С. 130-134.

613. Цуцкірідзе М.С. Генеза засади змагальності в кримінальній процесуальній діяльності слідчого. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету.* Серія «Право». 2017. № 47. Т. 3. С. 129-132.

614. Цуцкірідзе М.С. Дисфункція у кримінальній процесуальній діяльності слідчого. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2022. Випуск 6. С. 131-136.

615. Цуцкірідзе М.С. Досудове розслідування: процесуальна функція слідчого чи різновид пізнавальної діяльності?. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія: юриспруденція. 2017. Вип. 30. С. 90-93.

616. Цуцкірідзе М.С. Здійснення оперативно-розшукової діяльності з використанням правових засобів пізнавальної діяльності слідчого. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 1 (15). С. 270-282.

617. Цуцкірідзе М.С. Кримінальна процесуальна діяльність слідчого і оперативно-розшукова діяльність: співвідношення завдань. *Вісник кримінального судочинства*. Спеціальний випуск. 2016. № 5. С. 91-96.

618. Цуцкірідзе М.С. Кримінальна процесуальна діяльність слідчого: теорія та практика. – Київ : Алерта, 2020. 562 с.

619. Цуцкірідзе М.С. Межі кримінальної процесуальної компетенції слідчого. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 2. С. 80-88.

620. Цуцкірідзе М.С. Мета і завдання кримінальної процесуальної діяльності слідчого: загальні теоретичні положення. *Вісник кримінального судочинства*. Спеціальний випуск. 2015. № 5. С. 70-76.

621. Цуцкірідзе М.С. Методологічні аспекти управління діяльністю слідчого. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 62-66.

622. Цуцкірідзе М.С. Обсяг кримінальної процесуальної компетенції слідчого. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Серія «Право». 2019. № 56. Т. 2. С. 133-138.

623. Цуцкірідзе М.С. Окремі питання співвідношення компетентності та компетенції слідчого. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 95-104.

624. Цуцкірідзе М.С. Поліфункціональність кримінальної процесуальної діяльності слідчого. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 102-109.

625. Цуцкірідзе М.С. Поняття предмету відання слідчого. *Юридичний бюлетень*. 2017. № 5. С. 80-86.

626. Цуцкірідзе М.С. Принципи діяльності слідчого в системі принципів кримінального процесу і загальних положень розслідування. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія «Юридичні науки». 2017. № 2 (105). С. 40-43.

627. Цуцкірідзе М.С. Принципи кримінальної процесуальної діяльності: обґрунтування потреби дослідження. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2018. Спец. № 1 (80). С. 400-407.

628. Цуцкірідзе М.С. Проблеми реалізації слідчим процесуальних повноважень. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 1. С. 36-42.

629. Цуцкірідзе М.С. Проблемні питання досудового розслідування в зоні проведення антитерористичної операції. *Вісник прокуратури*. 2016. № 8. С. 39-42.

630. Цуцкірідзе М.С. Професійна компетентність слідчого. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 5. С. 315-318.
631. Цуцкірідзе М.С. Розподіл предмету відання слідчих. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Серія «Право». 2018. № 53. Т. 2. С. 91-95.
632. Цуцкірідзе М.С. Співвідношення діяльності слідчого з діяльністю неуповноважених учасників досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 124-132.
633. Цуцкірідзе М.С. Теорія структурного функціоналізму як методологічна основа дослідження кримінальної процесуальної діяльності слідчого. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 45-54.
634. Цуцкірідзе М.С. Щодо змісту та класифікації повноважень слідчого. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (41). Ч. 2. С. 40-46.
635. Цуцкірідзе М.С. Щодо меж пізнавальної діяльності слідчого. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія Юриспруденція. 2018. № 35. Т. 2. С. 76-79.
636. Цуцкірідзе М.С. Щодо поняття та структури кримінальної процесуальної компетенції слідчого. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3 (9). Том 3. С. 121-124.
637. Цуцкірідзе М.С. Щодо потреби єдності пізнавальної діяльності, здійснюваної на її досудових етапах. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Серія «Право». 2018. № 50. Т. 2. С. 138-142.
638. Цуцкірідзе М.С., Климчук М.П. Правові та організаційні засади вдосконалення процесуальної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 255-263.
639. Цуцкірідзе М.С., Старенький О.С. Використання негласних слідчих (розшукових) дій як засобів доказування в кримінальному провадженні на досудовому розслідуванні. *Право України*. 2015. № 1. С. 152-161.
640. Цуцкірідзе М.С., Шевчишен А.В. Окремі підстави для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання та їх доведення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Випуск 5. С. 167-172.
641. Цуцкірідзе М. С., Дударець Р. М., Довгунь С. З. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель,

порушенням прав їх законних власників (рейдерство). Дніпро : ДДУВС, 2021. 72 с.

642. Цюприк І. В. Подія кримінального правопорушення як обставина, що підлягає доказуванню під час розслідування злочинів, пов'язаних із терористичною діяльністю. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13). С. 48–59.

643. Чаплинська Ю. А. Проблемні питання одночасного допиту двох раніше допитаних осіб. *Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики* : тези доп. Всеукр. Наук.-практ. Конф. (Дніпропетровськ, 18–19 квіт. 2013 р.). Київ : Хай-Тек Прес, 2013. С. 270–273.

644. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. Держ. Ун-т внутр. Справ : Ліра ЛТД, 2010. 560 с.

645. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетр. Держ. Ун-т внутр. Справ, 2006. 308 с. URL: <http://surl.li/ikwizg>.

646. Червінко М. В. Інформаційні гарантії прав дитини у кримінальному провадженні: зміст та спосіб реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 469–472.

647. Червяков О. І., Зоренко Д. С. Використання можливостей чат-боту штучного інтелекту ChatGPT для потреб OSINT-досліджень. *Актуальні питання використання методів і засобів OSINT у роботі підрозділів захисту національної державності* : зб. Матеріалів круглого столу (Київ, 31 берез. 2023 р.) : у 2 ч. Ч. 2. Київ : НА СБУ, 2023. С. 4–5.

648. Чердинцев Ю. Г. До питання сучасної структури окремої криміналістичної методики. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 269–273.

649. Черемнова А. І., Луцюк Р. П. Завдання судово-медичної експертизи під час доказування у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із дорожньо-транспортними пригодами. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 6. С. 274–278.

650. Чернєй В., Чернявський С. Започаткування інституту кримінальних правопорушень у контексті реформування системи попереднього слідства в Україні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 3 (112). С. 7–14.

651. Чернявський С. С., Вознюк А. А., Брисковська О. М. Розслідування незаконного переправлення осіб через державний кордон України : метод. Рек. Київ : Нац. Акад. внутр. Справ, 2017. 64 с.

652. Чернявський С. С., Цуцкірідзе М. С., Дударець Р. М. Досудове розслідування кримінальних проступків : метод. Рек. Київ : Нац. Акад. внутр. Справ, 2019. 160 с.
653. Чичиркін А. О. Взаємодія слідчого з експертними підрозділами під час слідчого експерименту при розслідуванні порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту. *Юридична наука*. 2020. № 3 (105). С. 424–433.
654. Чичиркін А. О. Залучення слідчим експертів під час призначення експертиз у кримінальних провадженнях про порушення правил безпеки дорожнього руху й експлуатації транспортних засобів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 316–327.
655. Чорноус Ю. Криміналістична методика розслідування жорстокого поводження з тваринами : моногр. Київ : Право, 2022. 248 с.
656. Чуприков А. П., Цуприк Б. М. Нормальна та кримінальна сексологія : підручник. Київ : Персонал, 2011. 252 с.
657. Шаблистий В. В. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Актуальні проблеми кримінального права». Дніпро, 2016. URL: <http://surl.li/gkpdhm>.
658. Шевців В. М. Методика розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги : дис. ... канд. Юрид. Наук : 12.00.09. Харків, 2023. 249 с.
659. Шевцов С. О., Тимошенко А. І. Визначення розміру моральної шкоди: правові засади та експертні методики. Інформаційний лист. Експертна служба МВС України. Харків, 2011. 48 с.
660. Шевчишен А.В. Використання засобів оперативно-розшукової діяльності у процесі протидії кримінальним правопорушенням у сфері використання надр. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2022. № 2 (49). Ч. 2. С.17–24. (для службового користування).
661. Шевчишен А.В. Використання міжнародної правової допомоги для збирання доказів під час спеціального досудового розслідування. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. №1.С. 203-208.
662. Шевчишен А.В. Деякі особливості початку досудового розслідування щодо осіб, зазначених у статті 480 КПК України, у разі вчинення ними корупційного злочину. *Наше право*. 2017. № 1. С. 114-121.
663. Шевчишен А.В. Деякі особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях щодо

кримінальних правопорушень вчинених адвокатами. Вісник Академії адвокатури України. 2017. № 1 (38), том 14. С. 186-195.

664. Шевчишен А.В. Деякі особливості розслідування злочинів у сфері господарської діяльності за новим КПК. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 3. С. 479-487.

665. Шевчишен А.В. Доказування обставин, передбачених п. 2 ч.1 ст. 96-3 КК України, які є підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Visegrad journal on human rights. 2017. № 1/1. С. 134-140.

666. Шевчишен А.В. Доказування обставин, що доходи отримані внаслідок вчинення корупційного правопорушення у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Право.ua. 2017. № 3. С. 94-100.

667. Шевчишен А.В. Доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: теорія і практика. – К.: Алерта, 2019. 536 с.

668. Шевчишен А.В. Контроль діяльності оперативних підрозділів по лінії протидії кримінальним правопорушенням, що вчинюються у сфері надкористування. Спецвипуск наукового вісника Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. С. 99-104. (для службового користування).

669. Шевчишен А.В. Методологія проведення досліджень в окремих галузях юридичної науки. Науковий вісник публічного та приватного права. 2022. Випуск 6. С. 19-23. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.6.4>

670. Шевчишен А.В. Методологія проведення досліджень доказування корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Європейські перспективи. 2016. № 2. С. 81-87.

671. Шевчишен А.В. Методологія проведення досліджень доказування корупційних злочинів у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Наше право. 2017. № 3. С. 75-80.

672. Шевчишен А.В. Можливості збирання доказів та розшуку при здійсненні окремих негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про корупційні злочини у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Право України. 2016. № 10. С. 177-185.

673. Шевчишен А.В. Окремі особливості доказування у кримінальних провадженнях про корупційні злочини, вчинені суддями Конституційного Суду України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018. Том 3. Випуск 2. С.133-135.

674. Шевчишен А.В. Окремі підстави для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання та їх доведення. Науковий вісник публічного та приватного права. 2022. Випуск 5. С. 201-206. DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.5.30>

675. Шевчишен А.В. Окремі проблемні аспекти здійснення доказової діяльності на початковому етапі досудового розслідування корупційних злочинів. Вісник кримінального судочинства. Спеціальний випуск. 2017. № 5. С. 80-84.

676. Шевчишен А.В. Особливості доказування обставин, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення корупційного злочину у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Право.ua. 2018. № 1. С. 78-84.

677. Шевчишен А.В. Особливості здійснення доказування за допомогою інших засобів збирання доказів у кримінальних провадженнях про корупційні злочини у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Вісник кримінального судочинства. Спеціальний випуск. 2016. № 5. С. 88-96.

678. Шевчишен А.В. Особливості повідомлення про підозру у кримінальних провадженнях щодо окремої категорії осіб. Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2017. № 2 (35). С. 216-231.

679. Шевчишен А.В. Особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час спеціального досудового розслідування. Науково-практичний журнал Європейські перспективи. 2017. № 2. С. 106-115.

680. Шевчишен А.В. Перевірка та оцінка доказів як структурні елементи доказування у кримінальних провадженнях про корупційні злочини у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Верховенство права. 2017. № 4. С. 136-141.

681. Шевчишен А.В. Поняття спеціального досудового розслідування (*in absentia*) та його функціональне призначення у кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Вісник кримінального судочинства. 2017. № 2. С. 125-134.

682. Шевчишен А.В. Розстановка сил оперативних підрозділів по лінії протидії кримінальним правопорушенням у сфері використання та охорони надр. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2022. Спецвипуск № 1'2022. Ч. 2. С. 42–48. (для службового користування).

683. Шевчишен А.В. Слідчі (розшукові) дії як основний засіб отримання доказів про корупційні злочини у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Право.ua. 2018. № 1. С.185-191.

684. Шевчишен А.В. Стан наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про корупційні злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 4. С. 108-115.

685. Шевчишен А.В. Стандарти нормативно-правової регламентації застосування негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні. Visegrad journal on human rights. 2016. № 4. С. 233-238.

686. Шевчишен А.В. Щодо легальних дефініцій слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 3. С. 96-102.

687. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. Криміналістика : підручник. Харків : Право, 2008. 464 с.

688. Шмерецький Є. Є. Психологічні особливості допиту потерпілих від зґвалтувань. Юридична психологія. 2016. № 2. С. 18–128.

689. Фріс, Павло Львович. Кримінально-правова політика України [Текст] : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Фріс Павло Львович ; Нац. академія внутрішніх справ України. - К., 2005. – 35 с.

690. Кримінальне право України. Загальна частина [Текст] : підручник / П. Л. Фріс ; Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, Навч.-наук. юрид. ін-т. - Вид. 3-тє, допов. і перероб. - Одеса : Фенікс, 2018. - 391, [1] с. - Бібліогр. в знесках.

691. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2005. 439 с. 20.

692. Фріс П. Л. До питання про концепцію політики у сфері боротьби зі злочинністю. Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування: зб. матер. наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.). Київ. НІСД, 2013. С. 122–126.

693. Фріс П. Л. Ефективність кримінально-правової політики. Проблеми вдосконалення практики застосування кримінально-правових засобів протидії злочинності органами внутрішніх справ: Матер. міжвуз. наук.-практ. конф. (Львів, 30 вер. 2005 р.). Львів, 2005. С. 17–25. 22.

694. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2021. 389 с. 23.

695. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: монографія. Київ: Атіка, 2005. 332 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Вступні слова		
І.М. Вигівський	—	голова Національної поліції України, кандидат юридичних наук, генерал поліції третього рангу;
М.С. Цуцкірідзе	—	перший заступник Голови – начальник Головного слідчого управління Національної поліції України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, генерал поліції третього рангу.
Розділ 1 (за авторства працівників Національної поліції України)		
М.С. Цуцкірідзе	—	перший заступник Голови – начальник Головного слідчого управління Національної поліції України, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, генерал поліції третього рангу;
В.Г. Дрозд	—	начальник консультативно-контрольного відділу Департаменту забезпечення діяльності Голови доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
А.В. Шевчишен	—	заступник начальника Головного слідчого управління – начальник управління організації роботи та методичного забезпечення, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, полковник поліції;
Р.М. Дударець	—	начальник Правового департаменту Національної поліції України, кандидат юридичних наук, полковник поліції;
О.О. Бурнос	—	помічник першого заступника Голови Департаменту документального забезпечення, майор поліції;
В.В. Бурлака	—	заступник начальника Правового департаменту – начальник управління забезпечення законопроектної та нормативної роботи Національної поліції України, кандидат юридичних наук, полковник поліції;
А.Є. Віткалова	—	старший слідчий в ОВС 3-го відділу (методичної роботи та правового забезпечення) управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління, майор поліції;
М.Ю. Романов	—	заступник начальника 3-го відділу (методичної роботи та правового забезпечення) управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління, доктор філософії з права, майор поліції.

Розділ 2

(за авторства працівників Донецького державного університету внутрішніх справ)

А.М. Удод	—	завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету №1, кандидат юридичних наук;
І.В. Федорчак	—	викладач кафедри кримінального права та кримінології факультету №1;
Ю.О. Данилевська	—	завідувач докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник;
М.В. Кривонос	—	доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету №2, кандидат юридичних наук, доцент, майор поліції;
Д.О. Пилипенко	—	завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету №2 Криворізького навчально-наукового інституту доктор юридичних наук, доцент;
Т.О. Лоскутов	—	завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету №2 Криворізького навчально-наукового інституту, доктор юридичних наук, професор;
А.В. Крушеницький	—	завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету №1, доктор філософії з права, майор поліції;
А.Ф. Волобуєв	—	професор кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету №1, доктор юридичних наук;
О.Г. Литвиненко	—	доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету №1, доктор філософії з права, майор поліції;
О.І. Груздь	—	старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету №1, кандидат юридичних наук.

Розділ 3

(за авторства працівників Дніпровського державного університету внутрішніх справ)

С.В. Бабанін	—	доцент кафедри кримінального права та кримінології, кандидат юридичних наук, доцент;
Г.С. Бідняк	—	завідувач кафедри криміналістики та домедичної підготовки, кандидат юридичних наук, доцент, майор поліції;
М.М. Єфімов	—	професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки, доктор юридичних наук, професор;
О.Г. Кривопис	—	старший викладач кафедри криміналістики та домедичної підготовки, капітан поліції;

Н.В. Павлова	– доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки, кандидат юридичних наук, доцент, підполковник поліції.
І.В. Пиріг	– професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки, доктор юридичних наук, професор.
В.М. Плетенець	– професор кафедри криміналістики та домедичної підготовки, доктор юридичних наук, професор, підполковник поліції.
В.В. Рогальська	– професор кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань, кандидат юридичних наук, доцент, майор поліції.
Розділ 4 (за авторства працівників Харківського національного університету внутрішніх справ)	
В.О. Гусєва	– завідувач кафедри криміналістики та судової експертології ННІ № 1, доктор юридичних наук, підполковник поліції.
В.В. Кікінчук	– директор ННІ № 2, кандидат юридичних наук, доцент, майор поліції.
С.О. Книженко	– доцент кафедри криміналістики та судової експертології ННІ № 1, кандидат юридичних наук, підполковник поліції.
Я.Г. Лизогуб	– доцент кафедри кримінального права і кримінології ННІ № 1, кандидат юридичних наук, підполковник поліції.
Ю.В. Орлов	– завідувач кафедри кримінального права і кримінології ННІ № 1, доктор юридичних наук, професор, майор поліції.
Т.А. Орлова	– доцент кафедри криміналістики та судової експертології ННІ № 1, кандидат юридичних наук, підполковник поліції.
О.В. Пчеліна	– професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства ННІ № 1, доктор юридичних наук, майор поліції.
В.В. Романюк	– директор ННІ № 1, кандидат юридичних наук, доцент, підполковник поліції.
Т.Г. Фоміна	– завідувач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства ННІ № 1, доктор юридичних наук, професор, майор поліції.
К.О. Черевко	– професор кафедри кримінального права і кримінології ННІ № 1, кандидат юридичних наук, доцент.
А.М. Ященко	– професор кафедри кримінального права і кримінології ННІ № 1, доктор юридичних наук.

Розділ 5

(за авторства працівників Одеського державного університету внутрішніх справ)

Т.В. Волошанівська	—	доцент кафедри кримінально-правових дисциплін інституту права та безпеки, кандидат юридичних наук, доцент.
І.В. Федоров	—	доцент кафедри конституційного та міжнародного права інституту права та безпеки, кандидат юридичних наук.
В.Я. Конопельський	—	завідувач кафедри кримінального права та кримінології, доктор юридичних наук, професор.
І.М. Чекмарьова	—	професор кафедри кримінального права та кримінології, кандидат юридичних наук, доцент.
Г.К. Тетерятник	—	завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики, доктор юридичних наук, професор.
М.О. Янковий	—	професор кафедри кримінального процесу та криміналістики, кандидат юридичних наук, доцент.

Розділ 6

(за авторства працівників Львівського державного університету внутрішніх справ)

Р.І. Благута	—	радник Голови Департаменту забезпечення діяльності Голови Національної поліції України, кандидат юридичних наук, професор, полковник поліції.
А.Я. Хитра	—	завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики, кандидат юридичних наук, доцент, підполковник поліції
І.Б. Газдайка-Василишин	—	завідувач кафедри кримінального права і кримінології, кандидат юридичних наук, доцент.
О.В. Авраменко	—	доцент кафедри кримінального права і кримінології, кандидат юридичних наук, доцент.
О.І. Гарасимів	—	доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики кандидат юридичних наук, доцент.

Розділ 7

(за авторства працівників Національної академії внутрішніх справ)

О.С. Тарасенко	—	проректор Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, полковник поліції.
А.О. Антощук	—	завідувач кафедри криміналістики та судової медицини, кандидат юридичних наук, доцент.

Н.О. Симоненко	— доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент.
О.В. Таран	— провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності, доктор юридичних наук, професор.
О.С. Стрільців	— уповноважений з антикорупційної діяльності, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.

ДОДАТКИ

Література видана працівниками Головного слідчого управління або на замовлення – закладами освіти та науковими установами

**Здійснення досудового розслідування
слідчими Національної поліції:
навчально-практичний посібник / Бойко
О., Бурлака В., Гаркуша А. та ін.
Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр.
справ;
Київ: «7БЦ». 2023. - 512 с.**

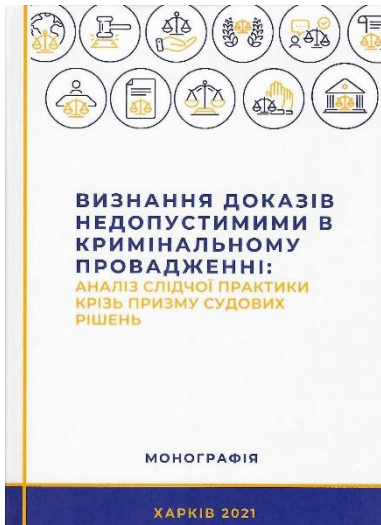

**Досудове розслідування кримінальних
проступків: монографія / Дрозд В.,
Гаврилюк Л., Романов М. та ін. Київ:
7БЦ, 2023. - 568 с.**

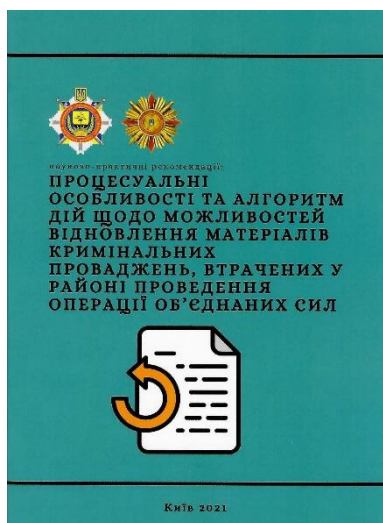

Здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень Національною поліцією України: актуальне законодавство, судова практика та інформаційні матеріали /

*Цуцкірідзе М., Дударець Р.,
Бурлака В., Романов М. та ін.
Київ: ФОП Маслаков, 2021. - 681.*

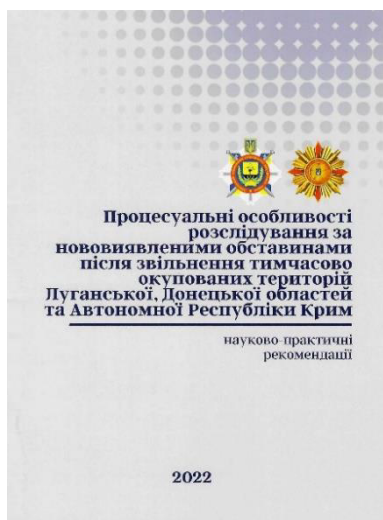

Визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні: аналіз слідчої практики крізь призму судових рішень: монографія / Дрозд В., Бурлака В., Гаврилюк Л. та ін. Харківський нац. ун-т внутр. справ; Держ. наук.-досл. ін-т. Київ: 7БЦ, 2021. - 420 с.

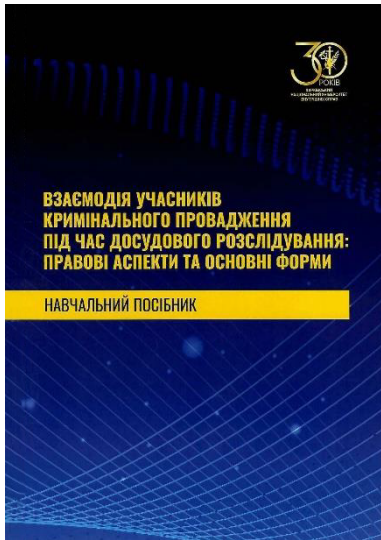

Процесуальні особливості та алгоритм дій щодо можливостей відновлення матеріалів кримінальних проваджень, втрачених у районі проведення операції Об'єднаних сил: науково-практичні рекомендації /

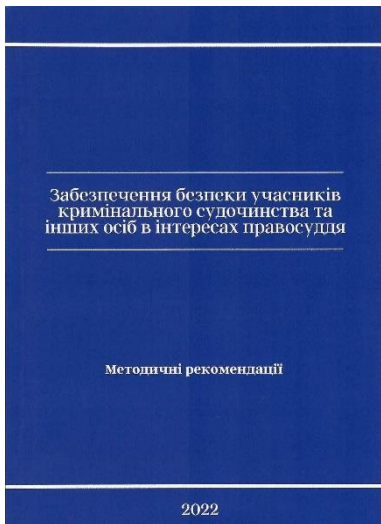
Цуцкірідзе М., Одерій О., Дударець Р., Бурлака В. та ін. Київ. 7БЦ, 2021. - 40 с.

Процесуальні особливості розслідування за нововиявленими обставинами після звільнення тимчасово окупованих територій Луганської, Донецької областей та Автономної Республіки Крим: науково-практичні рекомендації / Цуцкірідзе М., Вітвіцький С., Волобуєва О. та ін. Київ, 7БЦ, 2022. - 36 с.

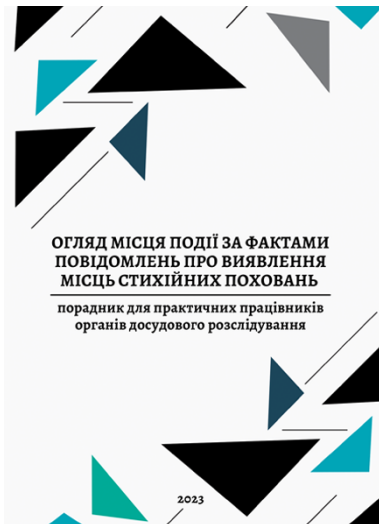
Взаємодія учасників кримінального провадження під час досудового розслідування: правові аспекти та основні форми: навчальний посібник / кол. авт.; за заг. ред. Сокурєнка В.; Вид. 3-тє, допов. і перероб.
Харків : ХНУВС, 2024. – 208 с.

Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя: науково-методичні рекомендації / Цуцкірідзе М., Тертятник Г., Бурлака В., Тарасенко В. та ін. Одеса: Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2022. – 65 с.

Порядок направлення запитів про надання міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні в рамках екстрадиції: методичні рекомендації / Федченко В., Бадалова Т. Євтушенко О., Панчук О..
Дніпро: ДДУВС, 2024. 97 с.

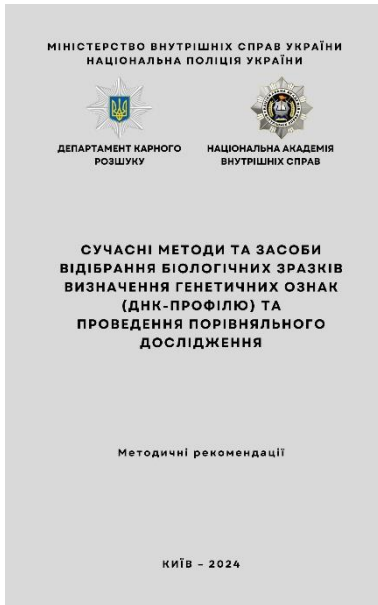
Огляд місця події за фактами повідомлень про виявлення місць стихійних поховань (за матеріалами роботи на деокупованих територіях): порадник для практичних працівників органів досудового розслідування / Цуцкірідзе М., Кримчук С., Вітвіцький С. та ін. Кротивницький: Донецький держ. ун-т внутр. справ; Київ: Гол. слідч. упр. НПУ, 2023. – 125 с.

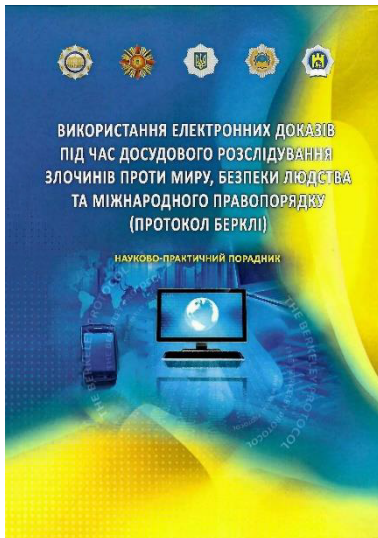
Участь спеціаліста в огляді місця події:
*довідник / кол. авторів; Нац. акад. внутр.
справ: Київ: 2018. – 128 с.*

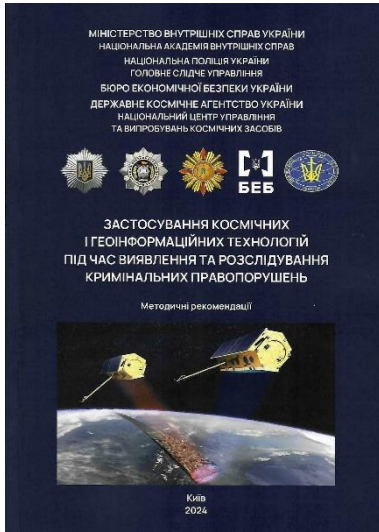
**Участь спеціаліста в розслідуванні
порушень законів та звичаїв війни:**
*науково-практичний довідник / Нечеснюк
М., Вознюк А., Саковський А. та ін.; за
заг. ред. Чернея В., Цуцкірідзе М.,
Кримчука С.
Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. – 114
с.*

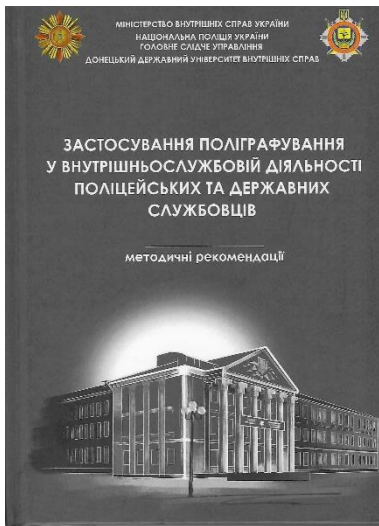
Сучасні методи та засоби відібрання біологічних зразків, визначення генетичних ознак (ДНК-профілю) та проведення порівняльного дослідження: *методичні рекомендації / Фурман Я., Юсупов В., Саковський А., ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2024. 43 с.*

Використання електронних доказів під час досудового розслідування злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Протокол Берклі): *науково-практичний посібник / Гаврилюк Л., Басиста І., Афонін Д. та ін.; за заг. ред. Цуцкірідзе М. Київ : ДНДІ МВС України; Вид-во «Політехніка», 2024. – 196 с.*

Застосування космічних і геоінформаційних технологій під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень: методичні рекомендації / Чернявський С., Присяжний В., Стрільців О. та ін.; за заг. ред. Цуцкірідзе М.. 2-ге вид., випр. і доповн. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2024. – 93 с.

Застосування поліграфування у внутрішньослужбовій діяльності поліцейських та державних службовців: методичні рекомендації/ автори-упорядники: Цуцкірідзе М., Одерій О., Бурлака В. та ін. Київ. 2023. 110 с

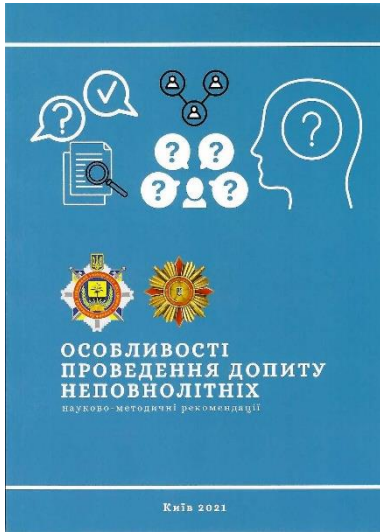
Дії поліції у разі виявлення зброї та вибухових та вибухових пристроїв або слідів їх застосування:

*довідник / кол. авторів; за заг. ред.
Черня В., Рувіна О., Теплицького Б.: –
Київ: 2019. – 148 с.*

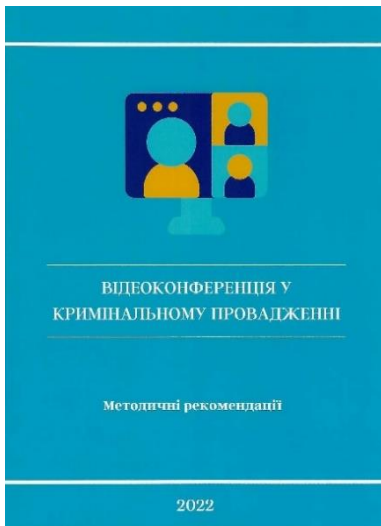

Виявлення ознак підробки документів під час їх перевірки працівниками Національної поліції України:

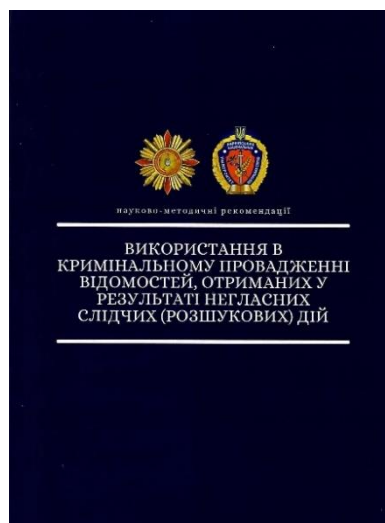
практичний посібник / кол. авторів; за заг. ред. Черня В., Рувіна О., Кримчука С.: – Київ: 2021. – 124 с.

Особливості проведення допиту неповнолітніх: науково-методичні рекомендації / *Цуцкірідзе М., Кубарєв І., Гайду С. та ін.; Київ: 7БЦ, 2021. - 112 с.*

Відеоконференція у кримінальному провадженні: науково-методичні рекомендації / *Цуцкірідзе М., Тетерятник Г., Бурлака В. та ін. Одеса: Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2022. - 72 с.*

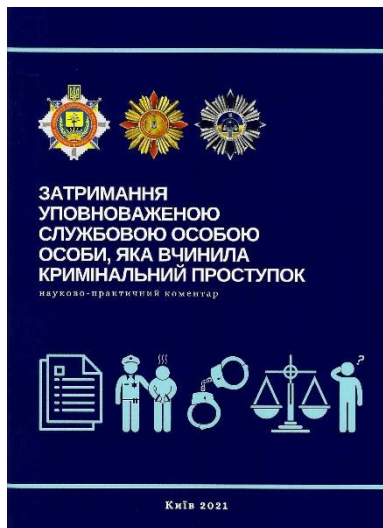
Використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих у результаті негласних слідчих (розшукових) дій: науково-методичні рекомендації для підрозділів НПУ /
Цуцкірідзе М., Мартовицька Г., Романюк В., Бурлака В. та ін. Х.: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2022.
- 82 с.

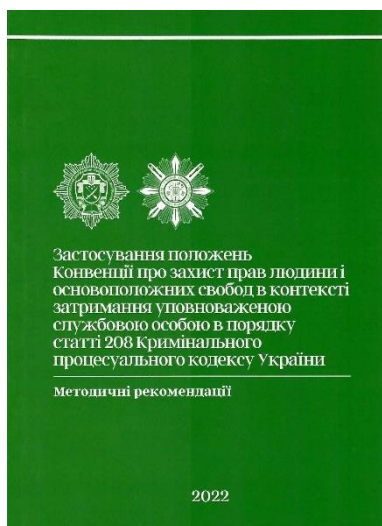
Алгоритм дій працівників органів досудового розслідування щодо накладення арешту на електронні активи, одержані злочинним шляхом: науково-практичний посібник /
Цуцкірідзе М., Пчеліна О., Романюк В., Бурлака В. та ін. К.: 7БЦ, 2021. - 92 с.

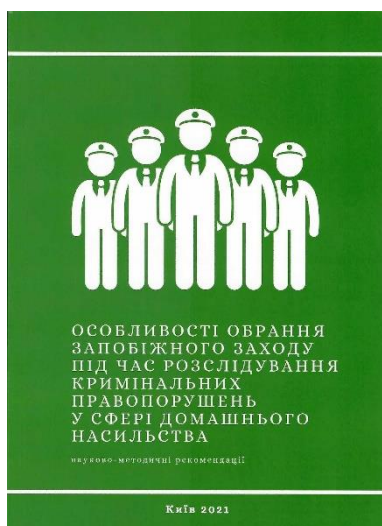
Настанови з накладення арешту на майно в кримінальному провадженні та передання його в управління уповноваженим органам: *науково-методичні рекомендації / Цуцкірідзе М., Жоравович Д., Пчеліна О., Пронін Ф., Романюк В. та ін. Х.: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 7БЦ, 2022. - 152 с.*

Затримання уповноваженою службовою особою особи, яка вчинила кримінальний проступок: *науково-практичний коментар / Цуцкірідзе М., Вітвіцький С., Ковтун О., Городецька М. та ін. Київ: 7БЦ, 2021. - 54 с.*

Застосування положень Конвенції про захист прав та основоположних свобод в контексті затримання уповноваженою службовою особою в порядку ст. 208 КПК України: методичні рекомендації / Цуцкірідзе М., Рогальська В., Солдатенко О., Гаркуша А. та ін. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. - 113 с.

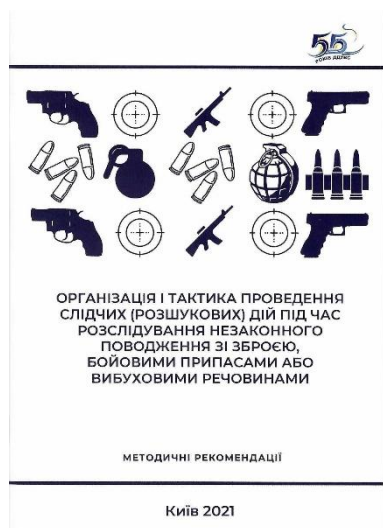
Особливості обрання запобіжного заходу під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері домашнього насильства: науково-методичні рекомендації / Цуцкірідзе М., Романюк В., Фоміна Т., Бурака В. та ін. Київ, 2021. – 64 с.

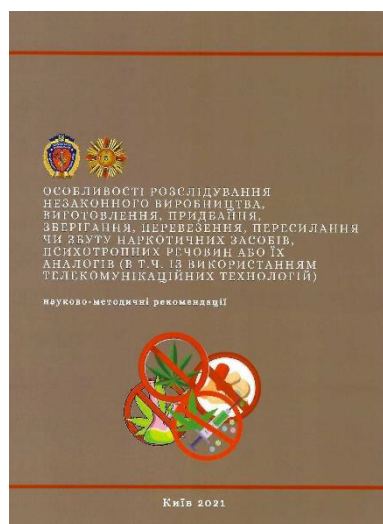
Як захистити тварин від жорстокого поводження: організаційні, кримінальні, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти: *методичні рекомендації / Овчинникова Ю., Цуцкірідзе М., Суркова М., Шевчишин А., Романюк В. та ін. Х.: Харківський нац. ун-т внутр. справ; К.: 7БЦ. 2024. 208 с.*

Особливості досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством: *науково-практичний poradnik / Цуцкірідзе М., Пилипенко Д., Гайду С., Лоскутов Т. та ін. Донецький держ. ун-т. внутр. справ; 7БЦ, 2022. – 77 с.*

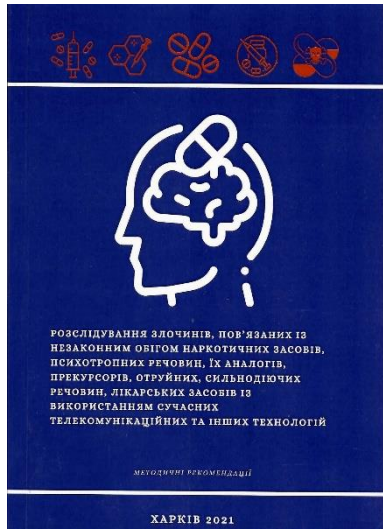

Організація і тактика проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами: методичні рекомендації [Кол. авторів]. Київ: 7БЦ, 2021. - 47 с.

Особливості розслідування незаконного виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (в т.ч. із використанням телекомунікаційних технологій): науково методичні рекомендації. [Колектив авторів]. Київ.: 7БЦ, 2021. – 125 с.

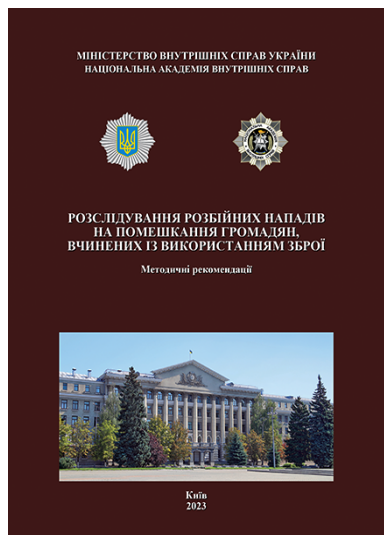

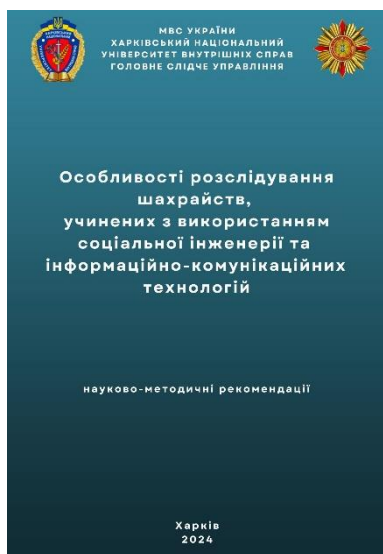
Досудове розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних, сильнодіючих речовин, отруйних сильнодіючих лікарських засобів із використанням сучасних телекомунікаційних та інших технологій: методичні рекомендації /
Цуцкірідзе М., Гайду С., Юхно О. та ін.
Харків: Харківський нац. ун-т внутр. справ; «Факт» 2021. - 188 с.

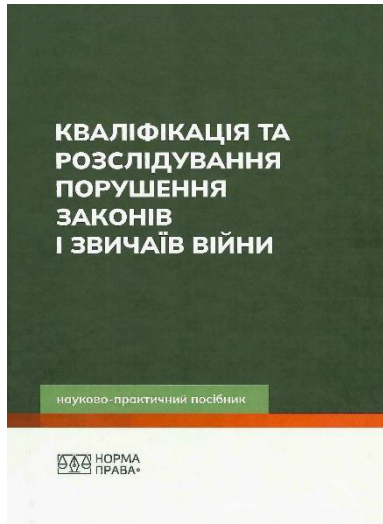
Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство): науково-методичні рекомендації /
Цуцкірідзе М., Дударець Р., Довгунь С. та ін.
Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, 2021. - 74 с.

Розслідування розбійних нападів на помешкання громадян, вчинених із використанням зброї: методичні рекомендації / Брисковська О., Крижна В., Сущенко В. та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. – 72 с

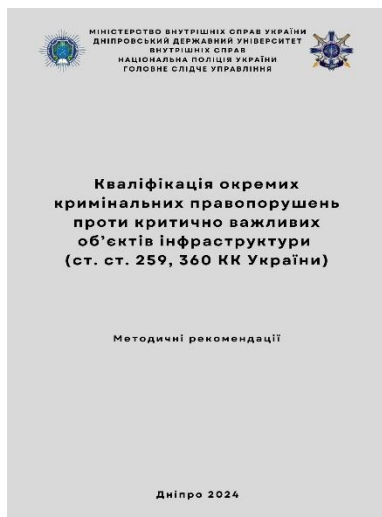
Особливості розслідування шахрайств, учинених з використанням соціальної інженерії та інформаційно-комунікаційних технологій: науково-методичні рекомендації для практичних підрозділів НПУ / Дерев'ягін О., Корнієнко В., Манжай О.; за заг. ред. Шевчишена А. Х. : ХНУВС, 2024. - 100 с.

Кваліфікація та розслідування порушення законів і звичаїв війни:
науково-практичний посібник /
Вознюк А., Жук І., Таран О. та ін.; за заг. ред. Цуцкірідзе М., Чернея В., Вознюка А.
Київ: Норма права, 2023. 322 с.

Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти:
науково-практичний посібник Клименко І., Цуцкірідзе М., Орлов Ю. та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., члена-кор. НАПрН України Сокурєнка В.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2-ге вид., допов. та перероб. Харків: Право, 2024. – 432 с.

Кваліфікація окремих кримінальних правопорушень проти критично важливих об'єктів інфраструктури (ст. ст. 259, 360 КК України): методичні рекомендації / Березняк В., Бурлака В., Людвік В. та ін.;
Дніпро: ДДУВС, 2024. – 132 с.

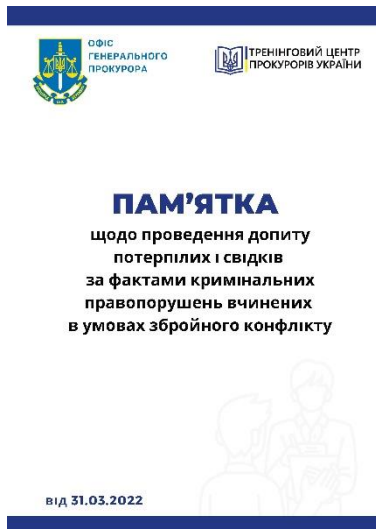
ПАМ'ЯТКИ:

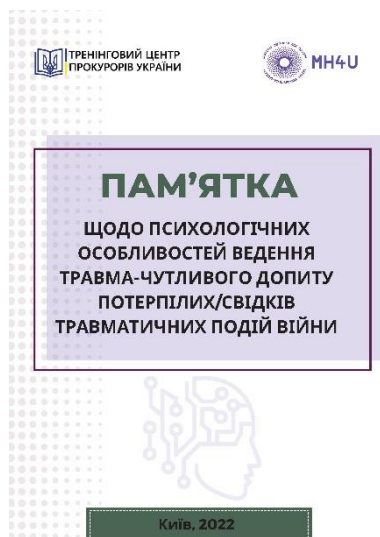
Рекомендації щодо проведення огляду місця події, розроблених міжвідомчою робочою групою при офісі Генерального прокурора спільно зі Тренінговим центром прокурорів України

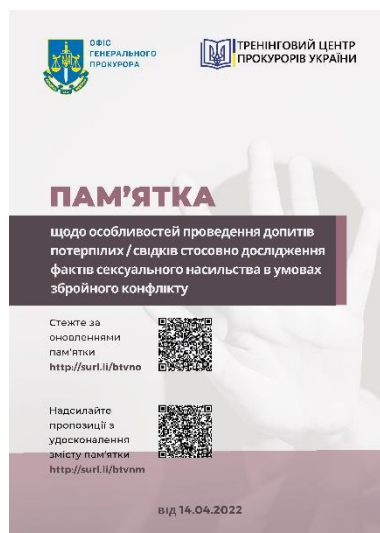
Пам'ятка щодо особливостей організації і проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування нападів (обстрілів) на цивільне населення та об'єкти цивільної інфраструктури, розроблених міжвідомчою робочою групою при офісі Генерального прокурора спільно зі Тренінговим центром прокурорів України, JustGroup та головними слідчими управліннями СБУ і НПУ

Пам'ятка щодо проведення допиту потерпілих і свідків за фактами кримінальних правопорушень вчинених в умовах збройного конфлікту, розроблених міжвідомчою робочою групою при офісі Генерального прокурора спільно зі Тренінговим центром прокурорів України

Пам'ятка щодо психологічних особливостей ведення травма-чутливого допиту потерпілих/свідків травматичних подій війни, розроблених Тренінговим центром прокурорів України спільно зі МН4U

Пам'ятка щодо особливостей проведення допитів потерпілих/свідків стосовно дослідження фактів сексуального насильства в умовах збройного конфлікту, розроблених міжвідомчою робочою групою при офісі Генерального прокурора спільно зі Тренінговим центром прокурорів України

Особливості розслідування фактів сексуального насильства в мовах збройного конфлікту, розроблених міжвідомчою робочою групою при офісі Генерального прокурора спільно зі Тренінговим центром прокурорів України та Головним слідчим управлінням НПУ

Пам'ятка щодо особливостей розслідування умисних вбивств захищених осіб в умовах збройного конфлікту, розроблених міжвідомчою робочою групою при офісі Генерального прокурора спільно зі Тренінговим центром прокурорів України

**Пам'ятка щодо особливостей
розслідування посягань на
довкілля в умовах збройного
конфлікту, розроблених
міжсвідомчою робочою групою про
офісі Генерального прокурора
спільно зі Тренінговим центром
прокурорів України**

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ:

ПОСТАНОВИ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ:

1. Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 року № 1340
2. Порядок зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених з незаконного обігу, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 07 травня 2008 року № 422.
3. Порядок інформування центрів з надання безоплатної правничої допомоги про випадки затримання, адміністративного арешту або застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2011 року № 1363
4. Порядок внесення коштів на спеціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 року № 15
5. Положення про Координаційний центр з надання правничої допомоги, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 06 червня 2012 року № 504

6. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження та Порядок передачі на зберігання тимчасово вилучених під час кримінального провадження документів, які посвідчують користування спеціальним правом, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 року № 1104
7. Порядок забезпечення вилучення тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України та Порядок передачі та репатріації тіл (останків) осіб, загиблих (померлих) у зв'язку із збройною агресією проти України, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 698
8. Порядок відбору, направлення на молекулярно-генетичну експертизу (дослідження) біологічного матеріалу військовополонених для встановлення геномної інформації та його зберігання, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 травня 2023 року № 508
9. Порядок проведення обов'язкової державної реєстрації геномної інформації людини та Порядок проведення добровільної державної реєстрації геномної інформації людини, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 29 серпня 2023 року № 978
10. Порядок організації психіатричної допомоги у разі застосування судом запобіжних заходів до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2024 року № 467

СПІЛЬНІ НАКАЗИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ:

1. Інструкція про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду, затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, МВС України, Державної податкової адміністрації, Служби безпеки України, Верховного суду України, Державної судової адміністрації України від 27 серпня 2010 року № 51/401/649/471/23/125
2. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затверджена спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5
3. Інструкція щодо заповнення в журналі обліку фактів звернення та доставлення до закладу охорони здоров'я осіб у зв'язку із заподіянням їм тілесних ушкоджень кримінального характеру та інформування про такі випадки органів та підрозділів поліції, затверджена спільним наказом МВС України, Міністерства охорони здоров'я України від 06 липня 2016 року № 612/679
4. Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини, затверджений спільним наказом МВС України, Міністерства охорони здоров'я України, Генеральної прокуратури України від 29 вересня 2017 року № 807/1193/279 (зупинено на період дії воєнного стану)

5. Порядок взаємодії при розгляді звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури та виконанні запитів іноземних держав щодо виявлення та розшуку активів, затверджений спільним наказом Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Національного антикорупційного бюро України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, МВС України, Міністерства фінансів України від 20 жовтня 2017 року № 115/197-о/297/586/869/857
6. Порядок розміщення друкованої продукції з інформацією про права осіб на захист та безоплатну вторинну правничу допомогу в органах і підрозділах Національної поліції України, затверджений спільним наказом Міністерства юстиції України та МВС України від 20 лютого 2018 року № 433/5/133
7. Порядок взаємодії Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, і Національної поліції України під час здійснення заходів з управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні: наказ Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, затверджений спільним наказом МВС України та Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів від 13 липня 2018 року № 140/608

8. Інструкція про заходи щодо дотримання вимог законодавства при затриманні без ухвали слідчого судді, суду осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, та обранні стосовно підозрюваних запобіжного заходу – тримання під вартою під час досудового розслідування, затверджена спільним наказом МВС України та Міністерства юстиції України від 01 жовтня 2018 року № 806/3105/5
9. Інструкція про порядок використання правоохоронними органами України інформаційної системи Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол, затверджена наказом МВС України, Офісу Генерального прокурора, Національного антикорупційного бюро України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 17 серпня 2020 року № 613/380/93/228/414/510/2801/5
10. Порядок взаємодії органів (підрозділів) поліції з підрозділами акціонерного товариства «Українська залізниця», затверджений спільним наказом МВС України та Міністерства інфраструктури України від 02 березня 2020 року № 204/175
11. Форми звітності про роботу органів досудового розслідування, затверджені спільним наказом Офісу Генерального прокурора, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, МВС України, Національного антикорупційного бюро України та Державної фіскальної служби України від 28 липня 2020 року № 337/564/206/123/363/85
12. Порядок електронної інформаційної взаємодії Офісу Генерального прокурора та Міністерства внутрішніх справ України, затверджений спільним наказом Офісу Генерального прокурора та МВС України від 22 листопада 2021 року № 371/846

13. Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України, затверджений спільним наказом МВС України, Міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального прокурора від 09 березня 2022 року № 177/450/46
14. Порядок реалізації пілотного проєкту щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, затверджений спільним наказом Міністерства юстиції України, МВС України та Офісу Генерального прокурора від 07 лютого 2023 року № 493/5/67/32
15. Порядок реалізації пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність та План заходів з реалізації пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність, затверджені спільним наказом Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01 червня 2023 року № 150/445/2077/5/187
16. Порядок реалізації пілотного проєкту щодо обміну процесуальними документами між територіальними (відокремленими) підрозділами територіальних органів Національної поліції України та місцевими загальними судами, затверджений спільним наказом Національної поліції України та Державної судової адміністрації від 28 листопада 2023 року № 548/1105

17. Інструкція щодо взаємодії органів прокуратури, Державного бюро розслідувань, Національної поліції України, Служби безпеки України, Військової служби правопорядку у Збройних силах України під час протидії кримінальним правопорушенням, передбаченим статтями 407 – 409 Кримінального кодексу України, затверджена спільним наказом Державного бюро розслідувань, Офісу Генерального прокурора, Служби безпеки України, МВС України та Міністерства оборони України від 03 жовтня 2024 року № 375/233/672/657/485

18. Порядок дій уповноважених службових осіб органів Національної поліції України, Державної прикордонної служби України та Державної кримінально-виконавчої служби України під час виявлення засуджених осіб, які не відбули в установленому законом порядку призначене вироком суду України покарання внаслідок збройної агресії проти України, затверджений Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України від 20 лютого 2024 року № 471/5/106

НАКАЗИ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ:

1. Порядок ведення Державною міграційною службою України Довідково-інформаційного реєстру перекладачів, затверджений наказом МВС України від 11 березня 2013 року № 228
2. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затверджена наказом МВС України від 03 листопада 2015 року № 1339

3. Інструкція з організації обліку та руху кримінальних проваджень в органах досудового розслідування Національної поліції України, затверджена наказом МВС України від 14 квітня 2016 року № 296
4. Інструкція про порядок виконання органами Національної поліції ухвал слідчого судді про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту та про зміну раніше обраного запобіжного заходу на запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, затверджена наказом МВС України від 13 липня 2016 № 654
5. Правила етичної поведінки поліцейських, затверджені наказом МВС України від 09 листопада 2016 року № 1179
6. Про організацію роботи із запитами на публічну інформацію в Національній поліції України, затверджено наказом МВС України від 07 лютого 2017 року № 95
7. Порядок застосування електронних засобів контролю, затверджений наказом МВС України від 08 червня 2017 року № 480
8. Положення про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України та Інструкція з організації діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України, затверджені наказом МВС України від 06 липня 2017 року № 570

9. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затверджена наказом МВС України від 07 липня 2017 року № 575
10. Порядок спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень та інших подій, пов'язаних з пожежами, затверджений наказом МВС України від 24 липня 2017 року № 621
11. Положення про інформаційно-комунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України», Наказ МВС України від 03 серпня 2017 року № 676
12. Інструкція про порядок використання поліграфів у Національній поліції України, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 13 листопад 2017 року № 920
13. Порядок дій уповноважених службових осіб органів Державної прикордонної служби України під час затримання осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, без ухвали слідчого судді або суду, затверджений наказом МВС України від 10 травня 2018 року № 386

14. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, затверджений наказом МВС України від 08 лютого 2019 року № 100
15. Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «Єдиний облік» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», затверджена наказом МВС України від 14 червня 2019 року № 508
16. Інструкція про поводження з вибуховими матеріалами в органах і підрозділах Національної поліції України та підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, затверджена наказом МВС України від 19 серпня 2019 року № 691
17. Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми «СЛІД» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», затверджена наказом МВС України від 16 березня 2020 року № 257
18. Інструкція з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України, затверджена наказом МВС України від 27 квітня 2020 року № 357
19. Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України, затверджене наказом МВС України від 20 травня 2020 року № 405

20. Про введення в тестову експлуатацію інформаційної підсистеми «Воєнний злочин» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України», доручення Національної поліції України від 26 липня 2022 року №5153/01/24-2022

21. Порядок відбору біологічного матеріалу у військовослужбовців, поліцейських, осіб рядового та начальницького складу служби цивільного захисту та його зберігання, затверджений наказом МВС України від 19 квітня 2023 року № 323

22. Положення про Електронний реєстр геномної інформації людини, затверджений наказом МВС України від 04 серпня 2023 року № 639

23. Про впровадження в дослідну експлуатацію ПІ «Речовий доказ» в Кіровоградській та Чернівецькій областях, наказ Національної поліції України від 30 вересня 2023 року № 792

24. Про впровадження в дослідну експлуатацію ПІ «Речовий доказ» в Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській та Хмельницькій областях, наказ Національної поліції України від 30 квітня 2024 року № 476

25. Професійний стандарт «Слідчий (поліція)», затверджений наказом Національної поліції України від 28 червня 2024 року № 724

НАКАЗИ ІНШИХ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ:

1. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5
2. Інструкція про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі (прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 19 серпня 2019 року № 2599/5
3. Інструкція з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, затверджена наказом Державної Судової адміністрації України від 20 серпня 2019 року № 814
4. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення, затверджене наказом Генерального прокурора України від 30 червня 2020 року № 298
5. Положення про Єдиний державний реєстр активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, затверджене наказом Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів від 01 жовтня 2020 року № 418

6. Звід відомостей, що становлять державну таємницю, затверджений наказом Служби безпеки України від 23 грудня 2020 року № 383

7. Про організацію роботи органів прокуратури України у галузі міжнародного співробітництва, наказ Офісу Генерального прокурора від 12 вересня 2023 року № 258

Бланки процесуальних документів

1. Довідка про особу, спеціальність, компетентність як перекладача та його стосунки з ужасниками кримінального провадження

2. Доручення на проведення слідчих (розшукових) дій (негласних слідчих (розшукових) дій) у порядку ст. 40 КПК України

3. Доручення про здійснення досудового розслідування

4. Заява про відвід захисника (представника)

-
5. Заява про вчинене кримінальне правопорушення

6. Заява про залучення до провадження як потерпілого

7. Заява про самовідвід

8. Клопотання про арешт майна

9. Клопотання про відсторонення від посади

10. Клопотання про встановлення строку ознайомлення з матеріалами досудового розслідування

11. Клопотання про дозвіл на затримання з метою приводу підозрюваного

12. Клопотання про забезпечення безпеки

13. Клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді застави

14. Клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою

15. Клопотання про застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту

16. Клопотання про застосування запобіжного заходу у виді особистого зобов'язання

17. Клопотання про застосування запобіжного заходу у виді особистої поруки

18. Клопотання про здійснення приводу

19. Клопотання про зміну запобіжного заходу

20. Клопотання про знищення речових доказів

21. Клопотання про накладення грошового стягнення

22. Клопотання про передачу речових доказів для реалізації

23. Клопотання про передачу речових доказів для технологічної переробки (знищення)

24. Клопотання про проведення допиту свідка (потерпілого) під час досудового розслідування в судовому засіданні

25. Клопотання про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи

26. Клопотання про продовження строку досудового розслідування

27. Клопотання про продовження строку тримання під вартою

28. Клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом

29. Клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів

30. Обвинувальний акт

31. Пам'ятка про процесуальні права та обов'язки підозрюваного

32. Пам'ятка про процесуальні права та обов'язки потерпілого

33. Повідомлення

34. Повідомлення потерпілому про прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення

35. Повідомлення про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів (потерпілому)

36. Повідомлення про відкриття сторонами кримінального провадження матеріалів (цивільному позивачу)

37. Повідомлення про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування

38. Повідомлення про затримання

39. Повідомлення про зміну раніше повідомленої підозри

40. Повідомлення про нову підозру

41. Повідомлення про передачу матеріалів досудового розслідування (потерпілому)

42. Повідомлення про передачу матеріалів досудового розслідування (прокурору)

43. Повідомлення про підозру

44. Повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (інформування військкоматів)

45. Повідомлення про початок досудового розслідування

46. Повідомлення про прийняття і реєстрацію заяви про кримінальне правопорушення

47. Повідомлення про прийняття і реєстрацію повідомлення про кримінальне правопорушення

48. Повістка

49. Постанова про визначення слідчого, який здійснюватиме досудове розслідування в кримінальному провадженні

50. Постанова про відмову (часткову відмову) в задоволенні клопотання

51. Постанова про відмову у визнанні потерпілим

52. Постанова про відновлення досудового розслідування

53. Постанова про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування в кримінальному провадженні

54. Постанова про доручення призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням

55. Постанова про етапування підозрюваного

56. Постанова про заборону підозрюваному використовувати технічні засоби при проведенні окремої слідчої дії

57. Постанова про заборону потерпілому використовувати технічні засоби при проведенні окремої слідчої (розшукової) дії

58. Постанова про закриття кримінального провадження

59. Постанова про залучення законного представника підозрюваного (цивільного позивача)

60. Постанова про залучення законного представника цивільного позивача (цивільного відповідача)

61. Постанова про залучення захисника

62. Постанова про залучення захисника до окремої процесуальної дії

63. Постанова про залучення захисника до участі в кримінальному провадженні

64. Постанова про залучення особи до провадження як потерпілого

65. Постанова про залучення перекладача

66. Постанова про залучення представника потерпілого

67. Постанова про заміну законного представника підозрюваного

68. Постанова про зупинення досудового розслідування

69. Постанова про оголошення в розшук

70. Постанова про оплату послуг перекладача

71. Постанова про передачу кримінального провадження іншому слідчому

72. Постанова про призначення експертизи

73. Постанова про призначення комплексної психолого - психіатричної експертизи

74. Постанова про прийняття відмови підозрюваного від захисника

75. Постанова про проведення допиту (впізнання) у режимі відеоконференції

76. Постанова про проведення процесуальних дій на іншій території

77. Постанова про створення слідчої групи

78. Протокол виконання ухвали про арешт майна

79. Протокол відмови підозрюваного від захисника

80. Протокол вручення потерпілому пам'ятки про процесуальні права та обов'язки потерпілого

81. Протокол допиту в режимі відеоконференції

82. Протокол допиту малолітнього (неповнолітнього) свідка

83. Протокол допиту підозрюваного

84. Протокол допиту потерпілого

85. Протокол допиту свідка

86. Протокол затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину

87. Протокол обшуку

88. Протокол огляду місця дорожньо-транспортної пригоди події

89. Протокол огляду місця події

90. Протокол огляду транспортного засобу

91. Протокол огляду трупа

92. Протокол огляду трупа, пов'язаний з ексгумацією

93. Протокол одночасного допиту осіб

94. Протокол одночасного допиту осіб в режимі відеоконференції

95. Протокол ознайомлення з матеріалами досудового розслідування

96. Протокол освідчування особи

97. Протокол отримання зразків для експертизи

98. Протокол передання тимчасово вилученого майна

99. Протокол повернення тимчасово вилученого майна

100. Протокол попередження про недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування

101.Протокол пред'явлення особи для впізнання

102.Протокол пред'явлення особи для впізнання в режимі відеоконференції

103.Протокол пред'явлення особи для впізнання за фотознімками

104.Протокол пред'явлення речей для впізнання

105.Протокол пред'явлення трупа для впізнання

106.Протокол прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення або таке, що готується

107.Протокол про видалення з документів, які надаються для ознайомлення, відомостей, які не будуть розголошені під час судового розгляду

108.Протокол про надання доступу до матеріалів (додаткових матеріалів) досудового розслідування (підозрюваному)

109.Протокол про надання доступу до матеріалів (додаткових матеріалів) досудового розслідування (потерпілому)

110.Протокол про оголошення підозрюваному ухвали слідчого судді щодо застосування запобіжного заходу та вручення її копії

111.Протокол про роз'яснення прав при звільненні від кримінальної відповідальності

112.Протокол про роз'яснення правил користування електронними засобами контролю

113.Протокол проведення слідчого експерименту

114.Протокол роз'яснення перекладачу його прав, обов'язків та попередження про відповідальність

115.Протокол роз'яснення підозрюваному обов'язків (домашній арешт)

116.Протокол роз'яснення підозрюваному обов'язків (застава)

117.Протокол роз'яснення підозрюваному обов'язків (особиста порука)

118.Протокол роз'яснення підозрюваному обов'язків (особисте зобов'язання)

119.Протокол тимчасового вилучення документів

120.Протокол тимчасового вилучення майна

121.Протокол тимчасового доступу до речей і документів

122.Рапорт

123.Рапорт про виявлене кримінальне правопорушення

124.Рапорт про неприбуття на виклик

125.Ресстр матеріалів досудового розслідування

126.Розписка про отримання копії обвинувального акта

127.Розписка про отримання копії цивільного позову

128.Супровідний до постанови про етапування підозрюваного

129.Фототаблиця до протоколу огляду місця події

СУДОВА ПРАКТИКА:

1. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних з війною (з лютого 2022 року по вересень 2024 року)

2. Огляд судової практики Верховного Суду щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з війною

3. Лист «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану»

4. Роль Великої Палати Верховного Суду у забезпеченні єдності судової практики щодо міжнародних злочинів

5. Судова практика ККС ВС у справах, пов'язаних з війною

6. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо здійснення спеціальної процедури кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду) за відсутності обвинуваченого (in absentia) (актуальна практика)
7. Огляд судової практики Верховного Суду у провадженнях про кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством
8. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях про злочини проти власності
9. Огляд судової практики Верховного Суду у кримінальних провадженнях щодо корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень за 2022 рік
10. Огляд судової практики Верховного Суду у кримінальних провадженнях щодо корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень за 2023 рік

11. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду в провадженнях про кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності
12. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у кримінальних провадженнях щодо порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (стаття 286 Кримінального кодексу України)
13. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у провадженнях щодо злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інших злочинів проти здоров'я населення
14. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо оцінки документів як предметів складів злочинів, передбачених статтями 357, 358, 366 Кримінального кодексу України
15. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо визнання доказів недопустимими

Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав та свобод людини

16. Слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії: практика Верховного Суду

17. Огляд рішень Європейського суду з прав людини за статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (кримінальний процесуальний аспект: обшук)

18. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо проведення огляду та обшуку (актуальна практика)

19. Судова практика ККС Верховного Суду щодо допустимості електронних доказів

20. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо проведення освідчування особи та відібрання зразків для експертизи

21. Судова практика Верховного Суду з питання використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій як доказів у кримінальному провадженні

22. Огляд рішень Великої Палати Верховного Суду, об'єднаної палати і палат Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, які містять правові висновки про застосування норм кримінального та кримінального процесуального права (2018–2023 роки)

23. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за 2022 рік

24. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за 2023 рік

-
25. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за I півріччя 2024 року

26. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо забезпечення права на захист у кримінальних провадженнях (справах)

27. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо застосування спеціальної конфіскації майна як заходу кримінально-правового характеру

28. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо вирішення цивільного позову у кримінальному провадженні

29. Дайджест судової практики Великої Палати Верховного Суду у справах про перегляд судових рішень у зв'язку із встановленням Європейським судом з прав людини порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справ судом

- 30.** Дайджест судової практики Верховного Суду щодо відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду

МАКЕТИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ:

**Макет ч. 1 ст. 111, ч.1 ст. 258-3,
ч. 1 ст. 438 КК України**

Макет ч. 5 ст. 111-1 КК України

Макет п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України

Макет ч. 1 ст. 120 КК України

Макет ч. 2 ст. 149 КК України

Макет ч. 1 ст. 152 КК України

Макет ч. 3, 4 ст. 153 КК України

Макет ч. 2 ст. 187 КК України

Макет ч. 1 ст. 190 КК України

Макет ч. 1 ст. 255-3 КК України

Макет ч. 1 ст. 286 КК України

Макет ч. 1 ст. 309 КК України

Макет ч. 2 ст. 307 КК України

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Практичне видання

Колектив авторів

За загальною редакцією І.М. Вигівського та М.С. Цуцкірідзе

ДОВІДНИК СЛІДЧОГО

Практичний посібник

Підп. до друку 31.01.2025 Формат 70×100/16

Папір офсетний. Друк цифровий.

Ум. друк. арк. 22,10. Зам. № 2502-25.

Наклад 500 прим.

Видавець і виготовлювач ТОВ «7БЦ»

03087, м. Київ, вул. Олекси Тихого, 84

e-mail: 7bc@ukr.net, тел: (044) 592-00-80

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5329 від 11.04.2017
